

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ)
ANABİLİM DALI

**ATATÜRKÇÜ DÜŞÜNCE VE UYGULAMALARIN
ALGILANMASI VE YORUMU (1938-1948)**

Doktora Tezi

Murat KARATAŞ

Ankara-2012

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ)
ANABİLİM DALI

**ATATÜRKÇÜ DÜŞÜNCE VE UYGULAMALARIN
ALGILANMASI VE YORUMU (1938-1948)**

Doktora Tezi

Murat KARATAŞ

Ankara-2012

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ)
ANABİLİM DALI

**ATATÜRKÇÜ DÜŞÜNCE VE UYGULAMALARIN
ALGILANMASI VE YORUMU (1938-1948)**

Doktora Tezi

Murat KARATAŞ

Tez Danışmanı
Prof. Dr. İzzet ÖZTOPRAK

Ankara-2012

TEZ ONAY SAYFASI

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI

ATATÜRKÇÜ DÜŞÜNCE VE UYGULAMALARIN
ALGILANMASI VE YORUMU
(1938-1948)

DOKTORA TEZİ

Tez Danışmanı: Prof. Dr. İzzet ÖZTOPRAK

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

Prof. Dr. Nese Özden
Prof. Dr. Kurtuluş Kayaalp
Prof. Dr. İzzet ÖZTOPRAK
Prof. Dr. Ömer AYTEPE
Prof. Dr. Vahdet KELEŞİMİZ

İmzası

Tez Sınavı Tarihi ..05.06.2012..

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.(05.10.6./2012)

Murat KARATAŞ

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
ÖNSÖZ	VI
KISALTMALAR	IX
GİRİŞ: Türk İnkılâbı'nın Fikrî Temelleri Üzerine	1

BİRİNCİ BÖLÜM TÜRK İNKILÂBİ'NİN KARAKTERİ

Türk İnkılâbı'nın Karakteri Üzerine	11
1. Cumhuriyetçilik/Bağımsızlık	20
1.1. Vatanın bağımsızlığı	22
1.2. Milli İradenin Bağımsızlığı	24
1.3. Ekonominin Bağımsızlığı	26
2. Milliyetçilik	29
2.1. Özgünlük anlayışıyla özgüven oluşturma eğilimi	29
2.2. Kültüre dayanma ve medeni kültür oluşturma eğilimi	35
2.3. Birleştirici unsur olarak tercih edilmesi	36
2.4. Yayılmacı unsurun reddi yönünde tercih edilmesi	37
3. Halkçılık	40
3.1. Siyasal İçerik	41
3.2. Sosyal İçerik	44
3.2.1. Eşitliğin Sağlanması ve Korunması	44
3.2.2 Topyekûnluğun Sağlanması ve Korunması	45
3.3. Kültürel İçerik	52
4. Laiklik, Pozitivizm ve Çağdaşlaşma	58
4.1. Siyasal İçerik	60
4.2. Psiko-Sosyal İçerik	62
5. "Mutedil" Devletçilik	72
5.1. "Mutedil" Devletçiliğin Niteliği	72

5.2. “Mutedil” Devletçiliğın Amacı	75
5.3. “Mutedil” Devletçiliğın Yöntemi	76
5.3.1. “Yaptırcılık” (1923-1938)	76
5.3.2. “Yapıcılık” (1931-1938)	78
6. İnkılapçılık: Devredilen Mirasın Korunması ve İlerletilmeyi Bekleyen Kimi Konular	83

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK İÇ VE DIŞ POLİTİKASI (1938-1948)

1. Türk İç Politikası (1938-1948)	94
1.1. 1938-1945 Yılları Arası Türk İç Politikası	94
1.1.1. Celal Bayar Hükümeti (14 Kasım 1938- 25 Ocak 1939)	94
1.1.2. Refik Saydam Hükümeti (25 Ocak 1939-8 Temmuz 1942)	96
1.1.2.1. 1939 Yılı Genel Seçimi	97
1.1.2.2. Cumhuriyet Halk Partisi Beşinci Büyük Kurultayı	99
1.1.2.2.1. Devlet-Parti Bütünleşmesinde Değişiklik	100
1.1.2.2.2. Müstakil Grup	103
1.1.2.2.3. Parti müfettişliğinin yeniden tesisi	107
1.1.2.3. Ekonomi Politikası	108
1.1.2.4. Köy Enstitüleri	121
1.1.3. Saracoğlu Hükümeti (9 Temmuz 1942-7 Ağustos 1946)	125
1.1.3.1. Ekonomi Politikası	125
1.1.3.2. Varlık Vergisi	130
1.1.3.3. 1943 Yılı Genel Seçimi	141
1.1.3.4. Cumhuriyet Halk Partisi Altıncı Büyük Kurultayı	143
1.1.3.5. Basın-Hükümet İlişkileri	145
1.1.3.6. Toprak Reformu ve Köy Enstitüleri	150
1.2. 1945-1948 Yılları Arası Türk İç Politikası	158
1.2.1. Demokrasi Tartışmaları ve Çok Partili Siyasal Hayata Geçiş Süreci	158

1.2.2. Cumhuriyet Halk Partisi Olağanüstü Kurultayı (10 Mayıs 1946) ve 1946 Yılı Genel Seçimi	175
1.2.3. Recep Peker Hükümeti (7 Ağustos 1946- 10 Eylül 1947)	181
1.2.4. Hasan Saka Hükümeti ve Cumhuriyet Halk Partisi Yedinci Büyük Kurultayı	194
2. Türk Dış Politikası (1938-1948)	195
2.1. 1938-3945 Yılları Arası Türk Dış Politikası	195
2.1.1. Türkiye'nin Müttefik Devletler Yanında Saf Tutması	195
2.1.1.1. Türkiye-İngiltere ve Fransa Üçlü İttifak Antlaşması	196
2.1.1.2. Sovyet Rusya'nın İngiltere ile Antlaşma Yapması İstek ve Çabaları	200
2.1.1.3. Müttefikler Safında Yer Almanın İç Politikaya Yansıması	207
2.1.2. Mihver Eğilimli Dış Politika (Haziran 1940-Mart 1943)	212
2.1.2.1. Almanya'nın Fransa'yı İşgal Etmesinin Yarattığı Durum	212
2.1.2.2. Türk-Bulgar Antlaşması	212
2.1.2.3. Türk-Sovyet Antlaşması	217
2.1.2.4. Türk-Alman Antlaşması	218
2.1.2.5. Mihver Eğilimli Dış Politikanın İç Politikaya Yansıması	222
2.1.3. Kararsızlık Dönemi (Mart 1943-Ağustos 1944)	230
2.1.3.1. Adana ve Kahire Görüşmeleri	230
2.1.3.2. Krom Meselesi	231
2.1.3.3. Boğazlardan Geçen Alman Gemileri Sorunu ve Menemencioğlu'nun İstifası	232
2.1.3.4. Kararsızlık Dönemi'nin İç Politikaya Yansıması	234
2.1.4. Müttefik Yanlısı Dış Politika (Ağustos 1944-Nisan 1945)	238
2.1.4.1. Almanya ile Diplomatik İlişkilerin Kesilmesi	238
2.1.4.2. Yalta Konferansı	239
2.1.4.3. Almanya ve Japonya'ya Savaş İlanı	240
2.2. 1945-1948 Yılları Arası Türk Dış Politikası	242

2.2.1. San Francisco ve Postdam Konferansı	242
2.2.2. Türkiye-Sovyet Rusya İlişkileri (1945-1947)	244
2.2.3. Türkiye-Amerika İlişkileri (1945-1947)	250

III. BÖLÜM

ATATÜRK VE CUMHURİYET MİRASI (1938-1948)

3.1. Atatürk'ün Ölümü ile “Bundan Sonra Ne Olacak?” Sorusunun Çözümü	262
3.2. İsmet İnönü'nün Devlet İdaresine Hakim Olma Girişimleri	277
3.2.1. Tasfiye Politikası	278
3.2.2. İade-i İtibar Politikası	281
3.2.3. Şeflik Sisteminin Pekiştirilmesi	288
3.3. İade-i İtibarların Rejimle Uyumunu	293
3.4. Atatürk Mirası	302
3.4.1. Anıtkabir Meselesi	302
3.4.2. Atatürk'ü Anma Etkinlikleri	307
3.4.3. Atatürk Enstitüsü Fikri ve Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü	314
3.5. Cumhuriyet'in Önemli Millî Etkinlikleri	318
3.5.1. Bayramlar	318
3.5.1.1. Millî Hakimiyet Bayramı	318
3.5.1.2. Gençlik ve Spor Bayramı	322
3.5.1.3. Zafer Bayramı	326
3.5.1.4. Cumhuriyet Bayramı	328
3.5.2. Yıldönümleri	333
3.5.2.1. Halkevlerinin Kuruluş Yıldönümleri	333
3.5.2.2. İnönü Zaferi'nin Yıldönümleri	338
3.5.2.3. Lozan Antlaşması'nın Yıldönümleri	342
3.5.2.4. Yerel Kutlanan Bazı Yıldönümleri Hakkında	347
3.6. Laiklik	349
3.6.1. II. Dünya Savaşı Sırasında Laiklik	349

3.6.1.1. Atatürk'ten İnönü'ye Geçiş Dönemi Tartışmalarında Laiklik	349
3.6.1.2. İslam Ansiklopedisi-Türk İslam Ansiklopedisi	353
3.6.1.3. Hümanizma Tartışmalarında Arap Harflerine Dönüş Meselesi	358
3.6.1.4. Ahmet Emin Yalman'ın 1941 Yılı Laiklik Yazıları	366
3.6.1.5. 1939-1944 Yılları Arası Laiklik Üzerine Yapılan Diğer Tartışmalar	369
3.6.1.6. Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Laiklik	377
3.7. Devletçilik	392
3.7.1. II. Dünya Savaşı Sırasında Devletçilik	392
3.7.2. Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Devletçilik	399
3.8. Halkçılık	405
3.9. Milliyetçilik	420
3.10. Önemli Gelişmelerde Atatürk ve Atatürk Dönemi Algısı	454
SONUÇ	492
ÖZET	506
ABSTRACT	507
KAYNAKLAR	508

ÖNSÖZ

Tarih bilimi araştırmalarında, mekana, zamana ve konuya göre sınırlandırılmış siyasi, sosyal, ekonomik, askeri, kültürel gelişmeler ve kimi önemli şahsiyetlerin fiilî veya fikrî serüvenlerini irdeleyen monografiler yaygın olarak üzerinde durulan konulardır. Biz, “*Atatürkçü Düşünce ve Uygulamaların Algılanması ve Yorumu (1938-1948)*” adlı çalışmamızda, Tarih biliminin hitap ettiği bu alanlara farklı bir açıdan yaklaşmayı hedefledik. Yukarıda bahsedilen çalışmalarda kullanılan klasik araştırma metodu yerine, belirli bir dönemde, daha önceki bir dönemin algısı ve bu algının uygulamalardaki etkisi üzerinde durmaya çalıştık.

Bu bakış açısının ulaşılacak sonuçlar bakımından kimi faydaları olacağını öngördük. Öncelikle, geçmiş algısının, dönemin kendi dinamiklerine göre değişip değişmeyeceğini ve dönemin gelişmelerine olumlu-olumsuz ne tür etkilerinin olabileceğini görmek, konunun araştırılmasının başlı başına cezbedici kısmıydı. Bir başka husus, belirli bir konu hakkındaki geçmiş algısının, kendinden sonraki döneme intikali sürecine olan özgün katkılarının tetkiki idi. Bu bakımdan araştırma esnasında üç önemli sorunun ortaya çıkması kaçınılmazdı: Nasıl bir miras alındı; bu mirasta hangi ilave ve eksiltimler meydana geldi; hem devralınan miras hem bu mirasa verilen yeni şekil nasıl biçimlerde devredildi?

Tarihi olaylar örgüsü içerisinde, somut meselelere dair konuların bahsedilen yaklaşımla incelenmesi, bilimsel açıdan katkı sağlar nitelikte görünmese de kültürel, sosyal ve düşünsel konular gibi daha çok soyut kavramlara yönelik hususların incelenmesi, ulaşılacak sonuçlar bakımından önemli faydalar sağlamaktadır. Bu sebeple Türkiye’de siyasi, sosyal, ekonomik, kültürel birçok alanı derinden etkileyen, kimi zaman bu alanların sınırlarını çizen Türk İnkılâbı, tarih bilimi prensipleri çerçevesinde, bu tarz bir yaklaşım açısından ilgi çekici bir konudur. Çünkü Türk İnkılâbı, 1923-1938 yılları arasında Türkiye Cumhuriyeti’nin temel ilkelerini

belirlemek ve sınırlarını çizmekle kalmamış; köklü değişim ve dönüşümleri hedef alan uygulamalara da sahne olmuştur.

Ele aldığımız 1938-1948 yılları arası dönem incelenirken, bahsedilen metodolojik yaklaşım nedeniyle, kimi gereklilikler ortaya çıkmıştır. İlk, 1938-1948 yılları arası Türk İnkılâbı'nın algılanışı üzerinde durmak, 1923-1938 yılları arası düşünsel gidişatın tespitini zorunlu hale getirmiştir. Bu bakımdan çalışmamızın birinci bölümünde, Türk İnkılâbı'nın genel karakteristik özellikleri üzerinde durulmuştur. Bu özelliklerin sınırları, dönemin siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmeleri hesaba katılarak; bu hususlarda kronolojik gidişata dikkat edilerek dönemin temel tarihi metinlerinden çıkarılmaya çalışılmıştır. İkinci olarak, 1938-1948 yılları arası Türk İnkılâbı'nın algılanışı ve yorumu üzerinde durmak, bu yıllar arası iç ve dış politika gelişmelerinin neler olduğunu anlamayı gerektirmiştir. Değişmekte olan dünya karşısında Türkiye'nin iç ve dış politikasının dönüşen yaklaşımları ve gelişen uygulamaları, bahsedilen yıllar arasında Türk İnkılâbı algısı ve yorumunu etkilemiştir. Bu bakımdan çalışmamızın ikinci bölümünde 1938-1948 yılları arası Türkiye'nin iç ve dış politikasının seyri irdelenmeye çalışılmıştır. Çalışmamızın son bölümünde kimi alt değerlendirmeler söz konusudur. "Atatürk ve Cumhuriyet Mirası" olarak ele aldığımız kısımda, 1938-1948 yılları arası Atatürk'ün şahsının konu edildiği kimi gelişmelerin yanı sıra 1923-1938 yıllarından artakalan önemli anma günleri, milli bayramlar ve çeşitli kutlamaların nasıl yapıldığı konusuna yer verilmiştir. 1938-1948 yılları arasında Türk İnkılâbı'nın laiklik, devletçilik, halkçılık, milliyetçilik gibi temel ilkeleri incelenmiş, dönem boyunca Atatürk'ün nasıl algılandığı üzerinde durulmuştur.

Burada değinmeyi gerekli gördüğümüz bir diğer konu, çalışmamızın 1948 yılında kesilmesi gerekçesinin izahıdır. Türk tarihi metinlerinde, konumuzu ilgilendiren kesite dair yaygın dönemlendirme 1938-1945; 1945-1950 veya 1938-1950 yılları olmasına rağmen biz, düşünsel gelişim ve ilkesel bazda gidişat açısından dönemi irdelediğimizde, Türk İnkılâbı'nda büyük kırılmanın 1947 yılında olduğunu gördük. Bu kırılmaya, dış politika açısından 1947 yılından itibaren gelişim seyri artan Türkiye-Amerika ilişkilerinin etkili olduğunu ve iç politikada 12 Temmuz Beyannamesi ile birlikte oluşan siyasi gündemin belirleyici olduğunu müşahade ettik. Her ne kadar 1923-1938 yılları arası çizilen ilkesel perspektife uygun olmayan

kimi gelişmeleri, 1939 yılından itibaren görsek de bunlar rejimin geneline mâl edilecek düzeye ulaşmamıştır. Oysa 1947 yılı sonuna kadar yaşanan iç ve dış gelişmeler ile ileri sürülen kimi fikirler, Türk siyasal ve düşünsel hayatında önemli bir dönemecin belirtileridir ki, bu yıldan itibaren devam eden 1950’li yıllar da aynı güzergâhın takibi niteliğindedir. Bu bakımdan çalışma konumuzu, bahsedilen dönemlendirmelerden farklı olarak 1938-1948 yılları olarak ele almayı uygun gördük.

İzah edilmesi gereken başka bir konu ise, 1923-1938 yılları ile 1938-1948 yıllarının hem olay hem de olgu bakımından karşılaştırılmasının imkansızlığıdır. İçinde bulunulan zaman farkı dolayısıyla değişen iç ve dış konjunktür, böyle bir tespitın objektifliği hususunda derin problemler doğuracaktır. Bu nedenle sistematik açıdan böyle bir tutumdan kaçınılmıştır. Çalışmamızda, 1923-1938 yılları arası beliren ideolojik ve düşünsel yönün, sonrasında ne mecraya doğru, ne şekilde gittiğinin görülebilmesi bakımından ve miras alınan görüşlerin ne şekilde devredildiğinin irdelenmesi açısından konuya yaklaşılmıştır. Türk İnkılabı’nın lideri Mustafa Kemal Atatürk’ün şahsi mirasının korunması, tarihi dayanak olarak ele alınması veya eleştirilmesi, kimi zaman dönemin kendi iç dinamiklerinden azade olarak kimi zaman da iç gelişmelerle paralel biçimde seyretmiş, bu bakımdan inceleme alanımıza girmesi gerekli görülmüştür.

Doktora tezi çalışmamın her safhasında akademik desteği ve bilimsel katkıları dolayısıyla danışman hocam Prof. Dr. İzzet Öztoprak’a teşekkür ederim. Yine çalışmamın her safhasındaki desteklerinden ötürü Dr. Cağfer Güler’e minnettarım.

Araştırma ve çalışmalarım esnasında görüş alışverişinde bulunduğum Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi Türkiye Cumhuriyeti Tarihi kürsü hocalarım Prof. Dr. Kurtuluş Kayalı’ya ve Prof. Dr. Neşe Özden’e; mesai arkadaşım Araştırma Görevlisi Güneş Şahin’e teşekkürü borç bilirim.

Murat KARATAŞ

KISALTMALAR

age: Adı Geçen Eser

agm: Adı Geçen Makale

sa: Sayı

s: Sayfa

ss: Sayfa Sayısı

ASD: Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri

ATTB: Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri

BCA: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

MBMKAHEY: Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El Yazıları

CDTA: Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi

TCTA: Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi

TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi

TBMM ZC: Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri

CHP: Cumhuriyet Halk Partisi

CHF: Cumhuriyet Halk Fırkası

SCF: Serbest Cumhuriyet Fırkası

TCF: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası

DP: Demokrat Parti

MKP: Milli Kalkınma Partisi

GİRİŞ: TÜRK İNKILÂBÎ'NİN FİKRİ TEMELLERİ ÜZERİNE

Her düşüncenin, uygulamanın ya da idealin tarihî bir arka planının olduğu, yadsınamaz bir gerçektir. Siyasi, sosyal, kültürel alanlardaki gelişmeler, kendisinden önceki olayların olumlu veya olumsuz etkileri ile istikametlerini bulmaktadır. Türk İnkılâbî'nin karakteristik özelliklerini çizen hususlar da, bu bakımdan Osmanlı Devleti'nin özellikle son iki yüz yıllık tarihinden derin izler taşımaktadır. Osmanlı'nın bu süre boyunca geçirdiği merhaleler, her ne kadar yıkılışına neden olmuş olsa da, özellikle devletin bekasını korumak amacıyla gerçekleştirilen Modernleşme/Batılılaşma çabalarını, ekonomik bağımlılıktan kurtulma girişimlerini gördüğümüz son yıllar, Türk İnkılâbî'na önemli deneyimler sağlamıştır.

Kısa bir tahlille, klasik anlamda Batı'nın tekniğini almak hevesi ile başlayan yenileşme hareketleri, bir müddet sonra toprak kayıplarının önüne geçilemediği için, kendisini idari ve adli alanlarda da göstermiş; Batıcılık ile birlikte ideolojik olarak benimsenen Osmanlıcılık fikriyatı çare olmayınca İslamcılık ve Türkçülük hareketlerine meyledilmiştir. Bir diğer deyişle, sırasıyla ve birbirinden de etkilenecek Batıcılık, Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük akımları politik gündemin yön verici anlayışları olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde 18. yy. başlarından itibaren görülen Batılılaşma hareketleri, ilk olarak askeri alanda kendini göstermeye başlamıştır. Fetihlerin durması ve ardından askeri yenilgilerin baş göstermesi ile Osmanlı idarecileri, sıkıntının sadece askeri alanda olduğunu; teknik gelişmelerin sağlanması için acilen faaliyetlere girişilmesi gerektiğini görmüşlerdir. Özellikle III. Selim (1789-1808) döneminde, modern eğitimli askerlerden oluşan bir orduya sahip olmak için faaliyetlere başlanmıştır. Büyük bir siyasi güç haline gelen Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması düşünülse de, başarısız olunmasından çekinilerek bu düşünceden

vazgeçilmiş¹; bu askeri teşkilatın yanı sıra modern bir biçimde teşkilatlandırılmak amacıyla Nizam-ı Cedid ordusu kurulmuştur.

II. Mahmut (1808-1839) döneminde Batılılaşma hareketleri, askeri alanla birlikte kültürel, sosyal, idari ve adli alanlara da sirayet etmiştir. Bu dönemde Yeniçeri Ocağı kaldırılarak yerine Asakir-i Mansure-i Muhammediye ismiyle yeni bir askeri teşkilat kurulmuştur. Divan teşkilatı kaldırılarak bakanlıklar teşkilatlanmasına gidilmiştir. Devlet memurlarının sarık, şalvar gibi kıyafetler yerine fes, pantolon ve ceket giymeleri zorunlu hale getirilmiştir. Belirli Avrupa başkentlerinde daimi elçilikler kurulmuştur. 1831 tarihinde ilk kez nüfus sayımı yapılmıştır. Aynı yıl, ilk resmi gazete, Takvim-i Vekayi yayınlanmaya başlamıştır. Avrupaî tarzda eğitim veren okullar açılmakla birlikte tahsil için Avrupa'ya öğrenciler gönderilmiştir. İlköğretim parasız ve zorunlu hale getirilmiştir. Tıbbiye ve Harbiye okulları açılmış, tercüme odası kurularak yabancı eserlerin çevirisine başlanmıştır.²

Tüm bu yenileşme hareketleri göstermektedir ki Osmanlı Devleti, klasik dönemin aksine; artık Batı ile ilişkiler kurmak, Batı'daki gelişmeleri anlamak istemekte; idari ve askeri teşkilatını modernleştirerek yeni dünya düzenine adapte olmaya gayret etmektedir.

Bütün bu olumlu adımlarla birlikte askeri başarısızlıklar devam etmiş; Balkanlar'da milliyetçilik akımının etkisi ile Osmanlı tebaasında bulunan milletler, bağımsızlıklarını ilan etmek için faaliyetlerde bulunmuşlardır. 1815 yılındaki Sırbistan muhtariyetinden sonra 1821 yılında başlayan Yunan İsyanı'nın 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından imzalanan Edirne Anlaşması ile hedefine ulaşması ve bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkması, diğer milletlerin de faaliyetlerini

¹ III. Selim, tahta geçtikten sonra 1789 tarihinde devletin ileri gelenleri ve ulemanın katıldığı bir toplantı düzenlemiştir. Bu toplantıda devlet idaresinin düzenlenmesi için çeşitli fikirler ileri sürülmüştür. Önerilerin neredeyse tamamı, askeri yenilikler yapılması fikrini savunurken Yeniçeri Ocağı'na dokunulmadan yeni modern bir askeri teşkilatlanmaya gidilmesine karar verilmiştir. Bkz. Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, 2. Baskı, Haz. Ahmet Kuyaş, Yapıkredi Yayınları, İstanbul 2002, s. 92.

² II. Mahmut dönemi yenilik hareketleri için bkz. Enver Ziya Karal, "Tanzimattan Evvel Garplılaşma Hareketleri", **Tanzimat I**, İstanbul Maarif Matbaası, İstanbul 1940, ss. 13-30; Niyazi Berkes, **age**, ss. 169-212; Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, 7. Baskı, Cilt 5, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, ss. 142-164; Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, 9. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2004, ss. 77-105; Sina Akşin, "Siyasal Tarih", **Türkiye Tarihi**, Cilt 3, Cem Yayınevi, Ankara 1988, ss. 89-118.

arttırmasına sebep olmuştur. Bu dönemde Osmanlı idarecileri, kendilerinden kopmakta olan tebaayı elde tutmak için yeni girişimlerde bulunmuşlardır. Osmanlıcılık fikri olarak sunulan bu düşünce tarzına göre, Osmanlı tebaasının tamamının milli özelliklere dayanmadığı, eşit haklara sahip bir vatandaş olarak yaşadığı vurgusu yapılmıştır.

Bu düşüncenin hakim olduğu bir sırada, 1839 yılında, Tanzimat Fermanı ilan edilmiştir. Bu fermanla Osmanlı Devleti, bütün vatandaşlara eşit haklar tanımayı, halkın mal ve can güvenliğini sağlamayı, yargılanmadan kimsenin idam edilemeyeceğini beyan etmiş; mali, askeri, idari ve adli alanlarda ıslahat yapmayı taahhüt etmiştir. Böylece Osmanlı tarihinde ilk defa devlet, keyfi icraatlara son verdiğini, vatandaşların devlete karşı vazifelerinde ve haklarında eşit olduklarını ilan etmiştir.³ Tanzimat Fermanı, haklar alanında bir değerler sistemini ifade etmektedir; siyasi otorite, ilk kez kısmi de sayılsa kendi üzerinde kanun gücünü kabullenmiştir. 1856 yılında ilan edilen Islahat Fermanı ile de Müslüman olmayan halka, memur olabilmek hakkı, din değiştirme özgürlüğü, askeri okullara gitme hakkı, askerlik yapmak istemeyenlere para karşılığı bu görevi yerine getirme olanağı gibi kimi ayrıcalıklar tanınmıştır.

Bütün bu gelişmelerin yanı sıra başlayan anayasalaşma çabaları, yeni fikirler de doğurmuştur. Tanzimat Fermanı'nda taahhüt edilen adli hükümlerin yerine getirilmesi amacıyla kurulan Meclis-i Ali-yi Tanzimat ile yasama görüşmeleri esnasında memur ve halkın da önerilerinin kabul edilebileceği kararna varılmıştır.⁴ 1867 yılında Şura-yı Devlet ismi ile yasama görevlerini üstlenen teşkilat, taşradan seçimle gelen delegelerin söz hakkı olmasını sağlayarak temsil yeteneğini geliştirmiştir.⁵ Bu durum, kısmî de olsa ilk defa, halkın idareye katılımını sağlayan bir gelişme olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tanzimat dönemi kanunlaştırma girişimleri din-devlet ayrımı konusunu da gündeme taşımaya başlamıştır. Kanun önünde vatandaşların eşitliği ve aynı hak

³ Karal, bu bakımdan Tanzimat Fermanı'nı anayasa olarak değerlendirmektedir. Bkz. Karal, **Osmanlı Tarihi**, ss. 206-208.

⁴ Shaw, bunu halkın ilk kez yasamaya katılması olarak görmektedir. Bkz. Stanford Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, Cilt 2, E Yayınları, İstanbul 1983, s. 112.

⁵ Tunaya, Şura-yı Devlet'in bu yapısını Tanzimattan Meşrutî yönetime geçiş için bir köprü olarak değerlendirmektedir. Bkz. Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, İstanbul Bilgi Üniversitesi yayınları, İstanbul 2004, ss. 35-37.

sahipliği hususu, teokratik devlet yapısının zayıflamasına neden olmuştur. Dini hükümlerin yerini kanunların alması, Tanzimat dönemi boyunca üzerinde tartışılan bir konu olmuştur. Medeni kanun tartışmaları da bu dönemde alevlenmiştir. Fakat Batılılaşma sürecinde, geleneksel yapının bozulması tehlikesi nedeniyle kimi uyum sorunları da yaşanmıştır. Toplumun sosyal, kültürel, ticari ilişkilerini de hukuki temellere oturtmak amacıyla, Ahmet Cevdet Paşa'nın başkanlığında bir komisyon tarafından hazırlanan Mecelle-i Ahkam-ı Adliye, hem İslami motifler hem de medeni motifler içeren bir hukuk düzeni biçimini almıştır.⁶

Bu tarz gelişmeler, 1860'lı yıllarda Genç Osmanlılar olarak bilinen, İbrahim Şinasi, Namık Kemal, Ali Suavi ve Ziya Paşa gibi aydınlardan oluşan bir kesimde, Osmanlı'nın meşrutî idare ile yönetilmesi gerektiği görüşünün olgunlaşmasına kadar gitmiştir. Bu aydınların görüşüne göre çözüm, anayasa yapmak, parlamento kurmak ve Osmanlıcılık fikrini bu biçimde devam ettirmektir. Mithat Paşa'nın iradesi ile yapılan girişim sonucu II. Abdulhamit, meşrutiyetin ilanını vaad ederek padişah olmuş; nihayet 23 Aralık 1876 tarihinde ilan edilen Kanun-ı Esasi ile meşrutî yönetime geçilmiştir.

Kanun-ı Esasi, Osmanlı Devleti'nin yazılı ilk anayasası olması bakımından önemlidir. Kanunun maddelerinde genel olarak, padişahın yetki ve vasıfları, devletin vatandaşlara göre sorumlulukları ve iki birimden oluşan parlamentonun görevleri yer almaktadır. Meclis-i Mebusan seçim yoluyla; Meclis-i Ayan ise atama yoluyla belirlenmektedir. İlk toplantısını 19 Mart 1877'de yapan genel meclis, aynı yılın nisan ayında başlayan Osmanlı-Rus Savaşı gerekçe gösterilerek II. Abdülhamit tarafından 13 Şubat 1878 tarihinde süresiz olarak askıya alınmıştır.⁷

Osmanlıcılık fikri çerçevesinde yapılan bu tarz yenilikler kısa süre içerisinde başarı sağlayamayınca tepkiler gecikmemiştir. Ekonomik sıkıntıların devam etmesi, Balkan halklarının bağımsızlıklarının engellenememesi, yenilik hareketlerini fazlaca

⁶ Osmanlı son dönemindeki kanunlaştırma çabalarını “*Çağdaşlaşma sürecinin özü*” olarak gören Berkes, Cevdet Paşa'nın Mecelle'yi hazırlarken yaklaşımın “medeni hukuku anayasaya dayandırma görüşü yerine, devlet hukukunu medeni hukuka dayandırma görüşü” olarak değerlendirmekte ve hazırlanan kanunun Müslümanlar için dince bağlayıcı şeriat, Müslüman olmayanlar için devletçe bağlayıcı kanun olmak üzere iki nitelik taşıdığını söylemektedir. Bkz. Niyazi Berkes, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, s. 225-227. Ayrıca bkz. Sıddık Sami Onar, “İslam Hukuku ve Mecelle”, **TCTA**, Cilt 3, ss. 580-587.

⁷ Tarık Zafer Tunaya, “1876 Kanun-ı Esasîsi ve Türkiye’de Anayasa Geleneği”, **TCTA**, Cilt 1, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, ss. 27-39.

Batılılaşma olarak gören ve eski mevkilerini kaybedeceğini anlayan sınıfların harekete geçmesine yol açmış, bütün bunlar İslamcılık görüşünün çıkışını hızlandırmıştır. Nitekim bu yıllar boyunca yapılan medeni hukuk, medeni kanun, Batılılaşma tartışmaları ve uygulamaları, ülkenin gerilemesinin bu yapılanlarla engellenemeyeceğini düşünen muhafazakar grubu ön plana çıkarmıştır.

II. Abdülhamit döneminde hürriyet ve meşrutiyet fikirlerinin yayılmasını önlemek için şiddetli sansür uygulanmış, bu fikre sahip olanlara memuriyet ve çeşitli makamlar verilerek parlamento mücadelelerine son verilmek istenmiştir. Bu süreçte, Tanzimat dönemi yenileşme hareketlerinin fazlaca din işlerine dokunan ve Batı özentisi olduğu eleştirisi ile geleneksel İslam'ın nitelikleri vurgulanmış, meşruti yönetim isteklerinin etkisi azaltılmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte İslam'ın ilerlemeye mani olmayan bir din olduğu, İslam'dan uzaklaşmadan da reformların yapılabileceği yolunda ilkesel bir söylem oluşturulmuştur. Merkezi mutlak bir idarenin kurulduğu bu dönemde İslam, siyasi bir bütünlük arz edecek ideolojik kimlik biçimine getirilmiştir.

1889 yılında Askeri Tıbbiye Mektebi'nde birkaç öğrenci tarafından gizli bir cemiyet olarak doğan⁸ ve amaçları Kanun-i Esasi'nin tekrar yürürlüğe konulması çerçevesinde şekillenen İttihat Terakki Cemiyeti, Abdülhamit yönetimin yıkılması gerektiğine inanmış aydınlardan oluşmaktadır. Merkezi Selanik'te bulunan 3. Ordu'yu organize eden İttihat Terakki Merkez Komitesi'nin etkisi ile Resne'de Kolağası Niyazi Bey'in dağa çıkması ile başlayan isyan, II. Abdülhamit'in 23 Temmuz 1908 tarihinde Kanun-ı Esasi'yi tekrar yürürlüğe koyması ile sonuçlanmıştır. Böylece İttihat ve Terakki Cemiyeti, memleketi idare etme şansını yakalamıştır. 1909 yılında meydana gelen 31 Mart Vakası'ndan sonra ise etkisini arttırmış; 1913 yılında hükümet darbesi ile iktidarda tam hakim konumuna yükselmiştir. İttihat ve Terakki, Birinci Dünya Savaşı yılları da içinde olmak üzere 1918 yılına kadar iktidarı elinde tutmuştur.

İttihat Terakki, Osmanlılık fikriyatına bağlı kalmasına rağmen 1911 yılından itibaren başlayan zincirleme toprak kayıpları, Türkçülük fikriyatını ana politik

⁸ Ernest Edmondson Ramsaur, **Jön Türkler ve 1908 Hareketi**, Çev. Nuran Ülken, Sander Yayınları, İstanbul 1972, s. 30.

eksene oturtmasına neden olmuştur.⁹ Bir diğer deyişle Balkanlar'da ve Afrika'da yaşanan toprak kayıpları ile birçok bölgede ortaya çıkan isyanlar, artık Anadolu'nun elde tutulması gerektiği görüşünü belirgin hale getirmiştir. Türk dilinin eğitim dili olması, milli kültür yaratma girişimleri, milli sermaye oluşturma görüşleri de bu dönemde başlamıştır. Özellikle Türk Yurdu Dergisi etrafında toplanan aydınlar, dilde, kültürde ve idealde birliğin sağlanması amacına yönelik yayınlar yapmışlardır.¹⁰ Hem Osmanlı hem Asya Türklerinin kendi öz kaynaklarına yöneltilmesi amaçlanmıştır.

Osmanlı son dönem aydınlarında, Osmanlı İmparatorluğu'nun yok olma tehlikesi ve bunun önsezisi hakimdir. Bu önsezinin, onları, fikir üretmekten çok; bu fikirlerin imparatorluğun yıkılışına ne derecede çözüm olabileceği analitiğine götürdüğü görülmektedir. Mesele, yıkılışı engelleyecek çözüm aramak olunca da ağır basan belli başlı fikirler öne çıkmıştır. Bunlar Yusuf Akçura'nın Üç Tarz-ı Siyaset'te belirttiği üzere Osmanlılık, İslamcılık ve Türkçülük ana eksenlidir. Her ne kadar birbiri içerisine eklemlenmiş kimi benzer fikirleri de barındırarak kesin bir ayrılığı ifade etmeseler de bu görüşler, memleketi ayakta tutmak hedefine yönelmiştir.

Bahsedilen fikir akımlarının kendilerinden daha önce başlayan Batılılaşma ve Yenileşme hareketlerine karşı konumları önemlidir. Üç fikri eğilim de Batılılaşmanın gerekli olduğunu kabul etmekle birlikte, yaklaşım olarak kimi farklılıklar arz etmektedir. İslamcılığa göre Batılılaşmak için İslamî değerlerden kopmaya gerek yoktur ve imparatorluğun selametini, eskiden olduğu gibi, din birliği sağlayabilir. Osmanlılık görüşüne göre, vatandaşların tamamı Osmanlı'dır ve devlet düzeni buna göre şekillenebilir, eşit haklar verilerek vatandaşlar arasında Osmanlı üst kimliği ile beraberlik sağlanabilir. Türkçülük görüşüne göre ise, imparatorluk toprakları milliyetçilik akımının etkisi ile azalmaya devam ederken tek çare Türklüğe dayanan siyasi, sosyal ve ekonomik gelişmelerin önünün açılmasıdır.

⁹ Uriel Heyd, **Türk Ulusçuluğunun Temelleri**, Çev. Kadir Günay, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1985, s. 85, 129; Feroz Ahmad, **İttihat ve Terakki (1908-1914)**, Çev. Nuran Yavuz, 5. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul 1999, s. 187; M. Jacob Landau, **Pantürkizm**, Sarmal Yayınları, İstanbul 1999, s. 69.

¹⁰ Dönemin fikir dergileri için bkz. Zafer Toprak, "II. Meşrutiyette Fikir Dergileri", **TCTA**, Cilt 1, ss.126-132.

Bunlara ilaveten 1908 İhtilali ile beliren Halka Doğru hareketi, Türk düşün hayatı için önemli bir gelişmedir. Sosyal reform ve kalkınma, halka ulaşarak onu aydınlatma amaçlarını taşıyan bu hareket, dönemin eğitim ve kültür hareketleri ile de derinden alakalı görülmektedir. Türk aydınları arasında yayılan sosyal reform nitelikli Halkçılık hareketi, yaklaşan Büyük Savaş arefesinde, Türkçülük fikriyatı içerisine eklemeye başlamıştır.¹¹ Aydınlar, halka giderek onları eğitecek; halkı eğitirken de öz kültürü öğreneceklerdir. Bu etkileşimle aydınların daha yerli unsurları hazmetmesi, halkın da çağdaş bilgilerle donatılması hedeflenmiştir. Halkçılık eşitliği savunmasına rağmen halka gidecek aydınların bu eşitlikteki konumları, temel bir çelişki ortaya çıkarmış; toplumsal dayanışma fikrini temel alan ve sınıfsal ayrımları reddeden, aynı zamanda İttihatçıların ideologu olan Ziya Gökalp, aydın ve halk ayrımını, toplumsal dayanışmacılık ile açıklamıştır.¹² Bu çelişkiden kısmen sıyrılmış olarak Halkçılık, Türkçülük akımı içerisinde evrilsede de milli mücadele dönemine aktarılabilmektedir.¹³

1913 yılından sonra İttihat Terakki'nin yaptığı yenileşme hareketlerine bakıldığında kimi önemli sosyal ve kültürel girişimleri görülmektedir. Bu süreçte aile

¹¹ Berkes, halka doğru yönelişin kayboluşunu, söylemdeki değişiklik farkına işaret ederek belirtmektedir: “*Türk aydınları arasında başlayan Halka Doğru hareketi sosyal reform ve kalkınma, Türk halkına ulaşma ve onu aydınlatma amaçlarını kaybederek Türkçülük şekline girmeye başladı... Meşrutiyet inkılâbının temelsizliği açığa çıktıkça bir kısım Türkçülerin kafasında Türk, yavaş yavaş arabesk sedirlerden, Ada yokuşlarından daha uzaklara da gitmeye başladı. Zamanla halk, halk dili, halka doğru gibi deyimlerin yerini Oğuzhan, Karakurum, Moğolistan gibi kelimeler almaya başladı. Gökalp'in romantik halkçılığı, Ömer Seyfettin'in halk dili kampanyası silinmeye başladı.*” Bkz. Niyazi Berkes, **Türk Düşününde Batı Sorunu**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1975, s. 63, 66. Tekeli ve Şaylan dünya savaşından sonraki halkçılık anlayışı hakkında şöyle demektedir: “*Ziya Gökalp'te halkçılıkla Türkçülük elele vererek mefkureler alemine doğru beraber yürüyeceklerdir. Her Türkçü siyaset sahasında halkçı kalacaktır; her halkçı da hars sahasında Türkçü olacaktır.*” İlhan Tekeli, Gencay Şaylan, Türkiye’de Halkçılık İdeolojisinin Evrimi”, **Toplum ve Bilim**, sa. 6-7, İstanbul 1978, s. 60.

¹² Zafer Toprak, solidarizmi şöyle tarif etmektedir: “*Solidarizm, teşebbüs serbestiyeti ve mülkiyetin dokunulmazlığına gölge düşürmeden liberalizmle sosyalizm arası bir orta yol aramayı amaçlayan, ekonomide devlet müdahaleciliğini öngören, sosyal mevzuatı gündemine alan, toplumsal yaşamda sınıf çatışmasının gereksizliğine inanan, çelişkiden arınmış, uzlaşma esasına dayalı organik dayanışmayı (tesanütü) benimseyen, laik eğitimi savunan, pasifist, uzlaşmacı bir ideoloji olarak tanımlanabilir.*” Bkz. Zafer Toprak, “II. Meşrutiyette Solidarist Düşünce: Halkçılık”, **Toplum ve Bilim**, sa. 1, İstanbul 1977, s. 95. Ayrıca bkz. Zafer Toprak, “Osmanlı Devleti’nde Uluslaşmanın Toplumsal Boyutu: Solidarizm”, **TCTA**, Cilt 2, ss. 377-381.

¹³ Tekeli ve Şaylan bu aktarımı üç boyutlu görmektedir. Birincisi, halkın siyasal hayata ve yönetime katılmasına ilişkin olmak üzere siyasal; ikincisi, halk kültürünü korumak amaçlı halka gidişin nasıl çözüleceğine ilişkin olmak üzere kültürel ve üçüncü olarak sınıfların oluşmasını engellemek amaçlı dayanışmacı yaklaşıma ilişkin olarak ekonomiktir. Bkz. İlhan Tekeli, Gencay Şaylan, **agm**, s. 64-65. Dönemin halkçılığı ile II. Meşrutiyet dönemi halkçılığının benzerliği için bkz. Zafer Toprak, “II. Meşrutiyette Solidarist Düşünce: Halkçılık”, ss. 92-123 (Özellikle s. 98, 6. Dipnot; s. 100, 9. Dipnot).

hukuku ile ilgili davalar, Şeriat Mahkemeleri'nden alınarak sivil mahkemelere devredilmiştir. Adli konulardaki salahiyet, Adliye Nazırı'na devredilmiştir. Birden fazla eşle evlilik sınırlandırılmış; Tıp ve Edebiyat Fakültelerine kız öğrenciler alınmıştır. Modern okullar, din ulemasının etkisinden kurtarılmış; Kur'an ve bazı dualar Türkçeleştirilmiştir. Milli kütüphane, arşivler, müzik, coğrafya enstitüleri gibi kurumlar oluşturulmuş, Batı edebiyatı klasiklerinin çevirileri yaptırılmıştır.¹⁴

Tüm bu fikrî gelişmelerin yanı sıra üzerinde durulması gerekli diğer bir husus ise ekonomik bağımsızlık meselesidir. Dönemin aydınları ve İttihatçılar, Osmanlı toplumunda yabancılara sağlanan imtiyazlar ve ticari hakların, ülkenin bağımsızlığına olan olumsuz etkisini fark etmişlerdir.¹⁵ İttihatçılar, 1914 yılına kadar kapitülasyonlardan kurtulmak çabasına girişmişler, 9 Eylül 1914 tarihinde, Birinci Dünya Savaşı'nın yarattığı fırsattan yararlanarak kapitülasyonları tek taraflı olarak kaldırdıklarını ilan etmişlerdir. Bununla da yetinilmeyerek devlet yardımı ile geliştirilmesi planlanan milli bir ekonomi kurmak hedefine yönelmişlerdir. Bu dönemde devlet eliyle hem İstanbul'da hem de Anadolu'nun çeşitli yerlerinde milli şirketler ve milli bankalar kurulmuş; sanayinin gelişmesini teşvik edici mevzuat değişiklikleri ve krediler sağlanmış; gümrük politikasının milli bir hüviyet kazanması yoluna gidilmiş ve çeşitli kooperatiflerle üretici-tüketici örgütlenmiştir.¹⁶

Tüm bu olumlu nitelendirilebilecek gelişmelere rağmen Osmanlı Devleti ve İttihatçılar için bir ölüm-kalım mücadelesi mahiyetinde olan Birinci Dünya Savaşı, hüsrarla sonuçlanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu, Almanya'nın yanında girdiği Büyük Savaş'tan mağlup olarak çıkmış, önemli toprak kayıplarının yanı sıra ülkenin başkenti ve Anadolu toprakları işgale uğramıştır. 10 Ağustos 1920 tarihinde imzalanan Sevr Anlaşması ile ülke toprakları Orta Anadolu'da sıkıştırılmış; kalan topraklar üzerinde de mali, iktisadi, siyasi ve askeri kısıtlamalar getirilmiştir. İşgalleri protesto etmek ve engellemek amacıyla teşkilatlanan bölgesel nitelikli

¹⁴ Kemal Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller**, Afa Yayıncılık, İstanbul 1996, s. 49. Avcıoğlu, Atatürk reformlarının "*kendiliğinden birdenbire fişkırmış*" olmadığını, İttihat ve Terakki döneminde milliyetçilik hareketleri bağlamında yapılan eğitim, sanat, laiklik ve kadın hakları konularında yapılan yenilikleri örnek vererek belirlemektedir. Bkz. Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni, Dün Bugün Yarın**, C. 1, Baskı 6, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1973, ss. 184-186.

¹⁵ Şerif Mardin, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İktisadi Düşüncenin Gelişmesi (1838-1918)", **TCTA**, Cilt 3, ss. 618-634.

¹⁶ Dönemin iktisat politikaları için bkz. Zafer Toprak, **Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918)**, Yurt Yayınları, Ankara 1982.

Kuva-yı Milliye hareketleri, Mustafa Kemal Atatürk'ün liderliğinde Milli Mücadele'ye dönüşmüştür. Türk İnkılâbı'nın ihtilal içeriği, bu dönemde doğmuştur.

Türk İnkılâbı'na neden olan etkenleri kavramak için dünya konjonktürünün yanı sıra Osmanlı son döneminde ortaya çıkan ve devleti kurtarmak amacıyla birleşen Batıcılık, İslamcılık, Türkçülük, Osmanlıcılık, Merkezîyetçilik, Adem-i Merkezîyetçilik, Halkçılık gibi çeşitli fikir akımlarını irdelemek önemli bir çalışma konusudur.¹⁷ Bu açıdan Abdullah Cevdet, Hüseyinzade Ali Turan, Ziya Gökalp, Yusuf Akçura, Celal Nuri İleri, Ahmet Ağaoğlu, Prens Sabahattin, İsmail Gaspıralı, Tekin Alp, Ahmet Rıza, Mustafa Reşit Paşa, Ali Suavi, Namık Kemal gibi düşünürlerin fikirleri yadsınamaz niteliktedir.¹⁸ Bu fikrî birikimin Türk İnkılâbı'na yön veren kimi görüşleri içinde barındırdığı, kimi denenmiş ya da denenmesi düşünülmüş uygulamalara sahne olduğu da gözlenmektedir; fakat bu içerik, Türk İnkılâbı'nın kendi döneminin izahı için yetersiz kalmaktadır. Her ne kadar Türk toplumuna ve dünya düzenindeki siyasi, politik ve askeri durumun özelliklerine göre daha önceden başarılı olan uygulamaların kısmen takibi, başarısız olanların ise karşıt olarak tasfiyesinin yaşanması doğal bir süreç de¹⁹, Osmanlı fikir hareketlerinden ve fikir adamlarından devralınan birikimin ne mecraya doğru gideceği ya da bu

¹⁷ Bu çalışmalardan bazıları için bkz. Taner Timur, "Osmanlı Mirası", **Geçiş Sürecinde Türkiye**, Der. İrvin Cemil Schick, E. Ahmet Tonak, Belge Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1992, s. 12-36. Roderic H. Davidson, "Atatürk'ün Siyasi Reformları ve Tanzimat", **Atatürk ve Cumhuriyet Dönemi Türkiye**, Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği yayını, 1981, ss. 28-45. İlber Ortaylı, "Osmanlı Devleti'nde Laiklik Hareketleri Üzerine", **Türk Siyasal Hayatının Gelişimi**, ed. Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay, Beta Yayın-Dağıtım, İstanbul 1986, ss. 159-170. Paul Dumont, "Kemalist İdeolojinin Kökenleri", **Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi**, Yay. Haz. Jacop M. Landau, Çev. Meral Alakuş, Sarmal Yayınevi, İstanbul 1999, ss. 49-72; Şükrü Hanioglu, "Batıcılık", **TCTA**, Cilt 5, ss. 1382-1388; Şükrü Hanioglu, "Osmanlıcılık", **TCTA**, Cilt 5, ss. 1389-1393; Şükrü Hanioglu, "Türkçülük", **TCTA**, Cilt 5, ss. 1394-1399; Şerif Mardin, "Batıcılık", **TCTA**, Cilt 1, ss. 245-250; Şerif Mardin, "İslamcılık", **TCTA**, Cilt 5, ss. 1400-1404; Tarık Zafer Tunaya, **İslamcılık Akımı**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayını, İstanbul 2003.

¹⁸ Hilmi Ziya Ülken, **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, 6. Baskı, Ülken Yayınları, İstanbul 1999; Tunaya, İkinci Meşrutiyet döneminde düzenli akımlar haline gelen Batıcılık, İslamcılık, Türkçülük, Halkçılık ve Sosyalizmin, Cumhuriyet'i kuracak aydınlara entelektüel besin sağladığını söylemektedir. Bkz. Tarık Zafer Tunaya, "Batılılaşmada Temel Araştırmalar ve Yaklaşımlar", **CDTA**, Cilt 1, s. 238.

¹⁹ Sosyal, Atatürk döneminin sentez olarak anlatılmasındansa, dönemin nelere anti-tez olduğunun belirtmektedir. Bkz. **Bildiriler ve Tartışmalar, Türkiye İşbankası Uluslararası Atatürk Sempozyumu (17-22 Mayıs 1981)**, Türkiye İşbankası Kültür Yayını, Ankara 1984, s. 113. Berkes de aynı fikirdedir: *Kemalizm, ... Hilafet-Saltanat rejimine; İslam ittihadı (ve daha sonra) Turan mefkureciliğine dayanan ulusal temelden yoksun Osmanlı emperyalizmine; halksal bilinçten yoksun ubudiyetçi Osmanlı bürokrasisine; yabancı devlet uyduluğuuna araç edilmek istenen bir kul ordusu politikacılığına karşıtlık(tur)*" Niyazi Berkes, "Bir Yüzyıl İçinde Atatürk", **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Atatürk Özel Sayısı, Cilt XXXVI, No: 1-4, Ankara 1981, s. 95-120.

birikimden nelerin eksiltilip nelerin ilave edileceği hususu, Milli Mücadele sonrasında etkin olan liderlerin inisiyatifi doğrultusunda şekillenmiştir. Dahası Türk İnkılâbı'nın kendisinden önceki tarih için de, özellikle Mustafa Kemal'in şahsında kristalize olan, bir düşüncesinin olması, düşünsel kökenlerinin ipuçlarını vermektedir.

Türk İnkılâbı'nın başlangıç noktası olarak çeşitli görüşler ileri sürülebilir. İnkılâbın başlangıcı noktasında dikkat edilmesi gerekli olan husus, inkılâp liderlerinin etkin olma dereceleri ile dönemin özelliğinin göz ardı edilmemesi gerekliliğidir. Bu bakımdan ne 1908 ihtilali ne de milli mücadele dönemi Türk İnkılâbı'nın temel karakteri ile ilişiksiz değildir; bunların Türk İnkılâbı'nın karakterinin belirlenmesinde önemli deneyimler olduğu görülmektedir. Milli Mücadele dönemi dahi, ihtilal içeriği bir tarafa bırakıldığı zaman, Türk İnkılâbı'nın yapıcılarının etkin ve etken olma derecelerinin artmaya başlamasına rağmen, savaşta içinde barındıran olağanüstü bir dönem olması nedeniyle liderler açısından çeşitli sınırlamaları barındırmaktadır. Gayesi bağımsızlık olan Milli mücadele döneminin ihtilal niteliği, inkılâbın prensipleri konusunda kesin çizgilere sahip değilse de bu, liderinin inkılâbın içeriği ile düşüncelerini olayların akışı doğrultusunda zaman ve zemini kollamak durumunda kalmış olmasından kaynaklanmış görünmektedir. Bu bakımdan Türk İnkılâbı, ancak bağımsızlığın kazanılmasıyla uygulama aşamasına geçerek etkin olma derecesine ulaşabilmiştir.²⁰ Bu bakımdan Türk İnkılâbı'nın – ihtilal kısmı hariç- başlangıç noktasını, hem uluslararası bağlamda hem de ulusal anlamda Lozan Antlaşması'nın imzalanması ile başladığını söylemek daha uygun görülmektedir.²¹

²⁰ Berkes, daha önceki yenileşme hareketlerinden Türk İnkılâbı'nı ayıran ilkeleri, ulusal egemenlik ve bağımsızlık ilkeleri ile açıklar. Berkes'e göre, milli bile olsa, bağımsızlık sağlanmadan yapılan bütün atılımlar manasız kalmaktadır. Bkz. Niyazi Berkes, *age*, s. 522. Ozankaya, Laiklik anlayışı ile açıklar. Özer Ozankaya, *Atatürk ve Laiklik, Atatürkçü Düşüncenin Temel Niteliği*, Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, Ankara 1981, s. 95.

²¹ Timur, Türk İnkılâbı'nın Kurtuluş Savaşı'nın başarıya ulaşması ile başladığını söylemektedir. Bkz. Taner Timur, *Türk İnkılâbı Tarihi Anlamı ve Felsefi Temeli*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Sevinç Matbaası, Ankara 1968, s. 91-92.

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRK İNKILÂBÎ'NİN KARAKTERİ

Birinci Bölüm: Türk İnkılâbî'nin Karakteri Üzerine

XX nci yüzyıl başları Türkiye için büyük değişim ve dönüşümlerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'nın sonuçlanmasıyla tarihe intikal ederken Türk milleti, Milli Kurtuluş Savaşı'nın ardından Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni kurmuştur. Yeni kurulan bu devletin ekonomiden dış politikaya, eğitimden sanayiye bütün siyasi, sosyal, kültürel alanlara dair düşüncelerinin, hedeflerinin ve uygulamalarının neticesi olarak kısa süre içerisinde önemli atılımlar gerçekleştirilmiştir.

Yeni kurulan devletin ideolojik açıdan güçlendirilmesi amacıyla Milli Mücadele'nin başlarından itibaren devlet ve toplum hayatına dair yeni idealler ortaya çıkmıştır. Bu idealler bir kült halinde değişmeden kalmamış; devrin özelliklerine göre yeni şekiller almıştır. Fakat 1923-1938 yıllarını kapsayan dönemde, Türkiye

Cumhuriyeti Devleti'nin ana yapısını oluşturan kimi hukuki etmenlerden ziyade kurucu liderlerin, devlet ve millet hayatına dair düşüncelerinin, hedeflerinin ve uygulamalarının panoramasını çizmek, ortak bir anlayış, belli bir doğrultu ve bütün bir irade ortaya koymaktadır. Bu bakımdan Türk İnkılâbı'nın karakterini oluşturan ana sınırları tespit etmek için iki yol izlenebilir: Birincisi, 1923-1938 yılları arasında süreklilik sağlayan fikirlerin ve uygulamaların ortak noktalarını belirlemektir. Bu yol, belirli tarihler arasında denenmiş kimi uygulamaların veya günün şartlarına göre söylenmiş bir sözün, alınmış bir tutumun ya da davranışın genele mâl edilmesini engellemek noktasında önemlidir. Fakat bu yol tek başına değerlendirme altında tutulursa, derin analizler hususunda yetersiz kalmaktadır. Bu bakımdan, birinci yol ile birlikte değerlendirilecek ikinci yol, fikirlerdeki ve uygulamalardaki gidişatın tespitidir. Böylece Türk İnkılâbı'nın geçirdiği değişiklikler sonucu ulaştığı son noktaya ve daha sonrasında hedeflenen adımların neler olabileceği öngörüsüne yaklaşılmış olacaktır.

Türk inkılâbının karakterinin ana hatlarına geçmeden önce konuyla ilgili kullanılan literatüre kısaca bakıldığında dönem içerisinde ihtilal, inkılâp, devrim kelimelerinin çok sık olarak birbirinin yerine kullanıldığı görülmektedir. 1923-1938 döneminde “*İnkılâp*” ve “*Türk İnkılâbı*” ifadeleri yaygın olarak tercih edilmiştir.²² 1930'lu yılların başlarından itibaren “*Kemalizm*” kelimesi de kullanılmıştır.²³ “*İnkılap*” kelimesinin öz Türkçe karşılığı olarak “devrim” kelimesi de 1930'lu yılların sonuna doğru kullanılmaya başlanmıştır.²⁴ Kimi zaman “*İnkılap*” ve “*Kemalizm*” kelimeleri bir arada kullanılmıştır.²⁵ Yine dönem içerisinde “*İhtilal*”

²² Halil Nimetullah, **İnkılâbın Felsefesi**, İkdâm Matbaası, İstanbul 1927; Sadri Etem, **Türk İnkılâbının Karakteri**, Maarif Vekaleti Devlet Matbaası, İstanbul 1933, Mediha Muzaffer, **İnkılâbın Ruhu**, İstanbul Devlet Matbaası, 1933; Recep Peker, **İnkılap Dersleri Notları**, Ulus Basımevi, Ankara 1935; Peyami Safa, **Türk İnkılâbına Bakışlar**, Kanaat Kitabevi, 1938.

²³ Cumhuriyet Halk Partisi Dördüncü Büyük Kurultayı'nın önsözünde “*Partiye esas olan bütün prensipler Kemalizm yoludur*” denilmektedir. Bkz. **CHP Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası**, 9-16 Mayıs 1935, Ulus Basımevi, Ankara 1935, Önsöz. Dönemin kimi eserlerinde de bu ifadeye rastlamaktayız. Şeref Aykut, **Kemalizm**, Muallim Ahmet Halit Kitabevi, İstanbul 1936; Tekin Alp, **Kemalizm**, Cumhuriyet Gazete ve Matbaası, İstanbul 1936.

²⁴ Cumhuriyet Halk Partisi Dördüncü Büyük Kurultayı'nda “İnkılap” kelimesinin Öz Türkçe olarak karşılığı olarak “*Devrim*” kelimesi gösterilmiştir. **CHP Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası**, s. 86.

²⁵ M. Saffet Engin, **Kemalizm İnkılâbının Prensipleri**, Cumhuriyet Matbaası, 2 cilt, İstanbul 1938. Engin, “Kemalizm İnkılâbı” ismini koyduğu kitapta “Türk İnkılâbı” ifadesini de kullanmaktadır. Bkz. M. Saffet Engin, **age**, s. 247.

kelimesi de kullanılmıştır.²⁶ Dönem sonrasında ise, ifade literatürünün daha da genişlediği gözlenmiştir.²⁷ İhtilal kelimesi, özellikle bir yönetim değişikliği manası olarak anlaşıldığında, inkılâbın ya da devrimin bundan daha geniş ve radikal bir değişme olarak değerlendirilmesi, kuşkusuz, onun sosyal ve kültürel yönlerine yapılan atıftan ileri gelmektedir.²⁸ Bu bakımdan dönem içerisinde de yaygın olarak tercih edilen “*Türk İnkılâbı*” ifadesini, -ihtilali de içerisine alan- siyasi, sosyal, ekonomik, kültürel köklü değişiklikleri barındıran bir kavram olarak ele almaktayız.

Türk İnkılâbı'nın karakteristik özelliklerinin, dönemin demeçlerinden yola çıkılarak belirlenmesi mümkün görülmektedir. İnkılâbın milli bir hareket olduğu sürekli tekrarlanan ve özellikle vurgulanan bir söylemdir. Bu söylemin dönemin tamamı boyunca esas alındığı düşünüldüğünde, diğer kavramların evrensel içerikten daha çok yerel/milli nüanslar ve hassasiyetler içermesi doğaldır. Bu bakımdan Halkçılık, Laiklik, Devletçilik gibi ilkelerin hem düşün hem de uygulama sahasında yerel/milli özellikler taşıdığı söylenebilir. Bunların yerelliği, büyük oranda uluslaşma sürecinden önceki tarihlerdeki uygulama ve düşüncelere tepki olarak gelişmiş bir

²⁶ Mahmut Esat Bozkurt, **Atatürk İhtilali**, İstanbul Üniversitesi İnkılap Enstitüsü yayınları, İstanbul 1940.

²⁷ 1960'lı yılların başlarından itibaren ise Atatürk İnkılâbı, Atatürkçülük, kelimelerinin sıklıkla kullanılmaya başlandığı görülmekle birlikte “Atatürkçülük İnkılâbı” tabirinin dahi tercih edildiği görülmektedir. (Yunus Nadi, “Önsöz”, **Atatürkçülük Nedir?**, Varlık yayınları, 1963, s. 7.) Sadi İrmak, Devrim Tarihi adını verdiği eserinde devrim kelimesinin uygun olmadığını; fakat yerine kullanılacak bir terim olmadığı için kullandığını belirtmektedir. (Sadi İrmak, **Devrim Tarihi**, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1967, s. 1.) Benzer tutumu Kubalı da gösterir. (Hüseyin Nail Kubalı, **Türk Devrim Tarihi Dersleri**, Kutulmuş Matbaası, İstanbul 1972, Önsöz.) 1980'li yılların başlarından itibaren ise “Atatürkçü Düşünce” tabirinin sıklıkla kullanılmaya başladığı; aynı yılların başlarında Atatürk bilimi manasında “Atatürkoloji” tabirinin orijinal bir öneri olarak sunulduğu da görülmektedir. (Emre Kongar'ın önerisi için bkz. **Bildiriler ve Tartışmalar, Türkiye İşbankası Uluslararası Atatürk Sempozyumu (17-22 Mayıs 1981)**, Türkiye İşbankası Kültür yayını, Ankara 1984, s. 792.) “Atatürk İlkeleri” ve “İnkılap Tarihi” tabirinin bir arada kullanımı da 1980'li yılların başlarından itibaren görülmektedir. Afet İnan'ın (**Türkiye Cumhuriyeti ve Türk İnkılâbı**, TTK, Ankara 1977.), Tunaya'nın (İdeolojik İstiklal, **Atatürkçülük Nedir?**, Varlık yayınları, 1963.), Enver Ziya Karal'ın (“*Atatürk ve Türk İnkılâbı'nın Özellikleri*”, **Atatürkçü Düşünce**, Atatürk Araştırma Merkezi yayını, Ankara 1992.) Doğan Avcıoğlu'nun (**Milli Kurtuluş Tarihi**, Tekin Yayınevi, İstanbul 1977.), Taner Timur'un (**Türk Devrimi ve Sonrası**, İmge Kitabevi, Ankara 1993.) ve Şerafettin Turan'ın (**Türk Devrim Tarihi**, Bilgi Yayınevi.) genellikle Türk İnkılâbı tabirini yeğlediklerini görmekteyiz. Bütün bu kelimelerin neredeyse her biri, ilk kullanımlarından bu güne kadar mevcudiyetlerini korumuşlardır. Her dönemin kendi yaklaşımına göre şekillendiği açık olarak görülen bu kullanım için 1923-1938 dönemini esas almak en uygun seçim olacaktır. Bu dönemde, sade bir ihtilalin, köklü atılımların yapılması için bir ön şart olarak gerektiği belirtilmekte; fakat her ihtilalin, devrim ya da inkılâba yol açacak gelişmeleri sağlamaması nedeniyle ihtilal-inkılâp ayrımı gerekli görülmüştür. İnkılâp ya da devrim denmesinin ise dönem içerisinde ayırt edici yanlarının baskın olmadığı görülmektedir.

²⁸ Mustafa Kemal, 5 Kasım 1925 tarihinde Ankara Hukuk Fakültesi'nin açılış konuşmasında “*Türk inkılâbı nedir?*” sorusunu ele alarak “*kelimenin öncelikle taşıdığı ihtilal anlamından başka, ondan daha geniş bir değişmeyi anlatmaktadır.*” demektedir. Bkz. **ASD**, s. 689.

özellik göstermesinin yanı sıra evrensel değerler de taşımaktadır. Evrensel değerler, çağdaş devletler göz önünde tutularak ele alınmıştır. Milli bir inkılâpta, kavramların ya da uygulamaların özgü olması, içselleştirmenin ise halkın bünyesine göre tercih edilmesi, bu bakımdan olağandır.

İnkılâbın yukarıdan aşağıya ya da aşağıdan yukarıya biçimlenişi hakkında, hareketliliğin yönü ile alakalı değerlendirmeler mevcuttur. Burada aşağı, halkı; yukarı ise inkılâp yapımcılarını kastetmekle seçkin bir tutumu sergilemektedir; fakat bunun bazı gerekçeleri belirtilmektedir. Aşağıdan yukarıya hareketliliğin daha sağlam olacağı bilinci hakim olmakla birlikte kişiler inkılâpla ilgili fikir sahibi olana kadar yukarıdan aşağıya hareketliliğin zorunlu olduğu öngörülmüştür.²⁹ İnkılâp ideallerinin toplumda anlaşılana kadar –başka bir ifade ile inkılâp ideallerine karşı girişilecek hareketlerin yok olacağı zamana kadar- yukarıdan hareketliliğin devam edeceği/etmesi gerektiği düşünülmüştür.³⁰ Bu tür yaklaşımın netice olarak amacı, kuşkusuz laik-çağdaş ve milli değerlerle donanmış, özgür ve bağımsız düşünen bireyi ortaya çıkarmaktır.

Bir diğer husus, Türk İnkılâbı'nın evrimciliğe karşı sergilediği tutumdur. Bu konuda net bir kararlılık görülmekle beraber inkılâbın hızlı yapılması yönünde kesin

²⁹ Mustafa Kemal, henüz 28 Aralık 1919'da aşağıdan yukarıya doğru gelen hareketlerin daha sağlam olacağını söylemektedir. Kişiler düşünce sahibi değilse, istenmeyen mecralara sürüklenebileceklerini; oysa kişilerin gelecekleri hakkında kendi fikirlerinin hakimi olması gerektiğini ifade etmektedir. Mustafa Kemal, düşünce sahibi olana kadar, yukarıdan aşağıya doğru hareketin zorunlu olduğunu vurgulamakta ve yukarıdan aşağıya doğru bir başlangıç sonrası aşağıdan yukarıya doğru tekrar bir şekillenmenin olacağını söylemektedir. Bkz. ASD, ss. 36-37. Peker, Türk İnkılâbı'nın otoritelere karşı yapıldığını; fakat inkılâp iktidar mevkiine gelince otoriteden halka doğru devam ettiği söylemektedir. Bkz. Recep, Peker, **İnkılâp Dersleri Notları**, ss. 10-11.

³⁰ Cumhuriyet Halk Partisi'nin Üçüncü Büyük Kurultayı'nda, siyasi hukuka sahip her Türk vatandaşının partiye üye kabul edileceğinden bahseden nizamnamenin yedinci maddesine itirazda bulunan Kütahya mebusu Alaeddin Bey, inkılâpların bazen de yukarıdan olması gerekliliğine, karşı devrim ihtimalini göstererek dikkat çekmektedir: *Arkadaşlar, sinesinde daha dün bir Kubilay yaşatan Cumhuriyet Halk Fırkası, hukuku siyasisesi vardır diye içinde bir Şeyh Mehmet yaşatamaz... Ve hepimiz biliyoruz ki, inkılâp çok geridir. Ve hepimiz biliyoruz ki, daha başlarında fesi taşıyan köylerimiz vardır. Bugün Ankara şehrinde de çarşafli, peçeli kadınlar vardır... Şimdi müzakere edeceğimiz nizamnamede takip edilen ruh, espri aşağıdan yukarı gelen bir teşkilattir. Şüphe yok ki, demin arz ettiğim gibi çok güzel bir idealdir. Ancak çok tehlikeli olabilir. Dün daha memlekette halk hâkimiyetinin bir ifadesi olan jüriyi teklif ettiğimiz zaman, memleketteki seviye daha bunu kabul edecek raddeye gelmemiştir diye bağırdınız. Şu halde bu ruhtaki nizamnameyi nasıl kabul edebilirsiniz... Bunu kabul ettikten maada onlara öyle bir hak veriyoruz ki, bir inkılâp fırkasına hiç yaraşmayacak bir şeydir. Bu şerait altında öyle heyeti idarelere tesadüf edilebilir ki, değil bir inkılâbı benimsemiş hatta anlamamış vatandaşlar kazalarda heyet-i idareye seçilebilirler. Arkadaşlar, milleti yükselten inkılâplar Fransa'da olduğu gibi yalnız aşağıdan yukarıya gelen inkılâplar olamaz. Öyle inkılâplar vardır ki, bazen de yukarıdan aşağıya olur." Bkz. C.H.F Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları, 10-18 Mayıs 1931, Devlet Matbaası, İstanbul 1931, ss. 229-230.*

bir kanaat hakimdir.³¹ İnkılâbı hızlı bir şekilde hayata geçirme gerekliliği tarihsel gerekçelerle izah edilmiştir. Bir kere ülke işgalden kurtarılmış ve her yönü ile inşa sürecine girilmiştir.³² Bu bakımdan vakit kaybetmek istenmemiş, inkılâpları açıklayan prensip izahlarının dahi eylemlerden sonraya bırakıldığı söylenmiştir.³³

İnkılâbın karşısında oluşabilecek muhalif hareketlerin önüne geçmek amacıyla beliren görüş, kararlılık arz etmektedir.³⁴ İnkılâpların yerleşmesinin uzun zaman alacağı, bunlar yerleşene kadar otoritenin gerekli olduğu kanısı vardır.³⁵ Otoritenin gerekli olduğu kanısı, devrim sözcüğünün bünyesinde barındırdığı anlamın doğal bir tezahürüdür. Bu ortam, inkılâbın bağlılıkla korunması hususunu ortaya çıkarmıştır ki, inkılâp ilkelerine bağlılık konusunda devamlılık sağlanması beklenmiştir.³⁶ İnkılâp

³¹ İsmet İnönü, 2 Mart 1927 tarihinde mecliste yaptığı konuşmada, milletin çok ağır mücadeleler içinden hayatını zor kurtardığını, bu nedenle “uzun zamanların hidametine tevekkül ve teslim” olmadan memleketi, “en ileri memleketler seviyesine çıkarmak için” süratle çalışmak gerektiğini söylemektedir. **TBMM ZC**, Dönem 2, Cilt 30, s. 7. Mustafa Kemal, 29 Ekim 1933 tarihinde yaptığı Onuncu Yıl Söylevi’nde, Türk İnkılâbı’nda zaman ölçüsünün asrın hız ve hareket kavramına göre düşünüldüğünü söylemektedir. Bkz. **ASD**, s. 812. İnkılâp hızının, modern toplumla da bağı görülmektedir.

³² Mustafa Kemal, 9 Mayıs 1935 tarihli Cumhuriyet Halk Partisi’nin Dördüncü Büyük Kurultayı’ni açış konuşmasında Türk İnkılâbı’nın kısa tanımını yapmaktadır. Mustafa Kemal, “Uçurum kenarında yıkık bir ülke” devralındığını belirtmekte; “Türlü düşmanlarla kanlı boğuşmalar... Yıllarca süren savaşlar”dan bahsetmekte; “içerde ve dışarıda saygı ile tanınan yeni vatan, yeni sosyete, yeni devlet” kurulduğunu ve “bunları başarmak için aralıksız devrimler” yapıldığını söylemektedir. Bkz. **ASD**, s. 824.

³³ Cumhuriyetin onuncu yıl münasebetiyle çıkartılan kitapçıkta, partinin doğması, yaşaması ve ilerlemesi ile ilgili bölüm yer almaktadır. Bu bölümde Lozan Antlaşması’ndan sonra yapılan inkılâpların parti kongresi kararları yapılmadığı belirtilmektedir. Bunun açıklaması ise şu şekilde verilmektedir: “Sulhtan inkılâba geçen devir esnasında programa kaideler yazarak sonra tatbiki geçmek tarzı değil; önce Büyük Şef’in ruhunda doğmuş olan inkılâp güneşinin ziyasıyla birbiri ardından gelen şimşekler halinde Türkiye ufuklarını tatbik ve icra ile aydınlatarak prensiplerin ondan sonra metinleştirilmesi elzemdi.” **Onuncu Yıl Kitabı (1923-1933)**, 1933, s. 10.

³⁴ Mustafa Kemal, 23 Ocak 1923 tarihinde Bursa’da yaptığı konuşmada, kansız inkılâpların kalıcı olamayacağını söylemektedir; fakat Milli Mücadele döneminin çok kana neden olduğunu, hem işgallere hem isyanlara karşı mücadele edildiğini belirtmektedir. İnkılâbın devam edeceği ve buna karşı hareketlerin de var olacağı öngörüsü ile “Gönül isterdi ki, bu dökülen kanlar yeterli gelsin ve bundan sonra kan dökülmesin.” demektedir. Bkz. **ASD**, ss. 434-435. Mustafa Kemal, 4 Aralık 1923 tarihinde Tercüman-ı Hakikat Gazetesi Başyazarı’na verdiği demeçte ise, “İlerleme yolumuzun önüne dikilenleri ezip geçeceğiz. Yenilik işinde duracak değiliz.” demektedir. Bkz. **ASD**, s. 583.

³⁵ Vasfi Raşit, inkılâpların manevi hayatta yer etmesinin önemli olduğunu, bunun ise zaman gerektirdiğini söyledikten sonra şöyle der: “Tahsil uzun bir zaman ister; inkılâplar ise beklemezler. Onun içindir ki, kalpler kazanıluncaya kadar kafalar ezilir.” Vasfi Raşit,[Seviğ], **İnkılâpların Öğrettikleri**, Gazetecilik ve Matbaacılık T.A.Ş., 1934, s. 33. Peyami Safa da benzer biçimde aynı hususu ele almaktadır: “Kemalizm iki büyük zaruretten doğdu: Biri Türk yurdunu ve Türk birliğini içeride bozgundan ve dışarıda salğından kurtaran Milli savaş; öteki de bu yurdu ve birliği kurtardıktan sonra Türk toprağını ve kafasını betonla inşa. Burada bina ve kafa aynı istihaleyi geçiriyor. Kemalizm, ahşap binaların ve ahşap kafaların yıkılması ve betonlaşmasıdır.” Peyami Safa, **age**, s. 199.

³⁶ Mustafa Kemal, Siyasal Bilgiler Okulu’nun kuruluş yıldönümü nedeni ile gönderdiği yazıda “Bu dünyadan geçerek Türk milletine veda edeceklerin, çocuklarına, kendinden sonra yaşayacaklara son

koruyuculuğunun pasif kalması durumunda, geleneksel yapının tekrar yer bulacağı öngörülmüştür.³⁷ Bu bakımdan inkılâp hareketlerine inanmışlık, önemsenmiştir.³⁸

sözü bu olmalıdır: -Benim Türk Milletine, Türkiye Cumhuriyeti'ne, Türklüğün geleceğine yönelik ödevlerim bitmemiştir; siz onları tamamlayacaksınız. Siz de, sizden sonrakilere benim sözümü yineleyiniz." Bkz. **ATTB**, s. 660. Mustafa Kemal, 26 Mart 1937 tarihinde Ankara Halkevi'nde gençlerle konuşmada ise, "Benim sizden istediğim şey yorulmamak değil; yorulduğunuz zaman bile durmadan yürümek, yorulduğunuz dakikada da dinlenmeden beni takip etmektir." Bkz. **ASD**, s. 846. Tekinalp, CHP'nin altı ilkesinin birer anayasa maddesi olması konusunu değerlendirirken şöyle demektedir: "Bizzat rejim bir ihtilal hareketiyle devrilmedikçe hiçbir millet meclisi ve hiçbir kabine, Kemalizmin esasını teşkil eden prensipler hilafına hareket etmek hak ve salahiyetine sahip olamayacaktır." Tekin Alp, **age**, s. 195.

³⁷ Peker, inkılâbı tarif ederken sosyal bünyede zararlı ne varsa bunun yerine yararlı olanın ikame edilmesinden bahsetmektedir. Bunun başlı başına yeterli olmayacağını söyleyen Peker, şöyle demektedir: "Onları öylece koyduktan sonra büyük bir sıcaklıkla davaya yapışıp sökülün şeylerin geri dönmemesini, konan şeylerin yaşamasını, yerleşmesini temin edecek bir sistem kurmak ve işletmek de inkılâbın değişmez şartıdır. Bu şart olmadıkça fenalıkların, geriliklerin... yerine iyiliklerin ve ileriliklerin... konması gelip geçici bir hadise değersizliğine iner ve eski fenalıklar daha geniş tahrip tesirleriyle geri döner... Bizimki gibi yaşayış şartlarını baştanbaşa değiştiren bir inkılâbın korunması ve edebileşmesi için ona inanların bu yola başlarını ve göğüslerini koyacak bir inançla beslenip güçlenmeleri elzemdir. Yeni nesil, inkılâba böyle bağlanmalıdır." Bkz. Recep, Peker, **İnkılâp Dersleri Notları**, ss. 7-8.

³⁸ İnkılâba inanmışlık/inanmamışlık meselesi, konuyla ilgili tedirginliğinin en sık hissedildiği Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyiminden sonra belirlemiştir. Cumhuriyet Halk Partisi'nin Üçüncü Büyük Kurultayı'nda bütün vatandaşların partinin doğal üyesi olarak kabul edilmesi hususuna karşı çıkan Kütahya mebusu Alaeddin Bey şöyle demektedir: "Cumhuriyet Halk Fırkası yolunda yürürken şüphe yok ki, gayr-ı memnunları dinlemek zaruretindedir. Fakat gayr-ı memnunları teşkilatı içerisine alıp ihtilalin prensiplerini onlara tatbik etmeye kalkışmakta çok tehlike görüyorum... Milli Mücadele doğrudan doğruya vatan meselesi olduğu için milletin heyet-i mecmuası iştirak etmişti ve iştirak etmek zarureti vardı. Çünkü damarlarında Türk kanı olanlar için bir namus meselesi idi. Hâlbuki inkılâp, bir prensip meselesidir. Diyebilir misiniz ki, Türk vatani için seve seve kanını döken bir hoca, Türk inkılâbı için canını verir. Bunlar içinde mürteciler de vardır. Mücadelei milliyeye aleyhtar olmayabilir; fakat Türk inkılâbının ideolojisine aleyhtar olabilir." **C.H.F Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları**, ss. 229-230, 233. Dönemin yazarlarının da benzer görüşleri vardır. Şeref Aykut, milletvekillerinin "bütün anlamı ile rejime, devrime kanmış bir imanlı yurttaş" olması gerektiğini belirtmekte; "ufacık bir ayrıta, bir sekmeğe, bir gerileme isteğine de asla yer verilemez" diyerek böyle bir uyumsuzluğun olması durumunda "ülkede bir sosyal ve kültürel seyirime yol vermiş olur ki, sonu dağınıkluktur, tutaklıktır." demektedir. Bkz. Şeref Aykut, **age**, ss. 16-17. Şakir Doğay, Kemalizme inanmayanların, Kemalist savunucusu görünümünde, Kemalizm'e karşı olan ve yabancı fikirlerin temsilciliğini yapan aydınlar olduğunu söylemektedir. "Türk inkılâbı, Kemalizm kelimeleri dillerinden düşmez. Kemalizm prensiplerine taban tabana zıt olan ifsat edici programlarına Kemalizmi bir kalkan yapmaya kalkışurlar. Gizliden gizliye, saman altından su yürütürler. Birbirlerini tanır, korur ve aralarında nikabsız konuşurlar, fakat kitle huzuruna çıktıkları zaman daima yüzlerinde nikab vardır. Bunlar ideoloji ve doktrin manisinin en had şekline bizzat müptela oldukları halde, mukabil ideolojinin izlerini bir yerde vehmedince, yüksek perdeden feryadı basarlar. Fakat kendi zihniyetlerine uygun propagandaları alkışlamaktan çekinmezler. Kullandıkları teknik hepsinde o kadar müşterek ve aynıdır ki, bunları tefrik ve maksatlarını teşhis etmek pek kolaydır. Faaliyetlerini biraz dikkatle takip etmek bunun için kafi gelir. Sempatilerine, dostluklarına dikkat edince, aralarındaki tesanüdün büyüklüğü derhal göze çarpar. Ezberlenmiş doktrinlerin metsisi içindedirler. Etrafındaki bütün hadiseleri ancak bu yabancı ideoloji menşurundan görürler. Bu ideolojiyi benimseyenlerin her şeyi gözlerinde mükemmel ve muhalif olanların her şeyi dünyanın en kötüsüdür. Dünkü yobaz medrese softasından farkları, yalnız inandıkları prensiplerdedir. Yoksa zihniyet, tıpatıp aynıdır. Aynı inatçı kafa, aynı dar görüş zaviyesi, aynı mistik humma, aynı sadık ve fedakar mümindirler. Yalnız dinleri değişmiştir." Bkz. Şakir Doğay, "Türkiye'de İdeoloji Kavgalarına Yer Yoktur", Varlık, 15 Şubat 1938'den **Atatürk Devri Fikir Hayatı I**, Yay. Haz. Mehmet Kaplan vd., Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1981, ss. 292-293.

Gerek Milli Mücadele döneminde gerekse ülke kurulduktan sonra, ülkenin inşası sürecinde, iç karışıklıklar, ayaklanmalar, yapılan yeniliklere karşı itirazlar belirmiştir. Bunlara karşı ülke güvenliğinin sağlanması, bütünlüğün bozulmaması için tedbirler alınmıştır. Bu tedbirleri, hem iç güvenliğin sağlanmasında hem siyasi hayatta hem de fikri hayatta görmek mümkündür. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulması, Şeyh Sait İsyanı, Takrir-i Sükûn Kanunu, İstiklal Mahkemeleri, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulması, Menemen Olayı dönemin en belirgin olaylarıdır.³⁹ Bunlara karşı yapılan kanunlar ve çeşitli uygulamalar, inkılâbın koruyuculuğu için olağanüstü durumdan kaynaklanan birer zorunluluk olarak değerlendirilmektedir.⁴⁰

Çok partili siyasi hayat girişiminde iki defa bulunulmuşsa da Türk İnkılâbı'nda hakim olan sistem, tek partilidir. Buna göre meşruiyet temelini Milli Mücadele döneminden alan Cumhuriyet Halk Partisi'nce, yapılan yenilikler yerleşene kadar birliğin bozulmaması için bu sistemin tercih edildiği görülmektedir. Cumhuriyetin ilanından sonraki gelişmeler içerisinde çok partili hayata müdahale edilerek partilerin

³⁹ Cumhuriyetin On beşinci yılı münasebetiyle yayınlanan kitapta iç işler hususunda polisin vazifeleri arasında siyasi ve irticai hadiselerle mücadele kapsamında şapka aleyhinde hareketler, Menemen hadisesi, Arapça ezan hadisesi, Tarikatı selahiye cemiyeti, İzmir suikastı, suç ve suçlularla mücadele ve Komünizm yer almaktadır. **On Beşinci Yıl Kitabı**, 1938, s. 59.

⁴⁰ İsmet İnönü, 9 Kasım 1925 tarihinde mecliste yaptığı konuşmada şöyle demektedir: "*Büyük Millet Meclisi'nin Takrir-i Sükun Kanunu ile ve tedabir-i sairesi ile aldığı vaziyet, milletin yüksek seviye medeniyeye varması için ve cumhuriyet kanunlarının esaslarını teyit ve tesis etmek için bir murakabe aliyeye tesis etmesi suretinde tecelli etmiştir.*" **TBMM ZC**, İ: 5, 9.11.1941, C. 1, s. 60. Mustafa Kemal, 1 Kasım 1926 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ikinci dönem dördüncü toplanma yılını açılış konuşmasında Takrir-i Sükun Kanunu hakkında şunları söylemektedir: "*Bu kanunun, genel reformlarının iyi anlaşılması olumlu bir biçimde uygulanması genellikle huzur ve kararlılığın sağlanması ve devletin etki ve şerefine yerleştirilmesi ve gerçekleştirilmesi konusunda ne derecede faydalı olduğu açıktır. Takri-i Sükun Kanunu, kötü davranışlara ve suiistimallere karşıdır. Düşünce özgürlüğünü ve basını asla kısıtlamadığı açıktır. Bu sınır içinde uygulanmakta olan Takrir-i Sükun Kanunu'nun milletin hayatı için gerekli olan huzur ve güvenliğin yenileştirme ve reformların korunması ve sağlanması gibi önemli konular için gerekli görülürse uygun bir süre daha yürürlükte kalması, Büyük Millet Meclisi'nce göz önünde bulundurulması ve görüşülmesi gereklidir.*" **ASD**, s. 714. Medeni Bilgiler'de İstiklal mahkemeleri için şöyle yazmaktadır: "*Bu gibi yasalar, doğal olarak her zaman uygulanamazlar. Onların uygulanması ancak başka önlemlerle önüne geçilemeyecek büyük tehlikeler karşısında kalındığı zaman zorunlu olarak uygulanır.*" Afet İnan, **MBMKAHEY**, s. 86. Cumhuriyetin Onuncu yıl kitabında şöyle yazmaktadır: "*İnkılap gibi hayatların fevkalade bir safhasını yaşayan milletler rejime karşı durmak isteyen geri unsurlara karşı daima fevkalade tedbirler almak zaruretini duymuşlardır. Bununla beraber İstiklal mahkemeleri ne tarihteki Fransız ihtilal mahkemelerine ve ne de yeni inkılâp yapan memleketlerin mahkemelerine benzer. Bunlara nisbeten çok müterakki bir hukuki zihniyetin mahsulüdür.*" **Onuncu Yıl Kitabı (1923-1933)**, 1933, s. 33. Sadri Etem, Takrir-i Sükun kanununu merkeziyetleşmek için atılmış bir adım olarak görür ve birliği devlet kuvvetiyle oluşturmanın zorunluluğuna dikkat çekmektedir: "*Takrir-i sükun kanunu bir manada da merkeziyetin teessüsü için atılmış bir adımdır. Türkiye'de ahlaki, iktisadi hars tamamiyle taazzuv etmediği için vahdeti devlet kuvvetiyle tesis etmek bir zaruret haline gelmiştir.*" Sadri Etem, **age**, s. 73.

kapatılması, ülkenin kuruluş aşamasındaki vaziyeti ile ilişkilendirilmektedir. Zira varolan koşullarda çok partili hayatı devam ettirmenin güç olduğu düşünülmüştür. Nitekim 1930'lu yıllara damgasını vuracak olan Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşu ile ikinci kez denenen çok partili hayat serüveni, Türk İnkılâbı'nın bu konudaki kesin tavrını belirginleştirmiştir. Buna göre, yapılan yeniliklerin yerleşmemesi ve bunun geriye dönük karşı-devrim ihtimali doğuracağı gerekçesi ile tek partili hayat savunulmuştur.⁴¹ 1936 yılında da, zaten birbiri ile iç içe geçmiş durumda olan, devlet-parti bütünleşmesine gidilmiştir.⁴²

⁴¹ Peker, çok partili hayatın “sürat isteyen bir devirde” yavaşlatıcı, birliği bozucu ve istikrarı önleyici vasıflarına dikkat çekmektedir: “Partiler çoğalınca, politika işlerini meslek edinmiş bir takım türedi adamlar belirdi ve devletlerin, milletlerin hakları için muayyen prensipleri ileri götürecek bir çalışma yerine vakit kaybeden, gayesiz çarpışan ve birbirini boğazlayan bir didişme başladı. Muayyen hedeflere giden kısa yollar uzatıldı, iç dedikoduları, kılıkaller aldı yürüdü... millet namına iş başına gelmek iddiasında bulunan parlamentarizmin çok partili hayatı, devir devir öyle vaziyetlere düştü ki, çeşit çeşit partili parlamentoda iş yapacak derecede kuvvetli parti bulunamadı. Bu, istikrarlı bir devlet çalışmasını imkansız bir hale koydu... bu keşmekeş, milletlerin medeni ilerleyişlerinde, maksada gidişte sürat isteyen bir devirde, idare ve siyasa birliğini bozucu ve hatta körletici fena tesirler yaptı.” Recep, Peker, **İnkılap Dersleri Notları**, ss. 18-19. Falih Rıfıkı Atay, Atatürk dönemi tek parti sistemini değerlendirirken bunun “karma parti” biçiminde olduğunu söylemektedir. Atay, farklı eğilimleri taşıyan şahıslardan oluşan partinin disiplinini, devrimlere inanıştan kaynaklandığını söylemektedir: “Onun partisine, tek parti adını verenler yanılmaktadırlar. Halk partisi en koyu gericilikten en ileri fikre kadar bütün eğilimleri, itiraz edilmez bir prensipler disiplini içinde dizginlemeye çalışan bir karma parti idi. Bu karma-parti içinde bizler yabancı idik ve yadırganırdık. Atatürk'e –Davaya inanmayanları tasfiye ediniz, inananları etrafınızda toplayınız- gibi telkinlerde bulunduğumuz çok olmuştur. Umudunu cumhuriyet devrinde yetiyecek gençliklere bağlamıştı. Halkı da bunlar yetiştirecekti... Atatürk devrine tek parti diyoruz: Bu bir karma parti idi. Disiplini devrimlerimize inanıştan doğmuyordu. Bilakis Atatürk devrinin zaafı, devrimci bir tek parti rejimi olmamasıdır.” Falih Rıfıkı Atay, **Çankaya**, Doğan Kardeş Matbaacılık, İstanbul 1969, s. 448, 501.

⁴² Başar, şöyle demektedir: “Tek partili rejimlerde siyasi iktidar, partinin idare ve murakabesi altındadır. Biz de böyle bir rejimde olamaz ve parti, iktidarın emrine girer. Hakikatte tek parti idarecileri buhran dolayısıyla büyük meseleler karşısında kalıp bunları siyasi iktidar vasıtası ile halletmeye mecbur olan memleketlerde bazı faydalar sağlar. Hükümetin başında mesul insanlar vardır. Bunların karşısında partili olarak aynı yolda yürüyen fakat muhtelif kanaatlere sahip olan insanlar bir teşkilat halinde çalışmakta ve iktidarı kontrol etmektedir. Tenkitler sokağa düşmeden ve kitleye huzursuzluk vermeden bir münevverler kadrosu içinde yapılır; şahsiyetler bu teşkilat içinde teşekkül eder. Bu suretle tek parti içinde sanki birçok partiler varmış gibi cemiyet idare olunur. Bizde tek parti nizamı, partinin ve parti hayatının ret ve inkarı demektir. Halk bizde ne kurulmuş ve ne de yaşamıştır. İktidar kendi emrinde bu isimle bir teşkilat bulundurmuş ve buna bazı vazifeler vermiştir. Parti o kadar yoktu ki, Başkan Vekili, başbakan, genel sekreteri, Dahiliye Vekilli ve vilayetlerde il başkanları da Valiler idi. Parti, hükümetin emrindeydi.” Ahmet Hamdi Başar, **Demokrasi Buhranları**, Türkiye Basımevi, İstanbul 1956, s. 48. Selek, partinin hükümet emrine girdiğini söylemektedir: “Atatürk 18.6.1936'da İçişleri Bakanı'nı Parti Genel Sekreteri ve Valileri de Parti Başkanı yaparak, partisini hükümetin idaresine teslim etti. Bu, biraz da partiden kaçmak anlamına geliyordu.” Sabahattin Selek, **Anadolu İhtilali**, c. 2, Güneş Matbaacılık, İstanbul 1965, s. 424. Avcıoğlu konuyla ilgili şöyle demektedir: “1936 yılında içişleri Bakanı, Parti Genel Sekreterliğine getirildi. Başbakan esasen Parti Genel Başkan vekili idi. Valiler ise, il başkanı yapıldı. Böylece parti, tamamen bürokrasinin kontrolü altına alınmaktaydı. Memurin Kanunu, memurların siyasetle uğraşmasını yasaklamakla birlikte, yüksek memurlar, parti yöneticileri oluyorlardı... Yüksek memurların yönetiminde eşraf temsilcilerinden kurulu bir parti, bu hüviyetiyle, bürokrasinin bir parçası hâline gelmiştir. Bürokrasi ile ya da bürokrasinin uydusu olmuş bir kuruluş ile devrimleri

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kısa süre içerisinde irticaî bir görünüşe bürünmesi, çok partili hayatı, rafa kaldırmıştır.⁴³ Bu deneyim, yapılan işlerin halk tabanına yerleşmediğini göstermiştir. İnkılâbın kat ettiği yol bakımından önemli olan bu manzara, daha sonra gelişen politik eğilimlerde etkili bir husus olacaktır.⁴⁴

sonuna kadar götürmenin güçlüğü ortadadır. Bürokrasinin özelliği, her yerde tutuculuğa yöneliştir. İlerici partilerin köklü toplumsal devrimlere giriştikleri zaman, karşılaştıkları en önemli sorunlardan birini, bürokrasinin devrimci atılışı köstekleyici bir engel olmaktan çıkarılması teşkil etmiştir. Bu hayatî sorun, genellikle, devrimci partinin bürokrasi üzerindeki kontrolünü arttırması suretiyle çözülmüştür. Bizde ise, partinin eşrafa dayanan yapısı yüzünden, devrimcilik parti üzerinde bürokrasinin kontrolünü arttırmasını gerektirmiştir.” Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni**, C. 1, ss. 241-242. Timur, tek parti iktidarının totaliter bir kuruluş haline geldiğini belirttiikten sonra Türk siyasi rejiminin hiçbir zaman tam bir faşist hüviyete bürünmediğini vurgulamaktadır ve Kemalist siyaset adamları nazarında faşizmin, devlet otoritesi manasını ifade ettiğini söylemektedir. Timur, Atatürk rejiminin otoriter vasfının tartışma konusu olmaması gerektiğini, önemli olan hususun bu otoritenin, devamlı olarak halk hakimiyeti ilkesine dayanan bir anayasa ve bu anayasaya göre kurulmuş bir meclis vasıtasıyla uygulandığını söylemektedir. Timur, Atatürk rejiminin tek parti sistemine dayanmakla beraber siyasi felsefe yönünden çok partili rejime açık olduğunu vurgulamaktadır. Taner Timur, **Türk İnkılâbı Tarihi Anlamı ve Felsefi Temeli**, ss. 109-111. Eliçin, tek parti dönemini faşizm olarak saymanın bilimsel temeli olmadığını söylemektedir: “CHP'yi tek parti döneminde de faşist saymak doğru değildir; çünkü bilindiği gibi faşizm bütün ekonomik kurum ve kuruluşların korporatif bir devlet örgütü içinde birleştirilip tek bir parti ya da devlet organlarıncaya yönetilmesi, çıkar çatışmalarının devlet aracılığı ile çözümlenmesi ve hepsinin sıkı bir koordinasyon düzeni içinde tutulması demektir.” Emin Türk Eliçin, **Kemalist Devrim İdeolojisi**, Ant Yayınları, İstanbul 1970, ss. 339-340.

⁴³ Atay, SCF'nin muhalefet niteliği hakkında şöyle demektedir: “Yeni fırkanın bizim yüzümüze şöyle haykıracağını zannedenler vardı: Şapkayı iyi giydiremediniz. Türk kadınının büyük kısmı kapalıdır. Birçok inkılâp teşebbüsleriniz cemiyetin karşısında durmuştur. İhtilal fırkasının vazifesi, bu bürokraside şekilleri tamamlanan tedbirleri cemiyetin içine sokmak, cemiyeti içinden değiştirmektir. İhtilalci metodlara vaktinden evvel nihayet verdiniz. Vaziyeti normal görüyorsunuz. Türk cemiyetinde okumak yazmak bilmeyen yüz binlerce insan, yüzü kapalı yüz binlerce kadın, kasketi tersine giyen yüz binlerce erkek kaldıkça o cemiyete dayanan cumhuriyet, normalleşmiş bir müessese addedilemez.” Falih Rıfki Atay, **age**, s. 492. Eliçin, Cumhuriyet dönemindeki çok partili hayat girişimlerini “danışıklı döğüş” olarak değerlendirmekte ve “Doğrusu ne Atatürk ne de hükümet sorumluları bu danışıklı döğüşün böyle bir sonuç vereceğini kestirememişlerdi. Onlar parlamentoda hep azınlıkta kalacak, ufak bir karşı parti bulundurarak CHP'yi daha da güçlendireceklerini sanmışlardı.” Emin Türk Eliçin, **age**, s. 39.

⁴⁴ Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyiminden sonra, bu meseleden ders alındığı yönünde Mustafa Kemal, 1 Kasım 1930 tarihli Meclis konuşmasında “Bu gözlemlerin verdiği deneyden Türk milleti, cumhuriyetin geleceği ve gelişmesi için yararlanacaktır.” demektedir. **ASD**, s. 766. Atay, her çok partili hayat denemesinde, demokrasiye geçiş çabasından sonra oluşan karşı devrim hareketlerini şöyle açıklamaktadır: “Türkiye’de demokrasi, hoca ve mürteci saltanatı demektir. Mustafa Kemal’e halifeliliği kabul ettirmeye muvaffak olamayan hoca ve mürteciler, cumhuriyet kurulduktan hemen sonra liberalizm ve demokrasi bayrağını açtılar. İsyen etseler, Şeyh Said gibi öldürüleceklerine şüphe yoktu... Bir de Galata vardı. Galata kelimesi, kapitülasyon ecnebiliği yahut bu ecnebiliğin simsarlığı demektir... Hoca ve mürteciler, Tanzimat ve Babiali, Galata, hep birlikte liberalizm ve demokrasi kazanını kaldırdılar. Sorarım size, Yunan ordusu ile İzmit’te elele tutuşan Kuvayı İnzibatiye’nin kadrosunda da bu üç unsuru bulamaz mısınız?... Bu dava, daha uzun seneler sürecektir. Her demagog, demokrasi ve liberalizm sancağının direğine sarılacaktır. Onun için politikaları neşrediyorum. Çünkü bugün de tazedirler, yarın da eskimeyeceklerdir.” Atay, karşıdevrim hareketleri için, bunların devlet otoritesini sarstıklarını, böylece “bu otorite sarsıldığı zaman bundan muhalefet lehine hükümet değil; memleket aleyhine rejim zarar görür.” demektedir. Falih Rıfki Atay, **age**, s. 433, 434, 438, 465. Daver, tek parti döneminde demokrasinin uygulanamamasını bazı etkenlere bağlamaktadır. Bunları, genel manada, teori-pratik arasındaki çelişki, karşı devrim tehdidi, milli yapı özellikleri olarak

Nitekim Cumhuriyet Halk Partisi, Milli Mücadele döneminden kalan prestijinin kaybolduğunu görererek⁴⁵ halka inkılâpları anlatmak ve aşlamak ihtiyacını daha fazla hissedecektir.⁴⁶ Bütün bunlara bakıldığında, Türk İnkılâbı'nın kendi dönemindeki izahının, kimi gerekçelere dayandığı söylenebilir. İnkılâbın milli bir karakter taşıdığı ve özgün niteliklere sahip olduğu vurgulanmış; çağdaş milletlerin seviyesine ulaşmak için vakit kaybedilmemesi gerekçesi ile inkılâpların hızlı yapılmak zorunda olduğu belirtilmiştir. Aşağıdan bir hareketlenme olmadığı için inkılâpların yukarıdan aşağıya doğru yapılmış olması mecburi bir tutum olarak değerlendirilmiştir. Yenilik hareketlerini yavaşlatma girişimlerine karşı pasif kalınmayacağı, inkılâp hamlelerinin güvenliğinin sağlanacağı söylenmiştir. Millet'in ve devletin inşası sürecinde çok partili siyasal hayatın da inkılâp hızını yavaşlattığı öngörülmüştür.

1- Cumhuriyetçilik/Bağımsızlık

Milli Mücadele döneminde en önemli kavram, bağımsızlıktır. Bunun ülke topraklarının işgal altında olması gibi somut bir anlamı vardır. Bu özel durum, Milli Mücadele taraftarlarında işgalin ortadan kaldırılması amacını ortak hedef haline getirmiştir. Ülkenin işgal edilen topraklarını ve halkını kurtarmadan hiçbir düşüncenin uygulamaya geçemeyeceği belirgin bir tutum olmuştur. Bu amacın gerçekleşmesi için ise silahlı bir mücadele dışında başka bir yol görünmemektedir.

Silahlı mücadele döneminde işgalin ortadan kaldırılmasını amaçlayan bağımsızlık anlayışının yanı sıra iradenin bağımsızlığı anlayışı da gelişmiştir. Bu anlayış, ülke topraklarının işgaline karşı tepkisiz kalan ve işgal kuvvetleri ile işbirliği

göstermektedir. Bkz. Bülent Daver, "Atatürk ve Sosyo-Politik Sistem Görüşü", **Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk**, ss. 254-255.

⁴⁵ İsmet İnönü, Cumhuriyet Halk Partisi'nin 10 Mayıs 1931 tarihindeki Üçüncü Büyük Kurultayı'nda muhalif bir siyasi partinin gerekliliğinden bahsettikten sonra gelişen durumlar hakkında "*Fırkamız, bir ay içinde, zorla aleyhine ihtilal yapılmış düşman muamelesi ile karşılaştı.*"demektedir. **CHF Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları**, s. 4.

⁴⁶ Mustafa Kemal, 28 Kasım 1930 tarihli Trabzon konuşmasında bunun nasıl olacağını sinyallerini vermiştir. Bu konuşma, inkılâbın ilkelerini köylere kadar yaymaktan, burada yapılacak işlerde tarihe karşı hesap verebilme titizliğine dikkat etmekten ve muhalefet olmadığı için tek partili siyasal hayatın sıkıntısını daha fazla çalışarak aşmaktan söz etmektedir: "*Karşımızda birçok partiler varmış gibi her gün daha fazla bir hareketle çalışmak, düşüncelerimizi halk kitlelerinin içine yaymak ve köylere kadar götürmek zorundayız. Her an tarihe karşı, dünyaya karşı hareketimizin hesabını verebilecek durumda bulunmak gereklidir. Düşünce ve hareketimizde bu kadar dikkatli ve uyanık bulunmak suretiyle muhalifsiz bir partinin engellerini bir tarafa atmış oluruz.*" **ASD**, s. 771. Bu metinde dikkat edilecek husus, SCF deneyiminin hemen arkasından söylenmesine rağmen, siyasal düzenin muhalefetsiz olamayacağını belirtmesidir.

içinde olan, büyük ölçüde Vahdettin-Damat Ferit eksenli İstanbul yönetimine karşı gelişmiştir. İstanbul yönetiminin bu tutumu, işgale karşı mücadele edenlerin bağımsız bir irade geliştirmelerine olanak sağlamıştır. Bu bakımdan iradenin bağımsızlığı düşüncesinin, İstanbul yönetiminin işgallere karşı örgütlenen kuvvetlerin yanında yer almaması sonucu, zorunlu olarak geliştiği söylenebilir.

Bu iki tür bağımsızlık vurgusu ile doğrudan ilintili olan ve her ikisinin de içinden doğan başka bir bağımsızlık teması, ekonomik bağımsızlıktır. Ekonominin bağımsızlığı düşüncesinin, diğer iki tür bağımsızlık anlayışından kaynaklanması bir yana onların varlığını sürdürmek için bir tür garantör olarak da düşünüldüğü görülmektedir. Nitekim silahlı mücadele döneminde ekonomik bağımsızlığın izdüşümü, emperyalizm ve kapitalizm kelimelerinin sık kullanımı ile yansıtılmıştır.

Yukarıda kısaca bahsedilen bu üç tür bağımsızlık anlayışı fikrine, tüm dönem içinde sıklıkla rastlanmaktadır. Bağımsızlık mücadelesinin kimlere karşı yapıldığı konusunda kesin söylemler vardır. Bağımsızlık hareketinin hedefi, vatanı; milli iradeyi ve milli ekonomiyi işgal eden güçleri ortadan kaldırmak olarak belirtilmektedir. Mustafa Kemal'in bir çok konuşmasında yukarıda bahsedilen üç tür bağımsızlık anlayışının izleri vardır.⁴⁷ Bu konuşmada vatanın ve milli iradenin bağımsızlığı konusunda bir ayırım yapılmakla birlikte bağımsızlığın ekonomik terminolojisine de yer verilmektedir. Bu bakımdan Türk İnkılâbı'nın bağımsızlık anlayışını, vatanın, milli iradenin ve ekonominin bağımsızlığı şeklinde incelemek yerinde olacaktır.

1.1. Vatanın bağımsızlığı

30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan hemen sonra ülke toprakları, İtilaf Devletleri'nce işgal edilmeye başlanmıştır. Bu işgallerin büyük oranda Birinci Dünya Savaşı öncesi yapılan paylaşımlar doğrultusunda gerçekleştiği görülse de işgallerin yanı sıra ülkenin dört bir yanında ayrılıkçı

⁴⁷ Mustafa Kemal, 20 Ocak 1921 tarihli konuşmasında vatanın bağımsızlığının ekonomi ve milli irade biçiminde iki yönüne dikkat çekmektedir: *“Millemiz asırlardan beri iki kuvvetin, iki zorlu kuvvetin, iki yok edici kuvvetin baskısı altında üzüntü ve acı duymakta idi. O kuvvetlerden birisi doğrudan doğruya memleket ve milleti yönetmek iddiasında bulunan zorbalardır, ikincisi bütün bir emperyalist ve kapitalist dünyasıdır.”* Bkz. ASD, s. 194. Mustafa Kemal, 25/26 Ocak 1923 tarihinde Alaşehir'de yaptığı konuşmada ise vatanın bağımsızlığı ile milli iradenin bağımsızlığına vurgu yapmaktadır: *“İstediğimiz dışarıda istiklal, içeride kayıtsız şartsız milli egemenliği korumaktan ibarettir.”* Bkz. ASD, 438.

hareketler baş göstermiştir. Bu işgallere ve ayrılıkçı hareketlere karşı bölgenin yerli halkı direnişe geçmiştir. Kuva-yı Milliye adını verdiğimiz bu örgütler, bağımsız bir halde ve kendi olanakları ile işgallere karşı durmuşlar; yer yer başarılı olmuşlardır. Bunun yanı sıra yurdun birçok bölgesinde mitingler ve kongreler toplanmış, çeşitli ülke başkentlerine işgalleri kınayan telgraflar çekilmiştir.

Ülke topraklarının işgali döneminde Anadolu'da tam bir kargaşanın var olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bir tarafta işgallere karşı bölgesel de olsa örgütlenen gruplar diğer tarafta işgallerden beslenen ve işgali destekleyen topluluklar faaliyet halindedir. Bu durumda dağınıklığın giderilmesi ve birliğin sağlanmasının önemi ortaya çıkmaktadır ki, 15 Mayıs 1919 tarihinde Yunanlıların İzmir'e çıkması ve burada zor kullanarak şehri istila etmesi, işgallere karşı birlikteliğin oluşmasına ivme kazandırmıştır. Bu birlikteliği sağlayacak kişi ise, 19 Mayıs 1919'dan sonra Milli Mücadele lideri vasfına erişecek olan Mustafa Kemal'dir.

Milli Mücadelenin lideri Mustafa Kemal'in ilk yaptığı iş, bu dağınıklığın giderilmesi yönünde attığı adımlardır.⁴⁸ 28 Mayıs 1919'da Havza'da yayımlanan genelge, yurdun değişik yerlerindeki ve dağınık haldeki protestoların, yurt geneline yayılması içeriğini taşımaktadır. Amasya Genelgesi'nde, bağımsızlığın tehlikede olduğu, İstanbul hükümetinin iradeyi eline almadığı belirtilmekte ve ulusun kaderi ile baş başa kaldığı vurgulanmaktadır. Erzurum Kongresi, Sivas Kongresi, Misak-ı Milli ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kararları hep birlikteliğin sağlanması yönünde olmuştur. Nitekim Anadolu'da liderin belirmesi ile birlikte bütün toplantıların, mitinglerin, kongrelerin ve kararları bölgesel değil; bütünsel özellik göstermeye başlamıştır.

⁴⁸ Mustafa Kemal, 15-20 Ekim 1927 tarihleri arasında Cumhuriyet Halk Partisi'nin İkinci Büyük Kurultayı'ndaki söylevine (Nutuk) 19 Mayıs 1919'daki yurdun genel durumunun özeti ile başlamaktadır ve çeşitli çevreler tarafından düşünülen kurtuluş çarelerinden söz etmektedir. Millet'in kararının tam bağımsızlık olduğundan bahseden Mustafa Kemal, bağımsızlığın sağlanması amacının, ortak düşünce olduğunu, " *Yapılan Milli Mücadele dıştan gelen saldırıya karşı vatanın kurtuluşunu tek hedef olarak kabul ettiğine göre ...*" sözleri ile vurgulamaktadır. Bkz. Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, Yay. Haz. Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1999, s. 11.

Bağımsızlık ve direniş hareketi, işgallere karşı kararlılık duygusu doğurmuştur. Bağımsızlığın kazanılması, ülke işgalinin sona ermesi hususundaki bu kararlılık, birçok metinde görülmektedir.⁴⁹

İşgal altındaki toprakların kurtarılması, Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın başarıya ulaşmasının ardından 24 Temmuz 1923'te Lozan Antlaşması'nın imzalanması ile ülkenin sınırları da kesinleşmiş, antlaşmadan geriye kalan Boğazlar ve Musul Sorunu da barışçıl yollarla sonuca ulaşmıştır. Vatanın bağımsızlığı kavramı, ülke topraklarının işgali gibi bir olaya dayandığı için işgalin ortadan kaldırılması ile bağımsızlık kavramı da yönünü düşünsel boyuta taşımıştır. Bağımsızlığa ulaşıncaya değin yaşanan tüm tecrübeler, daha sonraki dönemlerde, bu konudaki hassasiyeti arttırmıştır.⁵⁰ 1936'da İtalya ile yaşanan sıkıntılar, 1937'den itibaren gündeme yerleşen Hatay Sorunu bu çerçevede değerlendirilebilir.

⁴⁹ Mustafa Kemal Erzurum Kongresi'nin açılış konuşmasında şöyle demektedir: “*Cansız bir vatan, kansız bir millet neleri hak etmişse çekinmeden onların uygulanmasına İtilaf Devletleri'nce başlanmıştır... Bilinen gerçeklerdendir ki, tarih; bir milletin kanını, hakkını, varlığını hiçbir zaman inkar edemez. Bundan dolayı böyle bir yalan örtüsünün arkasından vatanımız ve milletimizin aleyhinde verilen hükümler, kanaatler kesinlikle iflas etmeye mahkumdur.*” **ASD**, s. 5. Mustafa Kemal, benzer bir söylemi, Sivas Kongresi'ni açış nutkunda da söylemektedir: “*Efendiler, milletimizin sizin gibi aydınları, milli onur ve haysiyet sahipleri, manzaranın üzücü karanlığından dolayı ümitsizliğe kapılmadı. Çünkü onlar bilirler ki, tarih bir milletin varlığını, hakkını hiçbir zaman inkar edemez. Çünkü onlar kuvvetli bir imanla inanmışlardır ki, bir yalancı perdenin arkasından vatan ve milletimizin aleyhinde verilen hükümler, ortaya sürülen kanaatler, muhakkak iflasa mahkumdur.*” **ASD**, s. 10. İsmet İnönü, 29 Mayıs 1920 tarihli meclisin gizli oturumunda işgalci güçlerin, Anadolu işgaline yaklaşım tarzını “*Onlar bizi Afrikalılar gibi cahil ve ürkek bir millet zannediyorlar*” sözleri ile açıklamakta ve konuşmasını şu cümlelerle bitiriyor: “*Dünyada bizim canımızı elimizden almak için çok aziz olan birçok hayatlarını feda etmek mecburiyetinde olduklarını anlattığımız gün, hayatımız, istiklalimiz ve her türlü mukaddesatımız emindir. Bütün cihana karşı hayatımızı elimizden almak için pek çok hayat feda etmek lazımdır iddiasındayız. Bu iddiamızı isbat edeceğiz.*” **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, İ: 21, 29.5.1336, C. 2-3, ss. 34-38. Mustafa Kemal, 8 Temmuz 1920 tarihinde ise şöyle demektedir: “*Efendiler, memleketimizin ellide biri değil; tamamı yakılıp yıkılsa, tamamı ateşler içinde bırakılsa, biz bu toprakların üstünde bir tepeye çıkacağız ve oradan savunma ile meşgul olacağız.*” **ASD**, s. 113. Mustafa Kemal, 22 Nisan 1921'de ise şöyle demektedir: “*Bence bir millette haysiyetin, gururun, namusun ve insanlığın oluşması ve devam etmesi, kesin olarak o milletin özgürlüğüne ve bağımsızlığına sahip olmasıyla mümkündür... Ben, yaşayabilmek için mutlaka bağımsız bir milletin çocuğu kalmalıyım. Bu nedenle milli bağımsızlık bence bir hayati meseledir.*” **ASD**, 227.

⁵⁰ Ziya Gökalp dışı karşı kazanılmış bağımsızlığın tekrar tehlikeye düşmemesi için, içerdeki kalkınmanın bir an önce sağlanması gerektiği; yoksa bağımsızlığın tekrar tehlikeye düşeceğini 8 Ekim 1922 tarihinde şu sözleri ile ortaya koymaktadır: “*Eğer bundan sonra (harici istiklalden sonra) gayet seri bir surette milletimizin dahili hayatı inkişaf etmeyecekse, harici istiklalimiz yeniden sekteye uğrayabilir. Yeniden tehlikelere düşebilir. O halde istiklal mefkuresi tamamiyle tahakkuk ettikten sonra biz aramasak bile, yeni bir mefkure kendiliğinden infilak edecektir.*” Ziya Gökalp, “Tekamül Mefkuresi”, İleri, 8 Ekim 1922, 'den **Atatürk Devri Fikir Hayatı I**, s. 33. Ziya Gökalp'in 1922'de söylediği bu sözler birkaç açıdan önemlidir. Öncelikle temel şart olarak bağımsızlık görülmektedir. Bu sağlandıktan sonra seri bir şekilde iç kalkınmaya işaret eder ki, bunun devrimsel olduğu anlaşılabilir.

1.2. Milli İradenin Bağımsızlığı

Milli iradenin bağımsızlığı kavramı, İstanbul yönetimince işgallere karşı bir tepkide bulunulmaması ve mevcut tepkilerin de sahiplenilmemesi sonucu gelişmiştir. Mustafa Kemal henüz Samsun'a çıktuktan üç gün sonra, 22 Mayıs 1919 tarihinde, Rum Çetelerinin faaliyetleri ile ilgili İstanbul'a yazdığı yazıda, Samsun'daki eşkıyalığın İzmir işgaline tepki olarak geliştiğini bildirmiş, "*milletin birlik olup egemenlik ilkesini, Türk duygusunu hedefleyerek*" tabiri kullanılmıştır.⁵¹ 22 Haziran 1919 tarihli Amasya Genelgesi'nde de bu durumu açıklıkla görmekteyiz. Genelgede, İstanbul hükümetinin sorumluluğunu yerine getiremediği vurgulandıktan sonra bağımsızlık kararı, milletin kendi iradesine bırakılmaktadır. Milli iradenin oluşması gereği, Erzurum Kongresi'nde de dile getirilmektedir.⁵² Erzurum Kongresi, milli iradenin sağlanması için Anadolu'da teşkilatlanmanın gerekliliğinin yanı sıra milli irade konusunda kesin tutumu da yansıtmaktadır. Erzurum ve Sivas Kongreleri'nde oluşturulan Temsilciler Heyeti, milletin bağımsızlık kararının sorumluluğunu üstlenmiştir. 9 Ekim 1919 tarihinde General Harbord'a verilen notada Milli Mücadelenin amacı, bağımsızlık sağlandıktan sonra "*milli iradenin üstünlüğünü kurmak*" olarak belirtilmiştir.⁵³ Temsilciler Heyeti Başkanı sıfatıyla Mustafa Kemal, 24 Aralık 1919 tarihinde Kırşehir Gençler Derneği'ndeki konuşmasında, milli irade yoksunluğunun milletin yetiştirilme tarzındaki yanlıştan kaynaklandığını; fakat ülkenin işgal edilmesi sonrası, ortak hedef haline gelen bağımsızlık düşüncesiyle geliştiğini vurgulamıştır.⁵⁴

Diğer bir konu ise, bağımsızlık sağlandıktan sonra yeni fikir hayatının doğacağına işaretler. Başka bir deyişle dışı karşı bağımsızlığın, içeride doğal olarak yeni fikirler doğuracağını söylemektedir.

⁵¹ ATTB, s. 29.

⁵² Erzurum Kongresi'nin kararlarından biri, kuva-yı milliyeyi etken, milli iradeyi hakim kılmamanın esas olduğu yönündedir. Mustafa Kemal, Erzurum Kongresi'ni açarken yaptığı konuşmada, İstanbul'un işgal altında olmasından dolayı milli iradenin Anadolu'da teşkilatlanması gerektiği hususuna dikkat çekmektedir: "*Her halde kaderimize hâkim bir milli iradenin her türlü karışma ve karıştırmalardan korunmuş, sağlam bir şekilde ortaya çıkması ancak Anadolu'dan beklenilmekte ve umulmaktadır. Buna dayanarak bir milli şuranın ortaya çıkması ve gücünü milli iradeden alacak sorumlu bir hükümetin varlığını istemek, özellikle son zamanlarda İstanbul'da hemen hemen bütün kesimlere ait düşünürler için değişmez bir fikir halini almıştır.*" Bkz. ASD, s. 7.

⁵³ ATTB, s. 89.

⁵⁴ Mustafa Kemal'in konuşması şu şekildedir: "*Bakışımızı tarihe çevirecek olursak, millet egemenlik derecesinden aşağı doğru inmeye başlamıştır. Fakat düşününüz! Milletimizin her bireyi düşünceli ve duyarlı bir şekilde yetiştirilmiş olsaydı gerçekten bu duruma gelmeyecekti... Teşekküre şayan bazı durumlar, değerli milletimizi uyandırdı. Yer yer milletimiz bireyleri bir diğerini aramaya, bulmaya başladı. Bunun sonucu olarak teşkilat meydana geldi*" ASD, s. 28. Burada Mustafa Kemal'in milli egemenliğin tarihsel olarak aşağı doğru inmeye başladığını vurgulaması, daha sonradan da

Milletin, milli irade konumunda hakim olması ve herhangi bir otorite tarafından farklı mecraya sevk edilmemesi istenmiştir. Diğer yandan karar merciindeki milletin, millet bağı dışında birleştirici bir aidiyet taşımaması da şart koşulmuştur.⁵⁵ Bu şartın, Milli Mücadele henüz sonuca ulaşmadan vurgulanması dikkat çekicidir.

Ülkenin işgal altında olmasına rağmen fikir ayrılıkları ve çatışmalar, çok erken tarihlerde belirmeye başlamıştır; fakat milli iradeyi etkileyebilecek iç güçler, bu dönemde geri plana itilmiştir. Başarının yavaş yavaş ufukta belirmesi ile birlikte, - ihtilalden inkılâba geçiş sürecinde- bu güçler de düşman olarak nitelendirilmiştir.⁵⁶ Kazanılan bağımsızlığın tehlikeye düşme ihtimali göz önünde tutularak yavaşlatıcı ya da durdurucu etkide olabileceği düşünülen ve milli irade üzerinde hak sahibi iddiasında bulunabilecek kişi ya da kurumlar, milli iradenin düşmanı olarak görülmüştür.⁵⁷

tekrarlanacak ve işlenecek olan Eski Türk medeniyetlerinde milli egemenliğin var olduğu; fakat sonradan kaybolduğu yönündeki yaygın düşünceye yapılan ilk vurgu olarak görülebilir.

⁵⁵ Mustafa Kemal, 28 Aralık 1919 tarihinde şöyle demektedir: “Herhalde devlet ve milletimiz, iç ve dış bütün anlamıyla bağımsız kalacaktır. Bize başka bir yönetim biçimi uygulanamaz. Bu noktada çeşitli nedenlerin başında en büyük ve en önemli neden şudur: Dinen bile bağımsız olmak zorundayız.” Bkz. ASD, ss. 37-38. Mustafa Kemal benzer bir konuşmayı ertesi gün de yapmıştır: “Bir millet varlığı ve hakları için bütün gücüyle, bütün maddi ve düşünce gücüyle ilgili olmazsa, bir millet kendi gücüne dayanarak varlığını ve bağımsızlığını sağlamazsa şunun bunun oyuncuğu olmaktan kurtulamaz. Milli hayatımız, tarihimiz ve son dönemde yönetim şeklimiz buna çok güzel kanıttır. Bu nedenle teşkilatımızda Kuva-yı milliyenin etken ve Milli iradenin hakim olması ilkesi kabul edilmiştir. Bugün bütün dünya milletleri yalnız bir hakimiyet tanır: Milli hakimiyet.” ASD, s. 36. Mustafa Kemal, 16 Ocak 1923 tarihinde de şöyle demektedir: “Egemenlik, kayıtsız şartsız milletindir... Millet, hakimiyetini değil; hakimiyetin bir zerresini bile bir başkasına terk etmenin neden olabileceği felaketin, yok olmanın, hüsranın acısını her an kalbinde ve vicdanında duymaktadır.” ASD, s. 424.

⁵⁶ Mustafa Kemal, 25/26 Ocak 1923 tarihinde ise şöyle demektedir: “Milli hakimiyetimizin, isterse bir zerresini bozmak niyetinde bulunanların kafalarını parçalayacağınızdan eminim.” ASD, s. 438. Mustafa Kemal 1 Mart 1923 tarihinde ise şöyle demektedir: “Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışından bir gün sonra, kendi meşru durumu konusunda sözle, eylemle, yazılı olarak ve herhangi bir araç kullanarak aleyhte bulunanları Meclis, hangi yetki ile vatan haini saydıysa, Misak-ı Milli aleyhinde bulunanları hangi politik ve sosyal gerekçe ile hain durumunda tanıdıysa ve son olarak bütün şanlı görünüş ve heybetiyle bütün kanunları ve gücü ile Meclisin ve Misak-ı Milli'nin aleyhinde bulunan yüzyılların yönetimi ve onun mensuplarını hangi nedenlerle ve hangi yetki ile hain olarak nitelendirirdikse, bugünkü milli egemenlik düşmanlarını da aynı nedenle hain olarak kabul ederiz... Millet önünde, onun hak ettiği bağımsızlığın önünde, onun layık olduğu gelişme ve yenilenme arzusu önünde her kuvvet ancak milletin irade ve amaçlarına uymak şartıyla yaşayabilir. Milletin irade ve amaçlarına uymayanların talihi hüsrandır, çökmedir” ASD, ss. 506-507

⁵⁷ Mustafa Kemal 1 Mart 1923'te şöyle demektedir: “Millet önünde, onun hak ettiği bağımsızlığın önünde, onun layık olduğu gelişme ve yenilenme arzusu önünde her kuvvet ancak milletin irade ve amaçlarına uymak şartıyla yaşayabilir. Milletin irade ve amaçlarına uymayanların talihi hüsrandır, çökmedir.” ASD, s. 507. Mustafa Kemal'in benzer bir konuşması ise 20 Mart 1923 tarihinde Konya'da yapılmıştır: “Dış düşman artık bizim için, bir düşman olmaktan çıkmıştır. Bağımsızlığımızı yok etmeye çalışanlar artık bizim için korkunç değildir. Onun tehlikeli olmaması için gereken

1.3. Ekonominin Bağımsızlığı

Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılma dönemindeki gelişmelerin ekonomi ile doğrudan ilgili olduğu, Milli Mücadele liderlerince bilinmektedir; dolayısıyla bu konu önemsenmektedir. Nitekim ekonominin bağımsızlığı meselesi de Milli Mücadele'nin daha başlangıcında ele alınan konular arasındadır. Bu, bağımsızlık kazanıldığı zaman, tekrar bağımlı hale gelmemek için gerekli görülmektedir. Lozan Antlaşması'nda kapitülasyonların kaldırılması konusunun Mustafa Kemal tarafından temel şart olarak belirlendiği hatırlanmalıdır.

Ekonominin bağımsızlığı konusu, tamamen dış dünyadan kopuk ve kendi içine kapalı bir iktisadi teşkilatlanma olarak görülmemiştir; fakat dönem içerisinde kendi kendine yetebilecek bir ekonominin sağlanabileceği inancı hakimdir.⁵⁸ Bu inancın, tarihî tecrübelerden kaynaklandığı belirtilmekte⁵⁹ ve bu nedenle bağımsız bir ekonomi yaratmanın heyecanı yaşanmaktadır.⁶⁰

Ekonomi alanında belirtilen bu tarihî tecrübeler, milletin kendi gücü ile kalkınmasının sağlanması konusunda bir hassasiyet ortaya çıkarmıştır. Ekonominin

önlemler alınmıştır. Biz düşmanı bu hale, milletin birliği ile getirdik. Lakin düşman yalnız dışarıda değildir. İçeride de bu milletin hayatıyla oynamak isteyen düşmanlar var. Dış düşmana karşı aldığımız önlemleri, gösterdiğimiz birliği iç düşmana karşı da daha şiddetle, daha uyanıklıkla göstermeliyiz. Süngü ile silahla, kanla elde ettiğimiz zaferden sonra irfan, ilim, fen, ekonomi gibi alanlarda başarılı olmak için çalışacağız. Milleti refah ve mutluluğa götüreceğiz bu alanlarda güvenle, başarıyla yürüyebilmek ise yalnız bir şarta bağlıdır. Bu şart bulunmazsa o alanlarda başarımız imkansızdır. Bu şart şudur: Milletin doğrudan doğruya kendi hakimiyetine kendinin sahip olmasıdır. Üç buçuk dört yıldan beri uygulanarak milleti kurtuluşa erdiren bundan sonra da sonsuza dek uygulanmasıyla milleti mutluluğa götüreceğiz olan bu idare şekli için tehlikelerin hepsi sona ermiş değildir. Lakin hakimiyetine doğrudan doğruya sahip olmanın kıymetini çok iyi anlayan ve çok iyi bilen millet, bu kutsal hakimiyetine karşı baş gösterecek her tehlikeyi kahredecektir.” ASD, ss. 527-528.

⁵⁸ Mustafa Kemal 1 Mart 1922 tarihinde, şöyle demektedir: “Mali kudretimiz, bugüne kadar olduğu gibi dış borçlanma yapılmadan da orta halli bir düzeyde, memleketi yönetecek ve amacına ulaşacaktır... “Mali yönetimimiz, halkın baskı altında tutulup ezilmesinden kaçınmakla birlikte elden geldiğince dışarıya borçlanmadan ve gereğinden çok harcamadan, var olan gelirle yetinmek ilkelere dayanmaktadır.” ASD, ss. 316-317. Mustafa Kemal, Meclisin dördüncü yılını açış konuşmasında da tasarruf hakkında ve dış ülkelere başvurmadan ülkenin gelir kaynakları ile devleti yönetmek gibi aynı paralelde konuşmaktadır. Bkz. ASD, s. 492.

⁵⁹ Mustafa Kemal, iktisat ve bağımsızlık konusunda 16 Mart 1923 tarihinde Adana Çiftçileri ile konuşmasında şunları söylemektedir: “Güzel vatanımızı yoksulluğa, memleketi haraplığa sürükleyen çeşitli nedenler içinde en kuvvetli ve en önemlisi ekonomimizde bağımsızlıktan mahrum oluşumuzdur”. ASD, s. 513.

⁶⁰ Mustafa Kemal, 17 Şubat 1923'te İzmir İktisat Kongresi'nin açılış konuşmasında şöyle demektedir: “Siyasi, askeri zafer ne kadar büyük olursa olsunlar, iktisadi zaferler ile taçlandırılmazlarsa meydana gelen zaferler devamlı olamaz, az zamanda söner... İçinde bulunduğumuz halk devrinin, milli devrin, milli tarihini yazabilmek için kalemimiz sabanlar olacaktır. Bence halk devri, iktisad devri kavramıyla açıklanabilir.” ASD, s. 474.

milli olması gerektiği hususuna özen gösterilmiş, milli sermayenin daha güvenilir olduğu kanısı ağır basmıştır.⁶¹ Milli sermayenin, milletin bağımsızlığına engel teşkil etmeyeceği, bilakis ekonomik gelişme için gerekli olduğu düşünülmüştür. Nitekim henüz olgunlaşmamış burjuva kesiminin milli bir biçimde yetiştirilmesi tercih edilmiştir.⁶²

Gösterilen milli hassasiyet, yabancı sermayenin, ülke bağımsızlığına gölge düşüreceği endişesine neden olmuştur.⁶³ Fakat memleketin savaştan yeni çıkmış olması ve sermayeye duyduğu ihtiyaç göz önünde tutularak ekonomik anlamda yabancı ülkelerle işbirliği, bağımsızlığa dokunulmadıkça ülkenin gelişimi açısından yararlı görülmüştür.⁶⁴ Dolayısıyla ekonominin devlet eliyle kontrollü bir şekilde yürütülmesi esas kabul edilmiştir.⁶⁵

⁶¹ Erzurum Kongresi kararlarınının 7. maddesindeki “*sömürgecilik amacı taşımayan*” ibaresi için bkz. Fahrettin Kırzioğlu, **Bütünüyle Erzurum Kongresi**, Kültür Ofset LTD ŞTİ, Ankara 1993. Aynı karar için bkz. **Sivas Kongresi Tutanakları**, Haz. Uluğ İğdemir, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1969.

⁶² Mustafa Kemal’in 7 Şubat 1923 tarihli Balıkesir konuşmasında şöyle demektedir: “*Kaç milyonerimiz var? Hiç. Bundan dolayı biraz parası olanlara da düşman olacak değiliz. Tersine memleketimizde birçok milyonerlerin hatta milyarderlerin yetişmesine çalışacağız.*” ASD, ss. 464-465. Mustafa Kemal, 20 Mart 1923 tarihinde Konya Esnaf ve Tüccarları ile konuşmasında, memleketteki yabancı kuruluşların millileştirilmesinden bahsetmektedir: “*Halkımızın tüccar sınıfını zengin edebilmek için, ticaretin yabancı ellerde bulunmasına engel olacak önlemleri almak zorundayız*” ASD, s. 529.

⁶³ Mustafa Kemal, 24 Nisan 1920 tarihinde mecliste yaptığı konuşmasında dış yardım meselesine değinmektedir: “*İhtiyaçlarımızı milletin gelişme ve aydınlanması, memleketin bayındırlığı için muhtaç olduğumuz her şeyi dışarıdan almak konusunda elbette sağlıklı bir olgunlukla hareket edecek, yani dış ilgi ve yardımı tamamen uygun göreceğiz; ancak arz ettiğim gibi bağımsız kalmak sıfat ve yetkisini daima korumak [şartıyla]..*” ASD, s. 62. 22 Nisan 1921 tarihinde Hakimiyet-i Milliye Gazetesi’ne verdiği demeçte yabancı memleketlerle olan ilişkilerin yurdun bağımsızlığına engel olmadığı sürece sorun olmayacağını belirtmektedir: “*Millet ve ülkenin çıkarları gerektirdiğinde, insanlığı oluşturan milletlerden her biri ile medeniyet gereklerinden biri olan dostluk ve politik ilişkilerini büyük bir incelikle kabul ederim. Ancak benim milletimi tutsak etmek isteyen herhangi bir milletin de bu amacından vazgeçene dek amansız düşmanım*” ASD, s. 227. 1 Mart 1922 tarihli konuşmasında şöyle der: “*Bugünkü mücadelemizin amacı tam bağımsızlıktır. Bağımsızlığın tam sağlanabilmesi ise ancak mali bağımsızlık ile mümkündür. Bir devlet aslı, bağımsızlıktan mahrum olunca o devletin bütün hayati bölümlerinde bağımsızlık sakat durumdadır.*” ASD, s. 316. Mustafa Kemal, 29 Ekim 1923 tarihinde Fransız yazarı Maurice Pernotya’ya verdiği demeçte, yabancı sermayeye karşı çekingenliğin devam ettiğine vurgu yapar: “*Türkiye’de yabancı girişimlerin, yabancı amaçlarının bizde uyandırdığı kuşkular bütünüyle sona ermiş değildir. Eğer ara sıra sakıngan hareket ediyorsak, ileri derecede kuşkulu davranıyorsak bize çok pahalıya mâl olan bağımsızlığımızı yitirmek konusundaki korkumuzdandır*” ASD, s. 579.

⁶⁴ Mustafa Kemal henüz 24/25 Ekim 1919 gibi erken bir tarihte Tasvir-i Efkâr Gazetesi muhabirine verdiği demeçte, yayılmacı istekler taşımayan yabancı milletlerin yardımının kabul edileceğini söylemektedir: “*Milliyet ilkelerine uyan ülkemize karşı, yayılmacı istekler taşımayan herhangi bir ülkenin, bilimsel, iktisadi ve sanayi yardımını memnuniyetle karşılırsınız*” ASD, s. 25. 1 Mart 1922 tarihinde ise şöyle demektedir: “*Biz, memlekette mamuriyeti, üretimi ve halkın refahını sağlayacak, gelir kaynaklarımızı geliştirecek yararlı borçlanmalara taraftarız*” ASD, s. 317. Mustafa Kemal, 2 Kasım 1922 tarihinde şöyle demektedir: “*Türkiye’nin bağımsızlığı her alanda tamamen ve eksiksiz onaylanmak şartıyla kapılarımız tüm yabancılara genişçe açık kalacaktır... Bir takım ekonomi*

Yukarıda, özellikle Milli Mücadele döneminde şekillenmiş olan bağımsızlık kavramının üç yönünden bahsettik. Vatanın bağımsızlığı, ülkenin işgali dolayısıyla somut bir olaya karşı gelişme gösterirken iradenin ve ekonominin bağımsızlığı, daha soyut biçimde vatanın bağımsızlığı kavramının içinde gelişmiştir. Bu açıdan bakıldığında, büyük oranda ülke işgalden kurtulana kadar biçimlenen düşünceler, vatanın bağımsızlığı amacı göz önünde tutulduktan ve bu, ana tema olarak belirlendikten sonra değerlendirmelidir. Vatanın bağımsızlığı konusunda düşman, işgal kuvvetleri iken; iradenin bağımsızlığı hususunda, iradeyi sahiplenen İstanbul'dur. Vatanın bağımsızlığı amacıyla, işgal kuvvetleri Anadolu'dan çıkarılırken iradenin bağımsızlığı için, İstanbul'un iradeye talip bütün şahıs ve kurumları yönetim dışı bırakılmıştır. İradenin bağımsızlığını devam ettirmek için, iradeye engel olabilecek veya iradeyi yavaşlatabilecek etkilerin yok edilmesine gayret edilmiştir. Bir bakıma İstanbul yönetimi milletin iradesini, işgalleri desteklemekle işgal kuvvetlerine; Kuva-yı Milliye'yi desteklememekle Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne devretmiştir. Ortak amaç olan memleket toprakların kurtarılması, düşünsel farklılıkları unutturucu etkide bulunmuş; amaca ulaşıldıktan sonra düşünsel farklılıklar belirmeye başlamıştır. Bu bakımdan milli iradenin ve ekonominin bağımsızlığını sağlama metotları hususunda tartışmalar yaşanmıştır. Ancak hedefin ortak olması, hedefe ulaşılma mesafesini kısaltacağı düşüncesi ile birliktelik, ülke bağımsızlığa kavuştuktan sonra da yeni idealler için aranan bir vasıf olmuştur. İstenen bu birliktelik, milli iradenin hürleşmesi ve ekonomik kalkınmanın sağlanması amacını taşımaktadır. Ekonominin bağımsızlığı ise, hem milli iradenin hem de vatan bağımsızlığının tehlikeye düşmemesi için garantör olarak düşünülmüş ve bu amaca yönelik gelişmiştir.

meseleleri vardır ki, biz bunları kendi kaynaklarımızla ve yalnız kendi sermayemizle çözümleremeyiz. Bize yardım edecek dostlar aramak zorundayız”, ASD, s. 401. 17 Şubat 1923 tarihli İzmir İktisat Kongresi'nde ise şöyle demektedir: “Çok çalışmaya ve sermayeye ihtiyacımız vardır. Bundan dolayı kanunlarımıza bağlı olmak şartıyla yabancı sermayelerine gereken güvenceyi vermeye her zaman hazırız ve isteriz ki, yabancı sermayesi bizim çalışmamıza ve var olan ama yetersiz kalan servetimize katılsın” ASD, s. 475. Mustafa Kemal, 1 Mart 1923 tarihli Meclisin dördüncü toplanma yılını açarken de yabancı sermayenin memnuniyetle karşılanması gerektiğinden bahsetmiştir. Bkz. ASD, s. 491.

⁶⁵ Mustafa Kemal 1 Mart 1922 tarihinde, Meclisin üçüncü toplanma yılını açılış konuşmasında iktisadi politika olarak devletleştirme konusundan bahsetmiştir: “Genel yararı doğrudan ilgilendirecek kurumlar ve iktisadi girişimlerin mali gücümüzün ve teknoloji izni oranında devletleştirilmelidir.” ASD, s. 314. Bu söylem, daha çok millileştirmek olarak algılanabilirse de daha sonradan uygulanacak devletçilik politikasına paralel bir içerik taşımaktadır.

2- Milliyetçilik

Türk İnkılâbı'nda milliyetçilik anlayışının, genel milliyetçilik anlayışı ile birlikte tercihe bağlı özgün niteliklerinin olduğu da görülmektedir. Milli özelliğin yapısının her ülkede farklı olması, bu düşünüşün kökeninde özgülük ve orijinallik aranmasını gerektirmiştir.⁶⁶ Bu, her ülkenin sosyolojik yapısına göre farklı ideal ve uygulamaların belirmesini sağlamıştır. Genel milliyetçilik anlayışında özgülük arayışı, diğer milletlerin özellikleri ile kendi milli özelliklerinin kıyaslanarak tesbiti noktasında gelişmiştir. Orijinallik arayışı ise, belli bir geçmişe dayanılması ve kültüre bağlı kalınması gereksinimlerini doğurmuştur. Milliyetçiliğin ayırıcı ya da birleştirici bir yaklaşımla ele alınmasında; yayılcı olup olmaması konusunda ve milli-medeni bir kültür oluşturmasında ise tercihin önemli olduğu görülmektedir.

2.1. Özgülük anlayışıyla özgüven oluşturma eğilimi

Türk milliyetçiliğinin bağımsızlık hareketine dönüşmesi, ülke topraklarının işgal edilmesi ile başlayan bir süreçtir. Bu dönemde işgalle yetinilmemiş; hem manevi hem maddi hayata yönelik ciddi boyutlarda yağma ve kıyım yaşanmıştır. Türk milletine karşı hakaretamiz tavırlar ve sözler de bu dönemde yoğunlaşmıştır.⁶⁷ Bu hakaretler, tepki ile karşılanmış; aksini ispata dayanan bir ruh hali belirlemiştir. Milli Mücadele döneminde ortaya çıkan bu ruh halinin yansımaları, Türk İnkılâbı'nın tüm düşünce ve uygulamalarında görmek mümkündür. Dil ve tarih çalışmalarında⁶⁸, devletçilik politikasının belirlenmesinde ve uygulanmasında dahi⁶⁹

⁶⁶ Tekinalp, Türk milliyetçiliğini “*aksüamel milliciliği*” olarak görmekte ve kendisinden önceki tarihi olaylara karşı bir tepki olarak şekillendiğini belirtmektedir: “*Türk Milliciliğine karakteristik bir isim vermek icab ederse, ona aksüamel milliciliği diyebiliriz. Halk Partisi'nin altı remzinden her birisi aksüamelin neticesidir. Yeni Türkiye eski rejime karşı, dini taassub taraftarı ve teokratik olan meşum maziye karşı aksüamel eseri olarak laiktir... Yeni Türkiye halkçıdır, sosyal müsavat taraftarıdır; çünkü eski rejimin başlıca yaralarından biri esasen sosyal müsavatsızlıktı... Yeni Türkiye devletçidir, zira eski Türkiye ekonomik sahada fazla hürriyet taraftarı idi. O kadar fazla hürriyet taraftarı idi ki, memleket ekonomisini tamamiyle yabancı ellere bıraktı... Kemalizm inkılâpcıdır, çünkü tedrici teceddüd ve tekamil taraftarı olmak isteyen Jön Türk meşrutiyet rejimi vaziyeti düzeltereği yerde daha da vahimleştirmiştir.*” Tekinalp, **age**, ss. 296-297, 299-300.

⁶⁷ Mustafa Kemal 28 Aralık 1919'da Ankara ileri gelenleri ile konuşmasında şunları söylemektedir: “*Yabancılar, kendi ekonomik ve politik çıkarlarını doyurabilmek için aleyhimize buldukları iki görüşü yürütmeye başladılar. Bu görüşlerden birincisi güya milletimizin Müslüman olmayan unsurları eşitlik ve adalet ilkesine dayanan yönetimi beceremez olduğu. İkincisi de güya milletimiz genel olarak yeteneksiz olduğundan, bahçe halinde olan yerlere girmiş ve oraları viraneye çevirmiş. Birincisi ile millete zalimlik ediyorlar. İkincisi ile yeteneksizlik*” **ASD**, s. 33.

⁶⁸ Saffet Engin, Laiklik ve Türk tarih tezinin en büyük işlevini, milli bilinci takviye etmesi olarak görmektedir. M. Saffet Engin, **Kemalizm İnkılâbının Prensipleri**, Cumhuriyet Matbaası, c. 1,

bahsedilen ruh halinin izlerine rastlanmaktadır. Bu açıdan milliyetçiliğin özgüven oluşturma girişimi, büyük oranda Türk milletinin yeteneksiz ve vasıfsız olduğu vurgularına aksülamel biçimde şekillenmiştir.

Özgüven oluşturma eğilimi, yaşanan hayata dair geçmişte ve güncelde olumlu yönde bir farklılık anlayışının doğmasına neden olmuştur. Bir başka deyişle özgüven oluşturmada, olumlu farklılık önemlidir. Olumsuz geçmişten olumlu yönde farklılık⁷⁰; olumlu geçmişle benzerlik⁷¹ ve çağdaş milletlere göre olumlu ayrılık⁷² söz konusudur. Farklılık, aynı zamanda yenilik olarak görülmüş; yeniliğin ölçütü ise medeni hayat olarak izah edilmiştir.⁷³

İstanbul 1938, s. 203. Timur, Türk dil ve tarih tezinin kaynağını, bahsedilen ruh halinde görmektedir. O'na göre, Osmanlı yükünden kurtularak eski uygarlıklarla ilinti kurulması, siyasal ırkçılığın tam aksine “*Batı'nın yüzyıllar boyunca geliştirdiği ve Türkleri hiçbir uygarlık yaratamamış, barbar bir ulus olarak gören ırkçılığa bir cevap arayışı*”dır. Bkz. Taner Timur, “Osmanlı Mirası”, **Geçiş Sürecinde Türkiye**, Der. İrvin Cemil Schick, Ahmet Tonak, Belge Yayınları, İstanbul 1998, s. 16. Berktaş, Cumhuriyet dönemi tarih anlayışını, uluslaşma ile alakalı olduğunu belirtmekte ve “*geçmişin pisliğini süpürme işleminin zorunlu bir parçası*” olarak görmektedir. Halil Berktaş, **Cumhuriyet İdeolojisi ve Fuat Köprülü**, Kaynak Yayınları, İstanbul 1983, s. 55.

⁶⁹ 1938 yılına gelindiğinde de bu ruh halinin hakim olduğunu söylemek yanıltıcı olmayacaktır: “*Büyük harbin ve ondan sonrasının verdiği tecrübeler, ihtiyaçlarını bizzat temin edemeyen milletlerin siyaset ve iktisat sahalarında gösterecekleri istiklal hassasiyetinin boşuna olduğunu bütün açıklığı ile meydana koymuştur. Bu hakikati pek iyi bilen Avrupa devletleri, kurtuluş savaşından sonra bile hakkımızda öteden besledikleri kanaati tekrar gizlice izhar ederek Türklerin kahramanlığı onları harp sahasında en büyük galibiyet ve zafer mertebesine ulaştırabilir; fakat Türkler istiklalin hakiki unsuru olan iktisadi ve mali sahada muvaffak olamayacakları için tam bir hükümet kuramazlar, bu itibarla aldıkları siyasi istiklal, kendilerini iktisadi tabiyetimizden kurtaramaz, kehanetinde bulundular. Fakat görülmüyor ki, Türkiye Cumhuriyeti emperyalist dünyanın bu kehanetine lazım gelen cevabını pek kısa bir zamanda ve çok veciz bir şekilde vermiş oldu.*” Bkz. “*Bir Ders*”, **On Beşinci Yıl Kitabı**, 1938, s. 317.

⁷⁰ Halil Nimetullah, Osmanlı ile Cumhuriyet arasındaki farktan bahsederken şöyle demektedir: “*Bugünkü nesli teşkil eden fertler, kendilerini yeni bir cemiyetin efradı olarak görüyorlar. Bugün bir Türk ne tarafa başka, neye başka, eskiden olduğundan başka türlü bir varlık, yeni bir hayat gözüne çarpıyor, eski varlığı gösteren ananeler ortadan kalktığı, yeni varlığı sezdirenen yeni gidişlerin, yeni oluşların meydana çıktığını, bütün ruhları yeni bir mefkure ateşinin sardığını görüyor.*” Halil Nimetullah, **age**, s. 8.

⁷¹ Mustafa Kemal, 1 Kasım 1922 tarihinde mecliste şöyle demektedir: “*En açık, en kesin ve en maddi tarihi delillere dayanarak açıklayabiliriz ki, Türkler on beş asır önce Asya'nın göbeğinde büyük devletler kurmuş ve insanlığın her türlü yeteneğini göstermiş birer unsurdur.*” **ASD**, s. 116.

⁷² Mustafa Kemal, 8 Temmuz 1920 tarihli konuşmasında Türk milletinin dönemin çağdaş milletlerinden üstünlüğünden söz etmektedir: “*Efendiler, ben de bazı arkadaşlarım gibi Batı milletlerini, bütün dünyanın milletlerini tanırım. Fransızları tanırım, Almanları, Rusları ve bütün dünyanın milletlerini şahsen tanırım ve onları tanımam harp sahaslarında olmuştur. Yemin ederek size açıklarım ki, bizim milletimizin manevi kuvveti, bütün milletlerin manevi kuvvetinin üstündedir.*” **ASD**, s. 116.

⁷³ Bu tarz yazılara dönem içerisinde sıklıkla rastlamaktayız. Ziya Gökalp 8 Ekim 1922 tarihinde şöyle demektedir: “*İstiklal mefkuresi tamamıyla tahakkuk ettikten sonra biz aramasak bile, yeni bir mefkure kendiliğinden infilak edecektir.*” Ziya Gökalp, **agm**, s. 33. Gökalp'in yazısına benzer bir yazı, Ahmet Emin Yalman tarafından yazılmıştır: “*Harici mücadele bitince bizim için eski ve tabii bir hayat avdet edecek değildir... Bizim için fevkalade mücadele devri tam manasıyla devam edecektir. Müstakil*

Dönemin tamamında Türk İnkılâbı'nın bir taklit eseri olmadığı, kendi bünyesinden kaynaklandığı yönünde bir anlayış hakimdir. Bu hususta geçmişin deneyimine atıflar da yapılmaktadır. Taklitçiliğin zararlarından dersler alındığı belirtilerek bu hataya düşülmeyeceği vurgulanmakta; taklitçilik, yıkıcılığın etkenlerinden biri olarak görülmektedir.⁷⁴ Ülkenin milli bünyesine ve ideallerine uygun olmayacağı düşünülen düzenlemelerin, taklitçilikten öteye gitmeyeceği belirtilmekte,⁷⁵ ve kök salamayacağı düşünülmektedir.⁷⁶

Tüm dönem boyunca hakim olan bu görüşün, atılan her yeni adımda uyulması gereken bir bilinç kuralı oluşturduğu görülmektedir. Herhangi bir konuda dünya üzerindeki herhangi bir modelin tüm yönleri ile kabul edilmesi yerine, milli şartlara

*surette yaşamak ve inkişaf etmek hususundaki gayelerimiz yalnız harici engelleri bertaraf etmekle tahakkuk etmiş sayılmaz. Elde ettiğimiz inkılâp imkanlarından sonuna kadar istifade edecek, her sahada inkılâplar geçireceğiz.” Ahmet Emin [Yalman], “Müncilikten Sonra Banilik”, Vatan, 16 Ocak 1923'ten **Atatürk Devri Fikir Hayatı I**, s. 68. Ahmet Ağaoğlu da yeni kurulan devletin dayanacağı esasların tamamen yeni olduğunun altını çizmektedir: “Ankara’da yeni baştan, yeni bir devlet teessüs ediyor. Bu devletin istinat edeceği esaslar, mülhem olacağı fikirler, takip edeceği istikamet ve vasıl olması lazım gelen hedefler tamamen yeni ve bambaşkadır.” Ahmet Ağaoğlu, “Meclis Açılırken”, Vatan, 15 Ağustos 1923'ten **Atatürk Devri Fikir Hayatı I**, ss. 73-75.*

⁷⁴ Mustafa Kemal, 24 Nisan 1920 tarihli meclis konuşmasında konuyla ilgili olarak şunları söylemektedir: “Memleketimizin şimdiye kadar geçirdiği buhrandan, felaketlerden kâh Avrupa’yı taklit etmek kâh devletin işlerinin yönetimini şahsi görüşlere göre düzenlemeye ve düzeltmeye çalışmak, kâh anayasayı bile şahsi tutkulara oyuncak yapmak gibi çok acı sonuçlarını gördüğü basiretsizliklerden oluşan genel uyanışa tercüman olduğumuz inancıyla şu zor ve buhranlı tarih devrinin mücadelelerini bu yolda düzeltmek taraftarıyız.” **ASD**, s. 94.

⁷⁵ Mustafa Kemal 1 Aralık 1921 tarihli konuşmasında şöyle demektedir: “Sultan II. Mahmut, memleketin yönetimini düzeltmek ve gelişmeler elde etmek için girişimde bulunmak istedi. Fakat gerçekleşen girişimler Avrupa’yı taklit etmek oldu. Avrupa kanunlarını almak, Avrupa’nın elbisesini giymek gibi bir takım düzeltme girişimlerinde bulundu. Fakat bu gerçek, olumlu bir sonuç vermedi, veremezdi. Çünkü düzeltmeler için taklitçiliğe yönelmişti... Taklit suretiyle olan bu ıslahat girişiminin doğurduğu karışıklıklar hala devam etmektedir. Mesela kıyafete bakınız. Avrupa kıyafetini aldık. Fakat fenalık, mutluluk, felaket, bir milletin alış şekline bağlıdır. Bir milletin mutluluk kabul ettiği şey, diğer bir millet için felaket olabilir. Onun nedenlerini ve araçlarını kullandığımız zaman gideceğimiz amaç, onun için mutluluk olmasına rağmen kendimiz için felakettir. Evet Avrupa’dan elbise alındı. Varsayalım ki, bakınız altında pantolon, üstünde cepken. Üstünde ceket, altında şalvar. Bir türlü hazmedilemedi ve edilmemekte devam ediyor.” **ASD**, ss. 269-270.

⁷⁶ Recep Peker, Cumhuriyet Halk Partisi'nin Dördüncü Büyük Kurultayı'nda şöyle demektedir: “Yapılan işler, akıl denilen bir süzgeçten geçirildikten sonra, muhit denilen bir icaba uydurulduktan sonra tatbik edilirse fayda verir, kök tutar. Zigana dağının üzerine portakal ağacı dikilmez. Biz, filan millet veyahud filan yerde böyle yapmışlar, biz de aynı tatbik edelim, diyenlerden değiliz. Biz, memleketimize uygun olan, ulus işine elvereni tatbik ederiz. Ve ulus işlerinde taklid ve dış görüşle beğendirme yerine hayata uygun yolları doğru buluruz.” **CHP Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası**, s. 52.

uygun olanının tesbiti veya bunun milli ve ilmi şartlara uygun biçime sokulması tercihi, hassasiyeti ve gayreti, daha güç bir seçim olarak değerlendirilmelidir.⁷⁷

Taklitçiliğin reddedilmesi de düşünsel olarak özgünlüğün ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Mustafa Kemal henüz 14 Ağustos 1920 tarihinde özgünlüğün millilikle izahını yapmıştır.⁷⁸ “*Biz bize benzeriz*” parolası ile açıklanabileceğimiz ve işlerin milli bünyeden çıktığına dair yapılan özgünlük vurguları, erken tarihlere aittir.⁷⁹ Milliyetçilik düşüncesinin her ülkede ayrı olmasının, her topluma göre değişik özellikler taşımasının doğal olduğu belirtilmiştir.⁸⁰

Milliyetçiliğin özgünlük anlayışı, Türk inkılâbını çağdaş ülkelerin ideolojik biçimleriyle karşılaştırıp aradaki farkların ortaya konulması esasını doğurmuştur.⁸¹ Bu tutumda, Türk inkılâbının milli yapısı, en büyük ayırt edici etken olarak

⁷⁷ Timur, eğitim görüşünün tarihi gerçeklere ve milli özelliklere; kültür görüşünün ilim ilkesine dayandırılması gayretini Türk İnkılâbı reformlarının batı taklitçiliğine düşmemesi için alınan önlem olarak görmektedir. Bkz. Taner Timur, **Türk İnkılâbı Tarihi Anlamı ve Felsefi Temeli**, s. 153.

⁷⁸ Bu izah şu şekildedir: “*Biz, memleket ve milletimizin varlığını ve istiklalini kurtarmak için karar verdiğimiz zaman kendi görüşlerimize bağlı bulunuyorduk ve kendi kuvvetimize dayanıyorduk. Hiçbir kimseden ders almadık, hiçbir kimsenin aldatıcı görüşlerine aldanarak işe girişmedik.*” ASD, s. 133.

⁷⁹ Biz bize benzeriz sözleri, Mustafa Kemal tarafından daha 1 Aralık 1921 tarihinde söylenmiştir. Bu konuşmasında Mustafa Kemal, hükümetin milli iradeyi temsil ettiğini, çağdaşlaşma amacıyla çalışmaya mecbur bir halkın varlığını ve ilmi görüşlere dayanılmak zorunda olduğunu vurguladıktan sonra şöyle demektedir: “*Efendiler, bizim hükümetimiz demokratik bir hükümet değildir. Sosyalist bir hükümet değildir. Ve gerçekten kitaplarda var olan hükümetlerin, bilimsel mahiyeti bakımından hiçbirine benzemeyen bir hükümettir. Fakat milli hakimiyeti, milli iradeyi oluşturan tek bir hükümettir, bu öze sahip bir hükümettir... Ne yapalım ki, demokrasiye benzemiyormuş, sosyalizme benzemiyormuş, hiçbir şeye benzemiyormuş! Efendiler, biz benzememekle ve benzetmemekle övünmeliyiz! Çünkü biz, bize benziyoruz, efendiler.*” ASD, s. 263.

⁸⁰ Mustafa Kemal, 8 Mart 1928 tarihinde Le Matin Gazetesi muhabirine verdiği demeçte şöyle demektedir: “*Türk demokrasisi, Fransa İhtilali'nin açtığı yolu izlemiş; ancak kendisine özgü seçici niteliği ile yükselmiştir. Çünkü her millet, inkılâbını sosyal çevresinin baskıları ve gereksinimine bağlı olan dahilinde ihtilal ve inkılâbın oluş zamanına göre yapar.*” ASD, s. 726. M. Mermi, 23 Aralık 1926 tarihinde milliyetçiliğin özgünlük yönüne dikkat çekmektedir: “*Biz milliyetçilik telakkisinin Fransa'dan, Almanya'dan ilh. alınmış bir şey olduğuna kani değiliz. Bizde Nietzsche'ciler, Bergson'cular, Durkhem'ciler, Croce'ciler olabilir. Fakat milliyetçiliği böyle bir şey zannetmek, onu hiç anlamamak demektir. Çünkü milliyetçiliğin çok başka ve yaşayan bir mevzuu vardır: Cemiyet. Bizim cemiyetimizin inkısafta safhaları ile Fransız cemiyeti çok mütehalif manzaralar gösterir. Tarih ve milliyetçilik telakkisi birbirinden ayrılmaz. Bütün ihtilaller, inkılâplar da böyledir.*” M. Mermi, “Milliyetçilik ve Devlet”, Hayat Mecmuası, 23 Aralık 1926'dan **Atatürk Devri Fikir Hayatı I**, s. 181.

⁸¹ Mehmet Emin, 1927 tarihinde yazdığı yazıda, tarihçilerin yakın dönem fikir hareketlerini inceleyip inkılâbın ideolojisinin sınırlarının çizilmesi gereğinden bahsetmektedir: “*Bir inkılâbı anlayabilmek ve anlatabilmek ve istikbal hakkında tahminlerde bulunabilmek için evvela bu inkılâbı hazırlayan ictimai amilleri tetkik etmek lazımdır... Tarihçilerimiz bugünkü hayatın en yakın sebeplerini gösterecek vesai neşretmeye ve yakın mazi ile bugünü ayıran noktaları tetkik etmeye mecburdur.*” Mehmet Emin [Erişirgil], “İnkılâbı Tanıttırmak Hususunda Vazifemiz”, Hayat Mecmuası, 12 Mayıs 1927'den **Atatürk Devri Fikir Hayatı I**, s. 188, 190.

görülmüştür.⁸² Milli bir sınır tanımı ve kayıtsız serbestliğe sıcak bakmaması farklılığın bir diğer yönü olarak değerlendirilmiştir.⁸³ Yayılımcılığı, diktatörlüğü istememe, ırksal temele dayalı bir sistemi reddetme, din ile dünya işlerini birbirinden ayırma, iktisadi, sosyal ve kültürel yaklaşımlar, farklılığın diğer özellikleri olarak izah edilmiştir.⁸⁴

Sistem ve içerik olarak diğer ülkelerden farklılığın ve özgülüğün kabulü, Türk İnkılâbı'nın, kendi iç özellikleri ile benzer durumda olan milletlere örnek teşkil edeceğine dair bir inanişâ neden olmuştur. Özellikle yayılımcılığa karşı durulması ve

⁸² Mustafa Kemal, 6 Şubat 1921 tarihinde şöyle demektedir: “Komünizm toplumsal bir konudur. Ülkemizin durumu, ülkemizin toplumsal şartları, din ve milli geleneklerinin gücü, Rusya'daki komünizmin bizde uygulanmasına uygun olmadığı düşüncesini güçlendirir durumdadır.” ASD, s. 208.

⁸³ Mustafa Kemal, 3 Ocak 1921'de şöyle demektedir: “Ben sosyoloji ile çok uğraşmadım. Fakat komünizm doğal olarak sınır tanımaz. Halbuki biz, milli bir sınır kabul ediyoruz. Sonra tam bir bağımsızlıktan söz ediyoruz. Muhtemelen komünizm kayıtsız şartsız serbestliği gerektirir. Biz de bunu kabul edemeyiz.” ASD, s. 170.

⁸⁴ Sadri Etem, şöyle demektedir: “Faşizm, harici politika itibariyle emperyalisttir; dahilde diktatöre taraftarıdır. Halbuki Türkiye ne emperyalisttir ne diktatorya taraftarıdır... Hitler hareketi de ırka istinad ediyor. Halk Fırkası ırk esasını nazar-ı itibara almış değildir. O, kültüre ehemmiyet verir. Hitler ve Mussoloni idareleri aynı zamanda dini telakkilere fazla ehemmiyet verir. Halbuki Türkiye inkılâbının şiarı dünya işlerini din işlerinden ayırmaktır.” Sadri Etem, *age*, ss. 133-134. Dönemin Kemalizm yazarlarının benzer bir özelliği, Türk İnkılâbı ile geçmişteki ve çağdaş idareleri karşılaştırmak ya da en azından bu konu hakkında bir görüş sergilemek olmuştur. Örnek olarak verecek olursak Peyami Safa, Türk inkılâbının milliyetçilik yönünün, Avrupa'daki milliyetçilik hareketlerinden doğmuş olduğunu; ancak hukuki olarak demokratik eğilimi ve iktisadi olarak da halkçı yaklaşımı ile faşist ve sosyalist yapıdan ayrı olduğunu belirtmekte ve “Türk inkılâbı milliyetçidir; faşist değildir... Devletçidir; sosyalist değildir” demektedir. Bkz. Peyami Safa, *age*, s. 214. Saffet Engin de Türk İnkılâbının diğer inkılâplardan farklarını ortaya koymaya çalışmıştır. Engin, Fransız ihtilali esnasında bağımsızlık mücadelesi olmadığını; cumhuriyetten imparatorluğa, imparatorluktan krallığa, krallıktan yine imparatorluğa dolaşıp durduğu için şüursuz olduğunu; burjuva sınıfa dayandığını söylemekte ve Türk inkılâbının bağımsızlık mücadelesi ile başladığı, şuurlu olduğu ve hiçbir sınıfa dayanmadığını belirtmektedir. Rus İhtilali'nin uluslararası amaçlı iktisadi bir inkılâp olduğunu; oysa Türk İnkılâbının milliyet prensibine dayalı siyasi ve sosyal bir inkılâp olduğunu söylemektedir. Hatta, Engin 1908 Osmanlı inkılâbının meşrutiyetçi oligarşi kurduğunu belirterek bu yönü ile Türk inkılâbını ayırmaktadır. Bkz. M. Saffet Engin, *age*, c. 1, ss. 35-37. Bozkurt, Sovyet komünizminden ve Alman faşizminden Türk rejimini ayıran nokraları belirttikten sonra, faşizmin hayatı gerilerde; komünizmin de ileride aradığını bu yüzden düşeceklerini söylemektedir. Mahmut Esat Bozkurt, *age*, s. 410. Yukarıda bahsedilen farklılığın bir diğer yönünün de İttihat ve Terakki'ye yönelik olduğunu söyleyebiliriz. Milli Mücadele Lideri Mustafa Kemal henüz 24/25 Ekim 1919 tarihinde Tasvir-i Efkâr Gazetesi muhabirine verdiği demeçte, Erzurum Kongresi'ne katılan üyelerin her birinin İttihat ve Terakki Partisi'ne dair bir girişimde bulunulmayacağına dair yemin ettiğini söylemiştir. İttihat ve Terakki'yi diriltmeye çalışılmayacağına dair, Sivas Kongresi'nin birinci oturumunda da, daha görüşmelere başlamadan önce yemin edildiği görülmektedir. Hatta bu yemin etmeni yayınlanarak, yurdun her bir tarafında ilan edilmiştir. Bkz. ASD, s. 69. Mustafa Kemal, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ile İttihat terakki arasındaki ideoloji farkını ise şöyle vurgulamıştır: “O partiye üye olan kimseler, iktidarda iken milletimizin beklentilerine, kişiliğine uymayan yayılımcı bir politika uyguladılar. Kendi toprağı hizmet ve özene ihtiyaç duyarken bu milletin gözlerini başka noktalara çevirmeye çalışan bir politika, tabii bir siyaset değildi. Üstelik iflasa mahkum idi. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin amacı ise, o siyaset yüzünden bu duruma gelen zavallı ülkeyi ve toprakları yasadışı emperyalizm ve kolonizasyon siyaseti ile ele geçirmeye, parçalamaya çalışan yabancı ve saldırgan güçlere çiğnetmek..” ASD, s. 22.

milli hakimiyetin sağlanması yönündeki atılımların, bu özelliğe sahip olmayan diğer milletleri etkileyeceği düşünülmüştür.⁸⁵ Bu açıdan, Türk inkılâbının tüm dünyada önemsenmeye değer olduğu temennisi mevcuttur.⁸⁶ Bu tarz yaklaşım, dönemin her safhasında karşımıza çıkmaktadır.⁸⁷

Bütün bunların yanı sıra, özgülden doğacak özgüvenin, aşırı özgüvene ya da daha dönemsel bir deyişle “kibirliliğe” dönüşmesi, çağdaşlaşma amacına ters düşeceği için sakıncalı bulunmuştur.⁸⁸

2.2. Kültüre dayanma ve medeni kültür oluşturma eğilimi

Geçmişten kaynaklanan bir birikim olan kültürün Türk İnkılâbı’nda ele alınışı, medeni hayata yakınlık derecesi ile ilintilidir. Medeni hayat ve milli kültürün birbirinden ayrılamaz olduğu yönünde bir görüş hakimdir. Bu bakımdan kültürün, çağdaş hayata uymayan özellikleri reddedilmiştir.⁸⁹ Bunu, milliyetçiliğin özgüven

⁸⁵ Mustafa Kemal, 9 Temmuz 1922 tarihli Hakimiyet-i Milliye Gazetesi’nde yayımlanan ve 7 Temmuz 1922 tarihinde İran elçisinin Ankara’ya gelişine dair yaptığı konuşmada şöyle demektedir: “Türkiye’nin bugünkü mücadelesinin yalnız Türkiye’ye ait olmadığını bütün arkadaşlarımız söylemişlerse de bunu bir defa daha doğrulamak gereğini duyuyorum. Türkiye’nin Milli Mücadelesi yalnız kendi ad ve hesabına olsaydı belki daha kısa, daha az kanlı olur ve daha çabuk bitebilirdi. Türkiye, büyük ve önemli bir çaba harcıyor. Çünkü savunduğu, bütün haksızlığa uğramış milletlerin, bütün doğunun davasıdır... Türkiye şimdiye kadar var olan tarih kitaplarının gereklerini değil; tarihin gerçek gereklerini izleyeceklerdir. Gerçekten var olan tarihlerin kaydettiği olaylar, milletlerin gerçek düşünceleri, işleri, hareketleri değildir. Doğu milletleri, kendi istekleri, kendi duygularıyla hareket etmiyorlardı. Onların başında bir takım zorbalılar, keyfi hareket eden çarlar, hükümdarlar vardı. Yazılmış tarih, daha çok onların hırslarını tatmin için yaptıkları olaylardır. Biz onların hepsini yırtacağız, yeni bir tarih yazacağız” ASD, s. 347.

⁸⁶ Mustafa Kemal, 12 Aralık 1922 tarihinde şöyle söylemiştir: “(İnkılap) Milletten özgürlük ve egemenliğini gerçekten saptayan ve duyuran bir mutlu inkılâptır ve kuşku yok, yalnız Türkiye’de değil, tüm dünyada önemsenmeye değer bir yenilenmedir.” ASD, s. 409.

⁸⁷ Mehmet Emin, Türk inkılâbının “Şark alemine” “mürşitlik” vazifesi göreceğine dair bir yazı yazmıştır. Mehmet Emin [Erişirgil], “Türk’ün Rolü”, Hayat Mecmuası, 24 Kasım 1927’den **Atatürk Devri Fikir Hayatı I**, ss. 212-215. Benzer bir yazı, Halil Nimetullah tarafından kaleme alınmıştır. Halil Nimetullah [Öztürk], “Türk İnkılâbının Şumulu”, Milli Mecmua, 1 Aralık 1927’den **Atatürk Devri Fikir Hayatı I**, ss. 216-219. Saffet Engin, Türk inkılâbının rehberlik yönüne dikkat çekmektedir: “Türk İnkılâbı, yalnız Türkiye’yi canlandıran değil; aynı zamanda bütün dünyaya yol gösteren, rehber olan bir inkılâptır... Bundan sonra şimdiye kadar uykuda kalmış olan büyük şark kütelleri tedricen Türkiye’nin eserini takip edeceklerdir.” M. Saffet Engin, **age.**, c. 1, s. 25.

⁸⁸ Mustafa Kemal, 14 Ağustos 1920 tarihli konuşmasında milliyetçiliğin kibirli ve bencil olmadığını vurgulamaktadır: “Biz öyle milliyetseverleriz ki, bizimle işbirliği yapan bütün milletlere hürmet ve riayet ederiz. Onların bütün milliyetlerinin gereklerini tanırız. Bizim milliyetseverliğimiz herhalde bencil ve kibirli bir milliyetseverlik değildir” ASD, s. 133. Recep Peker, Türk milliyetçiliğinin bencil ve kibirli olmadığını; böyle olması halinde medeniyet yolunda bencillığe ve küskünlüğe neden olacağını şu sözleri ile vurgulamıştır: “Bazen kaba bir gurur halini alan ve dünyanın ileri gidişi muvacehesinde küskün bir infirada yol açan sıkı hodbinliğe fırkamız telakkilerinde yer yoktur.” Recep Peker, **CHF Programının İzahı**, Hakimiyet-i Milliye Matbaası, 1931, s. 6.

⁸⁹ Mustafa Kemal, 16 Temmuz 1921 tarihinde Eğitim Kongresi’ni açış konuşmasında, milli kültürden şöyle bahsetmektedir: “Milli terbiye programından söz ederken eski devrin saçmasapan ve yaratılış

oluşturma eğiliminde de görebiliriz. Türk milletinin geçmişte medeni hayata katkıları olan bir millet olduğu yönündeki vurgular düşünüldüğünde, kültürün medeni hayatla bağı görülmektedir. Bu bakımdan medeni kültürün hatlarını çizen ilk adım, milliyetçiliğin özgüven oluşturma eğiliminden kaynaklanmaktadır.

Türk İnkılâbı'nda medeni hayatla milli kültürün bağı, birbirinden ayrı tutulamaz nitelikte görülmektedir. Dönem içerisinde her ne kadar kültür ile medeniyetin aynı şey olduğu yönünde bir kanaat varsa da ikisinin ayrı kullanımına sıklıkla rastlanmaktadır. Medeniyet-kültür birleşmesi, kültürün muhafazakârlaşmaması için tedbir olarak düşünülmektedir.⁹⁰ Nitekim kültürün çağdaşlaşma amacına hizmet etmesi istenmiştir.⁹¹ Çağdaşlaşma, milli kültürün en belirgin ve temel özelliği olarak nitelendirilmiştir.⁹² Bu bakımdan kültür inkılâbının öğeleri, laikliğin medeni hayat, milliyetçiliğin medeni kültür ve halkçılığın bütünsellik yönü ile doğrudan ilintili görülmektedir.⁹³ Çağa uymayan görüş ve

özelliklerimizle hiç de ilişkisi olmayan yabancı düşüncelerden, doğudan ve batıdan gelebilen etkilerden bütünüyle uzak, milli ve tarihi karakterimize uyan bir kültürden söz ediyorum. Çünkü milli dehamızın tam olarak gelişerek ortaya çıkması ancak böyle bir kültür ile sağlanabilir.” ASD, ss. 231-232.

⁹⁰ Şeref Aykut, milletin medeni hayattaki kültürel ilişkilerinde kendine ait özelliklerinin korunması; fakat bunun muhafazakarlığa dönmemesi gerektiğinden bahsetmektedir: “Başka uluslarla bir düzeyde yürürken kendine mahsus seciye ve benliğini koruması fikrinden başka bir şey anlaşılmamalıdır. Bunun yanlış anlaşılmasından hemen irtica-kaynaklık doğar” Şeref Aykut, **age**, s. 25.

⁹¹ Mahmut Esat, 1928 yılının son aylarında yaptığı demecinde “Türk milliyetçiliği muvaffak olmak için behemehal tereddütsüz ve fütursuz, garbın muasır medeniyetini suratle benimsemek mecburiyetindedir.” demektedir. Bkz. Mahmut Esat [Bozkurt], “Türk Milliyetçiliği”, Türk Yurdu, 1 Aralık 1928'den **Atatürk Devri Fikir Hayatı I**, ss. 243-244. Mustafa Kemal'in 29 Ekim 1933 tarihli Onuncu Yıl Söylevi'nde “Milli kültürümüzü çağdaş uygarlık seviyesinin üstüne çıkaracağız.” (ASD, s. 812) sözleri, milli kültürün çağdaşlaşmak ve çağdaş uygarlığa örnek olmak hedefini yansıtmaktadır. Akarsu, Türk İnkılâbı'nın kültürel olarak yaratıcı düşünmeye yönelik vasfından bahsetmekte ve Doğu kültüründen Batı kültürüne geçişi şu şekilde vurgulamaktadır: “Atatürk İnkılâbı, Doğu kültüründen Batı Kültürüne bir geçişi de dile getirir aynı zamanda. Doğu kültürü yorumlamaya dayanır. Batı kültürü ise Renaissance'dan beri araştırma ve eleştiriye yer vermiş, aklı, bilmi, dinsel inançlardan sıyrılmış özgür düşünceyi kendisine temel yapmış, bu yüzden de her alanda yaratıcı olmuştur.” Bedia Akarsu, **Atatürk Devrimleri ve Yorumları**, TDK Yayınları, Ankara 1969, s. 37.

⁹² Mustafa Kemal, 5 Kasım 1925 tarihli Ankara Hukuk Fakültesi'nin açılış konuşmasında millet ve medeniyet hususundan bahsetmiştir: “Millet, milletlerarası genel mücadelede sahasında hayat sebebi ve kuvvet sebebi olacak iklim ve aracın ancak çağdaş uygarlıkta bulunabileceğini, bir sabit gerçek ilke olarak kabul etmiştir” ASD, s. 690. Mustafa Kemal, konuya dair 28 Ağustos 1925 tarihli Kastamonu konuşmasında şöyle demiştir: “Turan kıyafetini araştırıp diriltmeye gerek yoktur. Medeni ve milletlerarası kıyafet, bizim için çok özlü, milletimiz için yakışır bir kıyafettir.” ASD, s. 655. Medeniyet ve kültür birbiri ile eş anlamlı görülmeyle beraber medeniyet de bir bütün olarak değerlendirilmiştir. Saffet Engin, medeniyeti kendi içinde ayırmanın gereksizliğini vurgulamıştır: “Şark medeniyeti, garp medeniyeti diye medeniyetleri ayırmak mümkün değildir. Medeniyet bir küldür ve vahdet arz eder. Medeniyete ancak hadim olan milletler vardır. M. Saffet Engin, **age**, c. 1, s. 40.

⁹³ **On Beşinci Yıl Kitabı**, 1938, ss. 160-162.

davranışların, milli kültüre de uymadığı yönünde bir anlayışın hakim olduğu söylenebilir.

2.3. Birleştirici unsur olarak tercih edilmesi

Milliyetçilik konusunda, dönemin metinlerinde yapılan bütün tariflerde “müşterek”, “birlikte”, *beraber*” kelimeleri sıklıkla kullanılmaktadır.⁹⁴ Beraberlik, milletin varlığını devam ettirmesi için esas unsur olarak ele alınmıştır.⁹⁵ Bu esasın sınırları kesin bir biçimde çizilmemiş, genel mahiyette düşünce birliğini temel alan bir milliyetçilik anlayışı üzerinde durulmuştur. Bu bakımdan milliyetçilik temasında, aidiyet için kişinin rızası ve fikri birliğin önemli olduğu görülmektedir.

Milliyetçiliğin özellikleri arasında ırk, kan ya da din birliği değil⁹⁶; ortak görüş sahibi olmak esas alınmıştır.⁹⁷ Bu bakımdan milliyetçiliğin bu yönü, topyekûnluk kavramı⁹⁸ ile izah edilebilir. Nitekim Türk milliyetçiliğinin, ayrılık yaratacak fikir ve hareketlere sıcak bakmadığı görülmektedir.⁹⁹

⁹⁴ Mustafa Kemal, milletin tarifini şu şekilde yapmıştır: “1- Zengin bir hatıra mirasına sahip bulunan, 2- Beraber yaşamak hususunda müşterek arzu ve muvaffakiyette samimi olan, 3- Ve sahip bulunan mirasın muhafazasına beraber devam hususunda iradeleri müşterek olan insanların birleşmesinden vücuda gelen cemiyete millet namı verilir.” Bkz. Afet İnan, **MBMKEY**, ss. 34-35.

⁹⁵ Mustafa Kemal, 5 Kasım 1925 tarihli Ankara Hukuk Fakültesi’nin açılışında millet bağı ile kişilerin birleştirildiğinden söz etmektedir: “Milletin varlığını devam ettirmek için birliği arasında düşündüğü ortak bağ, asırlardan beri gelen şekil içeriğini değiştirmiştir; yani millet, dini ve mezhebi bağlantı yerine, Türk milliyeti bağıyla fertlerini toplamıştır.” **ASD**, s. 689.

⁹⁶ Şeref Aykut, Türk milliyetçilik anlayışında ırk ve kan bağı hakkında şöyle demektedir: “Uruk, yalnız yaratılmışların, yaratıkların değişik örneklerini anlatan bir bilgidir başka bir şey değildir. Kandaşlık da ulusa temel olamaz. Bir baba ve anadan türemiş olanların hepsine bir ulus adı takılamaz.” Şeref Aykut, **age**, s. 7. Sadak, benzer biçimde şöyle demektedir: “İnsan cemiyetini biyolojik bir uzviyete benzetmek büyük yanlışlıktır. Bir hayvan cemiyetinin vasfı, uzvi inisiyaları birbiriyle karıştırıp tertibe getirmek; insan cemiyetlerinin hassası ise düşünceyi yaşatmaktır.” Necmeddin Sadık [Sadak], **Sosyoloji**, Devlet Basımevi, İstanbul 1936, s. 5.

⁹⁷ Ahmet Ağaoğlu, milli şuura dikkat çekmektedir: “Milli şuurun teessüs ve tekevvininde başlıca amiller şunlardır: Lisan, dil, edebiyat, bediiyat ve müşterek tarih. Zira efradı toplayan müşterek fikirler, müşterek hisler, müşterek anane ve adetler bunlardan doğar ve bunlar ile muhafaza edilir. Fakat bunların da milli şuuru husule getirebilmeleri için, şuuru olmaları, yani millileşerek, milli efradını muayyen ve müşterek bir mefkureye doğru sevk etmeleri lazımdır” Ahmet Ağaoğlu, “Milli Şuur”, Hakimiyet-i Milliye, 8 Ağustos 1924’ten **Atatürk Devri Fikir Hayatı I**, s. 97. Mahmut Esat, 1928 yılının son aylarında yaptığı demecinde benzer vurgu yapmaktadır: “Mezhep ve kıta Türklüğü, yani Şii, Sünni Türk, Rumeli, Anadolu ve bilmem daha nere Türklüğü yoktur. Vicdan, hars ve fikir Türklüğü vardır.” Mahmut Esat [Bozkurt], **agm**, ss. 243-244. Bu görüşün 30’lu yıllarda da devam ettiği görülmektedir. Necmeddin Sadak, milleti oluşturabilecek tüm unsurları işledikten sonra şu sonuca varmıştır: “Bir milleti yapan kültür ve anane birliğidir... Milleti ve milliyeti vücuda getiren amel duygu ve düşünce birliğidir.” Necmeddin Sadık [Sadak], **age**, s. 44.

⁹⁸ Bu kavram ayrıca işlenmiştir. Bkz. Halkçılık Bölümü.

⁹⁹ Ağaoğlu, milliyetçiliğin birleştiricilik vasfının esas çizgilerini 17 Mart 1926 tarihinde verdiği konferansta şöyle belirtmektedir: “Ayrılmak, ihtilaf, dağıtmak, tahrip etmek, onun (milliyetin) ruhuna muhaliftir. Bilakis o, toplayıcı, imarcıdır. Hedefi, millet ve vatanın heyet-i umumiyesi olduğundan,

2.4. Yayılımacı unsurun reddi yönünde tercih edilmesi

Türk milliyetçiliğinin sahip olduğu önemli özelliklerden biri de yayılımacılığa karşı olmasıdır. Nitekim Türk milliyetçiliği, kendi sınırları içerisinde ve kendine has bir milliyetçilik tarzını savunmaktadır. Yayılımacı olmak konusunda kimi tarihi tecrübeler atıflar yapılmaktadır. Örneğin Birinci Dünya Savaşı'na dahil olunmasının ve ülke topraklarının işgale uğramasının nedeni, Türklüğün yayılma hevesine kapılması olarak değerlendirilmektedir.¹⁰⁰ Bu tarz yayılımacılık “hayalcilik” olarak izah edilmekte ve Türk milliyetçiliğinin böyle bir hayalciliğe meyletmeyeceği vurgusu yapılmaktadır.¹⁰¹

yerlilik veyahud sınıf endişeleri ona bîganedir. Onun aşk ve muhabbeti, vatanın bütün kısımlarını, milletin bütün evladını şamildir. Onun için ne aristokrat, ne burjuva ne amele ve ne de köylü vardır. Onun nazarında tek bir varlık mevcuttur: Vatan evladı.” Ahmet Ağaoğlu, “Tarihi Devirler Arasında Milliyet”, Türk Yurdu, 17 Mart 1926’dan Atatürk Devri Fikir Hayatı I, s. 155. Peker de konuya paralel olarak 1931 yılında şunları söylemektedir: “Bugünkü Türk milleti, siyasi ve ictimai camiası içinde kendilerine Kürtlük, Çerkeslik ve hatta Lazlık ve Pomaklık gibi fikirler telkin edilmiş olan vatandaşlarımızı kendimizden sayarız... Bugünkü ilmi hakikatler beş, on bin, birkaç yüz bin, hatta mesela bir milyonluk kütlelerde müstakil bir milliyet tasavvur etmeye imkan bırakmaz.” Recep Peker, CHF Programının İzahı, s. 7.

¹⁰⁰ Mustafa Kemal, henüz 24/25 Ekim 1919’da Tasvir-i Efkar Gazetesi muhabinine verdiği demeçte şöyle demektedir: “O partiye (İttihat ve Terakki Partisi) üye olan kimseler, iktidarda iken milletimizin beklentilerine, kişiliğine uymayan yayılımacı bir politika uyguladılar. Kendi toprağı hizmet ve özene ihtiyaç duyarken bu milletin gözlerini başka noktalara çevirmeye çalışan bir politika, tabii bir siyaset değildi. Üstelik iflasa mahkum idi. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin amacı ise, o siyaset yüzünden bu duruma gelen zavallı ülkeyi ve toprakları yasadışı emperyalizm ve kolonizasyon siyaseti ile ele geçirmeye, parçalamaya çalışan yabancı ve saldırgan güçlere çiğnetmemek.” ASD, s. 22. Mustafa Kemal, 1 Aralık 1921 tarihli konuşmasında bu durumun izahını açıklıkla yapmaktadır: “Vatandaşlarımızdan, dindaşlarımızdan, hemşehrilerimizden her biri kendi dimağında bir yüksek ülkü besleyebilir, hürdür, serbesttir. Buna kimse karışamaz. Fakat Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti’nin belirli, olumlu, maddi bir siyaseti vardır: O da efendiler, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin belirli milli hududu içerisinde hayatını ve bağımsızlığını kazanmaya yöneltmiş olmasıdır. Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Hükümeti, temsil ettiği millet adına çok alçak gönüllüdür ve hayalden tamamen uzak ve tamamen gerçekçidir. Bundan dolayı kanunlarını yalnız bu bakış açısından ve bu gerçek dairesi içinde belirler. Geniş, yüksek ve fakat hayali ve uygulanmaktan uzak bir takım hislerin peşinden koşarak kanun yapmaz. Böyle bir kanun uygulayamaz... Efendiler, bu milleti bugün, idam sehpası karşısında bulunduran fiillerin ve hareketlerin kaynağı hayaldir, duygulardır. Uzaklara gitmeye gerek yok. Bu milletin genel seferberliğinin hangi gerçeğe, hangi gerçek hesaba dayandığını bir kez düşününüz. Bunun yönlendiricisi sade duygulardır. Harb-i Umumiye ne ile girdik? Vaktinden önce Harb-i Umumiye bu milleti sokan nedir? Hangi gerçektir? Duygusalıktır!... Büyük hayaller peşinde koşan, yapamayacağımız şeyleri yapar gibi görünen sahtekâr insanlardan değiliz. Efendiler, büyük ve hayali şeyleri yapmadan yapmış gibi görünmek yüzünden bütün dünyanın düşmanlığını ve kinini bu memleketin ve milletin üzerine çektik... Biz böyle yapmadığımız ve yapamadığımız kavramlar üzerinde koşarak düşmanlarımızın sayısını ve üzerimize olan baskıları arttırmaktansa doğal sınıra, kanuni sınıra dönelim. Haddimizi bilelim. Bundan dolayı efendiler, biz hayat ve özgürlük isteyen milletiz. Ve yalnız ve ancak bunun için hayatımızı harcarız.” ASD, s. 265, 267.

¹⁰¹ Cumhuriyetin Onuncu Yıl Kitabı’nda konuyla ilgili şöyle yazmaktadır: “Diğer milletlerin hakkını, kendi inkişaf emeli derecesinde müsavi tutan geniş bir milliyetçilik, meynelmilel münasebatın ve mübadelatın inkişafına ne kadar müsait ise başkalarının hakkını kendisinininki gibi tutmayarak kendi ittisaları veya yayılmaları davasını güden dar ve hotkam milliyetçilik beynelmilel ahengin

Yayılmacılığa maruz kalınması konusunda ise kesin bir karşı çıkış söz konusudur. Zira bu tür bir yayılmacılıkla gelişen işgallere karşı durmak, Milli Mücadele yıllarında bağımsızlık gayesinin en temel gerekçesi olmuştur. Bilinçli bir milliyetçilik, bağımsızlığın elden gitmemesi ve yayılmacı eylemlerin hayat bulmaması için temel bir şart olarak öngörülmüştür.¹⁰²

Milliyetçiliğin 1937 yılında bir anayasa maddesi olarak kabul edilmesi esnasında söz alan Şükrü Kaya, şöyle demektedir:

*“Millici olmak bizim zaruri şiarımızdır. Fakat bizim millici şiarımız dar ve inhisarcı değildir. Bizim milliciliğimiz medeni beşeriyet içinde onun esaslı bir unsuru olarak insanlığın ila ve tealisine ve bütün dünyayı mesud ve müreffeh yaşatmaya matuf bir milliciliktir.”*¹⁰³

Tüm bu izahlara baktığımızda, Türk İnkılâbı'nın milliyetçilik konusunda, kibirliliğe kaçmayacak özgüven oluşturma eğiliminde olduğunu, geçmişten gelen; fakat medeni hayatla bağdaşan kültürü tercih ettiğini, ayrıştırıcı değil; birleştirici bir

*kurulmasına o kadar muzir olduğu prensibini açıkça vaz etmiştir.” Onuncu Yıl Kitabı (1923-1933), 1933, s. 48. Recep Peker, İstanbul Üniversitesi'nde verdiği konferansta CHP'nin 1931 yılı programını açıklarken şöyle demektedir: “Fırkamızın anladığı milliyetçiliğin, siyasi mukadderatları bizden ayrı olan kütlelerle münasebeti yoktur. Ayrı ayrı dinlere sahip olan ve vatanımızın hudutları haricinde yer yer ya müstakil devletler kurmuş veyahut başka devletlerin tebası vaziyetinde bulunmuş olan Türkler hakkında sıcak bir sevgi ile meşbu alakamızı muhafaza ederiz. Ancak gittikçe inkişaf eden tarihi hakikatlara göre miktarları büyük yekunlar dolduran bu kütlelerle aramızdaki kan karabetini ve tarih karabetini bugünkü siyasi işgalimizin dışında bir ilim mevzuu telakki ederiz” Recep Peker, **CHF Programının İzahı**, s. 6. Samih Nafiz Tansu da aynı görüşü dile getirmektedir: “Bugün siyasi mukadderatı bizden ayrılmış küteler, bu tarife (milliyetçilik tarifine) ne kadar yaklaşırlarsa yaklaşırlar, onlar hakkında samimi ve kalbi bir alakadan başka bir gayemiz yoktur. Sınırlarımız dışında kalmış Türkler hakkında duyduğumuz bu kalbi alaka, onları bir gün müstakil görmeyi dilemekten ileri gidemez.” Samih Nafiz Tansu, **Türk İnkılap Tarihi ve Büyük Harpten Sonra Avrupa**, İkbâl Kitabevi, Kenan Basınevi ve Klişe Fabrikası, İstanbul 1938, s. 182.*

¹⁰² Mustafa Kemal, 20 Mart 1923 tarihinde Konya'da yaptığı konuşmada, emperyalizm karşısında sağlam olunacak bir yapı olarak milliyetçiliğin inşasının önemini vurgulamaktadır: “Dünyanın bize saygı göstermesini istiyorsak öncelikle biz, kendi benliğimize ve milliyetimize bu saygıyı hisseden, fikren, fiilen bütün çalışma ve hareketlerimizle gösterelim; bilelim ki, milli benliğini bulmayan milletler başka milletlerin avıdır.” **ASD**, s. 535. Mustafa Kemal'in bu sözlerinin benzer bir şekilde ifadesi Cumhuriyet Halk Partisi'nin Dördüncü Kurultayı'nda Recep Peker tarafından yapılmıştır: “Coğrafya bakımından Türkiye dünya içinde öyle bir vaziyettedir ki, şimdiden cenuptan, doğudan, batıdan, her taraftan, her çeşit rüzgar bizim üzerimizden geçer. Yurdumuz için coğrafi bakımdan bu her cereyana maruz kalış hali, fikir, politika propagandaları bakımından da aynıdır. Anarşist, Marksist, Faşist, Hilafetçilik ve Beynelmilelcilik propagandaları ve buna benzer birçok propagandalar hep üstümüzden geçer. Bütün bunlar karşısında Türkiye ancak sıkı bir ulusçuluk imanına sarılmış olmalıdır ki, biri ötekini besleyen zehirli cereyanlara karşı kendini koruyabilsin.” **CHP Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası**, s. 45.

¹⁰³ **TBMM ZC**, Dönem 5, Cilt 16, s. 60.

biçimde toplumu ele aldığını ve hem kendisinin hem de yabancı ülkelerin yayılmacılığına karşı olduğu görülmektedir.

Türk milliyetçiliğinin birleştiricilik yönü, vatandaş olma bilinci ile paralellik göstermektedir; nitekim bu yaklaşımda halkçılık anlayışının topyekûnluk ve eşitlik ilkeleri de etkilidir. Din birliği yerine vatandaş olma bilincini esas alan milliyetçiliğin¹⁰⁴ birleştirici bir vasıf olarak kabul edilmesi¹⁰⁵, -bir başka deyişle halkın temel bağı olarak millet olma bilincinin yeterli görülmesi- halktaki değerler sistemindeki şemaya devrimsel bir yaklaşım niteliğindedir. Hal böyle olunca milliyetçiliğin özgüven oluşturma eğilimlerinin arttığı görülmüştür. Bu eğilim, eski tarihlerden itibaren Türk milletinin çağdaş hayata olumlu katkılarının olduğunu ispata dayanan girişimlerle desteklenmiştir. Kültür devrimlerinin yoğunlaştığı 1930'lu yıllardaki dil ve tarih çalışmaları, milliyetçiliğin bu iki eğiliminin sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Milliyetçiliğin özgüven oluşturma eğilimi ile ortak fikirler birliğine dayanan yönleri birbiri ile hassas dengededir. Özgünlük yönüne yapılan vurgunun şiddeti, ortak mefkure birliğini zayıflatma yönünde bir tehdide dönüşebilmektedir.¹⁰⁶ Bu bakımdan "hodbinlik" yeğlenen bir tavır olmamış; din ve etnik konularından ziyade, dil ve kültür öğeleri ön plana çıkarılmaya çalışılmıştır.¹⁰⁷

¹⁰⁴ Medeni Bilgiler'de Mustafa Kemal'in özellikle milli ahlak ve milli duygunun birliğinden bahsettikten sonra millet tanımına din birliğini koymamış olduğu görülmektedir ve konu hakkında şöyle demektedir: "*Din birliğinin de bir milletin oluşumunda etken olduğunu söyleyenler vardır; fakat biz, bizim gözümüz önündeki Türk milleti tablosunda bunun tersini görmekteyiz.*" Afet İnan, **MBMKAHEY**, s. 31.

¹⁰⁵ Peyami Safa, Milli Mücadele döneminde, dini duyguların dahi milliyet fikirlerinden beslendiğini söylemektedir: "*Kurtuluş Harbi'nde din ve milliyet fikirlerinin birbirinden ayrılmadığını, merkezleri bir ve iç içe konmuş iki daire gibi birbirine yapıştığını söyleyenlerimiz ve yazarlarımız oldu. O devirde milli heyecana, dini heyecanın da karıştığına şüphe edilemez. Fakat bu İslamcılık ve Şariatçılık akidesinden doğma, klerikal bir zihniyetin mahsulü değildi; sadece fertleri birbirine bağlayan bütün alakaların kuvvetlendirilmesi şart olan bir mücadele devresinde milli duyguyu perçinleyen bir bağdı. Hatta o zamanın dini duyguları bile nasyonalistti.*" Peyami Safa, **age**, ss. 82-83.

¹⁰⁶ Mustafa Kemal, Medeni Bilgiler'de milletin genel tanımını yapmadan önce şöyle demektedir: "*Bugünkü Türk milleti siyasal ve sosyal topluluğu içinde kendilerine Kürtlük fikri, Çerkezlik fikri ve hatta Lazlık fikri veya Boşnaklık fikri propaganda edilmek istenmiş vatandaş ve millettaşlarımız vardır. Fakat geçmişin despotluk devirleri ürünü olan bu yanlış adlandırmalar, birkaç düşman aleti, gerici beyinsizden başka hiçbir millet bireyi üzerinde üzüntü ve tasadan başka bir etki yapmamıştır. Çünkü, bu millet bireyleri de bütün Türk toplulukları gibi aynı ortak geçmişe, tarihe, ahlaka, hukuka sahip bulunuyorlar.*" Afet İnan, **MBMKAHEY**, s. 34.

¹⁰⁷ Tekinalp şöyle demektedir: "*Türk milliyetçiliği tamamen realist esaslara dayanmaktadır. Birçok memleketlerin millicilikleri gibi mistik herhangi bir tesir veya bir tereşşuhla bulunmamıştır. İşte bu sebeptendir ki milliciliği, akidesine ve ideolojisine başlıca temel ittihaz eden yeni Türkiye, başka*

Yeni kurulan ülkenin hedeflerinin ve uygulamalarının her birinde, millilik önemli bir vasıf olarak değerlendirilmiştir. Çağdaşlaşma yolunda yapılan her girişimin halka dayanması ve milli hislere cevap vermesi ön şart olarak görülmüştür. Yapılan inkılâplar ya da belirlenen ilkelerin ortak özellikleri “*milli bünye*”ye uygunluk ile izah edilmiştir. Milliyetçilik bağı, geleneksi bağların yerini almış; din teması, ortak bağlar şemasından çıkarılmıştır.¹⁰⁸ Bu bakımdan dönem içerisinde milliyet ve din, birbiri ile çatışır konumdadır. Milliyetçiliğin ise çağdaş dünyaya uyması gerektiği hususu her zaman göz önünde tutulmuştur.¹⁰⁹

3- Halkçılık

Halkçılık ideolojisinde üç yönlü yaklaşım görülmektedir. Bunlardan birincisi, halkın kendi yönetiminde söz sahibi olması gereği beliren, milli hakimiyet düşüncesinin uygulanması manasında, halkçılığın siyasal boyutuna yöneliktir. Diğeri, toplumsal hayatta her türlü ayrılığın reddi ve bir kütle gibi birliktelik/ahenklik temalarını içeren yaklaşıma dair, sosyal hayata yöneliktir. Sonuncusu ise “*halk için, halka doğru*” sloganı ile izah edilebilecek nitelikte, kültürel hayata yöneliktir.

Osmanlı'nın çöküşüne neden olan etkenlerin TBMM tarafından araştıran özel encümenin yaptığı inceleme sonucunda Halkçılık programının “*maksat ve meslek*” bölümünü yayınlamayı uygun bulduğu beyannamesinde, “*halkın öteden beri yüzyüze bulunduğu yoksulluğun nedenlerini, yeni örgüt ve araçlarla kaldırarak, yerine gönenç ve mutluluğu getirmeyi erek olarak benimsemiştir*” ibaresine yer verilmiştir. Bunu yanı sıra yeni kurulan TBMM, “*toprak, eğitim, öğretim, yargı, maliye, iktisat ve evkaf işlerinde ve diğer sorunlarda toplumsal dayanışma ve yardımlaşmayı*

yerlerde, nasyonalist hareketle kabili telif addedilmeyen hümanitarisme ve sulhperverlik ahlaki prensiplerini millicilik akidesiyle uzlaştırabilmiştir.” Tekin Alp, **age**, s. 176. Dumont, kültür ve dil öğelerine ağırlık verilmesinin sadece bu iki öge ile etnik grupların kaynaştırılması amacıyla olduğunu belirtir. Bkz. Paul Dumont, **agm**, s. 55.

¹⁰⁸ Mardin, insanları bir amaç etrafında toplayıcı işlevi olarak din yerine milliyetçilik ideolojisinin getirildiğini söylemektedir. Bkz. Şerif Mardin, “Laiklik İdeali ve Gerçekler”, **Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Tarihiyle İlgili Sorunlar Sempozyumu**, 14-16 Ocak 1977, İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Mezunları Derneği yayını, İstanbul 1977, s. 384.

¹⁰⁹ Etem, milliyetçiliğin siyasi hudutlar içinde olduğuna dikkat çekerken aynı zamanda medeniyetle ilgisini vurgulamaktadır: “*Milliyetçilik, tarihe saplanıp kalmak değildir. Ananelerle örtülmüş eskiye hasret çeken bir milliyetçilik yahut bugünkü siyasi hudutların dışında emperyalist gayeler takip eden bir milliyetçilik değildir*” Sadri Etem, **Türk İnkılâbının Karakteri**, Maarif Vekâleti Devlet Matbaası, İstanbul 1933, s. 88.

egemen kılarak, halkın gereksinmelerine göre yenilik yapacak ve gerekli örgütleri kuracaktır” kararını almıştır.¹¹⁰ Bu bakımdan “halk için” teması, henüz Milli Mücadele yıllarında milli iradeye geçildiği andan itibaren karar olarak mevcuttur.

3.1. Siyasal İçerik

1923-1938 yılları süresince, halk hükümeti, milli hâkimiyet ve demokrasi gibi siyasal hayata ilişkin kavramlar sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Halkçılığın siyasi boyutuna yapılan bu atıflar, halk iradesinin, herhangi bir şahıs ya da zümre yerine; halkın kendi elinde olması ile ilgilidir. Bu bakımdan halkçılığın siyasi yönü, “eşhas devletinin reddi”¹¹¹ ve milli hâkimiyetin yaşamasını sağlayacak tedbirlerin alınması amacına yöneliktir.

Mustafa Kemal, 12 Temmuz 1920 tarihli konuşmasında, hükümetleri halkın belirlemesini, halkçılığın bir yansıması olarak değerlendirmiştir.¹¹² 14 Ağustos 1920’de de benzer bir şekilde hakimiyetin ve yönetimin halka teslim edilmesini, halkçılığın siyasi yönü olarak belirtmiştir.¹¹³ Mustafa Kemal, meclisin ikinci toplanma yılını açarken 1 Mart 1921 tarihinde yaptığı konuşmasında milli hakimiyetin, halkçılık demek olduğunu net bir şekilde ifade etmiştir.¹¹⁴ Benzer bir biçimde demokrasi de halkçılık ile aynı anlamda görülmektedir.¹¹⁵ Dönem içerisinde, Milli hakimiyet ile demokrasinin, demokrasi ile eşitliğin, eşitlik ile halkçılığın aynı

¹¹⁰ İhsan Güneş, **Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Düşünsel Yapısı (1920-1923)**, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir 1985, ss. 167-168.

¹¹¹ Metin Heper, “Atatürk’te Devlet Düşüncesi”, **Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk**, 2. Baskı, Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı yayınları, İstanbul 1986, s. 240.

¹¹² Mustafa Kemal’in konuşması şöyledir: “Bugünkü varlığımızın ana mahiyeti, milletin genel eğilimlerini isbat etmiştir, o da halkçılıktır ve halk hükümetidir. Hükümetlerin halkın eline geçmesidir.” **ASD**, s. 122.

¹¹³ Mustafa Kemal’in konuşması şöyledir: “Bizim inancımıza göre milletimizin hayatının sağlanması ve yükselmesi kendi kararlılık yeteneği ile uygun olan görüşlerle olacaktır. Fakat esas itibariyle incelenirse bizim görüşlerimiz –ki halkçılıktır- kuvvetin, kudretin, hakimiyetin, yönetimin doğrudan doğruya halka verilmesidir, halkın elinde bulundurulmasıdır. Yine şüphe yoktur ki, bu dünyanın en kuvvetli bir esası, bir prensibidir.” **ASD**, s. 133.

¹¹⁴ Mustafa Kemal’in konuşması şöyledir: “İç siyasetimizde en büyük üstünlüğümüz olan halkçılık, yani milletin bizzat kendi kararlarını hakim kılmak esası, Teşkilat-ı Esasiye kanunumuzda tesbit edilmiştir.” **ASD**, s. 215.

¹¹⁵ Mustafa Kemal, 1929 yılında Afet İnan’a yazdığı Medeni Bilgiler adlı eserde, halkçılık ile demokrasinin aynı şey olduğunu belirttikten sonra bunu şu şekilde izah etmektedir: “Demokrasi esasına dayanan hükümetlerde, egemenlik halka, halkın çoğunluğuna aittir. Demokrasi prensibi egemenliğin millette olduğunu, başka yerde olamayacağını gerektirir... Bizim bildiğimiz demokrasi özellikle siyasaldır.. Demokrasi fikridir... özünde bireyseldir.. en nihayet eşitliği sever...” Bkz. Afet İnan, **MBMKAİY**, s. 40, 43, 59.

şeyler olduğuna yönelik birçok görüş vardır.¹¹⁶ Özellikle Milli Mücadele döneminin neredeyse her safhasında, halkçılığın siyasal yönüne dair bu gibi atıflar yaygındır.¹¹⁷ Bir bakıma rejimin siyasal sistemi olarak ifade edilen halkçılığın siyasal yönünün, ülke geleceğinin inşasında önemli rol üstleneceği düşünülmüştür.¹¹⁸

Genel seçimlerin niteliği ve uygulamadaki esasları, milli hakimiyetin sağlanması için en önemli yöntemdir. Milli Mücadelenin başlarından itibaren, kriz ortamlarında dahi, seçimler yapıldığı düşünülürken, milli hakimiyetin sağlanmasına yönelik duyulan inancın erken tarihlere dayandığı görülmektedir.¹¹⁹

¹¹⁶ Necmeddin Sadak, demokrasiyi fertler arasında eşitliğin olması olarak görmektedir: “*Son asır demokrasilerinin başlıca alameti, her türlü anadan doğma imtiyazların ve hakların ortadan kalkması, yani fertler arasında müsavet olmasıdır... Türkiye inkılâbı, bu bakımdan halkçı, yani tam anlamıyla demokrat bir ülke yaratmıştır... Demokrasi idarelerinin sosyal vasfı ve aynı zamanda temeli olan halkçılık, her şeyden önce aristokrasi şekillerine zıt bir sistemdir. İlk şartı milli vicdanın ifadesi olan hakimiyetin bir aile, bir zümre, bir sınıf elinde değil; doğrudan doğruya halk denilen milli kütle elinde olmasıdır.*” Necmeddin Sadık [Sadak], *age*, s. 65, 67. Şeref Aykut, konuyla ilgili şöyle demektedir: “*Chp demokrasiyi, bütün anlamıyla halktan gelen, kudretle halka giden ve halk içinde yaşayan bir varlık olarak anlıyor ve böyle tatbik ediyor.*” Şeref Aykut, *age*, s. 30. Saffet Engin ise, halkçılık, halk iradesi, demokrasi bütünlüğünü şu şekilde vurgulamaktadır: “*Hakimiyet tamamen milletindir. Bu itibarla Cumhuriyet idarelerinin en esaslı prensibi halkçılıktır. Bu mefhumu ifade eden demokrasi, Yunanca klasik bir kelime olup halk idaresi demektir.*” M. Saffet Engin, *age*, c. 1, s. 16.

¹¹⁷ Toprak, milli irade vurgularından ötürü Milli Mücadele dönemindeki halkçılığı, siyasal yönleri ağır basan halkçılık olarak değerlendirmektedir. Bkz. Zafer Toprak, “Halkçılık İdeolojisi’nin Oluşumu”, s. 19.

¹¹⁸ Mustafa Kemal, 10 Ocak 1922’de Vakit Gazetesi’ne verdiği demeçte şöyle söylemektedir: “*Herhalde halkımızı yönetim ile yakından ilgilendirmek, yani yönetimi doğrudan doğruya halkın eline verebilecek bir yönetim şeklini kurmak hem milli hakimiyetin gerçek olarak temsili ve hem de bu sayede halkın benliğini anlaması bakımından gereklidi... Halkçılık teşkilatı, en ufak daireye kadar yayıldığında elde edilecek sonucun daha büyük ve verimli olacağına kuşku yoktur... Ülke ve milletin geleceğinden asıl emin olabilmesi, bir defa halkçılık temeline dayanan yönetim teşkilatının tümüyle yayılması ve biçimlendirilmesi ve uygulanmasıyla birlikte ekonomik durumumuzun milli refahımızı sağlayacak tarzda iyileştirilme ve canlandırılmasına bağlıdır.*” *ASD*, s. 304. Dokuz Umde olarak bilinen ve 8 Nisan 1923 tarihinde seçim beyannamesi olarak neşredilen metnin ilk maddesinde, milli hakimiyetin çeşitli yönlerinden bahsedilmektedir: “*Bütün kanunların tanziminde, bütün devlet teşkilatında, bütün idarede, umumi kültürde ve iktisadi hayatta milli egemenliğe göre hareket edilecektir.*” Metin için bkz. Fahir Giritlioğlu, *Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi’nin Mevkii*, c. 1, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1965, s. 31. Mustafa Kemal, 14 Ekim 1925 tarihli İzmir konuşmasında ise şöyle demektedir: “*Bugünkü hükümetimiz, devlet teşkilatımız doğrudan doğruya, milletin kendi kendine, kendiliğinden yaptığı bir devlet ve hükümet teşkilatıdır ki, onun ismi Cumhuriyettir. Artık hükümet ile millet arasında geçmişteki ayrılık kalmamıştır. Hükümet, millettir ve millet hükümettir. Artık hükümet ve hükümettekiler kendilerinin millettten ayrı olmadıklarını ve milletin efendi olduğunu tamamen anlamışlardır.*” *ASD*, s. 675.

¹¹⁹ Milli Mücadelenin başlangıcından itibaren seçim yapılmasının esas olarak kabul edilmesi önemli bir tutumdur. Kongre dönemleri dahil olmak üzere meclis açıldıktan sonra da bu yolun tutulması, demokrasi prensiplerinin farkındalığını göstermektedir. Suat Tahsin, 1933 yılında yayınladığı kitabında Milli Mücadele dönemi gibi olağanüstü bir dönemde dahi demokratik prensiplerin mevcudiyetinden bahsetmektedir: “*Erzurum ve Sivas Kongreleri, hukuku esasiye noktasından tetkik edilirse görülür ki, bu kongrelerin ittihaz ettiği mukarrerat bir takım demokratik esasları şamil bulunmaktadır. Ezcümle kuvayı milliyenin amil ve iradei milliyenin hakim kılınması ve tesisi takarrür ettirilen hükümetin milletvekillerinin teşkil edeceği bir meclis tarafından murakabe altına alınması hususunda ittihaz olunan mukarrerat cümhurî bir idare tesisine matuf demokratik prensipleri*

Nitekim Halk Fırkası Nizamnamesi ismiyle 9 Eylül 1923 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde kabul edilen nizamnamenin ilk maddesi, “*Milli hakimiyetin halk tarafından ve halk için icrasına rehberlik etmek*”¹²⁰ şeklindedir.

Dört yılda bir kez yapılan seçimlere halkın önem vermesi konusunda teşvikler de söz konusudur. Seçim hakkının vatandaşın en büyük görevi, aynı zamanda en kutsal hakkı olduğu vurgulanmıştır.¹²¹ Bunun yanı sıra seçimlere katılımın artırılmasına yönelik çalışmalar yapılmıştır.¹²² Seçim yaşının 18 olarak belirlenmesi, kadınlara seçme-seçilme hakkının verilmesi gibi önemli atılımlar gerçekleştirilmiştir.

Dönem boyunca iki dereceli seçim sistemi uygulanmıştır. Vekillerin doğrudan halk tarafından seçildiği tek dereceli seçim sistemi yerine iki dereceli sistem, vekil adaylarının halk tarafından seçilmesi anlamına gelmektedir. Meşrutiyet dönemi parlamentosu özelliklerinden devralınan bu sistem, -gerçek demokrasinin gereği olmadığı belirtilmesine rağmen¹²³- dört seçim döneminde de uygulanmıştır.

Gerçek demokrasilerde tek dereceli seçim sisteminin uygulanması gerektiği yönünde, henüz erken tarihlerden itibaren bir kanaat vardır. 1927 yılında tek dereceli seçim sisteminin amaçlandığı görülmekle birlikte 1931 yılına gelindiğinde vatandaşın seçeceği kişileri tanıyabilecek vasıflara sahip olmaması, tek dereceli

mündemiçti.” Suat Tahsin, **Türkiye Cumhuriyeti Devleti ve Haliki Gazi Mustafa Kemal**, Akşam Matbaası, İstanbul 1933, s. 353.

¹²⁰ **Halk Fırkası Nizamnamesi**, Ankara 1339, s. 1.

¹²¹ Afet İnan, **MBMKAHEY**, s. 26.

¹²² Demokrasinin en önemli gereği olarak oy hakkına sahip çıkılması ve yüksek katılım oranlarıyla seçimlerin yapılması, dönem boyunca istenen bir tutum olmuştur. Bu çerçevede çeşitli küçük idare birimlerinde sandık sayılarının artırılması yoluna gidilmiş ve vatandaşın oy verme alışkanlığı kazanması için seçim öncesinde çeşitli faaliyetlerde bulunulmuştur. Seçimlere katılma oranları, 1927’de %27, 1931’de %45, 1935’te ise %68.5 nisbetinde, devamlı artış göstermiştir. Bkz. Esat Öz, **Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım**, Gündoğan Yayınları, Ankara 1992, s. 160 (Tablo V).

¹²³ Cumhuriyet Halk Partisi İkinci Büyük Kongresi Umumi Riyaset Beyannamesi’nde tek dereceli seçim sisteminin amaç olarak belirtildiği görülmektedir. Burada tek dereceli sistemin önemi vurgulanmakta; fakat bu sisteme geçiş için zaman tayin edilmemektedir. 1927 yılında, tek dereceli seçim sisteminin demokrasi açısından öneminin fark edilmesi ve amaç olarak belirlenmesi, konu hakkında samimiyeti göstermesi bakımından önemlidir. Bu metin şu şekildedir: “*Fırkamız, intihabat-ı umumiyyede bir dereceli intihab usulünü tahakkuk ettirmeyi gaye addeder. Memleketin bilhassa nahiye teşkilatına taalluk eden umumi idaresinde ve en mübrem vesait ve muvasalatın temininde bir dereceli intihab usulünü temin etmeyi istihdaf edecektir. Ne kadar zamanda bu neticenin elde edileceğini tayin etmeye imkan yoktur. Ancak firkamız bunu, mümkün olan hadd-i azamde tecil etmeye çalışacaktır.*” **Cumhuriyet Halk Fırkası II. Büyük Kongresi**, s. 37. Medeni Bilgiler’de ise iki dereceli seçim sistemi uygulamasının “yanlış” bir uygulama olduğu vurgulanmıştır. Bkz. Afet İnan, **MBMKAHEY**, s. 112.

seçim sistemini tercih etmek için bir engel olarak değerlendirilmiştir.¹²⁴ İnkılap hamlelerinin toplumda yerleşmesi için belirli bir zaman geçmesi gerektiği düşüncesi ile tek dereceli sistem, vatandaşları inkılâplara hazır edene kadar askıya alınmıştır.¹²⁵ 1935 yılında ise, iki dereceli seçim sisteminin, yurdun genel şartları itibarıyla demokrasiye daha uygun olduğu belirtilmiştir.¹²⁶

3.2. Sosyal İçerik

Türk İnkılâbı'nda halkçılık ideolojisinin sosyal hayata yönelik iki temel tutumu görülmektedir: Eşitliğin ve birliğin sağlanması. Bunlardan birincisi, toplumda her türlü ayrıcalığı reddeden; ikincisi ise toplumun bir kütle gibi birlikteliğini savunan anlayıştan kaynaklanmaktadır. Her iki anlayış da birbirini tamamlayıcı konumda ve toplumun siyasi, kültürel ve ekonomik olmak üzere çeşitli alanlarına etki edici bir biçimde saçaklanmış durumdadır.

3.2.1. Eşitliğin Sağlanması ve Korunması

Türk İnkılâbı'nda eşitliğin sağlanması yönünde atılan adımlara bakılacak olursa, henüz Milli Mücadelenin başlarında milli hakimiyete dayanılması, başlı başına hakimiyetin kaynağındaki ayrıcalığın etkisizleştirilmesi anlamında olup siyasi olarak görünse de, sosyal hayatla da doğrudan ilintilidir. Seçime dayanılması ve her bireyin tek oy hakkının olması da bu bakımdan önemlidir. Eşitliğin sağlanmasında ayrıcalıkların ortadan kaldırılmasının yanı sıra kimi bağılıkların yok edilmesi de sağlanmaya çalışılmıştır. Bu bakımdan kişinin özgürleşmesi, sadece hukuki alanda hak sahibi olması manasında görülmemiş; kendi aklına dayalı, bireysel karar verebilen bir vatandaş olabilme ön şart olarak değerlendirilmiştir. Halifeliliğin

¹²⁴ Burada Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyiminin ve tek dereceli seçim sistemi ile yapılan belediye seçimlerinin etkisi vardır. Bu konuya ayrıca değinileceği için burada detaylandırılmamıştır.

¹²⁵ Cumhuriyet Halk Partisi'nin Üçüncü Büyük Kurultayı'ndan sonra yayınlanan programda tek dereceli seçimle ilgili görüş şu şekildedir: *"Bir dereceli intihabı tatbik etmek yüksek emellerimizdendir. Ancak vatandaşı, intihap edeceğini tanıyabilecek vasıflar, şartlar ve vasıflarla mücehhez kılmak lazımdır. Bunun temini hususundaki mesainin matlup neticeyi vereceği güne kadar vatandaşı, yakından tanıdığı ve ehemmiyet verdiği insanları intihap etmekte serbest bırakmayı demokrasinin hakiki icaplarına daha uygun buluruz."* **Cumhuriyet Halk Partisi Programı**, 1931, s. 7. Kurultaydan sonra yayınlanan programdaki tek dereceli seçim sistemi hakkındaki bu metin, kurultay tutanaklarında yoktur.

¹²⁶ 1935 yılında yapılan CHP Dördüncü Büyük Kurultayı'nda iki dereceli seçim sistemi, *"Yurdumuzun umumi şartlarına göre... demokrasinin hakiki icaplarına daha uygun"* görülmüştür. Bkz. **CHP Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası**, s. 56.

kaldırılması, tekke ve zaviyelerin kapatılması, cemaatlerin yasaklanması, kadın-erkek eşitliği bu bakımdan değerlendirilebilir.

Eşitlik, sosyal açıdan zümre ayrıcalığının kabul edilmemesi, siyasal açıdan seçim hakkında eşitliğin savunulması, adli açıdan her suçta aynı cezanın verilmesi, vergi açısından vatandaşların güçleri oranında tahsilatın dağıtılması, devlet vazifelerinin ve memuriyetin bütün vatandaşlara açık olması, askerlik hizmeti hususunda da ayrıcalığın kabul edilmemesi şeklinde özetlenebilir.¹²⁷ Medeni Kanun, Soyadı Kanunu, unvanların yasaklanması, kadın-erkek eşitliği¹²⁸ konuları da eşitliğin sosyal içeriği ile alakalıdır.

3.2.2 Topyekûnluğun Sağlanması ve Korunması

Türk İnkılâbı'nda birliğin sağlanması yönünde atılan adımlara bakıldığında, bunların Milli Mücadele döneminde temellendirildiği görülmektedir. İşgal koşulları nedeniyle bağımsızlık amacıyla birlik sağlanması, protesto halindeki grupların birleştirilmesi ve tek hedefe yönelmesi ya da bunların dağınık halden kurtularak toplu bir hale getirilmesi, Milli Mücadelenin özellikle örgütleniş aşamasında mevcuttur.¹²⁹ Birliğin sağlanması için toplum hayatında önemli olan bazı unsurlar kullanılmıştır. Bağımsızlığın sağlanması amaçlı, dağınık haldeki unsurları birleştirmek ve fikir ayrılığına gitmemek için kullanılan temalardan birisi dinsel öğelere dayanmaktadır. Halifeliğin ve saltanatın kurtarılması görüşünün yanı sıra

¹²⁷ Afet İnan, **MBMKAEEY**, ss. 87-88. Burada dikkat çeken husus, vatandaşların maddi hayat şartlarındaki eşitliğin kastedilmediğinin vurgulanmasıdır. Bu tarz eşitliğin sadece Rusya'da olduğu söylenmiş; bunun bireysel hürriyet ve sorumluluğu bozan bir yaklaşım olduğu belirtilmiştir.

¹²⁸ Mustafa Kemal, 30 Ağustos 1925 tarihinde Kastamonu'da yaptığı konuşmada kadın ve erkek eşitliğini topyekûnluk kavramı ile açıklamaktadır: "*Kabul edilebilir mi ki, bir kitlenin bir parçasını yükselttirelim, diğerini görmezden geelim de kitlenin tamamı yükselebilir? Olabilir mi ki, toplumun yarısı topraklara zincirlerle bağlı kaldıkça diğer kısmı göklere yükselebilir.*" **ASD**, s. 661. Cumhuriyetin onuncu yıl kitabında ise konuyla ilgili şu şekilde yazmaktadır: "*Tarih Türklerin ictimai hayatında kadının pek yüksek bir mevki olduğunu tesbit etmektedir. Türklerin son zamanlarda milli adet ve ananelerini terk ederek dini esaslara dayanan hükümlere ve bu hükümlerin meri oldukları muhitlerin adet ve ananelerine uymaları neticesi olarak kadın yavaş yavaş eski mevkiini kaybetmiş ve fiilen değilse bile tabii oldukları aile hukuku itibarıyla erkeğin istibdad ve esareti altına girmiştir.*" **Onuncu Yıl Kitabı** (1923-1933), 1933, s. 28.

¹²⁹ Mustafa Kemal, 16/17 Mart 1920 tarihinde Erzurum Valiliğine ve bütün Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerine gönderdiği telgrafta şöyle demektedir: "*Milli Mücadelemizde başarının en önemli şartı, bütün milletin birlik olarak yaşama hakkı ve bağımsızlığını savunmaya hazır bulunmasıdır.*" Bkz. **ATTB**, s. 272. Mustafa Kemal, 1927 yılında CHP İkinci Büyük Kongresi'nde okuduğu "Büyük Nutuk"unda Milli Mücadele yıllarındaki dağınıklığı anlatmakta ve dağınıklığın giderilerek gücün birleştirilmesi için neler yapıldığını anlatmaktadır.

peygamber, Kuran-ı Kerim hakkında vurgulara da Milli Mücadele döneminde rastlanmaktadır.¹³⁰

Mustafa Kemal'in bir lider olarak belirmesinde, birleştirici rol oynama yeteneğinin etkili olduğu görülmektedir. Samsun'a çıkışından itibaren Havza'da Amasya'da, Erzurum'da, Sivas'ta, Ankara'da hem fikri hem de askeri olarak bu amaca hizmet ettiği görülmektedir. 17 Haziran 1919 tarihinde Üçüncü Ordu Müfettişi olarak 15. Kolordu Komutanlığı'na gönderdiği telgrafta, milletin bağımsızlığının ve yaşama hakkının ancak milli birlikle sağlanacağını, bu nedenle bütün milleti bir nokta çerçevesinde birleştirmenin gerekliliğinden bahseden¹³¹ Mustafa Kemal, 4 Aralık 1919 tarihinde "*Bütün millet tek vücut gibi bir duruma getirilmelidir.*" demektedir.¹³²

Topyekûnluk meselesinin bir diğer boyutu, icraatta olduğu kadar fikirde de birliktir. Mustafa Kemal, bunu ilk kez 14 Ağustos 1920 tarihli konuşmasında dile getirmektedir.¹³³ 4 Ekim 1922 tarihinde Büyük Zafer hakkında yaptığı konuşmada, fikir birliğinin sadece askeri sonuç için değil; aynı zamanda bağımsızlıktan sonra yapılacak işlerde de gerekli olduğunu söylemektedir.¹³⁴ Nitekim bir müddet sonra "*İçeride de bu milletin hayatiyle oynamak isteyen düşmanlar*"a karşı birlikte mücadele edilmesi istenmiş;¹³⁵ içeride birliğin sağlanamaması halinde, dışa karşı

¹³⁰ Bu vurgulara, Erzurum Kongresi'nin açılış ve kapanış konuşmalarında rastlanmaktadır. Mustafa Kemal, Büyük Millet Meclisi'nde 24 Nisan 1920 tarihli konuşmasında "*saltanat ve hilafet makamının daima koruyucu ve bağlı bir ferdi olacağını*" beyan etmiştir. Bkz. ASD, s. 60. Aynı konuşmasında, 3 Haziran 1919 tarihinde Sadrazam Ali Rıza Paşa'ya gönderdiği telgrafta şöyle yazmaktadır: "*Millet, kuvvet ve iradesini hiçbir zaman padişahlık makamına, memleket ve millet yararına aykırı bir biçimde kullanmak arzusunda değildir.*" Bkz. ASD, s. 65.

¹³¹ ATTB, ss. 40-41.

¹³² ASD, s. 29.

¹³³ Bu konuşmada Mustafa Kemal şöyle demektedir: "*Her tarafta fikirlerin, düşüncelerin, insanların girişimi ile memleketin içinde çeşitli akımlar, çeşitli durumlar doğabilir. Halbuki Efendiler, biz her taraftan, dışarıdan ve dışarının etkisi ile içten, sonsuz taarruzlara, hücumlara açık bulunmaktayız. Bu durum içinde bizim için esas olan, sessizce birliği korumaktır. Bu birliği, böyle ayrı girişimlerle bozulmaya düşürdüğümüz gün, o ayrı girişimlerin başarılarının sonucu en parlak olsa bile, herkesi kurtarmak yeteneğinden mahsundur.*" ASD, s. 133.

¹³⁴ Bu konuşma şöyledir: "*Milletimiz tek bir adam gibi, gösterdiği sarsılmaz birlik ve gayret sayesinde bu başarıyı kazanmıştır. Milletimizin barış işlerinde de, barıştan sonraki işlerde de aynı çalışma ve gayret ve birliği göstererek, bu zaferi tamamlayacağına şüphe yoktur.*" ASD, s. 381. Mustafa Kemal, benzer bir konuşmayı 27 Ocak 1923 tarihinde de yapmıştır: "*Ulaştığımız başarı, milletin kuvvetler birliği yapmasından, işbirliği yapmasından ileri gelmiştir. Eğer aynı başarıları ve zaferleri gelecekte taçlandırmak istiyorsak aynı temele dayanalım ve aynı biçimde yürüyelim. Çünkü başarı, ancak bu biçimde kazanılabilir.*" ASD, s. 442.

¹³⁵ Mustafa Kemal 20 Mart 1923 tarihinde Konya'da yaptığı konuşmada şöyle demektedir: "*Biz düşmanı bu hale, milletin birliği ile getirdik. Lakin düşman yalnız dışarıda değildir. İçeride de bu*

zayıf kalınacağı vurgusu yapılmıştır.¹³⁶ Mustafa Kemal, 16 Eylül 1924 tarihinde Trabzon'da yaptığı konuşmada, topyekûnluk meselesinin fikri birlik manasına da geldiğini kesin bir dille ifade etmektedir.¹³⁷ Dönem boyunca düşüncede birliğin önemine dair söylemler, aynı çizgide olmak üzere mevcuttur.¹³⁸ Matbuat Kanunu'ndan, Üniversite Reformu'na, Takrir-i Sükûn'dan İnkılâp Tarihi derslerine varana kadar birçok uygulamada bu düşünüşün izlerini görmek mümkündür. Fikri birlik için ölçüt, inkılâplara bağlılık olarak görülmüştür.

Topyekûnluk meselesinin bir diğer boyutu ise toplumsal sınıfların ele alınışı hususundadır. Sınıfların varlığı kabul edilmekle birlikte, bu sınıfların birbirlerine olan ihtiyacına dair vurgular yapılmaktadır. Buradaki dayanışmacı tutum, sosyal birliğin bozulmasına karşı bir önlem olarak ele alınmıştır. Milli Mücadele döneminden itibaren, çok da değişmeyen bir çizgide, bu söylem mevcuttur. Mustafa Kemal, 1 Aralık 1921 tarihinde halkın tek mesleğinin bağımsızlık olduğuna vurgu yapmaktadır.¹³⁹ Bu vurgu, işgal döneminin hassasiyeti dolayısıyla toplumun bütün

milletin hayatiyle oynamak isteyen düşmanlar var. Dış düşmana karşı aldığımız önlemleri, gösterdiğimiz birliği iç düşmana karşı da daha şiddetle, daha uyanıklıkla göstermeliyiz." ASD, ss. 527-528.

¹³⁶ Mustafa Kemal, 23 Mart 1923 tarihinde Afyonkarahisar'da yaptığı konuşmada şöyle demektedir: "Dış siyaset, bir ülkenin iç oluşumuyla sıkı şekilde ilgilidir. Çünkü iç oluşuma dayanmayan dış siyasetler, daima mahkum kalırlar. Bir toplumun iç teşkilatı ne kadar kuvvetli, sağlam olursa, dış siyaseti de o oranda güçlü ve sağlam olur." ASD, s. 553.

¹³⁷ Bu konuşma şöyledir: "Bütün dünya bilsin ki, benim için bir tarafluluk vardır: Cumhuriyet taraftarlığı, düşüncede ve sosyal hayatta inkılâp taraftarlığı. Halk Partisi'nin ideali, gerçek dayanağı olan bu noktada, Yeni Türkiye toplumunda bir ferdi bile (bunun) dışında düşünmek istemiyorum." ASD, s. 621.

¹³⁸ Mustafa Kemal, 10 Ekim 1925 tarihli Manisa'daki konuşmasında, şöyle demektedir: "Türkiye halkı lideriyle, idare edenleri ve liderleriyle de halkıyla beraber aynı yolun yolcusu, aynı düşüncede insanlardır." ASD, s. 670. Mustafa Kemal, 31 Ocak 1931 tarihinde İzmir'de yaptığı konuşmada düşüncede birlik meselesinden bahsetmektedir: "Türkiye'nin çalışma hayatı ve varlığını düşününce, birleşmeden doğan yararların ve çıkarların çok büyük olacağı inancına varacağımızdan şüphe etmiyorum." ASD, s. 779. Mustafa Kemal, 25 Mart 1931 tarihli konuşmasında ise topyekûnluk meselesinden bir kez daha bahsetmiştir: "Milletin tarihinde bazı dönemler vardır ki, belirli amaçlara ulaşabilmek için maddi ve manevi ne kadar güç varsa hepsini bir araya toplamak ve aynı yöne yönlendirmek gerekir. Yakın yıllarda milletimiz böyle bir toplanma ve birleşme hareketinin önemli sonuçlarını almıştır." ASD, ss. 783-784. Mustafa Kemal, 9 Mayıs 1935 tarihli Cumhuriyet Halk Partisi'nin Dördüncü Büyük Kurultayı'nı açarken yaptığı konuşmada şöyle demektedir: "Cumhuriyet Halk Partisi'nin ana düşüncesi ve dileği, vatandaşları her türlü ayrılıktan korumak, onları, kendileri ve büyük Türk ulusu için faydalı kılmaktır." ASD, s. 828. Peker de benzer bir görüş belirtmiştir: "Bir devlet, rejimi ne olursa olsun yaşadığı devir hangi tarih safhasına rast gelirse gelsin, iç varlığında birlik olmayınca, bulunduğu siyasal vaziyet kendisine müsait de olsa yine muvaffak olamaz... Ulusun, hiçbir zaman ara vermeyen hayat mücadelesi cereyanları içinde daima muvaffak olabilmesi, yurt dediğimiz büyük varlığın ön olması ve her kavgada üstün çıkması için düşüncede, harekette bir ve birleşik olması gerektir." Recep, Peker, **İnkılâp Dersleri Notları**, s. 45, 46.

¹³⁹ Bu konuşma şu şekildedir: "İlmi ve sosyal noktadan bizim hükümetimizi ifade etmek gerekirse halk hükümeti deriz... Mesleki çalışma bakımından bile düşünüldüğümüz zaman, biz hayatını, istiklalini

unsurlarının mesleğini, bağımsızlık olarak belirtmekle topyekûnluk kavramı ve toplumsal sınıflar meselesi hakkındaki tutuma ilk örnek niteliğindedir. Mustafa Kemal, 6 Aralık 1922 tarihinde Halk Partisi'nin kuruluşu ile ilgili kararını açıklarken partinin dayanacağı esası halkçılık olarak belirtmektedir.¹⁴⁰ 14 Ocak 1923 tarihinde ise partinin esas aldığı halkçılık prensibini, “*milletin bütün sınıflarının refah ve mutluluğunu sağlamaya yönelik*” olarak nitelendirmiştir.¹⁴¹ Toplumda sınıfların varlığı ve bu sınıfların mutluluğunun sağlanması hususundan bahsedilmesi, dayanışmacı anlayışa yapılan ilk atıf olarak değerlendirilebilir. Nitekim Mustafa Kemal, gazete temsilcileri ile yaptığı görüşmede, toplumda sınıf çıkarlarının birbiri ile tezat oluşturmadığını belirtmiş ve partileşmedeki amacın bir bütün olarak milleti kapsamak olduğunu söylemiştir.¹⁴² Bu ifadede hem dayanışmacı hem de bütünsel yaklaşımın izleri görülmektedir.

Toplumun çeşitli sınıflara ayrılması ve bunların her birinin parti olarak temsili meselesi, henüz sınıfların belirginleşmediği gerekçesi ile tercih edilmemiştir; fakat buradaki ana husus, sınıflaşmanın olup olmaması değil; toplumun, bütünsel biçimde “*halk*” olarak tarifinin tercih edilmesidir.¹⁴³ Bu tarif, ayrıcalıkların reddi manasına

kurtarmak için çalışan at uşağı sahipleri, zavallı bir halkız. Konumumuzu bilelim. Kurtulmak yaşamak için çalışan ve çalışmaya mecbur olan bir halkız... Efendiler, biz bu hakkımızı saklı bulundurmak, bağımsızlığımızı güven altına almak için toplumumuzca, milletimizce bizi yok etmek isteyen emperyalizme karşı ve bizi yutmak isteyen kapitalizme karşı milletçe mücadeleyi uygun gören bir mesleği takip eden insanlarız.” ASD, s. 262.

¹⁴⁰ Mustafa Kemal şöyle demektedir: “*Halkçılık esasına dayanan ve Halk Partisi adıyla siyasi bir parti kurma niyetindeyim.*” ASD, s. 408.

¹⁴¹ Mustafa Kemal şöyle demektedir: “*Ben öyle bir parti kurulmasını düşünüyorum ki, bu parti, milletin bütün sınıflarının refah ve mutluluğunu sağlamaya yönelik bir programa sahip olsun.*” ASD, s. 417. Öz, bütün sınıfları içine alan bir parti tercihini, Milli Mücadelenin mirası olarak görmektedir. Esat Öz, *age*, s. ...

¹⁴² Mustafa Kemal'in 16 Ocak 1923 tarihindeki konuşması şu şekildedir: “*Bütün sınıfları birbirinden ayrılmaz olan, çünkü çıkarları da birbiriyle zıt olmayan halkımızın ortak yararlarını ve mutluluğunu sağlamak için Halk Fırkası adı altında bir parti kurulması düşünülmektedir... “İsmi parti olan halk kuruluşundan amaç, millet evladının bir kısmının, halk sınıflarından bazılarının, diğer evlad ve sınıflarının zararına çıkarlarını sağlamak değildir. Belki birbirinden ayrı olmayıp halk adı altında bulunan bütün milleti, ortak ve birleşik bir şekilde gerçek rahatlığa ulaştırmak için harekete geçirmektir.” ASD, s. 426.* Mustafa Kemal, benzer bir konuşmayı, 30 Ocak 1923 tarihinde İzmir'de yapmıştır: “*Bizim milletimizin, birbirinden çok farklı yararlar izleyecek ve böylece birbiri ile uğraşacak çeşitli sınıfları yoktur. Var olan sınıflar birbirinin tamamlayıcısıdır.*” ASD, s. 449.

¹⁴³ Mustafa Kemal'in 7 Şubat 1923 tarihli Balıkesir konuşması şu şekildedir: “*Bu memleketin siyasi partilerden çok canı yanmıştır. Şunu arz edeyim ki, diğer memleketlerde partiler mutlaka iktisadi amaçlar üzerine kurulmuş ve kurulmaktadır. Çünkü o memleketlerde çeşitli sınıflar vardır. Bir sınıfın çıkarını korumak için oluşan siyasi bir partiye karşı diğer bir sınıfın çıkarlarını koruma amacıyla bir parti oluşur. Bu çok doğaldır. Güya bizim memleketimizde de ayrı ayrı sınıflar varmış gibi oluşan siyasi partiler yüzünden şahit olduğumuz sonuçlar bilinmektedir. Halbuki Halk Fırkası dediğimiz zaman bunun içinde bir kısım değil; bütün millet girmektedir. Bir defa halkımızı gözden geçirelim.*

gelen görüşü yansıtmaktadır ki bu, Halk Fırkası Nizamnamesi olarak 9 Eylül 1923 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde kabul edilen nizamnamenin ikinci maddesinde yer almıştır.¹⁴⁴

Yönetimin halka bakış tarzının belirlenmesi esasını göstermesi bakımından, herhangi bir imtiyaz olmaksızın toplumun sınıfsız bir kütle olarak kabul edilmesi ve eşit görülmesi önemlidir. Nitekim mesleki temsil sisteminin tercih edilmemesi de bu bakımdan değerlendirilmelidir. Herhangi bir mesleğe ait zümrenin, ayrıcalıklı olacağı ve eşitliği bozacağı düşünülmüştür.¹⁴⁵

Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyiminin doğurduğu sonuçlar nedeniyle 1930'lu yıllarda topyekûnluk anlayışı ivme kazanmıştır. Bu dönemde fikrî birlikteliğe daha fazla ihtiyaç duyulmuş, kavramın izahı, daha da gerekli

Biliyorsunuz ki, memleketimiz çiftçi memleketidir. O halde milletimizin büyük çoğunluğu çiftçi ve çobandır. Bu böyle olunca buna karşı büyük arazi ve çiftlik sahipleri hatıra gelir. Bizde büyük araziye kaç kişi sahiptir? Bu arazinin miktarı nedir? Araştırılırsa görülür ki, memleketimizin genişliğine bakarak hiç kimsenin büyük arazisi yoktur. Bundan dolayı da bu arazi sahipleri de korunacak insanlardır. Sonra sanat sahipleriyle kasabalarda ticaret yapan küçük tüccarlar gelir. Doğal olarak bunların çıkarlarını, bugününi ve geleceklerini sağlamak ve korumak zorundayız. Çiftçilerin karşısında olduğunu var saydığımız büyük arazi sahipleri gibi bu ticaret sahiplerinin karşısında da büyük sermaye sahibi insanlar yoktur. Kaç milyonerimiz var? Hiç. Bundan dolayı biraz parası olanlara da düşman olacak değiliz. Tersine memleketimizde birçok milyonerlerin hatta milyarderlerin yetişmesine çalışacağız. Sonra işçi gelir. Bugün memleketimizde fabrika, imalathane ve benzeri kurumlar çok sınırlıdır. Var olan işçimizin miktarı yirmi bini geçmez. Halbuki memleketi yükseltmek için çok fabrikalara gerek vardır. Bunun için de işçi lazımdır. Bundan dolayı tarlalarda çalışan çiftçilerden farkı olmayan işçiyi de korumak gerekir. Bundan sonra aydınlar ve alimler denilen kişiler gelir. Bu aydınlar ve alimler kendi kendilerine toplanıp halk düşman olabilir mi? Bunlara düşen görev, halkın içine girerek onları uyarmak ve yükseltmek ve onlara gelişme ve medenileşmede önder olmaktır. İşte ben, milletimizi böyle görüyorum. Bundan dolayı çeşitli meslek sahiplerinin çıkarları birbiri ile iç içe olduğundan onları sınıflara ayırmak imkanı yoktur ve geneli halktan oluşmaktadır.” ASD, ss. 464-465.

¹⁴⁴ Bu madde şu şekildedir: “Halk Fırkası nazarında halk mefhumu, herhangi bir sınıfa münhasır değildir. Hiçbir imtiyaz iddiasında bulunmayan ve umumiyetle kanun nazarında mutlak bir müsavata kabul eden bütün fertler halktır. Halkçılar, hiçbir ailenin, hiçbir sınıfın, hiçbir cemaatin, hiçbir ferdin imtiyazlarını kabul etmeyen ve kanunları vaz etmekteki mutlak hürriyet ve istiklali tanıyan fertlerdir.” **Halk Fırkası Nizamnamesi**, Ankara 1339, s. 1.

¹⁴⁵ Mustafa Kemal, mesleki temsil sistemini demokrasiye karşı çağdaş bir akım olarak görmekte ve şöyle söylemektedir: “Çıkarların temsili kuramı, çeşitli meslek ve sanat ve iş adamları, toplum içinde, ayrı ayrı birer zümre, birer küçük topluluk halinde düşünülürse her bir zümrenin birbirinden farklı çıkarları vardır. Bundan ötürü diyorlarki, her özel çıkar sahibi olan gruplar ayrı ayrı kendilerini mecliste temsil etmelidirler. Bu takdirde seçim, millet bireyleri tarafından değil, gruplar tarafından ve grupların sahip olduğu çıkar derecesinde yapılacaktır. Mecliste bu gruplardan birkaçı birleşip iktidara gelince yalnız kendi çıkarları lehinde çalışacaklardır. Buna kim engel olacaktır?” Bkz. **MBMKEY**, s. 55. İlkin, Mustafa Kemal'de 1920'li yıllarda dahi parlamenter demokrasi anlayışının ne kadar gelişkin olduğunu O'nun bu sözlerini örnek vererek belirtmektedir. Bkz. **Bildiriler ve Tartışmalar**, s. 667. (Selim İlkin, bu sözleri tartışma bölümünde söylemiştir.) Mesleki Temsil Sistemi'ne dayalı olarak hazırlanmış olan Kör Ali İhsan Bey'in programı için bkz. İlhan Tekeli-Selim İlkin, “(Kör) Ali İhsan Bey ve Meslek-i Temsil Programı”, **Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları Sempozyumu**, İstanbul 1977, ss. 283-357.

görülmüştür.¹⁴⁶ Cumhuriyet Halk Partisi'nin halkın tamamını temsil eden bir kuruluş olduğu görüşü yeniden ele alınmıştır. Bu çerçevede bütün vatandaşlar, parti kadrosunda sayılmıştır.¹⁴⁷ Cumhuriyet Halk Partisi'nin Üçüncü Büyük Kurultayı'nda, toplumsal sınıfların reddi, eşitlik ve dayanışmacılık söylemleri ile halkçılığın sosyal hayatı tarifine dair görüşler yeniden dile getirilmiştir.¹⁴⁸

¹⁴⁶ Mustafa Kemal, 1 Kasım 1930 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin üçüncü dönem dördüncü toplanma yılını açılış konuşmasında, Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyiminden sonra topyekûnluk meselesine işaret etmiştir: “Siyasal hayatımızda yeniden partilerin ortaya çıkması, ülkede belediye seçimlerini izleyen yakın günlerde oldu. Bununla ilgili olarak dikkat edilmesi gerekli gelişmelerin de tanığı olduk. Bu gözlemlerin verdiği deneyden Türk milleti, cumhuriyetin geleceği ve gelişmesi için yararlanacaktır. Siyasi alanda karşılıklı çalışmaların verimli gelişmesi ancak vatandaşlar arasında düşmanlık yaratılmasına izin verilmemesi ile sağlanabilir.” ASD, s. 766. Mustafa Kemal, 27 Ocak 1931 tarihinde İzmir'deki konuşmasında Cumhuriyet Halk Partisi'nin tüm sınıfları içine alan bir parti olduğunu vurgulamıştır: “Partimiz, diğer memleketlerde olduğu gibi herhangi bir politik parti gibi kabul edilmemelidir. Bilmektesiniz ki, siyasi partiler belirli amaçlarla kurulurlar. Örneğin İzmir tüccarları yalnız kendi çıkarlarını karşılayabilecek bir parti yapabilir. Yahut yalnız çiftçilerden ibaret bir parti olabilir. Halbuki bizim partimiz böyle sınırlı bir bakış açısı izleyen bir kuruluş değildir. Aksine her sınıf halkın yararlarını eşit bir şekilde, bir diğerini zarara uğratmadan sağlamayı amaç edinen bir kuruluştur.” ASD, s. 777. Mustafa Kemal, 20 Nisan 1931 tarihinde yayınlanan seçim beyannamesinde şöyle demektedir: “Türkiye Cumhuriyeti halkını ayrı ayrı sınıflardan oluşmuş değil; ancak bireysel ve sosyal hayat için iş bölümü sebebiyle çeşitli çalışma kesimine ayrılmış bir topluluk olarak kabul etmek, temel ilkelerimizdendir.” Bkz. ATTB, s. 614.

¹⁴⁷ Mustafa Kemal, 28 Şubat 1931 tarihli Konya'daki konuşmasında şöyle demektedir: “Biz bütün vatandaşları partimizin kadrosu dışında düşünmüyoruz. Aralarında amacı anlamamış olanlar bulunabilir.” ASD, s. 783.

¹⁴⁸ Cumhuriyet Halk Partisi'nin Üçüncü Büyük Kongresi'nde partinin ana vasıfları olarak kabul edilen birinci maddenin halkçılıkla ilgili maddesi şöyledir: *Kanunlar önünde mutlak bir musavat kabul eden ve hiçbir ferde hiçbir aileye, hiçbir sınıfa, hiçbir cemaate imtiyaz tanımayan fertleri halktan ve halkçı olarak kabul ederiz.*” C.H.F Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları, s. 30. Cumhuriyet Halk Partisi, Üçüncü Büyük Kurultayı'nda halkçılığın dayanışmacılık yönüne atıflar vardır: “Türkiye Cumhuriyeti halkını, ayrı ayrı sınıflardan mürekkep değil ve fakat ferdi ve ictimai hayat için iş bölümü itibarıyla muhtelif mesai erbabına ayrılmış bir camia telakki etmek esas prensiplerimizdendir. A) Küçük çiftçiler, B) Küçük sanayi erbabı ve esnaf, C) Amele ve işçi, D) Serbest meslek erbabı, E) Sanayi erbabı, büyük arazi ve iş sahipleri ve tüccar, Türk camiasını teşkil eden başlıca çalışma zümreleridir. Bunların her birinin çalışması, diğerinin ve umumi camianın hayat ve saadeti için zaruridir. Fırkamızın bu prensiple istihdaf ettiği gaye sınıf mücadelesi yerine ictimai intizam ve tesanüt temin etmek ve birbirini nakzetmeyecek surette menfaatlerde ahenk tesis eylemektir. Menfaatler, kabiliyet ve çalışma derecesiyle mütenasip olur” C.H.F Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları, s. 31. Peker, İstanbul Üniversitesi'nde yaptığı konuşmada, halkçılığın bütünleştirici özelliğine dikkat çekmektedir: “Biz, memleketin saadetini vatandaşların birbirinin menfaati, ötekini celbeden sınıf zihniyetinin hakimiyeti altında yaşamamasında görüyoruz. Millet ve milliyet mefhumlarını anlamış vatandaşların kütleleşmesi ancak bu mefhumların halkçılık zihniyeti ile incelenmesi ve saflaşması sayesinde mümkün olur. Bugünün bir ictimai heyetinin yalnız kendisini bir millet olarak hissetmesi, yeni zamanın iftirak hisleri uyandıran zararlı cereyanlarına mukavemet için kafi gelmiyor... Sınıflaşmayı reddediyor ve bunun yerine milletçe kütleleşmek fikrini müdafaa ediyoruz.” Recep Peker, CHF Programının İzahı, s. 8. Peker, benzer düşüncelerini İnkılap Dersleri Notları adlı eserinde de dile getirmiştir: “Bir ulusu ifade eden her kalabalığın muayyen bir fikri sabiti olmalıdır. Bugünkü Türk sosyal heyetini teşkil eden hakim, hekim, tüccar, esnaf, her ferd öz inaniş olarak köklü fikirlere bağlanmış olmalıdır ki, bugünkü ana varlığın özü, inkılâp fikri sürçüp sürtmeye mahkum olmasın. Müsbet bilgiler, klasik usullerle ve her biri ayrı bir şekilde öğretilir. Fakat mektep sıralarının, bir dereceye kadar üniversitenin öğrettiği bu şeyleri bu ulusun her ferdi bir ana yolda, bir ana görüşle tatbik etmeye muvaffak olamazsa bu ulusun her biri başka tarafa çeken bir insan yığınundan farkı kalmaz. Her ulusun müşterek bir inanç istikameti olmalıdır... Türkiye Cumhuriyeti, halkçı bir varlıktır... Biz halkçıyız, halkçı demek, ulus

Topyekûnluk anlayışı o kadar yerleşik bir haldedir ki, ekonomik bunalım sonucu düşen buğday fiyatları nedeniyle çiftçilere yardım yapılması teklifi, eşitliği bozarak sınıf çıkarlarını tahrik edecek bir yaklaşım olacağı düşüncesi ile reddedilmiştir.¹⁴⁹ Yalnız bir mahsulatın günlük işleri ile meşgul olmanın dahi bütünlüğe zarar vereceği belirtilmiştir.¹⁵⁰ 1936 yılından itibaren devlet-parti bütünleşmesi de topyekûnluk kavramı ile açıklanmıştır.¹⁵¹ İşçiler için grev ve lokavtın yasaklanması da fabrikatör-işçi birlikteliğine zarar vereceği yönünde hakim bir görüşün ürünü olmuştur.¹⁵²

İçinde hiçbir imtiyaz ve üstünlük tanımayan ve her ferdini öteki kadar hak ve şeref sahibi sayan, ekonomik alanda birini ötekine, işçiyi patrona, patronu işçiye mahkum edecek, müstehliki müstahsilin eline düşürecek vaziyetlere müsaade etmeyen bir varlık demektir. Bu varlık bütün bu unsurları müsavi hakta ve şerefte bir halk yığını tanır, aralarında bir takım farlar varsa bunu hayatın icabı, iş bölümünün bir zarureti sayar. Halkçı zihniyet, ulusu birbirinden ayrılmaz bir bütün olarak kabul eder. Onun içinde herhangi bir zümreyi kendisinden başkalarına karşı üstün olmak iddiasıyla hareket ettirmez. Çünkü böyle bir hareket yolu, ulus denen büyük varlığın cüzlerini, sade anlayışta değil; yaşayışta da birbirlerine karşı nefret duygularıyla ayırır ve birbirleriyle boğuşmaya sevk eder” Recep, Peker, **İnkılap Dersleri Notları**, s. 2, 53-54. Samih Nafiz Tansu, halkçılığın topyekûnluk kavramına şu şekilde değinmektedir: “*Bu memleket, ne bir münevver sınıf diktatoryası, ne muayyen bir tabaka aristokrasisi değildir. Bu, bütün bir birliğin ve bütünlüğün malıdır.*” Samih Nafiz Tansu, **age**, s. 182.

¹⁴⁹ Bahsedilen teklife, Recep Peker şöyle cevap vermiştir: “*Çiftçilerimizin maruz kaldığı sikleti tahfif etmek için bugünkü halimizde bu teklifi yapmak binnetice memleketimizde bir sınıf meselesini tahrik etmek demektir. Halbuki biz, henüz kabul ettiğimiz programın esas maddelerinin birinde sınıf mücadelesi yapmayacağımızı, bir sınıfın zararına diğer sınıfı himaye etmeyeceğimizi söylüyoruz. Mamefiş eğer bu teklif, bir sınıfın diğer sınıflara nisbeten imtiyaza nail olduğu bir zamanda olsaydı bu müteala, muvazeneyi iade etmek maksadıyla doğru olabilirdi. Halbuki bunun aksine de vaziyetler vardır. Mesela bugün memlekette bir sıkıntı varsa bunu bütün sınıflar hissetmektedir. Mesela işçi ve ameleyle ele alalım, malumdur ki, son seneler zarfında amele yevmiyesi düşmektedir. Bir günde 50-60 kuruşa çalışanlar vardır. Çiftçinin hayatını refahlandırmak bizim çok esaslı gördüğümüz bir fikir olmakla beraber bir sınıf için diğer sınıfları tazyik etmenin muvafık olmadığı kanaatindeyim.*” **C.H.F Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları**, ss. 62-63.

¹⁵⁰ Recep Peker şöyle demektedir: “*Yalnız buğday ve arpanın günlük vaziyeti ile iştilgal etmek mi, yoksa bir küllütam olan vatanın bütün mahsulat ve ihracat malları üzerinde esas nokta-i nazarlar tesbit etmek mi daha doğru olur?*” **C.H.F Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları**, s. 64.

¹⁵¹ Cumhuriyet Halk Partisi'nin Dördüncü Büyük Kurultayı'nda Recep Peker de şöyle demektedir: “*Yeni programın göze çarpan ve kendini duyuran başlıca farikası yeni Türkiye'de zaten baştan beri devletle bir ve beraber çalışan Cumhuriyet Halk Partisi varlığının, devlet varlığı ile birbirine daha sıkı bir surette yaklaşmasıdır.*” **CHP Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası**, s. 45. Mustafa Kemal, 1 Kasım 1937 tarihli Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin beşinci dönem dördüncü toplanma yılını açarken yaptığı konuşmasında, 1936 yılında devlet-parti bütünleşmesini topyekûnluk fikri ile açıklamaktadır: “*Elimizdeki programın ruhu, bizim sadece bir kısım vatandaşlarla ilgilenmemizi engeller, biz bütün Türk milletinin hizmetçisiyiz. Geçen yıl içinde, parti ile hükümet kuruluşunu birleştirmekle vatandaşlar arasında ayrılık tanımadığımızı fiilen göstermiş olduk. Bu olayın, bizim devlet yönetiminde kabul ettiğimiz, kuvvetler birdir ve o, milletindir, gerçeğine uygun olduğu ortadadır.*” **ASD**, s. 860.

¹⁵² Peker şöyle demektedir: “*Bir sınıf tahakkümü devleti kurmayı güden noktai nazarı takip eden cereyanlar, ... bu yan, genç Türk işçi sınıfını zehirlemesine ön vermesin ve bu genç tabaka yurt için olduğu kadar kendileri için de felaket getiren yanlış duygularla zehirlenmesin... Programda Türkiye'de grev ve luk-avt sınıf çarpışması yasak edilecektir. Fakat bu yasak oluşun yanında, herhangi bir sermayedar fikrinin, kendisi kadar bu memleketin halkçılık zihniyetinden dolayı bir evladı olan işçiyi haksız yolda tazyik edememesini temin etmek de lazımdır... Bunun için grev ve luk-*

Görüldüğü üzere Türk İnkılâbı'nda, sosyal hayatın her yönünde birlik ve beraberlik, “kurtuluş” ve “kuruluş” aşamasından sonra “koruyuş” için de gerekli görülmüştür.¹⁵³

3.3. Kültürel İçerik

İnkılap liderlerinde, yeniliklerin “halk için” yapıldığı öngörüsü hakimdir; ancak halkçılığın kültürel içerik taşıyan “halka doğru” teması, her ne kadar Milli Mücadelenin başlarından itibaren mevcutsa da¹⁵⁴ bağımsızlık kazanıldıktan sonra berraklaşan fikir ayrılıkları, kültürel hayatta inkılap ilkelerini tanıtmaya yönelik köklü bir girişimi ertelemiştir. Bu süreçte inkılâbın halk tabanına yayılması konusunda milli eğitim, büyük oranda yeterli görülmüştür.¹⁵⁵

1930'lu yılların başlarından itibaren fikrî ayrılık mevcudiyetinin sadece siyasal alanda kalmayıp topluma da intikal ettiği görülmüş; Serbest Cumhuriyet Fırkası ile başlayan çok partili siyasal sistem denemesinin doğurduğu sonuçlar, halkçılığın kültürel yönünün ivme kazanmasına neden olmuştur. Bu dönemde, inkılâp ilkeleri ve bu ilkelerden kaynaklanan uygulamalar halka anlatılmaya başlanmıştır. Yeni nesil, zaten devrin özellikleri ile yetiştiği için, rejimin ulaşamadığı ve uzlaşamadığı eski nesile inkılâbı tanıttak kurumlara ihtiyaç duyulmuştur. Yetişkin halkın eğitilmesinde, okuma-yazma oranının düşük olması nedeni ile özellikle söz sanatı ve görsel sanatlar kullanılmıştır.

Bu amaca yönelik olarak oluşturulan kurumlardan biri Halk Hatipleri Teşkilatı'dır. 22 Eylül 1931 tarihinde kurulmuş olan bu teşkilatın amacı, Türk İnkılâbı'nı hatipler aracılığı ile “*halk kürsülerinde*” halka anlatmaktır. Burada iki husus dikkati çekmektedir. Birincisi, bir çeşit söz ile izah yöntemi olarak

avtı yasak eden yeni programımız, onun yanında işçi ile iş verenin münasebetlerinde anlaşmalarını esas olarak koyuyor.” CHP Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası, s. 47.

¹⁵³ Peker şöyle demektedir: “Kurtuluş, kuruluş ve koruyuş bakımlarından her şeyi yolunda giden bir devlet için dahi, ileriye doğru kazanılmış mesafelerin muhafazası için ulusal birlik en büyük yaşama şartıdır.” Recep, Peker, **İnkılap Dersleri Notları**, ss. 46-47. Peyami Safa, Cumhuriyet Halk Partisi'nin bir “parça” değil; “bütün” ifade ettiğini vurgulamakta ve bu bakımdan partiyi “*vatan cemiyeti*” olarak adlandırmaktadır. Safa, parti içinde olanları Kemalizmin siyasi faaliyetlerine katılanlar; olmayanları ise Kemalizmin kültür sahasına katılanlar olarak görmektedir. Peyami Safa, **age**, s. 216.

¹⁵⁴ Mustafa Kemal'in 1 Aralık 1921 tarihli konuşması, bu şekilde değerlendirilebilir: “*Millete efendilik yoktur; hadimlik vardır. Bu millete hizmet eden, onun efendisi olur.*” **ASD**, s. 267.

¹⁵⁵ Buna “Milli Eğitim” bölümünde değinilecektir.

değerlendirilebilecek olan bu tutumun, propaganda olarak ele alınmadığıdır. 1940’larda yazınsal literatürde yer edecek olan “*propaganda*” terimi yerine “*terbiye*” kelimesi tercih edilmiş; bu teşkilatın görevi bir eğitim uğraşı olarak değerlendirilmiştir.¹⁵⁶ Dikkati çeken diğer husus, halkın söylenenleri bilinçle kavraması isteğidir. Bunun için hatiplerin, yörenin kıyafetine uygun giyinmesi düşünülmüş, merkez tarafından belirlenen hatiplerin yanı sıra 18 yaşını aşmış olan her bireye Halk kürsülerinde söz hakkı tanınmıştır.¹⁵⁷

Halkçılığın kültürel hayata yönelik bir diğer kurum ise “*Halkevleri*”dir. Halkevleri fikrinin Mustafa Kemal’de Serbest Fırka kapatıldıktan sonra yurt içinde yaptığı geziler esnasında ortaya çıkmış olması muhtemeldir ki, 1 Ocak 1931 tarihinde İstanbul’da yaptığı konuşmada halkevlerinin kurulmasına yönelik bir beyanatta bulunduğu görülmektedir.¹⁵⁸ Bu açıklamadan kısa bir süre sonra toplanan Cumhuriyet Halk Fırkası’nın Üçüncü Büyük Kurultayı’nda “*Talimatnamesine göre icap eden yerlerde*” halkevleri açılmasına dair bir madde kabul edilmiştir.¹⁵⁹ Bu madde, parti nizamnamesinde de yer almıştır.¹⁶⁰ 19 Şubat 1932 tarihinde 14 merkezde olmak üzere Türkiye’nin çeşitli illerinde halkevleri açılmıştır.¹⁶¹

Recep Peker, halkevlerinin açılışı dolayısıyla yaptığı konuşmada “*milleti, şuurlu, birbirini anlayan, birbirini seven, ideale bağlı bir halk kütlesi halinde*

¹⁵⁶ Işıl Çakan, **Konuşunuz Konuşturunuz, Tek Parti Döneminde Propagandanın Etkin Silahı: Söz**, Otopsi Yayınları, İstanbul 2004, s. 14-15, 93, 306.

¹⁵⁷ Çakan, eski devir terbiye sisteminde susmayı fazilet sayan anlayışının Halkevleri ve Halk Hatipleri Teşkilatı ile aşılmaya çalışıldığını söylemektedir. Işıl Çakan, **age**, s. 130.

¹⁵⁸ Bu konuşma, 2 Ocak 1931 tarihinde Milliyet Gazetesi’nde yayınlanmıştır. Bu konuşmadan kısa bir süre önce inkılapların halk tabanına yaygınlaştırılması için Türk Ocakları teşkilatının düşünüldüğü görülmektedir. Mustafa Kemal, 18 Aralık 1930 tarihli İstanbul konuşmasında Türk Ocağı’na hitaben şöyle demiştir: “*Yolunda çalıştığımız büyük ideali, halkın kalbinde bir düşünce durumundan bir duygu durumuna geçirmelisiniz. Demokrasinin ne olduğunu halka anlatmak, özellikle sizin görevinizdir. Bir takım kelimeler vardır ki, sık sık söylendiği halde, hatta aydınlarımız arasında, onu tamamiyle anlayan çok değildir. Halkçılığımızın ne olduğunu, kuralların neden ibaret olduğunu, halkçıların halka karşı ne gibi görevler yüklenmek zorunda kalacaklarını madde madde açıklamak gereklidir. Cumhuriyeti, onun gereklerini yüksek sesle anlatınız. Cumhuriyet prensiplerini sevdiniz. Bunu kalplere yerleştirmek için hiçbir fırsatı kaçırmayınız.*” **ASD**, ss. 771-772. Berkes, bahsedilen amaç için Türk Ocakları’nı tercih etmemesi, “*Atatürk’ün, ulusçuluk anlayışını, Meşrutiyet Türklülüğünden ayrı bir anlama geçirme kararı*” olarak değerlendirmektedir. Niyazi Berkes, **Atatürk ve Devrimler**, Adam Yayınları, İstanbul 1993, s. 24.

¹⁵⁹ **CHP Üçüncü Büyük Kurultayı**, s. 256.

¹⁶⁰ **Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi**, TBMM Matbaası, Ankara 1931, s. 16

¹⁶¹ İlk açılan 14 halkevi şu şehirlerde: Ankara, İstanbul, İzmir, Konya, Bursa, Balıkesir, Eskişehir, Samsun, Malatya, Diyarbakır, Afyon, Bolu, Denizli ve Çanakkale.

teşkilatlandırmak”tan söz etmiş; bunun için Türk aydınlarını göreve çağırmıştır.¹⁶² Aydınların görevi, halka çağdaş kültürü anlatmak; halktan da milli kültürü öğrenmek biçiminde izah edilmiştir.¹⁶³ Halkevleri, spor, tiyatro, okuma kursları, çeşitli meslek faaliyetleri (dikiş, ziraat vs.) sağlık hizmetleri, gezi, konser, konferans faaliyetleri, dil ve tarih çalışmaları gibi çeşitli alt birimler tarafından idare edilen bir teşkilata sahiptir.¹⁶⁴

Halkevleri, bir çeşit yetişkin eğitimi misyonu yüklenmiştir. Bu bakımdan sadece inkılâp ilkeleri halka anlatılmamış; okur-yazar oranının arttırılması, kitap okuma alışkanlığının kazandırılması, sağlık alanında bilimsel metotlara yatkınlık sağlanması, sanatın bütün dallarında milli ve milletlerarası yansımaların aktarılması gibi toplumsal, siyasal ve kültürel çok yönlü işlevleri üstlenmiştir.

Halkevleri, halk ile aydınların ya da yönetici kesimin ortak buluşma alanları vasfını taşımaktadır. Halkevi binalarında hitap balkonlarının bulunması, halkevi binalarına fabrika bacalarının yapılması ve halkevlerinin şehrin meydanlarına kurulması, merkezle çevrenin yakınlaşma noktalarıdır.¹⁶⁵ Aydınlar tarafından düzenlenen konferanslar ve özellikle milli bayramlar/kutlamalar da bu çerçevede

¹⁶² Ankara Halkevi'nin yayın organı olan Ülkü Dergisi, ilk sayısında, halka doğru gidecek aydınları göreve çağırılmaktadır: *“Bugünkü Türk münevverlerini, kendi cemiyetlerini aydınlatacak, yükseltecek, kuvvetlendirecek, tek tek olmaktan kurtarıp kütleleştirecek hizmet için Halkevleri'ne çağırıyoruz.”* Bkz. Recep Peker, “Ülkü Neden Çıkıyor”, **Ülkü**, Cilt 1, Sayı 1, s. 2. Şeref Aykut, halkevlerini, halkın aydınlar tarafından ışıklandırıldığı yer olarak tarif etmektedir: *“Parti, yığıcı yetiştirmek, ışıklandırmak, yurt ve dünya işleri ile ilgilendirmek ister. Işıklı başlar, kendi kendine hiçbir şey yapamaz. Kültür, ışıklı başlardan değildir. Kültür yığıcıdır, halkta yaşar. Bunun içindir ki, ışıklılar, halka inerek kültürü oldukları gibi, kendileri de kültürlü halka muhtaç oldukları ışığı dağıtır. İşte bunun yeri, halkevleridir.”* Şeref Aykut, **age**, s. 78.

¹⁶³ Cumhuriyetin onuncu yılı münasebetiyle basılan kitapta halkevlerinin amacı şöyle belirtilmektedir: *“Milleti tek tek fertler halinden çıkararak onları görüş, anlayış ve yapıda bir birlik haline sokmak ve onun iç varlığını inkişaf ettirmek ve benliğinin derinliklerinde kaynayan emsalsiz kıymetleri meydana çıkarmak vazife idi. Fırkanın görüşüne göre milletimizin hususi vasıflarına uyacak yollardan yürüyecek her derecedeki resmi tahsil dışında onu bir halk terbiyesi ile yükseltmek elzemdi. Bunun için cemiyet hayatının ve kültür hayatının yeni anlayışlar ile cemiyetimizin kendi unsurlarından kurulacak yeni ve milli bir teşekkülün çalışmasıyla belirlenmesi düşünüldü. Bu fikir, fırkanın üçüncü büyük kongresinde yapılan nizamnameye Halkevlerinin sokulması neticesini verdi.”* **Onuncu Yıl Kitabı (1923-1933)**, 1933, s. 17. Onuncu Yıl kitabındaki Halkevleri kısmının neredeyse aynısı, Cumhuriyetin On beşinci yılı münasebetiyle çıkan kitaba blok halinde yerleştirilmiştir. Bkz. **On Beşinci Yıl Kitabı**, 1938, s. 15.

¹⁶⁴ Halkevleri, Dil, tarih, edebiyat, Art, Gösterit, Spor, Sosyal Yardım, Halk Dersaneleri ve kurslar, Kitapsaray ve yayım, Köycülük, Müze ve sergi olmak üzere dokuz şubeye ayrılmıştır. Bkz. **CHP Halkevleri Öğreneği**, Ulus Basımevi, Ankara 1935, s. 5.

¹⁶⁵ Halkevlerinin kentle ilişkisi-konum, işlev ve mimari özellikleri ile ideolojik yaklaşımlarını inceleyen bir çalışma için bkz. Neşe G. Yeşilkaya, **Halkevleri: İdeoloji ve Mimarlık**, İletişim Yayınları, İstanbul 1999, ss. 140-164.

önemli etkinlikler olmuştur. Bunların yanı sıra sayısı gittikçe artan halkevleri,¹⁶⁶ önemli sosyal etkinliklerde bulunmuşlar; edebiyattan tarihe, biyolojiden ziraata kadar çeşitli disiplinlerde yayınlar yapmış, dergiler çıkarmışlardır.¹⁶⁷

Halkevleri, toplumun sosyal ve kültürel hayata katılımıyla ilgili devrimsel bir hareket olarak değerlendirilmiş;¹⁶⁸ halkevlerinde inkılâbın ilkelerine sadık bir havanın olması istenmiştir.¹⁶⁹

1937 yılında bu ilkenin anayasaya girmesi ile ilgili olarak konuşma yapan Şükrü Kaya'nın sözleri, Türk İnkılâbı'nda halkçılık ilkesinin, ulaştığı son noktayı izah etmesi bakımından önemlidir.¹⁷⁰ Bu konuşmasında Kaya, Halkçılığı, bağımsız kalmak ve insanca yaşamak için ön şart olarak değerlendirmekte; halk tarafından ve halkla beraber, halkın idaresini sağlamak biçiminde izah etmektedir.

¹⁶⁶ 1932 yılında 34, 1933 yılında 55, 1934 yılında 80, 1935 yılında 103, 1936 yılında 136, 1937 yılında 137, 1938 yılında ise 209 adet halkevi faaliyet göstermiştir. Bkz. **1939'da Halkevleri**, Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara 1939, s. 28.

¹⁶⁷ Bu yayınlar için bkz. **Türkiye Bibliyografyası**, Cilt 1, Resmi Neşriyat (1928-1938), Maarif Vekilliği Yayını, Ankara 1939; **Türkiye Bibliyografyası**, Cilt 2, Hususi Neşriyat (1928-1938), Maarif Vekilliği Yayını, Ankara 1939. Halkevi Dergileri ise şu şekildedir: Ülkü: Ankara, Doğu: Kars, Güzel Günler sonradan (Fikirler), Halkevi: Eskişehir, Kaynak: Balıkesir, Taşınar: Afyon, İstanbul ve Yeni Türk: İstanbul, 7 Ok: Edirne, Yeni Doğu, sonradan Bozkurt, daha sonra Gediz: Manisa, Aksu: Giresun, Akın, İnan, Köy: Trabzon, Ün: Isparta, Akpınar: Niğde, Yeni Tokat: Tokat, Türküm sonradan Uludağ: Bursa, Ilgaz: Kastamonu, Altın Yaprak: Bafra, Ülker: Niksar, Ülker: Burdur, Taşan: Merzifon, Kılıçözü: Kırşehir, Küçük Menderes: Tire, Karacadağ: Diyarbakır, Konya: Konya, Altan: Elazığ, 19 Mayıs: Samsun, Orta Yayla, 4 Eylül: Sivas, Türk Akdeniz, Çağlayan: Antalya, Başpınar: Gaziantep, Çorumlu: Çorum, Derne: Malatya, Erciyes: Kayseri, Erzurum: Erzurum, Görüşler: Adana, Hatay: Antakya, İnanç: Denizli, Karaelmas: Zonguldak, Ordu: Ordu. Liste için bkz. M. Rauf İnan, "Gazi'nin Halkçılık Ülküsü, Halkevleri ve Sonrası", **Bellekten**, Sayı: 204, Cilt LII, Ankara 1988, s. 893. İnan'ın verdiği listede eksik ve yanlış vardır. Edirne'de çıkan derginin ismi "7 Ok" değil; "6 Ok"tur. Listede, Çanakkale, Anafartalar; Yozgat, Bozok; Bilecik, Devrimin Sesi; Amasya, Yeşil Irmak; Milas, Yeni Milas; Kırklareli, Batı Yolu; Artvin, Çoruh; Mersin, İçel; Muğla, Muğla; Urla, Ocak; Adapazarı, Sakarya; Bolu, Duygular; Edremit, Ege; isimlerine ise yer verilmemiştir. Bkz. Avni Candar, **Bibliyografya Halkevleri Neşriyatı**, Ulus Basımevi, Ankara 1939; Hasan Taner, **Halkevleri Bibliyografyası**, Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara 1944.

¹⁶⁸ Mustafa Kemal, 9 Mayıs 1935 tarihli Cumhuriyet Halk Partisi'nin Dördüncü Büyük Kurultayı'nı açış konuşmasında inkılâbın yaygınlaştırılmasında halkevlerinin önemini şu şekilde belirtmektedir: "*Partimizin, halkevleriyle bütün yurttaşlara kucağını açması vatanda sosyal ve kültürel bir devrim yaptı.*" **ASD**, s. 828.

¹⁶⁹ Cumhuriyetin onuncu yıl kitabında, halkevlerinde hangi fikirlere yer olmadığı şöyle belirtilmektedir: "*Halkevlerinde -ne mahiyette olursa olsun- gerilik ve beynelmilelci fikirler yer bulamaz. Halkevleri inkılâba sadık ve milliyetçi bir havanın bütün vatandaşları saran samimi bir kardeşlik duygusu içinde çalışırlar.*" **Onuncu Yıl Kitabı (1923-1933)**, 1933, s. 17.

¹⁷⁰ Şükrü Kaya şöyle demektedir: "*Halkçı olmak âlicenaplığımızın nazari bir eseri değildir... Halkçılığımız doğrudan doğruya bu memleketin kurtarılması müstakil olarak insanca yaşamayı için bir şartı evveldir. Bizim halkçılığımız halka doğru halk için değil; halk tarafından ve halkla beraber sistemidir. Bu sistem doğrudan doğruya halk tarafından idaresini istihdaf eder. Bizde fert ve sınıf imtiyazı yoktur. Bütün vatandaşlar üzerinde kanunlarımız tamamiye müsavi olarak meri ve caridir.*" **TBMM ZC**, Dönem 5, Cilt 16, s. 60.

Türk İnkılâbı'nın halkçılık anlayışı, siyasi, sosyal ve kültürel yönlerden değerlendirildiğinde, farklı dönemlerde kimi yönlerin ağırlık kazandığı görülmektedir. Halkçılığın siyasi yönü, milli hakimiyet sağlanması yöntemleri ekseninde değerlendirilmiş, siyasi bir yön olan Mesleki Temsil Sistemi reddedilmiştir.¹⁷¹ Seçim sistemi hakkında tam demokrasiyi gerçekleştireceği belirtilen tek dereceli seçim uygulaması, 1927 yılında amaç olarak belirtilmişken 1930'lu yılların başlangıcından itibaren bu kanı değişmiş, iç yapının olgunlaşmadığı düşüncesi ile memleketin şartlarına uygun görülmemiştir. Halkçılığın sosyal yönü, milli hakimiyet kavramının topluma yansımaları dışında, eşitliğin sağlanması amacıyla ayrıcalıkların ortadan kaldırılması ve eşitliğin bozulmasına neden olabilecek etkenlere karşı önlem alma girişimleri ekseninde ivme göstermiştir.¹⁷² Sosyal hayatta sınıf esasına dayanan ve ekonomi alanını da etkileyen görüş ise birleştirici vasıf taşımaktadır.¹⁷³ Halkçılığın kültürel yönünün ise iki döneme ayrılabilceğini söylemek mümkündür. Bu dönemleri birbirinden ayıran temel yaklaşımı, evrimsellik ve devrimsellik olarak nitelemek mümkündür.¹⁷⁴ Nitekim

¹⁷¹ Makal, korporatif yapı ile ilişkilendirilen İzmir İktisat Kongresi, 1925 tarihli Ticaret ve Sanayi Odaları Kanunu, 1927 Ali İktisat Meclisi, 1934 İzmir İşçi ve Esnaf Kurumları Birliği ve 1938 Basın Birliği kanunundan bahsettikten sonra korporatif yapılarda zorunlu örgütlenme ilkesinin gerekli olduğunu söylemektedir. Her zorunlu örgütlenmenin korporatizm olarak kabul edilemeyeceğini vurgulayan Makal, dönemde yapılan girişimlerin amacının korporatif denetim kurmak olmadığına dikkat çekmektedir. Makal, dönem içinde korporatif izlenim bırakan söylem ve uygulamaların olduğunu kabul etmekle birlikte bu uygulamaların “açık tonlu” olduğunu ve “yaygınlık kazanarak sistematik bir biçim almadığını” belirtmektedir. Bkz. Ahmet Makal, **Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma ilişkileri (1920-1946)**, İmge Kitabevi, Ankara 1999, s. 143, 159.

¹⁷² Timur, halkçılığı, İslami hakimiyet teorisine karşı çıkan ve onun yerini alan bir laik hakimiyet teorisi olarak görmektedir. Timur, toplumsal bir tahlil (sınıfların reddi) ve hakimiyetin kaynağı ile ilgili (iktidarın kaynağının halk olduğu ve bütün iktidarın halka teslim edilmesi gerektiği) olarak halkçılığın iki yönüne dikkat çekmektedir. Aynı zamanda Timur, Atatürk’ün toplumu, bir organın uzuvları gibi birbirini tamamlayan ve aralarında menfaat birliği olan unsurlar olarak değerlendirmesini, “analitik akılla” (pozitivizm) temellendirecek bir teori olarak görmektedir. Bkz. Taner Timur, **Türk İnkılâbı Tarihi Anlamı ve Felsefi Temeli**, s. 106, 108, 115.

¹⁷³ Berkes’e göre Kemalizmin önemli olan tezi burada belirmektedir: “Çağdaş uygarlığın dışında kaldığından gelişimi, uygarlıktaki genel çizgiye göre yürümemiş olan, yapısı bozulmuş, o haliyle donup kalmış olan bir toplumu, onu yok etmeden temelden değişmeler yapılamayacağı için çağdaş uygarlığa götürecek araç olarak ekonomik kalkınma yöntemi ile sınıflar arasında uçurumlar yaratmaya gitmeksizin eşitliğe dayanan bir modern toplum örneğine geçilebilir. Bu, ne kapitalizm ne sosyalizm ideolojisine uyar. O görüş, çağdaş uygarlığa geçiş halinde olan Doğulu toplumların, Batı uygarlığının üstünlüğü, baskı ve sömürüsü karşısında çifte bir savaş veren toplumların olaylarından beliren tarihsel bir görüşe dayanır.” Niyazi Berkes, **Türk Düşününde Batı Sorunu**, s. 95.

¹⁷⁴ Tekeli ve Şaylan, halkçılık konusunda evrimsellikten devrimselliğe geçişin nedenlerinden bahsetmekte ve halkçılık konusunda ilk dönemde, üst yapı değişiklikleri yapılırken alt yapı değişikliklerinin evrimsel sürece bırakıldığını söylemektedir. Alt yapı değişikliği olarak sadece aşarın kaldırılmasını örnek veren Tekeli ve Şaylan, alt yapı değişikliklerinin yapılmaması sonucu toplumun güçsüz ekonomik sınıflarının gerici güçler ile ittifak kurduklarını belirtmekte ve doğu isyanları ile

1930'lu yıllar, halk tabanına kültürel hayatta devrimsel müdahalelerin yapıldığı bir dönem olmuştur.

Halkçılığın dönemsel olarak tek başına, milliyetçilikle, laiklikle, devletçilikle ve devrimcilikle bağının kuvvetlendiği ya da kuvvetlenmesi gerektiği yönünde fikirlerin yoğunlaştığı görülmektedir. Halkçılığın milliyetçilikle bağı, milli hakimiyet kavramının geliştiği Milli Mücadele döneminde başlamakla birlikte, kültürel alana yönelik dil ve tarih çalışmalarının yoğunlaştığı 1930'lu yıllarda ağırlık kazanmıştır. Halkçılığın laiklik ile eklemlenen yönü de milli hakimiyet kavramının gelişmesi ile başlamış; hakimiyet kaynağının değişmesi, sosyal hayatta eşitlik, pozitivist düşünce, bu yolun ileri durakları olmuştur. Halkçılığın devrimcilikle olan bağı, "halka doğru" kavramının hayat bulduğu 1930'lu yılların yeni kurumlarında çeşitlenmiştir. Devletçilik ise, halkçılığın esas ilkesinden kaynaklanmakla beraber uygulamada etkili olamamıştır.¹⁷⁵

Türk İnkılâbı'nda halkçılık anlayışının, siyasi, sosyal ve kültürel bütün yönleri ile dönem boyunca belirli bir tutarlılıkta, aynı istikamete doğru gittiği; 1923-1938 cetvelinde birçok yöne nüfuz ettiği söylenebilir. Bu bakımdan Türk İnkılâbı'nın en ağır basan özelliğinin –çok daha fazla vurgulananın aksine¹⁷⁶- milliyetçilik değil; halkçılık olduğu ileri sürülebilir.

Serbest Cumhuriyet Fırkası ile ortaya çıkan durumu bu ittifakla açıklamaktadırlar. Bkz. İlhan Tekeli, Gencay Şaylan, **agm**, ss. 77-88.

¹⁷⁵ Tekeli ve Şaylan, inkılâp süresince Halkçılık ile Devletçilik ilkelerinin özenle ayrı tutulmaya çalışıldığını; geniş yığınlar yararına politikalar izlemesi ve böylece devletçilik ile halkçılığın tutarlı ilişkiler kurulmasını Kadrocuların istediklerini söylemektedirler. İlhan Tekeli, Gencay Şaylan, **agm**, ss. 80-83.

¹⁷⁶ Türk İnkılâbı'nda birleştirici unsur hususunda sade bir milliyetçiliğin yetmeyeceği, bunun yanı sıra halkçılığın gerekli olduğu yönünde bir düşünce mevcuttur. Recep Peker, şöyle demektedir: "Sade milliyetçilik, Türk vatanının sınırı içinde, dil birliği, kültür birliği ile mazi hatıralarına ve gelecek zamanın emellerine bağlılıkla birleşme yapar. Fakat bu anlayışta birleşmiş olsa da içinde sınıf, imtiyaz çarpışmaları kopmayan, yani halkçı bir duygu ile birleşmemiş olan bir ulus yığını hak ve şerefte müsavi teklere kurulmuş bir ulusal birlik kütlesi vücuda getiremez. Ulus yığını, bu saf duygularla halkçı olmalıdır ki, halk yığınları ulusçuluğun yaptığı büyük kuvvetle birbirini seven, birbirine bağlanan büyük bir varlık teşkil edebilsin." **CHP Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası**, s. 46. Saffet Engin, tüm inkılâp dönemini, halkçılık ile açıklamaktadır: "Hatta Kemalizmi, sadece böyle bir halkçılık mefhumu ile ifade etmekle, bütün öteki prensipleri içine almış sayabiliriz... Halkçılığın tahakkukuna doğru yapılmış olan siyasal devrimden sonraki bütün diğer sosyal ve kültürel devrimler de dikkat edilirse, hep aynı gayeye, halkçılığa müteveccihdir; yalnız siyasal hayatta değil; fikirlerde ve hareketlerde de halkçılığın hakimiyetini temin içindir." M. Saffet Engin, **age**, c. 2, s. 128, 130.

4- Laiklik, Pozitivizm ve Çağdaşlaşma

Türk İnkılâbı'nda laiklik, pozitivizm ve çağdaşlaşma kavramları, birbiri ile yakından alakalıdır. Teorik olarak, Türk İnkılâbı'ndaki laiklik ve pozitivist felsefe düşünüşü sayesinde ve bu ikisinin birlikteliği ile toplumun çağdaşlaşacağı düşünülmüştür. Çağdaşlaşmanın bu yönü, kültürel ve sosyal hayata dair olmakla birlikte temel bir değişimi de işaret etmektedir. Bu değişim, sosyal ve kültürel hayatta rehberin kaynağına yöneliktir. Bir diğer deyişle toplum hayatında dinin, daha genel bir ifadeyle geleneksi yapının kuralları yerine pozitif bilimin kurallarına göre davranış itaati istenmektedir. Burada ön plana çıkan geleneksi akıl değil; bireysel pozitif akıldır. Bu bakımdan amaç, bireyi özgürleştirmeye yönelik bir tutum içermektedir. Bu da dinin değil; dini tekelinde gören çevrenin tehdit olarak algılanmasına neden olmuştur.

Milli Mücadele döneminde İstanbul'u simgeleyen saltanat ve halifelik ile Ankara'yı simgeleyen milli hakimiyet görüşleri çatışma halindedir. Bu süreçte din ve dini duygular, Ankara hükümetine karşı kullanılmakla kalmamış, İstanbul yönetimi işgalci güçlerin yanında yer almıştır. Bu mesele, temel bir ayrılığa işaret ederken hakimiyet kaynağı değişmiş; saltanat ve hilafet tarih sahnesinde yerini almıştır. Yeni kurulan ülkede milli hakimiyetin esas alınması, laiklik yönünde atılan ilk adım olarak karşımıza çıkmaktadır. Fakat bu, tek başına, milli iradenin bağımsızlaşması ve çağdaşlaşma hususunda yeterli görülmemiş, milli iradeye etki edebilecek faktörlerin ortadan kaldırılması ve bireyin çağdaş hayata uyum sağlayarak analitik düşünme yeteneğinin oluşturulması yönünde adımlara devam edilmiştir.

Bu hususta Mustafa Kemal'in henüz 28 Aralık 1919'da söylediği sözlerin¹⁷⁷ içerisinde birtakım vurgular dikkati çekmektedir. Bu konuşmasında bağımsızlığın bir diğer yönü olarak iç bağımsızlıktan bahsetmektedir. Milli hâkimiyetin sağlanması için "*dinen bile bağımsız olmak*" gerektiğini belirten Mustafa Kemal, hızlı bir biçimde kalkınmak için bilim ve eğitimin, çağın gereklerine göre iyileştirilmesinden

¹⁷⁷ Mustafa Kemal şöyle demektedir: "*Herhalde devlet ve milletimiz iç ve dış bütün anlamıyla bağımsız kalacaktır. Bize başka bir yönetim biçimi uygulanamaz. Bu noktada çeşitli nedenlerin başında en büyük ve en önemli neden şudur: Dinen bile bağımsız olmak zorundayız. Yalnız, geniş olan memleketimizi hızlı bir biçimde bayındır edebilmek için ve milletimizin az zamanda bilim ve eğitimini çağın gereklerine göre yükseltmek için düşünmüş olduğumuz konuları değerlendiririz.*" ASD, ss. 37-38.

bahsetmektedir. Mustafa Kemal'in bu konuşması, erken bir tarihte Türk İnkılâbı'nda laikliğin çerçevesini anlatır niteliktedir. Konuşmasında yer alan milli hâkimiyet, pozitivism ve çağdaşlaşma amaçlarını, laiklikten ayrı düşünmek olası değildir.

Mustafa Kemal, 27 Ekim 1922 tarihinde Bursa seyahati esnasında öğretmenlerle yaptığı konuşmada, toplumsal hayata dair pozitivist bir eğilimde bulunmakla birlikte devrimsel yaklaşım tarzını da vurgulamıştır.¹⁷⁸ Konuşmasında sosyal bir tahlil yapan Mustafa Kemal, milleti medenileştirecek güç olarak gördüğü sosyal ve düşünce güçlerini, pozitif bilime yöneltmektedir. Aklın ve mantığın hüküm sürmesi için, yararsız ve zararlı inançları yok etmek gerekliliğinden bahseden Mustafa Kemal, pozitif bilimi, her bireyin kafasına yerleştirmekten söz etmekte; bireyin kafasındakilere ve toplumsal bağlarına yönelik devrimsel bir yaklaşım sergilemektedir. Mustafa Kemal, 18 Ocak 1923 tarihinde İzmit'teki konuşmasında gelenekçi yapıya tekrar vurgu yapmakta ve bunu irtica olarak değerlendirmektedir.¹⁷⁹ Bu bakımdan, devletin dine karşı sorumsuzlaşmasının, çağdaşlaşma amacının gerçekleşmesi için yeterli görülmediği anlaşılmaktadır. Pozitif düşünce ve laikliğin bireyin günlük yaşantısına kadar işlerliğini koruması hedeflenmektedir.

Türk İnkılâbı'nın laiklik anlayışı, devletin ve bireyin bağımsızlık anlayışı ile doğrudan ilintili, çağdaş hayat için bir zorunluluk olarak görülmektedir. Siyasal açıdan din ve devlet işlerinin; sosyolojik ve psikolojik bakımdan din ve dünya işlerinin birbirinden ayrılması yönündedir. Bütün bunlardan yola çıkarak Türk İnkılâbı'nın laiklik anlayışını -birbiri ile iç içe olan- iki temel pratik yaklaşımla inceleyebiliriz: Siyasal olarak; devletin, dine karşı bağımsızlığının sağlanması ve

¹⁷⁸ Bu konuşma şöyledir: "Bir milletin felakete uğraması demek o milletin hastalıklı olması demektir. Bundan dolayı kurtuluş sosyal yapımızdaki hastalığı açmak ve tedavi etmekle elde edilir. Hastalığın tedavisi ilmi ve fenni bir şekilde olursa iyileştirici olur. Yoksa tam tersine hastalık sürekli ve tedavi edilmez bir hale gelir. Bir sosyal yapının hastalığı ne olabilir? Milleti, millet yapan, ilerleten ve yükselten güçler vardır: Düşünce güçleri ve sosyal güçler... Düşünceler, anlamsız, safsatalarla dolu olursa, o düşünceler hastadır. Keza sosyal hayat akıl ve mantıktan mahrum, yararsız ve zararlı bir takım inançlar ve geleneklerle dolu olursa felç olur. Öncelikle düşünce ve sosyal güçlerin kaynaklarını temizlemekten başlamak gerekir. Memleketi, milleti kurtarmak isteyenler için milli onur sahibi olmak, güzel niyeti fedakarlık gerekli olan özelliklerdendir. Fakat bu sosyal yapıdaki hastalığı görmek, onu tedavi etmek, sosyal kurumu çağın gereklerine göre ilerletebilmek için bu özellikler yeterli gelmez. Bu özelliklerin yanında ilim ve fen gereklidir... Milletimizin, siyasi, sosyal hayatında, milletimizin düşünce eğitiminde de rehberimiz ilim ve fen olacaktır... İlerleyen ve medenileşen bir millet olarak uygarlık sahasının üzerinde yaşayacağız. Bu hayat ancak ilim ve fen ile olur. İlim ve fen nerede ise oradan alacağız ve milletin her bireyinin kafasına sokacağız. İlim ve fen için kayıt ve şart yoktur." ASD, ss. 387-388.

¹⁷⁹ Bu konuşma şöyledir: "Hayat felsefesinin garip bir görünümüdür ki, her yararlı ve yeni şeye karşı mutlaka bir kuvvet çıkar. Buna bizim lisanımızda irtica derler." ASD, s. 429.

psiko-sosyal olarak; dini hükümlerin dünya işlerinde etkin ve etken olmasının engellenmesi.

4.1. Siyasal İçerik

Siyasal açıdan dine karşı bağlılığın giderilmek istendiği tek bir alan görülmektedir: Devlet sistemi. Devlet sistemini oluşturan bütün ögelerde, dini konuların ele alınması istenmektedir.¹⁸⁰ Din, devletin hizmet alanı olarak görülmemektedir. Devlet, herhangi bir dine karşı sorumsuz olmanın yanı sıra bütün dinlere eşit mesafede durmak eğilimindedir. Bu, aynı zamanda devletin vatandaşlara aynı mesafede durması ile de alakalıdır. Hukuk, eğitim, sağlık, iç ve dış güvenlik hizmetleri gibi, devletin vatandaş için üstlendiği hayata dair bütün alanlarda din, etken olarak görülmemektedir. Her vatandaş, istediği dine mensup olma, istediği dini seçme özgürlüğünde bırakılmaktadır.

Din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması biçiminde özetleyebileceğimiz laikliğin siyasal yönüne dair, devletin dine karşı bağımsızlığının sağlanması yönündeki ilk adım, egemenliğin kaynağının millete geçmesi ile başlamıştır.¹⁸¹ Bu bakımdan Milli Mücadele döneminde, milli hâkimiyet kavramının gelişimi önemlidir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılması ve bu meclisin kendi üzerinde hiçbir güç tanımadığını ilan etmesi, çok geçmeden saltanatın ve hilafetin kaldırılması, bu yolda atılan diğer önemli adımlardır. 3 Mart 1924 tarihinde Şeriye ve Evkaf Vekâleti'nin kaldırılması ve Tevhid-i Tedrisat Kanunu, 30 Kasım 1925'te Tekke ve zaviyelerin kapatılması, 17 Şubat 1926 tarihli Türk Medeni Kanunu, devletin dine karşı bağımsızlaşmasının, vatandaşlarına karşı eşitlik ilkesini korumasının eserleridir.

¹⁸⁰ Halil Nimetullah, cumhuriyetin siyasi alanda yaptığı inkılâbı lâ-dini cumhuriyet olarak tanımlar ve dinin vicdanlarda yaşaması gerektiğinden bahsetmektedir: “*Din, ferdi vicdanlarda yaşar ve müeyyidesini yine vicdanlardaki dini imandan alır. Devlet ise cemiyetin dünyevi olan ihtiyaçlarını düşünecek, tatmin edecek, bu fertler arasında hak ve adalet esasını temin edecek olan siyasi bir kuvvettir. Şu halde, dünyevi ve siyasi olan bir müessesenin din ile alakası yoktur... Ferdi vicdanlarda bütün kuvvetiyle yaşayacak olan dini iman ise velayetini müeyyidesini yalnız kendi lahuti varlığından alır ve bu suretle din, muasır medeniyette olduğu gibi cemiyet hayatının ictimai bir müessesesini teşkil eder, yoksa devlet mekanizmasına dahil değildir.*” Halil Nimetullah, **age**, s. 53, 56.

¹⁸¹ Fezyioğlu, bunu “*Önce egemenliğin kaynağı laikleşti.*” şeklinde belirtmektedir. Bkz. Turhan Fezyioğlu, “Türk İnkılâbının Temel Taşı Laiklik”, **Atatürk Yolu**, Otomarsan Kültür Yayını, İstanbul 1981, s. 195.

Parlamentar sistem hakkında da aynı tutumdan bahsetmek mümkündür. Üzerinde hassasiyetle durulan milli hakimiyetin sağlanması konusunda, geleneksel yapının olumsuz etkilerde bulunacağı öngörülmüştür. Milli hakimiyetin sağlanması için gerekli görülen özgür irade, bireyin sosyal hayatına dair çeşitli kaideler ile çelişir görülmüştür. Bu bakımdan devletin, siyasi hayata yönelik çeşitli yaptırımları söz konusu olmuştur. Nitekim siyasi partilerin dine karşı bir tutum sergilemeleri istenmemiştir.¹⁸² Dini, siyasete karıştırma girişimi net bir biçimde ve kesin bir tutumla reddedilmiştir.¹⁸³ Dinin, siyaset aracı olmaması, hem milletin hem dinin mutluluğu açısından gerekli görülmüştür.¹⁸⁴ Dinin, siyasi alanda, çıkar ve baskı aracı olması istenmemiştir.¹⁸⁵

Meclis'te din-devlet ayrımı tartışmaları, hilafetin kaldırılmasından önce, Şubat 1924 sonlarından itibaren, tartışılmaya başlamıştır. Halifelik kaldırıldıktan sonra dinin, sosyal hayata dolaylı olarak etkide bulunan ve medeni hayatla çelişir yönleri üzerinde durulmuştur. 1927 yılına gelindiğinde Cumhuriyet Halk Partisi'nin İkinci Büyük Kongresi'ne sunulan layihada din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması taraftarlığının ilan edildiği görülmektedir.¹⁸⁶ Kongrenin son günü Mustafa Kemal tarafından sunulan ve oy birliği ile kabul edilen Umumi Riyaset Beyannamesi'nde Cumhuriyet Halk Partisi'nin laik olduğuna yer verilmiştir.¹⁸⁷ 9 Nisan 1928 tarihinde

¹⁸² Mustafa Kemal 11 Aralık 1924 tarihinde siyasi partiler hakkında verdiği demeçte şöyle demektedir: “Fikirlere ve dini inançlara saygılı olmak, öteden beri doğal ve genel bir görüştür. Bunun tersini düşünmek için bir neden yoktur.” ASD, s. 646.

¹⁸³ Mustafa Kemal, 31 Ekim 1924 tarihinde Vakit Gazetesi'ne verdiği demeçte şöyle söylemektedir: “Artık Türkiye, din ve şeriat oyunlarına sahne olmaktan çok uzaktır. Bu gibi oyuncular varsa, kendilerine başka taraflarda sahne arasınlar.” ASD, s. 638.

¹⁸⁴ 1 Mart 1924'te, Mustafa Kemal konu hakkında şunları söylemiştir: “Bağlılıkla mutlu bulunduğumuz İslam dinini, asırlardan beri devamedegeldiği gibi bir siyaset aracı olma hatasından temizlemek ve yüceltmek gereği ... Kutsal ve ilahi olan inançlarımızı, belirsiz ve kararsız olan her türlü çıkar ve tutkuların ortaya çıktığı siyasetlerden ve siyasetin bütün kollarından bir an önce ve kesinlikle kurtarmak, milletin dünya ve ahiret mutluluğu gereğidir.” ASD, s. 594.

¹⁸⁵ Mustafa Kemal, 20 Mart 1923 tarihinde dinin siyasete alet edilmesi hakkında çok sert bir tutumla şöyle demektedir: “Dört halifeden sonra din, daima siyaset aracı, çıkar aracı, baskı aracı yapıldı... Artık bu milletin ne öyle hükümdarlar, ne öyle bilginler görmeye dayanacak gücü ve imkanı yoktur.” ASD, s. 538.

¹⁸⁶ Bu metinde “devlet idaresinde din ile dünya işlerini birbirinden suret-i katiyyede ayırmanın en esaslı taraftarı bulunduğumuz vuzuh ile ifade olunmuş” denilmektedir. **Cumhuriyet Halk Fırkası II. Büyük Kongresi**, 22 Teşrin-i evvel 1927, s. 4.

¹⁸⁷ Umumi Riyaset Beyannamesi'nde “Cumhuriyet Halk Fırkası cumhuriyetçi, laik, halkçı ve milliyetçidir.” denilmektedir. **Cumhuriyet Halk Fırkası II. Büyük Kongresi**, s. 37. Kongre sonrası yayınlanan nizamnamenin birinci maddesinde “Cumhuriyet Halk Fırkası, cemiyetler kanununa tevfikân teşekkül etmiş, halkçı, milliyetçi, siyasi bir cemiyettir” denilmektedir. Bkz. **Cumhuriyet Halk Fırkası II. Büyük Kongresi**, s. 9. “Laik” kelimesinin, nizamnamede yer almaması dikkat çekicidir. Oysa nizamnamenin 3. maddesi devlet ve millet işlerinde din ile dünyayı tamamen

“Devletin dini İslamdır” maddesi anayasadan çıkarılmıştır.¹⁸⁸ Cumhuriyet Halk Partisi’nin Üçüncü Büyük Kongresi’nde partinin ana vasıfları arasında laikliğe yer verilmiş ve devlet idaresinde dine yer olmadığı ve dinin vicdani olduğu vurgulanmıştır.¹⁸⁹ 1937’de ise laiklik, anayasada bir madde olarak kabul edilmiştir.

4.2. Psiko-Sosyal İçerik

Türk İnkılâbı’nda laiklik anlayışının psiko-sosyal hayata yönelik tutumu, siyasal hayata yönelik tutumuna göre daha saçaklıdır. Hem toplumsal açıdan dine hem psikolojik açıdan bireyin yaşam tarzına yönelik düzenleyici bir işlev mevcuttur. Bu işlevin içeriği, bireyin hayatını rasyonelleştirmek ve devletin dinden bağımsızlaşmasına olumsuz etkide bulunacak dolaylı yaklaşımları engellemek yönündedir.¹⁹⁰

birbirinden ayırmak gerekliliğinden bahsetmektedir. Nizamnameye “Laik” kelimesinin konulmamasının nedeni, Anayasada yer alan, devletin dininin İslam olduğu yönündeki madde ile çelişeceği olmalıdır ki, kurultaydan yaklaşık 6 ay sonra bu madde kaldırılmıştır. Devletin dininin İslam olduğuna yönelik bu maddenin kaldırılacağına, yukarıda belirtilen husus işaret olarak görülebilir.

¹⁸⁸ Kanun değişikliğinin gerekçesi şu şekildedir: “Esasen devlet, bir şahsiyeti maneviye olduğuna göre, bizatihi bir mefhumu mücerrettir. Dinin maddi şahıslara tahmil ettiği mükellefiyetleri, farzları amelen ifasına imkân da mutasavver değildir. Böyle mümkün olmayı istihsal peşinde ısrarın bir zaıf-bütün zarflar gibi zararlı bir zaıf- teşkil edeceğinde şüphe yoktur. Esbabı mesrudeye binaen layık devletin esas telâkkisine münafî fıkraların, Teşkilâtı Esasîyeden tayyî teklif olunmuştur. Din ile devletin ayrılma prensibi, devlet ve hükümetçe dinsizliğin tervici manasını tazammun etmemelidir. Din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması, dinlerin, devleti idare edenlerle edecekler elinde bir alet olmaktan kurtuluş teminatıdır. Muasır hukukiyat ilminden ve tarihten ictibas eylediği tecrübe ve bilgilerinin nazarda tutan Türk inkılâbı, din ile dünya işlerini karıştıran ve türlü müşkülâta sebep olmağa müstait bulunan mevadî kaldırarak Teşkilâtı Esasîyeye sarîh ve samimî bir metin vermekle Türkiye Cumhuriyeti’ne pürüzsüz bir surette vaz’ı hakikisini bahşetmiş olacaktır. Bu suretledir iki beşeriyetin manevî saadetlerini deruhte eden din, ağıyar eli değmeyen vicdanlarda bülent mevkiini ihraz ederek Allah ile fert arasında mukaddes bir temas vasıtası haline girmiş bulunacaktır. Bu kutsî teması Camilerde, Kiliselerde, Haralarda veya sadece vicdanlarında arayıp bulanlar vardır. Devlet ve kanunları cümlesinin hamisidirler.” Bkz. **TBMM ZC**, Devre 3, Cilt 3, Ek s. 2.

¹⁸⁹ Bu metin şöyledir: “Fırka, devlet idaresinde bütün kanunların, nizamların ve usullerin ilim ve fenlerin muasır medeniyete temin ettiği esas ve şekillere ve dünya ihtiyaçlarına göre yapılmasını ve tatbik edilmesini prensip kabul etmiştir. Din telakkisi vicdani olduğundan fırka, din fikirlerini devlet ve dünya işlerinden ve siyasetten ayrı tutmayı milletimizin muasır terakkide başlıca muvaffakiyet amili görür.” **C.H.F Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları**, s. 30. Laikliğe dair bu metin, **CHP Dördüncü Büyük Kurultayı’nda da değiştirilmeden kabul edilmiştir.** Bkz. **CHP Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası**, s. 59.

¹⁹⁰ İsmet İnönü, 1 Ocak 1931 tarihinde mecliste şöyle demektedir: “Laik idarede herkes itikad ve vicdaniyetinde her türlü maniadandan ve memnuiyetten azadedir. Ancak vatandaşlar bunu siyaset vasıtası ittihaz ederek aharı icbar için veya devletin idaresinde müessir olmak için kullanamazlar. İtikad ve vicdaniyatta bu izahatı verirken ilave etmeliyim ki kanunen memnu olan hareketlerin ihtiyarı ve memnu teşekküllerin faaliyeti kanuna karşı tecavüz ve cürümdür. Mesela tekkelerin Seddi, kanunen tekarür etmiş bir vaziyettedir. Bunların gizli olarak çalışması ve vatandaşları bir takım istikametlere sevk etmeleri kendilerinin mesuliyetlerini muciptir. Senelerden beri bu hakikatler kemalile, fiili ve ameli olarak anlaşıldıktan sonra, Menemen gibi memleketin gerek umran ve bilhassa irfan itibarile

Türk inkılâbı, dini hükümler yerine, dini hüküm gibi görünen kimi inanışları birbirinden ayırmaktadır. Bu bakımdan hem dinin birey için anlaşılır bir hale getirilmesi gayretlerinde bulunulmuş¹⁹¹ hem de dini inanış gibi görünen hurafe ve alışkanlıkların engellenmesine çalışılmıştır. Dini rasyonel hayat dairesinde tutma çabaları olarak girişilen bu eğilim, birey ve toplum hayatına müdahale barındırmaktadır.

Laiklik anlayışı, bireysel olarak ele alındığında, dini kurallar yerine medeni bilincin; yol gösterici yerine aklın hakim olması istemindedir. Bireyin toplumsal ilişkilerine, yaşam tarzına ve hayat görüşüne yönelik olarak, gündelik hayata ilişkin davranışlarının dini kurallar gereği değil; medeni hayata uygunluğu açısından ele alınması arzulanmıştır. Bu bakımdan hırsızlığın reddedilmesi ve yoksula yardım gibi kaidelerin, dinin vaat ettiği ahiret hayatı için değil; halihazırdaki sosyal hayatın bir gereği olarak önemsenmesi istenmiştir. Çok eşlilik konusunda dini kaidelerin yerine, medeni kanun hükümlerinin; sağlık konusunda geleneksi yöntemler yerine, bilimsel

*ileri olan bir mıntukasında bu teşekküller nasıl işleyebiliyor? İnsana hüzn veren budur. Sonra teşekküller mücadeleye sevk ettikleri adamları ne derece vahşet ika edebilecek düşük ve aşağı bir seviyeye ilka edebiliyorlar, maksatları neden bu kadar melunanedir.” TBMM ZC, Devre 3, Cilt 24, s. 4. Daver, tekke ve zaviyelerin kapatılması ile kişi özgürlüğü bağlantısı hakkında şöyle demektedir: “Türkiye’de tekke ve zaviyelerin kapatılması keyfiyeti daha çok kamu intizamı telakkileriyle, tarihi, ictimai ve siyasi saiklerle izah edilebilir. Türk tarihinde hele Osmanlı İmparatorluğu devresinde dini tarikatlerin ne derece mühim ve bazen de meşum roller oynadığını burada hatırlatmak icab eder. Zaman olmuştur, devlet otoritesi her biri adeta siyasi ve ictimai birer kuvvet mihrakı teşkil eden tarikatler karşısında ağır, endişeli ve kabuslu günler geçirmiştir.” Bkz. Bülent Daver, “Laiklik Yönünden Tekke ve Zaviyelerin Seddi ve Tarikatlerin Men’i”, **Laiklik 1**, Milli Tesanüt Birliği Yayını, İstanbul 1954, ss. 101-102.*

¹⁹¹ Mustafa Kemal 1 Mart 1922 tarihinde şöyle demektedir: “Camilerin kutsal minberleri, halkın ruhuna ait, ahlakına ait gıdalarını veren en yüksek, en verimli kaynaklardır. Bu nedenle camilerin ve mescitlerin minberlerinden halkı aydınlatacak ve halka yol gösterecek değerli hutbelerin içeriğinin halkça anlaşılır olmasını sağlamak yüce Şeriye Vekaleti’nin önemli bir görevidir. Minberlerden halkın anlayabileceği dile, ruh ve bilince hitap olunmakla İslam topluluğunun vücudu canlanır, zihni saflandır, imanı kuvvetlenir, kalbi cesaret bulur.” **ASD**, s. 320. Mustafa Kemal, 7 Şubat 1923 tarihinde Balıkesir’deki konuşmasında şöyle demektedir: “Hatiplerin herhalde insanların kullandığı dille görüşmesi gerekir. Geçen yıl, Millet Meclisi’nde söylediğim bir nutukta demiştim ki, minberler halkın beyinleri, vicdanları için bir aydınlık kaynağı, bir ışık kaynağı olmuştur. Böyle olabilmek için minberlerden yansıtacak sözlerin bilinmesi ve anlaşılması ve fen ve ilmin gerçeklerine uygun olması gerekir. Değerli hatiplerin siyasi durumları, sosyal ve medeni gelişmeleri, her gün izlemeleri mecburidir. Bunlar bilinmediğinde halk, yanlış yönlendirilmiş olur. Bundan dolayı hutbeler tamamen Türkçe ve zamanının gereklerine uygun olmalıdır ve olacaktır.” **ASD**, s. 463. Dönemdeki dil ve din ilişkisini, Kuranın ve ezanın Türkçeleştirilmesi gibi uygulamaları, dinin rasyonelleştirilmesi açısından değerlendirmek yerindedir. Dil inkılâbının laiklik değil; milliyetçilik kapsamında değerlendirilmesine dair görüşler vardır. Örneğin Bkz. Sabri M. Akural, “*Toplumsal Değişim Üzerine Kemalist Görüşler*”, **Atatürk ve Türkiye’nin Modernleşmesi**, Yay. Haz. Jacop M. Landau, Çev. Meral Alakuş, Sarmal Yayınevi, İstanbul 1999, s. 181. Dil meselesinin neden milliyetçilikle değil de laiklikle ilişkilendirildiğini açıklayan Berkes’e göre din, toplumu eski düzende tutan güç; dil, toplumun değişen koşullara bilinçli olarak uymasını sağlayan güç olarak toplumsal bilinçlenmede etkilidir. Niyazi Berkes, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, s. 550.

uygulamaların geçerli olması gibi, bilinç oluşturmaya yönelik bir temenni görülmektedir.

Toplumsal açıdan ele alındığında ise, bireyin özgür iradesinin gelişmesine imkan sağlamak amacıyla¹⁹² toplumda ruhban sınıfı olarak yer etmiş olan ve temel argümanlarını din üzerinde kuran zümre, etkisiz hale getirilmek istenmiştir.

Türk İnkılabı'nın lideri Mustafa Kemal, birey ve toplum hayatına dair laiklik vurgularını dönem boyunca sürdürmüştür. Mustafa Kemal, 16 Mart 1923 tarihinde Adana esnafları ile konuşmasında, sarıklıları hoca yapan şeyin, sarık değil; akıl olduğunu söylemiştir.¹⁹³ İslamın tarihsel perspektifine bakarak, dört halifeden sonra dinin, siyaset ve çıkar aracı olduğunu ifade etmiştir.¹⁹⁴ Aynı bir sınıf teşkil etmesinden dolayı ruhbanlığı, İslam dininin de kabul edemeyeceğini söylemiştir.¹⁹⁵ Çağdaşlaşmaya engel olan sorunun din değil, geleneksi yapı olduğunu ve dinin yükselmeye engel hiçbir kaidesinin olmadığını; fakat muhafazakar inançların din

¹⁹² Mustafa Kemal, 25 Ağustos 1924 yılında Muallimler Birliği Kongresi üyelerine "*Cumhuriyet, sizden, fikri hür, vicdanı hür, irfanı hür nesiller ister.*" demektedir. **ASD**, s. 606. Mustafa Kemal, 24 Ağustos 1925 tarihinde Kastamonu'da konuşmasında şöyle demektedir: "*Düşüncemiz, aklımız medeni olacaktır. Şunun bunun sözüne önem vermeyeceğiz. Medeni olacağız, bununla övüneceğiz.*" **ASD**, s. 651.

¹⁹³ Bu konuşma şöyledir: "*Bizi yanlış yola sevk eden kötüler bilirsiniz ki, çoğunlukla din perdesine bürünmüşler, saf ve temiz halkımızı hep şeriat sözleriyle aldata gelmişlerdir. Tarihimizi okuyunuz, dinleyiniz. Görürsünüz ki, milleti mahv eden, esir eden, harap eden kötülükler hep din elbisesi altındaki küfür ve lanetlikten gelmiştir. Onlar her türlü hareketi dinle karıştırırlar...Bizim, dinin gereğini öğrenmek için şundan bundan derse ve akıl hocalığına ihtiyacımız yoktur. Analarımızın, babalarımızın kucaklarında verdikleri dersler bile bize dinimizin temellerini anlatmaya yeterlidirler... Özellikle bizim dinimiz için herkesin elinde bir ölçü vardır. Bu ölçü ile hangi şeyin dine uygun olup olmadığını kolayca değerlendirebilirsiniz. Hangi şey ki akla, mantığa, milletin yararına, İslam'ın yararına uygunsaydı kimseye sormayın. O şey, dindir. Eğer bizim dinimiz, aklın, mantığın uygun bulunduğu bir din olmasaydı eksiksiz olmazdı, son din olmazdı... Her sarıklıyı hoca sanmayın, hoca olmak sarıkla değil; akılladır."* **ASD**, s. 521.

¹⁹⁴ Mustafa Kemal, 20 Mart 1923 tarihinde İslam dininin siyasete alet edilmesinin süreci hakkında şöyle demektedir: "*Dört halifeden sonra din, daima siyaset aracı, çıkar aracı, baskı aracı yapıldı.*" **ASD**, s. 538.

¹⁹⁵ Mustafa Kemal, 20 Mart 1923 tarihinde Konya'da şöyle demektedir: "*Bizim dinimizde özel bir sınıf yoktur. Ruhbaniyeti reddeden bu din, tekelciliği kabul etmez.*" **ASD**, s. 536.

kisvesi altında çağdaşlaşmaya engel oluşturduklarını ifade etmiştir.¹⁹⁶ Bu sınıfa karşı tutumu sert olmuştur.¹⁹⁷

Çağdaşlaşma hedefi, dönemin tamamına yayılmış bir idealdir ve tüm yeni adımlar çağdaş uygarlığa ulaşmak için yapılmaktadır.¹⁹⁸ Bu bakımdan kaidelerine uyulacak tek rehber olarak pozitif bilim gösterilmiştir.¹⁹⁹ Tarikatları, cemaatleri,

¹⁹⁶ Mustafa Kemal, 29 Ekim 1923 tarihinde verdiği demeçte şunları söylemektedir: “*Türk milleti daha dindar olmalıdır; yani bütün sadeliği ile dindar olmalıdır, demek istiyorum. Dinime, gerçeğe nasıl inanıyorsam buna da öyle inanıyorum. Anlayışa karşıt, yükselmeye engel hiçbir şey içermiyor. Oysaki Türkiye’ye bağımsızlığını veren bu Asya milletinin içinde daha karışık, yapay, batıl inançtan oluşan bir din daha vardır. Ancak bu bilgisizler, bu güçsüzler sırası gelince aydınlanacaklardır. Onlar aydınlığa yaklaşamazlarsa kendilerini yok etmişlerdir, demektir. Onları kurtaracağız.*” ASD, s. 580.

¹⁹⁷ Mustafa Kemal, 20 Mart 1923 tarihinde dinin siyasete alet edilmesi hakkında çok sert bir tutumla şöyle demektedir: “*Artık bu milletin ne öyle hükümdarlar, ne öyle bilginler görmeye dayanacak gücü ve imkanı yoktur. Artık kimse öyle hoca kıyafetli sahte bilginlerin yalanına önem verecek değildir. En cahil olanlar bile o gibi adamların kimliğini pek iyi anlamaktadır. Fakat bu konuda tam bir güven sahibi olmamız için bu uyanışı, bu açık gözlülüğü, onlara karşı bu nefreti gerçek kurtuluş anına kadar bütün kuvvetiyle hatta artan bir kararlılıkla korumalı ve devam ettirmeliyiz. Eğer onlara karşı benden bir şey anlamak isterseniz, derim ki, ben kendim onların düşmanıyım. Onların ölümsüz yönde atacakları bir adım, yalnız benim imanına değil, yalnız benim amacıma değil, o adım benim milletimiz hayatıyla ilgili, o adım milletimin hayatına karşı kasıt, o adım milletimin kalbine havale edilmiş zehirli bir hançerdir. Benim ve benimle aynı fikirde olan arkadaşlarımızın yapacağı şey, mutlaka ve mutlaka o adımı atanı tepelemektir.*” ASD, s. 538. Mustafa Kemal, 30 Ağustos 1924 tarihli konuşmasında şunları söylemektedir: “*Uygarlığın buluşları, fennin harikaları, dünyayı şekilden şekle geçirttiği bir dönemde yüzyıllık, eskimiş düşüncelerle geçmişe tapınmakla varlığını korumak mümkün değildir... Her türlü yükselme ve olgunlaşma yeteneği olan milletimizin, sosyal ve fikri inkılâp adımlarını kısaltmak isteyen engeller derhal yok edilmelidir.*” ASD, s. 614.

¹⁹⁸ Mustafa Kemal, 17 Ocak 1921’de United Telgraph muhbirine verdiği demeçte, Türk bağımsızlığı sağlandıktan sonra çağdaşlaşmaya yönelineceğini söylemektedir: “*Ülkemiz haraptır. Milletimiz fakirdir. Eğitimimiz çağdışıdır. Ekonomimiz zayıftır. Ülkemizi yapılandırmak ve milletimizi aydınlatmak, ilerletmek tek kesin amacımızdır. Bunun üzerine barış ve refah içinde ciddi olarak çağdaşlaşmaya muhtacız. Bağımsızlık siyasetimiz, bu ihtiyaçları gerçekleştirmeye yönelmiş olacaktır.*” ASD, 189. Halk Fırkası Nizamnamesi olarak 9 Eylül 1923 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde kabul edilen nizamnamenin ilk maddesinde çağdaşlaşma hedefi, “*Türkiye’yi asri bir devlet haline yükseltmek*” şeklindedir. **Halk Fırkası Nizamnamesi**, Ankara 1339, s. 1. Mustafa Kemal, 30 Ağustos 1925 tarihli Kastamonu konuşmasında yapılan inkılâpların temel amacının çağdaşlaşma olduğunu vurgulamaktadır: “*Efendiler, yaptığımız ve yapmakta olduğumuz inkılâpların amacı, Türkiye Cumhuriyeti halkını tamamen zamana uygun ve bütün anlam ve biçimleri ile medeni bir sosyal toplum durumuna ulaştırmaktır. İnkılâplarımızın temel ilkesi budur.*” ASD, s. 659. 5 Kasım 1925 tarihli Ankara Hukuk Fakültesi’nin açılış konuşmasında millet ve medeniyet hususundan bahsetmektedir: “*Millet, milletlerarası genel mücadele sahasında hayat sebebi ve kuvvet sebebi olacak iklim ve aracın ancak çağdaş uygarlıkta bulunabileceğini, bir sabit gerçek ilke olarak kabul etmiştir.*” ASD, s. 690. 29 Ekim 1933 tarihli Onuncu Yıl Söylevi’nde çağdaşlaşma meselesi ile ilgili şunları söylemektedir: “*Yurdumuzu dünyanın en bayındır ve en uygar memleketlerin seviyesine çıkaracağız. Milletimizi en geniş rahatlık, araç ve kaynaklarına sahip kılacağız.*” ASD, s. 812. 1 Kasım 1937 tarihli Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin beşinci dönem dördüncü toplanma yılını açarken yaptığı konuşmasında ise şöyle demektedir: “*Büyük davamız, en uygar ve en refaha kavuşmuş memleket olarak varlığımızı yükseltmektir. Bu, yalnız kurumlarında değil; düşüncelerde de köklü bir inkılâp yapmış olan büyük Türk milletinin dinamik ülküsüdür.*” ASD, s. 856.

¹⁹⁹ Mustafa Kemal, 22 Eylül 1924 tarihinde Samsun’daki konuşmasında şöyle demektedir: “*Dünyada her şey için; uygarlık için, hayat için, başarı için en hakiki mürşit ilimdir, fendir. İlim ve fennin dışında rehber aramak dikkatsizliktir, bilgisizliktir, yanlışlıktır. Yalnız ilmin ve fennin yaşadığımız her dakikadaki devrelerinin oluşmasını kavramak ve yükselişini zamanla izlemek şarttır. Binlerce sene*

şeyleri, dervişleri, rehber olmaktan çıkartıp çağdaşlaşmak, maddi ve manevi mutluluğu yakalamak için pozitif bilim işaret edilmiştir.²⁰⁰ Türk İnkılâbı'nın ilkelerinde analitik akıl ve pozitif bilimin esas alındığını söylenmiştir.²⁰¹

Dönem içerisinde Mustafa Kemal'in görüşleri paralelinde çeşitli izahlar da yapılmıştır. Sosyal hayatta dini rasyonelleşmeye yönelik bir tutum olarak dinde ruhbanlığın reddetmesi konusunda bireyin inancını, zorlama ile değil; kendi vicdanı ile yaşatması istenmiştir.²⁰² Türkiye'deki laiklik anlayışının dine değil; dinin muhafazakârlaştırdığı geleneksi yapıya yönelik olduğu belirtilmiştir.²⁰³ Geleneksi

önceki ilim ve fen dilinin çizdiği kuralları, şu kadar bin sene sonra, bugün olduğu gibi uygulamaya çalışmak, elbette ilim ve fennin içinde bulunmak değildir.” ASD, s. 627.

²⁰⁰ Mustafa Kemal, 30 Ağustos 1925 tarihli Kastamonu konuşmasında şöyle demektedir: “*Var olan tarikatların amacı, kendilerine bağlı olan kimseleri dünyada ve manevi olan hayatta mutluluk sahibi yapmaktan başka ne olabilir? Bugün ilmin, fennin bütün kapsamı ile medeniyetin ışığı karşısında filan veya falan şeyhin uyarmasıyla maddi ve manevi mutluluğu arayacak kadar ilkel insanların Türkiye medeni toplumunda varlığını asla kabul etmiyorum. Efendiler ve ey millet! İyi biliniz ki, Türkiye Cumhuriyeti şeyhler, dervişler, müritler, mensuplar memleketi olamaz. En doğru, en gerçek yol, medeniyet yoludur.*” ASD, s. 659. Mustafa Kemal, 29 Ekim 1933 tarihli Onuncu Yıl Söylevi'nde şöyle demektedir: “*Türk milletinin yürümekte olduğu yükselme ve uygarlık yolunda, elinde ve kafasında tuttuğu meşale pozitif ilimdir.*” ASD, s. 812.

²⁰¹ Mustafa Kemal, 1 Kasım 1937 tarihli Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin beşinci dönem dördüncü toplanma yılını açarken yaptığı konuşmasında şöyle demektedir: “*Bu prensipleri (Cumhuriyet Halk Partisi prensiplerini) gökten indiği sanılan kitapların doğmalarıyla asla bir tutmamalıdır. Biz, ilhamlarımızı gökten ve gaipten değil; doğrudan doğruya hayattan almış bulunuyoruz. Bizim yolumuzu çizen içinde yaşadığımız yurt, bağrından çıktığımız Türk milleti ve bir de milletler tarihinin bin bir acıklı olay ve sıkıntı ile dolu yapraklarından çıkardığımız sonuçlardır.*” ASD, s. 860.

²⁰² Mehmet Emin, 20 Mart 1924 tarihindeki yazısında buna dikkat çekmektedir: “*Dinde bir esas, bir ruh var ki, asıl mahiyetini onda aramalıdır. Bu esas, ferdin imanla ruhuna verdiği kuvvet ve salâbettir. Böyle bir iman, böyle bir his vücuda gelebilmesi için fert kendi muhtariyetini duymalı, bir cebrin, bir korkunun neticesi olmaksızın, böyle bir imanı vicdanında hissetmelidir.*” Mehmet Emin [Erişirgil], “Büyük İnkılap”, Milli Mecmua, 20 Mart 1924'ten **Atatürk Devri Fikir Hayatı I**, s. 110. Saffet Engin, laikliğin bireyselliğine dikkat çekmektedir: “*Cumhuriyet ahlakıyatında bütün hurafeler matruddur; bütün esaretler mülgadır ve bütün serkeşlikler mahkumdur. Her Türk, kendi kararlarında, ictimai vicdana dayanan bir otoriteye maliktir; şahsiyet sahibidir, dürüst, çalışkan ve maneviyatı yüksek milli bir şahsiyettir.*” M. Saffet Engin, , **age**, c. 1, s. 298.

²⁰³ Zeki Mesut, yenilik hareketlerinin ve medeniyetin yolunun önündeki engelleri saltanat istibdadı ve din taassubu olarak görmektedir: “*Teceddüd cereyanlarına iki büyük düşman vardı ki, bunların başı ezilmedikçe hakiki bir inkılâp yapmanın imkanı yoktu... Bu amansız düşmanlardan bir din taassubu, diğeri de saltanat istibdadı idi.*” Zeki Mesut, “Avrupalılaşmak, Asrileşmek”, Hayat Mecmuası, 23 Aralık 1926'dan **Atatürk Devri Fikir Hayatı I**, s. 183. Peker, gelenekselci yapıdan şu şekilde bahsetmektedir: “*Saydığım anlamda (köklü) bir değişiklik yapılırken mukavemet ve irtica unsurları, yerine göre elinde silahla veya cebinde kitapla, kafasından eskiye almış somurtkanlık, dilinde iğfal ve tehevürle gelip karşınıza dikilirler. Bunları vurup devirmedikçe inkılâbı yapmanın ve hatta uzun devirler korumanın imkanı yoktur. Öte taraftan alışan, alıştığını bırakıp alışmadığına girinceye kadar aklından ve şuurundan gelmese bile, kendi alışkanlık duygularından birçok mukavemetlere maruz kalır.*” Recep, Peker, **İnkılap Dersleri Notları**, s. 8. Mediha Muzaffer, cumhuriyetle beraber gelenekselci yapının yıkılışına dikkat çekmektedir: “*Cumhuriyet yalnız hayatımızdaki istiklalini, düşünümüzdeki ve yaşayışımızdaki seciyenin doğuşu değil, bunlar doğarken öldürdüğümüz birçok hadiselerin, zararlı, batıl itikatların, ananelerin yıkılışıdır... Ananeçiler yaşamın manasını düşünemediklerini, değişmenin lüzumunu hissetmedikleri için inkılâba yaklaşmazlar, dini, hayatın her*

yapının içerisinde din, sadece çeşitli çıkarlar için kullanılan bir araç olarak görülmüştür.²⁰⁴ Laikliğin, siyasi ya da sosyal hayata yönelik tavrının karşısında olanların, eski sistemin devamını isteyen, bundan faydalanan ve bunu kullanan kesimler olduğu belirtilmiştir.²⁰⁵ Laikliğin dinsizlik olmadığı vurgulanmış,²⁰⁶ dine dayalı düşünceden pozitivist düşünceye geçildiğinden bahsedilmiştir.²⁰⁷ Dönem içerisinde materyalist yaklaşım da mevcuttur.²⁰⁸

şeyine karıştırır, taassubu yaşayışın her şekline sokarlar, isterler ki, din hayatlı, hayat dinli olsun.” Mediha Muzaffer, **age**, s. 48, 61.

²⁰⁴ Vasfi Raşit, inkılâptan sonra gün yüzüne çıkan geriye dönüş özelemlerine dikkat çekmektedir: “*Her inkılâbı mutlaka bir irtica takip eder, her inkılâbın peşinden o inkılâbın yarattıklarını yok etmeye çalışan bir irtica koşar... İrticanın en büyük tabiyesi, iadesini istediği mazinin büyüklerinden ve büyüklüklerinden çok konuşmaktır... Mazinin güzelliklerini anlamakta mürteciler ile inkılâpçılar müşterektir. Yalnız mürteciler, o güzelliklere nihai ve katidir derler. Düşünmezler ki, kendilerinden evvelki mürteciler de daha eski güzellikler hakkında aynı hükmü vermişlerdi. Bir kere düşününüz, bu ihtiyar küre şimdiye kadar kaç Allah gördü ve kaç Allah gömdü.”* Vasfi Raşit,[Seviğ], **age**, s. 9, 28, 37. Muhafazakarlık, dönem literatüründe kaytıklık ya da kaynaklık olarak da yer bulmuştur. Şeref Aykut, 1936 yılında yazdığı kitabında şöyle demektedir: “*Başka uluslarla bir düzeyde yürürken kendine mahsus seciye ve benliğini koruması fikrinden başka bir şey anlaşılmalıdır. Bunun yanlış anlaşılmasından hemen irtica-kaynaklık doğar.*” Bkz. Şeref Aykut, **age**, s. 25. Bozkurt ise aynı anlamda kaytıklık kelimesini kullanmakta; gelenekselci yapının muhafazası olarak özetleyebileceğimiz kaytıklığın tahliline girmektedir. Bkz. Mahmut Esat Bozkurt, **age**, ss. 329-347. Bozkurt, dini, gelenekselci yapının elinde bir silah olarak görmektedir: “*Din, kaytıklığın elinde bir silahtı.*” Bkz. Mahmut Esat Bozkurt, **age**, s. 422.

²⁰⁵ Yusuf Akçura, çok erken sayılabilecek bir tarihte, Cumhuriyet Türkiye’si’nin medeni bir devlet olmak için attığı adımlara karşı gelenekselci yapıdan ve bu yapının feodal yapı ile ilişkisinden bahsetmektedir: “*Medeniyet tabdili, asrî devlet teşkili yolundaki hareketlere en ziyade müşkilat ihdas eden kimseler, şark medeniyetinin fikriyatını istismar eden ruhaniler (mollalar, ahundlar, şeyhler... ilh) ile bu medeniyetin ictimai tarz-ı taarruzsinden istifah eden za’imler (ağalar, beyler, hanlar, sultanlar... ilh)dır. Şark zemat sistemi gibi ruhaniler teşkilatıyla müşterekü’l-menfa bulunduğundan, bu iki uzviyet-i ictimaiye muhafazakarlığın temelidir.*” Yusuf Akçuraoğlu, “Asri Türk Devleti ve Münevverlere Düşen Vazife”, Türk Yurdu, 13 Ekim 1925’ten **Atatürk Devri Fikir Hayatı I**, s. 136. Timur, Türk İnkılâbı’nın resmi ve popüler olmak üzere İslam’ın iki yönü ile karşılaştığını söylemekte ve Türk İnkılâbı’nın akli bir İslam’a bağlı iken; tarikatların temsil ettiği hurafelere ve batıl itakatlara hücum ettiğini vurgulamaktadır. Taner Timur, **Türk İnkılâbı Tarihi Anlamı ve Felsefi Temeli**, ss. 119-122.

²⁰⁶ Recep Peker, İstanbul Üniversitesi’nde yaptığı konuşmada laikliğin dinsizlik olmadığına vurgu yapmaktadır: “*Layıklık, asla dinsiz olmak veyahut dinsiz olmayı istemek demek değildir. Türkiye’de herkesin istediği gibi ibadetini yapması Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun teyit kuvveti altındadır. Kendi zâti inanışına göre dindar olan bir vatandaş, bu vicdani kanaatine sadakatle bağlı kalmakla beraber samimi surette layık olabilir.*” Recep Peker, **CHF Programının İzahı**, s. 15. Türk inkılâbının iki temel özelliğini milliyetçilik ve medeniyetçilik olarak gören Peyami Safa, dini ananeler arasında müdahale edilenlerin sadece çağdaşlaşmaya engel olanlara müdahale edildiğini söylemektedir: “*Türk inkılâbı, dini ananeler arasından yalnız medeni inkişafa engel olan adetleri ve prejüjleri tasfiye etmiş, ötekilere gene laik prensibinden dolayı müdahaleyi düşünmemiştir. Bilakis bu ananeler arasında resmi kıymetlerini muhafaza edenler bile vardır: Ramazan, Şeker ve Kurban bayramlarına ait bazı merasim ve tatiller devam ediyor.*” Peyami Safa, **age**, s. 108.

²⁰⁷ Sadri Etem, hem pozitivism-laiklik ilişkisinden bahsetmekte hem de laikliğin sınırlarını çizmektedir: “*Hiçbir mühendis dua ile bir köprü kuramaz, hiçbir hekim mikroplu bir hastasını ibadet ve taatle hastalıktan kurtaramaz. Mutlaka onun müsbet bir takım bilgilere, müsbet vasıtalara ihtiyaç vardır. Fakat müsbet bilgiye sahip olan bir mühendisin dindar olup olmaması onun mühendislik işi ile alakadar değildir. O ayrı, öbürü ayrıdır. Devlet işi de aynı şekilde maddi ve müspet iştir...*

Dönemin laiklik anlayışının ulaştığı son noktayı göstermesi ve bundan sonra yapılacak adımların ne olduğu yönünde vurgular içermesi bakımından 1937 yılında laikliğin anayasa maddesi olarak kabul edilişi sırasında konuşma yapan Şükrü Kaya'nın şu sözleri önem taşımaktadır:

“Arkadaşlar; bu memleket, kâhinlerin ve gayri mesullerin vicdanlara amil olmasından ve Devlet ve Millet işlerini görmesinden çok zarar görmüştür. Eğer Türkün yolu başka yerlerden geçseydi ve orta asırlardaki zamanlarda kendi bildiği, kendi yaptığı kanunlarla idare etseydi, Devlet ve millet idaresini mistik ve dogmatik esaslara bağlamasaydı, ilk zamanlarda ve Osmanlıların ilk devirlerinde olduğu gibi kendini kendi kanunları ile ve usulleri ile idare etseydi, bugünkü bulunduğundan daha çok ileri ve geniş olur ve medeniyete daha çok hizmet ederdi. Türk milletinin son

Türkiye'deki laik devleti, bütün ictimai müesseseler içinde yeni laikleşmiş bir hukuk, laikleşmiş bir iktisat, laikleşmiş bir ahlak, laikleşmiş bir sanat ve lisanla beraber tetkik etmelidir.” Sadri Etem, **age**, s. 113. Şeref Aykut, pozitivist yaklaşım çerçevesinde laikliğin zorunlu olduğundan bahsetmektedir: *“Bugünkü ilim ve teknik yolları bu gibi urasalara, hurafelere, vehimelere ün ve önem veremezdi. Türk ulusunu benliğine kavuşturan Kamalizm'i ulusun egemenliğine göre kanunların kaynağı olarak binlerce yıl önce başka sayılar için ve başka yollardan konulmuş kaidelere bağlı tutamazdı... Bu sebeple ilim ve teknik esaslarına bağlı ve asrın ihtiyaçlarına uygun kanunları almak mecburiyetinde idi ve öyle de yaptı.”* Şeref Aykut, **age**, s. 38. Saffet Engin, pozitivist yaklaşımını savunmaktadır: *“Şeriatçılık taassubu bu memlekette asırlardan beri milleti ahrete hazırlamaktan, muasır hayattan uzaklaştırmaktan başka bir şey yapmamıştır. Şeriatçılık, ruhlara kuvvetli bir uyuşturucu zehir gibi işlemiş ve onları hayati faaliyetlerden mahrum bırakmıştır... İnsanlar önce teokratik, daha sonra onun daha ileri bir tarzı olan metafizik devirlerden geçerek en sonunda pozitive devre, yani müsbet ve şeriyetler üzerine dayanan bir düşünüş devrine giderler... Artık din, şahsiyetimizde eski çürük manasıyla düşünülemez, çünkü o seviyeden daha yüksek bir seviyeye çıkmış bulunuyoruz. Teoloji ve metafizik devrinden geçerek pozitif devreye girmiş bulunuyoruz...Zihinlerimiz köhne bir takım fikirlere ve ananelere dayanan skolastik dini çemberden kurtulup müsbet ilim zihniyetini, müşahede, tetkik ve doneler üzerinde fikri faaliyet zihniyetini kazanmış bulunuyor. Şeriatçılığın iskolastisizmi, Kamalizmin pozitivistliğine müncer olmuştur.”* M. Saffet Engin, **age**, c. 1, s. 18-19, 221. Mardin, pozitivist yaklaşımın iki yönüne dikkat çekmektedir: Birincisi, bilimin gelişmesi sonucu, endüstrinin gelişmesi; ikincisi, bilim sayesinde toplulukların düzenlenmesi. Mardin, endüstri gelişimin bilinen bir şey olduğunu; ancak Mustafa Kemal'in ayırıcı özelliğinin pozitivistliği (bilimi) toplumu şekillendirmek için kullanmak istemiş olmasında görmektedir. Bkz. Şerif Mardin, “Atatürk ve Pozitivist Düşünce”, **Atatürk ve Cumhuriyet Dönemi Türkiye'si**, Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği yayını, 1981, ss. 57-58.

²⁰⁸ Bu yaklaşıma örnek olarak dönemin lise tarih kitapları verilebilir. Buna göre insanlığın oluşumunda tabiat dışında bir etkenden bahsedilmez. (ss. 2-3) İnsanlık, suda oluşan ilk canlılardan maymunlara kadar silsile halinde devam eden basamaklardan gelmektedir. (s. 5) İnsanlığın atası olarak “kayalar arasında saklanan koşucu bir mahluk”tan bahsedilir. (s. 6) dinin ortaya çıkmasını ise “iptidai insan”ın bilmediği, anlayamadığı şeylerden korkması, sonrasında bunların kendinden kaynaklandığını düşünmesi, ölümün olmadığına inanılması ve ölenlerin arkasından korku duyulması, bu gibi korkuların “kabile allahı” korkusuna dönüştüğü ile açıklar. (s. 21) Bu tarz korkuların giderilmesi için “din adamları ve sihirbazlar” sınıfının doğduğu belirtilir. (s. 22) “Din fikri”nin, insanların cemiyet hayatına atılmakla gelişmeye başladığını; insanlığın “diğer ictimai müesseseler gibi din müessesesini de vücuda getirdiklerini” belirtir. (s. 24) Maarif Vekâleti, **Tarih I**, Devlet Matbaası, İstanbul 1931, ss. 2-24. Bu ifadelerle benzer olarak Mustafa Kemal, 3 Mayıs 1935 tarihli Havacılık hakkındaki konuşmasında şöyle demektedir: *“Natür insanları türetti, onları kendine tapırdı da. Ancak insanların dünyada yaşayabilmesi için onların tabiata egemenliğini de şart kıldı. Tabiata egemen olmasını bilmeyen yaratıklar, varlıklarını koruyamamışlardır.”* **ASD**, s. 823.

asırlarda gördüğü felaketlerin, çektiği sıkıntıların sebepleri, asıl birtakım gayri mesullerin ve gayri meri menba ve vasıtaların yaptıkları kanunların altında zebun olarak iş görmek mecburiyetinde kalmasıdır. Mademki tarihte deterministiz, mademki icraatta pragmatik maddiyetçiyiz, o halde kendi kanunlarımızı kendimiz yapmalıyız. Kendi cemaatimizi maverayı dünyaya taalluk eden her türlü endişelerden her türlü lahuti hayallerden müberra olarak kanunlarımızı bu günün icaplarını, maddi zaruretlerini göz önünde tutarak yapmalıyız. Memleketin maddi hayati ancak bu suretle kurtulur. Maneviyatı için Türkün temiz ahlakını inkişaf ettirmek kâfidir. Onun içindir ki biz her şeyden evvel laikliğimizi ilan ettik... Bizim davamız bu hakikatin de çok fevkinde bir davadır. Biz diyoruz ki, dinler, vicdanlarda ve mabedlerde kalsın, maddi hayat ve dünya işine karışmasın. Karıştırmıyoruz ve karıştırmayacağız”²⁰⁹

Bütün bu yazılanlara bakıldığında, Türk İnkılâbı’nda laik anlayışın, sadece din ve vicdan özgürlüğünden ibaret olmadığı, gerektiğinde sosyal hayata müdahale eden ve psikolojik hayatla ilgili arzuları olan, aktif bir esasa dayandığı görülmektedir.²¹⁰

²⁰⁹ TBMM ZC, Dönem 5, Cilt 16, s. 60.

²¹⁰ Enver Ziya Karal, basit bir ifade ile din ve devlet işlerinin birbirinden ayrı tutulmasının laikliği tarif için yeterli olmadığını söylemektedir: “Bugün laiklik dediğimiz vakit, yalnız din ile devletin ayrılması gibi bir mana anlamaktayız. Fakat bu anlayış da laikliği tam manasıyla izah edemiyor. Tarihi tekamülü ile beraber laikliği, akli düşünce ile dini düşüncenin ayrılması, akıl ile vicdanın hürriyeti suretinde anlamak daha doğru olur. Böyle bir anlayış bizi, akli düşünce ile dini düşüncenin beraber, yan yana yaşayabileceği kanaatine de sevk eder. Akıl çözemediği, insan ve kainat ötesi sınırlar hakkında vicdan hükmünü verecektir.” Enver Ziya Karal, “Devrim ve Laiklik”, **Laiklik 1**, Milli Tesanüt Birliği Yayını, İstanbul 1954, s. 66. Daver, diyanet işlerinin devlet mekanizması içerisinde tutulmasını, inkılapların gereği olarak görmekte ve bu laiklik anlayışının evrensel laiklik anlayışından farklı olarak yarı-laik olduğunu söylemektedir. Bu bakımdan Türkiye’deki öznel laiklik anlayışını şu şekilde açıklamaktadır: “Türk İnkılâbında layiklik, devletin dine karşı istiklali manasında gerçekleşmiş ve Türk kanun vazı, layikliği, dinin devlet işlerine müdahale etmemesi ve dini esasların dünya işlerinde müessir ve amil olmaması manasında anlamıştır... Tam ayrılığa gidildiği takdirde inkılaplarla müesses nizamımızın tamamen değilse bile büyük ölçüde elden çıkacağına şüphe edilmemelidir... Türkiye’de ictimai şartlar yeter bir olgunluğa ulaşıncaya, din hakkındaki bilgi her türlü hurafelerden, batıl itikadlardan uzak, saf bir sezise, insan gönlünü dolduran ince bir anlayışa varıncaya kadar fevkalade bir kamu güvenliği tedbiri olarak devlet, din işlerini pek yakından murakabe edecektir, etmelidir.” Bülent Daver, **Türkiye’de Layiklik**, Son Havadis Matbaası, Ankara 1955, s. 87, 234. Berkes, bu ayrılığı özgürlük anlamında değerlendirenler için “Laiklik adına din özgürlüğü tezini ileri süren akımların çoğu, dinsel olmaktan çıkıp siyasal bir nitelik alır.” demektedir. Niyazi Berkes, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, s. 450. Bu konuda Tunaya şunları söylemektedir: “Türkiye’de hiçbir zaman din ile devletin mutlak ayrılığı olmamıştır. Din, devletin amme hizmeti olarak benimsediği bir konudur. Siyasi iktidar tarihi tecrübelerin ışığı altında, dini suistimalden korumak ve dini çevrelerin siyasi ve sosyal vesayetini önlemek gayesiyle din işlerini kontrol altında tutmuştur.” Tarık Zafer Tunaya, **İslamcılık Akımı**, s. 183. Aynı konuda Karpat, “Din üzerine konulan tahditlerin sebebi dine karşı içten içe beslenen bir düşmanlık değildi. İslamiyeti kontrol altında tutmak reformların toplumda kökleşmesine imkân vermek için görülen acil ihtiyaçtan doğmuştu” demektedir. Bkz. Kemal Karpat, **age**, s. 246. Bu hususta Ozankaya ise şöyle söylemektedir: “Laiklik, en sık yinelenen ‘dinle devletin birbirinden ayrı olması’ tanımının yüzeysel olarak anlaşılmasına dayalı ‘din alanında kim ne yaparsa yapsın, devlet karışamaz’ anlamını taşımaz.” Özer Ozankaya, **age**, s. 78.

Laiklik, dinin, sosyal ve siyasal hayatta kişisel emellerce kullanılmasını engellemek amacıyla; siyasi ve sosyal hayattaki milli hâkimiyet ve çağdaşlaşma emellerine engel sorunları²¹¹ aşmaya çalışan, tarihi tecrübelerin doğurduğu yerli ve milli²¹² bir anlayış olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu anlayış, bireylerin her türlü konuya çözümü dinde araması ve din araçlarının elinde pasifleşmesi²¹³ yerine, kendi aklını kullanmasını hedeflemektedir.²¹⁴

²¹¹ Timur, Laikliğin Batı'dan alınan bir kavram olduğunu belirttiikten sonra, İslam dininin “tarih dışı bir keyfiyet olduğunu” ve bu yüzden Batı'dakinden farklı bir zaman kavramına dayandığını vurgulamaktadır. Taner Timur, **Türk İnkılâbı Tarihi Anlamı ve Felsefi Temeli**, s. 118. İslam dininin, dünya işlerinin birçok dalına hükmedecek yeterli ve sabit kurallar koymadığı görülmektedir. Bu durum, adli, hukuki, siyasi, sosyal, ekonomik birçok alanda şahsi fikirlere göre değişen çok başlılığa neden olmaktadır. Bkz. Prof. Dr. Neşet Çağatay, “Laiklik ve Din İlişkileri”, **Atatürk Düşüncesinde Din ve Laiklik**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1999, s. 99. Berkes, laikliği, din-devlet ayrımı sorunu değil; “*kutsallaşmış gelenek boyunduruğundan kurtulma*” sorunu olarak değerlendirmekte ve Osmanlı rejiminin en önemli yanını dinsellikten çok geleneksellikte görmektedir. Niyazi Berkes, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, s. 19, 30.

²¹² Enver Ziya Karal, laiklik anlayışının milli özelliklerine dikkat çekmektedir. Batı’da papanın hiçbir zaman kral olmadığını; oysa Doğu’da halifelik ve sultanlığın aynı şeyler olduğunu, Cumhuriyet döneminde ise, bunu gerçekleştirmek için bir tahlil yapılması gerektiği ve bu tahlilin çay içindeki erimiş şekeri aramak gibi bir şey olduğunu söylemektedir. Bkz. **Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Tarihiyle İlgili Sorunlar Sempozyumu**, s. 390. Ayrıca Tunaya’nın benzer yorumu için bkz. Bülent Tanör, “Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya’nın Anayasal Gelişme Tezi”, **Tarık Zafer Tunaya’ya Armağan**, İstanbul Barosu Yayını, İstanbul 1992, s. 24.

²¹³ Tunaya, Türk İnkılâbı’nın ruhban sınıfı olarak gördüğü ve İslamcılık akımının sahibi olanların, birey ve toplum hayatının bütün yönlerine müdahale istediğinde olduğunu belirtmektedir: “*İslamcılık, bütün sosyal ve siyasal hayata uygulanması istenen inanç, fikir ve davranış kurallarını içine alan iki yönlü bir ideolojik formül haline getirilmiştir. Bir yönü ferdi plandadır. İslam dünyasında yaşayan fertlerin, bilhassa Müslümanların tek tek hayatlarını düzenlemek ister. Özel hayatlarına karışır. Onlara bir yaşama yolu çizer. Öteki yönü de kolektif plandadır. İslam dünyasında henüz milletleşmemiş halk kitlelerine, bağımsızlığa kavuşmamış milletlere, devletlere kuruluş, kurtuluş ve kalkınma yolu çizer, birbirleri ile münasebetlerini sağlayan kaideler yapar. Kısaca İslam dünyasında yaşayan insanların ve toplumların hayat prensibidir... İslamcılık akımı, bütün diğer akımlardan daha fazla ve daha tesirli bir şekilde, yalnız siyasal hayata değil tümü ile umumi hayata, sosyal hayata karışmak ve tesir etmek imkanı aramış, bu imkanı bol bol elde etmiştir. İslam dininin yapısı icabı, ferdin iç hayatını, Tanrısı ile münasebetlerini düzenlemekle yetinmemiştir. Aynı zamanda fertlerle ve devletle olan münasebetlerine de daimi surette karışmak, kısacası hukuki hayatı da din ilkelerine uygun olarak düzenlemek yollarına başvurmuştur.*” Tarık Zafer Tunaya, **İslamcılık Akımı**, s. 19, 85-86. Feroz Ahmad, laiklik politikasının iki temel nedeni olduğundan bahsetmekte; birisini, Türkiye’yi modern ve sanayileşmiş bir topluma dönüştürmek; diğerini, dinin politika aracı olmaktan çıkarılarak gericilik ve karşı devrime yol açacak olayları engellemek kararı olduğunu söylemektedir.. Bkz. Feroz Ahmad, **agm**, s. 42.

²¹⁴ Timur, Kemalizm’in İslam dünya görüşünü ortadan kaldırmadığını, İslam’ın teokratik vasfının bertaraf edilmeye çalışıldığını söylemekte; ezanın ve hutbelerin Türkçe okunmasını, Kuran’ın tercüme edilmesini ve İlahiyat Fakültesi’nin kurulmasından bahsetmekte, böylece dine bilim zihniyeti aşılansarak İslam’ın rasyonelleştirilmesine yöneldiğini söylemektedir. Taner Timur, **Türk İnkılâbı Tarihi Anlamı ve Felsefi Temeli**, ss. 124-125. Feroz Ahmad toplumun ve bireyin rasyonelleşme zorunluluğundan bahsetmektedir: “*Laiklik aynı zamanda sanayileşen bir toplumda günlük hayatın her yönünü rasyonelleştirmek zorunluluğu gibi daha da temel bir eğilimin tezahürüydü. Kısaca sanayileşmek demek, rasyonelleşmek demektir. Yani, en kamusalardan en özele, devletten ekonomiye, evlilik ilişkilerine, aileye ve hatta kişisel dostluklara kadar toplumun her yanını etkileyen bir süreç*

Hâkimiyetin kaynağının din temasından arındırılması, dinin siyasi ve sosyal olarak etkinliğinin kabul edilmemesi, ruhban sınıfının reddi, yol gösterici olarak aklın ve bilimin tercih edilmesi radikal değişikliklerdir. Bunların her biri siyasal, sosyolojik ve psikolojik olarak otorite kaynağına yönelik tutumlardır. Nitekim dönem içerisinde çeşitli suikast girişimleri, isyanlar, rejime karşı ayaklanmalar ya da simgesel gösteriler olmuştur. Amaçlanan bu ideallerin, kısa süreli devrimsel atılımlarla yapılmış olmasına rağmen uzun süreli bilinç oluşumu²¹⁵ gerektirdiği söylenebilir.

5- “Mutedil” Devletçilik

Türk İnkılâbı'nın ekonomik kalkınmayı esas almakta olan iktisat politikasının²¹⁶ niteliğini, milli iktisat; amacını, sanayileşme; yöntemini, yaptırıcı ve yapıcı olma olarak değerlendirmek mümkün görünmektedir.

5.1. “Mutedil” Devletçiliğin Niteliği

Dönemin iktisat politikasının niteliğine ana hatları ile bakıldığı zaman, bunun her yönü ile milli olması gerektiği hassasiyetinin varlığı dikkati çekmektedir. Milli olmasından kasıt, sistem olarak liberal ya da devletçi olmaktan ziyade yöntem ne

laikleşmek demektir.” Feroz Ahmad, “Türkiye’de Kemalizm ve Siyasetin Laikleşmesi”, **Atatürk’ün Düşünce ve Uygulamalarının Evrensel Boyutları**, 2-6 Kasım 1981 Uluslar arası Sempozyum, Ankara Üniversitesi yayını, Ankara 1981, s. 44. Karal, Türkiye’deki laikliği, inkılâbın bütün dallarında, bu dalların her birinin ayrıntılarında din ile devletin ayrılması demek olduğunu; Türk İnkılâbı'nın laiklik anlayışını, vicdan özgürlüğünden başka, özgür olarak düşünen, özgür olarak iradesine sahip bulunmak anlamında olduğunu vurgulamaktadır. E Ziya Karal, “Atatürk ve Türk İnkılâbı'nın Özellikleri”, **Atatürkçü Düşünce**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1992, s. 413.

²¹⁵ Tekinalp, cemaatlerin ileride alacakları durumdan bahsetmektedir: “*Mademki Kemalist meslek böyle istiyor, sırası gelince, dini cemaatlerin de er geç, maziden miras kalan diğer pek çok şeylere iltihak etmek üzere tarihe fırlatılıp atılacağına şüphe yoktur.*” Tekinalp, **age**, s. 303. Falih Rıfkı, ibadet reformunun devam edeceğini söylemektedir: “*Atatürk ibadet devrimine ezan ve namazı Türkçeleştirmekle başlamıştı. Gerçekte verdiği ilk emir ezan ve namazın Türkçeleşmesi idi. Muhafazakarların sözcülüğünü yapan İnönü, Atatürk’e yalvarmış, önce ezanı Türkçeleştirelim, sonra namaza sıra gelir, demişti. Arkadan dil ve Kuran metni meseleleri çıkıp namazın Türkçeleşmesi gecikti idi. Atatürk sağ kalsaydı ibadet reformu olacağına da şüphe yoktu.*” Falih Rıfkı, Atatürk döneminde kurulan imam-hatip okullarının, laikliğin dinsizlik olduğunu halka telkin eden eski hocaların yerine “*laisizmin bizzat Müslümanlığın da kurtuluş davası olduğu*”nu halka anlatacak yeni hocaları yetiştirmesi amacıyla kurulduğunu söylemektedir. Falih Rıfkı Atay, **Çankaya**, s. 394, 501.

²¹⁶ Mustafa Kemal, 16 Ocak 1923 tarihinde İstanbul gazeteleri temsilcilerine verdiği demeçte, “*Yeni Türkiye devleti, temellerini süngü ile değil; süngünün bile dayandığı iktisat bilgisi ile kuracaktır.*” demektedir. **ASD**, s. 423.

olursa olsun, kalkınmada kaynakların yurt içinde aranması, bulunması ve yürütülmesi gerektiğidir. Sermayenin milli olmasının istenmesi, aynı zamanda ekonominin bağımsızlığı ile alakalı görülmektedir.²¹⁷ Yabancı sermayenin, ekonomik bağımsızlığı zedelediği düşünülmektedir. Bu bakımdan yabancı sermaye sahibinin ya da ticaret erbabının yararlı olmayacağı düşünülmüştür. Fakat hem Osmanlı'dan devralınan ekonominin yetersizliği hem savaştan yeni çıkılmasının yarattığı ekonomik zorluklar hem de Lozan Antlaşması'ndan artakalan gümrük tarifeleri ve Osmanlı borçları gibi yükümlülükler, özellikle 1923-1931 yılları arasında yabancı sermayeye karşı açık kapı bırakılmasına neden olmuştur.

Yabancı sermayeye bırakılan açık kapı, komisyonculukta milli bir yapının doğmasına yol açmıştır. Bu yaklaşımı özellikle 1923-1931 yılları arasında görmekteyiz. Bu yıllar, özel sermaye ve girişimlerin desteklendiği yıllardır. Nitekim erken bir dönem olmasına rağmen Milli Mücadele'nin başarı ile sonuçlanmasının ardından kurulan Milli Türk Ticaret Birliği, o ana kadar batı sermayesi ile Türkiye arasında aracılık, komisyonculuk yapan gayrimüslim ticaret erbabının ekonomik hayattan tasfiyesinin sağlanmasını, bunun yerine, aracılığı Türk tacirlerinin yapmasını istemektedir.²¹⁸ İstanbul Ticaret Odası da bünyesini bu amaçla millileştirmeye çalışmaktadır. 1923 İzmir İktisat Kongresi kararlarına bakıldığında yabancı sermayeye bakış açısının olumlu²¹⁹, komisyoncuların millileşmesi yönünde bir anlayışın hakim olduğu söylenebilir.²²⁰ Yabancı sermaye ile ekonomik işbirliği yaparak ekonomik gelişmeyi hedefleyen bu tutum, 1923-1930 yılları arasında

²¹⁷ Milli İktisat yaratılmak isteğinin bağımsızlık anlayışı ile ilgisi için Bağımsızlık konusunun "Ekonominin Bağımsızlığı" bahsine bakınız.

²¹⁸ Hamdi Başar, **Ahmet Hamdi Başar'ın Hatıraları**, Yay. Haz. Murat Koraltürk, C. 1, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2007, ss. 127-134.

²¹⁹ Boratav, bu tutumun Milli Mücadele döneminde de var olduğu, Celalettin Arif'in Ereğli Kömür Havzasında siyasi nüfusunu İtalyan sermayesi lehine kullanması, Bekir Sami'nin Fransız ve İtalyanlarla 1921 Martında imzaladığı ikili anlaşmalar, Refet Bele'nin 1921 Kasımında İngiliz siyasi desteğine karşı İngiliz sermayesine kolaylık sağlanacağı vaadi, Rıza Nur'un İngilizlere, Ruslara karşı jandarma olma önerisi örnekleri ile değerlendirmektedir. Korkut Boratav, **Türkiye'de Devletçilik**, 2. Baskı, Savaş Yayınları, Ankara 1982, s. 25.

²²⁰ Avcioğlu kongreye egemen olan görüşü "Devlet karışmasın, biz yapalım" değil, "Devlet, bizi her planda desteklesin" görüşü olarak görmekte ve 1931'e kadar geçen süreci şöyle değerlendirmektedir: "Milliyetçi Türkiye'de, görünüşe göre, ön plana Türk işadamları çıkmıştır. Türk olmayan çıkar çevreleri, ikinci plana geçmiştir. Meselâ İstanbul Ticaret Odası'nda Manohyon, Dikran, Vitali, Kamhi ve Zaven Efendi saltanatı yıkılmıştır. Yerini İbrahim Paşazade, Hacızâde, Yelkencizâde, Kırzâde, Velizade, Sofuzâde, Nemlizade vb. gibi Müslüman işadamları atmıştır... Soyadları Türkleşmiş, Türk görünmeye önem verilmiş, ama asıl değişmesi gereken ticarî yapı değişmemiştir. Ankara'nın zaferi ile durumu güçlenen Türk burjuvazisi, büyük şehir kompradorları ile ortaklıktan öte bir istekte bulunmamıştır." Doğan Avcioğlu, **Türkiye'nin Düzeni**, C. 1, s. 245, 289.

kurulan Türk anonim şirketlerinin bütçesinin yarıya yakınının yabancı sermayeli olmasına neden olmuştur.

Emperyalizmin askeri ve siyasi yönü ile çatışmış bir ülke için, ekonomik yönü ile de çatışması kaçınılmaz görülmektedir.²²¹ Fakat ekonomik sıkıntılar nedeniyle yabancı sermayeye ılımlı bakılmıştır. Nitekim bu süreçte yabancı sermaye, yararlı ve zararlı olarak iki şekilde değerlendirilmiştir.²²² Zararlılar milli hakimiyete ve bağımsızlığa saygılı olmayanlar; yararlılar sadece ticaret amacıyla gelenler şeklinde algılanmıştır. Bu durum, tarihi deneyimler nedeniyle dış yardım, borçlanma ve yabancı sermaye gibi bağımlılık yaratacak ekonomik ilişkilere karşı tereddütlü yaklaşılmasından ve bütün bunlar olmadan kalkınmanın sağlanamayacağı çelişkisinden/şüphesinden kaynaklanan bir yaklaşım olarak görülebilir. Nitekim borçlanma olmadan milli ekonominin geliştirilmek istenmesi, tasarrufa önem verilmesi gibi bir tutumu da beraberinde getirmiştir.²²³

1931 yılına gelindiğinde kalkınmada sermayenin milli olması gerektiği yönündeki düşünüş ağırlık kazanmıştır. 1929 yılı dünya ekonomik buhranı, sadece serbest piyasanın bir ekonomik kalkınma modeli olarak tercih edilmesi yönünde çekince yaratmakla kalmamış; aynı zamanda yabancı sermayenin algılanmasında da yaklaşım değişikliğine neden olmuştur. Artık yabancı sermaye, yararlı-yararsız değerlendirmelerden uzaklaşmış; tamamen normal dışı sermaye olarak görülmeye başlamıştır. 1931 yılında CHF parti programında “*Normal sermayenin yegâne menbaı milli say ve tasarruftur*” cümlesi yer almaktadır.²²⁴ Bu madde, yabancı sermayeyi anormal görmektedir.²²⁵ Sermaye sahibi bir yabancı şirketin, sadece kendi

²²¹ Tekinalp, şöyle demektedir: “*Kemalizm, garbe doğru yol alırken demokratik rejimi benimserken, gözü kapalı yürümek istememiştir; fakre karşı bir vampir gibi dikilen kapitalizmin korkunç manzarasını pekala görmüştür; milleti kapitalizmin esaretine düşürecek olduktan sonra siyasi esaretten kurtarmak neye yarar, demiştir.*” Tekinalp, **age**, s. 225.

²²² Bu tutumun tüm döneme yayıldığı gözlenebilir. Sivas Kongresi'nin kararlarında da milli ilkelere saygılı ve istila düşüncesi beslemeyen yabancı sermayenin sevinçle karşılanacağı belirtilmiştir. Bkz. **ATTB**, s. 102.

²²³ Boratav, 1929'da kurulan İktisat ve Tasarruf Cemiyeti ve düzenlenmeye başlayan Tasarruf ve Yerli Mallar Haftaları, bu tutumun belirtileri olarak görür. Korkut Boratav, **age**, s. 67.

²²⁴ **C.H.F Program**, Ankara 1931, s. 15.

²²⁵ Program Encümeni Sözcüsü Refik Şevket, konu ile ilgili olarak şöyle der: “*Normal sermayeden milli sermaye kastedilmiştir. Maksat kendi menabii milliyemizden elde ettiğimiz sermayedir. Bunun haricindeki sermaye anormaldir*” diyerek bu tutumu açıkça ortaya koymuştur.” **C.H.F Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları**, s. 31. Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1931 yılı programının izahını yapan Recep Peker, vatandaşlara tahsis edilecek kredinin milli sermayeye dayandırılmasını, programın

menfaatini düşünmesi, bir başka deyişle milli menfaati önemsememesi eleştirilmiştir.²²⁶

Millileştirmeye yönelik yaklaşım tarzı ise belirgin olarak devam etmektedir. Yabancı şirketlerin millileştirilmesi özellikle 1933 yılından itibaren hız kazanmıştır.²²⁷ Demiryolları faaliyetlerinin neredeyse tamamı milli sermayeye dayandırılmıştır. Yabancıların ellerindeki demiryolu hatları satın alınmış, yeni hatlar yerli sermaye ile yapılmıştır.²²⁸ 1925 Limanlar Kanunu ile Türkiye'deki limanların idare ve bakımını devlet üzerine almıştır. 1926 Kabotaj Kanunu ile de Türk sahillerinin bir noktasından diğerine deniz ulaşımı ve buna dair tüm faaliyetler Türk vatandaşlarına bırakılmıştır. Yabancı sermayenin elinde bulunan tütün inhisarı, 1925 yılında satın alınmıştır. 1926 yılında üretime başlayan Uşak ve Alpullu Şeker Fabrikaları devletin desteğine dayanarak özel şirketlerce kurulmuştur. Yine bu dönemde madenlerin ya bizzat devletçe veya devletle birlikte Türk tüzel kişilerin katılacağı ortaklıklar tarafından yönetilmesi ya da sermayesinin %51'i Türklere ait olan Türk şirketlerine ihale olunması öngörülmüştür. Madenlerde yalnız Türklerin çalıştırılacağı; sadece Türkiye'de var olmayan meslek alanlarında, bir Türk gencini yetiştirmek şartıyla, yabancı teknisyenlerin istihdamına izin verileceği kabul edilmiştir. Benzin ve petrol ithalini devlet tekeline almıştır. Ekonomik yapıda bireylerin Türk olma unsuru, dönem boyunca dikkat edilen bir husus olmuştur.²²⁹

önemli bir esası olarak görür: "Milli krediyi temin edecek sermayenin, milli çalışma ile kazanılmış ve biriktirilmiş olması, programda mühim bir esastır." Recep Peker, **CHF Programının İzahı**, s. 14.

²²⁶ Cumhuriyet Halk Partisi'nin Üçüncü Büyük Kongresi'nde Denizli Milletvekili Aydın demiryolu şirketinden bahsederken şöyle der: "Aydın demiryolu şirketi, öyle bir şirkettir ki, Efendiler kendi menfaatinden başka ve kendi istifadesinden başka hiçbir şeyi düşünmeyen bir şirkettir." Tokat Milletvekili de bu konuşma üzerine şöyle der: "Ona şüphe mi var. Çünkü ecnebi şirkettir." **C.H.F Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları**, s. 150.

²²⁷ Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni**, C. 1, ss. 295-296.

²²⁸ Ahmet Hamdi Başar'a göre ilk milyonerlerimizi demiryolları yaratmıştır: "Biz henüz kendi adamlarımız ve paramızla demiryolu yapamayacağımızı bildiğimizden, bu işleri başlangıçta İsveç grubuna vermiştik. Fakat artıdan bir iki yıl geçince, bu grubun emrinde çalışan Türk taşeronları yetişmiş ve devletten doğruca müteahhit olarak onlar işleri üzerinde almaya başlamıştı. En çok ve en çabuk ray döşeyen hadsiz hesapsız para kazanıyordu. Vahit fiyat üzerine işi taahhüd edenler, bu fiyatlara esas olan işçi kazması yerine ekskavatör kullanınca, maliyetler üç dört misli azalıyor, kârlar da o ölçüde çoğalıyordu. İlk milyonerlerimiz böyle doğdu." Barış Dünyası Dergisi, sayı: 63'den Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni**, C. 1, s. 292'deki dipnot

²²⁹ Korkut Boratav, **age**, ss. 75-86. Ticarete taşışın men ve ihracatın murakabesi ve korunması hakkındaki kanuna ak kanun (9.6.1936) Ticaretle uğraşanların devletten ruhsatname almaları islenmiştir. Ruhsatname için Türk olma unsuru eklenmiştir. Bkz. Korkut Boratav, **age**, s. 183.

5.2. “Mutedil” Devletçiliğin Amacı

Türk İnkılâbı’nda iktisadi kalkınmanın esas amacının sanayileşmek olarak anlaşıldığı ve böyle hedeflendiği görülmektedir. Bunu 1923-1938 yılları arası için söylemek mümkündür.²³⁰ Sanayileşmede, tarımdan tekstile, maden işlerinden ulaşıma, mimariden alt yapı işlerine kadar her alanda tekniğin kullanılması ve yerleştirilmesi hedeflenmiştir.

Özellikle 1930’lu yıllarda devletçilik politikaları ile belirginleşen planlı sanayileşme faaliyetleri, bağımsız kalkınmaya ilişkin görülmektedir. Buna göre sadece ziraatla uğraşmak ve ağır sanayide gelişmemiş olmak, gelişmiş ülkelerin hammadde kaynağı durumuna düşüleceği öngörüsü ile açıklanmıştır. Bunun önüne geçmek için bir an önce sanayileşmenin gerektiği düşünülmektedir.²³¹

Dönem içerisinde, sınıfların oluşumuna neden olacağı için, sanayileşme politikasına karşı düşüncesinin de varlığından söz etmek mümkündür; fakat bu reddedilmiş bir düşüncedir.²³²

²³⁰ Kurulan fabrikalara şunları örnek verebiliriz: Alpullu Şeker fabrikası (1926), Uşak Şeker fabrikası (1926), Bünyan Dokuma Fabrikası (1927), Eskişehir Şeker fabrikası (1933), Turhal Şeker Fabrikası (1934), Bakırköy Bez fabrikası (1934), Konya-Ereğli Bez fabrikası (1934), Kayseri Bez Fabrikası (1934), İzmit Birinci Kağıt ve Karton Fabrikası (1936), Karabük Demir-Çelik Fabrikası (1937), Ereğli Bez Fabrikası (1937), Gemlik İpek Fabrikası (1938), Bursa Merinos Fabrikası (1938).

²³¹ Birinci Sanayi Planı’nda şöyle denmektedir: “*Büyük sanayici memleketler... ziraatçı memleketleri her zaman için hammadde müstahsili mevkiinde bırakmak ve bu memleketin piyasalarına hakim olmak davasında müttetiklerdir. Bu itibarla ziraatçı memleketlerin silkinme hareketlerine er geç set çekmek hususunda siyasi nüfuslarını kullanmakta da birleşeceklerdir. Bazı zirai memleketler de ufak bir taviz mukabilinde bunu kabulden imtina etmeyeceklerdir. Bilhassa bu hakikat muhtaç olduğumuz sanayi, zaman kaybetmeden kurmak için en mühim muharrikimizdir.*” Afet İnan, **Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti’nin Birinci Sanayi Planı 1933**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1972. Sanayileşme sürecinde dış baskıya maruz kalmadan hızlı bir kalkınma hedeflenmiştir. Hammadde sağlayan konumdan hammaddesini işleyen konuma geçebilmek; sadece ziraatla meşgul olan bir memleket olmamak için sanayileşme faaliyetlerinde durağanlık ve tatminkarlık zararlı görülmüştür. Mustafa Kemal, 1 Kasım 1933 tarihli Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Dördüncü Dönem Üçüncü Toplanma Yılı’nı açarken şöyle demektedir: “*Memlekette çok gerekli olan sanayinin kurulması tamamlanmadıkça her yönden gönül rahatlığı duymamıza imkan yoktur. Bu nedenle memleketimizin sanayi kuruluşlarını tamamlamak için bütün güç ve dikkatinizi çekmeyi yerinde buluyorum.*” ASD, s. 814. Mustafa Kemal, 1 Kasım 1937 tarihli Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Beşinci Dönem Dördüncü Toplanma Yılı’nı açarken yaptığı konuşmasında şöyle demektedir: *Endüstrileşmek, en büyük milli davamız arasında yer almaktadır. Çalışması ve yaşaması için hammaddeleri memleketimizde bulunan büyük küçük her çeşit sanayi kuracağız ve işleteceğiz.*” ASD, s. 851.

²³² İsmail Hüsrev, 14 Nisan 1927 tarihli yazısında, medeni ülkelerin ekonomik hayatta geçirdikleri tarihi devreleri anlattıktan sonra sanayi siyasetinin önemini anlatmakta ve tek kalkınma yolunun ziraat olduğunu önerenlerin “*henüz matbuata aks edemese de*” varlığına dikkat çekmektedir: “*Sanayi siyasetimize karşı menfi fikirler besleyen unsurlar, inkılâpların dost görülen düşmanlarıdır... Biz, böyle bir nazariyeyi daha kıvılcım halinde iken söndürmenin ilim ve siyaset nokta-i nazarında elzem*

5.3. “Mutedil” Devletçiliğin Yöntemi

Türk İnkılâbı'nın sanayileşme amaçlı ekonomik politika yöntemini “yaptırcı” ve “yapıcı” olarak değerlendirmek mümkündür.²³³ Yöntem olarak yaptırcılığın özellikle 1923-1931 yıllarında yoğun olmakla beraber 1938'e kadar dağılımını yapabilirken; yaptırcılığın, 1931 yılında kabul edilen devletçilik politikası ile prensip haline geldiğini söyleyebiliriz.

5.3.1. “Yaptırcılık” (1923-1938)

Yaptırcılık anlayışı, özellikle sanayi ve ticarete, teşvik ve yönlendirici düzenlemelerin yapıldığı ekonomik konulardaki devlet müdahalesi olarak görülebilir. Ülkenin yeniden kurulması, Lozan'dan kalan iktisadi yükümlülükler gibi nedenlerden dolayı, 1920'lerin Türkiye'sinde liberal ya da devletçi bir iktisat politikasının uygulanmasının güç olduğu görülmektedir.²³⁴ Bu şartlarda yapılabilen, yabancı şirketleri millileştirme, sanayiye destekleme, özel ve devlet kapitalizmini geliştirme yolunda atılan adımlardır.

Lozan Barış Antlaşması ile Türkiye'de kapitülasyonlar her bakımdan kaldırılmıştır; fakat Osmanlı borçları ile gümrük sorunları, 1923 sonrasının iktisadi gelişmesine olumsuz etkilerini sürdürmüştür. Türkiye, Osmanlı borçlarının 2/3'lük kısmını ödeme ile yükümlü tutulurken ticaret sözleşmesi gereği, 1928 yılının sonuna kadar Osmanlı gümrüklerini uygulamayı kabul etmiştir. Gümrük vergilerini arttırma

olduğu kanaatindeyiz. İsmail Hüsrev [Tökin], “Sanayi Siyasetimiz”, Hayat Mecmuası, 14 Nisan 1927'den **Atatürk Devri Fikir Hayatı I**, ss. 395-396.

²³³ 1933 yılında yayınlanan Cumhuriyetin Onuncu Yıl Kitabı'nın, “Türk İstiklalinin ve İnkılâbının Yüksek Mefhumlarını İfade Eden Kısa Sözler” başlıklı kısımda verilen ve inkılâbın özlü sözlerinden biri olarak kabul edilen sözlerden biri de şudur: “*Devletin yapıcılık kuvvetine inan*” **Onuncu Yıl Kitabı (1923-1933)**, s. 207. Celal Bayar'ın, İktisat Vekili iken, 1936 yılı içerisinde bu kullanımı iki kez ifade ettiği görülmektedir. İlki, II. Beş Yıllık Plan hakkında toplanan endüstri kongresini açış konuşmasıdır ve bu konuşmada ekonomi politikası olarak yapıcı ve yaptırcı konumda kalınmak istendiğinden bahsetmekte ve yaptırcı olmak kısmını özel teşebbüsün desteklenmesi olarak gördüğünü belirtmektedir. İkinci konuşması ise, Elishleri ve Küçük Sanatlar Kongresi Açılışındadır. Bayar bu konuşmasında, yapıcılığı büyük sanayi, yaptırcılığı ise küçük sanayi ile açıklamaktadır. Bkz. **Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri, Ekonomik Konulara Dair (1921-1938)**, Der. Özel Şahingiray, İşbankası Kültür Yayınları, İstanbul 1999, s. 142, 156. Buna ilaveten Mustafa Kemal, 1 Kasım 1938 tarihli Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin beşinci dönem dördüncü toplanma yılını açarken Celal Bayar tarafından okunan söylevinde “*Devletin ekonomik alandaki yapıcı ve yaptırcı gücü ve prensibinden*” bahsetmektedir. **ASD**, s. 867.

²³⁴ Timur, bu bakımdan, dönemin iktisat siyasetini toplumsal görüş olarak değerlendirmek gerektiğini vurgulamaktadır. Taner Timur, **Türk İnkılâbı Tarihi Anlamı ve Felsefi Temeli**, s. 103.

yetkisi yoktur. Bu durum, ticarete devamlı olarak açık verilmesine neden olmuştur.²³⁵ Bu bakımdan yerli ve milli sermayenin himayesi mümkün olmamıştır.

1923-1931 yılları arasında ise, devlet müdahalesinin varlığı ve bu konuda belirleyici olduğu görülmektedir. Bu dönemde müdahalesiz liberal hayat söz konusu değildir. Dönemdeki asıl amaç, çeşitli teşviklerle özel sermaye birikimini ve kapitalist gelişmeyi hızlandırıcı rol oynamaktır. Diğer taraftan devlet işletmeciliği de belirgin değildir. Tuz, benzin, barut ve patlayıcı maddeler gibi devlet tekellerinin özel ve yabancı şirketlere verildiği; neredeyse hiçbirinin devlet işletmesi olarak tutulmadığı görülmektedir. Tekellerin varlığı, aşarın kaldırıldığı ve gümrük gelirlerinin azaldığı bu dönemde, devlete önemli bir gelir sağlamıştır.²³⁶

Teşvik-i Sanayi Kanunu, dönemin iktisat mevzuatı içerisinde özel bir yeri olan, özel sanayici ve madencileri teşvik eden 15 yıllık bir program olarak ortaya çıkmıştır. 28 Mayıs 1927 tarihli bu kanun, çeşitli sanayi kollarındaki kuruluşlara arsa tahsisi, vergi kolaylıkları, ulaşım tarifelerinde indirim ve primler şeklinde teşvikler içermektedir. Bu teşvikler, ekonomik olarak piyasaya bir canlılık sağlamıştır.²³⁷

5.3.2. “Yapıcılık” (1931-1938)

“Yapıcılık” olarak ele aldığımız devletçiliğin gerekleri ve amaçlarına bakıldığında, bunun hızlı sanayileşme hedefi ile açıklandığı görülmektedir.²³⁸ Bu bakımdan sanayileşmeyi, serbest piyasanın yapmayacağı ya da yapması uzun süre alacağı düşünülen kuruluşlara yönelmek, devletçiliğin esas amacı olarak ele alınmıştır. Sanayileşme sürecinin elden geldiği kadar kısaltılmak istenmesi, devlet

²³⁵ 1929 yılına kadar devlet ticarete açık vermektedir. 1930 yılından itibaren bu açığın kapandığı görülmektedir. Bkz. Haldun Derin, **Türkiye’de Devletçilik**, Çituri Biraderler Basımevi, İstanbul 1940, s. 111’deki tablo.

²³⁶ Boratav, ihaleler mekanizmasının belli sermaye çevrelerinin lehine kullanılmasının ve bu şekilde eşit rekabet şartlarını ortadan kaldırılması bakımından da dönemin liberal olmayan nitelikler taşıdığına işaret eder. Bkz. Korkut Boratav, **age**, s. 7, 21-23.

²³⁷ 1923-31 yılları arasında sanayi gelişiminin şeker, çimento, kömür, linyit, ipek, pamuk ve yünlü imalatının, 1923 yılına göre, ortalama olarak %200-250 oranında arttığı görülür. Bkz. Haldun Derin, **age**, ss. 87-91.

²³⁸ Tekinalp, kapitalizmin dünyada geliştiğini, Türkiye’nin bu gelişmişliğe yetişebilmesi için acele etmesi gerektiğini bu nedenle de devletçiliğin uygulandığını belirtmektedir: “*Öteki milletler gibi hareket etmek, teşebbüsü şahsının sermayeler yığılması, servetler vücude getirmek hususunda elzem olan şahısları ve ekonomik şeraiti hazırlaması için bir asır beklemek mi lâzımdı? Böyle hareket edilecek olursa, ara yerde ekonomik esaret, yeni Türkiye’ye, eski Türkiye’de olduğundan daha kuvvetle yerleşecekti. Türk teşebbüsü şahsisi yabancı kapitalizm boyunduruğu altından başını kaldırabilecek ve istikâline kavuşacağı ümid edebilecek miydi?*” Tekinalp, **age**, s. 231.

işletmeciliğine gidişe bir etken olarak görülmüştür.²³⁹ Nitekim bu dönemde, 1931'den önceki ekonomi politikalarından farklı olarak, artık devlet işletmeciliği uygulamaya sokulmuştur.²⁴⁰

İktisat politikasında devletçiliğe geçiş sürecinde, 1929 dünya ekonomik buhranının Türkiye'ye yansımalarının, özel teşebbüs yoluyla kalkınmanın yetersiz görülmesinin ve siyasi gündemin etkili olduğu anlaşılmaktadır.²⁴¹ 1929 dünya ekonomik buhranı yıllarında Batı kapitalist sistemi sıkıntı içinde iken Sovyet Rusya'da devletin önemli rol oynadığı iktisat politikasının başarıları dikkat çekicidir. Devletin bizzat kendi sanayisini kurması, temel alt yapı yatırımlarına bizzat girişmesi ve bunu yaparken de ekonomik hayatın diğer yönleri üzerindeki kontrolünü arttırması yöntemi Türkiye'de belirgin bir seçenek olarak ortaya çıkmıştır.

Devletçiliğe geçiş sürecinde 1930'lu yılların başında çok partili hayat geçiş denemesinin etkilerinin olduğu da görülmektedir. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın geniş halk yığınlarını arkasına toplamasının nedeni, ideolojik değil; aynı zamanda 1923-1931 yılları arası uygulanan ekonomik politikaların sonucu çeşitli çıkar gruplarının birleşmesinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Serbest Cumhuriyet Fırkası, iktisadi olarak sadece durumun belirginleşmesini sağlamıştır; asıl husus, 1923-1930 yılları arasındaki iktisadi politikaların ülkenin kalkınması ve sanayileşmesi için gerekli olup olmadığı konusudur. Özel teşebbüsün desteklenmesi ve yabancı sermayeye karşı takınılan davetkâr tutum, hızlı kalkınma için yeterli olmamış; aksine bazı olumsuzlukları doğurmuştur. Özel sermaye, aşırı kârlar elde etmesine rağmen daha fazla himaye ve muafiyet isterken geniş halk yığınları yararına tatminkar sonuçlar elde edilememiştir. Bu durum, Cumhuriyet Halk Partisi'nde Milli

²³⁹ Cumhuriyet Halk Partisi'nin Üçüncü Büyük Kongresi'nde partinin ana vasıfları olarak kabul edilen maddelerden iktisat ile ilgili olan prensip şöyle belirlenmiştir: "*Ferdi mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi mamuriyete erdirmek için milletin umumi ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde –bilhassa iktisadi sahada- devleti fiilen alakadar etmek mühim esaslarımızdandır.*" **C.H.F Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları**, s. 30.

²⁴⁰ Devletçiliği, devlet müdahaleciliği ile eş anlamda tutan ve bunu Cumhuriyet Halk Partisi'nin Üçüncü Büyük Kongresi'nde bu şekilde açıklayan Mustafa Şeref, (Bu açıklama için bkz. **C.H.F Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları**, s. 75.) bir müddet sonra devlet işletmeciliğini savunmuş; ardından iktisat vekilliği görevini bırakmış; yerine Celal Bayar geçmiştir. Selim İlkin, devlet müdahaleciliği ile devletçiliğin birbirine karıştırılmaması gereğinden söz eder ve devletçiliğin "devletin, devlet işletmeciliğine başlaması olayı" olarak görür. Selim İlkin, bunu Emre Kongar'ın sunduğu "Devletçiliğin İlanı Üzerine" adlı tebliğin tartışmalar kısmında söylemiştir. Bkz. **Atatürk'ün Düşünce ve Uygulamalarının Evrensel Boyutları**, s. 304.

²⁴¹ Bkz. İlhan Tekeli, Selim İlkin, **1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları**, Odtü Yayıncılık, Ankara 1972.

Mücadele'nin verdiği itibarın azalmasına neden olmuştur. Ülkenin iktisadi düzeninde hızlı bir kalkınma sağlanmadığı zaman, toplumsal ve siyasi yeniliklerin de yerleşemeyeceği kanısı yerleşmiştir. Nitekim Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasından sonra Mustafa Kemal'in yaptığı Anadolu gezisi sonrası hızlı bir iktisadi kalkınma hedefinin belirginleştiği görülmektedir.

Devletçilik politikasının bir çeşit açıklaması da halkın, her türlü ihtiyacı devletten istemesi ve beklemesi olarak değerlendirilmiştir.²⁴² Halk, haklarını ve ihtiyaçlarını devletin gözetmesini istemektedir ve devletin, halk yararı için iktisadi teşebbüslerde bulunması taraftarıdır. Bunlarla birlikte ekonomik olarak hızlı bir kalkınma planının hayata geçirilmesi durumunda dahi, kalkınmanın uzun zaman alacağı bilinmektedir.²⁴³

1929 yılı başlarında kaleme alınmış olan Medeni Bilgiler'de Mustafa Kemal, ekonomik açıdan devletin bireyi teşvik edici ve geliştirici rolünden bahsederken, devletin kendi faaliyetleri ile bireye engel oluşturmamasının önemine dikkat çekmektedir. Ekonomik açıdan bireyin girişimlerinin sonucunu beklemenin doğru olmadığını, önemli ve büyük işleri ancak devletin yapabileceğini söylemektedir. Demokrasi prensibinden ayrılmamak kaydıyla Türkiye Cumhuriyeti'ni yönetenlerin "mutedil devletçilik" prensibi ile yürümelerini, içinde bulunulan şartlara daha uygun görmektedir. Mutedil devletçiliğin, üretim ve dağıtım araçlarını bireyin elinden alan, özel ve bireysel ekonomik faaliyetleri engelleyen ve sosyalizm prensibine dayanan kolektivistlikten ayrı olduğunu vurgulamaktadır.²⁴⁴ 27 Ocak 1931 tarihinde İzmir'de

²⁴² Mustafa Kemal, 27 Ocak 1931 tarihinde İzmir'de yaptığı konuşmada devletçilik prensibinden bahseder: "*Partimizin izlediği program, bir yönden tamamiyle demokratik, halkçı bir program olmakla beraber iktisadi açıdan devletçidir. Bu bakımdan partimize dayanan Cumhuriyet hükümetinin her açıdan vatandaşların hayatıyla, geleceğiyle ve rahatıyla ilgili olması doğaldır. Halkımız doğal olarak devletçidir ki, her türlü ihtiyacı devletten istemek için kendisinde bir hak görüyor. Bu nedenle milletimizin yaratılışı ile partimizin programında tamamiyle bir uyum vardır.*" ASD, s. 775. Sadri Etem, konu hakkında şöyle der: "*Türk devletçiliğinin, yerli teşebbüslerinin üzerinden bir saniye kalktığını tasavvur ediniz: İkinci saniyede bütün milli sermaye müesseselerinin yerlerinde yeller eser.*" Etem, Sadri, **age**, 106.

²⁴³ Mustafa Kemal, 27 Ocak 1931 tarihinde İzmir'de yaptığı konuşmada, "*Bütün yüzyıllar içinde göz ardı edilmiş memleketi, birkaç senede cennete çevirmek hayaline kapılmayız demektir.*" ASD, s. 775.

²⁴⁴ Afet İnan, **MBMKA EY**, ss. 62-64. İnan, bu eserin arkasında Mustafa Kemal'in el yazılarını da belge olarak sunmuştur. Alıntı yaptığımız bu kısımda geçen "mutedil devletçilik" kavramını, İnan'ın aynen almadığı, bunun yerine "devletçilik" ibaresini koyduğu görülmektedir. (Karşılaştırmak için bkz. s. 65, 533.) Aysan, mutedil kelimesinin katı bir devlet kapitalizmine ya da sosyalist bir kalkınma modeline dönüşmesini önlemek için konulduğunu belirtir. Bkz. Mustafa A. Aysan, "Atatürk'ün Ekonomik Görüşü", **Atatürk Yolu**, Otomarsan Kültür Yayını, İstanbul 1981, s. 80.

parti kongresi konuşmasında Mustafa Kemal, partinin iktisadi açıdan devletçi olduğunu söylemiştir.²⁴⁵ Bu konuşmada ilk kez, Halk Fırkası programının bir unsuru olarak devletçilikten söz edilmektedir.

Devletçi iktisat politikası, devlet işletmeciliği ve iktisadi hayatın kontrolü biçiminde iki şekilde yürütülmüştür. Devlet işletmeciliği olarak tesislerin devletçe kurulması yoluna gidilmiş, zaman zaman özel teşebbüsün kamulaştırılması da sağlanmıştır. Devlet işletmeciliği dışındaki kontroller de artmıştır.

1931-1938 döneminin iktisadi mevzuatına bakıldığında ticaret, ulaşım, sanayi, inhisar ve madencilik kollarında çeşitli devletçilik uygulamaları görülmektedir. Ticaretle ilgili olarak; dönemde tekelleşmenin olduğu (Örn. Çay, Şeker ve Kahve İthalatının Bir Elden İdaresi Hakkında Kanun 2.7.1932), üreticiyi koruyan düzenlemelerin varlığı (Hükümetçe Ziraat Bankasına mübayaa ettirilecek buğday hakkında kanun 3.7.1932), tefecilikle mücadele (Ödünç Para Verme işleri kanunu 8.6.1933) ve fiyatlara devlet müdahaleciliği (Endüstriyel mamulatin maliyet ve satış fiyatlarının kontrolü ve tesbiti hakkında kanun 8.6.1936) çeşitli kanunlarla tespit edilmiştir. Sanayi ile ilgili olarak; tesisler kurup işletmek amaçlı Devlet Sanayi Ofisi (3.7.1932) ve devlet tesislerine kredi sağlayacak olan Sanayi Kredi Bankası'nın kurulması; sonrasında ise bu ikisinin kaldırılarak Sümerbank'ın kurulması sağlanmıştır. Ulaşım ile ilgili olarak; demiryollarının, denizyollarının ve rıhtım işletmelerinin devletleştirilmesi, demiryollarında ise devlet işletmesi olarak hatların genişletilmesinin yanı sıra yabancı şirketlere ait hatların neredeyse tamamının millileştirildiği görülmektedir. Tekelleştirme konusunda; Barut ve Patlayıcı Maddelerle Av Malzemesi, Fişek ve Revolver İnhisarı (23.5.1934) ile Tütün ve Tütün İnhisarları (10.6.1938) önemli örneklerdir. Madencilik konusunda; Etibank'ın kurulması ve buna paralel olarak devlet müdahaleleri görülmektedir.²⁴⁶

Devletçiliğin, liberalizm ve sosyalizmin ekonomik yöntemlerinden farklı üçüncü bir şık olarak değerlendirildiği ve bu şekilde izah edildiği görülmektedir. Ekonominin devlet tarafından serbest bırakıldığı ve tamamen üstlenildiği bu iki sistemden farklı olarak, devletçiliğin ikisine de yer veren bir sistem olduğu kanısı

²⁴⁵ ASD, s. 775.

²⁴⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Korkut Boratav, **age**, ss. 181-209.

dönemin literatüründe hakim bir görüştür.²⁴⁷ Bu durumda devlet, şahsi teşebbüsleri özgür bırakırken öncelikli gördüğü alanlarda işletmeciliği eline almaktadır.

Türk İnkılâbı'nın birçok alanında gördüğümüz birleştirici/bütünleştirici vasfı, devletçilik politikasına da yön vermiştir. Liberal sistem, düzenden yoksun, dağıtıcı/parçalayıcı olarak değerlendirilmiştir.²⁴⁸ Liberal sistemde, kişinin kişiyi istismarına neden olabilecek yapısı, devletçiliğin tercih edilmesinin bir diğer yönü olarak açıklanmıştır.²⁴⁹ Liberal sistem, sınıf farklarını netleştirici vasfa sahip olduğu, bu nedenle sınıf farklarını arttırarak sınıflar arasında çatışmaya neden olacağı öngörüsüyle devletçilik politikası, bunlara tedbir olarak görülmüştür.²⁵⁰ Ekonomik kalkınmanın sağlanması ve sanayileşmenin gerçekleştirilmesi, çağdaş uygarlığa geçmenin temel şartı olarak değerlendirilmiş, sanayileşme ile birlikte toplumsal

²⁴⁷ Özellikle bu görüşü sistemleştirme çabaları içerisinde Kadrocuları görmekteyiz. Kadrocular, 1930'lu yıllarda inkılap prensiplerini, devletçilik ve halkçılık ekseninde sistematize etmekte ve devletçiliği kalkımda "üçüncü bir yol" olarak görmektedirler. Kadrocular için bkz. İlhan Tekeli, Selim İlkin, **Bir Cumhuriyet Öyküsü Kadrocuları ve Kadro'yu Anlamak**, Tarih Vakfı Yurt Yayını, İstanbul 2003. Recep Peker, CHP Dördüncü Büyük Kurultayı'nda şöyle der: "Sağımızda koyu fikirler, ... diyorlar ki bana, devlet karışamaz. Benden ne hesap sorabilir, ne beni kontrol edebilir. Ne yapacağım işin mahiyetini, ne kullanacağım ilk maddeyi, ne müstehlikten isteyeceğim fiyatı, ne kullandığım işçinin hakkını sorabilir. Öte tarafta bir kızıl Marksist de her şeyin devletin yapacağını, hususi teşebbüse bir şey bırakılmayacağını ifade ediyor. Hakikat, ne öyle ne böyledir... Bizim devletçiliğimizin hakiki manası, hususi teşebbüsün serbest olduğu; fakat umumi menfaatler noktasından gerek olan her ekonomik teşebbüste devletin yapıcılık saha ve salahiyetini açık bulunduruyor. Devlet, kendi yapacak ve kurulmasını teşvik ve himaye ettiği endüstriyi kontrol da edecektir... "Devlet denilen ana müessese istediği zaman herhangi bir işi yapabilir. Amma devlet bu işi yaptıktan sonra o sahada hususi teşebbüs erbabına iş kalmazsa hususi teşebbüs başka iş yapsın. Devlet bu yolda kayıt altına giremez" **CHP Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası**, s. 48, 61. Mustafa Kemal, 9 Mayıs 1935 tarihli Cumhuriyet Halk Partisi'nin Dördüncü Büyük Kurultayı'ni açış konuşmasında "Yepyeni bir güdümlü ekonomi kurmakla uğraşyoruz." derken ekonominin yönetilmesi ve yönlendirilmesinden bahsetmektedir. **ASD**, s. 826.

²⁴⁸ Peker, CHP Dördüncü Büyük Kurultayı'nda bu durumu şöyle belirtir: "Feodal devletten sonra, liberal devletin yıkılışı ulusal devletin doğuşu devrini getirmiştir. Ulusal devlet, keyfi bir idare değildir. Her kafadan bir ses çıkaran dağıtıcı bir idare demek de değildir. Bizim anladığımız ulusal devlet, nizamlı bir idarede herkesin özel teşebbüsü demektir." **CHP Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası**, s. 47.

²⁴⁹ Liberal politikaların zararlarından bahseden ve devletin iktisadi hayata müdahalesini belirten ilk görüşlerden birinin 12 Şubat 1929'da İsmet Paşa'nın tasarruf ve yerli malları haftasının açılışı vesilesiyle söylediği nutukta görmek mümkündür.

²⁵⁰ Necmeddin Sadak, ferdin yapamayacağı işler olduğu için devletçiliğin zaruri olduğunu, milli dayanışmaya yardımcı ve işsizliği yok edici vasfını ve hızlı endüstri amacını vurguladıktan sonra şöyle der: "Devletçiliğin en büyük faydası, kazanç ve kapitalin sayılı fertler elinde birikmesine engel olarak, Avrupa'da olduğu gibi sosyalizm, komünizm gibi cereyanların doğmasına sebep bırakmamaktır. Bunun içindir ki, büyük ekonomi ve endüstri hayatına devletçilik rejimi ile girişen Türkiye'de işçi ve patron kavgaları, milyoner ve aç sınıfları olmayacaktır." Necmeddin Sadık [Sadak], **age**, s. 77.

değişikliklerin de olacağı ve halihazırda yapılmış olan inkılapların kabul edileceği; yeniliklerin yerleşmesi hususunda hızlandırıcı etki yapacağı öngörülmüştür.²⁵¹

1931-1938 yılları arasında, devletin yapıcılık politikasının sonuçlarına bakıldığında, dışa kapalı bir biçimde sanayileşme yolunda önemli adımlar atıldığı görülmektedir. 1929 yılındaki dünya ekonomik buhranının büyük oranda dışında kalmış, imtiyazlı yabancı şirketler tasfiye edilmiştir. Demiryolu şebekesinden belediye hizmetlerine kadar birçok alanda millileştirmeler yapılmış; Batı sermayesine umut bağlayan sanayileşme modeli terk edilmiştir. Bütün bunların yanı sıra sermaye çevrelerinin gelişmesi de sağlanmıştır. Özellikle demiryolu şebekesi, elektrik santralleri, demir çelik endüstrisi gibi kamu yatırımları, devletçilik politikası adına inşa edilmekle beraber özel sanayinin çıkarları ile uzlaşan, sermaye çevrelerinin ve toprak sahiplerinin lehine işleyen bir ortam yaratıldığı görülmektedir. Yurt içinde üretilen hammaddelere yönelik devlet endüstrisinin kurulması, bütün üretici kesimlere yüksek talep sağlamıştır. Sermaye sahipleri ve büyük çiftçiler, piyasaya yönelik olarak bundan faydalanmışlardır.²⁵²

Devletçiliğin 1937 yılında anayasaya alınması, anayasanın diğer ilkeleri gibi hükümet ve parti değişmelerinden kurtarılıp sürekliliğini ve geleceğini garanti etmek amacını taşımaktadır.²⁵³ Nitekim bu görüşmelerde Şükrü Kaya, konu ile ilgili olarak şöyle demektedir:

“Asırların gösterdiği tarihin seyri isbat etmiştir ki modern tekniğin ve ekonominin, maliyenin teknik ve müsbet icaplarına, gündelik hayatlarını ferdi olarak ve cemiyet halinde uydurmayanlar daima geri kalmaya mahkumdurlar. İlerlememek, gerilemek, ezilmek demektir. Hayat mübarezesinde, bahusus devletler arasındaki hayat mübarezesinde geri kalmak çiğnenmek demektir. Çiğnenmemek için Türk’ün her gün daha fazla ileri adım atması lazım ve

²⁵¹ Berkes, toplumsal değişme ve gelişme anlayışının toplumun temel yapısında devrimsel değişmelere girmeden, çağdaş uygarlığa geçmenin ekonomik kalkınma yoluyla olabileceği, bu kalkınma sonucu olarak o temel yapının da değişeceği tezini ileri sürer ve tarihsel zorunluluklarla toplum yapısında devrimsel değişmeler yapmamış ya da uzun süreli evrimsel gelişmeyle aynı sonuca varamamış olan toplumların bulabildiği çıkar yolu devletçilik olarak görür. Bu görüşü, bir ideoloji olmaktan çok, durumun çözüm yolu olarak değerlendirir. Bkz. Niyazi Berkes, **Türk Düşününde Batı Sorunu**, s. 97.

²⁵² Boratav, büyük toprak ve sahibi grupların devletçilik döneminde dahi, siyasi iktidara en fazla etkide olan gruplar olduğunu ve diğer sınıf çıkarlarıyla bir çelişki söz konusu olduğunda daima tercih edildiğini belirtmektedir. Korkut Boratav, **age**, s. 117.

²⁵³ Niyazi Berkes, **Türk Düşününde Batı Sorunu**, s. 118.

*şarttır. Biz, yakın mazinin bıraktığı boşlukları doldurmakla mükellef olduğumuz gibi atiyen de çocuklarımıza hiçbir fena miras bırakmamak mecburiyetinde bulunan bir nesiliz.*²⁵⁴

Devletçiliğin herhangi bir doktrinden kaynaklanmaktan ziyade günün zorunluluklarından doğan bir arayış olduğu görülmektedir.²⁵⁵ Nitekim devletçilik uygulamaları, kapitalizmi geliştiren bir politika olmuş; özel teşebbüs lehine sonuçlar doğurmuştur.²⁵⁶ Bu bakımdan devletçiliği, ekonomik kalkınmada milli sanayileşme çabası olarak değerlendirmek mümkündür.

6- İnkılapçılık: Devredilen Mirasın Korunması ve İlerletilmeyi Bekleyen Kimi Konular

Türk İnkılabı'nın karakteristik özelliklerinin ana hatlarını belirleyen bağımsızlık, milliyetçilik, halkçılık, laiklik ve devletçilik gibi hususlarda; sosyal, ekonomik, siyasal ve kültürel kimi konularda bırakılan mirasın, hedeflenen aşamaya ulaşılması için, ilerletilmeyi ve geliştirilmeyi bekleyen bazı yönleri bulunmaktadır. Bunun yanı sıra ülke gündemine taşınan ya da ideal olarak belirtilmesine rağmen gerçekleştirilemeyen kimi konular da mevcuttur. İnkılapçılık ilkesi ile de açıklanabilecek olan bu tutumun sergilenmesi hususunda, barışçıl dış politika, ekonomik bağımsızlık gibi mevcut durumun korunmasının yanı sıra, genel olarak, ekonomik kalkınmanın sürdürülmesi, siyasal sistemin olgunlaştırılması, milli eğitimin yaygınlaştırılarak devam ettirilmesi, laiklik prensibinin ilerletilmesi ve toprak reformunun yapılması gibi temel konular, halen üzerinde durulması gerekli olan problemler olarak karşımıza çıkmaktadır. Fakat bunlardan öte, inkılâpçılık açısından, ülke bağımsızlığının korunması ve sağlanması, en önemli ilke olarak değerlendirilmelidir.

Bilindiği üzere, ekonomik açıdan sanayileşme süreci büyük oranda Birinci Sanayi Planı ile gerçekleştirilmiş; yeni bir sanayi planı da hazırlanmıştır. Bu bakımdan ülkenin ekonomik gelişmesi açısından sanayileşme sürecine devam

²⁵⁴ TBMM ZC, Dönem 5, Cilt 16, s. 59.

²⁵⁵ Taner Timur, **Türk İnkılâbı Tarihi Anlamı ve Felsefi Temeli**, s. 112.

²⁵⁶ Avcıoğlu, devletçiliğin en koyu yıllarında çıkartılan kanunlarda dahi, özel teşebbüsü koruyucu ve geliştirici hükümler yer aldığını vurgulamaktadır. Bkz. Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni**, C. 1, ss. 295-299.

edilmesi, ekonomik kalkınmanın sağlanması için çaba harcanması, devredilen mirasın başında yer almaktadır.

Türk inkılabının ekonomik açıdan önemli davalarından biri, tarım ve köy kalkınmasıdır. Bu amaçla aşar vergisi kaldırılmıştır. Aşarın kaldırılması, büyük-küçük toprak sahipleri ve çiftçilere bir hediye mahiyetindedir.²⁵⁷ Bunun yanı sıra Ziraat Bankası sermayesi ve kredileri arttırılmıştır. Göçmen ve mübadillere, topraksız ya da az topraklı çiftçiye devlet arazisi dağıtılmıştır.²⁵⁸ Kredilerle elde edilebilen ve taksitle ödenebilen tarım makineleri ile modern tarım teşvik edilmiştir. Bunlara gümrük muafiyeti tanınmıştır. Makineyi kullanacak ve tamir edecek personel için eğitimler verilmiştir.²⁵⁹ Fakat bütün bunlar modernleşme açısından mülkiyet ilişkilerini düzenlemeye yetmemiştir.

Derebeylik sisteminin yıkılması, toprak ağalığının son bulması, topraksız köylüye toprak tahsisi, büyük toprakların taksimi meselesi gibi mülkiyet ilişkilerine devrimci müdahale isteği, 1930'larda gündeme oturmakla birlikte daha öncesinde de savunulan, önerilen bir görüştür.²⁶⁰ Buna göre, büyük toprak ağaları, kişinin kişiyi

²⁵⁷ Cumhuriyet Halk Partisi'nin Üçüncü Büyük Kongresi'nde Giresun Milletvekili Halil Bey'in aşar kaldırıldıktan sonra bunun yarattığı açığı doldurmak için yeni vergilere gidildiğini söylemesi üzerine Maliye Vekili Abdülhalik Bey şöyle cevap vermiştir: "Arkadaşlar, bizim aşarı ilga etmeden evvel aldığımız vergilerin miktarı ne idi, aşar ilga edildikten sonra ne miktar vergi alıyoruz? Aşar ilga edilmeden evvel de müsakkafat vergisi, temettü vergisi, arazi vergisi vardı. Bu vergiler yeniden konulmamıştır. Arazi ve müsakkafat vergisininin 340'daki tahakkuku Meclisi Aliye takdim ettiğimiz hesabı katiyede 14 milyon lira idi, bugün bütçe yirmi milyon lirayı geçmiyor. Aşar vergisinden 340'ta hükümetin tahsil ettiği miktar 35 milyon küstürdü, bunda hükümetin hissesi, bankalar hissesi ve hükümet menafî dahil olmadığı halde arz ediyorum. Kazanç vergisi ile temettü vergisi arasında pek az fark vardır. Biz burada bunun ismini değiştirdik, temettü yerine kazanç dedik. Bir de aşar vergisini ilga ettiğimiz zaman çift hayvanatından vergi alınmıyormuş. Bize aşar, hükümet hissesi olarak 35 milyon lira bırakıyordu. Halbuki şimdi büyük hayvanattan dört buçuk milyon lira, arazi vergisi olarak da üç milyon lira alıyoruz. Başka aşar vergisi yerine hangi doğrudan doğruya vergiyi koyduk, lütfen söyleyinler. 35,5 milyon yerine 8 milyon lira." **C.H.F Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları**, s. 125, 135.

²⁵⁸ Cumhuriyetin onuncu yılı münasebetiyle çıkan kitapçıkta, on yıllık süreçte köylüye dağıtılan toprak hakkında bilgi vardır: "Cumhuriyet hükümeti, 1341 bütçe kanunu ve 716 numaralı borçlanma kanununa istinaden muhitin şeraiti hususiyesine göre topraksız veya topraklı halka 20 senede ödenmek üzere millî araziden toprak verilmesini kabul etmişti. On yıl içinde 96.115 nüfuslu 22.233 aileye 731.450 dönüm arazi verilmiştir. Ayrıca bir tarafta birçok istihsal kolları dururken diğer tarafta ziraat edilmeyen geniş çiftliklerin istimlakıyla topraksız köylüye tevzii için de meclisten 1505 numaralı kanun çıkmış ve hükümet 520.787 lira ile 346.076 dönüm araziye istimlak ederek 5.844 nüfuslu ve 1.287 aileye bedelleri 20 yılda ödenmek üzere dağıtmıştır." **Onuncu Yıl Kitabı (1923-1933)**, 1933, ss. 59-60.

²⁵⁹ Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni**, C. 1, s. 313.

²⁶⁰ Buna iki örnek vermek mümkündür: Reşit Galip ve Yusuf Akçura. Galip, 21-27 Kasım 1920 tarihinde yazdığı anlaşılabilir ve vefatından sonra bulunan not defterinden aynen yayımlandığı üzere "Anadolu'yu ve Türk'ü Kurtaracak Yol Nedir?" isimli yazısında, Anadolu'da sosyal, kültürel ve ekonomik hayata dair eşraf-ağa, memur ve köylü üçgeninde sınıfsal çözümler yapmakta; nüfusun büyük çoğunluğunun köylerde yaşadığına istinaden Ağa-Eşraf sınıfı üzerinde yoğunlukla durmaktadır.

istismarına neden olmaktadır. Devletin memurundan daha çok söz sahibidir. Devletin otoritesine zarar vermektedir. Köylüyü borç altında tutarak nüfuz sahibi olmuştur. Köylünün eğitilmesini istememektedir ve bu bakımdan köylünün çağdaşlaşmasına engel karakterdedir. Bireysel gelişimin engelleyicisidir. Bu bakımdan toprak reformu, medeni devletin bir unsuru ve zorunlu yoludur. Fakat Cumhuriyet'in ilk yıllarında topraksız köylüye toprak dağıtılması önemsenirken, büyük toprakların taksim edilmesi, henüz gündemde değildir.²⁶¹

Kadro Dergisi'nin yayın hayatına başlaması ile birlikte toprak reformu konusu, üzerinde düşünülen ve tartışılan bir konu olmuştur. Dergi yazarlarından Şevket Süreyya, Vedat Nedim ve özellikle İsmail Hüsrev, köy iktisadı üzerinde metinler yazmıştır. Köyün ve mülkiyet tarzının analizleri yapılmıştır ve toprak reformunun

Ağa-Eşraf'ın, memur ve köylü ile ilişkilerine değinen Galip, ağaların, hükümete her işlerini yaptırabildiklerinden, köyde memura göre daha etkin olduklarından bahsetmektedir. Ağaların, köyün bütün ekonomik yapısının üzerinde olarak köylüyü boyunduruk altına aldığı vurgulayan Galip, dine çok önem verir gibi görülmelerine rağmen, bu kişilerin çıkarları gereği kılık değiştirebileceklerinden, yeri geldiğinde ilerici olabileceklerinden bahsetmektedir. Ağa-Eşraf sınıfın, okul ve eğitim aleyhtarı olmalarına rağmen kendi çocuklarını eğitim için Avrupa'ya gönderdiklerini söyleyen Galip, köy hayatını, sosyal, kültürel ve ekonomik olarak çeşitli yönleri ile inceledikten sonra yapılması gereken iki inkılâptan bahsetmektedir: "1- Köylüyü bilasenet, tamamiyle gayrikanuni ve murabahakarane medyun eden kara kaplı defterleri imha yani köylüyü borcundan azadetmek, 2- Büyük araziye taksim ve köylüyü hissesine sahip kılmak, binnetice sermayeye istinat ve hükümeti alet eden mütegalibe zihniyeti yıkmak." Ahmet Şevket Elman, **Dr. Reşit Galip**, Ankara 1955, s. 59. Toprak reformu meselesi hakkında Yusuf Akçura, 1925 yılında Darülfünun konuşmasından alınan ve Türk Yurdu Dergisi'nde yayımlanan "Asri Türk Devleti ve Münevverler Düşen Vazife" adlı yazısında şöyle demektedir: "Bu gibi (ferdin ferde tahakküm ve tagallübünü intac eden) müesseselerin en mühimi, arazinin temellük, tasarruf ve idaresi usulü olduğundan asri devletler mühim ıslahat-ı arziye (Reforme Agraire) icra edildikten sonra, ancak teessüs edebilmiştir... Şahsın şahsa tabiyeti, o tabiyeti ihdas eden, halk eden büyük arazi ve köylülerin bir şeyhe, bir hanedana mahkumiyeti katiyen kaldırılmalıdır... Garp medeniyetine girmek ve bu suretle asri bir devlet tesis edebilmek için mutlaka yapılması lazım gelen işlerden birisi ve belki birincisi şarki islamide ve binaen aleyh Türkiye'de zeametın hukuken ve fiilen ilgasıdır. Ve bu mühim teşebbüste milletin en kavi mesnedi tarz-ı zeametten çok mutazzarır köylüler, çiftçiler olacaktır. Fakat o köylülerin ilga-yı zeamet amelîyesinden derhal müteneffi olabilmeleri temin edilmelidir; yani Türkiye'de bir ıslahat-ı arziye (reform agraire) yapılmalıdır. Zaten efendiler, Garpta ihtilal hareketlerinin en esaslı fütûhatı, zeametın ilgası olmuştur; Türkiye Cumhuriyeti dahilinde zeametın sözde değil; hakikatte kalkması ihtilal semerelerinden en kıymetlisinin iktıtafi demektir. Bu ıslahat yapılmakla garp medeniyetinin iktisadi-ictimai sahasında çok büyük bir hatve atılmış olur." Yusuf Akçuraoğlu, **agm**, s. 136, 137, 138.

²⁶¹ İnönü, 9 Kasım 1929 tarihinde mecliste yaptığı konuşmada şöyle der: "İşledikleri arazi kendi malları olmayan vatandaşları toprak sahibi yapmak için bu sene bazı şark vilayetlerimizden işe başladık. Birinci umumi müfettişlik dahilinde şimdiye kadar hazineye ait araziden 90 bin dönüm toprak dağıttık. Ayrıca istimlak ederek ve bedelini peşin ödeyerek 20 bin dönüme yakın arazi verdik. Bundan maada Garp vilayetlerimizde hazineye ait olan veya satın aldığımız bazı çiftlikleri köylüye mal etmeye muvaffak olduk. Bizim bu işte mesleğimiz; topraksız köylüye kendi malı yapacağımız tarlasında çalışmak imkanını hazırlamaktır. Bunun haricinde büyük çiftlik işletmekte olan gayret ve servet sahiplerine dokunmak şöyle dursun; aksine olarak bunların daha iyi çalıştıkları ve kazandıklarını görmekten memnun oluruz." **TBMM ZC**, İ: 3, 9.11.1929, C. 1, ss. 15-17.

zorunlu olduğu ileri sürülmüştür.²⁶² Toprak reformunun sadece iktisadi değil, sosyal ve kültürel neticelerinin olacağı, bunun modernleşmenin gereği olduğu belirtilmiştir.²⁶³

Toprak reformu meselesi, 1935 yılı içerisinde siyasi gündeme taşınmıştır.²⁶⁴ Buna göre, büyük toprakların taksim edilmesinin de düşünöldüğu bu mesele, Cumhuriyet Halk Partisi'nin Dördüncü Büyük Kurultayı'nda dile getirilmiştir.²⁶⁵

²⁶² Şevket Süreyya Aydemir, "Derebeyi ve Dersim", **Kadro**, sa., 6, ss. 41-45; Vedat Nedim Tör, "Sınıflaşmak ve İktisat Siyaseti", **Kadro**, sa., 11, ss. 17-21; İsmail Hüsrev Tökin, "Köy İktisadiyatında Borçlanma Şekilleri", **Kadro**, sa. 3, ss. 25-34; "Köy İktisadiyatında Toprak Rantı" **Kadro**, sa. 4, ss. 10-14; "Türkiye'de Toprak Ağalığı", **Kadro**, sa. 9, ss. 23-29; Türkiye'de Derebeylik Rejimi", **Kadro**, sa. 7, ss. 16-23 ve sa 8, ss. 30-35; "Şark Vilayetlerinde Derebeylik", **Kadro**, sa., 11, ss. 22-29 ve sa., 12, ss. 18-24. "Türk Köylüsü Bir Toprak Reformu Bekliyor", **Kadro**, sa. 21, ss. 21-24; "Türk Köylüsünü Topraklandırmalı Fakat Nasıl", **Kadro**, sa. 23, ss. 33-39. İsmail Hüsrev bu yazılarını, biraz daha derinleştirerek "Türkiye'de Köy İktisadiyatı" adı ile kitaplaştırmıştır.

²⁶³ İsmail Hüsrev, modern tekniğin tarımda kullanılması gerekliliğinden ve bunun şartlarından da bahsettiği 1934 tarihli Türkiye'de Köy İktisadiyatı adlı kitabında derebeyliği kaldırmak amaçlı toprak reformunu siyasi ve icimai bir zorunluluk olarak görür: "Türkiye köy iktisadiyatında istihsal kuvvetlerinin inkişafı her sahada icimai münasebetlerin mukavemetine maruzdur. Binaenaleyh bir teknik inkılâp için, yani Türk köylüsünün bir taraftan tabiatın insiyakî kuvvetlerinden diğer taraftan iktisadi ve icimai münasebetlerin bağlayıcı çerçevesinden sıyrılarak iktisat ve kültür sahalarında hudutsuz bir inkişafı için köyde evvelemerde geniş icimai bir temizlik ve tanzim işine lüzum olduğu kendiliğinden anlaşılmaktadır... Avrupa'da köylü hareketleri tarihinde köyün icimai münasebetlerine müdahaleyi ekseriyetle bir agrar reform şeklinde görürüz. Devlet ya da toprak sahiplerinin fazla istismarından dolayı devlete karşı vergi tediye edebilecek bir hale getirmek için zirai reformlar yapmak mecburiyetinde kalmıştır. Bu reformlar umumiyetle büyük arazi sahiplerinin toprakları satın alınarak bedeli mukabilinde köylüye tevzi edilmek suretiyle icra etmiştir... Bunun için zirai reformlar, haddi zatında toprak davasının hallinde kati tedbirler olmaktan uzaktır. Fakat marabalık ve ortaklık gibi usullerle geniş köylü kitlelerinin alım kabiliyetini kemiren, köylüyü hem kültür hem iktisat sahalarında inkişaftan alıkoyan derebeylik gibi bir orta zaman bakıyesinin ve derebeyliğin istihalesinden başka bir şey olmayan toprak ağalığının, kısaca millet içinde bir istismare meydan veren bir toprak müsavatsızlığının tasfiyesi şeklinde memlekette geniş bir zirai reform yapılması, inkılâbın bugünkü inkişaf etabında icimai ve siyasi bir zarurettir." İsmail Hüsrev Tökin, **Türkiye Köy İktisadiyatı-Bir Milli İktisat Tetkiki**, Kadro Mecmuası Neşriyatından II, Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi, İstanbul 1934, ss. 201-202.

²⁶⁴ Hüseyin Avni, 1 Nisan 1935 tarihli yazısında, Dahiliye Vekaleti tarafından Toprak Reformu'nun düşünöldüğünü şöyle izah etmektedir: "Dahiliye Vekaleti tarafından hazırlanan bir kanun layihasında köylüyü topraksız bırakmamak için 2.000 dönümden fazla toprağı olanların toprağı, hükümet tarafından satın alınacak ve köylüye dağıtılacak." Hüseyin Avni [Şanda], "Türkiye'de Toprak Reformu", Varlık, 1 Nisan 1935'den **Atatürk Devri Fikir Hayatı I**, s. 456. Şeref Aykut da konuyla ilgili şöyle demektedir: "Derdin birisi de medeni kanunda açıklıkla sahiplik hakkı gösterilmiş, çağdaş hukuku ölçü üzerine verilmiş iken hala yalın ve itibar sınırdır diyerek, elinde yüz dekar gösteren tapusuna güvenerek sınırlarını genişletmiş ve yüz dekar, bin beş yüz dekar olmuştur. Bu da ayrı bir derttir... Parti, bütün bu karışıklıkların önüne geçmek için Yurtlandırma Kanunu'nda onaylanan prensibi daha genişletecek toprak kanunu ile her çiftçiyi toprak sahibi yapmayı amaç edinmiş ve bu yolda kanun tasarısını da hazırlamıştır." Şeref Aykut, **age**, ss. 61-62.

²⁶⁵ Recep Peker, Cumhuriyet Halk Partisi'nin Dördüncü Büyük Kurultayı'nda hazırlanan yeni programın Türk köylüsünü topraklandırmak işine yer verdiğine işaret etmektedir. Peker, daha sonra toprak reformunun gerekli olduğunu şu sözlerle belirtmiştir: "Çok gariptir, Türkiye ziraat memleketidir ve geniş toprakları vardır. Fakat burada diğer memleketlerde olduğu gibi toprak meselesi ve agrar bir derd yoktur, mütealası vardır. Hayır arkadaşlar, bu yerinde bir müteala değildir. Türkiye'de agrar meselesi vardır ve bu mesele kamutayımıza kadar gelmiştir. Daha dün

Mustafa Kemal, 1 Kasım 1936 tarihli Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin beşinci dönem ikinci toplanma yılını açış konuşmasında her çiftçinin geçineceği toprağa sahip olması gerektiğinden bahsetmiş; fakat büyük toprak sahiplerinin topraklarının parçalanması hususuna değinmemiştir.²⁶⁶ Bu konuşmasından tam bir yıl sonra Mustafa Kemal, 1 Kasım 1937 tarihli Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin beşinci dönem üçüncü toplanma yılını açış konuşmasında, bu sefer büyük toprak sahiplerinin topraklarının da reform çerçevesinde ele alınacağını belirtmiştir.²⁶⁷ 1933 Tapu Kanunu ve 1934 İskân Kanunu silsilesinde 5 Şubat 1937 tarihinde yapılan ve anayasanın 47. maddesinin değiştirilmesi ile ilgili olan değişiklik, toprak reformunun ilk adımı olarak görülebilir. Burada topraksız köylüyü topraklandırmak için yapılacak kamulaştırmalardan bahsedilmekte; fakat büyük toprak sahiplerinin, topraklarının taksim edilmesi hususuna değinilmemektedir.²⁶⁸

Türk İnkılâbı'nda toprak reformunun, siyasi iktidar tarafından düşünüldüğü görülmektedir; fakat toprak reformunun mahiyeti konusunda sıkıntı yaşanmakta; derebeylik nizamına ne derece dokunulacağı tartışılmaktadır. Ülke kurulduğundan

*hayal gibi söylenen lakırdı, bütün kamutayımızın meselesi olmuştur. Diğer memleketler bunu zamanında kabul ettiler. Kabul etmeyenler de büyük zarara uğradılar ve zorla yaptılar.” CHP Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası, s. 49, 154. [Metinde geçen “ağrar” kelimesi, Fransızca toprak, ziraat anlamına gelen “agraire” kelimesidir. Fakat bu kelimeye (ağrar) Tatarca-Türkçe sözcükte rastlamamız, bu kelimenin kullanılmasının (dönemin alışkanlığının örneği olarak) bilinçli bir tercih olduğu kanısını uyandırmaktadır.] Tekinalp, kitabının “Kemalist rejimin ileride yapacağı işler” başlığı ile değerlendirdiği bölümünde, kurultay konuşmalarından yola çıkarak şöyle demektedir: “En başta toprağı olmayan köylüye toprak tevzii meselesi gelir. Bu tevziin ne tarzda yapılacağı henüz tesbit edilmemiş olmakla beraber, Dahiliye Vekili'nin kongredeki beyanatından anlaşıldığına göre, ekserisi sahipleri tarafından fena işletilen büyük çiftlikler, büyük arazi, hükümetçe istimlak edilecek ve içinde çalışan köylüye tevzi olunacaktır.” Tekinalp, **age**, s. 187.*

²⁶⁶ Konuşma metni şöyledir: “Her Türk çiftçi ailesinin geçineceği ve çalışacağı toprağa sahip olması, çabuk ve kesinlikle gereklidir. Vatanın sağlam temeli ve imarı buna dayanır. Bundan başka, büyük arazileri, modern araçlarla işletip vatana fazla üretim sağlanmasını da teşvik etmek isteriz.” **ASD**, s. 839.

²⁶⁷ Konuşma metni şöyledir: “Memlekette topraksız çiftçi bırakılmamalıdır. Bundan daha önemli olan ise, bir çiftçi ailesini geçindirebilen toprağın hiçbir nedenle ve hiçbir şekilde bölünemez bir nitelik almasıdır. Büyük çiftçi ve çiftlik sahiplerinin işletebilecekleri arazi genişliğinin, arazinin bulunduğu memleket bölgelerinin nüfus yoğunluğuna ve toprak verim derecesine göre sınırlandırılması gereklidir.” **ASD**, s. 849.

²⁶⁸ Dahiliye Vekili Şükrü Kaya, bu kanuna itiraz eden İzmir Mebusu Halil Menteşe'ye, büyük toprak sahiplerine dokunulmayacağına, sadece topraksız köylüye devlet hazinesinden toprak verileceğine dair teminat niteliğinde şöyle cevap vermiştir: “Burada hayatını, hukukunu temin ettiğimiz kütle, dili olup da söyleyemeyen; fakat söylemeye sizleri tevkil etmiş kütledir. Bizim yaptığımız kanunları okumayacak, gazeteleri okumayacak, onlar için nasıl çalıştığımızı bilmeyecektir. Bizim eserimizin büyüklüğü buradadır. Bunu bilecek kütle, menfaatine dokunur gibi görünenler kütlesidir. Biz, onların da menfaatine dokunmuyoruz. Bilakis menfaatlerini müdafaa ediyoruz. Biz, kendisine hakkını vermezsek o, almak yolunu bilir. Biz, doğru yollardan, kanuni yollardan herkesin hakkını vermek, herkesin haysiyetini, hayatını ve hukuku tasarrufiyesini kurmak ve korumak istiyoruz.” **TBMM Zabıt Cerideleri**, Devre V, İctima 2, Cilt 16, s. 72.

beri topraksız köylüye zaten toprak dağıtılmaktadır. Bu bağlamda, derebeylik kalıntılarına son verecek bir toprak reformunun yapılamaması, yasayı halka yanlış aktarabilecek olan toprak ağalarının etkin nüfusundan çekinilmesi, oluşabilecek bir iç karışıklık istenmemesi ve meselenin yavaş yavaş halli yoluna gidilmesi tercihi ile kalmıştır.²⁶⁹

Dış politika konusunda devredilen mirasın barış esasına dayandığı görülmektedir. Buna yönelik olarak Türkiye, 18 Temmuz 1932’de Milletler Cemiyeti’ne katılmıştır. 9 Şubat 1934’te Balkan ülkeleri ile Balkan Antantı imzalanmıştır. 8 Temmuz 1937’de Sadabad Paktı imzalanmıştır. Sovyet Rusya, İngiltere ve Almanya ile dostluğa ve ticari ilişkilere önem verilmiştir. Fransa ile Hatay meselesi nedeni ile ilişkiler gerilse de dostluk korunmuştur. İtalya’nın Habeşistan’a saldırısı kınanmıştır. Savaş olumlu görülmemekle birlikte, dünyanın herhangi bir yerindeki karışıklığın bütün ülkeleri olumsuz etkileyeceği düşünülmektedir.²⁷⁰

Türk İnkılâbı’nın dış politikada barış istemesinin iç politikaya dair sebepleri görülmektedir. Bir defa her türlü dış müdahale, ülkenin bağımsızlığı ile çelişir bulunmuştur.²⁷¹ Ülke içerisinde kalkınma ve reform girişimleri, kendi sınırlarında

²⁶⁹ Avcıoğlu, toprak reformunun yapılamamasını, Kurtuluş Savaşı’ndan itibaren önemli rol oynayan eşraf, etkisinde görür ve “*aşağıdan bir kıpırtı gelmediğine göre*” “*hangi toplumsal güçlere dayanarak*” bu düzenin tasfiye edileceğini sorar. Avcıoğlu, bu girişimi yine de takdire şayan görür: *Gerçekten bu yıllarda milliyetçi-devrimci kadro, toprak ağalarının tasfiyesi de dahil, tarımda köklü devrimler düşünmüş ve bunları gerçekleştirmeye çalışmıştır. Bürokrasinin tutucu kanadı ile ittifak halindeki eşrafın mukavemetiyle, bu köklü devrimler başarıya ulaşamamıştır. Fakat bu başarısızlık dahi, Türkiye’yi bağımsızlık içinde çağdaş uygarlığa ulaştırma azmindeki milliyetçi-devrimci kadronun, aşağıdan bir baskı gelmediği halde, eşraf demirperdesini yırtmak ve köylünün kurtuluşunu gerçekleştirmek için nasıl çırpındığını gösteren ve onların şeref hanesine yazılması gereken devrimci davranışın ifadesidir.* Doğan Avcıoğlu, **Türkiye’nin Düzeni**, C. 1, s. 209, 317. Silier, 1920 ve 1930’lu yıllarda tarım ve toprak politikalarının büyük toprak sahipleri ve büyük üreticilerin çıkarları doğrultusunda olduğunu söylüyor. Oya Silier, **Türkiye’de Tarımsal Yapının Gelişimi (1923-1938)**, Gözlem matbaacılık, İstanbul 1981, s. 101. Timur, biçimsel planda bir toprak reformu programı olduğunu; fakat fiilen büyük toprak sahipleri çıkarlarının desteklendiğini söyler. 1933 Tapu Kanunu ve 1934 İskan Kanunu’nun büyük toprak sahipleri lehine geliştiğini söyler. Bu bakımdan Türk İnkılâbı’nın büyük toprak sahiplerine dokunmamaya özen gösterdiğini ve kapitalist çiftçi yetiştirme eğiliminde olduğunu belirtir. Taner Timur, **Türk İnkılâbı ve Sonrası**, İmge Kitabevi, Ankara 1993, ss. 131-135. Silier ve Timur’un görüşü, istenenin değil; gidişatın tespiti hususunda yerinde görülmektedir.

²⁷⁰ Mustafa Kemal, 1 Kasım 1937 tarihli Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin beşinci dönem üçüncü toplanma yılını açılış konuşmasında şöyle demektedir: “*İnsanlığın hepsini bir vücut ve bir milleti bunun bir organı saymak gerekir. Bir vücudun parmağının ucundaki acıdan diğer bütün organlar etkilenir.*” ASD, s. 845.

²⁷¹ Mustafa Kemal, 20 Haziran 1922 tarihinde Hakimiyet-i Milliye Gazetesi’nde yayınlanan ve 18 Haziran 1922’de Claude Farrere adına verilen çay ziyafetinde şunları söylemektedir: “*Dünyada*

huzur ve barışın arzulanmasında önemli bir etken olmuştur.²⁷² Ülke bayındırlık ve imar istemektedir.²⁷³ Savaşı gerektiren şartların mecburi ve hayati meseleler olduğu düşünülmektedir. Bir zorunluluk aşamasına gelmedikçe savaş, cinayet olarak görülmektedir.²⁷⁴ Bu nedenle barışı sağlamaya ve korumaya yönelik uluslararası metinler desteklenmektedir.²⁷⁵

Siyasal sistem açısından ise, halk iradesinin kuvvetlendirilmesi yönünde adımların atılması, devredilen mirasın bir diğer yönüdür. Bilindiği üzere 1927 yılından itibaren Atatürk, tek dereceli seçim sisteminin halk iradesinin yansıması açısından “*daha iyi*” olduğunu dile getirmiş; 1930’da Serbest Cumhuriyet Fırkası’nı kurmuştur. Her ne kadar başarısızlıkla sonuçlanmışsa da bu deneyim, Türkiye’de hedeflenen siyasal sistem hakkında, belirgin bir tutum sergilemiştir. Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın kapatılması ve 1930’lu yıllarda tek parti dönemi yaşanarak iki dereceli seçim sistemi uygulanması, inkıpların korunması açısından halkın olgunlaşmadığı argümanı çerçevesinde tercih edildiği düşünüldüğünde, halkın olgunlaştırılarak tek dereceli seçim sistemine geçilmesi ve çok partili siyasal hayatın kurulması, devredilen diğer bir miras olarak değerlendirilebilir.

Laiklik konusunda, yukarıda belirtildiği üzere, laikliğin ulaştığı son noktayı göstermesi açısından, 1937 yılında Şükrü Kaya’nın “*Biz diyoruz ki, dinler, vicdanlarda ve mabedlerde kalsın, maddi hayat ve dünya işine karışmasın*” sözleri önem arz etmektedir. Bu bakımdan devredilen laiklik mirası, din işlerinin maddi

bağımsız bir devlet düşünülebilir mi ki, iç işlerine, henüz düşman sıfatını taşıyanların değil; dostlarının bile müdahalesini hoş görsün” ASD, s. 341.

²⁷² Mustafa Kemal, 1 Kasım 1928 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin üçüncü dönem ikinci toplanma yılını açarken şöyle demektedir: “*Önemli reform ve gelişmeler içinde bulunan bir ülkenin hem kendisinde hem çevresinde barış ve huzuru gerçek olarak arzu etmesinden daha kolay açıklanabilecek bir konu olamaz.*” ASD, s. 743

²⁷³ Mustafa Kemal, 24/25 Ekim 1919 gibi erken bir tarihte Tasvir-i Efkâr Gazetesi muhabirine verdiği demeçte devamlı barıştan söz etmektedir: “*Milletimiz bugüne kadar birçok savaş yorgunluğuna ve haksızlığa maruz kalmıştır. Bunun için devamlı bir barışı gönülden ister.*” ASD, s. 25.

²⁷⁴ Mustafa Kemal, 16 Mart 1923 tarihinde Adana çiftçileri ile konuşması esnasında savaş konusunda şunları söylemektedir: “*Mutlaka şu veya bu sebepler için milleti savaşa sürüklemek taraftarı değilim. Savaş mecburi ve hayati olmalı. Gerçek düşüncem şudur: Milleti savaşa götürünce vicdanımda azap duymamalıyım. Öldüreceğiz diyenlere karşı ölmeyeceğiz diye savaşa girebiliriz. Lakin, millet hayatı tehlikeye maruz kalmayınca savaş cinayettir.*” ASD, s. 518.

²⁷⁵ Mustafa Kemal, 27 Eylül 1928 tarihinde Fransız Büyükelçisi’nin söylevi üzerine yaptığı konuşmada şöyle demektedir: “*Türkiye Cumhuriyeti, barış yolunda harcanan büyük çabaların gelişmesini derin bir ilgi ile izlemekte ve insanlığın en büyük ideali olan barışın gerekli ve gerçek unsurlarını iyi niyetle kararlaştırılan ve özellikle doğrulukla uygulanan karşılıklı sözleşmeye uymanın oluşturduğu inancında bulunmaktadır.*” ASD, s. 738.

hayatta, birey ve toplum hayatında, etken olmasına müsaade edilmemesi yönünde bir seyrin takibi yönündedir. Atatürk döneminde ezan ve Kuran-ı Kerim Türkçeleştirilmiş; halkın ibadetini anlayacağı dile getirilmiştir; fakat namazın Türkçeleştirilmesi yapılmamıştır. Atatürk döneminde “*laisizmin bizzat Müslümanlığın da kurtuluş davası olduğu*”nu halka anlatacak yeni hocaları yetiştirmesi amacıyla imam-hatip okulları kurulmuş; fakat katılımın olmaması nedeniyle işler hale getirilememiştir. Atay’a göre, “*Dil ve Kuran metni meseleleri çıkıp namazın Türkçeleşmesi gecikti idi. Atatürk sağ kalsaydı ibadet reformu olacağına da şüphe yoktu.*”²⁷⁶ Nitekim devredilen laiklik mirası, mevcut ilke ve uygulamaların korunmasının yanı sıra, aynı istikamette genişletilmesi biçimindedir.

Milli eğitim konusu ise, çağdaşlaşma ülküsünün yerleştirildiği alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Henüz Milli Mücadele sürerken 16 Temmuz 1921 tarihinde Maarif Kongresi toplanmış, ilkokul ve ortaokul programlarının düzenlenmesi ile köy öğretmen okulunun açılması yönünde çalışmalar yürütülmüş; fakat işgal kuvvetlerinin Ankara’ya kadar ilerlediği haberi üzerine toplantı sona erdirilemeden dağıtılmak zorunda kalınmıştır. 15 Temmuz-15 Ağustos 1923 tarihleri arasında ülkenin tanınmış eğitimcileri toplanarak eğitimde medrese-mektep ikiliğinin kaldırılması yönünde görüş ileri sürmüşlerdir. Eğitimde ilk köklü değişim, 3 Mart 1924 tarihli Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile olmuştur. Şeriye Vekaleti’ne bağlı dini temalı okullar kapatılmış, bütün okullar Maarif Vekaleti’ne bağlanmıştır. Yurt dışından eğitimle ilgili görüşlerinden faydalanmak için Jony Dewey, Kerschenstiner, Dr. Kühne, Buyse gibi uzmanlar getirilmiştir. Eğitim için yurtdışına öğrenciler gönderilmiştir. İlköğretim faaliyetlerinin yanı sıra okuma odaları, millet mektepleri, gezici bölge kursları ve öğretmen yetiştirme gibi çabalarla halk eğitimi geliştirilmeye çalışılmıştır. Yurttaşların okur-yazar olması önemli bir hedef olarak belirlenmiştir. Eğitimin parasız olması kabul edilmiş; milli ve laik özellikte ilerlemesine dikkat

²⁷⁶ Falih Rıfkı Atay, **Çankaya**, s. 394.

edilmiştir.²⁷⁷ Eğitimin ilmi ilkelere dayanması ve eşitlik ilkesine sadık kalması önemsenmiştir.²⁷⁸ Bireysel gelişim ve özgür iradenin yaratılması amaçlanmıştır.²⁷⁹

Milli Eğitim faaliyetlerini üstlenen Maarif Vekaleti'nin asıl yöneldiği husus, nüfusun %80'i gibi bir oranının köylerde olması nedeniyle köylünün eğitimi olmuştur.²⁸⁰ İzmir İktisat Kongresi'nden itibaren üzerinde durulan bir konu olan²⁸¹ köylü eğitiminde, öğretmen yetersizliğinden dolayı, aşamalı olarak, memurlardan, askerlerden, imamlardan faydalanılmaya çalışılmıştır.²⁸² Eğitimde teorik derslerin yanı sıra uygulamalı derslere ağırlık verilmesi ve kız çocuklarının milli eğitime katılımlarının sağlanması, üzerinde önemle durulan konular arasında olmuştur.²⁸³ Uygulamalı derslerin, eğitim verilen bölgenin özelliklerine göre belirlenmesi, pratik yarar sağlayacağı için, faydalı görülmüştür.²⁸⁴

²⁷⁷ Henüz anayasadan “Devletin dini, İslamdır” maddesi çıkarılmadan önce, Cumhuriyet Halk Partisi İkinci Büyük Kurultayı'nda, Milli eğitimin laik olmasından bahsedilmektedir: “*Maarif, milli, laik ve tek mektep esasına müstenid olması umdemizdir.*” **Cumhuriyet Halk Fırkası II. Büyük Kongresi**, s. 38.

²⁷⁸ Cumhuriyetin Onuncu Yıl Kitabı'nda eğitim, milli, laik, ilmi ve halkçı olarak dörde ayrılmıştır ve eğitimin bir dünya işi olduğu vurgulanmıştır: “*Maarif işi, dünya işidir. Müsbet ilimlerin ve vicdan hükümlerinin yaşadığı muhitlerde başka tesirlere yer bırakılamaz.*” **Onuncu Yıl Kitabı (1923-1933)**, 1933, s. 152. Saffet Engin, eğitimi milli, laik ve hümanist olarak değerlendirmektedir: “*Şahsiyet sahibi fertlerdir ki, cemiyette birer ünite teşkil edebilirler ve bu ünitelerden teşekkül eden bir ictimai heyettir ki, kavi bünyeye, faal ve müterakki bir sosyal uzviyete malik olabilir. Hasılı Ümanizm denilen bu sosyal ve hayata müteveccih terbiye, inkılâp terbiyesinin esasıdır. İşte cumhuriyet maarifi, milli, layık ve ümanist olmakla bize en büyük müjdeyi vermektedir.*” M. Saffet Engin, , **age**, c. 1, s. 24.

²⁷⁹ Recep Peker, Cumhuriyet Halk Partisi'nin Dördüncü Büyük Kurultayı'nda milli terbiyenin sürüleşmemiş bir yığın olmasına vurgu yapmaktadır: “*Gençlik terbiyesine, yığın terbiyesine dokunurken halkı ve gençliği kafasını kullanmadan yat dediğimiz zaman yatar, kalk dediğimiz zaman kalkar, sürüleşmiş bir yığın haline getirmek istemiyoruz... Türk gençliğini, zekasını kullanmadan itaat eder hale getirmek, bizim maksadımız dışındadır.*” **CHP Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası**, s. 49.

²⁸⁰ Hasan Cicioğlu, **Türkiye Cumhuriyeti'nde İlk ve Ortaöğretim (Tarihi Gelişimi)**, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara 1985, ss. 29-34.

²⁸¹ İzmir İktisat Kongresi'nin Ziraat ve Maarif Meselesi kısmında eğitimin köylere kadar gitmesi, özellikle ziraata yönelik uygulamalı okulların açılması, okul hocalarının köylerde ikame etmesi, şeklinde kararlar alınmıştır. Afet İnan, **İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat-4 Mart 1923)**, TTK Basımevi, Ankara 1982, ss. 21-22.

²⁸² Mustafa Kemal, 1 Mart 1923 tarihinde Meclisin dördüncü yılını açış konuşmasında imamlara Milli eğitim bakanlığı tarafından üç aylık bir eğitim verileceğini açıklamıştır: “*Okulların tatilinde 25-30 merkezde bütün köy imamlarını toplayarak kendilerine üç aylık bir uygulama dersi vermeyi Milli Eğitim Bakanlığı bu yılki çalışmaları içine almıştır.*” **ASD**, s. 495.

²⁸³ Mustafa Kemal 1 Mart 1922 tarihli meclis konuşmasında şöyle demektedir: “*Bir yandan cahilliğin kaldırılması ile uğraşırken diğer yandan da memleket çocuklarını sosyal hayat ve ekonomide fiilen etkili ve yararlı kılabilmek için gereken basit bilgileri uygulamalı bir biçimde vermek yöntemi, eğitimimizin temelini oluşturmalıdır.*” **ASD**, s. 318. Mustafa Kemal, 25 Ağustos 1924 yılında Muallimler Birliği Kongresi üyelerine şöyle demektedir: “*Erkek ve kız çocuklarımızın, aynı şekilde bütün ilim derecelerindeki öğrenim ve eğitimlerinin uygulamalı olması önemlidir.*” **ASD**, s. 605.

²⁸⁴ Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1931 yılındaki Üçüncü Büyük Kurultayı'nda kabul edilen programda yer alan aşağıdaki madde, köy okullarının yaşayış ve mntıkası ile ilgili olarak, ziraat ve sanat

1930’lu yıllarda derebeylik-toprak ağalığı meselesinin gündeme gelmesi ile birlikte toprak reformunun tartışılır olması, köy eğitimine yönelik yaklaşımı da etkilemiştir. Reşit Galip’in Milli Eğitim Bakanlığı döneminde, Ziraat Vekaleti ile işbirliği yapılması, ziraat-eğitim meselesinin “uygulamalı” olarak köyde çözümünü gündeme getirmiştir.²⁸⁵ Bu, köy enstitüleri uygulamasına giden düşünüşün temeli olmuştur.²⁸⁶ Nitekim, bu çerçevede olmak üzere 1937 yılında, Köy Enstitüleri’ne temel olan, İzmir Kızılcıllı ve Eskişehir Çifteler’de köy öğretmen okulları açılmıştır.

1923-1938 yılları arası Türk milli eğitimini, inkılabın seyri açısından da uygun olacağı düşüncesi ile iki döneme ayırmak uygun görünmektedir. Öncelikle eğitim sisteminin Türkiye’nin modernleşme sürecine katkıda bulunacak, yeni nesiller yetiştirme hedefine yönelik geliştiğini belirtmek gerekmektedir. Nitekim bu amaca yönelik olarak 1923-1930 yılları arasında, büyük oranda yeni nesillere, ekonomik, kültürel ve sosyal görüşler de içeren modern bilgilerin verilmesi, Türk İnkılabı’nın amaçlarının izah edilerek bilinç oluşturulması ve okur-yazar oranının artırılması yoluna gidilirken, 1930-1938 yılları arasında bu bilgilerin sadece yeni nesillere verilmesinin yeterli olmayacağı kanısı uyanmıştır. SCF deneyiminden sonra yetişkin nesillerin de eğitimi konusu gündeme oturmuş, bu çerçevede Halkevleri teşkilatı kurularak yazılı, görsel ve eylemsel etkinliklerle Türk İnkılabı’nın hedefleri, halkın bütün tabanına ulaştırılmaya çalışılmıştır.

fikirlerinin verileceği yönündedir: “Köy mekteplerinde sıhhat, yaşayış ve mantık ile münasebeti olan ziraat ve sanat fikirleri verilecektir.” **CHF Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları**, s. 81; **CHF Programı**, 1931, s. 29.

²⁸⁵ Şeref Aykut, konuyla ilgili şöyle demektedir: “Köy ekonomisinde iki esas vardır: Tarım ve köy zanatı. Bunu bir düzene koymak için de köy çocuğuna hepsinden önce bu tarım ve köy zanatlarıyla çok ilgisi olan bilgileri belletmek gerekir. Köy varlığını, köy çocuğu ile kucaklaştırarak, onu oraya bağlamak için onun sağlık şartlarıyla hiçbir ilgisi olmayan bugünkü iptidai, ilkel gidişten kurtarmak ve sağlık şartlarını olduğu kadar yaşayış şartlarını da ona öğretmek gerekir. Köylerde son can çekişim hurultısı hala duyulan softa artığı yobaz huylu imamlar ile kötü urasaları yaşatan dede ve babaların oydamlarından köy çocuğunu, cumhuriyetin temel direklerini korumak ve kurtarmak gerektir. Bunun için de çocukları yüksek öğretim derecelerine hazırlayan ilkokullardan ayrı, köy çocukları için başka bir yol tutmak ister.” Şeref Aykut, **age**, s. 75.

²⁸⁶ Kirby şöyle demektedir: “Galip’in kısa bakanlığı zamanı, Ziraat Bakanlığı’nın en uzun verimli bir devrine rastlar. Ziraat Bakanlığı faaliyetlerini Ziraat enstitülerinin kurulmasına, teknik ve ekonomik projelerin uygulanmasına çevirmişti. Profesyonel ziraatçıların sayısının az oluşu, Bakanlığın personel ihtiyacının çok oluşu karşısında Dr. Galip’in ziraat bilgilerini öğretmen yolu ile çiftçiye ulaştırma teklifi, memnuniyetle karşılandı... Böyle bir işbirliği, bütün eğitimi milli Eğitim Bakanlığı’na veren “Tevhid-i Tedrisat” kanuna da uygundu; nitekim Köy Enstitüleri’nin gelmesi de böyle oldu.” Fay Kirby, **age**, s. 75.

Yukarıda bahsedilen iç ve dış politika ilkeleri, ekonomik uygulamalar, toprak reformu, laiklik, siyasal sistem gibi hususlarda devredilen mirasın, inkılap ilkelerinin korunması ve geliştirilmesi hususunda, Falih Rıfki Atay'ın SCF deneyiminden sonra yayınladığı eserinde, üzerinde durduğu şu sözler, inkılapların yerleşmesi için bir neslin geçmesi gerektiği yönündeki telkin nedeniyle önem arz etmektedir:

“Yeni kanunlar yaptık. Hakimlerimiz okudular, öğrendiler. Fakat asıl hukukta yalnız bu kanunları okuyarak yetişen genç hukukçuları bekliyoruz: Bir nesil müddeti! Latin harflerini aldık. Hepimiz öğrendik; yazıp okuyoruz. Fakat benim sekiz yaşında çocuğum, ki Arap harfi hiç tanımayacak, 20 yaşına geldiği zaman Latin harfi tam Türk harfi olmuş olacak: Bir nesil müddeti! Mektep ve medrese vardı. İki kaynak, iki türlü gençlik yetişiyordu ve bu iki gençlik, biri Asyalı, biri Avrupalı, ölünceye kadar çarpışıyorlardı. Biz medreseyi kapattık. Yalnız bir kaynaktan, bir türlü gençlik geliyor. Medresede yetişmiş ve o menfaati görmüş olanlar, hayatta yeni bir fırtına aldılar, yahut köşelerinde ihtiyarlayacaklar: Bir nesil müddeti! Ve bir nesil müddeti inzibat: İşte cumhuriyetçilerin kuvvetli silahı!... İhtilal demek, senelerce, asırlarca ezilmiş, okutulmamış, uyandırılmamış halk yığınlarını kurtarmak ve ona yeni bir hayat vermek için eski müesseseleri yıkarak, yeni müesseseler kurmak demektir. Yeni müesseseler içinde doğup büyüyen nesiller ekseriyet oluncaya kadar inkılâpçılar, halk yığınlarının, menfaati kırılmış, hissine dokunulmuş, sınırları bozulmuş olanlar tarafından oyuna getirilmesini men ederler. Bir ihtilalden yedi sekiz sene sonra eski nesiller ekseriyetinin tam şuurlanmış olduğunu, herkesin yeni müesseselere uymuş olduğunu ve artık o memlekette demagojinin, fesat ve anarşinin hüküm süremeyeceğini kabul etmek, bir tarih mukaddemesi okumamış olanların bile zekâları lehine delil olamaz.”²⁸⁷

²⁸⁷ Falih Rıfki Atay, **Eski Saat**, Akşam Matbaası, İstanbul 1933, s. 491-492.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK İÇ VE DIŞ POLİTİKASI (1938-1948)

1. Türk İç Politikası (1938-1948)

1938-1948 yılları arası dönemde yapılan seçimler, kurultaylar, demokrasiye geçiş tartışmaları ile yeni kurulan siyasi partiler, Halkevleri, Köy Enstitüleri, Milli Korunma Kanunu, Varlık Vergisi, Toprak Reformu gibi döneme damgasını vuran siyasi, ekonomik ve kültürel önemli gelişmeler, dönemin iç politik hayatının seyrini görebilmek amacıyla gerekli bakış açısını kazandıran bir işleve sahiptirler.

1.1. 1938-1945 Yılları Arası Türk İç Politikası

1.1.1. Celal Bayar Hükümeti (14 Kasım 1938- 25 Ocak 1939)

10 Kasım 1938 tarihinde Atatürk'ün ölümü üzerine, Cumhurbaşkanı Vekili Abdulhalik Renda, 11 Kasım 1938 günü yeni Cumhurbaşkanlığı seçimi için mebusları Ankara'ya çağırıştır. Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubu, 11 Kasım'da Başvekil Celal Bayar başkanlığında toplanmış ve 323 mebusun oy kullandığı seçimde 322 oy ile yeni Cumhurbaşkanı olarak İsmet İnönü işaret edilmiştir.²⁸⁸ Bunun ardından meclis toplantısına geçilmiştir. Anayasanın 34. Maddesi gereği Cumhurbaşkanı seçimine başlanmıştır; 387 mevcutlu mecliste oylamaya katılan 348 mebusun oyu ile yeni Cumhurbaşkanı olarak İsmet İnönü

²⁸⁸ TBMM ZC, Dönem 5, Cilt 7, s. 16.

seçilmiştir. İnönü, yeni hükümeti kurma görevini Celal Bayar'a vermiştir. Bayar, hükümet üyelerini 14 Kasım 1938 tarihinde açıklamıştır.

14 Kasım'da kurulan Bayar hükümetinde, Atatürk dönemine göre iki önemli değişiklik yapılmıştır. Dahiliye Vekili Şükrü Kaya ile Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Aras'a yeni hükümette görev verilmemiştir. Adliye Vekaleti'ne Hilmi Uran, Hariciye Vekaletine Şükrü Saracoğlu, Dahiliye Vekaletine Refik Saydam getirilmiştir. 26 Aralık 1938 tarihindeki parti kurultayından sonra, 28 Aralık 1938'de, İktisat Vekili Şakir Kesebir yerine Hüsnü Çakır; Maarif Vekili Saffet Arıkan yerine Hasan Ali Yücel atanmıştır. 3 Ocak 1939'da ise Cumhuriyet Halk Partisi Grup Reis Vekilliği'ne Hilmi Uran; boşalan Adliye Vekilliği'ne ise Tevfik Fikret Sılay atanmıştır. 17 Ocak 1939'da König davasının selametle soruşturulması gerekçesi ile Milli Müdafaa Vekili Kazım Özalp istifa etmiş; yerine Emekli General, Bursa Mebusu Naci Tınaz atanmıştır.

Bayar hükümetinin iki buçuk ay süre boyunca üç önemli görev üstlendiği görülmektedir. Yeni hükümetin ilk önemli görevi, Atatürk'ün cenaze töreni hazırlıkları olmuştur. Nitekim bu hazırlıklar için 14 Kasım 1938 tarihinde Hariciye Vekâleti Genel Sekreteri Numan Menemencioglu başkanlığında bir komisyon oluşturulmuştur.²⁸⁹ 21 Kasım 1938 tarihinde Ankara'da düzenlenen cenaze merasimine kadar meşgul olunan bu işin yanı sıra ilgilenilen bir diğer husus, Atatürk için yapılması planlanan anıt-kabirdir. Nitekim Anıt-kabir yapımı için 16 Aralık 1938 tarihinde Başbakanlık müsteşarı Kemal Gedeleş reisliğinde bir tali komisyon meydana getirilmiştir.²⁹⁰ Hükümetin meşgul olduğu bir diğer önemli mesele, Atatürk'ün ölümü ile boşalan Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanlığı'na İsmet İnönü'yü seçmek amacıyla 26 Aralık 1938 tarihinde düzenlenecek olan Cumhuriyet Halk Partisi Üsnormal Büyük Kurultayı hazırlıkları olmuştur.

Atatürk döneminin son Başvekili olan Celal Bayar'ın, İnönü döneminde kısa süren Başvekilliği dönemi, Atatürk döneminden İnönü dönemine geçiş sürecinin aktörü olmasından ileri gelmektedir. Bayar'ı, Başvekil olarak geçiş döneminin en önemli aktörü olarak değerlendirmek mümkündür. Fakat Bayar hükümeti, bu geçiş

²⁸⁹ **Ulus**, 14.11.1938.

²⁹⁰ **Ulus**, 16.12.1938. Kemal Gedeleş, 3 Ocak 1939 tarihinde Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği'ne atanacaktır. Bkz. **Ulus**, 4.1.1939.

sürecinde uygulanan tasfiye ve iade-i itibar politikalarının gereği oluşan çelişkileri bünyesinde barındırmaktadır. Bir diğer deyişle, geçmiş günlerin hesabını soran tasfiye hareketi, Bayar hükümetinin kendisini sorguya çeken bir görünüm sergilemesine neden olmuştur.

Bayar Hükümeti, geçmiş hesaplaşmalar ile yakından alakalı aktörlere sahiptir. Saite Olayı, Denizbank Olayı, İmpleks Olayı gibi davalar Atatürk dönemindeki Bayar hükümetine dair yolsuzluk iddialarıdır. Denizbank, bu dönemdeki Bayar hükümetinin en önemli ve tek girişimidir. Bu bakımdan Denizbank'ın üzerine gidilmesi yalnız bu kurumu değil; aynı zamanda hükümeti de sarsmak anlamına gelmektedir.²⁹¹ Bayar da eski dönemin aktörlerinden biri olarak bu dönemde, hem Başvekil hem de çeşitli hesap sormaların muhatabı konumundadır.

Bu tarz davalar, söylentiler ve kısa zamanda üst üste yapılan vekil değişiklikleri sonucu yıpranan Bayar Hükümeti, Celal Bayar'ın 25 Ocak 1939'da istifa kararı ile son bulmuştur.

1.1.2. Refik Saydam Hükümeti (25 Ocak 1939-8 Temmuz 1942)

Celal Bayar'ın istifası üzerine halihazırda Dahiliye Vekili ve Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreteri olan Refik Saydam, yeni hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir. Bayar hükümetine göre, bu hükümette iki değişiklik yapılmıştır. Dahiliye Vekilliği'ne Tekirdağ Mebusu Faik Öztrak, Ziraat Vekilliği'ne Kütahya Mebusu Muhlis Erkmen getirilmiştir. 27 Ocak 1939 tarihindeki meclis görüşmelerinde Saydam Hükümeti güvenoyu almıştır. Refik Saydam'ın, Başvekil olarak mecliste yaptığı konuşmadan sonra söz alan Manisa mebusu Refik İnce, Atatürk'ün ölümünden itibaren geçen iki buçuk aylık süre içerisinde ikinci bir hükümete güvenoyu vermek karşısında bulunulduğunu, bu durumdan istifade ile dış dünyada olumsuz yorumların yer alabileceğini; fakat Cumhuriyet Halk Partisi idealinin değişmez biçimde devam ettiğini söylemiştir. İnce konuşmasında yeni hükümet üyelerinin doğrudan doğruya Milli Şef'in itimadına sahip oldukları için meclisin itimad etmesinin milli ve vicdani vazife olduğunu vurgulamıştır.²⁹²

²⁹¹ Cemil Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, Yurt Yayınevi, Ankara 1986, s. 77.

²⁹² **TBMM ZC**, Dönem 5, Cilt 29, s. 216-217.

Güvenoyunun ardından milletvekili seçiminin yenilenmesi kararı alınmış ve 3 Nisan 1939 tarihinde tekrar toplanmak üzere, meclisin altıncı dönemi sona ermiştir.

Saydam hükümetinin ilk kararı, 15 Haziran 1936 tarihli devlet-parti düzenlemesinde değişikliğe gitmiş olmasıdır. 26 Ocak 1939'da Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği'ne Ahmet Fikri Tuzer getirilmesi ile başlayan bu süreç, Beşinci Büyük Kurultay'da alınan karar çerçevesinde netleşmiştir.

1.1.2.1. 1939 Yılı Genel Seçimi

6 Mart 1939 tarihinde İstanbul Üniversitesi'nde konuşma yapan İsmet İnönü, 1939 yılı genel seçimlerine dair, ele alınması gereken önemli konular üzerinde durmuştur. İnönü, bu konuşmasında şöyle demiştir:

“Halkçı idarenin bütün yüksek ve ileri tekamülleri siyasi hayatımızda mütemadiyen tahakkuk ettirilecektir. Milletın mürakabesi, idare üzerinde hakiki ve fiili olmadıkça ve böyle olduğuna milletçe kanaat edilmedikçe halk idaresi vardır denemez... Biz, halk idaresinin milletimizin bünyesine ve arzusuna en uygun geldiği kanaatindeyiz. Halk idaresinin en nazik tarafı bunun anarşiye ve zora meydan vermemesini tanzim edebilmektir. Çünkü gerek anarşi, gerek zor, halk idaresinin muhitinde külfetsizce dolaşabilen ve o idareyi kökünden tahrip etmeye istidatlı olan hastalıklardır. Bu hastalıklara karşı, vatan evladınının kafi derecede olgun ve yurt düşünür olmalarıyla mukavemet edilebilir... Görüyorsunuz ki, halk idaresinin feyizli hizmetlerini tahakkuk ve tekamül ettirebilmek için de kıymetli şartlar vardır.”²⁹³

Görüldüğü üzere İnönü, halk idaresi meselesi üzerinde durmaktadır. Siyasi hayatta, halkın idareye katılımı sağlanmadıkça modern rejimlere yönelik ileri bir adım atılamayacağını belirtmektedir. Halkın idareye katılım yöntemlerini tartışmaktan ziyade bunun gerekliliğinden bahseden İnönü'nün bu konuşması, kısmen demokratik eğilim içermektedir.²⁹⁴ Dönemin basını konuşmayı bu şekilde

²⁹³ **Ulus**, 7.3.1939.

²⁹⁴ İnönü'nün bu konuşması, demokratik rejime yönelik adımlar atılacağı yönünde ibareler içermesi bakımından Türkiye'nin çok partili hayat geçtiği yıllarda dayanak olarak kabul edilmiş olsa da, konuşmasında demokrasinin tam olarak nasıl anlaşıldığının belirsizliği ve çok partili hayata geçişe kadar geçen sürenin uzunluğu hüküm vermeyi zorlaştırmaktadır. Aydemir, konuyla ilgili olarak şöyle demektedir: “Yeni hamleleri, İnönü Cumhurreisi olduktan sonra pek çabuk başlayan İkinci Dünya Harbi'nin engellediği ileri sürülebilir. Bu yetersiz bir izah olur. Hülasa İnönü'nün bir taraftan Milli

değerlendirmiştir. Nasuhi Baydar, İnönü'nün üniversitelilerle konuşması dolayısıyla yazdığı yazıda, demokrasi konusunu tartışmış; halkın iktidara doğrudan ya da dolaylı olarak katılması demek olan demokrasinin, her vatandaşa eşitlik sağlayacağı, bu şekilde eşitsizliğe dayanan sınıf ayrımlarının engelleneceği, kurulan hükümetin halkın isteklerine göre faaliyetlerde bulunacağını belirtmiş, Türkiye'nin demokratik rejim yolunda hedefine doğru yürüdüğünü söylemiştir.²⁹⁵

1939 yılı genel seçimi iki aşamalı olarak yapılmıştır. İkinci müntehip listesi 13 Mart'ta ilan edilmiştir. Seçim 15-21 Mart tarihleri arasında yapılmıştır. Belirlenen ikinci müntehipler arasından mebus adaylarının belirlenmesi için Parti Riyaset Divanı toplanmıştır. Adaylar belirlenmeden bir gün önce Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkan Vekili Dr. Refik Saydam ve Genel Sekreteri Dr. Fikri Tüzer, ikinci müntehiplere hitaben bir beyanname yayınlamışlardır.²⁹⁶ Bu beyanname, İsmet İnönü'nün halkçı idareyi kuvvetlendirmek için ikinci müntehiplerle görüşmeler yaptığı, bu görüşmelerin demokratik bir adım olduğu ve Türk siyasi hayatında ilk defa böyle bir uygulamanın gerçekleştirildiği vurgulanmıştır.

24 Mart 1939 tarihinde yapılan Cumhuriyet Halk Partisi Parti Divanı'nın toplantısında mebus adayları belirlenmiştir. Bunun ardından İsmet İnönü, seçimler dolayısıyla halka hitaben bir beyanname yayınlamıştır.²⁹⁷ Bu beyanname, ikinci müntehiplerle yapılan görüşme, demokratik rejim yönünde atılmış bir adım olarak halk iradesinin kuvvetlendirilmesi yönünde değerlendirilmiştir. Bunun yanı sıra dış politika konularının üzerinde durulmuş, dış gelişmelerin kaygı ile izlendiği belirtilmiştir. Türkiye'nin olası bir savaş durumunda ne vaziyetlerde bulunacağını şüpheli olduğu, bu nedenle milletin birlik ve beraberlik içinde olması istenmiştir.

Şef ve Değişmez Genel Başkan sistemini kurup yeni ve kökten hareketlere el atacak gibi görünürken diğer taraftan halkın sosyal yapısında etkileri olacak inkılapçı müdahalelere yönelmemiş olması, O'nun hayat hikayesini yazacaklar için ileride de çözülemeyen bir istifham olarak kalacaktır." Aydemir, İnönü'nün kendisi yanıtlamadıkça şu sorunun da cevapsız kalmaya mahkum olduğunu dile getirmektedir: "İnönü madem ki bu niyette (demokrasi) idiyse, o halde Reiscumhur oluşundan sonra davet ettiği parti kurultayında İnönü'nün Milli Şef, Değişmez Başkan ilan edilmesini nasıl izah edersiniz? Çünkü Milli Şeflik müessesesi demokratik bir müessese değildir. Demokrasi tecrübesine yönelişten nişan vermez." Bkz. Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, Cilt 2, Remzi Kitabevi, İstanbul 1967, s. 61, 427.

²⁹⁵ "Nasuhi Baydar, "Demokrasi Terbiyemiz", **Ulus**, 14.3.1939.

²⁹⁶ **Ulus**, 23.3.1939.

²⁹⁷ **Akşam**, 25.3.1939; **Ulus**, 25.3.1939.

Seçim gündeminde bazı adayların, genellikle şehir merkezlerinde oluşturulan halk kürsülerinde dilediği seçim vaatlerinde buldukları haberleri basına yansımıştır. Kendisi de milletvekili adayları olan Nasuhi Baydar, bir adayın Ankara Ulus meydanındaki konuşmasına değinmiş ve konuşmacının tek dereceli ve iki dereceli seçim sisteminin her ikisinin de milli hakimiyete hizmet ettiğini söylediğini aktarmıştır.²⁹⁸

Meclisin seçimlerden sonraki ilk toplantısı 3 Nisan 1939 tarihinde yapılmıştır. Meclis reisliğine Abdülhalik Renda, Cumhurbaşkanlığına İsmet İnönü yeniden seçilmişlerdir. Hükümeti kurma görevi, seçim sonrası meclisin toplanması ile istifa eden Refik Saydam'a yeniden verilmiştir. Bu hükümette Muharebe ve Münakale ile Ticaret adıyla iki yeni vekâlet kurulmuştur. Ali Çetinkaya, Muharebe ve Münakale Vekili; Cezmi Erçin, Ticaret Vekili; Ali Fuat Cebesoy, Nafia Vekili olmuştur. 26 Mayıs 1939'da Tevfik Fikret Sılay'ın yerine Fethi Okyar Adliye Vekili; Ali Rana Tarhan'ın yerine Gümrük ve İnhisarlar Vekili Raif Karadeniz olmuştur. Sılay, Cumhuriyet Halk Partisi Umumi İdare Heyeti üyesi olmuştur.²⁹⁹

1.1.2.2. Cumhuriyet Halk Partisi Beşinci Büyük Kurultayı

Cumhuriyet Halk Partisi Beşinci Büyük Kurultayı, 29 Mayıs-3 Haziran 1939 tarihleri arasında toplanmıştır. Kurultay Riyaset Divanı oluşturulduktan sonra İsmet İnönü, kurultayı açış konuşması yapmıştır.³⁰⁰ Bu konuşmasında, kimi yeniliklerin yapılacağına işaret eden İnönü, gelecek nesillere iyi bir rejim bırakmak için halk idaresinin olgunlaştırılması gereğinden bahsetmiştir. Partinin ve devletin daha çok halka yakınlaşması, seçimlerin olabildiğince çok alana yayılması, halkın istekleri çerçevesinde partinin şekillenmesi gerektiğinden söz etmiştir. İnönü, bu nedenlerle hükümeti denetlemek ve eleştirmek için Müstakil Grup isminde yeni bir teşkilatın meydana getirildiğini söylemiştir. İnönü, 6 Mart 1939 tarihli İstanbul Üniversitesi konuşması yönünde demokratik rejim arzusunu dile getirmiştir.

İnönü'nün kurultay konuşması, Türk basınında olumlu karşılanmıştır. Zekeriya Sertel, kurultayda alınacak kararları, özellikle Müstakil Grup'un kurulmasını, 6 Mart

²⁹⁸ Nasuhi Baydar, "Halk Hatiplerini Dinleyerek", *Ulus*, 16.3.1939.

²⁹⁹ *Ulus*, 27-28. 5.1939.

³⁰⁰ **CHP Beşinci Büyük Kurultay Zabıtları**, 29 Mayıs 1939-3 Haziran 1939, Ulus Basımevi, Ankara 1939, s. 19-20.

1939'da İnönü'nün İstanbul Üniversitesi'nde yaptığı konuşma ile başlayan, seçimlerde müntehiplere daha geniş seçim hakkı verilmesi ve halkın seçim arzusunun yoklanması ile devam eden bir sürecin devamı olarak görmüş ve Türk siyasi hayatında bu yaklaşımı yeni bir gelişme olarak değerlendirmiştir.³⁰¹

CHP Beşinci Kurultayı'nda, İnönü'nün halk iradesini güçlendirmekten bahsettiği konuşmasına paralel olarak üç gelişme olmuştur. İlki, 1936 parti-devlet bütünleşmesinde değişiklik yapılması; diğeri, parti müfettişliklerinin yeniden oluşturulması; sonuncusu, hükümet işlerini tenkit etmesi amacıyla Müstakil Grup'un kurulmasıdır.

1.1.2.2.1. Devlet-Parti Bütünleşmesinde Değişiklik

18 Haziran 1936 tarihinde uygulamaya sokulan ve kısaca, CHP ile hükümetin, CHP İl Başkanlığı ile İl Valiliğinin birleştirilmesi demek olan devlet-parti bütünleşmesi hakkında değişiklik yapılacağına dair ilk habere, kurultay zamanından çok erken bir tarihte rastlanmaktadır. Atatürk'ün ölümünün üzerinden yaklaşık üç hafta geçtikten sonra, 2 Aralık 1938 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nde konuyla ilgili bir haber vardır. Bu haber, "*yüksek makamlar*" tarafından öğrenildiğine göre "*parti reisliklerinin idari amirliklere verilmesinden sonra geçen tecrübelerden iyi neticeler alınmakla beraber bir çok işleri uhdesinde tevhid etmiş olan bazı valiliklerin vaziyeti*" görüşüleceği ve bu konu ile ilgili olarak kesin kararlar alınacağından bahsetmektedir.³⁰² Haberde, Atatürk'ün son dönemi uygulamalarından olan devlet-parti bütünleşmesinden iyi neticeler alındığı belirtilmiş; fakat vaziyet hakkında görüşüleceği bildirilmekle aynı zamanda bu birliktelikten duyulan şikayet de dile getirilmiştir.

Bu haberi takip eden günlerde konuyla ilgili herhangi bir haber ya da yorum görülmektedir; fakat Aralık ayının son günlerinde Burhan Belge'nin bir yazısı dikkati çekmektedir. Belge, "*Parti ve Devlet*" adlı yazısında parti ile devletin şimdiye kadar zaten birbirinden ayrı olduğunu belirtmiş ve bu konu ile ilgili yeni bir girişimde bulunulacaksa bu işi en iyi bilen kişinin İnönü olduğunu söylemiştir.³⁰³

³⁰¹ Zekeriya Sertel, "İç ve Dış Siyasetimizin Ana Prensipleri", **Tan**, 30.5.1939.

³⁰² "Partide Tadilat Yapılacak", **Cumhuriyet**, 2.12.1938.

³⁰³ Burhan Belge, "Parti ve Devlet", **Ulus**, 27.12.1938.

Devlet-parti bütünleşmesi hakkında yukarıda bahsedilen iki yazı dışında 1939 yılının ocak ayına kadar herhangi bir habere ya da açıklamaya rastlanmamaktadır. 23 Ocak 1939 tarihine gelindiğinde, konuyla ilgili bir komisyonun kurulduğu ve çalışmalara başladığı duyurulmuştur.³⁰⁴ Komisyonunda Erzincan Mebusu Saffet Arıkan, Kütahya Mebusu Recep Peker, Ankara Mebusu Mümtaz Ökmen, Amasya Mebusu Esat Uraz ve Zonguldak Mebusu Halil Türkmen vardır.³⁰⁵ Bu komisyon, parti başkanı olan valilerle görüşmeler yapmış; devlet-parti bütünlüğünün faydaları ve zararları tartışılmıştır.

Oluşturulan bu komisyon, çalışmalarını 25 Ocak 1939 tarihinde tamamlamıştır. Buna göre 18 Haziran 1936 tarihli uygulama gereğince birbirine bağlı olan parti ve devletin birbirinden ayrılması kararı alınmıştır. Alınan karar çerçevesinde Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği'ne Ahmet Fikri Tuzer getirilmiştir.³⁰⁶ Fakat parti-devlet bütünleşmesinin tam manasıyla uygulamadan kaldırılması için 29 Mayıs 1939 tarihli Cumhuriyet Halk Partisi Beşinci Büyük Kurultayı görüşmelerini beklemek gerekmektedir.

Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreteri Ahmet Fikri Tuzer, CHP Beşinci Kurultayı'nda devlet-parti bütünleşmesinin devamına gerek olmadığı yönünde kanaatin, siyasi hayatta hakim olduğunu, üç senedir uygulanan bu sistemin bir fayda sağlamadığını söylemiş; fakat bu ayrılığın kesin bir kopma anlamına gelmediğini de belirtme gereği duymuştur.³⁰⁷ Tuzer, devlet-parti bütünleşmesine son verildiğini açıkladığı bu konuşmasında, il başkanlığı ve valilik idaresinin birbirinden ayrılmış olsa bile eski vazifelerine de devam edebileceklerini söylemektedir. Kuşkusuz bu açıklama tek partili rejimde, parti görevlilerinin sadece parti işleri ile; devlet görevlilerinin sadece devlet işleri ile ilgilenmelerinin yapısal olanaksızlığından kaynaklanmaktadır. Bu bakımdan Tuzer'in bu izahı, uygulamada şeklen bir değişiklik yapılacağı izlenimini uyandırmaktadır. Nitekim kurultayda alınan kararlar

³⁰⁴ **Ulus**, 25.01.1939.

³⁰⁵ Parti-devlet bütünleşmesini hararetle savunan ve bir müddet konuyla ilgili parti ideoloğu yapan Recep Peker'in de komisyonunda yer alması dikkat çekicidir.

³⁰⁶ **Ulus**, 27.1.1939.

³⁰⁷ **CHP Beşinci Büyük Kurultay Zabıtları**, s. 30.

Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreteri, “devlet vekili” olarak hükümete katılmıştır.³⁰⁸ Bu karar, yapılmak istenen parti-devlet ayrışımına zıt bir uygulamadır.

Kurultay’dan sonra Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreteri Ahmet Fikri Tuzer, Vali ve CHP Başkanlığı’na yolladığı yazı ile bu durumu tebliğ etmiştir. Tuzer bu tebliğde, Parti Genel Sekreteri’nin “Devlet Vekili” olarak hükümete katıldığını; bu nedenle parti-devlet beraberliğinin saklı tuttuğunu vurgulamış ve her ne kadar parti işlerinden ayrı kalmaları sağlanmışsa da valilerin, parti teşkilatına halen bağlı olduklarını belirtmiştir.³⁰⁹

CHP Beşinci Büyük Kurultayı’nda devlet-parti bütünleşmesi, şekli olarak birbirinden ayrılmışsa da uygulamada bu ayrılığa bağlı kalınmamıştır. Kararın üzerinden geçen dört yıllık bir süreye rağmen, 1943 yılı genel seçimlerinde, CHP Genel Sekreterliği tarafından yayınlanan seçim hazırlık talimatında yer alan bir bölüm konuyla alakalı olarak ilgi çekicidir. “Parti ve Hükümet Beraberliği” başlığı ile izah edilen hususlar, devlet-parti ilişkilerinin tek parti yönetiminde ne kadar iç içe olduğunu göstermektedir:

“Yukarıdan beri sayılagelen bütün bu işlerde partimizin bağrından doğan hükümetimizin değerli amir ve memurlarının kanuni ve idari vazifelerini yolunda yürütüp tam vaktinde bitirebilmeleri için parti teşkilatımızın ve partili arkadaşlarımızın bütün gayretleriyle hükümete yardım etmeleri ne kadar lüzumlu ise parti işlerinde çalışan arkadaşlarımızın bu uğurdaki vazifelerini yolunda ve vaktinde yapıp bitirmeleri için sayın hükümet amir ve memurlarının da aynı samimiyet ve aynı hararetle yardımcı olmaları o kadar lüzumludur. Onun için tamimi alan her vilayet parti reisi, ilk iş olarak kendi idare heyeti arkadaşlarıyla görüştükten sonra derhal vali ile temasa geçmelidir. Parti ve hükümetin el ve gönül birliği ile hareket ederek seçim işlerini aksatacak ve bu

³⁰⁸ Koçak, bu kararı “parti-hükümet ilişkisinin bir başka biçimde yeniden kurulması” olarak değerlendirmektedir. Koçak, *age*, s. 235.

³⁰⁹ **Cumhuriyet**, 6.7.1939. 5 Temmuz 1939 tarihinde Fikri Tuzer, Vali ve CHP başkanlıklarına gönderdiği yazıda, 7 Haziran 1939 tarihinde Genel Başkanlık divanınca 1936 yılındaki devlet-parti bütünleşmesinin ayrıldığını; fakat uygulamada çok şeyin değişmeyeceğini şu şekilde bildirmiştir: “Yeni nizamname Parti Genel Sekreterinin Devlet vekili olarak İcra Vekilleri heyetine girmesini temin etmiş ve bu suretle parti hükümet beraberliği esasını mahfuz tutmuş olduğundan esasen parti hükümetinin yüksek bir memuru bulunan Vali arkadaşlarımın şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonra da teşkilatımıza azami yardım ve himayede bulunmalarını tabii buluyorum.” Bkz. **Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğinin Parti Teşkilatına Umumi Tebligatı**, (Temmuz 1939’dan 31 Birinci Kanun 1939 Tarihine Kadar), Cilt 15, Ankara 1940, s. 5.

suretle Büyük Millet Meclisi'nin toplanacağı günde toplanmasını geciktirecek hallere meydan vermemek için vilayat dahilinde gereken tedbirleri almalarını ve bu hususta gerek teşkilatımızda faal vazife görenlerin ve gerekse partimizin namzedi olarak seçilmiş bulunan belediye ve vilayet umumi meclislerinde aza olanların bütün dikkat ve faaliyetlerini birleştirmelerini rica ederim."³¹⁰

1.1.2.2.2. Müstakil Grup

Kurultayda "parti içinde ve A. R. Tarhan'ın yönetiminde 21 üyelik bir Müstakil Grup kurmak için" önerge verilmiştir. Buna göre Müstakil Grup 3 kişilik bir idare kurulunun olduğu 30 kişiden oluşacaktır. Müstakil Grup'un üyeleri bu grupta kaldıkça kabineye giremeyeceklerdir. Meclisteki parti grup toplantısında hazır bulunacaklar; fakat alınacak ya da alınan herhangi bir karar hakkında görüş bildiremeyecekler, oylamaya katılmayacaklardır. Meclis toplantısında kendi gruplarının verdiği karara göre oy kullanacaklar; fakat parti grubundaki görüşmelerin gizliliğine uyacaklardır.

Görüldüğü üzere Müstakil Grup, parti icraatlarını ve kararlarını eleştirerek, hükümetten ayrı ve bağımsız üyelerden oluşan bir topluluk olarak düşünülmektedir. Fakat üyelerin, parti toplantısında hazır bulunmaları şartına rağmen burada söz ve oy haklarının olmaması; meclis parti toplantısının görüşmelerindeki gizliliğe riayet etmeleri, "müstakil" isminin aksine bağımsızlık hususunu şüpheli kılmaktadır.

Kurultayda okunan Nizamname Encümeni Raporu'nda bu teşkilatın kurulmasındaki gerekçe şu şekilde izah edilmiştir:

"Değişmez Genel Başkan'ın açılış nutkunda tebarüz ettirdiği üzere, partimizin meclis grubunda vücuda getirilmek istenen müstakil hüviyetli teşekkül ile parti ve meclis hareketlerinde halk idaresinin hakiki icaplarına daha ziyade yaklaşmamızı temin edecek bir adım atılmış olduğuna ve bunda memleket için ancak fayda hasıl olacağına inanıyoruz... Encümen, teşekkül eden müstakil grubun, parti faaliyetlerinin daimi bir murakabe ile daha verimli bir surette ilerlemesine ve Büyük Millet Meclisi mesaisinin memleket işlerini iki

³¹⁰ **Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğinin Parti Teşkilatına Umumi Tebligatı**, (1 İkinci Kanun 1942'den 31 İlk Kanun 1943 Tarihine Kadar), Cilt 20, Ankara 1944, s. 65.

cepheli olarak tetkik altında bulunduracak şekilde inkişaf etmesine yol açacağı kanaatine varmıştır.”³¹¹

Anlaşılacağı üzere Müstakil Grup’un oluşturulması ile halk idaresinin gereklerine daha da yaklaşılacağı düşünülmektedir. Aynı zamanda meclis faaliyetlerinin iki cepheli olarak inceleme imkanı yaratacağı öne sürülmektedir. Konu ile ilgili konuşmasında Parti Genel Sekreteri Ahmet Fikri Tuzer, tek partili rejimin memleket için en uygun bir siyasi seçim olduğunu dile getirmiş; Müstakil Grup’un, tek partili rejimi yumuşatma amacı ile oluşturulduğunu belirtmiştir. Müstakil Grup’un, tek parti rejim içerisinde icraatları yapanların kendi kendilerini eleştirmelerini sağlamak için düşünüldüğünü izah etmiştir.³¹²

Kurultay görüşmelerine bakıldığında, Müstakil Grup kurulması ile ilgili çeşitli tartışmalara rastlanmaktadır. Her ne kadar bu girişim hakkında bir itirazın olmadığı görülse de eleştiriler, bu grubun mahiyeti hakkında olmuştur. Konuyla ilgili ilk ve en önemli eleştiri Manisa delegesi Hikmet Bayur’dan gelmiştir. Bayur, Müstakil Grup üyelerinin parti görüşmelerinde söz hakkının olmamasını eleştirmiş; Parti görüşmelerinde alınacak kararlarda bu grup üyelerinin hiçbir etkisi olmayacağına göre Müstakil Grup’un vasfını yerine getiremeyeceğini söylemiştir. Bu bakımdan parti görüşmelerinde söz hakları olmadıkça Müstakil Grup’a mensup milletvekillerin hiçbir biçimde alınan kararda etkili olamayacağını dile getirmiştir.³¹³ Manisa delegesi Haşim Gür de benzer görüşleri öne sürmüştür.³¹⁴ Yozgat Delegesi Sırrı İçöz, Müstakil Grup üyelerinin görüşmelere katılmasını; fakat verilecek kararda oy hakkı olmamasını önermiştir.³¹⁵

Bu tarz eleştiri ve önerilere Ankara delegesi Mümtaz Ökmen, cevap vermiştir.³¹⁶ Ökmen, Müstakil Grup’un her ne kadar ismi müstakil olsa da parti teşkilatından ayrı bir oluşum olmadığını söylemiştir. Müstakil Grup’un parti teşkilatına dahil olduğunu ifade eden Ökmen, üyelerinin de parti üyesi olduğuna dikkat çekmiştir.

³¹¹ CHP Beşinci Büyük Kurultay Zabıtları, s. 25-26, 27.

³¹² CHP Beşinci Büyük Kurultay Zabıtları, s. 31.

³¹³ CHP Beşinci Büyük Kurultay Zabıtları, s. 31-32.

³¹⁴ CHP Beşinci Büyük Kurultay Zabıtları, s. 32-33.

³¹⁵ CHP Beşinci Büyük Kurultay Zabıtları, s. 36.

³¹⁶ CHP Beşinci Büyük Kurultay Zabıtları, s. 38.

Kurultay'dan sonra Müstakil Grup Reis Vekilliği'ne Ali Rana Tarhan atanmış, İdare Heyeti'ne ise Ali Rıza Türel, Hüsni Kitapçı ve Fuat Sirmen getirilmiştir.³¹⁷

Müstakil Grup, sadece ismen müstakil olarak kalmıştır; söz söyleme, karara etki etme yetkileri olmamıştır. Parti grup toplantısındaki meseleleri sır olarak saklamakta ve bu nedenle meclis görüşmelerinde etkili olamamaktadırlar. Tüzük gereğince Müstakil Grup Başkanı, doğrudan doğruya CHP Genel Başkanı'na, yani İsmet İnönü'ye bağlıdır. Bu bakımdan İnönü, hem partinin başında, hem hükümetin başında hem de Müstakil Grup'un başındadır. Bütün bu nedenlerle Müstakil Grup, teşkilatın oluşturulması için verilen kararın gerekçesinde belirtildiği biçimiyle, tek parti rejimini yumuşatma görevini yerine getirememiştir. Henüz 25 Aralık 1940 tarihinde Refik İnce, Müstakil Grup hakkında bir eleştiride bulunmuştur. İnce, bir yılı aşkın süredir Müstakil Grup üyelerinin herhangi bir konu hakkında, hükümeti eleştirdiğine şahit olunmadığını söylemiştir.³¹⁸

Müstakil Grup konusu, İsmet İnönü'nün Cumhuriyet Halk Partisi'nin Altıncı Büyük Kurultayı'nı açış konuşmasında yer almıştır.³¹⁹ 8 Haziran 1943 tarihli bu konuşmasında İnönü, Müstakil Grup'un, 1939-1943 yılları arası, dört yıllık çalışmalarından övgüyle söz etmiştir. Müstakil Grup'un mecliste ahengi sağladığını, milletin fikirlerini hükümete söylerken iyi geçinmeyi esas aldığını ve hükümete yardımcı olmayı amaç edindiğini söyleyen İnönü, Müstakil Grup üyelerine teşekkür etmiş, bu grubun tek partili siyasi sistem içerisinde geleceği olduğuna işaret etmiştir. Nitekim kurultay görüşmelerinde de iktisattan iç politikaya kadar her türlü konuda gündeme gelen Müstakil Grup, övgüyle bahsedilmekle birlikte yetersiz de görülmüştür.

³¹⁷ **Akşam**, 7.6.1939. Kurultay'da seçilen Müstakil Grup üyeleri şu kişilerden oluşmaktadır: Ağrı Mebusu Dr. Hüsamettin Kural, Bursa Mebusu Atif Akgüç, Bursa Mebusu Fazlı Güleç, Denizli Mebusu Emin Aslan Tokat, Diyarbakır Mebusu Zeki Mesut Alsan, Erzurum Mebusu Aziz Akyürek, Erzurum Mebusu Nakiye Elgün, Eskişehir Mebusu İzzet Arukan, İstanbul Mebusu Ali Rana Tarhan, İstanbul Mebusu Ahmet Şükrü Esmir, İstanbul Mebusu Ziya Karamürsel, İzmir Mebusu Şehime Yunus, Konya Mebusu Ali Rıza Türel, Kütahya Mebusu Sadri Ertem, Malatya Mebusu Emrullah Barkan, Manisa Mebusu Rıdvan Nafiz Edgüer, Muğla Mebusu Hüsni Kitapçı, Rize Mebusu Fuat Sirmen, Rize Mebusu Kemalettin Kamu, Sivas Mebusu Abdurrahman Naci Demirağ, Tokat Mebusu Nazım Poroy. Bkz. **CHP Beşinci Büyük Kurultay Zabıtları**, s. 163.

³¹⁸ Refik İnce, "Milli Korunma Kanunu ve Müstakil Grup", **Cumhuriyet**, 29.12.1940.

³¹⁹ **Ulus**, 9.6.1943.

Altıncı Büyük Kurultay'a Müstakil Grup tarafından bir rapor sunulmuştur.³²⁰ Sekiz sayfalık bu raporda, kurultayın düzenlendiği tarihe kadar Müstakil Grup'un 136 kere toplantı yaptığı söylenmektedir. Raporda bulunan tek ciddi eleştiri, Milli Korunma Kanunu'nun gerekli olduğu belirtilirken kanunun uygulanmasında düzeni daha sıkı sağlanması gerektiği yönünde temennide bulunulmasıdır. Rapordaki tek istek, Müstakil Grup aza sayısının artırılmasıdır.

Müstakil Grup, Türkiye'de çok partili hayata geçiş dönemine kadar varlığını sürdürmüştür. 4 Mayıs 1946 tarihinde son toplantısını yapmıştır. CHP Altıncı Büyük Kongresi'nden kaldırıldığı tarihe kadar yaptığı çalışmalar, 1946 yılında yayınlanmıştır.³²¹ Bu yayına bakıldığında bazı hususlar dikkat çekmektedir. 1943 ve 1944 yıllarında yoğun olarak toplanmayan Müstakil Grup, ağırlıklı olarak 1945 yılında toplanmıştır. 4 Mayıs 1946 tarihine kadar 108 toplantı yapan Müstakil Grup üyelerinin tartışma konuları bayındırlıktan ticarete, ziraatten eğitime, ulaşımdan ekonomiye dair, neredeyse bütün bakanlıkları ilgilendiren çeşitliliktedir. Rapor biçiminde sunulan bu metinlerin içeriklerinde temel eleştirilerden ziyade kimi iyileştirmeler önerilmektedir.

Yayınlanan bu tutanaklarda konumuz açısından dikkati çeken bir husus ise Müstakil Grup üyelerinin kendilerinin de görev yaptıkları süre boyunca parti grup toplantılarında önemli meseleler tartışılıp karara bağlanırken söz hakları olmamasından üzüntü duyduklarını belirtmeleridir.³²² Müstakil Grup üyeleri, her ne kadar kendilerine verilen görevi yerine getirmek için çabalamışlarsa da parti toplantılarında söz ve oy haklarının olmaması dolayısı ile mensubu buldukları grubun etkinlik derecesini eleştirmektedirler.

Yerinde bir tesbit olarak Hilmi Urgan, Müstakil Grup'un tek parti rejimini demokrasi yönüne alıştırma işlevini yerine getiremediğini, İsmet İnönü'ye bağlı böyle bir grubun sadece adının müstakil olarak kaldığını ve yapay bir teşkilat

³²⁰ **CHP VI İnci Büyük Kurultaya Sunulan Meclis Müstakil Grubunun Raporu**, Ankara, 8.6.1943. Ayrıca Bkz. **Ulus**, 12.6.1943.

³²¹ **CHP Kurultayının 10 Mayıs 1946 Olağanüstü Toplantısına Sunulan CHP Müstakil Grubu Raporu ve Ekleri**, TBMM Basımevi, Ankara 1946, s. 2.

³²² **CHP Kurultayının 10 Mayıs 1946 Olağanüstü Toplantısına Sunulan CHP Müstakil Grubu Raporu ve Ekleri**, s. 3.

olduğunu söylemiştir.³²³ Metin Toker ise, Müstakil Grup'un, Tek partili siyasi sistem içerisinde “*göstermelik bir kuruluş*” olduğunu ifade etmiştir.³²⁴ Barutçu ise, 3 Temmuz 1941 tarihli CHP Grup Toplantısı'nda Milli Müdafaa Vekili Saffet Arıkan hakkında güvenoyu yoklamasına katılan Müstakil Grup üyelerinden tamamının olumlu oy kullanması vesilesi ile CHP Grubu'nun, Müstakil Grup'tan daha bağımsız olduğunu şu şekilde dile getirmiştir:

*“Parti Grubu, Müstakil grup'tan daha fazla müstakil düşünceli azası olduğunu göstermiş oldu.”*³²⁵

1.1.2.2.3. Parti müfettişliğinin yeniden tesisi

CHP kuruluş döneminde var olan parti müfettişliği, rejim açısından önemli dönüşümlerin yaşandığı 1931 yılında kaldırılmıştır. Fakat 1939 yılı CHP Beşinci Kurultayı'nda nizamnameye koyulan bir madde ile parti müfettişlikleri yeniden oluşturulmuştur. İdari taksimat 20 teftiş mıntıkasına ayrılmış ve her mıntıkaya bir müfettiş tayin edilmiştir. Buna göre müfettişler bir yıl içinde en az 6 ay bağlı buldukları mıntıkada olacaklar ve senede en az iki kez bağlı buldukları bölgenin teşkilatını teftiş edeceklerdir.³²⁶

³²³ Hilmi Uran, **Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)**, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008, s. 289-290.

³²⁴ Metin Toker, **age**, s. 60. 1937 yılında Başbakan İsmet İnönü'nün girişimi ile oluşturulan ve aynı yılın sonunda, Celal Bayar'ın Başbakan olduğu dönemde, Atatürk'ün isteği ile kaldırılan “Siyasi Müsteşarlık” kurumu ile Müstakil Grup'u demokratikleştirme yolunda atılmış önemli denemeler olarak gören bir makale için bkz. Mustafa Turan, “Cumhuriyet Döneminde İki Deneme: Siyasi Müsteşarlıklar ve Müstakil Grup” **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sa. 2, Afyon 1999, ss. 27-42. Siyasi Müsteşarlık ile Müstakil Grup'u İnönü'nün siyasi kadro oluşturma girişimleri açısından benzeştiren bir makale için bkz. Cafer Güler, “Türk Siyasi Hayatından Siyasi Müsteşarlıklar”, **Altıncı Uluslararası Atatürk Kongresi (12-16 Kasım 2007)**, Cilt 1, Yay. Haz. Zekai Ünsal, Nilgün İnce, Neşe Yeşilçayır, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2010, ss. 1376-1416. Uyar ise, SCF kapatıldıktan sonra 1931 yılından itibaren uygulanan “*müstakil mebusluk*” ile “*müstakil grup*”u aynı paralelde değerlendirmektedir. Bkz. Hakkı Uyar, **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, Boyut yayınları, İstanbul 1998, s. 85, 124.

³²⁵ Faik Ahmet Barutçu, **age**, C 1, s. 510.

³²⁶ Parti müfettişleri şu şekilde belirlenmiştir: Afyon merkezine Aydın mebusu Adnan Menderes, Ankara'ya Amasya mebusu Esad Uras, Adana'ya Maraş mebusu Hasan Reşid Tankut, Amasya'ya Erzurum mebusu Salim Altuğ, Artvin'e Muğla mebusu Cemal Karamuğla, Balıkesir'e İzmir mebusu Dr. Mustafa Dengisu, Bilecik'e Samsun mebusu Zühtü Durukan, Burdur'a Edirne mebusu Osman Şahinbaş, Bolu'ya Kars mebusu Şerafettin Karacan, Denizli'ye Mardin mebusu Rıza Levent, Erzincan'a Balıkesir mebusu Muzaffer Akpınar, Giresun'a Seyhan mebusu Tevfik Tarman, İstanbul'a Konya mebusu Tevfik Fikret Sılay, İzmir'e İstanbul mebusu Galip Bahtiyar Göker, Kırklareli'ye Kocaeli mebusu Regıp Akça, Kırşehir'e Kastamonu mebusu Hilmi Çoruk, Kastamonu'ya Sivas mebusu Hikmet Işık, Maraş'a Bursa mebusu Dr. Galip Kahraman, Niğde'ye Kırklareli mebusu Şevket Ödül, Sivas'a Kars mebusu Zihni Orhun. Bkz. **Cumhuriyet**, 8.7.1939.

Cumhuriyet Halk Partisi Beşinci Büyük Kurultayı'nda, üç önemli değişik yapılmıştır. Bunların her biri halk iradesinin arttırılması yönünde değerlendirilmiştir.³²⁷ Ancak bu değerlendirmeler, içerisinde kimi tutarsızlıkları da barındırmaktadır. Yukarıda görüldüğü üzere pek de bağımsız olmayan bir Müstakil Grup kurulması, devlet-parti bütünleşmesine son verilmesi biçimde sunulan kararın uygulamada pek de öyle olmaması bunun bir göstergesidir. Yeni nizamname gereği ise İnönü, Değişmez Genel Başkan sıfatı ile partinin tüm üst düzey yönetim mevkilerine atama yapabilme yetkisini üstlenmiş bulunmaktadır.³²⁸

1.1.2.3. Ekonomi Politikası

II. Dünya Savaşı'nın başlaması ile birlikte Türkiye de, diğer bir çok ülke gibi, ortaya çıkabilecek darlık ve sıkıntıları engellemek amacıyla ekonomik tedbirler alma ihtiyacı duymuştur. Bir bakımdan "*Harp Ekonomisi*" olarak değerlendirilebilecek bu süreç, Saydam hükümeti dönemine rastlamaktadır. Dönemin ekonomik perspektifini çizen 18 Ocak 1940 tarihli Milli Korunma Kanunu olmuştur.

Savaş dönemi Türkiye'nin iktisadi politikasının ana hatlarını belirleyen Milli Korunma Kanunu, savaş yıllarında ülkeyi ekonomik olarak savaşın etkilerinden korumak amaçlı bir girişim olarak düşünülmüştür. Aynı zamanda savunmayı güçlendirici tedbirler de kanunun içerisinde yer almaktadır. Kanunun ortaya çıkış serüveni, Avrupa'da savaşın patlak vermesinden önce, 4 Eylül 1939 tarihinde, İsmail Hüsrev Tökin ve Şevket Süreyya tarafından hazırlanan ve "*Müdafaa Ekonomisi Hakkında Rapor*" adı altında İktisat Vekili Hüsnü Çakır'a sunulan rapora dayanmaktadır.³²⁹ Harp ekonomisinin yürütülmesi esaslarını belirten bu rapor, CHP Grubu'nda görüşülerek yeterli bulunmamış, fakat 6 Ocak 1939'da Recep Peker başkanlığında toplanarak çıkarılacak olan Milli Korunma Kanunu'na zemin oluşturmuştur.

³²⁷ Giritlioğlu, Beşinci kurultayın en önemli hadisesini, "*demokratik rejime geçeceğimizi müjdelemiş olması*" olarak görmektedir. Bkz. Fahir Giritlioğlu, *age*, s. 149. Kurultay görüşmelerinde olduğu gibi dönemin başında da, kurultayın hemen ertesinde ve ilerleyen günlerde bu tarz yazılar vardır.

³²⁸ Koçak, Cumhuriyet Halk Partisi Beşinci Kurultayı'nın İnönü'nün parti üzerindeki denetim ve otoritesini arttırmaya yönelik olduğunu söylemektedir. Koçak, *age*, s. 234.

³²⁹ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, 2. Cilt, s. 211. Aydemir, anılarında, II. Dünya savaşı yıllarında uygulanan Harp Ekonomisi'nde "stopaj sistemi"nin tercih edilmesinde etkisinin fazla olduğunu söylemiştir. Şevket Süreyya Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, Öz Yayınları, Ankara 1959, s. 514. Konuyla ilgili ayrıca bkz. Ahmet Hamdi Başar, *age*, C 1, s. 67.

1939 yılı eylül ayından itibaren konuyla ilgili çalışmaların yoğunlaştığı görülmektedir. Savaşın başlaması ile mal kıtlığı yaşanacağı, fiyatlarda artış olacağı yolundaki haberlerin artması sonucu 7 Eylül 1939 tarihinde Başvekalet bir tebliğ yayınlamıştır.³³⁰ Bu tebliğde belirtildiğine göre, Avrupa'daki savaş durumu nedeniyle memlekette gıda ve bazı maddelerin fiyatlarında yükseklik olup olmadığı hususunda incelemelere başlanmıştır. Memlekette her çeşit gıda maddeleri halkın ve ordunun ihtiyacını bir seneden fazla müddet karşılamaya yetecek kadar bol olduğu bildirilmiştir. Hükümet, gıda sıkıntısına meydan vermemek ve ihtikar yapmak için gereksiz yere fiyat yükseltenlere en şiddetli tedbirleri almak amacıyla, gerekirse ticarethanelere, fabrikalara ve evlere el koyacağını belirtmiş; halkın fert olarak stok yapmasına lüzum olmadığına değinmiştir.

Bu tebliğin yayınlanmasından önce ve sonra basında, ihtikara ve vurgunculuğa dair çeşitli yazılar kaleme alınmıştır. Akşam Gazetesi'nde, 1 Eylül 1939'da savaşın başlamasının ardından yer alan bir yazıda, "*umumi harp der demez bir çokklarının aklına hemen torba torba un, şeker vesaire*" almak geldiği; fakat bu sefer kıtlık yaşanmayacağı ve nafile yere telaş edilmemesi söylenmiştir.³³¹ Çok geçmeden konu meclise taşınmıştır. Meclis görüşmelerinde ilk defa ihtikârdan bahseden kişi, 8 Eylül 1939 tarihinde, Antalya Mebusu Cezmi Erçin olmuştur. Erçin, konuşmasında ihtikârın hayat pahalılığı ile ilgili olduğunu dile getirmiş ve bu suçu işleyenlere karşı cezaî hükümlerin bulunduğu dikkat çekmiştir.³³²

Meclisin 11 Eylül 1939 tarihli toplantısında Refik Saydam, ihtikardan ve buna karşı alınacak önlemlerden bahsetmiştir. Saydam, daha önce yayınlanan Başvekalet tebliğine de işaret ederek memlekette ihtikar ve vurgunculuğun cezalandırılması hususunda gereğinin yapılacağını, kısa bir süre sonra kanunun meclise sunulacağını duyurmuştur.³³³

Saydam'ın meclisteki bu konuşmasından sonra konu, basında daha fazla ele alınmaya başlamıştır. Peyami Safa, ihtikarın artmasına neden olan şeyin basındaki haberler ve yazılardan kaynaklandığını söylemiş, bunları okuyan halkın Türkiye'nin hemen savaşa gireceği korkusu ile bankalardan mevduatlarını çektiklerini, çuvalarla

³³⁰ **Ulus**, 8.9.1939; **Cumhuriyet**, 8.9.1939.

³³¹ "Beyhude Telaş Edilmesin", **Akşam**, 2.9.1939.

³³² Bkz. **TBMM ZC**, Dönem 6, Cilt 4, s. 222.

³³³ Bkz. **TBMM ZC**, Dönem 6, Cilt 5, s. 5.

pirinç ve un satın alarak stok yaptıklarını belirtmiştir.³³⁴ Falih Rıfki Atay, Başvekil Refik Saydam'ın bir gün önceki ihtikar uyarısına değinmiş, evde ya da iş yerinde şeker, un gibi malzemelerin depolanması anlamına gelen ihtikarın, Birinci Dünya Savaşı'nda yaşanan kıtlık hatırası ve para kazanma hırsı gibi iki nedeni olduğunu söylemiş; konuyla ilgili hükümete destek olunması gerektiğini ifade etmiştir.³³⁵ Buna ilaveten Atay, kıtlık ve yokluk baş gösterecek diye korkulmamasını, memleketi böyle bir durumdan kurtaracak sorumlu reislerin idarede olduğunu, halkın bu reislere itimat ederek çalışmaya devam etmeleri gerektiğini söylemiştir.³³⁶ Necipali Küçüka, vatandaşların askerlik yapmaları nasıl milli bir görev ise lüzumsuz telaşa kapılarak memleketin iktisadi durumunu zaafa düşürecek hareketlerden kaçınılmasının da milli bir görev olduğunu dile getirmiştir.³³⁷ Vala Nureddin, iç piyasalarda halka ve orduya yetecek kadar mamulün olduğunu, ihtikar olmaması için hükümete yardım edilmesi gerektiğini belirtmiştir.³³⁸

Başvekaletin ihtikar ve vurgunculukla ilgili tebliği, kimi devlet kurumlarını harekete geçirmiştir. İstanbul mıntıkası Ticaret Müdürlüğü önlemler almaya başlamıştır.³³⁹ İstanbul Belediyesi, ihtikara karşı alınacak tedbirler hakkında hükümete bir rapor göndermiştir.³⁴⁰ Bu rapor çerçevesinde ihtikarla kesin olarak mücadeleyi sağlayacak kanun tasarısı görüşülmeye başlanmıştır.³⁴¹ Ankara Belediyesi'nin fiyatları sebepsiz yere yükseltenlerle mücadeleye giriştiği ve ağır cezalar uygulamaya başladığı da görülmektedir.³⁴²

İktisadi Korunma Kanunu Projesi olarak ihtikara karşı alınacak çarelerin 27 Eylül 1939 tarihinden itibaren resmen görüşülmeye başlandığı bilinmektedir.³⁴³

³³⁴ Peyami Safa, "Erkekçe Duruş", **Cumhuriyet**, 7.9.1939. Safa, başka bir yazıda, ülkede her türlü maddenin olduğunu, Birinci Dünya Savaşı devrinin korkularını tekrar yaşamaya gerek olmadığını söylemiştir. Bkz. Peyami Safa, "Başvekilimizin Nutku", **Cumhuriyet**, 12.9.1939.

³³⁵ Falih Rıfki Atay, "Telaş ve İhtikara Karşı", **Ulus**, 9.9.1939.

³³⁶ Falih Rıfki Atay, "İtimat ve Say", **Ulus**, 25.9.1939.

³³⁷ N. A. Küçüka, "Vatandaşların Vazifesi", **Ulus**, 9.9.1939.

³³⁸ Vala Nureddin, "Her Şeyimiz Vardır", **Cumhuriyet**, 9.9.1939.

³³⁹ "İhtikarla Mücadele", **Cumhuriyet**, 12.9.1939.

³⁴⁰ "İhtikarla Mücadele", **Cumhuriyet**, "14.9.1939.

³⁴¹ **Akşam**, 15.9.1939.

³⁴² **Ulus**, 23.9.1939.

³⁴³ Cumhuriyet Gazetesi'nin haberine göre, Başvekilin başkanlığında olağanüstü salâhiyetlere sahip bir komisyon kurulacak ve İktisadi Korunma Kanunu'nun içeriği komisyon tarafından incelendikten sonra Parti grubunda görüşülmek üzere sevk edilecektir. **Cumhuriyet**, 28.9.1939.

Bundan sonra gerek mecliste gerekse parti gruplarında mesele ciddiyetle ele alınmıştır.

1939 yılı Kasım ayı içerisinde İsmail Hüsrev Tökin'in bir yazısı dikkati çekmektedir. Tökin, İsmet İnönü'nün 1933 yılında Kadro dergisinde yazdığı "İktisadi Devletçilik" yazısına bol bol atıflar yaparak harp zamanında ekonominin nasıl düzenlenmesi gerektiğini izah etmektedir. Tökin'e göre, harp zamanında ekonomi, bir elden sevk ve idare edilmelidir. Bunun için "bütün ekonomiyi müdafaa emrine tahsis etmek" gerektiğini söylemiştir.³⁴⁴ Bir diğer yazısında Tökin, sulh ekonomisinde arz-talep ilişkisi önemli iken müdafaa ekonomisinde, müdafaa ihtiyaçlarının önemli olduğunu vurgulamış, ihtiyaçların miktar ve şeklini tayin edecek merkezi bir makam olması gerektiğini ifade etmiştir.³⁴⁵

13 Aralık 1939 tarihinde pazarlıksız satış meselesi mecliste gündeme gelmiştir. Ankara, İstanbul ve İzmir şehirlerinde satılacak malların üzerinde, fiyatının yazılı olduğu etiketlerin bulunması anlamına gelen bu usul tartışılmaktadır. İstanbul mebusu Ali Rana Tarhan, etiket konusu yüzünden pahalılığın arttığı yolundaki görüşlerin doğru olup olmadığını, öyle ise ne gibi tedbirler alındığını hükümete sormuştur. Buna cevap veren Dahiliye Vekili Faik Öztrak ve Ticaret Vekili Nazmi Topçuoğlu, hayat pahalılığına bunun neden olmayacağını; aksine belirli fiyatların hayat pahalılığını azaltması gerektiğini ve hükümetin bu yönde kararlar alacağını belirtirken adeta Milli Korunma Kanunu'nun hazırlanmakta olduğunu şu şekilde dile getirmiştir:

*"Hükümetimiz, bu günün ahval ve şartları dahilinde lüzumlu görülen salâhiyetleri yakında Yüksek Meclisinizden rica etmek tasavvurundadır. Bu salâhiyetler verildiği takdirde, fiatler, ihtikâr, memleketin iaşesinin temini mevzuları esaslı bir surette ele alınacaktır. Böylece, pazarlıksız satış mevzuuna başka yollardan temas etmiş olacağız. O zaman, daha geniş tecrübeler ve imkânlarla mücehhez olarak, daha isabetle karar verebileceğiz."*³⁴⁶

Hükümet tarafından olağanüstü hal ekonomisine geçiş hazırlıkları yapıldığı görülürken basında da bu yönde istek ve talepler göze çarpmaktadır. Peyami Safa,

³⁴⁴ İsmail Hüsrev Tökin, "Ekonomik Seferberlik", **Ulus**, 12.11.1939.

³⁴⁵ İsmail Hüsrev Tökin, "Ekonomide Müdafaa Prensibi (1)", **Ulus**, 17.11.1939.

³⁴⁶ **TBMM ZC**, Dönem 6, Cilt 7, s. 49.

eşya fiyatlarının yükselmesine neden olan şeyin ihtikar olduğunu, harbe girmemiş olmasına rağmen Türkiye’de ihtikarın gittikçe yayıldığını, artık hükümetin buna çare bulması gerektiğini söylemiştir.³⁴⁷ Necmeddin Sadak, Türk hükümetinin bir jandarma hükümeti değil, iktisadi bir kuruluş olduğunu belirtmiş; bu bakımdan ihtikarın devam etmesine müsaade edemeyeceğini vurgulamış; fakat alınacak önlemlerin de her şeyi devletleştirmek olmamasına dikkat çekmiştir.³⁴⁸ Asım Us, Türkiye’de milli müdafaa kabiliyetini zaafa uğratabilecek derecede ihtikar hırsında olanlara hükümetin müdahale edeceğini belirtmiştir.³⁴⁹

1939 yılının Aralık ayının ikinci haftasından itibaren fiyatların çok yükseldiğine dair çeşitli haberlere rastlanmaktadır.³⁵⁰ Hükümetin ekonomiye el koyması gerektiği yönünde görüşler basında dile getirilirken aynı zamanda her türlü yiyecek ve giyecek, yakacak, ilaç, madeni ürün, kağıt maddeleri gibi tüketim maddelerinin zamlandığına dair haberler de görülmektedir. Falih Rıfkı Atay, bu maddelerde aniden artan fiyatları iki nedene bağlamaktadır. İlki, daha sonra pahalı satış yapmak amacıyla satıcıların piyasadaki malı depolayarak azaltması; diğeri kıtlık olacağı öngörüsü ile halkın stok yapması.³⁵¹

27 Aralık 1939 tarihindeki meclis görüşmelerinde Çoruh Mebusu Mazhar Müfid Kansu, ihtikara karşı hükümetin aldığı tedbirleri sormuştur. Bu suale Ticaret Vekili Nazmi Topçuoğlu verdiği cevapta, hükümet tarafından planlanan ekonomi programını anlatmıştır. Topçuoğlu, yokluk ve kıtlığa, piyasadaki mal çekerek fiyatların artmasına neden olan vurguncuları işaret etmiştir. Buna çare olarak ise tüketilen her türlü mal üzerine etiket koyulması, perakende ve toptan satışlarda kâr marjının belirlenmesi ve buna uymayarak ihtikar yapmaya devam eden şahısların cezalandırılması yöntemlerini öne sürmüştür.³⁵²

³⁴⁷ Peyami Safa, “Aman Buna Bir Çare”, **Cumhuriyet**, 12.12.1939.

³⁴⁸ Necmeddin Sadak, “Hayatı Pahalandırmamak, Hükümetin Olduğu Kadar Teşebbüs Erbabının da Vazifesidir”, **Akşam**, 20.12.1939.

³⁴⁹ Asım Us, “İhtikar İle İktisadi Mücadele”, **Vakit**, 23.12.1939’dan **Ayın Tarihi**, Sa: 73, s. 166.

³⁵⁰ Henüz 16 Aralık 1939 tarihinde çeşitli mallardaki yükselişler şöyledir: Kalay 680 kuruştan 750-800 kuruşa, kumaş 50 kuruştan 70 kuruşa, teneke 16 kuruştan 46 kuruşa, kağıt 35 kuruştan 70 kuruşa, tutkal, 35 kuruştan 70 kuruşa, yağ 65-70 kuruştan 90-95 kuruşa, pirinç 20-25 kuruştan 32-38 kuruşa, fasulye 12 kuruştan 24 kuruşa peynir 525 kuruştan 650 kuruşa çıkmıştır. **Cumhuriyet**, 16.12.1939.

³⁵¹ Falih Rıfkı Atay, “Mücadele Ederken”, **Ulus**, 20.12.1939.

³⁵² **TBMM ZC**, Dönem 6, Cilt 7, s. 128-130.

Nitekim Milli Korunma Kanunu olarak bilinen metin, 6 Ocak 1940 tarihinde Recep Peker'in başkanlığında toplanan parti komisyonu tarafından hazırlanmış; 9 Ocak 1940 tarihinde CHP Grup toplantısında kabul edilmiş;³⁵³ 15 Ocak 1940 tarihinde Başvekâlet tarafından meclise sunulmuş,³⁵⁴ 18 Ocak 1940 tarihinde kabul edilmiştir. 15 Ocak 1940 tarihli Başvekillik Mazbatası'nda yer alan Milli Korunma Kanunu'nun gerekçesinde, harp halinin yarattığı psikolojik ve ekonomik ortamın, harp halinde ve haricinde olan bütün ülkeleri etkilediği, çoğu ülkenin olağanüstü tedbirler almak lüzumunu hissettiği belirtilmiş, bu nedenle acil ekonomik tedbirler alınması gerektiği vurgulanmıştır.³⁵⁵ 3780 sayılı bu kanunun birinci maddesi şu şekildedir:

“Fevkalade hallerde Devletin bünyesini İktisat ve Milli müdafaa bakımından takviye maksadiyle İcra Vekilleri Heyetince, bu kanunda gösterilen şekil ve şartlar dairesinde vazife ve salahiyetler verilmiştir.

Fevkalade haller şunlardır:

a - Umumi veya kısmi seferberlik,

b - Devletin bir harbe girmesi ihtimali,

c - Türkiye Cumhuriyetini de alakalandıran yabancı devletler arasındaki harb hali.”³⁵⁶

Milli Korunma Kanunu çerçevesinde hükümete verilen salahiyetleri ise kısaca şöyle belirtebiliriz: (Madde 7) Hükümet, halkın ve milli savunmanın ihtiyaçlarını karşılayabilmek için sanayi müesseselerini denetleyerek, gerekli gördüğü faaliyete sevk edebilecek; bu müesseselere el koyabilecektir. (Madde 8) Hükümet, bahsedilen müesseselere hacmini, miktarını, çeşitlerini, cinslerini belirleyebileceği bir üretim programı verebilecektir. (Madde 9) Hükümet, bu müesseselere –mesai ve üretimi arttırmak için- işçi temin edebilecektir. Bu bakımdan vatandaşlara ücretli iş mükellefiyeti yetkisi hükümete aittir. (Madde 10) Hükümetçe tayin edilen işçi, teknisyen, mühendis ve sair hizmetliler çalıştıkları müesseseleri terk edemeyeceklerdir. (Madde 11) Hükümet, bahsedilen müesseseleri satın alabilecektir.

³⁵³ Faik Ahmet Barutçu, *age*, C 1, s. 286.

³⁵⁴ *Cumhuriyet*, 16.1.1940; *Akşam*, 16.1.1940.

³⁵⁵ *TBMM ZC*, Dönem 6, Cilt 8, s. 1.

³⁵⁶ *Resmi Gazete*, Sa. 4417, tarih 26.1.1940.

(Madde 13-14) Hükümet, halkın ve milli savunmanın ihtiyacı olan her çeşit madde ve yardımcı malzemeyi, değer fiyatı karşılığında el koyarak alabilir, stok yapabilir, karsız dağıtabilir. (Madde 15) Terkedilmiş ya da işlemez halde bulunan herhangi bir müesseseye hükümet el koyabilir. (Madde 17-18) Hükümet, makine, alet, edevat ve tesisata, ihtiyacı olan müesseselere vermek amacıyla el koyabilir; fabrika ve sanayi müesseselerine el koyarak işletebilir. (Madde 19) İşçilerin mesai saatlerini üçer saate kadar attırabilir. İş Kanununda yaş sınırına uymayabilir. Hafta tatili, milli bayram ve genel tatilleri yok sayabilir. (Madde 20) İthalat maddelerinin miktar, cins ve çeşitlerini sınırlama veya men etmek hakkına sahiptir. (Madde 21) Tüketim maddelerini belirleyebilecek ve sınırlayabilecektir. (Madde 22-25) Hükümet istediği malın stok yapmasını yasaklayabilecek ya da isteyebilecektir. (Madde 29) Hükümet istediği malın ihracatını sınırlayabilecek ya da men edebilecektir. (Madde 31) Hükümet iç piyasada istediği malın azami fiyatını belirleyebilecektir. (Madde 32) İç piyasada herhangi bir malın piyasadan çekilerek fiyatının arttırılması yasaktır. (Madde 36) Hükümet herhangi bir nakil aracına iş yükleyebilecek, devlet hizmetinde çalıştırabilecek ya da el koyabilecektir. (Madde 37) Hükümet çiftçilik yapmaya uygun her vatandaşa zorunlu iş yükleyebilecektir. (Madde 38) Hükümet gerekli gördüğü yerdeki ziraat ürününün çeşidini ve miktarını belirleyebilecektir. (Madde 39) Hükümet, ziraat yapılmayan 500 hektardan büyük araziyi işletebilecektir. (Madde 41) Ekilen her 40 dönüm arazi için bir çift öküz devlete teslim edilecektir.³⁵⁷ Kanunun diğer maddeleri ise çeşitli para ve hapis cezalarını da kapsayan mali ve cezai hükümlerle ilgilidir.

18 Mart 1940'da Milli Korunma Kanunu'nun yürürlüğe girdiği hakkında Başvekilin tezkeresi ise şu şekildedir:

“Büyük Millet Meclisi Yüksek Reisliğine

Türkiye Büyük Millet Meclisince 18-1-1940 tarihinde kabul ve 3780 numara ile Resmî gazetede intişar etmiş olan millî korunma kanununun birinci maddesinde derpiş edilen fevkalâde hallerden biri olan Türkiye Cumhuriyetini de alâkalandıran yabancı devletler arasındaki harb hali, memleketimiz iktisadî hayatında mahsus akisler tevliid etmeğe başlamış olduğundan, ikinci

³⁵⁷ Resmi Gazete, sayı 4417, tarih 26.1.1940.

maddesindeki sarahate istinaden sözü geçen kanunun tatbikına başlanılmasına lüzum hâsıl olmuş ve İcra Vekilleri Heyetininin 19-11-1940 tarihli içtimasında bu suretle karar verilerek aynı tarihte Yüksek tasdika iktiran etmiş ve dünden itibaren tatbika başlandığı ilân edilmiştir. Mezkûr kanunun ikinci maddesine tevfiқан keyfiyetin Büyük Millet Meclisininin ıttulaina arzına müsaade buyurulmasını rica ederim.

Başvekil

Dr. R. Saydam”³⁵⁸

Milli Korunma Kanunu yıl içinde üç kez değiştirilmiştir. Ekonomide hükümet yetkilerini arttıran bu kanun, yukarıda görüldüğü üzere, şahsi kuruluş ve vatandaşlar üzerindeki ticari ve hususi mülklere, ürünlere el koyma; günlük mesai zorunluluğu ve iş yükümlülüğü gibi hükümete bir çok yetki vermektedir. Hükümet, bu kanunla sadece ekonomik hayatın değil çalışma hayatının da belirleyicisi konumuna gelmektedir.

Piyasayı kontrol altına almak için önemli müdahaleleri içinde barındıran Milli Korunma Kanunu'nun yasalaşmasından sonra, fiyat artışları devam etmiştir.³⁵⁹ Hava kuvvetlerine yardım vergisi iki katına çıkarılmıştır.³⁶⁰ 27 Mayıs 1940 tarihinde kabul edilen 3828 sayılı yasa ile Kazanç Vergisi %10, %25, %50 oranlarında arttırılmıştır.³⁶¹ Sigara, içki ve kibrite çeşitli oranlarda zam yapılmıştır.³⁶² 1940 yılının Mayıs ayının sonlarına doğru, yünlü kumaşlarda %50, ipekli kumaşlarda %15, pamuklu kumaşlarda %15, ayakkabıda %70 oranında fiyat artışı olmuştur.³⁶³

Hükümet, Milli Korunma Kanunu çerçevesinde piyasaya müdahale ederek 1940 yılı Mart ayında seker stoklayanlara sürgün cezaları vermeye başlamıştır.³⁶⁴ 20

³⁵⁸ **TBMM ZC**, Dönem 6, Cilt 9, s. 3.

³⁵⁹ 1940 yılının Mart ayının ekonomik özelliklerine bakacak olursak, Benzin, gazyağı, ve motorin fiyatlarına zam yapılmıştır. Şekerin kilosuna on kuruş zam yapılmıştır. Kazanç vergisine % 50, , hava kuvvetleri vergisine % 100, nakliyat vergisine %2,5, Damga vergisine % 50, bankalar muamele vergisine %100, şeker kiloda 7 kuruş, benzin ve benzer yakıt kilo başına 5 kuruş, kahve ve çaya kilo başına 40 kuruş, tütün ve içkiye 3-5 kuruş, kibrite %100, pamuklu ve diğer mensucata %10, deri, cam ve lastik eşya fiyatlarına zam yapılmıştır. Hükümet tarafından bütün bu vergilere 26 milyon liralık zam yapılmıştır. Bkz. **Cumhuriyet**, 1-31.3.1940; **Akşam**, 1-31.3.1940.

³⁶⁰ **Cumhuriyet**, 17.3.1940.

³⁶¹ **Cumhuriyet**, 28.5.1940.

³⁶² **Cumhuriyet**, 29.5.1940.

³⁶³ **Cumhuriyet**, 22.5.1940.

³⁶⁴ **Cumhuriyet**, 13.3.1940.

Mayıs 1940 tarihinde sanayi müesseselerinin hafta tatili yapmaları yasaklanmış, her çeşit iplik ve dokuma imalathane ve fabrikaları ile Sümerbank'a bağlı bütün fabrikalarda, günde üç saate kadar fazla mesai yapılmasına; darphane ve matbaalarda hem günlük üç saat mesai artırımına hem de haftasonu tatilinin iptaline karar verilmiştir.³⁶⁵ 3 Aralık 1940 tarihinde Milli Korunma Kanunu'nun ceza hükümleri şiddetlendirilmiştir.³⁶⁶ 5 Aralık 1940 tarihinde hububat fiyatları her bölgeye göre farklı oranlarda arttırılmış ve hükümet, kendi stok yapabilecekken tüccarlara ait stoklara da el koyabilme yetkisini üzerine almıştır.³⁶⁷ 25 Aralık 1940 tarihinde hükümete verilen yetkiler arttırılarak kanun daha da şiddetlendirilmiştir.³⁶⁸ 1941 yılı Şubat ayında Toprak Mahsulleri Ofisi, müstahsilin elinde fazla bulunan hububatları el koyacağı ve bunları olağanüstü durumlarda kullanmak üzere stok yapacağını açıklamıştır.³⁶⁹ Ofis tarafından alınan buğdayın kilosuna 8-8,5 kuruş verileceği açıklanmıştır.³⁷⁰ 24 Şubat 1941'de ise bütün ihtiyaç maddelerinin hükümet tarafından stokunun yapacağı açıklanmıştır.³⁷¹ 31 Mayıs 1941 tarihinde Maliye Vekaleti bazı maddelere zam yaptığını ilan etmiştir. Buna göre, beyannameye tabi kazanç vergisine %100; serbest meslek erbabının kazanç vergisine %100; dükkan ve mağaza iratlarına %75; Koyun ve keçiye %60, tiftik keçisine %35, Merinosa %30, sığıra %35, mandaya %100 deve ve domuza %100; veraset vergisi, tiyatro ve sinema resimleri, gümrük evrak resimlerine %100; mukavele, teminat, kefaretektubu gibi evraklara birer kuruş ilave; posta telgraf havalelerine 2-5 kuruş; irsal, teslim ilmühaberine %50; lastik, ökçe, soşon, kалоş ve çizmeden kilo başına 15 kuruş, çimentoya kilo başına 2 lira; zeytin, susam, ay çiçeği, keten tohumu, pamuk vesaire maddelerden yapılan yağlar, reçel, lokum, marmelat gibi ürünlere, kibritten alınan vergiye %300; sigaralara birer kuruş, içecekler 5, 8, 12 kuruş; bina vergilerine %18-35 zam yapılmış; mektup ve kartpostal gibi kıymetsiz eşya, tebligati telefona müdafaa vergisi konulmuş ve ithal mallar, muamele vergisine tabi tutulmuştur.³⁷² 2 Ağustos 1941 tarihinde bildirildiğine göre hükümet, Milli Korunma Kanunu'nun 31

³⁶⁵ **Cumhuriyet**, 21.5.1940.

³⁶⁶ **Cumhuriyet**, 4.12.1940.

³⁶⁷ **Cumhuriyet**, 6.12.1940.

³⁶⁸ **Cumhuriyet**, 26.12.1940.

³⁶⁹ **Tan**, 15.2.1941; **Ulus**, 15.2.1941; **Cumhuriyet**, 15.2.1941; **Vatan**, 15.2.1941.

³⁷⁰ **Cumhuriyet**, 16.2.1941; **Ulus**, 16.2.1941.

³⁷¹ **Cumhuriyet**, 25.2.1941.

³⁷² **Ulus**, 1.6.1941; **Cumhuriyet**, 1.6.1941, **Tan**, 1.6.1941.

maddesine dayanarak, ellerinde muharebe malzemesi (manyatolu telefon, bakır tel, anten teli, kuru pil, levha, vs) bulunanların mallarına el koyabileceğini açıklamıştır.³⁷³

Ağustos ayının başlarından itibaren ihtikar meseleleri ve hükümet tarafından buna karşı alınan tedbirler, tekrar yoğun olarak gündeme girmeye başlamıştır. Ahmet Emin Yalman, kamyon lastiğinin perakende 200 liraya satılmasına rağmen ihtikar fiyatının 650 liraya ulaştığını belirtmiştir.³⁷⁴ 15 Aralık 1941’de hükümet piyasadaki pirince el koyacağını açıklamıştır.³⁷⁵ 20 Ocak 1942 tarihinde şeker ve pancara zam yapılmış ve şekerin satışı durdurulmuştur.³⁷⁶ Yapılan zamlar bölgelere göre değişmekle birlikte kimi yerde kilosuna 100 para, kimi yerde de 3 kuruş arttırılmıştır.³⁷⁷ 22 Ocak 1942’de ise şeker satışı, küp şekerin kilosuna 62, kristal şekerin kilosuna 45 kuruş zam yapılarak serbest bırakılmıştır.³⁷⁸ 10 Mart 1942’de tütün ve içkiye %35-55 arasında zam yapılmıştır.³⁷⁹ Çayın kilosuna 750, kahvenin kilosuna 300 kuruş zam yapılmıştır.³⁸⁰ 26 Mart 1942’de zeytinyağı ve pamukyağının toptan satışları yasaklanmıştır.³⁸¹ İaşe müsteşarlığı ile 9 yağ fabrikasının anlaşmasına göre, 1 Mayıs 1942 tarihinde “*halk tipi sade yağ*” üretimine başlanmıştır.³⁸² Bu yağın muhteviyatının %25 süt yağı, %25 pirinç yağı, % 5 susamyağı ve %45 zeytinyağından oluşacağı bildirilmiştir.

Bugünlerde Barutçu günlüğüne şöyle yazmıştır:

*“Hükümetin iaşe tedbirlerini ve iaşe politikasını halk arasında beğenen olmadığı gibi meclis koridorlarında tenkit edenler çoğalmıştır.”*³⁸³

³⁷³ **Tan**, 3.8.1941; **Vatan**, 3.8.1941

³⁷⁴ Ahmet Emin Yalman, “Yüzde 350 Kâr”, **Vatan**, 3.8.1941. Vatan Gazetesi ertesi gün kösele imalathanelerinin fiyatları yükseltmek için iki sene önce piyasaya çıkmaları gereken derileri sakladıklarını belirtmektedir. Bkz. “Kösele Fiyatları Neden Yüksek?”, **Vatan**, 4.8.1941. Et fiyatlarının yükselmesi için de kabzımalların aralarında anlaşmalarını belirtmektedir. Bkz. “Et Fiyatlarını Yükseltmek İçin”, **Vatan**, 5.8.1941. Odunun çekisinin 200 kuruşa mâl olduğunu bunu 530 kuruşa sattıklarını belirtmektedir. “Odun İhtikarı”, **Vatan**, 8.8.1941.

³⁷⁵ **Cumhuriyet**, 16.12.1941

³⁷⁶ **Cumhuriyet**, 21.1.1942; **Tan**, 21.1.1942; **Vatan**, 21.1.1942.

³⁷⁷ **Ulus**, 21.1.1942.

³⁷⁸ **Ulus**, 23.1.1942; **Cumhuriyet**, 23.1.1942; **Tan**, 23.1.1942.

³⁷⁹ **Ulus**, 10.3.1942; **Cumhuriyet**, 10.3.1942; **Tan**, 10.3.1942. **Vatan**, 10.3.1942.

³⁸⁰ **Ulus**, 19.3.1942; **Vatan**, 19.3.1942.

³⁸¹ **Ulus**, 26.3.1942; **Vatan**, 26.3.1942.

³⁸² **Tan**, 2.5.1942.

³⁸³ Faik Ahmet Barutçu, **age**, C 1, s. 565.

Bu süreçte basın yapılan zamlar yerine zamların nedeni olarak gördükleri ihtikar konusuna ağırlık vermiştir. Bütün gazeteler, ihtikar yapanları, vatandaşların hükümete bildirmesi yönünde ilanlar vermektedir. Yunus Nadi, hükümetin yeni kararlarını olumlu değerlendirmiş; bu kararları harp ekonomisinin gereği alınan önlemler olarak tanıtmıştır.³⁸⁴ Nadi, asker ve halkın giderlerini karşılamak amacıyla yeni iâşe tedbirlerinin alındığını; bu bakımdan yeni kararları desteklemenin vatanperverlik olduğunu belirtmiştir.³⁸⁵ Zekeriya Sertel, savaşın başlamasından bu yana iki yıl olmasına rağmen Türkiye'nin savaş sıkıntısı yaşamamış olduğunu, fakat harp ilerledikçe vatandaşların omuzlarına yüklenen yükün artmasının doğal olduğunu vurgulamıştır.³⁸⁶

Harp ekonomisi zorunlulukları çerçevesinde başka bir ekonomik girişim olarak Tasarruf bonoları meselesi gündeme gelmiştir. Maliye Vekaleti, 18 Temmuz 1941 tarihinde hükümet tarafından hakla arz edilmek üzere tasarruf bonolarının satışa çıkarılacağını duyurmuştur.³⁸⁷ Tasarruf bonoları, tasarruf yapmak amacıyla halkın satın aldığı ve bir müddet sonra faiziyle tekrar alabileceği bir yatırım aracı olarak sunulmuştur. Bu girişimi hükümet, faizle tasarruf yaptığı için halkın; milli müdafaayı desteklediği için devletin faydasına görmektedir. 13 Eylül 1941 tarihinde satışa çıkan 25 milyon liralık tasarruf bonolarının tamamı, bir gün içerisinde tükenmiştir.³⁸⁸ 18 Eylül 1941 tarihinde, yeni tasarruf bonolarının 25 milyon lira tutarında olacak şekilde satışa sunulacağı duyurulmuş,³⁸⁹ 22 Eylül 1941 tarihinde satışa sunulmuştur.³⁹⁰ Bunların da tükenmesi üzerine, 8 Nisan 1942'de, 25 milyon liralık tasarruf bonoları satışa sunulmuştur.³⁹¹ Maliye Vekili Fuat Ağralı'nın açıklamasından anlaşıldığına göre, 16 Haziran 1942'de son sunulan bonolar da tükenmiştir.³⁹²

³⁸⁴ Yunus Nadi, "Harp Ekonomisi", **Cumhuriyet**, 7.12.1940. Basında Nadi'nin yorumuna benzer olumlu yazılar görmek mümkündür. Bkz. Kemal Ünal, "Milli Korunma Kanununda Bazı Tadiller", **Ulus**, 26.12.1940; Yunus Nadi, "Milli Korunma Kanununun Tadili Münasebetiyle", **Cumhuriyet**, 27.12.1940; Hüseyin Sami, "İktisadi Cephede Mücadele Planı", **Ulus**, 29.12.1940.

³⁸⁵ Yunus Nadi, "Vatanperverlik Yalnız Can Feda Etmekten İbaret Değildir", **Cumhuriyet**, 7.6.1941.

³⁸⁶ Zekeriya Sertel, "Türkiye'nin Geçen Harpte ve Bu Harpteki İâşe Manzarası", **Tan**, 7.6.1941.

³⁸⁷ **Ulus**, 18.7.1941; **Cumhuriyet**, 18.7.1941; **Tan**, 18.7.1941.

³⁸⁸ **Ulus**, 14.9.1941; **Vatan**, 14.9.1941.

³⁸⁹ **Ulus**, 18.9.1941; **Cumhuriyet**, 19.9.1941; **Vatan**, 19.9.1941.

³⁹⁰ **Ulus**, 25.9.1941

³⁹¹ **Ulus**, 8.4.1942.

³⁹² **Tan**, 17.6.1942.

Zekeriya Sertel, tasarruf bonolarını konu edindiği yazısında, vatandaşların kazançlarından arttırdıkları paralar ile bu bonolardan alarak devlete yardımcı olacaklarını; savaş bitince de bir miktar faizle devletin bunu geri ödeyeceğini belirtmiştir.³⁹³ Yunus Nadi, vatandaşların hem çok emin bir kâr elde edeceklerini hem de vatan müdafaasına hizmet edeceklerini söylemiştir.³⁹⁴ Falih Rıfkı Atay, dünya harp ateşi içinde yanarken, harp dışı olmasına rağmen, Türkiye'nin bundan olumsuz etkilendiğini ifade etmiş; bu bakımdan vatandaşların fedakarlıkta bulunması, bir bedel ödemesi gerektiğinden söz etmiştir.³⁹⁵

Saydam hükümeti döneminde halkın temel ihtiyacı olan ekme meselesine bakıldığında, bu meselenin ortaya çıkmasında ana etkenin buğday sıkıntısı olduğu görülmektedir. Yeterli buğday stokunun olmaması ve üretimin de tüketimi karşılamaması nedeniyle öncelikle iki yol izlenmiştir. Birisi ekmeğe buğday dışında hububat malzemesi ilave etmek, diğeri ekme gramajını azaltarak tüketimi kısmak.

21 Şubat 1941 tarihinde onaylanan karara göre hükümet, Ankara, İstanbul ve İzmir'de %15 çavdar karıştırılmış ekme çıkarılmasına karar vermiştir.³⁹⁶ 22 Mayıs 1941 tarihinde 1 kiloluk ekmeğin 950 grama indirildiği duyurulmuştur.³⁹⁷ 5 Haziran 1941 tarihinde Başvekaletin tebliğine göre tüm yurtda ekmeğe %30 arpa ve %20 çavdar katılmasına karar verilmiştir.³⁹⁸ 1 Ağustos 1941 tarihinde ekmeğin sadece buğday unundan yapılacağı; fakat buğdayın kepeği çıkarılmayacağından renginin yine esmer olacağı belirtilmiştir.³⁹⁹ 7 Ağustos 1941 tarihinde, üreticinin elinde bulunan buğday, arpa ve çavdara hükümet tarafından el koyulduğu; 1 Kasım tarihine kadar elindeki ürünü Toprak Mahsulleri Ofisi'ne teslim ederse üreticiye kilo başına bir kuruş fazla verileceği açıklanmıştır.⁴⁰⁰ 22 Kasım 1941'de buğday unundan pasta, börek, tatlı ve emsallerinin yapılması yasaklanmıştır.⁴⁰¹

³⁹³ Zekeriya Sertel, "Tasarruf Bonoları Münasebetiyle", **Tan**, 19.7.1941.

³⁹⁴ Yunus Nadi, "Yeni Tasarruf Bonolarına Gelince", **Cumhuriyet**, 21.7.1941.

³⁹⁵ Falih Rıfkı Atay, "Biz de Bir Şey Ödüyörüz", **Kızılay**, 25.10.1941.

³⁹⁶ **Ulus**, 22.2.1941; **Cumhuriyet** 22.2.1941; **Tan**, 22.2.1941; **Vatan**, 22.2.1941.

³⁹⁷ **Ulus**, 23.4.1941; **Vatan**, 23.5.1941; **Tan**, 23.5.1941.

³⁹⁸ **Cumhuriyet**, 6.6.1941; **Tan**, 6.6.1941; **Ulus**, 6.6.1941; **Vatan**, 6.6.1941.

³⁹⁹ **Cumhuriyet**, 2.8.1941; **Vatan**, 2.8.1941.

⁴⁰⁰ **Ulus**, 8.8.1941; **Cumhuriyet**, 8.8.1941; **Vatan**, 8.8.1941, **Tan**, 8.8.1941.

⁴⁰¹ **Cumhuriyet**, 23.11.1941; **Tan**, 27.11.1941. Ancak 1 Kasım 1944'ten itibaren pasta, börek, simit, baklava gibi unlu mamullerin satış yasağı kaldırılmıştır. Bkz. **Ulus**, 1.11.1944.

Ekmek darlığının giderilmesi için yukarıda izlenen iki yol da yeterli çözümü sağlamayınca üçüncü bir yol olarak, ekmeği vesika ile halka dağıtma fikri gündeme girmiştir. Vesika meselesi, ilk defa 1941 yılı kasım ayının ortalarından itibaren İstanbul'da tartışılmaya başlamıştır. Bu tarihlerde İstanbul Valiliği'nin un kaçakçılığına ve ekmeğin ihtikarına şiddetli cezalar vereceğine ilaveten hükümetin Milli Korunma Kanunu'nda yapılacak değişikliklerle ekmeğin meselesine çözüm bulacağı, bunun için de hanelerdeki daimi nüfusu tespit için cetveller hazırlattığı yönünde haberler basına yansımıştır.⁴⁰²

Basın, bu haberleri takip etmekle birlikte hükümet tarafından alınacak yeni önlemleri desteklemiştir. Zekeriya Sertel, olağanüstü zamanlarda radikal tedbirlere gerek olduğunu, fırıncıların ihtikar yapmasını engellemek için hükümetin fırınlara el koymasını, bunları belediyeye ya da Toprakofis'e verilerek organize biçimde idare edilmesini önermiştir.⁴⁰³ Yunus Nadi, piyasada sınırlı bulunan ve ihtikara neden olan her ürünün satışını vesikaya bağlamayı teklif etmiştir.⁴⁰⁴

Nitekim 16 Aralık 1941 tarihinde toplanan Parti Meclis Grubu, Milli Korunma Kanunu'nda değişiklik yaparak ekmeğin karne usulüne bağlama kararı vermiştir.⁴⁰⁵ Önce, bedenen çalışanlara tesbit edilen miktardan 150 gram daha fazla verileceği⁴⁰⁶; daha sonra bedenen çalışanlara 750 gram, çalışmayanlara ise bunun yarısı kadar ekmeğin verileceği duyurulmuştur.⁴⁰⁷ 11 Ocak 1942 tarihinde İstanbul'da, 12 Ocak 1942 tarihinde ise Ankara'da ekmeğin karneleri dağıtılmaya başlamıştır.⁴⁰⁸ Buna göre, dağıtılacak karne ile yurdun herhangi bir yerinde bulunan fırın, bakkal ve bayilerden ekmeğin alınabilecektir. Normalde 15,5 kuruşa satılan ekmeğin, karne ile 12,5 veya 13 kuruşa alınacaktır. 17 Ocak 1942 tarihinde sadece İstanbul ve Ankara'da değil, diğer

⁴⁰² "Ekmeğin Emniyetle Tevzi Etmek İçin", **Cumhuriyet**, 13.11.1941; "Şehrin Ekmeğin İhtiyacı İçin Mühim Kararlar", **Cumhuriyet**, 14.11.1941; "M. Koruma Kanununda Yapılacak Değişiklikler", **Tan**, 14.11.1941; "Un Kaçakçılığına Nihayet Veriliyor", **Vatan**, 14.11.1941; "Ekmeğin Satışını Tanzim İçin", **Tan**, 15.11.1941; "Ekmeğin Meselesi Kati Şekilde Hallediliyor", **Vatan**, 15.11.1941. "Ekmeğin Derdi Tanzim Ediliyor", **Cumhuriyet**, 16.11.1941.

⁴⁰³ Zekeriya Sertel, "Ekmeğin İşini Nasıl Halledilebilir", **Tan**, 16.11.1941.

⁴⁰⁴ Yunus Nadi, "İhtikarı Kaldırmak İçin Kesin Çare", **Cumhuriyet**, 17.11.1941.

⁴⁰⁵ **Cumhuriyet**, 17.12.1941, **Ulus**, 20.12.1941;

⁴⁰⁶ **Tan**, 3.1.1942.

⁴⁰⁷ **Cumhuriyet**, 7.1.1942.

⁴⁰⁸ **Tan**, 11.1.1942; **Ulus**, 12.2.1942.

bütün şehir, kasaba ve köylerde de karne usulünün uygulaması; ekmeğini kendi yapan köylülere de kişi başına 300 gram hububat verilmesi kararlaştırılmıştır.⁴⁰⁹

14 Ocak 1942'den itibaren ekmek, İstanbul'da karne ile verilmeye başlamıştır.⁴¹⁰ Günlük olarak işçilere 750 gram, çalışmayanlara 375 gram, çocuklara 187,5 gram ekmek verilmiştir. Ankara'da 17 Ocak 1942'de karne usulü tatbika konulmuştur.⁴¹¹ 750 gramlık ekmek 12, 375 gramlık ekmek 6, 187,5 gramlık ekmek ise 3 kuruşa satışa sunulmuştur. 28 Şubat 1942'den itibaren nüfus başına 300 gram, çocuklara 150 gram, işçilere, eskiden olduğu gibi, 750 gram ekmek verilmesi kararlaştırılmıştır.⁴¹²

Türk basını, ekmeğin vesika ile dağıtılmasını olumlu karşılamıştır. Zekeriya Sertel, ekmek vesikaya bağlandıktan sonra, problemin çözüldüğünü, şeker, pirinç, yağ ve diğer öncelikli olan gıda maddelerine de hükümet tarafından vesika verilmesini istemiştir.⁴¹³ Bir müddet sonra Yalman da, diğer ürünlerde yaşanan kıtlığın giderilmesi için vesika usulünün tek çözüm olduğunu dile getirmiştir.⁴¹⁴

1.1.2.4. Toprak Reformu ve Köy Enstitüleri

Saydam Hükümeti'nin önemli bir eğitim girişimi Köy Enstitüleri'nin kurulmasıdır. Köy Enstitüleri kurulacağına dair ilk habere 1939 yılı Kasım ayının sonunda rastlanmaktadır.⁴¹⁵ Bu habere göre enstitülerin amacı, köy eğitimci ve öğretmen yetiştirmek; yurdun çeşitli bölgelerinin özelliklerine göre "*pratik bilgi*" yöntem uygulamak; bu yolla köylüyü bilgi ve kültür sahibi yapmaya çalışmaktır. Bu haberdan yaklaşık dört ay sonra, 22 Mart 1940 tarihinde, Köy Enstitüleri'nin kurulması hakkında kanun meclise ulaşmıştır. Maarif Vekili Hasan Ali Yücel, bir yıl kaybetmemek için müzakerede bulunulmasını istemişse de görüşme ertelenmiştir.⁴¹⁶

Henüz mecliste görüşülmemesine rağmen Köy Enstitüleri girişimi, basına yansımıştır. Sadri Ertem, bu girişimden alınacak sonuçlara değinmiş, köy çocuğunu

⁴⁰⁹ **Cumhuriyet**, 18.1.1942; **Tan**, 18.1.1942.

⁴¹⁰ **Cumhuriyet**, 14.2.1942; **Tan**, 14.1.1942.

⁴¹¹ **Ulus**, 17.1.1942.

⁴¹² **Ulus**, 28.2.1942; **Tan**, 28.2.1942

⁴¹³ Zekeriya Sertel, "Esaslı Gıda Maddelerinin Vesikaya Bağlanmasını İstiyoruz", **Tan**, 8.2.1942. Bu isteğini Sertel, bir başka yazısında daha dile getirmiştir. Bkz. Zekeriya Sertel, "Pahalılığın Önüne Geçmek için Biricik Çare: Vesika", **Tan**, 11.4.1942.

⁴¹⁴ Ahmet Emin Yalman, "Vesika Usulü Biricik Kestirme Yoldur", **Vatan**, 24.4.1942.

⁴¹⁵ "Köy Enstitüleri Kuruluyor", **Cumhuriyet**, 28.11.1939.

⁴¹⁶ **TBMM ZC**, Dönem 6, Cilt 9, s. 27.

köy öğretmeni haline getirmenin ve bu yolla pratik olarak köye girmenin Türkiye için önemli bir kazanç olduğunu söylemiştir. Ertem, Maarif Vekaleti'nin bu girişimini, köylü insanını yeni bir hayata sevk etmek olarak değerlendirmiş ve medeniyete giden yolda Köy Enstitüleri'nin işlevsel yönüne temas etmiştir.⁴¹⁷

Köy Enstitüleri kanunu 17 Nisan 1940 tarihinde mecliste görüşülmüştür. Kazım Karabekir, kanuna karşı çıkmıştır. Karabekir eğitimde beden ve ahlak terbiyesine önem verilmesi gerektiğini belirttikten sonra Köy Enstitüleri'nin kurulmasına neden karşı olduğunu izah etmiştir. Karabekir'e göre, köy çocuklarının köyde okutulması, şehir ve köyün temasını kesecektir. Kanun yasalırsa 40-50 yıl sonra, memleketin şehirli ve köylü olarak ikiye ayrılmış olacağını öngören Karabekir, eğitimini tamamlayan şehirli gençlerin, köy enstitülerinde staja tabi tutularak tecrübe sahibi yapılmasını önermiştir.⁴¹⁸ Köy Enstitüleri'ne bir eğitim ya da ziraat meselesinden daha çok ahlak, seciye ve kültür açısından yaklaşan Karabekir, şöyle demiştir:

“Bütün cihanda herkes birer doktrinle kendisine hazır asker ararken biz kendi devlet hayatımızı tedvir eden şehir ve kasabalıları, köylere göndermeyeceğiz. Onlardan köylere mahrum edeceğiz. Uzun zaman sonra kendi dilimizle onlarla arlaşamayacağız. Halbuki başka alemler onlara tamamı ile el salmış olacaklar. Onun için bendeniz Maarif vekili arkadaşımızın fikrinde bulunmuyorum. Parti programımızda sınıf yok diyoruz. Fakat elimizle tesis ediyoruz kanaatindeyim. Çünkü seneler ilerledikçe köyler ile şehirler arasında dehşetli bir kültür farkı olacaktır. Millî vicdanlar ayrılacak memlekette tamamile ayrı iki tabaka teşekkül edecektir... Köylerimizi böyle bir kültür sahasında az görgülü yarı münevverlerin nüfuzuna hatta maddî manevî tahakkümüne bırakmağa bendeniz istikbal için çok tehlikeli görüyorum.”⁴¹⁹

Hasan Ali Yücel, Karabekir'in iddialarına karşı, kanunun gerekçesini ve Köy Enstitüleri kurulmasının amaçlarını izah etmiştir. Köy Enstitülerini, eğitim açısından değerlendiren Yücel, 17 milyonluk Türkiye nüfusunun 13 milyonunun köylerde yaşadığına işaret ederek bu büyük kitlenin okutulmak istendiği için böyle bir

⁴¹⁷ Sadri Ertem, “Köy Kalkınması ve Köy Enstitüleri”, **Tan**, 31.3.1940.

⁴¹⁸ **TBMM ZC**, Dönem 6, Cilt 10, s. 73.

⁴¹⁹ **TBMM ZC**, Dönem 6, Cilt 10, s. 83.

girişimde bulunulduğunu söylemiştir. Karabekir'in köylü-şehirli ayrımına değinen Yücel, şöyle demiştir:

*“Bizim arzumuz, ... köyün içerisinde bilgili, sıhhatli, memleketine bağlı ve müstahsil vatandaş yetiştirmektir. Yoksa köylüyü, bu arz ettiğim bilgi ve melekelerle teçhiz edip onları şehre akın eder vaziyete getirmek değildir. Onları müstahsil, kendi tarlasında ve muhitinde kuvvetli yapmak ve istihsal kabiliyetini arttırıp memleketin sosyal seviyesi kadar ekonomik seviyesini de yükseltmektir.”*⁴²⁰

Türk eğitim sisteminde, ahlak konusunda ayrı uygulamaların mevcut olmadığını belirten Yücel, Köy Enstitüleri'nde diğer okullardan ayrı bir terbiye prensibinin olamayacağını söylemiştir.⁴²¹ Köy Enstitüleri girişiminin “*Saffet Arıkan tarafından nüvesi kurulmuş bir şeyin tekâmülü*” olduğunu belirten Yücel, Karabekir'in “*yarım münevver*” nitelemesine şöyle cevap vermiştir:

*“İlk tahsilini bitirmiş, beş sene de enstitüde okutmuşuz, demek bu insan, yarım münevverdir? O halde Türkiye de yarım münevver olmayan, tam münevver kaç kişidir? Bunun dozu nedir? İlk tahsilini bitirmiş, beş sene de ayrıca tahsil görmüş insan yarım münevver değildir, münevverdir.”*⁴²²

Basında meclisteki tartışmalara değinilmemiştir. Yunus Nadi, Köy Enstitüleri uygulamasının neticesi olarak üçte ikisi köyde yaşayan Türk nüfusunun büyük oranda okur-yazar yapılacağını söylemiştir.⁴²³ Falih Rıfkı Atay, Köy Enstitüleri girişimini, Türk İnkılabı'nın devamı olarak değerlendirmiş ve Milli Kurtuluş hamlesinin tamamlayıcısı olarak tanımlamıştır.⁴²⁴ Basında bu görüşlere benzer olumlu yazılar yer almıştır.⁴²⁵

Köy Enstitüleri'nin kurulmasından bir yıl kadar süre geçtikten sonra eleştirisel bir yazıya rastlanmaktadır. Yunus Nadi, Ladik-Akpınar Enstitüsü'nün gazetelere verdiği bir ilanı değerlendirdiği yazısında, bu enstitünün “*ekmeğinden soğanına ve*

⁴²⁰ TBMM ZC, Dönem 6, Cilt 10, s. 80.

⁴²¹ TBMM ZC, Dönem 6, Cilt 10, s. 85.

⁴²² TBMM ZC, Dönem 6, Cilt 10, s. 86.

⁴²³ Yunus Nadi, “Bir Zafer”, **Cumhuriyet**, 18.4.1940.

⁴²⁴ Falih Rıfkı Atay, “En Büyük İşlerimizden Birine Başlıyoruz”, **Ulus**, 19.4.1940.

⁴²⁵ Necip Ali Küçükka, “Köy Enstitüleri Kanunu Münasebetiyle”, **Ulus**, 19.4.1940; Zekeriya Sertel, “Köy Enstitüleri Kanunu”, **Tan**, 20.4.1940.

sarımsağına, sığır ve koyun etinden tereyağına ve peynirine, hatta lahana ve pırasasına kadar muhtaç olduğu yiyecek maddelerinin hepsi için” bir ilan vererek dışarıdan satın almak istediğini söylemiştir. Bu ihtiyaç maddelerini kendisinin yetiştiremediğini belirten Nadi, “halbuki biz, enstitülerin kafi genişlikte arazi dahilinde tesis olunarak ameli hayat namına her şeyden önce zirai işlerimize inkışaf verecek bilgili faaliyetlere kaynak olacakları hayaliyle avunuyorduk” demiştir.⁴²⁶

Maarif Vekili Hasan Ali Yücel’in bu habere cevap verdiği görülmektedir ki Yunus Nadi, konuyla ilgili kısa bir süre sonra tekrar yazı yazmıştır. Yücel, Ladik-Akpınar Enstitüsü hakkında izahat vererek 750 dönümlük çıplak arazi üzerinde kurulan bu enstitünün *“lahana ve pırasaya kadar değil; hatta dereotu ile maydanoza ve tereye kadar bütün sebze çeşitlerinin”* talebe tarafından yetiştirildiğini, verilen ilanın numune elde etmek ve resmi müesseseler için konulan kanuni kayıttan ileri gelmekte olduğunu belirtmiştir. Nadi, bu izahatı aldıktan sonra, enstitüler hakkında eski fikirlerinin devam ettiğini belirtmiştir.⁴²⁷

1941 yılının ağustos ayında Ahmet Emin Yalman, Ankara’da Hasanoğlan Köy Enstitüsü’nün yapılışını ziyaret etmiştir. Yalman, 360 Türk gencinin spor olsun diye, yarış halinde zevkle Hasanoğlan Enstitüsü binalarını yaptıklarını söylemiştir. İleride köy öğretmeni, enstitü talebesi, duvarcı, marangoz, demirci olacak kişilerin azimle çalıştıklarını belirtmiştir.⁴²⁸ Gözlemlerini aktarmaya devam eden Yalman, Yerli Mallar Pazarı’nda fatura karşılığı alacakları yiyecek ve giyeceğe fesat karışabileceği sebebiyle enstitüdeki öğrenci elbiselerinin ancak birkaç ay sonra ellerine geçebildiğini söylemiş ve ilave etmiştir:

“Fedakar akıncı yavruları bu yüzden pek kıyafetsiz. Usul yobazlığı ne yapmış yapmış, bu güzel işe bir taraftan gem vurmanın bir yolunu bulmuş. Fenalığa tahammül etmeyenler olduğu gibi, ahenkli, düzgün bir işe de tahammülü olmayanlar var galiba.”⁴²⁹

Yalman bir müddet sonra enstitülerden tekrar bahsetmiştir. Yalman’a göre Köy Enstitüleri, yurdun 14 farklı bölgesinde, çok hızlı, ucuz ve iyi bir biçimde büyük

⁴²⁶ Yunus Nadi, “Köy Enstitüleri Meselesine Gelince”, **Cumhuriyet**, 10.7.1941.

⁴²⁷ Yunus Nadi, “Köy Enstitülerinden Sonra Köy Mektepleri”, **Cumhuriyet**, 15.7.1941.

⁴²⁸ Ahmet Emin Yalman, “Türk Akıncıları”, **Vatan**, 10.8.1941.

⁴²⁹ Ahmet Emin Yalman, “Yavru Akıncılar Arasında Bir Gün”, **Vatan**, 11.8.1941.

ilerleme göstermiştir. Önemli bir eser yaratıldığından; fakat bunu bozmak isteyenler olduğundan söz eden Yalman, bu davaya destek olunmazsa yazık olacağını ifade etmiştir.⁴³⁰

Görüldüğü üzere Köy Enstitüleri, Saydam hükümeti dönemi boyunca olumlu değerlendirilmiştir. Köy Enstitüleri'ne karşı kayda değer ilk tepkiler, II. Maarif Kongresi hariç tutulursa, 1945 yılından sonra belirecektir.

1.1.3. Saracoğlu Hükümeti (9 Temmuz 1942-7 Ağustos 1946)

7 Temmuz 1942 tarihinde Refik Saydam, İstanbul'da bazı incelemelerde bulunduğu bir sırada kalp krizinden vefat etmiştir. Saydam Hükümeti bu şekilde son bulmuş; başvekilliğe vekaleten Fikri Tuzer getirilmiştir.⁴³¹

9 Temmuz 1942 tarihinde kurulan Saracoğlu hükümetinde, Şükrü Saracoğlu Başvekilliğe; Behçet Uz, Ticaret vekilliğine; Şevket Raşit Hatipoğlu Ziraat vekilliğine getirilmiştir. Saydam döneminden kalan diğer vekiller yerlerini korumuşlardır. 13 Ağustos 1942 tarihinde Menemencioğlu, Hariciye Vekilliği'ne atanmıştır.⁴³² 16 Ağustos 1942 tarihinde ise Dahiliye Vekili Dr. Fikri Tuzer'in vefat etmesi üzerine ertesi gün Recep Peker, Dahiliye Vekili olmuştur.⁴³³

1.1.3.1. Ekonomi Politikası

Saydam hükümeti döneminde görüldüğü üzere, Saracoğlu hükümeti olumlu bir ekonomi mirası devralmamıştır. Milli Korunma Kanunu çerçevesinde fiyat tesbiti ve vurgunculuğun engellenmesi çabaları olumsuz sonuçlanmış, kıtlığın ve ihtikarın önüne geçilememiştir. Ekonomik açıdan iki hükümet arasındaki geçiş dönemini değerlendiren Ahmet Emin Yalman, Saracoğlu hükümetine eski hükümetin biri iyi, diğeri kötü iki miras bıraktığını söylemiştir. Kötü miras olarak şahıslar arasında güvensizliğin oluşması, fiyatların artması ve vurgunculuğun oluşmasını gösteren

⁴³⁰ Ahmet Emin Yalman, "Yarına Hazırlık 1: Birbirine Zıt Gidiş" **Vatan**, 14.9.1941; "Yarına Hazırlık 2: Varlık İçinde Yokluk", **Vatan**, 15.9.1941.

⁴³¹ **Ulus**, 8.7.1942; **Cumhuriyet**, 8.7.1942; **Vatan**, 8.7.1942; **Tan**, 8.7.1942.

⁴³² **Cumhuriyet**, 14.8.1942; **Ulus**, 14.8.1942.

⁴³³ **Ulus**, 17-18.8.1942; **Cumhuriyet**, 17-18.8.1942. Peker'in Dahiliye Vekili yapılmasını Barutçu şu şekilde izah etmiştir: "Milli Şef'in son Kayseri seyahatindeki müşahedeleri, öğretici tesirler yaratmış olmak gerekir. Halkın 'açız' diye otomobilin üzerine çıkması, tedbir isteyen bir nümayişin ifadesi idi. Dahilde otoritenin suistimal suiidare ile en ufak bir gevşekliğe tahammülü yoktu. Recep'in otoriter idaresine beslenen itimat bu tayine sebeptir." Faik Ahmet Barutçu, **age**, C 1, s. 584.

Yalman, yeni uygulamalara geçilmesini salık verir biçimde, iyi mirasın “*kötü tecrübeler*” olduğunu ifade etmiştir.⁴³⁴

Saracoğlu Hükümeti’nin ilk önemli kararı, 15 Temmuz 1942 tarihinde mahsullere dair verilen %25 karardır.⁴³⁵ Bu karara göre hükümet, hububat satışlarına % 50 oranında zam yaparak serbest bırakmıştır; fakat küçük çiftçiler %25’ini, orta çiftçiler %35’ini ve büyük çiftçiler %50’sini hükümete satmaya mecbur tutulmuşlardır.

Bu karar basında ittifakla olumlu karşılanmıştır. Falih Rıfkı Atay, kararı kamu menfaatini her türlü kaygıların üstünde tutan bir girişim olarak değerlendirmiş ve bu kararın vatandaşları Milli Şef ve hükümet etrafında daha sıkı toplanmasının faydasına tekrar inandıracağını söylemiştir.⁴³⁶ Yunus Nadi, büyük şehirlerin ve ordunun ihtiyacı kadarının alınıp kalan mahsulün serbest bırakılması şeklindeki hükümetin kararını, memleketin yakın zamanda iâşe sorununu çözmüş olacağı öngörüsü ile yerinde bulmuştur.⁴³⁷ Sertel, iktisadi hayatta yeni bir adım atıldığını, hükümetin hem ordu ve halkın ihtiyacını temin etmeye hem de köylüyü elinde kalan mahsulü satmaya karar vermekle köylünün itimadını kazanmaya çalıştığını; böyle devam edildikçe iktisadi hayatta olumlu gelişmeler olacağını söylemiştir.⁴³⁸ Yalman, hükümetin tecrübe devresini yeterli sayarak memleketi eski dar çemberlerden kurtarmak için bir adım attığını, ürüne değer fiyatının verilmesinin istihsalı teşvik edeceğini ve doğal bir seyir halinde ucuzluğa yol açılacağını belirtmiştir.⁴³⁹ Sertel, %25 kararını olumlu bulmakla birlikte yeterli görmemiş; buğday meselesinin sorunlardan sadece biri olduğunu vurgulamış ve fiyat meselesi, ihtikar meselesi, ekim meselesi gibi konuların halen çözümsüz bir biçimde durduğunu, bunların çözümü için de vekaletler arasında tam bir koordinasyon gerekli olduğunu ifade etmiştir.⁴⁴⁰

⁴³⁴ Ahmet Emin Yalman, “Ümit Verici İstidatlar”, **Vatan**, 15.7.1942.

⁴³⁵ **Ulus**, 16.7.1942; **Cumhuriyet**, 16.7.1942; **Vatan**, 16.7.1942; **Tan**, 16.7.1942.

⁴³⁶ Falih Rıfkı Atay, “Hükümet Yeni Kararlar Verdi”, **Ulus**, 17.7.1942.

⁴³⁷ Yunus Nadi, “Tedbir, Çiftçinin Hakkını Gözetmek Bakımından Fevkalade İsbetlidir”, **Cumhuriyet**, 17.7.1942.

⁴³⁸ Zekeriya Sertel, “Herşeyden Önce Köylünün Emniyetini Kazanmak Lazımdır”, **Tan**, 17.7.1942.

⁴³⁹ Ahmet Emin Yalman, “Hükümet Hayırlı Bir Taarruza Geçti”, **Akşam**, 17.7.1942.

⁴⁴⁰ Zekeriya Sertel, “Halkın İtimadını Kazanmak İçin”, **Tan**, 21.7.1942.

Saydam hükümetinin sıkı iktisadi önlemlerine zıt olarak Saracoğlu hükümeti, 24 Temmuz 1942 tarihinde bütün gıda maddelerinin serbest fiyatlarla satılmasına izin verdiğini açıklamıştır.⁴⁴¹ Bununla birlikte fiyat murakabe komisyonları, iâşe teşkilatları ve her çeşit gıda maddeleri üzerinde el koyma hükümleri kaldırılmıştır.

Bu kararın basında bazı tereddütlerle olumlu karşılandığı görülmektedir. Zekeriya Sertel, sıkı ekonomik politikadan ani bir şekilde dönüşle serbest piyasaya geçilmesini eleştirmiş, bunun yeni sorunlar doğurabileceği ihtimalleri üzerinde durmuştur. Sertel, sanki harp bitip sulh devrine kavuşmuşçasına serbest piyasaya gidilmesinin, fiyatları olduğundan fazlaya çıkarabileceğini öngörmüştür. Sertel, Saydam hükümeti döneminin ekonomik politikalarını, aşırı devletçilik uygulamaları ile hatalı görürken bunun “*doksan derece bir zaviye ile*” tam zıddının yine hatalı olacağını belirtmiştir.⁴⁴² Sertel, hükümetin yeni giriştiği iktisadi politikada başarılı olmasının tek şartını vatandaşların ve tüccarların göstereceği hüsnüniyete ve insafa bağlamış; “*Fakat dünyanın hiçbir tarafında fevkalade kazanç hırsını yenerek surf memleket kaygısıyla hareket ettiği ve elele verdiği görülmemiştir*”⁴⁴³ demiştir. Yunus Nadi, sıkı ekonomik politikadan serbest ekonomik politikaya geçmek için hiç beklenmemesini ve uyum sürecinin yaşanmamasını, hükümetin cesareti ile izah etmiş;⁴⁴⁴ bu karar ile vatandaşlara yüklenen mesuliyetin arttığını, serbest piyasada fiyat artışlarının fazlalaştırabileceğini söylemiştir.⁴⁴⁵ Diğer yazarlara göre daha ılımlı bakmakla birlikte Yalman, en azından ticaretle uğraşan kimselerin bir komisyon kurarak fiyat meselesinde önlemler almasını önermiştir.⁴⁴⁶

5 Ağustos 1942 tarihinde Başvekil Şükrü Saracoğlu, mecliste memleketin iç ve dış durumu hakkında bir konuşma yapmıştır. Saracoğlu, Saydam hükümeti döneminde uygulanan sıkı ekonomi politikasının harp ekonomisi için yetersiz ve hatalı uygulamalar içerdiğini, kendi hükümetinin devraldığı bu uygulamaları değiştirmek ve ortadan kaldırmak yolunu tuttuğunu söylemiştir.⁴⁴⁷ Saydam hükümeti

⁴⁴¹ **Ulus**, 25.7.1942; **Cumhuriyet**, 25.7.1942, **Tan**, 25.7.1942.

⁴⁴² Zekeriya Sertel, “İktisadi İşlerde İfrattan Tefrite Düşmeyelim”, **Tan**, 25.7.1942.

⁴⁴³ Zekeriya Sertel, “Hükümetin Yeni İâşe politikası”, **Tan**, 26.7.1942.

⁴⁴⁴ Yunus Nadi, “Hükümetle Milletın Elele Siyasetinde Yeni Atılan Adımlar”, **Cumhuriyet**, 26.7.1942.

⁴⁴⁵ Yunus Nadi, “Fazla Mı Serbest?”, **Cumhuriyet**, 27.7.1942.

⁴⁴⁶ Ahmet Emin Yalman, “İyi Frene Lüzum Var”, **Vatan**, 26.7.1942.

⁴⁴⁷ **TBMM ZC**, Dönem 6, Cilt 27, s. 25.

dönemini ekonomik açıdan eleştiren Saracoğlu'nun bu nutku Türk basınında olumlu karşılanmıştır.⁴⁴⁸

Barutçu, konuyla ilgili şöyle demektedir:

“Bu yeni karar memlekette bir ferahlık havası estirmektedir. Herkes memnun. Ve herkes seviniyor. Sanki bir devir değişmiş, sanki sulh olmuş gibi. Zavallı Refik saydam, bütün günahları yüklenerek göçüp gitti. Arkasından henüz rahmet okuyana tesadüf etmedim. Yeni Ticaret Vekili de davul zurna ile ortaya atıldı. Yeni hükümetin kararları halkın menfaatine uygun olacaktır, diyor. Bu söz Refik Saydam'ı bir kere daha öldürüyor. Ve biraz da patavatsızca söylenen bir söz. Demekki eski hükümetin kararları halkın menfaatine uygun değilmiş. Halbuki yeni hükümet, hep eski hükümetin azalarından müteşekkildir.”⁴⁴⁹

Piyasanın büyük oranda serbest bırakılması amacını güden bu yeni kararın neticeleri çok kısa bir sürede hissedilmeye başlamıştır. Malların serbest bırakılmasının hemen ardından fiyatların eskisine oranla çok daha fazla artmaya başladığı görülmüştür. Buna dair ilk gelişme henüz 8 Ağustos 1942 tarihinde olmuştur. Tan Gazetesi'nin haberine göre gıda maddelerinin serbest bırakılmasının ardından peynir toptancıları, hiçbir sebep yokken, peynirin tenekesine iki lira zam yapmışlardır. Böylece kilo başına peynire 10-12 kuruş ilave edilmiştir. Aynı haberde ellerinde fazla pirinç stoku bulunan bakkaliyelerin, piyasadaki diğer pirinçleri de toplayarak vurgun yapmaya hazırlandıkları belirtilmiştir.⁴⁵⁰ Yunus Nadi'nin belirttiğine göre Ankara ve İstanbul'da bazı peynir toptancıları ellerindeki bütün peynirleri depolarda saklayarak peynir kıtlığı yaratmak ve böylece fiyatların artmasını istemektedirler.⁴⁵¹ Sertel, istihsalin istihlaki karşılamadığı bu devirde, piyasayı ve tüccarı serbest bırakmanın fiyatları yükselteceğinin açık olarak belli

⁴⁴⁸ Falih Rıfkı Atay, “Hükümetin Beyannamesi Üzerine”, **Ulus**, 6.8.1942; Ahmet Şükrü Esmer, “Yeni Hükümetin Beyannamesi”, **Ulus**, 6.8.1942; Ahmet Emin Yalman, “Hareket ve Ahenk Dolu Bir Program”, **Vatan**, 6.8.1942; Yunus Nadi, “Yeni Hükümetin Programı”, **Cumhuriyet**, 6.8.1942; Burhan Belge “Saracoğlu Beyannamesini Okudu”, **Tan**, 6.8.1942; Abidin Daver, “Hükümetin Beyannamesi Karşısında”, **İkdam**, 6.8.1942'den **Ayın Tarihi**, Sa: 105, s. 63; Hüseyin Cahit Yalçın, “Başvekilin Nutku”, **Yeni Sabah**, 6.8.1942'den **Ayın Tarihi**, Sa: 105, s. 67.

⁴⁴⁹ Faik Ahmet Barutçu, **age**, C 1, s. 580.

⁴⁵⁰ “Vurgunculuk: Bazı Gıda Maddeleri Fiyatları Yükseldi”, **Tan**, 9.8.1942.

⁴⁵¹ Yunus Nadi, “Herkes Vazife Başına”, **Cumhuriyet**, 12.8.1942.

olmasına rağmen hükümetin bu girişimi sonrası artan fiyatları kontrol etmek için de ticaret odalarının mesaisinin işe yaramayacağını söylemiştir.⁴⁵²

Her ne kadar serbest piyasaya geçilmiş olsa da fiyatların eskiden olduğuna nispeten aniden artmaya başlaması, ekonomi politikasında Saydam Hükümeti'nin devletçilik politikasının ürünü olan Milli Korunma Kanunu'nun hatırlatılmasına neden olmuştur. Yalman, Birinci Dünya Savaşı'ndaki vurguncuların cezalandırıldıklarını hatırlatarak, bir çeşit gözdağı vermiştir.⁴⁵³ Sertel, aşırı fiyat artışlarının her ürüne sıçraması nedeniyle tüccara, Milli Korunma Kanunu maddelerinin halen yürürlükte olduğunu hatırlatmıştır.⁴⁵⁴ Yunus Nadi, Almanya ve Bulgaristan'da ihtikarcılara karşı verilen idam cezalarını göstererek, serbest politikalarına rağmen ihtikara devam eden vurgunculara, Saracoğlu hükümetinin de ağır cezalar vereceğini söylemiştir.⁴⁵⁵

Serbest piyasaya aniden geçişin yarattığı fiyat artışları, liberal politikaya ters bir uygulama olan vesika usulünün tercih edilmesine neden olmuştur. Hükümet, halkın ihtiyaç duyduğu temel gıda maddelerini vesikaya bağlama kararı almıştır. Halkın ve geliri sınırlı vatandaşların, yeni kararlar artan fiyatlardan en fazla zarar gören kişiler olduğunu dile getiren Zekeriya Sertel, vesika usulünü öneren ilk yazardır. Sertel, iâşe ve giyim maddelerinin vatandaşlar arasında adil bir biçimde dağıtılması için devletin müdahaleye ihtiyaç duyacağını; ne Refik Saydam hükümetinin sert ve sıkı rejiminin ne de bugünkü serbest rejimin gidişata çare olmayacağını belirtmiş; vatandaşın tükettiği ana malzemelerin tamamına vesika bağlanması gerektiğini söylemiştir.⁴⁵⁶

Saracoğlu döneminde, ilk ekonomik tedbir olarak alınan %25 kararlarından kısa bir süre sonra ekmeğe zam yapıldığı görülmektedir.⁴⁵⁷ Buğday ihtiyacı, memleketin en önemli problemidir ve hükümet temel gıda maddelerini vesika ile

⁴⁵² Zekeriya Sertel, "Tüccar Bu İmtihandan Muvaffakiyetle Çıkabilir mi?", **Tan**, 12.8.1942.

⁴⁵³ Ahmet Emin Yalman, "Namus Sisteminin Mana ve İcapleri", **Vatan**, 9.8.1942.

⁴⁵⁴ Zekeriya Sertel, "Milli Korunma Kanunu Hükümleri Kalkmış Değildir", **Tan**, 13.8.1942.

⁴⁵⁵ Yunus Nadi, "Murakabe ve ceza", **Cumhuriyet**, 23.8.1942.

⁴⁵⁶ Zekeriya Sertel, "İstihlaki Tahdit İçin Devlet Müdahalesine İhtiyaç Vardır", **Tan**, 23.8.1942. Bir müddet sonra Sertel, Saracoğlu hükümetinin piyasadaki malları serbest bırakarak karaborsayı kanunileştirdiğini söylemektedir. Bkz. Zekeriya Sertel, "Karaborsa ve Karakış Karşısında", **Tan**, 5.9.1942.

⁴⁵⁷ 600 gramlık ekmeğin fiyatı 16 kuruşa; bir çuval unun fiyatı 1.486 kuruştan 2.440 kuruşa çıkarılmıştır. **Tan**, 19.7.1942.

dağıtarak bu soruna çözüm bulmak kararı almıştır. Ekmek vesikalarının 1 Eylül 1942'den itibaren Ankara, İstanbul ve İzmir dışında kullanılmayacağı;⁴⁵⁸ karne ile satışın bu şehirlerde “yalnız geliri mahdut olanlara” yapılacağı, zengin olanların ise serbestçe ekmek alabilecekleri duyurulmuştur.⁴⁵⁹ Bir müddet sonra, 1 Kasım 1942'den itibaren geçerli olmak üzere, şekerin de karne ile verilmesine başlanmıştır.⁴⁶⁰ Buna göre ekmek karnelerinde yer alan Eylül-Birinciteşrin yazısı kesilerek aylık nüfus başına yarım kilo şeker verilmesi kararlaştırılmıştır.⁴⁶¹

Saydam Hükümeti'nin çıkardığı tasarruf bonolarına benzer olarak Saracoğlu hükümeti de Milli Müdafaa tahvilleri çıkarmaya karar vermiştir. Bu tahviller, 15 Eylül 1942'den itibaren %5 ve %7 faizli olarak satışa sunulmuştur.⁴⁶² Tahvillerdeki amaç, müdafaa giderlerini karşılamak için devletin vatandaştan faizli borç almasıdır. Bu tahvillerin üç gün içerisinde büyük bir kısmının tükendiği görülmektedir.⁴⁶³ 1 Ekim 1942'de ise 40 milyon liralık tahvillerin tamamı tükenmiştir.⁴⁶⁴

Başar, Saracoğlu'nun ekonomi politikası hakkında şöyle bir değerlendirme yapmaktadır:

*“Bir taraftan liberal ekonomiye bir kurtarıcı gibi sarılır ve fiyatlar alabildiğine serbest bırakılırken öte yandan pamuklu ve yünlü özel fabrikaları devlet hesabına çalışır hale getirmek, yani onlara belirli bir fiyat dikte etmek? Sırf özel fabrikaların devlet fabrikaları hesabına çalışması, yani aynı seviyede mal satmaya zorlanmaları yüzünden bir iki senede milyoner olanlar çıktı. Diğer fiyatların serbest olması, müthiş spekülasyonlara yol açtı; fakir fukara büsbütün mahvoldu.”*⁴⁶⁵

1.1.3.2. Varlık Vergisi

Varlık Vergisi, Saracoğlu hükümetinin bir uygulamasıdır; fakat ekonomik sıkıntının Türkiye'de baş göstermesi ile birlikte, çok daha önceden tartışılmaya başlanmıştır. Saydam hükümeti döneminde, piyasadan malların çekildiği ve tüketim

⁴⁵⁸ Cumhuriyet, 19.8.1942.

⁴⁵⁹ Tan, 23.9.1942.

⁴⁶⁰ Cumhuriyet, 17.10.1942; Vatan, 17.10.1942.

⁴⁶¹ Vatan, 21.10.1942.

⁴⁶² Ulus, 15.9.1942.

⁴⁶³ “Milli Müdafaa İstikraz Tahvillerinin Hepsini Satıldı”, Ulus, 19.9.1942.

⁴⁶⁴ Ulus, 1.10.1942.

⁴⁶⁵ Ahmet Hamdi Başar, age, C 1, s. 675.

fiyatlarının arttığı, dolayısıyla ihtikar ve vurgunculuğun baş gösterdiği görülmektedir. Bu dönemde bazı vatandaşların gözlerini kâr hırsı bürümesi, bütün bu ekonomik sıkıntıların oluşmasına etken olarak değerlendirilmiştir. Henüz 1940 yılının mart ayında Akşam Gazetesi sormaktadır: “*Gayri meşru servetler için neden müsadere olunmuyor?*”⁴⁶⁶

14 Ağustos 1941 tarihinde Vatan Gazetesi’nin verdiği bir haber dikkat çekicidir. Haberde, “*Tiftik ve Yapağı İhracatçılar Birliği*”nin sınırlı bir Gayrı-Türk zümrenin elinde olduğu belirtilmiş; bu birliğin imtiyaz verdiği firmaların hep Gayrı-Türk unsurlar taşıdığı vurgulanmış; bu firmaların piyasada istediği gibi rol oynadığı, fiyatları istediği gibi düşürüp yükseltmekte olduğu söylenmiştir. Birliğin, kanun salahiyetinden yararlanarak Türk firmalarına imtiyaz vermemesi eleştirilmiştir. “*Sadece mahdut birkaç gayrı-Türk firmayı milyoner etmekten başka hiçbir faydası olmayan*” bu kanunu, hükümetin derhal değiştirmesi gerektiği ifade edilmiştir.⁴⁶⁷

Ahmet Emin Yalman, yağ, ekmek gibi bir çok mamülün ihtikârına neden olan esnafın, ekseriyetle azınlık olduğunu belirtmiştir.⁴⁶⁸ Yalman, Türkiye’deki azınlıklara, seçim hakkı ve memur olma hakkının tanınmadığı, vatan savunmasında görev verilmediği, “*tam vatandaş*” olmaya aday, “*yarım vatandaşlık*” verilmesini önermiştir.⁴⁶⁹

İhtikara neden olduğu düşünülen tüccarlara karşı, 1940 ve 1941 yılı içinde hükümet tarafından ikazlar yapılmış; 1941 yılı sonlarında ise, cezaî yaptırımların uygulanacağı seslendirilmeye başlamıştır. 28 Kasım 1941 tarihinde Adana Belediyesi önünde halka seslenen Refik Saydam, “*İhtikarın önüne geçmek için ne lazımsa yapacağız. Koca milletin sırtından geçinmeye ve zengin olmak için onun parasını çalmaya çalışanlara müsamaha göstermeyeceğiz*” demiştir.⁴⁷⁰ Nitekim 20 Ocak 1942 tarihinde hükümet, Milli Korunma Kanunu’nda yapılan değişikliklerle ihtikar yapanlar için özel mahkemeler oluşturabilme kararı almıştır.⁴⁷¹

⁴⁶⁶ Akşam, 3.3.1940.

⁴⁶⁷ “Bu İnhisarçılık Ne Vakte Kadar Devam Edecek”, Vatan, 14.8.1941.

⁴⁶⁸ Ahmet Emin Yalman, “Müsavat Evet, İmtiyaz Hayır”, Vatan, 19.11.1941.

⁴⁶⁹ Ahmet Emin Yalman, “Yarım ve Tam Vatandaşlık”, Vatan, 20.11.1941.

⁴⁷⁰ Ulus, 1.12.1941; Cumhuriyet, 1.12.1941; Tan, 1.12.1941.

⁴⁷¹ Cumhuriyet, 21.1.1942.

Türk basınında “*Fevkalade Kazanç Vergisi*”ni hararetle savunan ve öneren kişilerden biri Zekeriya Sertel’dir. Sertel, harp dolayısıyla devlet masraflarının arttığını, devletin yeni kaynaklara ihtiyaç duyduğunu belirterek anormal servet edinenleri işaret etmiştir.⁴⁷² Sertel, halk büyük darlık içerisindeyken anormal kazanç elde edenlerin, büyük kin yaratmakta olduğunu; hükümetin bir an evvel harp kazançlarının önüne geçmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁴⁷³

Nitekim 7 Mayıs 1942 tarihinde haksız kazanç edinerek zenginleşenlere karşı hükümetin ciddi bir cezaî kanun hazırladığı basına yansımıştır.⁴⁷⁴ 26 Mayıs 1942 tarihinde “*Fevkalade Kazanç Vergisi*” ismiyle meclise sunulan kanun layihası, meclis encümeninde görüşülmeye başlamıştır.⁴⁷⁵ 18 Haziran 1942 tarihinde toplanan CHP Parti grubu, konu hakkında görüşmüş ve 1 Ocak 1940 tarihinden itibaren 10 bin lirayı geçen kazançlara, vergi uygulama kararı almıştır.⁴⁷⁶

Sertel, kanunun mecliste görüşülmeye başlamasının ardından bir uyarıda bulunmuştur. Harp zenginlerini ararken hükümetin dikkatli olmasını öneren Sertel, normal şartlarda çalışan şahsi müesseselerin ticari hayatlarına darbe vurmaktan kaçınılmasını salık vermiştir.⁴⁷⁷ Kanunun gündeme oturmasının üzerinden geçen zamanı değerlendiren Sertel, fevkalade kazanç vergisinden toplanacak hasılatın halka geri teslim edileceği yönünde temennide bulunarak, yasanın bu nedenle gecikmiş olabileceğini söylemiştir.⁴⁷⁸ Fakat ertesi günkü yazısında Sertel, hükümetin kazanç vergisini, kendisine gelir elde etmek amaçlı hazırladığının anlaşıldığını belirtmiş ve bu bakımdan 1918 yılında uygulanan Kazanç Kanunu’ndan faydalanılabileceğini söylemiştir.⁴⁷⁹

Saracoğlu hükümeti kurulduktan sonra, ekonomik yeni tedbirler kötüye gidişi durdurmamış; Varlık Vergisi hakkındaki gündem devam etmiştir. Saracoğlu hükümeti kurulduktan yaklaşık beş hafta sonra Ahmet Emin Yalman, ihtikar yapıp kazanç elde edenlere verilecek cezanın ağır olmasından bahsetmiş; ihtikar

⁴⁷² Zekeriya Sertel, “Devlet Yeni Gelir Kaynaklarını Nerede Aramalıdır?”, **Tan**, 15.4.1942.

⁴⁷³ Zekeriya Sertel, “Harp Kazançlarının Önüne Geçmeliyiz”, **Tan**, 17.5.1942.

⁴⁷⁴ **Ulus**, 8.5.1942.

⁴⁷⁵ **Tan**, 27.5.1942.

⁴⁷⁶ **Ulus**, 19.6.1942; **Cumhuriyet**, 19.6.1942.

⁴⁷⁷ Zekeriya Sertel, “Harp Zengini Kimdir ve Onu Nasıl Bulacağız”, **Tan**, 30.5.1942.

⁴⁷⁸ Zekeriya Sertel, “Fevkalade Kazançlar Kanunu Niçin Çıkarılmıyor?”, **Tan**, 10.6.1942.

⁴⁷⁹ Zekeriya Sertel, “Geçen Büyük Harpte Çıkarılan Fevkalade Kazançlar Kanunu”, **Tan**, 11.6.1942

kaynaklarının kurutulması gerektiğini vurgulamıştır.⁴⁸⁰ Suphi Nuri İleri, İstanbul’da bir gece balosuna katılanların lüks eşya kullarımlarına dikkat çekmiş, zengin-fakir uçurumunun derinleştiğini konu edinmiş ve yoksulların “*tabii kıskançlık damarlarının daha ziyade kabartılmasına meydan vermemek*”ten söz etmiştir.⁴⁸¹ Falih Rıfkı Atay, bir kısım vatandaşların zengin olmak amacıyla harp zamanının buhranından faydalanmaya çalıştıklarını söylemiştir. Üretici ve tüketicinin işbirliği içinde olması lüzumuna dikkat çeken Atay, fiyat artışı ve mal kıtlığının halkın ezilmesine yol açtığını ve hükümetin bu gidişata asla izin vermeyeceğini ifade etmiştir.⁴⁸²

Atay’ın yazısından dört gün sonra, Ulus Gazetesi’nde yer alan bir haber dikkat çekmektedir. Bu habere göre Saracoğlu hükümetinin piyasayı serbest bırakmasından sonra vurgunculuğun hızla arttığı; bu nedenle Milli Korunma Kanunu hükümlerinin tekrar incelenmeye başladığı ve vurguncuların bütün mallarının müsadere edilmesi yollarının arandığı duyurulmuştur. Buna göre hükümet, hususi mahkemelerin vurgunculukla mücadelede yeterli cezaları vermediğini görmüş, cezaları arttırma ve gerekirse vurguncuların bütün mallarına el koyma yöntemleri üzerinde çalışılmaya başlamıştır.⁴⁸³

Varlık Vergisi gündeminin belirginleştiği bu dönemde İsmet İnönü, 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı vesilesi ile millete hitap ettiği konuşmasında, ihtikarla mücadele adına şöyle demiştir:

*“Doğru yoldan sapan soysuzların ne kadar marifetli ve hileli olurlarsa olsunlar eninde sonunda herhalde yakalanacaklarına zerre kadar şüphe etmeyiniz.”*⁴⁸⁴

İnönü, 1 Kasım 1942 tarihinde yaptığı meclis açılış nutkunda, Varlık Vergisi’nin kısa zamanda hayata geçirileceğini şu şekilde söylemiştir:

“Bulanık zamanı, bir daha ele geçmez fırsat sayan eski bataklık çiftlik ağası ve elinden gelse teneffüs ettiğimiz havayı ticaret metaı yapmaya yeltenen

⁴⁸⁰ Ahmet Emin Yalman, “İçimizdeki Düşmanlar”, **Vatan**, 18.7.1942.

⁴⁸¹ Suphi Nuri İleri, “Şiddetle, Samimiyetle Halkçı Olmamız Lazım”, **Tan**, 5.9.1942.

⁴⁸² Falih Rıfkı Atay, “Vurgunculuğa Karşı”, **Ulus**, 5.9.1942.

⁴⁸³ “Vurguncular İçin Cezalar Arttırılacak”, **Ulus**, 9.9.1942.

⁴⁸⁴ **Ulus**, 30.10.1942.

gözü doymaz vurguncu tüccar ve bütün bu sıkıntıları politika ihtirasları için büyük fırsat sanan ve hangi yabancı milletin hesabına çalıştığı belli olmayan bir kaç politikacı, büyük bir milletin bütün hayatına küstah bir surette kundak koymaya çalışmaktadırlar. Üç, beş yüz kişiyi geçmeyen bu insanların vatana kargı aşikâr olan zararlarını gidermek yolu elbette vardır. Devlet ve millete sövmek, milletin nefesine ve hükümetine güvenini zehirlemek iktidarını kimseye vermemeliyiz. Ticaretin ve iktisadi faaliyetlerin serbestliğini bahane ederek milleti soymak hakkını hiç kimseye, hiç bir zümreye tanımamalıyız. Hırslı politikacıların, millet iradesi üstünde dahilî ve harici bir siyaset yürütmelerine asla müsaade etmemeliyiz.”⁴⁸⁵

İnönü'nün bu konuşması basında olumlu karşılanmış ve vurguncuların acilen cezalandırılması için gerekli olan müdahalenin yapılması talep edilmiştir. Cumhuriyet Gazetesi, memlekette bir tane bile harp zengininin kalmaması gerektiğini söylemiştir.⁴⁸⁶ Tan Gazetesi, harp zenginlerini “sütü bozuk” olarak nitelemiş; bu kişilerin hem Saydam hem de Saracoğlu hükümeti dönemindeki ekonomik uygulamalardan istifade ederek halkı zor durumda bıraktıklarını belirtmiş ve bir an önce cezalandırılmalarını talep etmiştir.⁴⁸⁷

9 Kasım 1942 tarihinde TBMM'ye sunulan Varlık Vergisi Kanunu, 11 Kasım 1942 tarihinde yasalaşmıştır. 11 Kasım 1942 tarihinde Saracoğlu, Varlık Vergisi kanunu görüşmelerinde, bu kanunun herhangi bir rejim sistemine benzetilmemesi gereği hakkında şöyle demiştir:

“Biz, ne Adam Smit'in talebesi, ne de Karl Marks'ın çırağıyız. Biz sadece, içtimai dini, Halkçılık ve iktisadi mezhebi Devletçilik olan, siyasi bir fırkanın çocuklarıyız.”⁴⁸⁸

⁴⁸⁵ TBMM ZC, Dönem 6, Cilt 28, s. 4.

⁴⁸⁶ “Milli Birliğimiz”, Cumhuriyet, 5.11.1942.

⁴⁸⁷ “Şikayetçiler Kimlerdir?”, Tan, 11.11.1942. Benzer yazılar için bkz. Falih Rıfık Atay, “Devlet Reisimizin Nutku”, Ulus, 2.11.1942; Yunus Nadi, “Nutkun Manası”, Cumhuriyet, 2.11.1942; Necmeddin Sadak, “İsmet İnönü, Vatandaşları Vazifeye Çağırıyor: İyi Dinleyiniz”, Akşam, 2.11.1942; Asım Us, “Milli Şefin Senelik Nutku”, Vakıf, 2.11.1942'den **Ayın Tarihi**, Sa: 108, s. 46; Ekrem Uşaklıgil, “Şef Konuştu”, Son Posta, 3.11.1942'den **Ayın Tarihi**, Sa: 108, s. 52; Etem İzzet Benice, “Aslan Gükredi”, Son Telgraf, 4.11.1942'den **Ayın Tarihi**, Sa: 108, s. 54.

⁴⁸⁸ TBMM ZC, Dönem 6, Cilt 28, s. 14.

Konuşmasının devamında Saracoğlu, asker alımları nedeniyle üretimin azalıp tüketimin arttığını, 1940 ve 1941 yılında ekonomik olarak bu olumsuzluğun memlekette hissedildiğini, Saydam hükümeti döneminde ihtikara karşı çeşitli önlemler alınmış olsa da başarısız olduğunu söylemiştir. Saydam hükümetinin aldığı her yeni kararın daha sert kararları zorunlu hale getirdiğini belirten Saracoğlu, kötü sonuçlar doğurduğu için uygulanan kararları eleştirmiştir. Halihazırdaki ekonomik durumu değerlendiren Saracoğlu, Saydam hükümeti döneminden itibaren piyasadaki Türk parasının arttırıldığına dikkat çekmiş ve bu durumun ekonomiye olumsuz etkilerinden söz etmiştir. Saracoğlu, Varlık Vergisi'nin gerekçesini hem piyasadaki parayı geri çekmek hem de harp yıllarında fazla kazanç elde eden zenginlerden bir defaya mahsus olmak üzere almak amacı ile açıklamıştır.⁴⁸⁹

Meclis görüşmelerinde söz alan Manisa Mebusu Refik İnce, Varlık Vergisi ile İstiklal Mahkemeleri ve Başkumandanlık Kanunu'nu benzeştirmiştir. İnce'ye göre Varlık Vergisi, hukuku ihlal etmemektedir; çünkü dar zamanlarda çıkarılan fevkalade kanunlar, günün sosyal ihtiyaçları için gereklidir.⁴⁹⁰

Varlık Vergisi basında olumlu karşılanmıştır. Yunus Nadi, verginin bir zaruretten doğduğunu söylemiştir.⁴⁹¹ Tan Gazetesi, Varlık Vergisi'ni, "*cumhuriyet hükümeti kurulduğu zaman memleketin iktisadi bünyesini bozan unsurların tasfiye*" edilmesi ile izah etmiştir.⁴⁹² Cumhuriyet Gazetesi, "*yurttaşların sırtındaki özveri yükünü mümkün mertebe herkese bir ölçüde dağıtmak azmiyle harekete geçen inkılapçı, ileri görüşlü, adalet düşüncelerine ve millet vicdanına uygun bir kanun*" olarak değerlendirmiştir.⁴⁹³ Ahmet Hamdi Başar, varlık vergisinin, "*cemiyet dinamızının emrettiği ictimai adaleti, dinlerin ve ilmin kabul ettiği büyük adaleti*" sağlamak amacıyla olduğunu söylemiş ve "*dünya yüzünde ve bütün tarih boyunca bundan daha adilane hiçbir vergi olmamıştır*" şeklinde değerlendirme yapmıştır.⁴⁹⁴ Sertel, Varlık Vergisi'nin asıl manasını, "*harp ızdırabını çekmeyenlerin bu memlekete borçlarını ödemeleri*" olarak ifade etmiştir.⁴⁹⁵ Falih Rıfki Atay,

⁴⁸⁹ TBMM ZC, Dönem 6, Cilt 28, s. 15, 22.

⁴⁹⁰ TBMM ZC, Dönem 6, Cilt 28, s. 23-24.

⁴⁹¹ Yunus Nadi, "Hükümetin Yeni Aldığı Tedbirler", **Cumhuriyet**, 12.11.1942.

⁴⁹² "Hükümetçe Alınacak Yeni Tedbirler", **Tan**, 12.11.1942.

⁴⁹³ **Cumhuriyet**, 17.12.1942.

⁴⁹⁴ Ahmet Hamdi Başar, "Musa'nın Adaleti", **Cumhuriyet**, 8.12.1942.

⁴⁹⁵ Zekeriya Sertel, "Varlık Vergisi", **Tan**, 17.12.1942.

cumhuriyet kurulduğundan beri tüccar sınıfın fedakarlıkta bulunmadığını belirtmiş; fedakarlık nöbeti sırasının artık bu sınıfa geldiğini söylemiştir.⁴⁹⁶ Nitekim Saracoğlu, 20 Ocak 1943 tarihinde Times Gazetesi muhabirine verdiği demeçte Varlık Vergisi ile ilgili şöyle demiştir:

*“Bu memleket tarafından gösterilen misafirperverlikten faydalanarak zengin oldukları halde ona karşı bu nazik anda vazifelerini yapmaktan kaçacak kimseler hakkında bu kanun bütün şiddeti ile tatbik edilecektir.”*⁴⁹⁷

Varlık Vergisi tatbikatına 8 Aralık 1942 tarihinde başlanmıştır. Buna göre bazı bölgelerden toplanacak vergi miktarları ilan edilmiştir. Örneğin Mersin ve Tarsus civarında bazı tüccar ve fabrikatörlerden 42.000 liradan 1.000.000 liraya kadar vergi alınacağı ilan edilmekle birlikte Mersin’de 311 mükelleften toplamda 4.214.000 lira; Tarsus’ta 428 mükelleften 1.980.371 lira vergi alınacağı belirtilmiştir.⁴⁹⁸ Kesinleşen listeye göre İstanbul 344.000.000; İzmir 26.701.766, Ankara 16.658.800; Bursa 9.303.874; Adana 8.504.387; Mersin 6.173.205; Hatay 3.255.140; Aydın 1.381.619 lira vergi alınacağı ilan edilmiştir.⁴⁹⁹ 24 Aralık 1942’de Varlık Vergisi mükelleflerinden borcunun %20’sini ödeyenlere milli bankaların kredi temin edeceği duyurulmuştur.⁵⁰⁰

⁴⁹⁶ Falih Rıfkı Atay, “Devlet Bizden Vazife İsteddiği Zaman”, **Ulus**, 27.12.1942. Falih Rıfkı Atay ve Zekeriya Sertel’in bu benzer görüşlerini, Şevket Süreyya Aydemir de aynı paralelde dile getirmiştir. Süreyya, Musevi olan ve halihazırda İstanbul Milletvekili bulunan Avam Galanti’ye şöyle dediğini aktarmaktadır: “-Galanti efendi, dedim, siz tarihçisiniz, işi şöyle almalıyız. Biz Türkler asırlardan beri binbir harpte, binbir cephede kan dökmekten, askerlik etmekten, ticarete, sanayiye, para ve sermaye biriktirmeye vakit bulamadık. Sizler, yani bütün azınlıklar ise bunları yaptınız. Biz sizi savaşımlardan koruduk. Siz orduya asker vermediniz. Hatta bir takım yollarla vergi de vermediniz. Ticareti, sanayii, ithalat ve ihracatı, para ve sermayeyi ellerinizde topladınız. Bu işler, bizim asırlarca döktüğümüz kanlar pahasına ve hele Tanzimat’tan sonra münhasıran siz azınlıkların ellerinde toplanan imkanları kollamak için oldu. Tanzimat Fermanı bile, bizleri bu savaşımlardan kurtarmak için değil, sizlerin ‘mal, can emniyetinizi’ korumak gerekçesiyle ilan olundu. Bu bizim asırlarca dökülen kanımızla, sizin bu sefer vereceğiniz bir iki yüz milyon kağıt liralık varlık verginizi karşılaştırırsak ve buna hatta bir ‘Kan Vergisi’ dersek, hesaplaşmamız acaba çok zalimane olur mu? Ne dersiniz? İsterseniz bizim dökülen kanlarımız ve sonu gelmez askerlik emeklerimizle sizin şu bir avuç vergi fazlanızı karşılaştıracağımıza, sizin biriken servetlerinizle, bizim biriken kan ve askerlik haklarımızı teraziye koyarak hesaplaşalım. Eğer biz haksız çıkarsak, vergileriniz silinsin. Ne dersiniz?” Bkz. Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, Cilt 2, s. 235. Barutçu ise, Varlık Vergisi’nin Türklere tatbik edilmediğini söylemekte; bu girişimi “ihtilal kanunu” olarak nitelemekte ve “piyasamıza hakim olan gayr-ı Türk unsurları bu sayede bertaraf ederek Türk piyasasını Türk tüccarların ve Türklerin eline vereceğiz” demektedir. Faik Ahmet Barutçu, **age**, C 1, s. 594, 595.

⁴⁹⁷ **Cumhuriyet**, 21.1.1943.

⁴⁹⁸ **Cumhuriyet**, 9.12.1942.

⁴⁹⁹ **Tan**, 18.12.1942.

⁵⁰⁰ **Ulus**, 25.12.1942; **Cumhuriyet**, 25.12.1942.

5 Ocak 1943 tarihinde kadar bütün yurttta Varlık Vergisi'ni ödeyen vatandaşların ödediği toplam tutar 108.800.000 lirayı bulmuştur.⁵⁰¹ 6 Ocak 1943 tarihinden itibaren %1, 12 Ocak 1943 tarihinden itibaren %2 faizle ödeme kabul edilmiştir.⁵⁰² 9 Ocak 1943 tarihinde ödenen toplan miktar 120.000.000 liradan fazla olarak ilan edilmiştir.⁵⁰³ 17 Ocak 1943 tarihinde itibaren ise borcunu ödemeyenlerin “*bedeni mükellefiyete tabi tutulacakları*” açıklanmıştır.⁵⁰⁴ 25 Ocak 1943 tarihinde bütün yurttta Varlık Vergisi Tahsilatı 180.000.000 lirayı bulmuştur.⁵⁰⁵

13 Ocak 1943 tarihinden itibaren haciz yolu ile el koymaların başlamıştır; Ankara'da 300.000 liralık borcunu ödemeyen Aron Araf adlı vatandaşın evindeki eşyalara el konulmuş ve bu eşyalar müzayede ile satışa çıkarılmıştır.⁵⁰⁶ 21 Ocak 1943'te vergi borcunu ödeme süresi dolmuş ve ödemeyenler için haciz ve beden mükellefiyetleri yoğunlaşmaya başlamıştır. 21 Ocak 1943 akşamı borcunu ödemeyenlerin mallarına haciz koyulmuş; ödeyemeyeceğini bildiren mükelleflerden 17'sinin, İstanbul'dan Aşkale'deki toplama kampına gönderileceği belirtilmiştir.⁵⁰⁷ 22 Ocak 1943 tarihinde haciz işlemlerine devam edilmiş ve 14 kişinin daha Aşkale'ye gönderileceği haberi verilmiştir.⁵⁰⁸ Aynı tarihte Türkiye toplamında 225 kişinin Aşkale'ye gönderilmek üzere Kadıköy'de bekletildiği belirtilmiştir.⁵⁰⁹ İstanbul'da borcunu ödemeyen 40.000 mükellefin olduğu, borcunu ödemeyen kadın mükelleflerin belediye hizmetinde çalıştırılacağı duyurulmuştur.⁵¹⁰ 24 Şubat 1943 tarihinde 55 yaşını geçmiş olan vergi mükellefleri de iş mecburiyetine tabi tutulmuştur.⁵¹¹ 6 Mart 1943 tarihinde, vergi mükellefi olmasına rağmen ilk ilan listede ismi yer almayanların bulunması nedeniyle ikinci bir liste yayınlanmış, 902 yeni mükelleften 4.132.750 lira alınacağı duyurulmuştur.⁵¹²

⁵⁰¹ **Tan**, 6.1.1943.

⁵⁰² **Tan**, 7.1.1943.

⁵⁰³ **Tan**, 10.1.1943.

⁵⁰⁴ **Tan**, 9.1.1943.

⁵⁰⁵ **Tan**, 26.1.1943.

⁵⁰⁶ **Tan**, 14.1.1943.

⁵⁰⁷ **Cumhuriyet**, 22.1.1943. Tan Gazetesi'nin haberine göre 18 kişi. **Tan**, 22.1.1943.

⁵⁰⁸ **Cumhuriyet**, 23.1.1943.

⁵⁰⁹ **Tan**, 23.1.1943.

⁵¹⁰ **Cumhuriyet**, 29.1.1943.

⁵¹¹ **Ulus**, 25.2.1943.

⁵¹² **Cumhuriyet**, 6.3.1943; **Tan**, 6.3.1943.

27 Ocak 1943 tarihinde ilk kabile olarak Aşkale'ye 32 kişi gönderilmiştir.⁵¹³ 12 Şubat 1943 tarihinde 38 kişilik bir kabile daha gönderilmiştir.⁵¹⁴ 22 Şubat 1943 tarihinde 31 kişilik bir kabile daha yollanmıştır.⁵¹⁵ 23 Şubat 1943 tarihinde 22 kişi daha yollanmıştır.⁵¹⁶ 26 Şubat 1943 tarihinde 160 kişi daha gönderilmiştir.⁵¹⁷ 6 Mart 1943 tarihinde 7 kişi daha gönderilmiştir.⁵¹⁸ 12 Mart 1943 tarihinde 70 kişi daha gönderilmiştir.⁵¹⁹ 16 Mart 1943 tarihinde 23 kişi daha gönderilmiştir.⁵²⁰ 22 Mart 1943 tarihinde 60 kişi daha gönderilmiştir.⁵²¹ 2 Nisan 1943 tarihinde 69 kişi daha gönderilmiştir.⁵²² 16 Nisan 1943 tarihinde 56 kişi daha gönderilmiştir.⁵²³

20 Şubat 1943 tarihinde, Tekirdağ, Sinop, Çankırı, Denizli, Trabzon, Bitlis, Van, Burdur, Antalya, Artvin ve Konya vilayetlerindeki vatandaşların borçlarını ödedikleri İstanbul, Ankara ve İzmir'de ise borcun yarıya yakınının ödendiği belirtilmiştir.⁵²⁴ Birkaç gün sonraki haberde, Ankara'daki mükelleflerin %90'ının ödeme yaptığı söylenmiştir.⁵²⁵ 5 Nisan 1943 tarihinde İstanbul, İzmir, Ankara, Zonguldak, Adana, Isparta, Çanakkale ve Bursa şehirleri hariç diğer şehirlerin Varlık Vergisi'nin neredeyse tamamını ödedikleri belirtilmiştir.⁵²⁶

CHP Altıncı Kurultayı'nda konuşma yapan Saracoğlu'nun belirttiğine göre, 1943 yılı haziran ayında Varlık Vergisi tahsilatı 270 milyon lirayı geçmiştir. Saracoğlu, bu konuşmasında, Varlık Vergisi'nin sadece azınlıklardan alındığına dair söylentilere de cevap vermiştir. Bu söylentileri "*adi ve çirkin bir iftira*" olarak değerlendiren Saracoğlu, tahsil edilen 270 milyon liranın 105 milyon kadarının azınlık ve yabancılar tarafından ödendiğini söylemiş, buna ilaveten hükümet

⁵¹³ **Tan**, 28.1.1943.

⁵¹⁴ **Cumhuriyet**, 13.2.1943; **Tan**, 13.2.1943.

⁵¹⁵ **Cumhuriyet**, 23.2.1943.

⁵¹⁶ **Cumhuriyet**, 24.2.1943.

⁵¹⁷ **Cumhuriyet**, 27.2.1943; **Tan**, 27.2.1943.

⁵¹⁸ **Cumhuriyet**, 7.3.1943.

⁵¹⁹ **Cumhuriyet**, 13.3.1943.

⁵²⁰ **Cumhuriyet**, 17.3.1943.

⁵²¹ **Cumhuriyet**, 23.3.1943.

⁵²² **Cumhuriyet**, 3.4.1943.

⁵²³ **Cumhuriyet**, 17.4.1943.

⁵²⁴ **Ulus**, 20.2.1943.

⁵²⁵ **Ulus**, 26.2.1943.

⁵²⁶ **Ulus**, 6.4.1943.

tarafından toplanmış olan 480 milyon liralık hububat vergisinde ise hiçbir azınlık ve yabancından bir kuruş alınmadığını belirtmiştir.⁵²⁷

Yaklaşık dokuz aylık bir uygulamadan sonra 1943 yılı eylül ayı ile birlikte hükümet tarafından Varlık Vergisi'nde geri adımların atılmaya başladığı görülmektedir. 17 Eylül 1943 tarihli meclis toplantısında, Varlık Vergisi yükümlülerinden borcunu ödeyemeyecek durumda olanların borçlarının silinmesine karar verilmiştir.⁵²⁸ “11.XI.1942 tarih ve 4305 sayılı kanunun ikinci maddesinde yazılı mükelleflerden vergilerini ödeyemeyecekleri tahakkuk eden hizmet erbabiyle gündelik gayri safi kazançları üzerinden kazanç vergisine tabi mükelleflerin tahsil edilmemiş bulunan borçlarını terkine Maliye Vekili yetkilidir.”⁵²⁹ biçiminde kabul edilen bu karar tersten okunduğunda hükümet, varlıklı olmayanlara da varlık vergisi mesuliyeti yüklediğini kabul etmiştir. Yeni karar gereğince hükümet, sadece İstanbul'da 22.631 mükellefe ait 11.741.683 liralık vergi borcunu silmiştir.⁵³⁰ Silinecek borç miktarı Ankara'da 62.687 lira, İzmir'de 173.000 liradır.⁵³¹

3 Aralık 1943 tarihinde Varlık Vergisi borcunu ödeyemeyerek iş mükellefiyetini tutulan vatandaşların, kalan borçlarını çalışarak ödeyeceklerini taahhüt etmeleri halinde, ailelerinin yanına gönderilebilecekleri duyurulmuştur.⁵³² Çok geçmeden 15 Mart 1944 tarihinde ise Varlık Vergisi, mecliste oylanarak kaldırılmıştır.⁵³³

Esat Tekeli'nin verdiği bilgiye göre on beş aylık uygulama devresi geçiren Varlık Vergisi ile bütün memlekette 114.368 mükellef, 465.300.000 lira vergiye tabi tutulmuştur. Bunun 18.700.000 lirası, vergi mükerrerliğinden silinmiş; 9.400.000 lirası vergide maddi yanlışlık dolayısıyla tahsil edilememiş, 12.200.000 lirası ise varlıkları bulunmadığı ya da gezgin oldukları için Eylül 1943'te silinmiştir. Geriye kalan 424.900.00 liradan 316.000.00 lira tahsil edilmiş, 108.900.000 lira da tahsil edilememiştir. Tekeli, aynı yazıda, Varlık Vergisi'nin neden kaldırıldığı hakkında şöyle demiştir:

⁵²⁷ **Ulus**, 16.6.1943.

⁵²⁸ **Ulus**, 18.9.1943; **Cumhuriyet**, 18.9.1943; **Tan**, 18.9.1943.

⁵²⁹ **TBMM ZC**, Dönem 7, Cilt 5, s. 46.

⁵³⁰ **Cumhuriyet**, 22.9.1943; **Tan**, 22.9.1943.

⁵³¹ **Ulus**, 1.10.1943.

⁵³² **Ulus**, 4.12.1943.

⁵³³ **TBMM ZC**, Dönem 7, Cilt 8, s. 44-45.

“Vergi, hatta umulduğundan üstün bir verim getirmişse de istisnai teklif tarzlarının bazı yanlışlıklara ve ruhi baskı ve üzüntülere yer verdiğini söylemek de hakikate uygun olur. İşte, istenilen verimin alınmasından ve böylece zaruretin giderilmesinden sonra bu üzüntülerin devamı zarardan başka bir şey getirmeyeceği düşünüldüğü içindir ki, hükümet ve meclis tahsilsiz kalan kısmı toptan silmeyi, hepimizin menfaat ve huzuru bakımından lüzumlu görmüştür.”⁵³⁴

Varlık Vergisi’ne ilk eleştiri, 1943 yılı ocak ayında Zekeriya Sertel’den gelmiştir. Sertel, piyasadaki para miktarının fazlalığı ile yakından alakalı gördüğü bu verginin amacına hizmet edemediğini söylemiştir. Varlık vergisinden elde edilen paranın ne fiyatların artışını ne de enflasyonu engelleyemediğini söyleyen Sertel, *“Bizim üç senelik tecrübemiz şunu göstermiştir ki, başka memleketlerin iâşe teşkilatını aynen alıp tatbik etmek mümkün değildir.”* demiştir.⁵³⁵

Varlık Vergisi meselesi 1944 yılının Eylül ayı sonlarında tekrar gündeme gelmiştir. Vatan Gazetesi’nde Ahmet Emin Yalman, 25 Eylül 1944’te bir yazı dizisine başlamıştır. Üç gün süren bu yazı dizisinde Yalman, Türkiye’de din, millet gibi farkların hiçbir zaman şahsi surette ayrılık ve nefrete neden olmadığını belirtmiş; fakat bu bakımdan Varlık Vergisi yarasının halen kapatılmadığını dile getirmiştir. Varlık Vergisi’nin asıl haksız uygulamasının küçük meslek sahipleri ile memurlara çektiildiğini ifade eden Yalman, devletin bunu mutlaka tamir etmesi gerektiğini söylemiştir.⁵³⁶ Varlık Vergisi kaldırılırken CHP Parti Grubu’nda da haksız mağdur olanların tedavisi önerilmişse de kabul edilmediğini söyleyen Yalman, , haksızlığa uğradığını ispat edenlere ve küçük sanayi ile uğraşanlara haklarının teslim edilmesi gerektiği dile getirmiştir.⁵³⁷ Savaşı demokrasiler kazandığı için yeni kurulan düzende ayırıcı fikirlerin barındırılmaması gerektiğini ifade eden Yalman, Varlık Vergisi gibi bir meselenin devamlı surette Türkiye’nin önüne çıkacağını, bu nedenle derhal haksızlığa uğrayanların zararlarının giderilmesinin zorunlu olduğunu izah etmiştir.⁵³⁸

⁵³⁴ Esat Tekeli, “Varlık Vergisi’nin Tasfiyesi”, **Ulus**, 16.3.1943.

⁵³⁵ Zekeriya Sertel, “Varlık Vergisi ve İâşe Meselesi”, **Tan**, 22.1.1943.

⁵³⁶ Ahmet Emin Yalman, “Müzmin Bir Rahatsızlık”, **Vatan**, 25.9.1944.

⁵³⁷ Ahmet Emin Yalman, “Tasfiye Nasıl Olmalı? 1”, **Vatan**, 26.9.1944.

⁵³⁸ Ahmet Emin Yalman, “Tasfiye Nasıl Olmalı? 2”, **Vatan**, 27.9.1944.

1.1.3.3. 1943 Yılı Genel Seçimi

1943 yılı genel seçimleri birkaç açıdan önem arz etmektedir. Bu seçim, tek partili siyasal hayatın son seçimleridir. Bu bakımdan iki dereceli seçim sisteminin uygulandığı son seçimler olmuştur. Seçim gündeminin oluşması ile birlikte, dönemin aktüel meseleleri ve dünyadaki ağır savaş mücadeleleri seçimin yapılıp yapılmaması konusunda basında tartışmalar yaratmıştır.

Etem İzzet Benice, seçimi yenileme kararını rejim geleneğine bağlı kalmak ve dünyanın ağır şartları içerisinde demokrasiyi korumak biçiminde izah etmiştir.⁵³⁹ Hasan Reşit Tankut, dünya buhranının bu kadar ağır şartlara sebep olduğu bu dönemde meclisin seçim yapmasını, CHP'nin halkçılık anlayışı ile açıklamıştır.⁵⁴⁰ Abidin Daver, tek partili rejimi överken çok partili rejimi yermiş, tek partili sistemden memleketin fayda gördüğü, çok partili sistemin ise devamlı olarak zararlı sonuçlarının olduğunu söylemiştir.⁵⁴¹

Cumhuriyet Halk Partisi, 1943 yılı ocak ayında seçim çalışmalarına başlamıştır. Bu bağlamda 14 Ocak 1943 tarihinde CHP Genel Sekreterliği'nin yayınladığı “1943 Mebus Seçimi Hazırlık Talimatı” dikkat çekmektedir. Bu talimatta seçim mevzuatından bahsettikten sonra mebus adaylarının halkla konuşmalarında ne tarz propaganda yapacaklarına dair bilgi mevcuttur. 1943 yılına kadar yapılan ve halk tarafından eleştiri konusu olan kimi mevzuların izah edildiği görülmektedir. İkinci seçmen ve halk hatiplerinin hangi konulara dikkat edecekleri Genel Sekreterlik tarafından şu biçimde belirlenmiştir:

“a- Bilhassa son dört yıldır dünyayı kasıp emsalsiz harp kasırgası ortasındaki dinç ve kuvvetli duruşumuzu değişmez Genel Başkanımız Milli Şefimizin etrafında kurduğumuz “Milli Birlik”e borçlu bulunduğumuzu belirtici,

b- Milli Şefimizin İstanbul Vilayet Kongresi'nde bütün partilere ve millete hitabelerinde “Bu devletin ne büyük fedakarlıklarla kurulduğunu daima

⁵³⁹ Etem İzzet Benice, “Meclis Seçiminin Yenilenmesi”, Son Posta, 15.1.1943'den **Aynı Tarihi**, Sa: 110, s. 26.

⁵⁴⁰ H.R. Tankut, “Mebus Seçiminde Halkçı Türkiye”, **Ulus**, 17.2.1943.

⁵⁴¹ Abidin Daver, “Mebus Seçimi ve Bir Türk Zaferi”, **Cumhuriyet**, 16.2.1943.

gözümüzün önünde tutmalıyız. Dünyanın ağır hadiseleri içinde bu zihniyete daha ziyade lüzum vardır” şeklinde ifade buyurdıkları direktifi yerine getirici,

c- Halkımızı seçim işleriyle yakından ilgilendirici; her yurttaşın seçim hakkını kullanması lüzumunu aydınlatıcı... Ve Cumhuriyet rejiminin millet ve memleket için meydana getirdiği müsbet işleri ve bunların neticelerini yuttaşların gözünde canlandırıcı;

Konulardan seçilmesi uygun olur.

Bütün bunlardan başka hükümetimizin Milli Korunma Kanunu’na dayanarak ve memleketin selameti ve milletin menfaati gayesine matuf olarak aldığı ve almakta olduğu şu veya bu karar ve tedbirlerin ne gibi zaruretler yüzünden alındığını düşünmeyen ve bilhassa iç ve dış politika kaynaklarının ortaya attığı propagandalara aldanarak kendilerini kötümserliğe kaptıran veya bilerek memlekette bir kötümserlik havası yaratmağa savaşan kimselerden, birincileri hakikatle yüz yüze getirmek ve ikincilerin ahmak bir hainlikle kökleştirmeye savaştıkları kötümserliği önlemek için harp dışı ve tarafsız kalmanın tek vasıtası olan muazzam bir orduyu silah başında tutmanın ve bu ordunun iaşesini ve hadsiz hesapsız ihtiyaçlarını temin etmenin ne büyük fedakarlıklara mütevakkıf olduğunu hatırlatmak, konferansçılarımızın üzerinde ehemmiyetle duracakları bir mevzudur.”⁵⁴²

Görüldüğü üzere, savaşa girilmemiş olunması, İsmet İnönü etrafında kurulan milli birlikle açıklanmaktadır. Devletin büyük fedakarlıklarla kurulduğunu ve Cumhuriyet rejiminin başardığı işleri aydınlatıcı konuşmaların yapılması istenmekle birlikte İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye’de uygulamaya sokulan ve itirazlara da neden olan kimi konuların izah edilmesi istenmektedir. Bu çerçevede savaş dışı kalmak için gösterilen çabalarla ülkenin ekonomik durumu hakkında ilişki kurulması önerilmektedir.

İsmet İnönü, meclisin yedinci devre mebus seçimi dolayısıyla 23 Şubat 1943’te bir beyanname yayınlamıştır. Cumhuriyet Halk Partisi’nin yeni mebus namzetlerini ilân eden beyannamesinde İnönü, birçok seçim bölgesinde partinin mebus sayısından

⁵⁴² **Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğinin Parti Teşkilatına Umumi Tebligatı**, (1 İkinci Kanun 1942’den İlk Kanun 1943 tarihine kadar), Cilt 20, Ankara 1944, ss. 63-64.

fazla aday gösterdiğini söylemiştir.⁵⁴³ Türk basını da konuyu bu şekilde değerlendirmiştir. Tan Gazetesi'nin haberine göre parti, 38 vilayetten 80 fazla namzet göstermiştir.⁵⁴⁴ Başka bir haberde 455 mebusluk için 535 aday gösterildiği için “*hararetli seçim mücadelesi*” yaşandığı belirtilmiştir.⁵⁴⁵

Seçimden sonra 8 Mart 1943 tarihinde toplanan mecliste Abdulhalik Renda, Meclis Başkanlığı'na; İsmet İnönü, Cumhurbaşkanlığı'na yeniden seçilmiştir. 9 Mart'ta İkinci Saracoğlu hükümeti kurulmuştur. Bu hükümette 6 kişi değişmiştir. Adliye Vekili H. Menemencioğlu, Gümrük ve İnhisarlar Vekili Raif Karadeniz, Münakalat Vekili Fahri Engin, Ticaret Vekili Behçet Uz hükümet dışında kalmıştır. Adliye Vekili A. R. Türel, İktisat Vekili Fuat Sirmen, Gümrük ve İnhisarlar Vekili Suat Hayri Ürgüplü, Ticaret Vekili Celal Sait Siren yeni hükümete girmişlerdir. Nafia Vekili Ali Fuat Cebesoy Münakalat Vekili, İktisat Vekili Sırrı Day, Nafia Vekili olmuştur.⁵⁴⁶ 20 Mayıs 1943 tarihinde Recep Peker yerine Hilmi Uran Dahiliye Vekili olmuştur.⁵⁴⁷

Cumhurbaşkanlığına yeniden seçilmesi dolayısıyla İnönü, mecliste yemin konuşması yapmıştır.⁵⁴⁸ Bu konuşmadan sonra basında çeşitli olumlu yazılar çıkmıştır. Yunus Nadi, bütün dünya harp ateşi ile yanarken Türkiye bunun dışında kalabilmişse bunu “*kudretli şefin isabetli siyasetine*” borçlu olduğunu yazmıştır.⁵⁴⁹

1.1.3.4. Cumhuriyet Halk Partisi Altıncı Büyük Kurultayı (8- 15 Haziran 1943)

1943 yılının bir diğer gündemi ise Cumhuriyet Halk Partisi'ni Altıncı Büyük Kurultayı'dır. Kurultay, 8 Haziran 1943 tarihinde Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde toplanmıştır.⁵⁵⁰ İnönü kurultay açış konuşmasında, geçen dört yıllık sürecin vicdan rahatlığı ile hatırlanabileceğini, meclisin devamlı surette milletin

⁵⁴³ **Ulus**, 24.2.1943.

⁵⁴⁴ **Tan**, 24.2.1943.

⁵⁴⁵ **Tan**, 28.2.1943. Bu uygulamaya dair Barutçu'nun anılarında kimi milletvekillerinin tavrı yer almaktadır. Balıkesir Mebusu Osman Niyazi “*Bana, şimdi git halktan rey iste demek, beni satılığa çıkarmaktır*” demektedir. Kütahya Mebusu Sadri Artım, halkın kendisine oy vermeyeceğini düşünmektedir. Çanakkale Mebusu Ziya Gevher, intihap dairesi halkından olmayan mebusların zor durumda kalacağını söylemektedir. Bkz. Faik Ahmet Barutçu, **age**, C 1, ss. 611-612.

⁵⁴⁶ **Ulus**, 10.3.1943.

⁵⁴⁷ **Ulus**, 21.5.1943.

⁵⁴⁸ **TBMM ZC**, Dönem 7, Cilt 1, s. 4.

⁵⁴⁹ Yunus Nadi, “Cumhurreisi Milli Şef İnönü”, **Cumhuriyet**, 9.3.1943.

⁵⁵⁰ **Ulus**, 9.6.1943.

isteklerine göre vazifesini yerine getirdiğini söylemiştir. İnönü, dünya savaşına işaret ederek Türkiye'nin savaşa girmemiş olmasını bir başarı olarak göstermiş, bütün memleketlerde uygulanan olağanüstü tedbirlere karşın Türkiye'nin “*sansürsüz, cebirsiz ve her türlü anarşiden uzak*” yaşatıldığını belirtmiştir. Müstakil Grup'un faaliyetlerini övgüyle değerlendiren İnönü, bu grubun tek partili siyasi hayatta, istikbali olduğunu vurgulamıştır. İnönü, 1943 yılı genel seçimlerinden bahsederek, ilk defa 1939 yılında uygulandığını söylediği CHP tarafından illerde fazla mebus adayı gösterilmesi uygulamasının 1943 yılında da yapıldığına dikkat çekmiştir. İnönü, bu yeni uygulamanın vatandaşlar tarafından sevgi ve güvenle karşılandığını belirtmiş, gelecek zamanlarda da bu yönde uygulamanın devam edeceğini vurgulamıştır.

Kurultay görüşmeleri 15 Haziran 1943 tarihine kadar devam etmiştir. Kurultaya hükümet tarafından sunulan nizamname olduğu gibi kabul edilmiş, görüşme ve tartışmalar sönük geçmiştir.⁵⁵¹ Kurultayın kapanış günü, 15 Haziran 1943 tarihinde, Memduh Şevket Esenal, parti genel sekreterliğine seçilmiştir. Aynı tarihte Şükrü Saracoğlu, kurultay kapanış konuşması yapmıştır. Saracoğlu, konuşmasında, dört yıldır geçen süre içerisinde Türkiye'nin bir çok kez savaşa girme tehlikesi ile karşı karşıya kaldığını; fakat barış politikasından vazgeçmeyerek savaş dışı kalmayı başardığını söylemiştir. İhtiyatlı olmak adına genç nüfusun silah altında bulundurulduğu için ekonomik açıdan sıkıntıların baş gösterdiğini belirten Saracoğlu, bütün bu nedenlerle Milli Korunma Kanunu, Varlık Vergisi'nin hayata geçirildiğini; vergi artışı, karne uygulaması, çeşitli zamlar gibi diğer ekonomik tedbirlerin alındığını ifade etmiştir. Bununla birlikte eğitimden ziraata, sanayiden dış ticarete dair bir çok konu hakkında olumlu beyanat veren Saracoğlu konuşmasını şu şekilde tamamlamıştır:

“Sözlerim sona ererken bütün dünyanın şu dört hakikati bir kere daha duyması lazımdır. 1- Türküz, Türkçüyüz ve her gün biraz daha Türkçü olacağız. 2- Her işimizde hakim bir ruh olacak: Terakki ve Medeniyet Ruhu. 3- Türk milletinin irade kaynağı olan Ebedi Şef Atatürk aramızda yaşıyor ve

⁵⁵¹ Kurultay tutanakları yayınlanmamıştır; fakat yapılan konuşmaları özet biçiminde Ulus Gazetesi vermiştir. Bkz. **Ulus**, 9.6.1943-15.6.1943.

*daima yaşayacaktır. 4- Devletimizin ve partimizin başı Milli Şef İnönü, bütün varlığımızın hem başı ve hem de kalbidir”*⁵⁵²

İsmet İnönü'nün 1 Kasım 1943 tarihinde meclis açış konuşmasında, geçen dört yıl boyunca memleketi savaştan korumak için çeşitli askeri tedbirlerin alındığını, bunun da bazı ekonomik sıkıntılar doğurduğunu söylemiş; fakat 1943 yılının geçen senelere göre daha iyi olduğunu belirtmiştir. Vekaletlerin yaptığı işlerden övgüyle bahsettikten sonra İnönü, dünya savaşının bittiğinde hür memleketler arasında samimi işbirliğine dayanan bir düzenin kurulacağını ve Türkiye'nin de bu düzende yer alacağını söylemiştir.⁵⁵³

İnönü'nün 1 Kasım 1943 tarihli meclis açış konuşması, basında olumlu değerlendirilmiştir. Basındaki yazılarda ana tema, iç işlerde ve dış işlerin tamamında Türkiye'de ilerleme olduğu yönündedir.⁵⁵⁴ Bu yazılardan dikkati çeken tek yazı Zekeriya Sertel'in yazısıdır.⁵⁵⁵ Sertel, İnönü'nün konuşmasında “*milletlerarası samimi işbirliğine dayanan bir nizam*” hizmet edileceğini söylemesinden hareketle, Türkiye'nin artık dünyada tahakkümü isteyen ve bunu kendisine savaş amacı edinmiş ülkelere karşı sempati besleyemeyeceğini, yeni dünya düzeninin hür ve bağımsız ülkelerden oluşmasını istediğini belirtmiştir.

1.1.3.5. Basın-Hükümet İlişkileri

1938 yılında Türk basınının çalışma şartlarını düzenleyen mevzuat, 8 Ağustos 1931 tarihinde yayınlanarak yürürlüğe giren Matbuat Kanunu'dur. Kanun, yayın organlarını kapatma ve toplatma hakkını hükümet salahiyetine vermektedir. II. Dünya Savaşı'nın hemen ardından tartışılacak olan 50. Maddesi şu şekildedir:

“Madde 50- Memleketin umumî siyasetine dokunacak neşriyattan dolayı İcra Vekilleri Heyeti kararile gazete veya mecmualar muvakkaten tatil olunabilir. Bu suretle kapatılan gazete veya mecmuanın neşrine devam edenler

⁵⁵² **Ulus**, 16.6.1943.

⁵⁵³ **TBMM ZC**, Dönem 7, Cilt 6, s. 3-5.

⁵⁵⁴ Falih Rıfkı Atay, “Cumhurreisimizin Nutku”, **Ulus**, 2.11.1943; Nadir Nadi, “Milli Şefi Dinlerken”, **Cumhuriyet**, 2.11.1943; Hüseyin Cahit Yalçın, “Milli Şefin Nutku”, Tanin, 2.11.1943'den **Aynı Tarihi**, Sa: 120, s. 47; Ahmet Emin Yalman, “Harbin Galibi Medeniyet Olmalı”, **Vatan**, 2.11.1943.

⁵⁵⁵ Zekeriya Sertel, “Milli Şefimizin Dış Siyasetimize Ait Yeni Direktifleri”, **Tan**, 2.11.1943.

hakkında 18 inci madde hükmü tatbik olunur. Bu suretle kapatılan bir gazetenin mesulleri tatil müddetince başka bir isim ile gazete çıkaramaz."⁵⁵⁶

Dönem boyunca her türlü hükümet girişimine veya alınan herhangi bir karara karşı, basın tutumu olumlu olmuştur. Özellikle köşe yazarları, makalelerini yazmadan önce konuyla ilgili hükümet görüşünün ne olduğuna dair belirtilerden yola çıkarak, elde ettikleri görüşleri sütunlarına taşımışlardır. Bahsedilen durumun aksi olduğunda ise Matbuat Kanunu'nun 50. maddesi gereğince kapatma kararları verilmiştir. Kanunun bu maddesi, II. Dünya Savaşı süresince hükümetler tarafından sıklıkla kullanılmıştır.⁵⁵⁷

Rejimin korunması açısından basın, hükümetin devamını sağlayıcı bir işlevde görülmüştür.⁵⁵⁸ Hükümet-basın ilişkileri, gazete sahiplerinin ya da köşe yazarlarının milletvekili yapılmaları ile daha sıkı hale getirilmiştir. 1939 yılı genel seçimlerinde Falih Rıfkı Atay, Asım Us, Ahmet Şükrü Esmer, Hüseyin Cahit Yalçın, Sadri Ertem, Cavit Oral, Yunus Nadi, Abidin Daver, Ferit Celal Güven, Ömer Asım Aksoy, Fazıl Ahmet Aykaç, İbrahim Alaaddin Gövsa, Ahmet Hilmi Kalaç, Nafi Atıf Kansu, Hayrettin Karan, Nabizade Hamdi Ülkümen, Emin Kılıçoğlu, Şefik Özdemir, Cemal Alış, Necipali Küçüka gibi yazarlar milletvekili seçilmişlerdir. Ara seçimlerle ya da 1943 genel seçimleriyle Etem İzzet Benice, Hamdullah Suphi Tanrıöver, Ahmet İhsan Tokgöz, Ahmet Ulus, Emin Kılıçoğlu gibi yazarlar da milletvekili kadrosuna eklenmiştir. Bunun yanı sıra vekil olduktan sonra basında ara sıra yazı yazan Kemal Ünal, Reşat Nuri Güntekin, Halil Nihat Boztepe, Refik Ahmet Sevengil, Zeki Mesut Alkan, Nasuhi Baydar, Ferit Osman Menteşoğlu gibi önemli isimler de mevcuttur.⁵⁵⁹ Hükümetle uzlaşmayan kimi isimler ise tekrar milletvekili seçilmemişlerdir. 1939 yılı seçimlerinde vekil olmalarına rağmen Yunus Nadi, Etem İzzet Benice, Abidin Daver ve Muhiddin Birgen 1943 yılında vekil yapılmamışlardır.

⁵⁵⁶ **Resmi Gazete**, Sayı: 1867, 7 Teşrinievvel 1336/30 Ağustos 1931.

⁵⁵⁷ Savaş yıllarında (Eylül 1940-Eylül 1944) Türkiye'de kapatılan diğer süreli yayınlar için bkz. **Ayın Tarihi**, Sa. 82, 84, 85, 86, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 96, 97, 98, 100, 101, 102, 104, 108, 109, 112, 115, 116, 127, 129, 130. Ayrıca bkz. Cemil Koçak, **age**, s. 513; O. Murat Güvenir, **2. Dünya Savaşında Türk Basını**, Gazeteciler Cemiyeti Yayını, İstanbul 1991, ss. 120-123.

⁵⁵⁸ 3 Kasım 1941 tarihinde Ankara Halkevi'nde toplanan Türk Basın Birliği Birinci Genel Kongresi'nde basın mensuplarına hitaben kongre reisliğine seçilen Hasan Reşit Tankut, yaptığı konuşmada, yürürlükte olan 1931 Matbuat Kanunu hakkında olumlu sözler sarf etmiştir. Basının, hükümetin bir organı gibi işlev gördüğünden söz eden Tankut, tek parti rejimi dolayısıyla basının bir hükümet kuvveti olarak faaliyetlerine devam ettiğini ifade etmiştir. Bkz. **Ulus**, 4.11.1941.

⁵⁵⁹ Murat Güvenir, **age**, ss. 67-68.

Hükümetin basına müdahalesi birkaç yönlü olmuştur. Bunlardan bir tanesi kapatma kararları vermesidir. Hükümet politikalarına uygun olmayan ya da dış politika ile ilgili istenmeyen bir yazı kaleme alan yazarın gazetesi veya dergisi kapatılmıştır. Nadir Nadi'nin 26 Temmuz 1940 tarihinde, Avrupa'daki savaşın genel durumuna değinerek Almanya realitesinin görülmesini istediği yazı sonrası Yeni Sabah Gazetesi yazarı Hüseyin Cahit Yalçın'la başlayan polemik, hükümetin dış politika prensiplerine bağlı kalmadığı gerekçesi ile Cumhuriyet Gazetesi'nin 3 ay kapatılmasına vesile olmuştur.⁵⁶⁰ Ahmet Emin Yalman'ın, 21 Ekim 1941 tarihinden itibaren yazdığı ve tek partili yönetim biçiminde kimi aksaklıkların olduğunu ileri süren "Berraklığa Doğru" adlı yazı dizisi nedeniyle Vatan Gazetesi 1,5 ay kapatılmıştır.⁵⁶¹ 7 Aralık 1942 tarihinde Hitler'i alaya alan bir karikatür yayınladığı gerekçesi ile Vatan Gazetesi 2 ay süre ile kapatılmıştır. 1944 yılı ortalarına doğru ise, 1939 yılından itibaren aynı çizgide yayın yapan Gökbörü, Kopuz, Çınaraltı, Orhun, Büyük Doğu gibi Pan-Türkist yayın organları kapatılmaya başlamıştır. 1944 yılı sonlarına doğru, II. Dünya Savaşı'nı demokrasi cephesinin kazanacağına belli olması ile Türkiye'de tek partili rejime yönelik eleştirel yayın yapan Tan, Vatan ve Tasvir-i Efkâr Gazeteleri süresiz olarak kapatılmıştır.⁵⁶² 1945 yılından sonra ise komünist propagandası yaptıkları gerekçesi ile sol yayınlar kapatılmıştır. Görüldüğü üzere kapatılma kararları, büyük oranda dış politikanın gidişatına göre belirlenmiştir.

Hükümetin basına müdahalesinin bir diğeri ise ne yazılacağına tesbiti konusundadır. Hükümet, bütün bir süreç boyunca basın mensuplarına gönderdiği kimi talimatlarla, ne yazılması ya da ne yazılmaması konusunda müdahalelerde bulunmuştur. Kimi özel günlerde ya da önemli olaylarda Basın-Yayın Genel Müdürlüğü tarafından verilen direktifler doğrultusunda yazılar kaleme alınmıştır.⁵⁶³

⁵⁶⁰ Cumhuriyet Gazetesi, 10 Ağustos 1940 tarihinden itibaren 90 gün kapalı kalmıştır.

⁵⁶¹ Yalman'ın bu yazı dizisi 21.10.1941-4.12.1941 tarihleri arasında kaleme alınmış, 15 yıl kadar sonra kitap halinde yayınlanmıştır. Bkz. Ahmet Emin Yalman, **Berraklığa Doğru**, Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti Neşriyatı, İstanbul 1957.

⁵⁶² Tan Gazetesi, 13 Ağustos 1944; Vatan Gazetesi, 27 Ağustos 1944 ve 30 Eylül 1944; Tasvir-i Efkâr Gazetesi 30 Eylül 1944 tarihinde süresiz olarak kapatılmışlar; fakat Türkiye'nin San Francisco Konferansı'na katılma davetini almasının ardından 22 Mart 1945 tarihinde yayınlanmalarına izin verilmiştir. Yalman, konu ile ilgili olarak şöyle demektedir: "*Türkiye San Francisco Konferansı'na çağrılmasaydı Vatan bir daha vazife başına gelemeyecekti.*" Bkz. Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, (1922-1944), Cilt 3, Yenilik Basımevi, 1970, s. 383.

⁵⁶³ Nadir Nadi, "*Hükümetçe önemli sayılan olaylar karşısında gazetenin genel tutumu, Basın-Yayın Müdürlüğü'nden gelen direktiflere göre ayarlanıyordu.*" demektedir. Bkz. Nadir Nadi, **age**, s. 40. Güvenir, Atatürk'ün dördüncü ölüm yıldönümü olan 10.11.1942 tarihinde, Yeni Sabah Gazetesi'nde

Bir başka taraftan hem milletvekili hem basın mensubu olan kimi yazarların makaleleri, dönem içerisinde diğer yazarların tutumu açısından belirleyici olmuştur.⁵⁶⁴ Kimi zaman ise doğrudan İsmet İnönü tarafından bazı metinlere müdahale edilmiş; İnönü'nün gündelik hayatına ilişkin kimi faaliyetler dahi “*devlet zoru*” ile gazetelerde yer almıştır.⁵⁶⁵ Basın üzerinde uygulanan benzer müdahaleler çok partili siyasal sisteme geçtikten sonra da devam etmiştir.⁵⁶⁶

Dönem içerisinde kimi yazarların bu müdahalelerden rahatsız oldukları görülmektedir. Ahmet Emin Yalman, basın üzerindeki hükümet müdahalelerinden yakındıktan sonra Başvekil Refik Saydam'a, yazılacaklar üzerinde kesin hükümet görüşlerinin olduğuna göre sansür konmasını önermiştir. Saydam, şu şekilde cevap vermiştir:

*“Hiçbir zaman sansür koymayacağız. Fakat siz, ne yazılacağını, ne yazılmayacağını kavrayacaksınız, kendi kendinizi bir düzeye sansür edeceksiniz. Böylece hem ‘Türkiye’de sansür var’ sözünü kimse ağzına almış olmayacak hem de düzen ve otorite muhafaza edilmiş olacak”*⁵⁶⁷

Nasuhi Baydar imzası ile yayınlanan makalenin, Matbuat Umum Müdürü Selim Sarper tarafından yayınlanması isteği ile gönderilen yazının blok halinde kopyası olduğunu söylemektedir. Bkz. Güvenir, *age*, ss. 82-83.

⁵⁶⁴ Frey, Yunus Nadi ve Falih Rıfkı Atay'ı örnek vererek, ne yazılıp ne yazılmayacağı konusunda dönemin rejim propagandası yapan gazetecilerin mevcudiyetine işaret etmiştir. Bkz. Frederick W. Frey, *The Turkish Political Elite*, The M. I. T. Press, Cambridge 1964, s. 85. Frey'in işaret ettiği biçimde, üstü kapalı olarak uyarı niteliği taşıyan kimi metinler dönem içerisinde görülmektedir.

⁵⁶⁵ Toker, şöyle demektedir: “*Bütün savaş yılları sırasında Cumhurbaşkanı'nı bir konserde, bir temsilde, at yarışında gösteren fotoğraflar ‘devlet zoru ile’ gazetelerde çarşaf çarşaf yayınlanırdı.*” Toker, konuyla ilgili bir anısını şöyle aktarır: “*Bir gün Cumhuriyet Gazetesi'ne Basın Müdürlüğü'nden telefon edilmişti ve Sayın Bayan İnönü'nün İstanbul'u teşrifleri haberi birinci sayfada değil de, iç sayfada verildi diye bir güzel zılgıt geçmişti.*” Metin Toker, *age*, s. 22.

⁵⁶⁶ Bu açıdan Nihat Erim'in Günlükler'i önemli bilgiler içermektedir. Erim 13 Şubat 1946 tarihinde günlüğüne şöyle yazmıştır: “*Akşam altı buçukta Reiscumhur çağırdı. Bir İngiliz dergisi için Türk-İngiliz ittifakı hakkında yazdığım bir makalenin bir suretini Başbakan kendisine vermiş. Onu okumuş. Bir-iki noktasında kelime değişikliği istiyor. ‘Sonunda Ruslara çatan kısmını çıkar’ dedi. ‘İngilizlere de biz kendileri için bir yük teşkil ediyormuşuz hissi gelmesin’ dedi. ‘Paşam, Ulus'a yarın için Rus oyunlarını açığa vuran bir başmakale bıraktım. Anlıyorum ki Türk siyaseti açısından doğru olmayacak, değiştireyim’ dedim. ‘İyi edersin’ dedi... Perşembe günü reiscumhur tekrar çağırdı, makalemde değişmiş olan kısımlarını görmek için. Hepsini baştan okudu. Rusya aleyhine gibi görünen ufak imaları bile çıkartırdı.*” 9 Ocak 1947 tarihinde düzenlenen Demokrat Parti'nin Birinci Kongresi'nden sonra İnönü, Nihat Erim'e şöyle demiştir: “*Kongre bitince bizim dostluk, onların ise düşmanlık telkin ettiklerini tatlı dille yaz. Sert yazılar yazmak isteyenler olursa yazsınlar. Ama sen imzan ile yazma.*” 15 Temmuz 1947 tarihinde ise İnönü, şöyle demiştir: “*Hüseyin Cahit'e telefon edebilir misin? Hükümeti tutan makale yazsın. Sen de bir iki makale yazıp hükümeti tutamaz mısın?*” Bkz. Nihat Erim, *Günlükler (1925-1979)*, Cilt 1, Haz. Ahmet Demirel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005, s. 49, 84, 161.

⁵⁶⁷ Ahmet Emin Yalman, *age*, s. 271.

Başvekil Saracoğlu ise, Yalman'ın aynı talebine şu şekilde cevap vermiştir:

*“Ben sansür koymam, anayasanın emrinin dışına çıkmam fakat sen, haddini bileceksin, bunu aşmayacaksın, aşarsan cezasını göreceksin.”*⁵⁶⁸

Zekeriya Sertel, hükümet-basın ilişkilerinde değindiği hatıralarında, şöyle demiştir:

*“Resmen sansür yoktu. Ama Bakanlar ve Basın_Yayın Genel Müdürlüğü, hemen her gün gazetelere direktif verirlerdi. Bu direktiflere uymayanların gazetesi, kapanmak tehlikesindeydi.”*⁵⁶⁹

Niyazi Berkes ise dönemin basın-hükümet ilişkileri ile ilgili olarak şöyle demiştir:

*“Resmen sansür yok; ama gazeteler sürekli olarak kontrol altındaydı. Gazete kapatılması ‘adi ahval’den sayılırdı. Sırası gelince Şef’in keyfine göre Cumhuriyet gibi bir gazete, şıp diye kapatılabilirdi.”*⁵⁷⁰

Basın hürriyeti tartışmalarına bakıldığında da basın-hükümet ilişkisinin izleri görülmektedir. 10 Temmuz 1939 tarihinde Ankara’da İçişleri Bakanlığı Konferans Salonu’nda, Türk Basın Birliği’nin olağanüstü toplantısı yapılmıştır. Bu toplantıda birliğin Merkez Yürütme Kurulu Başkanlığı’na Falih Rıfkı Atay seçilmiştir. Atay, ertesi gün Ulus Gazetesi’nde yazdığı yazıda, Türkiye’de basın hürriyetinin devam edeceğini ve demokratik temellere göre ilerleyeceğini belirtirken basın anarşisi uyarısında da bulunmaktadır.⁵⁷¹ Necipali Küçüka, Türkiye’de rejimin de matbuatın da demokrat olduğunu belirtmiş; basının tamamında tek bir dil ve fikirle konuşmasını, “yazıcılarının milli menfaatleri tayin ve takdirde kafi derecede kültür sahibi olmaları” ile izah etmiştir.⁵⁷² Necmeddin Sadak da Türk basının istediğini yazmakta hür olduğunu; ancak basın mensuplarının şuura sahip olduklarını söylemiştir.⁵⁷³

Peyami Safa, yapılan tartışmalardan alınan neticeyi şu şekilde dile getirmiştir:

⁵⁶⁸ Ahmet Emin Yalman, **age**, s. 305.

⁵⁶⁹ Zekeriya Sertel, **age**, s. 235.

⁵⁷⁰ Niyazi Berkes, **Unutulan Yıllar**, s. 269.

⁵⁷¹ Falih Rıfkı Atay, “Basın Birliğinin İlk Kongresi”, **Ulus**, 11.7.1939.

⁵⁷² Necipali Küçüka, “Türkiye’nin Rejimi”, **Ulus**, 13.2.1940.

⁵⁷³ Necmeddin Sadak, “Türkiye ve Sovyetler Birliği”, **Akşam**, 24.2.1940.

*“Teşkilatvesasiye kanununa göre, Atatürk’ün meşhur vecizesine ve bir çok sözlerine göre, Milli Şef’in birçok nutuklarına göre ve nihayet Başvekilin son teminatına göre Türkiye’de matbuat hürriyeti vardır; fakat matbuat kanununun, hele muharrirleri aleyhine fena tefsir edilince yazı, fikir, vicdan hürriyetini büsbütün zincirleyen bazı maddelere göre, en küçük vesilelerle sık sık açılan davalara göre, muharrirleri hatta mukaddes inkılap mevzuu üstünde tek kelime yazmaktan bile men eden haklı endişelere göre Türkiye’de matbuat hürriyeti yoktur.”*⁵⁷⁴

6 Nisan 1944 tarihinde CHP Meclis Grubu komisyonu tarafından bir basın Raporu yayınlanmıştır. Bu raporun gerekçesinde, Türkiye’deki basın faaliyetlerinin *“Kemalist rejimin ve Türk devletinin pekişmesinde büyük vazifeleri”* olduğu belirtilmiş; *“zaman zaman bazı gazetelerde devletin umumi siyasetine uygun olmayan yazıların çıktığı”* eleştirilerek ifade edilmiştir.⁵⁷⁵ Basın Raporu, basında Kemalizm’in korunması ve gençler arasında ideal yokluğunun giderilmesi gerektiği biçiminde olumlu olarak değerlendirilmiştir.⁵⁷⁶

1.1.3.6. Toprak Reformu ve Köy Enstitüleri

Her ne kadar 1939-1945 yılları arasında kimi demeçlerde, hükümet programlarında *“Toprak Reformu”* hususuna değinilmişse de⁵⁷⁷, 1945 yılının başlarından itibaren başlayan tartışmalar, Türkiye’de çok partili siyasal hayata geçiş süreci için önemli bir başlangıç olmuştur. Bu tartışmalar, Türk basınının, tek parti iktidarı boyunca sergilediği hükümeti destekleyici yaklaşımın değişmesi açısından da önemlidir.

Cumhuriyet Gazetesi’nin verdiği habere göre 23 Ocak 1945’te Başvekil Şükrü Saracoğlu’nun teklifi ile kurulan geçici bir encümen, çiftçiye toprak dağıtılması

⁵⁷⁴ Peyami Safa, “Vatan ve İnkılap Müdafaasında Matbuat”, **Cumhuriyet**, 24.2.1940.

⁵⁷⁵ **Ulus**, 6.4.1943. Ulus Gazetesi, bahsedilen “Basın Raporu”nun tam metnini yayınlamıştır.

⁵⁷⁶ Necmeddin Sadak, “İdeal Buhranı”, **Akşam**, 6.4.1944; Falih Rıfki Atay, “Bir Rapor Üzerine Düşünceler”, **Ulus**, 7.4.1944; Nadir Nadi, “Yapıcı Basın I”, **Cumhuriyet**, 7.4.1944; “Yapıcı Basın II”, **Cumhuriyet**, 8.4.1944; “Yapıcı Basın III”, **Cumhuriyet**, 9.4.1944; Yavuz Abadan, “Basın Politikamızın Değişmeyen Esasları”, **Cumhuriyet**, 11.4.1944; Asım Us, “Sağ ve Sol Cereyanlara Karşı Uyanıklık”, **Vakit**, 8.4.1944’dan **Ayın Tarihi**, Sa: 125, s. 48.

⁵⁷⁷ 1 Kasım 1941 tarihinde İsmet İnönü’nün TBMM’yi açış konuşmasında, I. ve II. Şükrü Şaracoğlu hükümet programlarında, CHP Altıncı Büyük Kurultayı’nda ve 1 Kasım 1944 tarihinde İsmet İnönü’nün TBMM’yi açış konuşmasında Toprak Kanunu hususuna temas edilmişse de, büyük toprakların bölünmesi mevzubahis olmamıştır.

kanun tasarısı üzerinde çalışmalara başlamıştır.⁵⁷⁸ Buna habere göre kamulaştırılacak araziler şöyle belirlenmiştir: Vakıflara ait olanların tamamı, özel idare ve belediye ait olup kamu hizmetinde kullanılmayanlar, Gerçek kişilerin elinde olup 5.000 dönümden fazla olan arazi ile kanun çıktıktan sonra işlenmeyen arazi. Bu haberden kısa bir süre sonra Falih Rıfkı Atay, meclisin ara vermesi esnasında Toprak Kanunu'nun tartışılacağını belirttiikten sonra, toprak davasının halledilmesi ile cumhuriyet inkılâplarının gösterdiği hedefin takip edilmiş olacağını ve meclisin bu kararı vermekle “*kuruculuk ve yapıcılık*” tarihinde “*anıt bir sayfa*” daha açacağını söylemiştir.⁵⁷⁹ Esat Tekeli, toprak reformunu Türk İnkılabı'nın sosyal hayatta manevi bir adımı olarak değerlendirmekte, ilköğretim davasının halledilmesi meselesi ile birlikte bu reformun Türk İnkılabı'nı biraz daha tamamlayacağını ifade etmiştir.⁵⁸⁰

Toprak Kanunu'na ilk eleştiri, Son Posta Gazetesi yazarı Osman Menteşoğlu'dan gelmiştir. 29 Ocak 1945 tarihinde kanunu övmekle birlikte bazı sakıncalarının olduğundan söz eden Menteşoğlu, Türk köylüsünü toprak sahibi yapmak için toprak mülkiyeti edinmiş vatandaşları suçlu görmeye gerek olmadığını belirtmiştir. Necmeddin Sadak, Menteşoğlu'na cevabî bir yazı yazmıştır. Sadak, büyük toprak sahipliğinin, ortaçağın derebeylik kalıntısı olduğunu söylemiş, devletçi ve halkçı olan rejimlerde köy ağalarının çiftçiyi sömürmesine izin verilemeyeceğini vurgulamıştır. Mülkiyet hakkına, devletin el sürmemesi konusunda ise dünyanın hiçbir memleketinde böyle bir durumun mevcut olmadığını ifade etmiştir.⁵⁸¹ Sadi Irmak da toprak kanununu savunan bir çok yazar gibi bu girişimi bir inkılap hamlesi olarak değerlendirmiştir.⁵⁸² Zekeriya Sertel, Toprak Kanunu karşısında oluşan muhalefete rağmen, bu kanunun uygulama sahasında köylü ve çiftçinin menfaatine olmasını istemiştir.⁵⁸³ 1945 yılı şubat ayında Ulus Gazetesi, ziraatçısından veterinerine kadar bir çok bilim adamı tarafından yazılan Toprak Kanunu ile alakalı övgü dolu yazıları iki haftalık bir seri olarak neşretmiştir.⁵⁸⁴

⁵⁷⁸ **Cumhuriyet**, 24.1.1945.

⁵⁷⁹ Falih Rıfkı Atay, “Toprak Kanunu Üzerinde”, **Ulus**, 26.1.1945.

⁵⁸⁰ Esat Tekeli, “Zirai Reforma Doğru”, **Ulus**, 27.1.1945.

⁵⁸¹ Necmeddin Sadak, “Toprak Kanunu Anayasaya Aykırı Mıdır?”, **Akşam**, 2.2.1945.

⁵⁸² Sadi Irmak, “Toprak Kanunu”, **Ulus**, 2.2.1945.

⁵⁸³ Zekeriya Sertel, “Toprak Kanunu ve Yapmak İstedığımız Toprak Reformu”, **Tan**, 29.3.1945.

⁵⁸⁴ Ekrem Rüşti İzmen, “Toprak Kanunu Tasarısı”, **Ulus**, 4.2.1945; Kadri Bilgemre, Türkiye Ziraatında Bir Dönüm Noktası”, **Ulus**, 5.2.1945; M. F. Aktan, “Toprak Dağıtımı”, **Ulus**, 6.2.1945; Avni Türel, “Toprak Kanunu ve Küçük Mülkiyetin Faydaları”, **Ulus**, 7.2.1945; Enver Kurdoğlu,

Bütün bu uğraşlar Toprak Kanunu'na yapılan temel bir eleştiriyi yok edememiştir. Bu eleştiri, devletin elinde boş araziler dururken özel mülkiyete ait toprakların köylüye dağıtılması konusudur. Vakit Gazetesi Başyazarı Asım Us, devlet boş arazileri köylülere dağıtsın, neden büyük çiftlikleri bölme gereği duyuyor, biçiminde bir okuyucunun sorusuna, bu reformun ictimai bir adaletsizliğin giderilmesi olduğu biçiminde cevap vermiştir.⁵⁸⁵

Toprak Kanunu, “çiftçiye toprak dağıtılması ve çiftçi ocakları kurulması hakkında kanun tasarısı ve geçici komisyon raporu” adı ile 9 Mayıs 1945 tarihinde mecliste görüşülmüştür. Cavit Oral'ın süre istemesi sonrası görüşmeler 14 Mayıs 1945 tarihine ertelenmiştir.⁵⁸⁶ 4 Mayıs 1945 tarihli toplantıda tarım bakanı Şevket Raşit Hatipoğlu, kanun gerekçesinden bahseden bir konuşma yapmıştır. Hatipoğlu, Toprak Kanunu'nu topraksız köylüye toprak dağıtmak amacıyla, cumhuriyetin ilk andan itibaren uygulamaya çalıştığı bir prensip olduğunu söylemiştir. Cavit Oral ise, daha önceden oluşturulan komisyon raporunda yer alan 17 nci maddenin değiştirilmemiş olmasından üzüntü ile bahsetmiştir. Bahsedilen 17 nci madde şu şekildedir:

“Madde 17- Topraksız veya az topraklı olan ortakçılar, kiracılar veya tarım işçileri tarafından işlenmekte bulunan arazi, o bölgede (39) ncu madde gereğince dağıtmaya esas tutulan miktarın kendi seçtiği yerde üç katı sahibine bırakılmak şartıyla yukarıda yazılı çiftçi ve işçilere dağıtılmak üzere kamulaştırılabilir. Sahibine bırakılacak olan arazi elli dönümden aşağı olamaz. Bu madde hükmünün uygulanmasına 15 ve 16 nci maddelerin hükümleri işlemez. Geçici mevsim işçileri hakkında bu hüküm uygulanmaz. İşçinin geçici mevsim işçisi olup olmadığını Tarım Bakanlığı belli eder.”⁵⁸⁷

17 nci maddeye karşı çıkan Cavit Oral, şöyle demiştir:

“Zirai Reform Yolunda Atılan Yeni Adımın Değer ve Önemi”, **Ulus**, 8.2.1945; Şevki Akçay, “Toprak Kanunu=Altın Kanun”, **Ulus**, 9.2.1945; Sanevber Tanyeri, “Toprak Davamız”, **Ulus**, 10.2.1945; Fethi Çelikbaş, “Toprak Kanunu Tasarısı Dolayısıyla”, **Ulus**, 11.2.1945; Mennan Yiğiter, “Ulusal Kalkınmada Toprağın Önemi”, **Ulus**, 12.2.1945; Kemal Celal Öncel, “Özlediğimiz Kanun”, **Ulus**, 12.2.1945; Vamık Tayş, “Ziraat Tekniğinin İsteklerinden Biri”, **Ulus**, 13.2.1945; Kazım Köylü, “Büyük Devrim”, **Ulus**, 14.2.1945; Ömer Tarman, “Ziraat Kalkınmasının Ana Şartları”, **Ulus**, 15.2.1945; Nurettin Aral, “Büyük Bir Devrimin Temeli: Toprak Kanunu”, **Ulus**, 16.2.1945; Mehmet Ali Bagana, “Ziraatimizin Kalkınması”, **Ulus**, 22.2.1945.

⁵⁸⁵ Asım Us, “Toprak Kanunu Hakkında”, Vakit, 4.4.1945'den **Aynı Tarihi**, Sa: 137, s. 39.

⁵⁸⁶ **TBMM ZC**, Dönem 7, Cilt 17, s. 30.

⁵⁸⁷ **TBMM ZC**, Dönem 7, Cilt 18, s. 222.

“Eğer bu kanun tasarısı ... otarşinin ifrata doğru gittiği bir devirde getirilmiş olsaydı... Türkiye'nin dünyanın bu türlü iktisadi bir nizamına da uymasını pek tabii bulabilirdim. Halbuki bugün demokrat rejimlerin zaferinin katileştiği ve onların kurmakta oldukları bol istihlal ve rekabet dünyasının yeni ve serbest sisteminde bizim bu kanunun zihniyetiyle otarşik bir rejime taassup göstermemizin nasıl bir mânası ve ne gibi bir neticesi olacağını doğrusu kestiremiyorum.”⁵⁸⁸

Refik Koraltan, “Ali'nin malını Veli'ye vermek” olarak izah ettiği Toprak Kanunu'na karşı çıkmış; kanunun devlet hukukuna aykırı olduğunu ileri sürmüştür.⁵⁸⁹ Halil Mentеше, kanunun 17 nci maddesi ile memleketin bütün topraklarının kamulaştırılabileceğini belirtmiştir.⁵⁹⁰ Emin Sazak, devletin toprak sahibini koruması ve yaşatması gerekirken “varlık düşmanlığı” yaptığını söylemiştir.⁵⁹¹ Adnan Menderes, “Nasyonal sosyalist rejiminin iskân, Toprak Kanunu olan Erhhof Kanunu'ndan hemen aynen iktibas olunmuş” olarak gördüğü kanunu, iyi hazırlanmamış ve iç tüzüğe aykırı biçiminde ifade etmiştir.⁵⁹²

Toprak kanunu, Türk basımında da tereddütle karşılanmıştır. Etem İzzet Benice, Toprak Kanunu'nun kişinin mülkiyet hakkını, dolayısıyla anayasayı ihlal etmediğini, bu teşebbüsün milli ihtiyacın gereği olarak hayata geçirildiğini söylemiştir.⁵⁹³ Nadir Nadi, Toprak Kanunu'nun aniden uygulanması yerine ihtiyatlı denemelerle hayata geçirilmesini önermiştir.⁵⁹⁴ Zekeriya Sertel, Toprak Kanunu'na karşı mecliste oluşan muhalefeti eleştirmiş; bu durumun inkılapçı bir meclisten beklenemeyeceğini söylemiştir. Muhalif olan milletvekillerinin çoğunun, kendi çiftliklerinin ellerinden alınması ihtimaline karşı telaşa düştüklerini belirten Sertel, “Mecliste muhafazakar bir parti bulunsaydı, toprak reformuna karşı bu parti mensuplarının hücumlarının tebi görmek mümkün olabilirdi. Fakat toprak reformuna düşmanlık gösterenlerin hepsi inkılapçı Halk partisi azalarıdır.” demiştir.⁵⁹⁵ Necmeddin Sadak, toprak kanununa karşı yapılan eleştirileri iki kategoriye ayırmıştır. Sadak'a göre toprak

⁵⁸⁸ TBMM ZC, Dönem 7, Cilt 17, ss. 65-66.

⁵⁸⁹ TBMM ZC, Dönem 7, Cilt 17, s. 70, 73.

⁵⁹⁰ TBMM ZC, Dönem 7, Cilt 17, s. 77.

⁵⁹¹ TBMM ZC, Dönem 7, Cilt 17, s. 80, 82.

⁵⁹² TBMM ZC, Dönem 7, Cilt 17, s. 116, 117.

⁵⁹³ Etem İzzet Benice, “Toprak Kanunu”, Son Telgraf, 16.5.1945'den **Ayın Tarihi**, Sa: 138, s. 228.

⁵⁹⁴ Nadir Nadi, “Toprak Kanunu Mecliste”, **Cumhuriyet**, 16.5.1945.

⁵⁹⁵ Zekeriya Sertel, “Mecliste Esen Hava”, **Tan**, 16.5.1945.

reformu aleyhinde bulunanlar, bu kanunu, II. Dünya Savaşı'nın sonlanmasıyla suç unsuru haline gelen Faşizmle ve yine savaş sonrası önemli bir güç haline gelen Komünizmle ilişkilendirmektedir. Toprak reformunun, bu iki yaklaşımdan kaynaklanmadığını belirten Sadak, bu kanunun Türkiye'nin yıllardır üzerinde çalışarak hazırlandığı bir devlet tedbiri, ziraat alanında kalkınmayı sağlayacak bir uygulama olduğunu ve en basit bir adaletin yerine getirilmesi amacını taşıdığını belirtmiş, bu bakımından kanunun milli bünyeden kaynaklandığını dile getirmiştir.⁵⁹⁶ Asım Us, Türkiye'deki bir çok toprak sahibinin imparatorluk devrinden arta kalan, derebeylik nizamından kaynaklanan ve herhangi bir padişahın ihsan olarak toprak vermesi dolayısıyla bir hak olduğunu söylemiş ve artık toprakların asıl sahiplerine verilmesi gerektiğinden söz etmiştir.⁵⁹⁷ Mümtaz Faik Fenik, toprak reformuna karşı çıkan sınırlı sayıda kişinin zararına olan bu kanunun yirmi bin kadar köylünün faydasına olduğunu vurgulamıştır.⁵⁹⁸

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, 11 Haziran 1945 tarihinde 345 milletvekilinin oy birliği ile kabul edilmiştir; ancak 104 milletvekili de oylamaya katılmamıştır. Katılmayanlar arasında Celal Bayar, Adnan Menderes, Kazım Karabekir, Hükmet Bayur, Refet Bele, Fuat Köprülü, Cavit Oral, Refik Koraltan, Emin Sazak, Feridun Fikri Düşünsel, Muhiddin Paha Pars vardır.

Türkiye'de çok partili siyasal sisteme geçişle birlikte tartışılmaya başlayan Köy Enstitüleri meselesine karşı, çok daha önceden, savaş yıllarında çeşitli itirazların yükseldiği görülmektedir. Nitekim henüz Köy Enstitüleri Kanunu mecliste görüşülürken özellikle Kazım Karabekir tarafından, köylü-şehirli ayrımı yapıldığı çerçevesinde eleştiriler gündeme gelmişti. Fakat savaş yılları boyunca, doğrudan olmasa da dolaylı olarak Köy Enstitüleri eleştirilmiştir. Bu eleştiriler, özellikle savaş yıllarının inişli-çıkışlı dış politikasının iç politikaya yansıyan yüzü ile paralel seyretmiştir.

Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Öğretim Üyesi Niyazi Berkes, 1941 yılında Enstitüleri ziyaret etmek istemiş ve Yüksek Öğretim Genel Müdürü Reşat Şemseddin Sirer'in daveti üzerine görüşmeye gitmiştir. Bu görüşmede Sirer, Köy Enstitüleri'nde

⁵⁹⁶ Necmeddin Sadak, "Yanlışlıklar ve Propagandalar", **Akşam**, 18.5.1945.

⁵⁹⁷ Asım Us, "Toprak Kanunu'nun Asıl Amacı", **Vakit**, 3.6.1945'den **Aynı Tarihi**, Sa: 139, s. 60.

⁵⁹⁸ Mümtaz Faik Fenik, "Bu Bir İnkılap Eseridir", **Ulus**, 6.6.1945.

kız ve erkeklerin bir arada okutulmasına karşı olduğunu dile getirmiştir. Berkes, “bakanlığın bir genel müdürü olduğu halde” ve henüz 1941 yılında Sirer’in Köy Enstitüleri’ne karşı olduğunu belirtmiştir.⁵⁹⁹

3 Haziran 1942 tarihinde mecliste “Köy okullarını ve enstitülerini teşkilâtlandırma kanunu lâyihası ve Muvakkat encümen mazbatası” görüşülürken Antalya Mebusu Rasih Kaplan, Köy Enstitüleri’ni öven konuşma yapmıştır. Köy davasını Köy Enstitüleri’nin halledeceğini söyleyen Kaplan, enstitülerde eksik olan şeyin ahlak olduğunu belirtmiş; bu nedenle enstitülerde din dersinin okutulmasını önermiştir.⁶⁰⁰ Benzer konuşmayı Besim Atalay ve Abdurrahman Naci Demirağ da yapmıştır. Köy Enstitüleri yapımında köylülerin mecburi çalıştırılmaları mecliste eleştirilmiştir. Özellikle kadınların bu yükümlülükten uzak tutulmaları gerektiği dile getirilmiştir.⁶⁰¹

Emin Sazak, Köy Enstitüleri’nin köylüye dair mükellefiyetlerini, 21 Mayıs 1945 tarihinde meclis bütçe görüşmelerinde eleştirmiştir. Sazak, köylüden mektep için para toplandığını söylemiş, bunun köylüyü güç duruma düşürdüğünü belirtmiştir. Köylünün, şehirlerdeki ve kasabalardaki okulların yapımı için şehirli halktan para toplanmadığını söyleyen Sazak, her ne kadar köylünün, eğitim davasını önemse de, kendisine iyilik yapıldığını düşünmediğini ifade etmiştir. Köy Enstitüleri’ndeki öğrencilerin de her birinin Atatürk zannedildiğini söylemiştir. Sazak, müzik dersinde söylenen ve sözlerinde “anasının yanında kızını kucakladım” mısrası olan türküyü örnek vererek, enstitülerde mevcut kültürün yetersiz olduğunu öne sürmüştür.⁶⁰²

Sazak’ın eleştirilerine Hasan Ali Yücel, şu şekilde cevap vermiştir:

“Emin Sazak arkadaşım, köylere verilmiş olan Köy Enstitüsü mezunlarının kendilerini birer Atatürk zannettiklerini ve hattâ daha salâhiyetli hissettiklerini söylüyor. Biz, arkadaşlar, Köy Enstitüsü’ndeki bu Türk çocukları, sizin kabul ettiğiniz kanunlarda yazılı ne vazifeler varsa onları yapmak üzere yetiştiriyoruz. Bu çocukların birer Atatürk olması herhalde

⁵⁹⁹ Niyazi Berkes, **Unutulan Yıllar**, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s. 254.

⁶⁰⁰ **TBMM ZC**, Dönem 6, Cilt 26, s. 58.

⁶⁰¹ **TBMM ZC**, Dönem 6, Cilt 26, ss. 63-64.

⁶⁰² **TBMM ZC**, Dönem 7, Cilt 17, s. 216.

temenniye değer bir şeydir. Amma Atatürk olmak güç bir şeydir. Biz onları Atatürk'ün parçaları olmak üzere yetiştiriyoruz.... Arkadaşlar, Emin Sazak arkadaşımın oturduğu yerde içini çekmeğe hakkı vardır. Çünkü ilk öğretim dâvası milletlerin rüşdünü ispat etme davasıdır. İlk öğretim dâvası feodal sistemle kendisini idare etmek isteyenlerin samimi olarak istemeyeceği bir dâvadır... İlerlemiş milletlerden birinin parlamentosunda ilk öğretim dâvası mevzuubahis olduğu vakitta azalardan biri kürsüye çıkıp 'biz bindiğimiz atın insanlar gibi akıllı olmasını istemeyiz' demiş ve böyle diyenler olmuştur. Bunlar tarihlerde yazılıdır. Sözün kısası, biz, ileri millet olmak istiyoruz, bütün evlâtlarımızı okutmak istiyoruz."⁶⁰³

5 Ağustos 1946'da kurulan Recep Peker hükümetinde Hasan Ali Yücel, görevden alınmış; Milli Eğitim Bakanlığı'na Reşat Şemseddin Sirer getirilmiştir.⁶⁰⁴ Şemseddin Sirer, ismi Köy Enstitüleri ile müemma olan İsmail Hakkı Tonguç'u görevden almıştır. Recep Peker, hükümet programını okurken "*köy Enstitülerini daha milli hale getireceğiz*" demiştir.⁶⁰⁵

II. Dünya Savaşı sonrası, 1946 yılında iyice belirginleşen iki kutuplu dünya düzeninde Türkiye, çok partili siyasal sisteme geçmiştir. Türkiye'de komünizm faaliyetlerinin kovuşturmaya uğradığı bu dönemde Köy Enstitüleri tekrar gündeme gelmiştir. Bu bakımdan TBMM'nin 23-24 Aralık 1946 tarihindeki oturumu önem arz etmektedir. 23 Aralık 1946 tarihinde söz alan İsmail Hakkı Baltacıoğlu, ilk öğretimin vazifesini "*Türk'e Türklüğünü öğretmek*" olarak ifade etmiştir.⁶⁰⁶ 24 Aralık 1946 tarihinde Muhiddin Baha Pars, Türkiye'de yeni solcu dinlerin belirdiğini, Türk insanının vicdanı boş bırakılırsa bu dinlerin oraya yerleşeceklerini söylemiş, kendi dinimizden korkulmamasını ve vicdanlara dinin yerleştirilmesi gerektiğini

⁶⁰³ **TBMM ZC**, Dönem 7, Cilt 17, ss. 312-313.

⁶⁰⁴ Bu tarihe kadar kurulan enstitü sayısı 20'dir: İzmir-Kızılcıllu (1937), Eskişehir-Çifteler (1937), Kırklareli-Kepirtepe (1938), Kastamonu-Gölköy (1940), Antalya-Aksu (1940), Isparta-Güven (1940), Kocaeli-Arifiye (1940), Kayseri-Pazarören (1940), Malatya-Akçadağ (1940), Seyhan-Düziçi (1940), Samsun-Akpınar-Ladik (1940), Trabzon-Beşikdüzü-Vakfikebir (1940), Balıkesir-Savaştepe (1940), Kars-Cilavuz (1940), Ankara-Hasanoğlu (1941), Sivas-Yıldızeli-Pamukpınar (1942), Konya-İvriz-Ereğli (1942), Erzurum-Pulur (1943), Diyarbakır-Ergani-Dicle (1944), Aydın-Ortaklar (1944) ve Van-Erciş-Emis (1948). Bkz. Şevket Gedikoğlu, **Evreleri, Getirdikleri ve Yankılarıyla Köy Enstitüleri**, İş Matbaacılık ve Ticaret Yayınevi, Ankara 1971, s. 50; Cemil Koçak, **age**, s. 242.

⁶⁰⁵ Aydemir, "*Köy Enstitüleri şimdiye kadar, sözün tam anlamıyla milli değil miydi?*" diye sormaktadır. Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, C 2, s. 381.

⁶⁰⁶ **TBMM ZC**, Dönem 8, Cilt 3, s. 41.

söylemiştir. Pars, Komünizmin Türkiye’de birey vicdanına yerleşmemesi için dini eğitimin verilmesi gerektiğini, dini kaidelerin komünizme engel olacağını ileri sürmüştür.⁶⁰⁷ Hamdullah Suphi Tanrıöver, bütün Türk vatandaşları için terbiyede esas olan şeyin manevi olduğunu dile getirmiş, maneviyatın çökmesi ile yeni kuvvetlerin meydana çıkacağını belirtmiştir. Türk milletini en zor zamanlarda ayakta tutan şeyin milliyet ve din olduğunu belirten Tanrıöver, terbiyede dinin etkili olması ile komünizmin engelleneceğini ifade etmiştir.⁶⁰⁸ Bu konuşmalara paralel olarak Emin Soysal, Köy Enstitüleri ile ilgili kimi iddialarda bulunmuştur. Soysal, köy enstitülerinde çeşitli alım satımlarda usulsüzlükler yapıldığı, köy hocalarının yetersiz olduğu, enstitülerde okutulan kitapların yetersiz ve yanlış bilgilerde olduğu, özellikle Tonguç ve Hasan Ali Yücel’in hatalı ve yanlış bilgiler içeren kitaplarının öğrencilere satıldığı, çevrilen klasiklerin yanlışlarla dolu olduğu biçiminde tespitlerinin bulunduğunu ifade etmiştir. Hasanoğlu Köy Enstitüsü’nde öğrencilere, “*Nasıl Allah yoksa Millet de yoktur*” telkinlerinin yapıldığını söyleyen Soysal, “*Sosyal Mücadele ve Marksizm*” ve “*Sosyalizm ve Sosyal Meslekler Tarihi*” adlı kitaplarla etüdler ve konferanslar yapıldığını ileri sürmüştür. Arifiye ve Savaştepe Köy Enstitüsü’nde, “analarından ve babalarından izin bile almadan, mektepte ders görürlerken nişanları” yapıldığını söyleyen Soysal, enstitülerde mülkiyet fikrinin de yıkılmasına uğraşıldığını, Türk bayrağının şeklini değiştirmeye çalıştıklarını ve “*proleterya sınıfı teşkil ederek şehirliyi ve köylüyü, şehirli ameleyi ihtilâlâ sevk edecek gayeler*” taşıdıklarını öne sürmüştür.⁶⁰⁹

Demokrat Parti’nin de Köy Enstitüleri’ne bakış açısı benzer olmuştur. Demokrat Parti Birinci Kongresi’nde (7-11 Ocak 1947) söz alan Hikmet Başaran, eski bir Köy Enstitüsü müfettişi olduğunu söyleyerek, Köy Enstitüleri’nin bakımsızlığından, gereksiz masraf açtığından, yeterli eğitimin verilmediğinden, köylü üzerinde baskı unsuru olduğundan bahsetmiştir. Demokrat Parti iktidara geldiğinde bu kurumları kapatacağını söyleyen Başaran’ın bu sözleri, “*dakikalarca*” alkışlanmıştır.⁶¹⁰

⁶⁰⁷ TBMM ZC, Dönem 8, Cilt 3, s. 428.

⁶⁰⁸ TBMM ZC, Dönem 8, Cilt 3, ss. 437-439.

⁶⁰⁹ TBMM ZC, Dönem 8, Cilt 3, ss. 449-459.

⁶¹⁰ **Bütün Tafsilat ve Akisleriyle Demokrat Partinin 1 inci Büyük Kongresi**, Haz. Orhan Mete, Ticaret Dünyası Matbaası, İstanbul 1947, s. 43.

Bu tarz istek ve tartışmaların üzerinden çok geçmeden Köy Enstitüleri'nin tasfiye süreci başlamıştır. 9 Nisan 1947'de köy enstitülerinde öğrencilerin yönetime katılımlarına son verilmiş; 9 Mayıs 1947'de Köy Enstitüleri'nde kız ve erkek öğrencilerin birlikte okumaları yasaklanmış; 20 Mayıs 1947'de Köy Enstitülerinde zararlı görülen kitaplar yakılmıştır.

1.2. 1945-1948 Yılları Arası Türk İç Politikası

1.2.1. Demokrasi Tartışmaları ve Çok Partili Siyasal Hayata Geçiş Süreci

Bilindiği üzere İsmet İnönü Cumhurbaşkanı olduktan sonra kimi gelişmeler, halk iradesinin güçlenmesi gerektiği ifade edilerek uygulanmıştır. Seçim zamanlarında parti tarafından seçilecek mebus sayısından fazla aday gösterilmesi, hükümeti denetlemek ve eleştirmek amacıyla Müstakil Grup oluşturulması, parti-devlet bütünleşmesinde yumuşatmaya gidilerek valilerin aynı zamanda parti il başkanı olmaları uygulamasına son verilmesi bu kapsamda değerlendirilmiş, İsmet İnönü, dönem içerisindeki kimi beyanatlarında halk iradesinin güçlendirilmesi gerektiği vurgusu yapmıştır.⁶¹¹ Fakat hem bu konuşma ve beyanatlar hem de Müstakil Grup, parti-devlet ayrımı gibi girişim ve uygulamalar, Türk siyasi hayatında çok partili sistemin yer alacağını işaretten uzaktır. 1946 yılına gelene kadar çok partili siyasal hayatın kurulacağına dair net bir olay, beyanat ya da bir girişim mevcut değildir. Aksine Türkiye'de tek partili hayatın gerekli olduğu, bu sisteme kimi ferahlatıcı müdahalelerle halk iradesinin geliştirildiği vurgularına rastlanmakta; çok partili hayat, demokrasinin olmazsa olmaz şartı olarak görülmemektedir.

Yalnız bu süreçte Ahmet Emin Yalman'ın, henüz 28 Ekim 1941 tarihinde yazdığı bir yazı dikkati çekmektedir. Yalman, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Fırka'dan bahsettikten sonra İnönü döneminin müstakil grup, seçimlerde halk yoklaması ve parti müfettişliğini örnek göstererek Türkiye'de, bütün bu olumlu

⁶¹¹ Nadir Nadi, milletvekilliği genel seçimlerinde fazla aday gösterilmesi ile demokrasi ilişkisini şu şekilde değerlendirmektedir: *"Bu usulün demokrasiye doğru bir adım olduğu sonradan ileri sürüldü. Belki öyledir diyelim; fakat o zamanlar ortalıkta daha ziyade şöyle bir inanç hüküm sürüyordu: Değişmez Genel Başkan'ın mutlaka seçilmesini istediği kimseler hangi seçim bölgesinden iseler, orada aday listeleri çıkacak milletvekili sayısına eşit olarak hazırlanıyordu."* Nadir Nadi, **Perde Aralığından**, s. 181. Berkes, Milli Şef dönemindeki demokratikleşme eğilimleri olarak sunulan ve "denemeli seçim" biçiminde gösterilen yöntemin demokrasi ile alakası olmadığını söylemiş, parti içi demokrasi olmadığını belirtmiş ve ikinci seçmenlerin oy verdiğini; ancak milletvekillerini partinin kendisinin tayin ettiğini dile getirmiştir. Niyazi Berkes, **Unutulan Yıllar**, s. 243.

girişimlere rağmen, hakim olan prensibin “vasilik” olduğunu dile getirmiş ve sistemin “gösterişe çok yer veren, mahdur görüşlü, çok az verimli bir memur mekanizması halinden” kurtulamadığını ifade etmiştir. Partilerin kurulması ile gerçek demokrasiye geçilmesi gerektiğini belirten Yalman şöyle demiştir:

“Aklın ışıklarını, berraklığın projektörlerini bir an evvel bu vaziyet üzerine çevirmek bir ihtiyaçtır. Halkımız o kadar iyi bir olgunluk imtihanı geçirmiştir ki, vasilik iddialarını kaldırmak ve nizamla hürriyet arasında muvazene frenleri kurmak şartile tam bir halk mürakabesi sistemine gitmek insana artık caiz gibi görünmektedir. Bu memlekette halk mürakabesi var, denildiği zaman huluskarlık sevkile, elbette, hem de mükemmel var, demeye lüzum kalmamalıdır. Mürakabe fiilen kurulmalıdır. Lafla hakikat, şekille öz arasında fark bulunması kadar zararlı bir şey olamaz.”⁶¹²

Bu yazısı ile ilgili kendisine çeşitli olumlu mektuplar geldiğini belirtmesine rağmen Yalman, yukarıda yazdığı yazıdan üç gün sonra, daha önceki görüşlerinin aksine parti sisteminin demokrasi demek olmadığını, Türkiye’nin kendine has bir demokrasi kurması gerektiğini söylemiştir. Parti kelimesinin ayrılık ifadesi olduğunu belirten Yalman, Cumhuriyet Halk Partisi adının yanlış olduğunu, “birleştirici bir kuvvete, ayırıcı bir isim vermenin ne manası var” biçiminde ele almıştır. Ortada tek bir parti bulununca arkasından diğer bir parti gelecek diye bir his uyandığının dile getiren Yalman, “bu parti bulunamayınca devlet sistemimiz yanlış olarak diktatörlük diye tasnif edilir” demiş, önerisini şu şekilde ifade etmiştir:

“Biz, istiklal mefhumuna tam manasını ve hakkını vererek haricin şekil ve misallerine esir kalmaktan kurtulmalı ve bütün dünyanın ihtiyaç duyduğu ve aradığı hakiki demokrasi örneğini ortaya koymalıyız. Bu da müşterek menfaati temsil eden bir tek milli grup kurmak ve bunun için de iki gayeyi birleştirmekle mümkün olur: Bir taraftan halkın sesini ve ihtiyacını hakkıyla aksettirmek, bir taraftan hürriyetin ferahlığını yaymak, diğer taraftan nizamın emniyetine bekçi olmak.”⁶¹³

⁶¹² Ahmet Emin Yalman, “Fiili Halk Mürakabesi”, **Vatan**, 28.10.1941.

⁶¹³ Ahmet Emin Yalman, “Parti Sistemi, Demokrasinin Temeli Değildir, Hatalı Tarafıdır”, **Vatan**, 31.10.1941.

Tek parti döneminde ülkenin geleceğine dair önemli ipuçları veren meclis açılış konuşmalarına bakıldığında konuyla ilgili olarak 1944 yılı Kasım ayında İnönü'nün, 1939 yılından beri süregelen benzer bir konuşmasına rastlamaktayız. İnönü, bu konuşmasında iç ve dış meselelerden bahsettikten sonra Türk devlet idaresinin “*halk idaresi*” olduğunu söylemiş, demokrasi prensiplerini Türkiye'nin kendi bünyesine ve özel şartlarına göre anladığını belirtmiş ve taklit rejimlerden kaçınarak halk idaresinin –şimdiye kadar olduğu gibi- kesintisiz devam edeceğini vurgulamıştır.⁶¹⁴ Basında İnönü'nün bu konuşması, iç ve dış politikada Milli Şef'ten alınacak derslerin neler olduğu biçiminde, olumlu değerlendirilmiştir. Yorumlar, İnönü'nün konuşmasının ekseninden çıkmadan yapılmıştır.⁶¹⁵

İnönü'nün meclis açılış konuşmasından kısa bir süre sonra, Türkiye'deki tek partili rejimin “*demokrasi alemi*” tarafından nasıl karşılanacağı konusu, CHP Grup toplantısında ele alınmıştır. 23 Kasım 1944 tarihli toplantıda Memduh Şevket Esenal, Türkiye'de tek partili rejimin tam bir halk idaresi olduğunu dile getirmiş; demokratik bir müessese olarak eksik bir taraf bulunmadığını söylemiştir.⁶¹⁶ Her ne kadar demokratikleşme yolunda müsbet bir karar çıkmasa da bu toplantı, mevcut tek parti rejiminin demokrasi açısından sorgulanması manasında önem arz etmektedir.

1945 yılı Mart ayında toplanan CHP Grup toplantısında ise söz alan Hamdullah Suphi Tanrıöver, milletvekili genel seçimlerinin serbest yapılması gerektiğini söylemiştir.⁶¹⁷

Demokrasi konuları, basında çok daha önceden ele alınmaya başlamıştır. Bu bağlamda 1943 yılı başlarında Zekeriya Sertel'in bir yazısı dikkati çekmektedir. Zekeriya Sertel, savaşı Müttefiklerin kazanacağına dair şüphe kalmadığını; Almanya'nın bile yenilgiyi kabul ettiğini, bu nedenle Türkiye'de demokrasilerin harbi kazanacağı esasına göre harp sonrası hazırlıklarına başlanması gerektiğini

⁶¹⁴ **TBMM ZC**, Dönem 7, Cilt 14, s. 8; **Ulus**, 2.11.1944.

⁶¹⁵ Abidin Daver, “İlham, Feyiz ve Ders Alınacak Nutuk”, **Cumhuriyet**, 3.11.1944; Nadir Nadi, “Şefi Dinlerken”, **Cumhuriyet**, 2.11.1944; Necmeddin Sadak, “Devlet Reisinin Yıllık Nutku”, **Akşam**, 3.11.1944; Hüseyin Cahit Yalçın, “Milli Şefin Büyük Nutku”, Tanin, 2.11.1944'den **Ayn Tarihi**, Sa: 132, s. 39.

⁶¹⁶ Faik Ahmet Barutçu, **age**, C 2, s. 705.

⁶¹⁷ Asım Us, **age**, s. 635. Us, Tanrıöver'in önerisinin ancak CHP tarafından müstakil aday gösterilmesi ya da Müstakil Grup'un parti biçiminde teşkil edilmesi ile olabileceğini söylemektedir.

söylemiştir.⁶¹⁸ 1943 yılında beklenen Alman saldırısının başarıya ulaşmaması üzerine Türk basınının önemli dış politika takipçisi Necmeddin Sadak, artık demokrasi cephesinin kazandığının belli olduğunu belirtmiştir. Bütün memleketlerin Müttefiklerin kaybettiğine inandığı ve bu yönde saf tuttuğu zamanlarda Türkiye'nin bütün varlığını Müttefikler safına koyduğunu söyleyen Sadak, Türk rejiminin demokrat olduğu için demokrasi cephesine inandığını söylemiştir. Sadak, demokrasi cephesinin kazanmasından Türkiye'nin memnun olduğunu; çünkü geleceğini demokrasi rejimine bağladığını ilave etmiştir.⁶¹⁹ Necmeddin Sadak'ın, Yalta Konferansı hakkındaki yorumu da gayet ilginçtir. Bu konferansta alınacak sonucun, Almanya'dan ayrılmış ve savaştan kurtarılmış bütün memleketlerin iç rejimlerini etkileyeceği öngörüsünde bulunan Sadak, kurtarılmış ülkelerde serbest seçimlerin yapılacağı tahminini ileri sürmüştür.⁶²⁰ Sadak, özellikle San Francisco Konferansı'ndan sonra demokratik rejimlerin hakim olacağını kesin bir dille ifade etmiştir.⁶²¹ Aşırı devletçiliğin, faşizm olduğunu belirtmiş ve demokratik rejimleri övmüştür.⁶²²

II. Dünya Savaşı'nı demokrasiler kazandığı için Türkiye'nin de artık bu duruma ayak uydurmaya mecbur kaldığını belirten Sertel ise, totaliter rejimlerin devamına artık müsaade edilmeyeceğini; halkın serbest oy ile seçmediği hükümetlerin saltanat süremeyeceklerini söylemiştir.⁶²³ Sertel'in bu yazısından iki gün sonra Hasan Saka'nın önemli bir beyanatı Türk basınına yansımıştır.

Bilindiği üzere Türkiye, Almanya ve Japonya'ya savaş ilan ederek San Francisco Konferansı'na katılmaya ve bu konferansta oluşturulacak Birleşmiş Milletler teşkilatına dahil olmaya hak kazanmıştır. Bu konferansa, Türkiye'yi temsilen Dışişleri Bakanı Hasan Saka başkanlığında bir heyet gönderilmiştir. Hasan Saka, San Fransisco'da görüşmeler devam ederken Reuter ajansının muhabirine verdiği demeçte "*Her demokrat tezahürü harpten sonra da Türkiye'de gelişecektir*"

⁶¹⁸ Zekeriya Sertel, "Harp Sonrası İçin Hazırlık Yapıyor Muyuz?", **Tan**, 21.3.1943.

⁶¹⁹ Necmeddin Sadak, "Demokrasi Rejiminin Zaferi ve Türkiye'nin Kararı", **Akşam**, 24.12.1943.

⁶²⁰ Necmeddin Sadak, "Kurtulan Memleketlerde İlk Hükümetler ve Serbes Seçimler", **Akşam**, 16.2.1945.

⁶²¹ Necmeddin Sadak, "Büyüklerin Kapalı Aristokrasiden Demokratik Usullere Geçmeleri Gerekir", **Akşam**, 4.4.1945.

⁶²² Necmeddin Sadak, "Seni Gidi Faşist...", **Akşam**, 8.4.1945.

⁶²³ Zekeriya Sertel, "Totaliter Rejimlere Müsaade Edilmeyecek", **Tan**, 15.5.1945.

demektedir.⁶²⁴ Sabiha Sertel, Dışişleri Bakanı'nın Sanfrancisco'dan gönderdiği bu haberi, "*Türk demokrasisinin daha ileri bir safhaya geçişinin ilk işareti*" olarak değerlendirmiştir.⁶²⁵

Hasan Saka'nın beyanatının Türk basınında yer almasından iki gün sonra, 19 Mayıs 1945 tarihinde, İsmet İnönü bir konuşma yapmıştır.⁶²⁶ Bu konuşmasında İnönü, savaş yıllarının sıkıntıları azaldıkça Türkiye'de halk idaresinin ilerletilmesi ve demokrasi prensiplerinin geniş ölçüde hüküm sürmesi gerekliliğinden bahsetmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kurulmasından bu yana Cumhuriyet rejiminin halk iradesine dayandığını söylemiştir. Meclisin kurulduğu tarihten beri serbest düşünce ve hürriyet hayatına geçmek amacıyla olduğunu ve bu geçişi tehdit eden otoritelerle mücadele ettiğini belirtmiştir. Her ne kadar II. Dünya Savaşı yıllarında memlekette demokrasi aleyhinde faaliyetler yer bulmuşsa da bunların engellendiğini belirten İnönü, kısa zamanda devlet idaresinin demokrasi yolunda gelişeceğini vurgulamıştır.⁶²⁷

İsmet İnönü'nün 19 Mayıs 1945 tarihli bu konuşması, basında büyük akisler uyandırmıştır. Bu tarihten itibaren halk iradesi konusunda uzun yıllardır konuşulmayan konular gündeme girmeye başlamıştır. Bu süreçte, tek dereceli seçim sistemi, çok partili siyasal hayat, cumhurbaşkanının partilerüstü pozisyonu, anayasa değişikliği ve anayasa mahkemesi gibi önemli konular tartışılmaya başlamıştır.

Türk basını, İnönü'nün konuşmasında geçen demokratik rejim istikametini, genel olarak iki farklı yaklaşım çerçevesinde değerlendirmiştir: Türk siyasi hayatının zaten demokratik temeller üzerine kurulduğu ve amacının da demokrasiyi

⁶²⁴ **Vatan**, 17.5.1945.

⁶²⁵ Sabiha Sertel, "Demokrasinin Gelişmesi", **Tan**, 18.5.1945.

⁶²⁶ **Ulus**, 20.5.1945.

⁶²⁷ Avcıoğlu, Türkiye'de çok partili hayata geçişi, dış baskılara bağlamanın gerçeği tam yansıtmadığını ifade etmiş, "*Faşist Portekiz rejiminin baş tacı edildiği, Yunanistan'da sağcı otoriter rejimlere gidildiği bir sırada. Batılı devletlerin Türkiye'nin iç rejimine ne ölçüde önem verdiklerini tecrübeli İnönü'nün bilmemesi düşünülemez. ABD'nin Türkiye'de 'demokrasi' değil, her şeyden önce bir 'ileri karakol' istediği, başından beri bellidir*" demiştir. Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni, Dün Bugün Yarın**, C. 2, Baskı 6, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1973, s. 353. Türkiye'nin çok partili hayata geçiş kararı konusunda dış etkenlerden bahseden Kara ise, şöyle demektedir: "*Kararın verilmesinde dolaysız dış baskılar değil; İnönü'nün dışarıyı algılamam biçimi önemli olmuş ve var olan siyasal rejimi değiştirmek gereği hissedilmiştir. Otoriter rejimlerin mahkum edildiği ve demokrasinin Batı ile özdeşleştiği bir ortamda SSCB'ne karşı Batılı büyük devletlerin desteğini sağlayabilmek için onlar gibi görünmek gerektiğini düşünerek hareket etmiştir.*" Nihal Kara, "Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş Kararının Nedenleri", **Yapıt Toplumsal Araştırmalar Dergisi**, Sa 8, Ankara 1984/85; s. 68.

gerçekleştirmek yönünde olduğu; mevcut tek parti zihniyetiyle demokrasinin gerçek mahiyette yerleşmeyeceği..

İsmet İnönü'nün konuşması paralelinde demokrasiye geçiş sürecini değerlendiren yazılara bakıldığında Necmeddin Sadak, İnönü'nün konuşmasının anlamını, Türkiye'nin demokratik temellere dayanacağını göstermesi bakımından ele almıştır.⁶²⁸ Zekeriya Sertel, demokrasi prensiplerinin Türkiye'de hüküm süreceği haberini sevindirici olarak nitelmiş; fakat anayasada yer alan ve "*kendi kurduğumuz demokrasi*"nin bazı ilkelerinin değiştirilmesi gerektiğini ileri sürmüştür.⁶²⁹ Nadir Nadi, İnönü'nün demokratik rejim müjdesi vermesinin tarihi arkaplanı olarak Atatürk dönemini işaret etmiş, dünyada büyük tehlike olarak beliren diktatörlük rejimlerini II. Dünya Savaşı'nın mesulü olarak anlatmış ve Türkiye Cumhuriyeti'nin en başından beri demokratik temeller üzerine inşa edildiğini vurgulamıştır. Atatürk döneminde halkı aldatmaya çalışanları demokrasi düşmanı olarak gören Nadi, demokratik rejimin ilerleyebilmesi ve korunması için kimi ayaklanmaların bastırıldığını, bunun diktatörlük olmadığını söylemiştir.⁶³⁰ Bir başka yazısında Nadir Nadi, demokrasiye geçişin dış baskı ile olduğunu savunanları eleştirmiş ve gerçekte iç gereksinim dolayısıyla böyle bir hamlenin gerekli olduğunu söylemiştir.⁶³¹ Benzer bir yazıyı daha sonra Sadak da yazmıştır.⁶³²

Demokrasiye geçiş isteğini olumlu görmekle birlikte eleştiren yazılara bakıldığında Sabiha Sertel, Türkiye'de tek partili siyasal hayattaki şahsiyetlerin bir anda demokrat olamayacağını, bu şahsiyetler mevcut oldukça demokratik sisteme geçmek için gerekli tasfiyelerin yapılamayacağını belirtmiştir.⁶³³ Asım Us, tek partili sistemin modern ülkelerle ilişkilerde herhangi bir problem teşkil etmediğini belirtmiş, demokrasi adına Türk milletine parti mücadelelerini tavsiiye edenlerin, Türk milletinin birliğini bozmak isteyenler olduğunu söylemiştir.⁶³⁴

İsmet İnönü'nün 19 Mayıs 1945 tarihinde demokratik rejim tartışmasını başlatması ile tek parti yönetimini, dolayısıyla Halk Partisini, Halk Partisi'nin

⁶²⁸ Necmeddin Sadak, "Cumhurbaşkanının Güzel Nutku", **Akşam**, 20.5.1945

⁶²⁹ Zekeriya Sertel, "Harp sonrası Türkiye'nin Ana Meseleleri", **Tan**, 20.5.1945

⁶³⁰ Nadir Nadi, "Halk İdaresinde İleri Adım", **Cumhuriyet**, 21.5.1945.

⁶³¹ Nadir Nadi, "Bizim Hürriyetimiz İthal Malı Değildir", **Cumhuriyet**, 27.5.1945.

⁶³² Necmeddin Sadak, "Türkiye'de Yabancı Zoru Altında Kanun Değişmez", **Akşam**, 29.5.1945.

⁶³³ Sabiha Sertel, "Türkiye'de Demokrasinin Genişlemesi", **Tan**, 22.5.1945.

⁶³⁴ Asım Us, "Milli Birlik Düşmanları", **Vakit**, 25.6.1945'den **Aydın Tarihi**, Sa: 139, s. 112.

ilkelerini, bu ilkeleri içerisine alan anayasayı, dahası 1923-1938 ve 1938-1945 yılları arasındaki siyasal, ekonomik ve sosyal kimi önemli olayları eleştiren yazılar belirmiştir. Bu bakımdan Türk basını, ilk defa bu kadar belirgin fikri kutuplaşmaya sahne olmuştur.

İnönü dönemini eleştiren yazılara bakıldığında, bu eleştirilerin Toprak Kanunu tartışmaları ile başladığını söylemek mümkündür; fakat İnönü'nün 19 Mayıs 1945 tarihli konuşmasından sonra eleştiriler, kesin bir ayrılığa doğru ivme kazanmaya başlamıştır. 21 Mayıs 1945 tarihinde meclis bütçe görüşmeleri sırasında söz alan Feridun Fikri Düşünsel, memleketteki hayat pahalılığına dikkat çekerek, harbe girmemiş bir memlekette geliri sınırlı vatandaşlar ile köylünün hayat şartlarında “*ağırlık ve acılık*” olduğunu söylemiştir. Vatandaşların savaş yıllarında çocuklarına lazım gelen gıdayı bile verememiş olduğunu söyleyen Düşünsel, şeker, ekmeğe, yağ, zeytin, un gibi temel gıda fiyatlarındaki artışları dile getirmiştir.⁶³⁵ Emin Sazak, özel teşebbüsün devlet tarafından çok sıkı biçimde kontrol altında tutulmasını, ziraatten ulaşım, orman işlerinden eğitim işlerine kadar her çeşit verginin ve mükellefiyetin arttırılmasını değinmiş, Köy Enstitüleri, Varlık Vergisi, Umumi Müfettişlik gibi konulardaki eleştirilerini dile getirmiştir.⁶³⁶ Yusuf Hikmet Bayur, savaş yıllarında Türkiye'nin savaş dışı tutulmuş olmasını büyük bir başarı olarak görenlerin bile, bu yıllarda devletin vatandaşa büyük kıtlık yaşattığı, varlık içinde yokluk çektiği görüşünde olduğunu söylemiştir. Savaş yıllarından kalan ve halen devam eden ihtikar, vurgunculuk, kara borsa gibi konulara değinen Bayur, bütün bunlarla mücadele edildiği söylenmişse de bu dönemde en büyük zararın köylüye ve memura yüklendiğini, kârlı çıkanın yine vurguncu ve sahtekar olduğunu ilave etmiştir. Hükümetin ekonomik tedbirlerini, yanlış uygulama olarak değerlendiren Bayur, özellikle temel gıda maddelerindeki fiyat artışlarına değinmiştir. Devlet kurumlarının da yolsuzluk yaptığına dikkat çeken Bayur, Toprak Ofisi'nin 1943 yılı uygulamalarını işaret etmiş; Toprak Ofisi'nin elinde stok haline bulunan hububat, fasulye, mısır gibi ürünleri kimi zaman bozuldu diye piyasaya sürdüğünü iddia etmiştir. Piyasada 80 liraya satılan ürünü 20 liraya sattığını; 20 liraya satılan ürünü 30 liraya aldığını belirttiği Toprak Ofisi'nin 1943 yılına ait inşaat yaptırma konusuna

⁶³⁵ TBMM ZC, Dönem, 7, Cilt 17, s. 205.

⁶³⁶ TBMM ZC, Dönem 7, Cilt 17, s. 215-217.

da değinen Bayur, bir başka devlet kurumu olan Sümerbank'a göre Toprak Ofisi'nin, aynı yılda, müteahhitlere %11 daha fazla kâr verdiğini belirtmiştir. Bu gibi meseleler nedeniyle hükümetin ve meclisin halk nazarında prestijinin azaldığını belirten Bayur, hükümetin başarılı bir çalışma yılı geçirmediğini, halkın ızdıraplarını gidermek için olumlu sonuçlanan fiili bir girişimde bulunamadığını ifade etmiştir.⁶³⁷ Adnan Menderes de savaş yıllarında devlet borçlarının artmasına ve bütçe açığının doğmasına dikkat çekmiştir.⁶³⁸

Nadir Nadi, bütçe görüşmeleri sırasında hükümeti eleştiren mebuslar hakkında kaleme aldığı yazısında, mebusların vazifesinin kulağına gelen şikayetleri yılda bir iki defa hükümete bildirmek olmadığını; mebusların kafalarında daima bir fikre sahip olarak zamanında bu hususları dile getirmeleri gerektiğini söylemiş; Hikmet Bayur örneğini vererek, eleştiri sahiplerine şöyle sormuştur:

*“Toprak Mahsulleri Ofisi'nin 1943 yılında işlediğini söylediği hataları Hikmet Bayur, neden 1945 yılına kadar içinde saklamıştır? İhtikarı önlemek için neden altı yıldır bir tedbir düşünememiştir?”*⁶³⁹

Ahmet Emin Yalman, II. Dünya Savaşı yıllarındaki tek parti iktidarını eleştirdiği yazısında, dönem boyunca dış ülkelere doğru bilgi alınmadığını, bu nedenle hatalar yapılarak dış ülkelere karşı Türkiye'nin itibarının düşürüldüğünü söylemiş; tek partili sistemin halkın menfaatlerini sağlayan bekçi vazifesini göremediğini, milli menfaatler korunuyor gösterilerek şahsi ve özel çıkarların korunduğunu belirtmiş ve halkın da bu durum karşısında sesini yükseltmediğini ifade etmiştir.⁶⁴⁰ Yalman, memlekette yararlanılabilecek nitelikli insanların uygun mevkilerde muhafaza edilmesi gerektiğini, Celal Bayar örneğini vererek işaret etmiştir. Yalman, savaş yıllarında yaşanan ekonomik sıkıntılar sürecinde Bayar'a görev vermek şöyle dursun, danışılmadığını belirtmiştir. Tasfiyenin sadece Bayar örneği ile sınırlı kalmadığını söyleyen Yalman, *“filan ve falanın şahsi adamı değil, doğrudan doğruya memleketin adamı olan”* bu kişiler tasfiye edilmeseydi,

⁶³⁷ TBMM ZC, Dönem 7, Cilt 17, s. 217-225.

⁶³⁸ TBMM ZC, Dönem 7, Cilt 17, s. 229-230.

⁶³⁹ Nadir Nadi, “Tenkidcilerin Tenkidi”, **Cumhuriyet**, 23.5.1945.

⁶⁴⁰ Ahmet Emin Yalman, “Siyasi Hayatımızın Bir Tahlili: 3, Tek Partili Sistemin Neticeleri”, **Vatan**, 20.7.1945.

Türkiye'nin savaş yıllarında yaşadığı sıkıntıların belki de bu kadar ağır olmayacağını dile getirmiştir.⁶⁴¹

1946 yılı genel seçimlerinde, İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı dönemine dair kimi eleştiri konularına CHP tarafından da dikkat edildiği görülmektedir. Falih Rıfkı Atay, seçimlerde muhalefete en fazla yarayacak meselenin, İkinci Dünya Savaşı'ndan doğan sıkıntılar olduğunu dile getirmiştir. Atay, CHP'ye mensup milletvekili adayları tarafından vatandaşa anlatılacak en önemli seçim propagandasını, savaşa girmeden memleketi kurtarmanın “*ucuza mâl olmayacağı*”nın anlatılması olarak izah etmiştir.⁶⁴²

Anayasa tartışmalarına bakıldığında, bu meselenin tek parti sistemin yapısı ile alakalı olduğu görülmektedir. Bilindiği üzere Cumhuriyet Halk Partisi ilkeleri, 1937 yılında anayasaya dahil edilmiştir. Çok partili siyasal hayata geçilmesi durumunda kurulacak partilerin, birer anayasa maddesi olan bu ilkelere uyma zorunluluğu, hukuki bir durum olarak ortaya çıkmıştır. Bu bakımdan özellikle basında çeşitli tartışmalar baş göstermiştir.

Tasvir Gazetesi, yeni parti kurulmasına dair çıkan söylentilere başyazısında yer vermiştir. Bu yazıda Halk Partisi'nin sınıf ve zümre farkı gözetmeden memleketi yalnız başına idare etmek amacına yönelik olarak, memleket lehine ve menfaatine uyan ne kadar fikir akla gelmişse hepsini parti programına koyduğu söylenmiştir. Bu ilkelerin anayasaya dahil edilmesi ile parti programı ve anayasanın kaynaştırıldığı; parti ile devletin bütünleştirildiği belirtilmiştir.⁶⁴³ Nadir Nadi, Cumhuriyet Halk Partisi'nin temel ilkelerinin Türkiye Cumhuriyeti'nin temel ilkeleri olduğu için anayasaya koyulduğunu, bu bakımdan bu ilkeleri tanımayan partiye Türk siyasi hayatında yer olmayacağını ileri sürmüştür. Nadi'nin önerisi, yeni kurulacak partinin bu ilkelerin tamamını tanımakla birlikte, kimine fazla kimine az önem atfedebileceğidir.⁶⁴⁴ Etem İzzet Benice, tek partili demokrasi olacağı ve olmayacağı hakkında basında çıkan görüşlerden bahsettikten sonra, Türkiye'de demokrasi rejimi sorununun Batı demokratik sisteminin aynen alınıp alınmayacağı sorusuna verilecek cevap ile çözüleceğini belirtmiştir. Benice'ye göre Kemalist rejimin kimi demokratik

⁶⁴¹ Ahmet Emin Yalman, “Siyasi Hayatımızın Bir Tahlili: 4, Adam Ölçüleri”, **Vatan**, 21.7.1945.

⁶⁴² Falih Rıfkı Atay, “Seçimlere Giderken”, **Ulus**, 28.4.1946.

⁶⁴³ **Tasvir**, “Yeni Parti Fikri Üzerine Düşünceler”, **Tasvir**, 6.6.1945.

⁶⁴⁴ Nadir Nadi, “Türk Halkçılığında Gelişme Yolu”, **Cumhuriyet**, 9.6.1945.

uygulamalarla yumuşatılabileceği bir sistem ya da Batı demokrasilerinde görülen çok partili sistem ortasında bir tutum takınılırsa netice olumsuz sonuçlar doğuracaktır.⁶⁴⁵ Peyami Safa, çok partili siyasal hayata geçişle mevcut anayasa maddeleri arasındaki uyumsuzluğa dikkat çekmiştir. Halk Partisi'ne ait altı ilkenin anayasaya girmiş olduğunu belirten Safa, bu ilkelerden birini kabul etmeyen ya da birine daha fazla önem veren bir partinin anayasa suçu işleyeceğini, bu ilkeler anayasada kaldıkça ikinci bir partinin kurulabilmesinin imkansız olduğunu ifade etmiştir.⁶⁴⁶ Sabiha Sertel ise demokrasiye geçiş konusunda ciddi bir adım olmadığı; bu nedenle söylentilerin oyundan ibaret kaldığını ifade etmiştir.⁶⁴⁷ Necmeddin Sadak, memlekette oluşan yeni demokrasi ortamında, tartışmaların Cumhuriyet rejiminin ilkeleri üzerinde yoğunlaştığını; fakat buna gerek olmadığını söylemiş, memleketin iyi bir idare ve kalkınma çareleri üzerinde yoğunlaşması için derin bir demokrasi ve hürriyet rejimine ihtiyaç olmadığını belirtmiş ve asıl meselenin iyi iş yaparak memleket idaresini güçlendirmek olduğunu söylemiştir. Sadak, partililik konusunu, daha iyi iş yapmak için iktidara gelmeye aday grup olarak değerlendirmenin yerinde olacağını vurgulamıştır.⁶⁴⁸ Asım Us, demokratik rejime geçilmesi ile anayasada bazı değişikliklerin yapılması önerilerine karşı yazdığı makalede, öne sürülen iddialarda yer alan Türkiye'nin rejiminin anti-demokratik, Nazi yanlısı bir görünüm sergilediği, çok partili hayata geçilirse demokratik ülkelerin Türkiye'ye iyi gözle bakacağı yönündeki yaklaşımı eleştirmiştir. Us'a göre, Türkiye'de kurulan milli rejim, Türk milletinin ihtiyaçlarına göre belirlenmiştir ve bu rejim, Sovyet Rusya, İngiltere gibi farklı rejimde olan ülkelerle iyi ilişkiler kurulmasına engel olmamıştır.⁶⁴⁹

Haziran ayının başında yeni parti kurulacağı söylentileri ortaya çıkmıştır. Buna dair ilk haber Akşam Gazetesi'nin 1 Haziran 1945 tarihli haberidir. Kaynağı belli olmayan bu habere göre İnönü'nün 19 Mayıs 1945 tarihli konuşması ve sonrasında mecliste Toprak kanunu ile bütçe görüşmeleri esnasında yaşanan tartışmalar örnek gösterilmiş ve CHP'nin ikinci bir partiye sıcak bakacağı duyurulmuştur.⁶⁵⁰ Yeni parti

⁶⁴⁵ Etem İzzet Benice, "Serbest Seçim Karşısında", Son Telgraf, 9.6.1945'den **Ayın Tarihi**, Sa: 139, s. 7.

⁶⁴⁶ Peyami Safa, "Anlamıyorum", **Tasvir**, 13.6.1945.

⁶⁴⁷ Sabiha Sertel, "Demokrasi Oyunu", **Tan**, 13.6.1945.

⁶⁴⁸ Necmeddin Sadak, "Geniş Demokrasi, Geniş Hürriyet, Memleketi Sarsacak Anarşi Vasıtaları Olmamalıdır", **Akşam**, 15.6.1945.

⁶⁴⁹ Asım Us, "Türkiye'de Cumhuriyet Rejimi", Vakıf, 24.6.1945'den **Ayın Tarihi**, Sa: 139, s. 109.

⁶⁵⁰ "İkinci Parti", **Akşam**, 1.6.1945.

kurulacağı söylentileri içinde Recep Peker, Ankara Valisi Nevzat Tandoğan, Memduh Şevket Esendal'ın isimleri geçmektedir.⁶⁵¹ Telefonla Tefvik Rüştü Aras'la görüşen Vatan muhabiri, bir demokrat parti kurulacağı ve bunun müessislerinden birinin Tefvik Rüştü Aras olacağı hakkında çıkan rivayetleri, Aras'a sormuştur. Aras, böyle bir duyumdan haberi olmadığını bildirmiştir.⁶⁵²

7 Haziran 1945 tarihinde CHP Meclis Grubu Başkanlığı'na, Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü imzası ile bir dilekçe verilmiştir. Dörtlü Takrir olarak bilinen bu dilekçede memlekette demokratik usullerin daha geniş şekilde uygulanması istenmiştir. 12 Haziran 1945 tarihinde CHP meclis grubu görüşmelerinde bu takrir reddedilmiştir. CHP içinden muhalif bir partinin ortaya çıkması da bu takrir ile olgunlaşmaya başlamıştır.

Dörtlü takririn reddedilmesinin ertesi günü Celal Bayar, Matbuat Kanunu'nun 50. maddesinin değiştirilmesi için TBMM'ye yasa değişikliği önerisinde bulunmuştur. Bayar, basın organlarının hükümet kararı ile değil; mahkeme kararı ile kapatılmasını önermiş, yayın ruhsatnamesinin alınması konusunda kolaylaştırma teklif etmiştir. Fakat bu teklif reddedilmiştir.⁶⁵³

Dörtlü Takrir'den sonra da basında konuyla ilgili tartışmalar devam etmiştir. Z. T. Ebuzyiya, İnönü'nün Müstakil Grup kurması ve bazı illerde mebus adayı göstermemesini demokrasi yolunun ilk adımları olarak belirttikten sonra Müstakil Grup'un kendisine verilen muvazeneli eleştiriyi yapamadığı, bu nedenle de CHP'li bazı vekillerin eleştiri yapmak durumunda kaldığını söylemiştir.⁶⁵⁴ Zekeriya Sertel, gerçek demokrasinin kurulması için tek dereceli seçim sisteminin ve çok partili siyasal hayatın gerekli olduğunu, bunlar olmadan halkın idareye katılımının mümkün olmadığını belirtmiştir.⁶⁵⁵ Müstecaplıoğlu ise, parti kurmak hürriyetini zincirleyen bir tek parti mevzuatı içerisinde Türkiye'de demokrasinin ciddi olarak yer alamayacağını vurgulamıştır.⁶⁵⁶ Necmeddin Sadak, ortaya çıkacak ikinci partinin Halk Partisi içinden çıkması gerektiğinden bahsetmiş, tek parti içinde farklı

⁶⁵¹ **Tasvir**, 2.6.1945; **Tan**, 2.6.1945; **Cumhuriyet**, 2.6.1945.

⁶⁵² "Demokrat Parti", **Vatan**, 3.6.1945.

⁶⁵³ **TBMM ZC**, Dönem 7, Cilt 13, s. 238.

⁶⁵⁴ T. Z. Ebuzyiya, "İkinci Partiye Doğru İlk Adım", **Tasvir**, 8.6.1945.

⁶⁵⁵ Zekeriya Sertel, "Serbest Seçime Doğru", **Tan**, 8.6.1945.

⁶⁵⁶ Esat Adil, Müstecaplıoğlu, "Hukuki Bahisler 2: Siyasi Partiler Meselesi", **Tan**, 8.6.1945.

düşüncelere mensup şahıslar bulunduğunu ve bu kişilerin ikinci partiyi kurabileceklerini söylemiştir.⁶⁵⁷ Sadak, yeni partilerin kurulması için basın hürriyetinin tam olarak sağlanmasını, cemiyetler kanununun değişmesini ve demokratik gelişmelere engel olabilecek kanunların ortadan kaldırılması ile muhalefetin doğal olarak gelişeceğini ileri sürmüştür. Sadak'a göre Halk Partisi içinden bir grup ayrılarak muhalefeti oluşturmazsa güvenilir bir partinin çıkması zaman alacaktır.⁶⁵⁸ Aka Gündüz, Türkiye'de demokrasi tarihinde yaşanan olumsuz örneklerinden bahsetmiş; bünyesinde bir çok farklı prensipleri taşıması nedeniyle Halk Partisi'ne karşı kurulacak yeni partinin, memleketin % 78'inin çiftçi-köylü olması dolayısıyla ancak Kemalist Çiftçi Parti olması gerektiğini söylemiştir. Farklı görüşlerdeki partilerin çıkması durumunda Kemalizm'den uzaklaşılacağı uyarısında bulunan Gündüz, memleketin ihtiyacı olan muhalefetin ancak "*Kardeş Parti*" olabileceğini ifade etmiştir.⁶⁵⁹

Görüldüğü üzere, çok partili hayata geçiş döneminde, yöntem olarak iki tarz yaklaşım söz konusudur. Bir kesime göre, ilkeler korunarak çok partili hayata geçilmesi gereklidir; diğer bir kesime göre demokrasi tam manası ile kurulmalıdır. Bu tartışmaların yapıldığı esnada, 7 Temmuz 1945 tarihinde, Nuri Demirağ, Milli Kalkınma Partisi adı altında bir parti kurmak istediğini ve bu nedenle İstanbul Valiliği'ne başvurmuştur. Demirağ, "*Altıkanat*" ismini verdiği yeni partinin prensiplerinin ne olacağı hususunda basına beyanatta bulunmuştur. Buna göre Demirağ, yeni kurulacak partinin amme hizmetinde önce ahlak, sonra vazife görevi arayacağını, serbest ticareti savunacağını, mecburi askerliğin kaldırılması taraftarı olacağını, bir dereceli seçim sistemi savunucusu olacağını, yeraltı madenlerini işleteceğini, Amerika ve İngiltere gibi devletlerin harici ve dahili sistemlerine benzeyen; fakat Türk ananesine uygun siyasi, idari ve iktisadi bir siyaset güdeceğini söylemiştir.⁶⁶⁰

Falih Rıfıkı Atay, 18-23 Ağustos 1945 tarihleri arasında demokrasi tartışmaları ile beliren eleştirileri konu alan beş adet yazı yazmıştır. Bu yazılardan ilkinde

⁶⁵⁷ Necmeddin Sadak, "Toprak Bayramını Kutlarken: Hürriyet, Demokrasi ve Parti Düşünceleri", **Akşam**, 18.6.1945.

⁶⁵⁸ Necmeddin Sadak, "Yeni Partiler Doğması İçin Bazı Kanunların Değişmesi Gerekir", **Akşam**, 24.6.1945.

⁶⁵⁹ Aka Gündüz, "Kemalist Çiftçi Partisi", **Cumhuriyet**, 6.7.1945.

⁶⁶⁰ **Akşam**, 8.7.1945; **Cumhuriyet**, 8.7.1945; **Tasvir**, 8.7.1945; **Vatan**, 8.7.1945.

Cumhuriyet döneminin başından beri bir istibdad rejimi altında yaşadıklarını ima eden görüşlere değinmiş ve bunlarla mücadele edileceğini belirtmiştir.⁶⁶¹ İkincisinde, Türkiye'nin demokratik hayata geçme kararının dış baskı nedeniyle alındığı konusuna değinmiş, Türk demokrasisinin kendi şartları içinde geliştiğinden, Batı'da insan haklarına dair ne varsa henüz Cumhuriyet'in ilk yıllarında uygulamaya geçirilmiş olduğundan, halihazırda mevcut olan anayasanın yeni bir parti kurmaya engel olmadığından, çok partili hayatın kıskançlık, hırs ve çarpışmalara sahne olması için değil, insan hakları ve hürriyet sağlaması açısından istenildiğini söylemiştir.⁶⁶² Üçüncüsünde, Köy Enstitüleri ile halkı okutmanın, Toprak Reformu ile köylüyü toprak sahibi yapmanın zoraki uygulamalar olduğu söylenerek Halk Partisi'nin faşistlikle suçlandığını ele almış; bu uygulamaların halk için yapıldığını belirtmiştir.⁶⁶³ Dördüncüsünde Cumhuriyeti kuranların hiçbir zaman tek partili bir rejim istemediklerini, çok partili hayat için teşviklerde bulduklarını; fakat memleket ahvalinin olgunlaşmadığı için başarılı olunamadığını, Batı demokrasisinin Türkiye'de yerleşmesini en çok Halk Partililerin istediğini ifade etmiştir.⁶⁶⁴ Beşincisinde, Halk Partisi'nden olanlar ile olmayanların saflarını ayırmaları gerektiği, demokratik savaşımın şahıslar ve hırslar etrafında değil, program ve fikirler etrafında olması gerektiğini söylemiştir.⁶⁶⁵

Bu yazı dizisinden sonra çeşitli gazeteler Atay'ın ne demek istediğini açık olarak ifade etmesini istemişlerdir.⁶⁶⁶ Atay'ın bu yazıları ile başlayan yeni gelişmelerin neler olacağı yönündeki sualler, 21 Ağustos'ta basında belirmiştir. Buna göre, Falih Rıfki'nin son günlerde yazdığı yazıların manası, Halk Partisi'ne mensup bazı milletvekillerinin parti politikasına aykırı davranmaları nedeniyle partiden istifaya davet edilecekleri biçiminde değerlendirilmiştir. Bunun yanı sıra yeni yapılacak seçimin tek dereceli olması ihtimalinin doğduğu dillenmeye başlamıştır. Sistemde değişiklik olmadan, CHP'nin 350 aday gösterip 100 kadar milletvekilliği

⁶⁶¹ Falih Rıfki Atay, "Gerçek Demokrasiye Doğru", **Ulus**, 18.8.1945.

⁶⁶² Falih Rıfki Atay, "Gülünç Bir Şantaj", **Ulus**, 20.8.1945

⁶⁶³ Falih Rıfki Atay, "Tenkidlerden Bir Tenkid" **Ulus**, 21.8.1945.

⁶⁶⁴ Falih Rıfki Atay, "Türkiye'de Demokrasinin Tekamülü", **Ulus**, 22.8.1945.

⁶⁶⁵ Falih Rıfki Atay, "Particilik Nedir?", **Ulus**, 23.8.1945.

⁶⁶⁶ Tasvir Gazetesi, Atay'ı "Partinin ağzı" olarak nitelemekte ve açıklayıcı bilgi istemektedir. Bkz. **Tasvir**, "Falih Rıfki Atay'dan Etraflı İzahat Vermesini Bekliyoruz", **Tasvir**, 19.8.1945. Yalman, kendisinin yapıcı muhalif olduğunu izah ettikten sonra, CHP'nin muhalefete karşı yaklaşımının nasıl olacağını sormaktadır. Ahmet Emin Yalman, "Savaş Mı, Karşılıklı Saygı Mı?", **Vatan**, 20.8.1945.

için aday göstermeyeceği rivayetine de yer verilmiştir.⁶⁶⁷ Zekeriya Sertel, son günlerde ele alınan demokrasi tartışmalarından yola çıkarak Türk hükümeti ve meclisinin bu hali ile ileri bir demokrasiye geçiş hareketine ön ayak olamayacağını söylemiştir.⁶⁶⁸ Sabiha Sertel ise, CHP'nin diktatörlüğünü, kudret ve salahiyetini, serbest bir seçimle yeni meclise devretmedikçe iradenin halka teslim edilemeyeceğini dile getirmiştir.⁶⁶⁹ Akşam Gazetesi, Halk Partisi'nde tasfiye yapılacağı ve seçimlerin yenileneceği yolunda çıkan haberlerin "mübalağalı" olduğunu sütunlarına taşımıştır.⁶⁷⁰

Bu süreçte Başbakan Şükrü Saracoğlu, 5 Eylül 1945 tarihinde gazetelere demokrasiye geçiş tartışmalarına açıklık getirecek bir demeçte bulunmuştur. Basında tartışılan demokrasi meseleleri ve yeni rejime göre yapılacak tadilatla ilgili istekleri değerlendiren Saracoğlu, hür basın yaratmak için Basın Kanunu'nun 50. Maddesinin değişebileceğini; sınıf esasına dayalı parti kurabilmek için cemiyet kanununun ilgili maddesinin kaldırılabilirliğini, üniversite özerkliği ve tek dereceli seçim için gerekli düzenlemelerin yapılabileceğini söylemiş; fakat Halk Partisi Başkanı'nın görevden çekilmesi meselesinin asla olamayacağını belirtmiştir.⁶⁷¹

Bu açıklama etrafında basında tekrar tartışmalar ve konuyla ilgili izahlar yer almıştır. Necmeddin Sadak, CHP'nin ülkenin kurucusu bir parti olması nedeniyle devamlı var olması gerektiğini dile getirmiş; karşısına çıkacak ciddi bir partinin ancak kendi içinden belirebileceğini söylemiştir. CHP içinden çıkmayan herhangi bir partinin iktidara asla aday olamayacağını belirten Sadak, bu nedenle Komünist Parti kurulmasına dahi izin verilebileceğini ifade etmiştir. Sadak'a göre bu süreçte başlıca ödev, "*inkılabın temeli ve koruyucusu kalacak olan C. H. Partisini, yarınki daha geniş demokrasi mücadelesinde, sadece kendine dayanarak üstün çıkabilecek siyasi bir organizma haline sokmak*"tır.⁶⁷²

Bir müddet sonra muhalif lider olarak belirecek olan Adnan Menderes, Saracoğlu'nun gazetecilere verdiği demeci değerlendiren bir makale kaleme almıştır.

⁶⁶⁷ Akşam, 21.8.1945; Vatan, 21.8.1945, Tasvir, 21.8.1945.

⁶⁶⁸ Zekeriya Sertel, "Hükümet ve Meclisten Bir Şey Bekleyebilir miyiz?", Tan, 22.8.1945.

⁶⁶⁹ Sabiha Sertel, "Hürriyeti Tehdit Edenler Hürriyet Veremezler", Tan, 24.8.1945

⁶⁷⁰ Akşam, 23.8.1945; Cumhuriyet, 23.8.1945.

⁶⁷¹ Ulus, 6.9.1945; Cumhuriyet, 6.9.1945.

⁶⁷² Necmeddin Sadak, "Yeni Partilerin Doğması, Komünist Partisi, C. Halk Partisi", Akşam, 11.9.1945.

Menderes, bir yıl kadar önce Türkiye'deki tek parti rejiminin dünyadaki diğer rejimler tarafından örnek alınması gerektiği yönündeki beyanatını göstererek Saracoğlu'nun olayların hızlı gelişmesi karşısında ne kadar değiştiğini ifade etmiştir.⁶⁷³ Menderes, ertesi gün yayınlanan makalesinde Saracoğlu'nun demokrasi yolunda çok yol alındığı biçimindeki sözüne değinmiş, yakın zamana kadar memleketin siyasi istikametinin demokrasi yönünde olmadığına dikkat çekmiştir.⁶⁷⁴

Basında dillendirilen haberler yanlış çıkmamış; sert eleştirileri ile gündeme gelmiş olan Adnan Menderes ve Fuat Köprülü 21 Eylül 1945 tarihinde CHP'den çıkarılmıştır.⁶⁷⁵ 28 Eylül 1945 tarihinde de Celal Bayar, milletvekilliğinden sebep göstermeksizin istifa etmiştir.⁶⁷⁶ Fuat Köprülü, CHP'den çıkarıldıktan dört gün sonra Vatan Gazetesi'nde "*Demokrasi Düşmanları*" başlıklı bir makale yazmıştır. Bu makalesinde Köprülü, demokrasi tarihinde Türkiye Cumhuriyeti'nin Terakkiperver ve Serbest Fırka girişimlerini övmüş, Müstakil Grup kurulması ve milletvekili seçimlerinde aday gösterilmemesi girişimlerini olumlu; fakat "*yarım ve manasız*" olarak değerlendirmiştir. Köprülü, "*Memleketin son harp yılları içindeki durumu ise, bizdeki tek parti sisteminin nasıl korkunç bir iflas ile neticelendiğini, artık bütün millet karşısında meydana çıkarmış bulunuyor*" demiştir.⁶⁷⁷

1 Kasım 1945'de İnönü meclis konuşmasında Türkiye'de muhalefet partisinin eksikliğinden bahseden bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmasında İnönü, demokratik karakterin bütün Cumhuriyet devrinde prensip olarak muhafaza edildiğini, diktatörlüğün ise hiçbir zaman kabul olunmadığını söylemiştir. Cumhuriyet rejiminin tek eksiğini, CHP karşısında muhalif bir partinin olmaması olarak gören İnönü, Cumhuriyet tarihinde bu yönde tecrübelerin yapıldığını belirtmiştir. Bu tecrübelerin başarısız olmasını talihsizlik olarak ifade eden İnönü, demokrasi meselesi ele alınırken uluslararası ilkelerin yanı sıra her memleketin kendisine göre belirlen usullere de dikkat edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Basın Kanunu'nun ve Cemiyet

⁶⁷³ Adnan Menderes, "Başbakan'ın Demeci Münasebetiyle", **Vatan**, 13.9.1945.

⁶⁷⁴ Adnan Menderes, "Başbakan'ın Demeci Münasebetiyle", **Vatan**, 14.9.1945.

⁶⁷⁵ **Cumhuriyet**, 22.9.1945; **Vatan**, 22.9.1945; **Tasvir**, 22.9.1945. Asım Us anılarında şöyle demektir: "*Köprülü Fuat ile Adnan Menderes, Cumhuriyet Halk Partisi'nden çıkarılıyor. Niçin? Bunların kabahatleri nedir? Eğer hükümeti tenkit etmiş olmak suç olsaydı, hükümeti onlardan daha ağır tenkit edenler yine bugün parti içindedirler*" Asım Us, **age**, s. 650.

⁶⁷⁶ **Cumhuriyet**, 29.9.1945; **Vatan**, 29.9.1945; **Tasvir**, 29.9.1945.

⁶⁷⁷ Fuat Köprülü, "Demokrasi Düşmanları", **Vatan**, 25.9.1945.

Kanunu'nun değiştirilmesi ve tek dereceli seçimin yapılması gerektiğini belirten İnönü, 1947 yılı seçiminde verilecek oyların iktidarı belirleyeceğini söylemiştir.⁶⁷⁸

İnönü'nün bu açıklamaları, Türk basınında olumlu karşılanmıştır.⁶⁷⁹ Çok geçmeden yeni parti kurulacağı yolunda söylentiler netleşmeye başlamıştır. Nitekim Rauf Orbay ve Celal Bayar'ın "*Milli Demokrat*" isminde bir parti kuracakları basında yer almıştır.⁶⁸⁰ Bayar, 30 Kasım 1945'te bir parti kuracağını⁶⁸¹, 1 Aralık 1945'te de kurulacak bu partinin isminin "*Demokrat Çiftçi Partisi*" veya "*Kemalist Parti*" olacağını duyurmuştur.⁶⁸² Nitekim Bayar, 3 Aralık 1945'te, CHP'den de istifa etmiştir.

Bayar'ın parti kuracağına ilişkin beyanatları Türk basınında olumlu karşılanmıştır. Falih Rıfki Atay, Bayar'ın tarihi kişiliği dolayısıyla muhalefet partisi kurmasını olumlu değerlendirmiştir. Atay'a göre Bayar, 1938'e kadar geçen Cumhuriyet devrinde etkili olmuştur, bu nedenle 1938'e kadar geçen olayları yeni muhalefet partisi kurcalamayacaktır. Bayar, Kemalist prensipleri benimsemiş biridir ve Cumhuriyet döneminde rejim düşmanlarının çok partili hayata geçme teşebbüsünden faydalandıkları için demokrasiye geçilemediğini bilmektedir. Bu bakımdan Atay, Bayar'ın partisinin "*dürüst muhalefet*" yapacağını düşünmektedir.⁶⁸³ Celal Bayar'ın parti kurma teşebbüsünü olumlu karşılayan Necmeddin Sadak, en başından beri cumhuriyet rejiminde birbirini kontrol eden partilerin bulunmamasını eksiklik olarak değerlendirmiştir.⁶⁸⁴ Nadir Nadi, demokrasi tecrübesinin yaşayacağına dair ümitlerin oluştuğunu, Celal Bayar'ın "*yüzde yüz Atatürkçü*" olduğunu dile getirmiştir.⁶⁸⁵ Hüseyin Cahit Yalçın, Bayar'ın kuracağı partinin CHP içinden çıkmış olduğunu, bu nedenle esas parti programına sadık

⁶⁷⁸ **TBMM ZC**, Dönem 7, Cilt 20, ss. 3-9.

⁶⁷⁹ Nadir Nadi, "Milli Şefi Dinlerken", **Cumhuriyet**, 2.11.1945; Necmeddin Sadak, "Alın Açık Vicdanı Temiz Türkiye", **Akşam**, 3.11.1945; Necmeddin Sadak, "Geçirilmesi Zaruri Bir Devir Geçiriyoruz", **Akşam**, 4.11.1945; Asın Us, "Siyasi Edebiyatımızda Şaheser Nutuk", **Vakit**, 2.11.1945'den **Ayın Tarihi**, Sa: 144, s. 31; Hüseyin Cahit Yalçın, "Milli Şef'in Beklenen Nutku", **Tanin**, 2.11.1945'den **Ayın Tarihi**, Sa: 144, s. 33.

⁶⁸⁰ **Tan**, 27.11.1945; **Vatan**, 28.11.1945; **Tasvir**, 29.11.1945.

⁶⁸¹ **Tasvir**, 1.12.1945; **Akşam**, 1.12.1945; **Cumhuriyet**, 2.12.1945.

⁶⁸² **Tasvir**, 2.12.1945.

⁶⁸³ Falih Rıfki Atay, "Yeni Bir Muhalefet Partisi", **Ulus**, 3.12.1945. Toker, bu yazının İnönü'nün emriyle yazıldığını söylemektedir. Metin Toker, **age**, ss. 41-42.

⁶⁸⁴ Necmeddin Sadak, "Bir İyi Haber: Celal Bayar'ın Kurmak Üzere Olduğu Parti", **Akşam**, 3.12.1945.

⁶⁸⁵ Nadir Nadi, "Yeni Parti", **Cumhuriyet**, 4.12.1945.

kalınarak bir kontrol partisi olacağını beyan etmiş, bu durumun demokrasi rejiminde olumlu neticeler vereceğini söylemiştir.⁶⁸⁶ Yalman da benzer bir biçimde Demokrat Parti'nin CHP ile rekabet etmek yerine O'na yardımcı ve destek olmasını salık vermiştir.⁶⁸⁷

4 Aralık 1945 tarihinde İnönü ile Bayar görüşmüştür.⁶⁸⁸ Çok geçmeden de Celal Bayar, Refik Koraltan, Fuat Köprülü ve Adnan Menderes, 7 Ocak 1946 tarihinde Demokrat Parti'yi kurmuş ve Celal Bayar, genel başkan seçilmiştir. DP ertesini gün parti programını neşretmiştir.⁶⁸⁹ Bununla ilgili olarak basına verdikleri demeçte, gerçek milli iradenin tek dereceli seçim sistemi ile olabileceği, seçimlerde serbest ve gizli oy kullanılması gerektiği ifade edilmiştir.⁶⁹⁰

Yayınlanan bu parti programının hemen ardından, basında beyanname ile ilgili çeşitli değerlendirmelere rastlanmaktadır. Cihad Baban, DP'nin tek dereceli seçim, üniversiteye özerklik verilmesi ve işçilere sendika kurmak hakkının tanınması taraftarlığını memnuniyet verici olarak nitelemiştir.⁶⁹¹ Necmeddin Sadak, DP programı ile CHP programının çok benzer olduğuna işaret ettikten sonra DP'nin memlekete yeni bir devlet sistemi, yeni bir sosyal meslek ve bir devrim programı getirmek iddiasında olmadığını, Kemalizm prensipleri çerçevesinde kimi yenilik ve düzeltim taraftarı olduğunu belirtmiş, yeni partinin rejimde kontrol vazifesini güdeceğini söylemiştir.⁶⁹² Nadir Nadi de iki parti arasındaki ideolojik benzerliğe dikkat çekmiş, DP'nin şimdilik bir kontrol partisi olarak görev yapmaya gayret edeceğini, ileride iktidara gelirse Türkiye'nin sosyal ve politik bünyesinin sarsıntıya uğramadan devam edeceğini söylemiştir.⁶⁹³ Ahmet Emin Yalman, DP'nin CHP'ye bir rakip olarak değil; bir kontrol partisi olarak ortaya çıktığını belirtmiş, bu bakımdan CHP'ye engel olmayacağını; hatta CHP'nin kendisini toplayarak halk

⁶⁸⁶ Hüseyin Cahit Yalçın, "Yeni Parti", Tanin, 5.12.1945'den **Ayın Tarihi**, Sa: 145, s. 125.

⁶⁸⁷ Ahmet Emin Yalman, "Demokrat Parti'nin Mesuliyeti", **Vatan**, 11.12.1945.

⁶⁸⁸ **Cumhuriyet**, 5.12.1945.

⁶⁸⁹ Demokrat Parti'nin Tüzük ve Programı için bkz. Erol Tuncer, **1946 Seçimleri**, Toplumsal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı, Ankara 2008, s. 38-40.

⁶⁹⁰ **Cumhuriyet**, 8.1.1946; **Akşam**, 8.1.1946; **Vatan**, 8.1.1946.

⁶⁹¹ Cihad Baban, "Demokrat Parti Doğum Sancıları İçinde", **Tasvir**, 8.1.1946.

⁶⁹² Necmeddin Sadak, "Demokrat Partiye, Hoş Geldin, Deriz", **Akşam**, 9.1.1946.

⁶⁹³ Nadir Nadi, "Yeni Partinin Karakteri", **Cumhuriyet**, 9.1.1946.

tarafından sevilir ve beğenilir bir hale gelmesi için takviye sağlayacağını ifade etmiştir.⁶⁹⁴

Demokrat Parti kurulduktan sonra gündem Cumhuriyet Halk Partisi'nin Olağanüstü Kurultayı'na çevrilmiştir. Bu kurultay, tek dereceli seçim sisteminin kabulü dolayısı ile önemlidir; fakat kurultaydan önce kimi siyasi önemli olaylar olmuştur. 9 Mart 1946'da Emin Sazak, CHP'den ayrılarak DP'ye kaydolmuştur.⁶⁹⁵ 28 Mart 1946'da Hikmet Bayur da DP'ye geçmiştir.⁶⁹⁶ 9 Mart 1946'da resmi açılışını yapan⁶⁹⁷ Türk Sosyal Demokrat Partisi, 29 Mart 1946 tarihinde "*Başta Bulgar Sosyal demokratları olduğu halde yabancı memleket teşekkülleri ile temas ettiği anlaşılan Cemil Alpay tarafından teşkil edilmiş olan Sosyal Demokrat Partisi, nizamnamesi hilafına milletlerarası münasebetlere girmesinden*" dolayı kapatılmıştır.⁶⁹⁸

1.2.2. Cumhuriyet Halk Partisi Olağanüstü Kurultayı (10 Mayıs 1946) ve 1946 Yılı Genel Seçimi

Başbakan Saracoğlu, 6 Mart 1946'da basına demeç vererek, İnönü'nün CHP'den ayrılacağına doğru olmadığını; fakat "*insanların hayatına tabî olmayan bir duruma geçmek*" için "*Değişmez Genel Başkan*" unvanının kongrede kaldırmaması amacıyla teklifte bulunulacağını söylemiştir.⁶⁹⁹ 25 Nisan 1946 tarihinde CHP parti kurultayının olağanüstü olarak 10 Mayıs 1946'de toplanacağı duyurulmuş ve tek dereceli seçim sistemi, sınıf esasları üzerine parti kurma meselesi ve değişmez genel başkanlık hususunun tartışılacağı belirtilmiştir.⁷⁰⁰

10 Mayıs 1946 tarihinde İnönü, CHP Olağanüstü Kurultayı'nı açış konuşması yapmıştır. Bu konuşmada İnönü, tek dereceli seçim sistemine geçmenin vakti geldiğini belirttiikten sonra 1947 yılında yapılması gereken genel seçimlerin, çeşitli dış ve iç politika gerekleri nedeniyle seçimin bir an önce yapılmasını zorunlu hale

⁶⁹⁴ Ahmet Emin Yalman, "Demokrat parti Programını Tahlil", **Vatan**, 10.1.1946.

⁶⁹⁵ **Tasvir**, 10.3.1946.

⁶⁹⁶ **Cumhuriyet**, 29.3.1946.

⁶⁹⁷ **Tasvir**, 10.3.1946.

⁶⁹⁸ **Cumhuriyet**, 30.3.1946; **Vatan**, 30.3.1946.

⁶⁹⁹ **Cumhuriyet**, 7.3.1946; **Vatan**, 7.3.1946; **Akşam**, 7.3.1946.

⁷⁰⁰ **Akşam**, 26-27.4.1946; **Cumhuriyet**, 27.4.1946.

getirdiğini ve 1946 yılında seçimlerin yapılacağını söylemiştir. CHP'nin üyesi olarak kalacağını ve CHP Başkanı olarak siyasete hizmet edeceğini belirtmiştir.⁷⁰¹

11 Mayıs 1946'da kurultay, tek dereceli seçim sistemini, değişmez genel başkanlığın kaldırılmasını, sınıf esasına dayalı parti kurulmasını kabul etmiştir. Parti Genel Başkanlığı'na 708 üyenin oybirliği ile İsmet İnönü seçilmiştir.⁷⁰² CHP programında değiştirilen hükümler 4 üncü maddenin C bendi ile 22 nci maddedir. Bu maddelerin değiştirilme gerekçesinde, partinin kuruluşundan beri tek dereceli seçim sistemine taraftar olduğu; fakat memleketin şartları buna imkan vermediği için uygulanamadığı belirtilmiş, *“artık iki dereceli seçimi gerektiren ameli icaplar önemini kaybetmiş olduğundan”* tek dereceli seçim sistem taraftarı olduğu söylenmiştir. 22 nci maddenin kaldırılması ile *“kanunlara uyarak vatandaşların cemiyet kurma hürriyetler, genişletilmiş”* kabul edilmiştir.⁷⁰³

Değişmez Genel Başkanlığı tabirinin ilgası hususu için ise şu gerekçe öne sürülmüştür:

“Yurdda yaptığı büyük hizmetler sayıya sığmayan İsmet İnönü'ne karşı bu parti ancak O'na Değişmez Genel Başkan demek suretiyle belki bir mukabele yapabirdi. Ve bugün de bu parti içerisinde hiçbir ferd öyle bir değişme teklifini hatır ve hayale getirmemiştir; buna milli ve insani terbiye duygularımız manidir. Fakat madem ki sevgili ve aziz şahsiyetiyle İnönü, millet huzurunda öyle bir arzu göstermiştir., biz ancak nesillere ve şahıs üzerinde itimadı daim tazelemek hikmetiyle gösterdiği arzudan ilham alarak bunu kabul ediyoruz. Ve tek mucip sebep olarak O'nun sözlerini ileri sürüyoruz. Yaksa partimiz İnönü'ne Değişmez Genel Başkan derken, bu güveni kime ve ne için

⁷⁰¹ **Ulus**, 11.5.1946; Cumhuriyet 11.5.1946. Başar'a göre bu tutumuyla İnönü, *“Beni başınızda görmek istiyorsanız halk Partisi'ne rey veriniz”* demek istiyordu. Başar bu süreçte İnönü'nün hem Cumhurbaşkanı hem de Halk Partisi Başkanı olarak kalmasını eleştirmiştir. Bu durumun demokrasinin ruhuna uygun olmadığını söyleyen Başar, *İnönü kendisini ortaya atmak suretiyle partisini kurtarmak yerine Atatürk'ün Serbest Firka zamanında yaptığı nisbette, partilere karşı tarafsız kalsa ve kazanan partinin Cumhurbaşkanı olmayı kabul etse, O'nu bu makamdan tacak hiçbir kuvvet tasavvur edilemezdi”* demiştir. Başar'a göre İnönü, bu tavrı ile tarihi bir hata yapmış; hem CHP'ye hem kendisine zarar vermiş; aynı zamanda kendi eseri olan çok partili hayat girişimini de bozmuştur. Ahmet Hamdi Başar, **age**, C 2, ss. 131-132.

⁷⁰² **Ulus**, 12.5.1946; **Cumhuriyet**, 12.5.1946.

⁷⁰³ **C.H.P. Büyük Kurultayının Olağanüstü Toplantısı**, 10.5.1946, Programda Değişiklik Önerisi.

verdiğini bilerek, en içten gelen bir emniyet ve bağlılıkla o maddeyi tesbit etmiş bulunuyordu”⁷⁰⁴

Türkiye’de ilk defa tek dereceli seçimin yapılması, 10 Haziran 1946 tarihinde mecliste tartışılmıştır. Emin Sazak, seçimlerin öne alınmasının amacını, henüz diğer partiler gelişmeden CHP’yi zaafa uğratmamak için alınmış bir önlem olduğunu ileri sürmüştür.⁷⁰⁵ Meclis, 21 Temmuz 1946 tarihinde genel seçimlerin yapılmasına karar vermiştir.

Seçimlerin yapıldığı tarihe gelinceye kadar yapılan kimi değişikliklere ve tartışmalara bakıldığında, son bir yıldır tartışmalarına konu olan kimi yasal düzenlemelerin yapıldığı görülmektedir. 30 Mayıs 1946 tarihinde hükümet, gazete kapatma yetkisini mahkemelere devretme ve Basın Birliğini lağvetme kararı alacağını duyurmuş; bunun demokrasi yolunda bir adım olduğu söylenmiştir.⁷⁰⁶ Nitekim 13 Haziran 1946’da Matbuat Kanunu’nun 50. Maddesi değiştirilerek gazete kapatmalardan mahkemeler salâhiyettar yapılmıştır.⁷⁰⁷ 4918 sayılı yasa ile tek dereceli seçim sistemi kabul edilmiştir. 4919 sayılı yasa ile cemiyetler kanununda değişiklikler yapılarak siyasal partilerin kurulmasına olanak verilmiştir. 13 Haziran 1946 tarihinde 4936 sayılı Üniversiteler Kanunu çıkarılmıştır. 14 Haziran 1946’da ise, 7 Haziran 1946 tarihine kadar işlenmiş basın suçları affedilmiştir.

Seçimin yapılacağı tarihe kadar hükümet ve muhalefet arasında tartışmalar devam etmiştir. 23 Mayıs 1946 tarihinde Adnan Menderes, Daily Mail adlı İngiliz gazetesinde çıkan bir yazı münasebetiyle Vatan Gazetesi’nde Demokrat Parti’nin en belirgin vasfının *“tek partili idareye son vermek isteyen hareket ve cereyanı temsil eden bir siyasi teşekkül”* olduğunu söylemiştir.⁷⁰⁸ 13 Haziran 1946 tarihinde Cemil Barlas, Demokrat Parti’nin CHP ile aynı ilkelerde olduğuna göre ve gerçek bir partinin *“muayyen bir zümrenin, muayyen içtimai bir zümrenin muayyen bir nizam etrafında toplanması ve o nizamın fikrini müdafaa etmesiyle kurulan parti”* olması dolayısıyla henüz Türkiye’de böyle bir partinin olmadığını söylemiştir.⁷⁰⁹ Bu

⁷⁰⁴ C.H.P. Büyük Kurultayının Olağanüstü Toplantısı, Program-Tüzük Komisyonu Raporu, 10.5.1946, s. 5.

⁷⁰⁵ TBMM ZC, Dönem 7, Cilt 24, s. 81.

⁷⁰⁶ Cumhuriyet, 31.5.1946.

⁷⁰⁷ Tasvir, 14.6.1946.

⁷⁰⁸ Adnan Menderes, “Demokrat Partinin Bariz Vasfı”, Vatan, 23.5.1946.

⁷⁰⁹ TBMM ZC, Dönem 7, Cilt 24, s. 272.

tartışmalara katılan Hüseyin Cahit Yalçın, aylardan beri CHP'nin muhalifler tarafından eleştirildiğini; fakat özellikle Demokrat Parti ile CHP arasında ideolojik bir ayrımın olmadığını; fakat eleştirilerin demokrasi rejiminin tam tatbiki için olsa dahi tek partili rejimi eleştirme yolunu tuttuğunu belirtmiştir.⁷¹⁰

Türk basınında da tartışmaların devam ettiği görülmektedir. Nihat Erim, seçim arifesinde yazdığı bir yazıda, memleketin sosyal bünyesinde rahatsızlıklar gözlendiği zaman bu rahatsızlığı gidermenin yolunu şu biçimde göstermektedir: *“bir müddet için hürriyet ilahının üzerine bir şal örtmek ve yukarıdan aşağı bir otorite tesis eylemektir.”*⁷¹¹ Erim'in memlekette demokrasi macerasından vazgeçilebileceği yönündeki bu yazısı, Ahmet Emin Yalman tarafından yanıtlanmıştır. Yalman, Ulus Gazetesi'nin CHP'nin resmi gazetesi olduğu, bu nedenle demokrasiden vazgeçilip otorite kurulacağı yönündeki görüşün şahsi olamayacağını belirtip sormaktadır:

*“İktidar mevkiindeki Halk Partisi, hürriyetin üstüne bir şal örtmek ve demokrasiyi yıkararak yukarıdan aşağı bir otorite, yani istibdat kurmak emelini mi besliyor?”*⁷¹²

1946 yılı genel seçimlerinin yapılacağı tarihe kadar geçen sürede CHP dışında kurulmuş olan siyasi partiler şunlardır: Milli Kalkınma Partisi (18.7.1946), Demokrat Parti (7.1.1946), Sosyal Adalet Partisi (28.2.1946), Liberal Demokrat Partisi (11.3.1946), Çiftçi ve Köylü Partisi (24.4.1946), Türk Sosyal Demokrat Partisi (26.4.1946), Türkiye Sosyalist Partisi (14.5.1946), Türkiye Sosyalist İşçi Partisi (24.5.1946), Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi (17.6.1946), Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi (20.6.1946), Yalnız Vatan İçin Partisi (21.6.1946), Ergenekon Köylü ve İşçi Partisi (21.6.1946), Arıtma Koruma Partisi (26.6.1946), İslam Koruma Partisi (19.7.1946)⁷¹³

Seçime katılan siyasi partiler ise şunlardır: Cumhuriyet Halk Partisi, Demokrat Parti, Milli Kalkınma Partisi, Liberal Demokrat Parti, Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi, Yalnız Vatan İçin Partisi.

⁷¹⁰ Hüseyin Cahit Yalçın, “Halk Partisine Hücumlar”, Tanin, 2.7.1946; **Aynı Tarihi**, Sa: 152, s. 22.

⁷¹¹ Nihat Erim, “Demokrasi Gaye Midir, Vasıta Mıdır?”, **Ulus**, 30.5.1946.

⁷¹² Ahmet Emin Yalman, “Halk Partisi'nin Aydınlatması İçin Edilen Bir Mesele”, **Vatan**, 1.6.1946.

⁷¹³ Erol Tuncer, **age**, s. 14-15.

Seçim öncesi faaliyetler kapsamında CHP ve DP'nin vatandaşa vaatlerine bakmak, demokrasi tartışmaları ve iç politika açısından aydınlatıcıdır. CHP, seçim propagandasında, 1923 yılından itibaren memleketin edindiği kazanımları dile getirmiş ve her türlü konuda alınan mesafeleri işlemiştir. Şükrü Saracoğlu, 8 Temmuz 1946 tarihinde seçim nedeniyle söylediği nutkunda eğitimden ekonomiye, ulaşımdan dış politikaya, nüfustan sağlık politikasına kadar bütün ana konular hakkında 1923'ten 1946 yılına kadar geçen süreçteki yapılan işlerden söz etmiştir.⁷¹⁴ Aynı zamanda CHP, muhalefet tarafından kendisine yönelik eleştirileri yanıtlama yolunu tutmuştur. 18 Temmuz 1946 tarihinde İnönü, Ankara Radyosu'nda verdiği seçim nutkunda, parti başkanı ve devlet başkanının ayrı olması yönündeki eleştirileri yanıtlamış, bunun anayasa gereği olduğunu söylemiş ve CHP'nin seçimi kazanmadığı ya da milletvekili seçilemediği vakit, Cumhurbaşkanlığı'ndan çekileceğini söylemiştir. Yapılan köy okullarının vatandaşa yük olduğu biçimindeki söyleme de cevap veren İnönü, ilköğretim ve genel olarak eğitim meselesinin Cumhuriyet rejimi için önemli olduğunu izah etmiştir. Toprak Kanunu eleştirilerini ele alan İnönü, bunun sosyal adaletin sağlanması girişimi olduğunu ve büyük toprak sahiplerinin sağduyulu olacağına güvendiğini söylemiştir. Ormanların azaldığı yönündeki eleştirileri yalanlamıştır. Hayat pahalılığı meselesinin İkinci Dünya Savaşı'nın gereği olduğunu söyleyen İnönü, bu konuda düzeltmelerin yapılacağını vaat etmiştir.⁷¹⁵ Bunlara ilaveten CHP'nin propagandasını yapmak amacıyla eski Kadroculardan İsmail Hüsrev Tökin tarafından yayınlanmış bazı eserler dikkati çekmektedir. Bunlardan birinde İsmet İnönü'nün şahsi kişiliği, tarihi misyonu ve ilk öğretim davası, köy enstitüleri, toprak kanunu gibi konular ele alınmış; 1946 yılı CHP ilkeleri izah edilmiştir.⁷¹⁶ Diğerinde CHP'nin tarihi anlatılmış, parti ilkelerinin izahı –DP'nin parti programı ile karşılaştırılarak- yapılmış, güncel meselelere değinilerek DP aleyhine görüşlere yer verilmiştir.⁷¹⁷ Bir diğerinde ise, CHP'nin

⁷¹⁴ **Vatan**, 9.7.1946.

⁷¹⁵ **Ulus**, 19.7.1946.

⁷¹⁶ İsmail Hüsrev Tökin, **İsmet İnönü, Şahsiyeti ve Ülküsü**, Ülkü Basımevi, Ankara 1946.

⁷¹⁷ İsmail Hüsrev Tökin, **Cumhuriyet Halk Partisi'nin Dünya ve Cemiyet Görüşü**, (Genel Esaslar I), Ülkü Basımevi, Ankara 1946.

devletçilik anlayışı izah edilmiş, bu anlayış ile DP'nin iktisat anlayışı karşılaştırılmıştır.⁷¹⁸

Muhalefet için ise aynı durum söz konusu değildir gerek Demokrat Parti gerekse Milli Kalkınma Partisi ve diğer partiler, açık bir beyanname veya yayından daha çok –kendi taraftarı olan gazeteler dışında- söz ile propaganda yapmışlardır. Bu bakımdan miting alanları önemli bir işlev üstlenmiştir. Celal Bayar, 29 Haziran 1946 tarihinde Adana'da yaptığı konuşmada, memleketin iktisadi sistemini eleştirmiş, devletçiliğin devlet kapitalizmine dönüştürüldüğü ve ferdi teşebbüsün yok edildiğini ileri sürmüştür.⁷¹⁹ 30 Haziran 1946 tarihinde Ceyhan halkına seslenen Bayar, devletçiliğin Atatürk zamanında millete hizmet ettiğini; fakat şimdi tersine olduğunu söylemiştir.⁷²⁰ 15 Temmuz 1946 tarihindeki İzmir nutkunda ise, iktidarın demokrasiyi getirmemek için elinden geleni yaptığını söyleyen Bayar, iç politikada vatandaşın değil; sınırlı bir kesimin mutlu edilmeye çalışıldığını ifade etmiştir. İktisadi ve mali sistemi tepeden tırnağa kadar bozulmuş olarak tarif eden Bayar, II. Dünya Savaşı'nda harbe girmemiş memleketlerin, iyi bir idare ile memleket kalkınması için hamle yapmak için fırsat olduğunu; bu fırsatın kaçırıldığını söylemiştir. Bayar, Toprak Mahsulleri Vergisi ve Varlık Vergisi'ni eleştirmiş; bu vergilerin asla zorunlu olmadığını dile getirmiştir.⁷²¹

21 Temmuz 1946 tarihinde seçimler, açık oy-gizli sayım esasına göre yapılmıştır. Seçim sonucunda 63 ilde 465 milletvekili seçilmiştir. Seçime katılan partilerden CHP ve DP dışında milletvekili çıkararak parti olmamıştır. CHP'den 296, DP'den 62, Bağımsızlardan 7 kişi milletvekili olmuştur.⁷²² Parti listesinde bulunup bağımsız seçilmelerinden ve tek adayın farklı illerden aday gösterilmesinden dolayı DP, mecliste 59 kişi ile temsil edilmiştir.

⁷¹⁸ İsmail Hüsrev Tökin, **Cumhuriyet Halk Partisi'nin İktisadi Siyaset Sistemi**, (Genel Esaslar II), Ülkü Basımevi, Ankara 1946.

⁷¹⁹ **Cumhuriyet**, 30.6.1946.

⁷²⁰ **Vatan**, 1.7.1946.

⁷²¹ **Vatan**, 16,17.7.1946.

⁷²² **Vatan**, 25.7.1946. Toker, 1946 seçimleri ile ilgili olarak ilginç bir ayrıntı vermektedir: “*Chp oy pusulasının üzerinde İsmet İnönü'nün fotoğrafı vardı. İktidar, o noktada pek titizdi. Aman basit vatandaş aldatılmasın, İsmet Paşa'ya ait oy pusulası yerine bir başkasını kullanmasın! Onun için Chp pusulalarını, Milli Şef'in portresiyle resimlemişlerdi.*” Metin Toker, **age**, s. 124.

Ahmet Emin Yalman seçim sonuçlarını değerlendirdiği yazısında,⁷²³ milletin CHP'den “*bezgin ve şikayetçi*” olduğunu, “*Demokrat Parti tarafından idare edilmesini tercih ettiğini*” söylemiştir. Necmeddin Sadak, DP'nin umulduğundan fazla başarı elde etmesini, CHP'nin 23 yıldır süren tek parti idaresinde “*çok kalabalık bir hoşnutsuzlar kitlesi ile karşılaşması*” ile izah etmiştir.⁷²⁴

Demokrat Parti, seçimde usulsüzlük yapıldığı gerekçesi ile seçimsen sonra çeşitli mitingler düzenlemiştir. İzmir, Bursa, Adana ve Ankara'da DP'nin itirazlarını içeren mitingler yapılmışsa da 24 Temmuz 1946 tarihinde Sıkıyönetim Komutanlığı, 21 Temmuz seçimlerinin tartışılmasını ve eleştirilmesini yasaklamıştır.

1.2.3. Recep Peker Hükümeti (7 Ağustos 1946- 10 Eylül 1947)

1946 yılı genel seçimlerinden sonra hükümeti kurma görevi Recep Peker'e verilmiştir. Peker, 6 Ağustos 1946 tarihinde hükümeti kurmuştur. Basın, yeni hükümeti olumlu karşılamıştır.⁷²⁵ Türkiye'nin demokratikleşme sürecinde Recep Peker tercihi önemlidir.⁷²⁶ Peker, tek partili rejimin ideolojisine katkıda bulunan önemli bir şahsiyettir. 14 Ağustos 1946 tarihinde 53 olumsuz reyeye karşı 278 oy'la güvenoyu alan Recep Peker hükümeti, demokrasinin otoriter bir tarzla kurulması yoluna gitmiş; bu nedenle kimi uygulama ve kararlarda demokrasi tartışmaları devam etmiştir.

Peker döneminde ekonominin liberalleşmesine yönelik kimi tedbirler alınmıştır. “*7 Eylül Kararları*” olarak ekonomi tarihine geçen ilk devalüasyon, bu dönemde yapılmıştır. Dolar 129 kuruştan 280 kuruşa çıkarılmış; Bunun neticesi olarak enflasyon, kısa sürede büyük oranda yükselmiş, bir ay süre içerisinde temel gıda maddelerinde %100 oranına artış olmuştur.⁷²⁷ İhracatı arttırmak amacıyla

⁷²³ Ahmet Emin Yalman, “Millet Hükümünü Vermiştir”, **Vatan**, 23.7.1946.

⁷²⁴ Necmeddin Sadak, “Millet Karşısında Her İki Tarafın Vazife ve Mesuliyetleri”, **Akşam**, 27.7.1946.

⁷²⁵ Falih Rıfkı Atay, “Yeni Hükümet Kurulmuştur”, **Ulus**, 8.8.1946; Necmeddin Sadak, “Recep Peker Hükümetini Bekleyen Ağır Vazifeler”, **Akşam**, 10.8.1946.

⁷²⁶ Toker'in aktardığından öğrendiğimize göre, Türkiye'ye çok partili hayat sisteminin yerleştirilmesi bakımından Recep Peker ve İsmet İnönü arasında geçen bir diyalog, önemlidir. Demokrat Parti'ye mensup milletvekillerinin muhalefeti nedeniyle İnönü'nün “*Emeklerimiz boşa mı çıkacak?*” biçiminde yakınmasına Peker şöyle yanıt vermiştir: “*Sen merak etme Paşam, biz bunları alıştırırız. Halkı sırayla otobüse bindirmek için turnikeden geçmeye nasıl alıştırdık, sonra turnikeleri kaldırdıysak, bunlara da öyle yapacağız*” Metin Toker, **age**, s. 168.

⁷²⁷ Berkes, 7 Eylül Kararları'nı, Türk ekonomisinin “*Alman ticaret uyduluğundan çıkıp*” “*ABD'nin kurmakta olduğu ölçütlerin ölçülerine dayanan dünya piyasaları*”na uyum sağlaması olarak

yapılan bu girişim, dar gelirli vatandaşları sıkıntıya sokmuştur. Bu arada 9 Eylül 1946'dan itibaren geçerli olmak üzere, savaş yıllarından artakalan bir uygulama olan karne ile ekmek satışına son verilmiştir.⁷²⁸

Peker Hükümeti'nin otoriter yapısı nedeniyle, demokrasi tartışmaları artarak devam etmiştir. Cihad Baban, vatandaşların tek parti sistemine karşı olan küskünlüğünü, "*kırtasiyeciliğe varan devletçilikte ve idarenin halktan tamamen kopması*"yla açıklamıştır.⁷²⁹ Nadir Nadi, CHP içinde kimi parti büyüklerinin "*bir başcavuş zihniyetiyle hareket ederek sağa sola cezalar yağdırmaktan zevk almış*" kişiler olduğunu söylemiştir. DP'nin de bu cezalar neticesinde CHP'den ayrılmış "partiden partililer" olduklarını ifade etmiştir.⁷³⁰ Nadi, milletvekilliği genel seçimlerinde DP'nin başarısının nedenlerini irdelediği yazısında, halkın DP'ye değil; CHP'nin zaafı ve demokrasi hasreti nedeniyle oy verdiğini belirtmiştir. Nadi'ye göre DP, bir an önce gerçek ilke ve vaatlerini oluşturarak halkın karşısına "*sahici bir parti*" olarak çıkmalıdır. CHP ise halka daha da yaklaşmak lüzumuna inanmalıdır. Her işi Şef'e bırakan itaat anlayışından uzaklaşarak demokratik esaslara uymalı; aşağıdan yukarıya tesir etme disiplinini yerleştirmelidir.⁷³¹

Seçimden sonraki tatilin ardından meclis, 1 Kasım 1946 tarihinde İsmet İnönü'nün nutku ile açılmıştır. Bu nutukta İnönü, demokratik hayata geçiş sürecinde tecrübesizliklerden kaynaklı olarak çetin tartışmaların yaşandığını; fakat idare cihazının memleketin huzurunu sağlamayı başardığını söylemiştir. İktidarın "*serbest seçimle tayin olunması ve karşı fikir ve kanaatlerin memleket hayatında serbestçe söylenmesi ve tesir etmesiyle halk idaresinin ilk merhalesi kurulmuştur*" diyen İnönü, fikir ayrılıklarının düşmanlığa dönüşmemesi gerektiğini vurgulamıştır.⁷³²

Demokrasi tartışmaları devam ederken hükümet, solcu-komünist olarak tanımladığı kimi partileri ve yayın organlarını kapatmıştır. 16 Aralık 1946 tarihinde

görmektedir. Niyazi Berkes, **Unutulan Yıllar**, s. 384. Yetkin, Akşam Gazetesi'nin 28 Eylül 1946 tarihli haberinden yola çıkarak Berkes'in görüşünü doğrulamaktadır. Bu haberde "*Beynelmilel Para Sandığı*" (IMF) tarafından Türk parasının 2.20 lira olarak tesbit edildiği belirtilmektedir. Bkz. Çetin Yetkin, **Karşı Devrim**, ss. 327-328. Ayrıca bkz. Kemal Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, 2. Baskı, Afa Yayınları, İstanbul 1996, s. 150.

⁷²⁸ **Akşam**, 9.9.1946; **Cumhuriyet**, 9.9.1946.

⁷²⁹ Cihad Baban, "Küskünlüğün Asıl Sebebi", **Tasvir**, 3.8.1946.

⁷³⁰ Nadir Nadi, "Halk Partisi'ni Kuvveti ve Zâfi", **Cumhuriyet**, 11.8.1946.

⁷³¹ Nadir Nadi, "Netice", **Cumhuriyet**, 15.11.1946.

⁷³² **TBMM ZC**, Dönem 8, Cilt 2, ss. 4-5.

Sıkı Yönetim Komutanlığı⁷³³, Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi ile Türkiye Sosyalist Partisini kapatmıştır. Suad Derviş, Zekeriya ve Sabiha Sertel, Neriman Hikmet, Aram Pehlivanyan, Avadis Aleksiyen, Sabahaddin Ali, Aziz Nesin, Yusuf Ahıskan ve 12 üniversite öğrencisi nezaret altına alınmış; Ses, Nor Or, Yarın, Dost ve Yığın gazetelerinin yayın hayatına son verilmiştir.⁷³⁴

Son gelişmelerle ilgili olarak Nadir Nadi, kısa zamanda büyük inkılaplar geçirmiş olan Türkiye'nin güçsüz kalmaması için "*manevi dayanak noktalarımızı da kuvvetlendirmeyi ihmal etmemeliyiz*" deme gereği duymuştur.⁷³⁵ Necmeddin Sadak, bütün ileri demokrat memleketlerde bu tarz kapatmaların olabileceğini söylemiş, "*asıl maksatlarını gizleyen, yabancı bir devlet hesabına çalışarak memleketin siyasi nizamını meşru yollardan değiştirmeye değil ihtilal vasıtasıyla yıkmaya çalışan teşekküller olduğundan şüphe edilmiş*" olduğu için kimi parti ve yayın organlarının kapatıldığını dile getirmiştir.⁷³⁶ Ahmet Emin Yalman'a göre Komünist faaliyetlerin amacı, Türkiye'de demokrasi macerasını engellemek, Türkiye'nin Batı ile ilişkilerini soğutmak ve Sovyet Rusya ile ilişkilerini bozmaktır.⁷³⁷ Hüseyin Cahit Yalçın, adigeçen parti ve yayın organlarının kapatılması ile demokrasi adına rahat bir nefes alınabileceğini; memlekette anarşi engellendiği için artık hürriyetin yaşanabileceğini ifade etmiştir.⁷³⁸ Ziyad Ebuzziya'ya göre Türkiye'deki solcu cereyanların merkezi Rusya'dır; Rusya ise "*asırlar boyunca Osmanlı İmparatorluğunun yerine kaim olmaya çalışmış tehlikeli bir*" komşu memlekettir. Bu bakımdan solcu cereyanlar "*yurdumuza yerleşmek imkanı bulursa arkasından gelecek şey Rus ordularıdır.*"⁷³⁹ Nitekim tam da bu gündemde mecliste konuşan Emin Soysal, 24 Aralık 1946 tarihinde, Köy Enstitülerin de "*komünist yuvaları*" olduğunu söylemiştir.

⁷³³ Sıkı Yönetim, savaş yıllarının mahsulü olarak ortaya çıkmıştır. 22 Kasım 1940 tarihinde tehlikeli addedilen altı vilayette örfi idare ilan edilerek askeri idare komutanlıkları kurulmuştur. Bu iller İstanbul, Kırklareli, Edirne, Tekirdağ, Çanakkale ve Kocaeli'dir. 19 Mart 1941 tarihinde örfi idare üç ay uzatılmıştır. (Ulus, 20.3.1941; Cumhuriyet, 20.3.1941, Tan, 20.3.1941.) 20 Haziran 1941 tarihinde 6 ay daha uzatılmıştır. (Ulus, 21.6.1941; Cumhuriyet, 21.6.1941; Tan, 21.6.1941.) 12 Aralık 1941'de 6 ay daha uzatılmıştır. (Ulus, 13.12.1941; Cumhuriyet, 13.2.1941; Tan, 13.12.1941.) 12 Haziran 1942'de altı ay daha uzatılmıştır. (Ulus, 13.6.1942; Cumhuriyet, 13.6.1942; Vatan, 13.6.1942.) Uzatmalar bu şekli ile devam ettirilmiştir; ancak 23.12.1947 tarihinde kaldırılmıştır.

⁷³⁴ Cumhuriyet, 17.12.1946; Tasvir, 17.12.1946; Akşam, 17.12.1946.

⁷³⁵ Nadir Nadi, "Yabancı İdeolojilere Karşı", Cumhuriyet, 18.12.1946.

⁷³⁶ Necmeddin Sadak, "Ne Yapmak İstiyorlardı?", Akşam, 19.12.1946.

⁷³⁷ Ahmet Emin Yalman, "Doğru Yol, Vatan, 18.12.1946.

⁷³⁸ Hüseyin Cahit Yalçın, "Son İcraat", Tanin, 20.12.1946'dan **Ayın Tarihi**, Sa: 157, s. 242.

⁷³⁹ Ziyad Ebuzziya, "Sol Cereyanlar Yer Veremeyiz", Tasvir, 23.12.1946

29 Ocak 1947 tarihinde İçişleri Bakanı Şükrü Sökmensüer, mecliste komünist tahriklere karşı yapılan soruşturma hakkında bilgi vermiştir. Sökmensüer, Türkiye'deki komünist faaliyetlerini 1919 yılından itibaren belirli aralıklarla tahlil ettikten sonra savaş yıllarına dair 1940 ve 1941 yıllarında İzmir ve Zonguldak'ta öğrencilerden oluşan komünist gruplarının yakalandığını; 1943 yılında Hamidiye Köy Enstitüsü'nde yine benzer bir grubun var olduğunu; 1944 Yılında Ankara Yedek Subay Okulunda, Karabük'te ve Akhisar'da özellikle öğrenciler arasında Marksist eğilimlilerin bulunduğunu söylemiştir. 1945 yılından itibaren ise, Türkiye'de demokrasinin gelişmesi ile birlikte komünist faaliyetlerin arttığını belirten Sökmensüer, Tan Gazetesi, Yurt ve Dünya Dergisi ile Adımlar Dergisi neşriyatını, Şefik Hüsnü'nün Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi'ni kurmasını, Esat Adil'in Türkiye Sosyalist Partisi'ni kurmasını, edebiyat ve şiir hayatında özellikle Nazım Hikmet'in sanat kisvesi altında komünizme hizmet ettiğini örnek vermiştir. Bu tarz faaliyetlerin Sovyetler ile yakından alakalı olduğunu söyleyen Sökmensüer, Türkiye'nin yeni demokrasi hamlesinden faydalanılarak işçi tahakkümüne dayalı sosyalist düzen özlemi içinde oldukları için sıkıyönetim tarafından *"isabetli bir şezişle"* adalete teslim edildiklerini ifade etmiştir.⁷⁴⁰

Dış politika gelişmelerine de paralel biçimde seyreden Komünist suçlaması, Demokrat Parti ileri gelenlerinin Tan Gazetesi başyazarları ve Niyazi Berkes'in de isminin geçtiği *"Görüşler"* adlı dergide yazı yazacaklarını duyurmalarının ardından, Demokrat Parti'ye de yapılmıştı. Nitekim Toker, anılarında Türkiye'de iç politikaya dair bir gelişmenin önlenmesi istendiğinde *"komünist"* suçlamasının CHP tarafından icad edildiğini şu şekilde ifade etmiştir:

*"Bu Moskovacılık suçlaması, demokrasi tarihimizde ilk defa, CHP militanları ve fanatikleri tarafından DP'ye karşı icad edildi... Gelişmesini önlemek istedikleri DP hakkında hemen 'komünistlik' isnadını yapıştırıyorlardı"*⁷⁴¹

⁷⁴⁰ TBMM ZC, Dönem 8, Cilt 4, ss. 66-76.

⁷⁴¹ Metin Toker, *age*, ss. 110-111. Niyazi Berkes, Sökmensüer'in bu konuşmasını ele aldığı yazısında, "Komünist" suçlamasının bir gelenek olarak daha sonraki iktidarlara miras olarak devredildiğini şu şekilde ifade etmiştir: *"Türkiye'de demokratik özgürlükler kazanma uğruna yapılan çabalara karşı silah olarak komünizm damgası ile saldırma (ve iktidarda bulunan bir hükümet ve parti desteği ile saldırma) geleneği, Sökmensüer'in bu söylevi ile başlamıştır... (Sökmensüer'in bu söylevi) daha*

Sökmensüer'in bahsettiği yayınlarda makale kaleme alan Niyazi Berkes, Pertev Naili Boratav, Behice Boran gibi hocaların solcu olduğu ve üniversiteden atılmaları için kimi sağ görüşlü öğrenciler, 1 Mart'ta 1947 tarihinde Milli Eğitim Bakanlığı'na dilekçe vermişlerdir. 5 Mart 1947'de DTCF'nin 108 öğrencisi de, hocalarını savunan dilekçelerini Milli Eğitim ve İçişleri Bakanlığı'na sunmuşlardır. 7 Mart 1947 tarihinde üniversite senatosu, DTCF'deki Boran, Berkes ve Boratav hakkında soruşturma açılmasına karar vermiştir. 8 Mart 1947 tarihinde Kuvvet Gazetesi'nde yayınlanan beyanatında, Fuat Köprülü, "*İleri fikirler diye ad takınarak adeta bir moda haline getirilmek istenen totaliter ve hürriyet düşmanı telakkiler karşısında Türk gencinin hareketsiz kalmaması tabidir*" demiştir.⁷⁴²

18 Aralık 1946 tarihindeki meclis görüşmelerinde söz alan Adnan Menderes, özellikle memleketin iktisadi durumunu eleştirmiştir. Menderes'ten sonra konuşan Başbakan Recep Peker, "*Demokrat Parti adına dinlediğiniz Adnan Menderes'in sesinde kötümser ve psikopat bir ruhun mariz karanlıklar içinde şanlı bir milletin ve arkada bıraktığı karanlıklardan azametli şan ve şerefli bir istikbale gitmek azminde bulunan kudretli bir devletin hayatını bir boşluk halinde ifade eden ruh haletinin akislerini dinledik*" demiştir.⁷⁴³ Bunun üzerine Demokrat Partili milletvekilleri meclisi terk etmişlerdir.

Nadir Nadi, DP'nin meclisi terk etmesini hatalı bularak, CHP'nin muhalefetten ufak tefek itiraz ve dileklerle hükümeti tebrik etmesini beklediğini söylemiş; muhalefetin eleştirilerine "*tahammül edilemeyecekse demokrasiden bir an önce vazgeçmek lazımdır. Boşuna zaman kaybetmiş oluruz*" demiştir.⁷⁴⁴

9 gün boyunca meclise gelmeyen DP milletvekilleri İsmet İnönü'nün araya girmesi ile 27 Aralık 1946 tarihinde meclise gelmişlerdir. Türk basını, İsmet İnönü'nün mecliste oluşan gerginliğin devam etmemesi için "*partilerüstü*" pozisyonda müdahale ettiğinden övgüyle bahsetmiştir. Nadi, demokratik sistemin kendisinden doğan krizin uygun bir biçimde çözüldüğünü ifade etmiştir.⁷⁴⁵ Sadak,

sonraki hükümetlere 'muhkemleşmiş bir kazıye' olarak klasikleştirilmiş şekli ile bıraktığı miras olmuştur." Niyazi Berkes, **Unutulan Yıllar**, s. 373.

⁷⁴² İlhan E. Darendelioğlu, **Türkiye'de Milliyetçilik Hareketleri**, Toker Yayınları, 1968, s. 167.

⁷⁴³ **TBMM ZC**, Dönem 8, Cilt 3, ss. 23-24.

⁷⁴⁴ Nadir Nadi, "Demokrasiye Veda Mı?", **Cumhuriyet**, 20.12.1946.

⁷⁴⁵ Nadir Nadi, "Kriz Bitti", **Cumhuriyet**, 28.12.1946.

hükümet ile DP arasındaki anlaşmazlığın İsmet İnönü'nün müdahalesi ile çözüldüğünü belirtmiştir.⁷⁴⁶ Baban, İsmet İnönü'nün müdahalesi ile demokrasinin bir sınavdan başarı ile çıktığını dile getirmiştir.⁷⁴⁷ Bundan sonra İnönü'nün partiler üstündeki rolüne dair çeşitli yazılar görünecektir. Bu süreçte Nihat Erim'in bir makalesi önem arz etmektedir. Erim, “*Ya bu deveyi gütmeli, ya...*” başlıklı yazısında İnönü'nün partilerüstü pozisyonuna dikkat çekmiş, CHP başkanı olması ile hakem rolü üstlenmesinin doğal olduğunu vurgulamıştır. İnönü'nün tebliği ile partiler arasında yepyeni bir zihniyetin doğduğunu dile getiren Erim, şöyle demiştir:

*“Sayın İnönü'nün son tebliğinden çıkan bir diğer mana da şudur: Girdiğimiz yoldan dönüş yoktur. Türkiye için surf şahıs otoritesine dayanan Asyaî sisteme tekrar dönmek kaçınılacak bir felaket sayılmalıdır. Kendi kendimize vereceğimiz parola şu olmalıdır: Ya bu deveyi gütmeli, ya bu diyardan gitmeli! Bu deveyi el birliği ile güdeceğiz.”*⁷⁴⁸

Sadak, DP'nin Birinci Kongresi'nin toplanacağı gündeminin oluştuğu sırada, CHP ilkelerinin tek parti gereğine göre kurulmuş olduğunu, bu nedenle Milli Şef etrafında birleşme fikrinin farklı anlamlara gelecek idealleri de içinde barındırmasının normal olduğunu belirtmiştir. Sadak, kanaat birliği olmadığını söylediği Demokrat Parti'yi “*prensiplerin değil, sadece muhalefet arzusundan doğmuş, kanatları ne olursa olsun bütün muhalif zihniyeti etrafında toplamış, geçici bir parti*” olarak nitelemiştir. Demokrat Parti'ye destek olan vatandaşların politik eğilimini “*C. Halk Partisi dışında kalmak isteyen her kafada vatandaşın sadece muhalefet zevkini tatmin eden bir sığınak*” olarak tarif etmiştir.⁷⁴⁹

7-11 Ocak 1947 tarihleri arasında Demokrat Parti Birinci Kongresi yapılmıştır. Kongre açılış konuşmasını yapan Celal Bayar, “*herhangi bir partinin görüşü olmaktan daha ileri vicdanda şuurlanan davalar*” olarak gördüğü, demokrasiye geçilmesi ile birlikte anayasaya aykırı kalan bazı kanunların kaldırılması, idare cihazının partilerin dışında çalışması, seçim kanunda değişiklik yapılması ve devlet başkanlığı ile parti başkanlığının ayrılması hususlarını dile getirmiştir.⁷⁵⁰ Kongrede,

⁷⁴⁶ Necmeddin Sadak, “Büyük Şefin Büyük Hareketi”, **Akşam**, 28.12.1946.

⁷⁴⁷ Cihad Baban, “Demokrasi Ağır Bir İmtihan Daha Atlattı”, **Tasvir**, 28.12.1946.

⁷⁴⁸ Nihat Erim, “Ya Bu Deveyi Gütmeli, Ya ...”, **Ulus**, 30.12.1946.

⁷⁴⁹ Necmeddin Sadak, “Karşılıklı İki Partinin Bugünkü Durumları”, **Akşam**, 4.1.1947.

⁷⁵⁰ **Bütün Tafsilat ve Akisleriyle Demokrat Partinin 1 inci Büyük Kongresi**, s. 5-16, 21.

bahsedilen bu istekler yerine getirilmezse, muhalafetin “*sine-i millete*” döneceğine dair “*Hürriyet Misakı*” adı verilen bir bildirgede imzalanmıştır.

Cihat Baban, Hürriyet Misakı’nı Türkiye’de demokrasiyi yerleştirmek için zorlukları mağlup etmek amacıyla “*bir vesika bir hesaplaşma*” olarak değerlendirmiştir.⁷⁵¹ Falih Rıfkı Atay ise, “*boş gevezelik*” olarak nitelendirmiştir.⁷⁵² Necmeddin Sadak, DP’ye mensup kişilerin de uzun yıllar tek parti yönetimi içerisinde bulduklarını belirtmiş; DP’nin kullandığı “*CHP, tek parti; DP, demokrasi istiyor*” argümanını eleştirmiştir.⁷⁵³

1947 yılı Şubat ayında yapılan muhtarlık seçimleri, muhalefet-iktidar mücadelesinde bir başka problem yaratırken Nisan ayında iki parti arasındaki İzmir mitingi meselesi gerginlikleri tırmandırmıştır. DP’nin İzmir’de miting yapacağını ilan etmesinin ardından İzmir’e gelen Recep Peker, burada CHP’nin bir miting yapacağını ilan etmiştir. DP’nin İzmir mitingini etkisiz hale getirmek için bir *gövde gösterisi*” mahiyetini taşıyan bu olay, DP’liler tarafından eleştirilmiştir. Peker, İzmir Halkevi’nde yaptığı konuşmada, muhalefeti eleştirerek seçime katılmanın her siyasi partinin ödevi olduğunu söylemiş ve İstiklal Mahkemeleri’nin henüz kaldırılmadığını hatırlatmıştır.⁷⁵⁴

Gerilen muhalefet-iktidar ilişkilerini yumuşatmak için, bir yıldan fazla süredir çeşitli basın organlarında dillendirilen Cumhurbaşkanı’nın partiler üstü konumda olmasına yönelik öneriler, 12 Temmuz 1947 tarihinde İsmet İnönü tarafından yayınlanan beyanname ile hayata geçmiştir. Beyanname’de İnönü hem Celal Bayar hem Recep Peker’le görüşüp fikirlerini aldığını belirtmiştir. Bayar’ın muhalefetin iktidar tarafından baskı altında tutulduğu iddiasına karşı Peker’in aksi beyanatta bulunarak DP’lilerin huzuru bozacak tahriklerde bulduklarını iddiasında

⁷⁵¹ Cihat Baban, “Demokrat Parti Kongresi”, **Tasvir**, 8.1.1947.

⁷⁵² Falih Rıfkı Atay, “Döndükten Sonra”, **Ulus**, 7.2.1947.

⁷⁵³ Necmeddin Sadak, “Tek Parti, Tek Şef Sistemini Deviren Demokrat Partisi”, **Akşam**, 11.3.1947. Sadak, aynı yerde Demokrat Partisini kuranların uzun yıllar tek parti sisteminin içinde idari görevler almış oldukları için, CHP tek parti istiyor, DP çok parti istiyor argümanını eleştirmektedir.

⁷⁵⁴ Kemal Karpat, **age**, ss. 158-159; Cem Eroğul, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, 3. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara 1998, s. 53.

bulduğunu belirten İnönü, “*kanuni bir parti*” olarak tarif edilen DP’nin “*iktidar partisinin şartları içinde çalışmasını temin etmek*” gerekliliğini vurgulamıştır.⁷⁵⁵

Beyannamenin ardından basında da Türk demokrasisinde İsmet İnönü’nün hakemlik vasfına işaret eden yazılar kaleme alınmıştır. Nihat Erim, İnönü’den yalnız şu partinin değil, bütün rejimin faydalanması gerektiğini söylemiş, partiler liderlerinin başları dara geldiği anda onun masası etrafında toplanmasını salık vermiştir.⁷⁵⁶ Fuat Köprülü, artık İnönü’nün “*muhalefet partisine cephe almış bir şahsiyet değil*”, “*tarafsız kalmağa azmetmiş ve böylece parti mücadeleleri üstüne yükselmiş tarihi bir şahsiyet*” olduğunu belirtmiş; “*yeni hüviyeti ile her iki partinin de müşterek malı*” olduğunu ifade etmiştir.⁷⁵⁷ Asım Us, artık “*çok partili demokrasi hayatının doğum devrinin anormal şartları içinde geçen ilk safhası bu beyanname ile kapanıyor ve karşılıklı saygıya dayanan yeni bir safhası açılıyor*” demiştir.⁷⁵⁸

Bu beyanname bir anlamda, İnönü’nün Milli Şeflik’ten Cumhurbaşkanlığı’na geçişi olarak değerlendirilebilir. 12 Temmuz Beyannamesi’ne kadar geçen 1-1,5 yıllık süreçte demokrasi tartışmalarında ele alınan İnönü’nün partiler üstü konumu, olumlu görülmemiştir. İnönü, 1 Kasım 1945’te sadece konunun görüşülmesi gerektiği yönünde görüş bildirmiş; fakat İnönü’nün partilerüstü pozisyonda olmasını isteyenleri de suçlar beyanatta bulunmuştur. Bunun üzerine fiili hayatta çok partili demokrasi görünümü olmuş olsa bile basında da totaliter rejimlere yakın yazılar kaleme alınmış; hükümet uygulamaları da bu yönde olmuştur.⁷⁵⁹ 12 Temmuz

⁷⁵⁵ Karpat’a göre 12 Temmuz Beyannamesi ile İnönü, muhalefet ile hükümet arasındaki ilişkilerin yeni esaslara dayandırılmasını belirtiyor ve hükümetin görüşünden uzaklaşarak muhalefetin görüşüne yakınlaşıyordu. Kemal Karpat, *age*, s. 166. Uyar, 12 Temmuz Beyannamesi ile İnönü’nün hem hükümete hem de muhalefete “*kendini kabul ettirmeyi ve kendisinin, onların üstünde olduğu havasını yaratmayı amaçladığını*” söylemektedir. Hakkı Uyar, *age*, s. 353. 12 Temmuz Beyannamesi’nin tahlili için bkz. Cezmi Eraslan, “Türkiye’de Çok Partili Siyasi Hayatın Kurulmasında Bir Dönüm Noktası: 12 Temmuz (1947) Beyannamesi”, *Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt 6, Sa. 22, Ankara 1998, s. 141-157.

⁷⁵⁶ Nihat Erim, “Cumhurbaşkanı İnönü Beyannamesi”, *Ulus*, 12.7.1947.

⁷⁵⁷ Fuat Köprülü, “Son Tebliğin Büyük Manası”, *Kuvvet*, 12.7.1947’den *Ayın Tarihi*, Sa: 164, s. 35.

⁷⁵⁸ Asım Us, “Cumhurbaşkanımızın Parti Münasebetleri Hakkındaki Kararı”, *Vakit*, 13.7.1947’den *Ayın Tarihi*, Sa: 164, s. 37.

⁷⁵⁹ Barutçu, Nihat Erim’in ağızından İsmet İnönü’nün görüşünü şöyle aktarmaktadır: “*O (İnönü), bitaraf ve hakem mevkiinde olunca vicdanı rahat edecekmış. 12 temmuz beyannamesinden sonra bütün millet O’nun etrafında toplanmış, evvelce gezerken kimse aldırış etmediği halde 12 temmuz’dan sonra her gittiği yerde halkın tezahüratıyla karşılanması bunun delili imiş. Paşa artık kati kararını vermiştir. Ve artık rücu bahis mevzu değildir. Demokrasi kahramanlığını da muhalefete vermek yerinde olamaz. Bizim daha çok demokrasi taraftarı görünmemiz lazımdır. Antidemokratik ne kadar usul, kanun varsa muhalefete takaddüm ederek biz ortaya çıkarıp düzeltmeliyiz. Hürriyet silahını da onların elinden almalyız*” Faik Ahmet Barutçu, *age*, C 2, ss. 828-829.

1947’de artık İnönü’nün de partiler üstü konumu kabul etmesinin ardından basında yer alan “Şeflik” tabiri de birden kesilmiştir. Bu tarihten sonra yazıların büyük bir kısmında kullanılan tabir, “*Milli Şef*” yerine “*Cumhurbaşkanı*” olmuştur. Bu bakımdan, her ne kadar 1946 yılı, Türkiye’nin çok partili siyasal sistemi kabul ettiği ve tek dereceli seçim sistemini uyguladığı bir yıla da, 1947 yılında yayınlanan 12 Temmuz Beyannamesi’nin ardından, fiili olarak çok partili siyasal hayat başlamıştır denilebilir. Nitekim Nihat Erim, şöyle bir tesbitte bulunmaktadır:

*“1945’ten Cumhurbaşkanımızın 12 Temmuz tarihli beyannamesine kadar geçen devri, bir alışma yahut zaruri sayılması gereken intikal devri olarak kabul etmekteyiz. Artık bu devir kapanmış, normal devir başlamıştır. Demokratik hayatın tek mil icaplarını, umumiyetle rejim için ve tahsisen partiler bakımından düşünmek, meydana çıkarmak ve tatbik etmek zamanı gelmiştir.”*⁷⁶⁰

Emrullah Nutku ise şöyle demektedir:

*“Bu açık demeciyle İnönü, artık kesin olarak partilerüstü tutumunu bütün millete iylan etmiş bulunuyor. Bu, çok partili demokrasimiz için mutlu bir aşamadır. İnönü’nün bu sözleri, bizim için güzel bir belgedir.”*⁷⁶¹

Asım Us’un ise Halk Partisi üzerinden konuyla ilgili tespiti şöyledir:

*“12 Temmuz beyannamesine kadar Halk Partisi bir milli birlik teşekkülü idi. Cumhurreisi, parti başkanlığı vazifesini bırakıp partiler arasında bir hakem vaziyeti almasıyla Halk partisinin bu karakteri sona ermiştir. Şimdi Halk partisi sadece iktisadi ve siyasi hedefler güden bir teşekkül olmuştur... Artık Halk partisi tarihi ve gayri mesul şahsiyetlerin önderliği ile idare edilen bir siyasi mekanizma olmaktan çıkmış, sadece kanuni bir siyasi parti haline gelmiştir.”*⁷⁶²

12 Temmuz Beyannamesi’nin yayınlandığı gün, Türk-Amerikan Antlaşması’nın da kabul kutlamaları yapılmıştır. Benice, bunu iki önemli olayı, mutlu bir tesadüf olarak değerlendirmiştir:

⁷⁶⁰ Nihat Erim, “Prensip, Metodlar ve Şahıslar”, *Ulus*, 3.8.1947.

⁷⁶¹ Emrullah Nutku, *Demokrat Parti Neden Çöktü ve Politikada Yitirdiğim Yıllar (1946-1958)*, Fakülteler Matbaası, İstanbul 1979, s. 58.

⁷⁶² Asım Us, *Hatıra Notları*, ss. 713-714; 719-720.

*“Birleşmiş Milletler Kurulu ruh ve zihniyetine tam uygun ve ayarlı olarak Türkiye ile Amerika arasında imzalanan anlaşma vatan emniyetini korumasını, ekonomik alanda kuvvetlendirilmesini temin edeceği gibi İnönü rehberliğinde hızlandırılan demokratik inkişaf da memleketin kalkınmasını, partilerin karşılıklı bir anlayış ve işbirliği zihniyeti içinde millete ve her türlü insanlık hakkının teminat altında tutulmasına faydalı olmasını sağlayacak ve gerçek anlamında demokratik rejimin gelişmesini temin edecektir.”*⁷⁶³

Toker, 12 Temmuz akşamı İnönü’nün Amerikalı siyaset adamları ile görüşmesini ele alarak şöyle demiştir:

*“İnönü, o akşamüstü ... mesut görünüyordu. 12 Temmuz beyannamesi ile bir ‘askeri diktatör’ değil; bir ‘milli lider’ şahsiyeti kazandığına inanıyor ve Amerikalıların bu farkı anlayacaklarını ümit ediyordu.”*⁷⁶⁴

12 Temmuz Beyannamesi’nin ardından, son bir yıldır muhalefet tarafından dile getirilen ve demokrasi adına iyileştirmeleri konu alan kimi önerilerin, artık iktidar tarafından dile getirildiği gözlenmektedir. Özellikle Nihat Erim, 17 Temmuz 1947 tarihinde *“Anayasa Meselelerimiz”* başlığı altında başladığı yazı dizisinde konuyu ele almıştır. Türkiye’nin anayasalaşma sürecine dair bilgiler verdiği makale dizisinin sonunda, Türkiye’nin artık *“kuvvetli şahıslara dayanan rejimlerden”* kaçınması gerektiğini ifade etmiş ve DP ile CHP’nin uzlaşacağı yeni bir anayasa yapılması gerekliliği üzerinde durmuştur.⁷⁶⁵

Erim’in dile getirdiği bu meseleyi Necmeddin Sadak, henüz Mart ayında dile getirmiş; CHP Yüksek Divanı’nda günlerce tartışma yapılarak parti programı ve ana prensiplerin yeniden gözden geçirildiğini duyurmuştur.⁷⁶⁶ Bu süreçte Hüseyin Cahit Yalçın, anayasanın bir takım değişikliklere muhtaç olduğunu belirtmiş; bunun bir parti meselesi değil, bir memleket meselesi olduğunu, bu nedenle iktidarla muhalefet arasında karşılıklı güven sağlandıktan sonra bırakılması gereğinden söz etmiştir.⁷⁶⁷ Nadi, şimdiki anayasanın tam manasıyla tatbik edilmediğini, ne ikinci bir

⁷⁶³ Etem İzzet Benice, “Türk-Amerikan Anlaşmasının İmzasındaki Mesut Tesadüf”, Son Telgraf, 14.7.1947’den **Ayın Tarihi**, Sa: 164, s. 41.

⁷⁶⁴ Metin Toker, **age**, s. 199.

⁷⁶⁵ Nihat Erim, “Anayasa Meselelerimiz VII”, **Ulus**, 25.7.1947.

⁷⁶⁶ Necmeddin Sadak, “Tek Parti, Tek Şef Sistemini Deviren Demokrat Partisi”, **Akşam**, 11.3.1947.

⁷⁶⁷ Hüseyin Cahit Yalçın, “Anayasada Tadilat Meselesi”, Tanin, 26.7.1947’den **Ayın Tarihi**, Sa: 164, s. 53.

anayasaya ne de ikinci bir meclise gerek olmadığını ifade etmiştir.⁷⁶⁸ Hüseyin Cahit Yalçın, demokrasinin gereği olarak cumhurbaşkanlığı ve parti başkanlığının birbirinden ayrılması gerektiğini belirtmiş; Demokrat Parti'nin asıl amacının “İsmet İnönü'nü Halk Partisi başkanlığından uzaklaştırmak suretiyle Halk partisini zayıf düşürmek ve ekseriyeti ele geçirmek” olarak izah etmiş ve “muvazeneli ve kontrollü bir demokratik rejim vücuda gelsin diye çalışırken bütün inkılabımızın kaynağı olan Halk Partisini sıfıra indirmeyelim” demiştir.⁷⁶⁹ Necmeddin Sadak, “gerçek bir demokrasinin yerleşmesi için” İnönü'nün parti başkanlığından çekilmesi gerektiği temennisini dile getirmiştir.⁷⁷⁰ Yavuz Abadan, CHP'nin “halkçı, layık, devletçi, cumhuriyetçi ve inkılapçı hüviyetinden birini kaybetmeden” prensiplerini yeni hayatın şartlarına ayarlaması gerektiğini söylemiştir.⁷⁷¹ Necmeddin Sadak, anayasanın “tek parti anayasası” olduğunu belirterek Demokrat Parti'nin “anayasaya aykırı olmamak kaygısıyla aynı prensipleri kendisine de program diye almak zorunda kalmış” olduğunu ifade etmiştir. Anayasada yer alan devletçilik bahsini ele alan Sadak, “tam liberal ekonomi taraftarı bir hükümetin iş başına geçmesinin yasak olması akla sığar mı?” diye sormuş ve “tam bir demokrasiyi, geniş ve derin anlayışta hürriyetleri temin etmek, cumhuriyet rejimini çok partili parlamento hayatının gerektirdiği ahenge uydurmak için anayasanın bazı tadillere muhtaç olduğu”nu dile getirmiştir.⁷⁷²

11 Ağustos 1947 tarihinde Faik Ahmet Barutçu'nun CHP Yedinci Büyük Kurultayı'nda ele alınacak meselelere dair bir beyanatı basına yansımıştır.⁷⁷³ Bu beyanatta, Parti Genel Başkanı'nın Cumhurbaşkanı olduğu takdirde, o partinin fiili idaresinin Parti Genel Başkan Vekili'ne verileceği; Hükümet Başkanlığı ile Parti Genel Başkan Vekilliği'nin birleşip birleşmeyeceği konusunun kurultaydaki görüşler çerçevesinde olgunlaşacağı; anayasa değişikliğinin hiçbir şekilde tasavvur edilmediği ve devlet idaresinin partilere karşı eşit mesafede olması gerektiği dile getirilmiştir.

⁷⁶⁸ Nadir Nadi, “Anayasa Tartışmaları”, **Cumhuriyet**, 27.7.1947.

⁷⁶⁹ Hüseyin Cahit Yalçın, “Başkanlıklar Meselesi”, Tanin, 8.8.1947'den **Ayın Tarihi**, Sa: 165, s. 31.

⁷⁷⁰ Necmeddin Sadak, “Yeni Bir Devrim Arifesinde Miyiz?”, **Akşam**, 8.8.1947.

⁷⁷¹ Yavuz Abadan, “Halk Partisi Kurultayına Doğru”, Memleket, 8.8.1947'den **Ayın Tarihi**, Sa: 165, s. 34.

⁷⁷² Necmeddin Sadak, “Anayasa Tadil Edilmeye Muhtaç Mıdır?”, **Akşam**, 9.8.1947.

⁷⁷³ **Ulus**, 11.8.1947.

Hüseyin Cahit Yalçın, Faik Ahmet Barutçu'nun konuşmasına değindikten sonra, CHP Büyük Kurultayı'nda Cumhurbaşkanlığı'nın Parti Başkanlığı'ndan ayrılacağını ve İnönü'nün parti işlerinin idaresini başkan vekiline fiili ve kati surette bırakacağını söylemiştir.⁷⁷⁴ Nihat Erim, İnönü'nün iktidar ve muhalefet partileri arasında tarafsız kalması ve gerekince iki tarafa hakemlik etmesi konusunu “*memleket efkarının isteği*” olarak belirtmiştir.⁷⁷⁵ Nadir Nadi, siyasi hayatta meydana gelen son olaylardan sonra, İnönü'nün partiler üstü hakem rolüne ilişkin, Atatürk'ün de “*karşısında münakaşadan kaçan her dediğini kayıtsız haklı bulan adamlardan hoşlanmaz*” olduğunu izah eden, Şeflik rejimini yeren ve yeni demokratik hareketlere meşruiyet atfeden bir yazı yazmıştır.⁷⁷⁶

Demokratikleşme adına bu tarz gelişmeler ve değerlendirmeler olurken CHP içinde, bu yenilikleri hazmedemeyen bir grubun belirlediğine dair çeşitli yazılar kaleme alınmıştır. Falih Rıfkı Atay, muhalefetin bir hamlesi olarak nitelediği bu tasnifi, halka iktidarın ikiye bölünmüş olarak gösterilmesi biçiminde yorumlamıştır.⁷⁷⁷ Hüseyin Cahit Yalçın, CHP içinde “*mutediller*” ve “*müfritler*” diye bir nitelemenin yapılmasını “*basit*” olarak görmüş; fikir ihtilafının her zaman olabileceğini söylemiştir.⁷⁷⁸ Yalçın, “Halk Partisi bloku içinden bir Demokrat Partisi çıktı. Daha başka partiler çıkacak mıdır? Yoksa yalnız bir Halk Partisi ile mi kalacağız?” diye sormuş, kanaatini “*Cumhuriyet Halk Partisi inkılap esaslarına taraftar, radikal, cumhuriyetçi ve ileri bir liberal parti siması altında yaşayacaktır*” biçiminde dile getirmiştir.⁷⁷⁹ Asım Us, “*Halk partisi içinde müfrit denilen zümreye hükümetçiler, mutedil denilen zümreye de tenkitçiler demek daha doğru olur*” demiştir.⁷⁸⁰ Necmeddin Sadak, “bu memlekete en büyük hizmetleri etmiş yirmi beş yıllık idare ve partiye karşı biriktiğini birdenbire fark ettiğimiz geniş hoşnutsuzluk” nedeniyle artık eski tek partili sisteme dönülemeyeceğini söylemiştir.⁷⁸¹ Nadir Nadi,

⁷⁷⁴ Hüseyin Cahit Yalçın, “Halk Partisi Teşkilatında Değişiklik”, Tanin, 12.8.1947'den **Ayın Tarihi**, Sa: 165, s. 42.

⁷⁷⁵ Nihat Erim, “Fikirler Billurlaşma Yolunda”, **Ulus**, 12.8.1947.

⁷⁷⁶ Nadir Nadi, “Bekliyoruz”, **Cumhuriyet**, 13.8.1947.

⁷⁷⁷ Falih Rıfkı Atay, “Neler Olacakmış Neler”, **Ulus**, 9.8.1947.

⁷⁷⁸ Hüseyin Cahit Yalçın, “Kabine Hakkındaki Hücumlar Münasebetiyle”, Tanin, 14.8.1947'den **Ayın Tarihi**, Sa: 165, s. 47.

⁷⁷⁹ Hüseyin Cahit Yalçın, “Halk Partisinin Geçirdiği İmtihan”, Tanin, 15.8.1947'den **Ayın Tarihi**, Sa: 165, s. 49.

⁷⁸⁰ Asım Us, “Hükümetçiler ve Tenkitçiler”, Vakıf, 29.8.1947'den **Ayın Tarihi**, Sa: 165, s. 69.

⁷⁸¹ Necmeddin Sadak, “Memlekette Siyasi Emniyetin Yerleşmesi Lazımdır”, **Akşam**, 30.8.1947.

gündemde olan artık tek parti istemiyoruz, şef istemiyoruz, halk kendi kendini yönetecek, biçimindeki sözleri eleştirmiş; halkın “-şef istemiyoruz, diye bağırırken bile bir şefin etrafında toplanmadan” yapamadıklarını ifade etmiştir.⁷⁸²

5 Eylül 1947 tarihinde Recep Peker, hükümeti düşürüp yeniden kurmak yerine kabinesinde 6 bakan birden değiştirmiştir. Basın, bu durumu hep birlikte eleştiren yazılar yazmıştır.⁷⁸³ Nitekim Peker, 9 Eylül 1947 tarihinde istifa etmiştir.⁷⁸⁴ İnönü, 10 Eylül 1947 tarihinde yeni hükümeti kurma görevini Hasan Saka'ya vermiştir.

Basında Peker Hükümeti'nin değişikliği iki farklı bakış açısına göre değerlendirilmiştir. İlkine göre demokrasi bir zafer daha kazanmıştır. Totaliter yapı ve şeflik sisteminin adet edindiği uygulamaları Peker'in iktidarı döneminin kararlarında gören kimi basın mensupları, özellikle 7 Eylül kararlarını eleştirerek, yeni hükümetin, daha liberal ve halkı rahatlatacak önlemler alması gerekliliğini dile getirmiştir. Diğeri ise, Recep Peker'in demokrasiye geçiş sürecini sağlayan bir hükümet götüğü için takdir edilmesi gerektiğinden bahsetmektedir.⁷⁸⁵

Bu süreçte “35'ler Hareketi”nin lideri konumundaki Nihat Erim'in değerlendirmesi ise şu şekilde olmuştur.

*“Parti grubunda büyük bir oy alarak, bunu da devlet reisine karşı kullanmak sevdasına düştü diye, Cumhurbaşkanı O'nun bu kaprisine alet olamazdı.”*⁷⁸⁶

Erim, ertesi gün yazdığı yazıda ise Peker'in totaliter zihniyette olduğu; fakat 12 Temmuz Beyannamesi'nin ardından Türkiye'de böyle bir zihniyete yer verilemeyeceğini ifade etmiştir.⁷⁸⁷

⁷⁸² Nadir Nadi, “Aman, Dikkat Edelim”, **Cumhuriyet**, 4.9.1947.

⁷⁸³ Necmeddin Sadak, “Değişlik Lazımdı, Fakat Şekli Bu Değildi”, **Akşam**, 6.9.1947; Nadir Nadi, “Açık Konuşalım”, **Cumhuriyet**, 7.9.1947; Hüseyin Cahit Yalçın, “Kabinede Değişiklik”, Tanin, 6.9.1947'den **Ayın Tarihi**, Sa: 166, s. 33; Hüseyin Cahit Yalçın, “Kabinedeki Değişiklikler Münasebetiyle, Bir Vatandaş Gözü İle”, Tanin, 7.9.1947'den **Ayın Tarihi**, Sa: 166, s. 35.

⁷⁸⁴ Karpat, bu istifayı 12 Temmuz Beyannamesi'nin doğal bir sonucu olarak görmekte ve konuyla ilgili olarak şöyle demektedir: “Bu istifa ile politik güvensizlik ve iktidarda kalabilmek için özel tedbirler alma devri kapanmış oluyor ve Türkiye'nin politika hayatında yeni bir safha açılıyordu” Kemal Karpat, **age**, ss. 171-172.

⁷⁸⁵ Falih Rıfkı Atay, “Hükümette Değişiklik”, **Ulus**, 11.9.1947; Nadir Nadi, “Şahıs Değil Zihniyet”, **Cumhuriyet**, 11.9.1947; Hüseyin Cahit Yalçın, “Kabinenin Değişmesi”, Tanin, 11.9.1947'den **Ayın Tarihi**, Sa: 166, s. 43.

⁷⁸⁶ Nihat Erim, “Bay Peker ve Meselesi”, **Ulus**, 5.12.1947.

⁷⁸⁷ Nihat Erim, “Bay Peker ve Meselesi”, **Ulus**, 6.12.1947.

1.2.4. Hasan Saka Hükümeti ve Cumhuriyet Halk Partisi 7. Büyük Kurultayı

Hasan Saka, hükümetini 10 Eylül 1947 tarihinde sunmuştur. Halihazırda gündemde olan İnönü'nün parti başkanlığından ayrılacağı, yeni demokratik kararların alınacağı tartışmaları, CHP'nin 7. Büyük Kurultayı'nı işaret eden yazılar basında devam etmiştir. Falih Rıfki Atay, memlekette demokrasi geleneklerinin gelişmesi için kurultayın bir dönüm noktası olduğunu söylemiştir.⁷⁸⁸ Atay, yeni demokrasi prensipleri ile inkılap ilkelerinin çeliştirilmemesi gerektiğini ifade etmiştir. Küçük sınırlamaların bile anti-demokratik olarak değerlendirilmesinin yanlış olduğunu söyleyen Atay, demagojinin inkılaplara zarar vermemesi gerektiği dile getirmiştir.⁷⁸⁹ CHP içinde ayrışmaların olmadığı iddiasında ısrarcı davranamayan Atay, 3 Kasım 1947 tarihinde 21 yıl çalıştığı Ulus Gazetesi'nden ayrılmıştır.

Cumhuriyet Halk Partisi, 7. Kurultayı, 13 Kasım-4 Aralık 1947 tarihleri arasında toplanmıştır. Kurultay görüşmelerinde ele alınan devletçilik, laiklik, milliyetçilik, eğitim, basın gibi konular, temelde, tek partili rejimden çok partili rejime geçiş ilkelerinin, CHP kurultayında alınan kararlara da etki etmesi biçiminde olmuştur. Özellikle devletçilik ve laiklik konusunda parti ve rejimin istediğinin değil; halkın istediğinin esas alınması gerektiği yönünde fikirler ileri sürülmüştür.⁷⁹⁰ Kurultay sonrasında ismet İnönü, Genel Başkan; Hilmi Uran, İkinci Başkan seçilmiştir. İnönü Cumhurbaşkanı olduğu için, Genel Başkan Vekilliği'ni Hilmi Uran üstlenmiştir.

⁷⁸⁸ Falih Rıfki Atay, "Kurultayı Bekleyen Vazifeler", *Ulus*, 16.9.1947.

⁷⁸⁹ Falih Rıfki Atay, "Demokrasiyi Geliştirme Yolu", *Ulus*, 24.9.1947.

⁷⁹⁰ Karpat, Cumhuriyet Halk Partisi Yedinci Büyük Kurultayı kararlarını şu şekilde izah etmektedir: "*CHP, programını ve ideolojisini devrimci olmaktan çıkararak daha mutedil bir hale getirdi.*" Kemal Karpat, *age*, s. 176.

2. Türk Dış Politikası (1938-1948)

2.1. 1938-1945 Yılları Arası Türk Dış Politikası

2.1.1. Türkiye'nin Müttefik Devletler Yanında Saf Tutması (Nisan 1939-Haziran 1940)

1938 yılı Kasım ayında Türkiye, bütün komşu ülkelerle saldırmazlık ve dostluk antlaşması imzalamış durumdadır; fakat Fransa ile olan Suriye sınırı sorunu (Hatay Sorunu) ve İtalya'nın son yıllarda artan saldırgan tutumu nedeniyle uluslararası platformda destek aramaktadır. Bu süreçte Almanya'nın Birinci Dünya Savaşı sonrası imzaladığı Versailles Anlaşması'nın yükümlülüklerinden kurtulmak amaçlı izlediği dış politikasının saldırgan bir tutum alması, Avrupa'yı yakın gelecekte büyük bir savaşın eşiğine sürükleyecektir. 1 Eylül 1939'da Almanya'nın Polonya'yı işgal etmesi ile resmen başlayacak olan dünya savaşının silueti, çok daha önceden belirmeye başlamıştır. Yakın bir gelecekte savaş çıkacağına dair Türkiye'nin öngörüsü, erken tarihlerde dile getirilmiştir. Henüz Mart 1939'da İsmet İnönü, millete hitaben yayınladığı beyannamede dış gelişmelere dair şöyle demektedir:

*“Haricî siyaset sahasının şüpheli ve karışık bir devrinde bulunduğumuz, uyanık gözlerinizden gizli kalmaz. İnsanlığın büyük facialar karşısında kalması ihtimali, her zamandan ziyade artmıştır. İnsanlık ailesinin mühim bir uzvu olan Türkiye'nin, ne vazifeler karşısında bulunacağını kat'i olarak tesbit etmeğe imkân yoktur.”*⁷⁹¹

İnönü, olası bir savaş nedeniyle Türkiye'nin, Avrupa'daki gelişmeleri dikkatle izlediğini; fakat ileride ne gibi durumlarla karşı karşıya kalınacağını şüpheli olduğunu; bu bakımdan milli birlik ve beraberlikten ayrılmamak gerektiğini vurgulamaktadır. Türkiye, Avrupa'daki gelişmelerden kaygılanmakta; İtalya'nın saldırgan tutumu nedeniyle endişelenmektedir. Almanya, henüz Türkiye için açık bir tehdit olarak görülmemektedir.⁷⁹²

⁷⁹¹ **Akşam**, 25.3.1939; **Ulus**, 25.3.1939.

⁷⁹² Henüz savaş başlamamışken ve hatta Türkiye, henüz İngiltere ve Fransa ile anlaşma imzalamamışken, Türk kamuoyunun Almanya'ya, Birinci Dünya Savaşı sonrası ortak kaderi paylaşan ülkeler bağlamında, sıcak baktığı söylenebilir. Örneğin Nadir Nadi, Nisan 1939'da şöyle demektedir:

Atatürk'ün ölümünden Nisan 1939'a kadar geçen süre içerisinde Türk Dış Politikasını derinden etkileyen önemli bir olay olmamıştır. Bu süreçte Avrupa'da kimi işgaller yaşanmış; Polonya, Almanya ve Rusya tarafından işgal edildikten sonra Rusya, Finlandiya'ya; Almanya, Danimarka ve Norveç'e saldırmıştır. Türkiye, kendi emniyet sahası ile alakalı olmadığını düşündüğü bu işgaller için açık bir tehdit unsuru görmemektedir. Buna rağmen İnönü'nün yukarıdaki sözlerinde görüldüğü üzere, Avrupa'da harbin yakın olduğu sezilmekte ve buna göre saf tutulması gerektiği üzerine düşünülmektedir.

2.1.1.1. Türkiye-İngiltere ve Fransa Üçlü İttifak Antlaşması

Türkiye-İngiltere ve Antlaşması (12 Mayıs 1939)

7 Nisan 1939 tarihinde İtalya, Almanya'nın onayını alarak Arnavutluk'a saldırmıştır. İngiltere ve Fransa, 13 Nisan 1939 tarihinde İtalya tehlikesine karşı, Yunanistan ve Romanya'ya garanti vermiştir. Bu garantiye göre İngiltere ve Fransa, İtalya'nın Yunanistan veya Bulgaristan'a saldırması durumunda, bu iki ülkenin yanında olacağını duyurmuştur.

İtalya'nın 7 Nisan 1939'da başlayan Arnavutluk işgali, 1936 tarihinden itibaren İtalya'yı dış politikasında bir tehdit unsuru olarak algıladığı için Türkiye'yi de tedirgin etmiştir. Savaş tehdidinin Orta Avrupa'dan Balkanlara ve Akdeniz'e doğru sarkma ihtimalinin arttığı bu tarihlerde Türkiye, Balkan Antantı gereği, olası bir savaş tehdidine karşı gözlerini Avrupa'ya dikmiş ve Arnavutluk işgali karşısında net pozisyon alma gereği duymuştur.

Bu amaca yönelik olarak Nisan 1939 ortalarından itibaren İtalya'nın Balkanlar'da ve Akdeniz'de açık tehdit unsuru olarak dünya kamuoyunda belirmesi üzerine İngiltere-Türkiye görüşmeleri başlamıştır. İngiltere ile imzalanacak bir antlaşma, iki tarafın da güç birliği yapması anlamına geleceğinden Türkiye, 1919 yılından itibaren geleneksel bir dostluk çerçevesinde yardımlaştığı ve bu dönemde

"İstiklal hakkı isteyen Türk milleti, öz evladı Atatürk'ü doğurmuştu. Aynı istek Almanya'ya Hitler'i kazandırdı. İktidar mevkiine geldiği günden beri bütün mevcudiyetile vatanını Versailles esaretinden kurtarmaya çalışan bu büyük adam, bugün altı senelik bir mücadeleden sonra bir damla insan kanı dökmeksizin bütün hedeflerine varmış, emellerini tahakkuk ettirmiş bulunuyor. Aleyhinde yapılan propagandalara rağmen, Nasyonal sosyalist Almanyasının hakiki milletler için bir tehlike teşkil edeceğine inanmıyoruz. Bilakis dahilde komünizm ve anarşiyi temizlemiş, milli birliğini kurtarmış bir Almanya'nın Avrupa'da da bir ahenk unsuru olabileceğine kaniyiz." Bkz. Nadir Nadi, "Türk-Alman Münasebetleri", **Cumhuriyet**, 27.4.1939.

Türk dış politikasının en önemli aktörü olan Sovyet Rusya'nın konu hakkındaki görüşlerini merak etmektedir. Uluslararası alanda iki taraflı bir bağlılık söz konusu olduğu için, 1925 yılı dostluk antlaşması gereğince Sovyet Rusya'nın tutumu, Türkiye için önemlidir.

27 Nisan 1939 tarihinden itibaren Ankara'da bulunan Sovyet Rusya Dış Politika İkinci Komiseri Potemkin, Türkiye-İngiltere görüşmelerinden ve bu görüşmelerin içeriğinden haberdar edilmiştir. Bu süreçte Sovyet Rusya, olumsuz bir yaklaşımda bulunmamıştır. Sovyet Rusya ve Türkiye arasında iki memleketi ilgilendiren konularda görüş birliği olduğu yönünde kimi açıklamalar yapılmışsa da, Sovyet Rusya, Türk-İngiliz görüşmelerinin ilerlemiş bir safhaya gelmiş olmasından rahatsızdır.⁷⁹³ Us ve Barutçu'nun anlarından öğrendiğimize göre, henüz 25 Nisan 1939 tarihindeki CHP Grup toplantısında, İngilizlerle yapılacak anlaşma için hükümete salahiyet verilmiştir.⁷⁹⁴

12 Mayıs 1939 tarihinde Türk-İngiliz Ortak Beyannamesi yayınlanmıştır. Bu beyannameye göre Başvekil Refik Saydam, "*Hadisatın Balkan Yarımadası'na intikal etmesi ve Akdeniz emniyetinin milli hayatımızda kendisini yeniden hissettirmesi anından itibaren hükümetimiz kendisini ciddi bir milli emniyet meselesi karşısında bulmuş ve bu emniyeti tehlikeli tesadüflere maruz bırakmaksızın lakayt ve bîtaraf bir vaziyette bulunmanın mümkün olmayacağı kanaatine varılmış*" olduğunu ilan etmiştir.⁷⁹⁵ Yayınlanan Türk-İngiliz deklarasyonunun 4. maddesine göre iki hükümet, herhangi bir saldırı hareketinin Akdeniz bölgesinde bir savaşa neden olması halinde, birbirlerine her türlü yardımı yapmayı taahhüt etmişlerdir.⁷⁹⁶ Fakat

⁷⁹³ Fahir Armaoğlu, "İkinci Dünya Harbinde Türkiye", **SBF Dergisi**, C. 13, Sa: 2, Ankara 1958, s. 143. Rusya'nın Ankara Büyükelçisi Terentiev, Türkiye'nin ittifakını "*aptallık*" olarak nitelendirmiştir. Bkz. Zehra Önder, **II. Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası**, Bilgi Yayınevi, Ankara 2010, s. 39.

⁷⁹⁴ 5 Mayıs 1939 tarihinde ise deklarasyon metninin kabul edildiği görülmektedir. Bkz. Asım Us, **Asım Us'un Hatıra Notları**, Vakıf Matbaası, İstanbul 1966, s. 361; Faik Ahmet Barutçu, **Siyasi Hatıralar**, Cilt 1, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara 2001, s. 257. Akşam Gazetesi, ertesi gün grup toplantısını ifşa eder biçimde "Türkiye ile İngiltere Arasındaki Müzakere Tam İttifakla Neticelendi" başlığını ana sayfasında atınca (**Akşam**, 6.5.1939) ve grup toplantısının içeriğinden bahsedince 13 Mayıs 1939 tarihine kadar kapatılmıştır.

⁷⁹⁵ Refik Saydam'ın yanı sıra, 12 Mayıs 1939'da İngiliz-Türk antlaşması için mecliste söz alan Saffet Arıkan, Fethi Okyar ve Kazım Özalp da olumlu görüşler ileri sürmüşlerdir. Bkz. **TBMM ZC**, Dönem 6, Cilt 2, ss. 67-72.

⁷⁹⁶ Anlaşma metni için bkz. **Düster**, III Tertip, C 20, ss. 531-532; **Resmi Gazete**, Tar. 15.5.1939, Sa: 4208.

Türkiye, bu anlaşmaya karşı tavrının ne olacağını bilmediği Rusya için antlaşmanın ek protokol maddesine “*çekince*” ilave edilmesi gerektiğini duymuştur.

Türk basını, bu antlaşmayı genel mahiyette olumlu karşılamıştır. Falih Rıfki Atay, bu ittifakı barışın korunması için bir gereklilik olarak görmüş ve Türk dış politikasının aynı istikamette devam ettiğine işaret olarak göstermiştir.⁷⁹⁷ Ortak imzalı bir başyazı ile Akşam Gazetesi, Türk-İngiliz antlaşmasının, İtalya ve Almanya'nın saldırgan tutumu nedeniyle yapıldığını; bir ittifaka dahil olmayan ülkelerin işgale uğradığını, bu nedenle de Türkiye'nin değişmez tarafsızlık siyasetini bırakmak durumunda kaldığını ileri sürmüştür.⁷⁹⁸ Nadir Nadi, Türkiye'nin kendisini tehlikede görerek bu tedbiri aldığını belirtmiş; bu nedenle Cumhuriyet kurulduğundan beri geçen on beş senelik sürecin dış ilişkilerdeki temel ilkesi olan tarafsızlık politikasını bıraktığını söylemiştir.⁷⁹⁹ Peyami Safa, Akdeniz'de iki ülkenin menfaatlerine dokunulmadıkça bu antlaşmanın barışa hizmet edeceğini ifade etmiştir.⁸⁰⁰ Mahmut Esat Bozkurt, antlaşmaya çok olumlu bakarak Akdeniz'de her iki devletten birinin menfaatine dokunulmasının diğer devleti bağlayacağını belirtmiştir.⁸⁰¹ Halide Edip Adıvar, Türk ve İngiliz insanların, tarihi ve kültürel bir çok alanda birbirine benzer olduklarını açıkladıktan sonra antlaşmanın sadece dostlukla kalmamasını, kültürel ve iktisadi hususlarda da işbirliği yapılmasını önermiştir.⁸⁰²

Türkiye-Fransa Antlaşması (23 Haziran 1939)

Türk-İngiliz görüşmelerine paralel olarak, 1939 yılı Nisan ayından itibaren Türk-Fransız görüşmelerinin de başladığı görülmektedir. Atatürk'ün son yıllarında Türkiye-Suriye sınırı konusunda “*Hatay Sorunu*” olarak Türk dış politikasında beliren konu nedeniyle Türk-Fransız ilişkileri gergin bir görünüm arz etmektedir. Bu

⁷⁹⁷ Falih Rıfki Atay, “Dünkü Tarihi Karar”, **Ulus**, 13.5.1939; Falih Rıfki Atay, “Yolumuzun Şaşmayan İstikameti”, **Ulus**, 14.5.1939.

⁷⁹⁸ “İngiltere İle İttifakımız”, **Akşam**, 13.5.1939.

⁷⁹⁹ Nadir Nadi, “Türk-İngiliz Anlaşması”, **Cumhuriyet**, 13.5.1939. Başka bir yazısında Nadi, Türkiye'nin tarafsızlık politikasını bırakmasını, savaşın Balkan Yarımadası'na sıçraması ile Türkiye'nin seyirci kalamayarak pozisyon almasının zorunlu hale gelmesi ile açıklamaktadır. Bkz. Nadir Nadi, “Havayı Bulandırmayalım”, **Cumhuriyet**, 15.5.1939.

⁸⁰⁰ Peyami Safa, “Sulha Doğru”, **Cumhuriyet**, 14.5.1939.

⁸⁰¹ Mahmut Esat Bozkurt, “Akıl Politikası”, **Ulus**, 16.5.1939.

⁸⁰² Halide Edip, “İngiliz-Türk İttifakı Münasebetiyle”, **Akşam**, 21.5.1939.

nedenle Türkiye, olası bir Türk-Fransız ittifakında Hatay meselesinin halledilmesini ön şart olarak sunmuştur.⁸⁰³ Mayıs ayının ortalarından itibaren yoğunlaşan Türkiye-Fransa görüşmeleri, 9 Haziran 1939 tarihinde netleşmiştir.⁸⁰⁴ Nitekim 13 Haziran 1939 tarihinde yapılan CHP Grup toplantısında Başvekil Refik Saydam, Türkiye-Fransa arasındaki müzakerelerin tam bir antlaşma ile nihayet bulmuş olduğunu ve Hatay'ın anavatana kesin olarak ilhakının gerçekleştirildiğini bildirmiştir.⁸⁰⁵

Hatay'ın Türkiye'ye katılmasını Fransa'nın kabul etmesi üzerine 23 Haziran 1939 tarihinde ortak bir beyanname yayınlanmıştır. Bu beyanname ile Türkiye, Batı bloğuna katıldığını kesin olarak ilan etmiştir. Türkiye-Fransa arasında imzalanan Hatay Antlaşması ile Hatay, Türk topraklarına katılırken ortak beyanname ile Akdeniz'de olabilecek savaşa karşı Türkiye, Fransa'nın müttefiki olduğunu duyurmuştur.⁸⁰⁶

İleride bahsedileceği üzere, Saracoğlu'nun Moskova görüşmelerinden olumsuz ayrılmasının ardından, 19 Ekim 1939 tarihinde, Türkiye, İngiltere ve Fransa “*Üçlü İttifak Antlaşması*” imzalamıştır.⁸⁰⁷ Türkiye, bu antlaşma ile Batı blokunda olduğunu kesin olarak yinelemiş, fakat antlaşma maddelerine “*Rusya çekincesi*” ek protokolü eklenmesini, müttefiklerine kabul ettirmiştir. Antlaşma maddelerine göre İngiltere ve Fransa, herhangi bir Avrupa devletinin Türkiye'ye saldırması durumunda, her türlü aktif desteği sağlamayı; Türkiye ise, İngiltere ve Fransa'ya herhangi bir Avrupa Devleti'nin saldırması durumunda “*hayırhah tarafsızlık*” taahhüdünü kabul etmiştir. Bu antlaşmaya eklenen 2 numaralı protokole göre ise Türkiye, Sovyet Rusya ile silahlı bir çatışmaya neden olacak herhangi bir girişimde bulunmayacağını bildirmiştir.

Türk basınında, imzalanan bu antlaşmaya dair olumlu görüşler yer almakta ve Türkiye'nin sorumlulukları tartışılmaktadır. Yunus Nadi, Türkiye'nin üçlü ittifak

⁸⁰³ 16 Mayıs 1939 tarihindeki CHP Grup görüşmelerinde ele alınan gündeme göre, Türkiye ve Fransa arasında müzakerelerin yapıldığı ve Türkiye'nin “*Hatay'ın iadesini kabul ettikleri takdirde İngilizlerle yapılan müzakerat deklarasyonu Fransızlarla da yapılacağı*” yönünde görüşe sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. Faik Ahmet Barutçu, **age**, Cilt 1, s. 258.

⁸⁰⁴ “Fransa İle Görüşmeler Kati Safhada”, **Cumhuriyet**, 10.6.1939.

⁸⁰⁵ “H. Partisi Meclis Grununun İçtimarı: Başvekil Hatay İş Hakkında İzahat Verdi”, **Cumhuriyet**, 14.6.1939; “Türkiye ile Fransa Arasında Tam Anlaşma Oldu”, **Akşam**, 14.6.1939.

⁸⁰⁶ Anlaşmanın metni için bkz. **Düster**, III Tertip, C. 20, s. 763-765; **Resmi Gazete**, Tar. 4.7.1939, Sa: 4249.

⁸⁰⁷ Anlaşmanın metni için bkz. **Düster**, III Tertip, C. 21, s. 12-13; **Resmi Gazete**, Tar. 9.11.1939, Sa: 4357.

antlaşmasını Balkanlar ve Akdeniz'in güvenliği için ve barışa hizmet etmek amacıyla imzalandığını belirtmiştir.⁸⁰⁸ Necmeddin Sadak, bu ittifakın 2 numaralı ek protokol maddesinden de anlaşılacağı üzere Türkiye'nin Sovyet Rusya ile dostluğunu bozmak niyetinde olmadığını; hatta Türkiye'nin bu madde ile Sovyet Rusya'ya sadakatini gösterdiğini vurgulamıştır.⁸⁰⁹ Burhan Belge, Türkiye'nin üçlü ittifak antlaşmasını imzalamakla çok cesur ve tarihi bir karar verdiğini; bozulan Sovyet Rusya ilişkilerine rağmen sözünde durduğunu belirtmiştir.⁸¹⁰ Peyami Safa, antlaşmanın bütün maddelerini inceledikten sonra çatışmalar Akdeniz ve Balkanlar'a ulaşmadıkça Türkiye'nin savaşa girmeyeceğini ifade etmiştir.⁸¹¹ Vala Nureddin, Peyami Safa'nın yanıldığını, Türkiye'nin savaşa dahil olması için herhangi bir Akdeniz devletinin İngiltere, Fransa veya Türkiye'ye saldırmasının yeterli olduğunu ileri sürmüştür.⁸¹²

2.1.1.2. Sovyet Rusya'nın İngiltere ile Antlaşma Yapması İstek ve Çabaları

Refik Saydam, Türk-İngiliz antlaşmasının imzalandığı gün, 12 Mayıs 1939'da, meclisteki konuşmasında Sovyet Rusya ilişkilerine dair şöyle demiştir:

*“Büyük komşumuz ve dostumuz Sovyet Rusya ile en sıkı, en samimi temaslarda devam etmekteyiz. Müşterek gaye ve menfaatlerimiz önünde teşriki mesai yolunun tamamen açık olduğunu bize isbat etmiş ve Sayın Misafirimiz Potemkin'in Ankara'da geçirdiği günler zarfında, aramızda tam bir görüş ve anlayış beraberliği olduğu ve yarınki siyasetimizin de bu esas dairesinde inkişafa namzet bulunduğu tesbit edilmiştir.”*⁸¹³

Türkiye, İngiltere ile antlaşmasından sonra halihazırda devam eden İngiltere-Sovyet Rusya görüşmelerinin olumlu bitmesini beklemektedir. Türkiye, İngiltere ile yaptığı antlaşmaya, Sovyet çekincesini koymasına rağmen, Sovyetlerle İngilizlerin antlaşma yapması arzusundadır. Us, anılarında durumu *“Türkiye, Rusya'yı İngilizlerle anlaştırmaya çalışıyor”* biçiminde aktarmaktadır.⁸¹⁴ Türk basınında da benzer görüşlere rastlamak mümkündür. Falih Rıfkı Atay, Türkiye ile Sovyet Rusya'ya dair Saydam'ın mecliste söylediği sözlere dikkat edilmesi gerektiğini,

⁸⁰⁸ Yunus Nadi, “Türkiye ile İngiltere ve Fransa Arasında..”, **Cumhuriyet**, 20.10.1939.

⁸⁰⁹ Necmeddin Sadak, “Türkiye, İngiltere, Fransa İttifakı”, **Akşam**, 20.10.1939.

⁸¹⁰ Burhan Belge, “Son İmzanın Manası”, **Ulus**, 21.10.1939.

⁸¹¹ Peyami Safa, “Muahedenin Metni Üstünde”, **Cumhuriyet**, 21.10.1939.

⁸¹² Va-Nu, “Muahedenin İkinci Maddesi”, **Cumhuriyet**, 28.10.1939.

⁸¹³ **TBMM ZC**, Dönem 6, Cilt 2, s. 69.

⁸¹⁴ Asım Us, **age**, s. 365.

Potemkin'in Ankara'da olması vesilesi ile Sovyet Rusya'nın Türk-İngiliz Antlaşmasını onayladığını ifade etmiştir. Atay, Sovyet Rusya ile Türkiye dostluğunun, İngiltere dostluğu ile çelişmemesinin ise tarihte ilk defa olduğunu belirtmiştir.⁸¹⁵ Ahmet Şükrü Esmer, Türkiye ile Sovyet Rusya arasında imzalanan 1925 tarihli dostluk antlaşmasına atıfla, bunun İngiltere ile imzalanan antlaşmadan daha eski ve köklü olduğunu belirtmiş; Türk-İngiliz antlaşmasının, Türk-Sovyet ilişkilerini bozacağına dair rivayetlerin lüzumsuz olduğunu ileri sürmüştür.⁸¹⁶ Yunus Nadi, Sovyet Rusya'nın Sulh Cephesi'ne büyük ihtimalle katılacağını, böylece bu cephenin yenilmez olacağını ifade etmiştir.⁸¹⁷ Burhan Belge, Türkiye'nin Sovyet Rusya ile İngiltere antlaşmasına dair arzusunu dile getirmiştir.⁸¹⁸ Necmeddin Sadak, Sovyet Rusya'nın zaten Sulh Cephesi'ne dahil olduğunu belirterek artık Avrupa'da herhangi bir savaş tehlikesinin kalmadığını söylemiştir.⁸¹⁹

Görüldüğü üzere, Türk kamuoyu İngiltere-Rusya ittifakının kısa sürede problemsiz bir biçimde ilan edileceği konusunda kesin bir öngörüye sahiptir. Türk-Sovyet ilişkilerinde Türkiye'nin tavrının, basına da yansdığı biçimiyle, dostane olduğunu ve Milli Mücadele yıllarından itibaren devam edegelen dostluk izlerinin sıcak tutulmak istendiği görülmektedir. Sovyet Rusya'nın da aynı tarihsel dayanak çerçevesinde Türkiye'ye bakış açısının olumlu olduğunu söylemek mümkündür.⁸²⁰

⁸¹⁵ Falih Rıfki Atay, "Yolumuzun Şaşmayan İstikameti", **Ulus**, 14.5.1939. Birkaç gün sonra Atay, Sovyet dostluğunun bozulması hususunda Türkiye'nin kendisine bir menfaat değil; ancak zarar tasavvur edeceğini söylemiştir. Bkz. Falih Rıfki Atay, "Sovyetler ve Anlaşmamız", **Ulus**, 17.5.1939. Atay, on gün sonra yazdığı bir başka yazısında Sovyetlerin, Türkiye'nin de dahil olduğu Sulh Cephesi'ne katılması ile savaş tehlikesinin sona ereceğini söylemekte; Türk hükümeti ile halkının bu arzuda olduğunu belirtmektedir. Bkz. Falih Rıfki Atay, "Moskova'daki Müzakereler", **Ulus**, 27.5.1939.

⁸¹⁶ Ahmet Şükrü Esmer, "Türkiye'nin Emniyet Davası", **Ulus**, 9.6.1939.

⁸¹⁷ Yunus Nadi, "İngiliz-Türk Anlaşması Etrafında", **Cumhuriyet**, 10.6.1939. Bir müddet sonra Yunus Nadi, Türkiye'nin de içinde bulunduğu Sulh Cephesi'nin, zaferin kesin sahibi olacağı öngörüsünde bulunmaktadır. Bkz. Yunus Nadi, "En Kuvvetli Silah: Sınır Dayanıklılığı", **Cumhuriyet**, 30.6.1939. Yunus Nadi, bir diğer yazısında Türk-Rus dostluğuna değinerek, olası bir savaş halinde dahi Sovyet Rusya'nın tarihi dostluk bağları nedeniyle Türkiye'ye karşı bir tehlike unsuru olmayacağını söylemektedir. Bkz. Yunus Nadi, "Görünen Köy Kılavuz İstemez", **Cumhuriyet**, 10.7.1939.

⁸¹⁸ Burhan Belge, "Sulh Cephesi ve Rusya", **Ulus**, 27.7.1939.

⁸¹⁹ Necmeddin Sadak, "İngiltere, Fransa, Rusya Anlaşması", **Akşam**, 29.7.1939.

⁸²⁰ Sovyet Rusya'nın, tam bahsedilen tarihlerde Türkiye'ye bakışına dair önemli bir belgeye Başbakanlık Cumhuriyet arşivinde rastlamaktayız. 12 Temmuz 1939 tarihinde Sovyetlerin Atatürk'ü dünyanın en büyük adamı olarak tanıdıklarına dair, Emniyet Umum Müdürlüğü'nden Halk Partisi Genel Sekreterliği'ne gönderilen yazıda Ankara Sovyet mahalifine mensup bir kişinin şunları söylediği bildirilmektedir: "*Sovyetler Atatürk'ü dünyanın en büyük adamı olarak tanırlar ve hürmet ederler. Onun ölümünden en ziyade müteessir olan şüphesiz ki Sovyet Rusya olmuştur. Milli Şef İsmet İnönü'nün Rusya'da çok büyük itibarı vardır. Stalin ve devlet erkanı kendisine itimatla bağlıdırlar.*

Fakat Sovyet Rusya, kesin tavrını henüz göstermiş değildir. Bu nedenle Türkiye, 11 Ağustos 1939 tarihinden itibaren iyice yoğunlaşan İngiltere-Fransa ve Rusya görüşmelerini, olumlu bitmesi temennisi ile, dikkatle takip etmektedir. Fakat Türkiye'nin beklediği olmamış; aksine Sovyet Rusya, 23 Ağustos 1939 tarihinde Almanya ile Saldırmazlık Antlaşması imzaladığını duyurmuştur. Sovyet Rusya'nın Batı bloğuna katılacağından emin olan Türkiye için, Almanya-Sovyet Rusya Antlaşması tam anlamıyla sürpriz olmuştur. Türk basını bu olayı şaşkınlıkla karşılamıştır. Yunus Nadi, Almanya ile Sovyet Rusya anlaşmasının yeni olması dolayısıyla konuyla ilgili henüz net bir fikir ileri sürmenin imkansız olduğunu belirtmiş;⁸²¹ Alman-Sovyet anlaşmasının sanıldığı gibi olmadığı; Sovyet Rusya'nın tehlikeye maruz bütün memleketlere karşı saldırgan olmayacağını söylemiştir.⁸²² Bir başka yazısında Nadi, bir önceki yazısının aksine, Almanya-Sovyet Rusya ittifakından sonra Türkiye'nin yeni sürprizlerle karşılaşabileceğini ifade etmiştir.⁸²³ Falih Rıfki Atay, merakla beklenmekte olan Sovyet Rusya tavrının, savaşın seyrindeki önemine dikkat çekmiştir.⁸²⁴ Atay, yeni ortaya çıkan durum karşısında Türkiye'nin er ya da geç tecavüze uğrama riski altında kalacağını belirtmiştir.⁸²⁵

Alman-Sovyet anlaşmasından bir hafta sonra, 1 Eylül 1939'da, Almanya, Polonya'ya saldırmış ve II. Dünya Savaşı resmen başlatmıştır. Çok kısa zaman içerisinde gelişen bu olaylar Türkiye'yi endişeye düşürmüştür. Bu bakımdan Necmeddin Sadak, Türkiye'de serinkanlılığın ve birliğinin bozulmaması gerektiğini şu şekilde duyurmuştur:

“Kopan fırtına karşısında Türklere düşen vazife, soğukkanlılık ve itidaldir. Milli Şefin ve hükümetinin etrafında sarsılmaz birlik kütle teşkil eden Türk milleti, kuvvetine güvenerek ordusuna emin olarak hadiselerin inkışafını sukunetle takip edecektir. Vatan serhadlerini bekleyen icap ederse gene harikalar yaratacak kudrette bulunan ordumuza ve bu şanlı orduyu zaferden

Sovyetler, Türkiye'de propaganda yaptırmamaktadır. Aksi sözler yalandır. Misali de Moğolistan'a askeri ve mali yardım yaptığımız halde bu devleti komünizme teşvik etmiyoruz. İstesek bu bir günlük iştir.” Bkz. BCA, 3.Büro, 490.. 1.0.0/609.111.9'dan **Açıklamalı Yönetim Zamandizini (1929-1939)**, Ed. Birgül Ayman Güler, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara 2007, s. 1043.

⁸²¹ Yunus Nadi, “Alman-Rus Anlaşması”, **Cumhuriyet**, 23.8.1939.

⁸²² Yunus Nadi, “Alman-Rus Paktı Üzerine”, **Cumhuriyet**, 24.8.1939.

⁸²³ Yunus Nadi, “Rus-Alman Paktından Sonra”, **Cumhuriyet**, 25.8.1939.

⁸²⁴ Falih Rıfki Atay, “Almanya ve Sovyetler”, **Ulus**, 25.8.1939.

⁸²⁵ Falih Rıfki Atay, “Türkiyenin Büyük Kuveti”, **Ulus**, 31.8.1939.

zafere koşturmuş olan başımızdaki kahramana, milletin güveni her zamandan fazladır.”⁸²⁶

Türkiye, Almanya ile anlaşmasının üzerinden çok geçmeden Sovyet Rusya ile temasa geçmek istemiştir. Çünkü Türkiye-Sovyet Rusya arasında doğrudan herhangi bir sorun bulunmamakla birlikte bu iki komşu ülke, ayrı saflarda yer almışlardır. Konuyla ilgili ilk temas İsmet İnönü tarafından gerçekleştirilmiştir. 6 Eylül 1939 tarihinde İsmet İnönü, Sovyet büyükelçisi Terentief ile görüşmüş, bir saat kadar süren görüşme esnasında Şükrü Saracoğlu da hazır bulunmuştur.⁸²⁷ Bu görüşmeden kısa bir süre sonra Türkiye, 11 Eylül 1939 tarihinde Başvekil Refik Saydam aracılığı ile harp harici olduğunu meclisten duyurmuştur; fakat Sovyet Rusya'nın Türkiye hakkındaki tutumu halen merak konusudur. Bu nedenle Dışişleri Bakanı Şükrü Saracoğlu'nun Sovyet Rusya ile yeni gelişmeler hakkında görüşmesine karar verilmiştir. 19 Eylül'de yapılan CHP Meclis Grubu'nda Saracoğlu, Moskova'ya yapacağı ziyaret hakkında bilgiler vermiştir.⁸²⁸ Saracoğlu, 21 Eylül 1939 tarihinde Ankara'dan yola çıkarak⁸²⁹ 25 Eylül'de Moskova'ya varmıştır. Stalin ve Molotov ile görüşerek, Türkiye ile Sovyet Rusya arasında Balkanlar ve Akdeniz bölgesini kapsayacak bir ittifak önerisinde bulunmuş; fakat olumlu yanıt alamamıştır.⁸³⁰ Saracoğlu, 17 Ekim 1939 tarihinde Moskova'dan ayrılmıştır.

Bu dönemde Türk basınında Türk-Sovyet dostluğu ile ilgili yazıların sıklıkla yer aldığı görülmektedir. Yunus Nadi, Türk-Sovyet ilişkilerinin dostluk çerçevesinde olağan akışını koruduğunu dile getirmiştir.⁸³¹ Nadi, bu dostluğa en belirgin işaret olarak Türkiye'nin müttefiklerle imzaladığı antlaşmanın 2 numaralı ek protokolünü göstermiştir. Nadi'ye göre, Türkiye'nin emniyet sahası Akdeniz ve Balkanlardır. Türkiye buralarda gördüğü tehlike nedeniyle ittifak içerisine girmiştir; fakat buna rağmen Sovyet Rusya ile ilişkilerini bozmamayı, daha işin en başında ilke olarak göz

⁸²⁶ Necmeddin Sadak, “Nihayet Harp Başladı”, **Akşam**, 2.9.1939.

⁸²⁷ **Cumhuriyet**, 7.9.1939.

⁸²⁸ **Ulus**, 20.9.1939. **Cumhuriyet**, 20.9.1939.

⁸²⁹ **Cumhuriyet**, 22.9.1939.

⁸³⁰ Feridun Cemal Erkin, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, Başnur Matbaası, Ankara 1968, s. 142; Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, **Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946)**, Ankara 1973, s. 14.

⁸³¹ Yunus Nadi, “Hükümetin Beyanata”, **Cumhuriyet**, 12.9.1939. Yunus Nadi, üç gün sonra yazdığı yazıda, milli mücadele dönemi ve sonrasındaki Türk-Sovyet dostluğuna da işaret ederek bugün de aynı dostluğun devam ettirilmesinin Türkiye için büyük bir bahtiyarlık olacağını söylemektedir. Bkz. Yunus Nadi, Türk-Sovyet Dostluğu”, **Cumhuriyet**, 15.9.1939.

önünde bulundurmuştur.⁸³² Ahmet Şükrü Esmer, Türkiye'nin tarafsız olduğunu vurguladıktan sonra Sovyetlerin yeni pozisyonunun Türk-Sovyet ilişkilerine zarar vermeyeceğini ifade etmiştir.⁸³³ Necmeddin Sadak, Saracoğlu'nun Moskova ziyareti nedeniyle İngiltere ve Fransa ile antlaşmasından sonra Türkiye'nin Sovyet Rusya ile anlaşmasının bu bölgedeki savaş ihtimalini yok edeceğini belirtmiştir.⁸³⁴ Sadak, İngiltere ile Fransa'nın Sovyet Rusya ile olan ilişkilerinin, Türk-Sovyet ilişkilerine olumsuz etki etmeyeceğini belirttikten sonra Türkiye'den uzak bulunan harp sahasında, Avrupa'nın doğusunda cereyan eden ve savaşa dahil olmuş milletleri alakadar eden konularda Türk-Sovyet dostluğunu bozacak bir hususun asla olamayacağını ilave etmiştir.⁸³⁵

12 Ekim 1939 tarihinde yapılan CHP Parti Grubu toplantısında Refik Saydam, Saracoğlu'nun Moskova ziyaretinde Türk-Sovyet Antlaşması imzalanamadığını açıklamıştır. Yayınlanan grup tebliğinde, Sovyetlerin ileri sürdüğü tekliflerin ve Türkiye'nin emniyeti bakımından Türkiye'ye verilen garantilerin, Türkiye'den istenilen taahhütlere karşılık gelmediği; fakat Türk-Sovyet ilişkilerinin eskisi gibi dostça olduğu vurgulanmıştır.⁸³⁶

Falih Rıfki Atay, 1 Eylül sabahından beri Türkiye'nin harp karşısında vaziyetinin ne olacağı sorularına Refik Saydam'ın 12 Ekim'de cevap verdiğini, buna göre Türkiye'nin sulhun devamını arzulanmakta olduğunu bildirmiştir.⁸³⁷ Atay, Türk-Sovyet antlaşmasının bir neticeye varamamış olmasını, Rusya'nın Saracoğlu'na Türkiye'nin kabul edemeyeceği yeni teklifler sunmasında görmektedir. Atay, konuyla ilgili yayınlanan grup tebliğini yorumlayarak Rusya'nın, İngiltere ve Fransa aleyhinde talepleri, iki ülke garanti ve taahhütlerinin uyuşmaması ve Boğazlar

⁸³² Yunus Nadi, "Hariciye Vekilimizin Moskova Ziyareti", **Cumhuriyet**, 22.9.1939. Nadi, başka bir yazısında benzer biçimde şöyle demektedir: "*Türkiye, başka memleketlerle aktettiği muahedelerin yakından ve uzaktan Sovyetleri alakadar etmesi ihtimallerinde daima Sovyetlerle dostluğumuzu halelden masun tutacak ihtiyat kayıtları koymaya bilhassa itina etmiştir.*" Bkz. Yunus Nadi, "Sovyetler-Türkiye Münasebetleri", **Cumhuriyet**, 6.10.1939.

⁸³³ Ahmet Şükrü Esmer, "Harp Haricinde Türkiye", **Ulus**, 13.9.1939.

⁸³⁴ Necmeddin Sadak, "Halkımıza ve Kuvvetimize Dayanıyoruz", **Akşam**, 12.9.1939. Sadak, bir hafta kadar sonra yazdığı başka bir yazıda konu ile ilgili olarak Sovyetlerin Almanya ile anlaşarak Polonya üzerine saldırmasını olumsuz olarak değerlendirdikten sonra bu meselenin Türkiye için herhangi bir görüş değişikliğine neden olamayacağını söylemektedir. Sadak, Türkiye'nin siyasi istikametinin değişmeyeceğini Türk-Sovyet dostluğuna bağlı kalacağını belirtmektedir. Bkz. Necmeddin Sadak, "Son Hadiseler ve Türkiye-Rusya Dostluğu", **Akşam**, 20.9.1939.

⁸³⁵ Necmeddin Sadak, "Moskova Görüşmeleri", **Akşam**, 30.9.1939.

⁸³⁶ **Cumhuriyet**, 13.10.1939.

⁸³⁷ Falih Rıfki Atay, "Harp ve Türkiye", **Ulus**, 13.10.1939.

hususunda Sovyetlerin Montreux'ye aykırı talepleri, iki ülke arasında ittifak yapılamamasının nedenleri olarak göstermiştir.⁸³⁸ Necmeddin Sadak, Saracoğlu'nun Türk-Sovyet antlaşması imzalamadan dönmesini üzüntü ile karşıladığını; fakat ilişkilerdeki dostluktan herhangi bir geri adım atılmamış olduğunu, görüşmelerden önceki dostluğun devam ettiğini belirtmiştir.⁸³⁹ Yunus Nadi, görüşmelerin olumsuz sonuçlanması için kayda değer ciddiyette bir neden olmadığını; Avrupa'daki savaş durumunun yarattığı meseleler dolayısıyla kuvvetli Türk-Rus dostluğunun bozulamayacağını söylemiştir.⁸⁴⁰

Türkiye'nin Üçlü İttifak Antlaşması'na Sovyet Çekincesini eklemesine rağmen Sovyet Rusya'nın bu antlaşmaya tepkisi sert olmuştur. 30 Ekim 1939'da Molotov, Sovyet Şurası önünde “*Türkiye kesin olarak ihtiyatlı tarafsızlık siyasetini terk etmiştir*” beyanatında bulunmuştur.⁸⁴¹ Türkiye ise kendi girişimlerinin barışı korumak için olduğu açıklamalarına devam etmiştir. İnönü, 1 Kasım 1939 tarihindeki meclis açılış nutkunda “*Bu devrin muvakkat icaplarından doğan şartlar ve imkansızlıklar, bu dostluğu ihlal etmemelidir. Biz mazide olduğu gibi atide de Türk-Sovyet münasebetlerinin dostane seyrini samimi olarak takip edeceğiz*” demiştir.⁸⁴²

31 Ocak 1940 tarihinde Hariciye Vekili Şükrü Saracoğlu, Türkiye'nin savaş dışı olmasının, işgal edilmeyi hazırlıksız beklemek olmayacağını söylemiştir.⁸⁴³ Böylece Saracoğlu, Türkiye'nin savaşa girmemiş olduğu; fakat taraf tutarak her an savaşa girecekmiş gibi hazırlandığını duyurmuştur.

1940 yılı Mart ayının başında Başvekil Refik Saydam, Ankara Radyosu'nda bir konuşma yaparak Türk-Sovyet ilişkilerine dair yapılan kötü propaganda nedeniyle bir açıklama yapma gereği duymuştur. Saydam, Saracoğlu'nun Moskova ziyaretinden bu yana Sovyetlerle münasebetlerde bir değişiklik olmadığı, aksine ilişkilerin dostane olduğunu vurgulamıştır. İngiltere'nin boğazlardan Karadeniz'e savaş gemisi geçireceklerine dair haberleri yalanlayarak, “*Sovyetler aleyhine bir*

⁸³⁸ Falih Rıfkı Atay, “Grup Tebliği Münasebetiyle”, **Ulus**, 18.10.1939.

⁸³⁹ Necmeddin Sadak, “Türk-Sovyet Müzakereleri Niçin Neticelenmedi?”, **Akşam**, 18.10.1939.

⁸⁴⁰ Yunus Nadi, “Türkiye ve Rusya”, **Cumhuriyet**, 19.10.1939.

⁸⁴¹ Gotthard Jaeschke, **Türkiye Kronolojisi (1938-1945)**, Çev. Gülayşe Koçak, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1990, s. 19.

⁸⁴² **TBMM ZC**, Dönem 6, Cilt 6, s. 4.

⁸⁴³ Saracoğlu'nun konuşması şu şekildedir: “*Biliyorsunuz ki memleketimiz mevcut muharebeler karşısında bitaraf değil, sadece harp haricidir. Gene biliyorsunuz ki bitaraf olmak veya harp harici bulunmak mütevekkilane akıbet beklemek değildir.*” Bkz. **Cumhuriyet**, 1.2.1940.

*niyetimiz olamaz” demiştir.*⁸⁴⁴ Türkiye'nin Sovyet Rusya'ya dostane yaklaşımı uzun müddet aynı biçimde devam etmiştir. 1940 yılının Temmuz ayında Falih Rıfkı Atay, Sovyet Rusya'nın Almanlarla anlaşma imzaladığından bu yana geçen süre içerisinde Türkiye'nin, Sovyetler aleyhine bir icraatta bulunmadığını, 2 numaralı protokole bağlı kaldığını ifade etmiştir.⁸⁴⁵

Başvekil Refik Saydam 12 Temmuz 1940 tarihinde Türk dış politikası ile ilgili yaptığı açıklamada, Türk-Sovyet ilişkilerinin dostluk çerçevesinde devam ettiğini şu şekilde belirtmiştir:

*“Bir ecnebi ajansı bir takım vesikalar neşretmekte ve aralarında Türkiye'ye teallûku olanlar da bulunmaktadır. Bu ayın üçüncü gününden beri bir takım ecnebi gazetelerinde vesika neşriyatı ile beraber bu vesikalara dayanan yazılar yazılmakta ve propagandalar yapılmaktadır.”*⁸⁴⁶

Sinop mebusu Cevdet Kerim İncedayı, Türk-Sovyet dostluğu ile ilgili olarak, iki ülke dostluğunun Lenin ve Atatürk döneminden itibaren bozulmayacak şekilde devam ettiğini söylemiştir:

“Bu günlerde dünya siyasetini, ahvalini bozucu bir takım haberler içinde iki komşu memleketin (Türk - Sovyet) dostluğunu bozmaya matuf bazı şeyler sezmekteyiz... Arkadaşlar bu iki memleketin bu büyük dostluğu en kötü günlerde dünyanın en büyük iki lideri olan Atatürk ve Lenin tarafından kurulmuştur... Biz Atatürk, ve Lenin'in büyük halefleri olan İsmet inönü ve Stalin devrinde de bu dostlukların bu şekilde samimiyetle, hiç bir şeyle bozulmayacak şekilde devam etmesine emniyet etmek istiyoruz. Bu Sovyet ve Türk ricaline emanet bir politikadır. Bu karşılıklıdır. Arkadaşlar, yine son zamanlarda yabancı matbuattan ve ajanslardan mülhem olarak şuraya işaret etmek istiyorum. Biz müttefiklerimizle yaptığımız muahedede 2 numaralı bir protokol imza etmişizdir. Bunu siyasî bir ihtiyat olarak koymuş değiliz. Yarın tarih tesbit edecektir ki o, siyasî bir şuurun ve siyasî bir ahlâkın eseri ve vesikasıdır... Arkadaşlar; Sayın Başvekilimin kıymetli beyanatında ehemmiyetle ve bir tarih sözü olarak işaret buyurdıkları üzere nasıl ki istiklâl

⁸⁴⁴ Cumhuriyet, 1.3.1940.

⁸⁴⁵ Falih Rıfkı Atay, “Türkiye ve Sovyetler Birliği Arasında”, **Ulus**, 5.7.1940.

⁸⁴⁶ TBMM ZC, Dönem 6, Cilt 13, s. 59.

mücadelesinin başında bu milleti Atatürk'ün etrafından hiç kimse ayıramamışsa bu gün ve bundan sonra da bu milleti onun lâyük ve şerefli halefi olan İnönü'nün etrafından hiç kimse ayıramaz."⁸⁴⁷

Bu süreçte Türkiye hakkında olumsuz görüşlere sahip olan Almanya, Türkiye'nin hiç olmazsa tarafsız kalmasının sağlanması yönünde adımlar atılması taraftarıdır. Bu bakımdan Türkiye ile bir anlaşma yaparak Türk-İngiliz ve Fransız Üçlü anlaşmasının sınırlarını daraltmak niyetindedir. Türkiye'deki Alman Büyükelçisi Franz Von Papen, 14 Mart 1940 tarihinde İnönü ile görüşerek "*silah zoruyla dahi olsa*" Türkiye'nin tarafsızlığını korumasını istemiştir.⁸⁴⁸

2.1.1.3. Müttefikler Safında Yer Almanın İç Politikaya Yansıması

Türk dış politikasının yeni bir istikamet aldığı bu dönemde, dış politikanın Demokrasi/Sulh Cephesi'nde yer alma kararının belirmeye başladığı andan itibaren, Türk basınının "*demokrasi*" konusu üzerinde durduğu görülmektedir. Cumhuriyet rejiminin en başından beri demokratik rejim eğiliminde olduğu şeklinde tarihi dayanak oluşturan bir söylem mevcuttur. Zira bu söylemde, İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra kimi mebus adayları için boş koltuk bırakması, Cumhuriyet rejimi ile anlaşamamış kişileri sisteme dahil etmesi gibi olayların yanı sıra CHP Beşinci Büyük Kurultayı'nda alınan kimi kararlar demokrasi söylemini arttırmıştır. Bahsedilen kurultayda, demokrasi rüzgarını daha da kuvvetlendirecek üç gelişme olmuştur. Birincisi parti müfettişliklerinin yeniden oluşturulması; ikincisi 1936 Parti-devlet bütünleşmesinde değişiklik yapılması; sonuncusu ise hükümet işlerini tenkit etmesi amacıyla Müstakil Grup'un yeniden kurulmasıdır. İsmet İnönü, kurultayı açma konuşmasında yapılan bu yenilikler ile ilgili olarak şöyle demiştir:

"Siyasi hayatımızda tecrübe geçirmiş adamlar olarak memleketimizin ihtiyacına ve bünyesine en uygun olan halk idaresi usulünü kemale getirmek idealindeyiz. Bu yolda temiz yürekle çalışıyoruz. Bizden sonra gelecek vatandaşlara, milletimizin siyasi hayatında ilerlemiş bir seviye terk etmek, başlıca emelimizdir. İyi bir halk idaresinin siyasi idarede ana prensiplerini,

⁸⁴⁷ TBMM ZC, Dönem 6, Cilt 13, s. 62-63.

⁸⁴⁸ Selim Deringil, **Denge Oyunu, İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2003, s. 100.

*her nevi seçimlere halkın samimi olarak iştirak etmesiyle hükümetin ve Büyük Millet Meclisi'nin faaliyetinde hakiki bir milli murakabenin şüphe götürmez bir tarzda bulunmasıyla hulasa edebiliriz. Mebus seçiminde olduğu gibi, parti intihaplarında, yer yer ansızın yeni intihaplar yaparak teşkilatımız üzerinde halkın muhabbet ve itimadını daima yoklamak ve kuvvetlendirmek kanaatindeyiz.*⁸⁴⁹

Görüldüğü üzere konuşmada halk idaresinin olgunlaştırılacağından bahsedilmektedir ki İnönü, halkın seçimlere katılmasını, hükümetin teftiş ve kontrol edilmesini, iyi bir halk iradesi olarak görmektedir. Her ne kadar bunun demokratik bir rejim arzusu barındırdığı söylenemese de parti müfettişliklerinin kurulması, devlet-parti bütünleşmesini sembolize eden vali-il başkanı görevlerinin birbirinden ayrılması ve mecliste hükümeti eleştirmeye yönelik bir Müstakil Grup'un oluşturulması tek partili yönetim içerisinde demokratik adımlar olarak görülebilir.

Falih Rıfki Atay, Atatürk'ün ölümü sonrası yabancı devletlerin Türkiye'ye bakış açısını değerlendirdiği yazısında, Türkiye'de Kemalizmden geriye doğru irticai olayların baş göstereceğini, Kemalizm rejiminden daha sıkı ve sert bir rejimin hayata geçirileceğini bekleyen devletlerin, son gelişmeler karşısında görüşlerinin değiştiğini belirtmiştir. Atay, hürriyet hayatının gelişmesine doğru atılan adımları, demokrasi yönünde atılmış adımlar olarak ifade etmiş ve Halk Partisi'nin en başından itibaren halka dayandığını söylemiştir.⁸⁵⁰

Rize Mebusu Kemalettin Kamu, Türkiye'de tek partili demokrasinin kurulduğunu ifade etmiştir.⁸⁵¹ Yunus Nadi, Müstakil grubun kurulması ile demokrasi yönünde olumlu adım atıldığını belirtmiştir.⁸⁵² Fazıl Ahmet Aykaç, “*gerçek demokrasiye hergün daha samimiyetle hürmet etmek mecburiyetinde olduğumuzu yeniden gördük*”⁸⁵³ demiştir. Necibali Küçüka, Türk-İngiliz antlaşmasının neden imzalandığını çeşitli nedenlerle anlattıktan sonra, Türkiye'yi demokratlara

⁸⁴⁹ CHP Beşinci Büyük Kurultay Zabıtları, s. 19-20.

⁸⁵⁰ Falih Rıfki Atay, “Ulus, Parti ve Demokrasimiz”, *Ulus*, 7.7.1939.

⁸⁵¹ Kemalettin Kamu, “Tek Partili Demokrasi”, *Ulus*, 1.6.1939.

⁸⁵² Yunus Nadi, “Teşri ve Murakabe Hayatımızda İnkişaf”, *Cumhuriyet*, 1.6.1939.

⁸⁵³ Fazıl Ahmet Aykaç, “Yeni Yolumuzda”, *Akşam*, 8.6.1939.

yaklaştıran sebepleri, gündelik çıkarlar için değil; kökü derinde olan görüşlere bağlamıştır.⁸⁵⁴

Türk basınında ve kamuoyunda mevcut görüşlere paralel bir ifadeyle İsmet İnönü, 11 Temmuz 1939 tarihinde Daily Telgraph gazetesi muhabirine verdiği demeçte, İngiltere’ye şöyle seslenmiştir:

“Rejimin, halkın nefine ve halk tarafından mürakabe edilmeye matuf bulunmak itibarile bidayetten beri demokratik bir esası hazi olduğu şüphesizdir. Geçmişten tam bir ayrılık teşkil etmesi ve bunun milletin atisi için hayati ehemmiyeti haiz bulunması dolayısile rejimin tatbikatında başlangıcından itibaren az çok sıkı davranmak icap etmişti. Lakin hiçbir zaman cebir ve şiddet kullanılmamıştır ve rejim daima her şeye, teşkilatı esasıye kaşesini vermiş olan Büyük Millet Meclisi yolile tatbik edilmiştir. Vaziyet inkişaf ettikçe rejimi yeni hal ve şartlara uydurmak zaruret ve imkanı hasıl oldu. Ve mesela, riyaseticumhurda vukua gelen değişiklik münasebetiyle yapılan serbest intihap ve son zamanlarda mecliste bir müstakil grubun teşkili hallerinde olduğu gibi halk, tedricen idarede daha vasi bir iştirak hissesi kazanmıştır.”⁸⁵⁵

Görüldüğü zere İnönü, Türkiye’deki rejimi, kuruluşundan itibaren demokrasi olarak tanımlamaktadır. Türkiye’ye özgü bu demokrasi sisteminin, halka hükümeti kontrol etme ve seçim hakkını tanıma gereklerini yerine getirdiğini; ancak halkın geçmiş alışkanlıklarının bu yönde olmadığı için rejimin başlangıçta sıkı davranmak zorunda kaldığını belirtmektedir. Rejimin yeni şartlara ayak uydurması için kimi adımlar atıldığından bahseden İnönü, kendisinin cumhurbaşkanı olduğu seçimi ve yeni oluşturulacak olan müstakil grubu örnek göstermektedir.

Demokrasi bahsinin genişlediği bu dönemde Peyami Safa, kendisinin daha önceden de demokrat olduğunu; ama bazılarının demokrasi karşıtı olduğu halde şimdi saf değiştirdiklerini söylemiş ve bu kişileri “*demokrasya eşşoğlu eşeğinin sırtına binmekle*” ithaf etmiştir.⁸⁵⁶ Yunus Nadi, İnönü’nün Daily Telgraph Gazetesi’ne verdiği demeci değerlendirdikten sonra her millet rejiminin kendisini

⁸⁵⁴ Necibali Küçüka, “Biz Niçin Demokratlar Taraftarıyız”, **Ulus**, 10.6.1939.

⁸⁵⁵ **Ulus**, 12.7.1939.

⁸⁵⁶ Peyami Safa, “Demokrasi Bahsi”, **Cumhuriyet**, 11.7.1939.

alakadar ettiğini; fakat Türkiye’deki rejiminin demokratik bir halk idaresi olduğunu belirtmenin gerekli olduğunu söylemiştir.⁸⁵⁷ Falih Rıfkı Atay, totaliter rejimlerde adli teşkilatın zorbalığından bahsettiği yazısında, cumhuriyet idaresinin en başından beri meclis kararlarına itaat ettiğini, sadece inkılabı savunmak için zor kullanıldığını söylemiş ve Türkiye’de meclisin, adalet mekanizmasının ve basının “*misline ancak ileri demokrasilerde tesadüf olunan bir istiklal içinde*” çalıştıklarını ilave etmiştir.⁸⁵⁸ Başka bir yazısında Atay, demokratik prensiplerin sınırlandırılmasını gerektirecek kimi olağanüstü dönemlerin olduğunu, bu dönemlerde tek bir kişinin mutlak iradesinin istenebileceğini söylemiştir. Bu durumda halkın ve medeni ülkelerinin rahatsız olduğunu vurgulayan Atay, o ülke halkının isteği doğrultusunda demokrasi cephesinin, bir ülkenin rejimini değiştirmek arzusuna kapıldığı çıkarımına gitmiştir.⁸⁵⁹ Atay, bir diğer yazısında, İnönü devrinin özelliğini ise demokrasiye yönelik atılımlar yapmak şeklinde izah etmiştir.⁸⁶⁰ Burhan Belge ise İnönü devri demokratik atılımları nedeniyle, “*Atatürk bugün eğer olsaydı çok sevinirdi... Eğer şimdi, kalkıp aramıza gelseydi, ne görürdü? İsteddiği halk idaresi, memleketin her tarafında, istediği gibi kök salmaktadır.*” demiştir.⁸⁶¹

14 Mart 1940 tarihinde Alman Büyükelçisi Papen’in, İnönü ile görüşerek Türkiye’nin tarafsız kalması isteğini bildirdiğini söylemiştik. Almanya’nın bu isteğinin basında da ele alındığı görülmektedir. Basında Almanya’nın Türkiye’yi neden bîtaraf tutmak istediği izaha çalışılmıştır. Türkiye’ye karşı kesin tutumunun nasıl olduğu bilinmeyen bu dönemde Almanya’nın, bîtaraf tutarak ileride olası bir tecavüze karşı Türkiye’yi hazırlıksız yakalamak amacıyla olduğu ileri sürülmüştür.⁸⁶²

1940 yılı Nisan ayında Türk-Sovyet ilişkilerini bir kez daha gerginleştirecek olan bir olay gündeme gelmiştir. Fransa, Sovyetlerin enerji deposu Bakü petrollerini, Türkiye hava sahasını kullanarak bombardıman etmek için talepte bulunmuştur. Her ne kadar olayın gerçekleşmemesi, Türkiye’nin bu konuda resmi müsaade

⁸⁵⁷ Yunus Nadi, “Türk-İngiliz Dostluğu”, **Cumhuriyet**, 16.7.1939.

⁸⁵⁸ Falih Rıfkı Atay, “Türkiye’de Adli Emniyet”, **Ulus**, 8.8.1939.

⁸⁵⁹ Falih Rıfkı Atay, “Neye İnanmalı”, **Ulus**, 28.9.1939

⁸⁶⁰ Falih Rıfkı Atay, “Milli Şef’in İlk Cumhurreisliği Yılı”, **Ulus**, 12.11.1939.

⁸⁶¹ Burhan Belge, Bugünün Manası”, **Ulus**, 10.11.1939.

⁸⁶² “Bîtaraf Kurbanlar”, **Cumhuriyet**, 11.5.1940.

vermediğini göstermekteyse⁸⁶³ de en azından Saracoğlu'nun bu plandan habersiz gibi davranarak planın uygulanmasına karşı çıkmadığı görülmektedir.⁸⁶⁴ Bahsedilen Bakü Planı, Almanya'nın Fransa'yı işgali ile uygulama alanı bulamamıştır; fakat Almanya'nın Fransız savaş belgelerini dünya kamuoyuna açıklaması ve Türkiye'yi bu konuda davetkâr göstermesi, Türk-Sovyet ilişkilerinin tekrar gerilmesine neden olmuştur. Türkiye ise bu açıklamayı, bir oldu-bitti karşısında savaşa sürüklenmesi için ortaya atılmış bir iddia olarak yorumlamaktadır.⁸⁶⁵

Türkiye, ilk kez 1940 yılı Mayıs ayında savaşa katılma zorunluluğu altında girmiştir. Almanya'nın ve İtalya'nın Fransa'ya savaş ilan etmesi üzerine Türkiye, 19 Ekim 1939 tarihli Üçlü İttifak antlaşması gereği, savaşın Akdeniz'e sıçraması dolayısıyla müttefiklerine tüm gücüyle yardım etme taahhüdünü yerine getirmek mecburiyetinde kalmıştır. Türkiye'nin savaşa girmesine yönelik Müttefik baskılarını Saracoğlu, 13 Haziran 1940 tarihinde yanıtlamıştır. Dışişleri Bakanı Saracoğlu, imzalanan Üçlü İttifak Antlaşması'nın 2 numaralı protokolünde yer alan hükümlerini Müttefik büyükelçilerine işaret ederek, Türkiye'nin savaşa girmesinin Sovyet Rusya ile bir çatışmaya neden olabileceğini belirtmiştir.⁸⁶⁶

Saracoğlu'nun beyanatından önce Türk basını, İngiltere ve Fransa'nın yanında bir görünüm sergilemektedir. Yunus Nadi, Atatürk'ün şahlanan bir at üzerindeki resmini koyduğu yazısında, Almanya'ya karşı Türkiye'nin Müttefiklerle birlikte olduğunu söylemiştir.⁸⁶⁷ Asım Us, Alman Propaganda Nezareti tarafından yayınlanan "*Yakın Şarkta Alman Propagandası*" adlı broşürü değerlendirerek Almanya'nın Türkiye'yi istila etme planından bahsetmiş ve kimi Türk gazetecilerinin Alman propagandasına alet olmalarını hayretle karşıladığını ifade etmiştir.⁸⁶⁸

⁸⁶³ Yunus Nadi Bakü Olayı'nı yalanlamakta ve Türkiye'nin 2 numaralı protokolünü örnek göstermektedir. Bkz. Yunus Nadi, "Türkiye Gizli Oyunlara Alet Olamaz ve Olmamıştır", **Cumhuriyet**, 6.7.1940.

⁸⁶⁴ Johannes Glasneck, **Türkiye'de Faşist Alman Propagandası**, Onur Yayınları, Ankara 1976, ss. 52-54.

⁸⁶⁵ Şevket Süreyya, Bakü Olayı'nı Birinci Dünya Savaşı sırasındaki Geoben ve Breslau gemileri olayına benzetmektedir. Bkz. Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, Cilt 2, s. 159.

⁸⁶⁶ Us, **age**, ss. 448-449.

⁸⁶⁷ Yunus Nadi, "19 Mayıs, Bir Millet'in Şahlanması", **Cumhuriyet**, 19.5.1940.

⁸⁶⁸ Asım Us, "Almaya'nın Yakın Şark Siyaseti Hakkında İfşaat", **Vakit**, 3.5.1940'den **Ayın Tarihi**, Sa: 78, s. 281.

2.1.2. Mihver Eğilimli Dış Politika (Haziran 1940-Mart 1943)

2.1.2.1. Almanya'nın Fransa'yı İşgal Etmesinin Yarattığı Durum

Saracoğlu'nun 2 numaralı ek protokol maddesine dayanarak Sovyet çekincesi nedeniyle Türkiye'nin tarafsız kalacağını açıklamasının hemen ertesi günü, 14 Haziran 1940 tarihinde, CHP Meclis Grubu'nda şiddetli tartışmalar yaşanmış, savaşa girilmesi ve girilmemesi yönünde görüş bildiren milletvekilleri iki farklı grup oluşturmuşlardır.⁸⁶⁹ Saydam, 26 Haziran 1940 tarihinde, İngiltere-Fransa-Türkiye arasında imzalanan Üçlü İttifak Antlaşması'nda yer alan ve Sovyet çekincesini içeren 2 numaralı protokolü Türkiye'nin devreye soktuğunu tekrar açıklamıştır.⁸⁷⁰

Türk basınındaki yazarlarda da savaşın Akdeniz'e sıçramasına rağmen taahhüt edilen yardımların Türkiye'ye yapılmaması ve Sovyet Rusya ile savaş ihtimali doğabileceği öne sürülerek 2 nolu protokol maddesinin devreye girmesi gerektiği belirtilmiştir.⁸⁷¹ Ancak Fransa'nın Almanya'ya mağlup olması ile Türk kamuoyunda yanlış tarafta saf tutulduğu görüşü de belirmeye başlamıştır.⁸⁷² Yenilgiden sonra Mihver safına katılmış olan Fransa'nın, kendi çöküşünü gördüğü halde Türkiye'yi savaşa dahil etmek arzusu, art niyetli görülmüştür. Kamuoyunda Alman aleyhtarı tavır azalmış; lehindeki tutum ise belirmeye başlamıştır. Yine aynı tarihlerde bir Türk- Alman anlaşmasının gerekli olduğu yönünde görüşler de ortaya atılmaya başlamıştır.

2.1.2.2. Türk-Bulgar Antlaşması

İtalya, 28 Ekim 1940 tarihinde Yunanistan'a saldırmıştır. Bu durumda Üçlü İttifak Antlaşması gereği Türkiye'nin, Yunanistan safında savaşa girmesi gündeme gelmiştir; fakat Türkiye tarafsız kalmaya devam etme kararını yinelemiştir. Türkiye'nin savaşa girmesi ile Almanları üzerine çekeceği, böylece Almanlara

⁸⁶⁹ Barutçu, anılarının 18.6.1940 tarihli kısmında, bugünlerdeki bakış açısını şöyle aktarmaktadır: *"Mukadderat bizi yine zayıf tarafla mı birleştirdi? diye düşünülebilir. İngilizlerle yapılan anlaşmaya muhalif olanların mevcudiyetinden şimdi haberdar olmaya başlıyoruz. Araba daha yıkılmamıştır; fakat umumi endişe başlamıştır."* Faik Ahmet Barutçu, **Siyasi Hatıralar**, C1, s. 324.

⁸⁷⁰ **Cumhuriyet**, 27.6.1940.

⁸⁷¹ Ahmet Şükrü Esmer, "Harp Karşısında Türkiye", **Ulus**, 27.6.1940; Falih Rıfkı Atay, "Türkiye Vazifesini Yapıyor", **Ulus**, 28.6.1940; Hüseyin Cahit Yalçın, "Türkiye ve Müttefikler", **Yeni Sabah**, 28.6.1940'den **Ayın Tarihi**, Sa: 79, s. 24.

⁸⁷² Barutçu, **age**, s. 71.

Yakındoğu yolunun açılacağı düşüncesi ile İngiltere, Türkiye'nin tarafsız kalma görüşünü desteklemiştir.⁸⁷³

Fransa işgalinden sonra Türkiye açısından Almanya lehine beliren dış politika şikkı basınına yansımıştır. İleride bahsedileceği üzere Almanya realitesini görmek meselesi, sadece Peyami Safa ve Nadir Nadi'nin düşündüğü bir konu değildir; fakat hükümet, yine de Almanya ile olan ilişkilerinde temkinli davranmak istemektedir. Hükümet, Türk basınında bu tarz tartışmaları zararlı görmektedir ki, Nadir Nadi'nin yazısı sonrası Cumhuriyet Gazetesi kapatılma cezası almıştır.⁸⁷⁴ Fransa'nın yenilgisinden sonra Türk hükümeti, savaşın seyrinin her an değişebileceği görüşüne bağlı kalarak Almanya'ya kuşkuyla bakmaya devam etmiştir. Bu görüşün bir müddet devam etmesinde İtalya saldırısına karşı Yunanistan'ın başarılı savunma yapması etkili olmuştur. Fakat Almanya'nın Yunanistan'a doğru ilerleyeceği haberleri alınmaya başladıktan sonra Türk dış politika yazılarında bir eksen değişikliği görülmeye başlamıştır. Balkanlar'da beliren Alman tehlikesine karşı Türkiye'nin ilk tavrı, "*Balkan Birliği*" görüşünü öne sürmek olmuştur.⁸⁷⁵ Buna göre Balkan ülkeleri, İtalya ve Almanya'ya karşı birliktelik sergilerse Türkiye savaştan uzak kalacaktır.⁸⁷⁶ Balkanlar, Türkiye'nin hayat sahası olarak değerlendirilmektedir ki Yalman, Balkanlar'daki son gelişmeler hakkında Almanya'ya ithafen "*Eceline susayanlar mı var?*" diye sormaktadır.⁸⁷⁷

1941 yılının başlarından itibaren Türkiye'de Alman işgali endişesine ilaveten başka bir husus üzerinde durulduğu da görülmektedir. Almanlarla Sovyetlerin Balkan politikalarında nedeni ile anlaşmazlık içerisinde oldukları sezilmektedir. Zekeriya Sertel, Sovyetlerin Almanlarla arasının açıldığına dair yazılar yazan ilk

⁸⁷³ Zehra Önder, *age*, s. 111.

⁸⁷⁴ Cumhuriyet Gazetesi'nin bu yazı dolayısıyla üç ay kapatıldığı görülmektedir. Bu kapatma kararı, tek parti yönetiminin dönemdeki karakteristik bir özelliğini gözler önüne sermektedir. İktidar, özellikle dış politika konularında bazı sınırların aşılmasını istemektedir. Nitekim konuyla ilgili olarak Refik Saydam, bizzat Yunus Nadi'yi telefonla arayarak uyarıda bulunmuştur. Bkz. Nadir Nadi, **Perde Aralığından**, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul 1965, s. 93.

⁸⁷⁵ Nadi, Balkanların birlik kurmaları halinde "bu muazzam kuvveti çiğneyip geçmek kolay iş değildir... Balkanlar ne Fransa'dır ne de Polonya" demektedir. Bkz. Yunus Nadi, "Balkanlarda Karar Saati Çalışıyor", **Cumhuriyet**, 12.2.1941.

⁸⁷⁶ Türkiye'nin Balkan Antantı'nı canlandırma girişimleri hakkında bkz. Ahmet Şükrü Esmer, Oral Sander, "İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası", **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)**, 3. Baskı, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara 1974, ss. 155-156, 159-160.

⁸⁷⁷ Ahmet Emin Yalman, "Eceline Susayanlar Mı Var?", **Vatan**, 22.1.1941.

başyazardır.⁸⁷⁸ Sertel, bu yazılarında Sovyet Rusya'nın değişen politikasını anlatmakta; Balkanların hem Almanya hem Sovyet Rusya tarafından hakimiyet sahası olarak görüldüğünü belirtmektedir. Sertel, Balkanlar üzerindeki Alman-Rus anlaşmazlığının daha da büyüyebileceği ihtimalinden söz etmekte; Almanya'nın Yunanistan'a, İtalya'nın isteği üzerine gitmediğini, Yunanistan'ı ele geçirerek buradaki deniz ve hava üslerine sahip olmak amacını izah etmektedir.⁸⁷⁹

Gerçekten de 1940 yılı Kasım ayından itibaren Almanya ile Sovyet Rusya, nüfuz bölgeleri hususunda anlaşmazlık yaşamaya başlamıştır. İki ülke de oluşabilecek yeni şartlara göre kendi planlarını yapma eğilimine girişmişlerdir. Bu bakımdan Almanya'nın Türk boğazlarına yönelik planı, bir tercih konusu olmuştur.⁸⁸⁰ Nitekim bu tarihten itibaren Türkiye'de de olası saldırı ihtimaline karşı ciddi önlemler alınmaya başlamıştır.⁸⁸¹

Almanya'nın kendi nüfuz bölgesi olarak addettiği Balkanlara ve boğazlara Sovyetlerin göz dikmesi üzerine, rotasını Moskova'ya doğru çevirme hazırlığına giriştiği bu dönemde, Türkiye-Bulgaristan ortak beyannamesi yayınlanmıştır.⁸⁸² 17 Şubat 1941 tarihli bu beyanname ile iki ülke, iyi komşuluk ve dostluk esaslarını tekrarlamışlardır. Bulgaristan, henüz Mihver safına katılmamıştır; fakat Almanya için burası Yunanistan'a geçiş yolu üzerindedir. Bu bakımdan imzalanan beyanname ile Türkiye, Alman ordusunun Bulgaristan üzerinden Yunanistan'a saldırısını bir bakıma onaylamıştır. Türkiye'nin Üçlü İttifak Antlaşması'nı bozduğunu öne süren İngiltere, böyle bir anlaşmaya karşı çıkmış; fakat Türkiye, İngiltere ile olan ittifakına

⁸⁷⁸ Zekeriya Sertel, "Sovyet Rusyanın Vaziyeti", **Tan**, 5.1.1941; Zekeriya Sertel, "Sovyet Rusya ve Almanya Münasebetleri", **Tan**, 13.1.1941.

⁸⁷⁹ Zekeriya Sertel, "Almanların Balkanlara Ait Planı Nedir?", **Tan**, 13.2.1941.

⁸⁸⁰ Cemil Koçak, **age**, 109; Deringil, Hitlerin 18 Mart 1941 tarihinde Türk Büyükelçisine Molotov'un 1940 Kasımında boğazlar üzerinde bir takım koşullar öne sürdüğünü, Almanya'nın Sovyetlerle Türkiye arasında seçim yapma durumunda kaldığını ve Almanya'nın seçiminin Türkiye lehine olduğunu vurgulamaktadır. Bkz. Selim Deringil, **age**, ss. 138-139.

⁸⁸¹ Şehirlerde ışık söndürme uygulaması ilk olarak 21/22 Kasım 1940 tarihinde yapılmıştır. Bkz. **Cumhuriyet**, 22.11.1940. Bu uygulama 10 Aralık 1940 tarihine kadar sürdürülmüş, bu tarihte serbest bırakılmıştır. Bkz. **Cumhuriyet**, 11.12.1940. Basında savaşa hazırız, tetikteyiz biçiminde yazılar görülmeye başlamıştır. Bkz. Yunus Nadi, "Harp Balkanlara Gelir Mi?", **Cumhuriyet**, 21.11.1940; Nadir Nadi, "Hazırız", **Cumhuriyet**, 22.11.1940; "Daima Uyanık Daima Tetikte", **Cumhuriyet**, 22.11.1940. 22 Kasım 1940 tarihinde tehlikeli addedilen altı vilayette örfi idare ilan edilerek askeri idare komutanlıkları kurulmuştur. Bkz. **Cumhuriyet**, 23.11.1940.

⁸⁸² İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)**, Cilt 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989, ss. 631-633.

sadık kaldığını vurgulamış, sadece kendi güvenliğini sağlamak amacıyla böyle bir girişimde bulunduğunu ifade etmiştir.

Ortak bir söylemle Türk basını, Türk-Bulgar Ortak Beyannamesi'nin barışa hizmet eden bir girişim olduğunu dile getirmiştir.⁸⁸³ Bir müddet sonra bu anlaşmanın Almanya lehine olmadığı; Türkiye'nin halen demokrasi safına bağlı kaldığı; aynı zamanda Sovyetlere karşı da dostane ilişkilerde bulunduğu ve anlaşmanın sadece sulhu korumak için yapıldığı belirtilmiştir.⁸⁸⁴ Nitekim Dışişleri Bakanı Şükrü Saracoğlu, *Ulus Gazetesi*'ne bir beyanatta bulunarak Türk dış siyasetinin değişmediğini; Türkiye'nin sulh yolundan ayrılmadığını; ittifaklarına sadık kaldığını, aynı zamanda herkesle iyi geçinmek niyetinde olduğunu; fakat istiklaline ve bütünlüğüne karşı her türlü saldırıya da cevap vereceğini söylemiştir.⁸⁸⁵

Bulgaristan, Türkiye ile imzaladığı ortak beyannameden kısa bir süre sonra, 1 Mart 1941 tarihinde, Mihver safında savaşa katılmıştır.⁸⁸⁶ 1941 yılı Nisan ayının sonunda Almanya, Yugoslavya ve Yunanistan'ı ele geçirmiştir. Böylece Mayıs ayında Almanlar, Türkiye'nin bütün batı sınırına kadar ulaşmışlardır. Bu durum Türkiye'yi iyice telaşa düşürmüştür ve Türkiye'nin herhangi bir Alman saldırısına karşı tedirginliği en üst seviyeye çıkmıştır.⁸⁸⁷ Almanya'nın, Bulgaristan üzerinden

⁸⁸³ Ahmet Emin Yalman, "Bulutlu Havada İlk Açık Nokta", *Vatan*, 18.2.1941; Zekeriya Sertel, "Balkanlarda Sulhu Temin Eden Bir Anlaşma", *Tan*, 18.2.1941; Yunus Nadi, "Bulgaristanla İmzaladığımız Yeni Anlaşma", *Cumhuriyet*, 18.2.1941; Ahmet Emin Yalman, "Bir Sulh Rüyası", *Vatan*, 19.2.1941; Yunus Nadi, "Türk-Bulgar Beyannamesi Etrafında", *Cumhuriyet*, 19.2.1941; Falih Rıfkı Atay, "Bulgar-Türk Dostluğunun Yeni Bir Vesikası", *Ulus*, 19.2.1941; Ahmet Şükrü Esmer, "Türk-Bulgar Beyannamesi", *Ulus*, 19.2.1941; Ahmet Emin Yalman, "Anlaşmamızı Neden Herkes Beğeniyor?", *Vatan*, 20.2.1941.

⁸⁸⁴ Ahmet Emin Yalman, "Dostluk, Evet, Hem de En Sağlamı.. Kapitülasyon Asla", *Vatan*, 21.2.1941.

⁸⁸⁵ *Ulus*, 24.2.1941.

⁸⁸⁶ Bulgaristan'ın Mihver safına katılması Türk basınında olumlu değerlendirilmemekle birlikte Almanlar'ın Türk sınırlarına biraz daha yaklaşmasının endişesi de artmıştır. Bkz. Falih Rıfkı Atay, "Bulgaristan Üçlü İttifakı İmza Etti", *Ulus*, 2.3.1941; Necmeddin Sadak, "Bulgaristan'ın Üçlü Yeni Nizam İttifakına Girmesi Balkanlar Sulhuna Nasıl Tesir Eder?", *Akşam*, 2.3.1941; Yunus Nadi, "Bulgaristan Üçlü Pakta Girdikten Sonra", *Cumhuriyet*, 3.3.1941; Ahmet Şükrü Esmer, "Bulgaristan ve Üçlü Pakt", *Ulus*, 3.3.1941; Asım Us, "Bulgaristan'ın Üçlü Pakta Girmesi Hakkında", *Vakit*, 2.3.1941'den *Ayın Tarihi*, Sa: 88, s. 223; Hüseyin Cahit Yalçın, "Bulgaristan'ın İstilasası", *Yeni Sabah*, 3.3.1941'den *Ayın Tarihi*, Sa: 88, s. 227.

⁸⁸⁷ 9 Nisan 1941 tarihinde Örfi idare altında bulunan bölgelerden (İstanbul, Kırklareli, Edirne, Tekirdağ ve Çanakkale) Türk asıllı vatandaşların istemeleri halinde ücretsiz olarak Anadolu'ya nakillerinin yapılacağı ilan edilmiştir. Bkz. *Ulus*, 10.4.1941; *Cumhuriyet*, 10.4.1941; *Tan*, 10.4.1941. Bu kararın mecburi değil; ihtiyati bir karar olduğu belirtilmiştir. Bkz. *Ulus*, 11.4.1941; *Cumhuriyet*, 11.4.1941; *Tan*, 11.4.1941. Bu tedbirin halk arasında savaşa girileceği şeklinde algılanmaması, bunun sadece bir tedbir olduğu, panik ve heyecana gerek olmadığı söylenmiştir. Bkz. *Cumhuriyet*, 12.4.1941. Ayrıca bkz. Zekeriya Sertel, "Hükümetin Teyakkuzu ve İhtiyat Tedbirleri",

Yugoslavya ve Yunanistan hareketinin Türkiye'ye yönelik olmadığını bildirmesi üzerine Hitler ile İnönü arasında karşılıklı dostluk mektupları yazılmıştır.⁸⁸⁸ Bu gelişmelerle kısmen rahatlatılsa da Türkiye, halen Almanya'nın kendisine yönelik bir girişimde bulunup bulunmayacağı konusunda endişelere sahiptir.

Henüz Türkiye, Bulgaristan ile yaptığı antlaşmayı, Alman tehlikesine karşı emniyetli görmemektedir. Bu dönemde Türk basınında Türkiye'nin savaşa hazır olduğuna ve tarihî kahramanlıkları bulunduğu dair yazılara rastlanmaktadır.⁸⁸⁹ Halkevlerinde düzenlenen konferanslarda olası bir saldırıya karşı birlik ve beraberlik mesajları verilmektedir. TBMM Reis Vekili Şemsettin Günaltay, Ankara Halkevi'nde yaptığı konuşmada, “*Şayet bir gün yakın şarkta sulh bozulursa bunun mesuliyeti asla bizde olmayacaktır*”⁸⁹⁰; Kırklareli'nde ve Tekirdağ'da konuşan Maraş mebusu Hasan Reşit Tankut, “*Tecavüze karşı koymaya hazır vaziyetteyiz*” demiştir.⁸⁹¹ Yurdun çeşitli bölgelerinde görevlendirilen diğer mebuslar da benzer biçimde Türkiye'nin savaşa ne kadar hazır olduğunu vurgulayan konuşmalar yapmışlardır.⁸⁹²

Tan, 11.4.1941; Falih Rıfki Atay, “Trakya ve İstanbul Hakkındaki Tedbir”, **Ulus**, 12.4.1941; Yunus Nadi, “Bir Tedbir Etrafında”, **Cumhuriyet**, 12.4.1941; “Yerinde bir İhtiyat Tedbiri”, **Cumhuriyet**, 12.4.1941. Daha sonra bu bölgelerden Anadolu'ya geçmek isteyen öğrencilere derhal tasdikname verileceği açıklanmıştır. Bkz. **Tan**, 13.4.1941; **Ulus**, 13.4.1941; **Cumhuriyet**, 13.4.1941. Basında, vatandaşlara hitaben çeşitli ilan yazıları görülmektedir. Bu yazılarda vatandaşa savaşa girileceğine dair asılsız haberlere inanmaması telkin edilmektedir; fakat aynı zamanda da savaş ihtimaline karşı uyanık ve hazır olması gerektiği vurgulanmaktadır.

⁸⁸⁸ **Ayın Tarihi**, Sa: 88, s. 22.

⁸⁸⁹ Falih Rıfki Atay, “Düşüneceğimiz ve Yapacağımız Şey”, **Ulus**, 9.3.1941; Yunus Nadi, “Milletimizin Bu Yoldaki Büyüklüğüne Tarih Şahittir”, **Cumhuriyet**, 9.3.1941; Hüseyin Sami, “Kati ve Yıkılmaz Müdafaamız”, **Ulus**, 12.3.1941

⁸⁹⁰ **Vatan**, 23.3.1941; **Tan**, 23.3.1941.

⁸⁹¹ **Tan**, 25.3.1941

⁸⁹² Bahsedilen bu konferanslar bir seri halinde, 25 Mart-15 Nisan 1941 tarihleri arasında Halkevi teşkilatı tarafından düzenlenmiştir. CHP Genel Sekreteri A. F. Tuzer'in belirttiğine göre bu konferansların amacı, beliren Alman tehdidine karşı milleti uyanık ve sağlam tutmaktır. Konferanslarda işlenen konular, Alman tehlikesinin Türk sınırlarına kadar dayandığı, Türkiye'nin Yunanistan'la dost olduğu, Türkiye'nin barış ilkesine olabildiğince sadık kalacağı, Türk milletinin olası bir saldırıya karşı birlik ve beraberlik içinde olacağı biçiminde özetlenebilir. Konferans veren mebuslar ise şunlardır: Şemsettin Günaltay (Ankara, İstanbul), Hasan Reşit Tankut (Edirne, Kırklareli, Tekirdağ), Ağâh Sırrı Levent (Kayseri, Niğde, Adana, Mersin), Fuat Sirmen (Bursa, Balıkesir, Çanakkale, Eskişehir), Muhiddin Baha Pars (Kütahya, Manisa, Afyon), Vasıf Somyürek (Antakya, Gaziantep, Urfa), Süreyya Örgüevren (Sivas, Erzincan, Erzurum, Kars), Salâh Yargı (Rize, Trabzon, Giresun, Ordu), Cavit Oral (Çankırı, Kastamonu, Zonguldak), Ferit Celal Güven (Tokat, Amasya, Çorum, Samsun), Feridun Fikri Düşünsel (İzmit, Bolu), Ali Rıza Türel (Maraş, Malatya, Elazığ, Diyarbakır, Mardin), Muzaffer göker (İzmir, Aydın, Denizli, Muğla), Necip Ali Küçüka (Burdur, Isparta, Antalya, Konya), Muzaffer Akpınar (Gümüşhane). Bkz. **Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğinin Parti Teşkilatına Umum Tebligatı**, (İkincikanun 1941'den 30 Haziran 1941 Tarihine Kadar) ,Cilt 18, Ulusal Matbaa, Ankara 1941, ss. 186-190; 196-197.

2.1.2.3. Türk-Sovyet Antlaşması (25 Mart 1941)

Almanların Bulgaristan, Yunanistan ve Yugoslavya işgalini, Sovyetlerin onaylamadığı görülmektedir.⁸⁹³ Sovyetlerle Almanların aralarının iyice açılması fırsatıyla İngiltere, özellikle birkaç aydır gelişen Türk-Alman yakınlaşmasını engellemek, bozulmaya yüz tutan Alman-Sovyet ilişkilerini zedelemek ve Türkiye'nin "*Sovyet çekincesi*" argümanını ortadan kaldırmak amacıyla, Türkiye ve Sovyet Rusya arasında dostluk ve saldırmazlık anlaşması yapılması girişimlerinde bulunmuştur.⁸⁹⁴ Türkiye, bu girişime olumlu bakmış ve Türk-Sovyet saldırmazlık antlaşması, 25 Mart 1941 tarihinde imzalanmıştır.⁸⁹⁵ Bu antlaşmaya göre iki ülke herhangi bir savaş durumunda birbirlerine saldırmayacaklarını ilan etmişlerdir. Türkiye, kendini müdafaa için harbe girerse Sovyet Rusya tarafsız kalacaktır.

Dünya savaşı henüz başlamamışken ayrı saflarda yer almış olan bu iki ülke, 1939 yılı eylül ayından itibaren başlayan gergin ilişkilerini, gelişen yeni şartlar altında değiştirme tutumu sergilemişlerdir. Yunus Nadi, deklarasyonu iki dost memleketin sulh taraftarı olması ile açıklamıştır.⁸⁹⁶ Falih Rıfki Atay, deklarasyonu harbin başından beri iki ülkenin siyasetlerinin değişmediğinin kanıtı olarak sunmuştur.⁸⁹⁷ Ahmet Emin Yalman, kendi menfaat alanlarına savaşın sıçramasını istemeyen iki devletin ortak kararı olarak değerlendirmiştir.⁸⁹⁸ Zekeriya Sertel, iki ülkenin dostluğunu teyid eden bir gelişme olarak yorumlamıştır.⁸⁹⁹ Asım Us ve Hüseyin Cahit Yalçın da bu deklarasyonun hiçbir ülkeye karşı olmadığını, sadece Türk-Rus dostluk ilişkilerinin bir sembolü olduğu yönünde yazılar kaleme almışlardır.⁹⁰⁰

⁸⁹³ Yunus Nadi, "Yükselen Bir Ses", **Cumhuriyet**, 5.3.1941; Zekeriya Sertel, "Sovyetlerin Bulgaristan'a İhtarı", **Tan**, 5.3.1941; Falih Rıfki Atay, "Sovyetler Birliğinin Tebliği", **Ulus**, 5.3.1941; Ahmet Emin Yalman, "Bulgarlara ve Almanlara Soğuk Bir Duş", **Vatan**, 3.5.1941.

⁸⁹⁴ **Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946)**, ss. 67-73.

⁸⁹⁵ "Türk-Sovyet Deklarasyonunun Metni", **Ulus**, 25.3.1941; Ayrıca bkz. İsmail Soysal, **age**, s. 636.

⁸⁹⁶ Yunus Nadi, "Rus-Türk Deklarasyonu", **Cumhuriyet**, 26.3.1941

⁸⁹⁷ Falih Rıfki Atay, "Sovyet-Türk Deklarasyonu", **Ulus**, 26.3.1941

⁸⁹⁸ Ahmet Emin Yalman, "Ufku Berraklaştıracak Bir Tebliğ", **Vatan**, 26.3.1941

⁸⁹⁹ Zekeriya Sertel, "Türk-Sovyet Deklarasyonu", **Tan**, 27.3.1941

⁹⁰⁰ Asım Us, "Ankara-Moskova Bitaraflik Deklarasyonu", **Vakit**, 26.3.1941'den **Aynı Tarihi**, Sa: 88, s. 51; Hüseyin Cahit Yalçın, "Türk-Rus Beyannamesi", **Yeni Sabah**, 26.3.1941'den **Aynı Tarihi**, Sa 88, s. 53.

2.1.2.4. Türk-Alman Antlaşması

Türk-Bulgar antlaşmasından sonra olumlu yönde ilerleyen Türk-Alman ilişkilerini 1941 yılı Nisan ayında daha da yoğunlaştıracak bir gelişme yaşanmıştır. 3 Nisan 1941 tarihinde Türkiye'nin komşusu Irak'ta Mihver yanlısı bir hükümet darbesi olmuştur. Darbeyi yapan Raşit Ali Geylani, Almanya'dan yardım talebinde bulunmuştur. Almanya, Irak'a yapılacak yardımın ancak Türkiye üzerinden olabileceğini düşünerek Türkiye'nin konuyla ilgili görüşünü sormuştur.⁹⁰¹ Türkiye'nin böyle bir geçişe resmi olarak olumsuz yanıt verdiği görülmekle birlikte İngiltere'nin Basra üzerinden Irak'a acil müdahalesi ve Almanya'nın Sovyetlere yapacağı taarruz için hazırlanması, bu geçiş talebini gündemden silmiştir.⁹⁰²

1941 yılının Mayıs ayında Sovyet Rusya'ya saldırı kararı veren Almanya, girişilecek olan Sovyet taarruzunda güney kanadını güvence altına almak istemektedir.⁹⁰³ İlerleyen Türk-Alman görüşmelerini, dostluk antlaşması ile daha da olgunlaştırmak amacı ile 18 Haziran 1941 tarihinde Türk-Alman Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması imzalanmıştır.⁹⁰⁴

Türk kamuoyunda 10 Haziran 1941'den itibaren basında Sovyet-Alman savaşının yakın olduğuna ve Almanya'nın Türklere karşı "*kuvvetli ve hususi bir sempati*" besledikleri şeklinde haberler dikkat çekmektedir.⁹⁰⁵ Falih Rıfki Atay, Türkiye'nin çevresindeki olaylara tarafsız kalacağını; ne İngiltere'ye ne de Almanya'ya karşı dostluktan ayrılmayacağını söylemiş; bu nedenle Türk-Alman dostluğunu Türk sulh siyasetinin ileri bir hamlesi olarak değerlendirmiştir.⁹⁰⁶ Ahmet Emin Yalman, Türkiye'nin İngiltere ile müttefikliğine bir zarar gelmediğini, sulh politikasından ayrılmadığını, sadece "*tarihimizin hiçbir devrinde harp halinde bulunmamış (olduğumuz) bir memleket*" ile dostluk antlaşması imzaladığını

⁹⁰¹ Konuyla ilgili Almanya'nın baskısı için bkz. Ahmet Şükrü Esmer, Oral Sander, **agm**, ss. 167-168.

⁹⁰² Cemil Koçak, **age**, ss. 155-162.

⁹⁰³ Tam da bu tarihlerde H. Emir Erkilet, Cumhuriyet Gazetesi'nde askeri vaziyetle ilgili bir yazı yazmıştır. Erkilet bu makalede, Sovyet Rusya'nın 1941 yılı içerisinde Almanya ile birlikte savaşa girmese, Almanya'nın en geç 1942 yılı içerisinde Sovyet Rusya'ya taarruza mecbur olacağını yazmaktadır. H. Emir Erkilet, "Askeri Vaziyet", **Cumhuriyet**, 14.5.1941.

⁹⁰⁴ Anlaşma metni için bkz. **Düstur** III Tertip, Cilt 22, s. 1355; **Resmi Gazete**, Tar. 2.7.1941, Sa. 4849.

⁹⁰⁵ **Ulus**, 13.6.1941.

⁹⁰⁶ Falih Rıfki Atay, "Almanya ile Türkiye Arasında Dostluk Muahedesi", **Ulus**, 19.6.1941.

belirtmiştir.⁹⁰⁷ Yunus Nadi, Türk sınırına gelebilecek herhangi bir tecavüze karşı silahla karşı konulacağını, Türkiye'nin İngiltere ile müttefik, Almanlarla dost olduğunu, bu nedenle Türkiye'nin sulh politikasında değişen bir şeyin olmadığını ifade etmiştir.⁹⁰⁸ Zekeriya Sertel, Türkiye'nin yapılmakta olan savaşta kimse ile bir davasının olmadığını, topraklarında gözü olmayan ve sulh içinde yaşamak isteyen herkesle dost olabileceğini kanıtladığını söylemiştir.⁹⁰⁹ Ahmet Şükrü Esmer, Almanya ile Türkiye arasında iki ülkeyi ayırabilecek bir ihtilaf mevzuu olmadığını ve Türkiye'nin uzatılan eli sıkıldığını belirtmiştir.⁹¹⁰ Antlaşma hakkında basının ortak değerlendirmesi, Türkiye'nin emniyet sahası için ferahlatıcı bir etkide bulunduğu, İngiltere-Türkiye dostluğunu da desteklediği ve savaş dışı kalmak isteyen Türkiye'nin Almanya ile de tarafsızlık antlaşması yapmasının gerekli olduğu şeklindedir.⁹¹¹

Türk-Alman antlaşmasının Türk dış politikası açısından geçerli nedenleri vardır. Almanya, Balkanlar'da Türkiye'nin sınırına yaklaşmış ve boğazlarda etkili olabilecek durumdadır. Türkiye savaşa dahil olmak istememektedir. Almanya ile yapılacak dostluk antlaşması, olası Türk-Alman savaşını engelleyici bir rol üstlenebilecektir. Sınırlarına bu kadar yakınlaşmışken Türkiye'nin bir Alman saldırısından kurtulması, Türk kamuoyunda bir rahatlama sağlamıştır. Bu rahatlamanın verdiği heyecan ile antlaşma, Türk siyasetinin büyük bir başarısı olarak değerlendirilmiştir.

İngiltere ile Almanya savaş halinde iken Türkiye'nin, savaşın başından beri ittifak halinde bulunduğu İngiltere'nin yanı sıra Almanya ile dostluk antlaşması imzalaması, müttefiklerce olumlu karşılanmamıştır. İngiltere bu antlaşmayı, kendi müttefiki olan bir ülkenin Almanya ile dostluk ve saldırmazlık antlaşması

⁹⁰⁷ Ahmet Emin Yalman, "Türk-Alman Muahedesinin Manası", **Vatan**, 19.6.1941. Yalman ertesi gün de benzer bir yazı yazmıştır. Ahmet Emin Yalman, "Sulh Ektik, sulh Biçiyoruz", **Vatan**, 20.6.1941.

⁹⁰⁸ Yunus Nadi, "Siyasetimizde Hiçbir Değişiklik Yok", **Cumhuriyet**, 20.6.1941. Türkiye'nin İngiltere ile müttefikken, Almanya ile dost olması yaklaşımını, Yalman daha sonra gösterecektir. Ahmet Emin Yalman, "Biriyle Müttefik, Diğeriyle Dost", **Vatan**, 25.6.1941.

⁹⁰⁹ Zekeriya Sertel, "Muahedenin Aydınlatığı Hakikatler", **Tan**, 20.6.1941.

⁹¹⁰ Ahmet Şükrü Esmer, "Türk-Alman Dostluğu", **Ulus**, 20.6.1941.

⁹¹¹ Necmeddin Sadak, "Türk-Alman Dostluk Muahedesini", **Akşam**, 19.6.1941; Hüseyin Cahit Yalçın, "Yeni Muahede Türk Siyasetinde Bir Değişikliğe Delalet Etmez", **Yeni Sabah**, 20.6.1941; 1941'den **Ayın Tarihi**, Sa: 91, s. 87; Asım Us, "Türk-Alman Dostluk Muahedesinin Manası", **Vakit**, 20.6.1941'den **Ayın Tarihi**, Sa: 91, s. 94; Etem İzzet Benice, "Türk Milli Siyasetinin Zaferi", **Son Posta**, 19.6.1941'den **Ayın Tarihi**, Sa: 91, s. 84; Abidin Daver, "Türk-Alman Muahedesini Yalnız Harbe Karşıdır", **İkdam**, 22.6.1941'den **Ayın Tarihi**, Sa: 91, s. 98.

imzalaması dolayısıyla Mihver'in bir başarısı olarak görmüştür. Türkiye ise, Almanya ile olan dostluk antlaşmasının üçlü ittifak antlaşmasına zararı olmadığı beyanlarında bulunmuştur.⁹¹²

Türk-Alman Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'ndan itibaren Türkiye'de Alman propagandasının arttığı görülmektedir. Bu propagandanın amacı Türkiye'yi savaşa sokmak ya da "*Alman yanlısı tarafsızlık*" ilkesine yöneltmek olmuştur. Bu çerçevede 12 Adalarda Türkiye'ye tavizler verileceği, boğazların Sovyet tehdidine karşı konulacağı gibi hususlar dile getirilmiştir.⁹¹³

Türkiye ile dostluk antlaşması imzalamasından üç gün sonra Almanya, 22 Haziran 1941 tarihinde, Sovyetler üzerine yürümeye başlamıştır.⁹¹⁴ 13 Ağustos 1941 tarihinde ise İngiltere ve Sovyet Rusya, Montreux Sözleşmesi'ne ve arazi bütünlüğüne hürmetkar olduklarını Türkiye'ye bildirmişlerdir.⁹¹⁵ Türk basınında, bu durum Türk dış politikasının tarafsızlık politikasına, başlayan Alman savaşı dolayısıyla, Sovyet Rusya'nın da artık katıldığı biçiminde yorumlanmıştır.⁹¹⁶ Bu dönemde Alman-Rus savaşı dolayısıyla, İngiltere'nin Rusya'ya hangi yolla yardım ulaştıracağı meselesi gündemdedir. Bu yollardan biri olarak Türk boğazları düşünülmüşse de İran'ın tercih edildiği görülmektedir ki, 25 Ağustos 1941 tarihinde İngiltere ve Sovyetler, İran'ı işgal ederek bu ülke üzerinden temaslarını sağlamışlardır.

İran'ın işgalinden sonra müttefikler lehine yaşanan ikinci önemli olay Amerika'nın resmi olarak savaşa dahil olmasıdır. Amerika, 7 Aralık 1941 tarihinde Japonya'nın Pearl Harbour baskını sonrası, müttefikler yanında savaşa dahil

⁹¹² Zehra Önder, *age*, s. 153.

⁹¹³ 12 Adalar konusu, 30 Nisan 1941 tarihindeki Saracoğlu-Papen görüşmesinde dile getirilmiştir. Bkz. Zehra Önder, *age*, s. 138; Niyazi Berkes, *Unutulan Yıllar*, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s. 189; Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 4. Kitap I Bölüm, Bilgi Yayınevi, Ankara 1999, s. 139.

⁹¹⁴ Bir müddet sonra basında, Türk-Alman dostluk anlaşmasının Sovyetlerle alakası olmadığı söylenmeye başlanmıştır. Falih Rıfki Atay, "Türkiye, Sovyetler Birliği emniyet istikrarının bozulmasında hiçbir zaman menfaat tasavvur etmemiştir" demektedir. Bkz. Falih Rıfki Atay, "Türk-Alman Muahedesinin Akisleri", *Ulus*, 20.6.1941. Türkiye, 22 Haziran 1941'de Almanya-Sovyet Rusya harbinde bitaraflığını ilan etmiştir. Bkz. *Ulus*, 23.6.1941; *Cumhuriyet*, 23.6.1941; *Tan*, 23.6.1941; *Vatan*, 23.6.1941.

⁹¹⁵ *Ulus*, 13.8.1941.

⁹¹⁶ Falih Rıfki Atay, "İngiliz-Sovyet Notaları Etrafında", *Ulus*, 14.8.1941; Ahmet Şükrü Esmer, "İki Nota ve Akisleri", *Ulus*, 15.8.1941; Hüseyin Cahit Yalçın, "Türkiye Hakkında Yeni Dostluk Tezahürleri", *Yeni Sabah*, 15.8.1941'den *Ayın Tarihi*, Sa: 93, s. 44.

olduğunu ilan etmiştir. 1941 yılının sonuna kadar Almanlar, Leningrad-Moskova-Stalingrad cephe hattına kadar sokulmuşlar; fakat kış şartları nedeniyle taarruzlar 1942 ilkbahar aylarına ertelenmiştir. Türkiye tarafından bu gelişmeler dikkatle izlenmektedir.

1942 yılının Türkiye için önemli bir gündemi, Almanya'nın Türk boğazlarından Karadeniz'e savaşa gemisi geçirme talepleridir. Türkiye bu talebe karşı olumsuz tavır koymakla birlikte haberi yokmuş gibi davranma eğilindedir. Nitekim Papen, Alman Hariciye Vekili Ribbentrop'a gönderdiği bir raporda daha önce boğazlardan bir Alman denizaltısı geçirdiklerini, savaş malzemeleri kamufle edilirse boğazlardan geçilebileceğini, Türk hükümetinin buna ses çıkarmayacağını bildirmiştir.⁹¹⁷ Bu dönemde Türkiye, 1939-1941 yılları arasında yaşadığı tedirginliklerden dolayı Sovyet Rusya'ya olumsuz bakmaktadır. 27 Ağustos 1942 tarihinde Başvekil Şükrü Saracoğlu'nun bir Türk olarak Sovyet Rusya'nın yıkılmasını hararetle arzu ettiğini; fakat Türkiye'nin menfaatleri açısından tarafsız kalacağını Papen'e bildirmiştir.⁹¹⁸

1942 yılı sonunda Türkiye'nin savaş dışı kalma imkânları, uluslararası konjonktürde azalmıştır. Almanya'nın 1942 yaz aylarında Sivastopol dahil Kırım'ı işgal etmesi ve Stalingrad'ı kuşatması, bir Alman zaferinin ufukta görüldüğü izlenimini uyandırır da Türkiye, temkinli davranmak istemektedir. Bu sırada Almanların 1942 yılı Kasım ayında Stalingrad önlerinde durdurulması, Mihver yanında savaşa dahil olması amacıyla baskıya maruz kalmasına neden olmuştur. Fakat Türkiye, Almanların Kafkasya'da belirmesi ile ancak kesin tavrını ortaya koymaya kararlıdır. Bu gelişmeler olurken Sovyet Rusya'nın Almanların batısında bir cephe açılmasını istemesi üzerine Türkiye, bu sefer müttefiklerin baskısı ile de karşı karşıya kalmıştır.

1943 yılı Ocak ayında Stalingrad önündeki Alman ordusu, Sovyetlere teslim olmuş; Alman ordusu ilk defa Müttefik askerleri tarafından durdurulmuştur. Müttefiklerin ilk defa "*bir karşı koyuş*" gerçekleştirdiği bu dönemde Türkiye,

⁹¹⁷ Cemil Koçak, *age*, s. 183.

⁹¹⁸ Dışişleri Bakanı Şükrü Saracoğlu'nun Alman Büyükelçisi Papen'e, Sovyetlerin Eski Çarlık politikasına döndüğünü ve olası bir Alman Sovyet savaşında Türkiye'nin kalben Almanya yanında yer alacağını söylediği, görülmektedir. Fahir Armaoğlu, *agm*, s. 164-165; Cemil Koçak, *age*, s. 159.

Almanların halen Avrupa’da etkili bir güç olduğunu düşünmekte, 1942 ilkbaharında sonucun ne olacağını kestirememektedir.

2.1.2.5. Mihver Eğilimli Dış Politikanın İç Politikaya Yansıması

Almanya’nın Fransa’yı işgali ile başlayan süreçte, Türk-İngiliz-Fransız ittifakına rağmen Almanya’ya olumlu bakmanın ilk örneklerinden birini Peyami Safa vermiştir. Safa, konu ile ilgili bir müddet boyunca seri olarak makaleler yazmıştır. Konuya dair ilk yazısı, Fransa’nın yenilmesinin nedenini izah ederken şeflik rejimini överek demokrasi rejimini yeren bir yazıdır. Bu yazısında Safa, Fransa’daki demokrasinin şeflik nefreti aşıladığını ve şahısların her birinin kendisini şef saydığını söylemiştir. Demokratik sistemde yönetim mekanizmasının geçici olduğunu, muhalefetin ve gazetelerin devamlı otoriteyi alaşağı ettiğini belirten Safa, şeflik sisteminde ise bütün karar mekanizmasının bir şahsiyette toplanarak bu şahsiyetin herkesi temsil ettiğini, insan uzvundaki baş görevini üstlendiğini söylemiştir.⁹¹⁹ Peyami Safa, bir başka yazısında Birinci Dünya Savaşı’ndan beri geçen sürece bakıldığında milliyet fikrinin zaferini gördüğünü belirtmiş ve Türk İstiklal Harbi’ni bunun bir örneği olarak vermiştir. Milliyet fikrini başlatmasına rağmen Fransa’nın sonradan demokrasiye iltihak ettiğini belirten Safa, demokrasi ve milliyet fikirlerinin birbirleri ile devamlı surette savaştığını ileri sürmüştür. Demokrasi’nin milliyet fikri ile uyuşmadığını belirten Safa, milliyet fikrinin olduğu yerde zaferler varken “*nerede enternasyonal demokrat ve kozmopolit insan fikri varsa orada keşmekeş, bozgun ve hezimet*” olduğunu söylemiştir.⁹²⁰ Bir diğer yazısında Safa, Fransa’daki demokratik yapının milli şuur oluşmasına engel olduğunu belirtmiş; Fransa’daki halk, milli şuura sahip olmayınca dağınıklığın olduğunu ve “*Marksizm, insanlık ve liberalizm güllaçları içinde yuttukları sulhçülük afyonu*” neticesi olarak halkın, ne için savaştığını bilmediğini ileri sürmüştür.⁹²¹ Peyami Safa, bütün bu yazılarından yola çıkarak Türkiye’nin Almanya’ya, çeşitli propagandaların etkisi ile değil; ilim gözü ile bakmak gerektiğini söylemiştir.⁹²²

⁹¹⁹ Peyami Safa, “Başsız Gövdeler”, **Cumhuriyet**, 19.6.1940.

⁹²⁰ Peyami Safa, “Milliyet Fikri”, **Cumhuriyet**, 24.6.1940.

⁹²¹ Peyami Safa, “Demokrasilerin İç Düşmanları”, **Cumhuriyet**, 26.6.1940.

⁹²² Peyami Safa, “Bugünkü Almanya’ya Bir Bakış”, **Cumhuriyet**, 2.7.1940.

Nadir Nadi, Fransa'ya nispeten Türkiye'nin daha güçlü olduğunu belirten bir yazı yazmıştır. Nadi bu yazısında, Türkiye'nin yirmi sene önce dünyanın bu günkü durumunu yaşadığını, Kurtuluş Savaşı'nı kazanarak milli inkılaplar yaptığını, bugün de aynı bünyede olduğunu söylemiştir.⁹²³ Nadi, ertesi günkü yazısında, Fransa'nın yenilgisinin sebebini demokratik rejimde görmüş ve Türkiye'nin bundan ders alması gerektiğini ileri sürmüştür.⁹²⁴ Bir diğer yazısında Nadi, Fransa'nın milli ihtiyaçları tatmin edemediği için yenilgiye uğradığını ve işgalden sonra Almanya saflarına katılmasının ibret verici olduğunu söylemiştir.⁹²⁵ Nadi iki hafta kadar sonra yazdığı yazıda, Peyami Safa'nın 2 Temmuz 1940 tarihinde yazdığı yazıya çok benzer olarak, Alman realitesini görerek buna göre Türkiye'nin saf tutması gerektiğini dile getirmiştir. Nadi'ye göre Almanya, Avrupa'nın ortasına yerleşeli çok olmuştur; savaşın sonu ne olursa olsun, bugün Avrupa'da bir Almanya realitesi vardır ve Avrupa devletlerinin de buna göre davranmaları gerekmektedir.⁹²⁶ Nadi, bir diğer yazısında Alman realitesinin görülmesine yönelik görüşlerini eleştirenlerin yanıldığını, milliyet fikri yıkılmadıkça Alman birliğinin yıkılmayacağını söylemiştir.⁹²⁷

Nadir Nadi'nin bu yazısı üzerine Yeni Sabah Gazetesi Başyazarı Hüseyin Cahit Yalçın, Nadi'nin Alman realitesini görmeyen tek ülkenin Türkiye olduğu; Türkiye'nin de "*Alman nüfusuna tabi*" olması gerektiği imasında bulunduğunu söylemiştir.⁹²⁸ Ertesi gün Yalçın, Türk basını içinden herhangi bir kişinin "*siyasete aykırı şekillerde memleketin kanaatini, manevi kuvvetini sarsacak, takarrür etmiş milli siyaseti hatalı ve Almanları haklı gösterecek surette neşriyatta bulunmasına*" tahammül edilemeyeceğini ifade etmiştir.⁹²⁹

Bu tarz yayınlar hakkında Falih Rıfki Atay'ın uyarıcı yazıları görülmektedir. Atay, Fransa'nın yenilgisi sonrası başlayan rejim tartışmalarına, Türk rejiminin kendine özgü olduğunu belirterek dahil olmuştur. Atay, Türk rejiminin Kemalizm

⁹²³ Nadir Nadi, "Biz Niçin Kuvvetliyiz", **Cumhuriyet**, 21.6.1940.

⁹²⁴ Nadir Nadi, "Bir Ders", **Cumhuriyet**, 22.6.1940.

⁹²⁵ Nadir Nadi, "Yeni Nizam Davaları Peşinde", **Cumhuriyet**, 10.7.1940.

⁹²⁶ Nadir Nadi, "Alman Birliği Karşısında Avrupa", **Cumhuriyet**, 30.7.1940.

⁹²⁷ Nadir Nadi, "Tek Devlet Hegemonyası Bir Hayaldir", **Cumhuriyet**, 31.7.1940.

⁹²⁸ Hüseyin Cahit Yalçın, "Bugünkü Realite", **Yeni Sabah**, 31.7.1940.

⁹²⁹ Hüseyin Cahit Yalçın, "Felaket Doğuracak Fikirler", **Yeni Sabah**, 1.8.1940. Konuyla ilgili Hüseyin Cahit Yalçın-Nadir Nadi polemği için bkz. Tekin Erer, **Basında Kavgalar**, Yeni Matbaa, İstanbul 1965, ss. 75-89.

olduğunu, bu rejimin taklit eseri değil; kendine özgü yapılandırıldığını belirtmiştir. Atay, Kemalizmin demokrasi, totaliter ya da sosyalist bir rejim olmadığını; bu tarz izahlarda bulunanların, Türk rejiminin takip ettiği milli kurtuluş ve bağımsızlık amacına ihanet ettiklerini söylemiştir.⁹³⁰ Atay, Türkiye'nin tek davasının bağımsız ve özgür bir Türkiye olduğunu belirtmiş, dünya ahvalinin gidişatı karşısında; gizli kin, sinsi ihtiras, korkak fırsatçılıkla ve çeşitli ideolojik yaklaşımlarla bu davaya zarar vermek isteyenlerin varlığına dikkat çekmiştir.⁹³¹ Atay, bir diğer yazısında ise, İtalya ve Almanya'daki milliyetçilikle Türkiye'deki milliyetçilik anlayışı arasındaki farkları ve oluşum şartlarını ele almış, bu iki devletin halk kontrolünde olmadığını ve halk kontrolüne karşı hareket ettiklerini; Türkiye'de ise halka karşı bir hareketin olmadığını belirtmiştir. Türkiye'de siyasi, kültürel ve iktisadi bütün faaliyetlerin halkçılık esaslı ve amme menfaatlerini gözetenek kurulduğunu söyleyen Atay, bütün bu menfaatlerde sınıf değil; cemiyet esasına göre hareket edildiğini ifade etmiştir. Atay, Türkiye'de halk kontrolünün hiçbir tehlike arz etmediğini, bu nedenle diğer milliyetçilik anlayışından ayrıldığını söylemiştir.⁹³² Atay, Nadir Nadi'nin Alman realitesinin görülmesi gerektiği yönündeki görüşlerini eleştirerek Türk dış politikasının temel çizgisini, milli savunma amacının belirlediğini vurgulamıştır.⁹³³ Necmeddin Sadak, Fransa'nın işgalinden sonra beliren demokratik rejimleri yerme hastalığını eleştirmiştir. Sadak'a göre bu tutum, Alman propagandasına alet olmaktır ve Alman istilasının ilk aşamasıdır.⁹³⁴

Bu süreçte Fransa'nın yenilgi nedeninin, mili eğitim sisteminden kaynaklandığına dair yazılar da görülmektedir. Bu yazılardaki tema, eğitimde milli bünyeye dikkat edilmediği için yetişen gençlerin birlik içinde olmadıklarıdır. Kimi zaman Alman eğitim sistemi örnek gösterilmiş olsa da bu durumdan Türkiye'nin alacağı dersin, kendi milli hassasiyetlerine göre gençler yetiştirilmesi ve bu gençler arasında birliğin sağlanmasını hedefleyen eğitim sisteminin yeniden ele alınması gerektiği yönünde olmuştur. Buna ilaveten milli ahlakın da kuvvetlendirilmesi savunulmaktadır. Doçent Muzaffer Şevket İbşir, Fransa'da milli bir terbiye bulunmadığı için çöküşün yaşandığını söylemiş ve Türkiye'de milli terbiyenin savaş

⁹³⁰ Falih Rıfkı Atay, "Bizim Kendi Davamız Vardır ve Başkadır", **Ulus**, 29.6.1940.

⁹³¹ Falih Rıfkı Atay, "Tek Dava ve Onun Tek Siyaseti", **Ulus**, 2.7.1940.

⁹³² Falih Rıfkı Atay, "Yeni Türkiye'nin Vahdet Amilleri", **Ulus**, 12.7.1940.

⁹³³ Falih Rıfkı Atay, "Dış Politika Yazılarına Dikkat Edelim", **Ulus**, 2.8.1940.

⁹³⁴ Necmeddin Sadak, "Yeni Nizama ve Rejimlere Uymak İddiası", **Akşam**, 19.7.1940.

durumuna göre tekrar maddi ve manevi olarak ıslah edilmesini önermiştir.⁹³⁵ Falih Rıfki Atay, Fransa'nın bu kadar kısa sürede Almanlara yenilmesinin sorumlusu olarak Fransız eğitiminin terbiye sistemini en başta mesul olarak görenlerden biridir. Atay, Türkiye'nin yabancı memleketlere öğrenci göndermek hususunda bazı tedbirler alması gerektiğinden söz etmiştir. Atay, yurt dışına eğitim amaçlı giden gençlerin tahsil kazandıklarını; fakat terbiye kaybettiklerini öne sürmüştür. Terbiye alanların ise, o memleketin ölçüsüne göre terbiye aldıklarını belirten Atay'ın önerisi, askerlik görevlerinin sonuna kadar Türk gençlerinin memlekette kalmalarıdır.⁹³⁶

Almanya'nın Avrupa'da hızlı yükselişi, Türkiye kamuoyunda bir yıl öncesinde hararetle desteklenen demokrasi söyleminin azalmasına neden olmuştur. Hükümet uygulamalarında kimi hususların demokratik karaktere uygun olup olmadığı tartışma konusu olmaktan çıkmıştır. Bilindiği üzere İnönü, Cumhurbaşkanı olmasının ardından milletvekili seçimleri için kimi vilayetlerde partiye mensup aday göstermemiştir. Bunun kamuoyunda demokratik idare yönünde ifadesi yapılagelmişken bu uygulamanın, büyük övgülerle bir-iki kez gerçekleştirildikten sonra yaygınlaştırılarak devam ettirilmediği görülmektedir. 19 Temmuz 1940 tarihinde münhal mebusluklar için Ankara mebusluğuna Ekrem Ergün; Kırşehir mebusluğuna Dr. Hüseyin Ülkü, Seyhan mebusluğuna Selahattin Çam, Siirt mebusluğuna Şevket Dağ, Parti Genel Başkanlığı'nca aday gösterilmişlerdir.⁹³⁷ Bir önceki seçimlerde aday göstermeyerek en çok oy alan kişinin mebus seçilmesi uygulaması, bu seçimde yapılmamıştır.

Türk-Alman antlaşmasından hemen sonra Almanya'nın Sovyetler'e saldırması, Türkiye'de "*sevinçle*" karşılanmıştır. Konuyla ilgili olarak Saracoğlu'nun sevinçten zeybek oynadığını dile getiren Barutçu şöyle demektedir:

*"Alman-Sovyet harbi memlekette bir bayram havası vücuda getirmiştir. Herkes birbirini tebrik ediyor. Beş yüz senelik bir tarihi intikamın zevki ve sevinci ile kalpler derhal Alman zaferi için çarpmaya başladı."*⁹³⁸

⁹³⁵ Muzaffer Şevket İbşir, "İleri Adımlar: Milli Bir Gençlik Teşkilatına Doğru", **Cumhuriyet**, 4.7.1940.

⁹³⁶ Falih Rıfki Atay, "Bir Terbiye Meselesine Dair", **Ulus**, 6.8.1940.

⁹³⁷ **Cumhuriyet**, 20.7.1940.

⁹³⁸ Faik Ahmet Barutçu, **age**, C 1, s. 494.

Barutçu, konuyla ilgili İnönü'nün tavrını ise, günlüğünün 29.6.1941 tarihli kısmına şu şekilde not etmiştir:

“Milli Şef İnönü'nün bugün saat 10.30'da Yalova'dan Ankara'ya hareket ettiler. İstasyonda kendisini istikbal ettik. İstiharat salonunda hepimizin birer birer elimizi sıktılar. Etrafını çevirdik.

- Nasılsınız arkadaşlar, ne var ne yok, dediler ve ilave ettiler:

- Ben burada haberleri sizlerden öğreneceğim. Alman-Sovyet Harbi mi? O, çok eski, bir asırlık hadise oldu. Yeni, yeni haberler yok mu?

İnönü, her zamanki gibi, o çok sevimli çehresi ile neşe, şetaret saçıyordu. Her zamankinden ziyade neşeli ve şatır idi.

- Millet, diyordu, sevinç içinde. Nasılsınız diye sorunca bu sevinçli lisanı hal ile belirterek 'Çok iyiyim' diyorlar. Sebebini sormaktan çekiniyorum. Çünkü derhal açılıp dökülecekler! Sonra Hariciye Vekili'nin kulağına gelecek diye soramıyorum!

Fakat, dediler, çabuk bitmesin. Öyle bir hafta içinde biterse –daima gülerek söylüyordu- ayıp olacak!

Sonra Mareşal'e dönerek sordular:

- Ne var, ne yok? Yeni bir şey var mı? Hareket nasıl inkişaf ediyor?

Mareşal cevap verdi:

- Eski Rus hududuna vardılar. Fakat tüm inkişaf için daha bir hafta lazım. Polonya'daki Rus arazisinden Rusları attılar. Şimdi harp eski Rus hududunda ve Rus topraklarında. Almanlar, tarihi yoldan yürüyorlar. Timur Han'ın, Napolyon'un gitti yol. Geçen umumi harpte de Almanlar yine aynı yoldan taarruz etmişlerdi. Bu defa yine aynı.

İnönü:

- Almanlar hava hakimiyetini tamamen tesis etmişler. Bu mühimdir, dediler ve gülerek ilave ettiler:

- Bir haftada bitmezse çok ayıp olacak!”⁹³⁹

Bu süreçte biri Cemal Bardakçı'nın diğeri Falih Rıfkı Atay'ın bir yazısı dikkat çekmektedir. Bardakçı, milletleri idare eden siyasi, sosyal, ekonomik prensipler

⁹³⁹ Faik Ahmet Barutçu, *age*, C 1, ss. 499-500. Barutçu, bahsedilen tarihteki kendi kanaatini ise şöyle dile getirmektedir: “Rusya yıkılmalıdır ve sonra Almanya ile İngiltere arasında sulh yapılmalıdır.” Faik Ahmet Barutçu, *age*, C 1, s. 573.

kuran diktatörlerin, büyük şeflerin, “aşırı derecede azme ve iradeye, dehaya veya yüksek bir zekaya sahip” olduklarını söylemiş; bu kişilerin halkın ortak arzu ve isteklerini yerine getirdiklerini ifade etmiş ve şöyle demiştir:

“Mensup oldukları milletin dertleri, elemeleri, ıstırapları, arzu ve ihtiyaçları baki kaldıkça herhangi bir diktatörün veya şefin faaliyet sahasından çekilmesi, bertaraf edilmesi, yeni yeni diktatörlerin, şeflerin zuhuruna, meydana gelmesine, harplerin, boğuşmaların birbirini kovalamasına engel olamaz. İşte bu hakikat göz önünde tutulmadığı, ondan gaflet edildiği içindir ki, Versay sulhü doğmadan öldü.”⁹⁴⁰

Atay, İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı'na seçilmesinin yıldönümünde kaleme aldığı bir yazıda, demokrasinin bazı durumlarda zararlı olabileceğini dile getirmiş, Şeflik rejimi hakkında övücü izahlarda bulunmuştur:

“Bir millet ne zaman bir reis arar? Bir başa bel bağlamak kaygısına ne vakit tutulur? Serbest demokrasilere bakınız: Her Fransızın ağzından, bu harbin öncesinde ve içinde bir şefimiz olsaydı, hasretini işitmiyor muyuz? İngiltere'den ve Amerika'dan birer Şef'in sesi geliyor. Halk, milli ve tarihi büyük buhranlar sırasında kendi bağrından kopan, kendi kurtuluş ve korunuş iradesini temsil eden, kendine hizmet etmek aşkından üstün ihtiras tanımayan, bilen ve öğreten, gören ve gösteren reislere ihtiyaç duyar. Bu ihtiyaç bazen bir memlekete halkını hürriyetlerinden ve hakimiyet cihazlarından vazgeçmeye kadar götürür.”⁹⁴¹

Türkiye açısından bir iç olay gibi değerlendirilebilecek; fakat uluslararası dengelerin gözetilmesi açısından önemli olan bir gelişmeden kısaca bahsetmek, bu süreçte yerinde olacaktır.

24 Şubat 1942 tarihinde Ankara Atatürk Bulvarı'nda bir bomba patlamıştır.⁹⁴² Bombayı taşıyan kişi parçalanarak ölmüştür. O sırada yoldan geçmekte olan Alman Büyükelçisi Franz Von Papen ve eşi, bombanın etkisi ile yere düşmüşlerdir. Bunun üzerine bölgeye gelen Dahiliye Vekili ve Ankara Valisi, Adliye ve Zabita yetkilileri bölgeyi incelemişlerdir. Bombanın Papen'in yakınında patlaması bir suikast

⁹⁴⁰ Cemal Bardakçı, “Milletler ve Mukadderatları, **Vatan**, 30.10.1941.

⁹⁴¹ Falih Rıfkı Atay, “Milli Şef”, **Ulus**, 11.11.1941.

⁹⁴² **Ulus**, 25.2.1942; **Cumhuriyet**, 25.2.1942; **Vatan**, 25.2.1942; **Tan**, 25.2.1942.

ihtimalini doğurduğu için incelemelere başlanmıştır. İnönü, özel kalem müdürlerini göndererek Papen'in ve eşinin hatırlarını sormuştur. Hariciye Vekili, Papen'i evinde ziyaret etmiştir. 3 Mart 1942 tarihinde Papen, “*vuku bulan hadiseden mesud bir tesadüf eseri olarak sağ ve salim kurtulmam dolayısıyla cenabı hakka ve Türk dostlarıma minnettarlığımın bir nişanesi olarak*” Ankara Valisi'ne 1.000 liralık çek vermiş, bunun şehrin yoksulları için kullanılmasını istemiştir.⁹⁴³ 5 Mart 1942'de patlama ile ilgili resmi tebliğ yayınlanmıştır.⁹⁴⁴ Tebliğe göre, bomba maddesini taşıyan ve bunu ateşleyen kişinin, Üsküp'ün Geylan kazasının Dobrucan köyünden Ömer Tokat olduğu söylenmiştir. Bu kişinin “*Üsküp'te komünist olduktan sonra*” 5.10.1940 tarihinde Türkiye'ye geldiği, İstanbul Hukuk Fakültesi'nde kayıtlı bulunduğu ve 9.5.1941'de Türk vatandaşlığına geçmiş olduğu bildirilmektedir. Ömer Tokat'ın, kendisi gibi Yugoslavya'da komünist olduktan sonra son senelerde Türk vatandaşlığına geçen arkadaşları yakalanmış ve sorguya çekilmiştir. Bunların ifadesine göre, suikastın Almanya Büyükelçisi Franz Von Papen'e yönelik olduğu anlaşılmıştır. 16 Mart 1942'de yakalananların sorguları tamamlanmış ve bu kişilere amme davası açılmıştır.⁹⁴⁵ Davanın ilk duruşması 1 Nisan 1942'de yapılmıştır.⁹⁴⁶ Basına yansıdığına göre, duruşmada ifade veren dört kişi vardır: Bomba ile ölen Ömer Tokat'ın arkadaşları Sovyet tebasından Georgi Pavlof ve Leonit Kornikof ile Abdurrahman Sayman ve Süleyman Sav. Abdurrahman ve Süleyman verdikleri ifadelerinde suikastın Almanya ile Türkiye'nin arasını açmak ve Rusların lehine savaşa girilmesini temin etmek için yapıldığını söylemiştir; Kornikof ve Pavlof ise, ifade veren bu iki kişiyi tanımadıklarını ileri sürmüşlerdir. Abdurrahman kendisi için ısrarla idam kararı verilmesini de istemiştir.⁹⁴⁷ Mahkeme, 8 Nisan'da tekrar toplanmak üzere dağılmıştır. Basında, bu suikastın amacına dair çeşitli kınama yazılar kaleme alınmıştır.⁹⁴⁸ 6 Nisan 1942'de Sovyet haber ajansı, iki Sovyet vatandaşının olayla hiçbir ilgisi olmadığı halde keyfi olarak tutuklandıklarını belirtmiş, bu olayın “*mazeret kabul etmez*” bir hareket olarak gördüğünü

⁹⁴³ **Ulus**, 4.3.1942; **Cumhuriyet**, 4.3.1942.

⁹⁴⁴ **Ulus**, 6.3.1942; **Cumhuriyet**, 6.3.1942; **Tan**, 6.3.1942. Cumhuriyet Gazetesi'nin manşeti şu şekildedir: “Suikastı Yapan, Sırbistanlı Bir Müslüman Komünisttir”.

⁹⁴⁵ **Ulus**, 17.3.1942; **Cumhuriyet**, 17.3.1942; **Vatan**, 17.3.1942.

⁹⁴⁶ **Ulus**, 2.4.1942; **Cumhuriyet**, 2.4.1942; **Tan**, 2.4.1942.

⁹⁴⁷ **Vatan**, 2.4.1942.

⁹⁴⁸ Ahmet Emin Yalman, “Bomba Hadisesinin Bazı Tali Neticeleri”, **Vatan**, 3.4.1942; Zekeriya Sertel, “Bomba Hadisesinin Muhakemesi Münasebetiyle”, **Tan**, 4.4.1942; Yunus Nadi, “Su'î Kasıt Muhakemesi”, **Cumhuriyet**, 5.4.1942.

açıklamıştır.⁹⁴⁹ Bu arada Abdurrahman'ın da Türk değil; göç etmiş bir Sırp ailesinden olduğu belirtilmiştir.⁹⁵⁰ 8 Nisan 1942 tarihinde yapılan duruşmada tanıklar ve sanıklar dinlenmiş; duruşma, 15 Nisan'a ertelenmiştir.⁹⁵¹ 15 Nisan'daki duruşmada Kornikof ve Pavlof tahliye edilmelerini talep etmişse de mahkeme tarafından bu talepleri reddedilmiştir.⁹⁵² Şahitlerden birisi, hadiseden biraz evvel Kornikof'u Sovyet sefaretine ait bir otomobilde gördüğünü beyan etmiştir. Başka şahitlerin de dinlenmesi için duruşma, 29 Nisan'a ertelenmiştir. 29 Nisan'da bazı şahitler dinlemiştir. Buna göre, Kornikof'un oturduğu pansiyon sahibi, Ömer Tokat'ın gelip gittiğine şahitlik etmiştir.⁹⁵³ 6 Mayıs'ta yapılan bir başka duruşmada Pavlof, parçalanan kişinin Ömer Tokat; patlayan şeyin de bomba olmadığı; hadisenin sadece bir suikast nümayişi olduğunu söylemiştir.⁹⁵⁴ Abdurrahman ise, suçluların Rus, kendisinin ise Türk menfaatlerini müdafaa ettiğini söylemiştir. 13 Mayıs'taki duruşmada, Pavlof'un Faşizm aleyhine çalışmış ve Bulgar kralını devirmek için faaliyetlerde bulunmuş olduğu iddia edilmiştir.⁹⁵⁵ 20 Mayıs'taki duruşmada suçlular için 20 yıldan müebbede kadar hapis cezası istenmiştir.⁹⁵⁶ 3 Haziran'daki duruşmada Abdurrahman ve Süleyman'ın avukatları beraat talebinde bulunmuşlardır.⁹⁵⁷ 17 Haziran'da Ankara Ağır Ceza Mahkemesi, Papen'i öldürmek üzere suikast hazırladıklarına vicdani kanaat getirerek Kornikof ile Pavlof'a yirmi; Abdurrahman ve Süleyman'a on yıl hapis cezası vermiştir.⁹⁵⁸ Mahkeme açılan temyiz davası ile birlikte yapılan duruşmalar, Aralık 1942 tarihine kadar devam etmiştir. 23 Aralık 1942'de ise Pavlof ve Kornikof 16 sene 8 ay; Abdurrahman ve Süleyman 10 sene hapse mahkum olmuşlardır.⁹⁵⁹

⁹⁴⁹ **Ulus**, 7.4.1942.

⁹⁵⁰ **Cumhuriyet**, 7.4.1942.

⁹⁵¹ **Ulus**, 9.4.1942; **Cumhuriyet**, 9.4.1942.

⁹⁵² **Ulus**, 16.4.1942; **Cumhuriyet**, 16.4.1942.

⁹⁵³ **Ulus**, 30.4.1942; **Cumhuriyet**, 30.4.1942; **Vatan**, 30.4.1942.

⁹⁵⁴ **Ulus**, 7.5.1942; **Cumhuriyet**, 7.5.1942; **Vatan**, 7.5.1942.

⁹⁵⁵ **Ulus**, 14.5.1942; **Cumhuriyet**, 14.5.1942; **Vatan**, 14.5.1942.

⁹⁵⁶ **Ulus**, 21.5.1942; **Cumhuriyet**, 21.5.1942; **Vatan**, 21.5.1942; **Tan**, 21.5.1942.

⁹⁵⁷ **Ulus**, 4.6.1942; **Cumhuriyet**, 4.6.1942; **Vatan**, 4.6.1942.

⁹⁵⁸ **Ulus**, 18.6.1942; **Cumhuriyet**, 18.6.1942; **Vatan**, 18.6.1942.

⁹⁵⁹ **Ulus**, 24.12.1942; **Cumhuriyet**, 24.12.1942; **Tan**, 24.12.1942.

Papen suikastı, Türkiye'nin bir iç meselesi olarak görünse de meselenin aktörleri, konuyu Almanya, Sovyet Rusya ve Türkiye arasında üçlü bir pozisyona taşımaktadır. Görüldüğü üzere Türkiye'nin tavrı Almanya'nın lehinde olmuştur.⁹⁶⁰

2.1.3. Kararsızlık Dönemi (Mart 1943-Ağustos 1944)

2.1.3.1. Adana ve Kahire Görüşmeleri

Churchill ve Roosevelt, 14-26 Ocak 1943 tarihleri arasında Kazablanka'da savaşın gidişatına dair görüşme yapmışlardır. Bu görüşmenin Türkiye'yi ilgilendiren kısmı İngiltere'nin, Balkanlarda Almanya'ya karşı bir cephe açılmasını Amerika'ya önermesidir. Nitekim bu görüşmelerden kısa bir süre sonra İngiliz Başbakanı Churchill, İnönü ve Saracoğlu ile durumu görüşmek üzere 30 Ocak 1943 tarihinde Adana'ya gelmiştir.⁹⁶¹ Adana Görüşmeleri'nde Churchill, Türkiye'nin en geç 1943 yılı sonuna kadar savaşa dahil olması gerektiğini; aksi takdirde Sovyet Rusya'nın Türkiye üzerindeki savaş sonrası politikalarında dizginlenemeyeceğini söylemiştir.⁹⁶²

Adana Görüşmeleri'nin Almanya tarafından duyulması ile Almanya, bu tarihten itibaren Türkiye'nin en azından tarafsız kalması için çabalamıştır. İngiltere ise Türk-Sovyet ilişkilerinin düzelmesi yolunda faaliyetlere başlamıştır. Fakat Sovyet Rusya, Türkiye'nin Almanlar safında taraflı davrandığını bildirerek bir dostluk antlaşmasını imzalamaya olumsuz bakmıştır. Bunu yanı sıra Müttefikler, 11-24 Ağustos 1943 tarihleri arasında düzenledikleri Quebec (Kanada) Konferansı ve 19-30 Ekim 1943 tarihleri arasında düzenlenen Moskova Konferansı'nda Türkiye'nin bir an

⁹⁶⁰ Nitekim Türkiye'nin 2 Ağustos 1944 tarihinde, savaştan yenilgi ile çıkacak olan Almanya ile bütün ilişkilerini kesmesinin ardından Papen, 5 Ağustos 1944'te Türkiye'yi terk edecek ve 8 Ağustos 1944'te Papen suikastından mahkum olan Sovyet vatandaşları Pavlov ve Kornilov serbest bırakılacaktır.

⁹⁶¹ Adana Görüşmeleri İçin bkz. Zekeriya Sertel, "Adana Buluşması Münasebetiyle", **Tan**, 4.2.1943; Asım Us, "Adana Mülhakatı ve Yakın Şark Sulhu", **Vakit**, 3.2.1943'den **Ayın Tarihi**, Sa: 111, s. 117; Ekrem Uşaklıgil, "Adana'da Tarihin Bir Sayfası Yazıldı", **Son Posta**, 3.2.1943'den **Ayın Tarihi**, Sa: 111, s. 119; Etem İzzet Benice, "Adana Görüşmeleri", **Son Posta**, 3.2.1943'den **Ayın Tarihi**, Sa: 111, s. 121; Abidin Daver, "Adana Mülhakatı", **İkdam**, 3.2.1943'den **Ayın Tarihi**, Sa: 111, s. 125; Asım Us, "Adana Mülhakatının Akisleri Üzerine Bir Düşünce", **Vakit**, 5.2.1943'den **Ayın Tarihi**, Sa: 111, s. 130; Sadri Ertem, "Adana Konuşmaları", **Vakit**, 5.2.1943'den **Ayın Tarihi**, Sa: 111, s. 132.

⁹⁶² Churchill, Adana Görüşmeleri'nden sonra Stalin'e gönderdiği gizli mesajda İnönü'ye şöyle dediğini söylemektedir: "Türkiye için en emin yerin barış masasında oturması olduğunu belirttim" Bkz. SSCB Dışişleri Bakanlığı, **Stalin, Roosevelt ve Churchill'in Gizli Yazışmalarında Türkiye (1941-1944)**, Türkçesi Levent Konyar, Havas Yayınları, İstanbul 1981, s. 94. Adana görüşmelerinin askeri ve siyasi yönü ile ilgili bkz. İzzet Öztoprak, "İkinci Dünya Savaşı Döneminde Adana Görüşmelerinin Askeri Yönü", **Bellekten**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Cilt LXIII, Sa. 237, Ankara 1999, ss. 597-618; İzzet Öztoprak, "İkinci Dünya Savaşı Döneminde Adana Görüşmelerinin Siyasi Yönü", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sa. 46, Ankara 2000, ss. 153-192.

önce savaşa dahil olmaları yönünde karar almışlardır. Özellikle Moskova Konferansı'ndan sonra İngiltere ile Sovyet Rusya, Türkiye'nin 1943 yılı sonundan önce savaşa girmesini yazılı olarak bildirmişlerdir. İngiliz Dışişleri Bakanı Eden, Moskova Konferansı kararlarını Türkiye'ye bildirmek için 5-16 Kasım 1943 tarihleri arasında Türk Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu ile Kahire'de görüşmüştür. Eden, Türkiye'nin savaşa girme gereğini; Menemencioğlu da teçhizat eksikliğini ve Sovyet tutumundan emin olmadığını bildirmiştir. Bu görüşmenin ardından düzenlenen Tahran Konferansı'nda (28 Kasım-1 Aralık 1943) Churchill, Stalin ve Roosevelt arasındaki görüşmelerde Mihver'e karşı açılacak cepheyi belirlemek için yapılan konuşmalarda Türkiye tekrar gündeme gelmiştir. Sovyetler, Türkiye'nin savaşa katılması konusunda isteksiz olduğunu belirtmiştir. Üç lider Almanya'ya karşı Balkanlar yerine İtalya ve Fransa üzerinden hat oluşturmaya karar vermişlerdir.⁹⁶³ Fakat yayımlanan bildiriye, Türkiye'nin 15 Şubat 1944 tarihine kadar savaşa girmesi, Almanya'nın Bulgaristan üzerinden Türkiye'ye saldırması halinde Sovyetlerin Almanya'ya saldıracağı maddeleri konulmuştur.⁹⁶⁴

Tahran Konferansı henüz sona ermeden Churchill ve Roosevelt, İnönü'yü Kahire'ye çağırarak görüşmek istemişlerdir. İnönü 4-8 Aralık 1943 tarihinde Kahire'ye giderek davete yanıt vermiştir. Churchill, bu görüşmede Türkiye'nin savaşa girmesi gerektiğini; aksi durumda savaş sonrası dünya düzeninde yalnız kalacağını İnönü'ye bildirmiştir. İnönü, prensip olarak savaşa katılmayı kabul ettiğini; fakat harekât planlarının hazırlanmasını ve gerekli olan malzeme ve teçhizatın tamamlanması gerektiğini söylemiştir.⁹⁶⁵

2.1.3.2. Krom Meselesi

1944 yılının ikinci ayından itibaren Türk-İngiliz ilişkileri soğumaya başlamıştır. Times muhabirinin bir yazısında öne sürdüğü, Türkiye'nin savaşa girmemek için devamlı bahaneler yarattığı, bir müttefikin böyle yapmaması gerektiği

⁹⁶³ **Tahran, Yalta ve Postdam Konferansları Gizli Belgeler**, Türkçesi Fahri Yazıcı, Sinan Yayınları, İstanbul 1972, s. 42.

⁹⁶⁴ Atay Akdevelioğlu, Ömer Kürkçüoğlu, "Batı Bloku Ekseninde Türkiye 1", **Türk Dış Politikası**, cilt 1, Ed. Baskın Oran, 6. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s. 461.

⁹⁶⁵ Kahire Görüşmeleri İçin bkz. Falih Rıfkı Atay, "Kahire'deki Buluşma", **Ulus**, 9.12.1943; Necmeddin Sadak, "Kahire'deki Konferansı Türkiye Dış Siyasetinin Yeni ve Parlak Bir Zaferidir", **Akşam**, 11.12.1943; Nadir Nadi, "Kahire'den Dönüş", **Cumhuriyet**, 12.12.1943; Necmeddin Sadak, "Kahire Konferansı ve Türkiye-Sovyet Münasebetleri", **Akşam**, 12.12.1943; Hüseyin Cahit Yalçın, "Son Kahire Mülakatı", Tanin, **Ayın Tarihi**, Sa: 121, s. 47;

ve savaş sonrası düzende Türkiye'nin yalnız kalacağını belirtmesi, Türk basınında tepki ile karşılanmıştır.⁹⁶⁶ İlişkilerin gerildiği bu dönemde Türkiye'nin ihracatında önemli bir paya sahip olan krom, önemli bir sorun olarak gündeme gelmiştir. Türkiye 1943 yılı başından itibaren savaş malzemesi yapımında kullanılan kromu Almanya'ya ihraç etmektedir ve karşılığında savaş malzemesi almaktadır. Bu süreçte Almanya krom sevkiyatıyla ilgili yeni bir ticaret antlaşmasının yapılması için Türkiye ile görüşmektedir. İngiltere ve Amerika, 13 Nisan 1944'te Türkiye'ye verdikleri bir nota ile Türkiye'nin Almanya'ya yaptığı krom sevkiyatını durdurmasını; aksi halde Türkiye'ye ambargo uygulanacağını duyurmuştur.⁹⁶⁷

Sovyet Rusya'nın Almanya'ya karşı ilerlediği ve İngiltere'nin Fransa üzerinden Almanya'yı sıkıştırmaya başladığı bu dönemde Türkiye, savaşın gidişatının Müttefikler lehine döndüğünü görmektedir. Patlak veren krom meselesi vesilesiyle İngiltere ve Amerika'nın notaları üzerine Türkiye, 21 Nisan 1944'te Almanya'ya yapılan krom sevkiyatını tamamen durdurduğunu ilan etmiştir.⁹⁶⁸ Konuyla ilgili Numan Menemencioğlu: "*Müttefiklerin notasını bir bitaraf devlet gibi değil; bir müttefik gibi tetkik etmemiz lazım geliyordu.*" demiştir.⁹⁶⁹

2.1.3.3. Boğazlardan Geçen Alman Gemileri Sorunu ve Menemencioğlu'nun İstifası

Krom meselesi büyük oranda çözülmüş varsayıldığı sırada Müttefiklerle Türkiye arasında bir diğer konu olarak Türk boğazlarından geçen Alman savaş

⁹⁶⁶ Necmeddin Sadak, "İngiltere İle Türkiye Arasında Görüş Ayrılığı Var Mıdır?", **Akşam**, 11.2.1944; Necmeddin Sadak, "Dolambaçlı Yollardan Korku ve Şüphe İçinde Yürümektense...", **Akşam**, 12.2.1944; Ahmet Emin Yalman, "İki İngiltere", **Vatan**, 14.2.1944; Peyami Safa, "Türk Milleti Tehdit Edilemez", **Tasviri Efkar**, 28.2.1944; Nadir Nadi, "Lüzumsuz, Hatta Zararlı Bir Münakaşa", **Cumhuriyet**, 29.2.1944; Necmeddin Sadak, "Şimdiye Kadar Kaç Defa Harbe Girecektik", **Akşam**, 29.2.1944; Nadir Nadi, "İngiliz Basını Nasıl Bir Gaye Güdüyor?", **Cumhuriyet**, 5.3.1944; Necmeddin Sadak, "Türkiye, Müttefiklerden Akliselimin Avdetini Bekliyor", **Akşam**, 6.3.1944; Peyami Safa, "Türkiye Kime Karşı, Niçin ve Nasıl Harbe Girer?", **Tasviri Efkar**, 6.3.1944; Necmeddin Sadak, "Türk Milletinden Vazife Beklemenin Şekli Bu Değildir", **Akşam**, 6.3.1944.

⁹⁶⁷ 14 Nisan 1944'te Cumhuriyet Gazetesi, bu notayı eleştirerek "Haksız Bir İstek" manşeti ile çıkmıştır. Nadir Nadi, "*Tek taraflı isteklere aklımız ermez ve bunları Majeste hükümetinin şânına da yakıştıramayız*" demektedir. Bkz. Nadir Nadi, "İşte Bu Olamaz", **Cumhuriyet**, 14.4.1944. Mart ayının ortasında Roosvelt, Stalin'e gönderdiği mesajda, Almanya'ya yapılan krom ihracatını durdurması için İnönü'ye özel mektup gönderdiğini bildirmiştir. Bkz. SSCB Dışişleri Bakanlığı, **age**, s. 111.

⁹⁶⁸ Falih Rıfki Atay, "Krom Meselesindeki Kararımız", **Ulus**, 21.4.1944; Nadir Nadi, "Krom İçin Aldığımız Karardan Sonra", **Cumhuriyet**, 22.4.1944; Necmeddin Sadak, "Türkiye'nin Fedakarlığı", **Akşam**, 22.4.1944.

⁹⁶⁹ **Cumhuriyet**, 21.4.1944.

gemileri sorunu ortaya çıkmıştır. Henüz gündeme gelmeden önce birkaç kez Sovyet notası ile belirtilmiş olan ve 1944 yılı Mayıs ayında yoğunlaşan bu soruna göre, Türkiye Montreux Antlaşması'na uymayarak savaş boyunca ticari gemi görünümünde kamufle edilmiş biçimde Alman savaş gemilerinin boğazlardan geçişine izin vermiştir. Mayıs ayının sonuna doğru İngiltere, Almanya'nın savaş gemilerini boğazlardan geçirmeye çalışacaklarını, Türkiye'nin bunu engellemesini istemiştir. 26 Mayıs 1944 tarihinde bahse konulan bu 17 adet Alman gemisi boğazda durdurularak Türk görevlileri tarafından aranmış; Türk hükümeti, bu gemilerin savaş malzemesi ve teçhizatı taşımadığını bildirerek gemilerin geçişine izin vermiştir. Bunun üzerine Nisan ayında Türkiye üzerinde, İngiltere ve Amerika baskısı epeyce artmıştır. 5 Haziran 1944'te İngiltere, Almanya'ya ait savaş gemilerinin Montreux'ye aykırı olarak boğazlardan geçirildiğine dair Türkiye'ye nota vermiştir.⁹⁷⁰

Müttefikler, 6 Haziran 1944'te yaptıkları Normandiya çıkarması ile Almanya'yı çevrelemişken Türk hükümeti, Müttefik baskılarına konu olan gelişme ile ilgili olarak bir adım atmıştır ve boğazlardan Alman savaş gemilerinin geçirilmesinden sorumlu tuttuğu Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu'yu istifaya zorlamıştır.⁹⁷¹ Amerika ve İngiltere ile olan ilişkilerin Türkiye tarafından düzeltilmeye çalışıldığı bu dönemde, Türk siyasi hayatında ilk defa bir bakan, sağlık sebebi gösterilmeksizin istifa etmiştir. İstifa ile ilgili olarak Hükümet, yapılan tebliğde şöyle demektedir:

*“Hariciye Vekilimizin son günlerde takip ettiği politikayı Vekiller Heyeti tasvip etmemiştir. Bunun üzerine Hariciye Vekili istifa etmiştir. Hariciye Vekilliğini vekaleten Başvekil idare edecektir.”*⁹⁷²

Ertesi gün Cumhurbaşkanının teskeresi ile Şükrü Saracoğlu, Hariciye Vekilliği görevine getirilmiştir.⁹⁷³ 16 Haziran'da CHP meclis grubu olağanüstü toplanmış, Menemencioğlu'nun istifası hakkında konuşulmuş hem de boğazlardan geçmek isteyen Almanya'ya ait Kassel vapuru ile ilgili bir açıklama yapılmıştır. Bu açıklama şu şekildedir:

⁹⁷⁰ Cumhuriyet, 6.6.1944.

⁹⁷¹ Zehra Önder, **age**, ss. 290-291.

⁹⁷² **Ulus**, 16.6.1944.

⁹⁷³ **TBMM ZC**, Dönem 7, Cilt 11, s. 69.

*“Boğazlardan geçmesine müsaade edilmemiş Kassel Vapuru’nun harp gemisi vasıflarına haiz olduğu anlaşıldı. Hadisede ihmalleri sabit olan memurlar varsa haklarında tatbikat yapılacaktır.”*⁹⁷⁴

Türk basınının Menemencioğlu’nun istifasını değerlendiriş biçimine bakıldığında bazı hususlar göz çarpmaktadır. İstifaya neden olan meselenin Alman gemilerinin boğazlardan geçirilmesi olduğu belirtilmekle birlikte istifanın iç politika gereği mi, yoksa dış politika gereği mi yapıldığı tartışılmaktadır. Hüseyin Cahit Yalçın, hükümette şu ana kadar sıhhi sebepler dışında bir istifanın hiç görülmemiş olduğuna dikkat çekmiştir. Yalçın, Menemencioğlu’nun İngiliz ittifakı aleyhinde birisi olmadığını; fakat hükümetin *“ani ve cezri bir karar ile, harici siyasetinde elzem bir dümen kırma manevrası”* yaptığını söylemiştir.⁹⁷⁵ Asım Us, Boğazlardan Alman gemilerinin geçirilmesi, İngiliz basının buna karşı çıkması ve İngiliz hükümetinin notasını değerlendirdikten sonra, Vekiller Heyeti’nin dışarıdan yapılan baskılar neticesinde böyle bir karar almak durumunda kaldığını ifade etmiştir.⁹⁷⁶ Nadir Nadi, bu istifanın şahsi bir mesele olmadığını, Türk dış politikasında bazı şeylerin değiştiği iddiasında olanların yanıldığını; bu istifanın Türkiye’nin, Amerika, Sovyet Rusya ve İngiliz ittifakının bir devamı gereğince yapıldığını belirtmiştir.⁹⁷⁷ Necmeddin Sadak, Menemencioğlu’nun istifası meselesine değinmeden Türk-İngiliz dostluğunun devamından bahsetmiştir.⁹⁷⁸ Tasviriefkar ve Yeni Sabah Gazetesi, bu istifanın bir iç mesele olduğunu, İngilizlerin sadece Türkiye’yi ikaz ettiğini; verilen kararın bağımsız alındığını belirtmiştir.⁹⁷⁹

2.1.3.4. Kararsızlık Dönemi’nin İç Politikaya Yansıması

Türk kamuoyunda 1943 yılı Mart ayından itibaren Müttefikler hakkında olumlu yazılara rastlanmaktadır. Henüz Mart ayı ortasında Ahmet Emin Yalman,

⁹⁷⁴ **Ulus**, 17.6.1944.

⁹⁷⁵ Hüseyin Cahit Yalçın, “Türkiye’nin İttifak Politikasında Yeni Bir İnkişaf”, Tanin, 17.6.1944’dan **Ayın Tarihi**, Sa: 127, s. 24.

⁹⁷⁶ Us, dış baskı neticesinde istifa etmek zorunda kalan Menemencioğlu için *“maalesef, hariciyemiz çok değerli bir uzvunu kaybetti”* demektedir. Bkz. Asım Us, “Numan Menemencioğlu’nun İstifası”, Vakıf, 17.6.1944’dan **Ayın Tarihi**, Sa: 127, s. 26.

⁹⁷⁷ Nadir Nadi, “Başvekilin Tekrarladığı Hakikat”, **Cumhuriyet**, 17.6.1944.

⁹⁷⁸ Necmeddin Sadak, “İki Hükümet Arasında Halledilen Bir Mesele Münasebetiyle”, **Akşam**, 16.6.1944.

⁹⁷⁹ “Verdiğimiz Kararlar Harici Siyasetimizin Müstakil İcaplarından Mülhemdir”, Tasviri Efkar, 17.6.1944’dan **Ayın Tarihi**, Sa: 127, s. 27; “Değişmeyen Türk Politikası”, Yeni Sabah, 17.6.1944’dan **Ayın Tarihi**, Sa: 127, s. 30.

Türkiye ve Rusya rejimlerinin benzer olduğu; iki ülke arasında tarihi dostluk bağlarının bulunduğu yönünde bir makale kaleme almıştır.⁹⁸⁰ Zekeriya Sertel, 21 Mart 1943 tarihinde yazdığı yazıda savaşı Müttefiklerin kazanacağına dair şüphe kalmadığını; Almanya'nın bile yenilgiyi kabul ettiğini, bu nedenle Türkiye'de demokrasilerin harbi kazanacağı esasına göre harp sonrası hazırlıklarına başlanması gerektiğini söylemiştir.⁹⁸¹ Özellikle Adana Görüşmeleri'nden sonra Türk basınında Amerika'yı da öven yazıların çıkmaya başladığı görülmektedir.⁹⁸² Bu bakımdan Adana Görüşmeleri, Türkiye-Amerika ilişkilerinde önemli bir sürecin başlangıcı sayılabilir.

Bu süreçte 1943 yılının Haziran ayında toplanan Cumhuriyet Halk Partisi Altıncı Büyük Kurultayı, dış politikanın iç işlere olan etkisi açısından önemli bir gelişmeye sahne olmuştur. Dış politikada Atatürk döneminin önemli ilkesi “*Yurtta Sulh, Cihanda Sulh*” prensibi değiştirilmiştir. Bu prensip yerine “*Şeref ve hayati menfaatlerimiz muhtar bırakılmadıkça yurtta sulh esasının mahfuz tutulacağı*” belirtilmiştir.⁹⁸³

1943 yılı yaz aylarında Almanya'nın Rusya'ya yapacağı yaz taarruzlarında başarılı olabileceği Türk kamuoyunda olası bir beklentidir.⁹⁸⁴ Bu bakımdan dış haberler dikkatle izlenmektedir. Fakat yıl sonuna doğru Almanya'nın herhangi bir başarı haberinin ulaşmaması, geri dönülmek üzere rotayı yeniden demokrasi cephesine çevirmiştir. Türk basınının önemli dış politika takipçisi Necmeddin Sadak, 1943 yılı sonunda artık demokrasi cephesinin kazandığının belli olduğunu belirtmiştir. Bütün memleketlerin Müttefiklerin kaybettiğine inandığı ve bu yönde saf tuttuğu zamanlarda Türkiye'nin bütün varlığını Müttefikler safına koyduğunu söyleyen Sadak, Türk rejiminin demokrat olduğu için demokrasi cephesine inandığını söylemiştir. Sadak, demokrasi cephesinin kazanmasından Türkiye'nin

⁹⁸⁰ Ahmet Emin Yalman, “Komşumuz Rusya”, **Vatan**, 13.3.1944.

⁹⁸¹ Zekeriya Sertel, “Harp Sonrası İçin Hazırlık Yapıyor Muyuz?”, **Tan**, 21.3.1943.

⁹⁸² Zekeriya Sertel, “Serbest Ticaret Tecrübesinin Verdiği Netice”, **Tan**, 4.3.1943; Ahmet Şükrü Esmer, Türkiye ve Amerika, **Ulus**, 13.3.1943; Falih Rıfkı Atay, Dış politikamız ve Dışarı”, **Ulus**, 13.3.1943.

⁹⁸³ Fahir Giritlioğlu, **age**, C 1, s. 158. Giritlioğlu, cihanda sulh prensibi Türkiye'nin tesiri dışında bir konu haline geldiği için bu kararın alındığını belirtmektedir.

⁹⁸⁴ 1943 yılı başlarından itibaren her ne kadar müttefik yanlısı emareler görülse de dönem içerisinde kimi farklı tutumlar da görülmektedir. Örneğin 18 Nisan 1943 günü Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu, hükümet adına Mihver grubu ve tarafsız devletler temsilcilerine 400 kişilik bir yemek vermiştir. Bkz. **Cumhuriyet**, 19.4.1943.

memnun olduğunu; çünkü geleceğini demokrasi rejimine bağladığını ilave etmiştir.⁹⁸⁵

Sadak'ın yazısına paralel olarak 1944 yılı Türkiye'nin Müttefikler yanında olduğuna işaret eden haberlere ve yazılara basında rastlanmaktadır. 1939 Türk-İngiliz Antlaşması'nın beşinci yıldönümü, 1940-1943 yılları arasında hiç olmadığı biçimde kutlanmış ve hakkında övücü yazılar yayınlanmıştır.⁹⁸⁶ Bunun yanı sıra demokrasi ve Müttefik yanlısı yayınlar yapılmıştır. Hükümetin yayın organı Ulus Gazetesi, iki ay içinde iki defa, Türk-İngiliz ilişkilerinin tarihi ve ticari önemine dikkat çeken bir gazete eki vermiştir.⁹⁸⁷ 5 Haziran 1944 tarihinde Ankara Halkevi'nde İngiliz Mimarisi Sergisi açılmıştır.⁹⁸⁸

Bütün bunlara paralel olarak savaş yıllarında bozulma emareleri göstermiş olan Türk-Sovyet ilişkilerine dair Türkiye'de önemli bir iç gelişme yaşanmıştır. Her ne kadar 3 Mayıs 1944 tarihinde Nihal Atsız-Sabahattin Ali Davası ile başlayan, arkasından Ankara'da Sabahattin Ali aleyhine bir yürüyüşle devam eden ve 9 Mayıs 1944 tarihinde hükümeti devirmeye teşebbüs suçu ile mahkemeye verilen Türkçülük meselesi bir iç husus gibi görünse de Sovyet dostluğuna ihtiyaç duyulan bu dönemde hükümetin tavrı, dış politik gelişmelerle de yakından ilintili görünmektedir.⁹⁸⁹ Nitekim Türkçü dergilerin yayın faaliyetleri, özellikle 1939 yılından itibaren yoğunlaşmakta iken hükümet, sadece kimi kapatma kararları vermiş; büyük oranda bu yayınlara müdahale etme gereği duymamıştır. Fakat bu kimseler, 1944 yılı

⁹⁸⁵ Necmeddin Sadak, "Demokrasi Rejiminin Zaferi ve Türkiye'nin Kararı", **Akşam**, 24.12.1943.

⁹⁸⁶ Nadir Nadi, "Bir Yıldönümü", **Cumhuriyet**, 12.5.1944; Falih Rıfki Atay, "Bir Yıldönümü", **Ulus**, 12.5.1944; Necmeddin Sadak, "İngiltere İle İşbirliği Siyasetimizin Beşinci Yıldönümü", **Akşam**, 12.5.1944; Zekeriya Sertel, "Türk-İngiliz İttifakına Yeni Bir Şekil Vermek Lazımdır", **Tan**, 12.5.1944; Hüseyin Cahit Yalçın, "Tam Beş Sene Evvel", **Tanin**, 12.5.1944'den **Ayın Tarihi**, Sa: 126, s. 78; Asım Us, "Türk-İngiliz Müsterek Beyannamesinin Beşinci Yıldönümü", **Vakit**, 12.5.1944'den **Ayın Tarihi**, Sa: 126, s. 182.

⁹⁸⁷ 27 Mayıs 1944'te Türk-İngiliz Ticareti Hususi sayısı adı altında, bu iki ülke ilişkilerinin tarihi önemini içeren makalelerin yer aldığı bir gazete eki verilmiştir. Bu ek 12 sayfadan ve yarıya yakın kısmı İngiliz şirketlerinin reklamlarından oluşmaktadır. Ulus Gazetesi, 14 Nisan 1945'te de benzer bir Türk-İngiliz Ticareti özel gazete eki vermiştir. 14 sayfadan oluşan bu ek, yerli ve yabancı önemli ticaret adamlarının mesajlarını içermekle birlikte yaklaşık 6 sayfası yine İngiliz şirketlerinin reklamlarına ayrılmıştır.

⁹⁸⁸ **Ulus**, 6.6.1944. Bu tarihten yaklaşık bir yıl önce benzer bir biçimde Ankara Halkevi'nde ve Eminönü Halkevi'nde Alman Mimari Sergisi açılmıştı. Bkz. **Ulus**, 2.5.1943.

⁹⁸⁹ Barutçu, konuyla ilgili şöyle demektedir: "*Hükümetin Turancılık ve Irkçılık cereyanlarına karşı aldığı durumun harici siyaset icapları ile alakası anlaşılıyor. Rusları gücendirmemek, Ruslara bir teşebbüs vesilesi vermemek gibi.*" Faik Ahmet Barutçu, **age**, C 2, s. 682.

ortalarından itibaren Sovyetler aleyhine Almanya ile işbirliği yaptıkları ve Türkiye’de Alman propagandası ithamı ile kovuşturmaya uğramışlardır.

1944 yılının ortalarından itibaren savaş dönemi Türk dış politikası eleştirilmeye başlamıştır. Vatan ve Tan Gazetelerinde Tefik Rüştü Aras, savaş dönemi dış politikasını eleştiren yazılar yazmaya başlamıştır. Aras bu yazılarında gereksiz yere Sovyetlerle dostluğun bozulduğunu söylemiştir. Aras, savaş sonrasında bütün milletlerin “*emperyalizm belasından uzak, hürriyet ve istiklal esasında siyasi ve iktisadi bir dünya işbirliği*” kurmaları gerektiğini dile getirmiş, daha iyi bir Türkiye için bu ittifaklardan faydalanılmasının zaruri olduğunu ifade etmiştir.⁹⁹⁰ Bölge barışının korunması için Türkiye’nin komşu ülkeleriyle barış içerisinde anlaşmalar imzalaması gerektiğini öne sürmüştür.⁹⁹¹ İkinci Dünya Savaşı başladığından beri Türkiye’nin bir türlü savaş dışı kalamadığını vurgulayan Aras, Sovyet Rusya ile dostluğun korunamadığını ifade etmiştir.⁹⁹² Türkiye’nin savaştan galip çıkan Sovyet Rusya’nın yanı sıra Amerika ve İngiltere ile de anlaşmalar yapmasının Türkiye’nin geleceği ve emniyeti bakımından gerekliliğine dikkat çekmiştir. İkinci Dünya Savaşı’ndan yeni bir dönemin başlayacağını söyleyen Aras, Türkiye’nin de bu yeni duruma göre hazırlanması gerektiğini dile getirmiştir.⁹⁹³ Aras, yazılarının basında konu edilmesi ile birlikte yazdığı makalede, görüşlerini daha açık olarak şu şekilde dile getirmiştir:

*“Bizim felaketli zamanlarımızda bize yardım etmiş olan Sovyetlere karşı borcumuzun zamanında ve yerinde ödenmesi için Sovyetlerle mevcut olan münasebetlerimizin en ileri dostluk derecesine, hatta ittifaka vardırılmasını dilerim. Türkiye, Sovyetlerle beraber oldukça dünyada neler olursa olsun iki memleketin kapladığı bölgede ve civarında sükun ve huzuru, hele bu harpten sonra kimse bozamaz.”*⁹⁹⁴

⁹⁹⁰ Tefik Rüştü Aras, “Daima Daha İyi Bir Türkiye, Daha İyi Bir Dünyada”, **Tan**, 10.6.1944.

⁹⁹¹ Tefik Rüştü Aras, “Bölge Anlaşmaları”, **Tan**, 11.6.1944.

⁹⁹² Tefik Rüştü Aras, “Türkiye’nin Uluslararası Durumu”, **Vatan**, 19.6.1944.

⁹⁹³ Tefik Rüştü Aras, “Necmeddin Sadak’a Cevap”, **Tan**, 21.6.1944.

⁹⁹⁴ Tefik Rüştü Aras, “Daha Açık Söyleyeceğim”, **Tan**, 28.6.1944. Aras’ın bir diğer yazısı, Balkanlar’daki politikalarda Sovyet Rusya ile Türkiye’nin ittifak içinde olması gerektiği yönündedir. Tefik Rüştü Aras, “Harpten Sonra Avrupa”, **Tan**, 28.6.1944. Ayrıca bkz. Tefik Rüştü Aras, “Türkiye-Rusya Bakımından Bulgarların Durumu”, **Tan**, 5.7.1944.

Necmeddin Sadak, Aras'ın yazısı üzerine Türkiye'nin zaten Rusya'nın menfaatine aykırı hiçbir harekette bulunmadığını ve buna bilhassa dikkat ettiğini söylemiştir.⁹⁹⁵ Nadir Nadi de, Tevfik Rüştü Aras'ın Sovyetlerle ilişkilerin daha sıkı tutulmasını önerdiğini; fakat bunun zaten başından itibaren böyle olduğunu ifade etmiştir.⁹⁹⁶ Temmuz ayında da Türkiye'nin İngiltere, Amerika ve Rusya ile dost olduğu yönünde yazılara rastlanmaktadır.⁹⁹⁷

2.1.4. Müttefik Yanlısı Dış Politika (Ağustos 1944-Nisan 1945)

2.1.4.1. Almanya ile Diplomatik İlişkilerin Kesilmesi (2 Ağustos 1944)

Haziran ayı sonuna doğru İngiltere ve Amerika, Türkiye'nin Almanya ile bütün ticari ve diplomatik ilişkilerini kesmelerini istemişler; bu öneriyi kabul etmesi durumunda savaş sonrasında kurulacak düzende eşit müttefik olmak vaadinde bulunmuşlardır. Her ne kadar Sovyet Rusya, Türkiye'ye artık gerek olmadığını ve yalnız bırakılması gerektiğini öne sürse de İngiltere ve Amerika buna razı olmamıştır. Türkiye, 2 Ağustos 1944 tarihinde Almanya ile olan bütün ilişkilerini kesmiştir.⁹⁹⁸ Bu kararı Türk basını, 1939 yılından beri süregelen Türk dış politikasının bir devamı olarak görmüş ve olumlu karşılamıştır.⁹⁹⁹ Türk-Alman diplomatik ilişkilerinin kesilmesinin ardından, 5 Ağustos 1944'te, Almanya Büyükelçisi Franz Von Papen Türkiye'den ayrılmıştır. Bu gelişmelere paralel olarak 1944 yılı eylül ayından itibaren İngiltere ve Amerika'nın II. Dünya Savaşı'ndaki zaferlerini anlatan sinema filmlerinin Türkiye'de oynatılmaya başlandığı görülmektedir.¹⁰⁰⁰ İzmir İstanbul ve Malatya'da yeni radyo tesisleri kurulacağı ve bu tesisleri Amerika ve İngiltere firmalarının üstleneceği duyurulmuştur.¹⁰⁰¹ Özellikle

⁹⁹⁵ Necmeddin Sadak, "İttifak İstemek Kolaydır", **Akşam**, 1.7.1944.

⁹⁹⁶ Nadir Nadi, "Sovyet Dostluğunun Sağlam Temelleri", **Cumhuriyet**, 3.7.1944.

⁹⁹⁷ Ahmet Emin Yalman, "Müttefiklerle İş Birliğimiz", **Vatan**, 18.7.1944; Nadir Nadi, "Türk-Rus Dostluğunun Sağlam Temelleri", **Cumhuriyet**, 3.7.1944; Etem İzzet Benice, "Türkiye, Rusya, Amerika İttifakı", **Son Posta**, 1.7.1944'den **Ayın Tarihi**, Sa: 128, s. 32; Hüseyin Cahit Yalçın, "Sovyet Rusya ile İşbirliği Hakkında", **Tanin**, 7.7.1944'den **Ayın Tarihi**, Sa: 128, s. 36; Ahmet Emin Yalman, "Müttefiklerle İş Birliğimiz", **Vatan**, 18.7.1944.

⁹⁹⁸ **TBMM ZC**, Dönem 7, Cilt 13, s. 18.

⁹⁹⁹ Falih Rıfkı Atay, "Büyük Millet Meclisi'nin Dünkü Kararı", **Ulus**, 3.8.1944; Nadir Nadi, "Kararımızdan Çıkan Manalar", **Cumhuriyet**, 3.8.1944; Necmeddin Sadak, "Türkiye'nin Yeni Kararı Karşısında", **Akşam**, 4.8.1944; Ahmet Emin Yalman, "Almanlarla Münasebetimizin Bilançosu", **Vatan**, 4.8.1944; Hüseyin Cahit Yalçın, "Almanya İle Siyasi ve İktisadi Münasebetlerimizin Kesilmesi", **Tanin**, 3.8.1944'den **Ayın Tarihi**, Sa: 129, s. 75.

¹⁰⁰⁰ "Yeni ve Park Sinemalarında İkinci Dünya Harbi Filmleri, Roma'nın Zaptı, İtalya'nın İstilas, İkinci Cephenin Açılışı Vs.", **Ulus**, 7.9.1944

¹⁰⁰¹ **Cumhuriyet**, 13.9.1944.

bu aydan itibaren bir çok gazete reklamlarında İngiltere ve Amerika malları görülmeye başlamıştır.¹⁰⁰²

Amerika'nın 28 Kasım 1944'te isteği gereği Türkiye, 3 Ocak 1945 tarihinde, Yalta Konferansı başlamadan bir gün önce, Japonya ile olan bütün ilişkilerini kesmiştir. Hariciye Vekili Hasan Saka, bu kararın 1939 yılından beri başlayan müttefik yanlısı Türk dış politikasının bir devamı, Almanya ile ilişkilerin kesilmesi dolayısıyla da yine dış politikanın bir gereği olduğu yönünde beyanatta bulunmuştur.¹⁰⁰³ Türk basınında bu durum dış politikada “*tabi bir gelişme*” olarak değerlendirilmiştir.¹⁰⁰⁴

2.1.4.2. Yalta Konferansı (4-11 Şubat 1945)

1945 yılı, oluşturulacak yeni dünya düzeninin şekillendirilmesi çabaları ile geçmiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünyada güç dengesini sağlayacak iki büyük ülke belirlemiştir: Sovyet Rusya ve Amerika. Bu bağlamda Avrupa merkezli güç dengesinin II. Dünya Savaşı'na Amerika'nın dahil olması ile yok olduğu söylenebilir.¹⁰⁰⁵ Nitekim 4-11 Şubat 1945 tarihinde Yalta'da bir araya gelen Roosevelt, Stalin ve Churchill, dünyanın yeni düzeni hakkında görüşmüşlerdir. Bu bakımdan Yalta Konferansı, Mihver kuvvetlerinin artık yenileceğinin anlaşıldığı; savaş henüz tam anlamıyla sonuçlanmadan savaş sonrası düzene dair görüşlerin bildirildiği bir yer olmuştur.

Yalta Konferansı'nda Boğazlar sorunu ve Türkiye'nin durumu da söz konusu edilmiştir. Stalin, Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin yeniden düzenlenmesi gerektiğini öne sürmüştür. Stalin'in önerisi, boğazlardan savaş ve barış halinde serbest geçiş olması yönündedir; fakat bu mesele bir karara bağlanmamış, konunun

¹⁰⁰² Örneğin Koç Ticaret Türk Anonim Şirketi, “*Amerika Birleşik Devletleri Bilcümle Mamulâtının Türkiye Umumi Mümessili*” olarak reklam vermektedir. **Ulus**, 20.9.1944. Gürkan, 1945 yılı Ocak ayında Mersin-Ulukışla, Tarsus-İskenderun şoselerinin açılışıyla ilgili Türk-İngiliz dostluğunu öven haberlere yer vermektedir. Bkz. Nilgün Gürkan, **Türkiye’de Demokrasiye Geçişte Basın (1945-1950)**, İletişim Yayınları, İstanbul 1998, s. 125.

¹⁰⁰³ **TBMM ZC**, Dönem 7, Cilt 15, ss. 8-9.

¹⁰⁰⁴ Falih Rıfık Atay, “Japonya ile Münasebetlerimizi Kestik”, **Ulus**, 4.1.1945; Necmeddin Sadak, “Türkiye Siyasetinde Ahlak ve Fazilet Örneği”, **Akşam**, 6.1.1945; Asım Us, “Japonya İle Münasebetlerimizin Kesilmesi”, **Vakit**, 5.1.1945’den **Aynı Tarihi**, Sa: 134, s. 31; Hüseyin Cahit Yalçın, “Türk-Amerikan Dostluğu”, **Tanin**, 7.1.1945’den **Aynı Tarihi**, Sa: 134, s. 33.

¹⁰⁰⁵ Paul Kennedy, **Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri**, Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, 10. Baskı, İstanbul 2005, ss. 415-416.

çözümü ileri bir tarihe ertelenmiştir.¹⁰⁰⁶ Türkiye açısından Yalta Konferansı'nda alınan önemli bir karar, Nisan ayının sonunda San Fransisco'da düzenlenecek olan Birleşmiş Milletler Konferansı'na, sadece 1 Mart 1945 tarihine kadar Almanya ve Japonya ile savaş durumunda olan ülkelerin kurucu üye olarak katılabileceğidir.¹⁰⁰⁷

Necmeddin Sadak'ın, Yalta Konferansı hakkındaki yorumu gayet ilginçtir. Sadak, bu konferansta alınacak sonucun, Almanya'dan ayrılmış ve savaştan kurtarılmış bütün memleketlerin iç rejimlerini etkileyeceği öngörüsünde bulunmuştur. Müttefiklerin yeni dünya düzenini demokrasi yönünde kurmak istediklerini belirten Sadak, bu nedenle kurtarılmış ülkelerde serbest seçimlerin yapılacağı tahminini ileri sürmüştür.¹⁰⁰⁸

2.1.4.3. Almanya ve Japonya'ya Savaş İlanı

Savaş sona ermeden kısa bir süre önce Türkiye, 23 Şubat 1945 tarihinde, Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmiştir. Hariciye Bakanı Hasan Saka, dünya düzenini kurmaya yönelik toplanacak konferansa Türkiye'nin de davet edilmesi için 1 Mart'a kadar Almanya ve Japonya'ya savaş açılması gerektiği yönündeki İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi tarafından Türkiye'ye tebliğ edilen kararını izah etmiştir.¹⁰⁰⁹ Böylece Türkiye, San Fransisco'da düzenlenecek olan BM Konferansı'na kurucu üye olarak katılma imkanını yakalamıştır.

Türk basınında, Almanya ve Japonya'ya savaş ilanı konusunun, San Fransisco Konferansı ve Birleşmiş Milletler'e katılmakla ilgili olduğu biçiminde izahlar yer almıştır. Ahmet Şükrü Esmer, savaş ilan etme kararını, 1939 yılı Mayıs ayından bu yana izlenen Türk dış politikanın bir devamı olarak izah etmiştir. 1939'dan itibaren izlenen politikanın hiç değişmediğini belirten Esmer, Almanya'nın Türk sınırlarına dayandığında dahi Türkiye'nin, Sovyet Rusya sağ kanadını koruduğunu söylemiştir. Esmer, Türkiye'nin Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmesi ve San Francisco Konferansı'nda kazananlar tarafında yer alarak Birleşmiş Milletler kurucu üyesi

¹⁰⁰⁶ **Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946)**, s. 243.

¹⁰⁰⁷ Yalta Konferansı sırasında Türkiye'nin San Francisco Konferansı'na katılabilmesi için Stalin'in "Türkiye, şubat sonundan önce Almanya'ya savaş ilan ederse çağrılması gerekir" dediğini görmekteyiz. Bkz. **Tahran, Yalta ve Postdam Konferansları Gizli Belgeler**, s. 130.

¹⁰⁰⁸ Necmeddin Sadak, "Kurtulan Memleketlerde İlk Hükümetler ve Serbes Seçimler", **Akşam**, 16.2.1945.

¹⁰⁰⁹ **Ayın Tarihi**, Sa: 135, s. 38.

olmasını, 1939'dan beri izlenen politikanın tamamlayıcısı olarak görerek verilen kararı şu şekilde değerlendirmiştir:

*“Türkiye esasen çoktan beri fiili olarak bu ailenin bir üyesi, hem de en eski bir üyesi bulunuyordu. Şimdi meclisin kararıyla Vasington’da yapılacak muamele fiili bir vaziyeti hükümleştirmekten ibarettir”*¹⁰¹⁰

Nadir Nadi de Türkiye'nin en başından itibaren demokrasi cephesinin yanında yer alarak bu cepheye faydalı konumda olduğunu belirtmiştir.¹⁰¹¹ Asım Us ise, anılarında savaş kararını *“müttefiklerin arzularını yerine getirmek ve BM’e iltihak etmek arzusunun neticesi”* biçiminde tasvir etmiştir.¹⁰¹² Türkiye'nin en başından beri Avrupa'da Almanya'yı; Uzakdoğu'da da Japonya'yı saldırgan olarak gördüğü, Türkiye'nin her zaman barış severler safında yer aldığı, bu kararın 1939'dan beri izlenen Türk dış politikasının bir devamı olduğu, diğer başyazarlar tarafından da ele alınmıştır.¹⁰¹³

Basında yer alan değerlendirmeler paralelindeki görüşler, bir müddet sonra parti teşkilatına da izah edilmiştir. Memduh Şevket Esenal, 14 Mart 1945 tarihinde CHP İl ve İlçe İdare Kurulu Başkanlıklarına yazdığı yazıda II. Dünya Savaşı'nda Türk dış politikasının tamamen barış esasına dayandığını şu şekilde vurgulamıştır:

“1938 yılı Mayısında, yani bildiğimiz şekilde dünya savaşı patlak vermeden bir yıl önce İngiltere ve Fransa ile yaptığımız antlaşmalar hep ana politikamıza uygun ve onunla muvazi tedbirlerdir ki isabetli olayların belagati ile gözlerimizin önünde belirmiş durmaktadır. Mihver devletlerinin dış politikalarını daima güvensizlikle ve tehlikeli karşılayan Türkiye 1938 kararlarıyla cephesini kesin olarak tayin etmiş bulunuyordu. Bu yerinde kararının safha safha varabileceği neticeleri elbette biliyordu. Bu andlaşma 23 Şubat 1945'te Japonya ve Almanya'ya karşı bir savaş ilanı kararıyle neticelenmişse bu, Türkiye'nin kendi selametiyle beraber diğer milletlerin

¹⁰¹⁰ Ahmet Şükrü Esmer, “Tuttuğumuz Yol Üzerinde”, **Ulus**, 24.2.1945.

¹⁰¹¹ Nadir Nadi, “Tarihi Karar”, **Cumhuriyet**, 24.2.1945.

¹⁰¹² Asım Us, **age**, s. 631.

¹⁰¹³ Falih Rıfki Atay, “Dünkü Tarihi Karar”, **Ulus**, 24.2.1945; Necmeddin Sadak, “Türkiye, Birleşmiş Milletler Arasında”, **Akşam**, 24.2.1945; Hüseyin Cahit Yalçın, “Türkiye'nin Son Kararı”, Tanin, 24.2.1945'den **Ayın Tarihi**, Sa: 135, s. 52; Etem İzzet Benice, “Hayırlı Oldu ve Hayırlı Olacak”, Son Telgraf, 24.2.1945'den **Ayın Tarihi**, Sa: 135, s. 54.

selametleri bakımından alabileceği en yerinde ve en mantıklı karar olduğu içindir.”¹⁰¹⁴

2.2. 1945-1948 Yılları Arası Türk Dış Politikası

Türkiye Yalta Konferansı'nın ardından Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmiş, böylece San Francisco Konferansı'na katılarak galip ülkelerle birlikte Birleşmiş Milletler kurucu üyesi olarak yer almaya hak kazanmıştır. Buna rağmen Türkiye'nin savaş sonrası kurulacak yeni düzende yeri belirgin değildir. İki kutuplu dünyada “Soğuk Savaş” olarak adlandırılan bu dönemin önemli aktörlerinden biri de Türkiye'dir.

2.2.1. San Francisco ve Postdam Konferansı

San Francisco Konferansı'na katılmak için davet alan Türkiye, Hasan Saka başkanlığında bir heyetle 5 Nisan 1945'te Türkiye'den hareket etmiştir.¹⁰¹⁵ San Francisco Konferansı, Amerika'nın San Francisco eyaletinde, Amerika, İngiltere, Rusya, Fransa ve Çin ülkelerinin önderliğinde, Birleşmiş Milletler teşkilatını kurmak amacıyla 25 Nisan 1945 tarihinde toplanmıştır. Konferansa aralarında Türkiye'nin de bulunduğu 51 ülke katılmıştır. Çalışmalar bir ay sürmüş ve 26 Haziran 1945 tarihinde konferansa katılan ülkelerin Birleşmiş Milletler Antlaşması'nı imzalamasıyla son bulmuştur. Konferans sonunda imzalanan Birleşmiş Milletler Bildirisi'nde demokratik eğilimler, barış, özgürlük, insan hakları gibi temalar işlenmiştir.

San Francisco Konferansı kararları Türkiye açısından önemlidir; çünkü Sovyet Rusya tehlikesine karşı Türkiye, uluslararası dengeleri barış yoluyla gözetme amacıyla kurulan Birleşmiş Milletler'de kendisine destek aramaktadır. San Francisco öncesinde ve sırasında demokrasi yönünde yapılan açıklama ve kararlar, Türkiye'nin kendi rejimini demokrasiye doğru yöneltme eğilimini arttırmıştır. Bu bakımdan San Francisco Konferansı, Türkiye gündemine hem Birleşmiş Milletler hem de demokrasi tartışmalarını aynı anda sokmuştur.

¹⁰¹⁴ CHP Genel Sekreterliğinin 1 Ocak 1945 Tarihinden 30 Haziran 1945 Tarihine Kadar Parti Teşkilatına Gönderdiği Tamimler, Cilt 22, Ankara 1945, s. 20.

¹⁰¹⁵ Ulus, 6.4.1945.

Necmeddin Sadak, henüz Yalta Konferansı'nın sonrasında yazdığı bir yazıda, müttefiklerin yeni dünya düzenini demokrasi yönünde kurmak istediklerini, Almanya'dan kurtarılmış memleketlerde serbest seçimlerin yapılacağını belirtmiştir.¹⁰¹⁶ San Francisco Konferansı gündeminin oluşması ile Sadak, bu yöndeki görüşlerini daha da derinleştirmiş ve önemli demokrasi yazıları yazmıştır. Sadak, özellikle San Francisco Konferansı'ndan sonra demokratik rejimlerin hakim olacağını kesin bir dille ifade etmiştir.¹⁰¹⁷ Dahası ferdi teşebbüsleri boğan aşırı devletçiliğin, İtalya ve Almanya gibi totaliter devlet biçimlerinde mevcut olduğunu söyleyen Sadak, bu sistemlerin faşizm olduğunu belirtmiş ve faşizmi yererek demokratik rejimleri övmüştür.¹⁰¹⁸ Zekeriya Sertel, Sadak'tan farklı bir değerlendirme yapmıştır. Sertel, Türkiye'nin Birleşmiş Milletler'e katılmasına sıcak bakmamaktadır. Açık olarak bir eleştiride bulunmasa da Sertel, Birleşmiş Milletler'e katılması ile Türkiye'nin alınan her türlü kararı kabul etmeye mecbur kalacağını söylemektedir. Sertel, kurulacak olan uluslararası bir bankanın vereceği ekonomik kararlara da Türkiye'nin uyması gerektiğini belirtmiş ve böyle bir birlikteliğin siyasi, iktisadi, sosyal ve askeri işbirliği yönlerine dikkat çekmiştir.¹⁰¹⁹ Asım Us ise San Francisco konferansı gündeminde, Türk dış politikasının, imparatorluk politikasından farklı olarak büyük devletler arasındaki anlaşmazlıklardan faydalanan değil; milli menfaatlere göre hareket eden bir anlayışta olduğunu belirtme gereği duymuştur.¹⁰²⁰

1945 yılının Türkiye açısından bir diğer önemli gelişmesi Postdam Konferansı'dır. Postdam Konferansı, 17 Temmuz-2 Ağustos 1945 tarihleri arasında toplanmıştır. Konferans'a Amerika, İngiltere ve Sovyet Rusya liderleri ile dışişleri bakanları katılmıştır. Bu konferansta Müttefikler, Avrupa'nın alacağı yeni şekil üzerinde durmuşlardır. Sovyetlerin, Türkiye'den talepleri ise gayri resmi konuşmalarda gündeme gelmiştir.¹⁰²¹ Stalin'in talepleri hakkında Churchill'in çekimser davrandığı görülmektedir ki, Stalin'in Türkiye'ye verdiği notalarda

¹⁰¹⁶ Necmeddin Sadak, "Kurtulan Memleketlerde İlk Hükümetler ve Serbes Seçimler", **Akşam**, 16.2.1945.

¹⁰¹⁷ Necmeddin Sadak, "Büyüklerin Kapalı Aristokrasiden Demokratik Usullere Geçmeleri Gerekir", **Akşam**, 4.4.1945.

¹⁰¹⁸ Necmeddin Sadak, "Seni Gidi Faşist...", **Akşam**, 8.4.1945.

¹⁰¹⁹ Zekeriya Sertel, "San Francisco Konferansı ve Türkiye", **Tan**, 7.4.1945.

¹⁰²⁰ Asım Us, Türkiye'nin Dış Siyasetine Ait Prensipler", **Vakit**, 11.4.1945'den **Ayın Tarihi**, Sa: 137, s. 292.

¹⁰²¹ Feridun Cemal Erkin, **age**, s. 268.

belirttiği hakların Rusya'ya verilmesi için konferansa sunmuş olduğu yazılı metin, değerlendirilmeye alınmamış, konferans sonrasında konunun Türkiye ile görüşmeler yoluyla çözülmesi kararına varılmıştır.¹⁰²²

Türk basını bu süreci dikkatle izlemektedir. Türk basınında, Sovyet Rusya dostluğu ile bu dostluğun sağlanması hususunda neler yapılması gerektiği yönünde görüşler yer almış, Rusya'nın boğazlar meselesi ve toprak talepleri konusu eleştirilmiştir.¹⁰²³ Sovyet Rusya'nın talepleri irdelenirken konferans boyunca Amerika'nın alacağı tutum da merakla beklenmektedir.¹⁰²⁴ Bunun yanı sıra Postdam Konferansı'nın kararları ve dünya düzeninin barışçıl yöntemlerle çözüleceği yönündeki açıklamalar, Türk basınında olumlu değerlendirilmiştir.¹⁰²⁵

2.2.2. Türkiye-Sovyet Rusya İlişkileri (1945-1947)

28 Kasım-1 Aralık 1943 tarihleri arasında düzenlenen Tahran Konferansı'nda Türk boğazları, İngiltere ve Amerika'nın Sovyet Rusya'ya yapacağı yardım güzergahı tartışmalarında ele alınan konulardan biri olmuştur. Buna göre Türkiye'nin savaşa girmesi sağlanabilirse boğazlardan denizaltı geçirilerek Karadeniz'de Bulgar-Alman gemilerine saldırılabileceği hususu konuşulmuştur.¹⁰²⁶ Kimi kritik dönemlerde İngiltere, Amerika ve Rusya arasında boğazlar rejimi gündeme gelmişse

¹⁰²² Konferansın 22 Temmuz 1945 tarihli oturumunda Başkan Truman ve Churchill Montreux'un değiştirilmesi konusunda Stalin'le aynı düşüncülerini söylemişler; fakat Churchill ve Truman boğazların denetiminin bu üç büyük devletle birlikte Karadeniz'e kıyı devletlerin garantisi altında serbest rejim önerdikleri görülmektedir. Bkz. **Tahran, Yalta ve Postdam Konferansları Gizli Belgeler**, s. 246, 381. Ayrıca bkz. **Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946)**, ss. 278-279.

¹⁰²³ Ahmet Emin Yalman, "Rus Davası (1,2,3,4,5)", **Vatan**, 8,9,10,11,12.7.1945; Nadir Nadi, "Bir Milletten Toprak İstemek", **Cumhuriyet**, 13.7.1945; Necmeddin Sadak, "Türkiye-Sovyet Rusya Münasebetleri Dolayısıyla Yanlış ve Şüpheli Görüşler", **Akşam**, 14.7.1945; Nadir Nadi, "Boğazlar Meselesi", **Cumhuriyet**, 14.7.1945; Nadir Nadi, "Rus Dostluğuna Verdiğimiz Değer", **Cumhuriyet**, 15.7.1945; Hüseyin Cahit Yalçın, "Boğazlar Meselesinde Akla Getirilmeyen Mefhumlar", **Tanin**, 14.7.1945'den **Ayın Tarihi**, Sa: 140; s. 75; Hüseyin Cahit Yalçın, "Boğazlar Üzerinde Rus Talepleri", **Tanin**, 22.7.1945'den **Ayın Tarihi**, Sa: 140; s.78; Hüseyin Cahit Yalçın, "Akdeniz Üzerinde Siyasi Mücadele", **Tanin**, 25.7.1945'den **Ayın Tarihi**, Sa: 140; s. 83; Asım Us, "Türk-Sovyet Dostluk Antlaşmasının Yenilenmesi Şartları", **Vakit**, 13.7.1945'den **Ayın Tarihi**, Sa: 140; s. 69; Asım Us, "Rusya'nın Karadeniz'deki Endişesi", **Vakit**, 22.7.1945'den **Ayın Tarihi**, Sa: 140; s. 80;

¹⁰²⁴ Mümtaz Faik Fenik, "Üçler Toplantısı Başlarken", **Ulus**, 16.7.1945; Nadir Nadi, "Üçler Toplanırken", **Cumhuriyet**, 17.7.1945; Ahmet Emin Yalman, "Postdam'da Toplanana Açık Bir Hitap", **Vatan**, 17.7.1945; Asım Us, "Üçler Denklemi", **Vakit**, 18.7.1945'den **Ayın Tarihi**, Sa: 140; s. 208; Hüseyin Cahit Yalçın, "Konferans Başlarken", **Tanin**, 17.7.1945'den **Ayın Tarihi**, Sa: 140; s. 202;

¹⁰²⁵ Necmeddin Sadak, "Beklerken", **Akşam**, 3.8.1945; Mümtaz Faik Fenik, "Üçler Konferansını Demeci", **Ulus**, 4.8.1945; Hüseyin Cahit Yalçın, "Postdam'da Boğazlar Meselesi", **Tanin**, 3.8.1945'den **Ayın Tarihi**, Sa: 141; s. 122.

¹⁰²⁶ **Tahran, Yalta ve Postdam Konferansları Gizli Belgeler**, ss. 46-47, 51-52.

de Yalta Konferansı'nın (4-11 Şubat 1945) ardından Sovyet Rusya, 19 Mart 1945 tarihinde Türkiye'ye nota vermiştir.¹⁰²⁷ Bu notanın gerekçesi olarak II. Dünya Savaşı sırasında Türkiye'nin Montreux Boğazlar Sözleşmesi'ne uygun davranmadığı belirtilerek yirmi yıldır Türk-Sovyet ilişkilerine temel teşkil etmiş olan 17 Aralık 1925 tarihli Dostluk ve Saldırmazlık antlaşmasını uzatılmayacağı bildirilmiştir. Türkiye, Hariciye Vekili Hasan Saka tarafından 4 Nisan 1945 tarihinde verilen cevapta Sovyetlerin ne gibi önerilerinin olduğu sorulmuştur.¹⁰²⁸ 7 Haziran 1945 tarihinde Molotov, Türk Büyükelçisi Sarper ile görüşerek Sovyet Rusya'nın önerilerini bildiren bir nota daha vermiştir.¹⁰²⁹ Buna göre Rusya, Türkiye'nin doğu sınırında değişiklik yapılmasını (Kars ve Ardahan bölgelerinin Sovyetlere terk edilmesi), boğazlarda ortak savunmayı sağlamak için Sovyetlere üs verilmesini ve Montreux Antlaşması'nın yeniden gözden geçirilmesini istemektedir. Türkiye verdiği cevapta bu isteklerin mümkün olmadığını bildirmiştir.¹⁰³⁰ Sovyetlerin talepleri Postdam Konferansı'nda tekrar gündeme gelmiştir. Daha önce de belirtildiği üzere Postdam Konferansı'nda İngiltere, Amerika ve Sovyet Rusya, boğazlar hakkındaki görüşlerini Türkiye'ye bildirme kararı almışlardır.

Postdam'da alınan kararlar doğrultusunda Türkiye'ye ilk nota 2 Kasım 1945 tarihinde Amerika tarafından verilmiştir.¹⁰³¹ Buna göre Amerika, Montreux'un yeniden gözden geçirilmesi için uluslararası bir konferansın toplanmasını önermekle birlikte boğazların barış zamanında tüm ticaret gemilerine açık olmasını; savaş zamanında ise Karadeniz'de kıyıdaş ülkelerin savaş gemilerine açık olması

¹⁰²⁷ Bu nota Türk basınında 22.3.1945'te duyurulmuştur. **Akşam**, 22.3.1945; **Cumhuriyet**, 22.3.1945; **Ulus**, 23.3.1945. Türk basını, konu ile ilgili yorum yapmak yerine bir müddet dış basının konuyu nasıl karşıladığına dair haberlere yer vermiştir.

¹⁰²⁸ Bu nota Türk basınında 7 Nisan 1945 tarihinde yer almıştır. **Ulus**, 7.4.1945; **Vatan**, 7.4.1945; **Tasvir**, 7.4.1945; **Cumhuriyet**, 7.4.1945; **Akşam**, 7.4.1945.

¹⁰²⁹ Türk basınında Sovyet notası değerlendirilmiş ve bozulmaya başlayan ilişkilerin tamirinin güç olmadığı, Türkiye'nin her zaman dostluk ilişkilerine sadık kalacağı yönünde görüşler bildirilmiştir. Bkz. Mümtaz Faik Fenik, "Türkiye ve Sovyetler", **Ulus**, 8.4.1945; Nadir Nadi, "Türk-Sovyet Dostluğunun Yarını", **Cumhuriyet**, 9.4.1945; Hüseyin Cahit Yalçın, "Türk-Rus Münasebetleri", Tanin, 14.4.1945'den **Aynı Tarihi**, Sa: 137, s. 70.

¹⁰³⁰ **Vatan**, 29.6.1945.

¹⁰³¹ Bu notanın metni için bkz. Haz. Fahir Armaoğlu, **Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s. 141-142.

görüşünde olduğunu bildirmiştir.¹⁰³² 21 Kasım 1945 tarihinde benzer içerikli bir nota da İngiltere tarafından verilmiştir.

Boğazlar rejimine dair ayrıntılı ilk Sovyet notası ise 8 Ağustos 1946 tarihinde verilmiştir. Sovyet Rusya bu nota ile boğazların tüm ticaret gemilerine ve Karadeniz’de kıyıdaş tüm devletlerin savaş gemilerine açık olmasını; Karadeniz’de sahili olmayan devletlerin savaş gemilerine -özel durumlar haricinde- kapalı olmasını; boğaz rejiminin Türkiye ve Karadeniz’de sahili olan devletler tarafından belirlenmesini ve boğazlar rejiminde en fazla söz hakkının Sovyet Rusya ve Türkiye’de olması gerektiğini bildirmiştir.¹⁰³³ 8 Ağustos 1946’da Sovyet Rusya taleplerine karşı henüz Türkiye bir nota hazırlamadan Türk basınında Amerika’nın boğazlar konusunda Türkiye’ye tam destek vereceği yönünde haberler çıkmaya başlamıştır.¹⁰³⁴ Nitekim Sovyet Rusya’nın son verdiği notaya Türkiye’den önce Amerika (19 Ağustos) ve İngiltere (21 Ağustos) cevap vermişlerdir.¹⁰³⁵ Bu iki devlet, Boğazlar rejiminin Türkiye’nin görevi olduğunu vurgulamışlar ve gerekirse Birleşmiş Milletlerce boğazlara dair takdir hakkı kullanılabileceğini belirtmişlerdir.¹⁰³⁶

Türkiye, Sovyet Rusya’nın isteklerini yanıtlayan ve bunları reddeden notasını 22 Ağustos 1946 tarihinde vermiştir.¹⁰³⁷ 24 Eylül 1946 tarihinde Sovyet Rusya

¹⁰³² Bu nota, basına açıklanmamasına rağmen, Türk basını, bu notada Türklerin aleyhine bir durumun Amerika tarafından istenmeyeceği hususunda hemfikir görünmektedir. Ahmet Emin Yalman, “Amerikan Notası Etrafında”, **Vatan**, 4.11.1945; Necmeddin Sadak, “Boğazlar Meselesinde Başlangıç”, **Akşam**, 7.11.1945; Necmeddin Sadak, “Boğazlar Meselesi Hakkında Amerika’nın Teklifi”, **Akşam**, 11.11.1945; Hüseyin Cahit Yalçın, “Boğazlar Meselesinde Biraz Aydınlik”, Tanin, 6.11.1945’den **Ayın Tarihi**, Sa: 144, s. 79; Asım Us, “Boğazlar Meselesi İkinci Planda”, Vakit, 14.11.1945’den **Ayın Tarihi**, Sa: 144, s. 83.

¹⁰³³ 8 Ağustos tarihli Sovyet Notasının metni, Türk basınına 14 Ağustos 1946 tarihinde yansımıştır. Notanın tam metni için bkz. “Sovyet Notasının Metni Dün Akşam Neşrolundu”, **Cumhuriyet**, 14.8.1946.

¹⁰³⁴ “Boğazlar Meselesinde Amerika, Türkiye’yi Destekleyecek”, **Vatan**, 16.8.1946; “Amerika, Türkiye’yi Destekleyecek”, **Tasvir**, 16.8.1946; “Amerika ve İngiltere de Ruslara Nota Verecekler”, **Tasvir**, 18.8.1946.

¹⁰³⁵ Amerikan notası için bkz. Fahir Armaoğlu, **age**, ss. 148-149.

¹⁰³⁶ Falih Rifki Atay, “İngiliz ve Amerikan Cevapları”, **Ulus**, 22.8.1946; Ziyad Ebuzyiya, “Boğazlarda Amerikan Görüşü”, **Tasvir**, 23.8.1946.

¹⁰³⁷ **Cumhuriyet**, 23.8.1946; **Ulus**, 23.8.1946. Türk Basınında Notanın tam metin neşri 24.8.1946’da yapılmıştır. Konuya ilgili bkz. Nihat Erim, “Cumhuriyet Hükümetinin Cevabı”, **Ulus**, 25.8.1946; Ahmet Şükrü Esmer, “Boğazlar Hakkında Cevabımız”, **Ulus**, 25.8.1946; Necmeddin Sadak, “Türkiye’nin Sovyet Notasına Cevabı, Hak Müdafaasında Dünyaya Örnek Bir Müdafaadır”, **Akşam**, 25.8.1946; Cihat Baban, “Türkiye Cevap Verdi”, **Tasvir**, 25.8.1946; Asım Us, “Hükümetimizin Rus Notasına Verdiği Cevap”, Vakit, 25.8.1946’den **Ayın Tarihi**, Sa: 153, s. 142; Hüseyin Cahit Yalçın, “Türk Notası”, Tanin, 25.8.1946’dan **Ayın Tarihi**, Sa: 153, s. 138.

boğazlar meselesinin sadece Türkiye ve Karadeniz'e sınırı olan ülkeleri ilgilendirdiğini belirten ve önceki isteklerini tekrarlayan bir nota daha vermiştir.¹⁰³⁸ Bu tarihten itibaren karşılıklı notalar devam etmiştir; Sovyetlerin verdiği notalara Amerika ve İngiltere, Türkiye'yi destekler yanıtlar vermişlerdir. Uluslararası bir mesele gündeme geldiği vakit, bu tarz Sovyet notaları ve karşı cevapları 1953 yılına dek sürmüştür. 1953 yılında Stalin'in ölümü ile Sovyetler, Türkiye üzerindeki bütün taleplerinden vazgeçtiklerini resmen açıklamışlardır.¹⁰³⁹

Amerika ve İngiltere'nin boğazlar meselesi ile Sovyetlerin toprak talepleri konusunda Türkiye'yi desteklemelerinde, Sovyet Rusya'nın II. Dünya Savaşı sonrası iyice beliren yayılma politikasının belirleyici olduğu görülmektedir. Böylece Türkiye, II. Dünya Savaşı'nın sonundan itibaren büyük endişe duyduğu ve büyük oranda yalnız kaldığı Sovyet tehdidine karşı uluslararası arenada destek bulmuştur.

Türk-Amerikan ilişkilerine geçmeden önce, Sovyet Rusya'nın II. Dünya Savaşı sonrasında izlemeye başladığı yayılcı politikasının bir örneği olarak Yunanistan iç savaşına değinmek yerinde olacaktır. Türkiye'nin, Yunanistan İç Savaşı'nı değerlendirmesi, Türkiye üzerindeki Sovyet tehdidinin algılanışı açısından önemli yaklaşımlar sağlamaktadır.

1944 yılının son aylarında bütün dünyada olduğu gibi Türkiye'de de gözler Yunanistan'a çevrilmiştir. Almanya'nın çekilmesinden sonra başlayan karışıklıklar sonucu Yunanistan, iç savaşa doğru sürüklenmiştir. 4 Aralık 1944'te başlayan iç savaşı, Elas örgütü yönetmiştir. İngiltere, Elas'ın silah bırakmasını istemişse de çatışmalar üç hafta kadar sürmüştür. İngiltere, Elas'ın ve onun siyasi organı Eam'ın Sovyet Rusya tarafından desteklendiğini ve bunun bir rejim çatışması olduğu hükmüne varmıştır. Churchill, 27 Aralık 1944'te "*Caserta'da, Elas ve Eam kumandanları dahil bütün Yunanlılar tarafından davet edildiğimizi sanmıştık. Almanları koğacaktır. Bugün bambaşka bir vaziyet karşısındayız*" demiştir.¹⁰⁴⁰

¹⁰³⁸ 1939-1945 tarihleri arası Boğazlar meselesine dair Türk-Sovyet İlişkileri için bkz. Rıfık Salim Burçak, "İkinci Cihan Savaşı'nda Boğazlar Meselesi", **SBF Dergisi**, Cilt 2, Sa.1-2, Ankara 1947, ss. 192-204.

¹⁰³⁹ Atay Akdevelioğlu, Ömer Kürkçüoğlu, **agm**, s. 507.

¹⁰⁴⁰ "M. Churchill Yunan Partileri Liderleri Konferansında Bir Nutuk Söyledi", **Ayın Tarihi**, Sa: 133, s. 278.

Türkiye, Yunanistan'ın durumunu yakından takip etmektedir. Çünkü Yunanistan sadece komşu bir ülke değil; aynı zamanda iç savaş dolayısıyla, dünya dış politikasının iki kutba ayrıldığı bu dönemde, önemli bir mücadele alanı konumundadır. Yunanistan, Türkiye'nin II. Dünya Savaşı galipleri arasında yer alma çabaları ekseninde, önemli bir komşu ülkedir. Türk basınında özellikle Hüseyin Cahit Yalçın, konu ile yakından alakalıdır. Yalçın, henüz 5 Aralık 1944 tarihinde Yunanistan'daki iç ayaklanmanın komünistler tarafından Yunan hükümetine karşı yapılmakta olduğunu belirtmiş ve komünistlerin kendi hâkimiyetlerini dünyanın dört bir tarafında kurmak için fırsat yakaladıklarını ifade etmiştir.¹⁰⁴¹ Bir başka yazısında Yalçın, İngiliz dış politikasının, Yunanistan iç savaşının manasını ve Balkanların Sovyetleştirilme girişimlerine engel olmak gerekliliğini anlادığını söylemiştir.¹⁰⁴² Yalçın, Sovyet Rusya dış politikasının kendi rejimine taraftar diktatörlükler kurdurmak esasına dayandığını belirtmiştir.¹⁰⁴³ Asım Us, Romanya ve Bulgaristan'ın komünist rejimi kabul etmesi gibi Yunanistan'ın da aynı akıbete uğramasından İngiltere'nin endişelendiğini vurgulamıştır.¹⁰⁴⁴ Falih Rıfki Atay, Sovyet Rusya'nın kendi rejimini yaymak istediğini, Ege, Yakınoğu ve Ortadoğu'da komünizmin yayılmaması için Yunanistan ve Türkiye'nin kendilerini koruyabilecek güçte olması gerektiğini belirtmiştir.¹⁰⁴⁵

1945 sonbaharında Yunanistan'daki durum hakkında resmi açıklamalara da rastlanmaktadır. Saracoğlu, 5 Eylül 1945 tarihinde gazetecilere verdiği beyanatta şöyle demiştir:

*“Yunan devletine gelince, bu devletin iki faşist devletten gördüğü zulümler için Yunanlılar kadar bizi de muzdarip etmiştir. Bu ızdırabı tadil için elimizden gelen iyilikleri esirgemeyeceğiz.”*¹⁰⁴⁶

1946 yılında ise Yunanistan'ın Rus baskısı altında kaldığı yönünde yazılara daha sık rastlanmaktadır. Falih Rıfki Atay, Yunanistan'da kızıl partinin kök salmış

¹⁰⁴¹ Hüseyin Cahit Yalçın, “Komünistler ve Mülteciler”, Tanin, 5.12.1944'den **Ayın Tarihi**, Sa: 133, s. 284.

¹⁰⁴² Hüseyin Cahit Yalçın, “Yunanistan'daki Realite”, Tanin, 29.1.1945'den **Ayın Tarihi**, Sa: 134, s. 363.

¹⁰⁴³ Hüseyin Cahit Yalçın, “İngiltere'nin Yunanistan'da Verdiği Bir Misal”, Tanin, 18.3.1945'den **Ayın Tarihi**, Sa: 136, s. 376.

¹⁰⁴⁴ Asım Us, “Yunanistan'daki Durum”, Vakit, 9.12.1944'den **Ayın Tarihi**, Sa: 133, s. 287.

¹⁰⁴⁵ Falih Rıfki Atay, “Yunanlılar ve Türkler”, **Ulus**, 12.2.1945.

¹⁰⁴⁶ **Ulus**, 6.9.1945; **Cumhuriyet**, 6.9.1945.

durumda bulunduğunu ve bunun iç karışıklıklara neden olarak hükümete engel olduğunu vurgulamış ve Türkiye'nin henüz Yunanistan gibi olmadığını belirtmiştir.¹⁰⁴⁷ Nadir Nadi, Yunan basın mensuplarının Türkiye ziyareti vesilesi ile yazdığı yazıda, Yunanistan ve Türkiye'nin Sovyet tehlikesine karşı Akdeniz'i korumak görevinde olduklarını, bu görevin yalnız kendilerinin değil; tüm Batı medeniyetinin savunulması ile alakalı olduğunu söylemiştir.¹⁰⁴⁸

Türkiye, Yunanistan Kralı'nın Atina'ya dönmesine ilişkin yapılan halk yoklamasını da dikkatle izlemektedir. Türk basınında konuyla ilgili olarak, Moskova'nın tahriki ile Yunanistan'da komünizmin bir tehlike olarak devam ettiği belirtilmiştir.¹⁰⁴⁹ Türk basınında dış politika yazılarında konuyla ilgili dönemin önde giden yazarı Hüseyin Cahit Yalçın, komünizm tehlikesini, özellikle Yunanistan için önemli bir tehlike olarak görmekle birlikte Amerika'da dahi komünizmin belirli bir tehlike arz ettiği yönünde görüş bildirmiştir. Yalçın, Amerika'nın kendi iç işlerinde dahi komünizme karşı çeşitli tedbirler alındığını belirtmiş, Türkiye'nin yanı başındaki komünizm tehlikesine yapayalnız tahammül edemeyeceğini söylemiştir.¹⁰⁵⁰ Yalçın, Sovyet Rusya'nın Yunanistan'da olduğu gibi Türkiye'de de bir tertip yapma ihtimalini de öngörmüştür.¹⁰⁵¹

Amerika'nın Türkiye ve Yunanistan'a yardım kararı alması meselesinin gündeme gelmesi ile birlikte Türk basınında benzer yazılar devam etmiştir. Bu dönemde Türkiye'nin Yunanistan ile ortak kader birliği yapmış iki dost memleket olduğu ve bu iki ülkenin Sovyet Rusya'nın saldırı politikalarına karşı sulh peşinde koştuğunu bildiren yazılar yayınlanmıştır.¹⁰⁵² Asım Us, Sovyet tehlikesine karşı Türkiye'nin sadece kendisini değil; aynı zamanda Batı medeniyetini de koruyacak bir set oluşturacağını; bu bakından Yunanistan'la birlikte Türkiye'ye de yardım

¹⁰⁴⁷ Falih Rıfki Atay, "Yunanistan'ı Yıkamak İçin", **Ulus**, 26.8.1946. Benzer bir görüş için bkz. Ahmet Şükrü Esmer, "Baskı Altında Yunanistan", **Ulus**, 29.8.1946.

¹⁰⁴⁸ Nadir Nadi, "Türk-Yunan Dostluğu", **Cumhuriyet**, 18.9.1946.

¹⁰⁴⁹ Cihat Baban, "Yunan Plebisiti", **Tasvir**, 1.9.1946; Nadir Nadi, "Bağımsız Komünist Partileri", **Cumhuriyet**, 2.9.1946; Ahmet Şükrü Esmer, "Yunan Plebisitinin Neticeleri", **Ulus**, 4.9.1946; Necmeddin Sadak, "Yunanistan'da Kralcılar Niçin Kazandılar?", **Akşam**, 4.9.1946.

¹⁰⁵⁰ "Hüseyin Cahit Yalçın, "Amerika'da Alınan Tedbirler", Haber, 31.7.1946'dan **Ayn Tarihi**, Sa: 152, s. 227. Benzer bir yazı için bkz. "Amerika'da Komünizm", **Akşam**, 1.10.1946.

¹⁰⁵¹ Hüseyin Cahit Yalçın, "Yunan Harbi", Tanin, 28.9.1946'dan **Ayn Tarihi**, Sa: 154, s. 161.

¹⁰⁵² Falih Rıfki Atay, "Asil ve Yol Gösterici Sözler", **Ulus**, 18.2.1947; Hüseyin Cahit Yalçın, "Türk-Yunan Dostluğu", Tanin, 19.2.1947'den **Ayn Tarihi**, Sa: 159, s. 25.

yapılması gerektiğini ifade etmiştir.¹⁰⁵³ Nihat Erim, Türkiye'nin Sovyet tehlikesi karşısında güçsüz bırakılmasının bütün Yakın ve Ortadoğu memleketlerinin kaderi için önemli olduğunu, yardım yapılmazsa bu bölge ülkelerinin birbiri ardına komünizme diz çökeceğini söylemiştir.¹⁰⁵⁴ Falih Rıfki Atay, Yunanistan ve Türkiye'nin Amerika ile aynı görüşlerde birleştiğini, Amerika'nın Yakındoğu'da “iki ülküdaş” ülke bulduğunu belirtmiştir.¹⁰⁵⁵

2.2.3. Türkiye-Amerika İlişkileri (1945-1947)

Türk-Amerikan ilişkilerinin Soğuk Savaş'taki durumuna değinmeden önce, savaş sırasında iki ülke ilişkilerine kısaca bakılacak olursa, II. Dünya Savaşı sırasında Amerika-Türkiye ilişkilerinin ilk örneğinin 1 Nisan 1939 tarihinde iki ülke arasında imzalanan ticaret anlaşması olduğu görülmektedir.¹⁰⁵⁶ Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde 16 Haziran 1939 tarihinde kabul edilen bu anlaşmaya, halihazırda Türkiye ile dostluk antlaşması imzalamak için görüşmelerde bulunan İngiltere aracılık etmiştir. Tamamen ticari içerik taşıyan bu antlaşmadan bir müddet sonra yaşanan ikinci bir gelişme, Amerika'nın 1941 yılının Mart ayında, kendi güvenliği için bütün ülkelere savaş malzemesi kiralamak ya da ödünç vermek amacı ile çıkardığı Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu'na dayanarak İngiltere üzerinden Türkiye'ye yardımlarda bulunmasıdır. Amerika, Türkiye'nin 18 Haziran 1941 tarihinde Almanya ile dostluk ve saldırmazlık antlaşması imzalamasının ardından bu yardımların kesilmesini istemişse de 1941 yılının sonundan itibaren Türkiye'ye yardım etmeye devam etmiştir.¹⁰⁵⁷ 1943 yılının başında Churchill ve İnönü arasında yapılan Adana Görüşmeleri'ni, İnönü'den Amerika Başkanı Roosevelt rica etmiştir. Bilindiği üzere Churchill, bu görüşmelerde Türkiye'nin savaşa bir an önce katılmasını istemiştir. İnönü, Balkanlar'da açılacak cephe için malzeme yetersizliği nedeniyle savaşa hazır olunmadığını söylemiştir. Churchill, Türkiye'nin gerekçesini anlamakla birlikte, Türkiye'nin bir an önce Müttefikler safına katılması

¹⁰⁵³ Asım Us, “Yunanistan ve Türkiye'ye Yardım Meselesi”, Vakıf, 11.3.1947'den **Ayın Tarihi**, Sa: 160, s. 148.

¹⁰⁵⁴ Nihat Erim, “Başkan Truman'ın Mesajı”, **Ulus**, 14.3.1947.

¹⁰⁵⁵ Falih Rıfki Atay, “Barış Kurucu Amerika”, **Ulus**, 15.3.1947.

¹⁰⁵⁶ Anlaşmanın tam metni için bkz. **Düştur**, 3. Tettip, C. 20, s. 631-643; Haz. Fahir Armaoğlu, **age**, s. 117-124.

¹⁰⁵⁷ A. Haluk Ülman, “**İkinci Cihan Savaşının Başından Truman Doktrinine Kadar Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri 1939-1947**”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Sevinç Matbaası, Ankara 1961, s. 35-36.

gerekliliğinden bahsetmiştir. Amerika'nın Adana Görüşmeleri'nde Türkiye'nin pozisyonuna bakışı ve bunu değerlendirişi, Churchill aracılığıyla. Bu görüşmelerden sonra Amerika, Almanya'ya karşı açılacak cephenin Balkanlar'da değil; Kuzey Fransa'da olmasına karar verildiği için Türkiye'nin savaşa girmesini gerekli görmemeye başlamıştır. Her ne kadar 11-24 Ağustos 1943 tarihleri arasında Quebec (Kanada) Konferansı ve 19-30 Ekim 1943 tarihleri arasında Moskova Konferansı'nda, Türkiye'nin bir an önce savaşa dahil olması yönünde karar alınmışsa da İngiltere ile Sovyet Rusya, Türkiye'nin savaşa girmesini yazılı olarak bildirmiş, Amerika bir müddet çekimser kalmış, daha sonra İngiliz politikasını desteklemiştir. Tahran Konferansı'nda (28 Kasım-1 Aralık 1943) Sovyetler, Türkiye'nin savaşa katılmasına gerek kalmadığını belirtmesine rağmen Churchill ve Roosevelt, İnönü'yü Kahire'ye çağırarak görüşmek istemişlerdir. Kahire Görüşmeleri'nde (4-8 Aralık 1943) İnönü'ye, Türkiye'nin savaşa girmesi gerektiği; aksi durumda savaş sonrası dünya düzeninde yalnız kalacağı bildirilmiştir.

Bilindiği üzere Türkiye, Yalta Konferansı'ndan sonra San Francisco'da toplanacak olan konferansa ve Birleşmiş Milletler'e katılabilmek için Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmiştir. Fakat 1945 yılı Mart ayından itibaren yoğun olarak Sovyet Rusya'nın baskısı altındadır. Bu bakımdan uluslararası platformda destek aramaktadır. Zira II. Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye-Amerika ilişkilerine bakıldığında, bunun Sovyet Rusya-Türkiye ilişkileri ile yakından alakalı olduğu görülmektedir. II. Dünya Savaşı'nın ardından Sovyetler'in hem Balkanlar'a hem de Ortadoğu'ya yönelik yayılcı politikalar izlemesi nedeniyle Amerika, savaşın sonlarına doğru Sovyet Rusya'nın Türkiye üzerindeki taleplerine kısmen olumlu bakarken bir müddet sonra tam aksine Türkiye'yi desteklemiştir. Amerika, Türkiye'nin Sovyet baskısı altında olmasını istememekte; bunun engellenmesi için Türkiye'nin yanında olunması gerektiğini düşünmektedir. Bu hususta şüphesiz Yunanistan iç savaşının doğurduğu görüş ayrılıkları ve İran üzerindeki Sovyet baskısı etkili olmuştur. Bu görüş değişikliğinin 1945 yılı sonlarından itibaren geliştiği görülmektedir. Dönemin önemli dış politika yazarlarından Hüseyin Cahit Yalçın, San Francisco Konferansı neticelerini değerlendirirken artık Amerika'da, Avrupa'ya yardım edilmesi gerektiği görüşünün belirmeye başladığını söylemiştir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra maddi ve manevi olarak çökmüş durumda olan

Avrupa'nın Sovyet tehdidine karşı savunmasız kaldığını belirten Yalçın, korumasız devletlerin, Amerika etrafında toplanmaktan başka çareleri kalmadığını ifade etmiştir.¹⁰⁵⁸

Postdam Konferansı'nda alınan karar gereğince Amerika, Türk boğazlarının yeniden düzenlenmesine dair notasını 2 Kasım 1945 tarihinde bildirmiştir. Buna göre Amerika, boğazların uluslararası statüde kalmasını istemekle Sovyet Rusya'dan farklı bir tutum takınmıştır.¹⁰⁵⁹ Gerçekten de bu notadan kısa bir süre önce başlayan Türk-Amerikan ilişkileri gitgide sıcaklaşmıştır. Amerika Başkanı Truman, Ekim ayının sonunda verdiği demeçte savaş sonrasında hiçbir ülkenin arazi değişikliğine izin verilmeyeceğini söylemiştir.¹⁰⁶⁰ Özellikle Ekim 1945'te Amerika Senatörü Pepper'in Türkiye ziyareti sonrasında Amerika-Türkiye ilişkilerinin hiç olmadığı kadar yakınlaşmaya başladığı görülmektedir. Pepper, Boğazlar meselesi hususunda Amerika'nın Türkiye safında olacağını söylemiş, Türkiye'nin sanayileşmesi için Amerika'nın her türlü yardımı yapacağını ifade etmiştir.¹⁰⁶¹ Nitekim bu dönemde Amerikalı firmaların Türkiye'de yatırım yapmak istediklerine dair müracaatta buldukları basına yansımıştır.¹⁰⁶²

Bu süreçte Türkiye ile Amerika ve Rusya arasındaki ilişkiler bağlamında Türkiye'de meydana gelen kimi iç gelişmeler dikkat çekicidir. II. Dünya Savaşı sırasında Sovyetler'le ilişkilerin bozulmasına neden olduğu düşünülen ya da savaş sona erdikten sonra Türk-Sovyet ilişkilerinin düzelmesine vesile olacağı öngörülen iki önemli gelişme yaşanmıştır. 1942 Şubat ayında Almanya Büyükelçisi Von Papen'e suikast girişiminde buldukları gerekçesi ile tutuklu bulunan Sovyet vatandaşları, 8 Ağustos 1944 tarihinde serbest bırakılmışlardır. Yine yakın tarihte, Almanya ile işbirliği yaptığı gerekçesiyle sınır dışı edilip Türkiye'ye sığınan bazı Sovyet vatandaşlarını iade etme kararı almıştır.¹⁰⁶³ Yine Sovyetler aleyhine

¹⁰⁵⁸ Hüseyin Cahit Yalçın, "Molotof San Fransisco'da", Tanin, 17.6.1945'den **Ayn Tarihi**, Sa: 139, s. 342.

¹⁰⁵⁹ Ülman, bu notayı, Amerika'nın Montreux'un değişmesine taraftar olmadığı biçiminde yorumlamaktadır. Bkz. Ülman, **age**, s. 65.

¹⁰⁶⁰ **Cumhuriyet**, 27.10.1945; **Vatan**, 27.10.1945.

¹⁰⁶¹ **Cumhuriyet**, 14.10.1945.

¹⁰⁶² **Cumhuriyet**, 15.10.1945. Aynı gün Tan Gazetesi Başyazarı Zekeriya Sertel, Amerika yardımının Türkiye için "*bulunmaz bir nimet*" olduğunu yazmıştır. Zekeriya Sertel, "Türkiye'nin Amerika ile Münasebetleri", **Tan**, 15.10.1945.

¹⁰⁶³ Erkin, "*bu iki jestin de*" yararlı olmadığını söylemektedir. Feridun Cemal Erkin, **age**, ss. 252-523.

Almanlarla işbirliği içinde olmak suçundan ve Turancılık yapmak isnadından kovuşturmayaya uğrayan Türkçüler de bu dönemde tutuklu idi.

Sovyetlere karşı Amerika'nın desteğinin kesin olarak sağlanmasının ardından ise yaşananlar bir önceki gelişmelerin tersi istikametinde olmuştur. 25 Ekim 1945 tarihinde Sovyet Rusya aleyhine Almanya ile işbirliği yapmakla suçlanan ve Türkiye'de ırkçılık güderek gizli cemiyet kurmaktan sanık olan tutuklular, tutuksuz yargılanmak üzere serbest bırakılmıştır.¹⁰⁶⁴ 3 Aralık 1945 tarihinde de Türk siyasi hayatında “*Tan Olayı*” olarak bilinen olay meydana gelmiştir.

3 Aralık 1945 tarihinde Hüseyin Cahit Yalçın, Tanin Gazetesi'nde yazdığı “*Kalkın Ey Ehli Vatan*” adlı makalesinde, Tan Gazetesi başyazarları olan Sabiha ve Zekeriya Sertel'i komünistlik ve Rus ajanlığı ile suçlamıştır.¹⁰⁶⁵ Aynı gün içlerinde İstanbul üniversitesi öğrencilerinin bulunduğu bir grup, Bayezid Meydanı'ndan Cağaloğlu'ndaki Tan matbaasını; Sirkeci üzerinden Beyoğlu'ndaki La Turquie ve Yeni Dünya dergileri ve ABC Kitabevi'ni tahrip etmişlerdir. Bu yayın organlarının komünist propagandası yaptıklarını sloganları ile belirten kalabalık grup, ellerinde İnönü ve Atatürk'ün posterleriyle yaklaşık beş saat¹⁰⁶⁶ sonra dağılmıştır.¹⁰⁶⁷ Komünizme karşı olduklarını sloganları ile belirten göstericiler, “*demokrasi*” taraftarı olduklarını ifade etmişlerdir.¹⁰⁶⁸

Türk basını, Tan Olayı'nı alkışlayan yazılar yazmıştır.¹⁰⁶⁹ Hüseyin Cahit Yalçın ise, Tan gazetesi ve diğer yayın organlarının Moskova'dan idare edildiği; Moskova'nın da son yıllarda Türkiye'de bir iç karışıklık çıkartmak peşinde olduğu ve Türkiye'yi hiç beğenmeyerek devamlı eleştirdiğini söylemiş, üniversite

¹⁰⁶⁴ **Akşam**, 25.10.1945.

¹⁰⁶⁵ 3 Aralık 1945 tarihine gelene kadar Hüseyin Cahit Yalçın ile Zekeriya Sertel arasında yaşanan polemik için bkz. Tekin Erer, **age**, ss. 131-179..

¹⁰⁶⁶ Erer'in verdiği bilgiye göre gösteriler saat 09.30'da başlamış, 15.00'te bitmiştir. Tekin Erer, **age**, s. 172, 175.

¹⁰⁶⁷ Zekeriya Sertel, konuyla ilgili anılarında şöyle demektedir: “*Hükümet ve polis, bu işte gerici ve faşist gençleri bir alet olarak kullanmıştı.*” Zekeriya Sertel, **Hatırladıklarım**, 3. Baskı, Gözlem Yayınları, İstanbul 1977, s. 260.

¹⁰⁶⁸ Asım Us, slogan atan üniversite gençleri arasında “*komünistlik suçu zannı altında tatbikata uğrayan talebeler de*” bulunduğunu söylemiştir. Asım Us, **age**, s. 661.

¹⁰⁶⁹ Cihad Baban, “Talebe Nümayişi ve Tass Ajansı”, **Tasvir**, 6.12.1945; Necmeddin Sadak, “Türk Gençliğinin Heyecanlı Gösterisine Dünya Hayran Kalmıştır”, **Akşam**, 7.12.1945;

gençliğinin buna karşı milli bir reflekste bulunduğunu belirten bir yazı yazmıştır.¹⁰⁷⁰ Peyami Safa'nın görüşü ise şöyledir:

*“Ey kızıl filozof! Adın Sadrettin Celal midir, Hilmi Ziya mıdır, Pertev Naili midir, kimsen, ne isen, çık ortaya insanca konuşalım. Fakat maksadın üniversitenin loş dehlizlerinde zehirli iğneni gençliğin damarlarına sinsi sinsi batırmaksa, artık buna devam edemeyecek ve hesap vereceksin!”*¹⁰⁷¹

Siyasi literatürümüze “*Cadı Avı*” biçiminde giren komünist kovalamacası böylece devam edecektir.¹⁰⁷² Niyazi Berkes, anılarında konuyla ilgili olarak şöyle demektedir:

*“Amerika'nın Türkiye'yi koltuğu altına almasını kolaylaştırmak için, bizim de Yunanistan gibi iç kızıl tehlike altında olmamız lazımdı. Yalnız dış kızıl tehlike yetmeyecekti. Bir iç kızıl tehlike olduğunun başı biraz gösterilmeliydi ki, ihmal edilirse Yunanistan'da olduğu gibi Türkiye'de de bir papara kopabilir korkusu verilebilirdi.”*¹⁰⁷³

Amerika, Sovyet Rusya ile arasının net biçimde açılması ile birlikte dış politikasında Sovyetler'in yayılmacı siyasetine karşı, engelleyici tedbirlere başvurma yolunu tutmuştur. Türk basını değişen bu Amerikan dış politikasını, merakla izlemekte ve desteklemektedir. Amerika'nın değişen politikasının Türkiye ve dünya kamuoyu açısından en önemli göstergesi, Missouri zırhlısının İstanbul'a yollanması olmuştur. 5 Nisan 1946 tarihinde Dolmabahçe Sarayı'nın önüne demirleyen Missouri zırhlısı ile Amerika, boğazlar rejiminin kendi rızası olmadan değiştirilemeyeceği mesajını vermiştir. Nitekim bu tarihte Washington'da konuşma yapan Başkan Truman, Ortadoğu ve Boğazların saldırıya karşı koyabilecek ülkelerin denetiminde olmadığını, bu ülkelere yardım edilmesi gerektiğini söylemiştir.¹⁰⁷⁴

¹⁰⁷⁰ Hüseyin Cahit Yalçın, “Nümayiş Hadisesi”, Tanin, 8.12.1945'den **Ayn Tarihi**, Sa: 145, s. 130.

¹⁰⁷¹ Peyami Safa, “Onlara”, **Tasvir**, 8.12.1945.

¹⁰⁷² Bu kovalamacanın üniversite ayağı için bkz. Kurtuluş Kayalı, “Hilmi Ziya Ülken, Dil-Tarih Hocaları ve 1948 Tasfiyesi”, **Tarih ve Toplum**, Sayı 63, Mart 1989; Mete Çetik, **Üniversite'de Cadı Avı, 1948 DTCF Tasfiyesi ve P. N. Boratav'ın Müdafaası**, Dipnot Yayınları, Ankara 2008.

¹⁰⁷³ Niyazi Berkes, **Unutulan Yıllar**, s. 365. Yalçın Küçük de aynı görüştedir. Küçük'e göre amaç, Türkiye'de “*komünist tehlike yaratmak*”tır. Yalçın Küçük, **Türkiye Üzerine Tezler (1908-1998)**, Cilt 2, Tekin Yayınevi, İstanbul 2005, s. 316.

¹⁰⁷⁴ Atay Akdevelioğlu, Ömer Kürkçüoğlu, **agm**, s. 525.

Amerika Büyükelçisi Mehmet Minür Ertegün'ün cenazesini Türkiye'ye getirmek vesilesi ile 6 Nisan 1946'da İstanbul'a gelen Amerikan Missouri zırhlısı ve iki savaş gemisi, Türk kamuoyunda ve basınında sıcak karşılanmıştır.¹⁰⁷⁵ Falih Rıfki Atay, Amerika'nın savaşız bir dünya vaad ettiğini, böyle bir dünya isteyen her ülkenin "*Amerika bayrağında kendi talih yıldızını*" gördüğünü söylemiştir.¹⁰⁷⁶ Nadir Nadi, Missouri zırhlısını, Amerika'nın ileride kurulacak olan barışın "*ülküculük sembolü*" olarak değerlendirmiştir.¹⁰⁷⁷ Necmeddin Sadak, Amerika donanmasına ait bir geminin ilk defa olarak Akdeniz'e geldiğini, Amerika'nın bu bölgeyi kendi emniyet sahası olarak gördüğünü ve burada oluşacak herhangi bir tehlikeye karşı müdahale edeceğini belirtmiştir.¹⁰⁷⁸

Basında, Missouri zırhlısının Türkiye'yi ziyaretini olumsuz değerlendirenler de olmuştur. Mehmet Ali Aybar, Türk milletinin bağımsızlık anlayışının tehlikede olduğunu yazmıştır. Amerika'nın ekonomik yardım teklifi ile geldiği için kuşku uyandırmadıklarını belirten Aybar, Amerika'nın bir kurtarıcı olarak sunulmasını da eleştirmiştir.¹⁰⁷⁹ Aybar'ın Amerika yardımı hakkındaki bu olumsuz yazısından sonra Amerika'nın Türkiye'ye olan ilgisini ve yapacağı ekonomik yardım hususunu ülkenin bağımsızlığı açısından değerlendiren metinlere rastlanmaktadır. Ziyad Ebuzziya, Osmanlı'nın kapitülasyonlar nedeniyle yıkılma sürecine girdiğini; bu nedenle Cumhuriyetin bu hususta hep dikkatli davranarak borç alma yerine borç ödeme yolunu tuttuğunu söylemiş, asıl meselenin borç almak değil, borcu ağır şartlarla ödemek olduğunu belirtmiş, ağır şartlarda ödeme ihtimali olmadığı için Türkiye'nin Amerika'dan 500 milyon liralık borç istemesini olumlu değerlendirmiştir.¹⁰⁸⁰ Abidin Daver de Türkiye'nin Amerika'dan alacağı parayı iktisadi kalkınması için kullanılacağını belirterek bu yardımı olumlu görmüştür.¹⁰⁸¹

Gerçekten de Türkiye, II. Dünya Savaşı süresince derin iktisadi problemlerle karşılaşmıştır. Bunun en büyük nedeni üretici nüfusun silah altında tutulmasıdır. Savaş sona erdikten sonra başlayan Sovyet tehdidi nedeniyle Türkiye, bu asker

¹⁰⁷⁵ Missouri zırhlısının karşılaş hazırlıkları için bkz. Çetin Yetkin, **Karşı Devrim (1945-1950)**, 2. Baskı, Otopsi Yayınları, İstanbul 2003, ss. 264-265.

¹⁰⁷⁶ Falih Rıfki Atay, "Missouri", **Ulus**, 5.4.1946.

¹⁰⁷⁷ Nadir Nadi, "Dost Amerika'nın Denizcilerini Karşılarken", **Cumhuriyet**, 5.4.1946.

¹⁰⁷⁸ Necmeddin Sadak, "Aziz Dostlarımız Hoş Geldiniz", **Akşam**, 5.4.1946

¹⁰⁷⁹ Mehmet Ali Aybar, 'Herşeyden Evvel ve Herşeyin Üstünde İstiklal', **Zincirli Hürriyet**, 5.4.1947.

¹⁰⁸⁰ Ziyad Ebuzziya, "Amerika'dan Alacağımız Yarım Milyar", **Tasvir**, 14.4.1946.

¹⁰⁸¹ Abidin Daver, "Amerika'dan İstedığımız Mali Yardım", **Cumhuriyet**, 15.4.1946.

nüfusu terhis etmek istememektedir. 18 Temmuz 1946 tarihinde İnönü, Ankara Radyosu'nda verdiği seçim nutkunda durumu şu şekilde ifade etmiştir:

*“Bugün memleketimiz, 1918’de olduğu gibi emniyet kesbetmesi ihtimali olan meseleler karşısındadır. Boğazlar, dolayısıyla İstanbul ve etrafının emniyeti meselesinin masa üstüne getirilmesi ihtimali vardır. Şark vilayetlerimiz için dünyanın dört köşesindeki komiteler harekettirler. Bu meseleler bütün milletçe varlığımız ve bağımsızlığımızla ilgilidir. Bugün harp zamanında olduğu kadar silah altında asker tutuyoruz. Memlekete mal olduğu bütün sıkıntılara rağmen askerlerimizi henüz azaltmıyoruz.”*¹⁰⁸²

İktisadi problemlerle uğraşması gereken Türkiye, olası Sovyet işgaline karşı kendisini hazır görmemektedir. Bu bakımdan Sovyet tehdidine karşı ekonomik yardım arayışı içerisinde ve Missouri zırhlısının Türkiye’yi ziyareti sırasında Amerika’dan 500 milyon liralık kredi talep edilmiştir. Amerika, yardım yapmak yerine Türkiye’nin birikmiş borçlarını silmeye karar vermiş ve 7 Mayıs 1946 tarihinde Türkiye’nin bütün borçlarını silmiştir.¹⁰⁸³ 10 Mayıs 1946 tarihinde CHP Olağanüstü Kurultayı’nda İnönü, Türk-Amerikan ilişkisine dair şu şekilde görüş bildirmiştir:

*“Bugün Birleşmiş Milletler’in şerefli bir üyesi, Büyük Britanya’nın hiçbir şüpheye mahal bırakmayan müttefiki, Birleşik Amerika’nın yakın dostu bulunuyoruz.”*¹⁰⁸⁴

8 Ağustos 1946 tarihli Sovyet notasından sonra Türk-Amerikan ilişkilerinin daha da yakınlaştığı görülmektedir. Amerika 19 Ağustos 1946 tarihinde Sovyet Rusya’ya boğazlar meselesi hakkında bir nota vererek boğazlar rejiminin Türkiye’nin görevi olduğunu bildirmiştir. Sovyet Rusya’nın Türkiye’ye verdiği notaya Türkiye’den önce Amerika’nın cevap vermesi, Amerika’nın boğazları ve Türkiye’yi kendi savunma bölgesi olarak görmesi açısından önemlidir. Sovyet Rusya’nın 24 Eylül 1946 tarihinde Türkiye’ye verdiği notada boğazlar rejiminin

¹⁰⁸² **Ulus**, 19.7.1946.

¹⁰⁸³ Anlaşma metni için bkz. **Düster**, III Tertip, Cilt 27, s. 1134; **Resmi Gazete**, Tar. 25.5.1946, Sa. 6316.

¹⁰⁸⁴ “İsmet İnönü’nün II. Olağanüstü CHP Büyük Kurultayını Açış Söylevi”, **İsmet İnönü, Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleyişler 1944-1950**, Haz. İlhan Turan, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara 2003, s. 88.

sadece Türkiye ve Karadeniz'e sınırdaş olan ülkeleri ilgilendirdiğini söylemesi, konuyla ilgili olarak Amerika'nın kesin bir tavır takınmasına vesile olmuştur. Amerika, 9 Ekim 1946 tarihinde Sovyet Rusya'ya verdiği notada, boğazların Türkiye'nin sorumluluğunda kalması gerektiğini, boğazlarda bir tehdit oluşması durumunda Birleşmiş Milletler'in harekete geçeceğini bildirmiştir.¹⁰⁸⁵

Bu tarihlerde Türk basınına kimi gelişmeler yansımaktadır. Hüseyin Cahit Yalçın, yeni gelen haberlere göre, Amerika'da Sovyet Rusya'ya karşı şüphe, nefret ve kızgınlık olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁸⁶ 19 Ekim 1946 tarihinde Amerika'nın Türkiye'ye 25 Milyon dolar kredi açtığı duyurulmuştur.¹⁰⁸⁷ 24 Kasım 1946'da İzmir'de Türk ve Amerikan subaylarının katıldığı 500 kişilik bir kokteyl düzenlemiştir.¹⁰⁸⁸ 1947 yılı Şubat ayında Ahmet Emin Yalman, Türkiye'yi tetkik etmek için Thornburg başkanlığında bir heyetin Amerika'dan geleceğini duyurmuştur. Bu heyetin amacının Türkiye'nin teknik ve iktisadi durumunu incelemek olduğunu belirten Yalman, konuyla ilgili şöyle demiştir:

*“Bundan iyi istifade etmeyi bilir ve biz de Amerika da verimli tarzda çalışırsak hem iki memleket arasında sıkı bir dostluk ve işbirliği köprüsü kurarız hem de memleketimizin muhtaç olduğu yol, liman gibi esaslı teçhizatı kısa zamanda vücuda getirerek yurdun iktisadi ve ictimai simasını değiştirmek imkanını ele geçiririz”*¹⁰⁸⁹

Amerika-Sovyet Rusya ilişkilerinin kesin bir ayrılığa işaret etmesi, bir başka deyişle “Soğuk Savaş Dönemi” olarak adlandırılan ayrılığın resmi başlangıcı sayılabilecek gelişmenin yaşanması, 12 Mart 1947 tarihinde Amerika Başkanı Truman'ın ismi ile izafe edilen “Truman Doktrini”nin açıklanması ile netleşmiştir. Truman, dünyanın iki ideolojik ilke ile bölünmenin eşiğinde olduğunu, Yunanistan'dan acil mali ve iktisadi yardım başvurusu aldıklarını ve Türkiye'nin de ilgiye ihtiyacı olduğunu belirtmiş ve Amerika Kongresi'ne bu iki ülkeye destek

¹⁰⁸⁵ Nota için bkz. Fahir Armaoğlu, **agm**, s. 150-151.

¹⁰⁸⁶ Hüseyin Cahit Yalçın, “Amerika'da Sovyet Rusya'dan Şüphe ve Nefret”, Tanin, 3.9.1946'dan **Aydın Tarihi**, Sa: 154, s. 179. Ayrıca benzer bir yazı için bkz. Necmeddin Sadak, “Amerika Siyaseti Değişiyor mu?”, **Akşam**, 15.9.1946.

¹⁰⁸⁷ **Akşam**, 20.10.1946; **Vatan**, 21.10.1946.

¹⁰⁸⁸ **Tasvir**, 25.11.1946. Türk basınının, bu ziyarete sıcak tavrı için bkz. Abidin Daver, “Safa Geldiniz Aziz Dostlar”, **Cumhuriyet**, 24.11.1946; Falih Rıfkı Atay, “Bir Amerikan Filosu İzmir'de”, **Ulus**, 25.11.1946.

¹⁰⁸⁹ Ahmet Emin Yalman, “Amerika, Türkiye'yi Yakından Tanımağa Hazırlanıyor”, **Vatan**, 9.2.1947.

verme önerisi sunmuştur. Truman, bu öneri ile iki kutba bölünmüş dünya ideolojik çizgisinde Yunanistan ve Türkiye'nin Sovyetler değil; Amerika safında yer alması gerektiğini açıklıkla dile getirmiştir.¹⁰⁹⁰ Truman Doktrini ile Amerika, Avrupa'da yayılmaya başlayan komünizm rejimlerinin bu ülkelerde durdurulmasını amaçlamaktadır.

Türk basını bu gelişmeleri olumlu karşılamıştır. Hüseyin Cahit Yalçın, Türkiye'nin Sovyet Rusya tehlikesine karşı yardım edilmeyi "*bin kere*" hak ettiğini söylemiştir.¹⁰⁹¹ Necmeddin Sadak, Amerika'nın yardım etme kararından daha çok Türkiye'nin yanında olmasının kesinlik kazanmasının sevindirici olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁹² Bir başka yazısında Sadak, Türkiye'ye tecavüzün Amerika'ya tecavüz anlamına geleceğini ve bunun Sovyet Rusya'ya ihtar manası taşıdığını vurgulamıştır.¹⁰⁹³ Nihat Erim, Amerika'nın yapacağı yardımı kontrol edeceği hususu ile ilgili, bunun bir iç mesele olduğunu ve Amerika'nın yapacağı yardımı denetlemesinin Türk hükümetlerinin ekonomik ve siyasal bağımsızlığına dokunmak anlamına gelmeyeceğini ifade etmiştir.¹⁰⁹⁴

Yunanistan ve Türkiye'ye yardım tasarısı, 22 Nisan 1947 tarihinde Amerika Senatosu, 9 Mayıs 1947'de Temsilciler Meclisi tarafından kabul edilmiştir. 22 Mayıs 1947'de de Başkan Truman tarafından onaylanarak yürürlüğe girmiştir.¹⁰⁹⁵ Bu tasarı ile birlikte Amerika, Yunanistan ve Türkiye'ye malzeme, hizmet, eğitim ve bilgi yardımını içeren 400 milyon dolarlık tahsisat ayırmıştır.

¹⁰⁹⁰ Toker, Truman Doktrini'nin ilan edilmesi ile İnönü'nün rahatladığını şu şekilde ifade etmektedir: "*Bu teminat, Sovyetler Birliği'nin açık tehdidi altındaki İnönü'ye gece uykularını iade etmişti. Cumhurbaşkanı, tıpkı Alman ordularının Bulgaristan hududuna yerleştiği günlerde Almanya'nın Rusya'ya taarruzu başladığında olduğu gibi üzerinden korkunç bir yükün kalktığını hissederek ferahlamıştı.*" Metin Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları (1944-1973) Tek Partiden Çok Partiye (1944-1950)**, 2. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara 1990, ss. 178-179.

¹⁰⁹¹ Hüseyin Cahit Yalçın, "Türkiye'ye Yardım Meselesi", Tanin, 10.3.1947'den **Ayın Tarihi**, Sa: 160, s. 146.

¹⁰⁹² Necmeddin Sadak, "Dünya Siyasetinde Yüzyılın En Ehemmiyetli Dönüm Noktası", **Akşam**, 14.3.1947.

¹⁰⁹³ Necmeddin Sadak, "Türkiye ve Yunanistan'a Yardımın Sebepleri Açıklandı", **Akşam**, 25.3.1947.

¹⁰⁹⁴ Nihat Erim, "Amerikan Yardımı Dolayısıyla", **Ulus**, 20.3.1947; Aynı konu ile ilgili Hüseyin Cahit Yalçın, benzer olarak şöyle demektedir: "*Amerika hükümetinin bir yardım vesilesiyle ecnebi memleketlerin dahili işlerine müdahale etmek, hükümdarlık haklarını ihlal edecek murakabeler istemek gibi bir şey düşüneceğine ihtimal vermek hakkını kimse kendinde bulamaz.*" Bkz. Hüseyin Cahit Yalçın, "Türkiye'ye Yardım ve Kontrol", Tanin, 23.3.1947'den **Ayın Tarihi**, Sa: 160, s. 157.

¹⁰⁹⁵ Ülman, **age**, s. 105; "Türkiye ve Yunanistan'a 400 Milyon Dolarlık Yardım Yapılmasını Öneren Kanun" metni için bkz. Armaoğlu, **agm**, s. 158-161.

Truman Doktrini çerçevesinde yapılacak yardım için 12 Nisan 1947’de Türkiye’de incelemeler yapmak üzere Senatör Berkeley başkanlığında bir heyet gelmiştir. 1 Mayıs 1947 tarihinde Amerika Akdeniz donanmasına mensup bir filo da İstanbul’a ulaşmıştır. Nadir Nadi, Missouri zırhlısının İstanbul’a gelişinden beri Amerika’nın Türkiye’yi üçüncü kez ziyaret ettiğini belirtmiş ve bunu demokrasi için işbirliği yapmak biçiminde açıklamıştır.¹⁰⁹⁶ Falih Rıfki Atay, Amerikalılar için Akdeniz’in ve boğazların gurbet olmadığını söylemiştir.¹⁰⁹⁷ Atay, Yunanistan ve Türkiye’ye yapılacak yardım amacının, Sovyetler’e karşı bu iki memleketi güçlendirmek olduğunu ifade etmiştir.¹⁰⁹⁸ Türk-Amerikan ilişkilerinin epey arttığı bu dönemde, 25 Mayıs 1947 tarihinde, Türk kara kuvvetleri subay uniformaları da Amerikan modeline göre değiştirilmiştir.¹⁰⁹⁹

Truman Doktrini’nin yürürlüğe girmesinin ardından 22 Mayıs 1947 tarihinde Türkiye’de incelemeler yapmak üzere ABD Dışişleri, Savunma ve Donanma Bakanlık temsilcilerinden oluşan General Lunsford Oliver başkanlığında bir heyet Ankara’ya gelmiştir. Oliver, 7 Haziran 1947 tarihinde basın mensuplarına beyanat vererek ziyaret amaçlarının Türkiye’ye nasıl yardım yapılabileceği hususunu araştırmak olduğunu söylemiş ve sadece askeri bakımdan ele alınmaması gerektiğini belirterek Türkiye’de karayollarının yapılması gerektiğini öne sürmüştür.¹¹⁰⁰ Oliver Heyeti’nin incelemelerinden sonra Türkiye, 12 Temmuz 1947 tarihinde Türk-Amerikan yardım antlaşması imzalanmıştır.¹¹⁰¹

12 Temmuz 1947’de imzalanan Türk Amerikan yardım antlaşmasının mecliste onayı hakkında Dışişleri Bakanı Hasan Saka, basında Türkiye’nin bağımsızlığını yitireceğine dair yazıların yazıldığından bahsettikten sonra şöyle demiştir:

“Ne Türk hükümetinin ne de Amerika hükümetinin tarihinde herhangi bir mukavele, yardım yolu ile müstakil, bağımsız bir devletinbağımsızlığına aykırı bir teşebbüs gösterilebilir ne de Büyük Millet Meclisi’nin hükümetleri tarafından Türkiye’nin herhangi bir memleketle olan harici münasebatında ve

¹⁰⁹⁶ Nadir Nadi, “Hoş Geldiniz”, **Cumhuriyet**, 2.5.1947.

¹⁰⁹⁷ Falih Rıfki Atay, “Amerika Denizcileri İstanbul’da”, **Ulus**, 2.5.1947.

¹⁰⁹⁸ Falih Rıfki Atay, “Yeni Amerikan Politikasının Zaferi”, **Ulus**, 11.5.1947.

¹⁰⁹⁹ “Kara Ordusu Subay Kıyafetleri Değişti”, **Ulus**, 25.5.1947.

¹¹⁰⁰ **Cumhuriyet**, 8.6.1947.

¹¹⁰¹ Anlaşma metni için bkz. **Düster** III Tertip, Cilt 28, s. 1485; **Resmî Gazete**, Tar. 5.9.1947, Sa. 6699.

yaptığı mukavelat ve akdettiği muahedelerde kendi bağımsızlığını dokunulacak herhangi bir hükmü kabul ettiğine dair bi misal zikredilebilir.”¹¹⁰²

Hüseyin Cahit Yalçın, imzalanan yardım antlaşmasının mahiyetini izah ettiği yazısında, Amerika'nın Türkiye'den beklediği tek şeyin Türkiye'nin bağımsızlığını ve özgürlüğünü koruması olduğunu söylemiştir.¹¹⁰³ Nadir Nadi de Amerika'nın Türkiye'den maddi bir çıkar beklemediğini; sadece Türkiye'ye yöneltilmiş tehditlere karşı Türkiye'yi teşkilatlandırmak istediğini ifade etmiştir.¹¹⁰⁴ Nazım Poroy, Amerika'nın hiçbir zaman barışı korumaya çalışan bir memleketi tahakkümü altına almak vasfını üstlenmediğini; bunu reddettiğini söylemiştir.¹¹⁰⁵ Necmeddin Sadak, antlaşmanın Türk bağımsızlığına gölge düşüreceği yönündeki açıklamaların Sovyet kanallı olduğunu belirttikten sonra şöyle demiştir:

“Türkiye’de en cahil çocuklar dahi artık biliyor ki, Türkiye’nin iyiliğine olan her şey Moskova’nın gücüne gitmektedir. Sovyet Rusya, Türkiye’nin kuvvetini ve istiklalini sağlayacak her işe düşmandır; çünkü Türk istiklaline düşmandır. Türkiye’yi günün birinde Bulgaristan, Romanya, Yugoslavya’ya benzetmekten uzaklaştıran her hareket Sovyet dostlarımız kızdırıyor... Amerikan yardımı, Türkiye’nin istiklalini takviye etmek içindir; Sadece Sovyet tehlikesine karşı. Bütün Türk milleti, bütün Amerikan milleti, bütün dünya bunu böyle biliyor. Komşumuz Sovyet Rusya’nın da bunu böyle bildiğine yürekten eminiz.”¹¹⁰⁶

Türkiye bu antlaşma ile Amerika tarafından yapılacak olan 100.000.000 dolarlık maddi yardımı kabul etmekle bazı yükümlülükleri de üstlenmiştir. Buna göre yardım Amerika görevlilerinin denetimi ile amacının dışında kullanılmayacak; Türkiye bu yardımın kullanılması ile ilgili tüm Amerikalı basın mensuplarına izahat verecek; Amerika'nın bilgisi ve izni olmadan yardım olarak aldığı hiçbir malzeme ve bilgiyi, verildikleri amaçlar dışında kullanmayacaktır.

¹¹⁰² **Aydın Tarihi**, Sa: 166, s. 20.

¹¹⁰³ Hüseyin Cahit Yalçın, “Türk-Amerikan Yardım Anlaşması”, Tanin, 14.7.1947’den **Aydın Tarihi**, Sa: 164, s. 39.

¹¹⁰⁴ Nadir Nadi, “Amerikan Yardımı”, **Cumhuriyet**, 15.7.1947.

¹¹⁰⁵ Nazım Poroy, “Amerika ile Anlaşmamız B. M. Meclisinde”, **Ulus**, 2.9.1947.

¹¹⁰⁶ Necmeddin Sadak, “Türkiye’nin Siyasi Zaferi”, **Akşam**, 3.9.1947.

Truman Doktrini'nin Amerika'da kabulünden kısa bir süre sonra Amerika Dışişleri Bakanı George Marshall, 5 Haziran 1947'de Harvard Üniversitesi'nde kendi adı ile anılacak bir yardım planı açıklamıştır. Marshall, Avrupa'nın ortak bir imar planından geçirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. "*Marshall Planı*" olarak adlandırılacak olan bu plana göre, Avrupa'nın savaş sonrası tamiri ve gelişimi için askeri önlemlerin tek başına yetmeyeceği; Avrupa ülkelerinin ekonomik kalkınmalarının da sağlanması gerektiği ileri sürülmüştür.

Marshall Planı çerçevesinde yardım edilecek ülkeler arasında Türkiye de ön görülmüştür. Bu çerçevede incelemelerde bulunmak üzere, Türkiye'de hangi kalkınma programları izleneceğinin ve Türkiye'nin yardım karşılığında yükümlülüklerinin ne olacağını saptanması için Amerikalı ekonomist Max Weston Thornburg başkanlığında bir Amerikan İktisadi Heyeti, 14 Haziran 1947 tarihinde Türkiye'ye gelmiştir. Türk basını Marshall yardımını Türkiye ve Yunanistan yardımının daha genişletilmesi olarak görmekte ve Avrupa iktisadi kalkınmasının sürekliliğinin sağlanması için gerekli olan planlama ve teşkilatlanma olarak yorumlamaktadır.¹¹⁰⁷ Nitekim Türkiye, 4 Temmuz 1948 tarihinde de Marshall Planı'ndan faydalanmak için Amerika ile ekonomik işbirliği antlaşması imzalayacaktır.

¹¹⁰⁷ Ahmet Şükrü Esmer, "Avrupa'ya Yardım", *Ulus*, 20.6.1947; Falih Rıfki Atay, "Avrupa'yı Nasıl Kurtarmalı?", 21.6.1947; Ayrıca bkz. Hüseyin Cahit Yalçın, "Amerikan Yardımı", *Tanin*, 16.6.1947'den **Ayın Tarihi**, Sa: 163, s. 166; Asım Us, *Avrupa'ya Yardım: Truman Doktrisinin Yeni Bir Tatbik Sahası*, *Vakit*, 18.6.1947'den **Ayın Tarihi**, Sa: 163, s. 167.

III. BÖLÜM

ATATÜRK VE CUMHURİYET MİRASI (1938-1948)

Atatürk döneminden kalan temel ilkelerin algılanması ve İnönü'nün Cumhurbaşkanı olması ile oluşan yeni yönelimlerin doğrultularının saptanması amacıyla Atatürk'ün ölümü sonrası meydana gelen kısa süreli kaosa ve Cumhurbaşkanlığı'na İsmet İnönü'nün seçilmesinin ardından başlayan yeni politik eğilimlere değinmek yerinde olacaktır.

3.1. Atatürk'ün Ölümü ile “Bundan Sonra Ne Olacak?” Sorusunun Çözümü

Atatürk'ün sağlık durumunun ciddileşmeye başladığı hakkında doktorların ilk resmi tebliği, 8 Kasım 1938 tarihinde ilan edilmiştir. Buna göre 8 Kasım 1938 günü saat 18.30'da “*hastalık birden bire normal seyrenden çıkarak şiddetlenmiştir.*”¹¹⁰⁸ Atatürk'ün 8/9 Kasım gecesini rahatsız geçirdiği, genel durumundaki ciddiyetin sabah devam ettiği, 9 Kasım gününü “*yorgun ve dalgın*” geçirerek akşam saatlerinde ciddiyetin “*biraz daha ilerlediği*”, 9 Kasım gecesi sağlık durumunun “*vahamete doğru gittiği*”, yine doktorların resmi tebliğlerinden anlaşılmaktadır.¹¹⁰⁹ 10 Kasım sabahı Atatürk'ün vefat ettiği haberi, Türk basınında yer almakla birlikte hükümetin

¹¹⁰⁸ **Ulus**, 9.11.1938.

¹¹⁰⁹ **Ulus**, 10.11.1938.

konuyla ilgili tebliği de aynı gün duyurulmuştur. Bu resmi tebliğ, 10 Kasım günü ikinci baskı yapan Ulus Gazetesi'nde şu şekilde verilmiştir:

*“Müdavi ve müşavir tabiplerin neşredilen son raporu, Atatürk'ün dünyaya gözlerini kapadığını bildirmektedir. Bu acı hadise ile Türk vatani, büyük yapıcısını; Türk Milleti, Ulu Şefini; insanlık büyük evladını kaybetti. Milletimize içimiz yanarak bu tarife sığmayan ziyandan dolayı en derin taziyelerimizi sunarız. Kederlerimizin tesellisini ancak ve ancak onun büyük eserine bağlılıkta ve aziz vatanımızın hizmetinde ararız. Şurasını da her şeyden evvel beyan etmeliyiz ki, ölmez olan onun büyük eseri Cumhuriyet Türkiye'si'dir. Hükümetimiz, içinde bulunduğumuz bu mühim anda bugüne kadar olduğu gibi dikkatle vazife başındadır. Müesses olan nizamı ve vaziyeti idame hususunu da büyük Türk milletinin hükümetiyle tek vücut olarak teyit ve temin edeceğine şüphe yoktur. Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun otuz üçüncü maddesi mucibince Büyük Millet Meclisi Reisi Abdülhalik Renda, Reiscumhur vekaleti vazifesini deruhte etmiştir. Gene Teşkilat-ı Esasiye Kanununa göre **geçecek olan zatın etrafında hükümetiyle, şanlı ordusuyla ve bütün kuvvet ve kudretiyle Türk milleti sarsılmaz bir varlık olarak toplanacak ve yükselmesine devam edecektir.** Bugün ayrılığına ağladığımız Büyük Şefimiz Atatürk, her vakit Türk milletine güvendi, eserini bu güvenle yaptı, idamesi esbabını da istikmal ederek güvenle büyük milletimize bıraktı. Ebedi Türk milleti onun eserlerini ebediyetle yaşatacaktır. Türk gençliği onun kıymetli vediası olan Türkiye Cumhuriyeti'ni daima koruyacak ve onun izinde yürüyecektir. Kemal Atatürk, Türk'ün tarihinde ve gönlünde daima yaşayacaktır. 10.11.1938”¹¹¹⁰*

Tebliğdeki ana hususlara bakıldığında, öncelikle Atatürk'ün ölümünden duyulan üzüntü ve kederin izah edildiği görülmektedir. Buna ilaveten Atatürk'ün hatırasına ve eserlerine bağlılık vurgulanmaktadır. Teşkilat-ı Esasiye gereği yeni Cumhurbaşkanı seçileceği ve seçilecek kişinin etrafında hükümetin, ordunun ve Türk milletinin “sarsılmaz bir varlık olarak” toplanacağı da belirtilmektedir. Görüldüğü üzere, Atatürk'ün ölümü ile birlikte hükümet, serinkanlı bir biçimde yönetimi yeni

¹¹¹⁰ **Ulus**, 10.11.1938.

idareye devredeceğini açıklamıştır. Burada önemli husus, herhangi bir emrivakiye yer verilmeden Cumhurbaşkanının anayasa gereği seçimle belirleneceğidir. Diğer husus ise yeni seçilecek kişinin Atatürk'ün hatırasına, eserlerine ve Cumhuriyet'in temel ilkelerine bağlı kalacağı şartının belirtilmesidir.

Atatürk'ün ölüm haberi Türk basınında geniş yer bulmuştur. Basında çıkan yazılara bakıldığında dikkati çeken yaklaşımlar şu şekilde özetlenebilir: Atatürk ölmüştür; fakat bu ölüm, bir devrin bitmesi, yeni bir devrin başlaması anlamına gelmemektedir. Atatürk, her Türk insanının içinde yaşayacak, yaşatılacaktır; bu bakımdan manevi olarak ölmemiştir; O'nun eserlerini korumak ve yükseltmek, onun gösterdiği yolda yürümek bir namus borcudur; bu borç yerine getirildikçe Atatürk yaşamaya devam ediyor demektir.¹¹¹¹

11 Kasım 1938 tarihinde toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisi, Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci Cumhurbaşkanı olarak İsmet İnönü'yü seçmiştir. İnönü, mecliste yemin ettikten sonra bir teşekkür konuşması yapmıştır. Bu konuşmasında iki temel vurgu, Atatürk'ün hatırasına ve inkılâplara bağlılıktır:

*“Bu anda Atatürk'ün hatırası teselli bulmaz acılarıyla dolu olan kalbimizin aziz timsalidir. Atatürk'ün fevkalâde hizmetlerini bu günkü Türk Devleti'nin bünyesinde tam ve temiz eserler olarak tecessüm etmiş görüyoruz. Kadir bilen ve büyük evlâd yetiştiren milletimizin yüreğinde, (Kemal Atatürk) adı, sevgi ve hürmet içinde ebedî olarak yaşayacaktır”, “ Türk milletini az zamanda büyük bir medeniyet seviyesine yükseltmiş, **Türk milletine en kısa yoldan temiz***

¹¹¹¹ Ercüment Ekrem Talu, “O, Bizim İçimizde Yaşıyor, Yaşayacak Dünya Durdukça”, Son Posta, 10.11.1938; Falih Rıfki Atay, “Bırakınız”, **Ulus**, 11.11.1938; Burhan Belge, “Acının Manası”, **Ulus**, 11.11.1938; Ahmet Şükrü Esmer, “Atatürk Ölmez”, **Ulus**, 11.11.1938; Hasan Ali Yücel, “Güneş Battı”, **Ulus**, 11.11.1938; Kemal Ünal, “Yaşayan ve Ölen Mustafa Kemal”, **Ulus**, 11.11.1938; Nasuhi Baydar, “Büyük Acı”, **Ulus**, 11.11.1938; Nurettin Artam, “Ebedi Atatürk”, **Ulus**, 11.11.1938; Yaşar Nabi, “Büyük Yasımız”, **Ulus**, 11.11.1938; Necmeddin Sadak, “Atatürk”, **Akşam**, 11.11.1938; Yunus Nadi, “Büyük Şefin Ölümü Önünde”, **Cumhuriyet**, 11.11.1938; Peyami Safa, “Atatürkümüz”, **Cumhuriyet**, 11.11.1938; Abidin Daver, “O Yaşıyor”, **Cumhuriyet**, 11.11.1938; Asım Us, “Büyük Yas”, Kurun, 11.11.1938; Hakkı Süha Gezgin, “Vatan En Büyük Evladını Kaybetmedi”, Kurun, 11.11.1938; Zekeriya Sertel, “Büyük Matemimiz”, **Tan**, 11.11.1938; Muhiddin Birgen, “Onun Arkasından Daha Çok Zaman Ağlayacağız, Fakat Bu Ölüm Yeis Vermez”, Son Posta, 11.11.1938; Hüseyin Cahit Yalçın, “Atatürk ve Millet Aynı Şeydi. İşte Bu Ahenktar Anlaşmalarındaki Tarihin En Büyük Mucizesi Olan Türk Cumhuriyetini Yarattı”, Yeni Sabah, 11.11.1938; Ali Naci Karacan, “Atatürk Milli Bir Mefhum Olarak Daima Yaşıyor ve Yaşayacaktır”, Bugün, 11.11.1938; Nurullah Ataç, “En Büyük Acı”, Haber, 11.11.1938. Bkz. **Ayın Tarihi**, Sayı 60, (ilave sayı), s. 87-107.

cemiyet hayatını, feyizli terakki yollarını açmış olan inkılâblar, kalb ve vicdanımızın en aziz varlıklarıdır.”¹¹¹²

İnönü'nün mecliste Cumhurbaşkanı olarak yaptığı bu ilk konuşmasından anlaşıldığı üzere Atatürk'ün hatırasına ve Cumhuriyet inkılâplarına sadık kalınacaktır. Bu konuşmasıyla İsmet İnönü, rejimde köklü bir değişikliğe gidilmeyeceğinin sinyallerini de vermektedir.

İnönü'nün Cumhurbaşkanı seçilmesi, basında ittifakla olumlu karşılanmıştır. Büyük oranda Atatürk'ün ölümü üzerine yayınlanan hükümet tebliği ve İsmet İnönü'nün 11 Kasım 1938 tarihli meclis konuşmasıyla aynı ekseninde, bir dizi makale kaleme alınmıştır. Atatürk'ün ölüm acısının, İnönü'nün başa geçmesi ile teselli bulunduğunu söyleyen Falih Rıfkı Atay, Atatürk'ün yakın arkadaşı ve cumhuriyet rejiminin oluşmasında en etkili şahsiyetin İnönü olduğunu vurgulamıştır. Atay, bugünkü Türkiye'nin oluşmasını, Atatürk ve İnönü'ye borçlulukla ifade etmiştir.¹¹¹³ Yaşar Nabi, Atatürk gibi bir kahraman olarak tasvir ettiği İnönü'nün Cumhurbaşkanlığına seçilmesini, milletin nezdinde Atatürk'ün acısını teselli ettiğini söylemiş; milletin sevincinin, acısı kadar büyük olduğunu ifade etmiştir.¹¹¹⁴ Burhan Belge, Atatürk'ten sonra devletin başına, O'nun en yakın arkadaşı İnönü'nün geçmesini, milletin kendi geleceğine güvenle bakabileceği biçimde yorumlamıştır.¹¹¹⁵ Hasan Reşit Tankut, halef olarak İnönü'nün, Atatürk'ün manevi varlığını devamlı surette yaşatacağını söylemiştir.¹¹¹⁶ Fazıl Ahmet Aykaç, Atatürk'ün bütün hamlelerine İnönü'nün yoldaşlık ettiğini belirtmiş, devletin başına geçmesi ile Türk milletinin teselli bulunduğunu söylemiştir.¹¹¹⁷ Nasuhi Baydar, Türk İnkılâbı'nın başından itibaren yüklendiği vasıfları nedeniyle, Atatürk'ten sonra başa geçebilecek kişinin ancak İnönü olabileceğini ifade etmiştir.¹¹¹⁸ Yunus Nadi, İnönü'nün Atatürk'e yakınlığından bahsetmiş, milletin Atatürk'e sahip çıktığı biçimde İnönü'yü de aynı

¹¹¹² TBMM ZC, Dönem 5, Cilt 7, s. 17, 18.

¹¹¹³ Falih Rıfkı Atay, “İkinci Gün”, *Ulus*, 12.11.1938.

¹¹¹⁴ Yaşar Nabi, “Tarihi Karar”, *Ulus*, 12.11.1938.

¹¹¹⁵ Burhan Belge, “İnönü Devlet Reisi”, *Ulus*, 12.11.1938

¹¹¹⁶ Hasan Reşit Tankut, “Atatürk Ölür mü?”, *Ulus*, 12.11.1938

¹¹¹⁷ Fazıl Ahmet Aykaç, “Vazife Başına”, *Ulus*, 12.11.1938.

¹¹¹⁸ Nasuhi Baydar, “Cumhurreisimiz”, *Ulus*, 12.11.1938.

sevgiyle kucaklayacağını dile getirmiştir.¹¹¹⁹ Ertesi gün yazdığı yazıda Nadi, İnönü'ye “*İkinci Atatürk*” demekle şüphe edilmeyeceğini söylemiştir.¹¹²⁰ Peyami Safa, İsmet İnönü'nün Milli Mücadeleden itibaren rol oynadığı önemli olaylara değindikten sonra İnönü'nün başa geçmesi ile Atatürk'ün acısının teselli bulduğunu ve milletin İnönü etrafında birlik oluşturduğu ifade etmiştir.¹¹²¹ Abidin Daver, meclisin İnönü'yü Cumhurbaşkanlığı'na seçmekle milletin isteğini yerine getirdiğini söylemiş, böylece Atatürk'ün acısının teselli edildiğini belirtmiştir. Daver, Cumhuriyet rejiminin her hamlesinde İnönü'nün payı olduğunu, bu bakımdan Atatürk'ün açtığı yolda en kıymetli ve emin adımlarla yürüyebilecek tek kişinin İnönü olduğunu vurgulamıştır.¹¹²² Necmeddin Sadak, İsmet İnönü'nün Milli Mücadele yıllarından itibaren yaptığı hizmetlerde hep Atatürk'le beraber olduğunu söylemiş; İnönü'nün başa geçişini, millet için büyük bir talih eseri olarak değerlendirmiş ve milletin teselli bulması ile izah etmiştir.¹¹²³ Ercüment Ekrem Talu, Cumhuriyet rejiminin millet bilincinde ne kadar kökleşmiş olduğunu, İnönü'nün Cumhurbaşkanı seçilmesi ile açıklamıştır. Cumhuriyet ideallerinin devam etmesi konusunda en uygun rehberin İnönü olduğunu belirten Talu, bu idealin ebedi olduğunu belirtmiştir.¹¹²⁴ İnönü'ye “*Milli Şef*” tabirini kullanan ilk yazar olarak Ali Naci Karaca, İnönü'nün başa geçmesini Atatürk'ün kurduğu rejimin teminatı olarak değerlendirmiştir.¹¹²⁵ Muhittin Birgen, İnönü'nün cumhuriyet rejimini çok iyi bildiğini ve devlet mekanizmasının tüm hususlarına vakıf olduğunu belirttikten sonra rejimin aynı yolda daha da ilerleyeceğini öngörmüştür.¹¹²⁶ Asım Us, İnönü'nün Atatürk dönemindeki faaliyet ve görevlerinden bahsettikten sonra Atatürk'ün kendisinden sonra başa geçmesi için İnönü'yü hazırladığını ifade etmiştir.¹¹²⁷ Sadri Ertem, milletin İnönü'de Atatürk'ü bulduğunu söylemiştir.¹¹²⁸ Zekeriya Sertel,

¹¹¹⁹ Yunus Nadi, “Atatürk ve İsmet İnönü”, **Cumhuriyet**, 12.11.1938.

¹¹²⁰ Yunus Nadi, “Yeni Cumhurresimiz İsmet İnönü”, **Cumhuriyet**, 13.11.1938.

¹¹²¹ Peyami Safa, “Birlik Manzarası”, **Cumhuriyet**, 12.11.1938.

¹¹²² Abidin Daver, Atatürk ve İnönü”, **Cumhuriyet**, 12.11.1938.

¹¹²³ Necmeddin Sadak, “İkinci Cümhurreisi İsmet İnönü”, **Akşam**, 12.11.1938.

¹¹²⁴ Ercüment Ekrem Talu, “Yeni Reisimiz”, Son Posta, 12.11.1938'den **Aydın Tarihi**, Sa: 60, s. 35

¹¹²⁵ Ali Naci Karacan, “Milli Şefimiz İnönü”, Bugün, 13.11.1938'den **Aydın Tarihi**, Sa: 60, s. 32.

¹¹²⁶ Muhiddin Birgen, “Yeni Cumhurreisi”, Son Posta, 12.11.1938'den **Aydın Tarihi**, Sa: 60, s. 24.

¹¹²⁷ Asım Us, “İsmet İnönü”, Kurun, 13.11.1938'den **Aydın Tarihi**, Sa: 60, s. 34.

¹¹²⁸ Sadri Ertem, “İsmet İnönü ve Millet”, Kurun, 14.11.1938'den **Aydın Tarihi**, Sa: 60, s. 40.

İnönü'nün Cumhurbaşkanı olmasını rejimin garantisi ve Türk milletinin tesellisi olarak izah etmiştir.¹¹²⁹

Türk basında ele alınan ifadelerle göre, İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı olması, Atatürk'ün ölümünün yarattığı acıyı teselli etmektedir; İnönü, Mili Mücadele'nin başından beri Atatürk'e en yakın arkadaşlık eden kişidir, kafa, kalp, fikir ve dava arkadaşdır, sağ koludur ve vefa yoldaşdır; İnönü de Atatürk gibi bir milli kahramandır; İnönü, Atatürk'ün hatırasını yaşatacak ve koruyacaktır; İnönü, Atatürk'ün eserine aynı hız ve azimle devam etmek için başa geçmektedir.

Görüleceği üzere bu yorumlar ve görüşler, İsmet İnönü'nün mecliste Cumhurbaşkanı olarak yaptığı konuşmanın genişletilmiş, derinleştirilmiş biçimleridir; fakat üzerinde durulan farklı bir husus vardır ki, o da İsmet İnönü'nün başa geçmesi ile rejim ilkelerini Atatürk'ün şahsına bağlayan iç ve dış kaynaklı görüşlerin yok olduğunun belirtilmesidir. Peyami Safa ve Hüseyin Cahit Yalçın'ın, aynı gün yayınlanan yazıları bu görüşü dile getiren yazılardır. Safa, Atatürk'ten sonra milli birliğin zaafa uğrayacağı yönündeki endişelerin İnönü'nün başa geçmesi ile yok olduğunu ifade etmiştir.¹¹³⁰ Yalçın, Türk inkılabının hamlelerini Atatürk'ün şahsiyetinde görenlerin İnönü'nün Cumhurbaşkanı seçilmesi ile kaybolduğunu söylemiş, bunu rejimin yerleşmiş olduğuna delil olarak göstermiştir.¹¹³¹

İnönü, Cumhurbaşkanı seçildikten sonra yeni hükümeti kurma görevini Celal Bayar'a vermiştir. Meclisin ilk toplantısında bir çok milletvekili, Atatürk'ün hatırasına karşı saygı konuşması yapmışlardır. Rasih Kaplan, İnönü'nün Atatürk'ten sonra başa geçmesini sağlayan meclisin, rejim ilkelerinin korunması yolunda değerli bir adım attığını söylemiştir. Muhiddin Baha Pars, Atatürk'ten kalan rejimin Atatürk'ün istediği gibi korunması gereğinden söz etmiştir. Fuad Gökbudak, İnönü'nün fert olarak Kemalizm'i hazmetmiş biri olduğunu, bu bakımdan Atatürk ölmüşse de Kemalizm'in devlet ve millet yaşadıkça devam edeceğini belirtmiştir. Cavid Oral, Atatürk'ün en yakını olarak tasvir ettiği İnönü etrafında bütün vekillerin saf tutarak inkılabı ileri taşıyacağını söylemiştir. Ziya Karamursal, İnönü'nün

¹¹²⁹ Zekeriya Sertel, "Cumhurreisinin İşaretleri", **Tan**, 14.11.1938.

¹¹³⁰ Peyami Safa, "Birlik Manzarası", **Cumhuriyet**, 12.11.1938.

¹¹³¹ Hüseyin Cahit Yalçın, "Cumhurreisi İsmet İnönü", Yeni Sabah, 12.11.1938'den **Aydın Tarihi**, Sa: 60, s. 20.

Atatürk'ten kalan rejimi koruyacağını ve daha da kuvvetlendireceğini vurgulamıştır. İstamat Özdamar, Cumhuriyet rejiminin İnönü başkanlığında daima ileri götürüleceğini ifade etmiştir. Hamdi Ongun, Atatürk'ten sonra milletin en büyük evladının İnönü olduğunu, milletin İnönü etrafında birlik sağladığını ve daima Atatürk'ün izinde gidileceğini dile getirmiştir.¹¹³²

Mecliste konuşma yapan milletvekilleri, İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı seçilmesinin gereklerini sıralarken daha önceden basında dile getirilen benzer görüşlere yer vermiş; ilaveten bazı hususlara dikkat çekmişlerdir. Bu konuşmalara göre meclis, Atatürk'ün kendilerine bıraktığı emaneti koruyacak ve daha da kuvvetlendirecektir; İnönü, fert olarak Kemalizm'i hazmetmiş biridir ve bu nedenle Kemalizm devam edecektir; İnönü, Atatürk'ün sağ kolu, fikir ve iş arkadaşı, kardeşi ve ardılıdır; meclis, Atatürk'ün fikir ve ideallerini takip ettiğini, İnönü'yü Cumhurbaşkanı seçerek göstermiştir; meclisin tesellisi, Atatürk'ü takip edecek olan İnönü'nün başa geçmesidir.

Gerek basında çıkan yazılara gerekse meclisteki bütün bu konuşmalara bakıldığında, Atatürk'ten İnönü'ye geçiş sürecinde kamuoyuna hakim olan bazı temel argümanların özellikle vurgulandığı, üzerinde sıklıkla durulduğu görülmektedir. Bu argümanları şu şekilde sıralayabiliriz.

1- Atatürk ölmüştür, millet ve devlet acı içindedir.

2- Atatürk öldüğü için acı duyulmaktadır; fakat ümitsizliğe kapılmaya gerek yoktur.

3- İsmet İnönü, Atatürk'ün en yakın arkadaşı ve sağ koludur.

¹¹³² 14 Kasım 1938 tarihinde gerçekleşen meclis görüşmelerinde konuşma yapan milletvekilleri arasında Konya Mebusu Ali Muzaffer Göker, Antalya mebusu Rasih Kaplan, Ordu mebusu Muhittin Baha Pars, Eskişehir mebusu Emin Sazak, Manisa Mebusu Yusuf Hikmet Bayur, İzmir Mebusu Benal Arıman, Konya Mebusu Fuad Gökbudak, Ordu mebusu Selim Sırrı Tarcan, Samsun mebusu Ruşeni Barkın, Yozgat mebusu Sırrı İçöz, Kütahya mebusu Naşit Uluğ, Afyon Karahisar mebusu Berç Türker, Sivas mebusu İsmail Mehmed Uğur, Seyhan mebusu Esmâ Nayman, Niğde mebusu Cavit Oral, İstanbul mebusu Ziya Karamursal, Manisamebusu Refik İnce, Burdur Mebusu İbrahim Necmi Dilmen, Maraş mebusu Alaaddin Tiridoğlu, Çoruh mebusu İlyas Sami Muş, Kütahya mebusu Besim Atalay, Ankara mebusu Taptas, Muş mebusu Hasan Reşit Tankut, Balıkesir mebusu Örgü Evren, İzmir mebusu Kamil Dursun, Eskişehir mebusu İstamat Özdamar, İçel mebusu Hamdi Ongun, Elazığ mebusu Fazıl Ahmet Aykaç, Niğde mebusu Abravaya, Sivas mebusu Remzi Çiner'i görmekteyiz. Bkz. **TBMM ZC**, Dönem 5, Cilt 7, s. 22-41.

4- İsmet İnönü, Türkiye Cumhuriyeti rejimini en iyi anlamış kişidir.

5- Rejimi ve Atatürk'ün emanetini teslim edebilecek en uygun kişi İsmet İnönü'dür.

6- Atatürk'ün kurduğu ve yerleştirdiği Türkiye Cumhuriyeti rejimi, ilkeleri ve yapısı aynı doğrultuda devam edecektir.

Bütün bu argümanlarda, İsmet İnönü'nün 25 Ekim 1937 tarihinde Başbakanlıktan istifası, bu tarihten itibaren başlayan ve 10 Kasım 1938 tarihinde Atatürk'ün ölümüne kadar geçen son bir yıllık sürecin göz ardı edildiği görülmektedir.¹¹³³ Bu sürece, bu süreçteki herhangi bir hatıra ya da olaya, hiçbir yazıda ve konuşmada yer verilmemiştir. Atatürk ile İnönü arasında hiçbir fikri ya da şahsi ayrılıktan söz edilmemiştir. Buna ilaveten, milletin İnönü'nün etrafında – Atatürk'ün etrafında olduğu gibi- tek vücut olarak yer alacağı vurguları son derece yoğundur. İnönü'nün, Kemalizmi hazmetmiş biri, Atatürk'ün sağ kolu, halefi, devrimlerin takipçisi ve koruyucusu olduğu yönünde yaygın bir söylem vardır ki, bu söylem uzunca bir müddet İnönü iktidarının meşruluğu konusunda, özellikle milli bayramlarda, özel ve önemli günlerde dile getirilecektir.

Atatürk döneminin son Başvekili Bayar, İnönü'nün kendisini Başvekilliğe tekrar tayin etmesinin ardından, 16 Kasım 1938 tarihinde, meclisten güvenoyu istediği konuşmasında rejime sadık kalınması ile ilgili şöyle demiştir:

“Resmî bir lisanla bu maruzatımı bildirirken, inkılâbın ve Atatürk rejiminin en mümtaz bir siması ve Türk milletinin büyük evlâdı olan ikinci Reisimiz İnönü'nün, Cumhur Reislik devrinin, milletimiz için mütayemmen ve mesud olmasını temenni ederim, buna şahsan emin olduğumu ifade eylerim... Benimle beraber Heyeti Vekileyi teşkil eden arkadaşlarımla ihtilâlin ve inkılâbın tâ ilk gününden beri, Büyük ve Ebedî Şefimizin hayata gözünü yumduğu dakikaya kadar, izinde ve peşinde, yolunda şuurla yürüdük... Bu,

¹¹³³ Niyazi Berkes, anılarında “Atatürk'ün bir yana ittiği kişinin” Atatürk'ün ölümü üzerine “apar topar O'nun ardılı yapılışının” anlamını, ancak “anlayışlı bir kişinin” sezebileceğini söylemiştir. Niyazi Berkes, **Unutulan Yıllar**, s. 146. Nadir Nadi, dönemin Türk aydınının İnönü'ye bakış açısını şu şekilde yansıtmıştır: “Çalışma hayatında devlet haysiyetini böylesine titizlikle koruyan bir adam devrimler söz konusu olunca elbette daha büyük bir titizlik gösterecek, kimseye, hiçbir kuvvete en ufak bir tavizde bulunmayacaktır.” Nadir Nadi, **Perde Aralığından**, s. 13.

bizim ebedi iftiharımızdır... Beni ve benimle vazife almak lûtfunda bulunan arkadaşlarımı çok yakından tanırırsınız. Yaptığımız işleri bilirsiniz. Fikirlerimizem vâkıfsınız. Her şeyden evvel temin etmek isterim ki rejimin azad kabul etmez kullarıyız. Kullarıyız dedim, bu kelimeyi miskin bir itaati ifade için değil; işlerimize şuurla bağlılık ve onları sadakatle yürütmek azmimizi tebarüz ettirmek için kullandım."¹¹³⁴

Bayar'ın bu konuşması, Atatürk'ten İnönü'ye geçişte tek parti idaresini temsil eden şahsiyetlerin rejime yaklaşımını göstermesi bakımından önemlidir. Rejime ve rejimin ilkelerine bağlılık, her ne kadar Atatürk'ün ölümü ile yoğunlaşan bir duygu olsa da, tek partili siyasi hayatta rol alan kişilerin önkoşulu olarak görülmektedir. Nitekim Atatürk'ün ölümü sonrası yapılan değerlendirme ve konuşmaların büyük kısmı, rejimin korunacağı ve bunu da en iyi yapacak kişinin İnönü olduğu biçimindedir.

Bayar'ın meclis konuşması basında da yankı bulmuştur. Necmeddin Sadak, Bayar'ın bütün milletin hislerini ifade ettiğini söylemiştir.¹¹³⁵ Falih Rıfki Atay, İnönü'nün Milli Mücadele döneminden itibaren Atatürk'ü takip ettiğini, bu bakımdan rejimin aynı istikamette devam edeceğini belirtmiştir.¹¹³⁶ Yunus Nadi, Celal Bayar'a hükümeti yeniden kurma görevinin verilmesini, İnönü'nün Atatürk gibi davranmasıyla izah etmiştir.¹¹³⁷ Nasuhi Baydar, Atatürk'ten sonra İnönü'nün başa geçmesini; İnönü'nün Celal Bayar'ı Başvekil olarak atamasını memleketin normal seyirinde devam ettiğine misal olarak göstermiştir.¹¹³⁸

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 21 Kasım 1938'de Ankara'da düzenlenen Atatürk'ün cenaze töreni vesilesiyle Türk Milletine hitaben bir beyanname yayınlamıştır. Bu beyanname bahsedilen hususlar, Atatürk'ten İnönü'ye geçiş süreci ile ilgili önemli temalar içermektedir. Bu beyanname şu şekildedir:

“Büyük Türk Milletine:

¹¹³⁴ TBMM ZC, Dönem 5, Cilt 7, s. 51-52

¹¹³⁵ Necmeddin Sadak, “Celal Bayar Hükümeti ve Meclisin İtimadı”, **Akşam**, 17.11.1938.

¹¹³⁶ Falih Rıfki Atay, “Atatürk Sulh ve İnsanlık Hizmetinde”, **Ulus**, 18.11.1938

¹¹³⁷ Yunus Nadi, “Celal Bayar Hükümeti Meclis Huzurunda”, **Cumhuriyet**, 17.11.1938.

¹¹³⁸ Nasuhi Baydar, “Geçtiğimiz Merhaleler”, **Ulus**, 18.11.1938.

Bütün ömrünü hizmetine vakfettiği sevgili milletinin ihtiram kolları üstünde Ulu Atatürk'ün fani vücudu istirahat yerine tevdi edilmiştir. Hakikatte yattığı yer, Türk milletinin onun için aşk ve iftiharla dolu olan kahraman ve vefalı göğsüdür.

Atatürk, tarihte uğradığımız en zalim ve haksız ittiham gününde meydana atılmış, Türk milletinin masum ve haklı olduğunu iddia ve ilan etmiştir. İlk önce ehemmiyeti kavranmamış olan gür sesi, asla yıpranmayan bir kuvvetle nihayet bütün cihanın şuuruna nüfuz etmiştir.

En büyük zaferleri kazandıktan sonra da Atatürk, ömrünü yalnız Türk milletinin haklarını, insaniyete ezeli hizmetlerini ve tarihe hak ettiği meziyetlerini isbat etmekle geçirmiştir. Milletimizin büyüklüğüne, kudretine, faziletine, medeniyet istidadına ve mükellef olduğu insaniyet vazifelerine sarsılmaz itikadı vardı. "Ne Mutlu Türküm Diyene" dediği zaman, kendi engin ruhunun hiç sönmeyen aşkını en manalı bir surette hulasa etmişti.

*Fena zihniyet ve idare ile geri bırakılmış Türk cemiyetini, en kısa yoldan insanlığın en mütekmil ve en temiz zihniyetleriyle mücehhez modern bir devlet haline getirmek, onun başlıca kaygusu olmuştur. **Teşkilatı esasiyemizde ve bugün bütün vatandaşların vicdanlarında yerleşmiş olan laik, milliyetçi, halkçı, inkılapçı, devletçi cumhuriyet, bize bütün evsafiyle Atatürk'ün en kıymetli emanetidir.***

Ufulünden beri Atatürk'ün aziz adı ve hatırası, bütün halkımızın en candan duygularıyla sarsılmıştır. Memleketimizin her köşesinde ve bütün milletçe kendisine gösterdiğimiz samimi bağlılık, devlet ve milletimiz için kudret ve vefanın belîğ misalidir. Türk milletinin aziz Atatürk'e gösterdiği sevgi ve saygı, onun niçin Atatürk gibi bir evlat yetiştirilebilir bir kaynak olduğunu bütün dünyaya göstermiştir.

Atatürk'e tazim vazifemizi ifa ettiğimiz bu anda, halkımıza kalbimden gelen şükran duygularımı ifade etmeyi, ödenmesi lazım bir borç saydım.

Milletler arasında kardeşçe bir insanlık hayatı Atatürk'ün en kıymetli ideali idi. Bütün dünyada ölümünün gördüğü ihtiramı, insanlığın atisi için ümit

verici bir müjde olarak selamlarım. Bu sözlerim, yazularıyla ve toprağımızda şövalye askerleri ve mümtaz şahsiyetleriyle yasımıza iştirak eden büyük milletler, Türk milleti adına şükranlarımın ifadesidir.

Devletimizin banisi ve milletimizin fedakar, sadık hadimi,

İnsanlık idealinin aşık ve mümtaz siması,

Eşsiz kahraman Atatürk!

Vatan sana minnettardır.

Bütün ömrünü hizmetine verdiği Türk Milleti ile beraber senin huzurunda tazim ile eğiliyoruz. Bütün hayatında bize ruhundaki ateşten canlılık verdin. Emin ol, aziz hatıran sönmez meşale olarak ruhlarımızı daima ateşli ve uyanık tutacaktır.

Reisicumhur İsmet İnönü”¹¹³⁹

Beyannameden anlaşılacağı üzere İnönü, Atatürk’ün tarihi misyonuna dair kimi nitelermelerde bulunmaktadır. O’nun mili kahramanlığından, milletini sevmesinden, milletine bağlılığından ve milleti yüceltmek için çabalarından söz etmektedir. Atatürk’ün idealinin modern millet yaratma olduğunu söylemekte, bu idealler için Atatürk’ün kurduğu rejimi, kendisine emanet saymakta; laik, milliyetçi, halkçı, inkılâpçı, devletçi cumhuriyeti koruyacağını beyan etmektedir.

Atatürk’ün Ankara’daki cenaze merasimi için İnönü’nün yaptığı bu konuşma, basında büyük ölçüde yer almıştır. Köşe yazarları, bu konuşma paralelinde övücü yazılar kaleme almışlardır. Ancak 10 Kasım 1938 tarihinden bu yana ilk defa olarak, artık yeni duruma alışılması gerektiği görüşü basında işlenmeye başlamıştır. Atatürk’ün cenaze töreninin Ankara’da düzenlenmesi ve cenazesinin Entoğrafya Müzesi’ne kaldırılması ile devletin ve milletin vazifesini büyük oranda yapmış olduğu izlenimi uyandıran kimi metinlere rastlanmaktadır. Bu metinlerin özelliği, mevcut duruma devam edilmesi yönünde “*artık iş başına*” tarzında yazılardır. Falih Rıfkı Atay, “*İş Başına*” adlı makalesinde, Kemalist Türkiye nizamının yerleşmiş olduğunu, temelin sağlam atıldığını, milli meselelerin hepsinin halledildiğini, artık

¹¹³⁹ **Ulus**, 22.11.1938.

tek yapılması gereken şeyin milli birlik etrafında toplanarak aynı istikamette çalışmak olduğunu ifade etmiştir.¹¹⁴⁰ Nasuhi Baydar, Türk rejiminin prensiplerinin belli olduğunu, bu prensiplerden ve İnönü'nün etrafından ayrılmadan herkesin vazifesine devam edeceğini söylemiştir.¹¹⁴¹ Burhan Belge, İnönü'nün millete beyannamesini değerlendirerek Atatürk'ün bıraktığı eserin, O'nun en yakın arkadaşının iradesinde güçlenerek büyüyeceğinden bahsetmiştir.¹¹⁴² Peyami Safa, "Atatürk'ten sonra ne yapacağız" tedirginliğini değerlendirmiş, inkılâp yolunun temelini atıldığını, istikametın Atatürk tarafından gösterildiğini, İnönü'nün bu yolda devam edeceğini, artık herkesin vazifesi başına geçmesi gerektiğini söylemiştir.¹¹⁴³

Basında, İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı seçilmesine dış dünyanın tavrının ne olduğu, bu durumu nasıl karşılandığı ile ilgili haberler de yer almaktadır.¹¹⁴⁴ Ahmet Şükrü Esmel, bu durumun dış basında sevinçle karşılandığını belirten örnekler verdikten sonra İnönü'nün rejimi koruyarak yükseltmek ödevi amacıyla iş başına geçtiğini vurgulamıştır.¹¹⁴⁵ Falih Rıfkı Atay, Atatürk ve eserlerine dış basında hayranlık duyulduğunu; İnönü'nün başa geçmesi ile Kemalist düzenin devam edeceği hususunda şüphe kalmadığını belirtmiştir.¹¹⁴⁶

İnönü, 22 Kasım 1938 tarihinde yabancı gazetecilerle bir araya gelmiş ve dünyaya duyurulması için bir demeç vermiştir. Bu demeçte, iç basında rastladığımız benzer hususların dile getirildiği görülmektedir. Nitekim İnönü, Kemalizmin dahili ve harici tüm prensiplerinin, eskiden olduğu gibi aynen devam edeceğini, rejimde bir değişiklik olmayacağını şu şekilde ifade etmiştir:

"Son günlerde, bütün bir milletin Ebedi Şef'inin cenazesi önündeki müheyyiç kederine şahit oldunuz. Atatürk aşkındaki bu birlik, Büyük Ölü'nün

¹¹⁴⁰ Falih Rıfkı Atay, "İş Başına", **Ulus**, 23.11.1938

¹¹⁴¹ Nasuhi Baydar, "Beyanname", **Ulus**, 23.11.1938.

¹¹⁴² Burhan Belge, "Millete Beyanname, Matbuata Beyanat", **Ulus**, 23.11.1938

¹¹⁴³ Peyami Safa, "Bundan Sonra...", **Cumhuriyet**, 26.11.1938.

¹¹⁴⁴ İnönü'nün dış basında da Atatürk'ün ardılı olarak göreve geldiğine dair çıkan haberlere birkaç örnek verilebilir: Atatürk'ün En Yakın Mesai Arkadaşı İsmet İnönü, Dünya Gazeteleri İsmet İnönü'nün Cumhurreisi Seçilmesini Büyük Memnunlukla Karşılıyor", **Ulus**, 13.11.1938; "Büyük Yasımız ve Dünya Basını: Atatürk Ebedi Uykusunu Müsterih Olarak Uyuyabilir", **Ulus**, 14.11.1938; "İnönü de Atatürk İzinde Yürüyecektir", **Ulus**, 15.11.1938; "Atatürk'ün Vefatı ve Dünya Matbuatı", **Cumhuriyet**, 16.11.1938.

¹¹⁴⁵ Ahmet Şükrü Esmel, "Devlet Reisi İnönü", **Ulus**, 14.11.1938.

¹¹⁴⁶ Falih Rıfkı Atay, "Herkes Hakikate Geldi", **Ulus**, 16.11.1938.

*kurduğu rejimin remzidir. **Kemalizmin hususi vasfı devamlılığında mündemiçtir.** Türkiye dahili siyasetinde olduğu gibi harici siyasetinde de, hattı hareketini olgun düşüncelerden ve bunun, milletin menfaatlerine en uygun olduğu kanaatini getirdikten sonra tanzim eylemiştir. İşte bunun için dünyanın en selahiyettar mümessilleri önünde hiç tereddüt etmeksizin diyebilirim ki, Türkiye'nin harici siyasetinde sulh davasına sadıkane bağlılık, Kemalist rejiminin birbirini takip eden hükümetleri tarafından şimdiye kadar tatbik olunageldiği şekilde beraber çalışma zihniyeti, dostluklarına ve ittifaklarına hulus ve sadakat ve sulhun muhafazası emrinde gösterilen itinanın en büyük muvaffakiyet şanslarıyla ihtasının mümkün kılan kuvvet seviyesinde kendisini mütemadi tutmak kaygusu hakim olmakta devam edecektir.*"¹¹⁴⁷

İnönü'nün yabancı gazetecilere verdiği demeç hakkında Necmeddin Sadak, Atatürk'ün ölümünün verdiği acı ile milletin birlik halinde İnönü'nün etrafında birleştiğini, bu nedenle yapılacak işlerin –rejim ilkelerinin yolundan çıkmadan- daha hızlı ve güvenli olacağını ifade etmiştir.¹¹⁴⁸

22 Kasım 1938 tarihinden itibaren bir aydan fazla süre, Atatürk'ten İnönü'ye geçiş sürecinin benzer argümanlarına dayanan bir konuşmaya ya da yazıya pek rastlamamaktadır. İnönü, 6 Aralık 1938'de yurt gezisine çıkmıştır ve gündem, bu geziye doğru çevrilmiştir. Gündemin tekrar değişmesi için, 26 Aralık 1938'de toplanacağı ilan edilen CHP Olağanüstü Kurultayı'nı beklemek gerekecektir. Fakat Celal Bayar'ın, 12 Aralık 1938 tarihinde Tasarruf Haftası münasebetiyle Ankara Halkevi'nde yaptığı açılış konuşması, önemli bir istisnadır. Celal Bayar şöyle demiştir:

“Atatürk'ü anmak, Atatürk'ten bahsetmek hepimiz için ruhi bir ihtiyaçtır. Fakat bu muazzam varlık huzurunda söz söylemek, ne kadar güç bir şey tasavvur olunamaz. Bir çok güzide hatiplerimiz, bir çok değerli şairlerimiz, hislerine revaç vermek için söz aldıkları zaman bu muazzam kudretin karşısında, mutlak bir surette aciz duymuşlardır. Bu, arkadaşlarımızın kudretsizliğinden, liyakatsizliğinden değil; bu muazzam varlığın herkes

¹¹⁴⁷ **Ulus**, 23.11.1938.

¹¹⁴⁸ Necmeddin Sadak, “Milli Heyecandan Doğan Milli Kuvvet”, **Akşam**, 23.11.1938

karşısındaki harikulade tecellisindedir. Bendeniz de Atatürk hakkında hissiyatımı ifade etmek için, bu mutlak aciz içerisindeyim. Yalnız kendilerine karşı, gene böyle bir toplantıda hissiyatımı ifade ederken demiştim ki: “Atatürk’ü sevmek, her Türk vatanperveri için milli bir ibadettir.” Bendeniz, bugün de, huzurunuzda, bu Ebedi Şefimizin, Halaskarımızın, kahramanımızın, her türlü iyi, üstün vasıfları cami olan Büyük Adamımızın manevi huzurunda eğilerek bunu tekrar ediyorum: “Atatürk, seni sevmek, Türk milleti için milli bir ibadettir. Büyük Ebedi Şef’in vediası olan rejim üzerinde durmak, O’nun en basit farzolunabilecek usulleri üzerinde dahi büyük dikkat ve tevakuzla vazifemizi yapmak en önemli işimizdir.”¹¹⁴⁹

Bayar’ın bu konuşmasında dikkati çeken husus, Atatürk’ten kalan rejim ve “O’nun en basit farzolunabilecek usulleri üzerinde dahi büyük dikkat ve tevakuzla” durulmasını istemesidir. Atatürk’ün ölümünden itibaren bu tarz bir konuşmaya ilk defa rastlanmaktadır. Yukarıda bahsedildiği üzere bütün konuşmalar, demeçler ve yazılar, Atatürk’ün eserinin korunmasından bahsederken şüphe duymamakta, Atatürk ile İnönü’nün yakın arkadaş olduklarını, bu nedenle rejimin ilke ve uygulamalarının değişmeyeceğini koşulsuz kabul etmektedir. Oysa Bayar, en basit usuller üzerinde bile durulacaksa dikkatli ve titiz olunması gerektiğini söylemektedir. Bayar’ın bu uyarıyı neden yaptığına dair kesin bir yargı belirtmek olası değildir. Fakat Bayar’ın bu konuşmasından önce, Atatürk döneminden kalma uygulamalardan değişikliğe gidileceğine dair, sadece bir haber basına yansımıştır. Bu haber, parti-devlet bütünleşmesinin kaldırılacağına dair, Cumhuriyet Gazetesi’nin “*Partide Tadilat Yapılacak*” başlığı ile 2 Aralık 1938’de yayınladığı haberdir.¹¹⁵⁰

26 Aralık 1938 tarihinde yapılan CHP Olağanüstü Kurultayı, Atatürk’ün ölümü ile başlayan geçiş sürecinin son merhalesi olarak değerlendirilebilir. Bu kurultayda Atatürk, “*Partinin Banisi ve Ebedi Başkanı*”; İnönü, “*Partinin Değişmez Genel Başkanı*” olarak kabul ve ilan edilmiştir. Partinin Değişmez Genel Başkanı İsmet İnönü, aynı zamanda “*Milli Şef*” sanını da üzerine almıştır. Bütün bu unvanları aldıktan sonra kurultayda konuşan İnönü, şöyle demiştir:

¹¹⁴⁹ **Ulus**, 12.12.1938, **Akşam**, 13.12.1938, **Cumhuriyet**, 13.12.1938.

¹¹⁵⁰ **Cumhuriyet**, 2.12.1938.

“Büyük Partimizin esas bünyesinde bugün aldığınız kalbi ve nizami kararlar, **beni Değişmez Genel Başkan seçtiniz**. Yüksek teveccühünüzün ve samimi itimadınızın ifadesi olarak aldığım bu karardan dolayı sizlere teşekkür ederim... **Sizlerden ve partinin bütün azasından birlik, beraberlik, yardım beklerim**... Bence Ebedi Şefimiz Atatürk’ün, kendisine kadar ve kendisinden sonra, burada ve diğer memleketlerde yapılan Milli Mücadelelerden en kıymetli farikasını, bu kurultay ve onun manası teşkil etmektedir. Atatürk, kurtuluş mücadelesini, siyasi ve askeri sahnelerde, evvela kurultayda, sonra Büyük Millet Meclisi içinde idare etti. Sulh ve harbin siyasetini inkıtasız bir Millet Meclisi ile idare edebilmek zihniyetini ve kudretini, bugün dahi çok memleketlerde göremiyoruz. Atatürk, kurultayları yalnız millet hayatının lüzumlu bir mekanizması olarak takdir etmekle kalmazdı, onu, samimi ve derin bir sevgi ile de severdi. Büyük Kurultay’ın duygusunu söylediğime emin olarak, bütün gelecek kurultaylar adına da Atatürk’e karşı hiçbir zaman solmayacak olan sevgi ve tazim hislerimizi ifade etmekle şeref duyarım.”¹¹⁵¹

Atatürk’ün ölümünden itibaren CHP Olağanüstü Kongresi’ne kadar geçen süreç “Geçiş Dönemi” olarak adlandırılabilir.¹¹⁵² Bu 1,5 aylık sürece bakıldığında, ilk olarak, Atatürk’ün ölümünün verdiği acının, yurdun dört bir yanında derin olarak hissedildiği görülmektedir. Halk anma yürüyüşleri yaparak Atatürk’e ve rejime bağlılık sözleri vermiş, üniversitelerde Atatürk Günleri düzenlenmiş, kurumlar Atatürk’e bağlılık antları içmiş ve taziye mesajları yayınlamıştır. Ülkenin her vatandaşı, O’nun için bir şeyler yapmak istemektedir. Hem İstanbul’da hem de

¹¹⁵¹ **Ulus** 27.12.1938.

¹¹⁵² Koçak, Atatürk’ten İnönü’ye geçiş dönemini 25 Ocak 1939 tarihinde Celal Bayar’ın Başvekillikten ayrılması ile son bulduğunu belirtmiştir. Cemil Koçak, **age**, s. 78. Bizce geçiş dönemi, İnönü’nün partinin de başına geçtiği 26 Aralık 1938 tarihindeki Olağanüstü Kongre ile son bulmuştur. İnönü, bu kongrede “Değişmez Genel Başkanlık” sıfatını almıştır. Bu bakımdan Celal Bayar’ın istifası, geçiş döneminin sonuçlarından sadece biridir. Uran, kongreden hemen sonra, Atatürk’ün ölümünün ardından yapılan hükümet değişikliğinden memnun olmayanlardan birinin, kurultaydaki değişiklik teklifinin böylece kabulünü ima ile İnönü’yü kastederek “Artık hakan oldu.” dediğini ifade etmiştir. Bkz. Hilmi Uran, **age**, s. 284. Süreyya da kararı, şu şekilde değerlendirmiştir: “İnönü, yalnız devletin başı ve ordunun yüce başbuğu olarak değil; tek partili siyasal iktidarın da değişmez başkanı ve Milli Şef olarak Türkiye Cumhuriyeti’nde kudretlerin zirvesine ulaşmış oluyordu. Bu zirveye ulaşış, elbette ki sorumlulukların da bir insanın omuzlarına yüklenebilecek olan zirve noktasıydı.” Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, C 2, s. 41.

Ankara’da yapılan cenaze merasimine katılım, izdiham derecesindedir.¹¹⁵³ Atatürk’e vefa borcu, had safhada hissedilmektedir.¹¹⁵⁴

Atatürk’ün ölümünün verdiği üzüntü, acı ve şaşkınlıkla birlikte “*bundan sonra ne olacak?*” sorusu cevap ararken kısa bir süre içerisinde bunun cevabı verilmiştir. 11 Kasım 1938 tarihinde Cumhurbaşkanı seçilen İsmet İnönü, kendisinin de bir çok kez vurguladığı gibi, Atatürk rejiminin koruyucusu ve takipçisi olmak misyonu ile görev başına gelmiştir. Tüm kamuoyuna hem Atatürk’ün eserinin ve hatırasının korunacağı hem de ilke ve inkılaplardan geri adım atılmayacağı yönünde teminat vermiştir.

Atatürk’ten İnönü’ye geçiş sürecinin değerlendirilmesi esnasında gerek mecliste gerek basında gerekse İnönü’nün ve hükümet görevlilerinin demeçlerinde kullanılan argümanlar, bir nevi teminat biçimindedir. Bu teminat, Atatürk’ün ardılı olarak rejimin korunacağı ve bir değişikliğe gidilmeden Cumhuriyet’in kazanımlarının yükseltileceği yönündedir. Bu yaklaşım, İnönü’nün Cumhurbaşkanlığı döneminde hiç azalmayan bir vurgu olarak devam edecektir. Döneme özgü uygulamalarda dahi, bunun Kemalizme uyduğuna dair birçok resmi açıklamaya şahit olacağız.

3.2. İsmet İnönü’nün Devlet İdaresine Hakim Olma Girişimleri ve Atatürk

İsmet İnönü’nün, Cumhurbaşkanı seçilmesinin hemen ardından idareye hakim olmak için üç çeşit yol izlediği görülmektedir. Birincisi, Atatürk ile arasının açılmasına neden olan ve 25 Ekim 1937’de Başbakanlık görevinden ayrılmasına yol açtığını düşündüğü kişileri idareden uzaklaştırmaktır. İkincisi, Cumhuriyetin ilanından itibaren rejimle anlaşamamış ve uzaklaşmış kişilerle uzlaşmaktır. Üçüncüsü ise, iç politikadan dış politikaya, eğitimden tarım politikalarına kadar ülke kaderini etkileyecek her oluşuma şahsen nüfuz edebilecek, yön verebilecek

¹¹⁵³ İstanbul’daki cenaze merasiminde, izdiham neticesinde 11 kişinin öldüğü anlaşılmaktadır. Bkz. **Cumhuriyet**, 19.11.1938; Bununla ilgili ikinci bir haberde ise 13 kişi yazmaktadır. **Cumhuriyet**, 4.12.1938.

¹¹⁵⁴ Ankara Belediye Meclisi’nde, Ankara’ya “*Atatürk*” adının verilmesi dahi gündeme gelmiştir. Bkz. **Ulus**, 16.11.1938.

pozisyona ulaşmaktır. Birinci grubu, Milli Mücadele döneminden itibaren ideolojik anlaşmazlıklar nedeniyle rejimin dışında tutulan Kazım Karabekir, Rauf Orbay, Ali Fuat Cebesoy gibi şahsiyetler oluşturmakta iken ikinci grubu, İnönü'nün, Hatay Meselesi, Nyon Konferansı, Bomonti Bira Fabrikası ve Devletçilik (İşbankası Grubu) meselelerindeki aktörler olan ve “Atatürk'ün Yakın Çevresi” olarak bilinen Şükrü Kaya, Kılıç Ali, Celal Bayar, Tefik Rüştü Aras gibi şahsiyetler oluşturmaktadır. Üçüncüsü ise, milletvekilliğinden bakanlığa varıncaya kadar her şahıs kariyerinin, İnönü'nün elinde olmasının sağlanması biçiminde ele alınabilecek Milli Şeflik sisteminin pekiştirilmesidir. Bunların her biri İsmet İnönü'nün idareye hakim olma girişimlerini içermekle Atatürk'ten İnönü'ye geçiş döneminin takviyesi olarak değerlendirilebilir.

3.2.1. Tasfiye Politikası

Bilindiği üzere İsmet İnönü'nün 1937 yılının ikinci yarısından itibaren Atatürk'le arası açılmıştır. Buna neden olan olaylar arasında Hatay Meselesi, Nyon Konferansı, Bomonti Bira Fabrikası ve Devletçilik meseleleri gibi konular öne sürülse de henüz bu ayrılığın kişisel bir olaydan ya da temelden farklı anlayıştan kaynaklanıp kaynaklanmadığı konusunda kesin bir görüş hakim değildir.¹¹⁵⁵

İsmet İnönü, 25 Ekim 1937 tarihinde Başvekillik'ten istifa ederek, Atatürk'ün son döneminde, neredeyse bir yıl süre ile, mecliste sadece bir Malatya Mebusu olarak kalmıştır. İnönü, Milli Mücadelenin başlarından beri aktif olarak yer aldığı yönetici-idareci görevlerinin bir anda yok olmasının yarattığı psikoloji ile bazı kişileri, yaşadıklarının sorumlusu olarak görmektedir. Bu kişileri istemediğinin ilk sinyallerini, Cumhurbaşkanı olarak seçilmesinin ardından yeni hükümeti kurma görevini Başvekil Celal Bayar'a verdiğinde göstermiştir. 14 Kasım 1938 tarihinde yeniden kurulan Bayar hükümetinde yapılan bazı değişikliklerle Atatürk'ün yakın çevresi olarak anılan bazı simalara yer verilmemiştir. İnönü'nün, bu hükümette iki değişiklik yaptığı görülmektedir: Dahiliye Vekaleti'ne Refik Saydam, Hariciye Vekaleti'ne Şükrü Saracoğlu getirilmiştir. Şükrü Saracoğlu'nun Hariciye Vekilliğine

¹¹⁵⁵ Konuyla ilgili bkz. Şerafettin Turan, **İsmet İnönü, Yaşamı Dönemi ve Kişiliği**, 2. Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara 2003, ss. 126-133.

geçmesi ile boşalan Adliye Vekiliği'ne de Hilmi Uran geçmiştir. İnönü'nün talebi ile¹¹⁵⁶ görevden alınanlar ise Şükrü Kaya ve Tevfik Rüştü Aras'tır.

Şükrü Kaya, ülkenin kurtuluşundan itibaren Belediye Başkanlığı, Milletvekilliği, Tarım Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı ve görevden alındığı bu tarihe kadar 11 yıl süre ile İçişleri Bakanlığı yapmıştır. Tevfik Rüştü Aras ise Birinci Meclis'ten itibaren mebus olarak parlamentoda bulunmakla birlikte 4 Mart 1925'ten itibaren yaklaşık 14 yıldır Dışişleri Bakanlığı görevindedir. Birincisi Cumhuriyet ilkelerinin kökleşmesi hususunda uzunca bir müddet İçişleri Bakanlığı yapmış iken ikincisi de yine Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana dış politikasının barışçı temeller esasında kurulmasında etkin bir statüde olmuştur. İki önemli bakanlığın başında uzun yıllar bulunan bu iki devlet adamı, Türkiye Cumhuriyeti'nin iç politika ve dış politika hususlarında, temel yapısının çizilmesinde önemli görevler üstlenmişlerdir. Şükrü Kaya, devlet yönetiminde görevsiz bırakılırken Tevfik Rüştü Aras, 12 Ocak 1939 tarihinde Londra Büyükelçiliği'ne atanarak ülke gündeminden uzaklaştırılmıştır.

26 Aralık 1938 tarihinde toplanan CHP Olağanüstü Kurultayı'nda İsmet İnönü, Dahiliye ve Hariciye Vekaletinde yapılan bu değişikliklerin nedenini doğrudan izah etmemiştir: fakat inkılapların devamı için yönetimi, ilkeleri doğru anlamış kişilerin eline vermekten bahsetmiştir:

*“Partimizin hüviyetini tarif eden altı prensibimiz de, fena ellerde ve yanlış tatbikat ile eksik gösterilebilir. Fakat bu gayeler, yersiz ve beyhudedir. Tam ölçüsü verilmediği halde faydasını muhafaza edebilecek hiçbir ilaç yoktur. Şimdiye kadar ispat ettik ki, **prensiplerimizi esas olarak daima iyi ellerde bulundurmaya** ve tedbirleri zamanı geldiği vakit cesaretle; fakat daima tedbir ve basiretle tatbik etmeye çalıştık.”¹¹⁵⁷*

Kasım ayının sonlarına doğru basında, İstanbul Valisi Muhittin Üstündağ ile ilgili bir habere rastlanmaktadır. İstanbul Valisi Muhiddin Üstündağ'ın hizmet

¹¹⁵⁶ İnönü, konuyla ilgili günlüğüne şu şekilde not almıştır: “İlk hükümet için İçişleri ve Dışişleri Bakanlarını değiştirmesini Celal Bayar'a tavsiye ettim. Tereddüt ettikten sonra kabul etti.” İsmet İnönü, **Defterler (1919-1973)**, Cilt 1, Yapı Kredi yayınları, İstanbul 2001, s. 255.

¹¹⁵⁷ **Ulus**, 27.12.1938.

müddetinin birkaç güne kadar biteceği ve emekliliğini isteyeceği hususunda Cumhuriyet Gazetesi'nde bir haber çıkmıştır.¹¹⁵⁸ Ertesi gün Üstündağ, gazeteye bir mektupla cevap vermiş, “30 senelik hizmet müddetini bitirmek için daha epey bir müddet olduğunu ve bu müddet bitse bile tekaüdlüğünü istemeyeceğini” bildirmiştir.¹¹⁵⁹ Üstündağ, emekliye ayrılacağı haberini tekzip ettiği gün, Dahiliye Vekaleti tarafından 29 Kasım 1938 tarihinde “görülen lüzum üzerine” vekalet emrine alındığı hakkında bir telgraf almıştır.¹¹⁶⁰ 1 Aralık 1938 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nin “İstanbul'a dair yapılan işlerin incelemeye tabi tutulacağı” haberi asılsız çıkmamış ve takip eden günlerde, belediyenin 10 yıllık faaliyetleri incelenerek Muhittin Üstündağ hakkında üç dava açılmıştır: Otobüs alım-satımında yolsuzluk iddiasıyla “Otobüs davası”, arsa yolsuzluğu iddiasıyla “Asri Mezarlık Davası” ve terk edilmiş halde olan mezarlığın sahipliği konusunda iltimas geçtiği iddiasıyla “Surpagop Mezarlığı Davası”.¹¹⁶¹ Bu üç yolsuzluk iddiasından da Üstündağ, 8 Temmuz 1939 tarihinde beraat etmiştir.¹¹⁶²

Bu süreçte İnönü'nün, Celal Bayar'a hükümeti kurma görevini vermesinin ardından başlayan bazı davalar da dikkati çekmektedir. Konig, Denizbank, Saite, İmpleks isimleri ile kaçakçılık ve yolsuzluk biçiminde başlayan bu davalar geçmişe yönelik siyasi bir nitelik taşımaktadır.¹¹⁶³ Dava konularının, İnönü'nün Başbakanlık'tan uzak kaldığı döneme rastlaması, bir tür hesaplaşma olarak görülebilir. Nitekim yeniden kurulduğu günden bu yana, bir çok yeniden atamalarla ve yolsuzluk manşetleri ile yıpranmış olan hükümet, 25 Ocak 1939 tarihinde Celal Bayar'ın istifası ile son bulmuştur.

Yunus Nadi, Celal Bayar'ın neden istifa ettiğini, yerinde bir tespitle, şöyle dile getirmiştir:

¹¹⁵⁸ Cumhuriyet, 30.11.1938.

¹¹⁵⁹ Cumhuriyet, 1.12.1938; Akşam, 1.12.1938; Ulus, 1.12.1938.

¹¹⁶⁰ Cumhuriyet, 2.12.1938; Akşam, 2.12.1938.

¹¹⁶¹ Cumhuriyet, 3-4.3.1939; Akşam, 3-4.3.1939; Ulus, 3-4.3.1939.

¹¹⁶² Cumhuriyet, 9.7.1939.

¹¹⁶³ Koçak, bu olayların ortak özelliğini “basit birer yolsuzluk iddiası ile başlaması ve basında yoğun haber ve söylentilerin yer alması üzerine kısa zamanda siyasal bir niteliğe dönüşmesi” olarak nitelendirmektedir. Tasfiye politikası hakkında ise şöyle demektedir: “Birinci tutumun tam tersine saldırgan ve suçlayıcıdır; bir dönemin kamuoyu önünde göz önüne serilmesi ve hemen tüm faaliyeti ile hesaplaşılmasıdır.” Bkz. Cemil Koçak, *age*, s. 72, 77.

“Bu değişikliğin sebebi?.. Pek tabii olarak herkesin merakla aklından geçecek olan bu suale verilecek uzun boylu bir cevap yoktur. Olsa olsa meclis seçiminin yenilenmesi kararı dolayısıyla biraz da şaka karışık olarak:

-Yeni vaziyet, yeni adam! denilebilir.”¹¹⁶⁴

26 Mart 1939 tarihinde yapılan milletvekilliği seçimleri, tasfiye sürecinin son halkası olarak görülebilir. Seçim, yapılması gereken zamandan bir yıl kadar öne alınmıştır. Bayar’ın istifasından iki gün sonra, 27 Ocak 1939 tarihinde, Başvekil Saydam, seçimlerin 9,5 ay öne alındığını belirtmiş, “buna sırf harici noktai nazardan lüzüm görüldüğü” beyanatında bulunmuştur.¹¹⁶⁵

26 Mart 1939 tarihinde yapılan genel seçimlerde Atatürk döneminde milletvekili olarak mecliste bulunan Ali Kılıç, Şükrü Kaya, Hasan Rıza Soyak, Recep Şükrü Soyak, Şakir Kesebir, Ahmet Fuat Bulca, Hasan Hayri Tan, Neşet Ömer İrdelp, Naki Yücekök, Naşit Uluğ, Ahmet Cevat Emre, Hasan Tahsin Berk, Cevat Abbas Gürer, Nuri Conker, mebus seçilmemişlerdir.¹¹⁶⁶

3.2.2. İade-i İtibar Politikası

İsmet İnönü, idarede hakimiyetini sağlamlaştırmanın bir diğer yolunu, kimi nedenlerle rejimden uzaklaşmış önemli kişilerle uzlaşmakta görmüştür. İnönü, hem kendisini Cumhurbaşkanlığı’na getiren olayların içinde yakın geçmişin izlerini silmek hem de fikir ayrılıklarını aynı çatı altında toplayarak birlik sağlamak istemiştir. İnönü, bu hususu “Bir devletin başına her türlü kayıttan azade bir şef getirilmesi bunu icap eder”¹¹⁶⁷ biçiminde açıklamıştır. Rejimden uzaklaşmış kişilerin durumlarını ve rejimle anlaşamazlığın nedenini ise şöyle izah etmiştir:

¹¹⁶⁴ Yunus Nadi, “Yeni Hükümet”, *Cumhuriyet*, 26.1.1939

¹¹⁶⁵ Son Posta 27 Ocak 1939’dan *Açıklamalı Yönetim Zamdizini (1929-1939)*, s. 1006.

¹¹⁶⁶ Koçak, Atatürk döneminde olup da 1939 yılı genel seçimlerinde meclise giremeyen önemli şahsiyetleri sıraladığı metinde Muhittin Baha Pars’ın da ismini zikretmektedir; (Cemil Koçak, *age*, s. 223) oysa Pars, Bursa Milletvekili olarak meclise girmiştir.

¹¹⁶⁷ Asım Us, *age*, s. 332.

“Atatürk’ün ölümünden sonra ilk iş olarak dahilde emniyet tesisinin lazım olduğunu gördüm. Eski muhaliflerin teskini, mümkünse kazanılması kıymetli bir şey idi. **İhtilaf ve nifak esasında şahsiyetten doğmuş idi.**”¹¹⁶⁸

Görüldüğü üzere İnönü, kırgınlıkların sebebinin Atatürk’ün şahsiyetiyle alakalı olduğunu ileri sürmüştür.¹¹⁶⁹ Yakup Kadri, muhalifleri rejime kazandırmakla İnönü’nün neyi amaçladığını şu şekilde ifade etmiştir:

“İsmet Paşa, eski muarızlarını kanadı altına almakla onların memlekette önemli bir çoğunluk teşkil eden taraftarlarına **‘Görüyorsunuz ya, bunlar bana değil; Atatürk’e karşı idiler. O öldükten sonra işte, muhalefetten eser kalmadı’** demek istemiş ya da Fethi Okyar’ı Adalet, Ali Fuat Cebesoy’u Ulaştırma Bakanlığı’na getirmekle hala Atatürk arkasından ağlayan Türk milletine O’nun açtığı büyük devrin devam etmekte olduğu hissini vermek maksadını gütmüştür.”¹¹⁷⁰

Konuya dair ilk uzlaşma belirtisi, 3 Aralık 1938 tarihinde Akşam Gazetesi’nde yer alan bir haberde yer almıştır. Bu habere göre açık bulunan 14 mebusluktan birinin Hüseyin Cahit Yalçın’a verileceği duyurulmuştur.¹¹⁷¹ Kasım ayının sonlarında Hüseyin Cahit Yalçın’ın İnönü hakkındaki görüşü şu şekildedir:

¹¹⁶⁸ İsmet İnönü, **Defterler**, C 1, s. 258.

¹¹⁶⁹ Turan, iade-i itibar politikası şahısları ile olan kırgınlık ve anlaşmazlıkların kendisiyle değil de Atatürk ile olan ilişkilerden kaynaklandığını söyleyen İnönü’nün bu yaklaşımı “*dikkat çekici*” olarak ifade etmektedir. Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi**, 4. Kitap, I. Bölüm, Bilgi Yayınevi, Ankara 1999, s. 23.

¹¹⁷⁰ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Politikada 45 Yıl**, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 1999, s. 144.

¹¹⁷¹ “Hüseyin Cahit Yalçın, Parti Tarafından Namzed Gösteriliyor”, **Akşam**, 3.12.1938. Yalçın, Milli Mücadele döneminde İstanbul’da çıkardığı Tanin Gazetesi’nde, Cumhuriyet’in ilanı, saltanatın ve hilafetin kaldırılması olaylarında, muhalif tavırları ile dikkat çekmiştir. Ağahan Mektubu’nu yayınlaması gerekçesi ile İstiklal Mahkemesi’nde açılan ilk davada beraat etmişse de İzmir suikastı ile ilgili davada suçlu bulunarak yaklaşık bir yıl süre ile Çorum’da hapis yatmıştır. Bu tarihten sonra Yalçın, kimi kitap çevirileri ile meşgul olmuş; 1930 yılında Sanayi ve Maadin Bankası İdare Meclisi Başkanlığı’na atanmıştır. Fakat I. Türk Dil Kurultayı’ndaki çıkışları nedeniyle bu görevinden alınmıştır. Yalçın, 1933 yılından itibaren çeşitli gazetelerde yazılar yazmış ve Fikir Hareketleri Dergisi’ni çıkarmaya başlamıştır. Bu süre boyunca politik yazılar yazmaktan uzak durmuştur. Hüseyin Cahit Yalçın, “Efkarı Umumiye Karşısında Bir Hesaplaşma”, Tanin, 7.7.1946; **Ayın Tarihi**, Sa: 152, s. 31-37.

“Ben Atatürk’ün aleyhinde bir şey yazmadım. İsmet aleyhinde polemik yaptım. Fakat İsmet, bana iyilik yaparak intikamını aldı. Ben hayatta oldukça onun aleyhinde kalem oynamaz.”¹¹⁷²

Akşam Gazetesi’nin haberine herhangi bir tekzip verilmemekle birlikte yaklaşık iki hafta boyunca konuyla ilgili yeni bir haber çıkmamıştır. 18 Aralık 1938 tarihinde yine Akşam Gazetesi, kaynağı belli olmayan bir habere göre, Fethi Okyar¹¹⁷³ ve Kazım Karabekir’in¹¹⁷⁴ “*Halk Partisi tarafından münhal mebusluklardan birine namzed*” olacağını söylemiştir.¹¹⁷⁵ 18 Aralık, İsmet İnönü’nün Kazım Karabekir’i Çankaya’da kabul ettiği gündür. Bu günden itibaren bu tarz haberler artık netleşmiştir.

¹¹⁷² Asım Us, Hüseyin Cahit Yalçın’ın Mentеше Mebusu Halil Bey’e şöyle dediğini Halil Bey’in ağzından aktarmaktadır: Asım Us, *age*, s. 328.

¹¹⁷³ Fethi Okyar, Birinci TBMM döneminden itibaren siyasetin içinde olan biridir. Okyar, 1938 yılına kadar milletvekilliği, Dahiliye Vekilliği, TBMM Başkanlığı, Başbakanlık, Paris Büyükelçiliği, Serbest Cumhuriyet Fırkası Genel Başkanlığı ve Londra Büyükelçiliği görevlerinde bulunmuştur. 31 Mart 1934’ten itibaren Londra Büyükelçiliği yapmakta olan Okyar, Montreux Antlaşması’nda önemli görevler üstlenmiştir. Okyar, Atatürk’ün isteği ile kurulan SCF’nin irtica yanlısı bir harekete dönüşmesi gerekçesiyle 17 Kasım 1930 tarihinde fırkayı feshetmiştir. Üyeleri arasında Ahmet Ağaoğlu, Nuri Conker, Reşit Galip’in bulunduğu SCF, İsmet İnönü hükümetinin uygulamalarına karşı daha liberal politikalar taraftarıdır. Bu nedenle Atatürk ile değil; İsmet İnönü ile arası açıktır. Nitekim SCF’nin İzmir Mitingi esnasında halkın taşkınlık yapması nedeniyle İsmet İnönü, Atatürk’e şöyle demiştir: “-Şeref ve Haysiyetim söz konusudur. İzmir’de fotoğraflarıma tabanca atıyorlar. Bir matbaamızı tahrip ettiler, Halk Fırkası binalarını tahrip ediyorlar. Fethi Bey’i tevkife mecbur olacağım.” Fethi Okyar, **Üç Devirde Bir Adam**, Tercüman Yayınları, İstanbul 1980, s. 501. Anılarını kaleme alan Orbay, Serbest Fırka’nın kapatılmasına neden olan olayları anlattıktan sonra şu ifadeleri kullanmıştır: “*Şu anda vicdanımı hakem yaparak diyeceğim ki, Serbest Fırka olayında hakikatleri, bütün tafsilat ve mahiyeti ile Türk milletine bildirmiş değilim. Gazi, bu teşebbüs başarılı olmaz, muhtelif fırkalar memlekette fikir ve felsefelerini söylemek ve tatbik etmek için kanunların teminatı altında mücadele etmezlerse, rejimin diktatörlük olacağını ve kendisinin ölümünden sonra bir istibdad müessesesi bırakmak istemediğini kaç defa söylemişti. Bu hissinde de samimi olduğuna hala kaniyim. Fakat böyle mesut bir merhaleye kavuşabilmenin de çetin engelleri olacağını elbetteki biliyordu. Bugün, hakikatleri teferruatlarıyla gelecek nesillerin dikkat ve uyarısına tam olarak intikal ettirememiş olmanın elemi içindeyim.*” Fethi Okyar, *age*, s. 529.

¹¹⁷⁴ Kazım Karabekir, Milli Mücadele döneminin önemli simalarından biridir. Karabekir, İzmir suikastı davasından beri muhalifler listesinin başında yer almakla birlikte bazı konularda karşı çıkışları ile bilinmektedir. Cumhuriyetin ilanı sırasında kendisine danışılmadığı yönündeki beyanıyla başlayan gerginlikler, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın kurulması ile devam etmiştir. Kurucuları arasında yer aldığı ve genel başkanlığını da üstlendiği bu partinin kapatılmasının ardından 1927 yılının sonuna kadar aktif milletvekilliği yapmıştır. Atatürk’ün 1927 yılında CHP II. Büyük Kongresi’nde okuduğu “*Nutuk*”ta yanlış beyanatlarda bulunduğu dair bir hatıra kaleme almış; fakat yayımlanmasına izin verilmemiştir. Kılıç Ali, **Atatürk’ün Sırdaşı Kılıç Ali’nin Anıları**, Der. Hulusi Turgut, İşbankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007, ss. 305-308.

¹¹⁷⁵ “B. Fethi, General Kazım Karabekir Halk Fırkası Tarafından Mebusluğa Namzedlikleri Konulacak”, **Akşam**, 18.12.1938. Asım Us’un aktardığına göre Fethi Okyar, kendisine çok teklifler yapıldığını ve bunları reddettiğini söylemiştir. Bkz. Us, *age*, s. 338. Bu tekliflerin, Atatürk’ten boşalan Cumhurbaşkanlığı için aday olması yönünde olduğu söylenebilir.

19 Aralık 1938 tarihinde yine Akşam Gazetesi'nin haberine göre Kazım Karabekir'in adaylığı teyid edilmekle birlikte “*Eski Sinop Mebusu Rıza Nur da Halk Partisi tarafından münhal mebusluklardan birine namzed gösterilecektir*” denilmiş¹¹⁷⁶ ve “*Doktor B. Adnan'ın da bugünlerde Ankara'ya geleceği söylenmektedir*” bilgisi¹¹⁷⁷ ilave edilmiştir.¹¹⁷⁸ 5 Mart 1939 tarihinde ise Halide Edip Adivar ve Adnan Adivar, Türkiye'ye dönmüştür. Adivar çifti Türkiye'ye döndükten sonra Adnan Adivar, 10 Haziran 1939 tarihinde İsmet İnönü'nü ile Yalova'da görüşmüştür.¹¹⁷⁹

Anlaşılacağı üzere İsmet İnönü, mecliste boş olan 12 milletvekili için ismi zikredilen bu şahsiyetleri milletvekili yapmak amacıyla 31 Aralık 1938 tarihindeki ara seçimi değerlendirmek istemektedir.

Bu haberlerin basında yer aldığı tarihler, aynı zamanda Atatürk'ten boşalan parti başkanlığı görevinin İnönü'ye devri için yapılacak olan CHP Olağanüstü kurultayının düzenlenme dönemine denk gelmektedir. Bilindiği üzere kurultaylar, Cumhuriyet'in ilk gününden beri çok yoğun tartışmalara sahne olan yerlerdir. Nitekim bu dönemde kurultay üyeleri halen Atatürk döneminin sıcak hassasiyetini taşımaktadırlar. Kurultay öncesi girişilecek kapsamlı bir iade-i itibar politikası,

¹¹⁷⁶ Rıza Nur, Milli Mücadele döneminin başından itibaren Ankara'da bulunmuş, Birinci ve İkinci TBMM'de Sinop mebusluğu yapmış, Lozan görüşmelerine katılmıştır. Cumhuriyetin ilk Maarif Vekili olan Nur, 1926 yılında hastalığı gerekçesiyle Fransa'ya yerleşmiştir. Nur, 1927 yılında Atatürk'ün Nutuk'u söylemesinin ardından kendi hatıralarını kaleme almıştır. Hatıralarında, Nutuk'ta geçen kimi olayları reddetmiş, olayları yanlış ve yanlış aktarmakla Atatürk'ü ithaf etmiş ve Atatürk'e karşı şahsi hakaretlerde bulunmuştur. Rıza Nur, **Hayat ve Hatıralarım**, Cilt 2, Altındağ Yayınevi, İstanbul 1967, s. 333, 349, 370-371, 378-379, 407, 417, 482, 500, 506-507, 513, 515, 519, 531, 533, 537, 538, 539, 540, 541. 1960 yılından sonra yayınlanması için hatıralarını British Museum'a gönderdiği için 1940'lı yılların başında henüz bu görüşleri, kamuoyunca bilinmemektedir

¹¹⁷⁷ Adnan Adivar 1920 yılının başından itibaren Ankara'da bulunmuş, Birinci TBMM'de Sıhhiye ve İctimai Muavenet Vekilliği yapmıştır. 1924 yılında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurucuları arsında yer alan Adivar, bu partinin kapatılması sonrası kısa bir süre bağımsız mebus olarak kalmış olsa da 1926 yılının başlarında İngiltere'ye gitmiştir. Türkiye'de değilken İzmir suikastı girişiminden İstiklal mahkemesinde yargılanmışsa da beraat etmiştir. Halide Edip, henüz Sivas Kongresi sırasında Atatürk'le arası açılmaya başlamıştır. Adnan Adivar ve Halide Edip Adivar 1927 yılında Atatürk'ün Nutuk'una karşı The Times Gazetesi'nde makale yayınlamıştır. Bu makalelerde Halide Edip, Atatürk'ün Nutuk'unda geçen Amerikan mandasını istediği yönündeki telgrafi yalanlamamış; fakat manda düşüncesinde olmadığını bildirmiştir. Adnan Adivar ise Atatürk'ün bir diktatör rejimi kurduğunu izah etmiştir. Bilal Şimşir, **Atatürk'ün Büyük Söylevi Üzerine Belgeler**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s. 24-25, 31.

¹¹⁷⁸ “General Kazım Karabekir'in Beyanati, Eski Sinop Mebusu B. Rıza Nur da Münhal Mebusluklardan Birine Namzed Gösteriliyor”, **Akşam**, 19.12.1938.

¹¹⁷⁹ “Milli Şef Dr Adnan'ı Kabul Etti”, **Cumhuriyet**, 11.6.1939.

tepkilere neden olabileceği için bahsedilen şahısların mebus yapılarak meclise alınmaları konusunda kurultayın geçmesi beklenmiştir. Nitekim 19 Aralık 1938'de Cumhuriyet Gazetesi'nde yayınlanan bir haberde, Karabekir'in İnönü ile görüşmesinden sonra Karabekir'le görüşen bir başka kişinin aktardığına göre, General Kazım Karabekir, Dr. Rıza Nur, Hüseyin Cahit Yalçın ve Fethi Okyar'ın milletvekili yapılacağı ve “*Namzed listesinin Parti fevkalade kongresinden sonra derhal ilan edileceği*” bildirilmiştir.¹¹⁸⁰

26 Aralık 1938 tarihinde toplanan CHP Olağanüstü Kongresi'nde “*Değişmez Genel Başkan*” ve “*Milli Şef*” unvanlarını alan İnönü, kurultaya hitaben yaptığı konuşmada, iade-i itibar politikasına paralel olarak şöyle demiştir:

*“Sağlam bünyeli, yüksek istidatlı asil bir milletin siyasi hayatına istikamet vermek iddiasındayız. Geçmiş tarihin fırtınaları içinde geç ve eksik kalmış taraflarımızı, süratle tamamlamak ve ilerletmek vazifesindeyiz... (Olası bir savaş ihtimalinden söz ettikten sonra) Kaybedilmiş zamanları telafi etmeyi ve milletimizi süratle ilerletip yükseltmeyi, türlü sekteler ve manialara maruz kalmak ihtimalleri içinde başarmaya mecburuz. Partinin bütün azası, çalışkan bir vatanperver olduğu kadar milletin beraberliğini candan seven ve millet kuvvetlerinin hiçbir sebeple dağılmamasına dikkat eden bir vatanperver gibi davranmaya mecburdur. Cumhuriyet Halk Partisi'nin, bütün vatandaşları kendisinin muhabbet ve hizmet muhitinde toplamaya çalışan zihniyetini ifade etmiş oluyorum.”*¹¹⁸¹

Kurultaydan üç gün sonra, 29 Aralık 1938 tarihinde, CHP Genel Başkan Vekilliği tebliği ile yeni milletvekili adayları kamuoyuna duyurulmuştur. Bu tebliğ şu şekildedir:

“Bolu sayısları Osman Köktürk, Çankırı sayısları Ahmed Saffet Ohkay, Kayseri Sayısları Veli Yaşın, Samsun sayısları Etem Tuncel, Bursa sayısları Esad Sagay, Antalya sayısları Celal Mengilibörü, Burdur sayısları Mustafa Şeref Özkan, İzmir sayısları General Kazım İnanc, Siird sayısları İsmail Müştak Mayakon, Muğla sayısları Nuri Tuna, Ankara sayısları Kemal Atatürk, İstanbul

¹¹⁸⁰ Cumhuriyet, 19.12.1938.

¹¹⁸¹ Ulus, 27.12.1938.

saylavı Halil Etem Eldem'in ölümleri üzerine boşalan Bolu sayırlavlığına Londra Büyükelçisi Fethi Okyar, Çankırı sayırlavlığına muharrir Hüseyin Cahit Yalçın, Elazığ sayırlavlığına zirai iktisad mütehasssısı Şükrü Kasaboğlu, Kayseri sayırlavlığına eski denizyolları umum müdürü Sadeddin Serim, Samsun sayırlavlığına Amiral Fahri Engin, Bursa sayırlavlığına emekli Korgeneral Naci Tınaz, Antalya sayırlavlığına Ziraat Bankası umum müdür muavini Cezmi Erçin, Burdur sayırlavlığına Cumhurbaşkanlığı genel sekreteri Hasan Rıza Soyak, İzmir sayırlavlığına Devlet şurası reisi Reşad Mimaroglu, Siird sayırlavlığına Ziraat vekaleti müsteşarı Naki Berkmen, Muğla sayırlavlığına İktisad vekaleti deniz müsteşarı Sadullah Güney, Ankara sayırlavlığına Nafia vekaleti müsteşarı Arif Baytı, İstanbul sayırlavlığına emekli general Kazım Karabekir Genbaşkurca parti namzedi olarak onaylanmıştır. Sayın seçicilere bildirir ve ilan ederim. CHP Genel Başkan vekili, Başvekil Celal Bayar."¹¹⁸²

Görüldüğü üzere ilan edilen seçim listesinde daha önce basında haberleri çıkan Adnan Adıvar ve Rıza Nur'a yer verilmezken, Kazım Karabekir, Hüseyin Cahit Yalçın ve Fethi Okyar'a yer verilmiştir. Hasan Rıza Soyak'ın aday olarak gösterilmesi ise dikkat çekmektedir.¹¹⁸³

Ara seçimlerde milletvekili olan Hüseyin Cahit Yalçın, Fethi Okyar ve Kazım Karabekir, aynı zamanda CHP'ye de kayıt yaptırmışlardır. Bir müddet sonra, 9 Ocak 1939 tarihinde, Konya bağımsız milletvekili Ali Fuat Cebesoy ve İstanbul bağımsız milletvekili Refet Bele, CHP'ye resmen kaydolmuşlardır.¹¹⁸⁴

4 Mart 1939 tarihinde İsmet İnönü, Dolmabahçe Sarayı'nda 1.700 kişilik bir çay daveti vermiştir. Davet edilenler arasında Hüseyin Rauf Orbay'ın¹¹⁸⁵ yanı sıra

¹¹⁸² **Ulus**, 30.12.1938; **Cumhuriyet**, 30.12.1938; **Akşam**, 30.12.1938.

¹¹⁸³ Koçak, bu durumu "İnönü'nün acele ve radikal bir siyasal tasfiye hareketine girmeyi düşünmediğini göstermektedir" şeklinde yorumlamıştır. Bkz. Cemil Koçak, **age**, s. 71.

¹¹⁸⁴ Refet Bele ve Ali Fuat Cebesoy, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurucuları arasında yer almış, İzmir Suikastı sanıkları arasında bulunarak İstiklal Mahkemesi tarafından tutuklanmış, beraatlarının ardından milletvekilliğinden istifa etmiş; askerlikten emekliye ayrılmışlardır. 1935 yılı genel seçimlerinde İstanbul'dan V. Dönem milletvekilleri arasına girmiş olan Bele ve 1933 yılında yapılan ara seçimle Konya'dan IV. Dönem milletvekili olan Cebesoy, bağımsız olarak kalmışlar; Atatürk ölene kadar CHP'ye kayıt olmamışlardır. Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi**, 4. Kitap, 1. Bölüm, Bilgi Basımevi, Ankara 1999, s. 23.

¹¹⁸⁵ 1922-1923 yılları arasında bir yıldan biraz fazla Başvekillik görevinde bulunan Orbay, 1924 yılında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurucuları arasında yer almış, partinin kapatılmasından kısa

İstiklal Mahkemesi sanıklarından Ali İhsan Sabis, İzmir Suikastı sanıklarından Cemal Mersinli, Halil Mentеше ve Cafer Tayyar Eğilmez vardır.

11 Mart 1939 tarihinde Cumhuriyet gazetesinin haberine göre Rıza Tevfik Türkiye'ye dönmek için başvurmuştur.¹¹⁸⁶ Akşam Gazetesinde Rıza Tevfik'in kısa biyografisi yer almaktadır. Burada, Rıza Tevfik'in "*Sevr muahedelerini imzalayan heyeti murahasa azası meyanına girdiği*" belirtilmektedir.¹¹⁸⁷

1939 yılı Mayıs ayında yapılan milletvekilliği seçimlerinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na mensup olanlardan bir kısmının daha meclise girdikleri görülmektedir: Feridun Fikri Düşünsel Bingöl'den, (İzmir suikastından beri siyaset sahasından men edilmiş olan) Sabit Sağıroğlu Elazığ'dan (Sabit'in yeğeni Halit Sağıroğlu da Malatya'dan), Münir Hüsrev Göle Elazığ'dan (1939 yılı ana seçimle) Bunun yanı sıra İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı döneminde Hüseyin Cahit Yalçın'ın yanı sıra 1939 yılı genel seçimleri ile Abidin Daver, Muhittin Birgen, Ahmet Şükrü Esmer, Nasuhi Baydar gibi basın mensupları da milletvekili olmuşlardır. Ara seçimle, Etem İzzet Benice meclise girecektir. Yine ara seçimler Ahmet Kutsi Tecer ve Yahya Kemal Beyatlı da milletvekili olacaktır.

30 Haziran 1939 tarihinde "*Türk babadan doğdukları ve evlenme çağına girdikleri halde buldukları mahallerde evlenmelerine imkân bulunmadığı ve durumları itibarile ana vatana dönmelerine bir mahzur görülmediği*" gerekçesi ile Enver Paşa'nın çocukları ve torunlarının Türkiye'ye dönmeleri hakkında yasa çıkarılmıştır.¹¹⁸⁸ 12 Ekim 1939 tarihinde ise Damat Ferid kabinesinde Dahiliye

bir süre sonra yurtdışına çıkmıştır. Kendisi Türkiye'de değilken İzmir suikastı girişiminden İstiklal mahkemesinde yargılanmıştır. Orbay, Büyük Nutuk'tan sonra, Atatürk'ün tarihi yanlış göstererek şahsi diktatörlüğe gittiği yönünde yabancı basında beyanatta bulunmuştur. Bilal Şimşir, **age**, ss. 20-30. Orbay, 1933 yılından sonra çıkan aftan faydalanarak 5 Temmuz 1935'te Türkiye'ye dönmüştür. Rauf Orbay, **Cehennem Değirmeni**, Cilt 2, Emre Yayınları, İstanbul 1993, s. 238. Cumhuriyetin 10 uncu yıldönümü olan 1933 yılında 150'likler hariç olmak üzere Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası mensupları ile İzmir Suikastı sanıklarının yararlanması için bir af çıkarılmıştır. Bkz. Cahide Sınmaz Sönmez, "Cumhuriyetin Onuncu Yıl Kutlamaları ve 26 Ekim 1933 Tarihli Genel Af Yasası", **Atatürk Yolu**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayını, Sa. 33-34, Mayıs-Kasım 2004, s. 89-101.

¹¹⁸⁶ "Feylesof Anavatana Dönmek İstiyor", **Cumhuriyet**, 11.3.1939

¹¹⁸⁷ "Türkiye'ye Döneceği Bildirilen Rıza Tevfik", **Akşam**, 12.3.1939. Bilindiği üzere Tevfik, Sevr Anlaşması'nı imzaladığı için 150'likler listesine girmiştir.

¹¹⁸⁸ **TBMM ZC**, Dönem 6, Cilt 3, s. 411. Bu yasanın 5 Temmuz 1939'da ikinci müzakeresi yapılmış ve yasa aynen kabul edilmiştir. Bkz. **TBMM ZC**, Dönem 6, Cilt 4, s. 22.

Vekili Mehmet Ali, Paris'ten Türkiye'ye dönmüştür.¹¹⁸⁹ Zeki Velidi Togan da Türkiye'ye dönenler arasındadır.¹¹⁹⁰

Hilmi Uran, anılarında İnönü'nün iade-i itibar girişimini, şöyle değerlendirmiştir:

*“Bu zatların muvaffakatları alınarak mebusluğa getirilmeleri İnönü tarafından takip edilmeye başlayan yeni mürüvvet siyaseti olarak telakki edilebilirdi.”*¹¹⁹¹

Yakup Kadri ise şöyle demiştir:

*“Atatürk... Atatürk mü? Lakin İsmet Paşa, O'nun yakınlarında bulunanlardan, O'nun koruduğu, hoşlandığı kimselerden ortada hangi birini bırakmıştı? İsmet Paşa, Atatürk'ün çevresindekileri darmadağın etmekle kalmamış, bunlardan boşalan yerleri bir takım yeni kimselerle ve bir vakitler kendi yüzünden Atatürk'le dargın olanlarla doldurmuştu.”*¹¹⁹²

İnönü'nün hesaplaşması, kendi kişisel kırgınlıkları ve rejim üzerinde tehdit hissetmesi nedenleri ile girişilen iade-i itibar politikası, Türk İnkılâbı'nın bazı temel meselelerini tekrar gündeme getirmiş ve inkılap uygulamaları, tartışma konusu olmuştur. Bu husus, “devrim mağdurları” kavramına hareket verecektir.

3.2.3. Şeflik Sisteminin Pekiştirilmesi

6 Aralık 1938 tarihinde İnönü, halkla temas etmek amacıyla Kastamonu'ya gitmiştir. Bu geziye dair bütün ayrıntılar ve fotoğraflar basının sayfalarını süslemiştir. Bilindiği gibi, 25 Ekim 1937 yılında İsmet İnönü, Başbakan olarak Kastamonu gezisine gitmeden önce görevden alınmıştı. Nitekim basında bu hususa

¹¹⁸⁹ Cumhuriyet, 13.10.1939.

¹¹⁹⁰ Berkes, Togan'ın Atatürk'e muhalif olduğu bilinmesine rağmen üniversiteye Profesör olarak atanmasını eleştirmiştir. Togan'ın Türkiye'ye döndükten sonra yaptığı Irkçılık faaliyetlerinden ve sonrasında 1944 yılında tutuklanmasından bahseden Berkes, Togan'ın faaliyetleri hakkında şöyle demiştir: “Bu çeşit faaliyetleri yüzünden Mustafa Kemal yönetimi zamanında sınır dışı edilmiş olan adamı, O ölünce yeniden içeri alan Milli Şef, (biz bile bilirken) sanki bilmiyordu da, maşallah şimdi keşfetmişti” **Unutulan Yıllar**, s. 171, 284.

¹¹⁹¹ Hilmi Uran, **Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)**, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008, s. 293.

¹¹⁹² Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **age**, s. 143.

değinen tek kişi, Akşam Gazetesi'nden Necmeddin Sadak'tır. Sadak, “*Reisicumhur İsmet İnönü, yüksek vazifesinin emrettiği ilk iş olarak, .. müşahedelerinde noksan kalan Kastamonu 'ya gitmiştir.*”¹¹⁹³ demiştir.

16 Kasım 1938'de CHP Genel Başkan Vekili sıfatıyla Celal Bayar, Chp Kurultayı'nı 26 Aralık 1938 tarihinde toplanmak üzere davet etmiştir.¹¹⁹⁴ Kurultayın toplanma amacı, Atatürk'ün ölümü ile boşalan CHP Genel Başkanı sıfatını İnönü'ye vermek içindir. Bu kurultayda konu ile ilgili alınan karar şu şekildedir:

“Muaddel madde 2) Partinin bânisi ve ebedi başkanı Türkiye Cumhuriyeti'nin müessisi olan Kemal Atatürk'tür.

*Yeni madde 3) Partinin **değişmez genel başkanı İsmet İnönü'dür.***

Yeni madde 4) Partinin değişmez genel başkanlığı aşağıdaki üç surette inhilal edebilir:

a) Vefat

b) Vazife yapamayacak bir hastalığı sabit olması halinde

*c) İstifa”*¹¹⁹⁵

Yukarıda bahsedilen kararın Parti Genel Sekreterliği tarafından alınmasının gereği olarak bir mazbata okunmuştur. Bu mazbatada, bazı temel argümanlar ileri sürülmüştür. Mazbata şu şekildedir:

*“Cumhuriyet Halk Partisi gibi milletin kurtuluş ve ilerleyiş mücadelesinde kendisine rehberlik etmiş, cumhuriyetçilik, inkılapçılık, laiklik gibi Türk milletini mütemadiyen itibar ve refah mevkiine yükseltmekte olan prensipleri değişmez bir akide-i siyasiye olarak kabul ve ilan etmiş olan ve siyasi bir partinin dar çerçevesinden çıkararak hemen bütün vatandaşları sinesinde toplamış olan bir **partinin şefliğine intihap edilecek olan âli***

¹¹⁹³ Necmeddin Sadak, “Reisicumhurun Kastamonu Nutku”, **Akşam**, 11.12.1938. Aydemir, “bu seyahate daha eski tarihlere ait bir seyahat karar ve hazırlığının devamı ve o seyahat programının biraz geç de olsa yerine getirilmesi gibi bakmak hatalı olmaz” demektedir. Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, C 2, s. 36. Koçak, bu gezi hakkında “Kaldığı yerden işe başlamak için” yorumunu yapmaktadır. Bkz. Cemil Koçak, **age**, s. 63.

¹¹⁹⁴ **Ulus**, 17.12.1938; **Cumhuriyet**, 17.12.1938; **Akşam**, 17.12.1938.

¹¹⁹⁵ **Cumhuriyet Halk Partisi Büyük Kurultayının Fevkalade Toplantısı Tüzük Komisyonu Layihası**, 26 XII, 1938, s. 2.

*şahsiyetin “Milli Şef” vasfını da iktisab etmiş olması tabii olduğuna göre Parti Umumi Reisinin yüksek şahsiyetini her dört senede bir ve her kurultay toplantısında müzakere ve münakaşaya mevzu ittihaz etmeyip Parti Umumi Reisliğinde “değişmez” vasfını esas olarak kabul etmek, bu yüksek makamın istikrarını temin ve otoriteyi takviye bakımından milli menfaate daha uygun görülmüştür. Bu sebeplerle tüzüğün ikinci maddesi partimizi kurmuş ve cumhuriyeti tesis etmiş olan Ebedi Şef Kemal Atatürk’ün “banilik” müessislik vasıflarını tebarüz ettirmekle beraber kendilerinin partinin “Ebedi Başkanı” olduklarını ve üçüncü maddesi partimizin kurulduğundan beri fiilen başkanlığını yapan yeni rejimin bütün müesseselerini ve eserlerini kendi eliyle kuran, bütün milletçe tabii ve milli bir insiyakla **Milli Şef tanılan** ve Büyük Meclisin tam ittifakile Cumhurbaşkanlığına seçilen **Milli Şef İsmet İnönü’nün değişmez genel başkan olduğunu** tesbit ve ifade maksadiyle yazılmıştır.”¹¹⁹⁶*

Yukarıdaki metin irdelendiğinde, CHP’nin ülkenin kuruluşundaki tarihsel kökenlerine olumlu atıflar yapıldığı görülmektedir. Parti ilkelerinin, millete devamlı itibar ve refah sağladığı belirtilmektedir. Bu bakımdan rejimin ilkeleri, değişmez bir siyasi kural olarak tanımlanmaktadır. CHP’nin tek parti iktidarı olması dolayısıyla bütün vatandaşları kapsamakta olduğu belirtilmektedir. Sistemin tek parti olması dolayısıyla, yönetimde tek şef olacağı için İnönü’ye “*Milli Şef*” denmesinin doğal olduğu vurgulanmaktadır. İstikrar ve otorite sağlamak amacıyla dört senede bir toplanan kurultaylarda partinin başkanının kim olduğundan bahsetmeye gerek olmadığı için “*değişmez*” vasfının kabul edildiği söylenmektedir. Ülkeyi ve cumhuriyeti kurduğu için Atatürk’e “*Ebedi Başkan*” unvanının verildiği izah edilmekte ve son olarak İsmet İnönü’nün, kurulduğundan beri CHP’ye fiilen başkanlık yaptığını, yeni rejimin bütün müesseselerini ve eserlerini kendi eliyle kurduğunu, bütün milletçe Milli Şef olarak tanındığını belirterek Milli Şef İsmet İnönü’nün Değişmez Genel Başkan olduğu anlatılmaktadır.

Bu ifadelerden İsmet İnönü’nün, katı bir tek parti idaresi yönetimini esas alacağı anlaşılmaktadır. Değişmez Genel Başkanlık vasfını üzerine almakla birlikte mazbata gerekçesinde belirtildiği üzere, otorite ve istikrar sağlamak için, bu

¹¹⁹⁶ Cumhuriyet, 27.12.1938; Akşam, 27.12.1938; Ulus, 28.12.1938.

değişmezlik üzerinde gelecek kurultaylarda bahsedilmesinin gereksiz olacağını bahsi ile İnönü'nün hakimiyeti pekiştirilmektedir.

Nadir Nadi, anılarında konuyla ilgili önemli bir değerlendirme yapmıştır. Bahsedilen kararlar İnönü'nün “*ömür boyunca başkanlık müessesesini*” benimsediğini belirten Nadi, Atatürk'ün reddettiği bu yaklaşım ile parti teşkilatından çıkabilecek herhangi bir kişinin liderliğe özenmemesi gerektiğinin söylenmek istendiğini ifade etmiştir.¹¹⁹⁷ Ağaoğlu, Atatürk'ün kendisine böyle bir unvanın verilmesini istemediğini, en büyük sıfat olarak *Gazi*'liği kabul ettiğini söylemiş, “*Binlerce Gazi'den biriydi. İşte o kadar*” demiştir. İnönü'nün ise “*Milli Şef*” sıfatını hemen hemen zorla teklif ve kabul ettirdiğini, böylece devrinde yürütülen sert rejimin bütün sorumluluğunu da isteye isteye yüklediğini ifade etmiştir.¹¹⁹⁸

Yetkin ise, konuyla ilgili olarak bir başka önemli hususa değinmektedir. Yetkin, Şef'in değişmezliğinin aynı zamanda O'nun sorumsuzluğu olduğunu vurgulamıştır. Şef'in ne yaparsa yapsın değiştirilemeyeceğine göre eylemlerinden ve güttüğü siyasasından sorumlu tutulamayacağını ve her türlü denetim dışında kalacağını vurgulamıştır.¹¹⁹⁹ Başar ise konuyu, bir devir mukayesesi olarak ele almış, İnönü döneminde kurulan ‘*Milli Şeflik*’ rejiminin kökünün Osmanlı İmparatorluğu'ndan geldiğini söyleyerek “*İnönü'nün değişmez başkan ve Milli Şef olması, Atatürk'e ve Atatürkçülüğe karşı, Osmanlı'nın bir zaferidir*” demiştir.¹²⁰⁰

İsmet İnönü, 26 Aralık 1938 tarihinde, kurultaydan sonra yaptığı konuşmada birlik ve beraberlik sağlanmasını istemiştir:

*“Büyük Partimizin esas bünyesinde bugün aldığınız kalbi ve nizami kararlar, beni Değişmez Genel Başkan seçtiniz. Yüksek tevaccühünüzün ve samimi itimadınızın ifadesi olarak aldığım bu karardan dolayı sizlere teşekkür ederim... Sizlerden ve partinin bütün azasından birlik, beraberlik, yardım beklerim.”*¹²⁰¹

¹¹⁹⁷ Nadir Nadi, **Perde Aralığından**, s. 17.

¹¹⁹⁸ Samet Ağaoğlu, **Demokrat Partinin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru**, Baha Matbaası, İstanbul 1972, s. 118.

¹¹⁹⁹ Çetin Yetkin, **Karşı Devrim (1945-1950)**, 2. Baskı, Otopsi Yayınları, İstanbul 2003, s. 101.

¹²⁰⁰ Ahmet Hamdi Başar, **age**, C 1, s. 623, 625.

¹²⁰¹ **Ulus** 27.12.1938.

CHP'nin Olağanüstü Kurultay'ından sonra önemli gelişmeler olmuştur. Bir yandan iade-i itibar politikası ile eski küskünlerin mebus olacağına, bir yandan da tek parti rejimine yönelik, özellikle parti teşkilatında değişiklikler yapılacağına dair çeşitli haberler çıkmaya başlamıştır. Fakat, Atatürk'ten İnönü'ye geçiş sürecinde, rejimde hiçbir değişiklik olmadığı/olmayacağı yönündeki görüşlerin 1939 yılının ikinci ayından itibaren terk edildiği görülmektedir. Bu süreçte rejimle küskün kişilerin ülkeye geri döndükleri, kimilerinin meclise dahil edileceği haberleri basında takip edilmekte iken rejime has –parti devlet bütünleşmesi gibi- kimi özelliklerin değiştirileceği; kimi uygulamaların tekrar ele alınacağı –müstakil grup kurulması- haberleri de basında yer almaktadır. Bu haberler, İnönü'nün Cumhurbaşkanlığında kendine has uygulamaların var olacağını ve bunun da normal olduğu görüşünün dillenemeye başlamasına neden olmuştur. Buna dair ilk yazıyı Son Posta Gazetesi'nde Muhittin Birgen'in yazmıştır. Birgen, İsmet İnönü'nün başa geldiği günden itibaren kademe kademe kimi değişiklikler yapıldığını ve bu değişikliklerin bir devrin kapanarak yeni bir devrin açılması olduğunu söylemiş; milli birliğin bozulmaması için inkılap fikirleri ile donatılmış olan İnönü'ye tam bağlılığın gerektiğini vurgulamıştır.¹²⁰² Birgen'in yazısından üç gün sonra Burhan Belge, “*yeni şef ve yeni devlet demenin, yeni sevk ve idare demek olduğu*”nu belirtmiş; bu süreçte devlet idaresinin başındaki İnönü'ye tam bağlılık gösterilmesi gerektiğini ifade etmiştir.¹²⁰³

İsmet İnönü'nün kendisine has bir sistemin yerleşmesinin son halkası, 1939 yılında yapılan genel seçimler ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin Beşinci Büyük Kurultayı olmuştur. Yapılan genel seçimlerle İnönü'ye, tam olarak bağlı kalacak mebuslar meclise dahil edilmiştir. Kurultay'la ise, parti müfettişlikleri yeniden kurulmuş, devlet-parti bütünleşmesinde değişikliğe gidilmiş ve müstakil grup oluşturulmuştur. Nitekim mebus seçiminde, vekil tayininde, hükümet kurulmasında doğrudan belirleyici olan Milli Şef, kurultayda kabul edilen yeni tüzük gereği, yeni oluşturulan parti müfettişliklerini tayin etme ve Müstakil Grup Başkanı'nı şahsına bağlama yetkisini de üzerine almıştır.

¹²⁰² Muhittin Birgen, “Gazeteciliğimizin Geçirdiği İmtihan”, Son Posta Gazetesi, 'nden aktaran **Ulus**, 12.2.1939.

¹²⁰³ Burhan Belge, “Yeni Meclis”, **Ulus**, 15.2.1939.

Yeni Cumhurbaşkanı olarak devlet idaresine hakim olma girişimlerine genel olarak bakıldığında İsmet İnönü'nün, Milli Şef ve Değişmez Genel başkan olarak rejimin tepesinde bulunmak istediği görülmektedir. Buna ilaveten İnönü, her konuda, özellikle bürokrasiden, kendisine tam bağıllık istemiştir. Bu bağıllığı sağlamak için güvenmediği kişileri yönetimden uzaklaştırırken eski küskünleri himayesine almayı, hakimiyetini arttırmanın bir diğer yolu olarak görmüştür. Küskünlerin geçmiş meseleleri gündeme getirerek huzursuzluk yaratmalarını istememiştir. Bütün bunlara ilaveten İnönü, kimi uygulamaları kaldırarak kimilerini yeniden inşa ederek kendisine has kimi girişimlerle rejime müdahale etme gereği duymuştur.

3.3. İade-i İtibarların Rejimle Uyumu

İsmet İnönü, 1938 yılı Kasım ayında Cumhurbaşkanı olduktan kısa bir süre sonra 1923-1938 yılları arası rejimle anlaşamayarak uzaklaşmış kimi şahsiyetleri, mecliste veya partide kimi görevlere getirerek uzlaşma yolunu tutmuştur. Rejime dahil olduktan sonra büyük oranda sessiz kalan ve küskünlüklerinin nedenlerini izah etmeyen bu şahsiyetlerin 1938-1948 yılları arasındaki faaliyetlerine bakıldığında kimi önemli gelişmelerin yaşandığı görülmektedir.

Milli Mücadele devrinin önemli simalarından Kazım Karabekir'in 1938 yılı sonunda milletvekili olduktan kısa bir süre sonra basına bir beyanatu yansımıştır. Tan Gazetesi muhabiri Karabekir ile bir görüşme yapmış ve bunu 2 Nisan 1939 tarihinde yayınlayacağını duyurmuştur.¹²⁰⁴ Ertesi gün yayınlanan mülakatta Karabekir, Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren kendi mağduriyetinden bahsetmiş, kimi iddialarda bulunmuştur. Karabekir'e göre Türk basını "*modern hurafe ile*" de mücadele etmelidir. Modern hurafeyi nitelerken Milli Mücadele dönemi ve sonrasında kendisi hakkında basında kaleme alınan yazıları işaret eden Karabekir, "*15 sene menküp vaziyette*" kaldığını dile getirmiştir. Kendisi gibi bazı "*vatan evladlarının*" "*bu on beş sene içinde*" "*bir kenarda nasıl unutuldukları*"nın kimsenin gözünden kaçmadığını vurgulamıştır. Bu vatan evlatlarına "*türlü isnadlar*" yapıldığını ifade etmiş; bu kişilerin "*dipdiri mezara gömülmek*" istendiğini

¹²⁰⁴ Tan, 2.4.1939.

söylemiştir. Atatürk'ün 1927 yılında CHP II Büyük Kurultayı'nda okuduğu *Nutuk*'a değinen Karabekir, bu eserde "*haksızlıklar ve yanlışlıklar*" bulunduğunu dile getirmiştir.¹²⁰⁵

Tan Gazetesi, mülakatın devamını ertesi gün yayınlacağını belirtmiş olmasına rağmen 20-25 kadar üniversite talebesinin matbaaya gelerek Karabekir'in mülakatının devamının neşredilmemesini istemeleri üzerine yayını kestiklerini duyurmuştur. Gazetenin belirttiğine göre, matbaaya gelen gençler, "*Atatürk'ün hatırası kalplerimizde çok canlı bulunduğu bir anda ve gözlerimizin yaşı daha henüz kurumamışken bu şekilde yazıların neşrini çirkin buluyor ve kabul etmiyoruz. Biz Kemalist rejimin gençleriyiz ve kurtarıcımızın hatırasına hürmet edilmesini istiyoruz*" demişlerdir. Buna ilaven gazete, Karabekir'in düşünceleri ile aynı fikirde olmadığını; sadece habercilik yaptığını açıklama gereği duymuştur.¹²⁰⁶

Karabekir'in mülakatı yayınlandıktan sonra CHP Parti Grubu olağanüstü toplanmıştır. Parti Grubu'nun suali üzerine Karabekir, "*Atatürk'e herkesten çok ve azami derecede saygı ve sevgi hisleri ile bağlı bulunduğunu, Atatürk'e dil uzatmayı aklından geçirmedini; yalnız bazı hakikatleri ifade etmek arzusu ile bu beyanati yaptığını*" söylemiştir.¹²⁰⁷ Parti Grubu, Karabekir'in konuyla ilgili izahatını yeterli bulmuş ve büyütülecek bir mesele olmadığına karar vermiştir.

Karabekir'in mülakatı konusu, basında kimi yazarlarca da ele alınmıştır. Zekeriya Sertel, İnönü'nün oluşturmaya çalıştığı birlik havasını Karabekir'in bozmak istediğini, kendini öne atarak "*Milli kahraman havası*" yaratmaya çalıştığını söylemiştir. Karabekir'in rejime dahil olduktan sonra asıl gayesinin ne olduğunu anlamak için Tan Gazetesi'nin böyle bir mülakat yaptığını ileri süren Sertel, böylece bazı hakikatlerin ortaya çıktığını ifade etmiştir. Sertel'e göre Atatürk'e ve Atatürk'ün herhangi bir eserine dil uzatılmasına milletin tahammülü olmadığı, gençlerin inkılabın bekçisi halinde hazır bekledikleri, bu "*ufak tecrübe ile*" anlaşmıştır. Karabekir dahi, karşılaştığı bu tepki nedeniyle yanlış yolda gittiğini anlamış ve Parti Grubu'nda Atatürk'e bağlılığını ifade etmiştir. Bu mülakat ile rejimin, şahsi kin ve

¹²⁰⁵ "General Kazım Karabekir'le Mülakat", **Tan**, 3.4.1939.

¹²⁰⁶ "Türk Gençliğinin Vakur Hassasiyeti Takdire Şayandır", **Tan**, 4.4.1939.

¹²⁰⁷ "Parti Grubu Toplantısında General K. Karabekir Atatürk'e Sevgi ve Hürmetini Anlattı", **Tan**, 5.4.1939.

ihtiraslara müsamaha göstermeyeceği anlaşılmıştır.¹²⁰⁸ Sertel, ertesi gün yazdığı makalede, Karabekir mülakatının gençliği harekete geçirdiğini; bu nedenle “birlik havasını bozan bir falsolu ses”in susturulduğunu ve Karabekir tarzında beyanat veya faaliyetlerde bulunacakların ise “derslerini almış” olduklarını ifade etmiştir.¹²⁰⁹

4 Nisan 1939 tarihinde Cumhuriyet gazetesi, “Kara Ruhlara Gençliğin İhtarı” başlığı ile Karabekir’in mülakatına karşı Türk gençliğinin sözlerini bildiri biçiminde veren bir haber yayınlamıştır.¹²¹⁰ Nasuhi Baydar, Atatürk’ün henüz “ebedi yatağına girmediğini”, Atatürk’ü sevenlerin henüz “gözyaşlarının dinmediğini” belirtmiş ve şöyle sormuştur:

“Bu yaraya zehirli tırnaklarını vermek isteyenler kim? Öksüz milletvekillerinin Atatürk’süz ilk meclisi kurdukları günde, bu gazetenin sayfelerinde yer bulan o hezeyanlar ne? Atatürk’ün yarattığı rejimin ve partinin bütün şartlarını, gelmiş gelecek bütün mesuliyetlerini üstüne almış olanların ağzında, gene bizzat kendi kendilerini ithamdan başka bir şey olmayan bu seslerin hikmeti ne ola?”¹²¹¹

Nadir Nadi, Karabekir’in kendisini “üstün şahsiyet” olarak göstermeye çalıştığını; fakat “gülünç” duruma düştüğünü belirtmiş, “kendini cemiyete zorla kabul ettirmeye” çalışan bir ruh halinde olduğunu ifade etmiştir. Modern tıbbın “Ben Delisi” olarak tarif ettiği bu durumun bir hastalık olduğunu ileri sürmüştür. “Bunları vaktinde teşhis ve layık oldukları yerlerde tecrid etmek de cemiyetin selameti bakımından ihmal edilmeyecek bir vazifedir” diyen Nadi, Karabekir’in halihazırdaki vazifesine (milletvekilliği) son verilmesi gerektiğini söylemiştir.¹²¹²

Peyami Safa, Karabekir mülakatı olayında Tan Gazetesi’nin de suçlu olduğunu ve cezalandırılması gerektiğini öne sürmüştür.¹²¹³ Atatürk’ün sağlığında suikast teşebbüslerinin cezalandırıldığını belirten Safa, şöyle sormuştur:

¹²⁰⁸ M. Zekeriya Sertel, “Son Hadise Hakkında Son Söz”, **Tan**, 5.4.1939.

¹²⁰⁹ M. Zekeriya Sertel, “Bu Ders Onlara Yetişir”, **Tan**, 6.4.1939.

¹²¹⁰ “Kara Ruhlulara Gençliğin İhtarı”, **Cumhuriyet**, 4.4.1939.

¹²¹¹ Nasuhi Baydar, “Çirkin Bir Beyanat”, **Cumhuriyet**, 4.4.1939.

¹²¹² Nadir Nadi, “Üstün Adam ve Ben Delisi”, **Cumhuriyet**, 5.4.1939.

¹²¹³ Peyami Safa, “Bir Adam ve Bir Gazete”, **Cumhuriyet**, 5.4.1939.

“O’nun mukaddes hatırasına karşı hazırlanan son suikast muhakemesiz ve cezasız mı kalacak?”¹²¹⁴

Yunus Nadi ise Atatürk’ün ölümünün ardından bu tarz meselelerin gündeme getirilmesinin ahlaki olmadığını; Atatürk’süz olan ilk mecliste milletvekilliği yapan birinin bu tarz konuşmaması gerektiğini ifade etmiştir.¹²¹⁵

Bir çok basın mensubu Karabekir’in mülakatına dair tepkilerini, olayın sıcaklığı ile dile getirmişlerdir. Değerlendirmeler, Karabekir’in kendisini ön plana çıkarmak isteyen bir tavır sergilediği ve Atatürk’ün şahsi münakaşalara alet edilmemesi gerektiği yönündedir.¹²¹⁶ Bu yazılar içerisinde Ahmet Ağaoğlu’nun makalesinin ayrı bir önemi vardır. Ağaoğlu da Atatürk ile şahsi bir münakaşa yaşamış olmasına rağmen Karabekir mülakatı sonrası kaleme aldığı yazıda, düşüncelerini şu şekilde dile getirmiştir:

*“O büyük, kendi hududu içine sığmayan şahsiyetten, onunla temas edenlerden hangi biri çekmemiştir? Kimdi ki onun çevresinde bulunmuş olsun ve mütemadiyen taşan o yanardağdan kendine bir alev, bir ateş parçası isabet etmemiş olsun... **General ne yapıyor? Bir ölünün üzerine yükleniyor ve hangi ölünün!? Bu memleketi kurtarmış, bana, sana ve bu memleketin bütün evlatlarına bir vatan temin eylemiş birisinin cesedi üzerinde!! Evet! Yanardağ gibi mütemadiyen kaynayan ve taşan o insan her şeyi önünde silip süpüren bu taşkınlıkları esnasında ötekine, berikine ve bazen pek değerlilerimize dokunuyor, hatta silip süpürüyordu. Fakat nihayetünnihaye bütün bunlar hususi, şahsi, ferdi ve aynı zamanda da daima muvakkat ve geçici hadiselerdi. Kıymet bilen, vefakâr ve nimetşinas bir muhitte, bu hususi ve şahsi hadiseler, o muhteşem ve muazzam kurtuluş ve yapma ameliyesi önünde unutulup gitmelidir... **Sonra General Kazım Karabekir çıkışını ne zaman*****

¹²¹⁴ Peyami Safa, “Atatürk Yaşıyor”, **Cumhuriyet**, 7.4.1939.

¹²¹⁵ Yunus Nadi, “Hadisenin Ahlaki Cephesi”, **Cumhuriyet**, 7.4.1939.

¹²¹⁶ Refik Ahmet Sevengil, “Atatürk Münakaşasının Üstündedir”, **Vakit**, 5.4.1939; Muhittin Birgen, “Benlik Hastalığı”, **Son Posta**, 5.4.1939; Burhan Cahit, “Hurafe Değil, Timsal”, **Son Posta**, 5.4.1939; Etem İzzet Benice, “Kazım Karabekir’in Bir Hata ve Tamiri”, **Son Telgraf**, 5.4.1939; Şevket Bilgin, “Türk Milleti Şeflerini Seçmekte Daima Büyük İsabet Göstermiştir”, **Yeni Asır**, 5.4.1939; Nüzhet Çançar, “En Büyük Hakikat”, **Anadolu**, 5.4.1939; Suad Derviş, “Türk Milleti Münasebetsizliğin Her Türüsünden İkraha Duyar”, **Haber**, 6.4.1939’dan. **Ayın Tarihi**, sa: 65, s. 330-338.

yapıyor, biliyor musunuz? Atatürk'ün kurduğu Halk Fırkası'na delalet ettikten, onun programına, altı okuna sadık kalmaya yemin ederek, fırka sayesinde mebus olduktan sonra!? Ben böyle bir hareketi bir generale yakıştıramam. Bu herhangi, hatta iptidai ahlak kaidesinden uzak ve bu memleketin gençliği için pek fena bir seciye örneği misalidir. İşte bunun içindir ki ben, Halk Fırkası'na mebus namzedi seçerken pek ihtiyatlı olmayı tavsiye etmek cüretini kendimde gördüm. Allah verse de pişmanlık bununla kalsa!”¹²¹⁷

Karabekir'in mülakatı ve sonrasında yaşananlar hakkında dikkati çeken bazı hususlar vardır. Mülakat sonrası Karabekir, CHP Parti Grubu'na çağrılmış ve kendisinden izahat alınmıştır. Konuyla ilgili Parti Grubu'nun basına yansıyan tebliğinde Karabekir'in “bazı hakikatleri ifade etmek arzusu ile” beyanda bulunduğu yazılmıştır. Anlaşılacağı üzere Grup toplantısında Karabekir, her ne kadar Atatürk'e bağlı olduğunu bildirmişse de aynı zamanda gerçekleri ifade ettiğini de dile getirmiştir. Bir diğer husus, konunun bir an önce kapatılması isteğinin açıklıkla gözlenmesidir. Mülakatın yayınlandığı 3 Nisan 1939 tarihinin ertesi günü neredeyse bütün gazeteler tepkisini dile getirmişken Parti Grubu'nun tebliğinden sonra –bir-iki makale dışında- neredeyse hiçbir şey yazılmamıştır. Dikkati çeken başka bir husus, CHP'nin resmi yayın organı niteliğindeki Ulus Gazetesi'nin olaya tepkisiz kalmasıdır. Ulus Gazetesi, Karabekir mülakatı meselesine neredeyse hiç değinmemiştir. Son olarak, konuyla ilgili hiçbir cezai işlemin yapılmamış olduğu görülmektedir. Ne Karabekir'e ne de mülakatı yayınlayan Tan Gazetesi'ne hiçbir ceza verilmemiştir. Dönem içerisinde iç politikaya dair bir karikatür veya dış politikaya dair bir sinema repliğini yayınladığı gerekçesi ile kapatılma cezası ile karşılaşan yayın organlarının varlığı, Atatürk'ün şahsına ve mirasına yönelik bu mülakat sonrası, cezalandırmanın neden yapılmadığı sorusunu akla getirmektedir.

Karabekir'de, kendisine yeterli önemin verilmediği düşüncesi hakimdir. Nitekim tüm dönem boyunca mülakatta iddia ettiği meseleler üzerinde ısrar ettiği de gözlenmektedir. Olayın üzerinden bir yıl kadar süre geçtikten sonra Karabekir,

¹²¹⁷ Ahmet Ağaoğlu, “Karabekir Çıkışını Ne Zaman Yapıyor?”, İkdam, 5.4.1939'dan **Aynı Tarihi**, sa: 65, s. 332.

benzer biçimde, konuyu mecliste de dile getirmiştir. 24 Nisan 1940 tarihinde, Basın Kanunu'nun 35. maddesine dair tartışmalarda söz alan Karabekir, Atatürk'ün ismini vermeden aynı iddialarını yinelemiştir. Karabekir, Türk basınında vesikalara dayanmadan milli hisleri rencide eden makalelerin yer aldığını belirtmiş; İstiklal Harbi hakkında yazan kimi makalelerde dahi “*yapılan nakiller ve tasvirler arasında uçurumlar*” olduğunu ifade etmiştir.¹²¹⁸ 3 Nisan 1942 tarihinde Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel'in girişimi ile oluşturulması düşünülen “*İnkılap Tarihi Enstitüsü*”nün meclis görüşmelerinde söz almış, bir başka vesile ile görüşlerini tekrar dile getirmiştir. Karabekir, İstiklal Harbi içerisinde bulunan, bilhassa mesuliyet sahibi olan şahsiyetlerinin hatıralarının neşredilmesini önermiştir. Karabekir, “*hadiselerin üstlerini örten örtüleri kaldırarak, hatta en ince tozlarını silerek*” tarihi olayları, yeni nesillerin önüne koymak gerekliliğinden bahsetmiştir.¹²¹⁹ 27 Mart 1945 tarihinde de Milli Eğitim Bakanlığı, Bakan Odası'nda Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel, Prof. Dr. Enver Ziya Karal ve Kazım Karabekir, Cumhuriyet tarihi hakkında tartışmışlardır. Konu, Karal tarafından yazılan Cumhuriyet Tarihi kitabının hangi kaynaklara dayanarak yazıldığı sorusuyla başlamıştır. Karal, kaynak olarak Atatürk'ün Nutku, Tarih IV kitabı, Genelkurmay Harp Tarihi Encümeni Neşriyatı, gazete koleksiyonları ve İnkılap Tarihi Enstitüsü'ne gelen kimi vesikalardan faydalandığını söyleyince Karabekir, “*Elimdeki mevcut vesikalarla bunların benzerleri neşredilmedikçe Türk İnkılap Tarihi doğru dürüst yazılamaz... Nutuk çok yanlış ve tarafgiranedir. Nutuk'ta daha ziyade teferruat üzerinde durulmuş ve esaslar kamilen ihmal edilmiştir. Benim yakılan kitabımın içinde biri de Nutuk'un hata ve sevap cetveli adını taşımaktaydı. Bunda Nutuk'un yanlışları bir bir gösterilmektedir*” demiştir.¹²²⁰

Karabekir, meclis görüşmelerinde genellikle ahlak konularında öneriler sunmuş¹²²¹, en uzun konuşmasını 17 Nisan 1940 tarihinde, köylü-kentli ayırımına

¹²¹⁸ TBMM ZC, Dönem 6, Cilt 10, s. 133.

¹²¹⁹ TBMM ZC, Dönem 6, Cilt 24, s. 73.

¹²²⁰ Uğur Mumcu, **Kazım Karabekir Anlatıyor**, 5. Baskı, Tekin Yayınevi, İstanbul 1993, ss. 161-163.

¹²²¹ Avrupa'ya giden öğrencilerin döndüklerinde “*sıkı bir muayeneden geçirilerek ilim ve karakterlerinde düşüklük olanları*” cezalandırma fikri ile bu kişilerin yabancı bir kadınla değil de bir Türk kıızı ile evlenmeye mecbur edilmeleri hakkındaki görüşü için bkz. TBMM ZC, Dönem 6, Cilt 2, s. 154. Maarif Vekili'ne “*Katillerin önünü alabilmek için*” ahlaki ne gibi tedbirler düşündükleri

neden olacağı öngörüsü ile Köy Enstitüleri'nin kurulmasına muhalefetine yapmıştır. 1946 yılında Demokrat Parti'nin Fevzi Çakmak'a yakınlaşmasının doğurduğu politik gündemde Cumhuriyet Halk Partisi tarafından daha da gözde hale gelmiş; 1946 yılı genel seçimlerinden sonra kurulan mecliste, 5 Ağustos 1946 tarihinde, Meclis Başkanlığı görevine getirilmiştir.

Milli Mücadele döneminin bir diğer önemli simalarından Rauf Orbay'ın CHP milletvekilliğine adaylığı bir “ön koşul” içermiştir. Orbay anılarında, Dolmabahçe Sarayı'nda verilen, 4 Mart 1939 tarihindeki çay ziyafeti esnasında, İsmet İnönü'nün kendisine “*Beraber çalışalım*” dediğini, kendisinin de İstiklal Mahkemesi'nin hakkında verilen karar değiştirilmedikçe, beraber çalışmanın mümkün olmadığını belirttiğini söylemektedir.¹²²² Orbay'ın öne sürdüğü koşulun ortadan kaldırılması amacıyla, Refik Saydam hükümeti tarafından İstiklal Mahkemeleri hakkında bir beyanname yayınlanmıştır. 21 Ekim 1939 tarihinde Kastamonulu ikinci seçmenlere hitaben Anadolu Ajansı aracılığı ile yayınlanan beyanname şu şekildedir:

*“Rauf Orbay'ın hakkında evvelce İzmir İstiklal mahkemesi tarafından verilmiş olan mahkumiyet kararının ref'i için vaki müracaatı üzerine yapılmış olan hukuki tetkikte araya girmiş olan umumi af kanunları, isnat olunan fiili bertaraf ettiği gibi mahkemenin iadesini de gayrimümkün kılmış ve **mahkeme iade edilebilse idi beraatın muhakkak olacağı kanaatine varılmış olduğu** görülmüştür.”¹²²³*

Bu beyanname ile Atatürk dönemi uygulamalarından olan İstiklal Mahkemesi'nin sadece Rauf Orbay hakkında vermiş olduğu kararın değil; aynı zamanda mahkemenin şu ana kadar verdiği tüm kararların da şüpheli olduğu ilan edilmiştir.¹²²⁴ Nitekim Barutçu, beyanname hakkında şöyle demektedir:

sorusu için bkz. **TBMM ZC**, Dönem 6, Cilt 3, s. 90. Beden terbiyesi ile ilgili bütçe görüşmelerinde spor yapmanın amacını “ölümle pençeleşmek, vatanın istiklâli için ölüme koşmak” biçiminde ele alması ile ilgili bkz. **TBMM ZC**, Dönem 6, Cilt 12, ss. 10-11.

¹²²² Rauf Orbay, **Cehennem Değirmeni**, Cilt 2, s. 249.

¹²²³ **Aynı Tarihi**, sa 72, s. 15-16. Orbay, Refik Saydam imzası ile yayınlanan beyannameden ise haberi olmadığını, bir “*oldu-bitti*” karşısında bırakıldığını ifade etmektedir. Rauf Orbay, **Cehennem Değirmeni**, Cilt 2, s. 250.

¹²²⁴ Koçak, yayınlanan beyannameyi şu şekilde ifade etmektedir: “*Bir döneme damgasını vuran İstiklal Mahkemelerinin kararlarını oldukça şüpheli kılyordu*” Cemil Koçak, **age**, s. 237.

“Bu beyanname etrafında tefsirler yürütülmüştür. İstiklal mahkemelerinin mahkumiyet kararlarının kanuni delillerden mahrumiyet vasfını veren **bu hükümle yalnız Rauf Bey beraat ettirilmiyordu**. Böyle bir hükme raptedilen kanaati, İstiklal Mahkemesi’nin kararlarına karşı bir darbe telakki ederek tenkit edenler vardı. Meclis reis vekillerinden biri de bu namzetliğin emri vaki şeklinde ilan edildiğini söylüyordu”¹²²⁵

Rauf Orbay, beyannamenin yayınlanmasının ardından milletvekilliğini kabul etmiş; dönem boyunca da sessizliğini pek bozmamıştır. Yalnız, Türkiye’de demokrasiye geçilmesi meselelerinin tartışmaları esnasında, Vatan Gazetesi’ne bir demeç vererek ikili hükümet şeklini önermiştir. Orbay, bu fikrini 1923 yılında zaten dile getirdiğini beyan etmiş ve “fikirlerimi yirmi üç yıl evvel söylemiştim. O zamandan beri değişmemiştir” demiştir.¹²²⁶

Milli Mücadele döneminin bir diğer siması olan Halide Edip Adivar ve Adnan Adivar, 5 Mart 1939 tarihinde Türkiye’ye dönmüşlerdir. Halide Edip, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi’ne Profesör olarak tayin edilmiş; Adnan Adivar ise, Milli Eğitim Bakanlığı’nda görevlendirilerek İslam Ansiklopedisi Yazı Kurulu Başkanlığı görevine getirilmiştir. Halide Edip, Akşam Gazetesi’nde kültür-edebiyat bahsine yönelik yazılar yazmıştır. Harp yıllarında ordunun iâşe sorunu nedeniyle bakımsız kaldığı, bu nedenle kadınların orduya ellerinden gelenleri yaparak yollaması hususunda konferanslar vermiştir. Türkçülük akımının şiddetlendiği tarihlerde de “Edebiyat ve mimaride kuvvetli eser yaratmak için her şeyden evvel Türk eserleri karşısında vecd duymalıyız” demiştir.¹²²⁷ CHP tarafından düzenlenen “Sanat Mükafatı” adlı müsabakada “Sinekli Bakkal” romanı ile ödül kazanmıştır.¹²²⁸ Belirlenen 2.500 lira tutar, Halide Edip’e CHP tarafından takdim edilmiştir.

Hüseyin Cahit Yalçın’ın, 1939 yılında milletvekili seçilmesinden çok partili hayata geçiş dönemine kadar muhalif bir tavrına ya da geçmiş meselelere dair bir beyanatına rastlamamaktayız. Yalçın, 1938 yılına kadar geçen sürede bütün itibar ve prestijinin kaybolması nedeniyle yaşadığı kırgınlıkları mevzu bahis etmek

¹²²⁵ Faik Ahmet Barutçu, **Siyasi Hatıralar**, ss. 268-269.

¹²²⁶ **Vatan**, 3.8.1945.

¹²²⁷ “Prof. H. Edip’in Bir Konferansı”, **Tan**, 20.4.1942.

¹²²⁸ **Ulus**, 23.2.1942; **Vatan**, 23.2.1942; **Tan**, 23.2.1942.

istememektedir. Fakat 1946 yılının Temmuz ayında Yeni Sabah Gazetesi'nin Atatürk'ün Büyük Nutuk'ta Yalçın hakkında yazdıklarını içeren bir makalesi üzerine cevap verme gereği duymuştur. Çok partili hayata geçişle birlikte tek partili kalmanın olumsuz değerlendirildiği bu dönem yazılarına paralel olarak Yalçın, geçmiş dönemden bahsederken kendisinin Atatürk karşıtı olmadığını; fakat tek parti rejiminin aleyhinde bulunduğunu belirtmiştir. Atatürk'ü memleketin yetiştirdiği en büyük inkılapçı olarak tasvir etmiş, O'nun vefatından sonra şahsi meseleleri bir tarafa bırakmak gerekliliği duyduğunu ifade etmiştir. İnönü'nün Cumhurbaşkanı olmasıyla Türk rejiminin hürriyet ve demokrasiye doğru meyletmeye başladığını, muhalif oldukları için bir köşeye atılmış kişilerden İnönü'nün yararlanmak istediğini belirten Yalçın, İnönü'nün bu girişimlerini Cumhuriyet Halk Partisi prensiplerinin yeniden hayat bulması olarak değerlendirmiştir. Parti ideolojisinin, çok partili hayata geçişle birlikte, diktatörlükten uzaklaşarak kendisinin de önceden beri istediği bir hal aldığını söyleyen Yalçın, şöyle demiştir:

*“Bugün müdafaa ettiğim prensipler 1340'ta Atatürk zamanındaki prensiplerime aykırı mıdır? **Değişen ben değilim, partidir.** Parti doğru yola geldikten sonra onun ne kusuru kalır?”¹²²⁹*

Rıza Nur, 19 Aralık 1939 tarihinde Mısır'dan Ankara'ya dönmüş;¹²³⁰ dönem boyunca kültür bahislerine yönelik olarak faaliyet göstermiştir. 1942 yılında yazar kadrosunda Nihal Atsız, Necdet Sancar, Hüseyin Namık Orkun'un da bulunduğu ve “İlmi, Edebi, Türkçü” olarak vasıflandırdığı “Tanrıdağ” isiminde bir dergi çıkarmıştır.

Zeki Velidi Togan da, Atatürk'ün ölümünün ardından Türkiye'ye dönenler arasındadır. Togan, İstanbul Üniversitesi, Umumi Türk Tarihi kürsüsüne Profesör olarak atanmıştır. Dönem boyunca Türkçü yayın ve faaliyetlerde bulunmuş; 1944 yılı Irkçılık-Turancılık Davası sanıkları arasında yer almıştır.

Rıza Tefvik Bölükbaşı, 23 Haziran 1943 tarihinde Türkiye'ye dönmüştür.¹²³¹

¹²²⁹ Hüseyin Cahit Yalçın, “Efkarı Umumiye Karşısında Bir Hesaplaşma”, Tanin, 7.7.1946; **Ayın Tarihi**, Sa: 152, s. 31-37.

¹²³⁰ **Akşam**, 19.12.1939.

¹²³¹ **Cumhuriyet**, 24.6.1943.

Bunların yanı sıra İsmet İnönü'nün iade-i itibar politikasının bir yansıması olarak ele alınabilecek bir haber 1941 yılının başlarında basında yer almıştır. 5 Şubat 1941 tarihinde Vatan Gazetesi'nin bir haberine göre, eski Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na mensup olan ve 150'likler listesinde yer alan Miralay Sadık, Türkiye'ye dönmüş ve kısa bir süre sonra vefat etmiştir.¹²³² Vatan Gazetesi'nin muhabiri, Miralay Sadık'ın yakınlarıyla görüşme yapmış ve Romanya vapuru ile İstanbul'a geldikten sonra fenalaşarak Haydarpaşa Numune hastanesinde vefat etmiş olduğunu öğrenmiştir. Gazeteye açıklamalarda bulunan Sadık'ın kızı, öldüğünde 82 yaşında olan Miralay Sadık'ın kendisini yüzellilik saymadığını, Atatürk döneminde çıkartılan Umumi Af'ı kabul etmeyerek yurda dönmediğini ifade etmiştir.¹²³³ Sadık'ın kızı, İsmet İnönü'nün "*En yüksek mahkeme milletin vicdanıdır. Vatana geliniz, hatıralarınızı neşrediniz. Eğer milleti ikna etmeye muvaffak olursanız, efkarı umumiye, hakkınızdaki hüküm ve kanaati tashih eder*" sözü üzerine babasının yurda dönmeye karar verdiğini söylemiştir.¹²³⁴ İki gün sonra Vatan Gazetesi, "*Eski Bir İttihatçı*" imzası ile bir yazı neşretmiştir. Bu yazıda ismini vermek istemeyen İttihat ve Terakki mensubu bir kişi, Miralay Sadık'ın hatıralarının yayınlanması gerektiğini dile getirmiştir. Yüzellilikler'in Umumi Af'tan yararlanarak memlekete dönmemelerini, kendilerine isnad edilmiş olan "*Vatan Hainliği*" damgasından kurtulmaya kıymet vermemeleri olarak değerlendirmiştir.¹²³⁵

3.4. Atatürk Mirası

3.4.1. Anıtkabir Meselesi

11 Kasım 1938 günü yeni Cumhurbaşkanlığı seçimi dolayısıyla söz alan Başvekil Celal Bayar, Atatürk'ün vefat ettiği haberini verdikten sonra yeni Cumhurbaşkanı seçimine gidilmesi hakkında şöyle demiştir: "*Bugün burada bunun için çok söz söylemek imkânı, Teşkilâtı Esasiye kanununun bize emrettiği bir vazife dolayısıyla yoktur. Bunun başka bir güne talikına müsaadenizi rica ederim. Teşkilâtı*

¹²³² "Dün Akşam Öldü", **Vatan**, 5.2.1941.

¹²³³ "Merhum Albay Sadık Yurda Neden Geç Döndü", **Vatan**, 6.2.1941.

¹²³⁴ "İsmet İnönü'nün Gösterdikleri Büyüklük", **Vatan**, 7.2.1941.

¹²³⁵ "Eski İttihatçı Görüşüyle Miralay Sadık'ın Siyasi Hayatı", **Vatan**, 9.2.1941.

Esasiyenin emrettiği vazifeyi ifa etmek, o da bizim için büyük bir vecibedir.”¹²³⁶ Meclis, yeni Cumhurbaşkanı seçmeden önce, “çok aziz ve büyük ölünün hatırasını tebciyen ayakta, beş dakika sükût ile” “hıçkırıklar ve ağlamalarla” anmıştır.

Atatürk’ün cenaze merasim töreni için Meclis tarafından Hariciye Vekaleti Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu başkanlığında bir komisyon oluşturulmuştur. Atatürk’ün 21 Kasım 1938 tarihinde yapılacak cenaze töreni programını hazırlamakla meşgul olan komisyon, 13 Kasım 1938 tarihinde Atatürk’e “*lâyük bir Anıt-Kabir yapılıncaya kadar*” cenazesinin Etnoğrafya Müzesi’nde kalacağını duyurmuştur.¹²³⁷

14 Kasım 1938 tarihinde Atatürk’ün hatırasına dair Meclis’te yapılan konuşmalar esnasında söz alan Yozgat mebusu Sırrı İçöz, Atatürk’ün mezarının Ankara’da herkesin görebileceği yüksek bir yere yapılmasını ve makamının bütün vilayetlerden alınacak topraklarla örtülmesini teklif etmiştir. Bu işin, “*daha şümüllü olarak*” yerine getirileceğinin belirtilmesi üzerine İçöz, teklifini geri çekmiştir.¹²³⁸ 29 Kasım 1938 tarihinde CHP Meclis Grubu’nda Anıtkabir yaptırılması için oluşturulan komisyon raporu onaya sunulmuştur.¹²³⁹

16 Aralık 1938 tarihinde Anıtkabir yapımı için verilen rapor ve projeleri tetkik etmek amacıyla Başbakanlık Müsteşarı Kemal Gedeleş reisliğinde bir tali komisyon toplanmıştır. Basına verilen haberden anlaşıldığına göre, “*Ankara imar planını hazırlamış olan Mimar Profesör Yansen ile şehrimizdeki birçok binaların plan ve projelerini hazırlamış olan Viyanalı Mimar Holzmeister de Atatürk’ün Anıt-Kabri için birer proje hazırlamış*”tır.¹²⁴⁰

6 Ocak 1939 tarihinde, Anıtkabir’in yapılması için CHP Parti Grubu’nun oluşturduğu 15 kişilik tetkik komisyonu, uygun olan mevkileri incelemişlerdir. Buna göre Çankaya Köşkü’nün sağ ve sol tarafındaki tepeler ile köşkün arkasına isabet eden saha, inceleme altında tutulmuştur.¹²⁴¹ 17 Ocak 1939 tarihinde CHP Parti

¹²³⁶ TBMM ZC, Dönem 5, Cilt 7, s. 16.

¹²³⁷ Ulus, 14.11.1938,

¹²³⁸ TBMM ZC, Dönem 5, Cilt 7, s. 41.

¹²³⁹ Cumhuriyet, 30.11.1938.

¹²⁴⁰ Ulus, 16.12.1938

¹²⁴¹ Cumhuriyet, 7.1.1939

Grubu, Anıtkabir'in nereye yapılacağı konusunu tartışmış; Eski TBMM Binası'nın bulunduğu bölge ve Ankara Kalesi'nin olduğu mevki reddedilerek en uygun yerin Rasattepe olduğuna karar verilmiştir.¹²⁴²

Atatürk'ün ölümünün üzerinden altı buçuk ay kadar geçtikten sonra, meclisin 22 Mayıs 1939 tarihindeki bütçe görüşmeleri esnasında söz alan Refik İnce, Atatürk'ün artık defnedilmesi gerektiğini eleştirisel bir dille ifade etmiştir:

*“En büyüğümüz ve Ebedî Şefimiz Atatürk'ün artık olduğu yerde uzunca müddet kaldığını ifade etmemize müsaadelerini rica ederim. Bize vedia olan bu zatın bir gün evvel yerlerine kaldırılması ricalarımın sonudur.”*¹²⁴³

Ertesi gün İnce'nin ricasına cevap veren Başvekil Refik Saydam, çalışmaların devam ettiğini söylemiş, “Atatürk'ün büyük ruhları ve maneviyetile ve büyük Türk milletinin şerefle mütenasip bir proje kaç mal olacaksa” belirlenip meclise bir kanunla gelineceğini ifade etmiştir.¹²⁴⁴

Uzunca bir müddet basına bir haber verilmemiş; ancak Atatürk'ün ölümünün birinci yıldönümünde konu, tekrar gündeme gelmiştir. Atatürk'ün ölüm yıldönümünün arifesinde Anıtkabir yapımı için beynelmilel bir müsabaka açılacağı duyurulmuştur.¹²⁴⁵ 21 Kasım 1939 tarihinde yapılan CHP Meclis Grup toplantısında konu tekrar ele alınmıştır. Refik Saydam yapılacak Anıtkabir arsasının bir çok şahıstan ayrı ayrı satın alındığını, şu ana kadar 287.212 metrelik arazi alınmasına rağmen halen bazı sahalara mahkemede olduğunu bildirmiştir. Anıtkabirin mimari şekli için ise uluslararası bir yarışma açılmasının uygun olduğu ve bununla meşgul olduğunu izah etmiştir.¹²⁴⁶

Bu haber üzerine Nadir Nadi, Anıtkabir konusu ile ilgili olarak mükemmel bir eser vücuda getirmek için zamana ihtiyaç duyulduğunu söylemiştir.¹²⁴⁷

¹²⁴² **Cumhuriyet**, 18.1.1939.

¹²⁴³ **TBMM ZC**, Dönem 6, Cilt 2, s. 154.

¹²⁴⁴ **TBMM ZC**, Dönem 6, Cilt 2, s. 183.

¹²⁴⁵ **Ulus**, 9.11.1939.

¹²⁴⁶ “Parti Grubunun Dünkü İçtimarı”, **Cumhuriyet**, 22.11.1939.

¹²⁴⁷ Nadir Nadi, “Anıt-Kabir”, **Cumhuriyet**, 23.11.1939.

26 Mart 1940 tarihli CHP Meclis Grubu toplantısında Anıtkabir meselesi tekrar ele alınmıştır. Bu toplantıda, Anıtkabir'in yalnız Atatürk'e mi ait olması; yoksa çeşitli Türk büyükleri ile birlikte anılacak bir yapının mı yapılması tartışılmıştır. Bu toplantıda Anıtkabir'in yalnız Atatürk'e ait olması karara bağlanmış, yapılacak müsabaka hakkında görüşülmüştür.¹²⁴⁸

18 Şubat 1941 tarihinde Anıtkabir yapımı için müsabaka açılmıştır.¹²⁴⁹ Müsabaka için verilen metinde, proje hazırlayacak kişilerin bir dilekçe ile başvurmaları gerektiği belirtilmiş ve en geç 1 Kasım 1941 tarihine kadar teklif projelerini göndermeleri istenmiştir.¹²⁵⁰ 12 Ekim 1941 tarihinde Başvekalet'ten yapılan tebliğe göre, yerli ve yabancı sanatkarların proje ve örnek maketlerini teslim tarihi, 2 Mart 1942 tarihine kadar ertelenmiştir.¹²⁵¹

1 Mart 1942'de Anıtkabir'e ait bütün projelerin tamamlanarak Ankara'ya geldiği, bu projeleri incelemek için Başvekalet'e bağlı bir komisyonun çalışmaya başladığı duyurulmuştur.¹²⁵² Projeleri incelemek için Almanya'dan Profesör Bonatz, Macar mimarlardan Vayinger ve İsveç mimarlardan Tenghom'un de dahil olduğu uluslararası bir Mimarlar Heyeti'nin Ankara'ya gelmek için yola çıktıkları bildirilmiştir.¹²⁵³ Kurulan heyet, 11 Mart 1942 tarihinde çalışmaya başlamış ve heyet üyeleri şu şekilde tesbit edilmiştir: Paul Bonatz (Almanya), İvar Tengbom (İsveç), Karoly Weichinger (Macaristan), Ankara Eski İmar Müdürü Muhlis Sertel, Nafia Vekilliği yapı işleri daire resisi Muhammer Çavuşoğlu ve Güzel Sanatlar Akademisi Hocası Arif Hikmet Holtay. Heyet, 50'den fazla proje inceleyecektir.¹²⁵⁴ Kendilerine tahsis edilen Ankara Sergievi'nde ertesi gün çalışmalara başlayan¹²⁵⁵ heyet, 22 Mart 1942'de çalışmalarını tamamlamış; yabancı mimarlar da bu tarihten itibaren ülkelerine dönmüşlerdir.¹²⁵⁶

¹²⁴⁸ **Cumhuriyet**, 27.3.1940.

¹²⁴⁹ **Cumhuriyet**, 19.2.1941.

¹²⁵⁰ **Ulus**, 19.2.1941; **Tan**, 19.2.1941.

¹²⁵¹ **Vatan**, 13.10.1941.

¹²⁵² **Vatan**, 2.3.1942.

¹²⁵³ **Vatan**, 3.3.1942.

¹²⁵⁴ **Ulus**, 12.3.1942; **Cumhuriyet**, 12.3.1942.

¹²⁵⁵ **Ulus**, 13.3.1942.

¹²⁵⁶ **Ulus**, 22.3.1942; **Cumhuriyet**, 22.3.1942.

23 Mart 1942’de hükümet, resmi bir tebliğde bulunmuştur. Bu tebliğe göre Anıtkabir yapımı için başvuru 47 adet proje arasından 3 tanesi jüri tarafından mükafata layık görülmüş, 5 tanesinin de satın alınması hükümete teklif edilmiştir. Bu üç proje sahipleri şunlardır: 1- Profesör Johannes Krüger, 2- Prof. Emin Onat, Doç, Orhan Arda, 3- Prof. Arnaldo Foschini¹²⁵⁷

Başvekalet, 9 Haziran 1942 tarihinde müsabaka sonuçlarını açıklamıştır. Emin Onat ve Orhan Arda’nın projesi birinci, diğer iki proje de ikinci seçilmiştir. Fakat yapılan inceleme sonucunda, bu üç projenin de tatbiki elverişli olmadığı tespit edilmiş; birinci seçilen proje sahiplerinin de katılacağı bir “*mütehassıs heyeti*” oluşturulmasına karar verilmiştir.¹²⁵⁸

Bu gelişmeden sonra -10 Kasım 1943 de dahil olmak üzere- 18 Kasım 1943’e kadar konu ile ilgili herhangi bir gelişme basına yansımamıştır. 18 Kasım’da Anadolu Ajansı tarafından verilen habere göre İnönü, Başvekalet’e giderek Anıtkabir projesini incelemiş ve yapılan çalışmaları takdir etmiştir.¹²⁵⁹ 20 Kasım’da Başvekil Şükrü Saracoğlu, Anadolu Ajansı’na bir beyanatta bulunarak 1944 yılının ilkbaharında Anıtkabir inşaatına başlanacağını; mimariye ait su tesisatı ve inşaat malzemelerinin hazırlandığını söylemiştir.¹²⁶⁰

Aradan geçen bir buçuk yıl kadar bir sürenin ardından, 25 Ağustos 1944’te, Anıtkabir inşaatının bir sonraki parti kurultayında (1947) tamamen bitirileceği;¹²⁶¹ 9 Ekim 1944 tarihinde Anıtkabir’in temelini atıldığı duyurulmuştur.¹²⁶² Temel atma töreni düzenlenmiş ve Başvekil Şükrü Saracoğlu tarafından açılış konuşması yapılmıştır.¹²⁶³ 10 Kasım 1944 tarihinde Ulus Gazetesi, Anıtkabir projesinin resimlerine ve inşaatın başladığına dair yeni çekilmiş fotoğraflara yer vermiştir.¹²⁶⁴

¹²⁵⁷ **Ulus**, 24.3.1942; **Cumhuriyet**, 24.3.1942; **Vatan**, 24.3.1942; **Tan**, 24.3.1942.

¹²⁵⁸ **Ulus**, 10.6.1942; **Cumhuriyet**, 10.6.1942; **Vatan**, 10.6.1942.

¹²⁵⁹ **Ulus**, 18.11.1943; **Cumhuriyet**, 18.11.1943.

¹²⁶⁰ **Ulus**, 21.11.1943; **Cumhuriyet**, 21.11.1943.

¹²⁶¹ **Ulus**, 25.8.1944; **Cumhuriyet**, 25.8.1944.

¹²⁶² **Ulus**, 9.10.1944.

¹²⁶³ **Ulus**, 10.10.1944.

¹²⁶⁴ **Ulus**, 10.11.1944. Anıt-kabir’in yapımı esnasında kurulan jüri heyetinin “*anıtın bir padişah türbesine benzememesi*” hususunu dikkate aldıkları; “*Avrupai klasisizm*” ve “*İslamlık ve saltanat devrine ait şekillerin*” taklidinden kaçındıkları görülmektedir. Uluslararası bir müsabaka açılmasına rağmen bu anıtı bir Türk’ün yapmasını da yeğledikleri görülmektedir. Bkz. P. Bonatz, “Anıt-Kabir”, **Ulus**, 10.11.1944.

31 Mart 1945 tarihinde Anıtkabir inşaat temelinin Nisan ayı içinde bitmiş olacağı, Mart 1946'da da inşaatın asıl kısmının ihaleye verileceği duyurulmuştur.¹²⁶⁵ 6 Mart 1946 tarihinde inşaat için gerekli olan bütün malzemelerin tedarik edildiği, Nisan ayında inşaatın asıl kısmına başlanacağı; Anıtkabir'in 1946 yılı sonunda tamamen bitmiş olacağı duyurulmuştur.¹²⁶⁶

Anıtkabir yapımına dair ilk eleştiriler, Türkiye'de çok partili hayata geçiş sürecinde dile getirilmiştir. DP Adana Şubesi Başkanı Ömer Başeğmez, yapılan vilayet toplantısında, Atatürk'ün halen müzede yatmasından Demokrat Parti'nin şikayetçi olduğunu söylemiştir.¹²⁶⁷ Aralık ayı başında dile getirilen bu eleştirilere Bayındırlık Bakanı Cevdet Kerim İncedayı, 25 Aralık 1946 tarihinde mecliste cevap vermiştir. İncedayı, istimlak ve ihale safhaları yüzünden Anıtkabir'in yapımın geciktiğini belirtmiş; kanuna göre Anıtkabir yapımının 1949 yılında tamamen bitmesi gerektiğini duyurmuştur.¹²⁶⁸ Fakat Anıtkabir, Demokrat Parti iktidarında, ancak 1953 yılının Eylül ayında tamamlanabilmiştir.

3.4.2. Atatürk'ü Anma Etkinlikleri

Atatürk'ün ölümünün birinci yıldönümü anma hazırlıklarına Ekim ayının sonlarına doğru başlanmıştır. Buna göre yayınlanan programa göre, 10 Kasım günü şehirde eğlence yerleri ile sinemalar kapanacak; mekteplerde, halkevlerinde, CHP merkezlerinde toplantılar düzenlenecektir.¹²⁶⁹ Tüm merasimlerde Atatürk'ün hatırasına dair konuşmalar yapıldıktan sonra Atatürk'ün ölümü sonrası İsmet İnönü'nün Türk milletine hitaben yayınladığı beyannamenin okunacağı da bildirilmektedir.¹²⁷⁰

1939 yıldönümünde basındaki yazılarda birbirine benzer görüşler ileri sürülmüştür. Atatürk'ün hatırası ve eserleri övülmüş, Atatürk'ün ölümü ile milletin İnönü etrafında topyekün birleşmesi, atıf yapılan en yaygın konu olmuştur. Peyami

¹²⁶⁵ **Vatan**, 31.3.1945.

¹²⁶⁶ **Cumhuriyet**, 7.3.1946; **Tasvir**, 7.3.1946.

¹²⁶⁷ **Vatan**, 2.12.1946.

¹²⁶⁸ **Akşam**, 26.12.1946.

¹²⁶⁹ **Cumhuriyet**, 24.10.1939.

¹²⁷⁰ **Cumhuriyet**, 2.11.1939.

Safa, Atatürk'ün yokluğunu son geçen bir yıl içinde birkaç kez özellikle hissettiğini belirttiikten sonra bunların birinin savaşın başladığı 1 Eylül'de, diğerinin de 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı'nda olduğunu dile getirmiş ve Atatürk ile İnönü'yü aynı milli kaderin çizgileri olarak tasvir etmiştir.¹²⁷¹ Asım Us, İnönü'nün Türk milletine Atatürk'ün “*yokluğunu duyurmamaya müekkel bir hüsnü talih timsali olarak*” iş başında bulunduğunu ifade etmiştir.¹²⁷² Muhiddin Birgen, Atatürk'ün ölümü ile İsmet İnönü'nün başa geleceğinin ve Türkiye'de hiçbir şeyin değişmeyeceğinin, zaten çok önceden bilindiğini belirtmiş; “*İş başına taze bir azim ile gelecek olan Büyük Adamı hep tanıyor, seviyor ve kendisine karşı bütün ümit ve itimatlarımızla bağlılık hissediyorduk*” demiştir.¹²⁷³

Yakup Kadir Karaosmanoğlu ise Atatürk'ün ölümünün birinci yıldönümü anma etkinlikleri hakkında şöyle demiştir:

*“Atatürk'ün ölümünün birinci yıldönümü idi. Türk Ocağı binasının tiyatro sahilinde halkevi gençleri, bir anma töreni tertiplemişlerdi. Sali dolduran kalabalık içinde dikkat etmişim ki, **ne hükümet ne de Halk Partisi erkanından orada hazır bulunanların sayısı göze çarpacak kadar azdı. Cumhurbaşkanı locası ise bomboştu.** Milletvekillerine ayrılmış öbür localardan ise rahmetli Recep Peker'le Mahmut Esat Bozkurt gibi beş on devrimci siyaset adamından başkası görülmemekte idi.”¹²⁷⁴*

1940 yılında ise Yunus Nadi, Atatürk'ün, kendisinden sonra bıraktığı şahsiyetlere Türk milletinin arasında yaşamaya devam ettiğini söylemiş, “*Ne hacet, işte hayatında kendisinin sağ kolu ve en yakın arkadaşı Milli Şef İsmet İnönü, Atatürk devrinin bütün kudret ve meziyetleriyle pek asil bir devamı olarak önümüzde, karşımızda ve başımızdadır*” demiştir.¹²⁷⁵ Asım Us da benzer biçimde “*Ebedi Şef Atatürk'ün en yakın mücadele arkadaşı olan İsmet İnönü*”nün Milli Şef olarak Türk

¹²⁷¹ Peyami Safa, “Onsuz Geçen Yıl”, **Cumhuriyet**, 10.11.1939.

¹²⁷² Asım Us, “Ebedi Şefe Hürmet”, **Vakit**, 10.11.1939'den **Aydın Tarihi**, Sa: 72, s. 88-89.

¹²⁷³ Muhittin Birgen, “Bir Yıl Sonra”, **Son Posta**, 10.11.1939'den **Aydın Tarihi**, Sa: 72, s. 91-92.

¹²⁷⁴ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Politikada 45 Yıl**, s. 149.

¹²⁷⁵ Yunus Nadi, “Onun İkinci Yıldönümü”, **Cumhuriyet**, 10.11.1940.

milletinin başında bulunduğunu dile getirmiştir.¹²⁷⁶ Necmeddin Sadak, Atatürk'ün ölümün tek tesellisinin İnönü'nün başta bulunması olduğunu ifade etmiştir.¹²⁷⁷

Falih Rıfki Atay ise başka bir mesele üzerinde durmuştur. İkinci Dünya Savaşı'nın çetin şartları içerisinde Türkiye'nin dış politikasına dair kimi eleştirilerin dillendirilmeye başladığı bu dönemde, “Eğer Atatürk sağ olsaydı” şöyle yapardı, görüşünü ele alan Atay, “Hangi siyasete Atatürk siyaseti demek lazım geleceğini kimseden öğrenecek değiliz” demiş ve Atatürk siyasetinin “en kara günlerde bile, istiklal davasına sadık kalmaktan, bu davanın zaferine inanmaktan ibaret” olduğunu söylemiştir.¹²⁷⁸

1941 yılında diğer yıllardaki yazılarına benzer biçimde Atay, Atatürk'ün mirası hakkında övücü sözler sarf etmiş; eserinin koruması gerektiğinden söz etmiştir.¹²⁷⁹ Yunus Nadi, halefi olan İsmet İnönü döneminde Atatürk'ün “en ücra köydeki en mütevazı millet ferdine kadar” yaşadığını belirtmiş ve bu nedenle “Ebedi Şef” denildiğini ileri sürmüştür.¹²⁸⁰ Zekeriya Sertel, sadece Atatürk'ün şahsiyetinin değil; aynı zamanda eserinin de, “içten ve dıştan gelebilecek herhangi bir tehlikeye karşı” korunması gerektiğini ifade etmiştir.¹²⁸¹ Refik Halit Karay ise şöyle demiştir:

“İsmet İnönü, Atatürk'ün halefi değildir, devamıdır. Atatürk, geçici ve göçücü olan cismiyle değil, sonsuz olduğu anlaşılan ruhuyla, hala Çankaya'da masasının başındadır. Dünyanın tasdik ettiği hakikat de budur”¹²⁸²

1942 yılında Ulus Gazetesi, Atatürk'ün ölümü sonrası İnönü'nün başa geçmesini “ne aydın bahtımız varmış” biçiminde ele almıştır.¹²⁸³ Tan Gazetesi, II. Dünya Savaşı'nın ortasında Atatürk'ün milletin başında olamadığını ifade ettikten sonra Türk milletinin tesellisinin “Atatürk'ün mirasını muhafazayı omuzlarına alan İnönü” olduğunu dile getirmiştir.¹²⁸⁴ Enver Ziya Karal ise, milletin Atatürk'ün

¹²⁷⁶ Asım Us, “Ebedi Şefin Aziz Hatırası Anarken”, Vakit, 10.11.1940'den **Ayn Tarihi**, Sa: 84, s. 67.

¹²⁷⁷ Necmeddin Sadak, “Atatürk'ün Hatırası Türk Milleti İçin Tükenmez Manevi Bir Kudret Kaynağıdır”, **Akşam**, 10.11.1940.

¹²⁷⁸ Falih Rıfki Atay, “Atatürk'e”, **Ulus**, 10.11.1940.

¹²⁷⁹ Falih Rıfki Atay, “Ölümünün Üçüncü Yıldönümü”, **Ulus**, 10.11.1941.

¹²⁸⁰ Yunus Nadi, “Atatürk Yaşıyor”, **Cumhuriyet**, 10.11.1941.

¹²⁸¹ Zekeriya Sertel, “Atatürkün Mirasını Olduğu Gibi Koruyoruz”, **Tan**, 10.11.1941.

¹²⁸² Refik Halit Karay, “Atatürk Ölmedi”, **Tan**, 10.11.1941.

¹²⁸³ **Ulus**, 10.11.1942.

¹²⁸⁴ **Tan**, 10.11.1942.

ölümü ile duyduğu acısında, en büyük tesellinin “O’nun inkılap hamlelerindeki ortağı İsmet İnönü” olduğunu söylemiş; “vatan ve millet davalarında saçlarının her telini ağartan Milli Şefimiz milli birliğimizin kahramanı ve sembolüdür” demiştir.¹²⁸⁵

1943 yılında diğer yıllar gibi, benzer yazılar kaleme alınmıştır.¹²⁸⁶ Bunlar arasında Zekeriya Sertel’in yazısı farklı içerik taşımaktadır. Sertel, memleketin savaş dışı kalmasından dolayı Atatürk’ün vasiyetinin yerine getirildiğini söylemiş; fakat şöyle bir eleştiride bulunmuştur:

“Fakat bilmem ki, altı umdede hulasa edilen altı büyük prensipten mürekkep ikinci emanetin muhafazası hususunda Atatürk’ün karşısına aynı gönül rahatlığı, aynı huzur ve emniyetle çıkabilir miyiz?.. Mesela devletçiliğimiz, onun ölümünden sonra, büsbütün başka bir istikamet almış, bazen liberalizmi andıran 98 derece zaviyeler yapmıştır. Mesela inkılapçılığımız, birbirini takip eden ve süratle tahakkuk ettirilen inkılapları derinleştirip kökleştirmek ihtiyacıyla, eski hızını kaybetmiştir. Mesela milliyetçiliğimiz, bazıları tarafından ırkçılıkla bir tutularak Nazizm propagandasına alet edilecek derecede tahrife uğratılmıştır.”¹²⁸⁷

1944 yılında, diğer yıllarda olduğu gibi, İnönü’nün Atatürk hakkındaki beyannameyi yayınlanmış ve anma etkinliklerinde okutulmuştur.¹²⁸⁸ Türk basını Atatürk’ün hatırasını saygı ile anarken O’nun ölümünden sonra beliren dünya savaşı nedeniyle inkılapların yok olacağını düşünenlerin hüsrana uğradığını, İnönü’nün bunu devam ettirdiğini ve savaş dışı kalmayı başardığını dile getirmiştir.¹²⁸⁹

¹²⁸⁵ Enver Ziya Karal, “Atatürk’ün Hatıraları Önünde”, **Ulus**, 10.11.1942.

¹²⁸⁶ Falih Rıfki Atay, “Beşinci Ölüm Yılı”, **Ulus**, 10.11.1943; Necmeddin Sadak, “Beşinci Yas Yılı”, **Akşam**, 10.11.1943; Nadir Nadi, “Onu Kaybedeli Tam Beş Yıl Oldu”, **Cumhuriyet**, 10.11.1943; Hüseyin Cahit Yalçın, “Atatürk’ün Hatırası Karşısında”, **Tanin**, 10.11.1943’den **Ayın Tarihi**, Sa: 120, s. 67; Asım Us, “Atatürk’ün Hastalığına ve Son Günlerine Ait Hatıralar”, **Vakit**, 10.11.1943’den **Ayın Tarihi**, Sa: 120, s. 68; Etem İzzet Benice, “Atatürk”, **Son Telgraf**, 10.11.1943’den **Ayın Tarihi**, Sa: 120, s. 71.

¹²⁸⁷ Zekeriya Sertel, “Atatürk’ün Bıraktığı Emanetleri İyi Koruyor Muyuz?”, **Tan**, 10.11.1943.

¹²⁸⁸ **Ulus**, 10.11.1944; **Akşam**, 10.11.1944.

¹²⁸⁹ Falih Rıfki Atay, “Altıncı Ölüm Yılı”, **Ulus**, 10.11.1944; Necmeddin Sadak, “Yasımıza Altı Yıldır Ümitsizlik ve Felaket Katıldı”, **Akşam**, 10.11.1944; Nadir Nadi, “Büyük Milletın Büyük Atası”, **Cumhuriyet**, 10.11.1944; Hüseyin Cahit Yalçın, “Atatürk’ü Hüzün ve Teessürle Yâd Ederken”, **Tanin**, 10.11.1944’den **Ayın Tarihi**, Sa: 132, s. 57.

1945 yılında da İnönü'nün beyannamesi gazetelerde yayınlanmıştır. Fakat Tasvir gazetesi bu beyannameye yer vermemiştir. İnönü'nün 1 Kasım 1945 tarihli konuşmasında Türkiye'deki siyasal sistemde bir muhalefet partisinin eksik olduğunu dile getirmesi sonrası yoğunlaşan demokrasi ve tek dereceli seçim tartışmalarının olduğu bu dönemde Tasvir gazetesi, 10 Kasım 1945 tarihinde Celal Bayar'ın anlattığı “Atatürk ve Demokrasi” konulu bir yazıya yer vermiştir. Atatürk öldükten sonra parti ve hükümetlerin O'nun yolundan saptığı biçiminde açıklama yapan Bayar, “Atatürk'ün siyasi hayatında hakim olan fikir tam ve geniş bir demokrasidir. Siyaset alemine karıştığı andan hayatının son günlerine kadar bütün siyasi faaliyeti bu fikir etrafında gelişmiştir” demiştir.¹²⁹⁰

Sadak, Atatürk'ün rejimi götürmek istediği yoldan, demokrasi yolundan gidildiğini yazmıştır.¹²⁹¹ Nadir Nadi, İnönü'nün, Atatürk'ten devraldığı rejimi daha ileriye taşıma yolunda olduğunu ifade etmiştir.¹²⁹² Peyami Safa ise, Atatürk'le hayali bir görüşme metni yayınlamıştır. Buna görüşmeye göre Atatürk, İnönü'nün II. Dünya Savaşı'na girmemekle ruhunu şad ettiğini, şimdi demokrasiye geçileceğini söylemesi ile de doğru yolda olduğunu ifade etmiştir.¹²⁹³ Karay da, benzer biçimde, altı yıldan beri geçen süre içerisinde memleket savaşa sokulmadığı için Atatürk'ün memnun olduğunu yazmaktadır.¹²⁹⁴

Yalman ise Atatürk'ün demokrasiye kattığı olumlu hareketlerden bahsederken aslında güncel meselelerle alakalı, bir eleştiride bulunmuştur. Atatürk'ün “devlet reisi bulunurken parti reisliğini yapmak gibi bir hata”da bulunduğunu ileri süren Yalman, yine de “hükümet reisliğinin istiklaline” büyük saygı gösterdiğini ifade etmiştir.¹²⁹⁵

¹²⁹⁰ Ziyad EbuZZiya, “Atatürk ve Demokrasi”, **Tasvir**, 10.11.1945.

¹²⁹¹ Necmeddin Sadak, “En Çetin İmtihandan Sonra”, **Akşam**, 10.11.1945

¹²⁹² Nadir Nadi, “Onun Yolundayız”, **Cumhuriyet**, 10.11.1945.

¹²⁹³ Peyami Safa, “Atatürkle Hayali Bir Mülakat”, **Tasvir**, 10.11.1945.

¹²⁹⁴ Refik Haid Karay, “Elbette Memnunsun Atatürk”, **Akşam**, 10.11.1945.

¹²⁹⁵ Ahmet Emin Yalman, “Kubbede Kalan Hoş Bir Sada”, **Vatan**, 10.11.1945.

1946 yılında Tasvir Gazetesi, Mareşal Fevzi Çakmak'la Atatürk hakkında bir röportaj yayınlamıştır. Bu röportajda, yine gündemle alakalı olarak, Atatürk'ün vatandaş hak ve hürriyetlerine inanan biri olduğu vurgulanmıştır.¹²⁹⁶

Atatürk'ün ölümünden itibaren İnönü'nün beyannamesi, bütün anma etkinliklerinde kullanılan bir metindir. Fakat ilk defa 1946 yılında İsmet İnönü, Atatürk için kısa da olsa bir mesaj yayınlamıştır. Yücel Dergisi'nin ricası üzerine İnönü, şahsi görüşlerini içeren şu metni göndermiştir:

*“Atatürk'ün yıldönümünü hüznle, hürmetle ve ibretle hatırlıyorum. Atatürk'le çok yakın beraberlikle çalıştım. Milli mücadele dediğimiz devrin ve ondan sonraki zamanların benim içinde bulunduğum işlerinde, Onun büyük yardımı benim başlıca kuvvetimdi. Hususi münasebetlerimiz çok yakındı. **O'nun kasım yıldönümü benim için canın içinde hissedilen bir matem günüdür.** Atatürk, yaşadığı günler uzaklaştıkça büyüklüğü anlayışımızda daha ziyade kıymetlenecek ve daha ziyade artacak bir varlıktır. Türk milleti onun en temelli ıslahat kapılarını açmış olan büyük evladı olarak bütün tarihinde hürmet ve minnetle anacaktır. İbretle, değişimin sebebi Atatürk'ün zor şartlar altında çalışmak için müstesna bir kudret kaynağı olduğunu hatırlatmaktadır. Millettin dar zamanlarında, dar meselelerinde, günün geçici güçlüklerinden kurtulmaya uğraşırken ideal yolunda sebat etmeyi esas tutmaya çalışırdı. Yücel mecmuasına bu az ve eksik yazılar için fırsat verdiğinden dolayı teşekkür ederim”¹²⁹⁷*

Atatürk'ün ölüm yıldönümünün ertesi günü İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı'nın yıldönümleri olarak kutlanmıştır. Bu yıldönümü kutlamalarında, bir gün önceki Atatürk anma yazılarına çok benzer metinler kaleme alınmıştır. Bu çerçevede Sadri Ertem, Atatürk'ten sonra Türkiye'nin dağınıklığa uğrayacağını zanneden dış dünyanın İsmet İnönü'nün başa geçmesi ile hüsrana uğradığını söylemiştir.¹²⁹⁸ Falih Rıfkı Atay, İnönü döneminin kendine has olan özelliğinin Kemalizm demokrasisini “istikrarlı ve tam bir tabiliğe doğru götürmekten başka” bir şey olamayacağını dile

¹²⁹⁶ **Tasvir**, 10.11.1946.

¹²⁹⁷ **Tasvir**, 11.11.1946.

¹²⁹⁸ Sadri Ertem, “İkinci Cumhurreisinin Birinci Yılı”, **Tan**, 11.11.1939.

getirmiştir.¹²⁹⁹ Yunus Nadi, Cumhurreisliği'ne İnönü'nün geçmesi ile Atatürk'ün ölümünün doğurduğu acının teselli bulunduğunu dile getirmiş, “İsmet İnönü devri, yeni açılan Türk istiklal ve istikbali yolunda Atatürk devrinin aynen ve tamamen temadisini ifade eder” demiştir.¹³⁰⁰ Zekeriya Sertel, İsmet İnönü'nün Atatürk'ten aldığı mirası layıkıyla koruduğunu vurgulamış, “İnkılaplarda küçük bir kayma” görülmediğini söylemiştir.¹³⁰¹

1940 yılında Ulus Gazetesi, İnönü'nün Cumhurbaşkanı oluşunun yıldönümünü manşetine taşımıştır:

*“Düşünmek, kararlaştırmak ve yapmak sana, Büyük Meclise ve hükümete aittir. Hepimizin itimadı, herkesin sevgisi seninle beraberdir. **Belki hiçbir zaman misali görülmeyen bir milli tesanüdün timsalisin**”*¹³⁰²

Yunus Nadi, İsmet İnönü'nün Atatürk'ün en yakın arkadaşı olduğunu ve milletin onu yeni başbuğ olarak seçip etrafında kenetlendiğini söylemiştir.¹³⁰³ Ahmet Emin Yalman, İnönü Cumhurbaşkanı olduğu zaman Amerika'da olduğunu, buradayken Milli Şef tabirinin kullanılmasının hoşuna gitmediğini; fakat Türkiye'ye dönünce bunun doğal bir halin yansıması olduğunu anladığını ifade etmiş, “*Milli Şef, diktatör demek değildir; Aile resisi demektir*” demiştir.¹³⁰⁴ Falih Rıfki Atay, 10 Kasım 1938 tarihinde milletin yalnız Atatürk'ün yokluk acısını duyduğunu ifade etmiş, “*yerinin boşluğu korkusu kimsenin gönlüne uğramamış*” demiştir.¹³⁰⁵ Yunus Nadi, Atatürk'ten boşalan Cumhurreisliği'ne İnönü'nün geçmesi ile “*yastan nefes alamayacak kadar bunalmış memleketin havasında, alınları sanki şefkatli bir el temasile okşayan tatlı bir rüzgar gibi dalgalanmış ve burkulan kalpler o haberde onulmaz acının en tesirli tesellisini bulmuş*” olduğunu ifade etmiştir.¹³⁰⁶ Hakkı Tarık Us ise TBMM'nin Atatürk'ün boş bıraktığı yeri İsmet İnönü'ye verdiği seçimleri konu edinmiş; “*Millet Meclisinin hayatında bu an kadar ulvi bir seçim*

¹²⁹⁹ Falih Rıfki Atay, “Milli Şefin İlk Cumhurreisliği Yılı”, **Ulus**, 11.11.1939.

¹³⁰⁰ Yunus Nadi, “Milli Şefin İkinci Yılına Kutluyoruz”, **Cumhuriyet**, 11.11.1940.

¹³⁰¹ İsmet İnönü'nün İkinci Yıldönümü”, **Tan**, 12.11.1940.

¹³⁰² **Ulus**, 11.11.1940.

¹³⁰³ Yunus Nadi, “Millet Yeni Başbuğu İle”, **Cumhuriyet**, 11.11.1941.

¹³⁰⁴ Ahmet Emin Yalman, “Üç Sene”, **Vatan**, 11.11.1941.

¹³⁰⁵ Falih Rıfki Atay, “Milli Şef”, **Ulus**, 11.11.1941.

¹³⁰⁶ Yunus Nadi, “İnönü Etrafında Milli Birlik”, **Cumhuriyet**, 11.11.1942.

yaşanmadığını” dile getirmiştir.¹³⁰⁷ Abidin Daver de Atatürk’ün ölümü ile değişen şeyin sadece *“bayrağı tutan el”* olduğunu ifade etmiştir.¹³⁰⁸

Burada dikkat çeken bir konu, İnönü’nün Cumhurbaşkanlığı’na seçilmesinin yıldönümü münasebetiyle, 11 Kasım 1942 tarihinde Yeni Sabah Gazetesi’nde Nasuhi Baydar imzasıyla İnönü’nün *“Büyük Halef”* olduğunu vurgulayan bir makale yayınlanmıştır. Bu makale, Matbuat Umum Müdürü Sarper’in tam makale biçimindeki direktifi ile Yeni Sabah Gazetesi’ne gönderildiği ve yayınlanmasını istendiği metin blok halinde yerleştirilmiş biçimindedir.¹³⁰⁹

Atatürk’ün ölüm yıldönümü anma etkinlikleri çerçevesinde ele alınan konular, Atatürk mirasının korunması ekseninde gelişmiş; Atatürk’e minnet duygularının dile getirilmesine vesile olmuştur. 11 Kasım günü ise İsmet İnönü’nün Cumhurbaşkanlığı’na seçilmesinin yıldönümü olduğu için, bu iki gün kaleme alınan yazılar birbirinin benzeri biçimindedir. Bir bakıma Atatürk’ün ölüm yıldönümleri anılırken İnönü; İnönü’nün Cumhurbaşkanlığı’nın yıldönümleri kutlanırken Atatürk, yazılan makalelerin ana konusudur. Dikkat çeken bir diğer husus, Atatürk’ün ölümü sonrası İsmet İnönü tarafından kaleme alınan minnettarlık beyannamesinin yerel ya da ulusal her türlü anma etkinliğinde kullanılmasıdır. Bu açıdan Atatürk’ün ölüm yıldönümlerini anma etkinlikleri, *“İnönü demenin Atatürk demek olduğu”* görüşünün, tekrar dile getirildiği etkinlikler olmuştur.

3.4.3. Atatürk Enstitüsü Fikri ve Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü

Atatürk’ün ölümü üzerine Atatürk’e ve İnkılap tarihine dair bir araştırma enstitüsünün kurulması düşüncesi doğmaya başlamıştır. Atatürk hakkında araştırma yapacak, O’nu Türkiye ve dünyaya tanıttak aynı zamanda İstiklal Harbi ve Cumhuriyet dönemi vesikalarını toplayacak bir kurumun oluşturulması arzulanmıştır. *“Atatürk Enstitüsü”* kurulması fikri ilk kez Burhan Belge tarafından dile getirmiştir.¹³¹⁰ Kısa bir süre sonra Yunus Nadi, de *“Kemalizm Enstitüsü”*nü

¹³⁰⁷ Hakkı Tarık Us, “İsmet İnönü”, Haber, 11.11.1942’den **Ayın Tarihi**, Sa: 108, s. 75.

¹³⁰⁸ Abidin Daver, “Mesud Yıldönümü”, **Cumhuriyet**, 11.11.1943.

¹³⁰⁹ Güvenir, **age**, s. 82.

¹³¹⁰ Burhan Belge, “Atatürk Enstitüsü”, **Ulus**, 14.11.1938

önermiştir.¹³¹¹ Bir süre sonra Peyami Safa da aynı fikirde olarak bir makale yazmıştır.¹³¹²

Atatürk'ün ölümünün verdiği acı ve O'na dair olan vesikaların muhafaza edilmesi düşüncesi kimi basın organlarında dile getirilmiştir. Meselenin bir-iki kişinin gayretiyle değil; devlet eliyle kurulacak bir kurum tarafından üstlenilmesinin daha doğru olduğu ileri sürülmüştür. Akşam Gazetesi konu ile ilgili olarak bir eleştiride bulunmuştur:

*“Ancak iki-üç gazeteci -o da tesadüfi olarak- Ebedi Şef'e ait hatıraları toplamak, yazmak gayretini gösteriyor. Yapılması icab eden bundan mı ibarettir? Tarih bakımından sistem dahilinde ne yapılıyor? İnsanlarla ve hafızalarla birlikte sönüp gidecek vesikalar zamanın tahribine mi terk ediliyor”*¹³¹³

Enstitü'nün ismi olarak önerilen “Atatürk” ya da “Kemalizm” isimleri uygun bulunmamış ve “İnkılap Tarihi Araştırma Enstitüsü” kurulacağına dair haber, 22 Kasım 1941 tarihinde basına yansımıştır.¹³¹⁴ Buna göre, müfredatı Maarif Vekaleti'nce belirlenecek olan dersler, üniversite öğrencilerine son iki sömestrde okutulacaktır. Hem bu dersleri vermek hem de araştırmalar yapmak için bir kanunla İnkılap Tarihi Araştırma Enstitüsü kurulacaktır ve enstitünün kendisine ait binası olacak, burada profesör ile doçentler görev alacaktır.

Konu, 3 Nisan 1942'de gündeme tekrar gelmiştir. Enstitünün amacı şu şekilde belirlenmiştir:

“Şimdiye kadar yüksek öğretim kurumlarının son sınıflarında konferans şeklinde verilmekte olan inkılâp derslerinin bu kurumlarda “İnkılâp tarihi ve Türkiye Cumhuriyeti rejimi” adı altında esaslı bir ders şeklinde verilmesi ve bu mevzular etrafında ilmî incelemeler yapmak ve yaymak üzere, ayrıca bir de

¹³¹¹ Yunus Nadi, “Kemalist Türkiye'nin Kemalizm Enstitüsü”, **Cumhuriyet**, 23.11.1938.

¹³¹² Peyami Safa, “Atatürk Enstitüsü”, **Cumhuriyet**, 28.11.1938

¹³¹³ “Tarihçilerin Vazifesi”, **Akşam**, 29.1.1939.

¹³¹⁴ **Ulus**, 22.11.1941; **Cumhuriyet**, 22.11.1941; **Tan**, 22.11.1941.

“İnkılâp tarihi ve Türkiye Cumhuriyeti enstitüsü” kurulması kararlaştırılmıştır”¹³¹⁵

Kanun tasarısını sunan Hasan Ali Yüceli İnkılap Tarihi kurulması gerekçesini şu şekilde ifade etmiştir:

“Huzuruza getirdiğimiz bu kanun, varlığımızın dayangacı olan İstiklâl savaşının ve o tahakkuk edip millî birliğimiz bir devlet haline geldikten sonra yapılmış büyük inkılâplarımızın ilim gözü ile ve eliyle incelenmesi ve bu ilim gözü ile ve eliyle incelenen büyük hakikatleri bugünün ve yarının Türk gençliğine telkin edilmesini esas olarak almış bir kanundur.”¹³¹⁶

Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü’nün görevleri ise şu şekilde belirlenmiştir:

“a) Türk İstiklâl Savaşı, Türk İnkılâbı ve Türkiye Cumhuriyeti rejiminin dayandığı esaslar hakkında her türlü araştırmalarda bulunmak;

b) Bu konularla ilgili belgeleri ve yayınları toplayarak kütüphane ve müzeler meydana getirmek ve bir arşiv kurmak;

c) Türk İnkılâp ve Rejimini memleket içinde ve dışında tanıtmak için dersler ve konferanslar vermek ve her türlü yayınlarda bulunmak”¹³¹⁷

İnkılap Tarihi Enstitüsü kurulmasına dair Meclis görüşmeleri basında da yer almıştır.¹³¹⁸ 8 Kasım 1942 tarihinde Maarif Vekili Hasan Ali Yücel, millete bir beyanname yayımlayarak, enstitünün faaliyetlerine başladığını duyurmuş ve Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi’nin binasında hizmete açılan enstitüye, Türk İnkılabı’na dair herhangi bir vesika, belge, kitap vb malzemeler bulunan her vatandaşın yardım etmesini istemiştir.¹³¹⁹ 22 Mayıs 1943 tarihinde de aynı çağrı yinelenmiştir.¹³²⁰ Teşkilat şemasını ancak oluşturabilmiş olan Enstitü, uzunca bir müddet vesika

¹³¹⁵ TBMM ZC, Dönem 6, Cilt 24, s. 65.

¹³¹⁶ TBMM ZC, Dönem 6, Cilt 24, s. 71.

¹³¹⁷ Resmi Gazete, 22.4.1942, Sa. 5090.

¹³¹⁸ Ulus ve Vatan Gazetesi, görüşmeleri aynen yayınlamıştır. **Ulus**, 4.4.1942; **Vatan**, 4.4.1942. Tan Gazetesi, sadece Anadolu Ajansı’ndan aldığı haberi aktarmakla yetinmiştir. “İnkılap Enstitüsü Layihası Mecliste”, **Tan**, 4.4.1942.

¹³¹⁹ **Ulus**, 8.11.1942; **Vatan**, 8.11.1942.

¹³²⁰ **Ulus**, 22.5.1943.

toplamaya çalışmış; Milli Mücadeleye katılmış veya Cumhuriyet sonrasında görev almış bir çok şahsiyete de özel mektuplar yazılarak ellerindeki materyalleri paylaşmaları istenmiştir.¹³²¹

Enstitü'nün kurulmasının ardından çok geçmeden, Haziran 1944'te, Nadir Nadi, Atatürk mirasına karşı kayıtsız davranıldığını dile getirmiştir. "**Atatürk öleli altı yıla şurda üç dört ay kaldı. Bu müddet içinde Ebedi Şefimizin hayat ve eserlerini aydınlatacak ciddi bir faaliyet gösterilmemiştir**" diyen Nadi, bu nedenle Enstitü'nün kurulduğunu ifade etmiştir.¹³²²

Bu süreçte Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü tarafından yayınlanan kimi eserler dikkat çekmektedir. 1943 yılında Ali Naci Karacan tarafından hazırlanan "**Lozan Konferansı ve İsmet Paşa**" adlı eser¹³²³; 1944 yılında derleme biçiminde "**İrkçılık-Turancılık**" adlı eser¹³²⁴; 1945 yılında Türk İnkılap Tarihi Enstitü Müdürü olarak Enver Ziya Karal'ın "**Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1918-1944)**" adlı eseri¹³²⁵; 1945 yılında "**Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri 1**"¹³²⁶; 1946 yılında "**İnönü'nün Söylev ve Demeçleri 1**"¹³²⁷; 1946-1947 yılında "**Cumhurbaşkanları, Başbakanlar ve Milli Eğitim Bakanlarının Milli Eğitimle İlgili Söylev ve Demeçleri**"¹³²⁸; 1948 yılında Ali

¹³²¹ Necdet Aysal, "Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Tarihçesi ve Gelişim Süreci", **Atatürk Yolu Dergisi**, Sa. 33-34, Ankara 2004, s. 244. 1 Nisan 1943 tarihinde Enver Ziya Karal'ın kendisini Gümrü Antlaşması hakkında bilgi almak için aradığını belirten Karabekir, Enstitü'nün çalışmalarını şu şekilde eleştirmiştir: "**Koca yeni enstitü! İstiklal Harbi'nde benden kaç aydır ne sormayı tasarlamış!**" Oysa, İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstiklal Harbi hakkında konferans vermesi için Karabekir'i davet etmiştir. Bu davete 1945 yılında yanıt veren Karabekir, 26 Mart, 30 Mart, 7 Nisan ve 9 Nisan 1945 tarihlerinde seri halinde dört konferans vermiştir. Karabekir'in, bu konferanslara dair günlüğüne aldığı not şu şekildedir: "**Hakikatleri yeni öğreniyorlar**" Bkz. Kazım Karabekir, **Günlükler (1906-1948)**, Haz. Yücel Demirel, C. 2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009, s. 1320, 1394-1395.

¹³²² Nadir Nadi, "Tarihe Karşı Kayıtsızlık", **Cumhuriyet**, 5.6.1944.

¹³²³ Ali Naci Karacan, **Lozan Konferansı ve İsmet Paşa**, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları 3, İstanbul 1943.

¹³²⁴ **İrkçılık-Turancılık**, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları 4, Ankara 1944.

¹³²⁵ Enver Ziya Karal, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1918-1944)**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, İstanbul 1945.

¹³²⁶ **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (TBMM'de ve CHP Kurultaylarında) (1919-1938)**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, İstanbul 1945.

¹³²⁷ **İnönü'nün Söylev ve Demeçleri (TBMM'de ve CHP Kurultaylarında) (1919-1946)**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, İstanbul 1946.

¹³²⁸ **Cumhurbaşkanları, Başbakanlar ve Milli Eğitim Bakanlarının Milli Eğitimle İlgili Söylev ve Demeçleri**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, Ankara 1946/1947.

Fuat Türkgeldi'nin “Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi”¹³²⁹ adlı eser ve 1950 yılında Atatürk'e ait “Nutuk”¹³³⁰ adlı eser yayınlanmıştır.

Ekim 1944'te liselerde ve öğretmen okullarında Türkiye Cumhuriyeti rejimi dersi okutulmasına bunun için de Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Müdürü olan Enver Ziya Karal'ın yayınladığı “Türkiye Cumhuriyeti Tarihi” adlı eserin kaynak eser olarak belirlendiği görülmektedir.¹³³¹ Bu habere göre hangi sınıfta hangi sayfa aralarının okutulacağına dair bilgi varken, İnönü'nün 19 Mayıs 1944 tarihli konuşmasının da izah edileceği bildirilmektedir.

Demokrasiye geçişle birlikte, hem geçmiş döneme hem de Atatürk mirasına dair kimi eleştiriler gün yüzüne çıkmıştır. Atatürk'ün mirası ile ilgili olarak bir yazı kaleme alan Nadir Nadi, Atatürk öldüğünden beri 8 yıl geçmesine rağmen, Yakup Kadri'nin yayınladığı Atatürk isimli kitap dışında O'na layık ciddi eserler yapılmasının ihmal edildiğini şu şekilde dile getirmiştir:

“Tarihimizin üç yüz elli yıldan beri, benzerini kaydetmediği en yüksek bir şahsiyet karşısında biz onunla beraber yaşamış olan nesillerin bu kadar ihmalcî, tembel ve aciz davranması, üzüntü duyulmayacak bir şey değildir. Atamıza henüz bir mezar yaptırmadığımız için kendimizi mazur görebiliriz. Türlü engeller bizi geciktirmiş olabilir. Ona layık bir abide dikmek endişesi bizi acele etmekten sakındırmış bulunabilir. Nihayet Atatürk'ün asıl varlığı her birimizin yüreğinde yaşayacaktır, diyoruz. Abide ne de olsa şekle ait bir arzunun ifadesidir. Fakat ölünceye kadar kalbimizde yaşatacağımıza dair gözyaşları içinde and içtiğimiz büyük kahramanla bu kadar mı meşgul olacaktık? O'nun şahsiyeti, onun eserleri, Türk inkılâp tarihi kadrosundaki onun rolü hakkında yarınki nesillere yalnız gazete ve dergi sahifelerinde sıkışıp kalan dermeçatma yazıları mı bırakacaktık?”¹³³²

¹³²⁹ Ali Fuat, **Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara 1948.

¹³³⁰ Kemal Atatürk, **Nutuk**, (1919-1920) Cilt 1, Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, İstanbul 1950.

¹³³¹ **Ulus**, 22.10.1944.

¹³³² Nadir Nadi, “Bir Zihniyet Yıkılmalıdır”, **Cumhuriyet**, 5.1.1947.

3.5.- Cumhuriyet'in Önemli Milli Etkinlikleri

3.5.1. Bayramlar

3.5.1.1. Milli Hakimiyet Bayramı

23 Nisan yıldönümü kutlamaları, Atatürk'ün hatırasının anıldığı, rejimin ve inkılap ilkelerinin korunduğu, İsmet İnönü'nün memleketi daha da ileriye taşıdığı ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin görevini yerine getirdiği görüşlerinin yer bulduğu etkinlikler olmuştur. 1939 yıldönümünde Ulus Gazetesi'nde bir makale kaleme alan Kemal Ünal şöyle demiştir:

*“En uzak istikballere dahi şamil olan bu prensibin baş kurucusu, büyük dehanın aramızda bulunmadığı ilk bayram günündeyiz ve **bugünkü vazifemiz onu yalnız tazimle anmak değildir, kurduğu rejimin kendinden sonra da gene milli hakimiyet yoluyla memleketi Milli Şef'ine kavuşturduğunu ve yurdun büyük istikballere doğru hızla yükseldiğini söylemek ona karşı da bir minnet borcudur, bizim için bir gurur ve emniyet sebebi olduğu kadar. Çocuklarımıza inhişarla söyleyeceğiz ki onların bugünkü bayramını yaratan 1920 yılının 23 nisanında milli hakimiyetin kuruluşuna büyük emek veren, o günden sonra da harbin, zaferin ve sulhun çetin çalışmalarında ona ikincilik eden Milli Şef başımızdadır. Bundan sonra başarılacakların dünkülerden çok, gelecek yıllardaki neşe ve saadetlerin şimdikinden üstün olacağına şüphe yoktur.***”¹³³³

Nasuhi Baydar, bu yıldönümünde Atatürk'ü, İnönü'nün sözleri ile anmak gerektiğini dile getirmiş ve *“Devletimizin banisi ve milletimizin fedakar, sadık hadimi, insanlık idealinin aşık ve mümtaz siması, eşsiz kahraman Atatürk, vatan sana minnettardır.”* demiştir.¹³³⁴ Akşam Gazetesi'nde, Atatürk'ü anarken *“Bu milli hakimiyet ve kalkınma savaşında daha ilk günden beri Atatürk'le beraber yan yana yürümüş, hayatını ve istirahatini bu yüksek milli gayeye vakfetmiş olan Milli Şef İsmet İnönü'ne derin sevgi ve hürmet hisleriyle bağlı olarak ve yüksek sevki idaresine*

¹³³³ Kemal Ünal, “23 Nisan”, **Ulus**, 23.4.1939.

¹³³⁴ Nasuhi Baydar, “23 Nisan”, **Ulus**, 23.4.1939.

*hududsuz bir itimad besleyerek istikbale emin ve müsterih nazarlarla” baktığına işaret edilmiştir.*¹³³⁵

1940 yıldönümünde Falih Rıfki Atay, Türkiye'nin kurucusunun öldüğünü; fakat *“Harp, sulh ve inkılap eserinin büyük fikir, karar ve icra adamı başımızda”* olduğunu ifade etmiş; İnönü'yü şu şekilde tasvir etmiştir:

*“O şef ki, millet hakimiyeti ve şahıs hürriyeti şartını, Türk kurtuluşunun en yüksek teminatı addeder. Meclis, hükümet ve partinin selahiyet ve nüfuzları ile, kendi kudretini ve halkın kendisine misilsiz itimadını birleştirerek, münhasıran, hür, ileri, kuvvetli ve zengin istikbal Türkiyesinin inşasını tamamlamaktan gayri bir şey düşünmez”*¹³³⁶

Necip Ali Küçükaka ise, *“Atatürk fikir ve ruhunun en büyük mimarı başımızdadır”* demiş, olası bir savaş durumunda milletin *“O'nun aziz arkadaşı ve kıymetli halefi peşinden de aynı iman ve samimiyetle yürüyerek yeni mucizeler”* yaratacağını dile getirmiştir¹³³⁷

1941 yıldönümünde Falih Rıfki Atay, Türkiye'nin savaşa girme ihtimalinin arttığı bu dönemde, Türkiye'nin savaşa hazır olduğunu söylemiştir. *“İlk Büyük Millet Meclisi hükümetinin, Genelkurmay reisi sıfatı ile Kurtuluş ordularını fazilet ve dehasına emanet etmiş olduğu İsmet İnönü başımızda”* diyen Atay, *“21 seneden beri olduğu gibi ona bağlı kalalım”* demiştir. Atay, savaş tehlikesi karşısında Türkiye'nin *“Milli Mücadele iradesi”ne bağlı kalacağını ifade etmiş, “Büyük Millet Meclisi, cihat sancağını açmaya görsün!”* demiştir.¹³³⁸ 1942, 1943 ve 1944 yıldönümü kutlamalarında milli birlik, vazifeye hazır olma ve Şef'e itaat, ana tema olarak kullanılmıştır.¹³³⁹

¹³³⁵ “23 Nisan”, **Akşam**, 23.4.1939.

¹³³⁶ Falih Rıfki Atay, “23 Nisan Çocukları”, **Ulus**, 24.4.1940

¹³³⁷ Necip Ali Küçükaka, “23 Nisan”, **Ulus**, 23.4.1940.

¹³³⁸ Falih Rıfki Atay, “Yirmibirinci 23 Nisan”, **Ulus**, 23.4.1941.

¹³³⁹ Falih Rıfki Atay, “Milli Bayramların En Büyüğü”, **Ulus**, 23.4.1942; Etem İzzet Benice, “Nasıl Çocuk İstiyoruz?”, Son Telgraf, 23.4.1942'den **Aydın Tarihi**, Sa: 101, s. 8; Abidin Daver, “23 Nisan”, İkdam, 23.4.1942'den **Aydın Tarihi**, Sa: 101, s. 39; Falih Rıfki Atay, “23 Nisan 23 üncü Yıldönümünde”, **Ulus**, 23.4.1943; Nadir Nadi, “Dünkü ve Bugünkü 23 Nisan”, **Cumhuriyet**, 23.4.1943; Asım Us, “Milli Hakimiyet Bayramı”, Vakıf, 23.4.1943'den **Aydın Tarihi**, Sa: 113, s. 32. Falih Rıfki Atay, “23 Nisanın 24 üncü Yıldönümü”, **Ulus**, 23.4.1944.

1945 yılı 23 Nisan kutlaması, San Fransisco Konferansı arifesine denk gelmiştir. Bu nedenle, şimdiye kadar süregelen Milli Şef etrafında birlik temalarının yerini kutlamalarda demokrasi ve milli egemenlik sözleri almıştır. Mümtaz Faik Fenik, bu durumu şu şekilde, açıklıkla, dile getirmiştir:

*“Ne mutlu bize ki, demokrasinin ve milli egemenlik fikrinin tam muzaffer olduğu, dünyanın tam hürriyete kavuşmaya başladığı bir sırada ve San Fransisco Konferansı'nın açılmasının hemen arifesinde milli egemenliğimizi elde ettiğimiz günün 25 inci yıldönümünü kutlamak mazhariyetine eriyoruz”*¹³⁴⁰

Tasvir gazetesi ise benzer biçimde konuyu şu şekilde değerlendirmiştir:

*“Türkiye, istiklal ve hürriyet anlamları içinde dümdüz bir politika takip edecek, büyük fedakarlıklar pahasına kurduğu genç cumhuriyetini milli hakimiyet esası üzerinde yükseltirken tıpkı 25 yıl evvel olduğu gibi heyecanla duracak ve bu güzel esere dışarılardan sokulmak istenen tozları kondurmayacaktır.”*¹³⁴¹

1946 yıldönümünde de ana tema, demokrasidir. Falih Rıfki Atay, Türkiye'nin kuruluşundan beri demokrasi yolunda olduğunu; fakat bunun da kendi şartlarında ilerlediğini şöyle dile getirmiştir:

*“Hürriyetçi olmayan, milli egemenlik ülküsüne canı ile bağlı olmayan 23 Nisancı olamaz. Fakat hürriyet ve milli egemenliği, bu halkın kurtuluş davasından ayrı veya ondan bağımsız sayan da 23 nisancının yabancısıdır... Türkiye'de demokrasi 23 Nisan 1920'den beri kendini bulma ve olgunlaşma yolundadır; fakat kendi şartlarımız, siyasi ve ictimai kurtuluş ve iktisadi kalkınma prensiplerimiz içinde! Ne onların dışında, hele ne de onlara aykırı olarak! Ne şimdiye kadar ne de bundan sonra!”*¹³⁴²

1947 yıldönümünde ise, çok partili siyasal hayata geçildiği için tek partili rejim eleştiri konusu olmuştur. Nihat Erim, tek partili meclis çalışırken parlamenter murakabe sisteminin eksik olduğunu söylemiş; *“Eğer bu yolda (Demokrasi yolunda)*

¹³⁴⁰ Mümtaz Faik fenik, “Bayramımızın Geniş Önemi”, **Ulus**, 23.4.1945.

¹³⁴¹ Tasvir, “Çeyrek Asır Arasında İki Düşünce”, **Tasvir**, 24.4.1945.

¹³⁴² Falih Rıfki Atay, “23 Nisancılar Ruhü”, **Ulus**, 23.4.1946.

*bütün güçlükleri yenerek ilerlemeğe muvaffak olursak, milli Türk rejimi asıl o zaman sağlam temellerine oturmuş olacaktır” demiştir.*¹³⁴³

23 Nisan yıldönülerinin ana teması, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılması ve milli hakimiyetin sağlanması olduğu için bu kutlamalar, İkinci Dünya Savaşı ve sonrasında Türkiye'deki siyasal sistem tartışmaları paralelinde bir düşünüşe sahne olmuştur. 1939-1944 yılları arası “*Milli Şef*” temelli siyasal sisteme dair atıflar dikkati çekerken 1945 yılından itibaren milli hakimiyetin sağlanması konusunda demokrasi ve çok partili hayata dair atıflar ağırlık kazanmıştır.

3.5.1.2. Gençlik ve Spor Bayramı

Atatürk'ün Samsun'a çıkış tarihi esas alınarak kutlanan “*Gençlik ve Spor Bayramı*” 1939 yılında, Ankara 19 Mayıs Stadyumu'nda kutlanmıştır. Bu kutlamalar esnasında İnönü hazır bulunmuş, Hasan Ali Yücel tarafından bir nutuk okunmuştur. Gençler tarafından çeşitli spor gösterileri yapılmış ve bu kutlamalar yaklaşık 2,5 saat sürmüştür.¹³⁴⁴ Bu kutlamalardan sonra İsmet İnönü, yanında eşi bulunduğu halde TBMM Resisi Abdulhalik Renda, Dahiliye Vekili, Ankara Vakisi ve çeşitli komutanlarla beraber Etnoğrafya Müzesi'ne giderek Atatürk'ün mezarına buket koymuşlardır.¹³⁴⁵

Cevat Kerim İncedayı, Ankara Radyosu'nda 19 Mayıs ve Atatürk'le ilgili yaptığı konuşmada, “*Ebedi Şef Atatürk'ün tayin ve tesbit ettiği, Milli Şef İnönü'nün ebedileştirmek için ileri doğru hız verdiği*” Türkiye'nin, hedefine doğru ilerlediğini söylemiştir ve “*Rahat ol Atatürk. İnönü etrafında ve başkanlığında bir vücut gibi sevgi ve saygıyla toplandık, emanetin olan inkılabımızı hızla yürütüyoruz*” demiştir.¹³⁴⁶ Necip Ali Küçüka, Atatürk'e ithafen “*Biz O'nun (İnönü'nün) önderliği altında aynı inan ve hızla süratle yürümeye karar verdik. Sen ebedi uykunda rahat ve*

¹³⁴³ Nihat Erim, “Milli Hükümlerlik Mabedi Önünde”, *Ulus*, 23.4.1947.

¹³⁴⁴ *Ulus*, 20.5.1939.

¹³⁴⁵ *Ulus*, 20.5.1939; *Akşam*, 20.5.1939; *Cumhuriyet*, 21.5.1939.

¹³⁴⁶ “Ebedi Şef Atatürk”, *Ulus*, 21.5.1939.

müsterih uyu” demiştir.¹³⁴⁷ Nasuhi Baydar, Atatürk ve İnönü’yü “*yan yana ve elele yürümüş*” olarak tanımlamış, “*Bir şefin eseri, öteki şefin elindedir*” demiştir.¹³⁴⁸

1940 yılında yapılan kutlamalarda İnönü, Atatürk’ün mezarına çiçek koymuştur.¹³⁴⁹ Nurettin Artam, 19 Mayıs yıldönümlerinin manasını şu şekilde izah etmiştir: “*Biz, bugünün her yıldönümünde genç Mustafa Kemal ve genç İsmetlerimizin birer yaşına daha bastıklarını hisseder gibi oluruz.*”¹³⁵⁰ Türkiye’nin savaşa girme ihtimalinin arttığı 1941 yıldönümünde Yunus Nadi, Atatürk’ün gençliğe hitabesinin anlamının “*Başbuğ etrafında birlik ve onun emir ve işaret edeceği vazifeleri ifaya hazır bulunmak*” olduğunu dile getirmiştir.¹³⁵¹ Falih Rıfki Atay ise 19 Mayıs’tan alınacak dersin “*dün olduğu gibi bu gün de kuvvetimize, kendimize, reisimize ve müesseselerimize inanmak, bir ve beraber kalmak*” olduğunu ifade etmiştir.¹³⁵² Abidin Daver, Türkiye’nin başında İnönü’nün bulunmasını, “*en büyük kuvvet ve iman kaynağı*” olarak tasvir etmiş; “*O, bizi sulha ve harbe, nereye götürürse, oraya gideceğiz*” demiştir.¹³⁵³ Ulus Gazetesi’nde yer alan bir yazıda ise şöyle denilmektedir: “*Milli Şef, bu birliğin, bu sevginin en aziz bir timsali olarak başımızdadır. Her hareketimizde o geniş kaynaktan, İnönü’nün, Lozan’ın ve büyük kalkınmalarımızın kahramanı Milli Şef’ten ilham almakta ve onun gösterdiği yolda yürümekteyiz.*”¹³⁵⁴ 1942 yılı 19 Mayıs kutlamalarında CHP Genel Sekreteri Memduh Şevket Esendal, İnönü’ye olan bağlılığı şu şekilde izah etmiştir:

“Türk milletinin varlık ve birlik davası için Atatürk’ün yıllar önce yarattığı kutsal meşale, şimdi sevgili şefimiz, büyük başbuğumuz İnönü’nün elindedir. Gözlerimiz onun gözünde, can kulağımız onun sözünde, gönüllerimiz onun özündedir. İnönü, Türk milletinin başında, İnönü Türk milletinin önündedir. Onun arkasından gidiyoruz. Onun dediğini yapıyoruz, onun gösterdiği yoldan yürüyoruz. O, bize doğru söylüyor; O, bizi doğru yola yürütüyor. Onu en aydın bilinçle, onu en şaşmaz bir bulunçla dinliyoruz. Dört

¹³⁴⁷ Necip Ali Küçük, “19 Mayısın Manası”, **Ulus**, 19.5.1939.

¹³⁴⁸ Nasuhi Baydar, “Yirminci Yıl Biterken”, **Ulus**, 19.5.1939.

¹³⁴⁹ **Cumhuriyet**, 20.5.1940.

¹³⁵⁰ Nurettin Artam, “19 Mayıs”, **Ulus**, 19.5.1940.

¹³⁵¹ Yunus Nadi, “Türk Gençliğinin Bayramı”, **Cumhuriyet**, 19.5.1941.

¹³⁵² Falih Rıfki Atay, “19 Mayıs 1919”, **Ulus**, 19.5.1941.

¹³⁵³ Abidin Daver, “19 Mayıs”, İkdam, 19.5.1941’den **Ayn Tarihi**, Sa: 90, s. 458.

¹³⁵⁴ **Ulus**, 20.5.1941.

yanımızda yangınların tutuştuğu, nice devletlerin yer sarsıntısına uğramış gibi titrediği bu devirde, içinde bulunduğumuz her güçlüğe, çektiğimiz ve belki de çekeceğimiz her sıkıntıya beraber göğüs gererek tarihi ve milli vazifemizi onun emrinde yerine getiriyoruz ve yeni vazifeler için onun yeni işaretlerini bekliyoruz."¹³⁵⁵

1943 yılı 19 Mayıs kutlamalarında ana tema, daha önceki kutlamalarda ele alındığı gibi, gençliğin Atatürk'e ve Milli Şef'e bağlı bulunması, ayırıcı görüşlere yer verilmeden birlikte olması gerektiği yönündedir.¹³⁵⁶

1944 yıldönümü, Irkçılık-Turancılık meselesinin gündemde olduğu zamana rastlamıştır. Bu bakımdan rejimin ideolojisi, özellikle milliyetçilik anlayışı üzerinde görüşler dile getirilmiştir. İnönü, 19 Mayıs'ta önemli bir demeçte bulunmuş, Turancılığın dış ülkelerle bağlantısı olan gizli bir cemiyet olduğundan söz etmiştir. Bu konuşmasının sonunda gençlerin bu tarz hayali cereyanlara alet olmamasını belirterek şöyle demiştir:

*"Bu bayram günümüzde Atatürk'ün kutsal adını, vicdanlarımızın engin sevgi ve saygıları ile yad edelim. Atatürk, geleceğin en kıymetli teminatını sizlerde gördü ve gösterdi"*¹³⁵⁷

İnönü'nün Türk gençliğinin ırkçılığa ve Turancılığa özenmemesi gerektiği yönündeki konuşmasını değerlendiren Necmeddin Sadak, *"ideoloji bahsinde Türk gençliği ve hepimiz, tahlil ve tenkitlerin en kudretlisini dinlemek fırsatını bulduk ve Türk inkılâbının dayandığı prensipleri, memleketin yalnız en büyüğünden değil, en iyi düşünen, en doğru görüşlü, en başarılı insanından öğrendik"*¹³⁵⁸ Nadir Nadi ise görüşlerini, *"İsmet İnönü'yü Atatürk'ten sonra Milli Önder olarak devletimizin başına ulaştıran şartların sırrı da milli irademizin, milli kaderimiz üzerinde en uygun bir şekilde tecelli etmiş olmasından ibarettir. Milli Mücadele ruhunun en aydınlık bir başarıcısı olan İsmet İnönü, Atatürk'ü, Atatürk inkılaplarını*

¹³⁵⁵ **Ulus**, 19.5.1942.

¹³⁵⁶ Falih Rıfkı Atay, "Atatürk Gençliği", **Ulus**, 19.5.1943; Ahmet Emin Yalman, "Gençlik Bayramının İlhamları", **Vatan**, 19.5.1943; Etem İzzet Benice, "19 Mayıs", **Son Posta**, 19.5.1943'den **Aynı Tarihi**, Sa: 114, s. 126.

¹³⁵⁷ **Ulus**, 20.5.1944.

¹³⁵⁸ Necmeddin Sadak, "Milli Şefin Milletine Büyük Dersi", **Akşam**, 21.5.1944.

ve Türk milletinin cevherini herkesten çok yüreğinde duyuyor ve herkesten çok bize duyuruyor” biçiminde dile getirmiştir.¹³⁵⁹

1945 yıldönümünde ise demokrasi meselesi ve toprak reformu gündemdedir. 19 Mayıs 1945 tarihinde bir konuşma yapan İnönü, halk idaresinin her istikamette ilerleyeceğini söylemiş, “memleketin siyaset ve fikir hayatında demokrasi prensipleri daha geniş ölçüde hüküm sürecektir” demiştir.¹³⁶⁰

İnönü’nün beyanatından bir gün önce yazılan köşe yazıları ise, şimdiye kadar olduğu gibi “*Milli Şef*” etrafında sarsılmaz birlik oluşturulması temasını işlemiştir. Mümtaz Faik Fenik, Türkiye’nin “*Milli Şef*’in etrafında tam bir birlik halinde çelik bir kale” olduğunu ifade etmiştir.¹³⁶¹ Nadir Nadi ise görüşlerini şu şekilde dile getirmiştir:

*“Dünyayı ateşe ve kana boğan büyük fırtına ortasında Milli Şef’in aydınlatıcı rehberliğinden kuvvet alan Atatürk çocukları, varlığımızı doğrudan doğruya ilgilendiren her dava karşısında birlik ve beraberlik halinde çalışmaktan geri durmadılar.”*¹³⁶²

19 Mayıs 1946 tarihinde gençliğe hitab eden İnönü, “*Büyük Atatürk’ün insanlık, hürriyet ve şeref yolu sizin emanetinizde emniyettedir*” demiştir.¹³⁶³

19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı, yöneticiler tarafından gençliğe sesleniş biçiminde algılandığı için, dönemin değişen siyasi koşulları farklılaştıkça mesajın içeriği de farklılaşmıştır. Savaş yıllarında, Türkiye’nin savaşa girme ihtimalinin arttığı anlarda ortak tema, “*Milli Şef*” etrafında gençliğin sarsılmaz birlik kurması yönünde iken, çok partili hayata geçiş aşamasında gençliğin farklı ideolojik eğilimlere (Turancılığa ya da Komünizme) yönelmemesi yönündedir. Bir bakıma dönemin siyasi perspektifi çerçevesinde belirlenen bu görüşlerde Atatürk’ün hatırasına da atıflar yapılmaktadır. Bu açıdan Atatürk’ün Gençliğe Hitabesi de, dönemin siyasi atmosferine göre farklı biçimlerde yorumlanmıştır.

¹³⁵⁹ Nadir Nadi, “Nutuktan Sonra”, **Cumhuriyet**, 21.5.1944

¹³⁶⁰ **Ulus**, 20.5.1945.

¹³⁶¹ Mümtaz faik Fenik, “19 Mayıs”, **Ulus**, 19.5.1945.

¹³⁶² Nadir Nadi, “19 Mayıs”, **Cumhuriyet**, 19.5.1945.

¹³⁶³ **Cumhuriyet**, 20.5.1946.

3.5.1.3. Zafer Bayramı

30 Ağustos Zafer Bayramı kutlamaları, ordunun kahramanlıklarının dile getirildiği, Atatürk'ün mirası hakkında görüşlerin bildirildiği ve İsmet İnönü'ye bağlılık sözlerinin yer aldığı kutlamalar olmuştur.

1939 yılında II. Dünya Savaşı'nın çıkması ve Almanya ile Sovyetlerin anlaşmaları meselesinin Türk basınında büyük oranda yer aldığı zamana rastgelen 30 Ağustos Zafer Bayramı yıldönümünde, hem geçmiş hem de güncele dair kimi atıflar yapılmıştır. Abidin Daver, ilk defa Atatürk'ün yokluğunda Zafer Bayramı'nın kutlandığını dile getirdiği yazısında “*bugün başımızda onun en aziz silah ve inkılap arkadaşı İsmet İnönü*”nün olduğunu ve milletin “*yekpare bir kütle olarak*” İnönü'nün “*manevi huzurunda*” eğilerek “*icab ederse yeni 30 Ağustoslar yaratmak azmi ve imanile*” yaşadığını ifade etmiştir.¹³⁶⁴ Vasfi Raşit Seviğ, Türk milletinin “*Milli Şef'i İnönü'nün kumanda ve idaresi altında teşkil eylediği çözülmez ve parçalanmaz birliği ve yüksek ahlaki ve metaneti ile bütün tehlikeleri karşılayabilecek kudret ve kabiliyette*” olduğunu söylemiştir.¹³⁶⁵ Necmeddin Sadak, İnönü'nün Türk milletinin başında bulunmasından dolayı milletin kendi kendisine olan güveninin arttığını dile getirmiştir.¹³⁶⁶

30 Ağustos Zaferi münasebetiyle Ankara Radyosu'nda konuşma yapan Çoruh Mebusu Ali Rıza Erem ise şöyle demektedir:

“Aziz Atatürk! Biz milletçe onun (İnönü) etrafında toplandık. Senin etrafında toplandığımız gibi. Biz milletçe, tek vücut tek kalp ve tek dimağ halinde ona bağlandık. Sana bağlandığımız gibi. Şimdi milletçe hep beraber, gene aynı hedefe, gene aynı yoldan, gene aynı hızla, tek kabile olarak yürüyoruz. Bu halimize bütün dünya bile hayran. Müsterih ol Ebedi Şef Atatürk. Sen gömüldüğün Türk milletinin kadirşinas ve civanmert gönlünde yattıkça, var olsun Büyük Milli Şef'i ile Büyük Türk milleti.”¹³⁶⁷

¹³⁶⁴ Abidin Daver, “30 Ağustos”, **Cumhuriyet**, 30.8.1939

¹³⁶⁵ Vasfi Raşit Seviğ, “Büyük Zaferin Yıldönümünde”, **Ulus**, 30.8.1939.

¹³⁶⁶ Necmeddin Sadak, “Şan ve Şeref İmtihanı Bir Daha Gelirse..”, **Akşam**, 30.8.1939.

¹³⁶⁷ “Türk İstiklal ve İnkılap Savaşına Dair Bir Konuşma”, **Ulus**, 3.9.1939.

1940 yıldönümünde Falih Rıfki Atay, “*Bu yılın zafer haftasında Türkiye’nin manzarası şu olacaktır: Tek kumanda altında tek millet! Vay, saf bozanlara!*” demiştir.¹³⁶⁸

1941 yılında İnönü, Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak’a 30 Ağustos Zafer Bayramı dolayısıyla komutan, subay ve erlerin bayramını kutlayan bir telgraf göndermiştir. Çakmak cevabî telgrafında 30 Ağustos Zaferi’ni İnönü’nün büyük bir eseri olarak tanımlamıştır.¹³⁶⁹ Falih Rıfki Atay, Türkiye’nin karşılaşılabileceği herhangi bir savaş ihtimaline karşı milletin halen hazır olduğunu dile getirmiş; “*zaferin üstünden 19 sene geçti; fakat o zafere vücut veren milli ahlak mayası terütazedir*” demiştir.¹³⁷⁰ Necmeddin Sadak ise, “*vatan kurtaran şanlı muharebelerin Büyük kahramanı, eşsiz bir talih eseri olarak bugün de milletin başında*” bulunduğunu vurgulamıştır.¹³⁷¹

1942 yıldönümünde, Ali Rıza Erem şöyle demiştir:

“Komutası altındaki garp cephesi orduları ile iki kere İnönülerinde bir kere Sakarya boylarında nihayet dördüncü hamlede Afyon ve Dumlupınar yaylalarında 26-30 Ağustos büyük yengisini sağlayan Milli Şef İnönü’ye bir kere daha temiz yürekle inanimızı ve minnetimizi, kopmaz ve sarsılmaz bağlılığımızı tekrarlamakla vicdanlarımızın bugün kaynayan asli ve kutsal duygularını ifade etmiş oluyoruz”¹³⁷²

Zekeriya Sertel, 30 Ağustos Zaferi’ni askeri niteliğinin yanı sıra siyasi bir manasının olduğunu dile getirmiştir. Sertel, bu mananın Türkiye’nin dışarıdan “*bir karış toprak talebinde*” olmama ve dışarıya “*bir karış toprak vermeme*” prensibi olarak ele almış; bu prensibin Türkiye’nin siyasi rotasını belirlediğini söylemiştir.¹³⁷³

1943, 1944 ve 1945 yılları, bir önceki yıllara benzer bir biçimde kutlanmıştır. 1946 yıldönümünde ise, Türkiye gündeminde demokrasi tartışmaları yer aldığı için,

¹³⁶⁸ Falih Rıfki Atay, “Tek Kumanda Altında Tek Millet”, **Ulus**, 26.8.1940.

¹³⁶⁹ **Ulus**, 31.8.1941. Benzer ifadeleri 1943 yılında da görmekteyiz. **Ulus**, 31.8.1943.

¹³⁷⁰ Falih Rıfki Atay, “19 uncu 26 Ağustos”, **Ulus**, 26.8.1941.

¹³⁷¹ Necmeddin Sadak, “Geçmiş Zaferlerin Manası Bizim İçin Şimdi Daha Büyüktür”, **Akşam**, 30.8.1941.

¹³⁷² Ali Rıza Erem, “30 Ağustos”, **Ulus**, 30.8.1942.

¹³⁷³ Zekeriya Sertel, “30 Ağustosun Siyasi Manası”, **Tan**, 30.8.1942.

önceki kutlamalara ilaveten, “*hür vatan, hür insan*” motifinin işlendiği göze çarpmaktadır.¹³⁷⁴

3.5.1.4. Cumhuriyet Bayramı

1939 yılında Cumhuriyetin 16. yıldönümü kutlamalarında, Atatürk’süz geçen ilk bayram olması dolayısıyla Atatürk’e karşı minnettarlık ifadelerinin, İnönü’ye karşı bağlılık ifadeleri ile birlikte yer aldığı görülmektedir. Kutlamalar, 27 Ekim 1939 tarihinde saat 12.00’den itibaren başlamıştır.¹³⁷⁵ 29 Ekim günü, CHP İdare Heyeti Azaları, Genel Sekreter Fikri Tuzer başkanlığında Atatürk’ün kabrini ziyaret etmişlerdir. Daha sonra İsmet İnönü, Refik Saydam’la birlikte kabre giderek çelenk koymuşlardır. Bu esnada Etnografya müzesinde Büyük Millet Meclisi Reisi Abdulhalik Renda, Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak, Orgeneral Fahredin Altay, Ankara Valisi Nevzad Tandoğan hazır bulunmuşlardır.¹³⁷⁶

Yunus Nadi, Atatürk’ün olmadığı bu kutlamalar için, “*Türk’ün diğer büyük bir evladı olan İsmet İnönü, Cumhurreisliğinde aynı kıfayet ve ehliyetle Başbuğumuz bulunuyor*” demiştir.¹³⁷⁷ Nurettin Artam, Cumhuriyet Bayramı’nın Türk milleti için “Ulu’suz kalmayacağı” anlamını taşıdığını söylemiş, bayramın “*Ebedi Şef’in ölmez hatırası ve Milli Şef’in yaşayan huzurunda eğilerek*” kutlanmasını ifade etmiştir.¹³⁷⁸ Fahri Ecevid, Türk milletinin Atatürk’ün “*büyük dostu ve yapıcılık arkadaşı Milli Şef etrafında toplanarak eserlerinin bekçiliğini*” yaptığını dile getirmiş; “*Ebedi Şef’in ölümü kadar, Milli Şef’in varlığı da gerçek*” demiştir.¹³⁷⁹ Falih Rıfkı, “*Geçirdiğimiz sene İnönü devrinin mesut başlangıcı olmuştur*” diyerek yurt içinde içerde milletin birliği, dışında ise devletin itibarının tam olduğunu dile getirmiştir.¹³⁸⁰ Abidin Daver, Atatürk’ün ölümü ile milletin keder içinde olduğunu; fakat “*Atatürk’ün en yakın harp ve inkılap arkadaşı ve büyük eserinin baş yardımcısı İsmet İnönü, Milli şefimiz*”

¹³⁷⁴ Necmeddin Sadak, “Bugün”, **Akşam**, 30.8.1946.

¹³⁷⁵ **Cumhuriyet**, 29.10.1939.

¹³⁷⁶ **Cumhuriyet**, 30.10.1939.

¹³⁷⁷ Yunus Nadi, “En Büyük Bayramımız”, **Cumhuriyet**, 29.10.1939.

¹³⁷⁸ Nurettin Artam, “Büyük Bayram”, **Ulus**, 29.10.1939

¹³⁷⁹ Fahri Ecevid, “Büyük Bayram”, **Ulus**, 29.10.1939.

¹³⁸⁰ Falih Rıfkı Atay, “17 nci Yıla Girerken”, **Ulus**, 29.10.1939.

olduğu için bundan kuvvet alındığını belirtmiştir.¹³⁸¹ Necmeddin Sadak, İsmet İnönü'nün "*milli tarihin şan ve şeref sahifesinde adını geçirmek için yeni eserler yaratmaya ihtiyacı*" olmadığını söylemiş; fakat Atatürk'ten sonra "*Türk vatanını bu badire ortasında selamet ve saadete erıştirmek*" kahramanlığını da yaptığını ifade etmiştir.¹³⁸² Muhittin Birgen ise Cumhuriyet'in 16. senesinin bir dönüm noktası olduğunu; şahısların değişmesine rağmen rollerin aynı olarak kaldığını söylemiştir.¹³⁸³

1940 yıldönümünde Falih Rıfki Atay, milletin bu bayramda iki görevi olduğunu söylemiştir. Birinin Atatürk'ü anmak olduğunu belirten Atay, diğeri için ise şöyle demiştir: "*Çankaya'ya dönerek devletin ve halkın Büyük Reisine ve Şefine milli birlik ahdimizi tekrar etmek*".¹³⁸⁴ Muhiddin Birgen, Atatürk'ten sonra "*Bu rejimin en büyük yapıcısı olan kuvvetli, münevver ve müdebbir insan, bugünkü dünya vukuatı arasında Türkiye'nin ve rejimin bekçisi olarak başımızda*" bulunduğu için Türkiye'nin şanslı olduğunu ifade etmiştir.¹³⁸⁵ Necmeddin Sadak, milletin Milli Şef etrafında sarsılmaz biçimde ve tam inançla beklediğini dile getirmiştir.¹³⁸⁶ Etem İzzet Benice, milleti şöyle tasvir etmiştir: "*Ebedi Şef Atatürk'ün izinde ve Milli Şefin etrafında yekpare bir varlık halinde duran ve gayesi üzerinde vakar, sükun ve emniyetle istiklale bakan Türk milleti*"¹³⁸⁷

1941 yıldönümünde Falih Rıfki Atay, 1940 yıldönümünde yazdığı yazıya benzer biçimde, milletin biri Atatürk'e, diğeri İnönü'ye olmak üzere iki görevi olduğunu ifade etmiştir.¹³⁸⁸ Ahmet Şükrü Esmer, İsmet İnönü'nün "*Atatürk'ün en yakın arkadaşı*" olduğunu söylemiş, "*böyle müstesna bir kudret, reis ve nazım*

¹³⁸¹ Abidin Daver, "En Büyük Bayram", **Cumhuriyet**, 29.10.1939. Daver, iki gün sonra kaleme aldığı yazıda, İsmet İnönü'nün Cumhurresi olduğunu bu yana memlekete dört büyük hediye verdiğini söylemiştir. Bunlar, Hatay'ın ilhakı, Demiryolu'nun Erzurum'a ulaşması, Karabük Demir Fabrikası'nın açılması ve Türk-İngiliz-Fransız Antlaşması'dır. Abidin Daver, "Milli Şef'in Dört Büyük Hediyesi", **Cumhuriyet**, 31.10.1939.

¹³⁸² Necmeddin Sadak, "Yürüyen, Yükselen Türkiye", **Akşam**, 29.10.1939.

¹³⁸³ Muhittin Birgen, "Tekne Sağlam, Kaptan Tecrübeli, Tayfa Pişkin; Korkmuyoruz", Son Posta, 29.10.1939'den **Ayın Tarihi**, sa: 71, s. 52-53.

¹³⁸⁴ Falih Rıfki Atay, "18 inci Cumhuriyet Yılı Başlarken", **Ulus**, 29.10.1940.

¹³⁸⁵ Muhittin Birgen, "Aziz ve Kutsi Bayramımız", Son Posta, 29.10.1940'den **Ayın Tarihi**, Sa: 83, s. 28.

¹³⁸⁶ Necmeddin Sadak, "Cumhuriyetin Büyük Şerefi", **Akşam**, 29. 10. 1940.

¹³⁸⁷ Etem İzzet Benice, "17 nci Yıl", Son Telgraf, 29.10.1940'den **Ayın Tarihi**, Sa: 83, s. 32.

¹³⁸⁸ Falih Rıfki Atay, "XVIII inci Yıldönümü", **Ulus**, 29.10.1941.

olarak bugün başımızda” bulunan İnönü “*etrafında toplanmak, Cumhuriyet uğrunda yapılacak hizmetlerin en büyüğüdür*” demiştir.¹³⁸⁹ Necmeddin Sadak ise, Cumhuriyet Bayramı dolayısıyla millete hitaben İsmet İnönü’ye olan minnet duygusunu şu şekilde ifade etmiştir:

*“Bugün ise bizi en çok sevindiren, yüreklerimize sonsuz ümit dolduran manzara, başımızı yukarı kaldırdığımız zaman millet mukadderatının başında Cumhuriyet dediğimiz ve iftihar ettiğimiz bu onsekiz yıllık idarenin ve bunun temeli olan Milli Mücadelenin kahraman ve yapıcı dehası Büyük Şef’i görmemizdir. Her şeyi ona borçluyuz. Bu kutlu bayramda bütün milletin yüreğinden çıkan ses budur.”*¹³⁹⁰

1942 yıldönümü kutlamalarında diğer yazılardan farklı olarak Yunus Nadi, İnönü’nün “*Atatürk’ün en yakın arkadaşı ve tamamen yerinde bir ifade ile onun sağ kolu denilecek kadar tesirli bir yardımcı*” olduğunu söylemiş; “*fakat rejim ve hareketin Atatürk’e ait olduğuna hiç kimsenin zerre kadar ihtilafı yoktur*” demiştir.¹³⁹¹ Ertesi günkü yazısında ise bütün başarıların rejim sayesinde olduğunu dile getirmiştir: “*Ebedi şef Atatürk gibi bir dahi ile Milli Şef gibi bir çok kıymetli bir önderi birer şeref halesi halinde başlarımız üstüne yükselten gene o rejimdir*”¹³⁹² Kemal Zeki Gençosman, Cumhuriyet Bayramı’nın 1942 yılı için anlamını, “*Milletini seven bir şef ve şefine tapan bir milletin altından kalkamayacağı hiçbir dava yoktur*” şeklinde yorumlamıştır.¹³⁹³

1943 yılı, Cumhuriyetin 20. yıldönümü olduğu için Türk basınında şahsi değil; daha olgusal metinler kaleme alınmıştır.¹³⁹⁴ Falih Rıfki Atay, “*bilerek, anlayarak ve*

¹³⁸⁹ Ahmet Şükrü Esmer, “Kazandığımız Büyük Gün”, **Ulus**, 29.10.1941.

¹³⁹⁰ Necmeddin Sadak, “Türkiye Bugünkü Bahtiyarlığımı Cumhuriyete ve Onun Reisine Borçludur”, **Akşam**, 29.10.1941.

¹³⁹¹ Yunus Nadi, “On Dokuz Yıl Evvel Cumhuriyet Rejimini Nasıl Kurmuştuk?”, **Cumhuriyet**, 28.10.1942.

¹³⁹² Yunus Nadi, “Herşeyi Cumhuriyet Rejimine Borçluyuz”, **Cumhuriyet**, 29.10.1942.

¹³⁹³ Kemal Zeki Gençosman, “Milletini Seven şef ve Sefine Tapan Millet”, **Ulus**, 30.10.1942.

¹³⁹⁴ Nadir Nadi, “Yirmi Bir Yaşına Basan Cumhuriyet Çocuğuna”, **Cumhuriyet**, 29.10.1943; Hüseyin Cahit Yalçın, “Cumhuriyetin Yirminci Yıldönümü”, Tanin, 29.10.1943’den **Ayın Tarihi**, Sa: 119, s. 28; Asım Us, “İsmet İnönü ve Cumhuriyetin Yirminci Yıldönümü”, Vakıf, 29.10.1943’den **Ayın Tarihi**, Sa: 119, s. 29; “Yirminci Yıl”, Yeni Sabah, 29.10.1943’den **Ayın Tarihi**, Sa: 119, s. 33; Etem İzzet Benice, “20 nci Yıl”, Son Telgraf, 29.10.1943’den **Ayın Tarihi**, Sa: 119, s.35; “Yirminci Yıldönümü”, Tasvirî Efkâr, 29.10.1943’den **Ayın Tarihi**, Sa: 119, s. 36.

isteyerek birleşmemizin timsali Milli Şeftir” demiş, “*Onun etrafında toplu kaldıkça*” milletin devamlı olarak kazançlı olacağını dile getirmiştir.¹³⁹⁵

1944 yıldönümünde İsmet İnönü, Cumhuriyet Bayramı dolayısıyla halka hitaben rejimi övücü bir nutuk söylemiştir.¹³⁹⁶ Falih Rıfki Atay, Atatürk ve İnönü’yü biri ölmüş biri yaşayan iki savaşçı olarak değerlendirmiş, “*Onların yılmaz savaşçılığını, bütün vazife adamları, severek, arıyarak ve isteyerek bölüşmeliyiz. Atatürk ve İnönü bizimdirler, bizdendirler. Demek ki hepimizdedirler*” demiştir.¹³⁹⁷

1945 yıldönümünde de İsmet İnönü, halka hitaben rejimin sağlamlığı hakkında bir nutuk söylemiştir.¹³⁹⁸ 29 Ekim kutlamaları, memlekette demokrasi tartışmalarının yapıldığı döneme isabet etmiştir. Bu bakımdan Milli Şef’ci yazılara rastlamamakla birlikte, Cumhuriyetin kurulduğundan bu yana demokratik vasıf taşıdığı ve demokrasiye doğru adımlar atılarak bu yönde mücadele verdiği yönünde yazılara rastlanmaktadır.¹³⁹⁹ Bu yazılardan farklı olarak Cihad Baban, yapılan inkılapların artık kökleştiğini söylemiş; artık demokrasiye geçilmesinde bir sakınca olmadığını dile getirmiştir.¹⁴⁰⁰

1946 yıldönümünde Cumhuriyet rejiminin demokrasiye geçmesi ile önemli bir inkılabı tamamladığı görüşü hakimdir.¹⁴⁰¹ Ayrıca bu yılda, demokrasiye geçiş süreci boyunca gittikçe artan tek parti idaresine karşı eleştirilere cevap vermek amaçlı yazılar da yazılmıştır. Bunlardan birini kaleme alan Falih Rıfki Atay, Türklerin Anadolu’ya yerleştiklerinden beri, dokuz asır zaman geçmesine rağmen, hiçbir zaman 23 yıllık bir barış devresi geçirmediklerini, bunun 1923-46 yılları rejiminin bir başarısı olduğunu vurgulamıştır.¹⁴⁰² Demokrat Parti, de Cumhuriyet Bayramı

¹³⁹⁵ Falih Rıfki Atay, “Yirminci Yıldönümü”, **Ulus**, 29.10.1943.

¹³⁹⁶ **Cumhuriyet**, 30.10.1944.

¹³⁹⁷ Falih Rıfki Atay, “22 nci Yıla Girerken”, **Ulus**, 29.10.1944.

¹³⁹⁸ **Cumhuriyet**, 30.10.1945.

¹³⁹⁹ Falih Rıfki Atay, “22 nci Yıldönümü”, **Ulus**, 29.10.1945; Necmeddin Sadak, “Cumhuriyetin Yirmi İki yılı”, **Akşam**, 29.10.1945; Asım Us, “Cumhuriyetin 22 nci Yıldönümü”, **Vakit**, 29.10.1945; Hüseyin Cahit Yalçın, “Cumhuriyet Bayramı”, **Haber**, 29.10.1945’den **Ayn Tarihi**, Sa: 143, ss. 51-53.

¹⁴⁰⁰ Cihad Baban, “Cumhuriyet, Fazilet ve Feragattir”, **Tasvir**, 29.10.1945.

¹⁴⁰¹ Nadir Nadi, “Bu Bayramın Yeniliği”, **Cumhuriyet**, 29.10.1946; Mümtaz Faik Fenik, “23 üncü Yılın Kıymeti”, **Vatan**, 29.10.1946; Hüseyin Cahit Yalçın, “Cumhuriyet Bayramı”, **Tanın**, 29.10.1946’dan **Ayn Tarihi**, Sa: 155, s. 46.

¹⁴⁰² Falih Rıfki Atay, “Güvenmek ve İnanmak Günü”, **Ulus**, 29.10.1946. Benzer bir yazı için bkz. Necmeddin Sadak, “Dün, Bugün, Yarın”, **Akşam**, 29.10.1946.

vesilesi ile Atatürk ve Cumhuriyet mirasına sahip çıkmıştır. Vatan Gazetesi, 29 Ekim Cumhuriyet bayramı kutlamaları nedeniyle Celal Bayar'ın Atatürk'e dair anılarını neşretmiş; Atatürk'ün, Bayar hakkındaki olumlu görüşlerine yer vermiştir.¹⁴⁰³

Cumhuriyetin 1947 yıldönümü hakkında görüşlerini dile getiren Emrullah Nutku, 24 yıl geçmesine rağmen halkın Atatürk'ü özlemle aradığını ve Cumhuriyet'in Onuncu yıldönümündeki huzurlu ortamın kaybolduğunu, anılarında şu şekilde dile getirmiştir:

*“Bugün Cumhuriyet Bayramı. Cumhuriyet'in 24. yıldönümünde ne yazık ki huzurlu ortamda değiliz. Hür yaşamak için yaptığımız İstiklal Savaşımızın 25. yılında bile, memlekette hürriyet havasının esmesine hasret bırakıldık. Cumhuriyet'in Onuncu Yıldönümü'ndeki huzurlu ortamı hatırlayınca, hele bizim gibi İstiklal Savaşı gazileri, Atatürk'ü nasıl arıyoruz?”*¹⁴⁰⁴

Cumhuriyet Bayramı kutlamaları, dönem boyunca rejimin korunması manasında ele alınmış; İsmet İnönü'nün, Atatürk ardından bu sorumluluğu üstlenebilecek tek kişi olduğu vurgularına yer verilmiştir. Rejimin, kutlamanın yapıldığı güne kadar kazanımlarından bahsedilmiş; Atatürk mirası da bu çerçevede ele alınmıştır. Çok partili hayata geçişle birlikte, hem Atatürk ve Cumhuriyet kazanımları mirası saçaklanarak partiler arası sahiplenme yarışına sahne olmuş hem de parti propagandaları çerçevesinde tek partili rejim ve bu dönem eleştirilmiştir.

Cumhuriyet Bayramı kutlamaları, dönem boyunca birbirinin benzeri programlarla yapılmış, Cumhuriyet'in 10'uncu ve 15'inci yıldönümlerinde olduğu gibi yurt geneline yayılan ve farklı etkinliklere sahne olan kutlamalar tercih edilmemiştir. Özellikle Cumhuriyet'in 20'nci yıldönümü kutlamalarında, 10'uncu ve 15'inci yıldönümü kutlamalarıyla kıyaslanamayacak derecede az yayın yapılmıştır.¹⁴⁰⁵

¹⁴⁰³ Vatan, 29.10.1946.

¹⁴⁰⁴ Emrullah Nutku, *age*, s. 65.

¹⁴⁰⁵ Cumhuriyet'in 20'nci yıldönümü vesilesi ile sadece “Yirmi Yıl İçinde CHP” adlı bir eser yayımlanmıştır. Bu eser, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden Halk Partisi'ne geçiş süreci, Halk Partisi'nin kuruluşu, parti programlarının gelişimi ve partinin memlekete ve dünyaya katkılarının neler olduğunu içermekte ve 29 sayfadan oluşmaktadır. Bkz. **Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğinin Parti Teşkilatına Umumi Tebligatı**, (1 İkinci Kanun 1942'den 31 İlk Kanun 1943 Tarihine Kadar), Cilt 20, Ankara 1944, ss. 415-444. Başka bir husus ise, yeni eser yaratılmak

3.5.2. Yıldönümleri

İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı döneminde, Atatürk'ün ölümünün ardından kutlanan ilk yıldönümü kutlaması Halkevleri'nin kuruluşu vesilesi ile yapılmıştır.

3.5.2.1. Halkevleri'nin Kuruluş Yıldönümleri

19 Şubat 1939 tarihinde halkevlerinin kuruluş yıldönümü kutlamalarında konuşma yapan Başvekil Refik Saydam, Atatürk döneminin bir mirası olan halkevlerine ithafen *“Hem yaptığımız inkılapları göz bebeğimiz gibi daima koruyacağız hem de Türk cemiyetini medeniyette en yüksek seviyeye erdirmek için gerekirse başka inkılapları da yapmakta da tereddüt etmeyeceğiz.”* demiştir.¹⁴⁰⁶

Türk basını, Halkevleri konusuna geniş yer ayırmıştır. Nadir Nadi, halkevlerinin amaçlarını *“Atatürk inkılaplarını vatanımızın en hücre köşelerine kadar yaymak ve yaşatmak”* olarak ifade etmiş; çoktan beri bütün bir milletin *“büyük bir halkevi manzarası”* gösterdiğini söylemiştir.¹⁴⁰⁷ Kemal Ünal, Kemalizm olarak tasvir edilen vasıfların, insan ömrüyle ölçülmeyecek derecede olduğunu dile getirmiştir. *“Atatürk'ün en büyük inkılapçı olarak yetiştirdiği Milli Şef'in eliyle”* daha ileriye gidileceğini ifade eden Ünal, İnönü devrinin parolasını *“İnkılabı korumak ve gereken yeni inkılapları yapmak”* şeklinde izah etmiştir. Kemalist inkılabın neler olduğuna ve bunların hududunun nasıl çizileceğine imkan olmadığını söyleyen Ünal, *“Milli Şef'in asil rehberliği ile en iyi tedbirlerin”* vaktinde bulunacağını belirtmiştir.¹⁴⁰⁸ Nasuhi Baydar, *“İnönü'nün faziletli, bilgili, vatanperver idaresi altında”* Türkiye'yi medeniyette en yüksek seviyeye çıkarmak

yerine eskinin kullanılmasının tercihidir. Cumhuriyetin 19. yılı kutlama programının 23. maddesinde kutlamalardan sonra konferans verilmesi hususundan bahsedildikten sonra şöyle denilmektedir: *“Bu konferansların esasları, Cumhuriyet ve inkılabın esas ve feyizlerini halka anlatmak olmalı, XIX yıl içinde memlekette yapılmış, başarılı işler hakkında tenvir edici malumat verilmelidir. Partice basılıp Parti reisliklerine gönderilen Cumhuriyetin XV inci yılında yapılmış işleri ihtiva eden kitaptan istifade olunacaktır”* **Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğinin Parti Teşkilatına Umumi Tebligatı,**), Cilt 20, s. 351.

¹⁴⁰⁶ **Akşam**, 20.2.1939; **Ulus**, 20.2.1939.

¹⁴⁰⁷ Nadir Nadi, “Halkevlerinin 7 nci Yıldönümü, **Cumhuriyet**, 20.2.1939.

¹⁴⁰⁸ Kemal Ünal, “Gerekirse Yeni İnkılaplar”, **Ulus**, 21.2.1939.

için yeni inkılapların yapılmasında tereddüt edilmeyeceğini söylemiştir.¹⁴⁰⁹ Naşit Uluğ, Başvekilin sözlerinin “*İnkılaplarını büyük fedakarlıklarla başarmış ve onun prensiplerini olgunlaştırmış ve devlet hayatında tedricî ve tekamül prensiplerine boynunu kaptırmamaya azmetmiş olan bir milletin evlatları arasında çok engin bir akis, çok derin bir şevk uyandırmış*” olduğunu dile getirmiştir.¹⁴¹⁰ Behçet Kemal Çağlar, Ankara Radyosu’nda halkevlerinin kuruluş yıldönümü ve Refik Saydam’ın sözlerini değerlendiren bir konuşma yapmıştır. Çağlar, halkevlerinin inkılabı korumak ve yaymak için kurulduklarını söylemiş, konuşmasına “*inkılapçılık heyecanının*” en iyi ve üstün biçimde halkevlerinde bulunduğunu eklemiştir.¹⁴¹¹

Görüldüğü üzere Türk basını, inkılâpların korunacağı ve yaygınlaştırılarak daha da ileriye götürüleceği yer olarak halkevlerini ele almaktadır. Bu konuyu, sebep ve sonuçlarıyla en iyi aktaran ve değerlendiren yazar Necmeddin Sadak olmuştur. Sadak, Atatürk’ten sonra Kemalist Türkiye geleceğinin dost-düşman, her kafada ciddi merak uyandırdığını belirtmiş ve şöyle demiştir: “*Yıllardır Kemalist Türkiye’nin dev adımlar ile ilerlemesini seyredenlerin zihninde endişeli bir sual işareti vardı: “Sonra Ne Olacak?” İsmet İnönü’nün başa geçmesiyle bu merakın çabuk silindiğini belirten Sadak, iki liderin rejimi değerlendirişi arasında “hiçbir ayrılık” olmadığını; “en küçük bir sarsılma bile olmadan iki gün içinde Türk milletinin İsmet İnönü gibi bir şef etrafında” birleştiğini ifade etmiştir. Kaygı içinde olanların bir-iki ay içerisinde şu düşünceye eriştiklerini söylemiştir:*

*“Gördüler ki, Türkiye’de asla değişmiş bir şey yoktur. Var olan şey Kemalist rejimi devam ettirmek, daha ileri götürmek, daha yükseltmek, geçmiş zamanların tecrübelerinden istifade ederek şimdiye kadar görülmemiş işleri görmek hususunda yılmaz bir iradedir.”*¹⁴¹²

1940 yılında halkevi yıldönümü kutlamaları, halkevlerinin açılmasını takip eden ilk pazar gününün kutlama günü olması dolayısıyla 25 Şubat tarihinde yapılmıştır. 1940 yılı yıldönümü kutlamaları vesilesi ile halkevlerine dair olumlu

¹⁴⁰⁹ Nasuhi Baydar, “Halkevlerinin Yıldönümü”, **Ulus**, 21.2.1939.

¹⁴¹⁰ Naşit Uluğ, “İnkılaplarımız, Vicedanımızın En Aziz Varlığıdır”, **Ulus**, 22.2.1939.

¹⁴¹¹ **Ulus**, 23.2.1939.

¹⁴¹² Necmeddin Sadak, “Kemalist Rejim Değişmiyor, Kuvvetleniyor”, **Akşam**, 24.2.1939.

görüşler bildiren yazılar kaleme alınmıştır.¹⁴¹³ Birbirinin benzeri olan bu yazılardan farklı olarak Peyami Safa, halkevlerinin mahiyetine dair yazısında, halkevlerinin önünden geçerken okuma odalarında gördüğü gençlerden bahsetmiştir. Bu gençlerin halkevi olmasaydı muhtemelen “iğrenç” kahvehanelere gideceklerini belirtmiştir. Safa’ya göre, halkevleri bir genci, kahvehaneden halkevine getirebiliyorsa kendisini meydan muharebesi kazanmış saymalı idi. Safa, konuyla ilgili şöyle demektedir: “İstanbul ve Anadolu’da gözlerimizle gördük, biliyoruz. Halkevlerimizin kurtardığı gençler bir değil, bin değil, on bin değil, çok daha fazladır”¹⁴¹⁴ 1941 yılında basında yine olumlu yazılara rastlanmaktadır.¹⁴¹⁵

1938’den sonra açılan yeni halkevi adeti, kimi halkevlerinin kapanmasına rağmen, gittikçe artmıştır. 1938 yılında 209 adet halkevi varken 1939 yılı Şubat ayında 157 tane yeni halkevi daha açılmıştır.¹⁴¹⁶ 1940 yılında 373 halkevinin faaliyet gösterdiği belirtilirken 6 adet halkevi açılmasına daha karar verilmiştir.¹⁴¹⁷ 1941 yılında 379 halkevi faalken 4 halkevi daha açılmıştır.¹⁴¹⁸ 1942 yılında ise 6 yeni halkevi açılmıştır.¹⁴¹⁹ 1943 yılında halkevi sayısı 394 olmuştur.¹⁴²⁰ 1943 yılında 12 yeni halkevi açılmıştır.¹⁴²¹ Halkevlerinin sayısı 405’e ulaşmıştır.¹⁴²² 1944 yılında 12 halkevi daha açılmıştır.¹⁴²³ 1944 yılında 405’i bulan halkevlerinin 63’ü il merkezinde, 242’si ilçe merkezinde, 100’ü de bucak ve köylerde yer almaktadır.¹⁴²⁴ 1945 yılında 35 halkevi daha açılmış; böylece halkevlerinin sayısı 402’den 437’ye yükselmiştir.¹⁴²⁵

¹⁴¹³ Falih Rıfki Atay, “Halkevlerinin Sekizinci Yıldönümü”, *Ulus*, 25.2.1940; Necmeddin Sadak, “Halkevleri”, *Akşam*, 27.2.1940; Asım Us, “Halkevlerinin Sekizinci Yıldönümü”, *Vakit*, 25.2.1940’dan **Ayın Tarihi**, Sa: 75, s. 85.

¹⁴¹⁴ Peyami Safa, “Halkevi ve Münevver”, **Cumhuriyet**, 26.2.1940.

¹⁴¹⁵ Kemal Turan, “Dokuzuncu Yıldönümü”, **Ulus**, 25.2.1941; Ahmet Emin Yalman, “Başvekilimizin Nutku”, **Vatan**, 25.2.1941; Necip Ali Küçükca, “Başvekilimizin Nutku”, *Hakikat*, 25.2.1941’dan **Ayın Tarihi Sa**: 87, s. 16.

¹⁴¹⁶ “Başvekil Refik Saydam’ın Nutku”, **Ulus**, 20.2.1939.

¹⁴¹⁷ **Ulus**, 25.2.1940; **Cumhuriyet**, 25.2.1940.

¹⁴¹⁸ “Başvekil Refik Saydam’ın Nutku”, **Ulus**, 23.2.1941.

¹⁴¹⁹ **Ulus**, 23.2.1942

¹⁴²⁰ **Ulus**, 21.2.1943.

¹⁴²¹ **Cumhuriyet**, 21.2.1943.

¹⁴²² **Akşam**, 20.2.1943

¹⁴²³ “Parti Genel Sekreteri Memduh Şevket Esenal’ın Nutku”, **Ulus**, 20.2.1944.

¹⁴²⁴ “Saracoğlu’nun Nutku”, **Ulus**, 25.2.1945.

¹⁴²⁵ **Ulus**, 25.2.1945.

İsmet İnönü dönemine has bir uygulama olarak 1940 yılında halkevlerinin yanı sıra halkevi açılmasına uygun olmayan ve nüfus olarak nisbeten daha küçük bölgelerde tercih edilmek üzere bir toplantı odası ile bir kitap odası temin edilebilen her bölgede halkodalarının açılabilmesine karar verilmiştir. Bu çerçevede 1940 yılında 141 adet halkodası açılmıştır.¹⁴²⁶ 1941 yılında ise 57 adet daha halkodası açılmıştır.¹⁴²⁷ 1942 yılında 22 yeni halkodası açılmıştır.¹⁴²⁸ 1943 yılında halkodası sayısı, 231 olmuştur.¹⁴²⁹ 1943 yılında 143 halkodası açılmıştır.¹⁴³⁰ Halkodalarının sayısı 358 olmuştur.¹⁴³¹ 1944'te 143 halkodası daha açılmıştır.¹⁴³² 1945 yılında ise 2.338 adet halkodası açılmıştır; böylece halkodalarının sayısı 2.688'e yükselmiştir.¹⁴³³

1946 yılında CHP Genel Sekreteri Nafi Atuf Kansu, halkevleri yıldönümü kutlamaları söylevinde, halkevleri ve halkodalarını ayırmadan, 1945 yılında toplamda 3.125 adet halkevi ve halkodası faal iken 1.394 yeni kurum açıldığını, böylece toplam sayının 4.521 olduğunu söylemiştir.¹⁴³⁴

Türkiye'de çok partili hayata geçilmesi ile birlikte tartışma konusu olan meselelerden birisi de halkevlerinin durumunun ne olacağı hakkındadır. Bu meselenin ilk olarak ortaya çıkışı, çok partili hayata geçişle birlikte CHP'ye bağlı bir kurum olan halkevlerinin yeni sisteme uyum sağlaması gerektiğine dair bir temenniye içeren haberle olmuştur.¹⁴³⁵ Bu haberde, halkevleri başkanlarının CHP tarafından tayin edildiği; talimatnamesinde, komite üyelerinin ve başkanının CHP'nden olmasının yer aldığı; halkevlerine gerekli olan parayı hükümetin verdiği belirtilmiş, halkevlerinin demokratik hayatın şartlarına göre uygun bir çözüme kavuşturulması öne sürülmüştür.

¹⁴²⁶ **Ulus**, 25.2.1940; **Cumhuriyet**, 25.2.1940.

¹⁴²⁷ “Başvekil Refik Saydam'ın Nutku”, **Ulus**, 23.2.1941.

¹⁴²⁸ **Ulus**, 23.2.1942.

¹⁴²⁹ **Ulus**, 21.2.1943.

¹⁴³⁰ **Cumhuriyet**, 21.2.1943.

¹⁴³¹ **Akşam**, 20.2.1943

¹⁴³² “Parti Genel Sekreteri Memduh Şevket Esenal'ın Nutku”, **Ulus**, 20.2.1944.

¹⁴³³ **Ulus**, 25.2.1945.

¹⁴³⁴ **Ulus**, 25.2.1946. Emin Erişirgil toplama hatasını gidererek, halkevi ve halkodası toplam sayısının 4.519 olduğunu yazmıştır. Emin Erişirgil, “Halkevleri ve Halkodaları”, **Ulus**, 24.2.1946.

¹⁴³⁵ “Halkevlerinin Durumu Ne Olacak?”, **Tasvir**, 5.3.1946.

1946 yılının Nisan ayında halkevleri hakkında devam eden dedikodular neticesinde, halkevlerinin CHP'den ayrılma ihtimalinin olmadığı öğrenilmiştir. Cumhuriyet Gazetesi'nin yaptığı habere göre, ismini vermeyen “*yetkili bir kişi*”, “*herhangi bir partinin aynı emeği verip aynı fedakarlığı yaparak halka ve gençliğe benimsetmeye muvaffak olacağı mesela bir Kalkınma Evi ve bir Demokratlar Ocağı kurmasına da engel olan yoktur.*” demiştir.¹⁴³⁶

1946 yılı Kasım ayında halkevleri meselesi tekrar gündeme gelmiştir. CHP Genel Sekreteri Hilmi Uran, bütün halkevi başkanlıklarına 13 Kasım 1946 tarihinde gönderdiği bir tamimle, “*kültür kurumları olarak tarif ettiği halkevlerinden, siyasi kanaati ne olursa olsun her vatandaşa*” açık olduğunu, herkesin halkevlerinden faydalanabileceğini duyurmuştur.¹⁴³⁷

CHP yetkililerinin Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı bir kurum olarak muhafaza etmek istediği yönündeki duyum aldığı belirten Yalman, halkevlerinin eğitim yeri değil; Türklük idealini yayan kültür kurumu olarak muhafaza edilmesi gerektiğini söylemiştir. Halkevlerinin kuruluş amacına zıt olarak işgal edildiğini ifade eden Yalman, CHP'nin Türk Ocakları mirasına el koyduğunu; halkevi giderlerinin parti değil; hükümet ya da halk tarafından karşılandığını belirtmiştir.¹⁴³⁸

1947 Yılıının Temmuz ayında halkevlerinin çok partili siyasal hayata göre yeniden biçimlendirilmesi İsmet İnönü'nün kafasında olgunlaşmıştır. Bu dönemde İnönü'nün görüşü şu şekildedir.

*“Halkevleri meselesinin behemehal halletmek lazımdır. Devlet bütçesinden yardım ile yapılmıştır ve halen öyle yaşamaktadır. Kültür müesseseleridir. Binalar içinde partiye çok lüzumlu olanlar ayrılır, üst tarafı bir tesis şekline sokulabilir”*¹⁴³⁹

1947 yılının Eylül ayı ortasında ise İnönü, Erzurum'da CHP merkezinden sonra DP merkezini de ziyaret etmiş, burada halkevlerinin her iki partiye mensup

¹⁴³⁶ Cumhuriyet, 14.4.1946.

¹⁴³⁷ Cumhuriyet, 19.11.1946; Tasvir, 19.11.1946.

¹⁴³⁸ Ahmet Emin Yalman, “Halkevleri”, Vatan, 14.11.1946.

¹⁴³⁹ Nihat Erim, Günlükler, C 1, s, 161.

vatandaşların eşit şartlarda faydalanmaları için tedbir alınması gerektiğini söylemiştir.¹⁴⁴⁰

Hilmi Uran, anılarında Cumhuriyet Halk Partisi Yedinci Büyük Kurultayı'nda halkevlerinin “*her iki parti gençliğini de çatısı altında, eşit haklarla çalıştırmaya yarar bir duruma getirilmesini sağlamak*” için bir komisyon raporunun varlığından söz etmektedir.¹⁴⁴¹

Atatürk dönemi miraslarında olan ve hem inkılabın ideolojisinin halk tabanına yayılması hem de modernleşme çabalarının halka mal edilmesi amacıyla Halkçılık ideolojisine hizmet eden halkevlerinin, sayıları gittikçe artmasına rağmen içeriklerinde bir azalma görülmektedir. Özellikle “*bir toplantı odası ve bir okuma odası*” olan her yerde halkodası açılması, 1932 yılında halkevleri kurulurken kütüphanesi olmayan hiçbir yere halkevi açılmaması ön şartı ile kıyaslandığında, bu girişimin niteliğini düşürdüğü iddia edilebilir. 1938 yılında 209 adet devralınan bu kurumlarının sayısının 1946 yılında 4.519'e yükseltilmesi de bu iddiaya dayanak oluşturabilir.

Bir başka husus ise halkevleri ve halkodalarının parti işlerinden çıkarılarak bir “*kültür kurumu*” haline getirilme düşüncesinin; bir başka deyişle çok partili hayata dayalı siyasal sisteme uyumunun sağlanması yönündeki girişimlerin, sadece düşüncede kalması konusudur. Oysa 1932 yılından itibaren faaliyet gösteren halkevleri, bu süreç boyunca kökleşmiş; görsel sanatlardan el sanatlarına, okuma kurslarından biçki dikiş faaliyetlerine kadar bir çok sosyal alanda gelişme göstermiş; kütüphanesinden arşivine, araştırma eserlerinden dergi yayımlarına varıncaya kadar bir kurum olarak yerleşmiş durumdadır.

3.5.2.2. İnönü Zaferi'nin Yıldönümleri

Ulusal bir yıldönümü olarak İnönü Zaferi kutlamaları, Atatürk'ün ölümü sonrasına has “*Milli Şef Dönemi*” bir kutlama olarak karşımıza çıkmaktadır.

¹⁴⁴⁰ Cumhuriyet, 17.9.1947.

¹⁴⁴¹ Hilmi Uran, *age*, s. 387.

Atatürk'ün ölümünü takip eden yıllarda İnönü Zaferi kutlamaları, yerelden ulusala doğru artan bir seyirde, çok partili hayata geçiş dönemine kadar kutlanmıştır.

İlk kez 9 Ocak 1939 tarihinde “Birinci İnönü Zaferi”nin kutlanma haberi Cumhuriyet Gazetesi’nde yer almıştır. Buna göre Cumhuriyet Gazetesi, Birinci İnönü Savaşı’nın ayın 9’unda başladığına işaret etmiş;¹⁴⁴² ertesi gün devam ettiği yayınında İnönü muharebelerinin safahatını anlatmıştır.¹⁴⁴³ Birinci İnönü Zaferi’nin yıldönümü olan 11 Ocak tarihinde Ulus gazetesi, şöyle yazmıştır:

*“İnönü, kumandanının, nizamın, azim ve iradenin zaferidir. Garp Cephesi Kumandanının metin karakteri, çok çetin şartlar içinde bu muharebeyi, Türk istiklal savaşına layık bir başlangıç yapmış ve yeni devlet 18 yıl önce bugün, bu zaferler atılan manevi temel üzerinde yükselmiştir. Vatan, İsmet İnönü’ne minnettardır.”*¹⁴⁴⁴

İkinci İnönü Zaferi ise, üzerinde daha çok durulan bir kutlamaya neden olmuştur. İlk olarak 31 Mart 1939 yılında Cumhuriyet Gazetesi’nde yer alan kutlama haberinde, “18 sene evvel bugün Milli Şefimiz İsmet İnönü, İnönünde yalnız düşmanı değil, Atatürk’ün dediği gibi, Türk’ün makus tarihini de yenmiştir.” denilmiştir.¹⁴⁴⁵ Ertesi yıl da benzer şekilde kutlanmıştır.¹⁴⁴⁶ Türk basınında 1939 ve 1940 yılı İnönü Zaferi kutlamaları, küçük anma konuşmalarının ve yazılarının yer aldığı biçimde yapılırken özellikle 1941 yılında, bu yıldönümü başka bir mahiyet arz etmeye başlamıştır.

1941 yılı İnönü kutlamaları, Türkiye gündeminin savaşa girme ihtimalinin en yüksek olduğu anlara rastlamıştır. Bu nedenle Atatürk’ün İnönü için söylediği sözler, basında yoğun bir biçimde yer almış, İnönü’nün bir zafer daha kazanacağından şüphe edilmediği yönünde yazılar yazılmıştır. Buna ilaveten Türk ordusunun ve halkının savaşa hazır olduğu vurguları dikkat çekmektedir. Nitekim Atatürk’ün yakınlarından biri olan ve Emekli Komutan, Muğla milletvekili İzzettin Çalışlar’ın İnönü Zaferi’nin yıldönümü vesilesi ile kaleme aldığı makalede, halkın İnönü’nün etrafında savaşa

¹⁴⁴² “Mutlu Bir Yıldönümü”, **Cumhuriyet**, 9.1.1939.

¹⁴⁴³ “İnönü Zaferimizin Yıldönümü”, **Cumhuriyet**, 10.1.1939.

¹⁴⁴⁴ **Ulus**, 11.1.1939

¹⁴⁴⁵ “Bugün İkinci İnönü Zaferinin Yıldönümü”, **Cumhuriyet**, 31.3.1939.

¹⁴⁴⁶ **Cumhuriyet**, 2.4.1940.

hazır olduğu vurgulanmıştır.¹⁴⁴⁷ Peyami Safa, İnönü’ndeki savaş meydanının unutulamayacağını dile getirmiş; İnönü’yü “*yurdun bir değil, her köşesinden gelmesi muhtemel bütün ihanetlere ve tecavüzlere karşı en büyük milli sigortamız*” olarak nitelendirmiştir.¹⁴⁴⁸ Muhittin Birgen, İnönü zaferi hakkında yazılmış bir edebiyat eserinin halen mevcut olmadığını dile getirmiş; “*onu mutlaka bir edebiyat abidesi haline koymamız lazımdır*” demiştir.¹⁴⁴⁹ Mahmut Esat Bozkurt, İnönü Zaferi’ni bir destan biçiminde yazdıran komutanın sağ olduğunu; bir Şef olarak Türk milletinin başında bulunduğunu söylemiş Türk milletinin ise bir “*çember gibi şefin etrafını*” sardığını dile getirmiştir.¹⁴⁵⁰ Falih Rıfkı Atay da kaleme aldığı baş yazıda aynı temaya değinmiş ve şöyle demiştir:

*“Bize o yoksulluk ve kimsesizlik içinde İnönü meydan muharebelerini, Sakarya müdafaasını ve Afyon taarruzunu kazandıran idare ve karar, bugünkü Türkiye’nin vasıtaları ile birleştiği vakit, mücadelemiz Kuvayimilliyeciler hatırasını da unutturan bir mucize misali olacaktır. Halk sanki böyle bir imtihana hazır olup olmadığı sorulmuş gibi, kendiliğinden iki günden beri, İnönü muharebelerinin büyük kumandanına dönerek ona Kuvayimilliyeciler andını alıyor. Her taraftan Hazırız, sesleri geliyor.”*¹⁴⁵¹

Benzer görüşler İkinci İnönü Zaferi’nin yıldönümü münasebetiyle Asım Us tarafından dile getirilmiştir. Us, İnönü Zaferi’nden “*İstiklal Harbi’nin en büyük zaferi*” olarak bahsetmiş ve şöyle demiştir: “*Türk milleti için ne büyük bahtiyarlıktır ki İnönü zaferinin büyük kahramanı bugünkü cihan buhranı karşısında ve Milli Şef olarak başımızda bulunuyor*”¹⁴⁵²

Falih Rıfkı Atay, 1942 yılında İnönü Zaferi’nin yıldönümü münasebetiyle yazdığı yazıda, Türkiye bugün bir savaşla karşı karşıya kalırsa Türk askerinin İnönü şehitlerinin ruhunu taşıyacaklarını dile getirmiştir.¹⁴⁵³ 1943 yılında Ulus Gazetesi’de

¹⁴⁴⁷ İzzeddin Çalışlar, “İnönü Harbinin Yıldönümü”, **Ulus**, 31.3.1941.

¹⁴⁴⁸ Peyami Safa, “İnönü’nün Manası”, *Tasviriefkar*”, 1.4.1941’den **Aydın Tarihi**, Sa: 89, s. 402.

¹⁴⁴⁹ Muhittin Birgen, “İkinci İnönü Zaferinin Yıldönümü”, *Son Posta*, 1.4.1941’den **Aydın Tarihi**, Sa: 89, s. 404.

¹⁴⁵⁰ Mahmut Esat Bozkurt, “İnönülerinde”, **Ulus**, 2.4.1941.

¹⁴⁵¹ Falih Rıfkı Atay, “Yıldönümlerini Kutlarken”, **Ulus**, 3.4.1941.

¹⁴⁵² Asım Us, “İstiklal Harbinin En Büyük Zaferinin 20 nci Yıldönümü”, *Vakit*, 11.5.1941’den **Aydın Tarihi**, Sa: 90, s. 448.

¹⁴⁵³ Falih Rıfkı Atay, “İnönü Zaferinin Yıldönümü”, **Ulus**, 1.4.1942.

yer alan mahşetten sonra “1920’lerdeki İnönülerin galip kumandanı, şimdi onun sayesinde şeref kazanan yerin adını taşıyarak başımızdadır. Milli birliğimizin, milli kültürümüzün ve milli gayretlerimizin en kudretli kaynağıdır ve Milli Şefimizdir” denilmektedir.¹⁴⁵⁴ 1944 yıldönümü vesilesi ile bir makale kaleme alan Çoruh Milletvekili Ali Rıza Erem, Türkiye’ye karşı yapılan çeşitli propagandalara karşı gelebilmek için Türk milletine şöyle seslenmiştir:

*“Birinci İnönü sıralarında aynı cins propagandalar içinde kaldığımız zaman yaptığımız gibi yalnız Büyük millet meclisinin kararına ve sesine kulak vermek ve o sesi en yüksek salâhiyetle en iyi, en güzel ve en doğru aksettiren Milli Şef’e bel ve gönül bağlarımızı daha ziyade sağlamlaştırmak ve betonlaştırmak olduğunu hatırlamayı yerinde buluruz.”*¹⁴⁵⁵

Abidin Daver de “İnönü Zaferini, Türkün iman dolu kahraman sinesi ile bu muharebeleri idare eden aziz Milli Şefimizin yüksek sevk ve idaresi kazanmıştır. Ruh bir defa daha maddeyi yenmiştir” demiştir.¹⁴⁵⁶ Celal Dinçer, 1945 yılı Birinci İnönü kutlamaları vesilesi ile yazdığı yazıda şöyle demektedir:

*“Birinci İnönü olmasaydı, ne ikincisi, ne Sakarya, ne de 30 Ağustos olurdu. Bütün bunlar olmayınca bugünkü Türkiye Cumhuriyeti olamazdı. Bundan ötürüdür ki, İnkılâbımızın temelleri İnönü’de atılmıştır, diyenler bir tarih gerçeğini tek cümleye sığdırmaktan başka bir şey yapmış olmuyorlar.”*¹⁴⁵⁷

Görüldüğü üzere İnönü zaferi kutlamaları, 1939 yılından itibaren artan bir biçimde kutlanmış, ülke gündeminde tutulmuştur. Türkiye’nin İkinci Dünya Savaşı’na katılma ihtimalinin arttığı anlarda, İnönü’nün halihazırda memleketin başında olmasından dolayı, tarihi dayanak olarak kullanılmıştır. Çoğu zaman İnönü’ye yapılan övücü sözlerin vesilesi olsa da İnönü zaferinin manası, 1939’dan 1945’e kadar geçen süreçte, Milli Mücadele’nin başlangıcı olduğu; bu zafer

¹⁴⁵⁴ “Birinci İnönü Zaferi”, **Ulus**, 10.1.1943.

¹⁴⁵⁵ Ali Rıza Erem, “Birinci İnönü Muharebesi”, **Ulus**, 10.1.1944.

¹⁴⁵⁶ Abidin Daver, “İkinci İnönü’nün 23 üncü Yıldönümü”, **Cumhuriyet**, 31.3.1944.

¹⁴⁵⁷ Celal Dinçer, “Birinci İnönü Olmasaydı”, **Ulus**, 10.1.1945.

kazanılmasaydı “Türkiye Cumhuriyeti dahi kurulamazdı” değerlendirmelerine kadar kuvvetlenmiştir.

3.5.2.3. Lozan Antlaşması’nın Yıldönümleri

Lozan Antlaşması’nın yıldönümü, bu anlaşmanın mimarlarından olduğu gerekçesi ile İsmet İnönü’nün Cumhurbaşkanlığı döneminde bir başka açıdan ele alınan kutlamalara sahne olmuştur. İnönü’nün siyasi zekası, müzakereci gücü ve kararlılığı gibi konuların işlenmesinin yanı sıra İnönü’ye bağlılık gösterilmesi gerektiği de vurgulanmıştır.

14 Haziran 1939 tarihinde Fikri Tuzer’in Halkevi Başkanlarına yazdığı yazı ile Lozan Antlaşması’nın yıldönümü dolayısı ile kutlama programı açıklanmıştır. Buna göre anma törenlerinde Lozan ve Sevr’in karşılaştırılmasının uygun olacağı bildirilmiş, ve “*İnkıplarımız, ideallerimiz ve icraatımız etrafında halka tesirli telkinlerde bulunmak için fırsatlar icat etmek ve hele mevcut fırsatlardan tam ve zamanında faydalanmak mevkiinde olan halkevlerimizde bu büyük ve tarihi gün dolayısıyla de toplantı ve konuşma tertibi lüzumu meydandadır*” denildikten sonra bu kutlama için faydalanılması hususunda şu eserlerin listesi verilmiştir: “1- Nutuk, 2- Ankara Halkevi neşriyatından Lozan kitabı, 2- Tarih cemiyetince yazılan tarihin 4 cü cildi, 4- Ülkü koleksiyonlarından Ağustos ve Temmuz nüshaları, 5 Bulmak kabil olursa Profesör Cemil Bilsel’in Lozan kitabı”¹⁴⁵⁸

24 Temmuz 1939 tarihinde, Lozan Antlaşması’nın yıldönümü kutlamalarının yapılacağı anda Türkiye gündeminde Hatay’ın anavatana katılması konusu vardır. Bu bakımdan Hatay’ın Türkiye’ye katılmasının da, tıpkı Lozan Antlaşması gibi İnönü’nün eseri olduğu vurgularına yer verilmiştir. Falih Rıfkı Atay, Milli Zafer’den sonra Lozan’ın en büyük milli bayram olduğunu dile getirmiş ve bu zaferi İnönü’nün

¹⁴⁵⁸ **CHP Genel Sekreterliğinin Parti Teşkilatına Umumi Tebligatı**, (İkincikanun 1939’dan 30 Haziran 1939 Tarihine Kadar) Cilt 14, s. 140-141. Diğer yıllardaki kutlama programları ve önerilen kitaplar için bkz. **CHP Genel Sekreterliğinin Parti Teşkilatına Umumi Tebligatı**, (Temmuz 1940’dan 31 Birincikanun 1940 Tarihine Kadar) Cilt 17, s. 53; **CHP Genel Sekreterliğinin Parti Teşkilatına Umumi Tebligatı**, (1 Temmuz 1941’dan 31 İlkkanun 1941 Tarihine Kadar) Cilt 19, ss. 36-37; **CHP Genel Sekreterliğinin Parti Teşkilatına Umumi Tebligatı**, (1 İkincikanun 1942’den 31 İlkkanun 1943 Tarihine Kadar) Cilt 20 ss. 170-171; **CHP Genel Sekreterliğinin Parti Teşkilatına Umumi Tebligatı**, (1 Ocak 1944’den 1 Ocak 1945 Tarihine Kadar), cilt 21, ss. 80-81.

hatırası olarak izah etmiştir: “(Lozan) İsmet İnönü’nün ismine, ebediyen, soyadı kadar bağlı kalacak olan büyük hatırasıdır.”¹⁴⁵⁹ Yunus Nadi, “Lozan Kahramanı İsmet İnönü”nün, “baş kurtarıcılardan biri” olduğunu dile getirmiştir.¹⁴⁶⁰ Etem İzzet Benice ise, Hatay Sorunu’nun çözümü ile Lozan Antlaşması’nı İnönü’nün eseri olarak değerlendirmiş ve şöyle demiştir:

“Lozan, Milli Şef İnönü’nün yarattığı büyük eserdir. Hatay, onun tasfiye bekleyen son pürüzü idi. Şef İnönü, onu da, kazandığı beynelmilel zaferle tasfiye etti ve büyük eserini tamamladı.”¹⁴⁶¹

Necmeddin Sadak, İnönü’yü “vatanın istiklalini harp cephelerinde vuruşarak kurtaran, devletin varlığını Lozan’da kuran ve on altı yıldır bu muazzam yapının ön işçisi olan Büyük Adam” olarak nitelemiştir.¹⁴⁶² Peyami Safa, Avrupa’daki savaş meselelerini ele aldıktan sonra Lozan Antlaşması’nın yıldönümü meselesine başka bir açıdan yaklaşmıştır. Türkiye’de milli birliği sağlamaları açısından Atatürk ile İnönü’yü, Avrupa’nın gözünden şu şekilde kıyaslamıştır:

“Atatürk sağken, Avrupa’ya giden Türkler, Avrupalıların ağzından şu sözü çok duydular: ‘-Ah bir Atatürkümüz olsaydı’ Bugün de aynı iştiraki İnönümüz için duyduklarından şüphe edebilir miyiz? Çünkü Atatürk’ün de, İnönü’nün de şahsında Avrupa milletlerini imrendiren vakıa, dağınık milli idraklerin ve iradelerin kudretli bir milli şefin, memleketi nazari olarak kavrayan ellerinde toplanması, sıkışması ve bu yaratıcı kesafetin dinamizminden harikalar doğmasıdır... **Bizim en büyük kuvvetimiz, Atatürk’ün ölümü arkasından İnönü’ne verdiğimiz ittifak reyidir. Bu, ilahi bir kudrettir; çünkü Tanrı kuvveti de, bütün varlıklar arasındaki tek şuurlu ve tek ahenkli birliğin ebedi senfonisinden başka ne ola?**”¹⁴⁶³

Lozan Antlaşması’nın 1940 yıldönümü Fransa’nın Almanya’ya yenilmesi; Türkiye’nin iç politikasında demokrasi aleyhtarı yazıların yazılmaya başlaması gündeminde gerçekleşmiştir. Konuyu bu açıdan ele alan Nadir Nadi, Lozan’ı,

¹⁴⁵⁹ Falih Rıfki Atay, “Lozan’ın Yıldönümünde”, **Ulus**, 24.7.1939.

¹⁴⁶⁰ Yunus Nadi, “Zaferlerin Zaferi: Lausanne Sulhu”, **Cumhuriyet**, 24.7.1939.

¹⁴⁶¹ Etem İzzet Benice, “Büyük Gün”, Son Telgraf, 24.7.1939’den **Ayn Tarihi**, sa: 68, s. 121

¹⁴⁶² Necmeddin Sadak, “Türkiye”, **Akşam**, 26.7.1939.

¹⁴⁶³ Peyami Safa, “En Büyük Kuvvetimiz”, **Cumhuriyet**, 15.8.1939.

Serves'i yıkan ve süregelen kapitalist sisteme karşı kazanılan ilk zafer olarak değerlendirmiştir.¹⁴⁶⁴ Peyami Safa da benzer görüşle Lozan'ın, parçalama teşebbüsüne, köleleştirme sistemine, sermaye zorbalığına ve endüstri tahakkümüne karşı bir isyan olduğunu ifade etmiştir.¹⁴⁶⁵ Necip Ali Küçüküka ise Lozan Zaferi'nin "*bugün etrafında tek bir nefes halinde birleştiğimiz Milli Şefimizin kudretli eliyle*" kazanıldığını vurgulamıştır.¹⁴⁶⁶

Falih Rıfki Atay, Büyük Millet Meclisi'nin Lozan Antlaşması'nda, Osmanlı İmparatorluğu'nun enkazı üstünde ileri ve kudretli bir müessese kurulacağı ve uluslararası barışa hizmet edileceği sözünü verdiğini söylemiş; Türkiye'nin bu sözünü tuttuğunu ifade etmiştir. Bugünkü Türkiye'nin savunulması bakımından "*Sakarya ve Garp cephesi kumandanından, Lozan Başmurahtasından, Cumhuriyet devrinin on küsür senelik Başvekilinden ve devlet reisliğinde, Atatürk'ün şanlı ve şerefli halefinden daha iyi kim temsil edebilir ve onun bütün selabetini, ondan daha iyi kim koruyabilir?*" diyen Atay, Türkiye'ye birbiri ile aynı anlamı taşıyan "*Zafer Türkiyesi*" "*Lozan Türkiyesi*" "*Atatürk Türkiyesi*" denildiğini, şimdi ise "*bugünkü adı İnönü Türkiyesi*" olduğunu dile getirmiştir.¹⁴⁶⁷

Zekeriya Sertel, "*Lozan Fatihisi İsmet İnönü'ne borçlu olduğumuz minnet ve şükranın*" unutulmaması gerektiğini söylemiştir.¹⁴⁶⁸ Kemal Ünal, 1940 yılının olaylar, her ne olursa olsun "*Lozan kahramanının bunların üstüne çıkacağına*" bütün memleketin inanmakta olduğunu ifade etmiştir.¹⁴⁶⁹ Hüseyin Cahit Yalçın da benzer biçimde İnönü'nün "*bugünkü buhran içinde de Türk vatanı en selametli yoldan mesut neticeye götüreceğinin*" şüphesiz olduğunu dile getirmiştir."¹⁴⁷⁰

1941 yıldönümünde Falih Rıfki Atay, Lozan'ın ruhunu, manasını ve değerini, "*Garp cephesi kumandanı, Lozan Murahtas Heyeti reisi, Cumhuriyet hükümetlerinin hemen hemen mütemadi Başvekili ve şimdi devlet reisimiz ve Milli*

¹⁴⁶⁴ Nadir Nadi, "Genç ve İdealist Türkiye", **Cumhuriyet**, 24.7.1940.

¹⁴⁶⁵ Peyami Safa, "Lozan Nedir?", **Cumhuriyet**, 24.7.1940.

¹⁴⁶⁶ Necip Ali Küçüküka, "23 Temmuz", **Hakikat**, 23.7.1940'den **Aynı Tarihi**, Sa: 80, s. 18.

¹⁴⁶⁷ Falih Rıfki Atay, "Lozan'ın Yıldönümünü Kutlayalım", **Ulus**, 24.7.1940.

¹⁴⁶⁸ Zekeriya Sertel, "Dünya Buhranı Karşısında Lozanın Ehemmiyeti", **Tan**, 24.7.1940'den **Aynı Tarihi**, Sa: 80, s. 22.

¹⁴⁶⁹ Kemal Ünal, "Bir Yıldönümü Münasebetiyle", **Ulus**, 25.7.1940.

¹⁴⁷⁰ Hüseyin Cahit Yalçın, "Lozan Sulhü", **Yeni Sabah**, 25.7.1940'den **Aynı Tarihi**, Sa: 80, s. 26.

Şefimiz İsmet İnönü kadar” kimsenin takdir edemeyeceğini söylemiştir.¹⁴⁷¹ Necmeddin Sadak, Lozan Konferansı’nda İnönü’nün “*bütün güçlükleri yenerek büyük bir siyasi zafer ihraz*” ettiğini dile getirmiş, milletin “*Milli Şef’e karşı olan minnet ve şükran hislerini*” izah etmiştir.¹⁴⁷² Yunus Nadi, Lozan gibi Montrö müzakerelerini “*İnönü’nün siyaset ve kıyaseti*”nin başardığını söylemiş;¹⁴⁷³ İsmet İnönü’nün Lozan’da “*milletin adeta ruhundan kopmuş tercümanı olarak*” savunma yaptığını ifade etmiştir.¹⁴⁷⁴ Sadri Ertem, İsmet İnönü’nün Lozan’da insani dayanışma fikrinin “*yegane kahramanı*” olduğunu ve savaşı, “*mağluba hayat hakkı veren muhteşem bir görüşle*” kapattığını söylemiştir.¹⁴⁷⁵ Ahmet Şükrü Esmer ise İsmet İnönü’nün hem askeri zafer hem de Lozan Zaferi’nin büyük kahramanı olduğunu şu şekilde dile getirmiştir:

*“İsmet İnönü, askeri zaferin de Lozan zaferinin de büyük kahramanıdır. Ne mutlu bizlere ki, bizi zaferden zafere götüren ve nihayet Lozan’da bu zaferleri perçinleyen Büyük Şefimiz, dün olduğu gibi bugün de başımızda ve Lozan’da kazanılan kıymetlerin nigeşbanıdır”*¹⁴⁷⁶

1942 yıldönümünde Falih Rıfki Atay, Lozan’da “*birinci sınıf diplomatlara karşı adeta bir meydan muharebesi*” yapan İsmet İnönü’yü “*Türk Kurtuluş Harbi’nin, Türk barışının nihayet devlet kuruluşunun ve inkılap rejiminin başında bulunan Büyük Reis*” olarak tasvir etmiş; 1942 Türkiyesi’nde “*ağır imtihan günlerinde dahi Şefimiz olduğunu düşünerek içimize iki katlı bir ferah çöker*” demiştir.¹⁴⁷⁷ Yunus Nadi, Lozan’ın hediye ettiği İsmet İnönü’nün etrafında “*yekpare bir kaya salabetiyle sımsıkı toplanmış*” bulunmanın Türk milleti için “*kutluluğuna paha biçilmez çok büyük bir bahtiyarlık*” olduğunu söylemiştir.¹⁴⁷⁸ Zekeriya Sertel, “*Lozan’da emperyalist devletlerle aylarca çarpışarak onların Türkiye’nin bu yeni ruhunu anlatan ve Lozan muahedesini imzalamaya ve imzalatmaya muvaffak olan İsmet İnönü*”nün hiçbir zaman unutulmayacağını ifade etmiş; “*her sene bugün, bu*

¹⁴⁷¹ Falih Rıfki Atay, “Lozan, Montrö ve Değişmeyen Dava”, **Ulus**, 24.7.1941.

¹⁴⁷² Necmeddin Sadak, “Lozan Günü”, **Akşam**, 24.7.1941.

¹⁴⁷³ Yunus Nadi, “Montrö Zaferinin Yıldönümü”, **Cumhuriyet**, 22.7.1941

¹⁴⁷⁴ Yunus Nadi, “Lozan Zaferimiz”, **Cumhuriyet**, 24.7.1941.

¹⁴⁷⁵ Sadri Ertem, “Lozan Ruhü”, **Tan**, 24.7.1941.

¹⁴⁷⁶ Ahmet Şükrü Esmer, “Onsekizinci Yıldönümü”, **Ulus**, 24.7.1941.

¹⁴⁷⁷ Falih Rıfki Atay, “Lozan’ın 19 uncu Yıldönümü”, **Ulus**, 24.7.1942.

¹⁴⁷⁸ Yunus Nadi, “Lozan’ın Manası”, **Cumhuriyet**, 24.7.1942.

tarihi hadiseyi hatırlayarak Milli Şef'e karşı olan minnet borcumuzu tazelemek milli bir vazifedir" demiştir.¹⁴⁷⁹ Ahmet Şükrü Esmer ise Lozan'ı kazandıran "Büyük Milli Şefimizin büyük hizmetlerini minnetle" anmanın ve "huzurlarında tazimle eğilme"nin "Türk milleti için bir kadirşinaslık borcu" olduğunu dile getirmiştir.¹⁴⁸⁰

1943 yıldönümünde Yeni Sabah Gazetesi, "Lozan'ı da Montreux'ü de memlekete eşsiz Milli Şef'in hediye ettiğini; İnönü'nün "Büyük Kumandan, fakat Büyük Sulhçü ve Diplomat Milli Şef" olduğunu yazmıştır.¹⁴⁸¹ Hüseyin Cahit Yalçın, "Milli Şef İsmet İnönü"nün Lozan'daki "harici siyasetin nuru ve kaynağı" olduğunu dile getirmiş; "Kumandan İsmet Paşa'nın Lozan'da yaptığını, Milli Şef İsmet İnönü Ankara'da tamamlamıştır" demiştir.¹⁴⁸² Necmeddin Sadak, "yirmi yıl önce bu eşsiz siyasi zaferi kazanmış olan Büyük Adam"ın "dünyanın bu kara günlerinde devletin başında" olmasını "Türk milletinin güzel ve erişilmez nasibi" olarak izah etmiştir.¹⁴⁸³ Zekeriya Sertel, "Türkiye'ye Lozan'ı kazandıran büyük kumandan ve şerefli Başmurahtas"ın bugün "Lozan'da yarattığı büyük eserin bekçisi" olduğunu dile getirmiştir.¹⁴⁸⁴

Numan Menemencioğlu, Lozan Zaferi'nin "İnönü demek" olduğunu söylemiştir.¹⁴⁸⁵ Ahmet Şükrü Esmer ise Lozan'ı Türk tarihinin büyük bir abidesi saymış, "Bu güzel abidenin büyük mimarı", "bugün Türk milletinin etrafında toplanmakta şeref duyduğu Milli Şef İsmet İnönü'dür" demiştir.¹⁴⁸⁶ Şükrü Baban, Lozan Zaferi'ni, "eşsiz Milli Şef İsmet İnönü"nün sağladığını söylemiş; "harpte, sulhte, siyasette ve iktisatta böyle bir Şef'e malik" olmayı millet "en büyük kurtuluş ve yükseliş işareti" olarak tanımlamıştır.¹⁴⁸⁷ Ali Naci Karacan'ın "Lozan Konferansı ve İsmet Paşa" adlı eseri de bu dönemde basılmıştır.¹⁴⁸⁸

¹⁴⁷⁹ Zekeriya Sertel, "Lozan'da Kazandığımız Büyük Zafer", **Tan**, 24.7.1942.

¹⁴⁸⁰ Ahmet Şükrü Esmer, "Lozan'ın 19 uncu Yıldönümü", **Ulus**, 24.7.1942.

¹⁴⁸¹ "Montreux Zafer", Yeni Sabah, 21.7.1943'den **Aynı Tarihi**, Sa: 116, s. 51.

¹⁴⁸² Hüseyin Cahit Yalçın, "Lozan Sulhu", Vatan, 22.7.1943'den **Aynı Tarihi**, Sa: 116, s. 53.

¹⁴⁸³ Necmeddin Sadak, "Dünyanın Bu Kara Günlerinde Lausanne Sulhunun Bizim İçin ve Herkes İçin Derin Manası Vardır", **Akşam**, 23.7.1943.

¹⁴⁸⁴ Zekeriya Sertel, "Lozan, Yeni Bir Ruhun İfadesidir", **Tan**, 24.7.1943.

¹⁴⁸⁵ Numan Menemencioğlu, "Lozan İnönü'dür", **Ulus**, 24.7.1943.

¹⁴⁸⁶ Ahmet Şükrü Esmer, "Lozan'ın Yirminci Yıldönümü", **Ulus**, 24.7.1943.

¹⁴⁸⁷ Şükrü Baban, "İktisat Bakımından Lozan Zaferimiz", **Tan**, 26.7.1943.

¹⁴⁸⁸ Kitap tanıtımı için bkz. **Ulus**, 25.9.1943.

1944 yılı Lozan kutlamaları gündemini oluşturan meselelerin başında Türkiye'nin dış politikada barış esasına dayandığı hususu gelmektedir. Mayıs 1944'ten itibaren başlayan boğazlara yönelik uluslararası baskılar, Türkiye'nin İngiltere ve Sovyet Rusya aleyhine boğazlardan Alman savaş gemilerini geçirmesi meselesi dolayısıyla oluşan gündemde Lozan Antlaşması'nın yıldönümü, Türkiye'nin saldırgan değil; barışçı bir dış politika izlediğinin tarihi dayanağı olarak sunulmuştur.¹⁴⁸⁹ 1945 yılında ise Lozan Antlaşması'nın II. Dünya Savaşı'na rağmen ayakta kalabilme başarısı,¹⁴⁹⁰ Türkiye'nin Lozan sayesinde II. Dünya Savaşı'na girmemiş olduğu,¹⁴⁹¹ gibi konular işlenmiştir. Dikkat çeken nokta ise, demokrasi tartışmalarının yaşandığı bu dönemde “*Milli Şef*” atıflarına pek rastlanmamasıdır.

1946 yılı Lozan kutlamaları 1946 milletvekili seçimleri gündemine rast gelmiştir. 1947 yılında ise 12 Temmuz beyannamesi tartışmalarının yaşandığı ve İsmet İnönü'nün iki parti arasında hakem vasfını kabul ettiği dönemde kutlanmıştır. Bu gündeme paralel olarak İnönü'nün Lozan'da demokrasi hareketine başladığı,¹⁴⁹² II. Dünya Savaşı'ndan barış içinde çıkılmasının öyküsü ve İnönü'nün bu konudaki başarısını dile getiren yazılar yazılmıştır.¹⁴⁹³

3.5.2.4. Yerel Kutlanan Bazı Yıldönümleri Hakkında

11 Ekim 1939 tarihinde Mudanya Mütarekesi'nin 17 nci yıldönümü, Mudanya'da kutlanmıştır. Bu kutlamaya dair Cumhuriyet Gazetesi'nde çıkan haberde bir çok konuşmacının heyecanlı nutuklar verdiği yazılmakta; Mudanya Ateşkes Antlaşması, “*Milli Şef İsmet İnönü'nün Türk vatanına armağan ettiği bu muazzam eser*” olarak tarif edilmektedir. Konuşmacılar arasında olan Mudanya Valisi de “*17 yıl önce bize sulh ve saadet getiren Milli Şef'in bugün de Atatürk'ün*

¹⁴⁸⁹ Yavuz Abadan, “Lozan Sulh Zaferi”, **Cumhuriyet**, 24.7.1944; Necmeddin Sadak, “Örnek”, **Akşam**, 24.7.1944; Nadir Nadi, “Lausanne'dan Sonra”, **Cumhuriyet**, 25.7.1944.

¹⁴⁹⁰ Necmeddin Sadak, “Yirmi Yıllık Kasırgadan Sağlam Çıkan Tek Sulh Eseri”, **Akşam**, 24.7.1945.

¹⁴⁹¹ Tasvir, “Lozan Ruhü”, **Tasvir**, 24.7.1945; Abidin Daver, “Lozan Günü”, **Cumhuriyet**, 24.7.1945.

¹⁴⁹² Nihat Erim, “Lozan'dan Bugüne”, **Ulus**, 24.7.1947.

¹⁴⁹³ Yavuz Abadan, “Mutlu Bir Yıldönümü”, **Memleket**, 24.7.1947'den **Aynı Tarihi**, Sa: 164, s. 49.

*yolunda ve milletin başında olarak bizi sulh ve emniyet içinde yaşattığını” söylemiştir.*¹⁴⁹⁴

Mudanya Ateşkes Antlaşması yıldönümünde olduğu gibi Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin yıldönümü kutlamalarında benzer ifadelerle rastlanmaktadır. 22 Temmuz 1941 tarihinde konuyla ilgili yazdığı makalesinde Yunus Nadi, Montrö müzakerelerini anlatırken “*Lozan gibi onu da İsmet İnönü'nün siyaset ve kıyaseti başarmıştı*” demiştir.¹⁴⁹⁵

19 Nisan 1939 tarihinde Nasuhi Baydar, Kubilay'ı Anma Günü'nün kutlanmadığına dair Ulus Gazetesi'nde ender rastlanan bir eleştiri yazısı yazmıştır. Baydar, dünya olayların yaşanması sebebiyle Kubilay Günü'nün kutlanmamasını, unutulmasını eleştirmiş; “*cumhuriyetin böyle sayılı günlerini ne yapıp yapmalı, en küçük ihmale maruz bırakmamalıyız*” demiştir. Anma etkinliklerinin sadece İzmir'de yapıldığını dile getiren Baydar, ulusal olarak Kubilay'ı Anma adına bir etkinlik düzenlenmediğini ifade etmiş ve “*dünya birbirine girse de hatırlamalı ve hatırlatmalı idik*” demiştir. Bu anma etkinliğinin amacını, inkılabı ve cumhuriyeti korumak için hayatını feda etmek anlamını taşıdığını söyleyen Baydar, şöyle sormuştur:

*“23 nisanı da, 19 mayısı da, 30 ağustosunu da, 29 ilkteşirini de, İnönü'nü, Sakarya'yı, Lozan'ı da ve kısaca cumhuriyetin ne kadar sayılı günü varsa hepsini aynı itina ve dikkatle zihinlerde kökleştirmek hizmetini üzerine almış olan cumhuriyet matbuatı ve cumhuriyetçi muharrirler, nasıl olur da Kubilay gününü, ajansa verilen haberin gazetelerde intişarıyla hatırlarlar?”*¹⁴⁹⁶

Baydar'ın, 1939 yılı gibi çok erken bir uyarısına rağmen Kubilay'ı Anma etkinlikleri, dönem boyunca yerel kutlamalar ötesine gidememiş; hatta bir müddet sonra unutulmuştur. 20 Nisan 1941 tarihinde, İzmir, Manisa ve civar kaza ile köylerden on bine yakın halkın;¹⁴⁹⁷ 17 Mayıs 1942 tarihinde yine İzmir'de 10 bin kadar kişinin¹⁴⁹⁸ ve 31 Mayıs 1943 tarihinde yine bölge halkının katıldığı¹⁴⁹⁹ bir

¹⁴⁹⁴ **Cumhuriyet**, 12.10.1939.

¹⁴⁹⁵ Yunus Nadi, “Montö Zaferinin Yıldönümü”, **Cumhuriyet**, 22.7.1941

¹⁴⁹⁶ Nasuhi Baydar, “Kendi Kendimizi Tenkid”, **Ulus**, 19.4.1939.

¹⁴⁹⁷ **Tan**, 21.4.1941.

¹⁴⁹⁸ **Ulus**, 18.5.1942; **Cumhuriyet**, 18.5.1942; **Vatan**, 18.5.1942; **Tan**, 18.5.1942.

anma töreni düzenlenmişse de bu etkinlikler, ulusal boyuta hiçbir zaman ulaşamamıştır. Ankara Halkevi, çeşitli alanlara ve konulara dair bir çok sosyal ve kültürel etkinliklerde bulunmakta, anma toplantıları düzenlemekte iken¹⁵⁰⁰ hiçbir zaman ulusal manada, rejim ve inkılap koruyuculuğu uğruna ölümü göze alma anlamına gelen *İnkılap Şehidi Kubilay*'ı anma etkinliğinde bulunulmamıştır.

3.6. Laiklik

3.6.1. II. Dünya Savaşı Sırasında Laiklik

İnönü'ye geçiş döneminde, Atatürk'ün yakınları olarak bilinen çevrenin yönetimden uzaklaştırılması; Atatürk döneminde uzaklaştırılmış kişilerin rejime dahil edilmesi ve hükümet değişiklikleri, Türkiye'de rejimin değişmeye başladığı tartışmalarını da beraberinde getirmiştir. Bu tartışmalar çerçevesine laiklikten geriye adım atılacağı yönündeki görüşler ağırlık kazanmıştır.

3.6.1.1. Atatürk'ten İnönü'ye Geçiş Dönemi Tartışmalarında Laiklik

Laiklik inkılâbından geri adımlar atılacağı yönündeki görüşlerin dillendirilmeye başlaması, önemli bir dış gelişme vesilesiyle olmuştur. Mısır Kralı Faruk'un kendisini halife ve bütün Müslümanların başı ilan etmesi üzerine, meselenin Türkiye'yi de dolaylı olarak ilgilendirmesi nedeniyle, 24 Ocak 1939 tarihinde Hariciye Vekili Şükrü Saracoğlu, Mısır'da ilan edilen hilafet hakkında bir beyanatta bulunmuştur. Her memleketin kendi iç işlerinin kendisini alakadar ettiğini söyleyen Saracoğlu, hilafet müessesesini modası geçmiş olarak tarif etmiş ve şöyle demiştir:

*“Bize göre hilafet müessesesi, modası geçmiş ihtiyar ve her halde zararı, kârından çok fazla bir korkuluktur ki, bulunduğu yere dünyaşümül bir husumet celp eder, hatta İslam devletleri arasında dahi istirkap ve nifak tohumları saçar”*¹⁵⁰¹

¹⁴⁹⁹ *Ulus*, 1.6.1943.

¹⁵⁰⁰ Danimarkalı Bilimadamı Wilhelm Thomsen tarafından Göktürk yazısının ilk defa okunuşunun 50. yıldönümü dahi kutlanmıştır. *Ulus*, 24-25.11.1943.

¹⁵⁰¹ *Ulus*, 25.1.1939; *Cumhuriyet*, 25.1.1939; *Akşam*, 25.1.1939.

Atatürk'ten İsmet İnönü'ye geçiş ile birlikte yapılan kimi değişiklikler ise, bazı öngörülerin oluşmasına vesile olmuştur. İsmet İnönü'nün Atatürk döneminde 1937 yılının sonundan itibaren sade bir milletvekili iken Cumhurbaşkanı olması, ardından eski rejim küskünleri ile anlaşarak Atatürk'ün yakınlarını yönetimden uzaklaştırması kimi dedikoduların baş göstermesini sağlamıştır. Laiklik prensibinden geri adım atılacağı yönündeki rivayetler, resmi bir açıklama yapma gereğini doğuracak kadar yaygınlaşmıştır ki 25 Ocak 1939 tarihinde Başbakan Refik Saydam, basın toplantısı düzenleyerek Arap harflerinin ve din derslerinin yeniden geri getirileceği, kadınların işten çıkarılacağına ilişkin söylentileri yalanlamıştır. Türkiye'nin iç işlerinde "*bir dağınıklık, bir çözülme*" olmadığını belirten Saydam, "*rejimin maddi ve manevi bütün anasırında hiçbir tadil, hiçbir inhiraf, hiçbir kayma*" bulunmadığını ifade etmiştir. Eski alfabeye dönüleceği, mekteplerde din dersinin yapılacağı ve kadınların işten çıkarılacağı haberlerinin uydurma dedikodulardan ibaret olduğunu söyleyen Saydam, rejim ve İnkılâbın olduğu gibi devam edeceğini duyurmuştur.¹⁵⁰²

Konu basında da ele alınmıştır. Falih Rıfki Atay, Türkiye'nin dahili işlerinde inkılaplardan ve laiklikten geri adım atıldığına dair hiçbir ibare olmadığını; fakat Saydam'ın açıklamasının yerinde olduğunu dile getirmiştir. "*İctimai hürriyetler tefekkür serbestliği ve layisizm*"ın Türkiye'de bütün tehlikelerine son verildiğini belirten Atay, "*Milli Şef İsmet İnönü*"nün de inkılaplarda hizmeti bulunduğunu; "*hizmet hayatı bütün İnkılâp davacıları için başlı başına bir teminat*" teşkil ettiğini ifade etmiştir. Atay, laiklikten geri adım atılacağı yönündeki görüşlerin ortaya çıkmasını ise şöyle değerlendirmiştir:

*"Atatürk'ün ölümünden sonra senelerden beri beklemiş olduğu süküntü ve şaşkınlık manzarası yerine Türk milletinin onun etrafındaki sıkı ve sarsılmaz saf birliğini görerek hayal sükûtuna uğrayan kötücül ruh, eski fesatçılık sanatını bir defa daha tecrübe etmek istemiştir. Muhterem Başbakanın gazetecilere beyanatı ve kamutaydaki nutku, bu tecrübeyi de artık hiçbir yeni ümide kapılmayacak surette iflas ettirmiştir."*¹⁵⁰³

¹⁵⁰² **Ulus**, 27.1.1939; **Cumhuriyet**, 28.1.1939.

¹⁵⁰³ Falih Rıfki Atay, "Beyannameden Sonra", **Ulus**, 29.1.1939.

Ulus Gazetesi'nin aynen aktardığına göre İkdam Gazetesi'nde “Kemalist” imzası ile “Rejimin Meşalesi” başlığı ile yazılan makalede de aynı konu ele alınmıştır. Bu yazıda, Celal Bayar'ın istifası ve yaşanan yolsuzluk soruşturmaları; rejimle küskün olanların yurda dönerek önemli görevlere getirilmeleri gibi olayların, İsmet İnönü döneminin Atatürk döneminden farklılığının anlaşılmasına neden olduğu belirtilmiş; Büyük Millet Meclisi'nin yeniden seçimlere gitmesi ve kendisini yenilemesi gerektiği yönünde fikir beyan edenlerin bulunduğu ifade edilmiştir. Yeni dönemde “büyük İnkılâplarla teessüs etmiş olan temellerin de sarsılıp sarsılmayacağı”nın dahi şüphe ile karşılandığı vurgulanmıştır. Arap harflerinin geri geleceği, okullarda dini derslere yeniden başlanarak laiklik esasının bir dereceye kadar yumuşatılacağı rivayetleri ele alınmış, Saydam'ın gazetecilere verdiği beyanat değerlendirilerek şöyle denilmiştir:

“Eğer farzı muhal olarak softalığın izlerini, yobazlığın ümitlerini kafalarının köşesinde taşıyanlar hala yaşıyorsa, artık iyice kani olurlar, bu memlekette artık maziden bir zerrenin geri dönmesine imkan ve ihtimal olmadığına bir daha inansınlar!”¹⁵⁰⁴

Konunun üzerinden iki hafta kadar geçmesine rağmen 10 Şubat 1939 tarihinde Dahiliye Vekili Faik Öztrak, Umumi Müfettişlere ve bütün vilayetlere bir tamim göndermiş ve “memleketin birçok taraflarında bazı yanlış telakki ve tefsirler” olması nedeniyle bir açıklama yapmıştır. Öztrak, yeni kurulan hükümetin, Halk Partisi'ne mensup olduğunu; Halk Partisi'nin programını ve inkılâplarını devam ettirmek, asla geri gidişe izin vermemek üzere görev üstlendiğini söylemiş; “Bizden İnkılâp hamlelerinde gevşeklik bekleyenler bilmelidir ki, **biz hiçbir ric'î harekete taraftar ve müsait değiliz... Laiklik asla ihmal etmeyeceğimiz bir esastır... Kimsenin vicdanına müdahaleyi tasavvur bile etmeyiz**” demiştir.¹⁵⁰⁵

Dahiliye Vekili'nin bu beyanatı basında da ele alınmıştır. Yunus Nadi, memleket, millet, devlet ve hükümet olarak ortada görülen varlığın “Atatürk'ün İnkılâpçı Türkiyesi” olduğunu söylemiş ve Türkiye'nin anladığı laiklik prensibini izah etmiştir. Nadi, din ve dünya işlerinin birbirinden ayrılmasıyla dinin değerinin

¹⁵⁰⁴ Ulus, 29.1.1939.

¹⁵⁰⁵ Akşam, 11.2.1939; Cumhuriyet, 11.2.1939.

yükseltildiğini ifade etmiş, millet hayatının insanca bir cereyana sokulduğunu dile getirmiştir. “Herkes itikadında ve ibadetinde her türlü müdahaleden ari ve devletin en kuvvetli himayesine mazhar olarak tamamile serbesttir” diyen Nadi, laiklik İnkılâbının gerçek anlamının bundan ibaret olduğunu vurgulamıştır.¹⁵⁰⁶ Hüseyin Cahit Yalçın, “Yeni kabinenin dahili siyasette tuttuğu yol, Türk İnkılâbında bir gevşeklik değil, bilakis bu İnkılâp hamleleri sayesinde temin edilen ileri adımların bahşettiği hayırlı bir inkişaftır” demiştir.¹⁵⁰⁷ Falih Rıfkı Atay ise, Dahiliye Bakanı Faik Öztrak’ın vilâyetlere yolladığı tamimin gerekçesini “hıyanet erbabından geldiğine şüphe olmayan bir takım şayiaları tekzip etmek” olarak yorumlamış, “Türkiye’de inkılâpçılığın kurtarıcı Atatürk’ün hayatı ile nihayet bulmasa bile, gevşeyeceğini zannetmek veya ettirmek, içerden ve dışarıdan, Türk milleti düşmanlarının eski bir silâhı ve oyunu” olduğunu dile getirmiştir. Atay, “Kötücül Ruh” olarak tanımladığı irtica için “Biz onu cephede ezmişizdir; faal hayat kadrosunda asgariye indirmişizdir; biz onu kaynaklarında, tekkelerde, medreselerde tarikatlarda, bu milleti bin parça eden her türlü teşekküllerinde kurutmuşuzdur. Bu memleketin bugün vasfı ve kendisine istinat edilebilir unsurlarında tam ve kati kanaat odur ki, bu milleti, ona bir yeniçağ cemiyeti olmak imkânlarını veren İnkılâplar kurtarmıştır” demiştir. Yürütülmekte olan propagandaların aksine, milletin dışarıda karşı nasıl bağımsızlığını korumak zorunda ise içeride inkılâbı korumak azminde olduğunu belirten Atay, Cumhuriyet ilkeleri ile yetişen gençlerin tek idealinin “millî kurtuluşu tamamlamak” olduğunu söylemiştir. Atatürk’ten sonra başa geçen İnönü hakkında ise şöyle demiştir:

“Atatürk’ten sonra yaşamakta olanlar arasındaki en büyük inkılâpçı, fiilen başımızdadır; millî şefimizdir. Onun almış olduğu, almakta olduğu ve alacak olduğu bütün tedbirler, Kemalizm nizamının yalnız müdafaası değil, mutlaka ve daima ileriye doğru kati inkişafı için zarurî olanlardır. Ne eski inkılâp kararlarımızdan, ne de bu tedbirlerden zarar görmüş olanların insani zaafa pek de aykırı görmediğimiz rivayetçilikleri bu bakımdan muhakeme edilmek ve değerleri de bu bakımdan verilmek icab eder. 1918 den beri

¹⁵⁰⁶ Yunus Nadi, “Dahiliye Vekilimizin Yerinde Bir Tamimi”, **Cumhuriyet**, 12.2.1939.

¹⁵⁰⁷ Hüseyin Cahit Yalçın, “Dahiliye Vekaleti’nin Tamimi”, **Yeni Sabah**, 12.2.1939’dan **Ayın Tarihi**, sa: 63.

*yaşamış olanlar ne gördülerse, 1938 den sonra yaşayacak olanlar da onu göreceklerdir: mukadderatı, azametli ve mesut bir vatan ve millet sahibi olmağa doğru değişmiş olan yeni Türkiye! Her gün ilerleyecek, yükselecek ve ideal inşası tamam oluncuya kadar, vahdeti ve tesanütü asla sarsılmayacak olan Türk milleti”*¹⁵⁰⁸

Bu yazısından iki hafta sonra kaleme aldığı makalesinde Falih Rıfki Atay, son hükümet değişikliği sonrası çıkan tartışmaları yersiz bulduğunu dile getirmiştir. Atay, son hükümet değişikliğinden beri dış politika ve laiklik konusunda dedikoduların yapıldığını söylemiştir. Bu iki davada da Atatürk dönemine göre bir değişiklik olmadığını ileri süren Atay, dedikoduların “*rejim ve politika istikrarının Türkiye’de devam etmesinden kendi hesaplarına hoşlanmayanların uydurmalarından ibaret*” olduğunu ifade etmiştir.¹⁵⁰⁹

Atatürk döneminden İnönü’ye geçiş sürecinde laiklik ilkesinden geri adımlar atılacağı yönündeki tartışmalarının yaşandığı dönemde, dış basında da konu ele alınmıştır. Atatürk dönemi önemli simalarından olan Tevfik Rüştü Aras, Şükrü Kaya ve Celal Bayar’ın İnönü tarafından görevlerinden uzaklaştırılmalarını değerlendiren El-cihad Gazetesi, 3 Mart 1939 tarihli nüshasında konuyu haber yapmıştır. Bu haberde şöyle denilmektedir:

*“Dinsiz politikacılar Türk hükümetinden uzaklaştırıldılar.”*¹⁵¹⁰

3.6.1.2. İslam Ansiklopedisi-Türk İslam Ansiklopedisi

1939 yılının ortalarında Maarif Vekaleti, Avrupalı şarkiyatçılardan kurulu uluslararası bir ekip tarafından Leiden’de yayımlanan “*Encyclopedia of İslam*” adlı eseri tercüme ederek ve İstanbul Üniversitesi hocaları tarafından kimi hataların düzeltilip yeni makalelerin de yer alacağı “*İslam Ansiklopedisi*” adı ile bir derleme yapılmasına karar vermiştir. Bu karar ve girişim, henüz hayata geçmeden çeşitli tartışmaları gündeme getirmiştir. İslam Ansiklopedisi’nin Batı kaynaklı bir eser olduğu, içerisinde yanlış ve yanıltıcı bilgilerin yer aldığı, eğer bir İslam ansiklopedisi yapılacaksa bunu en iyi Müslümanların yapacağı biçiminde başlayan tartışmalar,

¹⁵⁰⁸ Falih Rıfki Atay, “Bir Tamim Üzerine, **Ulus**, 13.2.1939

¹⁵⁰⁹ Falih Rıfki Atay, “Şayiacılığa Karşı”, **Ulus**, 1.3.1939.

¹⁵¹⁰ Gotthard Jaeschke, **age**, s. 5.

muhafazakar kesimin, bakanlığın bu girişimini desteklemeyerek kendilerinin içlerinde olduğu bir Türk-İslam Ansiklopedi hazırlamalarına vesile olmuştur.

22 Ağustos 1939 tarihinde Cumhuriyet Gazetesi'nde konuyu işleyen Peyami Safa, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde bir öğretim üyesi grubu ve yüzden fazla alimin yardımıyla Maarif Vekaleti'nin İslam Ansiklopedisi'ni tercüme etmeye karar verdiğini bildirdikten sonra bu girişimi eleştirmiştir. Safa'ya göre Türkiye uzun bir ilerleme yılı geçmesine rağmen *“milli ve dini kültürümüzün tarihini, yabancı dillerden”* tercüme edilmesi yanlıştır. *“Atatürk'ün milli tarih hamlesile bize getirdiği en büyük ilim prensibi, kendi tarihimizi yabancılardan öğrenmek zilletinden bizi kurtarmak değil miydi?”* diye soran Safa, *“bir Türk-İslam memleketinin üniversitesinde bir Türk ve İslam Ansiklopedisi tercüme değil, telif edilir”* demiştir.¹⁵¹¹

İki gün sonra meseleyi tekrar köşesine taşıyan Peyami Safa, Maarif Vekaleti'nin bu girişimini, *“Hangi cüret, bilhassa İslamiyat mevzuunda Türk kafasının orijinal eser vermekten aciz olduğu iftirasını tekrarlayabilir? Bu cüret, ancak milli kütüphanelerimizden hiçbirine ayak atmamış bir ümminin veya bir vatansızın diline kımıldama enerjisi verebilir”* biçiminde eleştirmiştir.¹⁵¹²

Tek parti döneminin otoriter yapısında Safa'nın bu çıkışı, Maarif Vekaleti'ni *“aciz”* ve *“vatansız”* biçimde nitelemesi dikkat çekicidir. Safa, yaklaşık iki ay sonra meseleden tekrar bahsetmiştir. Maarif Haftası dolayısıyla kaleme aldığı yazısında kongre, toplantı, komisyon gibi faaliyetlerin bir netice elde etmekten uzak olduğunu söyleyen Safa, şöyle demiştir:

*“Neticesi meydanda: Neşriyat Kongresi, daha evvel bin ihtiyaç haykırırken, İslam Ansiklopedisi tercümesini ve Maarif şurası da yeni ders yılının yeni icadlarını yumurtladı.”*¹⁵¹³

Safa'nın son yazısına karşı Yunus Kazım Köni bir yazı yayınlamıştır. Köni, Türkiye'de Maarif hastalığı olduğunu ileri süren ve çeşitli toplantıları eleştiren Safa'yı faşist tutum takınmakla itham etmiştir:

¹⁵¹¹ Peyami Safa, “İslam Ansiklopedisi”, **Cumhuriyet**, 22.8.1939.

¹⁵¹² Peyami Safa, “Türk Kafası, Telif Eser Vermekten Aciz Midir?”, **Cumhuriyet**, 24.8.1939.

¹⁵¹³ Peyami Safa, “Maarif Hastası”, **Cumhuriyet**, 24.10.1939.

“Bu memleket en tehlikeli kurtuluş savaşında bile bir meclisin rehberliğini benimsemiş ve bu işi başaran büyük kahraman Atatürk ve onun mümtaz halefi olan Milli Şefimiz İnönü, kurultaylara, meclislere hayati bir ehemmiyet verirken ve buna hepimiz inanmışken **Peyami Safa'nın Hitleriyen telakkileri bize ne kadar yabancı geliyor**”¹⁵¹⁴

Maarif Vekâleti tarafından İslam Ansiklopedisi çalışmaları devam ederken Eşref Edip, İzmirli İsmail Hakkı, Kamil Miras ve Ömer Rıza Doğrul gibi eski Sebilürreşat Dergisi etrafında toplanan şahsiyetler, “*İslam-Türk Ansiklopedisi*” ismiyle yeni bir yayına başlamışlardır.

İlk sayısında İsmet İnönü'ye ithaf bulunan İslam-Türk Ansiklopedisi, başyazısının altına Arap harfleri ile *Muhit-ül-maarif ve El-islamiyye-tül-Türkiye*” ibaresini koymuş ve “*eser uzun senelerin mahsulü olan bir gayretle kurulmuş olduğu halde*” süratle yayına hazırlandığını dile getirerek 1940 yılının sonunda ilk fasikülü yayınlanmıştır.¹⁵¹⁵ Fasiküllerin başına şahsi görüşlerin de işlendiği bölümlerde, Maarif Vekaleti tarafından hazırlanan İslam Ansiklopedisi hakkında, yanlış ve eksik bilgiler içerdiği, Batı ve Hıristiyanlık propagandası yaptığı biçiminde kimi fikirler ileri sürülmüştür.¹⁵¹⁶ “*Misyonerler ve müsteşrikler tarafından*” yazıldığı; “*İslama karşı gelenlere, merdud mezheplere müteaddid sütunlar, sahifeler tahsis*” ettiği¹⁵¹⁷, esere telif olarak eklenen makalelerin, yazı yazarların verdiği bilgileri tamamen asıl yazandan aldıkları¹⁵¹⁸ iddia edilmiştir.

Niyazi Berkes Yurt ve Dünya Dergisi'nde yazdığı “*Yeni İslamcılık*” adlı makalesinde, İslam Ansiklopedisi'ne karşı yaratılan Türk-İslam Ansiklopedisi konusunu ele almıştır. İki ansiklopedinin bazı maddelerini karşılaştırarak kaleme aldığı yazısında Berkes, İslam Ansiklopedisi'nde propaganda olduğunu belirtenlerin Türk-İslam Ansiklopedisi'nde de İslam kurallarının aksi propagandasını yaptıklarını

¹⁵¹⁴ Yunus Kazım Köni, “Bizde Maarif Hastalığı Yoktur”, **Ulus**, 27.10.1939.

¹⁵¹⁵ **İslam-Türk Ansiklopedisi**, Asari İlmiye Kütüphanesi Neşriyatı, İstanbul 1940.

¹⁵¹⁶ Abbas Assavi, “İslam-Türk Ansiklopedisi Hakkında Bağdat Gazetelerinin Neşriyatı”, **İslam-Türk Ansiklopedisi Muhitülmaarif Mecmuası**, Cilt, 1, sa 10, s. 1.

¹⁵¹⁷ Burhan Toprak, “Ahiret Bahsinde İslam Ansiklopedisinin Ayırdığı Yer”, **İslam-Türk Ansiklopedisi Muhitülmaarif Mecmuası**, Cilt, 1, sa 11, ss. 1-2.

¹⁵¹⁸ Hüseyin Namık, “Misyoner ve Müsteşriklerin Yazdığı İslam Ansiklopedisi'ndeki Hata ve Noksanlar”, **İslam-Türk Ansiklopedisi Muhitülmaarif Mecmuası**, Cilt, 1, sa 11, s. 2.

ileri sürmüştür. Örnek olarak “*Adem*” maddesini ele alan Berkes, Türk-İslam Ansiklopedisi’nde ifade edildiğine göre, Adem-Havva hikayesinin olmadığını; aksine Kuran’da dünyanın tabakalarından ve insanlığın ortaya çıkışından bahsedildiğini söylemiştir. Berkes, Türk-İslam Ansiklopedisi’nin, rakip olarak çıktığı eseri utandıracak bilimsel nesnellığe ve soğukkanlılığa sahip olmadığını belirtmiş, *İslami akide ve tatbikatın ille de bugüne tamamı tamamına uygun olduğunu ve gayet akli olduğunu kanıtlamaya*” yönelik çaba içerisinde olduklarına dikkat çekmiştir. Bu çabayı “*hem bilim hem evrim zihniyeti ile taban tabana zıt kendi kendini aldatmalar*” olarak yorumlayan Berkes, “*Acaba, -evet o zaman bilim bu derece ilerlemişti, biz bugün o zaman bilinmeyen şeyleri bilebiliyoruz; yarın da bizim bilmediğimiz şeyleri bileceklerdir- diye samimi bir itirafta bulunsak ayıp mı olur?*” diye sormuştur. Bu cereyanı, “*İslamiyet gelişmeye engel değildir*” şekliyle “*Sıratı Müstakim ve Sebilürreşad mecmuaları*” tarafından işlendiğini söyleyen Berkes, İslam yüzyıllar öncesinden müsbet ilmin yeniliklerini bize bildirdi ise, koşulu ile şöyle sormuştur:

*“Neden bunu bildirmek için mukadderat, bu kadar milyon Müslümanı bu kadar yıl İslam-Türk Ansiklopedisi bilginlerinin gelip de bunu meydana çıkarmasına kadar bekletti? Hem de bu **bilim, bizim kitabımızda varken onu neden doğrudan doğruya bize bahsetmedi de şimdi kafirlerden öğrenmeye bizi mahkum etti?** sorusu akla geliyor ve kendisine yanıt istiyor.”*¹⁵¹⁹

İslam-Türk Ansiklopedisi, 18. sayısında, Niyazi Berkes’e cevap vermiştir. Berkes’in sadece bir maddeden yola çıkarak yaptığı eleştirileri yersiz bulunmuş ve Adem hikayesinin rivayete dayalı değil; ilmi cepheden ele alındığı ifade edilmiştir. “*Bir ilim adamı olan Niyazi Berkes’in ihmal etmek istediği cephe de bu ilim cephesidir*” denilerek İslam ilimlerine aşına ve vakıf olmayarak kalem oynatmak “*laubaliliğinde*” bulunduğu belirtilen Berkes’in “*öğrenmek için çaba sarf etmediği öğrenmeye ehemmiyet vermediği ilimleri*” inkar ettiği öne sürülmüştür.¹⁵²⁰

¹⁵¹⁹ Niyazi Berkes, “Yeni İslamcılık” **Yurt ve Dünya**, Sa 8, Ankara 1941, s. 121.

¹⁵²⁰ “Ansiklopedimizin Mesleğine Dair Ankara Tarih F. Doçenti Niyazi Berkes’e Cevap”, **İslam-Türk Ansiklopedisi Muhitülmaarif Mecmuası**, Cilt, 1, sa 18, ss. 1-2.

Bir sonraki sayısında konuyu tekrar ele alan İslam-Türk Ansiklopedisi, Niyazi Berkes'in iddialarına tekrar yanıt vermiştir. Berkes'in kaybolmasından korkulan ve lekelenmiş şeyleri temize çıkarmak biçiminde ele aldığı konunun doğru olmadığı; aksine bugün "*ilmi mazimizi inkar*" edildiği ifade edilmiştir. "*Hıristiyanlık tarihine aşına olduğu ve kültür itibariyle ancak Hıristiyanlık tarihi ile temas eden bir kültüre sahip bulunduğu*" söylenen Berkes'in iddialarının aksine, İslam-Türk Ansiklopedisi'nin "*İslam akidelerini, bütün asliyetleriyle ve bütün inkişaflarıyla tesbit*" etmeye çalıştığı dile getirilmiştir.¹⁵²¹

Gündelik gazetelerde yer bulmayan bu tartışma, bir vesile ile Cumhuriyet Gazetesi'ne yansımıştır. Eserlerinde yanlışlık ve hataların bulunduğunu gerekçesi ile İslam-Türk Ansiklopedisi tarafından eleştirilene uğrayan İsmail Habib, İslam Ansiklopedisi ve Türk-İslam Ansiklopedisi meselesine değinmiş; "*biri garplı, biri şarklı*" olan "*İslam kültürü için iki tane büyük ansiklopediye malik olmak üzereyiz*" dedikten sonra Türk-İslam Ansiklopedisi'ni şu şekilde eleştirmiştir:

*"İlk sayısında İslam-Türk Ansiklopedisi'nin serlevhasının altında eski Arap harfleriyle ve büyükçe çapta Muhit-ül-maarif ve El-islamiyye-tül-Türkiye yazılarını görünce irkilmiştik. Bu Arapça edaya bürünmüş eski harfli yazıların sırf Türkler için çıkarılan böyle bir eserde yeri ve manası nedir?... İkinci irkildiğimiz nokta ... hemen her nüshasında, Ah müsteşrikler, misyonerler.. Ah o mahud İslam ansiklopedisi, diye güültülü bir lisan kullanmasıdır."*¹⁵²²

Kısa süre sonra İslam-Türk Ansiklopedisi Neşriyat Müdürü sıfatıyla Eşref Edip, İsmail Habib'in bu yazısına cevap vermiştir. Edip, İslam Ansiklopedisi yazarlarının gerçekten de Hıristiyan, misyoner ve dinsiz olduklarını yeniden ileri sürmüş ve İsmail Habib'i "*müsteşrik ve misyonerlere inanmaktan kurtulmuş görmekle çok memnun olacağı*" nı belirtmiştir.¹⁵²³

İslam Ansiklopedisi ve Türk-İslam Ansiklopedisi çevresinde yaşanan bu tartışmalar, İslam hayatı ve kültürü ile ilgili hazırlanacak bir eserin tercüme mi telif

¹⁵²¹ "İslam-Türk Ansiklopedisi'nin Mesleği ve Rasyonalizm Doçenti N. Berkes'e Cevap", **İslam-Türk Ansiklopedisi Muhitülmaarif Mecmuası**, Cilt, 1, sa 19, ss. 1-3.

¹⁵²² İsmail Habib, "İki Zihniyet: Önce Ne Demişlerdi?", **Cumhuriyet**, 15.6.1942.

¹⁵²³ Eşref Edip, "Müsteşrik ve Misyoner Zihniyetin Esas Hedefleri", **Cumhuriyet**, 17.8.1942.

mi olmasından öte bir anlam taşımaktadır. İslam Ansiklopedisi'nin tercüme ile birlikte yer alacak telif eserlerin derlemesi olarak planlanmasına rağmen eski muhafazakâr grubun, Milli Eğitim Bakanlığı'nın bu girişime karşı çıkararak öne atılmaları dikkat çekicidir.¹⁵²⁴

3.6.1.3. Hümanizma Tartışmalarında Arap Harflerine Dönüş Meselesi

1939 yılı Temmuz ayında yapılan Maarif Şurası toplantısında liselerde kaynak dil olarak Latince ve Yunan derslerinin okutulması önerisi üzerine, insanîyetçilik-milliyetçilik bağlamında çeşitli tartışmalar yaşanmıştır. Maarif Vekaleti tarafından dünya klasiklerinin Türkçe'ye tercüme edilme girişimlerinin de olduğu bu dönemde Latince ve Yunanca derslerinin liselerde okutulması önerisi, çeşitli eleştirilere neden olmuştur.

Maarif Kongresi'nin milli ve ahlaki eğitim bahsinde Hasan Ali Yücel, hümanizmadan bahsedince, salondan tepki sesleri işitilmiştir. Hümanizma anlayışının millilik olmadığı biçimindeki görüşlere karşı Yücel, şöyle demiştir:

*“Ne korkuyorsunuz benim sözümden! İnsanlıktan korkulur mu? İnsanlığın nerede meyvası varsa orada bizim ellerimiz ve dudaklarımız var. Biz milliyetçiliği böyle düşünüyoruz. Niçin korkuyorsunuz, iyi ve güzel bir şeyi almaktan ve doğru bir şey söylemekten”*¹⁵²⁵

Konuyu ilk kez Asım Us, basına taşımıştır. Liselerde Latince okutulmasına muhalif bir tutum takınan Us, konuya hümanizma açısından yaklaşmıştır. Hümanizmanın Batı için kendi kaynak dillerini okullarda okutmak olduğunu belirten Us, Türkiye için “*garp kültür çerçevesi içerisine girmek*” olduğu için sadece “*dünya*

¹⁵²⁴ Lewis, Türk-İslam Ansiklopedisi girişiminin Atatürk döneminden sonra muhafazakâr kesimin ilk karşı çıkışı olduğunu söylemektedir. Bkz. Bernard Lewis, “İslamic Revival in Turkey”, **International Affairs**, c. XXVIII, Jan 1952, s. 40. Lewis bunu, Modern Türkiye'nin Doğuşu adlı kitabında da dile getirmiştir: “Devletin laik politikasına karşı dini muhalefetin ilk açık belirtisi 1940'ta gözüktü. Bir önceki yıl Türk Milli Eğitim Bakanlığı, Avrupalı şarkiyatçılardan kurulu uluslararası bir ekip tarafından Leiden'de yayınlanan büyük kolektif eser *Encyclopedia os İslam (İslam Ansiklopedisi)*'in Türkçe basısını yayınlamaya karar vermişti. Türkçe'ye çevirisi salt bir çeviriden ibaret değildi. Eskimiş olan bir çok yazılar Türk bilim adamlarınca gözden geçirilecek veya yeniden yazılacak, bir çok yazılar da eklenecekti; fakat tümü, Leiden basısına egemen olan aynı bilimsel zihniyet içinde kalmak amacındaydı. Genç Türk döneminde Müslüman dergisi *Sebilürreşad*'ın yayıncısı olan Eşref Edip başta olmak üzere, dindar zihniyette bir grup Türk, bu projeye şiddetle karşı çıktı.” Bernard Lewis, **age**, s. 413.

¹⁵²⁵ Maarif Vekilliği, **Birinci Maarif Şurası (17-29 Temmuz 1939)**, Ankara 1939, s. 399.

görüşü olarak” benimsenmesinin yeterli olacağını söylemiş; “bu itibarla liselerimizde Latin ve Yunan dillerinin okutulmasını doğru bulmayız” demiştir.¹⁵²⁶

Burhan Belge, Us’un da makalesinden söz ederek konuyu sistem sorunu açısından ele almıştır. Belge, tek partili yönetim tarafından ve O’nun bir bakanlığınca yapılan bu girişimin gerekli olup olmadığı üzerine yapılan tartışmaların gereksiz tereddütler olduğunu ifade etmiş, bu girişimi eleştirenlerin irtica faaliyetlerini alevlendirdiğini dile getirmiştir:

“Nasıl oluyor da Milli Türk camiasının Milli Devleti tarafından açılarak bu şekilde tedrisat yapacak bir lisenin kurulup kurulmaması lüzumu üzerine bu kadar tereddüte düşüyoruz?.. Yoksa bir dilin, yardımcı diller bulamayınca gittikçe derinleşen bir buhrana doğru gideceğini biliyoruz da inkışaf ve hürriyet kapılarını ve onun ileriye doğru olan muasırlık temayüllerini kapatıp keserek onu tekrar geriye ve Osmanlıca’ya doğru itmek mi istiyoruz?”¹⁵²⁷

Peyami Safa ise, Türkiye’nin milli kültürüne ait prensipler ortaya konulmadıkça, terbiyesine milli bir biçimde istikamet verilmedikçe, *“mekteplerde Yunanca ve Latince derslerinin konulmasından hiçbir netice alınabileceğine kani”* olmadığını dile getirmiştir.¹⁵²⁸

1940 yılı Ekim ayında Maarif Vekaleti, 1940-1941 ders yılından itibaren Ankara Erkek Lisesi ile İstanbul’da Galatasaray ve Vefa Liselerinin birinci sınıflarında Latince dersinin okutulmasına karar vermiştir. Latince derslerinin okutulma girişimi Türkiye’de rönesansın yaşanması anlamında yorumlanarak Hümanizma’nın hayat bulması olarak değerlendirilmiştir. Konu hakkında Yakup Kadri, şöyle bir yorumda bulunmuştur:

“Nizamı Cedid, Tanzimat-ı Hayriye ve Meşrutiyet adlarını takınarak nihayet Büyük Kemalist İnkılabı dayanan bu ileriye doğru hareketin, bu

¹⁵²⁶ Asım Us, “Humanizm”, Vakit, 1.8.1939’dan **Ayın Tarihi**, Sa: 69, s. 461.

¹⁵²⁷ Burhan Belge, “Hümanizma”, **Ulus**, 9.8.1939.

¹⁵²⁸ Peyami Safa, “Mekteplerde Latince”den Yunanca’dan Evvel”, **Cumhuriyet**, 9.8.1939.

mütemadi öne doğru atılışın gayesi, kısaca eski medeniyet sisteminden yeni medeniyet sistemine geçmek cehdinden başka bir mana ifade etmez”¹⁵²⁹

Latince derslerinin okutulması konusunda Peyami Safa'nın görüşü, Atatürk'ün ölümünden sonra dillendirdiği bazı önerilere dayanmaktadır. Safa, 1939 yılının Ocak ayında başlayan Dil İnkılabı tartışmalarında, inkılabı eleştirel bir tutum takınmıştır. Latin harfleri benimsendiği günden beri çıkarılan kitapların sayısını ele alan Safa, “Bugün yirmi yaşında bir Türk genci, Arap harflerini” bilmediği için kültürsüz kaldığını ileri sürmüştür.¹⁵³⁰ “Arap harfleri bilmeyen nesiller, Maarif Vekaletinin mektep kütüphanelerinde bulunmasını zaruri gördüğü kitapları nasıl okuyacaklar?” diye soran Safa, bu gibi kitapların acil olarak çevrilmesi gerektiğini ifade etmiştir.¹⁵³¹ Peyami Safa, Üniversitelerde okutulmak için bitki ve hayvan bilimine dair Latin harfi ile basılmış bir tek kitap bile olmadığını belirttiğinden sonra, “Latin harfli neslinin istikbali üstüne tüylerimiz ürpererek kondurabileceğimiz en reel vasıf şudur: Korkunç!” demiştir.¹⁵³²

Latince derslerinin okutulması tartışmalarının yaşandığı sırada ise Peyami Safa, bir okuyucusunun 11 yaşındaki çocuğuna Arap harflerini özel olarak öğretmek istediği içeriğindeki mektubunu cevaplayan bir makale yazmıştır. Arap harfi bilmenin “devlet işlerinde de, hususi müesseselerde de kuvvetli bir tercih sebebi” olduğunu ileri süren Safa, “eski evrakı, dosyaları ve muhabereleleri okuyabilmek için Arap harfi bilmek şart” demiştir. Kanunun, Arap harfleri ile okumayı değil, sadece yazmayı yasak etmiş olduğunu belirten Safa, “çocuğunu iyi teçhiz etmek isteyen her baba, ona eski harfleri öğretebilir” demiştir. Gençler tarafından Arap harflerinin öğrenilmesini kültür açısından ele alan Safa, şöyle demiştir:

“Arap harfi bilmeyen bir genç için Türk tarihinde ve Türk edebiyatında orta seviyeyi bulacak kadar derinleşmek imkansız. Bu genç, Naima'yi, Peçevi'yi, Cevdet Paşa'yı okuyamaz. Bunun gibi el yazması, taş basması veya matbu 45 bin eserden hiç birini okuyamaz... Neşriyat Kongresi toplanalı

¹⁵²⁹ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Humanizmaya Doğru İlk Adım”, Hakikat, 15.10.1940'den **Aydın Tarihi**, Sa: 83, s. 325.

¹⁵³⁰ Peyami Safa, “Hükümetimize Bir Teklif”, **Cumhuriyet**, 5.5.1939.

¹⁵³¹ Peyami Safa, “Mekteplerde Etüd Kitapları”, **Cumhuriyet**, 13.5.1939.

¹⁵³² Peyami Safa, “Latin Harfi Neslinin İstikbali”, **Cumhuriyet**, 25.6.1939.

*dokuz on ay var. Yeni harflere çevrilmesi şart olan asgari 50 bin kitaptan ellisi değil, belki on tanesi bile çıkarılamadı. Cevap alamayacağınızdan emin, sorabildiğiniz kadar sorunuz: **Arap harfi bilmeyen gençlik ne okuyacak?** Benim cevabım şu: Kaç yaşında olursa olsun, Latin harfinden başka bir de, hususi olarak Arap harflerinin elifbesini okuyacak. Tek çare bundan ibaret. **İsteyen deminden beri yazdıklarımın tek kelimesini anlamadan, bana ‘muhafazakar’ desin. Kabul ediyorum. Muhafazakar, tarihinden ve edebiyatından haberi olmayan bir cahilden çok daha ileri bir adamdır. Çünkü taassup ve irtica, bilginin değil; cehaletin öz kardeşidir ve irticaların en kötüsü bunun tersine inanmaktır.**”¹⁵³³*

Safa'nın bu yazısı üzerine Necmeddin Sadak, çocuklara Arap harflerinin öğretilmesinin faydasız ve tehlikeli olduğunu dile getirmiştir. Arap harflerini bilmenin devlet işlerinde kuvvetli bir tercih sebebi olması iddiasının gerçeği yansıtmadığını ifade eden Sadak, devlet işlerine alınan gençlerden Arap harfleri bilgisi istenmediğini söylemiştir. Taş basması, el yazması veya matbu 45 bin eseri anlamak için sadece Arap alfabesinin yeterli olmayacağını; Arapça ve Farsça öğrenmenin de gerekli olacağını dile getiren Sadak'ın, bu konuda tehlikeli gördüğü manzara ise şu şekildedir:

*“Eskiden liselerde senelerce okuduğumuz Arapça, Farsça, kaç genci divan edebiyatını okuyabilecek hale getirmiştir?.. Bu yola sapmak tehlikelidir de. **On beş yıllık İnkılâbımız henüz çok genç sayılır. Unutmamalıdır ki alfabe değişikliği bütün İnkılâpların temelidir... Bizce, böyle bir imkanın münakaşası bile doğru değildir. Kültür namına Arap harflerine avdet davasını ortaya atmakta beis görmezsek, din namına şapka ile fes ve sarığın bir arada kullanılması imkanını düşünenlere cesaret vermiş oluruz.**”¹⁵³⁴*

¹⁵³³ Peyami Safa, “Arap Harfleri”, **Cumhuriyet**, 24.1.1940. Safa'nın bu yazısında öne sürdüğü düşüncelerin çok benzerini Sadri Maksudi Arsal, Edebiyat dersi özelinde olarak 1943 yılında düzenlenen Maarif Kongresi'nde şu şekilde dile getirmiştir: “Osmanlı devrinde mekteplerde Arapça, Farsça mükemmel okutuluyordu ve bundan dolayı Edebiyat derslerinde talebe müşkülât çekmiyordu. Çünkü Araşpa, Farsça biliyordu. Bugün liselerde ne Arapça ne Farsça okutuluyor. Şimdi Arapça, Farsça bilmeyen talebe Edebiyat dersinde Fuzuli'nin, Baki'nin, Nedim'in ve Nefi'nin eserlerini anlayabiliyor mu?” Maarif Vekaleti, **İkinci Maarif Şurası (15-21 Şubat 1943)**, Ankara 1943, ss. 70-71.

¹⁵³⁴ Necmeddin Sadak, “Elifbe İle Kültür Elde Edilir Mi?”, **Akşam**, 25.1.1940.

Sadak'tan sonra Mümtaz Faik Fenik de Peyami Safa'ya cevap vermiştir. Fenik, Tevrat'ı okumak için İbranice; Naima'yı okumak için de Arapça öğrenmeye gerek olmadığını söylemiş; Türk alfabesi bilmenin yeterli olduğunu belirtmiştir:

*“11 yaşındaki çocuk Naima'yı okuyacak, divanları okuyacak, ne anlayacak?.. Muharririn mantığına bakın! Bunun karşısında “şol cennetin ırmakları” dahi duru; yazmak yasakmış, öğrenmek mübah!.. Yazmadan öğretmek? Buna Arap harflerini öğretmek değil, ağma alfabesini öğretmek derler... İnkılâp müesseselerine ve bilhassa en muazzamlarından biri olan yazı İnkılâbına hürmet edelim. Müesseselerle oynamaya kalkışmayalım.”*¹⁵³⁵

Arap harflerinin de okutulması ile ilgili Ahmet Emin Yalman, 1940 yılının Ekim ayında tekrar konuyu gündeme taşıyan bir makale yazmıştır. Yalman, liselerde edebiyat dersi okuyan gençlere Arapça ve Farsça öğretmenin zamanının geldiğini söylemiş, liselerde sadece Latince ve Yunanca derslerinin okutulmasını “*eski softalığın ve taassubun modern kılığa girmiş bir şekli*” olduğunu ifade etmiştir.¹⁵³⁶ Liselerde Arapça ve Farsça öğretilmesinin milli birliğe zarar vermeyeceğini dile getiren Yalman, milli tarihin anlaşılması için bu lisanların öğretilmesinin zorunlu olduğunu söylemiştir.¹⁵³⁷ Alfabe değişikliği ile gençliğin geçmişle olan alakasının baltalandığını ifade etmiştir.¹⁵³⁸

Yalman'ın tekrar gündeme getirdiği konu hakkında makale kaleme alan Sadak, eski harf öğrenmek yerine, faydalı olan eski kitapların yeni alfabeyle çevrilmesinin yeterli olacağını ifade etmiş ve Türkçe'nin gelişiminin tekrar eski ve bozuk mecraya doğru sürüklenmesinin zararlı olacağını dile getirmiştir.¹⁵³⁹ Alfabenin değişmesi ile milletin mazisiyle alakasının kesildiğini ileri sürmenin hatalı olduğunu ifade eden Sadak, yeni nesil eski harfleri okuyamıyorsa, bu eserlerin yeni harflerle bastırılmasının çözüm olduğunu söylemiştir. Tarihçilerin Arapça da dahil bir çok

¹⁵³⁵ Mümtaz Faik Fenik, “Arap Harleri mi, Asla!”, **Ulus**, 26.1.1940.

¹⁵³⁶ Ahmet Emin Yalman, “Modern Softalığa Doğru Gitmeyelim”, **Vatan**, 2.10.1940.

¹⁵³⁷ Ahmet Emin Yalman, “Ortaya Bir Dava Koyuyoruz”, **Vatan**, 6.10.1940.

¹⁵³⁸ Ahmet Emin Yalman, “Bizi Maziye Bağlayan Köprüler”, **Vatan**, 9.10.1940.

¹⁵³⁹ Necmeddin Sadak, “Liselerde Eski Harf, Arabî ve Farsî Okutmak Meselesi”, **Akşam**, 3.10.1940.

lisani bilmeleri gerektiğini; fakat liselerdeki edebiyat derslerinde bu dilleri öğrenmenin lüzumsuz olduğunu ilave etmiştir.¹⁵⁴⁰

Falih Rıfki Atay da, Yalman'ın yazı dizisini eleştirmiş, liselerin son sınıflarında seçmeli Latince dersi konulması üzerine “*hemen Arabi, Farsî ve Osmanlıca münakaşalarını*” açmanın “*eski devirlerin tavizci zihniyeti*” olduğunu söyleyen Atay, “*Ahmet Emin Yalman'ın böyle bir meyilde olmadığını bilmez değiliz. Fakat arkadaşımız yazılarından böyle bir tesirin alınmış olmasını sadece iyi niyeti ile menedemez*” demiştir.¹⁵⁴¹

Görüldüğü üzere, erken denilebilecek bir dönemde, savaş yıllarının etkisi ile artan milliyetçilik duygularına karşı insaniyetçilik-hümanizma yoğun eleştiriler altında tutulmuştur.¹⁵⁴² Milli kültür, milli tarih vurgularının içerisinde hümanizma, milleti milliyetinden uzaklaştıran bir kavram olarak değerlendirilmiştir. Dünya klasiklerinin tercüme edilmesi girişimi, Türklerin eski eserlerinin ne olacağı sorusunu ortaya çıkarmış, asıl yapılması gereken şeyin Latin harflerinin kabulü ile birlikte bugünkü gençler tarafından okunamayan Eski Türkçe eserlerin kazandırılması olduğu görüşü keskinlik kazanmıştır. Bu bağlamda bir kültür bunalımına neden olduğu gerekçesi ile Latin harflerine geçiş eleştirilmiş; gençlerin Arapça ve Farsça öğrenmelerini telkin eden yazılar kaleme alınmıştır.

Hümanizma tartışmalarına paralel olarak 1939 yılı ortasında Mehmet Akif-Tevfik Fikret tartışması baş göstermiştir. Yeni Sabah Gazetesi'nde Kamran Demir imzalı bir yazar, Türklük ve milliyet hislerini çiğneyerek kozmopolit bir ideal beslediği nedeniyle Tevfik Fikret'in vatansever ve şair olamayacağını ileri sürmüş ve kitaplarının yakılması gerektiğini söylemiştir.¹⁵⁴³

Peyami Safa, bu münakaşanın yeri geldiğini belirterek, Servet-i Fünun-Sebilürreşat tartışmalarında Mehmet Akif'in Tevfik Fikret'e karşı konu ettiği meselelere değinmiştir. Safa, Fikret'in oğlunun gerçekten Hıristiyan olup olmadığı, Robert Koleji'nde öğretmenlik yapmasından dolayı Aşyan'ın, Robert Koleji'ne

¹⁵⁴⁰ Necmeddin Sadak, “Maziye Unutmamak Meselesi ve Tarih”, **Akşam**, 7.10.1940.

¹⁵⁴¹ Falih Rıfki Atay, “Lüzumsuz ve Zamansız Münakaşalar”, **Ulus**, 13.10.1940.

¹⁵⁴² 1940'lı yılların hümanizma tartışmaları için bkz. Tansu Açıık, “Türkiye’de Hümanizm Tartışmalarına Bir Bakış”, **Toplum Bilim**, sa. 98, Güz 2003, ss. 118-129.

¹⁵⁴³ Kamran Demir, “Tevfik Fikret’in Bütün Eserleri Yakılmalıdır”, **Yeni Sabah**, 7.10.1939.

satılıp satılmadığı hakkında Fikret'in eşinden cevap beklediğini söylediği yazısında şöyle demiştir:

*“Fikret'in şairliğine karşı da vatanperverliğine karşı da bu hüküm yeni bir şey değil. Mehmet Akif, onun –protestanlara zangoçluk ettiğini- söylediği tarihten beri, -kopsun seni Fikret diye alkışlayan eller- lanetini savurmaya bile cesaret edenler bulundu.”*¹⁵⁴⁴

Yeni Sabah Gazetesi, Sertel'in yazısının ardından Tevfik Fikret hakkında bir anket düzenlemiştir. Bu ankette tanınmış bazı yazarların Tevfik Fikret hakkındaki görüşlerine yer verilmiştir. Mithat Cemal, Agah Sırrı Levend, Hüseyin Cahit Yalçın, Ömer Rıza Doğrul, Nihal Atsız ve Eşref Edip gibi kişiler Tevfik Fikret hakkındaki olumsuz görüşlerini dile getirmişlerdir. Bunun üzerine Sabiha Sertel “Fikret'i Bir İrticaa Bayrak mı Yapmak İstiyorlar” başlıklı bir yazı yazmıştır. Bu yazısında Sertel, Tevfik Fikret üzerinden “Cumhuriyetin altı okundan birini teşkil eden laikliğe” çatıldığını ileri sürmüştü, Fikret dindar mı, değil mi gibi bir münakaşanın ortaya atıldığı için “Fikret'in bir şiirini vesile ederek koyu bir taassup ve irtica zihniyetiyle harekete geçenler, ateşle oynadıklarının farkında mıdırlar?” diye sormuştur.¹⁵⁴⁵

Tartışma, yapılan kimi yayınlarla 1943 yılına da taşınmıştır. Eşref Edip, Tevfik Fikret'in görüşlerini, şiirlerini ve şahsiyetini eleştiren kimi yazarların görüşlerini derlediği bir kitap yayınlamıştır.¹⁵⁴⁶ Sabiha Sertel, Eşref Edip'in bu yayını münasebetiyle Tevfik Fikret'e karşı yapılan neşriyatı konu edinen bir yazı daha yazmıştır. Bu yazısında Sertel, Tevfik Fikret'in milliyetsiz ve dinsiz olduğu yönünde iftiraların, irtica cephesinin layikliğe karşı bir hareketi olduğunu tekrar dile getirmiştir:

¹⁵⁴⁴ Peyami Safa, “Bayan Fikret'ten Dileğimiz”, **Cumhuriyet**, 10.10.1939.

¹⁵⁴⁵ Bu yazı üzerine Yeni Sabah Gazetesi ile Eşref Edip hakaret davası açmıştır. Olay, fikir tartışması olduğu gerekçesi ile Sertel'in beraat etmesi ile sonuçlanmıştır. Sertel, davaya konu olan yazılarını, savunmasını ve konu hakkındaki görüşlerini bir kitapta toplayarak yayınlamıştır. Sertel, hakime hitaben şöyle demiştir: “Bu şahıslar arasında bir dava değildir... Dünkü nesiller nasıl kara kuvvetin hakim olduğu o korkunç devirde bu zihniyetle çarpışmaktan yılmamışlarsa biz de öyle, irtica sahnede gözükür gözükmez karşısına çıkmaktan yılmadık” Bkz. Sabiha Zekeriya Sertel, **Tevfik Fikret Mehmet Akif Kavgası, Tevfik Fikret Aleyhine Neşriyattan Doğan Dava Münasebetiyle Hazırladığım Müdafaname**, Tan Matbaası, İstanbul 1940, s. 23. Edip de konuyla ilgili bir kitap yayınlamıştır. Eşref Edip, **İnkılap Karşısında Akif-Fikret, Gençlik: Tancılar, Kurtuluş Harbinin İman Kaynağı İstiklal Marşı mı Tarihi Kadim mi?**, İstanbul 1940.

¹⁵⁴⁶ Eşref Edip, **Pembe Kitap, Tevfik Fikret'i Beş Cepheden Kırk Muharririn Tenkitleri**, Asarı İlmiye Kütüphanesi Neşriyatı, İstanbul 1943.

“Fikret’in arkasına saklanan gaye Fikret’in dinsizliği, layiklik prensibine vurmak, milliyetsizliği ileri sürülerek insani düşüncelere hücum etmektir. Bu gibi cereyanlar için harp devirleri en müsait zamandır... İşte Tefvik Fikret de bir irtica ideolojisini tekrar canlandırmak için bir bayrak olarak ölümünden 24-27 sene sonra sahneye çıkarılmıştır. Bunun içindir ki Tefvik Fikret, Türk tefekkür tarihinde çarpışan ileri fikirle mürteci fikirlerin arasında bir merhale, serbest düşünceye yapılacak hücumların bir makesi oldu. Bu devrin dikkate layik bir noktası da Türk gençlerinin Fikretçiler-Akifçiler diye iki gruba ayrılmalarıdır. Fikretçiler ileri düşüncelerin, Akifçiler geri düşüncelerin mümessili oldular... Eşref Edip’in garazkarane yazıları, matbuatta münakaşalara neden olan kitapçığı da bu başlanan işin devamıdır.”¹⁵⁴⁷

II. Dünya Savaşı yıllarında dini görüşlerin milliyetçilik anlayışının içerisine yeniden eklenildiği süreçte Tefvik Fikret konusu, her iki ideolojik bakış açısı için de bir tartışma malzemesi sunmuştur. Tefvik Fikret’in dinsizliği, hümanistliği, Amerikancılığı tartışması, dönem boyunca zaman zaman kimi dergilerde ve köşe yazılarında yer almaya devam etmişse de Türkiye’nin değişen dış politikası çerçevesinde Burhan Belge’nin 1945 yılının ortalarında yazdığı bir yazı, geçmiş tartışmaları değerlendirmesi bakımından önem arz etmektedir. Belge, Türk-Sovyet ilişkilerinin bozulduğu, Postdam Konferansı’nın yeni dağıldığı ve Sovyet Rusya tehditlerine karşı Türkiye’nin Amerika dostluğunu beklediği sırada, Tefvik Fikret’in Amerikancılığı nedeniyle kendisine yapılagelen suçlama ve tarizlere karşı şöyle demiştir:

*“Bugün O’nun aşyanını açıyoruz. Daha demin orası bir zangoçun, bir münkirin, bir hainin, yabancı bandıra altındaki ilticagahıydı. **Halbuki şu saatlerde Amerikan medeniyetiyle Amerikan dostluğu, bizlere ne kadar şirin görünmektedir, acaba bunun farkında mıyız?**”¹⁵⁴⁸*

¹⁵⁴⁷ Sabiha Sertel, “Tefvik Fikret Neden İkide Bir Tarizlere Uğrayor?”, **Tan**, 21.7.1943.

¹⁵⁴⁸ Burhan Belge, “Fikret İçin Sabah Oldu”, **Tan**, 19.8.1945.

3.6.1.4. Ahmet Emin Yalman'ın 1941 Yılı Laiklik Yazıları

Ahmet Emin Yalman, 22 Kasım 1941'de bir yazı dizisine başlamıştır. Yazılarında, Türkiye'deki laikliğin gelişiminden bahsetmiş ve dine bakış açısı ile laikliğin algılanmasına dair yeni görüşler ortaya atmıştır.

Milli Mücadele döneminde dini taassubun, Türk milliyetçiliğinin karşısında olduğundan, işgalci kuvvetlerle anlaştığından söz eden ve Cumhuriyet'in dine değil; dini taassuba karşı olduğunu belirten Yalman, bugünkü yetişmiş olan İnkılâpçı gençlikteki dine karşı olumsuz bir tavır oluştuğunu ileri sürmüştür. İnkılâpçı gençlikte din sözüne karşı bir kuşkulama olduğunu dile getiren Yalman, din deyince hatıra mutlaka eski ve inkılâp ile uyuşmayan bir kara kuvvet akla geldiğini söylemiştir. Gençliğin önemli bir kısmının, akıl ve tabiat aleminde müsbet yeri olmayan kuvvetlerden medet ummayı ayıp saydığını ifade etmiş, din telakkisinin bir evvelki nesille beraber maziye gömülmek istendiğini ileri sürmüştür. Bu gidişi “yanlış ve zararlı” bulan Yalman, şöyle demiştir:

“Dün dini taassubun milliyete karşı gösterdiği inhisarcılığı, bugün milli hareket hiç farkında olmadan dine karşı aynen iade ediyor”¹⁵⁴⁹

Yalman, ertesini günkü yazısında “dinin akla değil, hisse hitap” ettiğini belirtmiş, “Kara kuvvete ve politikaya alet olmayacak, terakkinin yolunu kesmeyecek, ilme karşı gelmeyecek, hayat mücadelesine engel olmayacak bir dini hayata, acaba yer yok mu?” diye sormuştur.¹⁵⁵⁰ Bir diğer yazısında, dinin başlıca rolünü “bugünün korku ve üzüntüsüne galebe edip yarının iyi ihtimaline inanmak imkânını vermesi” olarak izah etmiş, Cumhuriyet dönemindeki dine karşı tutumu şöyle izah etmiştir:

“Memleketimizde çok meraklı bir tecrübe geçirdik. Büyük şehirlerimizde olsun, bütün bir nesil dini tesirlerden uzak olarak büyüdü. Eskiden din adı verilen yobazlık taassubundan uzak kalabilmelerinin, bilhassa zihni inkişafı, terbiyeleri bakımından çok faydalı görüldü. Çünkü eski manada din, çocuğun akli ile itikadı arasında zararlı bir buhran uyandırmadan olmuyordu. İyi bir

¹⁵⁴⁹ Ahmet Emin Yalman, “Din ve İnkılâp”, **Vatan**, 22.11.1941.

¹⁵⁵⁰ Ahmet Emin Yalman, “Daima Bekçisi Olacağımız Beş Esas”, **Vatan**, 23.11.1941.

aile terbiyesi alan, aklını kullanmayı bilen yeni nesil çocukları bir evvelki çocuktan daha dürüst, daha ahlaklı, daha güvenilir bir mahluktur. Eğer ideal manasıyla din de bulabilseydi bir Türk ve insan sıfatıyla hayat teçhizatını pek iyi bir şekilde tamamlamış olurdu.”

Aynı yazısında Cumhuriyetin yetiştirdiği gençler arasında “maddileşmiş unsurlar”ın bulunduğunu dile getirmiş, bu gençlerin “başkasına sevgiyi, yardımı gülünç” bulduklarını, “hodbinliği, hususi marifet aramayı menfaat” saydıklarını, “edenin bulunduğu”, “yarının iyi olabileceğine” inanmadıklarını, “her zevklerini yerine getirmek” istediklerini söylemiş ve şöyle demiştir:

“Bunlar, yine ideal manasıyla dini tesirlerden istifade etselerdi, elbette daha iyi bir Türk, daha iyi birer insan olabilirdi.”¹⁵⁵¹

Başka bir yazısında Yalman, Türk İnkılâbı’nın “din taassubu ve buna dayanan her şeyi” ezdiğini; “dini, siyasetin, cehaletin ve menfaatin aleti olmaktan” kurtardığını; bunu yaparken vatandaşların dini kanaatlerine saygı gösterdiğini ifade etmiştir. Yalman, Türk İnkılâbı’nın “mazinin fena izlerini gidermek için dini müesseselere bir nevi ictimai karantina” yaşattığını söylemiş; bu esnada bir takım fayda ve nimetlerin de ihmale uğratıldığını dile getirmiştir. Artık dine karşı olumlu bir hamlenin yapılması gerektiğini ise şu şekilde izah etmiştir:

“Fakat şimdi artık fayda ve nimetleri ele almak zamanı gelmiştir”¹⁵⁵²

Yalman bir sonraki yazısında, yeni neslin hem saf İslam dinine bağlı olup hem de İnkılâpçı olabileceğini söylemiştir.¹⁵⁵³ Atatürk’ün dini, taassubdan ayrı tuttuğunu çeşitli örneklerle anlatmıştır.¹⁵⁵⁴ Konuyla ilgili son yazısında ise, bu yazı dizisinden alınacak sonuçları değerlendirmiştir. Yalman’ın hem geçmişe hem de halihazırda dine ve muhafazakarlığa dair söyledikleri şu şekildedir:

“Terakkiyi ve inkılâbı çok yanlış, çok zararlı, çok yıkıcı manada anlamanın neticesi olarak dini müesseseler çok acı bir ihmale uğramıştır. Bir taraftan Evkâf camilerin tamiri, tenviri, temizliği işlerle şimdiye kadar

¹⁵⁵¹ Ahmet Emin Yalman, “Bir Tecrübenin Neticeleri”, **Vatan**, 25.11.1941.

¹⁵⁵² Ahmet Emin Yalman, “İdeal Din Sistemi”, **Vatan**, 27.11.1941.

¹⁵⁵³ Ahmet Emin Yalman, “Yeni Neslin İmanı”, **Vatan**, 28.11.1941.

¹⁵⁵⁴ Ahmet Emin Yalman, “İnkılâbın Yapıcı Safhası”, **Vatan**, 2.12.1941.

görülmemiş bir itina ve bilgi ile meşgul olmuş, diğer taraftan imamlık ve vaizlik rağbetten düşmüş, inhitat halinde bir meslek halini almıştır. Bugün imamlığı meslek yapanlar arasında maaşı yedi liradan ibaret olanlar vardır. Bunlar Diyanet İşleri Reisliğine bağlı olmaları dolayısıyla devlet memuru fevkindedirler, başka işle meşgul olmalarını kanun yasak etmiştir. Bizi yüksek bir takım ictimai kıymetlerle temas halinde tutacak insanların yedi lira maaşla huzur içinde vazife görmeleri nasıl beklenir? Dini vaizliği muhterem ve mergup bir meslek haline çıkarmak için icap eden her şey yapıldıktan başka yüksek ictimai gayelere uygun cami kürsüleri ve radyomuz; ilim ve kemal sahibi her sınıf insanlara açık olmalıdır. **İnkulâp Türkiyesinde din denince akla, bol ışıklı, bol manevi hazlı bir şey gelmemelidir.** Hakiki iman sahiplerinin için için rahatsız olmasına bir sebep bırakmamak lazımdır. Kara kuvvet diye bazen korkulu ihtimallerden bahsederiz. Böyle bir kuvvet ancak makul dini ihtiyaçlar ihmale uğradığı ve dil altında söylenememiş şeyler kaldığı zaman bir tehlikedir. Bol ışıklı ve nur içinde dini hisler, tehlike halinden tamamiyle çıkar ve taassuba, cehalete ve kirli menfaatlere alet olmaktan kurtulur, milli ve ictimai tesanüdün çok hayırlı bir desteği olur. Hiç şüphe yok ki akıl, cemiyet içinde ahlak bağlarını korumak için en mükemmel vasıta; fakat tesiri çok dar bir daire içinde kalır. Ahlakı kıymetleri ve buna dayanan bütün bir nizamı korumak için inanma ihtiyacının kendisine mahsus bir yeri vardır. Herkesin ettiğini bulacağına, başkalarına yardımın, feragatin, fedakârlığın en asil birer zevk olduğuna inanılması, cemiyet için çok kıymetli hazinelerdir. **En kolay şekilde inan temin eden eski mecraları ihmalde devam edersek bugünkü hayatın yarattığı maddi boşlukları dolduramayız, ahlaki düşkünlüğü önleyemeyiz, cemiyeti yaşatan manevi haz membalarını eksiltmiş oluruz**”¹⁵⁵⁵

Ahmet Emin Yalman'ın 1941 yılının sonuna doğru kaleme aldığı bu yazı dizisi, Cumhuriyet dönemi laiklik anlayışını eleştiren, hatalı bulan ve artık değiştirilmesi gerektiğini ileri süren bir anlayışı yansıtmaktadır. Konuya Milli Mücadele döneminden başlayan Yalman, bu dönemde milli harekete karşı dini taassubun sergilediği olumsuz tavrın, şimdi de milli hareket tarafından dine

¹⁵⁵⁵ Ahmet Emin Yalman, “Din Bahsinde Vardığımız Neticeler”, *Vatan*, 4.12.1941.

sergilendiğini ifade etmiştir. Yalman, Türkiye'deki laiklik anlayışı nedeniyle dini müesseselerin ihmale uğratıldığını söylemiş; bu anlayışın gençleri maddiyatçı yaptığı gerekçesi ile de dini hislere bağlı olmayan ahlaksız gençler ortaya çıktığını ileri sürmüştür. Milletın manevi hazzını tamamlamak için, dini müesseselere ve akidelere özen gösterilmesi gerektiğini salık vermiştir.

3.6.1.5. 1939-1944 Yılları Arası Laiklik Üzerine Yapılan Diğer Tartışmalar

Atatürk'ün ölümünün hemen ardından başlayan laiklik tartışmaları esnasında henüz 23 Mayıs 1939 tarihinde Muş Mebusu Hakkı Kılıçoğlu'nun mecliste dile getirdiği görüşleri ve önerisi hayli ilgi çekicidir. *“Yıllarca batıl itikadlarla, hurafelerle ve bu hurafeleri bize hakikat diye satanlarla mücadele ettim”* diyen Kılıçoğlu, Başvekaletin, Diyanet İşleri'ne ayırdığı bütçeye karşı çıkmış ve dinde reformun tamamlanmasını istemiştir. Laik bir devletin resmi bütçesinde din işlerine ayrılan bir tahsisatın bulunmaması gerektiğini söyleyen Kılıçoğlu, dinin sadece cahillerin değil; bilginlerin de olması için Türkiye'de reform yapılmasını önermiştir:

“Teşkilâtı esasiyemizle lâik olduğumuzu kabul ve ilân etmişizdir. Lâik bir devletin resmî bütçesinde, Başvekâlet bütçesi dahilinde bir Diyanet işleri bütçesinin bulunmasını anlıyamıyorum. Bu, Evkaf müdürlüğünün bütçesinde bir tek fasıl halinde gösterilir ve geçer giderdi. Umarım ki çok muvaffakiyetli işler yapmasını dilediğim Başvekilimiz gelecek sene bütçeyi artık bu şekilde huzurunuzda getirmesin. Şimdi Diyanet işleri reisine söyleyecek bir tek sözüm kalmıştır. Eğer iyi dindarlar yetiştirmek istiyorsa dinde bir reform yapması lâzımdır. Bu suretle din, yalnız cahillerin değil bilginlerin de dini olsun.”¹⁵⁵⁶

Basında nadir olarak ele alınan laiklik konusuna dair iki farklı örneği Burhan Belge ve Peyami Safa vermiştir. Burhan Belge, 3 ve 7 Şubat 1940 tarihinde Ankara Halkevi'nde propaganda çeşitleri hakkında verdiği konferansta, propagandanın ne olduğu ve çeşitlerinin neler olduğu konusundan bahsettikten sonra totaliter ve demokrat rejimlerin propaganda faaliyetlerinden bahsetmiş ve Türkiye'deki rejim propagandasının neler olması gerektiği üzerinde durmuştur. Türkiye

¹⁵⁵⁶ TBMM ZC, Dönem 6, Cilt 2, s. 188.

Cumhuriyeti'nde laiklik prensibinin, “*İnkılâp kökleşip taze nesillerin uzviyetinde hayat oldukça*”, terbiye sistemine dahil olacağını söyleyen Belge, hümanist bir bakış açısıyla buna bir de örnek vermiştir:

*“Hıristiyanların kilise adını vermekte ısrar edip Müslümanların 600 küsur seneden beri cami belledikleri Ayasofya'nın dünyanın bütün medeni ve layik görüşteki insanları için bir Bizantoloji müzesine kalbedilmiş olması. Böyle bir hareket ne Hıristiyanlık için bir zafer ne de müslümanlık için bir mağlubiyettir. Bu sadece insanlık namına ve birbirine insan muamelesi yaparak dinleri ne olursa olsun birbirleriyle geçinmek isteyen medeni milletler namına bir kazançtır.”*¹⁵⁵⁷

Belge'den farklı olarak Peyami Safa, Almanya'nın Fransa'yı işgal ettiği dönemde, orduların manevi kuvvetleri hakkında bir yazı yazmıştır. Askerlerin ne için savaştıklarının çok önemli olduğunu; dünya tarihinde bunun çeşitli örnekleri bulunduğunu söyleyen Safa, Ortaçağ askerlerini “*yeryüzünden daha güzel bir hayata kavuşacağını bilen*” biçiminde nitelemiş; bu askerlerin Allah için savaştıklarını belirtmiştir. Yeni devir insanının ise daha “*müsbet ve reel olmak için*” “*ailesi ile başlayan ve milletinde kemalini bulan*” milliyet mistiğini, bu ideale ilave ettiğini ifade etmiştir. Bu izahlardan sonra Türk ordusunun manevi kuvveti hakkında görüş bildiren Safa, şöyle demiştir:

*“Türk ordusunun ve Mehmetçiğinin gönlünde, bu gün, dini ve milli, iki ideal de sağdır. Ahiret mistiği ona başka bir dünyada ebedi hayata kavuşmanın imanını vermeye devam ediyor. Milliyet mistiği bu dünyanın müşahhas ve maddi şartları içinde, milletin bakası ideali ile onu yokluğa karışmak ihtimalinin korkusundan büsbütün kurtarıyor. Türkiye'de hududları ve sulhu bekleyen Mehmetçiğin silahı, dipçiğinden süngüsüne kadar Allahın ve milletin emrindedir. Kainatta ve bu dünya üstünde bakanın iç içe iki bölünmez ideali: Allah ve millet.”*¹⁵⁵⁸

1939 yılı Mayıs ayında Hakkı Kılıçoğlu'nun mecliste laiklikte reformlara devam edilmesi tarzındaki önerilerinin üzerinden iki yıl geçtikten sonra, 23 Mayıs

¹⁵⁵⁷ Burhan Belge, “Kendi Davamıza Göre Propagandamız”, *Ulus*, 4.2.1940.

¹⁵⁵⁸ Peyami Safa, “Allah ve Millet”, *Cumhuriyet*, 7.6.1940.

1941 tarihinde, Türk Ceza Kanunu'nun bazı maddelerinin değiştirilmesi ile ilgili görüşmelerde, laikliği ilgilendiren bir diğer mesele gündeme gelmiştir. Kanunda yazılı ibareye göre ezanın Arapça dışında herhangi bir dil ile okunabileceği manasının çıkabileceği için kanunun gerekli maddesine “ezanın sadece Türkçe okunması” biçiminde bir ibarenin yazılmasının daha doğru olacağı yönünde görüşler öne sürülmüştür. Bu konu hakkında söz alan Antalya Mebusu Rasih Kaplan, bu kuralların hiçbirine gerek olmadığı, ezanın nasıl okunmak isteniyorsa öyle okunması yönünde görüş bildirmiştir. Laiklik prensibi icabı din işlerine, devletin karışmaması gerektiğini şu şekilde dile getirmiştir:

“Binaenaleyh lâiklik icabı olarak bu gibi işlere karışmayalım. Lâiksek karışmamamız lâzımdır... Arkadaşlar, bunu fıkra olarak kanuna koydunuz mu, vatandaşlar arasında çok şeylere sebep olacaktır, çok nazik bir mevzudur, bu işe karışmıyalım, bunu Ceza kanununa koymayalım. Esasen şimdi bunun hiçte zamanı değildir, bunun yeri Ceza kanunu da değildir. Bunlar Diyanet işlerinin bileceği şeylerdir.”¹⁵⁵⁹

Atatürk öldüğünden beri mecliste ilk defa böyle bir temenninin dile getirilmesini Çanakkale Mebusu Ziya Gevher Etili, hayretle karşıladığını söylemiş ve Rasih Kaplan'a şöyle cevap vermiştir:

“Arkadaşlar, Kaplanın beyanatını hayretle karşıladım. Niçin?.. Neden dolayı biz rücu edipte, senelerden beri cidalimizin kökünü teşkil eden lisan ve anane şu veya bu meseleden dolayı kanundaki bu maddeyi çıkaralım? Buna ne lâiyklik ne taassup hiç bir şey mâni değildir. Sonra bir inkılâpçı için zaman, her zaman zamandır, inkılâp ruhunu taşıyan adam ölünceye kadar bunu taşır. Asla başka bir ruh taşıyamaz.”¹⁵⁶⁰

Kaplan, 30 Ocak 1942 tarihinde Milli Korunma Kanunu hakkında yapılan görüşmeler esnasında da ihtikarın ahlaksızlık nedeniyle yapıldığı tarzında bir ifadeye karşı, benzer görüşlerini dile getirmiştir. Manisa Mebusu Kazım Nami Duru'nun, kimi milletvekillerinin evlerinde şeker, un gibi malzemeleri stok yaptığını söylediği

¹⁵⁵⁹ TBMM ZC, Dönem 6, Cilt 18, s. 144.

¹⁵⁶⁰ TBMM ZC, Dönem 6, Cilt 18, s. 144.

bu oturumda Kaplan, Türk toplumunun ahlaka ve dine dayanarak başıboş olmadığını şu şekilde ifade etmiştir:

*“Arkadaşlar, Türk cemiyeti denilen o mukaddes cemiyet, bu arkadaş bilmelidir ki, başı, boş bir cemiyet değildir. **Ahlâkı da vardır, dini de vardır.** Mütemadiyen bu cemiyetin ahlâkı ve dini üzerinde duruyor ve ne karıştıyorsunuz diyorlar. O cemiyeti ahlâkla, dinle hiç alâkası yokmuş gibi göstermek asla doğru değildir. Bir cemiyet ki, bir millet ki, ahlâkı, seciyesi kuvvetli değildir, o cemiyet - Kâzım Nami Duru arkadaşımız çok iyi bilirler, kültür adamıdır - acaba dünyada, bu gün etrafımızı saran azgın düşmanlar karşısında acaba tutunabilir mi?”¹⁵⁶¹*

3 Haziran 1942 tarihindeki meclis görüşmelerinde, “Köy okullarını ve enstitülerini teşkilâtlandırma kanunu lâyihası ve Muvakkat encümen mazbatası” dolayısıyla laiklik, din ve din eğitimi meselesi tartışılmıştır. Antalya Mebusu Rasih Kaplan, Köy Enstitüleri’ni öven bir konuşma yapmakla birlikte köylerde verilecek eğitime din dersinin de ilave edilmesi halinde eksiğin giderileceğini dile getirmiştir. Köylerde özel olarak din dersi öğrenmenin imkanı olmadığını ifade eden Kaplan, şöyle demiştir:

*“**Millî Şefimizden ricamız,** bu yavruları, enstitüleri ikmal etmezden evvel, **köylerdeki yavruları yetiştirmek üzere, din dersleriyle de teçhiz etsinler.** Buna ihtiyaç vardır. Mücerret olarak köyleri bırakmıyalım. Köylerde hususi olarak din derslerini öğrenmeğe imkân yoktur. Onun için göndereceğimiz enstitülüler köyün her şeyi olacaktır. Onun için o ihtiyacı dahi onlardan öğreneceklerdir. Şimdiden sayın Maarif vekilimiz lâzımgelen kitapları versinler ve tedbirlerini alsınlar.”¹⁵⁶²*

Kütahya mebusu Besim Atalay da Rasih Kaplan ile aynı düşüncede olduğunu söylemiştir. Kanun maddesine “Köylerde eğitmenler ve öğretmenler din terbiyesine, mânevi terbiyeye önem vereceklerdir” gibi bir ibarenin katılmasını öneren Atalay, kendisinin “mutaassıp bir adam” olmadığını, hatta bir vakitler dinsizlikte itham edildiğini vurgulayarak halka, din ile manevi gıda verilmezse, halk bir şeye

¹⁵⁶¹ TBMM ZC, Dönem 6, Cilt 23, s. 176.

¹⁵⁶² TBMM ZC, Dönem 6, Cilt 26, s. 58.

inanmazsa boşlukta kalacağını, boş kalan yere de başka şeyin dolacağını öne sürmüştür. Halka din eğitiminin verilmesinin laiklik prensibine muhalif olmadığını iddia eden Atalay, dünyada harikalar yaratan kuvvetin ancak manevi kuvvet olduğunu belirtmiş ve şöyle demiştir:

“Arkadaşlar, halk karanlıkta kalırsa bir şeye inanmazsa felâkettir, bomboş kalan yere başka bir şey dolar. Korkum budur. Birçok gençleri yetiştireceksin, eline sanat vereceksin. Her halde bunlar refah içinde yaşayan insanlar kadar refah içinde yaşamıyacaklardır. Bunlara bir de mânevi gıda vermezsen, kalplerini mânevi kıymetlerle dolduramazsan karanlıkta kalırlar. Bu, bizim lâiklik prensipimize de muhalif değildir. Lâiklik, din işini dünya işine karıştırmamak demektir. Burada kanun yaparken eski Babı vâlâyı fetva penahiden fetva istemek, işte o, lâikliğe muhaliftir, acaba fetvahane ne demiş diye düşünmek lâikliğe muhalif olur. Fakat halkın ve bilhassa köylü kısmının mânevi terbiyesine kıymet vermek, lâikliğe zarar verir bir şey değildir ve katiyen lâikliğe muhalif değildir. Arkadaşlar; bu cıvık lâiklikten Fransa dönmüştür. Dünyada harikalar yaratan kuvvet ancak mânevi terbiye ve mânevi inanıştır. Bir kavmin elinden bu kıymet alındığı gün o kavim ortada yoktur. Bir sürüden ibaret kalır. Her hangi bir kavmin mânevi ve ananevi kıymetlerine hürmet edilmelidir. Tekrar ediyorum, ben bunları bir müteassıp olarak söylemiyorum. Ben çok mücadele ettim. Bir gün Atatürk’ün sofrasında iken rahmetli şu sözleri söyledi, burada bulunan bazı arkadaşlar da orada idi, Mahmud Esad ve Şahin Beyler de vardı. Atatürk’ün söylediği şudur: ‘Atalay sık sık ilk Mecliste klerikallerle çarpıştırdı, benim istediğim fikirleri ortaya atardı. Fakat bu, erkendi. Bunun bir faydası oldu, alıştırmış bulunduk.’ Arkadaşlar; ben ancak şuna inanıyorum ki, bir millet mânevi kıymete inanmalıdır. Evet, çocuklarımızı okutalım, yazdıralım. Amma, içi bomboş kaldıktan sonra onu yıkmak kolay olur. Rica ederim, bu meseleye önem verelim, dikkat edelim, bu işi ihmal etmeyelim.”¹⁵⁶³

¹⁵⁶³ TBMM ZC, Dönem 6, Cilt 26, s. 63.

Sivas mebusu Abdurrahman Naci Demirağ da laikliğin dinsizlik olmadığını, çocukların maneviyat sahibi olması için din derslerinin verilmesi gerektiğini şu şekilde dile getirmiştir:

“Ahlâki ve manevi din terbiyesine gelince: Ben de Rasih Kaplanla hemfikirim. Maneviyatsız hiç bir millet yaşayamaz. Lâiklik, dinsizlik demek değildir. Asla bunu böyle anlamıyorum. Maksat; dünya işleriyle din işlerini karıştırmamaktır. Fakat çocuklarımızın maneviyat sahibi olması, memleketimizin yaşaması itibariyle fevkalâde lâzımdır. Binaenaleyh mekteplerimizde bunu temin edecek esasları koymak mecburiyetindeyiz. Biz lâikliği kabul ettiğimiz zaman birdenbire cezrî hareket etmek mecburiyetinde idik. Fakat bugün artık yavaş yavaş bu işi ıslah etmek zamanı gelmiştir. Çünkü millet, din işinin, dünya işinden ayrılmasına iman etmiştir. Artık mekteplerde din ve iman dersleri veriliyor diye bunu dünya işleriyle, Hükümet işleriyle karıştıracak adam kalmamıştır zannediyorum. Binaenaleyh bu cihetin de tedrisat işlerimizde nazarı dikkate alınmasını ben de temenni ediyorum.”¹⁵⁶⁴

Meclisteki bu görüşmelerden kısa bir süre sonra Orhan Seyfi Orhon, Çınaraltı Dergisi’nde milliyetçiliğin dinden ayrı olamayacağını dile getiren bir makale yazmıştır. Orhon, Türkçü olmak için “*dindar ve Müslüman*” olmanın şart olduğunu söylemiş, din duygusunu Türkçülüğün dayandığı kuvvetlerin başında olarak ifade etmiştir. Orhon’un önerisi ise şu şekilde olmuştur:

“İtiraf edelim ki, Türk cemiyeti, dinle hiçbir alakası olmayan taassupla mücadele ederken dini duygular bakımından zaafa uğramıştı... Manevi perişanlıktan kurtulmak için şimdi biz onu, vicdanlarımıza kuvvetle yerleştirmenin çaresine bakmalıyız”¹⁵⁶⁵

Mecliste, bahsedilen görüşmelerden yaklaşık beş ay sonra başka bir tartışma da CHP Grup toplantısında yaşanmıştır. 24 Kasım 1942 tarihinde toplanan CHP Grup Toplantısı’nda, Ankara Belediyesi’nin “*Agust Meydanı*” adını verdiği bölge hakkında tartışmalar olmuştur. Hümanizma anlayışının etkili olduğu bu dönemde,

¹⁵⁶⁴ TBMM ZC, Dönem 6, Cilt 26, s. 64

¹⁵⁶⁵ Orhan Seyfi Orhon, “Türkçülük ve Din”, Çınaraltı, sa. 39, 20 Haziran 1942, s. 1.

bölgenin isminin “*Hacı Bayram Meydanı*” olmasını isteyen Antalya Mebusu Rasih Kaplan, konu hakkında Recep Peker’den izah istemiştir. Peker’in “*Hocanın maksadı, hacılığı meydanın başına bir külâh gibi geçirerek oraya Hacı Bayram Meydanı dedirtmektir. Hükümetin mesul bir uzvu sıfatıyla söylüyorum ki, bunu yapamazsınız. Bu, gerilik olur. Umdelerimize aykırılık olur*” biçiminde izah vermesine rağmen karar oya sunulmuştur. 4-5 kişinin lehte oy verdiği toplantıda, “*kahir bir ekseriyetle*” Agust Meydanı ismi reddedilmiştir.¹⁵⁶⁶ 1942 yılı sonundaki bu oylama sonucu, laiklik inkılabına karşı, CHP içindeki muhafazakar grubun ilk karşı koyuşu olarak görülebilir.

Bu süreçte laiklikle ilgili olarak başka bir mesele İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Profesörü Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu tarafından gündeme gelmiştir. Fındıkoğlu, köylerde medeni hukuk esaslarının anlatılması için imamların kullanılmasını bunun için de bir “*imam mektebi*”nin açılması gerektiğini öne sürmüştür. Adliye Ceridesi’nde yayınladığı makalesinde medeni hukukun halka öğretilmesi ve evlenme işlerinin resmi olarak imamlar tarafından yaptırılması için İmam Mektepleri’nin kurulmasını öneren Fındıkoğlu, makalesinde, evlenme, evlenme merasimi, evlenmenin kültürel durumla alakası, boşanma meseleleri ile ilgili bir raporu değerlendirmiş ve her meselede olduğu gibi “*Türk muallimi*”nin yarınki Türkiye’nin kurtarılmasında baş etken olarak belirlenmesini eleştirmiştir. Türk mualliminin, köy hayatında etkili olamadığını öne süren Fındıkoğlu, bu misyonu imamların yüklenmeleri gerektiğini dile getirmiştir:

“Evlenme müessesesine nizam verecek telkinkar bilgiyi muallim ile değil bir başka tip ile halka vermeyi başlıbaşına bir mesele halinde ele almak gerektir. Ben bu tipi inkılapçı ve layık, Türkiye’nin siyasi idealini kavramış yeni ‘Türk İmam Tipi’ olarak tasarlıyorum... Henüz en maddi ve en dünyevi işlerde (mesela iktisadi ve ziraat işlerinde) kendisini kolay kolay dinletemeyen ilk mektep hocasını hukuk ve ahlak müesseselerinin düzenlenmesinde amil olmasını beklemek boş bir intizardır... Memleketin muhtelif muntıkalarında açılacak olan tedris cihazı (ile) yeni bir ‘Türk İmam Mektebi’ düşünülebilir...”

¹⁵⁶⁶ Faik Ahmet Barutçu, *age*, C. 1, ss. 598-599.

Maarif Vekaleti ile temasa gelerek yeni bir 'Türk İmam Mektebi' meselesinin düşünülmesi, memleketin manevi istikbali ... için çok hayırlı olacaktır... ”¹⁵⁶⁷

Fındıkoğlu'nun önerisini hayretle karşılayan Yurt ve Dünya Dergisi, konuyu sütunlarına taşımıştır:

*“Medreselerin lağvından tam on sekiz yıl sonra bir ictimaiyat profesörü imam mektepleri açılmasını istiyor. Bay Z. F. Fındıkoğlu, laik öğretmen okullarının yetiştirdiği öğretmenleri medeni hukukun esaslarını halka öğretmekte kifayetsiz buluyor da aynı laik hukuki Türkvari sarığıyla (!) bu garip tip imamların yapacağını nasıl kabul ediyor? Bize göre inkılapçı Türkiye’de hiçbir zaman yer almayacak olan bu imamların eline Medeni kanun değil, Mecelle yaraşır. Ama ne medresenin ne de mecellenin bir daha hortlayacağı yoktur. Bunlar yalnız mazi hasretine ve kendi temayüllerine ictimaiyat ilmi süsü verenlerin muhayyelesinde bulunabilir. Biz sadece ilmi esaslara dayanan bir tahlil yapması gereken bir sosyologun bu kadar önemli bir memleket meselesi karşısında bu kadar temelsiz, bu kadar hayali bir teklifte bulunuşuna şaşırıyoruz”*¹⁵⁶⁸

Köye Doğru Dergisi ise, köyde imamların manevi hisleri kullanarak maddi menfaatler de kazandığını dile getirirken dini hisleri milletten söküp atmanın zararlı olduğunu şu şekilde izah etmiştir:

*“Köy zümrelerinden ve hatta bütün halk zümrelerinden dini temayül ve düşünceleri sıyrıp atmak pek zor ve ayrıca zararlıdır da. Asıl mesele köylünün iç hayatına karışmasına kanun hükümleri ile müsaade ettiğimiz köy imamlarını zaman ve hale göre yetiştirmektir. İmamı köyden kaldırmak kolaydır. Fakat tabiat adamını tabii ve dini temayüllerden söküp atmak mümkün değildir.”*¹⁵⁶⁹

Köye Doğru Dergisi'nin bu yazısını da ele alan Yurt ve Dünya Dergisi konuyu tekrar ele almış, imam mektebi görüşünü şu şekilde değerlendirmiştir:

¹⁵⁶⁷ **Adliye Ceridesi**, Yıl 13, sa. 12, Yeni Cezaevi Matbaası, Ankara 1942, ss. 14012-1413.

¹⁵⁶⁸ “İmam Mektebi”, **Yurt ve Dünya**, sa. 30, Haziran 1943, ss. 223-224.

¹⁵⁶⁹ “Köyde İmamlar”, **Köye Doğru**, sa. 82, 15 İkinciteşrin 1943, s. 2

“Bu gibi fikirler demokrat, halkçı ve laik bir rejimin değil, mürteci faşist rejimlerin, halk kütlelerini afyonlamak için dini bir alet olarak kullanmak isteyenlerin fikridir. Maalesef bu gibi fikirler, belki de farkına varmadan aydın sayılanlarımızın kafasına kadar sokulabiliyor”¹⁵⁷⁰

Görüldüğü üzere, gerek Atatürk'ten İnönü'ye geçiş sürecinin yarattığı tartışmalar, gerek İslam Ansiklopedisi, Hümanizma tartışmaları gibi esasında başka bir konu ile alakalı olan anlaşmazlıklar, gerekse mecliste ya da CHP Grup toplantısında dile getirilen kimi görüş farklılıkları, Türk İnkılabı'nın laiklik prensibi hakkında kimi görüşlerin bildirilmesine vesile olmuştur. Bu görüşlerin çok azı laiklik prensibinin ileriye taşınması gerektiği yönünde iken bir çoğu, savaş yıllarının doğurduğu olumsuz psikolojik ve sosyolojik izahlarla geriye doğru alınması yönünde olmuştur. Bu bakımdan henüz çok partili hayata geçmeden yapılan bu tartışmalar, kendinsen sonraki döneme zemin hazırlayacak özellik taşımıştır.

Çok bilinenin aksine, laiklik tartışmalarının II. Dünya Savaşı esnasında, Milli Şef İsmet İnönü döneminde ve çok partili hayata geçmeden yapıldığı görülmektedir. Nitekim Nasuhi Baydar'ın çevirdiği Afrodit adlı kitabın müstehcen bulunması ve İzmir'de düzenlenen bir serginin de aynı biçimde müstehcen bulunarak kapatılması konularına değinen Nadir Nadi, Atatürk öldükten hemen sonra laiklikten geri gidişlerin yaşandığını dile getirmiş, 1939 yılında başladığını ifade ettiği bu geri gidişleri şu şekilde ifade etmiştir:

“Gericilik yılanını ilk gıdıklayan parmak hareketleri, ona saklandığı delikten baş çıkarma olanaklarını sağlayan ilk davranışlar, Atatürk'ü kaybedişimizin daha birinci yılında, tek parti devrinde görülmeye başlamıştır.”¹⁵⁷¹

3.6.1.6. Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Laiklik

Atatürk'ün ölümü sonrası laiklik anlayışının korunması ve ilerletilmesi hususu, çok partili hayat geçmeden önce ele alınan bir mesele olmuştur. CHP içerisindeki bir grup, dinde yeni reformlar yapılması istemiyle bazı öneriler sunmuştur. Bahsedilen

¹⁵⁷⁰ “Garip Bir İddia”, **Yurt ve Dünya**, sa. 37, Sonkanun 1944, s. 2.

¹⁵⁷¹ Nadir Nadi, **Perde Aralığından**, s. 62.

grubun önerileri, “*devlet-din işlerini ayırmış olan bir rejimde Diyanet İşleri Başkanlığı’nın kaldırılmasını, bunun yerine dil kurumuna benzer bir teşkilatın ikame edilmesini; Kuran ve din tatbikatının öz Türkçe olarak tanzim ve tertibini; ibadet yerlerinin Türk’ün geleneklerine uygun bir tarza konularak halkevlerinin ibadet yeri, ibadet yerlerinin de halkevlerine benzer bir şekle ifrağını; ruhbanlığın icabatı olan her şeyin silinmesi ve sarık, cübbe ve din tatbikatında kullanılan her türlü kıyafetin ilgasını; ibadet usul ve zamanlarının düzenlenmesini*” içermektedir.¹⁵⁷²

Çok partili hayata geçmeden girişilen bu hamle, tıpkı Toprak Reformu’nda olduğu gibi, tek partili rejimin kaybedilmesinden hemen önce uygulamaya sokulmak istenmiştir. Anlaşıldığı üzere bu öneriye itiraz eden grup, reformların devlet tarafından yapılmasının laikliğe aykırı olduğu ve dindeki reformun doğal gelişim çerçevesinde kendiliğinden olması gerektiğini savunmuştur. Fakat laiklik konusunda CHP içerisindeki bu iki farklı görüş, Türkiye’deki laiklik anlayışının, parti mensuplarının tamamınca aynı biçimde anlaşılmadığını ortaya çıkarmış, bu bakımdan yeni bir sürecin başlangıcının işareti olmuştur.

CHP içerisindeki bu iki farklı görüş bir yana, çok partili hayata geçiş sürecinde yeni kurulan partiler, laiklik ilkesine bağlı kaldıklarını ve laiklik ilkesini muhafaza edeceklerini belirtmeye itina göstermişlerdir. Kuşkusuz bu tavırda, Türk siyasi hayatının Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Serbest Fırka gibi örnekleri ile İstiklal Mahkemeleri, Tahriri Sükûn Kanunu gibi deneyimlerinin payı büyüktür.¹⁵⁷³ Nitekim Demokrat Parti’nin, neşrettiği parti programının 14. Maddesi, CHP’nin laiklik anlayışına benzer biçimde, şu şekildedir:

“Partimiz laikliği, devletin din ile hiçbir ilgisi bulunmaması ve hiçbir din düşüncesinin, kanunların tanzim ve tatbikinde müessir olmaması manasında

¹⁵⁷² **CHP Büyük Kurultayı’nın 10 Mayıs 1946 Olağanüstü Toplantısına Sunulan CHP Müstakil Grubu Raporu ve Ekleri**, TBMM Basımevi, Ankara 1946, s. 355-356. Giritlioğlu, bu belgenin CHP’yi dinsizlikle itham için, Demokrat Parti tarafından 1957 seçimlerinden önce kullanıldığını söylemektedir. Fahir Giritlioğlu, *age*, ss. 161-162.

¹⁵⁷³ İnönü, Demokrat Parti’nin programında “*İtikad-ı diniyeye biz hürmetkarız*” gibi bir maddenin olmamasını, partinin kurulma şartlarından biri olarak görmüştür. Bkz. Metin Heper, **İsmet İnönü**, Çev. Sermet Yalçın, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s. 166.

anlar; din hürriyetini, diğer hürriyetler gibi, insanlığın mukaddes haklarından tanır.”¹⁵⁷⁴

Demokratikleşme sürecinde laiklik konusu, basında da ele alınmaya başlamıştır. Demokrat Parti ile Cumhuriyet Halk Partisi arasında program açısından hiçbir farklılık olmadığı; iki partinin de birbirini destekleyeceği biçimindeki yazıların aksine Peyami Safa, Demokrat Parti kurulduktan sonra yazdığı yazıda, muhalefet yapılmak ve iktidara gelmek isteniyorsa en güçlü muhalefetin muhafazakârlıkla yapılabileceğini dile getirmiştir. Peyami Safa, “*Cumhuriyet Halk Partisi’nin prensiplerini değil; bunların tatbikindeki ifratları affetmeyen en kuvvetli cereyan*” olarak tanımladığı muhafazakârlığın, saltanat ve hilafetin ilgasını anladığını, fakat türbelerin kapatılmasını ve tarihin büyük mirasına karşı cephe alınmasını anlamadığını; laikliği anladığını, fakat herkesin vicdanına mâl edilen akidelere karşı saygısızlığı anlamadığını; Batıcılığı anladığını, fakat Doğu’nun Batı’da bile inkar edilmeyen bazı kültür ve sanat kıymetlerine karşı hoyratlığı anlamadığını; Dil İnkılâbı’nı anladığını, fakat bunun “*anadil bilincine uygun tasfiye hudutlarını çok aşan çilgınca ifratlarını*” anlamadığını ifade etmiştir. Muhafazakarlıkla birlikte “*iki muhalefet cereyanı*”nından daha bahseden Safa, “*Birincisi milliyetçilik, ikincisi de kozmopolit hürriyetçiliktir*” demiştir. “*Milliyetçiler, tarih ve kültür bahsinde ananeci oldukları için muhafazakarlarla bu noktada birleşirler, devletçi oldukları için liberallerden ayrılırlar. Kozmopolit liberaller de devletin ferdi kültür ve akidelere müdahalesini istemedikleri için muhafazakarlarla birleşirler, Osmanlı meşrutiyetinin anasır ittihadı prensibine bağlı oldukları için milliyetçilerden ayrılırlar*” diyen Safa, şöyle bir çıkarımda bulunmuştur:

“Bu tabloya göre, Türkiye’de en kuvvetli muhalefet, bazı akidelerinin delaletiyle milliyetçileri ve liberalleri de kucaklayan muhafazakarlıktır.”¹⁵⁷⁵

Bir bakıma Safa, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’ndan bu yana kurulan siyasi partiler arasında yer almamış olan “*muhafazakâr*” bir partinin nasıl olması gerektiği temennilerini dile getirmiştir. Bu açıdan Safa’nın bu yazısı, çok partili hayata geçiş sürecinde muhafazakâr düşüncenin, kurulacak bir siyasi partideki

¹⁵⁷⁴ **Cumhuriyet**, 8.1.1946; **Vatan**, 8.1.1946; **Akşam**, 8.1.1946.

¹⁵⁷⁵ Peyami Safa, “En Güçlü Muhalefet Cereyanı”, **Tasvir**, 11.1.1946.

prensiplerini izah etmesi açısından Türk siyasi hayatında önemli bir yere sahiptir. Milliyetçi bir parti ile liberal bir partiyi birbirinden ayıran temel prensiplerin neler olduğunun izahı bir yana, güçlü bir muhalefet için muhafazakârlığın bu iki görüşü de barındırması gerektiği öngörüsü, önemli bir tespit olarak karşımıza çıkmaktadır.

Peyami Safa'nın bu yazılarına Muş Milletvekili Hakkı Kılıçoğlu, bir mektupla cevap vermiştir. Safa'nın aktardığına göre Kılıçoğlu mektubunda sormaktadır: “Siz, dini akidelerinize göre mesela mucizelere, kerametlere inanırsınız ve bu inanişiniz sizin için hakikat olur. Fakat ben bunları ilme dayanarak reddeder ve her inanılan şeyin bir hakikat olmadığını söylesem, yeni bir kanun çıkararak beni dini tahkir suçile hakimlerin huzuruna mı göndereceksiniz?” Safa, Kılıçoğlu'na verdiği cevapta, muhafazakârlara göre herhangi bir vicdan mevzuunda laik devletin, bazı akidelere karşı resmen cephe alarak ferdi vicdan sınırlarını aştığını ileri sürmüştü, Kılıçoğlu'nu “Allahsız” olarak nitelmiştir.¹⁵⁷⁶

Basında dile getirilen ve dönemin özelliklerine göre kısmen aşırı olan bu istek, öneri ve görüşlerin siyasi partilerce dikkate alınmadığı görülmektedir. Demokrat Parti Başkanı Celal Bayar, 1946 seçimlerinden önce, parti teşkilatının önde gelenlerinin propaganda faaliyeti olarak halka dağıttıkları beyannamelerde laiklik konusuna dikkat edilmesi gerektiğini şu şekilde açıklama gereği duymuştur:

*“Ancak bu gibi beyannamelerde parti programı çerçevesinden dışarı çıkılmaması, programın metin ve ruhuna aykırı tefsirlere yer verilmemesi ve bilhassa nezaket ve ehemmiyeti izaha lüzum göstermeyecek kadar açık olan laiklik meselesinden asla bahsedilmemesi... Şurası katî ve açık, açık surette bilinmelidir ki, her türlü çalışmalarımızda dinden ve dolayısıyla laiklikten bahsetmek memleket ve partimiz aleyhine zarar verebilir”*¹⁵⁷⁷

Laiklik ilkesine aykırı bir davranışın Demokrat Parti'ye mensup olanlardan gelmesi beklenirken aksi olmuş, 1946 yılı milletvekili genel seçimlerinden önce CHP, devlet gücünü de kullanarak laikliğe aykırı seçim propagandası yapmıştır. Vatan Gazetesi, bu propagandayı ispatlayarak Düzce Müftüsü'nün genel seçimlerde

¹⁵⁷⁶ Peyami Safa, “Bir Mektubun Cevabı”, *Tasvir*, 15.1.1946.

¹⁵⁷⁷ Celal Bayar'ın *Söylev ve Demeçleri 1946-1950*, c. V, Haz. Özel Şahingiray, Ankara 1956, s. 433-434; 446-447.

halkın CHP'ye oy verilmesini isteyen beyanatını sütunlara taşımıştır.¹⁵⁷⁸ Bununla da yetinmeyen CHP, Celal Bayar'ın Bursa nutkunda dinsizlik yaptığı şeklinde haber yapan Sebilürreşat Gazetesi'nden binlerce nüsha satın alarak halka dağıtmış, DP'nin dinsiz olduğunu ileri sürmüştür. Celal Bayar'dan duyduğu bu iddiayı İsmet İnönü'nün kendisine sorarak doğrulatan Karaosmanoğlu, konuyla ilgili şöyle bir yorum yapmıştır:

*“Sanki bir zamanlar bütün gençlik heyecanlarımızın, çabalarımızın mesnedi olan ve adına Atatürk ilkeleri dediğimiz inançlar, kanaatler, hedefler, şu beş yıldan beri esen ve Türk milletini birbirine katan küçük politika ihtiraslarının kasırgasında, yerlerini karşılıklı ithamlar, inkarlar gibi bir takım hiçlere bırakarak uçup gitmiştir ve yine bir zamanlar Atatürk'ün sağ kolu telakki ettiğimiz İsmet Paşa, bir çınarın kırılan dalı gibi sarkmaktadır.”*¹⁵⁷⁹

Laiklik meselesi, muhafazakârlık ve din konusu gibi meseleler üzerinde küçük çaplı kıpırdanmalar olurken beklenmedik bir gelişme yaşanmış; 24 Aralık 1946 tarihinde Milli Eğitim Bakanlığı bütçe görüşmeleri yapılırken mecliste söz alan CHP milletvekillerinden Muhittin Baha Pars ve Hamdullah Suphi Tanrıöver, Komünizm tehlikesine karşı Türk gençliğine verilecek imandan birinin milliyetçilik, diğerinin ise din olduğunu ifade eden birer konuşma yapmışlardır. Pars, Komünizme karşı Türk vicdanının din ile doldurulması gerektiğini şu şekilde dile getirmiştir:

*“Arkadaşlar, yeni solcu dinler belirdi. Vicdanları boş bulurlarsa bu dinler girerler. Vicdanlar, kalpler de vatanlar gibidir. Eğer boş bırakılırlarsa onları düşman işgal eder. Biz bu yeni dinlerden korkmuyoruz da kendi dinimizden korkuyoruz... Biz, Atatürk'ün başladığı, yaptığı şeyi yıkmak istemiyoruz ikmal etmek istiyoruz. Atatürk de sağ olsaydı mutlaka bu yola giderdi”*¹⁵⁸⁰

¹⁵⁷⁸ Vatan, 29.6.1946

¹⁵⁷⁹ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politikada 45 Yıl*, s. 169.

¹⁵⁸⁰ TBMM ZC, Dönem 8, Cilt 3, s. 428.

Hamdullah Suphi ise, Türk halkının manevi bünyesinin takviye edilmesi için milliyetçilik ve dinin gerekli olduğunu söylemiş, ancak bu şekilde Komünizmin engelleneceğini ileri sürmüştür:

*“Ruhlarda bozgun başladı mı, iman çöktü mü, eğer sarsılan göçen imanın yerine aynı kuvvette yeni bir iman gelmezse felâket belki zâhir bir zaman görünmez, fakat hakikatte o başlamıştır... **Türk halkının manevi bünyesini, bu hastalıkları olmayacak şekilde takviye etmek lâzımdır. Bunu yapmak için Türk milletine onun büyük manevi kaynakları olan din ve milliyetten istifadesine fırsat vermek lâzımdır... Bizi en müşkül zamanlarda ayakta tutmuş olan dinimiz, milliyetimiz ve tarihi şuurumuzdur. Bu kuvvetlerle başka memleketlerde gördüğümüz kardeş mücadelesiyle bizi aynı felâkete sürükleyecek olan Komünizmin yollarını tıkamış oluruz**”¹⁵⁸¹*

Bu iki konuşmacıya yanıt veren Recep Peker, Türkiye’de dinin topluma zarar verici özellikten temizlenerek dünyevi hesaplara alet olmaktan çıkarıldığını ifade etmiş, vatandaşın vicdan duygusunun kendisine bırakıldığını dile getirmiştir. Komünizme karşı korunmak için milliyet fikrinin yeterli olduğunu söyleyen Peker, din ile Komünizme engel olunması fikrini şöyle izah etmiştir:

*“**Komünizm denen bir içtimai zehirden bünyeyi korumak için onun yanında yavaş yavaş genişleyecek bir şeriat hayatının ikamesi ihtimalini bir tedbir diye düşünmek, aşağı yukarı bir öldürücü zehrin lâakal onun kadar öldürücü olan başka bir zehirle tedavi edileceğini zannetmekten ibarettir... Bugün biliyorsunuz, biz bir plato üzerinde çalışıyoruz. Bu platonun önü, arkası, sağı solu uçurumdur. Solumuzda kızıl uçurum, sağımızda kara ve karanlık irtica uçurumu. Bu iki uçurumdan birini ötekine tercih etmek veya birini ötekine tedbir saymak mânasına gelen bir ifadede isabetli bir müşahedenin hükmü yoktur sanıyorum**”¹⁵⁸²*

Gençlikte ahlak kaybı, bu kaybın din ile doldurulması tartışmalarında söz alan Emin Soysal, örnek olarak Köy Enstitüleri’ni göstermiştir. Köy Enstitüleri’nde hocalar tarafından *“Milliyetçilik ne demektir? Milliyet diye bir şey yoktur. Bu, dar*

¹⁵⁸¹ TBMM ZC, Dönem 8, Cilt 3, s. 437, 438, 439.

¹⁵⁸² TBMM ZC, Dönem 8, Cilt 3, s. 445, 446.

ve ham görüştür. Nasıl Allah yoksa milliyet de yoktur. Bu ikisi insanlığı menfi düşüncelere bağlayan safsatalardır” biçiminde telkinler yapıldığını ileri süren Soysal, bu fikirlerin Hasanoğlan Köy Enstitüsü’nden yayıldığını ifade etmiştir. Hasanoğlan’da “*Sosyalizm ve Sosyal Meslekler Tarihi*” ve “*Sosyal Mücadele ve Marksizm*” adlı kitapla öğrenciye etüdler yaptırıldığını; Ârifiye Köy Enstitüsü’nde ve Savaştepe Köy Enstitüsü’nde öğrencilerin anne ve babalarından izin almadan okulda nişanlandığını iddia eden Soysal, enstitülerin asıl amaçlarının mülkiyeti yıkarak proleterya sınıfı oluşturmak ve Sovyet Rusya’ya bağlanmak; hatta Türk bayrağının şeklini değiştirmek olduğunu şu şekilde dile getirmiştir:

“Mülkiyeti yıkmak istiyorlar, mülkiyet mefhumunu. Arkadaşlar mülkiyet bizim köylünün can damarıdır. Ona kimse dokunamaz. Hele bir kere dokunsunlar. Asıl gafletleri, budalalıkları da orada. Bazılarına göre mahut ülkeye bağlanmak istiyorlar. Ben bunları tetkik ve tesbit ettim. Bir kısmı arkadaşlar bayrağımızın şeklini değiştirmek istiyorlar... Arkadaşlar, bunların yapmak istedikleri diğer bir mesele de proleterya sınıfı teşkil ederek şehirlili ve köylüyü, şehirlili ameleyi ihtilâle sevk edecek gayeler taşımaktadırlar”¹⁵⁸³

Türk basınında bu tartışmalar hakkında yerinde bir tespit yapan Cihat Baban, bir zamanlar ağza bile alınamayan konuların tartışılıyor olmasını, İnkılâpların artık yerleştiğini göstermesi bakımından önemli bulmuş ve bu fikirlerin Halk Partisi’nden çıkıyor olmasını da hayretle karşılamıştır:

“Çok iyi oldu da bu fikirler Halk Partisi mensupları tarafından ileri sürülmüş bulundu. Bir an için aynı sözlerin Köprülü veya Adnan Menderes tarafından sarf edildiğini gözümüzün önüne getiriyoruz. O meclisin hali nice olurdu? Halk Partisi milletvekilleri birden ‘-hainler, mürteciler, defolun’ diye haykırırlardı.”¹⁵⁸⁴

1946 yılının son ayında CHP milletvekilleri tarafından mecliste gündeme getirilen laiklik tartışmaları, bu tarihten itibaren kamuoyunda daha geniş yer bulmuştur. 7 Ocak 1947 tarihinde toplanan Demokrat Parti Birinci Kurultayı’nda söz alanlardan Kastamonu delegeşi Muzaffer Bey, “50-60 sene sonra camilerimize

¹⁵⁸³ TBMM ZC, Dönem 8, Cilt 3, ss. 449-459

¹⁵⁸⁴ Cihat Baban, “Eğer Bu Bahsi Muhalifler Açmış Olsalardı”, *Tasvir*, 26.12.1946.

gidecek kimse bulunmayacak. Üç çocuğum var, korkuyorum ki öldüğümde arkamdan Fatiha okuyan bulunmayacak” diyerek ilk öğretimde din derslerinin konulacağını parti programına eklenmesini önermiştir.¹⁵⁸⁵

Ziyad EbuZZiya, dini terbiyenin ihmal edildiğini, ahlaki bağların gevşediğini ifade etmiş, Komünizm tehlikesi ile manevi kuvvetlerin sarsılmaması için dini sahada kimi yeniliklerin yapılması gerektiğini dile getirmiştir. EbuZZiya, Cumhuriyet döneminde yapılan taassubu yıkmak amaçlı İnkılâpların, artık kökleşmiş ve yerleşmiş olduğunu ileri sürerek İnkılâplarda geri dönüşün mevzu bahis olmadığını söylemiştir:

“Tamamen ihmal ettiğimiz dini terbiye, ahlaki bağların gevşemesine, ahlak ve aile mefhumlarının pek kötü şekillerde istihalesine kadar yol açtı. Bilhassa bizim gibi, hemen hemen dört tarafı ciddi tehlike ile çevrili bir memlekette bu gibi manevi kuvvetlerin sarsıntıya uğramaları müthiş felaketlere yol açar. Bu itibarla din, ahlak ve aile gibi manevi mefhumların bugünkü halleri, onların en az yıktığımız taassup zihniyetinin pençesinde bunaldıkları zamanlardaki kadar tehlikelidir. Her sahada olduğu gibi din sahasında da yaptığımız İnkılâplar artık yerleşmiş ve kökleşmiştir. Bütün İnkılâplarımızda olduğu gibi bu sahada da ric’i bir harekete artık memlekette yer yoktur.”¹⁵⁸⁶

Necmeddin Sadak da, daha sonra Yaşar Nabi’nin bir kitabına isim olacak bir başlıkla, laiklik konusunu köşesine taşımıştır. Sadak, bir müddet önce bazı milletvekillerinin mecliste ve bazı delegelerin de Demokrat Parti Kongresi’nde gençliği ahlak buhranından kurtarmak için mekteplere din dersinin verilmesi hususundan bahsetmiş, konunun Halk Partisi Divanı’nda da görüşüldüğünü, CHP içerisinde ahlaklı gençlik yetiştirmek için din dersinin faydalı ve zaruri olduğunu savunanlar bulunduğunu belirtmiştir. Sadak, din derslerinin konulması gibi önerilerin ve bu önerilerde söylenen ifadelerin manasını ele almış; Laik Cumhuriyet’in yirmi beş yıldır gençliği ahlaksız bıraktığı görüşünü eleştirmiştir. Okullarda din eğitimi verilme girişimini “irtica” olarak nitelendiren Sadak, ahlakın takviye edilmesi için okullara din derslerinin konulmasının çare olmadığını dile getirmiştir. Dinin bir ahlak

¹⁵⁸⁵ Emrullah Nutku, *age*, s. 19.

¹⁵⁸⁶ Ziyad EbuZZiya, “Milli Terbiye Manevi Dava”, *Tasvir*, 20.1.1947.

kaynağı olmadığını ifade eden Sadak, din terbiyesini aile terbiyesi haline getirmenin Türkiye Cumhuriyeti rejiminin temel taşı olduğunu, böyle bir girişimle rejimin temel taşının yerinden oynatılacağı imasında bulunmuştur:

“Bundan çıkan ilk netice şudur: Laik Türkiye Cumhuriyeti, yirmi beş yıldır hata etmiş, gençliği mekteplerde en büyük ahlak kaynağından yoksun bırakmıştır. Bu boşluk şimdi anlaşıldı. Geri dönmek lazımdır. Geri dönmek, irtica dediğimiz Arapça kelimenin Türkçe karşılığıdır... Ahlak ve ideal buhranı olduğunu ve buhranın, bizde her yerden fazla derinleştiğini kabul edelim. Bunun çaresi, mekteplere konulacak din dersleri midir?... Eğer bu sırada din, bir ahlak kaynağı olsaydı, en dindar ve mutaassıp sınıflar içinde en yüksek ahlaklı insanların yetişmesi ve laik cemiyetlerde ise en ahlaksız cemiyetlerin çoğalması lazım gelirdi. İnsaf edilsin, hangisi doğrudur?.. Cumhuriyet rejiminin laik olması demek, devletin din işlerine karışmaması, din ile devleti, mukaddes ve ruhani bir vicdan varlığı ile fani dünyayı birbirinden ayırması demektir. Bu rejimin temel taşı da din terbiyesini bir aile terbiyesi haline sokmaktır.”¹⁵⁸⁷

13 Mayıs 1947 tarihinde CHP Parti Grubu, Hamdullah Suphi ve Muhittin Baha'nın mecliste din konusunda yaptıkları çıkış sonrası ortaya atılan meseleleri ele almıştır. Toplantıda hazır bulunan Hamdullah Suphi, daha önceki iddialarını tekrarlayarak Türkiye’de imam ve hatipleri yetiştiren bir kurum olursa, hem halkın dini ihtiyacının sağlanacağı hem de din hisleri takviye edilerek Komünizm karşısında milli hislerin destekleneceğini ileri sürmüştür. Bu konuşmanın ardından söz alan Recep Peker ise, “*eski şeriat ananesini tekrar memlekete getirecek abide ve din*” yaratılamayacağını, böyle bir kurumun rejimi tehlikeye sokacağını şu şekilde izah etmiştir:

“Bir gün imamlık ve hatiplik bir meslek haline gelirse, bunları yetiştirecek müessese de meydana gelir. Fakat bunun için bir cemiyet-i islamiye kurmayı da yine kabul edemeyiz. Çünkü cemiyet-i islamiye de yine

¹⁵⁸⁷ Necmeddin Sadak, “Nereye Gidiyoruz?”, **Akşam**, 21.1.1947

şeriat isteklerini ortaya çıkaran ve İnkılâp esaslarını tehlikeye koyan bir yoldur”¹⁵⁸⁸

Hamdullah Suphi ve Muhittin Baha'nın, ilkokullarda din dersi verilmesi, imam-hatip okullarının açılması talepleri, Türkiye'de demokrasiye geçiş sürecinde dile getirilmiştir. Tek partili hayat içerisinde bulunan bu iki milletvekilinin, bu taleplerden söz etmek için uygun zamanı bekledikleri söylenebilse de, oy kaygısının arttığı ve vatandaşın gözüne iyi görünmek vasfının muhafaza edilmesi için, CHP tarafından rejim gidişatının akışına göre bir hamle yapma inancının ağır bastığı görülmektedir. Dönemin tanıklarından Samet Ağaoğlu, hali hazırda CHP milletvekili olan Hamdullah Suphi'nin 1946 yılının Aralık ayında okullarda din dersinin okutulması ile ön plana çıkması ve 1947 yılında da ısrarla bu konu üzerine eğilmesinin nedenlerini şu şekilde aktarmıştır:

“Tanrıöver'in Halk Partisi'ne karşı ruhunun derinliklerine kadar yer etmiş bir kurgunluğu vardı: Türk Ocakları'nın kapatılarak yerine Halkevleri'nin getirilmesi... (Ocaklar kapatıldığı zaman) Hamdullah Suphi bey, kendisini manen ölmüş sayacak kadar yıkılmıştı. Daha sonra hiçbir resmi makam, koltuk, Tanrıöver', teselli etmemişti. Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi, Türk Ocağı'nun yeniden açılmasına imkan sağlayabilir, düşüncesi Tanrıöver'i 1946-1950 arasında oynadığı role itmiş belli başlı sebeplerdendi.”¹⁵⁸⁹

19 Haziran 1947 tarihinde Cumhuriyet Halk Parti Divanı'nda, okullarda verilecek din eğitimi konusu görüşülmüştür. Divana bir proje sunan Milli Eğitim Bakanı Reşat Şemseddin Sirer, din eğitimi meselesini daha da genişleterek bunun bir meslek sorunu olduğunu dile getirmiş, köylere kadar genişletilmesi gerekli olan bir din mesleği sınıfının oluşturulmasını önermiştir. Bu görüşe, faydadan fazla zarar getireceğini düşünen Nihat Erim karşı çıkmıştır. Erim, İlahiyat Fakültesi açılmasını ve din eğitiminin öncelikle üniversitelerde kürsü olarak yer almasını, bundan sonra mezun olanların köylere gönderilmesini savunmuştur. Erim'in “Bugün tarihi bir karar veriliyor. Memleketin hayatında 20 yıl, 50 yıl sonra akisleri görülecek bir

¹⁵⁸⁸ Asım Us, *age*, s. 708.

¹⁵⁸⁹ Samet Ağaoğlu, *Demokrat Partinin Doğu ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru*, ss. 169-170.

karar veriliyor. İnkılâpçılık ve laiklik umdelerini kafi derecede korumadığımızı zannediyorum. Aceleden kaçınalım” demesine rağmen Sirer’in teklifi kabul edilmiştir. Teklifi kabul edenler arasında “laik geçinenler, İnkılâpçı geçinenler”in bulunduğunu söyleyen Erim, kabul edilen bu öneri sonrasında Saracoğlu’na şöyle demiştir:

“Riyasetiniz altında Halk Partisi’nin İnkılâpçılığı defnedildi”¹⁵⁹⁰

Toker ise konuyu başka bir açıdan ele almıştır. Toker’e göre, din konusunda ‘halkın ihtiyaçlarını karşılamak’ adı altındaki bu geriye dönüş, Demokrat Parti’nin bir propaganda aletini elinden almak için yapılmıştır:

“DP’nin, henüz korkudan açıkça ele alamadığı bu ‘din tedrisatı bayrağı’ Chp’nin eline verilirse, oylar eski partiye akacaktı da akacaktı”¹⁵⁹¹

Karaosmanoğlu da, Toker’in görüşlerine benzer biçimde, DP’nin elinden din kozunu alma fikrinin 1946 seçim mücadelesinden sonra “yukarıdan aşağıya bütün parti teşkilatını sarmış” olduğunu dile getirmiştir. Karaosmanoğlu, konuyla ilgili bundan sonraki CHP politikasını ise şu şekilde izah etmiştir:

“Bunun üzerine laik ve devrimci geçinen Cumhuriyet Halk Partisi yöneticileri, geminin dümenini soldan sağa çevirmeye başlamıştı. Okullarda din dersleri mi? Başüstüne! Köy Enstitülerinin kaldırılması mı? Hay hay! Köylerde yeni usul girişilen ilk öğretim hareketine son verilip eski usul imam veya sübyan mekteplerinin türemesine göz yummak mı? Pekala! Tek, halk gelecek seçimlerde bize oy versin de, bunların hepsini yaparız”¹⁵⁹²

Cumhuriyet Halk Partisi’nin Yedinci Büyük Kongresi’nde derin tartışmalara yol açacak laiklik ve demokratikleşme sürecinde bu ilkenin manasının yeniden düzenlenmesi istekleri hakkında, kongre öncesi kimi yazılar dikkat çekicidir. 1947 yılının Mayıs ayında Varlık Dergisi’nde “En Büyük Tehlike” başlıklı bir yazı yazan Yaşar Nabi, irticadan sakınılması gerektiğini şu şekilde dile getirmiştir:

¹⁵⁹⁰ Nihat Erim, **Günlükler**, C 1, ss. 139-140. Barutçu, Erim’in sözlerini doğrulamaktadır. Faik Ahmet Barutçu, **age**, C. 2, ss. 824.

¹⁵⁹¹ Metin Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 174.

¹⁵⁹² Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Politikada 45 Yıl**, s. 166.

“*Geleneklerin övgüsüne aldanmayalım. Doğu, bugün Batı’ya uymadan ilerlemenin mümkün olmadığını anlamıştır. Atatürk’ün Türklerin en büyük kahramanının, yenmiş olduğu irticadan sakınelim*”¹⁵⁹³

Ekim ayının başında Hüseyin Cahit Yalçın, Sadık Aldoğan’ın Trabzon mitingindeki konuşmasını ele alan bir yazı yazmıştır. Yalçın, Aldoğan’ın Trabzon halkına hitaben şu şekilde seslendiğini ifade etmiştir:

“-Din olmayan bir cemiyette ahlak yoktur. **Yirmi beş seneden beri masum halka her türlü fenalığı yapan Halk Partisi ve hükümetleri şimdi onların kırılan kalplerini tamir etmek için mekteplerde din derslerinin okutulmasını kabul ettiler. Ulan sen kimi aldatıyorsun? Artık size kim inanır?**”

Aldoğan’ın bu sözlerini değerlendiren Yalçın, yirmi beş seneden beri halka her türlü fenalığı yaptığı ithamıyla Atatürk devrinin yürütüldüğüne dikkat çekmiştir. Hükümetin din dersleri okutulmasına müsaade etmesinin bile bir hücum silahı olarak kullanıldığını ifade eden Yalçın, dini siyasi propaganda aleti yaptığı için Aldoğan’ın suç işlediğini dile getirmiştir.¹⁵⁹⁴ Yalçın, “*Tehlike Var*” başlıklı yazısında ise, Türkiye’de komünizmin açık bir tehlike olması sebebiyle buna karşı devletin çeşitli önlemler alındığını söylemiş; fakat irtica karşısında önlem bakımından devletin daha zayıf olduğunu dile getirmiştir. İrticaaya karşı önlem alınmasının zaruri olduğunu ifade eden Yalçın, “*taassup ve irtica karşısında çalışanlar eski küller altında yaşamış olabilecek ateşlerden istifa edebilirler*” demiştir.¹⁵⁹⁵

CHP Yedinci Büyük Kongresi’nde laiklik kavramının yeniden gözden geçirilmesi, ilk okullarda din eğitiminin verilmesi hususları büyük tartışmalara neden olmuştur. Milli Eğitim Bakanlığı tarafından çocuklara din derslerinin verilmesi gerektiği görüşünde olanlar, bu görüşlerini pekiştirmek için kimi argümanlar kullanmışlardır. Veli Dayıbaş, Türk İnkılâbı’nın benimsenmiş olduğuna göre, ilkokullarda din dersleri vermenin zararı olmayacağını, aksine ahlaki büyük faydalar

¹⁵⁹³ Yaşar Nabi, “En Büyük Tehlike”, **Varlık**, Sa. 322, s. 3.

¹⁵⁹⁴ Hüseyin Cahit Yalçın, “Şeriat İsteriz...”, **Tanin**, 3.10.1947’den **Ayın Tarihi**, Sa., 167, s. 27. Ayrıca bkz. Nilgün Gürkan, **Türkiye’de Demokrasiye Geçişte Basın (1945-1950)**, s.448.

¹⁵⁹⁵ Hüseyin Cahit Yalçın, “Tehlike Var”, **Tanin**, 7.11.1947.

doğuracağını söylemiştir.¹⁵⁹⁶ Abdulkadir Güney, dinini kuvvetlendiren milletlerin her zaman sosyal ilerlemeyi başardıklarını, Türkiye’de ahlaksızlık ve fenalıkların dinin ihmal edilmesi nedeniyle yaşandığını ifade etmiştir.¹⁵⁹⁷ Sinan Tekelioğlu, bir milletin yaşayabilmesi için korkması gerektiğini, din olmayan toplumda korku olmayacağı için milletin devamlılığının söz konusu olmadığını dile getirmiş, Diyanet İşleri’nin kapatılarak, Cumhuriyet’ten önce olduğu gibi, din işleri bütçesinin Vakıflar idaresine geçmesi gerektiğini ileri sürmüştür.¹⁵⁹⁸ Şükrü Nayman, insanlığın dinin manevi bağlarına sarılmak mecburiyetinde olduğunu söylemiş ve Türkiye’de gençliğe manevi gıdayı tattırmak için okullarda din dersinin okutulmalı olduğunu dile getirmiş ve şöyle demiştir: “*Dinden korkmayalım; ben amele arasında yayılan kızıl tohumların neşvünemasından korkarım*”¹⁵⁹⁹ Emin Karpuzoğlu, Medeni Kanun’u eleştirmiş; Diyanet İşlerinin özerk yapıya alınması gerektiğini öne sürmüştür.¹⁶⁰⁰ Hamdullah Suphi Tanrıöver ise, laikliğin Türkiye’de icat edilmediğini, İnkılapların yıkılacağı hususunda telşin yersiz olduğunu söylemiş ve Komünizme karşı din silahının kullanılması şeklindeki görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir:

“Mazlum milletler, mahkum milletler son müdafaaalarını, kendi tarihimize bakınız, din teşkilatlarıyla yapmaktadırlar... Komünizm bir din olarak intişar ettiği için her yerde din adamlarını takip ediyor... Bugünkü Türk toprakları içerisinde koyu, korkunç irticayı tutacak bir tek münevver yoktur. O halde asgarinin asgarisi olarak laik devletlerde yapılanın onda biri kadar Türk milletine dini müesseselerde hizmet edecek adamları yetiştirelim.”¹⁶⁰¹

Bu görüşlerin aleyhinde olan milletvekillerinden Cemil Barlas, Tanrıöver’in anladığı laiklik anlayışının dünyanın hiçbir yerinde olmadığını, Türkiye’deki laiklik anlayışının fert ile Allah arasına girmeyerek, inanç işini ferdin vicdanına bıraktığını söylemiştir. Laiklik ile Komünizm aleyhtarlığının birbiri ile karıştırılmaması gerektiğini söyleyen Barlas, eski laiklik anlayışına bağlı kalınması gerektiğini ifade etmiştir:

¹⁵⁹⁶ CHP Yedinci Büyük Kurultayı, Ankara 1948, s. 448.

¹⁵⁹⁷ CHP Yedinci Büyük Kurultayı, s. 449, 450.

¹⁵⁹⁸ CHP Yedinci Büyük Kurultayı, s. 450, 451.

¹⁵⁹⁹ CHP Yedinci Büyük Kurultayı, s. 451, 452.

¹⁶⁰⁰ CHP Yedinci Büyük Kurultayı, s. 453, 454.

¹⁶⁰¹ CHP Yedinci Büyük Kurultayı, s. 454-458, 469.

“Esasen dünyanın hiçbir yerinde laiklik anlayışı kendisinin anladığı (Tanrıöver’in) manadaki laiklik anlayışı değildir. Türk milletinin son bekası ne dinde ne imandadır. Türk’ün kendi vicdanı ile Allah arasındadır. Türk’ün son kuvveti kendi damarlarındaki asil kandadır... **Eski laiklik anlayışımızda sabit olalım. Onu komünizm aleyhtarlığı ile karıştırmayalım. Komünizm iktisadi bir meslektir; ona iktisadi delillerle cevap verilir. Benim amelem aç iken, ben amelemin din ile tatmin edemem. Ben lükse gittiğim zaman amele din yolunda olduğum için bana müzahir olamaz. Yedinci kurultayımızın Hamdullah Suphi Tanrıöver’i bu mu olacaktı?.. Bizim laiklik teşkilatımız asla din düşmanlığı ile başlamamıştır... Biz laiklikten neyi kastediyoruz? Allah ile kul arasındaki mevzu tamamen ferde istinad etmektedir... Komünistliğe karşı dinin bir mücadele vasıtası olarak kabul edileceğini sanmıyorum.. Din, Allah ile kul arasında hususi bir hesaplaşma işidir. Ben müteyeddin bir adamım, çocuğumun da öyle yetişmesini isterim. Fakat, dış tehlike karşısında ben aradığım kuvveti kalbimin âsil kanında buluyorum.**”¹⁶⁰²

Ali Rıza Esen ise, dini inanişâ bağlanan insanların cahil olması durumunda hurafe ve softalığa kaçacakları konusunda uyarı yapmış, bunun da eğitimi söndüreceğinden söz etmiştir.¹⁶⁰³ Behçet kemal Çağlar ise, medenileşmek için yıllarca “kara taassub”un engel olduğunu hatırlatmış, Türk İnkılâbı’nın Komünizm kadar buna da düşman olduğunu dile getirmiştir. İnkılâp şehidi Kubilay ve 31 Mart vakasını hatırlatan Çağlar, görüşlerini şu şekilde izah etmiştir:

“Biz Müslüman dininin mü’miniyiz. Fakat örümcekli kafaların çorbaya çevirdiği ukalalıklar ve efsaneler manzumesinin de o nisbette aleyhtarıyız. Ayakta kalmamızın tek şartı olan medeniyet imkan ve icaplarından ‘Gavur icadıdır’ diye bizi yıllarca alıkoyan kara taassub, kızıl emperyalizm kadar, düşmanımız. **Ben milletimin en büyük düşmanlarını düşününce, kızıl gözlerini memleketime diken şimal tehlikesi ile birlikte aziz Kubilay’ın başını mızrağa takan kara ruhu da aynı kinle hatırlıyorum. Biz, bu kara taassubun bir kene gibi milletin dimağına ve tefekkürüne yapışmasına son vermek için**

¹⁶⁰² CHP Yedinci Büyük Kurultayı, s. 459-460.

¹⁶⁰³ CHP Yedinci Büyük Kurultayı, s. 461.

laikliği almışız.”, “Ruhu alabildiğine Türk, düşüncesi alabildiğine Garpli bir millet olmayınca, ayakta kalmamızın, yaşamamızın imkanı yoktur; onun için devletçe laikiz.. Her devrin kendine mahsus yaşama şartları içinde taazzuv eden bir ahlak telakkisi vardır ve olacaktır. Asırlar boyunca tekrar ısrar eden irtica, din irticaıdır. Sinsi girer, sonra bütün İnkılâp nesillerine 31 Mart faciası hazırlar.”¹⁶⁰⁴

Her ne kadar kurultayda, din derslerinin ilkokullarda okutulması ve imam-hatip okullarının açılması önerileri reddedilmişse de 1948 yılının başlaması ile inkılâpların yerleştiği, halkın olgunlaştığı ve çok partili rejimde halkın isteklerinin göz ardı edilemeyeceği argümanları ile laiklik İnkılâbı, başka şekilde yorumlanmaya başlamıştır. İsmet İnönü, 1948 yılı başında ilkokullarda ders saati dışında seçmeli din dersi verilmesi, Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı imam ve hatip yetiştirecek okullar açılması ve ilahiyat fakültesi kurulması fikrinin kendisinde artık olgunlaştığını söyleyerek bu konudaki görüşlerini şu şekilde izah etmiştir:

“Şeriat bir sistemdir: Arap harfleri ile, medrese ile, kılık kıyafet ile, hukuku ile dini siyaseti ile. Bu sistemin canlanmasına imkan yoktur. 25 senelik bir zaman geçmiştir. Yeni tertiple on sene geçtikten sonra bütün bunun en uzak ihtimallerde kuvvetlerini bile kaybederler... Atatürk devrine dönemeyiz. Vatandaş hakkını istediği gibi kullanacaktır. Prensiplerimize hanel gelmemek üzere din meselesinin hal zarureti vardır. 25 senelik mesafe aldık, şimdi bunları konuşabiliyoruz. 10 sene de böyle gideriz, mesele kendiliğinden halledilmiş olur, irtica korkusu kalmaz... Demokraside kör inadın, kör taassubun yeri olamaz. Laisizm prensibi mahfuz kalmak üzere moral ihtiyaçlara cevap verecek duruma bir an evvel gelmek, memlekette geniş bir ferahlık ve sempati havası estirecektir. Bunu, bu hükümet kaçırmamalıdır. Muhalefetin de sinsi bir silahını elinden düşürmüş olacağız.”¹⁶⁰⁵

Nitekim bu görüş kısa süre içerisinde kimi uygulamaları beraberinde getirmiştir. 1948 yılında ilk defa devlet, Hac'ca gideceklere döviz sağlamıştır. 1949

¹⁶⁰⁴ CHP Yedinci Büyük Kurultayı, s. 462-463.

¹⁶⁰⁵ Faik Ahmet Barutçu, *age*, C. 2, s. 880, 882.

yılında okullara seçmeli din dersi konulmasına ve bazı türbelerin yeniden açılmasına karar vermiştir. Buna ilaveten aynı yıl Ankara’da İlahiyat Fakültesi kurulmuştur.

3.7. Devletçilik

3.7.1. II. Dünya Savaşı Sırasında Devletçilik

II. Dünya Savaşı’nın başlamasının ardından “*Harp Ekonomisi*” oluşturmak amacıyla devletçilik, bir çeşit sıkı tedbirlerin devlet tarafından alınması bakımından dayanak olarak görülmeye başlanmış ve kimi zaman özel sektörü tehdit unsuru haline gelmiştir. 8 Eylül 1939 tarihinde Başvekaletten yayınlanan bir tebliğ ile ihtikara karşı devletin önlemler alacağına dair yapılan duyuru esnasında, ihtikar yapanlara çeşitli cezaların verileceği, gerekirse mallarına el koyulacağı ve bunun için kanun yapılacağı bildirilirken piyasada bulunması güç olan ilaç hususunda devletçilik, bir tehdit unsuru olarak şu şekilde kullanılmıştır:

*“Halkın hayati ve sıhhi ihtiyaçları için lazım olan ilaçlarda da bazı ihtikarlara teşebbüs edilmek istenildiğini duyuyoruz. Bu hareket, **bilumum ecza depolarına ve eczanelere el konularak bu işin devletleştirilmesini teşvil edecek bir başlangıç olabilir.** Alakalıları bunu hatırd tutarak normal yoldan ayrılmamalarını tavsiye ederim.”¹⁶⁰⁶*

Milli Korunma Kanunu tasarısının ilk metni, “*Müdafaa Ekonomisi Hakkında Rapor*” başlığı ile Şevket Süreyya Aydemir ve İsmail Hüsrev Tökin tarafından hazırlanmıştır. Aydemir ve Tökin, 1930’lu yıllarda Kadro Dergisi etrafında birleşen ve Türk İnkılâbı’nın ideolojisini devletçilik prensibi ekseninde izaha çalışan kişilerdir. Bu süreçte, İsmet İnönü’nün 1933 yılında Kadro Dergisi’nde yazdığı “*İktisadi Devletçilik*” adlı makalesini Türkiye’nin harp şartlarına göre yeniden değerlendiren Tökin’in, 1939 yılı sonunda yazdığı iki makale önem arz etmektedir.¹⁶⁰⁷ Tökin bu yazısında, ekonomisi devletçilik prensibine bağlı bir ülkenin savaş halinde nasıl bir iktisadi prensibe bağlı kalacağını tartışmaktadır.

¹⁶⁰⁶ **Ulus**, 8.9.1939.

¹⁶⁰⁷ İsmail Hüsrev Tökin, “Ekonomik Seferberlik”, **Ulus**, 12.11.1939; İsmail Hüsrev Tökin, “Ekonomide Müdafaa Prensibi (1)”, **Ulus**, 17.11.1939.

Nitekim 18 Ocak 1940 tarihinde TBMM’de kabul edilen Milli Korunma Kanunu, bir bakıma devletçilik prensibinin dayanak alınması ile oluşturulmuş; bu prensibin sınırları, harp tehlikesi gerekçesi ile genişletilmiştir. Bu açıdan kanunun kimi maddeleri dikkat çekicidir. Hükümet, özel sanayi kuruluşlarına bütün malzemeleri ile birlikte el koyabilecek, işletebilecek ve satın alabilecektir. İş yükümlülükleri, mesai şartlarının ağırlaştırılması, zorunlu çalıştırma, üretim ve tüketimi sınırlandırabilme, yasaklayabilme, her türlü ticari ürüne el koyma gibi yetkilerin yanı sıra büyük arazileri de bizzat işletebilecektir.

Görüldüğü üzere Milli Korunma Kanunu ile hükümet, milli müdafaa ve savaş tehlikesi gerekçesine dayanarak koyduğu bir devletçiliğe doğru kaymıştır. Bir açıdan Milli Müdafaa Ekonomisi olarak tarif edilen bu sisteme göre devlet, denetleyici ve üretici olmanın yanı sıra yeni vasıflara da haiz kılınmıştır. Halkın temel tüketim ürünü olan ekmeğin belirli oranlarda karıştırılarak imal edilmesi, sonrasında vesikaya bağlanması, Toprak Mahsulleri Ofisi’nin buğday, arpa ve çavdarı belirli fiyatta ve zorunlu olarak üreticiden temin etmesi gibi uygulamalar, devletçiliğin sertleşmesinin doğurduğu sonuçlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Saydam hükümetinin son döneminde, Ahmet Hamdi Başar’ın Mart-Nisan 1942 tarihlerinde Cumhuriyet Gazetesi’nde devletçilik üzerine bazı yazıları dikkat çekmektedir. Başar, Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra liberal-kapitalist sistemin dışında kalan ülkelere dirilme ve kurtulma şansının doğduğunu, Türkiye’de de - bunun ilk müjdecisi olarak- devletçiliğin ortaya çıktığını belirtmektedir. Yaşayabilmesi için *“hayata uyması ve hayata uygun en iyi uzuvlarını yaratması lazım”* diyen Başar, devletçiliğin bugün hiçbir yerde hayata uygun bir ekonomi sistemi olmadığını belirtmiş; bir sistemden ziyade *“buhran zamanlarına mahsus zaruretlerin doğurduğu geçici bir rejim”* olarak ele alındığı için reel hayatta uygulanamadığını ifade etmiştir. Oysa Başar, devletçiliğin *“buhran rejimi değil; liberal-kapitalist devirden sonra dünyanın yaşayacağı yeni bir sükun ve refah devrinin ana vasfı”* olduğunu ileri sürmüştür.¹⁶⁰⁸

¹⁶⁰⁸ Ahmet Hamdi Başar, “Devletçiliğe Dair”, **Cumhuriyet**, 18.4.1942.

Bir diğerk yazısında Başar, halkın devletçilik algısını ele almıştır. Kendisine devletçiliğın saçma olduğunu, Türkiye’de devletçiliğın olamayacağını, devletin burnunu soktuğuk hangi işten hayır geldiğini, devlet dairelerinin çok hantal olduğunu söyleyenlerden bahseden Başar, devletçiliğın en güç tarafını “*tarihi tesadüflerden doğmuş bugünkü bürokrat, muhafazakar hükümetçilikle devletçiliğın birbirine karışmış olması*” olarak değerlendirmiş, devletçiliğık müdafaaya kalkanların da bu hususa dikkat etmediklerini söylemiştir.¹⁶⁰⁹

Başka bir yazısında Başar, Türkiye’de devlet sisteminin, “*Tanzimattan beri devam edegelmiş olan bürokrat ve muhafazakar ruhu tamamıyla söküp atmak imkanını*” bulamadığını söylemiş, “*Tanzimat ve Meşrutiyet devletçiliğık*”nden bir türlü kurtulamadığını dile getirmiş ve şöyle demiştir:

*“Babıaliden bize tarihi ve milli miras olarak geçmiş olan bürokrasi, ananesiyle, usul ve kanunlarıyla, ruh ve manasıyla yaşadığı müddetçe devletçilik İnkılâbımızı tamamlamış sayılamayız.”*¹⁶¹⁰

Başar, iktisadi devlet makinesi ilerledikçe, idari devletin o işlerle uğraşan uzuvlarının azalması ve küçülmesi gerekirken Türkiye’de aksine olduğunu; iktisadi devlet genişledikçe idari devletin de büyüdüğünü dile getirmiş, bürokrasi nedeniyle on kişi ile on saatte görülen işin yüz kişi ile yüz saatte yaptırıldığını ifade etmiştir. Başar, Türkiye’deki devletçilik teşkilatının değiştirilmesi gerektiğini ifade ederek şöyle demiştir:

*“Altı okumuzdan biri devletçilikse öteki de İnkılâpçılıktır. İnkılâp Türkiyesinde tasfiyesi realiteler tarafından haber edilen herhangi müesseseyi İnkılâp yoluyla değiştirmeye mani olmak hiçbir kuvvetin mevcut olmadığını bilmek, görmek ve buna inanmakla bahtiyarız.”*¹⁶¹¹

Konuyla ilgili son yazısında Başar, devletçiliğın bir an önce gerçek manasına oturtulması, hükümetçilikten vazgeçilip bürokrasinin ve bürokratik işlemlerin azaltılması gerektiğini dile getirmiştir.¹⁶¹²

¹⁶⁰⁹ Ahmet Hamdi Başar, “Kendi Davalarımız: Devletçilik-Hükümetçilik”, **Cumhuriyet**, 25.4.1942.

¹⁶¹⁰ Ahmet Hamdi Başar, “İnkılâptan Sonra Hükümetçiliğımız”, **Cumhuriyet**, 25.5.1942.

¹⁶¹¹ Ahmet Hamdi Başar, “Devletçiliğımızın İkinci Devresi”, **Cumhuriyet**, 9.6.1942.

¹⁶¹² Ahmet Hamdi Başar, “Devletçilik Bahsini Kaparken”, **Cumhuriyet**, 25.6.1942.

Bu süreçte devletçiliği konu edinen bir diğer yazar Ahmet Emin Yalman'dır. Devletçiliğin, özel teşebbüslerin menfaatinin çiğnemesi endişesinden doğduğunu dile getiren Yalman, Türkiye'de "*buyurmak arzusu, memur emperyalizmi, hür ve verimli usullere tahammül cesaretsizliği*" umumi menfaatin ihmale uğratıldığını söylemiş, devletçiliğin, "*iş aleminin yarattığı geniş usullerle tatbik ederek*" verimi arttırmak gerektiğini dile getirmiştir.¹⁶¹³

6 Mayıs 1942 tarihinde Memduh Şevket Esendal'ın Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği'ne getirilmesi, devletçilik açısından önemli bir gelişme olarak görülebilir. Esendal, sanayileşme karşıtı fikirleri ile tanınmaktadır. Sanayileşmenin Türk toplumuna felaketler getireceğine inanan Esendal, memleketin yalnız el tezgahlarına ihtiyacı olduğunu düşünmektedir. Esendal ile ilgili olarak Şevket Süreyya Aydemir, anılarında konuyu şu şekilde izah etmiştir:

*"(Esendal) sanayin ve sanayi medeniyetinin düşmanı geçiniyordu. Bu medeniyete verticak medeniyet derdi. Hasreti ortaçağ localarındaydı. Sanayiin dünyaya felaket getirdiğine ve bizim kendimizi bu afetten mümkün olduğu kadar korumamıza taraftardı"*¹⁶¹⁴

Aydemir, 1946 yılı genel seçimlerinden önce CHP Genel Sekreteri Memduh Şevket Esendal ile görüşmüştür. Süreyya'nın harp sonrası kalkınma plan ve programlarından söz etmesi üzerine Esendal'ın tavsiyesi şu şekilde olmuştur:

*"Bana, eğer araştırma yapmak istiyorsam bu işleri bırakıp Ankara'da artık ölmüş olan eski Dabakhaneler hakkında bilgi toplamamı ve vertical medeniyete, yani bacalar, fabrikalar medeniyetine önem vermemekliğimi tavsiye etti."*¹⁶¹⁵

Samet Ağaoğlu da, Aydemir'in tasvirine benzer bir biçimde, Esendal hakkında şöyle demiştir:

"Hararetili bir sanayileşme düşmanı idi. Büyük fabrikalar kurulmasının fena olduğunu, memleketin yalnız el tezgahlarına ihtiyacı

¹⁶¹³ Ahmet Emin Yalman, "Devletçiliğin Yanlış Tefsiri", *Vatan*, 25.4.1942.

¹⁶¹⁴ Şevket Süreyya Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, ss. 516-517.

¹⁶¹⁵ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, C 2, s. 397.

bulunduğunu iddia ediyordu. Bunun yanında da her aileye yirmi dönüm arazi verilmesini istiyor, bu ailenin bütün ihtiyaçlarını bu tezgahlardan, bu yirmi dönüm topraktan tamamlaması üzerinde ısrarla duruyordu.”¹⁶¹⁶

“Yarı milliyetçi, yarı sosyalist, mizacı mistik bir insan” olarak tanımladığı Esenal’ı Cumhuriyet Halk Partisi’nin Genel Sekreteri yapan İnönü’yü de eleştiren Ağaoğlu, İnönü’nün Atatürk öldükten sonra Cumhuriyet Halk Partisi’nin kapılarını, çeşitli fikir ve ideolojilere açtığını dile getirmiştir. Böylelikle İnönü’nün parti içinde farklı karakter ve fikirdeki insanların mücadele ve kavgalarını izleyerek, hangi taraf güçlü çıkarsa o tarafı desteklediğini öne sürmüştür.¹⁶¹⁷

Saracoğlu hükümeti döneminde, her ne kadar serbest piyasaya geçileceği duyurulmuşsa da yapılan liberal uygulamalar daha da sert önlemler alınmasına yol açmıştır. Piyasanın aniden serbest bırakılması, fiyatların olağanüstü artışına neden olurken zengin-yoksul uçurumu derinleşmiş, harp zenginleri baş göstermiştir. Bunun önü alınamayanca Saracoğlu, Saydam döneminin eleştirdiği ekonomi politikasının temel uygulaması Milli korunma Kanunu’nu hatırlatmış, bir müddet sonra da Varlık Vergisi uygulamaya sokmuştur.

Bu dönemde ortaya atılmış kimi fikirler de devletçiğin algılanması açısından önem arz etmektedir. Bilindiği üzere temel hedefi kalkınmayı sanayileşerek gerçek olan devletçiliğin, ziraata yönelmesi gerektiği hakkındaki görüşler bu dönemde belirlemeye başlamıştır. Henüz 1940 yılının Mayıs ayına İngiltere’ye giden heyet arasında bulunan Refet Bele’nin İngiliz Deniz Bakanı ile görüşmeleri esnasında Türk kuruyemişlerinden bahsetmesi ve bunların çok faydalı olduğunu dile getirmesi, Nadi’nin dikkatini çekmiştir. Nadi, sanayileşmek zorunda olan Türkiye’de, Bele’nin önerdiği biçimiyle tarıma yönelme zihniyetini şu biçimde eleştirmiştir:

*“Bele’nin isteğini doğrusu biraz yadırgamıştık. Geri kalmış memleketlerin kalkınması hammadde satışlarıyla mı gerçekleşecekti?”*¹⁶¹⁸

Bu çerçevede olmak üzere dönem içerisinde benzer görüşler mevcuttur. Şevket Raşit Hatipoğlu, Türkiye’de çiftçiye makineli tarımı sevdirmek amaçlı oluşturulan

¹⁶¹⁶ Samet Ağaoğlu, **Babamın Arkadaşları**, İletişim Yayınları İstanbul 1998, ss. 135-136.

¹⁶¹⁷ Samet Ağaoğlu, **Demokrat Partinin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru**, s. 101.

¹⁶¹⁸ Nadir Nadi, **Perde Aralığından**, s. 77.

modern numune tarlalarının gereksizliğinden ve halk tarafından tutulmadığından bahseden bir yazı yazmıştır:

“Gerek bu devrin numune tarlaları, numune bahçeleri, numune fidanlıkları birer sanat eseri, düpedüz bir fantezinin mahsulü idiler. Çünkü bu tarlalar, bu bahçeler, daha çiftlik gübresini kullanamayan Anadolu köylüsüne, en muğlak kimyevi gübrelerin faydalarını, tesirlerini göstermeye ve isbat etmeye didiniyorlardı; yine karasabanına uç demiri bulamayacak kadar ekonomik düşkün olan köylüye buharlı pullukları, motorlu işletmeyi örnek veriyorlardı. Şüphesiz bu derece hakikatten kaçan ve hayal peşinde koşan bu müesseseler, büyük bir iş göremeden modadan düştüler ve onların birçoğu kısa zamanda köylünün tarlasından beter bir hale geldiler.”¹⁶¹⁹

Çanakkale Mebusu Selahattin Batu da Endüstri devletçiliğinden ziraat devletçiliğine geçilmesi gerektiğini şu şekilde dile getirmiştir:

*“Biz bugüne kadar her büyük memleket işini devlet eliyle başarabildik. Davaların en çetini ve en büyük yapıcı kuvvetlerin bir araya gelmesini bekleyen Türk köyünü kurma işi de bütün ötekilerden fazla devlet hamlesini bekliyor. Onun için memleket işleri programında yeni bir şiarın ortaya atılması lazımdır. O da **endüstri devletçiliğinden ziraat devletçiliğinedir.**”¹⁶²⁰*

Saydam Hükümeti’nden sonra Saracoğlu hükümetinin serbest piyasa ekonomisine geçmesi ile ilgili olarak başlayan tartışmalarda Ahmet Emin Yalman, iktisadi meselelerde harp konusunu ele almıştır. Ekonomik kalkınmanın yapılması için savaş yıllarının engel mi yoksa fırsat mı olduğunu ele alan Yalman, bunun bir fırsat olduğunu söylemiştir.¹⁶²¹ Yalman, fırsatın iyi değerlendirilmesi konusunda ise şöyle demiştir:

“Ancak fevkalade zamandadır ki tarlalar yeniden sürülür ve yeniliklere karşı olan teşkilatlı mukavemet gevşer. Çünkü böyle zamanlarda zorlukların açtığı gedikler öyle kuru gösterişlerle, cilalarla kapanmaz, herkesin gözü önünde takke düşer, kel görünür... Yeni bir ruhla işe sarılmak için ne

¹⁶¹⁹ Şevket Raşit Hatipoğlu, “Türk Köylüsünün Aklı Nerede?”, **Cumhuriyet**, 7.11.1942.

¹⁶²⁰ Selahattin Batu, “Endüstri Devletçiliğinden Ziraat Devletçiliğine”, **Ulus**, 26.7.1943.

¹⁶²¹ Ahmet Emin Yalman, “Yeni Kabine Bize Neler Söyleyecek?”, **Vatan**, 30.7.1942.

bekliyoruz? Böyle fırsatları kaçırsak, bu kadar uygun bir inşaat mevsiminden istifade etmezsek, fevkalade şekilde sürülen tarlalara yepyeni tohumlar ekmezsek günün birinde çok dövünürüz, çok yanarız, fakat iş işten geçmiş olur.”¹⁶²²

Ahmet Hamdi Başar ise Saydam döneminden Saracoğlu dönemine geçişten sonra ekonomi politikasının değişmesi hakkındaki yorumları eleştirmiş, ekonomi sistemi liberal ya da müdahaleci de olsa Türkiye'nin en başından beri yapması gereken ekonomi politikasının üretimi artıracak tedbirler almak olduğunu ifade etmiştir. Savaş yıllarını bulunmaz bir fırsat olarak gören Başar, şöyle demiştir:

*“Kifayetsiz bir mal yetiştirme gücü içinde olmamıza binaen ilk yapılacak iş, hevesli ve humaalûd bir ziraate imkan verecek her yola başvurmaktır. Bu yol serbesti ise serbesti, müdahalecilik ise mühadeleci olacaktık. Halbuki biz, bu yolların en kötüsünü, buğday fiyatlarını yükseltmemek üzere bütün mahsullere el koyarak ucuz fiyatla köylüden alma yolunu tuttuk... Eski tedbirler istihsali geriletmekten başka işe yaramadığı tecrübe ile anlaşılacak terk edildikten sonra memlekette buğday istihsalini çoğaltacak, hatta Türkiye'yi kendi çapında bir buğday ihracatçısı haline koyacak tedbirler durmadan çoğalmalı, kuvvetlenmelidir...”*¹⁶²³

Yunus Nadi de benzer görüştedir. Nadi, çiftçilere ziraat için alet ve edevat temin edilmesini, topraksız köylüye toprak ve tohum verilmesini, çiftçinin ve köylünün hayvan, pulluk ve yem ihtiyacının karşılanmasını ve çiftçi ve köylüye teşvik paraları verilmesini önermektedir.¹⁶²⁴

II. Dünya Savaşı sürecinde “*Harp Ekonomisi*”, “*Müdafaa Ekonomisi*” adı altında yürütülen iktisadi politikalar ve buna dayalı olan çeşitli uygulamalar, hem Saydam hem Saracoğlu hükümetleri dönemlerinde görülmektedir. Devlet tarafından sıkı önlemler alındığı, piyasanın tamamen kontrol altında tutulduğu bu süreçte devlet tarafından yatırım/üretim yapılmamış; aksine özel üretime de el konularak tüketimin

¹⁶²² Ahmet Emin Yalman, “Yeni Kabineden Neler Bekliyoruz”, **Vatan**, 31.7.1942. Yalman benzer görüşlerini bir müddet sonra da dile getirmiştir. Ahmet Emin Yalman, “Hareketli Muvazene”, **Vatan**, 7.8.1942.

¹⁶²³ Ahmet Hamdi Başar, “Serbest Rejime Dönmüyoruz!”, **Cumhuriyet**, 4.8.1942.

¹⁶²⁴ Yunus Nadi, “Ziraati Teşvik”, **Cumhuriyet**, 5.8.1942.

sınırlandırılması yolu izlenmiştir. Bu bakımdan halk yararına ekonomik hayatın düzenlenmesi ve devlet tarafından endüstriyel kalkınmanın sağlanması manasında devletçilik, Türkiye’de II. Dünya Savaşı yıllarında terk edilmiştir.¹⁶²⁵ Türkiye’nin ekonomi anlayışı, üretici nüfusun asker olarak tutulması, gelirin büyük bölümünün askeri savunmaya ayrılması nedenleriyle asıl hedefi olan sanayi atılımları hususuna eğilememiştir.

Bu konuda görüşleri önemli olan Ahmet Hamdi Başar, gerekli olsa da Türkiye’nin savaşa girebilecek halde olmadığını, bu nedenle ilk günden seferberlik ilan ederek bir milyona yakın askeri silah altına almanın lüzumlu olmadığını dile getirmiştir. *“Silahsız, mühimmatsız, çiftinden, çubuğundan ve işinden gücünden ayırdığımız yüzbinlerce üreticiyi, tüketici durumuna sokacak, köylünün öküzünü ve kağnısını elinden alacak kadar bir tehlike içinde miydik? Seferberlik yaptığımız için mi, saldırımları muhtemel olan düşmanlar bizden korktular”* diye soran Başar, seferberliğin ülkede üretimi arttırmak için kullanılması gerektiğini dile getirmiştir. Şeflik rejimini, II. Dünya Savaşı sırasında Türkiye’yi şantiye haline getirmek için çok müsait olduğunu ifade eden Başar, savaş yıllarında çekilen bütün ızdırapların sorumlusunun, *“hükümetleri yüzde yüz emrinde çalıştıran”* ve *“son sözü daima kendisi söyleyen”* Milli Şef olduğunu söylemiştir. Başar, savaş yıllarında devletçiliğin, fiyatları dondurarak, baskılar yaparak ürünleri ucuzlatmak yolunu tuttuğunu; bu politikanın doğal sonucu olarak karaborsa artınca da tüccara ağır cezalar verildiğini ifade etmiştir.¹⁶²⁶

3.7.2. Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Devletçilik

İstanbul boğazında ulaşımı sağlamak amacıyla gemi işleten Şirketi Hayriye’nin hükümet tarafından satın alınması sonrası mukavelenin onaylanması için meclisteki görüşmeler, 1945 yılının hemen başında devletçilik tartışmalarını alevlendirmiştir. Muhalif konuşmacılardan Tahsin Bekir Balta, işletmenin değerinden aşağı bir fiyata

¹⁶²⁵ Boratav, II. Dünya Savaşı sırasında “Milli Müdafaa Ekonomisi” adıyla uygulanan politikanın devletçilik olmadığını şu şekilde dile getirmiştir: *“1940-50 yılları devletçilikten fiilen uzaklaşmayı temsil eder. 1940-45 yılları arası bir savaş ekonomisi dönemi idi ve bu dönemin müdahaleci niteliği savaş ekonomisinin zorlamaları ile ilgilidir; devletçiliğin sonucu değildir”* Korkut Boratav, *age*, s. 95

¹⁶²⁶ Ahmet Hamdi Başar, *age*, C 1, ss. 659-660, 663, 683

alındığını vurguladıktan sonra Türkiye'deki devletçilik anlayışının “*hususî teşebbüslerin kurulmasını ve çalışma ve gelişmesini teşvik etmeyi*” esas tuttuğunu söylemiştir. Şahısların yapamadığı ya da yeterli derecede yapamadığı işleri devlet eliyle yapmanın devletçilik olduğunu belirten Balta, devletçilik adına özel menfaatlerle mücadele edilmemesi gerektiğini ifade etmiştir. Yine muhalif konuşmacılar arasında olan Recep Peker, şirketin gerçekte zarar etmediğini, devlet eliyle zarar ettirildiğini ileri sürmüştür. Peker, devletçiliğin “*harpten sonraki devirde*” değişmesi zorunluluğundan bahsetmiş, devlet sermayesi ile özel sermaye arasında işbölümü yapılması gerektiğini belirtmiş ve şöyle demiştir:

“Şimdi devlet elinde bulunan işlerden münasip olanları, hususî teşebbüslere, mesela yarı hisseleri ile devretsek ne olur?”¹⁶²⁷

Bu görüşmeler esnasında Emin Sazak, devletçiliğin belirsiz bir kavram olduğunu, bu bakımdan parti kurultayında konunun ele alınarak sınırlarının çizilmesi gerektiğini söylemiştir. Yasa tasarısına muhalif olan Recep Peker, Tahsin Bekir Balta, Mithat Aydın, Ali Rıza Erem, Talat Sümer, Vehbi Demir, Kamuran Örs, Belkıs Bayka, Mehmet Saadettin Epikmen, Halet Sağıroğlu, Ekrem Oran ve Abdullah Yağcıoğlu'nun tasarımının reddi yönündeki önerileri reddedilmiştir.

Esat Tekeli, Türkiye'de devletçiliğin “*millet menfaatini zaruri kılmadığı hallerde hususî menfaatlerle savaşmayı parti programı ile kendisine yasak ettiğini*” belirttikten sonra, Şirketi Hayriye'nin hükümetçe satın alınmış olmasını ilk bakışta bu esasa uymaz gibi görünse de bu şirketin umumi münakale ile uğraşması dolayısıyla bunun kamu hizmeti olduğunu söylemektedir.¹⁶²⁸

21 Mayıs 1945 tarihinde meclis bütçe görüşmelerinde Emin Sazak, Türkiye'de devletçiliğin ferdin yetişemediği işleri devletin yapması için uygulamaya sokulduğunu; fakat bugün sınırın aşıldığını dile getirmiştir. Şahsî teşebbüsün yapacağı bir alan kalmadığını ifade eden Sazak, devletin yapacağı işlere bir sınır tayin edilmesi gerektiğini söylemiş, sözlerine şu şekilde son vermiştir:

¹⁶²⁷ TBMM ZC, Dönem 7, Cilt 15, s. 85.

¹⁶²⁸ Esat Tekeli, “Devletçiliğimiz ve Hususî Teşebbüs”, *Ulus*, 28.1.1945.

*“Bunu yapmazsak bizim Partimizin programına, kongresine, Anayasamıza, memleket menfaatine uygun hareket etmemiş oluruz. **Hiçbir kabadayı bunun mesuliyetini üzerine alamaz**”*¹⁶²⁹

17 Haziran 1945 tarihinde yapılacak milletvekili seçimlerinde de özellikle bağımsız adayların gündeminde devletçilik konusu vardır. İstanbul’dan bağımsız milletvekilliği için adaylığını koyan önemli iktisatçılardan Ahmet Hamdi Başar, *“Türkiye’de memur devletçiliğini”, “Şeflik sistemini”* üstü kapalı bir biçimde eleştirmiş; *“zaruri ve geçici mahiyette”* olan bu uygulamaların *“buhran devri”* yaşandığı için yapıldığını belirtmiştir.¹⁶³⁰ Sadun Galip Savcı da tekelci devletçilik yerine özel teşebbüs taraftarlığını ilan etmiştir.¹⁶³¹

Bu süreçte Nadir Nadi, demokrasi rejiminin devletçilik prensibine aykırı taraflarının olmadığını dile getirmiş, devletçiliğin ancak demokrasi rejimi sayesinde yürütülebileceğini ifade etmiştir. Devletçiliğin faşizme benzemesinin nedenini, hükümetin başındaki adamların kendisini devlet zannetmelerinden kaynakladığını söyleyen Nadi, ancak diktatörlük zamanlarında devletçiliğin faşizme kaydığını ifade etmiştir.¹⁶³²

Nadi’den farklı olarak Ahmet Emin Yalman, devletçilikle halkçılığın birbirine zıt iki ilke olduğunu; harp yıllarında devletçiliğin zararlarının Türkiye’de görüldüğünü söylemiştir. Halkçı bir rejim için devletçiliğin belli başlı bir amaç olamayacağını ifade eden Yalman, ancak halkın menfaatini gerektirdiği zaman kullanılacak bir vasıta olabileceğini dile getirmiştir. II. Dünya savaşı yıllarında Türkiye’de devletçilik fikrinin *“geniş bir laboratuvar tecrübesinden”* geçirildiğini söyleyen Yalman, bu yıllarda devletçilik, *“devletin heybetli kuvvetlerini kullanarak vatandaşlara ölçüsüz şekilde rekabet etmek, onların ellerini, ayaklarını bağlamak suretiyle devlet işini yürütmek, devlet ticaret ve sanayi teşkilatını kar hadlerinin haricinde ve imtiyazlı bir mevkide tutmak gibi”* şekiller aldığını dile getirmiş; halkın menfaati yerine devlet menfaati diye yapay bir ölçü kullanıldığını, halkın

¹⁶²⁹ TBMM ZC, Dönem 7, Cilt 17, s. 217.

¹⁶³⁰ Cumhuriyet, 12.6.1945.

¹⁶³¹ Vatan, 10.6.1945.

¹⁶³² Nadir Nadi, “Yarının Rejimi Ne Olacak”, Cumhuriyet, 22.7.1945.

menfaatlerinin çiğnendiğini ve demokrasi ruhuna uymayan keyfi yollara gidildiğini ifade etmiştir.¹⁶³³

Cihad Baban ise, II. Dünya Savaşı sırasında harp ekonomisi planının çizemediğini, savaşın ilk senelerinde resmen vesika usulüne baş vurulmayacağı ve İttihat Terakki idaresinin hatırlatılmayacağı beyan edilmişse de bir yıl sonra ekme vesikaya bağlanarak ve el koyma tedbirleri alınarak zararlı sonuçlar doğurulduğunu söylemiştir. Bunun yanı sıra Baban, II. Dünya Savaşı sırasında Türkiye’de uygulanan temel kararları şu şekilde izah etmiştir:

*“Milli korunma kanunu vatandaşları tatmin eder bir yeterlikte işlemedi. Beş kuruluş haksız kar eden fıkaraı mahkum ettik de yüz binlerce lira gayri meşru kar temin eden münevver gangsterin yakasını ele geçiremedik. Varlık vergisini harp içinde fevkalade bir tedbir olarak bütün zorluğuna rağmen iyi kötü hepimiz kabul ettik; fakat tasfiye tarzı hiç de hükümetin yüzünü ağartacak tarzda olmadı, borcunu malını mülkünü satarak ödeyen hüsnüniyet sahibi, bu hüsnüniyetin cezasını görmüş oldu. Mütemerred suiniyet sahibi de bu temerrüdün mükafatını toplamış bulundu. Suiniyetin mükafatlandırılmış olması, vatandaşlardaki adalet hissini ve devlete olan güveni tabiatile sarstı.”*¹⁶³⁴

17 Aralık 1945’te Yusuf Hikmet Bayur, meclis konuşmasında özellikle II. Dünya Savaşı sırasındaki ekonomi politikasına değinmiş, hükümetlerin ekonomiyi iyi idare edemediklerini dile getirmiştir. Savaş yıllarında halkın darlık içinde bırakıldığını söyleyen Bayur, bu nedenle halkın, ekonominin kötüye gitmesini bazı yöneticilerin beceriksizliğinden değil bazı prensiplerden kaynaklandığını düşündüğünü ileri sürmüştür.¹⁶³⁵ Necmeddin Sadak da, ekonomik işlerin bütün dünyada aldığı geniş önem karşısında parti programı karşısında bu ana prensibi yeniden gözden geçirmek gerektiğini dile getirmiştir.¹⁶³⁶

¹⁶³³ Ahmet Emin Yalman, “Devletçilik ve Halk”, **Akşam**, 4.9.1945.

¹⁶³⁴ Cihad Baban, “İdarede İnkılâp lazım”, **Tasvir**, 14.9.1945.

¹⁶³⁵ **TBMM ZC**, Dönem 7, Cilt 20, ss. 111-120.

¹⁶³⁶ Necmeddin Sadak, “Devletçilik Siyasetimizin Gayeleri ve Hududu Üzerinde Durmak Gerekir”, **Akşam**, 16.12.1945.

Çok partili siyasal hayata geçiş ile birlikte, Demokrat Parti 7 Ocak 1946'da kurulduktan sonra bir parti programı neşretmiştir. Programının 17. maddesi devletçilikle ilgilidir:

*“Devletçiliği, iktisadi alanda uzun zamandanberi devam eden boşluğu bir an evvel doldurmak, iş hacmini genişleterek yurttaşların geçim ve refah seviyesini yükseltmek için, devletin gerek doğrudan doğruya iktisadi faaliyetlere girişmesi gerekse nizamlama, teşvik ve yardım yollarıyla hususi teşebbüs ve sermayenin umumi menfaate en uygun şekilde ve süratle gelişmesinde vazife alması manasında anlıyoruz.”*¹⁶³⁷

Her ne kadar programında devletçilik tanımı CHP'nin devletçilik tanımı ile benzer olsa da 30 Haziran 1946 tarihinde Ceyhan halkına seslenen Bayar, devletçiliğin Atatürk zamanında millete hizmet ettiğini; fakat şimdi bu prensibin tersine işletildiğini dile getirmiştir.¹⁶³⁸

İsmet İnönü ise, 18 Temmuz 1946 tarihinde Ankara radyosunda verdiği seçim nutkunda, içinde bulunulan ekonomik durumun sebebini, İkinci Dünya Savaşı ve daimi seferberlik ile izah etmiştir. Savaş yıllarında idari sistemde herhangi bir şahsiyetin zengin olmadığını dile getiren İnönü, idare cihazının çok temiz olduğunu ifade etmiştir. Memlekette ihtikar, vurgunculuk ve karaborsacılık meydana gelmişse de hükümetlerin bunlarla canla başla uğraştığını söylemiş, soyulan vatandaşlar kadar vurguncuların da şikayetçi olduklarını belirtmiş ve şöyle demiştir:

*“Bunlar harp buhranının tabii hastalıkları ve siyasi muhaliflerimizin zengin propaganda konularıdır.”*¹⁶³⁹

Başbakan Recep Peker 1 Aralık 1946'da Eminönü Halkevi'nde bir konuşma yapmıştır. Peker bu konuşmasında devletçiliği, özellikle sanayi alanında Türkiye'nin kalkınmasını sağlamak için devletin üzerine aldığı yükümlülük olarak tarif etmiştir.¹⁶⁴⁰ Nadir Nadi, bu konuşmayı esas alarak yazdığı yazıda, menfaat, alışkanlık ve cehalet yüzünden bir çok kişinin devletçiliği beğenmediğini ve devletin

¹⁶³⁷ **Cumhuriyet**, 8.1.1946; **Vatan**, 8.1.1946; **Akşam**, 8.1.1946.

¹⁶³⁸ **Vatan**, 1.7.1946.

¹⁶³⁹ **Ulus**, 19.7.1946.

¹⁶⁴⁰ **Cumhuriyet**, 2.12.1946; **Vatan**, 2.12.1946.

iktisadi hayata müdahale etmesini istemediğini belirtmiş, acemice politikalar nedeniyle halkın, devletçiliği ferdin her işine karışan bir çeşit gereksiz kumanda rejimi olarak düşündüğünü ifade etmiştir. Nadi, devletçiliğin sınırlarının belli olmadığını söyleyerek, “*hükümetin rakı yapmasını ve gazoz satmasını elbette ne modern manada ne de Sayın Peker’in ifade ettiği manada devletçilik saymağa imkan vardır*” demiştir.¹⁶⁴¹

Devletçilik tartışmaları arasında Necmeddin Sadak, 1947 yılına kadar yapılan tariflerden farklı ve daha serinkanlı olarak konuyu ele alan bir yazı yazmıştır. Devletçiliğin amacının özel sermayenin girişmediği veya başaramadığı işleri devletin yapması demek olmadığını ifade eden Sadak, eğer devlet sırf bu amaçla yani memleketin kalkınmasını ve bazı sanayiî kuruluşlarını geciktirmemek maksadıyla bazı işlere girişseydi, özel sermayenin yapabileceği ve yapmak istediği işlere gerçekten el konulması ve bu işleri başardıktan sonra bunları, özel teşebbüslere, anonim şirketlere devretmesi gerektiğini söylemiştir. Türkiye’de devletçiliğin ağır demir endüstrisi kurarken öbür taraftan da kundura ve gazoz da imal ettiğini ifade eden Sadak, özel sermaye ve teşebbüsün girişemediği işleri devletin yapması tedbirinin devletçilik olmadığını vurgulamıştır. Sadak’a göre devletçilik, sadece ekonomik bir hadise değildir ve sosyal bir mana taşımaktadır:

“Devletçilik, yalnız ekonomik hadise değil, gayeleri bakımından bilhassa, sosyal bir meslektir. Devletçilik bir memleketin ekonomik sahada çabuk kalkınması gayesini değil, ekonomik hareketin millet menfaatleri yolunu tutması, milletin hususi sermayeler tarafından istismar edilmemesi hedefini güden sosyal bir harekettir.”¹⁶⁴²

CHP Yedinci Büyük Kurultayı’nda devletçilik konusu, büyük tartışmalara neden olmuştur. Afyon Delegeşi Ali Veziroğlu, devletçiliğe karşı olmadığını; fakat *memleket ve millet hesabına*” yanlışı işletildiğini dile getirmiştir.¹⁶⁴³ Çorum Delegeşi Abdulkadir Güney, devletçiliğin halen sınırının belli olmadığını ifade etmiş, özel sermayeye devletin hiçbir şekilde engel olmaması gerektiği görüşünü ileri sürmüştür.

¹⁶⁴¹ Nadir Nadi, “Devletçilik Hedefidir”, *Cumhuriyet*, 4.12.1946.

¹⁶⁴² Necmeddin Sadak, “Devletçilik Nedir?”, *Akşam*, 25.1.1947.

¹⁶⁴³ *CHP Yedinci Büyük Kurultayı*, s. 406.

Milli Mücadele yıllarından sonra bir an önce kalkınmak gerektiği için devletçiliğin prensip olarak alındığını söyleyen Güney, “*özel sermaye bundan yirmi sene evvel bugün olduğu gibi kemal haddini bulmuş değildi*” demiştir.¹⁶⁴⁴

İkinci Dünya Savaşı yıllarında uygulanan Milli Müdafaa Ekonomisi veya Harp Ekonomisi, savaş sonrası demokratik hayata geçiş tartışmaları sırasında devletçilik politikasının eleştirilmesine neden olmuş, bir nevi devletçilik, halkın refah hayatıyla ilgili muhalif düşüncenin eleştirisel olarak tutunduğu bir dal olmuştur. Karaosmanoğlu, demokrasiye geçiş sürecinde muhalefet eleştirilerinin II. Dünya Savaşı devletçilik politikası çerçevesinde biçimlendiğini şu şekilde dile getirmiştir:

*“Demokrat Parti, Halk Partisi’nin en ziyade hangi suçu üzerinde durmuştu? Muhalefet mitinglerinde, halkı en çok galeyana getiren neydi? ‘Bizi aç bıraktınız, çıplak bıraktınız. Ölülerimizi saracak kefen bile bulamaz olduk’ feryadları değil mi?”*¹⁶⁴⁵

Bir başka açıdan ise ülkenin devlet eli ile sanayileşmesi amacını güden devletçilik, çok partili hayata geçiş sürecinde Türkiye’nin dış ilişkileri ile alakalı olarak feda etmeyi tercih ettiği bir prensip olmuştur. II. Dünya Savaşı’nda halkın çektiği sıkıntılar ve muhalefetin eleştirileri bir yana, 1945 yılından itibaren gerilen Türk-Sovyet ilişkileri ve Soğuk Savaş sürecinde Türk-Amerika ilişkilerinin ekonomik boyutu, Türkiye’nin ekonomi politikasını derinden etkilemiştir. Truman Doktrini ile yapılan ekonomik yardımdan sonra Marshall Planı ile Türkiye, devlet teşvikleri ile zirai kalkınmayı hedef alan bir ülke haline gelmiştir.

3.8. Halkçılık

1939 yılı laiklik ve milliyetçilik tartışmalarının yanı sıra, kadının sosyal hayattaki statüsüne dair bir diğer konu basında ele alınmıştır. Son Posta Gazetesi, “*Kadının yeri evde mi, İş hayatında mı?*” başlığı ile bir anket yayınlamıştır. Ankete muhatap olan kişiler ise eğitimine devam eden kadınlardır. Kadın için annelik vasfının en önde gelen bir özellik olduğu belirtilerek tahsil yapmanın gerekli olup

¹⁶⁴⁴ CHP Yedinci Büyük Kurultayı, ss. 407-408.

¹⁶⁴⁵ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politikada 45 Yıl*, s. 163.

olmadığı sorusu ortaya atılmıştır. Son Posta Gazetesi'nin bu anketini ele alan Nasuhi Baydar, bütün vaktini yalnız ev işlerine ayıran kadınların, psikolojik olarak hayatın zor şartlarından ürkeceklerini, kadınlık vasıflarını kaybedeceklerini dile getirmiştir. Kadını iş hayatında bulunmasını Türk sosyolojisi ve ekonomisinin de tavsiyesi olduğunu söyleyen Baydar, Son Posta Gazetesi'nin kadının evde kalması düşüncesini “*maziya intikal etmiş nazariyeleri tatmin için*” gayret ettiğini ifade etmiştir:

*“Kendilerini yalnız eve tahsis eden ve hayatın çetin icaplarından ürken kadınlardır ki, kadınlık vasıflarını kaybeder, hem çabuk kaybederler. Genç Türk kıızı psikolojinin, sosyolojinin, ekonominin tavsiyelerini unutarak maziye intikal etmiş nazariyeleri tatmin için hareketini haklı göstermek gayretkeşliğinde bulunmak hakkını haiz değildir ve esasen buna ihtiyacı da yoktur.”*¹⁶⁴⁶

Bahsedilen kadının sosyal statüsündeki yeri tartışmalarının yanı sıra CHP'nin halka daha da yakınlaşması gerektiği konusundaki görüşler, dolaylı bir konuyu ilgilendiren açıklamaların eşliğinde, bu dönemde dile getirilmiştir. Zekeriya Sertel 2 Mart 1943'te yazdığı bir yazıda Kadıköy Halkevi'ni örnek vererek halkevlerinin konferanslar, geziler gibi etkinliklerde sadece gençlerin katıldığı bir yer olmaması gerektiğinden bahsetmiştir.¹⁶⁴⁷ Kadıköy Halkevi Reisi'nin halkevlerinin birer kültür ocağı olduğunu söylemesi üzerine de Sertel, halkevlerinin isminden de anlaşılacağı gibi halkın ihtiyaçlarına cevap verecek sosyal bir kurum olduklarını dile getirmiş ve şöyle demiştir:

*“Eğer halk ile meşgul ise bu evin kapıları halka yalnız konferans dinlemek için değil, ictimai derterine cevap vermek için açılmalıdır.”*¹⁶⁴⁸

İki gün sonraki yazısında Sertel, Halkevleri'nin yurdun her tarafında aynı programı uygulamasından şikayet ederek her bölgenin ihtiyacına göre belirlenmesi gerektiğini dile getirmiştir. Sertel, her bölgenin kültürel, sosyal ve ekonomik yapısının farklı olduğunu, bunun için idarecilerin halkla kaynaşmak için buna dikkat

¹⁶⁴⁶ Nasuhi Baydar, “Kadının Yeri”, **Ulus**, 22.4.1939.

¹⁶⁴⁷ Zekeriya Sertel, “Halkevleri Hakkında Bir İki Fikir”, **Tan**, 2.3.1943.

¹⁶⁴⁸ Zekeriya Sertel, “Halkevleri Ne demektir?”, **Tan**, 7.3.1943.

edilmesi gerektiğini söylemiştir. Bu nedenle halkevi idarecilerinin alalade değil; ilmi olarak yetiştirilmiş kişilerden oluşması gerektiğini vurgulamıştır.¹⁶⁴⁹

Bunlarla beraber, savaş yıllarındaki ekonomik hayatın belirli bir zümreyi koruyup korumadığı ya da belirli bir zümrenin yararına olup olmadığı ve buna devletin ne şekilde müdahale ettiği konuları, savaş yıllarının halkçılık anlayışı çerçevesinde ele alınabilecek konulardır. Bu hususta, öncelikle İkinci Dünya Savaşı ekonomi politikasının temelini oluşturan Milli Korunma Kanunu'nun bazı maddeleri dikkat çekicidir. Kanunun 41. Maddesinde geçen “*ekilen her dört hektar arazi için bir çift öküz Milli Müdafaa mükellefiyetlerinden istisna edilir*” biçimindeki karara göre, 40 dönümden az toprağa sahip çiftçinin bütün öküzleri, savunma yükümlülüğü olarak devlet tarafından alınmış; 40 dönümden fazla toprağı olan çiftçilere ise bir çift öküz bırakılmıştır. Bu açıdan Milli Korunma Kanunu'nun bu maddesi, büyük toprak sahiplerinin lehine bir karardır. 40 dönümden az toprağa sahip köylülerin ellerinden bütün öküzlerinin alınması, hem üretimin azalması açısından ekonomik hem de ailenin geçim kaynağının yok olması açısından sosyal bir problem teşkil etmektedir. Bu duruma dikkat çeken Taner Timur, Milli Korunma Kanunu'nu sınıflar açısından şu şekilde değerlendirmiştir:

*“41. maddenin esas itibariyle büyük toprak sahiplerinin lehine olduğu da açıktır. Milli Korunma Kanunu ... İşçi sınıfın ve yoksul köylülerin aleyhindedir. Burjuvazinin aleyhine olabilecek hükümleri ise pek sınırlı bir şekilde uygulanmıştır.”*¹⁶⁵⁰

Boratav ise, bahsedilen bu madde hakkında “*küçük çiftçi için iktisaden yıkım anlamına geldiği ortadadır*” biçiminde bir değerlendirme yapmıştır.¹⁶⁵¹

Devletin halk arasında ayırım yaptığı biçiminde ele alınabilecek bir diğer konu ise, savaş yıllarının doğurduğu ekonomik sıkıntılar gereğince devletin, bürokrasisini korumasıdır. Bu çerçevede 7 Ocak 1942 tarihinde Maliye Vekaleti'nin aldığı bir zam kararı basına yansımıştır. Buna göre sadece devlet memurlara olmak üzere, 100 liraya kadar maaş alanlara 25, 100-200 lira alanlara 20, daha fazla alanlara 15 lira

¹⁶⁴⁹ Zekeriya Sertel, “Halkevlerine İlimin, İhtisasin Girmesini İstiyoruz”, **Tan**, 9.3.1943.

¹⁶⁵⁰ Taner Timur, **Türk Devrimi ve Sonrası**, s. 178.

¹⁶⁵¹ Korkut Boratav, **age**, s. 251.

zam yapılmıştır.¹⁶⁵² Zekeriya Sertel, bu artışın sadece memurlara yapılmasına itiraz etmiştir. Sertel, “*en basit ictimai devlet fikri*” gereğince geliri mahdut olan bütün vatandaşlara, hatta özel işletmelerde çalışanlara da devletin sahip çıkması gerektiğini ifade etmiştir.¹⁶⁵³

Halk ile memurun, devlet tarafından farklı biçimde gözetilmesi tartışmaları mevcut iken hükümet tarafından yapılan bu zamlara ilaveten yeni bir zam daha yapılmıştır. Bu zamma göre 100 liraya kadar maaş alanlara %25; 170 liraya kadar %20, daha fazla alanlar için %15 zam yapılmıştır. 100 liraya kadar maaş alıp da 3’ten fazla çocuğu olanlara her çocuk başına 2,5 lira ilave edilmesine karar verilmiştir.¹⁶⁵⁴ Bu karara değindiği yazısında Ahmet Emin Yalman, yeni yapılan zamları övmekle beraber, bunların sadece devlet memuruna yapılmasını şu şekilde eleştirmiştir:

*“Hükümetin bu tedbiri irad ile geçinen, çalışmak kudretinde olmayan ve geçinme tazyikini sabit gelir sahipleri gibi duyan bir takım küçük irat sahiplerine karşı elbette haksızlıktır.”*¹⁶⁵⁵

Zekeriya Sertel, hayat pahalılığını konu edindiği yazısında yağın 300, zeytinyağının 150, etin 200, peynirin 120, zeytinin 80, patatesin 40 ve kömürün 20 kuruşa çıktığını; bir yıl öncesine nispetle bu oranların en az %100 bir yükseliş demek olduğunu belirtmiştir. Bir yılda savaştan ya da savaşmayan memleketlerde en fazla %50 artış olduğunu ifade eden Sertel, İtalya’nın %50, Fransa’nın %45, İngiltere’nin %39, İsviçre’nin %35, Amerika’nın %40, Almanya’nın %4,5 oranında fiyat artışının bulunduğunu açıklamıştır. Pahalılığa karşı en fazla zarar görenlerin, kazancı az olan halk olduğunu söyleyen Sertel, hükümetin buna artık bir çare bulması gerektiğini dile getirmiştir.¹⁶⁵⁶

Kendisinden önceki Refik Saydam hükümetinin ekonomi politikasını çok sıkı olmakla eleştirip kendisinin serbest piyasaya geçeceğini açıklayan Şükrü Saracoğlu,

¹⁶⁵² **Tan**, 8.1.1942.

¹⁶⁵³ Zekeriya Sertel, “Geliri Mahdut Olan Vatandaş Yalnız Devlet Memurları Mıdır?”, **Tan**, 16.1.1942.

¹⁶⁵⁴ **Cumhuriyet**, 28.1.1941; **Tan**, 28.1.1941; **Ulus**, 29.1.1942.

¹⁶⁵⁵ Ahmet Emin Yalman, “Maaşlara Zam”, **Vatan**, 30.1.1942.

¹⁶⁵⁶ Zekeriya Sertel, “Hayat Pahalılığının Önüne Geçmek Lazımdır”, **Tan**, 7.4.1942.

döneminde de benzer uygulamalara rastlanmaktadır. Yeni Saracoğlu hükümeti, henüz 4 Ağustos 1942’de, memur ve işçilere birer elbiselik kumaş ile ayakkabı dağıtacağını açıklamıştır.¹⁶⁵⁷ Saracoğlu, 5 Ağustos 1942 tarihinde mecliste yaptığı konuşmasında ise, Türkiye’de ekonomik açıdan zengin zümre için bir sorunun olmadığını söylemiştir. Saracoğlu, köylü, çiftçi, işçi ve esnafın da yük altında kalmadığını dile getirmiş ve bürokrasinin temeli olan memurların, asıl sıkıntıyı çektiklerini şu şekilde ifade etmiştir:

*“Zengin ve paralı adamlar için bir mesele mevcut değildir; köylü ve çiftçi bu malların sadece satıcılarıdır; amele ve esnaf yevmiyelerini ve işlerini yeni şartlara daha evvelden intibak ettirmişlerdir. Görülüyor ki **bu hayat pahalılığı bütün ağırlığını bilhassa muayyen bir miktardan az maaş veya ücret alan memurlara çektirmektedir.** Bunlara hayat pahalılığı nisbetinde veya daha az bir maaş zammı yapmak bu gün hazinemizin tamamen kudreti haricindedir...”¹⁶⁵⁸*

Halkın temel gıda maddesi ekmeğin vesika ile verilmesi usulünün 1 Eylül 1942’den itibaren Ankara, İstanbul ve İzmir dışında kullanılmayacağı duyurulmuştur.¹⁶⁵⁹ Karne ile satışın bu şehirlerde de “*yalnız geliri mahdut olanlara*” yapılacağı, zengin olanların ise serbestçe ekmek alabilecekleri ifade edilmiştir.¹⁶⁶⁰ Ekmek ve şeker vesikaları, memur ve halk arasında farklılık göstermiştir. Ekim 1942’nin sonundan itibaren düzenlenmeye başlayan bu uygulamaya göre memurlara ve devlet çalışanlarına daha ucuz ekmek ve şeker verilmeye başlanmıştır. 25 Ekim 1942 tarihli basın haberlerinde buna dair haberler yer almaktadır.

Devletin, ekonomik meselelerde halk ve memur ayrımı yaptığı görüşünün yaygınlık kazandığı bu dönemde Vatan Gazetesi, tartışma yaratacak bir karikatür yayınlamıştır. Üzerinde devlet yazılı olan leylek, üzerinde halk yazılı olan yavrusunu beslemezken memur yazılı olan yavrusunu beslemektedir. Vatan Gazetesi’nin bu karikatürünü ele alan Falih Rıfkı Atay, “*Tek Taraflı Mesele Karşısında Değiliz*” başlığı ile uzunca bir makale kaleme almıştır. Devlet tarafından çiftçinin mahsülüne

¹⁶⁵⁷ **Cumhuriyet**, 5.8.1942.

¹⁶⁵⁸ **TBMM ZC**, Dönem 6, Cilt 27, s. 24.

¹⁶⁵⁹ **Cumhuriyet**, 19.8.1942.

¹⁶⁶⁰ **Tan**, 23.9.1942.

en yüksek fiyat verildiğini, serbest esnafın kazancını günlük hayat pahalılığına karşı ayarladığını, tüccarın ve işçinin ise sıkıntısı olmadığını dile getiren Atay, hayat pahalılığından özellikle ıstırap çekenlerin gelirleri değişmeyen aylıklı ve ücretli memurlar olduğunu söylemiş, karikatürü ise şu şekilde nitelemiştir:

*“Leylek karikatürünün mevzuu bu mudur? Bu karikatürden alınabilecek ilk ders, hükümet kendi memurları ile beraber kendi başının çaresini aramakta ve halk tabiri içine giren milyonları kendi talibine terk etmekte olduğudur”*¹⁶⁶¹

13 Kasım 1942’de memura elbise ve ayakkabı dağıtılması hakkındaki kanun kabul edilmiştir. Bunun üzerine Falih Rıfki Atay, “Birkaç zamandan beri yanlış ve nifakçı bir fikir, memleket içinde yayılmak istenmiştir: Hükümet yalnız memurları düşünecekmiş; halkı kendi başına bırakacakmış” demiştir.¹⁶⁶²

Bu kararın üzerinden çok geçmeden, 16 Kasım 1942’den itibaren, memurlara ve halka verilecek ekmek fiyatları farklılaştırılmıştır. Memur olanlar aynı gramajdaki ekmeğe daha az ücret ödeyeceklerdir:

“Memur Kartı: 600 gram 17; 300 gram 8,5; 150 gram 4,25 kuruş

Halk Kartı: 600 gram 27,5; 300 gram 13,75; 150 gram 7 kuruş”¹⁶⁶³

Bu karar, devletin memur-halk ayrımı yaptığı tartışmalarını daha da alevlendirmiştir ki Falih Rıfki Atay, bu tarz görüşleri eleştiren bir yazı kaleme almıştır. Ucuz ekmek alıyor diye halk-memur, buğdayına pancarına biraz para veriliyor diye şehirli-köylü arasında kin ve kıskançlık yaratmanın tamamen kötü niyetten kaynaklandığını dile getirmiştir.¹⁶⁶⁴

Hükümetin, sabit gelirli memur lehine kararları, bir müddet daha devam etmiştir. 21 Kasım 1942’de de memurların ekmek vesikaları ile şeker, bulgur ve her türlü ihtiyaç maddelerini alabilecekleri duyurulmuştur.¹⁶⁶⁵

¹⁶⁶¹ Falih Rıfki Atay, “Tek Taraflı Mesele Karşısında Değiliz”, **Ulus**, 31.10.1942.

¹⁶⁶² Falih Rıfki Atay, “Yeni Tedbirler ve Bazı Yanlış Fikirler”, **Ulus**, 14.11.1942.

¹⁶⁶³ **Ulus**, 16.11.1942.

¹⁶⁶⁴ Falih Rıfki Atay, “Alaya Alınan Köylü”, **Ulus**, 20.11.1942.

¹⁶⁶⁵ **Ulus**, 22.11.1942; **Vatan**, 22.11.1942.

Eleştirilerin yaygınlaşması üzerine hükümet, 7 Ocak 1943 tarihinden itibaren memurlara yapıldığı gibi yoksullara da ucuz ekmek ve ekmeklik hububat dağıtılacağını açıklamasına rağmen¹⁶⁶⁶ bu olay gerçekleşmemiştir; aksine 2 Mart 1943'ten itibaren Ankara Yerli Mallar Pazarı'nda memur ve müstahdemlere erkek kumaşı dağıtılmaya başlandığı¹⁶⁶⁷; 21 Mart 1943'te sabit gelirlilere un ve kumaşların dağıtılmasına devam edildiği¹⁶⁶⁸ haberleri basına yansımıştır. Fakat bu dağıtımların da henüz sadece Ankara'da yapıldığı ilave edilmiştir.¹⁶⁶⁹

1943 yılının Ağustos ayına gelindiğinde memur ve halk arasında oluşan farkın 10 Ağustos 1943'ten itibaren kaldırılacağı duyurulmuş,¹⁶⁷⁰ 12 Ağustos 1943 tarihinde herkese 18 kuruştan ekmek verilmiştir.¹⁶⁷¹ Fakat hükümet yine de memur leğine bir kararda bulunma gereği duymuş; 14 Eylül 1943'te de harp yıllarının sıkıntısı nedeniyle sadece memurlara olmak üzere bir aylık fazla maaş vermeyi kararlaştırmıştır.¹⁶⁷² Eylül 1944'te ise bütün memur ve müstahdemlere Temmuz, Ağustos ve Eylül ayları için 45 lira, 120 kuruştan 6'şar kilo şeker, 42 kuruştan 12 kilo un verileceği duyurulmuştur.¹⁶⁷³

Görüldüğü üzere II. Dünya savaşı yıllarında kurulan hükümetler, temel gıda alımlarında geliri sabit olan memurlar lehine kimi kararlar vermiş ve bir müddet sonra bu kararlarından geri dönülse de bu sefer zam yaparak politikasını aynı çizgide devam ettirmiştir. Hükümetlerin bu tarz politik yaklaşımı, dönem boyunca olduğu gibi, dönem sonrasında da eleştiri konusu olmuştur. CHP Edirne Milletvekili Giritlioğlu, II. Dünya Savaşı yıllarında devletin ekonomik yardımlarla memur kesimini nisbeten ferahlatmasına rağmen halkın büyük kısmına bir yardım yapmadığını ileri sürmüştü, devletin kendi eli ile halk-memur ayrımı yaratarak, memur kesime karşı halkın kıskançlık ve garez beslemesine neden olduğunu söylemiştir:

¹⁶⁶⁶ **Ulus**, 7.1.1943; **Tan**, 7.1.1943.

¹⁶⁶⁷ **Ulus**, 4.3.1943.

¹⁶⁶⁸ **Ulus**, 21.3.1943.

¹⁶⁶⁹ **Cumhuriyet**, 20.3.1943.

¹⁶⁷⁰ **Ulus**, 8.8.1943; **Cumhuriyet**, 8.8.1943.

¹⁶⁷¹ **Ulus**, 12.8.1943.

¹⁶⁷² **Ulus**, 15.9.1943; **Cumhuriyet**, 15.9.1943.

¹⁶⁷³ **Cumhuriyet**, 3.9.1944.

“Sıkıntıda bulunan bütün vatandaşlara aynı yardım yapmak imkanı bulamayan hükümet, hiç değilse mahdut sayıdaki memur vatandaşlara münhasır bir yardım kampanyasına girişmişti. Hükümetin bu şekildeki vatandaşları ayırıcı politikası kıskançlık duygularını tahrik etti. Halkın, memur sınıfına garz beslemesine yol açtı. Hoşnutsuzlukları doğurdu. Hükümet, halkın ihtiyacını düşünen bir hükümet olarak değil, memurunu koruyan bir hükümet olarak kabul edildi.”¹⁶⁷⁴

Toker de İkinci Dünya Savaşı dönemi ekonomik gelişmelerini değerlendirirken vatandaşın, halk ve memur olarak ikiye ayrıldığını şu şekilde ifade etmiştir:

“Halk ile memur, iki sınıf halinde birbirinden ayrılmıştı ve devlet, kendi memurunu kısmen koruyabilmenin gayreti içindeydi. Bunun aslında, halkı memurdan, yani devletten daha fazla ayırdığının farkında değildi”¹⁶⁷⁵

Başar ise bir başka açıdan konuya yaklaşmış, devletin memur ve dar gelirli vatandaşlar dışındakileri kendi haline bıraktığını, bir milyon altı yüz bin kadar sınırlı sayıdaki vatandaşa da İngiliz ve Amerikan yardımları ile destekte bulunduğunu şu şekilde eleştirmiştir:

“Burada üzerinde duracağımız nokta, devletin memur ve dar gelirli vatandaşlardan başka diğerlerini kendi hallerine bıraktığı, 1 milyon 600 bin olarak tespit edilen şehirdeki memur ve dar gelirlilere İngiliz ve Amerikan yardımları sayesinde ekmek dağıttığı için övündüğüdür”¹⁶⁷⁶

Şerafettin Turan da devlet kurumlarının işlevlerini sürdürmesini sağlamak ve bürokrasiyi ayakta tutabilmek için getirilen sınırlamaların, memur ve hizmetlilere yapılan yardımların, toplumda halk-memur ayrımı yapıyor kanısını doğurduğunu bunun da yeni kırgınlıklara yol açtığını ifade etmiştir.¹⁶⁷⁷

Vurgunculuğun ve ihtikârın arttığı II. Dünya Savaşı yıllarında hükümetlerin, bu konuda vatandaşa dair görüşleri de dikkat çekicidir. Piyasadaki fiyat artışına neden

¹⁶⁷⁴ Fahir Giritlioğlu, **Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisinin Mevkii**, C1, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1965, s. 154.

¹⁶⁷⁵ Metin Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 23.

¹⁶⁷⁶ Ahmet Hamdi Başar, **age**, C 1, ss. 678.

¹⁶⁷⁷ Şerafettin Turan, **age**, s. 158.

olan kimi tüccarların bulunduğu belirtilmesine rağmen hükümetlerin tavrı, halkın kendilerine destek olmak yerine vurguncularla işbirliği yaptığı biçimindedir. 1941 yılının Ekim ayında hükümet tarafından, halkın vurguncularla işbirliği içinde olduğu biçiminde bir değerlendirme yapılması üzerine, 15 Ekim 1941 tarihinde Vatan Gazetesi ve Tan Gazetesi başyazarları, bu konuyu ele alan birer makale yazmışlardır. Ahmet Emin Yalman, vurgunculara karşı halkın hükümetle işbirliği yapmamasından şikâyet edilmesini eleştirmiş, hükümetin vurgunculara karşı almış olduğu tedbirlerin yetersiz olduğunu söylemiş ve halkın bunda bir suçu olmadığını dile getirmiştir.¹⁶⁷⁸ Zekeriya Sertel, iktisadi hayatın gittikçe pahalılaştığını, hükümet tarafından bu gidişata reel çözümler getirilmesi gerektiğini dile getirmiş, pahalılaşmadan en çok zarar gören kesimi ise geliri sınırlı vatandaşlar olarak göstermiştir.¹⁶⁷⁹ Sertel, başka bir yazısında yalnız memurların değil, geliri az ve sabit olan vatandaşların gelirinin artırılması gerektiğini ifade etmiştir.¹⁶⁸⁰ Halkın hükümete yardım etmediği biçimindeki görüşe karşı Zekeriya Sertel, sadece memurların değil, tüm geliri sınırlı olan vatandaşların gelirlerinin artırılmasını talep etmiştir.¹⁶⁸¹

Hükümetlerin ekonomi düzenlemesine halkın yardım etmemesi nedeniyle ihtikar ve vurgunculuğun arttığı görüşü, 1 Kasım 1942 tarihinde devletin en zirvesinde bulunan İsmet İnönü tarafından da dile getirilmiştir. İsmet İnönü, meclisi açış konuşmasında şöyle demiştir:

*“Acı ile hatırlamalıyız ki milletin iâşe işlerini tanzim etmek yolunda Cumhuriyet hükümetlerinin sarf ettikleri gayretlere, **iki seneden beri, cemiyetimiz tarafından hiç yardım edilmemiştir**”*¹⁶⁸²

Burhan Belge, İnönü'nün 1 Kasım 1942 tarihindeki meclis açılış nutku ile ilgili, İnönü'nün görüşlerini yerinde bulan ilginç bir yazı yazmıştır:

*“**Suç, bizdedir.** Biz, çünkü vatani vatan ve milleti millet yapan insanlarız. Yarın memleket bu harbe girerse onu müdafaa edecek olan bizleriz. Tıpkı bunun gibi iktisadi ve ictimai terbiye meselelerinde de, dünkü baba hitabında,*

¹⁶⁷⁸ Ahmet Emin Yalman, “İhtikarla Mücadele”, **Vatan**, 15.10.1941.

¹⁶⁷⁹ Zekeriya Sertel, “Hayat Pahalılığına Karşı Tedbirler”, **Tan**, 15.10.1941.

¹⁶⁸⁰ Zekeriya Sertel, “Pahalılığa Karşı”, **Tan**, 22.10.1941.

¹⁶⁸¹ Zekeriya Sertel, “Geliri Mahdut Vatandaşların Gelirleri Arttırılırken”, **Tan**, 7.1.1942.

¹⁶⁸² **TBMM ZC**, Dönem 6, Cilt 28, s. 4.

*söz bizlere tevcih edilmiştir. Soysuzlara, vurgunculara, muhtekirlere, satılmış politikacılara değil, bize, vatani vatan ve milleti millet yapan sütü temiz fakat sınırları bozuk vatandaşlara tevcih edilmiştir. Şefin o öteki sözleri, o doğrudan doğruya pis adamları kaseden sözleri, onlar bir hitap değil, bir ihtar değil bir ilamdır. İşte İnönü'yü dinlerken, dün hep bu düşüncelerin içimizde, yani idrakimizde ve vicdanımızda kaynaştığını hissettik. Ve **babamız tarafından iyice paylandık. Ve paylanmayı hak ettik.**"¹⁶⁸³*

Savaş yıllarında ortaya atılan bir başka iddia ise, devletin kimi görevlilerinin ihtikar yapanları koruduğu biçimindedir. Vatan Gazetesi, 27 Ağustos 1942'de konuyla ilgili bir haber yapmıştır. Bu habere göre Çanakçalı isminde bir firma Antakya'dan 23-24 kuruşa topladığı çeltikleri, İstanbul piyasasına getirip 120-140 kuruşa satmaktadır. Bu firmanın sahibi Ali Çanakçalı'nın, tüccarın tüccar tarafından kontrolünü sağlamak için oluşturulan heyete seçildiğini belirten gazete, seçimlerden birkaç gün evvel elimde pirinç yok demesine rağmen seçimden sonra elimde mevcut binlerce çuval pirinci 95 kuruştan sattığını belirmiş ve bunu eleştirmiştir. Gazete, iki defa Milli Korunma mahkemesinde yargılanan bu firmanın, yaptığı vurgunlar nedeniyle hesap sorulacağını beklerken Ticaret Vekili'nin Çanakçalı'yı tebrik etmesini ise hayretle karşılamıştır.¹⁶⁸⁴

10 Eylül 1942 tarihinde Vatan Gazetesi yine konuyu ele almıştır. Bir okuyucunun mektubuna dayanan habere göre, devlet tarafından pirincin kilosuna 27 kuruş fiyat belirlemesinin ardından Çanakçalı firması, Hatay ve Maraş gibi şehirlerde kilosuna 14-21 kuruş vererek bölgedeki bütün pirinçlere el koymaktadır. Gazete, pirincin kilosunu 28-42 kuruşa sattıklarında normal bir kar elde edeceklerini; fakat Çanakçalı firmasının bu pirinçlerin kilosunu 95 kuruşa piyasaya süreceğini ilan ettiklerini söylemektedir.¹⁶⁸⁵ Oysa pirincin kilo fiyatı Çanakçalı'nın ilan ettiği fiyattan çok daha fazla olmuş, pirincin İstanbul'da satış fiyatının kilo başına 180-230 kuruşa yükseldiği görülmüştür.¹⁶⁸⁶

¹⁶⁸³ Burhan Belge, "Türkiye'de Bir Şef Yaşar", **Tan**, 2.11.1942.

¹⁶⁸⁴ "Çanakçalı Firması", **Vatan**, 27.8.1942.

¹⁶⁸⁵ "Çanakçalılar Durmadan Pirinç Topluyorlar", **Vatan**, 10.9.1942.

¹⁶⁸⁶ **Vatan**, 24.9.1942.

Pirinç fiyatlarının aşırı yükselmesi ve piyasada pirinç bulunmaması nedeniyle 7 Ekim 1942 tarihinde İstanbul Valisi Lütfi Kırdar ve Ticaret Vekili Behçet Uz, İstanbul'da bazı toptancılarla görüşme yapmıştır. Çanakçalı firmasının da içinde bulunduğu heyetle görüşen bu devlet yetkilileri, pirinç fiyatlarının azaltılması için yapılması gereken işler hakkında, toptancılardan fikir almışlardır. Vatan Gazetesi, bu görüşme vesilesi ile devlet görevlilerinin vurguncularla işbirliği yaptığını ileri atarak, *“Asıl ihtikarı yaratanlar dinlenir ve onlardan fikir sorulur mu?”* demiştir.¹⁶⁸⁷ Gazete, 30 kuruşa mal ettikleri pirinci 220-260 kuruşa satarak fiyatları yükseltenlerden ve ihtikara neden olanlardan devletin neden yardım istediğini sorgulamıştır. Çanakçalı firmasının daha önceden pirincin kilosunu 95 kuruşa piyasaya sürmeye söz verdiği halde bunu yapmadığını da ilave etmiştir.

İstanbul Valisi ve Ticaret Vekili ile vurguncular arasında yeni yapılan toplantı sonrası, Çanakçalı firmasının elinde bulunan 15 ton pirinci 115-120 kuruştan piyasaya süreceğini açıklaması ise daha büyük bir eleştiri konusu olmuştur. Vatan Gazetesi, *“Düne kadar elinde olmadığını söyleyen ve karaborsada 260 kuruşa satış yapan bu firma, bugün nasıl oluyor da 15 ton pirinci 115-120 kuruşa vermek tahaahhüdünde bulunuyor?”* diye sormuştur. bu firma ile yapılan resmi görüşmeleri eleştiren Vatan Gazetesi, bu toptancı firmaların toplantıya çağrılarak onlardan fikir alınmasını değil, bu firmalardan hesap sorulması gerektiğini dile getirmiştir.¹⁶⁸⁸

29 Ekim 1942 tarihinde de yine Vatan Gazetesi, Çanakçalı firmasının harp başladığından beri birkaç milyon kazandığını, Milli Korunma Kanunu gereğince bu firmaya açılan davaların dosya numaralarını da neşrederek sormaktadır: *“Pirinci Neye 200 Kuruşa Yiyoruz?”*¹⁶⁸⁹

Vurgunculuk, karaborsacılık, evinde malzeme stoklama gibi davranışların suç sayıldığı ve hükümet tarafından bunların önünün alındığı bu süreçte, 30 Ocak 1942 tarihinde, mecliste ilginç bir tartışma yaşanmıştır. Manisa Mebusu Kazım Nami Duru, milletvekillerinden bazılarının evlerinde şeker gibi bazı ürünleri

¹⁶⁸⁷ “Çok Garip Bir Tetkik Usulü”, **Vatan**, 8.10.1942.

¹⁶⁸⁸ **Vatan**, 8-9, 10.1942. Yurt ve Dünya Dergisi'nin konu hakkındaki yorumu ise şu şekildedir: *“Yedi evliya kuvvetindeki sultanları devirerek en yiğit evlatlarının kanı pahasına cumhuriyeti yaratan millet, prinç krallarının ve benzerlerinin saltanatına nasıl katlanabilir?”* Bkz. “Pirinç Kralı”, **Yurt ve Dünya**, sa. 18, Eylül 1942, s. 171-172.

¹⁶⁸⁹ **Vatan**, 29.10.1942.

depoladıklarını öne sürmüştür. Duru'nun “-Evimizde şeker toplamamalıyız arkadaşlar. İçimizde 10-20 sandık şeker toplayanlar olduğunu ben hariçte işittim” demesi üzerine söz alan Başvekil Refik Saydam, şöyle demiştir:

*“Arkadaşlar; hepimizin gözü önünde avuç içi kadar Ankara’da, biz hepimiz icabettiği gibi ne kadar imkân dahilinde ise kuvvet ve kudretimiz ne kadara yetiyorsa o kadar çalışıyoruz. Büyük bir şehirde değiliz. Aynı mahallerin hemen çocukları ve komşuları gibiyiz, karşı karşıyayız. Hepimizin evine ne giriyor, ne çıkıyor hepimiz biliriz. Binaenaleyh böyle bir şey varsa lütfen söylesinler ve meydana çıksın. Hiç bir vakit bir Hükümet uzvuna bu şekilde, müphem isnatlar yaparak bozguncu bir ruh doğmasına meydan veremem.”*¹⁶⁹⁰

Bazı milletvekillerinin evlerinde gıda malzemesi depoladığı bahsi kapanmasına rağmen bu konuşmadan 8 ay sonra, Saydam vefat ettiğinde, konu tekrar gündeme gelmiştir. Saydam’ın mal varlığı tespiti sırasında evinde çuvalarla stoklanmış çeşitli malzemeler bulunmuştur.¹⁶⁹¹

30 Ocak 1942 tarihindeki meclis görüşmelerinde söz alan Ticaret Vekili Mümtaz Ökmen, basında hükümetin ekonomi politikalarını eleştiren haberleri yalanlamış, Birinci Dünya Savaşı’nda olduğu gibi, devlete mensup yüksek rütbeli memurlar arasında “koli ticareti, vagon ticareti” yapanın olmadığını söylemiş ve “yüksek rütbeli memurlardan dahi şaibe altında tek kimse kalmamıştır” demiştir.¹⁶⁹²

Asım Us, II. Dünya Savaşı sırasında hükümetlerin izlediği ekonomi politikası sayesinde devletin kendi eli ile karaborsanın önünü açtığını ileri sürmüştür:

*“El konuluyor. Narh da konuluyor, satın alınmıyor, sattırılmıyor. Karaborsanın çıkmasına sebebiyet veriliyor.”*¹⁶⁹³

¹⁶⁹⁰ TBMM ZC, Dönem 6, Cilt 23, s. 178.

¹⁶⁹¹ Nadi, konuyla ilgili şöyle bir değerlendirme yapmıştır: “Bıraktığı mallar arasında, istif edilmesini kendisinin yasakladığı bir sürü tüketim maddeleri de bulunmuştur. Kaç çuval pirinç, kaç çuval un, kaç çuval şeker, kaç çuval bilmem ne?” Nadir Nadi, **Perde Aralığından**, ss. 107-108. Us ise, konuyla ilgili şöyle demiştir: “Evinde bir çok yiyecek ve giyecek eşya dahi çıktığı söyleniyor” Asım Us, **Hatıra Notları**, s. 541.

¹⁶⁹² TBMM ZC, Dönem 6, Cilt 23, ss. 179-180.

¹⁶⁹³ Asım Us, **age**, s. 518.

Karaosmanoğlu, savaş yıllarında devlette önemli görevde bulunan bazı kimselerin karaborsa ve yolsuzluklara göz yumduklarını ifade etmiş, halkın ekonomik durumunu şu şekilde izah etmiştir:

“Zeytinyağı piyasasını inhisarı altına alan Bakan mı istersiniz, karaborsacıları koruyan Vali, Umum Müdür vesaire mi istersiniz, o devirde bunların her köşe başında size sırttıklarını görebilirdiniz. Bu yüzden memleket öylesine bir ekonomik buhran içine düşmüştü ki, bir lokma has ekmekten, bir avuç şekerden tutun da bir kilo çiviye kadar bütün zaruri havayic altın pahasına elde edilebilir lüks maddeler sırasına girmiş ve geçim sıkıntısı harp halinde bulunan memleketlerde bile görülmeyen bir vahamet arz etmeye başlamıştı”¹⁶⁹⁴

Giritlioğlu, Milli Korunma Kanunu'nun bir diğer uygulamasına dikkat çekmiştir. Mahsulün tarlada tahmininin yapılması işleminin “hadsiz hesapsız suistimallere” yol açtığını, köylülerden alınan hububatı depo edecek uygun yerlerin olmaması nedeniyle “mühim bir kısmının” çürüyüp gittiğini belirten Giritlioğlu, halkın yaşadığı sıkıntıları ele almıştır. Giritlioğlu, halk arasındaki açlığın ve buna karşı önlemlerin manzarasını şu şekilde çizmiştir:

“Karadeniz halkı ekin ve ekmek sıkıntısı çektiği halde hububatın o bölge halkına tahsisi kimsenin aklına gelmedi. Trakya tahliyesi sebebiyle halk arasında açlık başlamıştı. Bizzat Edirne'nin içinde fakir halktan açlık sebebiyle şişerek ölenler görülmeye başlamıştı. Hububat bulamayan halk, surf nefsinin köreltmek amacıyla çeşitli şeyler ve bu arada küsbe yemek zorunda kalıyordu. Bu şerait altında bulunan Trakya halkına olsun, ekmeklik hububat tahsisi yapılması kabilken ve gerekirken bu husus da kimsenin aklına gelmedi.”¹⁶⁹⁵

Şevket Süreyya Aydemir, halka ve orduya karşı aciz kalındığı düşüncesi ile dönemin Ticaret Vekili Mümtaz Ökmen'in intihar etmeyi düşündüğünü kendisine şu şekilde söylediğini aktarmıştır:

¹⁶⁹⁴ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Politikada 45 Yıl**, ss. 158-159.

¹⁶⁹⁵ Fahir Giritlioğlu, **age**, ss. 144-145.

“Şevket bu gece hiç uyumadım. Bu salonun içinde bir uçtan bir uca dolaştım durdum. Biliyor musun ne düşündüm. Düşündüm ki şu balkondan çıkayım ve oradan kendimi sokağın taşları üzerine atayım. Yalnız üzerime aldığımız şu yükten kurtulmak için değil! Millet dediğimiz, ordu dediğimiz son varlıklarımıza karşı şu ülkede ve hele bu asırda, bu kadar aciz ve çaresiz kaldığımız için”¹⁶⁹⁶

Savaş yıllarında Türkiye’de uygulanan ekonomi politikası, demokratik hayata geçiş sürecinde derin tartışmalara neden olmuştur; fakat buraya geçmeden önce 18 Mayıs 1943 tarihinde düzenlenen CHP Grup toplantısında, halkın temel ihtiyaç maddelerinin %100 oranında arttığını belirten Bayur’un eleştirileri önem arz etmektedir. Bayur, milletin ekonomik sıkıntılar nedeniyle isyan edebilecek duruma geldiğini şu şekilde dile getirmiştir:

“Bu millet isyan eder, bunu düşünmeye mecburuz, bu millet isyan etmiyorsa Cumhuriyetin büyük nimetlerini görmüştür. Atatürk’ün büyük hatırasına büyük bağlılık, Milli Şef’e büyük güveni yüzündendir. Biz bu manevi sermayeleri yiyoruz. Yarın mühim mücadeleye girişmeye mecbur olursak sermayesiz ne yapacağız?”¹⁶⁹⁷

Demokrasiye geçiş tartışmalarında halkçılık konusu, sınıf esasına dayalı bir partinin kurulup kurulamayacağı hususunda kendisini göstermiştir. Asım Us, halkçılık ve demokrasi meselesine değindiği yazısında, sınıfa dayalı parti kurmak fikrinde olanların milli birliği bozmayı amaçladıklarını şu şekilde dile getirmiştir:

“Bu maksat Halk Partisi içindeki muhtelif sınıflar ve zümreleri ayırıp birbirleri ile mücadele haline getirmek ve böylece memleketteki milli birliği bozmaktır”¹⁶⁹⁸

Demokrat Parti ise, neşrettiği parti programında, anayasada yer alan altı ilkenin izahı ile birlikte halkçılığa da şu şekilde yer vermiştir:

¹⁶⁹⁶ Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, C 2, s. 204.

¹⁶⁹⁷ Faik Ahmet Barutçu, **age**, C. 1, s. 622.

¹⁶⁹⁸ Asım Us, “Cumhuriyet Halk Partisi ve Sınıf Mücadelesi”, **Vakit**, 16.6.1945’den **Ayn Tarihi**, Sa: 139, s. 91.

*“Halkçılığı, hiçbir şahsa veya zümreye imtiyaz tanımamak, kanunlarda ve memleket idaresinde halkın menfaatlerini korumak manasında anlıyoruz. Hükümet ve idare, halktan, halkla beraber ve halk için olmalıdır”*¹⁶⁹⁹

Çok partili hayata geçiş sürecinde 11 Mayıs 1946 tarihindeki CHP Olağanüstü Kurultayı’nda, sınıf esasına dayalı parti kurulması kabul edilmiştir. Kurultay’da konuşma yapan İnönü, CHP’nin kendi programında sınıf mücadelesini istemeyen esasta kalacağını şöyle izah etmiştir:

*“Biz kendi programımızda sınıf mücadelesini istemeyen ve sınıf menfaatleri arasında ahenk arayan esasta kalacağız. Vatandaşlardan sınıf menfaatleri üzerine cemiyet ve parti kurmak isteyenlere kanun yolu ile mâni olmayacağız.”*¹⁷⁰⁰

Bu süreçte bir çeşit CHP’nin seçim propagandası olarak İsmail Hüsrev Tökin tarafından hazırlanmış olan bir kitapçıkta, halkçılık üzerine alınan yeni karar tartışılmaktadır. Türk İnkılabı tarafından sınıf esasının reddedilmesini, milleti parçalayıcı tehlikelerden korunmak endişesi ile izah eden Tökin, aslında Türkiye’nin sosyal zümrelere ayrılmış bir ülke olduğunu; fakat bu kararın idealist bir hayat anlayışından ilham aldığını izah etmiştir:

“Türkiye hiç bir zaman içtimai zümrelere, sınıflara ayrılmamış bir memleket olmamıştır. İktisadi hayat iptidai şekillerinden ileri şekillerine doğru inkişaf ederken mesleklere, sınıflara ayrılır. Bu hayatın zaruri bir kanundur. Parti programında bahsi geçen cihet bir zihniyet ifade etmektedir. Burada tesanütçü görüşü, hayatı inkâr mahiyetinde değil, içtimai ayrılıklara ve farklara rağmen millet fertleri arasında manevi bir birlik, bir gönül bağı tesis etmek sayesindedir. Parçalılığın, bozgunculuğun yerine gönüllere bağ olacak, gönüller arasında köprü kuracak bir imandan, şeniyetin üstüne yükselecek müteal, idealist bir hayat anlayışından ilham almaktadır. Bu bakımdan

¹⁶⁹⁹ Cumhuriyet, 8.1.1946; Vatan, 8.1.1946; Akşam, 8.1.1946.

¹⁷⁰⁰ Ulus, 12.5.1946; Cumhuriyet, 12.5.1946.

Cumhuriyet Halk Partisi programına kuvvetli bir romantizm ruhu hâkimdir”¹⁷⁰¹

II. Dünya Savaşı yıllarında Halkçılık anlayışı, “*Milli Şeflik Sistemi*” bünyesine yerleşmiş biçimde bulunmaktadır. Milli Şef’in ya ada yönetici kesimin her şeyi halk için ve halkın iyiliği için yapıldığı, bu bakımdan halkın idareye itaat etmesi biçiminde ifade edilebilecek bu anlayış, halk-memur ayrımı, Varlık Vergisi, vurguncu tüccarın korunması gibi olaylar doğurmuş olan ekonomik politikalar neticesinde anlamını yitirmiştir. Bir bakıma alınan ekonomik tedbirlerin halk arasındaki sınıf uçurumunu derinleştirmesi, zümrelerin oluşmasına ivme katması, CHP’nin halkı birbiri ile çatışma halinde olmayan biçiminde addetmesini lüzumsuz hale sokmuştur. Halkçılığın siyasal gerekliliği ve yansıması olan tek dereceli seçim ve çok partili hayata geçiş, bu nedenlerle derin problemlerle gerçekleştirilmiştir.

3.9. Milliyetçilik

Atatürk’ün ölümünden sonra ve II. Dünya Savaşı’nın etkisi ile Türkiye’de kimi eski fikir akımlarının yeniden hayat bulmaya başladığı görülmüştür.¹⁷⁰² Bu çerçevede Atatürk dönemi milliyetçilik anlayışından farklı kimi anlayışlar belirmiştir. Irkçı ve Turancı Milliyetçilik, Anadolu Milliyetçilik ve Ananevi Mutedil Türkçü Milliyetçilik olarak sınıflandırılabilir bu milliyetçilik anlayışları, kendi aralarda kimi farklılıklar barındırmakla birlikte benzer yanları olduğu gibi savunucularının da kimi zaman benzer görüşleri dile getirdikleri görülmüştür.

Türk ırkına dayalı, siyasi, kültürel ve coğrafi bir birliğin oluşturulması amacını güden Irkçı ve Turancı Milliyetçilik’in savunucusu olan Zeki Velidi Togan, Rıza Nur, Nihal Atsız, Reha Oğuz Türkkkan, Hüseyin Namık Orkun, Mehmet Halit Bayrı, Fethi Tevetoğlu, Necdet Sançar Reşat Nuri Güntekin ve Alparslan Türkeş gibi

¹⁷⁰¹ İsmail Hüsrev Tökin, **Cumhuriyet Halk Partisi’nin Dünya ve Cemiyet Görüşü**, (Genel Esaslar I), Ülkü Basımevi, Ankara 1946, s. 18.

¹⁷⁰² Konuyla ilgili Ağaoğlu, şöyle demiştir: “*Atatürk’ün ölümü ile beraber devletçiliği ve milliyetçiliği başka manada yorumlayanlar, yüzlerindeki maskeleri çıkardılar.*” Samet Ağaoğlu, **Demokrat Partinin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru**, s. 74. Benzer biçimde Başar da Atatürk öldükten sonra İnönü dönemi ile birlikte Osmanlı devrinin geri geldiğini söylemektedir. Ahmet Hamdi Başar, **age**, Cilt 1, s. 623.

kimseler görüşlerini Ergenekon, Bozkurt, Gökbörü, Tanrıdağ, Çınaraltı, Orhun, Kopuz, Çınar, Doğu, Türk Yurdu, Türk Amacı dergilerinde dile getirmişlerdir.

Coğrafi olarak Anadolu tarihi içerisinde 1071'den itibaren oluşan ve içerisinde İslami motiflerin de bulunduğu Anadolu kültürünü esas alan Anadolucu Milliyetçilik'in savunucusu olan Nurettin Topçu, Şevket Raşit Hatipoğlu, Reşat Şemsettin Sirer, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Suut Kemal Yetkin, Mükrimin Halil Yınanç, Halil Fikret Kanat, Ahmet Kudsi Tecer ve Remzi Oğuz Arık görüşlerini Hareket, Çığır, Yeni Türk ve Millet dergilerinde dile getirmişlerdir.

Diğer milliyetçilik anlayışlarının karışımı biçiminde olan, demokrasi ve liberalizme de açık kapı bırakan Ananevi Mutedil Türkçü Milliyetçilik'in savunucusu olan Hıfzı Oğuz Bekata, Samet Ağaoğlu, Bedii Ziya Egemen, Hüseyin Avni Göktürk, Süreyya Anamur, Nurettin Ardıçoğlu görüşlerini Çığır ve Millet dergilerinde dile getirmişlerdir.

Özellikle, 1939 yılının son aylarında Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile anlaşması, Sovyet Rusya'nın ise Almanya ile anlaşması sonrası, bir çeşit Sovyet Rusya'ya karşı gelişme göstermiş olan Turancılık, Zeki Velidi Togan'ın görüşleri çerçevesinde, kendisinin de Türkiye'ye dönmesi ile artan bir tarzda, işlenmeye başlanmıştır.

Reha Oğuz Türkkan, 1938 yılının kasım ayında yayınladığı Ergenekon adlı dergide ırkçı görüşler dile getirmiştir. Türkkan'a göre, Türkler her şeylerini ırklarının üstünlüğü uğruna feda etmelidirler. “*İnanın, Birleşin, Çalışın*” diyen Türkkan, şöyle demiştir: “*Bütün kainat, tanrının emriyle inliyordu: Herşeyin Üstünde Türk Irkı!*”¹⁷⁰³ Bir diğer yazısında Türkkan, *Türklerin kültür sahasında da garplılara üstün olabileceklerini ispat*” etmek için rejimlerin eleştirisini yapmış, Türkiye’de “*garp taklitçiliği, garp züppeçiliği girdiğinden beri, sağda solda, ‘komünizm’ diyerek özünen mirasyediler, ‘faşitslere bayılırım’ diye kırtan gençler*” türediğini söylemiştir.¹⁷⁰⁴ Türkkan, kendi düşünsel serüvenini de kaleme almış ve neticede

¹⁷⁰³ Reha Oğuz Türkkan, “Yeni Ergenekon Destanı”, **Ergenekon**, sa 1, 10.11.1938, s. 2

¹⁷⁰⁴ Reha Oğuz Türkkan, “Rejimlerin ve İctimai İnanışların Tenkidi”, **Ergenekon**, sa 1, 10.11.1938, ss. 6-7.

kendisine bütün ilimlerin bir tek sesle şu "*altın hakikati*" haykırdığını ifade etmiştir: "*-Tarihin, medeniyetin ve tekamülün amili, Turan ırkıdır*"¹⁷⁰⁵

Ergenekon Dergisi'nin ikinci sayısında Atatürk'ün ölümü dolayısıyla "*Atatürk'ü Niçin En Büyük Dahi Tanırız*" başlığı ile bir makale kaleme alınmıştır. Atatürk'ün Birinci dünya savaşı ve İstiklal savaşı gibi şimdiye kadar yaptığı savaşlarda "*nâmağlup bir kumandan*" olduğu vurgusu ile O'nun aynı zamanda *Türk ırkının neler yapabileceğine inanmış bir adam*" olduğu dile getirilmiştir.¹⁷⁰⁶ Türkkan ise, Atatürk'ün ölümü üzerine duyduğu acıyı kaleme alan bir makale yazmış, Atatürk'ün Gençliğe Hitabesi'nin konu edinmiş ve "*muhtaç olduğumuz kudret damarlarımızdaki asil anda mevcuttur*" sözü ile makalesini tamamlamıştır.¹⁷⁰⁷ Bu sayıda dergi, Atatürk'ün antropolojik ölçülerinin alınmasını "*hem ilim namına hem de ırkımız namına çok elzem*" bir iş olduğunu belirterek, bunun yapılmasını Şevket Aziz Kansu'dan rica etmiştir.¹⁷⁰⁸ Üçüncü sayısında ise antropolojik tetkikler yapan Türkkan, zenci birinin kafatası ile Atatürk'ün kafatasını ölçüler bakımından karşılaştıran bir fotoğrafa yer vermiştir.¹⁷⁰⁹

15 Nisan 1939 tarihinde ilk sayısı yayınlanan Kopuz Dergisi, "*Aylık Milli Sanat ve Fikir Mecmuası*" tanımı ile yayın hayatına başlamıştır. Yazarları arasında Rıza Nur, Necdet Sançar, Fethi Tevet, Mehmet Halit Bayrı, Abdulkadir İnan ve Besim Atalay gibi şahsiyetlerin bulunduğu bu dergi, büyük oranda kültür ve dilde Türkçülük ideolojisini işlemiştir. Bunun yanı sıra kimi Türkçülerin görüşlerinin de açıklanma gereği duyulmuştur. İlk sayıda Necdet Sançar, Ziya Gökalp'e dair bir makale yazmıştır. Sançar bu yazısında, Gökalp'in Türkçülüğüne dair görüşlerini ele almış, Uzak mefkurenin Turan olduğunu dile getirmiştir.¹⁷¹⁰ Sançar bir başka yazısında Türk öğretmeninin, yetiştireceği gençlere her fırsatta Türkçülüğü aşlamalarının vazifeleri olduğunu belirtmiştir.¹⁷¹¹

¹⁷⁰⁵ Reha Oğuz Türkkan, "Tarihin ve Tekamülün Amili", **Ergenekon**, sa 1, 10.11.1938, s. 24.

¹⁷⁰⁶ "Atatürk'ü Niçin En Büyük Dahi Tanırız", **Ergenekon**, sa 2, 10.12.1938, s. 2.

¹⁷⁰⁷ Reha Oğuz Türkkan, "Kandaşlarım", **Ergenekon**, sa 2, 10.12.1938, s. 18.

¹⁷⁰⁸ "Şevket Aziz Kansu'dan Bir Rica" **Ergenekon**, sa 2, 10.12.1938, s. 20.

¹⁷⁰⁹ Reha Oğuz Türkkan, "Tarihin ve Tekamülün Amili III", **Ergenekon**, sa 3, 10.01.1939, s. 21.

¹⁷¹⁰ Necdet Sançar, "Ziya Gökalp'in Türkçülük Fikirleri", **Kopuz**, sa. 1, 15.4.1939, ss. 11-14.

¹⁷¹¹ Necdet Sançar, "Ziya Gökalp'in Türkçülük Fikirleri", **Kopuz**, sa. 4, 15.7.1939, ss. 141-143.

1939 yılının Nisan ayında ilk sayısı çıkan Türklük Dergisi, kendisini “milliyetçi olduğundan dolayı ırkçı, dilci, kültürcü ve vatancı” olarak tanımlamıştır.¹⁷¹² Yazarları arasında Hüseyin Namık Orkun, Osman Turan, Peyami Safa'nın da bulunduğu derginin ilk sayısında bir makale kaleme alan İsmail Hami Danişmend, “hiç şüphesiz ki en kuvvetli milletler, ırkî şahsiyetle milli şahsiyeti cem eden cemiyetlerdir” demiştir.¹⁷¹³

1939 yılı Mayıs ayında ilk sayısını çıkaran Bozkurt Dergisi'nde ise benzer görüşler işlenmiştir. Türkkkan, Türk analarına seslendiği yazısında şöyle demiştir: “Türk yavruları, daha beşikteyken, daha konuşmazken, hiçbir şey bilmezken, kurtlar ırkından olduğunu, diğer ırklardan başka bir kartal, bir Türk olduğunu bilsin, o zaman yükselişimiz, bir Tanrıya varış olacaktır.”¹⁷¹⁴ İkinci sayısında Hüseyin Namık Orkun, “Her Irkın Üstünde Türk Irkı” başlığı ile bir makale yazmıştır.¹⁷¹⁵ Üçüncü sayısında, Yeni Sabah Gazetesi'nin açtığı “Türklerin Ecnebilerle Evlenmesi Doğru Mudur” anketini ele alan Türkkkan, Vala Nureddin'in bu soruya Medeni Kanun'a dayalı olarak doğrudur cevabını vermesini eleştirmiş, Türk gençliğine hitaben şöyle demiştir:

*“Atatürk, hakiki kudretimizi damarlarımızdaki asil kana bağlamışken, bu asil Türk kanını bulandırmayı ve yabancı kanlarla pisletmeyi adeta teşvik eden Va-Nü denen bu kişiyi cevapsız bırakacak mısınız?”*¹⁷¹⁶

Derginin altıncı sayısında başyazı yazar Nihal Atsız, Türklüğe başka bir kanın karıştırılmamasını tarihin verdiği bir ders olarak ele almış, Türk gençliğinin okuduğu yazıya inanması için önce yazının sahibini araştırması ve Türk kanına sahip değilse, yazının başka amaçla yazıldığına hükmetmesi gerektiğini ifade etmiştir.¹⁷¹⁷ Reha Oğuz Türkkkan ise, savaşların millet için bir felaket olmadığını; hatta bünyelerini kuvvetlendirdiği için faydalı olduğunu dile getirmiştir.¹⁷¹⁸ Derginin on birinci

¹⁷¹² “Mesleğimiz”, **Türklük**, 1.4.1939, s. 4.

¹⁷¹³ İsmail Hami Danişmend, “İrk Nedir?”, **Türklük**, 1.4.1939, s. 57.

¹⁷¹⁴ Reha Oğuz Türkkkan, “Türk Anaları! Sizden Bekliyoruz!”, **Bozkurt**, sa 1, Mayıs 1939, s. 6.

¹⁷¹⁵ Hüseyin Namık Orkun, “Her Irkın Üstünde Türk Irkı”, **Bozkurt**, sa 2, Haziran 1939, s. 33-34.

¹⁷¹⁶ Reha Oğuz Türkkkan, “Türklüğe Yapılan Hakaretleri Türk Gençliği Affetmeyecek!”, **Bozkurt**, sa 3, Mayıs-Haziran 1940, s. 72.

¹⁷¹⁷ Hüseyin Nihal Atsız, “Kan ve Uruk Şartı”, **Bozkurt**, sa 6, Eylül 1940, ss. 130-131.

¹⁷¹⁸ Reha Oğuz Türkkkan, “Savaşçılık, Savaş Bir Felaket Midir?”, **Bozkurt**, sa 6, Eylül 1940, ss. 133-137.

sayısında ahlak konusunu ele alan Nihal Atsız, Türkiye’de ahlaksızlık yapanlara yeterli cezaların verilmediğinden şikayet etmiş, Türk ırkından olmayanlara öğretmenlik, doktorluk, mühendislik, eczacılık, gazetecilik mesleklerinin verilmemesi, hiçbir şekilde neşriyat yapma hakkının tanınmaması, yüksek tahsil yaptırılmaması ve memuriyet verilmemesini önermiştir.¹⁷¹⁹ Nihal Atsız, Çınaraltı Dergisi’nin 9 Ağustos 1941 tarihinde çıkan ilk sayısına Atatürk’ün tarih anlayışını eleştiren bir yazı yazmıştır. Atatürk döneminde Türk tarihinin “*tumarhane metodlarına göre*” kurulmak istendiğini söylemiş ve Türk tarih tezini “*çürük mantığın eseri*” olarak değerlendirmiştir.¹⁷²⁰

Emir Erkilet ise, “*Coğrafi Türk Birliği*” başlığı ile kaleme aldığı yazısında Türkistan’ın doğu ve batı, kabile adları ve etnografik olarak ayırmanın gereksiz olduğunu dile getirmiş ve Türk milleti için bu bölgenin anlamını şu şekilde izah etmiştir:

*“Nereli ve hangi kabileli olursa olsun her Türk’ün gözündeki tütmesi ve onun her şeyden üstün tutması icab eden bir tek mukaddes fikir ve hakikat vardır ki, o da parça parça ve ayrılık kabul etmeyen bir uluğ Türkiye ve bir uluğ Türklüktür. Ne mutlu bize ki Tuna’dan Çin Seddi’ne kadar, aramızda bizi ayıracak yabancılar bulunmayan aynı kan, aynı dil, aynı kültür, aynı tarih ve aynı din sahibi en az yetmiş milyonluk bir tek millet vücuda getiriyoruz.”*¹⁷²¹

Hüseyin Namık Orkun ise, antropoloji biliminden yola çıkarak ve kafa ölçütlerine göre Türk ırkının tespit edilemeyeceğini dile getirmiş, kan ya da soy yerine, dil tasnifi yapılabileceğini ileri sürmüştür. Orkun, ananelerine bağlı kalacak “*koyu milliyetperver gençlik*” yetiştirmek ve “*temiz soyuna yabancı*” karıştırmamak için ise yabancılarla evlenilmemesi gerektiğini söylemiştir.¹⁷²²

Nihal Atsız, savaş yıllarında tekniği eksik olan milletlerin dayanaklarını şu şekilde izah etmiştir:

¹⁷¹⁹ Hüseyin Nihal Atsız, “Ahlak”, **Bozkurt**, sa 11, Temmuz 1941, ss. 251-252.

¹⁷²⁰ Nihal Atsız, “Türk Tarihine Bakışımız Nasıl Olmalıdır”, **Çınaraltı**, sa. 1, 16.8.1941, ss. 6-8.

¹⁷²¹ H. Emir Erkilet, “Coğrafi Türk Birliği”, **Çınaraltı**, sa. 32, 14 Mart 1942, s. 4-5.

¹⁷²² H. Namık Orkun, “İrk Meselesi, Bize Bu İşde Düşen Vazifeler”, **Çınaraltı**, sa. 32, 14 Mart 1942, s. 10.

“Tekniği geri ve nüfusu az olan milletler ne yapacaklardır? Kalabalık ve ileri teknikli milletlere karşı hangi kuvvetle dövüşeceklerdir? Cevap basittir; ahlaki ve manevi kuvvetlerle.. Biz Türkler, bugün 60 milyonluk bir millet olduğumuz halde henüz birleşmiş değiliz.. 18 milyon nüfuslu Türkiye, bütün nüfusu Türk olsa bile, az nüfuslu milletlerdendir...”¹⁷²³

Emir Erkilet, bir dostu ile Türklük meseleleri üzerine münakaşalarını konu aldığı makalesinde, Türklerin Ortaçağ’dan beri bir çok toprağa sahip olarak Viyana’ya kadar vardıklarını ifadeden sonra şunları söylemiştir:

*“Demek ki ırki istidat ve seciyemiz kandan gelen bir kuvvet ve kudretimiz vardır ve bunlar terakkinin en yüksek noktalarına kadar çıkararak sulh ve medeniyet alanında en büyük işler görmemize yardım edecek temellerdir. **İlim ve teknik ise kazanılarak sonradan eklenebilecek unsurlardır.** Bu sebeple istikbale iman ve ümitle bakabiliriz. **Türk milletinin nihayet kurtularak ve birleşerek bir gün dünyada sağlam bir terakki ve barış amili olacağına şüphe etmemeliyiz.**”¹⁷²⁴*

Orhan Seyfi Orhon, milliyetçiliğin Anadolu’cu olanlarını eleştirmiş, Anadolu’cuların ‘*Türkçü hülyalara kapılmayalım, kendi topraklarımızı imar edelim*’ görüşlerini şu şekilde cevaplamıştır:

“Hayır, genç arkadaş, biz büyük bir milletiz, çok eski, çok büyük bir millet! Daha düne karda koskoca bir imparatorluktu. Milletlerin tevazuu, fazilet sayılmıyor. Kendisini küçük gören bir millet, insaniyetin şefkatine sığınarak yaşayamaz.”¹⁷²⁵

Erkilet de Anadolu’nun coğrafi sınırının çizilemeyeceğini dile getirmiş, Anadolu’culuğu bu bakımdan “*ilim ve mantıkla*” ilgisiz olarak izah etmiştir. Türk milletinin hudutlarını Orta Asya’ya kadar çizen Erkilet, şöyle demiştir:

“Bir memleketin hudutları, bu halde olur ve bu hudutların ötelerinde 40 milyon halis Türk bulunur da hala içimizden, biz Anadolu’cuyuz veya

¹⁷²³ Nihal Atsız, “Türk Gençliği Nasıl Yetişmeli”, **Çınaraltı**, sa. 35, 23 Mayıs 1942, s. 6.

¹⁷²⁴ H. Emir Erkilet, “Biz Küçük Bir Millet Değiliz”, **Çınaraltı**, sa. 50, 5 Eylül 1942, 1942, s. 4.

¹⁷²⁵ O. Seyfi Orhon, “Anadoluculuk”, **Çınaraltı**, Sa. 51, 12 Eylül 1942, s. 3.

Türkiyeciyiz, diyenler çıkarsa, doğrusu bunlara değil kendimize acımak, hem de çok acımak icap eder”¹⁷²⁶

Orhan Seyfi Orhon, hümanizma tartışmalarının yaşandığı dönemde, “İnsaniyetçiler” başlığı ile bir makale kaleme almıştır. İnsaniyetçilerin Türkçülerden hiç hoşlanmadığını belirten Orhon şöyle demiştir:

“Ben de işte bunlara karşı müfrit ırkçıyım. Bir yarış atı seçer gibi şecerelerini dikkatle yoklayıp bu kan bozukluğunun derecesini anlamak isterdim. Ondan sonra sevgilerini dilediklerine dağıtmaları için söyleyeceğim tek söz şudur: Defolun!”¹⁷²⁷

Orhan Seyfi Orhon ise, medeniyetle kültürün birbirinden ayrı olduğunu, hümanizma veya insaniyetçilik karşıtı olarak, şu şekilde dile getirmiştir:

*“Medeniyetle hars arasındaki farkı sezemeyenler birincisini ikincisine feda etmekle hiçbir şey yapamayacaklarını düşünmüyorlar. Medeniyet beynelmilel, fakat harsın mutlaka milli olduğunu unutmayacağız.”*¹⁷²⁸

İstanbul Üniversitesi’nde öğretim üyesi bulunan Togan, 1942 yılında kaleme aldığı “Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi” adlı kitabında kurulacak olan Türkistan propagandası yapmış ve Doğu Türk Devleti ideallerini dile getirmiştir. Sovyet Rusya’nın bölgedeki Türkleri Ruslaştırmaya gayret ettiği savı ile bugünkü Türkiye’nin, bölge ile ilgilenmesi gerektiğini ifade etmiştir.¹⁷²⁹

¹⁷²⁶ H. Emir Erkilet, “Anadoluculuğa Dair”, **Çınaraltı**, Sa. 52, 19 Eylül 1942, s. 4. Bu yazıya Anadolu görüşlere sahip Dikmen Dergisi yanıt vermiştir: “Anadoluculuğun tam manası bugünkü Türkiye Cumhuriyeti hükümetinin sınırları dahilinde toprak manasıdır. Oysaki sayın Generalin fikirleri gibi hayalen geniş sahalara kapılıp fikir bocalamaları yapmaktansa bugünkü Anadolunun sınırları içinde hakikata uygun ve akla yakın fikir olgunluklarını benimseriz ve amacımız da budur” Bkz. “Anadoluculuk Ne Demektir?”, **Dikmen**, C. 2, sa. 22, 15 Birinciteşrin 1942, s. 1. Anadoluculuk ve Türkçülük tartışmalarını ele alan Yurt ve Dünya Dergisi, her iki görüşü de eleştirmiştir: “Kemalist rejimin kurulmasından sonra ortaya çıkan bu iddialar, yeni rejimin temeli olan inkılapçılığı anlamayarak veya anlamamazlıktan gelerek ortaya bir fikir modası çıkarmaya yeltenen yabancı peygamberlerin marifetidir” Bkz. “Türkçülük ve Anadoluculuk”, **Yurt ve Dünya**, sa. 21, Sontışrin 1942, s. 358.

¹⁷²⁷ O. Seyfi Orhon, “İnsaniyetçilik”, **Çınaraltı**, Sa. 79, 27 Mart 1943, s. 3.

¹⁷²⁸ Orhan Seyfi Orhon, “Medeniyet ve Hars”, **Çınaraltı**, sa. 25, 24 İkinciteşrin 1942, s. 1.

¹⁷²⁹ A. Zeki Velidi Togan, **Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi, Cilt 1: Batı ve Kuzey Türkistan**, İbrahim Horoz ve Güven Basımevleri, İstanbul 1942, s. 563, 592.

Gökbörü Dergisi'nde de benzer görüşler dile getirilmiştir. Derginin ilk sayısında, Yeni Türkçülük çığırının 1938'de başlatıldığı ifade edilmiştir¹⁷³⁰ Türkkan, “temeli ırk, milliyet ve ahlak inkılaplarına dayanmayan ve bunların üstüne bina edilmeyen her kalkınış davası”nın çökmeye mahkum olduğunu söylemiştir.¹⁷³¹ Türkkan, ahlak konusunu ele almış, Türkiye’de verilen cezaları az bularak en küçük ahlaksızlıktan en büyüğüne varana kadar her birine idam hükmünün verilmesini önermiştir. Ölüm korkusu ile ahlaksızlıkların son bulacağını ifade eden Türkkan, milli menfaatlerin korunacağını söylemiştir.¹⁷³² Türkkan, Türk milletinin milliyetsizliğe doğru giderse mahvolacağını belirtmiştir.¹⁷³³ Türkkan, Türkiye’yi koyu milliyet şuurunun kurtaracağını ifade etmiş, böyle bir inkılap yapılmasına ihtiyaç olduğunu söylemiş ve görüşlerini şu şekilde dile getirmiştir:

“Memleketimizde, her sahada milliyet inkılaplarını yapmalıyız ve yapacağız:

Kanda temiz Türklük isteyeceğiz

Dilde –tedrici bir gidişle- mutlak bir Türklük yolu tutacağız

Dinimizi Türkçeleştireceğiz

Adlarda Türklük, giyiniş ve bakışta Türklük, odalarımızın içini süsleyişte Türklük, sporda Türklük!...¹⁷³⁴

Türkkan, daha sonra Köy İnkılabı olarak sunduğu programda, üniversite öğrencilerine zorunlu köylülük hizmeti verilmesi, yeni inşa edilecek köylere önce cami, daha sonra ilkokul ve Türk Ocağı inşa edilmesi görüşlerini ileri sürmüştü, Türk Ocağı başkanının üniversite mezunu ve milliyetçi olarak yetişen yeni imamlar olması gerektiğini ifade etmiştir.¹⁷³⁵

¹⁷³⁰ Cihat Savaş Fer, “Hesap Veriyoruz”, **Gökbörü**, sa 1, 3.11.1942, s. 3.

¹⁷³¹ Reha Oğuz Türkkan, “Türkçülüğe Bakışlar”, **Gökbörü**, sa 1, 3.11.1942, s. 7.

¹⁷³² Reha Oğuz Türkkan, “Ahlak-Korku-Menfaat”, **Gökbörü**, sa 2, 24.11.1942, s. 5.

¹⁷³³ Reha Oğuz Türkkan, “Milliyetsizliğe Doğru”, **Gökbörü**, sa 3, 15.12.1942, s. 4.

¹⁷³⁴ Reha Oğuz Türkkan, “Milliyetçiliğe Doğru”, **Gökbörü**, sa 4, 1.1.1943, s. 6.

¹⁷³⁵ Reha Oğuz Türkkan, **Tabutluktan Gurbete, Gülen Matbaası**, İstanbul 1988, s. 217; Ayrıca bkz. Mithat Atabay, **II. Dünya Savaşı’nda Türkiye’de Milliyetçilik Akımları**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2005, s. 267.

Çanakkale Milletvekili Reşat Nuri Güntekin, CHP'nin altı okunu ele aldığı yazısında diğer beş ilkenin milliyetçilik için sadece vasıta olduğunu dile getirmiş, şöyle demiştir: “Onun için, Türk genci için Türkçü'den başka ne olabilir? diye kendime soruyorum ve hiçbir mantıktan buna cevap alamıyorum.”¹⁷³⁶

Gökbörü'nün dokuzuncu sayısında Türkkkan, “*İrk ve İrkçılık*” başlıklı bir yazı dizisine başlamıştır. İlk yazısında ırk fikrine karşı genel eleştirileri ele alan Türkkkan,¹⁷³⁷ ikinci yazısında Türkiye'de ırk fikrini eleştirenlerin fikirlerinden bahsetmiştir. Şevket Aziz Kansu, Muzaffer Şenyürek, Niyazi Berkes, Muzaffer Şerif Başoğlu gibi bilim adamlarının görüşlerini işlemiştir.¹⁷³⁸

Turancılar arasında başlayan ayrışmanın neşriyata sıçraması sonrası konuyu ele alan Adnan Cemgil, “*Hesap Veriyoruz*”, “*İç Yüzleri*” gibi makalelerden yola çıkarak Türkçü-Turancıların ırkçılık yaparak suç işlediklerini dile getirmekle birlikte bazı sorular yöneltmiştir:

“Bütün bunlardan sonra şunları düşünmekten kendimizi alamıyoruz:

*a) Bu Nihal Atsızlar, Çınaraltıcılar, Bozkurtçular, Gökbörücüler acaba hangi menfaatler namına memlekette **ırkçılık propagandası** yapmaktadırlar?*

*b) Bu tip insanların çıkardıkları ırkçı ve reaksiyoner bir dergi olan **Gökbörünün** yazarları arasında **Ziraat Vekili Bay Şevket Raşit Hatipoğlu ile Çanakkale Mebusu Bay Reşat Nuri Güntekin'in** adlarını görüyoruz. **Laik ve inkılapçı olan, milliyetçilik umdesinin ırkçılıkla münasebeti olmayan Cumhuriyet rejiminin bu iki mesul uzvu acaba nasıl bir ilgi ile Gökbörücülere katılmış bulunuyorlar?***

c) Acaba ırkçılık, Türkçülük, Turancılık ve saire gibi klişelerin altında ne entrikalar çevrildiğini gördükten sonra da hala bunlara değer veren, kendini boş kafalı, menfaat düşkünü demagogların telkinlerine kaptıranlar var mı?”¹⁷³⁹

¹⁷³⁶ Reşat Nuri Güntekin, “Türk Genci İçin Tek Yol”, **Gökbörü**, sa 9, 25.3.1943, s. 2.

¹⁷³⁷ Reha Oğuz Türkkkan, “İrk ve İrkçilik”, **Gökbörü**, sa 9, 25.3.1943, ss. 4-6.

¹⁷³⁸ Reha Oğuz Türkkkan, “İrk ve İrkçilik”, **Gökbörü**, sa 10, 8.4.1943, ss. 6-8. Türkan, bu sayıdan sonra bahsedilen yazılarını derginin ek kısmı olarak vermeye başlamıştır.

¹⁷³⁹ Adnan Cemgil, “İçyüzleri”, **Yurt ve Dünya**, sa. 22-23, İlkanun 1942, s. 394-397.

Anadolucu Milliyetçiler ise Orta Asya'yı bir tarafa bırakarak, ortak kader birliği olarak ele aldıkları Anadolu'yu esas tutmuşlardır. Öncesinde Anadolu Mecmuası ve Dönüm Dergisi etrafında dile getirilen görüşler 1940'lı yıllarda daha da yaygınlaşma imkanı bulmuştur.

1939 yılının Şubat ayında “*Fikir ve Sanat*” dergisi biçiminde çıkmaya başlayan Hareket Dergisi'nin ilk sayısında, Nureddin Topçu, Türkiye'nin Rönesans hareketine ihtiyacı olduğunu ve şimdiye kadar yapılan tecrübeler neticesinde Batı'dan neyin alınıp neyin alınmayacağını anlaşıldığını, artık “*benliğimize dönmemiz ve seçim hakkını bizi idare eden ictimai zaruretlere vermek lazım geldiğini*” dile getirmiştir.¹⁷⁴⁰ İkinci sayısında Topçu, vatandaş ahlakının sağlam olabilmesi için Türk çocuğuna “hangi inanları sunmalı ve hangi ahlaki aşılmalı” sorusunu ele almış, çalışma ahlakından söz ederken “*küçük sanayi içinde iktisadın aynı zamanda dini bir teşkilata bağlı olması, insani ve ahlaki medeniyetler kurucusu oluyordu*” demiştir. Bugünkü iktisadi sistemi “*iş ahlakından ve hareket dininden ayrılmış olan bir iktisadi hayat, medeniyetimizin temelini oluşturuyor*” biçiminde izah eden Topçu, “*kaba maddiyetçilik*”in iktisadi dünyayı esir ettiğini söylemiştir. Varlık ve eşyaya tapınışı eleştiren Topçu, şöyle demiştir:

“Kur'an bir hayatın vahiyden doğan esridir. O Allah'ın eseri olduğu gibi, Mikelanj'in ebediyete ses veren heykelleri, Bethoven'in ebediyeti çıldırtan senfonileri de Allah'ın eseridirler. Bunlar, Allah'a götürücüdürler... hareket dininin son sözü, hareketimizin nefsimizde değil, namütenahide yol alacağını, fani hareketlerle yaşayanın, alemin ve varlığın ebediliğini şimdiden kaybettiğini göstermek olacaktır.”¹⁷⁴¹

Topçu bir diğer makalesinde sosyal sınıflar meselesini ele alırken, Anadolu topraklarının bir çok istilaya uğradığından söz etmiş ve 1071'de Anadolu'ya gelen Türkmenlerin istila etmeyerek, buradaki halk ile kaynaştığını dile getirmiştir. Topçu, yeni oluşan kültürü ise şu şekilde izah etmiştir:

“Lakin Türkmen'in getirdiği İslam dini bu alemin insanını tamamiyle değiştirdi. Eti ve Elen halkının seciyesi, kendiliğinden asla bir Alpaslan'ın

¹⁷⁴⁰ Nureddin Topçu, “Rönesans Hareketi”, **Hareket**, sa: 1, Şubat 1939, s. 5

¹⁷⁴¹ Nureddin Topçu, “Vatandaş Ahlakı”, **Hareket**, sa: 2, Mart 1939, ss.48-51.

seciyesini meydana getiremezdi, Alparslan'ın çocuğu olan Anadolu köylüsünün seciyesinin en mühim tarafını, sonra bütün asırlarda bozulan, bu başlangıçların ruhi kuvveti olan İslam dini izah edebilir”¹⁷⁴²

Topçu, siyasetin politika hayatında olduğu gibi, her türlü mesuliyetin içerisinde olduğunu belirtmiş ve üstlenilen sorumluluğun ahlak yönüne işaret etmiştir:

*Bizde kirlenmeyecek olan derin kaynak, kalbin kaynağıdır. Saf kalpler, Allah'ın evidir. Kalbini durulaştırabilenler orada Allah'ı göreceklerdir. Bu dünyayı değiştirmeden Allah'ı görmek böyle mümkündür.*¹⁷⁴³

Osmanlıcılık, Türkçülük ve İslamcılığı “yabancı sevdalar” biçiminde niteleyen Topçu, İslamcılığın “ümme devrinin artığı ile millet kuvveti yaratacaklarını sanırlarken bir coğrafya ve iktisadın yaşattığı asıl milli tarihi” unuttuğunu; Osmanlıcılığın, “bir millet tarihini ve bir halkın mukadderatını bir hanedanın azamet ve şerefi bahasına çok ucuz satın alınır” sandığını; Türkçülüğün “soyu, milletle” karıştırarak, soydaşlarla bir millet oluşturmayı amaçladığı için “daha hareket noktası çürük” olduğunu ifade etmiştir. Bu milletin asıl kuvvetlerini ise “bu memleketin toprağından fıskıran iktisadi kuvvetle İslam'ın Anadolu'da yarattığı ve buradaki insanlığın benliği ile kaynaşmış olan ahlaki dehanın kaynakları”ndan alması gerektiğini söylemiştir.¹⁷⁴⁴

Anadolu milleti içinde sınıf doğmadığını iler süren Topçu, milleti şu şekilde tasvir etmiştir: “Anadolu'yu yaratmış olan ruhî kuvvet İslam'ın kucığından, maddi kuvvet ise bu toprağı emek katmış ve orada teknik yaratmış olan çok eski kavimlerin tarihinden süzülüp gelmiştir” Topçu'nun önerisi ise, Anadolu köylüsünü bir bir sınıf yaparak, onu cemiyetin başına geçirmektir.¹⁷⁴⁵

Topçu, millet tarihinin 1071'de başlaması gerektiğini ise şu şekilde ifade etmiştir:

“Tarihin yaşayışında büyük bir inkılap görüyoruz. O da Türkmen'in eliyle Anadolu'nun İslamlaştırılması ve hakikaten yeni bir medeniyet aleminin

¹⁷⁴² Nureddin Topçu, “İctimai Sınıflar”, **Hareket**, sa: 2, Mart 1939, ss. 60-64.

¹⁷⁴³ Nureddin Topçu, “Siyaset ve Mesuliyet”, **Hareket**, sa: 3, Nisan 1939, ss. 65-71.

¹⁷⁴⁴ Nureddin Topçu, “Bizde Milliyet Hareketleri”, **Hareket**, sa: 3, Nisan 1939, ss. 74-79..

¹⁷⁴⁵ Nureddin Topçu, “İctimai Sınıflar”, **Hareket**, sa: 3, Nisan 1939, ss. 95-96.

*bu ülkede doğmasıdır. Şu halde Anadolu'nun bizim olan tarihinde ona yeniden ruh ve hayat veren İslam dininin ve bunu Anadolu'ya getiren Türkmen'in rolü büyüktür. **Onun için ki biz, milli tarihimize Anadolu'da ilk medeniyetlerin yaşadığı devirlerden, yani binlerce sene evvelden başlayacak yerde, Anadolu'ya Türk unsuru tarafından İslam ruhunun saçıldığı devirlerden yani bin yıl evvelinden başlıyoruz***¹⁷⁴⁶

Türkiye'de milliyetçilik meselelerini ele alan Topçu, “*bizim buhranımız bir din buhranıdır*” demiş, maddiyatçılığın ahlaksızlığa yol açtığını ileri sürmüştür.¹⁷⁴⁷

Hilmi Ziya Ülken, “*Ziya Gökalp'in Tenkidi*” adlı yazısında, Gökalp'in fikir hayatında hakim olan şeyin gündelik hayatın gereklerinden doğduğunu, hatta “*çok defa fikirleri idare eden bizzat gündelik siyaset*” olduğunu ifade etmiştir. Gökalp'in Turancılık'la başlayıp Türkiyeciliğe varan görüşlerini irdeleyen Ülken, bu fikirlerin “*büyük siyasi hadiselerle nasıl değiştiğine*” on sene içinde şahit olduğunu dile getirmiştir.¹⁷⁴⁸ Arık, hiçbir milletin vatanını seçmekte serbest olmadığını, müşterek tarihin bu şekilde ortaya çıktığını ve bu bakımdan millet tarifinde coğrafyanın önemli olduğunu dile getirmiştir.¹⁷⁴⁹ Ağaoğlu, milliyetçiliği bir his olarak ele almış ve topluluğun birbirini aynı hislerle sevmesi mantığını barındırması gerektiğini ifade etmiştir. Halkçılık ile milliyetçiliğin birleştirilmesi hususunu ön plana çıkaran Ağaoğlu, demokrasi meselesine eğilerek kendi kendisini yönetme biçimi olarak demokrasinin halkı bir arada tutan kuvvet olduğunu ileri sürmektedir. Millet olmak için dil, adet, inanış gibi birlikteliklerin de mevcut olması gerektiğini vurgulayan Ağaoğlu, bunu yeterli görmemiş ve “*bir kimse milletini sevmeyi zaman müşterek dil, ırk, itikat, mazi ve istikbale rağmen milliyetçi olamaz*” demiştir.¹⁷⁵⁰ Ağaoğlu, demokratik rejim içerisinde milli bağların vatandaşlık vazifesi ile kurulması gerekliliği üzerinde durmuştur.¹⁷⁵¹ Sanayileşme konusunda ise Ağaoğlu, köyde

¹⁷⁴⁶ Nureddin Topçu, “Benliğimiz”, **Hareket**, sa: 4, Mayıs 1939, ss.112-120.

¹⁷⁴⁷ Nureddin Topçu, “Neslimizin Tarihi”, **Hareket**, sa: 6, İlkteşrin 1939, ss.161-166. Mayıs 1943 tarihine kadar 12 sayı yayınlatabilmiş olan Hareket Dergisi, 1947 yılının Mart ayında tekrar yayımlanmaya başlamıştır. Bu süreçte Hareket'in yazarları arasına Remzi Oğuz Arık ve Hilmi Ziya Ülken de katılmıştır.

¹⁷⁴⁸ Hilmi Ziya Ülken, “Ziya Gökalp'in Tenkidi”, **Çığır**, sa. 81, Ağustos 1939, ss. 141-142.

¹⁷⁴⁹ Remzi Oğuz Arık, “Milliyetperverliğe Dair”, **Çığır**, sa. 84, İkinciteşrin 1939, ss. 189-192.

¹⁷⁵⁰ Samet Ağaoğlu, “Milliyetçiliğin Şartları”, **Çığır**, sa. 83, Birinciteşrin 1939, ss. 175-177.

¹⁷⁵¹ Samet Ağaoğlu, “Milliyetçiliğin Şartları”, **Çığır**, sa. 86, İkincikanun 1940, ss. 18-19.

kurulacak sanayinin “doğrudan doğruya ziraati ikmal eden sanatları ele almanın daha faydalı” olduğu görüşünü ileri sürmüştür.¹⁷⁵² Arık, Türk milliyetçiliğinin Milli Mücadele ile başladığını; fakat Türkmen nüfusun 1071’den itibaren Anadolu’ya yerleştiğini dile getirmiştir.¹⁷⁵³ Ahlak konusunu ele alan Arık, kanunların koyduğu kurallara devamlı surette ve bütün millet tarafından riayet edilmediğini söylemiş, “kanunun, bu çaresizliğini vaktiyle din önleyebiliyordu” demiştir.¹⁷⁵⁴ Korku, Menfaat, Disiplin, Fikir ve His birliği konularını ele alan Arık, millet olabilmek için gerekli olan fikir ve his birliğinin en önemli dayanağının din olduğunu ifade etmiştir.¹⁷⁵⁵ Arık, milliyetçiliğin vatan ile sınırlı olduğunu, başka ülkelerin topraklarında emel beslenmediğini, ırk ve kan birliğine dayanmadığını ifade etmiştir.¹⁷⁵⁶ Abidin Mümtaz Kısakürek, Anadolu-Turancı konusuna değinerek, iki ideolojinin bir bakıma sadece coğrafi olarak birbirinden ayrıldığını ima ile “Size Tanrıdağında Nur, Bize de Anadolu Lazım” demiştir.¹⁷⁵⁷

Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Eminönü Halkevi’nde verdiği konferansta Ziya Gökalp’i konu edinmiştir. Fındıkoğlu’na göre, Gökalp’in fikirleri halen yaşamakta ve bugünkü Türkiye’ye yol göstermektedir. Gökalp’in 1942 Türkiyesini alakadar eden görüşlerine değinen Fındıkoğlu, halihazırda Gökalp’in fikirlerinin devam ettirmek isteyen Çınaraltı, Çınar ve Çığır dergilerini de örnek vermiş, ırkçılık, Turancılık ve ahlak konularından bahsetmiştir. Fındıkoğlu, Cumhuriyet Türkiyesinin Gökalp’in önerdiği biçimde dil ve soyadı meselesini halletmediği için halen bu konuların tartışılmakta olduğunu ileri sürmüştür. Fındıkoğlu’na göre Gökalp, dil yapma ve dil kurma oyunlarına gerek olmadığını; soyadı meselesinde de “Demircioğlu Ahmet” biçimini kabul ettiğini düşünmektedir.¹⁷⁵⁸

1942 yılı Mayıs ayında “İlim, Fikir, Sanat Mecmuası” olarak çıkmaya başlayan Millet Mecmuası’nda Remzi Oğuz Arık, Soyadı Kanunu meselesini ele

¹⁷⁵² Samet Ağaoğlu, “Köyde Sanayi”, **İktisadi Yürüyüş**, sa. 22, 1 İkinciteşrin 1940, s. 16

¹⁷⁵³ Remzi Oğuz Arık, “Coğrafyadan Vatana”, **Millet**, sa. 2, Haziran 1942, s. 32.

¹⁷⁵⁴ Remzi Oğuz Arık, “Ahlaka Dair”, **Millet**, sa. 4, Ağustos 1942, s. 128.

¹⁷⁵⁵ Remzi Oğuz Arık, “Ahlaka Dair 2”, **Millet**, sa. 5, Eylül 1942, s. 132.

¹⁷⁵⁶ Remzi Oğuz Arık, “Bizim Milliyetçiliğimiz”, **Millet**, sa. 13, Mayıs 1943, s. 29-32.

¹⁷⁵⁷ Abidin Mümtaz Kısakürek, “Size Tanrıdağında Nur, Bize de Anadolu Lazım”, **Dikmen**, sa. 17, 1 Ağustos 1942, s. 1.

¹⁷⁵⁸ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, “Ziya Gökalp”, **Çığır**, sa. 111, Şubat 1942, ss. 29-35. Yurt ve Dünya Dergisi, Fındıkoğlu’nun bu yazısına bir eleştiri yazmıştır. Bkz. “Gökalp’in İrkçılığı”, **Yurt ve Dünya**, sa. 17, Mayıs 1942, ss. 165-167.

almıştır. Arık'a göre, 1925-1926 yılları arasında Ziya Gökalp'in görüşlerine göre bir düzenleme yapıldıysa da 1934 Soyadı Kanunu ile bir çok köklü soy ismi ortadan kaldırılmıştır. "Yelkovani zade" soy isminin "Yelkovanoğlu"na çevrilmesi gibi bir yolun yeterli olacağını söyleyen Arık, "yanlış yoldan geri dönmek için" vaktin henüz geçmediğini dile getirmiştir.¹⁷⁵⁹

Fındıkoğlu, Karabük fabrikaları dolayısıyla bir sanayi bölgesi haline gelen Safranbolu'da da soyadı kanununa dair bir anketin yaptırıldığını söylemiş ve sonuçta bir "keşmekeş"liğin varlığından söz etmiştir. Bu keşmekeşliğe artık son verilmesi gerektiğini dile getiren Fındıkoğlu, kanunun selahiyetsiz bir vekalet tarafından yapıldığını; düzeltilmesi gerektiğini ifade etmiştir.¹⁷⁶⁰ Benzer öneriyi, soyadlarının halk ruhuna uyması ve ilmi olması bakımından değerlendirerek, başka şekilde dile getirmiştir.¹⁷⁶¹

Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Türk Yurdu Dergisinde, Ziya Gökalp'in Soyadı Kanunu'na bakış açısını değerlendiren bir makale yazmıştır. Fındıkoğlu, Gökalp hayatta iken konuya dair bir görüşü olmadığını dile getirmesine rağmen, "bütün yazılarında ictimai müesseselerin millileşmesinden bahseden bir Türkçünün, dolayısıyla soyadı işinde de aynı prensipten mühlhem olacağı neden düşünülmesin" diyerek Gökalp'in "... oğlu Ahmet, ... oğlu Satılmış ilh.. tarzındaki isimlemeye karşı sempati beslemekte" olduğunu dile getirmiştir. Fındıkoğlu'nun konuyla ilgili önerisi ise şu şekildedir:

"1- Soyadı tabii ve tarihi olanlar, "..oğlu" lahikasını kullanarak ve bunları Türkçenin mantığına tabi olarak öz isimlerden evvele getirmelidirler.

2- Herhangi bir şekilde yeni kelimelerden, sıfatlardan soyadı seçenler, kendi kütüklerindeki tarihi aile ismini bularak yapma ve uydurma soyadlarını bırakmalıdırlar.

3- Eski tabii ve tarihi soyadı bulunmayanlar veya bulunup bulunmadığını bilmeyenler, yahut eskiden mevcut olanı şu veya bu sebepten kullanmayanlar,

¹⁷⁵⁹ Remzi Oğuz Arık, "Soyadları", **Millet**, sa. 3, Temmuz 1942, ss. 95-96.

¹⁷⁶⁰ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, "Safranbolu'da Soyadı Kanunu'nun Tatbikati" , **Çığır**, sa. 117, Ağustos 1942, ss. 195-197.

¹⁷⁶¹ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, "Halk Ruhuna ve İsimler" , **Çığır**, sa. 129, Ağustos 1942, ss. 38-40.

soyadı kanunu icabı, almış oldukları isimlere, -eğer halis Türkçe ise- birer “oğlu” ilave etmelidirler.

4- **Soyadı kanunu, yanlış olarak ve Avrupa karşısında kötü bir taklitçilik tesiri altında soyadlarının öz isimlerden sonra kullanılmasını her nasılsa emreylediğinden, kanun olma itibarıyla vatandaşların buna hürmet etmeleri lazım geldiğinden resmi muamelatta şimdilik bu usule riayet etmeli, bununla beraber bir taraftan hiçbir kanuni mahzur olmadığı için gayriresmi ve hususi işlerde, neşriyatta milli isimlenme tarzını kuvvetlendirmeli, diğer taraftan da Türk kanun koyucusunu irşat ederek Türkçe'nin lisani mantığı icabı olan ve Türk türesine uygun bulunan isimleme tarzının kanunlaştırılmasına çalışmalıdır.**¹⁷⁶²

Fındıkoğlu, Soyadı Kanunu'nun uygulanmasına dair Çankırı'da da benzer bir anket gerçekleştirmiştir.¹⁷⁶³ Fındıkoğlu, Doğu Dergisi'nde de Soyadı Kanunu'nu eleştiren bir makale yazmıştır. Fındıkoğlu'ya göre, Soyadı Kanunu ile devlet, “..oğlu, ..oğulları, ..ler, ..lar” gibi ekleri kaldırarak sosyal bünyeye uymayan bir kanun yapmıştır. Batılılaşmanın yanlış anlaşıldığını ileri süren Fındıkoğlu, halk istemediği halde bu kanunun “devlet zoru” ile yapıldığını ifade etmiş; “yazısız kanunların” gerekli olması temennisini dile getirmiştir.¹⁷⁶⁴

Fındıkoğlu, dünya klasiklerinin çevrilmesi, Latince derslerinin verilmesi gibi Milli Eğitim Bakanlığı'nın faaliyetleri çerçevesinde başlayan hümanizma tartışmaları esnasında, insaniyetçilik olarak da değerlendirdiği hümanizmanın, milletleşme aşamasındaki toplulukları milletleştirmeme amacını taşıdığını ve büyük devletlerin küçük devletleri yutması için bir vesile olduğunu dile getirmiştir.¹⁷⁶⁵

Fındıkoğlu, Doğu Dergisi'nin yaptığı “*Türkçülük*” adlı ankete katılmış ve diğer bir çok katılımcıdan farklı olarak din temasını milliyet teması ile birleştirmiştir.

¹⁷⁶² Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, “Ziya Gökalp ve Aile Adlarımız”, **Türk Yurdu**, C. 26, sa 5-6, 1-15 Sontesrin 1942, s. 138-147.

¹⁷⁶³ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, “Çankırı'da Soyadı Kanunu'nun Tatbikatı”, **Çığır**, sa. 121, İlkkanun 1942, ss. 312-315.

¹⁷⁶⁴ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, “Zonguldakta Soyadı Meselesi 1”, **Doğu**, C. 2, sa. 12, İlktesrin 1943, s. 18. Berkes, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nun Soyadı Kanunu ile uğraşan bir kişi olduğunu, herkesin adının Berkesoğlu Niyazi, Tunçoğlu Şekip biçiminde, terine yazılmasını istediğini söylemiştir. Niyazi Berkes, **Unutulan Yıllar**, s. 272.

¹⁷⁶⁵ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, “Ümanizmin İki Manası”, **Millet**, sa. 14, Haziran 1943, ss. 33-34.

Fındıkoğlu'na göre, "dini terbiyeyi, milli uzviyetimizin hayatı için bir vasıta gibi kullanmak lazımdır"¹⁷⁶⁶

Fındıkoğlu'nun bir diğer önerisi ise imam mekteplerinin açılması olmuştur. Adliye Ceridesi'nde yayınladığı makalesinde medeni hukukun halka öğretilmesi ve evlenme işlerinin resmi olarak imamlar tarafından yaptırılması için İmam Mektepleri'nin kurulmasını önermiştir.¹⁷⁶⁷ Fındıkoğlu'nun soyadı meselesine dair bu önerileri Yurt ve Dünya Dergisi'ne de konu olmuştur. Bu öneriyi Yurt ve Dünya dergisi şu şekilde eleştirmiştir:

"Bu zat, hem kendisinin hem de başkalarının adlarını ve soyadını şu formüle göre kullanmakta inad ediyor: Fıstıkoğlu Gıyaseddin Bahri. Ona ve onun gibilerine 'Soyadı kanunu' hatırlatıldıktan sonra da dediğinden dönmek için imzasını yalnız soyadı olarak kullanıyor. 'Nuh deyip peygamber dememeyi' prensip sanan bu zat, cemiyet bilgileriyle uğraşmakta ve bu alanda kalem de oynatmaktadır. Onun cemiyetin gidişine bu kadar aykırı bir yol tutmakta ayak diremesi karşısında halkın çok yerinde adlandırdığı bir inad şeklini düşünmemek kabil mi?"¹⁷⁶⁸

Reşat Şemseddin Sirer, 1943 yılının son aylarına doğru Ulus Gazetesi'nin "Fikir Hareketleri" bölümünde "*Buhranlar ve Derindeki Sebepleri*" başlıklı yazısında, insanlığın maddi ilerleyiş karşısında çok daha yavaş ilerleyen manevi değerlerin geri kalması nedeniyle buhran dönemi yaşadığını dile getirmiştir. Maddi ve manevi hayat arasındaki dengesizliğin giderilmesi için manevi değerlere fazla ağırlık verilmesi gerektiğini ileri sürmüştür.¹⁷⁶⁹

Özellikle İrkçı-Turancı Milliyetçiliğe karşı basında kimi yazılar kaleme alınmıştır. Hüseyin Cahit Yalçın, hümanizma-milliyetçilik tartışmasını ele almış, milliyete bağlılığın insanlık idealine hürmet gösterilmesine engel olmadığını ifade

¹⁷⁶⁶ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, "Türkçülük Anketine Karşılık", **Doğu**, C. 3, sa. 16-17, Şubat-Mart 1944, s. 18.

¹⁷⁶⁷ **Adliye Ceridesi**, Yıl 13, sa. 12, Yeni Cezaevi Matbaası, Ankara 1942, ss. 14012-1413.

¹⁷⁶⁸ "Gıyaseddin Bahri Fıstıkoğlu", **Yurt ve Dünya**, sa. 28, Nisan 1943, s. 140.

¹⁷⁶⁹ Reşat Şemseddin Sirer, "Buhranlar ve Derinlerdeki Sebepleri", **Ulus**, 29.10.1943. Yurt ve Dünya Dergisi, Sirer'in ileri sürdüğü görüşlere karşı çıkarak, savaşın hammadde ve yeni hayat sahaları arayışı, emperyalizm dolayısıyla olduğunu; ahlak geriliği ile bir ilgisinin bulunmadığını dile getirmiştir. Bkz. "Buhranların Sebebi", **Yurt ve Dünya**, sa. 36, İlkkanun 1943, s. 507-508.

etmiştir.¹⁷⁷⁰ Benzer bir tartışma mecliste de yaşanmış, 13 Mayıs 1940 tarihinde Hasan Ali Yücel, Ankara’da bir devlet konservatuarı kurması için kanun teklifi vermesi ile başlayan tartışmalar esnasında, konservatuvarın ismine “*milli*” kelimesinin konulması ve uluslararası müziklerin Türk müziğine baskın gelmemesi fikrine karşı Yücel, “*Türk olmağa medenî olmak mâni olabilir mi? Böyle düşünmeyeceğiz? Biz Türküz; yalnız musikimiz değil, her şeyimiz millidir*” şeklinde cevap vermiştir.¹⁷⁷¹

Ahmet Emin Yalman da 23 Eylül 1941 tarihinde memleketteki neşriyatta mevcut olan ve yeni türemiş olduğunu ileri sürdüğü Turancılığa karşı bir yazı yazmıştır. Yalman, Turancılık hayallerine kapılanların Ziya Gökalp’i dayanak aldıklarını; fakat Gökalp’in Büyük Harp’ten sonra sınırlı ve belirli Türkçülüğü savunduğunu söylemiştir.. Sınırların haricinde gözünün olmamasını cumhuriyetin temel dış politika kuralı olarak gören Yalman, Gökalp’in adını buna karıştırarak buna aykırı neşriyatta bulunanların memlekete büyük fenalık yaptıklarını belirtmiştir.¹⁷⁷² Türk ırkından ve Müslüman olanların bir gün Türkiye’ye ihtiyacı olabilir şeklindeki görüşleri eleştiren Yalman, Atatürk’ün 1924 yılının Şubat ayında İzmit’te hilafetin ilgasından önce gazetecilere söylediği: *İstiklal ve hürriyet isteyenler kendi başlarının çarelerine bakmalı, kendi kendilerini idare etmeyi öğrenmelidirler. Türk milletinin bu maksat için ayırabileceği enerji yoktur... Biz, hududlarımızın haricinde yaşayanlara ancak iyi, örnek göstermekle ve kültür sahasındaki yardımlarla faydalı olabiliriz*” sözlerini sütunlarına taşımıştır.¹⁷⁷³

Falih Rıfki Atay, Türk milliyetçiliğinin sağa ve sola çekildiğini ifade etmiş, Türk milliyetçiliğinin sınır aşırı hiçbir savaşa bağlı olmadığını dile getirmiştir.¹⁷⁷⁴ Bozkurt mecmuasının yayın hayatına tekrar başlaması ve sahte Türkçüler meselesini gündeme getirmesi sonrası, Tan Gazetesi, bunların kim olduklarını hem açıklamalarını söylemiş¹⁷⁷⁵ hem de kendilerini ve ideallerini Alman parasına satan

¹⁷⁷⁰ Hüseyin Cahit Yalçın, “Tevfik Fikret Meselesi”, Yedigün Mecmuası’ndan **Tan**, 23.10.1939.

¹⁷⁷¹ **TBMMZC**, Dönem 6, Cilt 11, s. 101.

¹⁷⁷² Ahmet Emin Yalman, “Gözü Dışarıda Olmayan Millet”, **Vatan**, 23.9.1941.

¹⁷⁷³ Ahmet Emin Yalman, “İmparatorluk Korkulu Rüyalarına Bir Daha Dönemeyiz”, **Vatan**, 19.10.1941.

¹⁷⁷⁴ Falih Rıfki Atay, “Sağa Sola Zorlamalar”, **Ulus**, 13.11.1941.

¹⁷⁷⁵ “Kimdir Onlar, Sorabilir Miyiz?”, **Tan**, 8.3.1942.

kimselerin, sadece Türkçüleri ilgilendirmediğini, memlekete hıyanet edenlerin bir an önce ortaya çıkması gerektiğini ifade etmiştir.¹⁷⁷⁶ Bir müddet sonra da, artık konunun bir hükümet işi olduğu ve Almanya'dan para alarak Türkiye'de propaganda yapan kişilerin bulunup hükümet tarafından ortaya çıkarılması gerektiği söylenmiştir.¹⁷⁷⁷ Tan Gazetesi'nin bu uyarı ve istekleri, hükümet tarafından dikkate alınmamıştır. Aksine, 5 Ağustos 1942 tarihinde mecliste konuşma yapan Başvekil Şükrü Saracoğlu, şöyle demiştir:

“Biz Türküz, Türkçüyüz ve daima Türkçü kalacağız. Bizim için Türkçülük bir kan meselesi olduğu kadar ve lâakal o kadar bir vicdan ve kültür meselesidir. Biz azalan ve azaltan Türkçü değil, çoğalan ve çoğaltan Türkçüyüz ve her vakit bu istikamette çalışacağız...”¹⁷⁷⁸

Bu süreci ve Saracoğlu'nun beyanatını değerlendiren Başar, 1908 Meşrutiyet'in ilanından sonra işitmeye başlayan Türkçülük laflarının ne olduğunu, Türk milliyetçiliğinin dayanması gerektiği ideolojinin ne olması gerektiğini, aradan 35 yıl geçmesine ve imparatorluk yıkılıp yeni bir milli devlet kurulmuş olmasına rağmen anlaşılamadığını dile getirmiş ve Saracoğlu'nun bu konuşmasını şu şekilde değerlendirmiştir:

“Bu sözler neden söylenir? Türkçülükten hem de çoğalan ve çoğaltan Türkçülükten bahsedilmesinin manası nedir? Türkçülük yalnız kan işi değilmiş de kültür işiymiş! Ama kan mutlaka şart... Varlık Vergisi ile azınlıklara çullanılacaktır. Çoğalan çoğaltanın da neden söylendiği belli: Rusya'da milyonlarca Türk var ya, Almanya da Rusya'ya saldırıyor; Rusya mağlup olursa biz de genişleyebiliriz”¹⁷⁷⁹

¹⁷⁷⁶ “Mugalata Değil Cevap İstiyoruz”, **Tan**, 13.3.1942.

¹⁷⁷⁷ “Ecnebi Parası ile Çalışan Sahte Türkçüleri Meydana Çıkarmalıdır”, **Tan**, 20.3.1942.

¹⁷⁷⁸ **TBMM ZC**, Dönem 6, Cilt 27, s. 24-25. Cumhuriyet Halk Partisi'nin 6. Büyük Kurultayı'nın kapanış konuşmasını yapan Başvekil Şükrü Saracoğlu, “*Türküz, Türkçüyüz ve her gün biraz da Türkçü olacağız*” demiştir. **Ulus**, 16.6.1942. Saracoğlu'nun nutkunda bahsettiği iç ve dış politikalar Türk basınında olumlu karşılanmıştır. Bkz. Falih Rifki Atay, “Başvekilin Nutku”, **Ulus**, 16.6.1943; “Başvekilin Nutku”, Tasviri Efkar, 16.6.1943'den **Ayın Tarihi**, Sa: 115, s. 77; Ekrem Uşaklıgil, “Bir Nutuk ki Ne Bir Cümlesi Fazla, Ne de Bir Noktası Eksik”, Son Posta, 17.6.1943'den **Ayın Tarihi**, Sa: 115, s. 78.

¹⁷⁷⁹ Ahmet Hamdi Başar, **age**, C 1, ss. 676-677, 718.

İrkçı-Turancı Milliyetçilik, Türkiye'nin Almanya ile antlaşma imzalamasından sonra Alman-Sovyet Savaşı'nın başlaması ile birlikte, 1941 yılının ortasından 1943 yılının son aylarına kadar popülaritesini arttırmıştır. Almanya'nın Sovyetler'e karşı Turancıları desteklemesinin sonucu olarak¹⁷⁸⁰ Zeki Velidi Togan, Nuri Kılılgil, Memduh Şevket Esendal, Emir Erkilet, Ahmet Caferoğlu, Şükrü Yenibahçe'den oluşan bir komite, İran Azerbaycanı'ndan Hazar Denizi'ne uzanan Türk nüfuslu bölgelerin Türkiye'ye ilhakını sağlamak için faaliyetlere başlamışlardır.1943 yılı başında Sovyet Rusya'nın Almanya'yı ilk kez durdurmalarının ardından, 1943 yılının ortalarında bu faaliyetleri basına da yansıtmıştır.

1943 yılının Haziran ayında Faris Erkman tarafından “*En Büyük Tehlike*” ismiyle bir kitap yayınlanmıştır.¹⁷⁸¹ Bu kitap Türkiye'de İrkçı-Turancı faaliyetlerine değinmektedir. Aynı dönemde, Tan gazetesinde bu kitaptaki görüşlere benzer imzasız seri bir makale yer almıştır. 1-3 Temmuz 1943 tarihleri arasında yayınlanan bu makalelerin ilk bölümünde Türkçülük cereyanının 1908 İnkılâbını takiben Rusya'nın kuzeyinden ve Azerbaycan'dan gelen bir kısım Türklerin teşebbüsleri ile başladığı, Çarlık Rusyası'nın baskısı altında olan bu bölge Türklerinin bütün Türkleri birleştirmek amacıyla olduklarını, Almanya'nın doğu siyasetinin de bu düşüneyi desteklediği, bunların milliyetçiliğinin ırkçılık esasına dayandığı, Türk Yurdu mecmuasında bu tarz yayınların yapıldığı, Türkçülük siyasetine dayanarak Almanya ile birleşen Enver Paşa'nın gayretiyle girilen Cihan Harbi'nde istila edilecek toprakların değil; ana vatanın da kaybedildiği belirtilmiştir.¹⁷⁸² Ertesi gün yazılan yazıda, Türkiye Cumhuriyeti kurulduğunda milliyetçilik anlayışının emperyalist emeller gütmmediğini, Atatürk'ün başka ülkelerin topraklarında gözü olmadığını ve bunu her fırsatta dile getirdiğini, son zamanlarda ortaya çıkmış olan ırkçı milliyetçiliği Ziya Gökalp'in de Atatürk'ün de Teşkilatı Esasiye'nin de reddetmekte olduğunu, ırkçı Türkçülüğün bugün de eskisi gibi aynı amaçları güttüğünü, kendilerine taraftar olmayanları vatansızlıkla itham ettiklerini, zaman zaman Tanzimat liderlerine, Batılılaşma taraftarlarına, Tefik Fikret'e ve Atatürk'e hücum

¹⁷⁸⁰ Mithat Atabay, **age**, s. 297-301.

¹⁷⁸¹ Faris Erkman, **En Büyük Tehlike**, Ak-Ün Matbaası, İstanbul 1943.

¹⁷⁸² “Türkçülük Cereyanının Menşe ve Mahiyeti”, **Tan**, 1.7.1943.

etmekte oldukları dile getirilmiştir.¹⁷⁸³ Üçüncü yazıda ise bahsedilen Türkçülük akımının yeniden doğuşu ve bugünkü durumu ele alınmıştır. 1937 yılından itibaren Türkiye’de bir ırkçılık havası, layiklik düşmanlığı esmeye başladığı, öncelikle Tanzimat liderlerinin garplılaşma siyaseti göttükleri için eleştirildiği, ardından Tefvik Fikret, dinsiz olduğu için hücumlara uğradığı, “Ergenekon veya Karakurum’dan gelmeyen Türklerin kanları” konu edilerek bunların Türk olmadığı ileri sürüldüğü, Laz, Kürt, Arnavut ve diğer unsurların Türk ve Türk milliyetçisi olmak hakkından mahrum edilmeye çalışıldığı ifade edilmiştir. Fikir cereyanından çıkıp siyasi propagandaların yapıldığı, savaş yıllarında şubeleri Asya’nın ve Avrupa’nın muhtelif noktalarında bulunan Turan cemiyetinin kurulduğu, Almanya ile açıktan açığa münasebete girilerek işbirliği yapıldığı söylenmiş ve şu şekilde bir uyarıda bulunulmuştur:

*“Sahneye çıkarılan, dinsizlik aleyhtarlığıyla layikliğe yapılan hücumlar, ırkçılık siyasetiyle Türk birliği arasında farklılıklar yaratan bu cereyan milli birliğe zıddır. Harici cephesinde Türkiye emperyalist emeller atfina sebep olur ki, bugün bulunduğumuz bu nazik devirde böyle bir şüphe dahi bizi çok müşkül bir vaziyete düşürür. Bundan başka Türk gençliğini yanlış istikametlere sevk eder ki Cumhuriyet İnkılâbının yirmi senedir yaptığı iş, bir an içinde ziyan olur.”*¹⁷⁸⁴

“En Büyük Tehlike” adlı kitap mecliste de konu edilmiştir. 5 Temmuz 1943 tarihli meclis görüşmelerinde pasaport kanunu görüşülürken söz alan Sinop Mebusu Cevdet Kerim İncedayı şöyle demiştir:

“Son günlerde bir risale okudum. En Büyük Tehlike adını taşıyan bu risale baştan sonuna kadar Türkiye’de ecnebi menfaatler lehine ihdas edilen bir cereyandan bahsetmektedir. Güya Türk vatandaşlığı, Türk milliyetperverliği kisvesi altında bu memlekette ırkçılık cereyanları yapıldığı ve Türkiye’nin sınırlarımız dışında bulunan Türklere karşı emperyalist cereyanlara sevk edildiği iddia olunuyor. Ben memleketimizde ne böyle bir cereyan ve ne de bu şekilde bir milliyet mefhumu bilmiyorum. Velevki bir

¹⁷⁸³ “Türk Milliyetçiliğinin Esasları”, **Tan**, 2.7.1943.

¹⁷⁸⁴ “Cumhuriyet devrinde İrkçı Türkçülük Cereyanı Nasıl Doğdu?”, **Tan**, 3.7.1943.

takım telkinat ile olsa bile bu kabil cereyanların herhangi ciddi temeli ve inkişafı olduğuna kani değilim”¹⁷⁸⁵

İncedayı'nın bu konuşmasından sonra Hariciye Vekili Menemencioğlu da görüşlerini dile getirmiştir:

“Bu kitabı okuduğunuz vakit filvaki bizim de gözümüzün önüne gelen sanki bu memlekette bir takım cereyanlar vardır, bu cereyanları büyük bir tehlike olarak göstermek memleket namına en büyük bir hizmet teşkil eder. Acaba bunun aslı nedir? ... Bu kitabın mevzubahis ettiği gibi bizim memlekette ciddiyetle kale alınabilecek bu saydığım vasıflar fevkinde veya haricinde bir milliyetçilik veya ırkçılık ne mevcuttur ne de bu yolda tezahürata şahit olmaktadır.”¹⁷⁸⁶

Doğu Dergisinde bir makale kaleme alan Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Türkçülüğü kültür, dil ve siyasi bakımdan inceleyerek Türkçülük cereyanının dış kaynaklı gelişmediğini dile getirmiş ve Erkman'ın kitabına değinerek *“Türkçülüğü başka şekillerde görmek ve göstermek isteyenler, durgun suları bulandırarak bulanık suda yabancı emperyalizmler nam ve hesabına balık avlamak ve bu emperyalizmleri kuvvetlendirmek maksadını güdenlerdir”* demiştir.¹⁷⁸⁷ Aynı sayıda makalesi yayınlanan Peyami Safa ise, Türk milliyetçilerine karşı daima *“yaylım ateş açan”* kişileri, *“Farmasonlar, İnsaniyetçiler, Hukukubeşer ve hürriyet softaları, Komünistler, Siyonistler ve onların emrindeki Yahudilerle Yahudi ırkından Müslümanlar, damarlarında halis Türk kanı olmayan birçokları”* olarak izah etmiş ve bu kişilerin Maarif bünyesinde Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nde, İstanbul Üniversitesi'nde, liselerde, matbuatta bulunduğunu dile getirmiştir.¹⁷⁸⁸

6 Temmuz 1943 tarihinde gündemdeki meseleyi ele alan Falih Rıfkı Atay, Ulus'ta *“Türküz, Türkçüyüz ve Türkiyeliyiz”* adlı makale yazmıştır. Atay, Cumhuriyet Halk Partisi programının milliyetçilik maddesinden yola çıkarak şöyle demiştir:

¹⁷⁸⁵ TBMM ZC, Dönem 7, Cilt 4, s. 13.

¹⁷⁸⁶ TBMM ZC, Dönem 7, Cilt 4, s. 14.

¹⁷⁸⁷ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, “Türkçülüğün Mahiyeti ve Başlangıcı”, **Doğu**, C 2, sa 7-8, Mayıs-Haziran 1943, s. 5.

¹⁷⁸⁸ Peyami Safa, “Osmanlı Kozmopolitleri”, **Doğu**, C 2, sa 7-8, Mayıs-Haziran 1943, s. 6.

*“Yani Türküz bir, Türkçüyüz iki, Türkiyeciyiz üç! Ne ırkçınız ne de sınır dışı bir dava peşindeyiz. Bir Türk kendi milletinin menfaatini bu esas dışında aramak için ya aklını kaybetmiş olmak yahut kiralanmış olmak lazımdır.”*¹⁷⁸⁹

Nadir Nadi ise, Türkiye’de Türk milliyetperverliği kisvesi altında emperyalist ırkçılık cereyanları uyandırıldığı ve sınırlarımız dışında bulunan Türklere karşı buradaki Türklerin emperyalist emellerle kışkırtıldığına doğru olmadığını, asıl bunu böyle gösterenlerin karşısında dikkatli ve uyanık durulması gerektiğini dile getirmiştir.¹⁷⁹⁰ Zekeriya Sertel de konu ile ilgili, Türkçülüğe bir kan davası, bir ırk davası süsü vermek isteyenlerin Atatürk’ün prensiplerinden ziyade Ziya Gökalp’in fikirlerinden ilham aldıklarını; fakat ve Ziya Gökalp, başlangıçta Turancı olmasına rağmen sonradan ırkçılık ve kancılık prensiplerini reddedip şecerelere dayanarak halis Türk kanını aramanın ilmi bir iş olmadığını anladığını söylemiştir.¹⁷⁹¹

1 Mart 1944’te Nihal Atsız, *Orhun Dergisi*’nde Başvekil Saracoğlu’na Açık Mektup yazmıştır. Atsız, *“Hem Türkçü hem de Başvekil”* olduğu için yazdığını belirttiği mektubunda, son zamanlarda artan ve planlı bir şekilde devam eden solcu yayın ve faaliyetlere izin verilmemesi gerektiğini söylemiştir.¹⁷⁹² 1 Nisan 1944’te de Atsız, Şaracoğlu’na hitaben ikinci bir mektup yayınlamıştır. Bu mektubunda ise Atsız, Milli Eğitim Bakanlığı ve bakanlığa bağlı kimi kurumlarda komünistlerin yer aldığını, Türk gençlerinin bu fikirlerle yetiştirildiğini, Milli Eğitim Bakanı’nın bu kişileri koruduğunu dile getirmiş, Hasan Ali Yücel’in istifa etmesi gerektiğini ifade etmiştir. Buna ilaveten Atsız, komünist olarak tanımladığı, DTCF Öğretim Üyesi Pertev Naili Boratav, İstanbul Üniversitesi Profesörlerinden Sadrettin Celal ve Doçent Halil, Dil Kurumu üyelerinden Ahmet Cevat Emre ve tercüman Hasan Ali Ediz ve Romancı Sabahattin Ali’nin isimlerini vermiştir.¹⁷⁹³

26 Nisan 1944’te Sabahattin Ali, Nihal Atsız’a açık Mektup’taki ifadelerinden dolayı hakaret davası açmıştır.¹⁷⁹⁴ 7 Mayıs’ta Atsız’ın, 9 Mayıs’ta Necdet Sancar’ın

¹⁷⁸⁹ Falih Rıfkı Atay, “Türküz, Türkçüyüz ve Türkiyeciyiz”, *Ulus*, 6.7.1943

¹⁷⁹⁰ Nadir Nadi, “Bizim Türkçülüğümüz”, *Cumhuriyet*, 7.7.1943.

¹⁷⁹¹ Zekeriya Sertel, “Türkçülük Meselesi Artık Aydınlanmıştır”, *Tan*, 7.7.1943.

¹⁷⁹² Nihal Atsız, “Başvekil Saracoğlu Şükrü’ye Açık Mektup”, *Orhun*, sa. 15, 1 Mart 1944, s. 1.

¹⁷⁹³ Nihal Atsız, “Başvekil Saracoğlu Şükrü’ye İkinci Açık Mektup”, *Orhun*, sa. 16, 1 Nisan 1944, s. 1-6.

¹⁷⁹⁴ *Cumhuriyet*, 27.4.1944

evi aranmış, 9 Mayıs'ta Atsız, 4 ay hapse mahkum olmuştur.¹⁷⁹⁵ 15 Mayıs'ta Zeki Velidi Togan ve Ferit Cansever, 24 Mayıs'ta Ali İhsan Sabis tutuklanmıştır.

Falih Rıfki Atay, Türkiye'de hiçbir elaltı kuvvetin kullanılmayacağını, hükümetin hürriyet düşmanlarını engelleyeceğini dile getirmiştir.¹⁷⁹⁶ Atay, gençliğin kütüphanelerde, sınıflarda rahat bırakılması gerektiğini söylemiş, halkın aldatılmasına izin vermemek için “*milli birliği şaşkırtmaca getirmek isteyen cereyanların*” önleneceğini ifade etmiştir.¹⁷⁹⁷ Tarihin kanlı hatalarını tekrarlamaması için gençlere ırkçılık Turancılık cereyanının anlatılması gerektiğini belirten Atay, bu ideolojiye sahip olan kişilerin CHP'den olamayacağını söylemiştir.¹⁷⁹⁸

Nadir Nadi, Kemalizmin altı okundan bahsetmiş ve bu altı okun bir ahenk taşıdığını, bunlardan birinin bozulmasına dahi izin verilmemesi ve hem sağa hem sola çekmelere karşı müsamaha gösterilmemesi gerektiğini yazmıştır.¹⁷⁹⁹

Necmeddin Sadak, gençliğin Kemalizm'den ayrılmaması gerektiğini dile getirmiştir.¹⁸⁰⁰ Sadak, ırk iddiasının “*kütüphane ve laboratuarlardan sokağa düşeli en az altmış yıl*” olduğunu söylemiş, ırkçılığın en geniş manasıyla demokrasinin, yani haklarda ve vazifelerde eşitliğin düşmanı olduğunu dile getirmiş ve Türk milletinin “*ne beynelmilelcilik, ne İslamcılık, ne Turancılık cezbelerine kurban*” edilmeyeceğini ifade etmiştir.¹⁸⁰¹ “*İslamcılık, Turancılık, Irkçılık gibi fikirlerin ilme, tarihe coğrafyaya, siyasete aykırı*” olduğunu söyleyen Sadak, bu fikirlere inananların ideallerinin “yanlış olduğunun isbat edilmesine tahammül” edemediklerini, eleştiri kabul etmediklerini öne sürmüştür.¹⁸⁰²

Türk dış politikasının Sovyet Rusya ile ilişkilerini sıcak tutmak istediği bir zamanda meydana gelen bu olaylar hakkında İsmet İnönü de bir değerlendirme yapmıştır. 19 Mayıs 1944 tarihinde İnönü, ırkçılara karşı şu şekilde bir konuşma yapmıştır.

¹⁷⁹⁵ **Cumhuriyet**, 10.5.1944.

¹⁷⁹⁶ Falih Rıfki Atay, “Nizam Düşmanlığı Yaptırmayız”, **Ulus**, 7.5.1944.

¹⁷⁹⁷ Falih Rıfki Atay, “Niçin Üstünde Duruyoruz”, **Ulus**, 8.5.1944.

¹⁷⁹⁸ Falih Rıfki Atay, “Irkçılık ve Turancılık”, **Ulus**, 9.5.1944.

¹⁷⁹⁹ Nadir Nadi, “Bizim Realitemiz Bizim İdealimiz”, **Cumhuriyet**, 9.5.1944.

¹⁸⁰⁰ Necmeddin Sadak, “On İkiye Beş Kala”, **Akşam**, 9.5.1944.

¹⁸⁰¹ Necmeddin Sadak, “Bu Asırda Millet ve Milliyet Seciyesi Halis Kan Yarış Atı Evsafına Benzemez”, **Akşam**, 16.5.1944.

¹⁸⁰² Necmeddin Sadak, “Gençliği Koruyalım”, **Akşam**, 17.5.1944.

*“Türk milliyetçisiyiz; fakat memleketimizde ırkçılık prensibinin düşmanıyız. Memleketimizde politika garazleri için uydurulan ırkçılık önderlerinin çok acıklı faciaları, hatıralarımızda canlıdır... Turancılık fikri, yine son zamanların zararlı ve hastalıklı gösterisidir. Bu bakımdan Cumhuriyeti iyi anlamak lazımdır. Milli kurtuluş sona erdiği gün, yalnız Sovyetlerle dostluk ve bütün düşmanlarımız eski düşmanlıklarının bütün hatıralarını canlı olarak zihinlerinde tutuyorlardı.”*¹⁸⁰³

Basın, İnönü'nün bu konuşmasını yerinde bir ikaz olarak değerlendirmiştir. Yabancı propaganda ve rejim aleyhtarı hareketler için, İnönü'nün bu ikazının Kemalizmin gereği ve bunun bir rejim müdafaası olduğu belirtilmiştir. Rejim aleyhtarı propaganda ve faaliyetlere izin verilemeyeceği söylenmiştir.¹⁸⁰⁴

22 Mayıs 1944 tarihinde mecliste bir konuşma yapan Yusuf Hikmet Bayur *“Bu propagandalar karşısında biz lakayt gibiyiz. Son günlerde biraz canlandık o da nasıl diyeyim? Bıçaklandıktan sonra iğnelendikten sonra. Bunları daha evvel yapabiliirdik”* demiştir.¹⁸⁰⁵

Özellikle İnönü'nün 19 Mayıs 1944 konuşmasından sonra Kemalizm prensipleri işlenmeye başlamıştır. Irkçılık ve Turancılığın istenilmemesi ve zararlarının nedenleri anlatıldıktan sonra asıl hedefin 6 okla belirlenmiş olan Kemalizm olduğu belirtilmeye başlanmış ve bu hususta birlik istenmiştir. 29 Mayıs 1944 tarihinde Şükrü Saracoğlu, mecliste yaptığı konuşmada *“Her Türk gibi ben de Kemalist rejiminin doğruluğuna ve sağlamlığına o kadar eminim ki, er geç bütün dünya milletlerinin bizim rejime benzeyen bir rejim etrafında toplanacaklarına kaniim”* demiştir.¹⁸⁰⁶ Bu izahın arkasından basında çıkan yazılar da benzer niteliktedir.

Falih Rıfki Atay, sağdan, soldan, önden ve arkadan hiçbir bozgunculuğun Kemalistler arasındaki saf birliğine zarar vermesine müsaade edilmeyeceğini

¹⁸⁰³ **Ulus**, 20.5.1944.

¹⁸⁰⁴ Nadir Nadi, “Türk Milletinin Sesi”, **Cumhuriyet**, 20.5.1944; Necmeddin Sadak, “Milli Şefin Türk Milletine Büyük Dersi”, **Akşam**, 21.5.1944; Falih Rıfki Atay, “Cumhurreisimizin Nutku”, **Ulus**, 21.5.944; Hüseyin Cahit Yalçın, “Milli Şefin Gençliğe Hitabesi”, Tanin, 20.5.1944'den **Ayın Tarihi**, Sa: 126, s. 152.

¹⁸⁰⁵ **TBMM ZC**, Dönem7, Cilt 10, s. 157.

¹⁸⁰⁶ **TBMM ZC**, Dönem7, Cilt 10, s. 419.

söylemiş, “Cumhuriyet Halk Partisi, Altıok bayrağı altında toplanan bir savaşçılar cephesidir” demiştir.¹⁸⁰⁷ Nadir Nadi, dünyanın bu karışık halinde Türkiye için en uygun, en emniyetli, en şaşmaz yolun Kemalizm olduğunu dile getirmiş; Türk çocuğuna prensiplerin duyurulması hususunda tembellik yapılmaması ve “sapıklarla dış propagandalara karşı daima uyanık” kalınması gerektiğini ifade etmiştir.¹⁸⁰⁸

Aynı dönemde konu CHP teşkilatına da izah edilmiştir. 7 Haziran 1944 tarihinde Memduh Şevket Esendal, CHP Vilayet İdare Heyeti Reisliklerine ve Kaza İdare Heyeti Reisliklerine yazdığı yazıda ırkçılık meselelerine değinmiş; ırkçı Turancı milliyetçilerin “devletin iç ve dış siyaseti üzerinde tesir yapma”yı amaçladıklarını dile getirmiştir. Milliyetçiliğin ne olduğunun parti programında açıkça yer aldığını belirten Esendal, şöyle demiştir:

*“Bizi ırkçılık gibi müphem ve dağıtıcı, Turancılık gibi karanlık ve çıkmaz yollara sürüklemek isteyiş ve çocuklarımızı sokak politikasına sürükleyiş yalnız akılsızlık ve zavallılık ile izah edilemez, buna milletimize karşı hıyanet olarak telakki etmeğe mecburuz. Bu ve bu gibi fesatçılar yurt içinde yerleşmiş ve fayda vermiş her ne varsa, millet kimlerin ve nelerin etrafında toplanmış ise hepsini yıkmaya çalışırlar, ta ki kendilerini öne sürebilsinler... Bu gibilerle karşılaştıkça partili arkadaşlarımızın yapacakları iş, bu adamlara programımızı okutmak ve anlatmak ve bizim ülkülerimizi yabancı ölçülere göre şişirilmesine ve zayıflatılmasına meydan vermemektir.”*¹⁸⁰⁹

27 Haziran 1944 tarihinde de CHP Vilayet ve Kaza İdare Heyeti Reislikleri ile Bölge Müfettişliklerine gönderdiği yazıda Irkçılık meselesine değinen Esendal,

“İlgili makamlarca yapılan incelemelerde Adsız adındaki yazıcının 1940-41 yıllarında askere gideceğini sanarak karısına ve çocuğuna yazıp bankalardan birine bıraktığı bir vasiyet kağıdı ortaya çıkmıştır... Adsız’ın bu yazılarında göze çarpan ilk nokta, bu adamın devlet idaresinde Cumhuriyet

¹⁸⁰⁷ Falih Rıfki Atay, “Saracoğlu’nun Nutku”, **Ulus**, 30.5.1944.

¹⁸⁰⁸ Nadir Nadi, “Başvekilin Nutku”, **Cumhuriyet**, 31.5.1944.

¹⁸⁰⁹ **CHP Genel Sekreterliğinin Parti Teşkilatına Umumi Tebligatı**, (1 Ocak 1944’den 1 Ocak 1945 Tarihine Kadar), Cilt 21 s. 35-37.

*rejimini istememesidir. Cumhuriyet yerine hangi şekli isteyip tercih etmekte olduğu da belli değildir. Bu noktada Adsız'ın, Alman Nazilerine benzediği görülmektedir. Nitekim Alman Nazileri de hükümeti ele almadan önceki yazılarında Weimar Anayasası ile kurulan Cumhuriyeti reddetmekle beraber hangi hükümet şeklini istediklerini açıkça ileri sürmeyerek her türlü tefsire müsait bir şef usulünden bahsetmişlerdir. Bu bakımdan Adsız, vasiyetnamesinde aynı tabiyeyi taklit etmiştir... Bu vasiyetin yazıldığı tarihlerde Alman ve Rus devletleri arasındaki siyasi münasebetlerin şekli düşünülmür ise Adsız'ın Alman dış politikasına ayak uydurmakta olduğu akla gelir... Hükümetimiz basın aleminde birkaç yıldan beri sürüp gelen münakaşaları görmekte ve basın serbestliği esasına sadık kalarak işi yalnız göz önünde tutmakla iktifa etmekte idi. Birbiri aleyhine yazı yazan bu iki taraftan biri yazıyı bırakarak harekete geçince hükümetimiz de işe el koymuş ve gösteriş olayını yapan ve yaptırımları yakalamıştır... Şurasını da söylemek yerinde olur ki, bu mesele bugün yapılmakta olan kanuni takibat ile bitmiş ve geçmiş sayılmamalıdır. Milliyet esası sevimli ve çekici bir esastır. Politika ile ilgili olmayanlar bu esas üzerine kolayca tahrik olunabilir. Bu bakımdan parti esaslarımızın dışında kalan ırkçılık ve Turancılık gibi yabancı devletlerden kopya alan çıkmazlara karşı halkımızı yerinde aydınlatmak bize düşer. Irkçılık tatbikatta ırkçı olan adamın elinde, istediğini Türk nasbetmek, işine gelmeyeni Türklükten çıkarıp azletmek vasıtası olacak bir taklit ithalat eşyasıdır. Bizim ruhumuzdan doğmuş olmayıp bize yabancıları taklit ile giren bu fikirlere ihtiyacımız yoktur. Biz elimizdeki programımız ve koyduğumuz kanunlarımız ile yurdumuzda bulunduğumuz müvazene ile öğünürüz.*¹⁸¹⁰

7 Eylül 1944 tarihinde Irkçılık-Turancılık davası başlamıştır. Buna göre 23 sanık yargılanmıştır: Reha Oğuz Türkan, Nihal Atsız, Zeki Velidi Togan, Necdet Sancar, Orhan Şaik Gökyay, Hikmet Tanyu, Fethi Tevet, Alparslan Türkeş, Hüseyin Namık Orkun, Hasan Ferid Cansever, Nurullah Barıman, İsmet Tümtürk, Muzaffer Eriş, Zeki Özgür, Cihad Savaş Fer, Hamza Sadi Özbek, Fehiman Altan, Cebbar

¹⁸¹⁰ **CHP Genel Sekreterliğinin Parti Teşkilatına Umumi Tebligatı**, (1 Ocak 1944'den 1 Ocak 1945 Tarihine Kadar), Cilt 21, s. 38-40.

Şenel, Said Bilgiç, Cemal Oğuz Öcal, Fazıl Hisarcıklı, Saim Bayrak, Yusuf Kadıgil.¹⁸¹¹

İnönü, 1 Kasım 1944 tarihinde meclis açılış nutkunda, Türkçülük-Turancılık akımını demokrasiye karşı bir akım olarak nitelemiş ve buna izin verilmediğini vurgulamıştır:

*“İdaremiz bütün manasıyla halk idaresidir. Bu idare demokrasi prensiplerini Türkiye'nin bünyesine ve hususi şartlarına göre tekamül ettirmektedir. Türkiye, halk idaresinin ameli tedbirlerini bulurken ilk günden itibaren taklit bir idareye düşmekten sakındık ve daima sakınacağız. İkinci Cihan Harbi'nin başından beri türlü değişmelere uğramış mahdut ve kararsız vatandaşlarda uyanan taklit prensiplere, Türk milleti şiddetle ve muvaffakiyetle karşı koydu. **Harp sonunda ve sonrasında uyanmak istidadı gösterecek yeni taklit arzularına da kesin olarak karşı koyacağız.** Türkiye'de halk idaresi kesiksiz bir tekamül yolunda yürüyerek durmadan yükselecektir.”*¹⁸¹²

Sovyetlerin boğazlarda yetki ve toprak talebi ile ilgili notaları sonrası Türk-Sovyet ilişkilerinin soğumaya başladığı 1945 yılının ortalarından itibaren basında, milliyetçi ve memleketçi yazılara da yer vermeye başlamıştır. 29 Mart 1945 tarihinde sonuçlanan davaya göre 13 kişi beraat etmiş; Zeki Velidi Togan 10 yıl, Nihal Atsız 6 yıl 6,5 ay, Reha Oğuz Türkan 5 yıl 5 ay, Cihat Savaşfer ve Nurullah Barıman 4 yıl, Fethi Tevetoğlu 11 ay 20 gün, Alparslan Türkeş 9 ay 10 gün, Cabbar Şenel ve Cemal Oğuz Öcal 1'er aya mahkum olmuşlardır.¹⁸¹³ 25 Ekim 1945'te de tutuksuz olarak mahkemenin devam edeceği duyurularak ırkçılık ve gizli cemiyet kurmaktan sanık olan tutukluların tamamı serbest bırakılmıştır.¹⁸¹⁴

Görüldüğü üzere Atatürk'ün ölümü sonrası hem basın hayatında aydınlar arasında hem de mecliste bürokratik çevrelerde popüler hale gelen üç tarz milliyetçilik anlayışı da Atatürk milliyetçiliği ile derinden farklılıklar göstermektedir. Atatürk milliyetçiliği, kan bağına dayanmama ve Cumhuriyet'in sınırları içerisinde

¹⁸¹¹ **Ulus**, 8.9.1944.

¹⁸¹² **Ulus**, 2.11.1944.

¹⁸¹³ “İrkçilerin Davası Bitti”, **Cumhuriyet**, 30.3.1945; “İrkçiler Hakkındaki Karar”, **Akşam**, 30.3.1945.

¹⁸¹⁴ **Akşam**, 25.10.1945; **Tasvir**, 25.10.1945; **Vatan**, 25.10.1945.

kalma anlayışı ile Irkçı Turancı Milliyetçilik anlayışından; milliyetçilik hislerinde dini temaya yer vermemesi ve endüstriyel sanayileşmeye inanması bakımından Anadolu Milliyetçilik anlayışından ayrılmaktadır.

Milliyetçilik bahsini kapatmadan önce, dönem içerisinde ele alınan Türk dilinin sadeleştirilmesi meselesine dair uygulama ve tartışmalara kısaca değinmek yerinde olacaktır.

Atatürk'ün ölümünden kısa bir süre sonra, Türk Dil İnkılabı'ndan geriye dönüş hamleleri resmi çevrede kendini göstermiştir. 1939 yılı Ocak ayında "*Kültür Bakanlığı*" tabiri yerine "*Maarif Vekaleti*" tabirinin kullanılmaya başlanmasının yanı sıra CHP Beşinci Kongresi'nde kabul edilen yeni program ve tüzükte, dil açısından bazı değişiklikler dikkat çekmektedir. 26.12.38 tarihli CHP tüzüğünün 7. maddesi "*Premsiplerimizi usanmaksızın bütün yurttaşlara her bahane ve fırsatta söylemek ve anlatmak parti örgüt ve izdeşlerinin önemli ödevidir.*"¹⁸¹⁵ şeklinde iken "*Premsiplerimizi bütün vatandaşlara her vesile ve fırsatla usanmaksızın söylemek ve anlatmak parti teşekküllerinin ve mensuplarının başlıca vazifeleridir*"¹⁸¹⁶ şekline çevrilmiştir. İlkinde kullanılan "*içdemlik*", "*savgalayacak*", "*ergelerle*", "*öğreneğine*", "*ıra*", "*tükellenir*", "*genellenir*", "*sağlanır*" gibi kelimeler sırası ile şu şekilde değiştirilmiştir: "*samimiyet*", "*müdafa edecek*", "*maksatlarla*", "*talimatnamesine*", "*karakter*", "*tekemmül eder*", "*bildirilir*", "*temin edilir*".

Bun ilaveten yayınlanan kimi resmi kitaplarda da isim değişikliğine gidilmiştir. Hakkı Uyar, kimi resmi yayınları karşılaştırarak "*Atatürk döneminde gerçekleştirilen Dil Devrimi'nden geri adımlar atıldığı*"nı şu şekilde ifade etmiştir:

*"Örneğin tüzük sözcüğünün yerini nizamname, Genel İspekter'in yerini Umumi Müfettiş, Parti Örgütü'nün yerini Parti Teşkilatı, Genelge'nin yerini Umumi Tebligat, İşe Özgü ve Özeldir'in yerine Hizmete Mahsustur sözcükleri almıştır."*¹⁸¹⁷

¹⁸¹⁵ **CHP Tüzüğü**, Ankara 1938, s. 3.

¹⁸¹⁶ **CHP Nizamnamesi**, Partinin Beşinci Büyük Kurultayı'nca kabul edilmiştir. 29 Mayıs 1939, Ankara 1939, s. 4.

¹⁸¹⁷ Hakkı Uyar, **age**, ss. 342-343.

Nitekim 13 Eylül 1939 tarihinde Fikri Tüzer, CHP Vilayet İdare Heyeti Reisliklerine gönderdiği yazıda, yeni nizamnamede bazı unvanların “*Yönkurul-İdare heyeti, Aday-Namzet, Partikur-Parti Divanı*” biçiminde değiştirildiğini; yeni nizamnameye göre, bu unvanların nasıl kullanılması gerektiğini liste şeklinde bildirmiştir.¹⁸¹⁸

Resmi olarak yapılan bu değişikliklerin etkisi ile ilginç bir yorum Ülkü Dergisi’nden gelmiştir. Fuat Köprülü’nün direktörlüğünde çıkan ve CHP resmi yayın organı olan Ülkü Dergisi’nde bir yazar, Reşat Nuri Güntekin’in “*Eski Hastalık*” adlı romanını tanıtırken dil bahsi hakkında da bir yorumda bulunmuştur. Yazar, Güntekin’in lisanında “*Öz Türkçe adını taktığımız uydurma, alışamadığımız yabancı gibi yadırgadığımız kelimelere*” hiç rastlanmadığını dile getirmiştir.¹⁸¹⁹

Ülkü Dergisi gibi parti yayın organı olan bir dergide bu görüşlerin yer almasını değerlendiren Oluş Dergisi, konu hakkındaki görüşlerini şu şekilde izah etmiştir.

“Uydurma kelimeler nelerdir? Acaba ‘Ülkü’ kelimesi de bunlardan biri mi? Yoksa o da mı ismini değiştirecek? Gayri mümkünü mümkün kılan bir müsamaha ile İstanbul gazetelerini bağışlıyoruz. Fakat sen! İsmi bile Atatürk’e borçlu olan Ülkü mecmuası! Onun davasının organı olan ve ölüsünün yattığı şehirde çıkan bir mecmua olmak sıfatıyla inkılaba biraz daha sadık ol!”¹⁸²⁰

Bu gelişmeler, Dil İnkılâbı’nın gerekli olup olmadığı biçiminde zaten devam etmekte olan tartışmaları daha da alevlendirmiştir. Vakit Gazetesi’nde Hakkı Süha Gezgin, “*Dil İnkılâbına Hürmet*” başlıklı yazısında şöyle demiştir:

“Bugün eğer terimlerin içinde dile zor kulağa çirkin gelenleri varsa, aceleden doğmuşlardır. Onları uzun vadeli çalışmalara bırakalım. Fakat Allah

¹⁸¹⁸ **CHP Genel Sekreterliğinin Parti Teşkilatına Umumi Tebligatı**, (Temmuz 1939’dan 31 Birincikanun 1939 Tarihine Kadar”, Cilt 15, s. 85-86.

¹⁸¹⁹ Fevziye Abdullah, “Reşat Nuri Güntekin, Eski Hastalık”, **Ülkü**, sa. 71, İkincikanun 1939, ss. 466-472.

¹⁸²⁰ “Babialı Pazarı ve Ülkü”, **Oluş**, sa. 10, 6 Mart 1939, s. 156.

aşkına şu topyekun inkardan vazgeçelim. Hamlelerimiz, dalga gibi çarpıp gene dalga gibi çekilmemelidir.”¹⁸²¹

Falih Rıfki Atay, ise dil bahsinde Atatürk döneminin aşırılıklarından bahsetmiş, yeniden kelime bulunması gayretine gidilmemesi gerektiğini ifade etmiştir. Atay, kullanılan kelimelerin o şekilde kalması gerektiğini savunmuştur:

*“Hepimiz makalelerimizi, saatler sarf ederek dergi kelimeleri ile yazmaya gayret etmişizdir. Atatürk kendine has sebatı ve sabrı ile bu tecrübeyi takip etti; hepimize şevk vermek için ona bizzat iştirak de etti. Nihayet **Güneş-dil teorisi, bize ihtiyacımız olan hatta olmayan bir çok kelimeleri yeniden kazandırmıştır.** ... İlk tecrübe devrine ait darlıklarımızı Atatürk’e maletmek ne kadar yanlış ise, Atatürk’ün dilimizi bu darlıktan kurtararak ona ferahlık ve inkişaf veren nazariyesini de, medrese ve divan Osmanlıcasına doğru irticai bir harekete alet etmek de o kadar insafsızlık olur. Güneş-dil teorisinin imkanlarını kötüye kullanarak lugatımızı alabildiğine doldurmayacağız. Lugatımıza alacağımız kelimeleri iki tabii miyara vurarak seçeceğiz:*

Bize lazım mıdır?

Konuşma ve kullanma dilinde yaşıyor mu?

Ne ölmüş olanı diriltebiliriz; ne de lüzumu olmayana hayat verebiliriz. Köye kadar giden “müdür” kelimesinden kurtulmak için neden boş yere emek verelim? Yahut herhangi bir lehçedeki herhangi bir meçhul söze revaç vermeye çalışalım.”¹⁸²²

Peyami Safa, Atay’ın yazısına karşılık olarak kaleme aldığı makalesinde Atay’ın Atatürk devri görüşlerinden vazgeçtiğini ifade etmiştir:

“Onun (Falih Rıfki Atay’ın) üç gün evvelki yazısının tabirile “ölmüş olanı diriltemeyeceğimizi” yani ölmüş olan görü kelimesini manzara yerine koyamayacağımızı ve “köye kadar giden bir kelimedden kurtulmak için boş yere emek veremeyeceğimizi” yani köye kadar giden memur kelimesini işyar münasebetsizile değişemeyeceğimizi yıllarca evvel, aynı manada, fakat başka

¹⁸²¹ Vakıf Gazetesi’nden aktaran **Ulus**, 23.1.1939.

¹⁸²² Falih Rıfki Atay, “Kelime ve istihlalarımıza istikrar verebiliriz”, **Ulus**, 17.1.1939.

şekilde yazmıştım ve bana itiraz eden tek adam işte bu sevgili Falih Rifki Atay'dı! Gene de bir meslektaşım bizim gibi düşünenlere katılmasını memnuniyetle karşılarım. Fakat günün birinde tekrar caymaması şartile!"¹⁸²³

Zekeriya Sertel, dil inkılabında aşırı bazı uygulamaların olduğunu dile getirmiş, halkın kullandığı dilin tercih edilmesinin dil inkılabına muhalif olmadığını söylemiştir:

*"Dil İnkılâbında yaptığımız tecrübeye lisanın ictimai ve pedagojik ehemmiyeti tamamiyle nazarı itibara alınmamıştır. Ölü kelimeleri ihya için sarfedilen emekler bu sebeple beklenen semereyi vermemiştir. Bugün lisandaki kararsızlığı kaldırmak için yapılacak teşebbüs dil İnkılâbının gayesine muhalif değildir. Gaye lisanı sadeleştirmek, halkın kullandığı lisanın tekamülünü ilmi esaslara dayamaktır."*¹⁸²⁴

Hüseyin Cahit Yalçın, "geç oldu ve güç oldu, fakat oldu; lisan meselesinde de mantığın sesi işitildi" diyerek başladığı yazısında, şahsiyetlerin dile müdahale edemeyeceklerini, bir başka deyişle dilde devrim yapılamayacağını ifade etmiştir:

*"Geçirdiğimiz tecrübenin bize isbat ettiği en büyük hakikat, **lisan üzerinde fertlerin ne kadar salahiyet sahibi olursa olsunlar, kendi başlarına hiçbir şeye muvaffak olamayacaklarıdır.** Fertlerin lisanda yapabilecekleri tesir bir teklif mahiyetini geçemez. Kitle bunu benimsemezse bu teklif doğmadan ölmüş bir çocuk gibi ortadan kalkar."*¹⁸²⁵

Aka Gündüz, hasan Ali Yücel'e yazdığı açık mektupta, dil tartışmalarına değinmekte; meselenin Abdulhamit istibdad döneminden hürriyetine kavuşmuş insanlar biçiminde ele alındığını söylemiş, dil bahsinde Atatürk'e karşı yapılan eleştirileri zararı bulduğunu dile getirmiştir:

"Ebedi Şef, Türk dilini zannettirilmek istenildiği gibi bir emri yevmi ile, şöyle olacak!, diye kesip atmadı. Bütün hayatı serbest istişare, serbest müğzakere ve serbest münakaşa ile geçen büyük adam, bu işte de beş yıllık bir

¹⁸²³ Peyami Safa, "Dil Münakaşası", **Cumhuriyet**, 20.1.1939.

¹⁸²⁴ Zekeriya Sertel, "Dil İnkılâbı İstikrar Sahasına Giriyor", **Tan**, 20.1.1939.

¹⁸²⁵ Hüseyin Cahit Yalçın, "Lisan Meselesinde mantığın Sesi", Yeni Sabah, 20.1.1939'den **Aynı Tarihi**, sa: 62.

tetkik ve münakaşa devresi geçirdi... İnkılâbın her bahsinde, her babında, her harfinde her zerresinde Ebedi Şef'in yeri, önce vicdanlarımız, sonra kendi hak ettiği yeri olmalı."¹⁸²⁶

Falih Rıfki Atay, "Kelime ve İstilahlarımıza İstikrar Verebiliriz" adlı yazısının İstanbul yazarlarında akis uyandırdığını, bir tek Hüseyin Cahit Yalçın'ın kendisi gibi düşündüğünü belirttikten sonra dilde istikrarın ne demek olduğunu şu şekilde açıklamıştır:

*"Demek ki, bu istikrar, bir ricatı değil, bir ilerlemeyi, son hatlarda durmayı ifade etmektedir. Demek ki, Atatürk, dili kendi haline bırakmak iddiasına karşı hareket etmekte nesillerden beri içinden çıkamadığımız bir davanın kökünden halledilmesine yardım etmiştir. Bunun içindir ki iddia ediyoruz: artık lugatımızı yapabiliriz, artık gramerimizi yapabiliriz, artık istilahlarımızı tesbit edebiliriz. Alfabe ve dil İnkılâpları olmaksızın bu mesut iddialardan hiç birine kalem dokunduramazdık. Başlığımızı tekrar edelim: **Biz irtica demedik, istikrar dedik. Yani ileri Türkçede istikrar! Yani zafer ve kazançlarımızı tesbit etmek.**"¹⁸²⁷*

Peyami Safa, Güneş-Dil teorisinin "bir çok yabancı kelimelerin Türk asıldan geldikleri iddiasıyla Türkçeleşmiş bir çok Arap ve Acem kelimelerini lisanımıza mal etti"ğini ileri sürmüş, "Araştırma devresinin bize verdiği en büyük derse de olanca dikkatimizle bakalım: Zorla güzellik ve zorla lisan olmaz." demiştir.¹⁸²⁸ Bir okuyucu mektubunu yanıtlayan Peyami Safa, dil meselesi hakkında, "Tecrübe bize öğretti ki, üstünkörü ve acele kararları affetmeyen cemiyet müesseselerinin başında lisan geliyor." biçiminde görüşlerini ifade etmiştir.¹⁸²⁹

Peyami Safa dil bahsinde Hüseyin Cahit Yalçın'ın 1932 Dil kurultayında, dil inkılabına karşı çıkan tavrından bahsettikten sonra "Şu zamaneye bakınız ki, daha düne kadar makalelerinin üstüne 'başbetke' ucubesini konduran Falih Rıfki Atay da

¹⁸²⁶ Aka Gündüz, "Ne Oluyoruz? İkinci Bir 10 Temmuz Tanımıyoruz", **Tan**, 20.1.1939.

¹⁸²⁷ Falih Rıfki Atay, "İrtica Değil; İstikrar İstiyoruz..", **Ulus**, 24.1.1939.

¹⁸²⁸ Peyami Safa, "Türkçenin 1 Numaralı Hakikati", **Cumhuriyet**, 21.1.1939.

¹⁸²⁹ Peyami Safa, "Telaşa Lüzum Yok", **Cumhuriyet**, 22.1.1939.

meğer Hüseyin Cahit Yalçın gibi düşünüyormuş da bizim hiç haberimiz yokmuş!” demiş ve şöyle sormuştur:

“Pek güzel, değerli ve sevgili Falih Rıfki Atay, yedi senedenberidir bütün o lisan ayrılıklarına taraftar değildiniz de niçin 1932’den beri açılan Dil kurultaylarının hiçbirinde ortaya çıkıp tek kelime söylemediniz? Hüseyin Cahit yalçın’a açıkça hak veren bir tek yazınız var mıdır? Niçin doğruyu haykırtan ve yapayalnız kalan bu hocanızı yedi sene hiç müdafaa etmediniz de bugün onunla mutabık olduğunuzu yazıyorsunuz? Bilakis siz, bu yedi sene içinde Hüseyin Cahit Yalçın gibi, benim gibi düşünenlere hücum eden makaleler de neşrettiniz!..”¹⁸³⁰

Yaşar Nabi, halihazırda Dil İnkılâbı hamlesinin seyrini yavaşlatan bir cereyan olduğunu belirtmiş, dilde ilerleme yapılabilmesi için eskisini kötüleme alışkanlığını eleştirmiştir:

“Şüphesiz dil yolunda lüzumsuz ifratlar, yanlış hesaplar olmamış değildir. Ancak bütün bunları birer deneme sayarak bütün hareketi bu yüzden ihtimama kalkışmamalıyız... Yanlış olanı, aşırı olanı tasfiyede tereddüt etmek ilmi zihniyete yakışmaz hiç şüphesiz! Ancak bunu yaparken doğru olandan iyi olandan dönmemeye de titiz bir itina göstermeliyiz.”¹⁸³¹

26 Eylül 1939 Dil Bayramı dolayısıyla Akşam Gazetesi, dil bahsinde eski dönemde ileri gitmelerin yaşandığını dile getirmiş, Dil Kurumu’nun çalışmalarını eleştirmiştir:

“Her İnkılâbın harareti esnasında biraz ileri gitmeler olur, sonra itidal avdet eder. Dil İnkılâbı bu safhaya kadar ulaştırılmıştı. Daha ileriki adımların atılması için Ebedi Şef’in dil kurumuna para vasiyet ettiğini biliyoruz. Ne yapılıyor? Lugat mı, gramer mi, dikalyon kitabı mı hazırlanıyor?”¹⁸³²

¹⁸³⁰ Peyami Safa, “Falih Rıfki’nin İhtidası”, **Cumhuriyet**, 26.1.1939.

¹⁸³¹ Yaşar Nabi, Dil İnkılâbı Hamlesini Gevşetmeyelim”, **Ulus**, 8.2.1939.

¹⁸³² “Dil Kurumundan Faaliyet İstiyoruz”, **Akşam**, 27.9.1939.

Cemal Kutay da son zamanlarda Dil İnkılabı'na karşı yapılan eleştirileri ele almış, kimi yazılara dikkat çekerek dilde geri dönüşün yaşandığını ve böylece bir inkılap eserine kayıtsızlık yapıldığını ifade etmiştir:

*“Son zamanlarda hele gazetelerimize dikkat ediyor musunuz? Yazılar arasına fikirlere kuvvet ve hak verdirmek için divanlardan mısralar seçip koymak, terkipler kullanmak, tam Türkçe karşılıkları varken Arapça ve Farsça kelimeleri sıralamak yadırganmadan yapılmaktadır. Arap harflerini ve Osmanlıca’yı bilmeyen cumhuriyet çocuklarının bu sene liseyi bitirmiş olduklarını unutmayalım. Onlar bu laübalilikten yalnız hayrette değil müteessirdirler de... Sade ve temiz Türkçe, çok çetin bir cehdin eseridir: **hür türk dili, türk devlet ve istiklali gibi Atatürk azim ve enerjisiyle kazanılmıştır. Ona karşı en ufak bir kayıtsızlık yaparken bir İnkılâp eserine el uzatmış olmanın azabını duyalım.**”¹⁸³³*

Yaşar Nabi Varlık Dergisi'nin 15 Şubat 1943 tarihli nüshasında dil devriminde görülen yavaşlamadan bahseden bir yazı yazmıştır. Nabi bu yazısında dilde gevşemenin hiç de hoş bir şey olmadığını, dilin doğal gidişine ayak uydurulması gerektiğini ifade etmiştir.¹⁸³⁴ Nabi'nin bu yazısını yayınladığı gün toplanan Maarif Kongresi'nde ise farklı düşünceler dile getirilmiştir. Tahsin Banguoğlu, dil İnkılâbı dolayısıyla Türkçe bilgisinin azaltıldığını iddia etmiştir:

*“Çocuklar şüphesiz ki ana dillerini öğrenmektedirler. **Fakat dil İnkılâbı dolayısıyla çocuklarımızın Türkçe bilgileri oldukça zayıftır.** Diyebiliriz ki, on sene evvel liseden çıkan bir talebeye nazaran bugün liseden çıkan bir talebenin bilgisi bir hayli daha zayıflamıştır.”¹⁸³⁵*

Dil İnkılabı tartışmaları çok partili hayata geçiş sürecinde de ele alınmıştır. 10 Ocak 1945 tarihinde mecliste anayasanın Türkçeleştirilmesi kanunu kabul edilmiştir. 1945 yılında kutlanan Dil Bayramı dolayısıyla bir yazı kaleme alan Zekeriya Sertel, Türkçeyi okunmaz hale getirmek için sarf edilen gayretin bayramının yapıldığını söylemiş, Dil İnkılâbı'nda ısrar edilmemesi gerektiğini ifade etmiştir:

¹⁸³³ Cemal Kutay, “Bir Yıldönümü Dolayısıyla”, **Ulus**, 24.9.1939.

¹⁸³⁴ Yaşar Nabi, “Değişen Dile Ayak Uyduralım”, **Varlık**, sa. 231, 15.2.1943, s. 301.

¹⁸³⁵ Maarif Vekaleti, **İkinci Maarif Şurası (15-21 Şubat 1943)**, Ankara 1943, s. 76.

*“Dün dil bayramı idi. Yani Türkçeyi anlaşılmaz, okunmaz hale koymak için sarf ettiğimiz cehd ve gayretin bayramını yaptık... Fikir ve edebiyat hayatımızı felce uğratan, dilimiz Türkçe olmaktan çıkararak ve adına **Dil İnkılâbı** denilen harekette ısrar etmenin manası nedir? Yalnız dil üzerinde keyfi tasarrufla kalmayarak Anayasa’yı ve kanunlarımızı anlaşılabilir bir hale getirmeye hakkımız var mıdır? Mahkemelerin ve vekaletlerin adlarını değiştirmekle kalmayarak resmi dille halkın dili arasında bu kadar derin uçurum açmak İnkılâp mıdır?”¹⁸³⁶*

3.10. Önemli Gelişmelerde Atatürk ve Atatürk Dönemi Algısı

23 Ocak 1939 tarihinde Yunus Nadi, Türkiye'nin iç ve dış siyasetini değerlendirdiği yazısında, her iki siyasetin de temelini Atatürk tarafından atıldığını söylemiş, büyük bir talih eseri olarak İsmet İnönü'nün “*Ebedi Şef*”i takip etmesi dolayısıyla aynı ilerleme ve yükselişin devam edeceğini belirtmiş ve “*Atatürk'ün tam halefi İsmet İnönü, bütün meziyet ve faziletile Türk milletinin bugün sımsıkı etrafında toplandığı canlı semboldür*” demiştir.¹⁸³⁷

25 Ocak 1939 tarihinde Celal Bayar'ın istifasından sonra Başbakan olan Refik Saydam'ın ilk konuşması Kemalizm açısından önem arz etmektedir. 27 Ocak 1939'da mecliste yaptığı ilk konuşmasında Saydam, Kemalizm'e bağlı kalınacağını vurgulamıştır:

“İnkılâp kanunlarının milli bünyede sarsılmaz bir şekilde işlemesini ve adli teşkilatın devamlı inkişafını temin yolunda ittihaz edilmiş olan tedbirlerin tatbikine hassasiyetle devam etmek azmindeyiz.”¹⁸³⁸

Bu oturumda söz alan Refik İnce, toprak reformu meselesine değinmiş ve Refik Saydam'dan konu ile ilgili izahat istemiştir. İnce, toprak reformu meselesinin Atatürk döneminden kalma bir ideal olduğunu söylemiş, “*Her zaman Atatürk'ün nutuklarında, Hükümet nutuklarında mezbubahs*” edildiğini dile getirmiş; her ne kadar hükümet değişikliği olmuşsa da Toprak reformu yapılırsa “*her hangi hükümet değişirse değişsin, tatbik etmek, Cumhuriyet Halk Partisinin hâkim olduğu zamanda,*

¹⁸³⁶ Zekeriya Sertel, “Bu, Bir İnkılâp Değil, İrticadır”, **Tan**, 28.9.1945.

¹⁸³⁷ Yunus Nadi, “Türkiye'nin Dahili ve Harici Siyaseti”, **Cumhuriyet**, 23.1.1939.

¹⁸³⁸ **TBMM ZC**, Dönem 5, Cilt 29, s. 215.

*her hükümetin diğerini tamamlaması zihniyetinin en veciz en güzel bir ifadesi olacaktır” demiştir.*¹⁸³⁹

Refik Saydam’ın beyannamesinden bahsettikten sonra Yunus Nadi, “*Milli Şef İsmet İnönü’nün aynen takip ettiği Ebedi Şef Atatürk yolu üzerinde bulunduğumuzu*” millete hatırlatmış ve bunun bir an bile hatırdan çıkarılmamasını “*en başta gelen mukaddes vazife*” olarak değerlendirmiştir.¹⁸⁴⁰ Falih Rıfki Atay ise yeni hükümetin kurulmasına rağmen yapılması planlanan yseçim meselesi ile ilgili olarak İsmet İnönü’yü “*CHP’nin Büyük reisi, vatanın kurtuluşunda, yeni devletin kuruluşunda ve inkılâplar nizamının teessüs etmesinde, Atatürk’le beraber, filen başlıca, vazife ve mesuliyet deruhte etmiş*” kişi olarak tasvir etmiş ve İnönü’nün “*sadece adı ve hizmet hayatı, milli dâvamızın, rejimin ve prensiplerimizin bizzat teminatı*” olduğunu dile getirmiştir.¹⁸⁴¹

10 Şubat 1939 tarihinde Dahiliye Vekili Faik Öztrak, Kemalizm İnkılâplarına tam bağlılıkla ilgili bir beyanat vermiştir. Bu beyanattan sonra Yunus Nadi, Milli Şef döneminde İnkılâp ilkelerinden ve Kemalizm’den geri gidilmeyeceğini şu şekilde dile getirmiştir:

*“Dahiliye vekilimizin tamimini biz de beyan ederiz ki, yeni Türkiye’nin milli ve modern prensipleri, Atatürk’ün kurduğu nizamın ana çerçevesinden zerre kadar inhiraf göstermeyerek devam edecektir. Sayın cumhurbaşkanımız Milli Şef İsmet İnönü’nün başbuğluğunda hakkının ve haysiyetinin mukaddes suurunua malik bütün millet, büyük Ata’dan bize gelen emaneti işte böyle koruyacak ve o nesilden nesle eller üstünden hep böylece devrolunup gidecektir.”*¹⁸⁴²

6 Mart 1939 tarihinde İstanbul Üniversitesi’nde yaptığı konuşmada İnönü, Atatürk dönemine atıfta bulunmuştur. Halk iradesinin kuvvetlendirilmesi gerektiği yönündeki görüşlerini söylerken İnönü, milletin emniyet ve huzurunun “*Atatürk idaresinin müsbet neticesi olarak*” sağlandığını dile getirmiş ve “*Atatürk’ün ebedi*

¹⁸³⁹ TBMMZC, Dönem 5, Cilt 29, ss. 217-218.

¹⁸⁴⁰ Yunus Nadi, “Cumhuriyet Rejimimizde Demagojiye Yer Yoktur”, *Cumhuriyet*, 28.1.1939.

¹⁸⁴¹ Falih Rıfki Atay, “Yeni Seçime Doğru”, *Ulus*, 28.1.1939.

¹⁸⁴² Yunus Nadi, “Dahiliye Vekilimizin Yerinde Bir Tamimi”, *Cumhuriyet*, 12.2.1939.

*adını hep beraber yüreklerimizden taşan sevgi ve tazim hisleriyle yad edelim. Onun hatırasına karşı samimiyet tezahüratımızla yeryüzü göklere kadar bir daha çınlasın” demiştir.*¹⁸⁴³

Falih Rıfki Atay, İnönü'nün beyanati sonrası kaleme aldığı yazısında hiç kimsenin cumhuriyet rejiminin ve İnkılâpların istikrarından şüphe edemeyeceğini ifade etmiş; *“İsmet İnönü'nün etrafında bir hamlede teşekkül eden emsalsiz birlik, rejim ve İnkılâbın hayatını Atatürk'ün ömrüne bağlamış olanların, onun eserini ne kadar az anlamış olduklarını ispat etmiştir”*¹⁸⁴⁴ Rejim tehlikesini, o rejimde hiç kimsenin kabul etmeyeceği bazı *“seyyiatın vasıf olarak tanınması”* olarak yorumlayan Atay, İnönü'yü *“CHP ve onun kavradığı bütün halk yığınlarınınca ve Atatürk ile ilk arkadaşlığından beri esasen bu nevi seyriyatın eğilmez kavgacısı”* olarak tanımlamıştır.¹⁸⁴⁵ İnönü'nün konuşmasını değerlendiren Mahmut Esat Bozkurt, Atatürk'ten kalan rejim demokrasisini *“bizde parti, devlet, millet diye ayrı ayrı anlamlar yoktur. Bunların hepsi birdir. Hepsi Türk milletinden ibarettir”* biçiminde izah etmiştir.¹⁸⁴⁶ Burhan Belge ise, İnönü'nün konuşmasında atıf yaptığı Atatürk konusuna değinmiş ve şöyle demiştir:

*“İnönü, millet oluşumuzun bütün bu safhaları üzerinde durduktan sonra, bizleri bu şuur ve olgunluk noktasına kadar getirmiş olan Atatürk'ün adı ve hatırası önünde, gençliği, İstanbulluları ve bütün memleketi ayağa kalkmaya ve yerle gök arasındaki boşluğu o güzel baş için duyduğumuz sevgi ile doldurmaya davet etmiştir. Atatürk sevgisi! Buna inan ve buna davet, acaba İnönü'den çok kimin hakkıdır?”*¹⁸⁴⁷

Başvekil Refik Saydam'ın dış politikada sulh prensibinin hakim olduğunu söylemesi üzerine Peyami Safa, *“Atatürk Sağ Olsaydı”* adlı yazısında, Atatürk ve İnönü'nün aynı olduklarını şu şekilde dile getirmiştir:

“Başvekilimiz Refik Saydam'ın bir siyasi dirayet abidesi halinde yükselen son nutkunun her çizgisinde apaçık görüldü ki, Atatürk sağdır ve

¹⁸⁴³ **Ulus**, 7.3.1939.

¹⁸⁴⁴ Falih Rıfki Atay, “Milli Şef ve Milli Hakimiyet”, **Ulus**, 9.3.1939.

¹⁸⁴⁵ Falih Rıfki Atay, “Kendi Demokrasimiz”, **Ulus**, 10.3.1939.

¹⁸⁴⁶ Mahmut Esat Bozkurt, “Şef Söylüyor”, **Ulus**, 10.3.1939.

¹⁸⁴⁷ Burhan Belge, “Üniversite Nutku”, **Ulus**, 7.3.1939.

Türk milletinin dehasını temsil etmek bakımından şu hakikat riyazi bir sağlamlıkla doğrudur: Atatürk=İnönü”¹⁸⁴⁸

Nadir Nadi, mecliste bir mebusun Galatasaray Lisesi’nin isminin değiştirilmesine dair konuşmasını eleştirirken eskiyi kötüleme zamanının geçtiğini vurgulamış, inkılâp yıllarında halka yeniyi sevdirmek amacıyla eskinin kötülendiğini dile getirmiştir. Nadi’ye göre eskiyi kötüleyerek millet hayatının akışını ikiye bölmenin gereği yoktur:

“Hararetli ihtilal günlerinde halka yeniyi sevdirmek maksadıyla eskiyi inkar etmek bazen faydalıdır, hatta lazımdır. Muvakkat ve muayyen bir zamanın hudutlarını aşmamak şartıyla dünyanın toplu olarak alyhinde bulunmak, ictimai oluş hadisesinin tabii bir kanunu sayılabilir. Fakat dünden kaçmak fikri sabit haline gelince bu, artık faydalı olmaktan çıkar... Bir milletin hayatı, akan, devam eden bir şey olduğuna göre onu koparmak, ikiye bölmek, akışın ahengini bozmaktan başka hiçbir netice vermez.”¹⁸⁴⁹

14 Haziran 1939 tarihinde, Türk-Fransız antlaşmasının imzalanacağı ve Hatay’ın anavatana katılacağı haberinden yola çıkan Yunus Nadi, Hatay’ı “*Ebedi Şef*”ten kalan mukaddes vedia” olarak yorumlamış ve şöyle demiştir:

“Atatürk’ün bu kadar derin ve kuvvetli bir alaka ile tebarüz ettirdiği bu milli meselemizi, Onun sevgili arkadaşı Milli Şefimiz İnönü, fiilen hallederek Hatay’ı anavatanın kucağına almakla bize ve dünyaya milli hayattaki kuvvetli devamımızın parlak belgesini vermiş oluyor.”¹⁸⁵⁰

Falih Rıfki Atay, “*Türk vatandaşının kalbi hiç şüphesiz Atatürk’e karşı bir daha sevgi ve minnetle*” çarptığını dile getirmiş; Atatürk’ün hayatının son senelerini, Hatay davasına vakfettiğini belirtmiş, ölürken gözlerinin Hatay hayali ile kapandığını ifade etmiştir. “*Ebedi Şef’in yoldaşı ve arkadaşı İsmet İnönü*” ile meclisin başlanan davayı zafere ulaştırmak için uğraştıklarını ve Atatürk’ün ruhunun şâd olduğunu

¹⁸⁴⁸ Peyami Safa, “Atatürk Sağ Olsaydı”, **Cumhuriyet**, 16.4.1939.

¹⁸⁴⁹ Nadir Nadi, “İnkılâbı Anlamayanlar”, **Cumhuriyet**, 27.5.1939.

¹⁸⁵⁰ Yunus Nadi, “Sevgili Hatay Anavatan’ın Kucağında”, **Cumhuriyet**, 16.6.1939. Yunus Nadi benzer bir yazısını da Türk-Fransız Antlaşmasının imzalandığı günün ertesinde yazmıştır: “Yunus Nadi, “Hatay Anavatana Kutlu Olsun”, **Cumhuriyet**, 24.6.1939

söylemiştir.¹⁸⁵¹ Peyami Safa, Hatay'ın Türk topraklarına katılmasını kutlarken “*onun ilk ve ebedi hâmisî Atatürk*” adının anılması gerektiğini ifade etmiştir.¹⁸⁵² Nadir Nadi ise, Atatürk'ün manevi tarafıyla mevcut olduğunu “*Atatürk her an bizimledir, bizim içimizdedir*” biçiminde Hatay sorununun çözümü ile izah etmiştir.¹⁸⁵³

Benzer görüşler mecliste milletvekilleri tarafından da dile getirilmiştir. Muhittih Baha Pars, Hatay davasının Atatürk'ün yarım bıraktığı, İnönü'nün tamamladığını söylemiş ve “*O (Atatürk) bize yalnız Hatayı mı, o bize yalnız vatani mi, o bize bu gün burada bu şekilde bağlamak kudret ve kuvvetini de verdi. O bize, onsuz dahi yaşayabilecek bir millet kabiliyeti verdi, o bize yetiştirdiği en büyük kardeşi bildiği emsal olarak bulduğu İnönü'nü şef olarak bıraktı. Bize onu da bıraktı. Millî şef, millî şef, zaten tabî şef*” demiştir.¹⁸⁵⁴

İsmet İnönü, Cumhuriyet Halk Partisi'nin Beşinci Büyük Kurultayı'nda (29 Mayıs-3 Haziran 1939) yaptığı açış konuşmasında, “*Partimizin kahraman müessisi sevgili Atatürk'ün aramızda bulunmamasını düşünerek derin bir elem içindeyiz*” demiş ve Müstakil Grup kurulması, parti müfettişliklerinin faaliyete başlaması gibi halk iradesinin kuvvetlendirilmeye çalışıldığı bu dönemde, “*Atatürk büyük milli davayı, millet içinde vücutlandırırken kurultayı ana temel ittihaz*” ettiğini söylemiş ve Atatürk'ün “*Kurultaya derin itimadı ve itibarı*” olduğunu dile getirmiştir.¹⁸⁵⁵

Burhan Belge, İnönü devrinin demokratik atılımları nedeniyle, “*Atatürk bugün eğer olsaydı çok sevinirdi... Eğer şimdi, kalkıp aramıza gelseydi, ne görürdü? İsteddiği halk idaresi, memleketin her tarafında, istediği gibi kök salmaktadır.*” demiştir.¹⁸⁵⁶

Türkiye'nin demokrasi cephesine katılımının sağlandığı bu süreçte Hitler'in Atatürk'ü örnek aldığına dair bir haber basına yansımıştır. Bu habere göre Atatürk, Sevr Anlaşması'nı tanımayarak Lozan'ı sağlamış; Hitler de şimdi Versay Anlaşması'nı tanımamaktadır. Asım Us, konuyu ele aldığı yazısında iki lider

¹⁸⁵¹ Falih Rıfki Atay, “Hatay, Fransa ve Türkiye”, **Ulus**, 24.6.1939.

¹⁸⁵² Peyami Safa, “Hatay Kollarımızın Arasında”, **Cumhuriyet**, 24.6.1939.

¹⁸⁵³ Nadir Nadi, “Hatay Artık Bizimdir”, **Cumhuriyet**, 25.6.1939.

¹⁸⁵⁴ **TBMM ZC**, Dönem 6, Cilt 3, s. 434.

¹⁸⁵⁵ **CHP Beşinci Büyük Kurultay Zabıtları**, 29 Mayıs 1939-3 Haziran 1939, Ulus Basımevi, Ankara 1939, s. 19.

¹⁸⁵⁶ Burhan Belge, Bugünün Manası”, **Ulus**, 10.11.1939.

arasındaki farkın yayılcılık hususunda belirlediğini söylemiş, buna ise Atatürk'ün Milli Misak çerçevesinde yola çıktığını; fakat Hitler'in hudutsuz bir yayılcılık götüğünü örnek vererek, Türkiye'nin bu nedenle nasyonal sosyalizme sıcak bakmadığını belirtmiştir.¹⁸⁵⁷

Almanya'nın Doğu Avrupa'da ilerlediği ve Türkiye'nin savaşa girme ihtimalinin artmaya başladığı dönemde Yunus Nadi, Almanya'ya karşı Türkiye'nin Müttefiklerle birlikte olduğunu söylediği yazısının başına Atatürk'ün şahlanan bir at üzerindeki resmini koymuştur.¹⁸⁵⁸

1940 yılının Haziran ayında Fransa'nın Almanya tarafından işgalinden sonra, 14 Haziran 1940 tarihinde toplanan CHP Meclis Grubu'nda savaşa girilmesi ve girilmemesi yönünde tartışmalar yaşanmıştır. Bu dönemden bahseden Karaosmanoğlu, halkın Atatürk özlemi duyduğunu dile getirmiş, bunun farkında olan İnönü'nün ise canının sıkıldığını ifade etmiştir:

*“Harp tehlikesinin –Fransa yenildikten sonra- bize yakınlaştıkça yakınlaştığı kuşkusuna kapılan halkın gözü O’nu (İnönü’yü) artık hiç görmez olmuş, Atatürk’ün manevi şahsiyetine başvurup ‘Ah Atatürk, neredesin? Bizleri kimlere bırakıp gittin? Biz sensiz, şimdi ne yapacağız?’ diye sızlanan vatandaşların sayısı günden güne artmaya başlamıştı”*¹⁸⁵⁹

Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, 1940 yılının Haziran ayında CHP'nin resmi yayın organı niteliğinde olan Ankara Halkevi Dergisi Ülkü'de Namık Kemal hakkında yazdığı yazıda, Halkevlerini eleştirmiştir. *“Belki de Türk Ocakları'nı Halkevleri'ne inkılap ettiren siyaset ve zihniyete nisbetle Namık Kemal daha ileri gitmiştir.”* diyen Fındıkoğlu, aynı zamanda Türk İnkılabı'nın milliyetçilik anlayışını, bu anlayışa sahip olan kurum ve kuruluşları da yermiştir.¹⁸⁶⁰

1941 yılının Mayıs ayında Nihal Atsız tarafından *“Dalkavuklar Gecesi”* adlı bir roman yayınlanmıştır.¹⁸⁶¹ Hatti uygarlığı ile ilgili olan bu romanın

¹⁸⁵⁷ Asım Us, “Atatürk-Hitler”, Vakıf, 11.2.1940'den **Ayın Tarihi**, Sa: 75, ss. 512-513.

¹⁸⁵⁸ Yunus Nadi, “19 Mayıs, Bir Millet'in Şahlanması”, **Cumhuriyet**, 19.5.1940.

¹⁸⁵⁹ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Politikada 45 Yıl**, s. 150.

¹⁸⁶⁰ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, “Namık Kemal ve Yaşayan Tarafları”, **Ülkü**, 1. Seri, Cilt 16, sa 94, Birincikanun 1940, ss. 291-297.

¹⁸⁶¹ Nihal Atsız, **Dalkavuklar Gecesi**, Arkadaş Matbaası, İstanbul 1941.

kahramanlarının isimleri karıştırılarak yazılmış biçimiyle Atatürk ve yakın çevresinden bahsetmektedir. Bir roman olarak yazılmasına rağmen, içinde barındırdığı Atatürk, Reşit Galip ve Cevat Abbas Gürer gibi kişilerden söz etmesi, romanı güncel-politik bir hale sokmuştur. Atatürk'ün yakınlarının dalkavukluğu üzerinde duran bu kitapta sadece İsmet İnönü, başkomutan vazifesi ile övülmüştür. Derin konuyla ilgili olarak şöyle demiştir:

“Yakınlar içinden yalnız başkonutan vazifesi gören bir tanesi, kitapta temiz gösterilip yüceltiliyor, övülüyordu. Anlaşılan üstü kapalı olarak başkonutan da sözde İnönü'yü temsil ediyordu”¹⁸⁶²

Kitap kısa sürede bir çok okuyucuya ulaşmıştır. Hatta Halk Partisi'ne mensup milletvekilleri tarafından da okunmuştur. Atatürk ve çevresi ile uğraşan bu kitabın “bestseller” olduğunu söyleyen Niyazi Berkes,¹⁸⁶³ konuyu şu şekilde izah etmiştir:

*“Üniversite öğrenciliğim sırasında tanıdığım kişiler arasında Kemalist görüşlere karşı çok kişiye rastlamıştım. Bu karşıtlık yalnız onun kendi özel yaşamına karşıtlık olmaktan da ileriye gidiyordu. Bunun sağ yanda en ünlü örneği, Nihal Atsız diye birinin yazdığı Dalkavuklar Gecesi adlı bir kitapçıktır. **Halk Partisi üyelerinin kimileri bile onu zevkle, eğlence ile okurlardı. Bu tür yazını geliştirenler en çok ırkçı-turancı ya da dinci-şeriatçı türden olan kişilerdi.**”¹⁸⁶⁴*

Nadir Nadi de “Atatürk düşmanı ve ırkçı olarak tanınmış bir lise öğretmeni”nin Atatürk rejimi ile alay eden Dalkavuklar Gecesi adlı kitabına karşı hükümetin ve partinin hiçbir tepki göstermemesini eleştirmiştir.¹⁸⁶⁵

Almanya'nın hızlı ilerleyişi, Atatürk hakkındaki başka bir görüşün basına yansımaya vesile olmuştur. 18 Haziran 1941 tarihinde imzalanan Türk-Alman Dostluk Antlaşması'ndan sonra Atatürk'ün tekrar gündeme gelmesi ile Cumhuriyet Gazetesinde N. İmzalı bir kişi, Atatürk'ü anlayan bir şef olarak Adolf Hitler'i

¹⁸⁶² Haldun Derin, **Çankaya Özel Kalemimi Anımsarken (1933-1951)**, Yay. Haz. Cemil Koçak, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995, s. 163.

¹⁸⁶³ Niyazi Berkes, **Unutulan Yıllar**, s. 268.

¹⁸⁶⁴ Niyazi Berkes, “Rahip Frew Kimdi”, **Atatürk ve Devrimler**, Adam Yayınları, İstanbul 1993, s. 188.

¹⁸⁶⁵ Nadir Nadi, **Perde Aralığından**, s. 18.

göstermiştir. Almanya’da iktidara geldiğinden beri Adolf Hitler’in her vesile ile Atatürk’ten ilham aldığını belirtilmesinden yola çıkılarak Türk milletinin bu beyanları samimiyetle karşıladığı ifade edilmiştir.¹⁸⁶⁶

Faik Ahmet Barutçu, günlük biçiminde tuttuğu anılarının 23 Haziran 1940 tarihli bölümünde Atatürk dönemi milli müdafaa siyasetini eleştirmiştir. *Zevk-i sefa Devri*” olarak nitelendirdiği Atatürk döneminde, savunma adına ne yapılmışsa İnönü’nün gayretiyle olduğunu belirten Barutçu, şöyle not almıştır:

*“Zaferden sonra Atatürk’ün açtığı zevki sefa devri, milli müdafaa’nın tam manasıyla ihmali devridir. Asker bir arkadaş anlatıyordu, öyle zamanlar olmuşki, Atatürk’ten milli müdafaa için tahsisat kabulü müsaadesini alma, Ankara’nın imarı için bol tahsisat verilmesi sayesinde mümkün olabiliyordu. 15 senelik sefahat ve zevki sefa devrinde, bereket versin ismet İnönü’nün şahsi siyasetiyle bir şimendifer yapılmıştır.”*¹⁸⁶⁷

1941 yılının ortasında Türk Tarih Kurumu tarafından yayınlanan ve Atatürk’ün bizzat kontrolünü yaptığı Ortamektep ve Lise Tarih kitapları hakkında bir haber basına yansımıştır. Bu habere göre Maarif Vekaleti, Atatürk döneminde yayınlanan bu kitapların yeniden hazırlanmasına karar vermiştir. Habere göre, bahsedilen kitapların sadece Türkiye Cumhuriyeti Tarihi’ni ele alan dördüncü cildi muhafaza edilecek, diğer üç cildi yeniden yazılacaktır.¹⁸⁶⁸ Değiştirilmesi kararı verilen bu üç kitap, özellikle insanlığın ortaya çıkışı, dinlerin doğuşu, İslamiyet öncesi Türklerin hayatı, İslamiyet Tarihi ve Osmanlı Tarihi hakkında Türk Tarih Tezi’nin temelini oluşturan görüşler barındırmaktadır. Nitekim bahsedilen haberden kısa bir süre sonra, 9 Ağustos 1941 tarihinde, Nihal Atsız, Çınaraltı Dergisi’nin ilk sayısına Atatürk’ün tarih anlayışını eleştiren bir yazı yazmıştır. Atatürk döneminde Türk tarihinin

¹⁸⁶⁶ N., “Atatürk’ü Anlayan Bir Şef”, **Cumhuriyet**, 22.6.1941.

¹⁸⁶⁷ Faik Ahmet Barutçu, **age**, C. 1, s. 365. Aynı günkü notlarında Barutçu, CHP’nin kimi bölgelerde konferans vermek için yolladığı milletvekillerinden bahsetmiş, “zevk-i sefa” devrinin insanların vazifesiz bırakılmasından söz etmiştir: “*Bu adamları ne diye şuraya buraya gönderirler bilmem. Hele Cevdet Kerim gibi zevk ve sefa devrinin tanınmış adamlarını ne diye gönderirler, onu hiç anlamam. Bunlar hem de partinin umumi idare heyeti azasındandırlar. Bir yeniliğe ihtiyaç vardır... eski devrin sefahat ve rezaletleriyle bulaşmış olanları, memleket işlerinde vazife almaktan uzaklaştırmak lazımdır.*” Bkz. Faik Ahmet Barutçu, **age**, C. 1, s. 367.

¹⁸⁶⁸ “Lise ve Orta Mekteplerde Tarih Kitapları Yeni Baştan Yazılıyor”, **Tasviri Efkar**, 26.7.1941.

“*tumarhane metodlarına göre*” kurulmak istendiğini söyleyen Atsız, Türk tarih tezini “*çürük mantığın eseri*” olarak değerlendirmiş ve şöyle demiştir:

*“Eti kelimesinin uydurulması, güya bunların Türklüklerini isbat içindir. Çünkü Ankara civarındaki Atumesut Köyüne o kötün yerlisi Etimesut dermiş. O halde bu da Hititmesut dememiş.”*¹⁸⁶⁹

Bu yazının ardından Vatan Gazetesi, 16 Ağustos 1941 tarihinde, bir muharririn Atatürk’ün tarih metodunu “*tumarhane metodu*” olarak tanımladığını belirtmiş; Türk ilim adamlarını ve gençliğini vazifeye davet etmiştir:

*“Türk tarihinin metodu, tumarhane metodlarına uygun olduğu iddia edilen metod.. Fakat bu, bizzat rahmetli Atatürk’ün son beş yılını baştan başa kaplamış olan yorucu çalışmaların, araştırmaların eseri değil midir? Buna tumarhane metodu demek kimin haddine? Eğer kötürüm hakaretlerini koşturmak istediği istikametteki kaya, Atatürk graniti olursa, kafası paramparça olur. Atatürk’e dil uzatılmaz. Uzatılırsa kesilir. 10 ilkteştin 1938’de Türk milleti bir komedyaya mı oynamıştı? Akıttığımız gözyaşları, timsah gözyaşları mıydı?... Ne sanıyorlar, istidat ettiğimizi mi?.. Şimdi söz, Atatürk’ün hatrasına sadık kalacağını and içerek dünyaya ilan etmiş olan Türk gençliğindedir. Ve karar hükümetimize düşer. İlim sahasında iddiaların muhatabı da hiç şüphesiz Türk Tarih Kurumu’nundur.”*¹⁸⁷⁰

Dikmen Dergisi de “*Hürmet İstiyoruz*” başlığı ile Atsız’ın bu yazısına Türk Tarih Kurumu’nun cevap vermesi gerektiğini yazmıştır.¹⁸⁷¹ Bu meselenin ardından, ne gençlikten ne partiden ne hükümetten ne de Türk Tarih Kurumu’ndan herhangi bir cevap verildiğine rastlanmamıştır. Fakat konu, 1943 yılı Şubat ayında düzenlenen II. Maarif Kongresi’nde, akademik olarak ele alınmıştır. Kongreye sunulan Tarih Komisyonu raporunda, Ortamektep Tarih Kitapları’nın yeniden yazılması önerilmiştir. Tarih I ve Tarih II’nin açılacak müsabaka sonuçlanıncaya kadar

¹⁸⁶⁹ Nihal Atsız, “Türk Tarihine Bakışımız Nasıl Olmalıdır”, **Çınaraltı**, sa. 1, 16.8.1941, ss. 6-8. Karabekir, günlüğüne aldığı notunda, bu yazının “*ilmi*” olduğunu ifade etmekle birlikte, Atatürk öldüğünden beri Atatürk’e karşı yapılmış ikinci hakaret biçiminde değerlendirenleri eleştirmiştir. Bkz. Kazım Karabekir, **Günlükler (1906-1948)**, Haz. Yücel Demirel, C. 2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009, s. 1220.

¹⁸⁷⁰ “Büyük Ata’ya Saygısızlık”, **Vatan**, 16.8.1941.

¹⁸⁷¹ “Hürmet İstiyoruz”, **Dikmen**, sa.4, 15.8.1941, s.3-4.

bekleyebileceği; fakat Tarih III'ün, özellikle birinci bölümünün “*ihtiva ettiği yanlışlıklar ve hele talebeye yanlış fikirler verebilecek hükümler dolayısıyla asla elverişli*” olmadığı belirtilmiştir.¹⁸⁷² Bahsedilen bölümde, “*İlk insanlar kainat hakkında ne düşünüyorlardı, bugünküler ne biliyor?, Dünya ve hayat hakkında yanlış fikirler, hayat zinciri, insanların ilk cedlerinden bugüne geçen varlık izleri, tarihin tarifi, kaynakları, düşünmenin doğuşu, ilk düşünceler, dinde korku ve umudun yeri, din nasıl doğdu?*” başlıklarının bulunduğu ifade edilerek bu bölümlerin acilen ele alınması gerektiği dile getirilmiştir. Konuyla ilgili söz alan Ömer Lütfü Barkan, şöyle demiştir:

*“Bu derslerin ele aldıkları tarihi meseleleri sezış ve vazediş tarzları, bugünkü şekliyle kaldığı müddetçe liselerimizin yetiştirmek amacıyla bulunduğu münevver zümrenin zihni ve bilhassa siyasi terbiyesinde ve bugünün meselelerini kavrayabilmek için lüzumlu olan tarih şuur ve görüşünün teşekkülünde mühim bir vasıta olan tarih tedrisatının kuvvetinden kafi derecede istifade edilememiş olacaktır. Şu halde **bizim tarih program ve kitaplarında yapılmasını lüzumlu gördüğümüz değişiklikler, ufak tadil ve tashihler değil; esaslı reformdur.**”¹⁸⁷³*

1 Kasım 1941 tarihli notunda ise Barutçu, Türkiye’de “*siyasetsizliğin*” Atatürk döneminden kalma bir miras olduğunu ifade etmiş ve şöyle demiştir:

“Atatürk’ün karar almak meziyeti vardı. Fakat gününden evvel düşünmezdi. Yirmi sene sonra mı? Onu düşünmek zahmet olurdu.”¹⁸⁷⁴

6 Mayıs 1942 tarihinde Memduh Şevket Esendal’ın Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği’ne getirilmesi, Atatürk ilkeleri bakımından önem arz etmektedir. Esendal, sanayileşme karşıtı tavrının yanı sıra Ankara Halkevi’nde yaptığı gece sohbetleriyle, partide yeni bir hava yaratmaya çalışmıştır. Genç milletvekilleri ile birlikte öğretmen, profesör, memur, serbest meslek mensubu insanlara, Türklerde millet ve milliyetçilik konularında fikirler ileri sürmüştür. Bu toplantılardan birine katılan Ağaoğlu, şöyle demiştir:

¹⁸⁷² Maarif Vekaleti, **İkinci Maarif Şurası (15-21 Şubat 1943)**, Ankara 1943, s. 201.

¹⁸⁷³ **age.**, s. 241.

¹⁸⁷⁴ Faik Ahmet Barutçu, **age**, C. 1, s. 543.

“(Esendal) milliyetçilik, milli gelenekler, Türklere özel medeniyet üzerinde, hatta bazıları partinin prensiplerine aykırı fikirler, iddialar ileri sürüyordu... Benim de bulunduğum böyle bir toplantıda Memduh Şevket Bey, aynen şöyle demişti: **‘Garp medeniyetini müesseseleriyle birlikte tamamen reddetmeliyiz! Sonra medeniyeti biz kendimiz kurmalıyız! Mikroplara karşı serumlar ve aşular bulunmadan önce de insanlar yaşıyorlardı. Garp medeniyetinin eseri olan bugünkü serumların, aşuların yerine yenilerini buluncaya kadar bunlardan vazgeçebiliriz.**”¹⁸⁷⁵

Varlık Vergisi uygulamaya geçirildikten sonra da Atatürk konusu gündeme gelmiştir. Bu süreçte Saracoğlu, Times Gazetesi’ne bir beyanat vermiş ve verginin nedenlerini izah etmiştir. Konuyu ele alan Cumhuriyet Gazetesi, Varlık Vergisi’nin Kemalizmin sonucu olduğunu ileri sürmüştür:

“Yirmi beş yıllık Kemalist İnkılâpları başaran genç cumhuriyetimiz, yurt uğrunda harcanabilecek diğer kudretleri birer tabu gibi bir köşede bırakamazdı. Bu hem yeni hayat şartlarına uymayan milli bir kayıp olur hem de adalet prensipleri bakımından yakışık almayan bir hareket sayılırdı. İşte varlık vergisi, bu düşüncelerle hareket eden İnkılâpçı rejimimiz tarafından kısa zamanda tatbik edilmek üzere çıkarılmıştır.”¹⁸⁷⁶

Nadir Nadi, anılarında, Varlık Vergisi ile Atatürk’ün kurmaya çalıştığı “*Hukuk Devleti*” ilkelerine “*bir tekme savrulduğu*”nu ifade etmiştir.¹⁸⁷⁷

İsmet İnönü’nün 1943 yılı seçimleri dolayısıyla halka hitaben bir beyanname yayınlamıştır. Bu beyannameyi konu edinen Yunus Nadi, dönemin yaygın algısı olan, Atatürk-İnönü değerlendirmesini şu şekilde yapmıştır:

“Atatürk ebedi şeftir, çünkü o, duygularıyla milletin, hem duygu hem düşünceleriyle de İnönü’nün yüreğinde her zaman sağdır”¹⁸⁷⁸

¹⁸⁷⁵ Samet Ağaoğlu, **Siyasi Günlük**, Yay. Haz. Cemil Koçak, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 1993, ss. 26-27.

¹⁸⁷⁶ “Başvekilin Demeci”, **Cumhuriyet**, 23.1.1943.

¹⁸⁷⁷ Nadir Nadi, **Perde Aralığından**, s. 178.

¹⁸⁷⁸ Yunus Nadi, “İnönü’nün Millete Hitabını Dinlerken”, **Cumhuriyet**, 25.2.1943.

İsmet İnönü'nün tekrar cumhurbaşkanlığına seçilmesi dolayısıyla yazdığı yazıda Asım Us, Atatürk'ün ölümünden sonra Türkiye'nin kendi kendine kargaşalık içerisine düşerek o güne kadar kazanılmış olan her şeyi kaybedeceği beklenirken İnönü dönemine, disiplinli bir birlik içinde geçildiğini dile getirmiştir.¹⁸⁷⁹ Tasvir-i Efkar Gazetesi, bu seçimin meclisin değil; milletin içten gelen bir seçim, olarak değerlendirmiştir.¹⁸⁸⁰

1943 yılının haziran ayında toplanan Cumhuriyet Halk Partisi Altıncı Büyük Kurultayı, dış politikanın iç işlere olan etkisi açısından önemli bir gelişmeye sahne olmuştur. Dış politikada Atatürk döneminin önemli ilkesi “*Yurtta Sulh, Cihanda Sulh*” prensibi değiştirilmiştir. Bu prensip yerine “*Şeref ve hayati menfaatlerimiz muztar bırakılmadıkça yurtta sulh esasının mahfuz tutulacağı*” belirtilmiştir.¹⁸⁸¹

Bu dönemde Zekeriya Sertel'in Atatürk mirası hakkında yazdığı bir yazı dikkati çekmektedir. Sertel, memleketin savaş dışı kalmasından dolayı Atatürk'ün vasiyetin yerine getirildiğini söylemiş; fakat Atatürk İnkılâplarının korunması konusunda aynı şeyin söylenemeyeceğini ifade etmiştir. Atatürk öldükten sonra devletçiliğin başka bir istikamet aldığını, liberalizme doğru evrildiğini dile getiren Sertel, İnkılâpçılığın hız kaybettiğini, milliyetçiliğin ırkçılığa dönerek Alman propagandasına alet edildiğini izah etmiştir:

“Fakat bilmem ki, altı umdede hulasa edilen altı büyük prensipten mürekkep ikinci emanetin muhafazası hususunda Atatürk'ün karşısına aynı gönül rahatlığı, aynı huzur ve emniyetle çıkabilir miyiz?.. Meslea devletçiliğimiz, onun ölümünden sonra, büsbütün başka bir istikamet almış, bazen liberalizmi andıran 98 derece zaviyeler yapmıştır. Mesela İnkılâpçılığımız, birbirini takip eden ve süratle tahakkuk ettirilen İnkılâpları derinleştirip kökleştirmek ihtiyacıyla, eski hızını kaybetmiştir. Mesela

¹⁸⁷⁹ Asım Us, “İnönü'nün Devlet Reisliğine Seçilişi”, Vakıf, 10.3.1943'den **Ayın Tarihi**, Sa: 112, s. 33.

¹⁸⁸⁰ “Yalnız Meclisin Değil; Bütün Memleketin İntihabı”, Tasvir-i Efkar, 10.3.1943'den **Ayın Tarihi**, Sa: 112, s. 34.

¹⁸⁸¹ Fahir Giritlioğlu, **age**, C 1, s. 158.

milliyetçiliğimiz, bazıları tarafından ırkçılıkla bir tutularak Nazizm propagandasına alet edilecek derecede tahrife uğratılmıştır.”¹⁸⁸²

1944 yılı Mayıs ayında Turancılık meselesinin ortaya çıkması ile birlikte gençlik, İnkılâp ve Atatürk konuları basında yer almıştır. Nadir Nadi, İnkılâp ruhunun gençliğe yeterinde aşılmadığı eleştirilerinde bulunmuş; rejimi savunur gibi görünüp rejimi sömüren kimselere müsaade edilmemesi gerektiğini ifade etmiş ve Atatürk’ün sınırlarını çizdiği altı okun sözde kalmaması için çaba harcanmasını istemiştir:

“İnkılâpçılık okunu çantamıza koymakla iç ve dış bütün tehlikelere karşı kendimizi sigortalamış da sayılmayız. Atatürk’ün önderlik ettiği devrim ruhu rejimimize hayat verdiyse bunun devamı için aynı devrim ruhunun millet vicdanında yaşamasına bilhassa yeni yetişen gençlere bu ruhtan geniş ölçüde bol bol aşı yapılmasına ihtiyaç vardır. İnkılâplarımızın gölgesinde yaşayan bazı zümrelere, rejimci geçinerek rejimi sömürme fırsatı verilmemelidir. Altıok’un hedef çizdiği prensipler sözde kalmamalı, gözle görünür bir gayretle onlara doğru adım adım yaklaşılmalıdır.”¹⁸⁸³

Anılarında ise Nadir Nadi, şöyle demiştir:

“Aynı adamlar, ölümünden sonra Atatürk’ü alaya aldıkları ve oklarda, dergilerde rahatça propagandalarını yürüttükleri zaman ciddi bir kovuşturmayla uğrasalardı, ırkçılık akımı daha başta önlenebilir, hiç değilse dumura uğratılırdı”¹⁸⁸⁴

Çok partili hayat sisteminin Türkiye’de konuşulmaya başlaması ile birlikte Atatürk tekrar gündeme gelmiştir. Hem tarihi dayanak olarak demokratik rejim sistemi temellendirilirken hem çok partili hayata geçilmesinde hem de kurulan partilerin Atatürk mirasını sahiplenme gayretlerinde Atatürk ismi sıklıkla geçmeye başlamıştır.

¹⁸⁸² Zekeriya Sertel, “Atatürk’ün Bıraktığı Emanetleri İyi Koruyor Muyuz?”, **Tan**, 10.11.1943.

¹⁸⁸³ Nadir Nadi, “Devrim Ruhü”, **Cumhuriyet**, 3.6.1944

¹⁸⁸⁴ Nadir Nadi, **Perde Aralığından**, s. 184.

İsmet İnönü'nün 19 Mayıs 1945 tarihinde demokratik rejime geçileceğini söylemesinin ardından başlayan tartışmalar içerisinde Atatürk ve Atatürk'e dair bir hatıra, devamlı olarak tartışmaların bir yerinde ele alınmıştır. Fakat daha önceki dönemden farklı olarak bu kez, hem olumlu hem olumsuz iki şekilde değerlendirme altında tutulmuştur.

Nadir Nadi, İnönü'nün demokratik rejim müjdesini vermesinin tarihi arkaplanı olarak Atatürk dönemini işaret etmiş; Türkiye Cumhuriyeti'nin en başından beri demokratik temeller üzerine inşa edildiğini vurgulamıştır. Atatürk döneminde halkı aldatmaya çalışanları demokrasi düşmanı olarak nitelendiren Nadi, demokratik rejimin ilerleyebilmesi ve korunması için kimi ayaklanmaların bastırıldığını söylemiş, bunun diktatörlük olmadığını vurgulamıştır:

*“Milli kahramanımız Atatürk’ü vaktile bir diktatör sanan yabancılar, Türk İnkılâp tarihini iyi öğrenmemiş yahud yanlış öğrenmişler arasından çıkardı. İki cihan harbi arasındaki devre boyunca şurada burada patlak veren diktatörlük rejimleri, milletleri ve dünyayı nereye sürükledi, görüyoruz. Atatürk hiçbir zaman diktatör olmamıştır ve Türkiye Cumhuriyeti hiçbir zaman diktatörlüğe özenmemiştir... Söz hürriyetine dayanarak ve halktan görünerek halkı aldatmaya çalışanların, hele büyük İnkılâplar başaran genç memleketlerde ne büyük bir tehlike olduğunu yakından biliriz. Bu tehlikeyi bilmeseydik, İnkılâplarımıza kasteden bir Şeyh Saidi, yahud varlığımıza göz diken bir Arif Oruc’u susturmakta kayıtsızlık gösterebilirdik. Bu adamlardan biri tanrısal, diğeri de sosyal perdeler arkasında çalışarak Türk demokrasisini devireceklerini sanıyorlardı. Bunların susturulmasını diktatörce hareket sayan demagoglar vaktiyle çıkmıştı. Halbuki aslına bakarsanız **böylelikle Türk demokrasisi kurtarılmış, Türk milletine varlığını sağlamak imkanı kazandırılmıştır**”¹⁸⁸⁵*

Tasvir Gazetesi ise, yeni parti kurulmasına dair çıkan söylentilere yer vermiş; yeni kurulacak partinin Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Fırka deneyimlerine benzememesi gereği vurgulanmıştır. Tek parti yönetiminde Halk

¹⁸⁸⁵ Nadir Nadi, “Halk İdaresinde İleri Adım”, **Cumhuriyet**, 21.5.1945.

Partisi'nin sınıf ve zümre farkı gözetmediği; memleketi yalnız başına idare etmek istediği için, programının çok geniş olduğu dile getirilmiş; prensip ve görüş farkları olabilecek altı okun da anayasaya konularak parti programı ile anayasanın kaynaştırıldığı ve parti-devlet arasındaki bağın şıkılaştığı ifade edilmiştir.¹⁸⁸⁶

Bu arada 21 Mayıs 1945 tarihindeki meclis görüşmelerinde enstitüleri eleştiren Emin Sazak, Köy Enstitüleri'ndeki öğrencilerin her birinin kendisini Atatürk zannettiğini söylemiştir. Sazak'ın eleştirilerine Hasan Ali Yücel, şu şekilde cevap vermiştir:

*“Emin Sazak arkadaşım, köylere verilmiş olan **Köy Enstitüsü mezunlarının kendilerini birer Atatürk zannettiklerini** ve hattâ daha salahiyyetli hissettiklerini söylüyor. Biz, arkadaşlar, Köy Enstitüsü'ndeki bu Türk çocukları, sizin kabul ettiğiniz kanunlarda yazılı ne vazifeler varsa onları yapmak üzere yetiştiriyoruz. **Bu çocukların birer Atatürk olması herhalde temenniye değer bir şeydir. Amma Atatürk olmak güç bir şeydir. Biz onları Atatürk'ün parçaları olmak üzere yetiştiriyoruz...**”¹⁸⁸⁷*

Faik Ahmet Barutçu da bu tarihlerde anılarına yazdığı notta, hem demokratikleşme hem de Atatürk bahsini ele almıştır. Atatürk'ün son zamanlardaki alkole düşkünlüğünün ilerleyebileceği ve zamanında ölecek, kendi tarihini de kurtardığını dile getiren¹⁸⁸⁸ Barutçu, 31 Mayıs 1945 tarihinde Çankaya Köşkü'nde misafirliği sırasında Atatürk dönemi demokratikleşme hareketleri ile ilgili olarak İnönü'nün kendisine söylediklerinden bahsetmiştir. İnönü, bu konuşmada, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılması ile hata yapıldığını, Serbest Fırka fikrinin ilk kez kendisinden çıktığını ve Atatürk'ün şahsi bir nedenle Serbest Fırka'yı kapattığını şu şekilde ifade etmiştir:

*“Cumhuriyette, Terakkiperver Fırkası'nı bizim arkadaşlarımız teşkil ettiler. Şeyh Sait isyanı bizi korkuttuğu için yeni olan İnkılâbı siyanet endişesiyle bu fırkayı kapamak iyi bir şey olmamıştır. **Bu işi, himaye edecektik. Hata ettik. Himaye etmiş olsa idik, şimdi bu anane de yerleşmiş olacaktı.***

¹⁸⁸⁶ Tasvir, “Yeni Parti Fikri Üzerine Düşünceler”, **Tasvir**, 6.6.1945.

¹⁸⁸⁷ **TBMM ZC**, Dönem 7, Cilt 17, s. 216.

¹⁸⁸⁸ Faik Ahmet Barutçu, **age**, C. 2, s. 717.

Serbest fırka teşebbüsüne gelince, bunu ben telkin ettim. Bu lüzumu Atatürk'e ilk ben anlattım. Çünkü kendi fırkamızın içinde gizli maksatların zaman zaman kendini gösteren tezahürlerinden usanmış idik. Taraftarlarımız kimlerdi, bize karşı konuşacak kimlerdi ve ne maksadla konuşacaklardı? Bunları bilemezdik. Pusudan çıkar gibi çıkarlardı. Serbest Fırka teşekkül etti. Fethi Bey, 1931'de iktidara gelmek istiyordu. Kendisine 1935'te iktidara gelmek üzere çalışmasını ve 1935'te iktidarı kendi elimle teslim edip muhalefete geçmekle nöbet değiştireceğimizi söyledim. Kabul etmedi. Bu da onun hatası oldu. Atatürk kuvvetli ve korkusuz bir adamdı. Fakat isminin dedikodu mevzu olmasına tahammül edemezdi. Bir gazete, serbest fırka erkanının Rumelili olduklarını, umumi katibin Selanikli olduğunu yazdı. Rumelili, Anadolu.. Hedef kendisi olduğunu anlayınca tepkisi şiddetli oldu.”¹⁸⁸⁹

7 Haziran 1945 tarihinde meclise sunulan Dörtlü Takrir'de de Atatürk'ün ismi geçmektedir. Bu takrirden, Türkiye Cumhuriyeti'nin en başından beri demokratik prensipleri esas aldığı söylenmiş, Serbest Cumhuriyet Fırkası'na atıf yapılmıştır:

*“Atatürk'ün ölmez adına bağlı olarak mukaddes Kurtuluş savaşımızdan bir Cumhuriyet doğmuştur... Türkiye Cumhuriyeti devleti, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun demokratik ruhuna daima sadık kalmış ve **Büyük Atatürk**, bunu tamamiyle demokratik bir şekle ulaştırmak idealinden ölünceye kadar ayrılmamıştır.”¹⁸⁹⁰*

Demokratikleşme sürecinde Atatürk'e bakış açısında farklı bir yön ise, Atatürk'ün demokrat değil; diktatör olduğunun dile getirilmesidir. Demokratikleşme konusunda tarihi geçmişi ele alan Mümtaz Faik Fenik, Türkiye'de demokrasiye geçiş kararının 1939 yılında, İsmet İnönü'nün İstanbul Üniversitesi'ni açış konuşmasında verildiğini söylemiş; bu tarihten itibaren fazla sayıda milletvekili adayı gösterilmesi ile Müstakil Grup kurulması girişimlerini örnek göstermiş; Atatürk dönemine dair hiç atıf yapmamıştır.¹⁸⁹¹

¹⁸⁸⁹ Faik Ahmet Barutçu, **age**, C. 2, ss. 730-731.

¹⁸⁹⁰ Ahmet Hamdi Başar, **age**, C 2, s. 51.

¹⁸⁹¹ Mümtaz Faik Fenik, “Halkçı İdarenin Fazileti”, **Ulus**, 8.6.1945.

Z. T. Ebuuzziya, İnönü'nün Müstakil Grup kurması ve bazı illerde mebus adayı göstermemesini demokrasi yolunun ilk adımları olarak belirttikten sonra Müstakil Grup'un kendisine verilen muvazeneli eleştiriyi yapamadığı, bu nedenle de CHP'li bazı vekillerin eleştiri yapmak durumunda kaldığını belirtmiştir. Muvazeneli bir parti olduğunu düşündüğü Serbest fırka ve yeni kurulacak partiyi ilişkilendiren Ebuuzziya şöyle demiştir.

*“İkinci bir seçim boğazlaşmasına, hatta ikinci bir Serbest Fırka tecrübesine yer verecek isek bütün lüzumuna rağmen bu partinin kurulmaması daha hayırlı olur.”*¹⁸⁹²

12 Haziran 1945 tarihinde, Dörtlü Takrir ile ilgili olarak CHP Grup toplantısı düzenlenmiştir. Bu toplantıda söz alan Fuat Köprülü, Atatürk'ün yolundan gidilmesi ve bir an önce siyasi sistemde demokratik adımların atılması istemiyle bahsedilen takririn sunulduğunu ifade etmiştir. Konuyu günlüğüne not eden Barutçu, o andaki görüşlerini de dile getirmiştir. Hürriyet ve demokrasi yolunu Atatürk'ün kapattığını, tamamen şahsi idareye bağlı kaldığını ileri sürmüştür:

*“Geniş hürriyet ve demokrasi. Bu yol kanaatimce Atatürk'ün kapadığı yoldur. Milli Mücadelenin zaferle neticelenmesi üzerine Trabzon Mebusu Ali Şükrü'nün boğulması ile başlayan ve Anadolu Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin nizamnamesindeki sarih hükme muhalif olarak zaferden sonra toplanıp cemiyetin yeni istikametini tayin etmesi lazım gelen kongre yerine Mustafa Kemal Paşa'nın bir emri ile ilan ettiği 6 umde, cemiyetin Halk Fırkası'na İnkılâp ettirilmesiyle **tamamen şahsi bir idareye yol alan devir**, evvela biz, Trabzon'daki Müdafaa-i Hukukçuları, uğrunda savaştığımız ve sayesinde kurtulduğumuz millet idaresi, milletin tam hürriyeti gibi güzel prensipleri müdafaa yolunda bir cephe almamız bizi sevk etmişti. Milli Mücadele zaferinden sonra, bir taraftan o mücadelenin aleyhindeki unsurların mazilerini unutturmak için hoş görünmeye çalışarak arzı himmet etmeleri, **bir taraftan da Bizans'tan kapıkullarının getirdiği kötü ruhu Anadolu'nun temiz***

¹⁸⁹² T. Z. Ebuuzziya, “İkinci Partiye Doğru İlk Adım”, *Tasvir*, 8.6.1945.

*havasına aşlamaları ile başlayan kesif dalkavukluk içinde Atatürk'ün yolu, bir demokrasi edebiyatı ile yıldızlanmış şahsi bir idare yolu idi.*¹⁸⁹³

17 Haziran 1945 tarihinde yapılan ara seçimlerde kimi önemli tarihi kişiliklerin bağımsız milletvekili adayı oldukları görülmektedir. Bu adayların halka hitaben yayınladıkları beyannamelerde, Atatürk dönemi anlayışının İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı döneminde terk edildiği argümanı ile kimi eleştiriler yapılmıştır. Atatürk döneminin önemli aktörlerinden Tevfik Rüştü Aras, ilan ettiği programında “temelinde ve kuruluşunda emeğim geçmiş olan CHP'nin yolu ve programını” esas alacağını belirtmiş, CHP'nin siyasi, sosyal ve ekonomik ilkelerinin “ilk kuruluşunda ilan ettiği” prensiplerine bağlı kalacağını vurgulamıştır. Hayat pahalılığı, vergi sisteminin bozukluğu konularına da değinen Aras, Sovyet Rusya ile ilişkiler kurulmasını da hedef olarak sunmuştur.¹⁸⁹⁴ İstanbul'dan bağımsız milletvekilliği için adaylığını koyan önemli iktisatçılardan Ahmet Hamdi Başar, “Türkiye’de memur devletçiliğini”, “Şeflik sistemini” üstü kapalı bir biçimde eleştirerek bu uygulamaların “zaruri olarak” “geçici mahiyette” ve “buhran devri” yaşandığı için yapıldığını belirtmiş, demokrasi rejiminin hiçbir zaman ortadan tam anlamıyla kaldırılmadığını söylemiştir.¹⁸⁹⁵ Sadun Galip Savcı da tekelci devletçilik yerine özel teşebbüs taraftarlığını ilan etmiştir.¹⁸⁹⁶

Necmeddin Sadak, Kemalist Tek Parti rejimi ile demokrasi konusunu ele aldığı yazısında Kemalist rejimin tam manasıyla otoriter bir devlet idaresi kurduğunu söylemiş, demokrasi ve hürriyetin dar sahalı olmasından dolayı geçmişte yapılan

¹⁸⁹³ Faik Ahmet Barutçu, **age**, C. 2, ss. 743-744.

¹⁸⁹⁴ “Namzedlerin Programları”, **Vatan**, 12.6.1945. 1944 yılının ortalarından itibaren II. Dünya Savaşı sırasında Türk dış politikasının iyi yönetilmediği ve Sovyet Rusya ile kurulmuş olan dostluğun bozulduğu iddialarıyla gündeme gelen Tevfik Rüştü Aras, Türkiye'nin demokratikleşme sürecinde ikinci parti kurarak muhalefet edebilecek şahsiyetlerden bir tanesidir. Nitekim bu süreçte, yeni parti kuracak liderler arasında Aras'ın da ismi geçmektedir. Bkz. “Demokrat Parti”, **Vatan**, 3.6.1945. Aras'ın isminin Celal Bayar ile muhalefet alanında birleştiği bu dönemde İsmet İnönü, Aras hakkında şöyle bir iddiada bulunmuştur: “Atatürk'ün hayatında Rusya ile münasebetlerimizi bozanlar hep bu Tevfik Rüştülerdir. Atatürk, hayatının son günlerinde hep Rus kâbusu içinde yaşadı.” Asım Us, **age**, s. 622.

¹⁸⁹⁵ **Cumhuriyet**, 12.6.1945.

¹⁸⁹⁶ **Vatan**, 10.6.1945.

parti tecrübelerinin, her defasında otoriteyi azaltıyor kaygısı yüzünden suya düştüğünü dile getirmiştir.¹⁸⁹⁷

Asım Us, demokratik rejime geçilmesi ile anayasada bazı değişikliklerin yapılması önerilerine karşı çıkmış, Türkiye'nin rejiminin anti-demokratik, Nazi yanlısı bir görünüm sergilediği, çok partili hayata geçilirse demokratik ülkelerin Türkiye'ye iyi gözle bakacağı yönündeki yaklaşımı eleştirmiştir. Türkiye'deki milli rejimi, bağımsızlık savaşından sonra Türk milletinin kendi ihtiyaçlarına göre kurulmuş olduğunu belirten Us, Türkiye'nin bu tarzda bir rejime sahip olmasının Atatürk döneminde Sovyet Rusya ya da Batılı devletlerle iyi ilişkiler kurulmasına engel olmadığını vurgulamış, *“demek oluyor ki Türkiye'nin kendisine mahsus olan demokratik sistemi ile bugünkü demokrat devletlerden hiçbirisi arasında yaklaşılmaya mani olabilecek bir cihet yoktur”* demiştir. *“hiçbir vakit rejimde değişiklik modasına uymak için”* rejimle oynanmaması gerektiğini söyleyen Us, *“Atatürk'ün hayatında Serbest Fırka”* nasıl teşkil edilmişse şimdi de mevcut kanunları ve anayasa hükümleri çerçevesinde memlekette başka parti kurulabileceğini dile getirmiştir.¹⁸⁹⁸

Peyami Safa, demokratik sistem tartışmaları içerisinde Serbest Fırka deneyimine işaret etmiş, Serbest Fırka'nın *“Halk Partisi'nin notasını daha iyi çalmak”* için kurulduğunu; bu nedenle *“ne serbest ne de fırka”* kalabildiğini, sadece *“Halk Partisi'nin içinde kurulup dağılmış bir gayri memnunlar grubu”* olduklarını ileri sürmüştür. Safa, yeni parti Cumhuriyet Halk Partisi mensupları tarafından ve onun prensipleriyle kurulacaksa *“rahmetli Serbest Fırka'nın hortlağından”* başka bir şey olmayacağını ifade etmiştir.¹⁸⁹⁹

Falih Rıfki Atay, demokrasiye geçiş döneminde Cumhuriyet rejimine ve tarihine yönelik yapılan eleştirilere değinmiştir. Atay, eleştiri sahiplerinin cumhuriyeti kuranların şahsi ve keyfi idare kurduğunu; doğruyu söyleyenlerin memleketten kovulduğunu; kurulan meclisin şahsi ve keyfi idareye, anayasanın kanunsuzluk ve yolsuzluğa maske olduğunu; ne yapılmışsa halkı aldatmak ve bir grubun geleceğini korumak için yapıldığını; II. Dünya Savaşı'nı demokrasiler

¹⁸⁹⁷ Necmeddin Sadak, “Toprak Bayramını Kutlarken: Hürriyet, Demokrasi ve Parti Düşünceleri”, **Akşam**, 18.6.1945.

¹⁸⁹⁸ Asım Us, “Türkiye’de Cumhuriyet Rejimi”, **Vakit**, 24.6.1945’den **Ayın Tarihi**, Sa: 139, s. 109.

¹⁸⁹⁹ Peyami Safa, “İkinci Parti ve Serbest Fırka”, **Tasvir**, 26.6.1945.

kazandığı için ancak şimdi memlekette hürriyetten bahsolunabildiğini savunduklarını söylemiştir. Atay, cumhuriyet rejimine muhalif olanların daha ilk zamanlarından itibaren “*bakalım millet sizinle beraber midir*” görüşü ile batılı demokrasiye geçiş sürecini baltaladıklarını, din ve irtica isyanlarına alet olduklarını belirtmiş, bugün de benzer zihniyetle mücadele edileceğini ifade etmiştir.¹⁹⁰⁰ Atay, Cumhuriyeti kuranların hiçbir zaman tek partili bir rejim istemediklerini, çok partili hayat için teşviklerde bulduklarını; fakat memleket ahvalinin olgunlaşmadığı için başarılı olunamadığını, Batılı bir demokrasinin Türkiye’de yerleşmesini en çok Halk Partililerin istediğini ilave etmiştir.¹⁹⁰¹ Halk Partisi’nden olanlar ile olmayanların saflarını ayırmaları gerektiğini belirten Atay, demokrasinin hükümeti ele almak için partililik yaparak savaştığı, bu savaşımın şahıslar ve hırslar etrafında değil, program ve fikirler etrafında olması gerektiğini söylemiştir.¹⁹⁰²

Ahmet Emin Yalman, yeni parti kurulması için Falih Rıfki’nin yaptığı çağrıya cevabi bir yazı kaleme almıştır. En son yapılan Serbest Parti hareketinin göz önüne getirilmesini isteyen Yalman, böyle bir partinin kurulma isteğinin “doğrudan doğruya Halk Partisi muhitinden” geldiğini söylemiş ve ilave etmiştir:

*“Öyle olduğu halde partiyi ciddi diye karşılayıp buna katılanlar neticede gördüler ki ortada ancak, müstakil fikirli ve tenkid ruhlu vatandaşların kimler olduğunu anlamak, kendilerini tasfiyeye uğratmak, canlarını yakmak maksadiyle kurulmuş bir siyasi tuzak var. Tecrübeden ders alan adamlar böyle bir tuzağa bir defa düşerler.”*¹⁹⁰³

Fuat Köprülü, Atay’ın yazılarını, birbiri içinde tezatlar barındıran bir metin olarak yorumlamış, Türkiye’nin 1923 yılında Ortaçağ’ı bitirerek bir Batı devleti ve toplumu kurduğunu ileri süren Atay’a karşı, Türkiye’de demokratik gelişmelerin II. Meşrutiyet’le başladığını söylemiştir. Türkiye Cumhuriyeti’nin demokrasisi adına ise Birinci Meclis’i işaret etmiştir:

¹⁹⁰⁰ Falih Rıfki Atay, “Gerçek Demokrasiye Doğru”, **Ulus**, 18.8.1945.

¹⁹⁰¹ Falih Rıfki Atay, “Türkiye’de Demokrasinin Tekamülü”, **Ulus**, 22.8.1945.

¹⁹⁰² Falih Rıfki Atay, “Particilik Nedir?”, **Ulus**, 23.8.1945.

¹⁹⁰³ Ahmet Emin Yalman, “Samimiyet Lazım”, **Vatan**, 23.8.1945.

*“İkinci Meşrutiyet’le memlekette demokratik inkişaf başlamıştır. Yeni Türkiye’yi kuran ve İstiklal Savaşı’nı muvaffakiyetle başaran Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi ise, Türk demokrasi tarihinin en parlak sayfalarını şan ve şerefle doldurur. Bu ilk meclisin faaliyeti, bugünkü ve yarınki Türk demokratları için daima yüksek bir ilham ve ümit kaynağı olacaktır.”*¹⁹⁰⁴

Tasvir Gazetesi, Atatürk dönemi kanunlarından olan Şapka Kanunu’na atıf yaparak seçim sistemine dair görüş bildirmiştir. *“Başımızdaki fes, ne kadar geri bir ifadenin remzi idiyse, iki dereceli seçim de öyle geri bir ifadenin remzidir”* diyerek Halk Partisi’nin kimi zaman ileri kimi zaman geri bir sisteme dahil olabildiğini vurgulamıştır:

*“Halk Partisi memlekete medeni bir çehre vermek için, mecelleyi ve kılığımızı değiştirirken seçim kanunumuzu muhafaza etmiştir. Şapkayı giydiren zihniyet, bu kanunu da değiştirmelidir. **Değiştirmiyorsa, bu gerilik vesikası onu iktidarda tutmak gayretine matuftur. Şu halde işine gelen yerde ileriye, işine gelmeyen yerde geri bir sisteme bağlanabiliyor demektir ki, bu Halk Partisi’nin İnkılâpçılık vasfıyla kabili telif değildir.**”*¹⁹⁰⁵

Necmeddin Sadak, Türkiye’de rejim bunalımı yaşanmadığını, bunun yerine demokratik bir ilerleme olduğunu vurgulamış, eski idareye saldırmaların yanlış olduğunu ifade etmiştir. Çeyrek asra yaklaşan idaresinde Kemalist rejimin en hür ve en demokrat idare olduğunun ileri sürülemeyeceğini söyleyen Sadak, zaman zaman hürriyet sınırlanmışsa da şahsi otorite çok güçlenmişse de olaylara, o devirdeki şartların ve imkanların göz önüne getirilmesi ile bakılırsa, aşırı eleştiriler yapılamayacağını ifade etmiştir. Sadak, devlet idaresinin iyileştirilmesi istenirken eskinin kötülenmesini eleştirmiş, şöyle demiştir:

“Herhalde yeniyi ve daha iyiyi isterken bir devlet idaresini bu derece kötölemek, istibdaddan hürriyete yeni kavuşur gibi tavırlar takınmak kendi

¹⁹⁰⁴ Fuat Köprülü, “Açık Konuşalım”, **Vatan**, 25.8.1945.

¹⁹⁰⁵ Tasvir, “Tek Dereceli Seçim”, **Tasvir**, 25.8.1945.

*kendimizi alem gözünde küçük düşürmekten başka bir şeye yaramaz...
Türkiye’de rejim değişmiyor, ileri gidiyor.*”¹⁹⁰⁶

Nadir Nadi de, benzer bir biçimde, demokrasiye doğru sağlam adımlarla yürütmek için vaktiyle alınan iyi niyetli tedbirlerin, bugün bir çeşit diktatörlük sayılarak rejimi suçlu çıkarmaya çalışanları demagoji yapmakla itham etmiştir.¹⁹⁰⁷

Fevzi Lütüfî Karaoşmanoğlu, Milli Mücadele dönemine “münevver istibdad” dönemi denilebileceğini söylemiş ve bu dönemde aydınların halkla anlaşarak ve gücünü halktan alarak bağımsızlığı sağladıklarını dile getirmiştir. Bu halin devam ettirilemediğini ve bir bakıma problemlerin de bu noktada başladığını belirten Karaoşmanoğlu, şöyle demiştir:

*“Eğer bu hali devam ettirmek nasip olsaydı ve o Birinci büyük Millet Meclisinden sonraki meclislere girenler, evvelkilerin yolunda yürümek bahtiyarlığına erişebilseydiler, düşündükleri gibi konuşmak, duydukları gibi ifade etmek kudretini muhafaza etseydiler, dışarıda başka, içeride başka olmasalardı ve başka şeylere inanacaklarına daima halkın kudretine ve aklı selimine inanmayı şiar edinselerdi, bugünkü bahisleri yapmaya hiç lüzum kalmaz(dı).”*¹⁹⁰⁸

Nadir Nadi, son günlerde basına yansıyan yazıların demokrasi meselelerini ele alırken Atatürk’e karşı olumsuz tavrı şu şekilde izah etmiştir:

*“İster San Fransisco’dan getirdikleri yeni moda demokrasi maskesine bürünsünler, ister insaniyet adına ortaya gerdikleri tahta perde arkasına saklansınlar, varlığımızı kıskananların ilk saldıracağı kale daima Atatürk olacaktır.”*¹⁹⁰⁹

CHP’nin tarihine ve ülkenin kuruluş dönemine dair eleştirilerin arttığı bu dönemde, hükümet adına Başbakan Şükrü Saracoğlu, gazetelere bir demeç vermiştir. “Dahili politikada ise Halk partisinin ve Cumhuriyet hükümetlerinin 20 yıldır

¹⁹⁰⁶ Necmeddin Sadak, “Türkiye’de Bir Rejim Buhranı Yoktur, Bir İlerleyiş Hareketi Vardır”, **Aksam**, 27.8.1945.

¹⁹⁰⁷ Nadir Nadi, “Onlar ve Biz”, **Cumhuriyet**, 29.8.1945.

¹⁹⁰⁸ Fevzi Lütüfî Karaoşmanoğlu, “Münevver İstibdad”, **Vatan**, 31.8.1945.

¹⁹⁰⁹ Nadir Nadi, “Ölçü”, **Cumhuriyet**, 5.9.1945.

işlediği günahları saya saya bitiremez bir hale düşüldü” diyen Saracoğlu, Halk Partisi'nin altı okunun dimdik ayakta durduğunu ifade etmiş ve her türlü faaliyetin bu prensipler dairesinde yapıldığını izah etmiştir.¹⁹¹⁰

Adnan Menderes, Saracoğlu'nun 5 Eylül 1945 tarihindeki konuşmasında demokrasinin Türkiye rejiminin devam eden bir süreci olduğu biçimindeki açıklamasına karşılık vermiş, yakın zamana kadar yürünen yolun demokrasiye götüren yol olmadığını ifade etmiş ve *“memleketimiz 1908 İnkılâbı ile az çok intihap serbestliğine ermiş ve birden fazla partili bir siyasi demokrasiye iyi kötü istikamet almıştı”* demiştir.¹⁹¹¹

Saracoğlu'nun parti prensipleri olarak belirttiği altı ok'un Cumhuriyet Halk Partisi programını altı istikamete böldüğünü söyleyen Peyami Safa, partinin tek bir ideale bağlanamadığını ifade etmiştir.¹⁹¹² Peyami Safa, Cumhuriyet Halk Partisi'nin altı ok ile izah ettiği prensiplerini tek tek ele alarak bunların hangilerinin hedef olduğunu işlemiştir. 23 yıldan beri varılmış bir idare biçimi olduğu için Cumhuriyetçiliğin bir hedef olmadığını söylemiştir. Dinle dünya işlerini ayıran sosyal ve hukuki düzen kurulduğu için Laikliğin de bir hedef olmadığı ileri sürmüştür. Türk İnkılâbı'nın da Cumhuriyet'in kurulması ile beraber 23 yıl önce gerçekleşmiş olduğu için İnkılâpçılığın da bir hedef olmadığını belirtmiştir. Devletçiliğin de tatbik şekilleri ile bir olay olduğu için hedef olmadığını dile getiren Safa, geriye Halkçılık ve Milliyetçilik kaldığını söylemiştir. Halkçılığın da *“milliyetçilik kadrosu içinde mütalaa”* edilebileceğini öne süren Safa, milliyetçiliğin asla hedef olmaktan çıkamayacağını, *“tanrı mefhum”* olduğunu söylemiş; izahlarını şu soru ile tamamlamıştır:

“Cumhuriyetçilik de, laiklik de, halkçılık da, devletçilik de, İnkılâpçılık da Türkiye’de, Türk milleti için değilse kimin içindir?”¹⁹¹³

Celal Bayar'ın CHP'den istifası üzerine bir makale kaleme alan Zekeriya Sertel, Atatürk'ün mirası konusunu ele almıştır. Sertel, *“Atatürk'ün hakiki muakkibi*

¹⁹¹⁰ **Ulus**, 6.9.1945; **Cumhuriyet**, 6.9.1945.

¹⁹¹¹ Adnan Menderes, “Başbakan'ın Demeci Münasebetiyle”, **Vatan**, 14.9.1945.

¹⁹¹² Peyami Safa, “İdeal Yoksulluğu”, **Tasvir**, 14.9.1945.

¹⁹¹³ Peyami Safa, “Altı Ok ve İdeal”, **Tasvir**, 15.9.1945.

ve mutemedi” olarak tanımladığı Celal Bayar’ın partiden çıkışını, CHP’nin “çığrından çıkmış olmasını görmeye tahammül edememesi” ile izah etmiştir. Bayar’ın istifası ile başlayan süreci, Atatürk mirasının asıl sahibinin kim olduğunun millet huzurunda görüleceğini dile getirmiştir:

*“Bu ihtilafın Atatürk’ün hakiki varisleri ile onun çizdiği yoldan ayrılanlar arasında bir veraset davasına müncer olması ihtimali de vardır. Bu davada hakem rolünü millet oynayacak, hakiki varis ile Atatürk’ün mirasına sahiplik iddia edenler arasında kimlerin haklı olduğunu halk tayin edecektir.”*¹⁹¹⁴

Bir gün sonraki yazısında daha net bir ifade ile Sertel, Celal Bayar ve arkadaşlarının Atatürk’ün mirası saydıkları CHP prensipleri ile anayasa hükümlerinin uygulanmasını istediklerini ve Atatürk’ün gerçek varisi olduklarını iddia ettiklerini dile getirmiştir.¹⁹¹⁵

“Atatürk’ün varisi İnönü’dür” görüşünde ilk kırılmanın yaşanmasına neden olan bu iddia, Bayar’ın “Kemalist” isimli bir parti kurmak istediği haberinden sonra ortaya atılmıştır.¹⁹¹⁶ Necmeddin Sadak, konuyu ele alarak bu yaklaşımı eleştirmiş, Atatürk’ün tek varisinin millet olduğunu yazmıştır.¹⁹¹⁷ Nadir Nadi, Cumhuriyet Türkiye’sinin Atatürk’ü inkar edenlerin elinde olduğunu ortaya yaymanın çok sakat ve çirkin bir yol olduğunu söylemiştir.¹⁹¹⁸ Nadi, Cumhuriyet Halk Partisi’nin Atatürk prensiplerinden gittikçe uzaklaştığı biçimindeki görüşlerin Atatürk’ün eserlerini, kendisini ve rejimi ikiye bölmek amacını taşıdığını ilave etmiştir.¹⁹¹⁹

Fuat Köprülü, Vatan Gazetesi’nin “Fikirler Tenkitler” köşesinde kaleme aldığı makalesinde Demokrat Parti’nin Atatürk Mirası gibi bir davası olmadığını; Atatürk’ün tarihe mâl olmuş bir kişilik olduğunu söylemiş; fakat “memleketin

¹⁹¹⁴ Zekeriya Sertel, “Celal Bayar’ın İstifasının Manası”, **Tan**, 1.10.1945.

¹⁹¹⁵ Zekeriya Sertel, “Anlaşamadıkları Noktalar Nelerdir?” **Tan**, 3.10.1945. Sertel, Refik Koraltan’ın da Chp’den çıkarılması sonrası yazdığı yazıda, benzer görüşler dile getirmiştir: “Bu sualin cevabını partinin ilk prensiplerinden uzaklaşmasında, hükümetin memleketi bugünkü acıklı hale getiren yanlış ve sakat siyaset ve icraatında aramak doğru olur fikrindeyiz.” Zekeriya Sertel, “Refik Koraltan’ın Partiden Çıkarılması Münasebetiyle”, **Tan**, 30.11.1945.

¹⁹¹⁶ Tasvir, 5.10.1945.

¹⁹¹⁷ Necmeddin Sadak, “Atatürk’ün Varisi Yoktur, Onun Tek Varisi Millettir”, **Akşam**, 2.10.1945.

¹⁹¹⁸ Nadir Nadi, “Çirkin Bir Oyun”, **Cumhuriyet**, 2.10.1945.

¹⁹¹⁹ Nadir Nadi, “Biz Bu Oyuna Gelmeyiz”, **Cumhuriyet**, 3.10.1945.

*demokratik inkişafını isteyen ve bu yolda çalışan insanlar arasında ... çok haklı bir infialle karşılandığından” şüphe edilmemesini de ifade etmiştir.*¹⁹²⁰

İnönü, 1 Kasım 1945 tarihinde meclis açış nutkunda son günlerde Cumhuriyet tarihi ile ilgili tartışmalara yanıt verir biçimde, CHP'nin daha idealist ve dayanışma içerisinde bir zümre olması ile seçimlerin tek dereceli yapılması çerçevesindeki çalışmaların sebebinin “çok kötü geçmiş yirmi yıllık karanlık bir vesayet devrini kapayarak yeni bir devir açmak arzusu” ile değil; “Türkiye için altın devir olan geçmiş zamanı devam ettirebilmek kaygısı” ile olduğunu ifade etmiştir.¹⁹²¹

Peyami Safa, “*devletin ve milletin ağzında sakızlanan*” ‘gerçek demokrasiye doğru’ parolasının bundan öncekinin sahte olduğunu itiraf etmekten başka bir şey olmadığını dile getirmiş, eskiden kahraman ve İnkılâpçı bilinenlerin şimdi böyle anlaşılmadığını ifade etmiştir.¹⁹²²

Peyami Safa, 2 Şubat 1946 tarihinde “*Muhalif-Muvafık*” başlığı ile uzunca bir yazı dizisine başlamıştır. Bu yazı dizisinde Safa, Muhalif, Muvafık ve Muharrir ismiyle hayali kişileri konuşmaktadır. Bunlardan birisi olan Muhalif devamlı surette Cumhuriyet’i eleştirirken, Muvafık bazen suskun kalmakta, bazen de bu eleştirilere yanıt vermektedir. Diyaloglara çok katılmayarak sadece dinleyen Muharrir ise, Peyami Safa’nın kendisidir ve yazı dizisinin sonunda kimin haklı kimin haksız olduğu biçiminde yorum yapmak için suskun olarak beklemektedir.¹⁹²³ Safa’nın kaleme aldığı bu yazı dizisindeki diyaloglar şu şekildedir:

*“Muhalif: -Türkiye’de cumhuriyetin ilk işi saltanattan sonra hürriyeti ortadan kaldırmak oldu. Mecliste ikinci grup dağıldı, Terakkiperver Fırka basıldı, gazeteler kapatıldı, istiklal mahkemeleri kuruldu. Cumhuriyet istiklal mi demektir, İstiklal mahkemesi mi? Memleketin istiklali kurtarıldıktan sonra İstiklal mahkemelerine ne lüzum vardı? **Bunlar ferdin hürriyet ve istiklaline karşı birer tedhiş cihazıydı...***

¹⁹²⁰ Fuat Köprülü, “Atatürk Mirası mı?”, *Vatan*, 6.10.1945

¹⁹²¹ Necmeddin Sadak, “Geçmişle İlgimizi Kesmek Değil, Yarını Güven Altına Almak”, *Aksam*, 5.11.1945.

¹⁹²² Peyami Safa, “Sualler”, *Büyük Doğu*, Sa 1, 2.11.1945.

¹⁹²³ Safa, Muharrir’in kendisi olduğunu açıkladığı yazıda, Muhalif ve Muvafık’ı “*Orta Münevverler Seviyesinde İki Muhayyel Tip*” olarak tanımlamaktadır. Bkz. Peyami Safa, “Birkaç Suale Cevap”, *Tasvir*, 23.2.1946.

Muhalif: - Cumhuriyet, muhalefeti ezmek için yapılacak tehditleri haklı ve sevimli göstermek için icat edilmiş bir aletti.

Muvafık: -Kimin elinde?

Muhalif: - (Düşünür ve susar)

Muvafık: -Söyle, kimin elinde?

Muhalif: -Devletin

Muvafık: -Devletin başında kim vardı?

Muhalif: -... ”¹⁹²⁴

“Muhalif: -Peki söyle bana: Şark isyanı bastırıldı, normal devir geri geldi, hürriyeti niçin yatağından kaldırmadınız?

Muvafık: -Normal devir geri gelmedi. Şark isyanının peşinden İzmir suikastı.

Muhalif: -Bir suikast bir isyan demek değildir. Hür memleketlerde de suikastlar olur. Fakat bunu bahane ederek hürriyete suikast eden olmaz.

Muvafık: -Fakat oralarda İnkılâp, yeni doğmuş bir çocuğun istediği ince dikkate muhtaç değildir, büyümüş ve kendini kurtaracak bir hale gelmiştir. İzmir suikastında İnkılâp üç yaşındaydı. Onun yaratıcısını öldürmek istediler.

Muhalif: -Fakat öldüremediler, geçti. ”¹⁹²⁵

“Muhalif: - (Mırıldanır) Şapka.. Latin Harfi..

Muvafık: -Söylemekten çekindiğin şeyi anlıyorum. Şapkanın sağlam bir kafa, Latin harfinin ileri bir kültür demek olmadığını söyleyeceksin, değil mi?

Muhalif: -Zannederim.

Muvafık: -Bizim aramızda her işin bir Şapka ve bir de Latin alfabesiyle bittiğini iddia edene rastladın mı?

Muhalif: -(Tereddütle) Hayır. ”¹⁹²⁶

¹⁹²⁴ Peyami safa, “Muhalif-Muvafık-2”, **Tasvir**, 3.2.1946.

¹⁹²⁵ Peyami Sefa, “Muhalif-Muvafık-3”, **Tasvir**, 4.2.1946.

“Muhaliif: -Benim iddiam şudur ki biz garptan yalnız şekil alıyoruz. Garp.. Garp dediğın nedir? Nazariyeye girmeyelim. Ben sana sorayım: **Garp Şapka, Latin harfi, balo ve dans mı demektir, yoksa Öklit hendesesi, Arşimet kanunu, buharın ve elektriğın keşfi, atom bombasının icadı mı demektir? Biz başımızda fesimiz ve Arap harflerimizle bunları keşif ve icat etseydik mi ileri bir millet olurduk, yoksa bunlardan haberimiz olmadan başımıza şapkayı geçirip soldan sağa yazarak mı?**”¹⁹²⁷

“Muhaliif: -Türk İnkılâbı dediğımız şey, birkaç salon münevveri arasında sathi bir garplılaşıma hevesinden ibaret kalmış, cemiyetin kök tabakalarına, köylünün ruhuna kadar varamamıştır. Gayri milli bir İnkılâptır, hamlesini kitlenin ruhundan değil, tanzimattan beri gelip dün saraya ve bugün de taklitçi bir burjuva tabakasına mensup, mahdur bir münevver zümreden alan suni bir hareket.”¹⁹²⁸

“Muhaliif: -**Bir yandan komünistleri yakalar, hapse tıkarırsınız; öte yandan bunların ele başlarını partinizin içinde barındırırsınız. Onlara üniversitelerinizde kürsü, halkevlerinizde faaliyet imkanı verirsiniz. Kendi tahsisatınızla mecmualar çıkartırsınız...**

Muhaliif: -Siz kendi partinizin umdelerini anayasaya soktunuz. Onların dışında parti kurmak imkanı yoktur. Mesela devletçilik yahut milliyetçilik aleyhinde bir parti kurulamaz...”¹⁹²⁹

Meclisin 29 Nisan 1946 tarihli oturumunda Matbuat Kanunu, Cemiyet Kanunu, Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu’na itiraz eden DP üyelerine hitaben Cemil Barlas, Cumhuriyet tarihi mesuliyetinin, şu anda farklı partilerde olunsa da, bütün meclisin omuzlarında olduğunu dile getirmiş, yapılan şikayetleri eleştirmiştir:

“Bütün bunlar, bu kanunlar, yapış mesuliyetine birlikte iştirak ettiğınız halde, hangi vakadır ki size bugün şikâyeti mucip oluyor, muhalefete geçince

¹⁹²⁶ Peyami Safa, “Muhaliif-Muvafık-6”, **Tasvir**, 10.2.12946.

¹⁹²⁷ Peyami Safa, “Muhaliif-Muvafık-7”, **Tasvir**, 13.2.1946.

¹⁹²⁸ Peyami Safa, “Muhaliif-Muvafık-10”, **Tasvir**, 21.2.1946.

¹⁹²⁹ Peyami Safa, “Muhaliif-Muvafık-15”, **Tasvir**, 16.3.1946.

mi bunu duyuyorsunuz, 20 senedir bunları omuzlarınızda bu arkadaşlarla taşımadınız mı? Birdenbire hâdiseler karşısında değişiyorsunuz.”¹⁹³⁰

Mecliste, Belediye seçimlerinin öne alınması tartışmaları nedeniyle Falih Rıfki Atay, Cumhuriyetin en başından beri demokratik olduğu; fakat çeşitli İnkılâplar nedeniyle tek partili kaldığını açıklamış, bu devrin sadece “*mürtecilerin ve rejim düşmanlarının*” zararına olduğunu söylemiştir. Cumhuriyet tarihine yönelik yapılan eleştirilerin ancak bu iki kesimden gelebileceğini dile getiren Atay, bugünkü şikayet sahibi olan ve kendilerine cumhuriyetçi, devrimci diyenlerin, “*içlerinde eski bir mürteci veya rejim düşmanı ruhu*”nun yaşamakta olduğu ifade etmiştir.¹⁹³¹

Ahmet Emin Yalman ise belediye seçimleri öncesi yazdığı yazıda, Misak-ı Milli’nin gerçekleştirilmesi için “*terakkimize engel olan bir takım müesseseleri ve itiyatları yıkacak şekilde bir İnkılâp*” yapıldığını “*fakat sonra gene keyfi iktidar ve inhisar hastalığı*”nın baş gösterdiğini söylemiş ve şöyle demiştir:

*“İstiklal mücadelesini milletin rüştüne güvenmek sayesinde kazandığımız halde, az zaman içinde bir parti diktatörlüğü kuruldu ve millet vasilik idaresi altına alındı. Vicdanına sadık şahsiyetler birer birer kenara atarak, umumi hayatta nemelazımcılara ve huluskarcılara gittikçe fazla istifa imkanı verildi.”*¹⁹³²

Cumhurbaşkanı’nın hem bir siyasi parti başkanı hem de devlet başkanı olması meselesini Demokrat Parti’nin eleştirmesi üzerine başlayan tartışmalarda Vatan Gazetesi, Serbest Fırka zamanında Fethi Bey’in aynı konudaki isteklerine karşı savunmasını içeren ve “*meseleyi Atatürk’ün nasıl telakki ettiğini*” izah eden 11.9.1930 tarihli mektubunu yayınlamıştır.¹⁹³³ Atatürk’ün devlet başkanı olduğu halde parti işleri ile meşgul olmadığını izah eden bu mektup, halihazırda Demokrat Parti’nin savunduğu biçimde, İsmet İnönü’nün parti başkanlığını bırakarak Cumhurbaşkanlığı’nda tarafsız olmasını sağlamak adına yayınlanmıştır.

¹⁹³⁰ TBMM ZC, Dönem 7, Cilt 22, s. 224.

¹⁹³¹ Falih Rıfki Atay, “Hangi Devir Nihayet Bulmalı?”, *Ulus*, 1.5.1946.

¹⁹³² Ahmet Emin Yalman, “Hadiseler Bizi Sürklememeli”, *Vatan*, 25.5.1946.

¹⁹³³ *Vatan*, 20.6.1946.

Falih Rıfki Atay, bu meseleden bahsederek, Atatürk'ün tartışmalara mevzu bahis edilmemesini söylemiştir. *“Atatürk'ün adını dava isbat etmek için gazetelerde şimdiye kadar sömürmek isteyen”* gazetecilerin *“milli kurtuluş devrimlerinin en heyecanlı zamanında, Atatürk'ü koyu bir diktatör diye tanıtmak”* yolunu tuttuklarını ileri sürmüştü; fakat *“ne kadar lehimize olsa da”* Atatürk'ün tartışmalara karıştırılmamasını salık vermiştir.¹⁹³⁴

Celal Bayar DP mitingi için gittiği Adana'da yaptığı konuşmada, buraya en son Atatürk ile birlikte geldiğini hatırlatmış, Demokrat Parti'nin amacı millet hakimiyeti olan *“Büyük halaskarın açtığı yolda”* yürüdüğünü dile getirmiştir. Devletçilik meselesinde de Atatürk'ün kurduğu ve şahsi sermayeyi yok etmeyen bir iktisadi sistemi kabul ettiklerini söylemiştir.¹⁹³⁵ Ceyhan'daki mitinginde ise, Atatürk'ten sonra devletçiliğin bozularak şahsi teşebbüslere engel olduğunu ifade etmiştir.¹⁹³⁶ Bayar, bu döneme dair Atatürk dönemi hakkındaki DP görüşünü şu şekilde izah etmiştir:

*“Atatürk ilkelerinin yurttan yerleşmiş ve ulusça benimsenmiş olduğuna inanıyorduk. Yani inkılaplar çağı Atatürk'ün ölümü ile kapanmış, sosyal tekamül çağı başlamıştır. Atatürk'ün inkılapları sağlamdır, oturmuştur”*¹⁹³⁷

Celal Bayar'ın seçim mitinglerindeki konuşmalarında Atatürk'le olan birlikteliğini ifade etmesini değerlendiren Toker şöyle demiştir:

*“Atatürk'ten sık sık bahsediyor, ilhamını hep ondan aldığı intibaini yaratmak istiyordu... Bayar, Atatürk'ün son Başbakanı olduğunu unutturmayacak kadar mahirdi. Atatürk'le beraber gelmiştik dedi, kıyamet koptu.”*¹⁹³⁸

Necmeddin Sadak ise seçimlerden önce muhalefetin Atatürk dönemine yaklaşımını şöyle değerlendirmiştir:

¹⁹³⁴ Falih Rıfki Atay, “Atatürk'ü Rahatsız Etmeyelim”, **Ulus**, 22.6.1946.

¹⁹³⁵ **Cumhuriyet**, 30.6.1946.

¹⁹³⁶ **Vatan**, 1.7.1946.

¹⁹³⁷ Celal Bayar, **Başvekilim Menderes**, Der. İsmet Bozdağ, Baha Matbaası, İstanbul 1986, s. 40.

¹⁹³⁸ Metin Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 119.

*“Atatürk’ün yüksek otoriteli idare devrinin Türkiye’nin Altın Çağı olduğuna şüphe eden bulunmaz sanırım... (fakat) C. Halk Partisi’ne ve onun şeref dolu mazisine şiddetle çatanlar, partinin bütün mazisi olan Atatürk devrini ellerinde bir hasret bayrağı gibi kullanıyorlar.”*¹⁹³⁹

Atatürk’ün varisinin sadece Cumhuriyet Halk Partisi olmadığı fikrinin yayılması amacıyla Demokrat Parti’yi destekleyen Vatan Gazetesi’nin kimi haberleri, seçim öncesi dikkat çekicidir. Yukarıda görüldüğü üzere Serbest Cumhuriyet Fırkası’na karşı Atatürk’ün tavrının tarafsız olduğu ve İnönü’nün de DP’ye karşı tarafsız olması gerektiği vurgusunun yanı sıra Vatan Gazetesi, 8 Temmuz 1946 tarihinde Serbest Fırka zamanında Fethi Bey’in İzmir Mitingi öncesi Atatürk’e telgraf çektiği ve Atatürk’ün buna karşı verdiği cevabı *“tarihi bir vesika”* olarak yayınlamıştır.¹⁹⁴⁰ 11 Temmuz 1946’da da Atatürk ve Celal Bayar’ın birlikte çekindikleri bir fotoğrafa ana sayfada yer vermiştir.¹⁹⁴¹ Bir bakıma Atatürk’ün Serbest Fırka’ya da, en az CHP’ye verdiği kadar, önem verdiğinin gösterilmesi ve Celal Bayar’ın Atatürk ile olan yakınlığına dair haberler yapılması, tarihi miras olarak Atatürk’ün dayanak olarak alınmasından ileri gelmektedir. 29 Ekim Cumhuriyet bayramı kutlamaları nedeniyle de Vatan Gazetesi, Demokrat Parti Atatürk ve Cumhuriyet mirasına sahip çıkmıştır. Gazete, Celal Bayar’ın Atatürk’e dair anılarını neşretmiş; Atatürk’ün, Bayar hakkındaki olumlu görüşlerine yer vermiştir.¹⁹⁴²

Nadir Nadi, anılarında bu konuya değinmiş ve Atatürk mirasının politikacılar tarafından sahiplenilmesi konusunda şu şekilde görüş bildirmiştir:

“Hiçbir politika adamı, başkalarına bırakmak istemiyordu Atatürkçülüğü. Bakarsanız her biri, devrimlerin gönüllü savunucusu idi yurdumuzda. Ama ne var ki devrim ilkelerini herkes kendi anlayışına, ya da kendi çıkarına göre yorumlamaya önem veriyordu... Atatürk’ü o yana bu yana

¹⁹³⁹ Necmeddin Sadak, “Hadiseler ve Hakikatler”, **Akşam**, 9.7.1946.

¹⁹⁴⁰ **Vatan**, 8.7.1946.

¹⁹⁴¹ **Vatan**, 11.7.1946.

¹⁹⁴² **Vatan**, 29.10.1946.

*çekiştirirken Atatürkçülüğün tehlikeli bir şekilde zedelendiğini fark edebilenler pek azdı aramızda.*¹⁹⁴³

1946 yılı genel milletvekili seçimlerinden sonra da basında tartışmalar devam etmiştir. Ahmet Emin Yalman, CHP'nin "*tahakküm sistemlerini*" yaşatmaları için rejimi tehlikede gösterdiklerini, bu nedenle Falih Rıfkı gibi yazarların, bütün milletin malı olan Türk İnkılâbı'nı tehlikede göstermek isteğini ifade etmiş ve şöyle demiştir:

*"Eski yobazların kendi hoşlarına gitmeyen ve menfaatlerine dokunan kimselere kafir dedikleri ve yok edilmelerini meşru saydıkları gibi İnkılâp kılığına bürünen yobazlar da hoşlarına gitmeyenler için, kafir oldu, derler ve akıl ve idraki kendi ihtirasları namına zincire vurmaktan başka bir şey düşünmezler."*¹⁹⁴⁴

Necmeddin Sadak, son günlerdeki tartışmalara değinerek CHP'nin eski başvekili Celal Bayar'ın "*cumhuriyet devrinin geçmiş yirmi yıllık tarihile milletin alakasını kesmek için parti kurmuş*" olamayacağını ifade etmiş ve "*Türkiye'de değişecek bir rejim, devrilecek bir idare yoktur*" diyerek Atatürk dönemi tartışmalarının kesilmesi gerektiğini söylemiştir.¹⁹⁴⁵

Cihat Baban, artık halkın sandık başında kime oy verirse, o partinin millet iradesini eline alınacağını söylemiş ve "*artık bundan sonra halka rağmen halk idaresi mevzubahis değildir*" demiştir.¹⁹⁴⁶

Necmeddin Sadak, Türkiye'de rejimin zorla değişmediğini izah etmiş, yeni kurulan partilerin ve muhalefetin, "*geçmişten değil, gelecekte kuvvet almaya*" çalışmaları gerektiğini ifade etmiş ve "*geçmişin hataları varsa mesuliyet onlara da aynen aittir*" demiştir.¹⁹⁴⁷ Demokrat Parti'nin "*Artık Yeter, Söz Milletindir*" slogan ve seçim afişini ele alan Sadak, şöyle sormuştur:

"Artık yeter olan idare şekli, vesayet ve istibdat vasıfları C. Halk Partisi'nin ve Türkiye Cumhuriyeti rejiminin bugüne kadar baştan başa

¹⁹⁴³ Nadir Nadi, **Perde Aralığından**, s. 236.

¹⁹⁴⁴ Ahmet Emin Yalman, "Rejim Davası", **Vatan**, 31.7.1946.

¹⁹⁴⁵ Necmeddin Sadak, "Yanlış Yoldan Gitmeyelim", **Akşam**, 2.8.1946.

¹⁹⁴⁶ Cihat Baban, "Buna Yıkıcılık Değil, Nöbet Değiştirme Derler", **Tasvir**, 7.7.1946.

¹⁹⁴⁷ Necmeddin Sadak, "Hadiseler ve Hakikatler", **Akşam**, 9.7.1946.

*geçmiş tarihine mi aittir? Bu sert ve acı tarizlerin 1923'ten Atatürk'ün elemli kaybına kadar geçen devreye ait olması kabul edilemez, çünkü Demokrat Parti ve onun gazeteleri Atatürk devrini demokrasi ve hürriyet bahsinde örnek alarak hürmetle anmakta kusur etmiyorlar. Türkiye'nin bu en parlak devrini kendisine şerefli tarih yapmakta C. Halk Partisi de muhaliflerle mutabık olunca, geriye tariz ve tenkit vesilesi olarak İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlığı devresi kalıyor. **Bu vesayet ve istibdad idaresi hep 1938'den bugüne kadar mıdır?**"¹⁹⁴⁸*

Fuat Köprülü, 2 Ağustos 1946 tarihinde basına bir demeç vermiş ve Demokrat Parti iktidara gelirse neler yapacağından bahsetmiştir. Bu demecinde Köprülü, Cumhuriyet Türkiye'si'nin kurulduğundan itibaren takip ettiği dış politikaya dair de bir tespitte bulunmuştur:

*"(DP iktidara gelirse) Türkiye'nin dünya siyasetinde tekrar 1938'deki şerefli mevkiini kazanacağından asla şüphe etmiyorum."*¹⁹⁴⁹

Köprülü'nün Türk dış politikası tarihine dair açıklamasına CHP'yi savunur biçimde cevap veren Abidin Daver, Atatürk döneminde, İnönü dönemi kadar demokrasinin olmadığını söylemiştir:

*"Bu sözlerin çok su götürür tarafları vardır. Biz yalnız kısaca şunu belirtelim ki, Türkiye'de 1938'den evvel bugünkü kadar dahi demokratik bir idare yoktu. Memleket iki dereceli seçim ve tek parti ile idare ediliyordu."*¹⁹⁵⁰

5 Ağustos 1946 tarihinde Kazım Karabekir'in TBMM Başkanlığı'na seçilmesi üzerine CHP'ye mensup ve Atatürk'e bağlı kimi milletvekillerinin Karabekir'in Meclis Başkanlığı'na seçilmesini iyi karşılamadıklarını Tasvir Gazetesi haber yapmıştır.¹⁹⁵¹ Gerçekten de Cumhuriyet Gazetesi'nde yer alan "*Kendi Kendimiz Tenkid*" başlıklı köşede "*Üç Kahraman*" başlıklı yazıda Karabekir'im Meclis Başkanı seçilmesi eleştirilmiş, aleyhte oy verenler kahraman olarak nitelendirilmiştir:

¹⁹⁴⁸ Necmeddin Sadak, "Açık ve Samimi Bir Konuşma", **Akşam**, 13.7.1946.

¹⁹⁴⁹ "Fuad Köprülü'nün Mühim Beyanati", **Vatan**, 2.8.1946; "Fuad Köprülü'nün Mühim Beyanati", **Tasvir**, 2.8.1946.

¹⁹⁵⁰ Abidin Daver, "Dış Tehlike Vardır, Gaflete Düşmeyelim", **Cumhuriyet**, 2.8.1946.

¹⁹⁵¹ "Atatürk'e Bağlı CHP Milletvekilleri", **Tasvir**, 5.8.1946.

“Halk Partisi’nin Meclis Reisliğine namzed gösterdiği General Kazım Karabekir’e, Halk Partisi üyelerinden yalnız üç kişi kırmızı rey vermiş.

Atatürk İnkılâplarına ve Halk Partisi’ne yıllarca muhalefet eden, Büyük Türk Kahramanı’nın ölümünden hemen sonra kızıl bir gazeteye onun aleyhinde söz söylemekten çekinmeyen bu sayın adama karşı, samimi bir partilinin ‘hayır’ demesinden daha tabii ne olabilir değil mi?

Fakat ne yaparsınız ki kırmızı pusulaların sayısı üç yüz yerine üç olunca, hadise de tabilikten çıkıyor, adeta bir kahramanlık haline yükseliyor.”¹⁹⁵²

Token de, Karabekir’in Meclis Başkanı olmasının ardından Demokrat Parti’nin bunu CHP aleyhinde propagandaya dönüştürdüklerini söylemiştir:

“Karabekir’in adaylığı hiç de iyi bir tercih değildi. Demokrat kalemler, hemen bunu, Chp’nin ‘Atatürk Partisi’ olmak vasfını kaybettiğinin delili olarak propaganda ettiler.”¹⁹⁵³

Necmeddin Sadak, altı ok’un artık eskidiğini, CHP’ye yeni ideallerin gerekli olduğunu izah eden bir makale yazmıştır. Cumhuriyetçilik, halkçılık gibi ilkelerin tamamının *“kalabalık bir zümreyi heyecanla yaşatacak ve yürütecek kudrette”* olmadıklarını dile getiren Sadak, bu ilkelerin *“çeyrek asır önce gerçekleşmiş”* oldukları için *“ideallik kudretlerinin”* zayıfladığını ifade etmiştir. Cumhuriyetçilik veya laiklik, halkçılık veya milliyetçilik gibi ilkelerin *“milli sahada gerçekleşmiş, genç nesillerce alışılmış prensipler”* olduğunu ileri süren Sadak, *“daima ileriye gitmek, düşüncede ve idealde zinde durmak, yani cereyanların gerisinde kalmamak”* amacıyla ve *“heyecan ateşini, kurulmuş ve yerleşmiş rejim şekillerinden”* alamayacakları için yeni ideallere sahip olunması gerektiğini izah etmiştir.¹⁹⁵⁴

Nadir Nadi ise, tek partili rejim sona erdiğine göre İnkılâp döneminin tamamlandığını dile getirmiştir. *“İhtilal yani revolution zihniyetini bir tarafa*

¹⁹⁵² “Üç Kahraman”, **Cumhuriyet**, 8.8.1946. Anılarında Nadir Nadi, bu yazısı kendisinin yazdığını söylemiştir. Bkz. Nadir Nadi, **Perde Aralığından**, s. 192.

¹⁹⁵³ Metin Token, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 134.

¹⁹⁵⁴ Necmeddin Sadak, “Gelecek Seçimleri Kazanması İçin C. Halk Partisi’nin Kuvvetlenmesi Şarttır”, **Akşam**, 10.10.1946.

*bırakmak ve İnkılâp evolution kendi kendine oluş zihniyetini benimsemek” gerektiğini söyleyen Nadi, tek taraflı devlet idaresinden resmen vazgeçilmiş olduğunu ifade etmiştir.*¹⁹⁵⁵

Cemal Bardakçı, CHP’nin Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın kapatılmasından itibaren halkta oluşan hoşnutsuzluğu gidermediğini, halkla arasında uçurum oluşmasına neden olduğunu yazmıştır.¹⁹⁵⁶ Nadir Nadi, Serbest Cumhuriyet Fırkası’ndan sonra da Atatürk’ün demokratik devre Türkiye’yi hazırlamaya çalıştığını ifade etmiş; 1938 yılında “Yüzellilikler”in affedilmesini bunun bir örneği olarak göstermiştir.¹⁹⁵⁷

6 Aralık 1946 tarihinde meclis konuşmasında Refik Koraltan, Milli Mücadele yıllarında İstanbul’da Meclis-i Mebusan’da bulunan ve Mustafa Kemal’in Ankara’ya davetine rağmen Anadolu’ya geçmekten çekinen ve zaferden sonra meclise milletvekili olarak girip vekilliğe kadar yükselenlerin bulunduğunu söylemiştir:

*“Unutmayalım ki, resmen Türkiye Büyük Millet Meclisi kararıyla bir çok vatandaş davet edilip de Anadolu’ya geçmeyen ve o zamanın devlet hizmetinde bulunan bir çok vatandaşımız seferden sonra toplu olarak yaşama kararı verdiğimiz milli varlığımız içine girmiş, merhale merhale her türlü devlet hizmetlerinde vazife almışlardır. **Bunlar içinde memur, profesör, doçent ve hatta vekiller vardır.** Ve hiç şüphesiz bu vatandaşlar, üzerine aldıkları vatani hizmeti de yapmaya devam ediyorlar”*¹⁹⁵⁸

Koraltan’ın bu sözleri, basında Milli Mücadeleye katılmayanlar veya geç katılanlar tartışmasına neden olmuştur. Tasvir gazetesi, 10 Aralık’ta bunların kimler olduğunu Koraltan’dan açıklamasını istemiştir.¹⁹⁵⁹ Koraltan, Tasvir Gazetesi’ne beyanat vermiş ve bu beyanat 12 Aralık’ta yayınlanmıştır. Koraltan mecliste bahsettiği kişilerin, Eski Maliye Bakanı Fuat Ağralı, Hilmi Uran, Mehmet Emin

¹⁹⁵⁵ Nadir Nadi, “İhtilalden İnkılabı”, **Cumhuriyet**, 21.11.1946.

¹⁹⁵⁶ Cemal Bardakçı, “C.H.P. Halkın Güven ve Sevgisini Neden Kaybetti?”, **Vatan**, 20.11.1946; Cemal Bardakçı, “Halk Partisine Halk Arasında Uçurum”, **Vatan**, 22.11.1946.

¹⁹⁵⁷ Nadir Nadi, “Sen Mi, Ben Mi?”, **Cumhuriyet**, 12.12.1946.

¹⁹⁵⁸ **TBMM ZC**, Dönem 8, Cilt 3, ss. 42-43.

¹⁹⁵⁹ **Tasvir**, 10.12.1946.

Erişirgil, Ali Dikmen, Ahmet Münir ve Şükrü Saracoğlu olduğunu söylemiştir.¹⁹⁶⁰ Koraltan, Fuat Ağralı'nın o zaman Yunan ve İtalyan Himaye pasaportları aldığını da belirtmiştir. Tasvir gazetesi, ertesi gün bu pasaportların tercümesini de yayınlamıştır.¹⁹⁶¹ Tasvir Gazetesi, bir müddet sonra Halk Partisi Kütahya milletvekillerinden Halil Benli'nin de İstiklal Harbi esnasında Bursa'ya kaçarak Yunanlılara sığındığına dair bir haber yayınlamıştır.¹⁹⁶²

Ahmet Emin Yalman, tek partili idarede görev alan herkesin hataya düşmeye mahkum olduğunu dile getirmiş; Saracoğlu aleyhinde iddialarda bulunmak için çok da geriye gidilmesine gerek olmadığını söylemiş, “*Varlık Vergisi'ndeki çok hatalı, çok zararlı rolü karşısında başka her kusuru çok küçük kalır*” demiştir.¹⁹⁶³

Nadir Nadi, basına yansıyan bu konuyu ele almış ve 26 yıl önce kazanılan zaferi, “*göğsünde istiklal madalyası taşıyanların bile*” tehlikeye düşürülmeye hakkı olmadığını dile getirmiştir. Demokrat Parti'ye hitaben, “*İçinizde İstiklal Mücadelesine ta başında beri katılanlarla beraber zaferden sonra Ankara'ya yetişenler de var. İnkılâbın manasını kavrayamadığı için bir müddet ayrı çalışmayı tasarlamış, muhalefet yapmayı denemiş, tutturamayınca geri dönmüş olanlarınızı da biliyoruz. Başlangıçta halk Partisi'ne dahil olmadığı halde sonradan partiye girenleriniz bulunduğu gibi uzun yıllar partide çalıştıktan sonra şimdi ayrılarak başka parti kuranlarınız da meçhulümüz değil*” demiştir. Aradan 26 yıl geçtikten sonra böyle bir davayı ortaya atmanın kimseye yararı olmadığını söyleyen Nadi, tek zarar görecekt kesimin de halk olduğunu dile getirmiştir.¹⁹⁶⁴

7-11 Ocak 1947 tarihleri arasında Demokrat Parti Birinci Kongresi yapılmıştır. Kongrede Atatürk'e ve Atatürk dönemine dair kimi atıflar yapılmıştır. Bursa delegesi Burhan Belge, “*Atatürk sağ olsaydı, Demokrat Parti'nin başında yer alırdı*”

¹⁹⁶⁰ **Tasvir**, 12.12.1946.

¹⁹⁶¹ **Tasvir**, 13.12.1946.

¹⁹⁶² “H. P. Milletvekillerini İmtihan Ediyoruz”, **Tasvir**, 18.12.1946.

¹⁹⁶³ Ahmet Emin Yalman, “Kanun Freni”, **Vatan**, 10.12.1946.

¹⁹⁶⁴ Nadir Nadi, “Bir Haftalık Dedikoduların Hüzün Veren Neticesi”, **Cumhuriyet**, 14.12.1946

demıştır.¹⁹⁶⁵ Kongre sürerken Vatan Gazetesi, Atatürk ile Celal Bayar'ın yan yana oldukları bir fotoğrafı yayınlamıştır.¹⁹⁶⁶

Belge'nin konuşmasına zıt olarak Osman Bölükbaşı, "yirmi üç yıldan beri memleketi taçsız hükümdarların" idare ettiğini söylemiştir. Bu söylemi kınayan Nadir Nadi, "Atatürk büyüğü ile küçüğü ile bütün Türk milletinin yürekte ve hayranlıkla bağlandığı bir kahramandır" demıştır.¹⁹⁶⁷ Cihad Baban ise, Bölükbaşı'nın Abdülhamid dönemini kastettiğini yazmıştır.¹⁹⁶⁸ Necmeddin Sadak, kongrede Atatürk'e ağır hakaret edenlerin çıktığı gibi Laik devlet esası yerine ilk okullarda din eğitimi verilmesini isteyenlerin de konuşmalarının da yer aldığını izah etmiştir.¹⁹⁶⁹

Bu tarihlerde Cumhurbaşkanlığı Köşkü'nde Atatürk konusu birkaç kez gündeme gelmiştir. İsmet İnönü, köşke davetli olan misafirlerine Atatürk hakkında kimi hatıralarını izah etmiştir. Bu hatıralar, hem dönemin Atatürk algısını göstermesi hem de devletin başı olan İnönü'nün, Atatürk ve kendisi hakkında bahsettiği olaylardaki yaklaşım tarzlarını ifade edişi bakımından önem arz etmektedir. 15 Şubat 1947 tarihinde, Milli Mücadele döneminden bahseden İnönü, Atatürk'ün bir ara meclisi dağıtmak istediğini; fakat engel olduklarını şu şekilde anlatmıştır:

*"Birinci Büyük Millet Meclisi'nde Selahattin, Atatürk'e illallah dedirtmişti. Biz, o zaman cephede idik. Atatürk, meclisi dağıtmak istedi. Biz, mani olduk. O kadar ki bunalmıştı, zaferden sonra bir robespiyer hareketi yapacaktı. İstasyonda bir gece sabaha kadar uğraştık. Meclise gidip muhalefetin ezeli lideri olanları, mebusluktan iskat ettirmeyi fikrine koymuş idi. Buna meydan vermedik"*¹⁹⁷⁰

¹⁹⁶⁵ **Bütün Tafsilat ve Akisleriyle Demokrat Partinin 1 inci Büyük Kongresi, Haz. Orhan Mete, Ticaret Dünyası Matbaası, İstanbul 1947, s. 24.**

¹⁹⁶⁶ **Vatan**, 8.1.1947.

¹⁹⁶⁷ Nadir Nadi, "Hürriyet İçinde İstibdad", **Cumhuriyet**, 11.1.1947.

¹⁹⁶⁸ Cihad Baban, "Demokrat Kongresi Hakkında Ne Diyolar?", **Tasvir**, 15.1.1947.

¹⁹⁶⁹ Necmeddin Sadak, "Demokrat Parti'nin İlk Kongresi Dolayısıyla Bazı Samimi Düşünceler", **Akşam**, 11.1.1947.

¹⁹⁷⁰ Faik Ahmet Barutçu, **age**, C. 2, s. 783.

20 Şubat 1947 tarihinde anılarına “*Adam yetiştirmeyi bilmeyen Atatürk’ün tek partili demokrasi rejimi!*”¹⁹⁷¹ biçiminde not alan Barutçu, Hamdullah Suphi’nin de davetli olduğu 30 Mart 1947 tarihinde, Çankaya Köşkü’nde Atatürk hakkındaki konuşulanlardan bahsetmiştir. Türk Ocakları’nın kapatılmasına, Serbest Cumhuriyet Fırkası’na dair Atatürk’ün kimi sözlerine ve eylemlere, güzellik yarışmasında üçüncü seçilmiş bir kıza ve Tarihçi Ahmet Refik’e karşı tavrına yönelik birkaç anısından bahseden Hamdullah Suphi, Atatürk dönemini “*Altın Devrin Demokrasisi!*” biçiminde eleştirmiştir. İnönü, bu eleştirileri dinledikten sonra, kendisi de, aynı yönde bir anısından bahsetmiştir. Atatürk’ün Karabekir’e verilen iki oya bile tahammül edemediğini şu şekilde ifade etmiştir:

“O zaman istanbul’da yapılan bir mebus seçiminde Kazım Karabekir, ekseriyet kazandığı halde, reylerinin imha edildiğini iddia eylemiş idi. Valiye sordum, şu cevabı verdi:

‘-Tasnif edilen reylerin arasında Karabekir’in iki rey aldığını gördüm. Atatürk, o iki reyin imha edilmesini emretti. Ben de iki rey imha ettim.’

İki reyin dahi Karabekir’e verilmiş olmasına tahammül edemiyordu ¹⁹⁷²

25 Mayıs 1947 tarihinde Çankaya Köşkü’ndeki konuşma hakkında Barutçu, İnönü’nün İzmir Suikastı’na dair bazı anılarından bahsettiğini söylemiştir. Barutçu, İnönü’nün İzmir suikastında bazı tertiplerin olduğunu ifade ederek “*Karabekir’i, Ali Fuat’ı, Sabit Sağıroğlu’nu, Ziya Nur’u, Seydal’ı ve kardeşi Faik Bey’i kurtardığını*” söylediğini aktarmıştır. Aynı gün İnönü, İstiklal Mahkemeleri’nin kaldırılmasının kendi fikri olduğunu şu şekilde dile getirmiştir.

*“Tarih 1925. İstiklal mahkemelerinin müddeti dolmuş, artık tahammüllerimiz işba’ haline varmış idi. **Bu mahkemeleri mutlaka kaldıracaktım. Atatürk’e fikrimi ve kararımı bildirdim.***”¹⁹⁷³

¹⁹⁷¹ Faik Ahmet Barutçu, **age**, C. 2, s. 784.

¹⁹⁷² Faik Ahmet Barutçu, **age**, C. 2, ss. 791-793.

¹⁹⁷³ Faik Ahmet Barutçu, **age**, C. 2, ss. 815-816.

1947 yılının sonuna doğru, 17 Aralık 1947 tarihinde, Çankaya Köşkü'nde İsmet İnönü, demokrasi ve Atatürk konusundan tekrar bahsetmiştir. Kendisinin demokrasinin önünü açmasının aksine, Atatürk'ün eğer yaşasaydı despot olacağını şu şekilde ifade etmiştir:

“Atatürk, kuvvetli bünye, kuvvetli dil ve lisanı ile herkese fikrini kabul ettirirdi. 18 saat masa başında konuşur, herkesi bunaltır, kabul ettirirdi. Dizbağı nişanı kabul etmemizden başlar, kabul etmedik, gelsin ajansa verilsin, diye karara varılırdı. Sabahleyin şuuru gelirdi. Sonraları sabahleyin de ısrara başlamıştı. Doktora sordum:

‘-Sarhoşluğun devamıdır’

Beş sene daha yaşasaydı, Şark'ın tarihinde görülmemiş bir despot olurdu.¹⁹⁷⁴

Nadir Nadi, 12 Temmuz Beyannamesi'nden sonra İnönü'nün partiler üstü hakem rolüne ilişkin bir yazı kaleme almıştır. Atatürk'ün de *“karşısında münakaşadan kaçan her dediğini kayıtsız haklı bulan adamlardan hoşlanmaz”* olduğunu izah eden Nadi, Şeflik rejimini yermiştir.¹⁹⁷⁵

Necmeddin Sadak, demokratik hayata geçiş kararında Türkiye'yi iç ve dış hiçbir olay ve baskının zorlamadığını dile getirmiş; memleketin rejimini şahsiyete değil sisteme teslim etmesi gerektiği düşüncesi ile bu kararın verildiğini ifade etmiştir. Atatürk dönemine de atıf yapan Sadak, şöyle demiştir:

*“Atatürk İnkılâplarından belki hiçbiri, o devirde yürümezdi. Bereket versin ki, artık halkın yadırgayacağı büyük İnkılâplar devrini geçtik.”*¹⁹⁷⁶

Chp Yedinci Büyük Kurultayı, çok partili hayata geçiş ile birlikte partinin ideolojik bakış açısının bu yeni şartlara göre düzenlenmesi tartışmalarının yaşanmasına neden olmuştur. Özellikle laiklik ve devletçilik tartışmalarının yoğun olduğu bu dönemde, CHP'li milletvekilleri tarafından sadece bu ilkeler değil; aynı zamanda 25 yıllık bir geçmiş de irdelenmiş, eleştiri konusu edilmiştir. Bu bakımdan,

¹⁹⁷⁴ Faik Ahmet Barutçu, **age**, C. 2, ss. 868.

¹⁹⁷⁵ Nadir Nadi, “Bekliyoruz”, **Cumhuriyet**, 13.8.1947.

¹⁹⁷⁶ Necmeddin Sadak, “C. Halk Partisini ve Hükümetlerini Bekleyen Ağır Vazifeler”, **Akşam**, 20.8.1947.

Cumhuriyet mirasının eleştirilmesi, eski ideolojik yaklaşım ve uygulamaların hatalı olduğu söylemlerini de doğurmuştur. Derin bir ideolojik kırılmanın yaşandığı bu kurultay, bir intihara da neden olmuştur. 26 Kasım 1947 tarihinde Saffet Arıkan, İnönü'ye hitaben *“Partiyi Atatürk'ten böyle mi aldınız. Partiyi ne hale getirdiniz”* demesi sonrası aldığı sert yanıt üzerine intihar etmiştir.¹⁹⁷⁷

¹⁹⁷⁷ Fahir Giritlioğlu, **age**, s.166. Cumhuriyet Halk Partisi Yedinci Kurultayı devam ederken intihar ederek hayatına son veren Saffet Arıkan hakkında Hilmi Uran, anılarında şöyle demektedir: *“(Saffet Arıkan) İnönü'ye çok hürmetkardı; fakat işlerin tutumundan çok defa şikayet eder ve partinin sevk ve idaresinde beğenmediği noktalar olurdu. O, bunları saklamaz ve fikirlerini kendinden beklenmedik sertlikle açıklardı. İnönü'ye karşı düşüncelerini olduğu gibi açıkladığına ve İnönü'nün fikirlerine muhalefet ettiğine şahit olduğum sahneler olmuştur”* Hilmi Uran, **age**, ss. 331-332. İntihar düşüncesinin yakın dönemde bazı tanınmış kişiler tarafından da düşünüldüğü görülmektedir. Bilindiği üzere Nevzat Tandoğan, 9 Temmuz 1946 tarihinde intihar etmiştir. Hasan Ali Yücel'in de intiharı düşündüğünü 22 Haziran 1947 tarihinde Nihat Erim aktarmaktadır: *“Hem kendi partimiz içinde hem de karşı partide hem maarifte benimle uğraşıyorlar. Nasıl tahammül etmeli? Nevzat'ın yaptığını da yapamam, ama..”* Nihat Erim, **Günlükler**, C. 1, s. 141.

SONUÇ

11 Kasım 1939 tarihinde İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı olması ile birlikte, bir müddet boyunca Atatürk döneminden hiçbir ayrılık olmadan iç politikanın devam edeceği görüşü işlenmeye başlamıştır. Fakat çok geçmeden İnönü döneminin Atatürk döneminden farklı olduğuna dair görüşler ortaya atılmıştır. Bu görüşlerin belirmesine, İnönü'nün Atatürk döneminden kalan bazı önemli şahsiyetleri görevden alması ve Atatürk döneminde rejimden uzaklaşmış kimi şahısları tekrar rejime dahil etmesi ile 1937-1938 yılları arasındaki hükümetin yolsuzluklar yaptığı biçiminde basına ve mahkemelere yansıyan kimi davalar etken olmuştur. Bununla birlikte dış politik eksende Demokrasi/Sulh Cephesi'ne yaklaşılması ile paralel olarak Türkiye'de halk idaresinin olgunlaştırılacağı söylemleri de görülmektedir ki, genel seçimlerde koltuk sayısından fazla aday gösterilmiş, 1939 yılı CHP Büyük Kurultayı'nda parti-devlet bütünleşmesine son verilmiş, Parti Müfettişlikleri ve Müstakil Grup kurulması kararı alınmıştır.

1939 yılının son aylarında patlak veren II. Dünya Savaşı, Türkiye'nin iç politikasını derinden etkilemiştir. Türkiye, savaşın başlaması ile birlikte "Harp Ekonomisi"ne geçmiştir. Ekonomik hayatın devlet tarafından sıkı bir şekilde kontrol altına alınması tercih edilmiş; Milli Korunma Kanunu ile hükümet, iktisadi hayatın her yönüne kısıtlayıcı müdahalelerde bulunmuştur. Genç nüfus silah altına alınmış, üretimin daralması sonucu piyasalarda mal kıtlığı yaşanmış; halkın temel ihtiyaç maddelerinde ihtikar ve vurgunculuk baş göstermiştir. Bu olumsuzlukları engellemek için daha da müdahaleci tedbirler alınmış, Milli Korunma Kanunu'nun kimi maddeleri ağırlaştırılmıştır. Ürünlere, ticari ve özel mülklere el koyma, günlük mesai zorunluluğu getirme, iş yükümlülüğü gibi birçok alanda salahiyeti üzerine alan hükümet, fiyat artışların önüne geçememiş; aksine temel gıda maddelerinde dahi yüzde yüz oranında zamlar üst üste gelmiştir. Yaşanan buğday sıkıntısı ve üretimin tüketimi karşılamamasının etkisiyle ekmek vesikaya bağlanarak satışa sunulmuştur.

Bu süreçte ekmeğe buğday dışında hububat malzemesi eklenmiş, ekmeğin gramajı düşürülerek tüketim azaltılmaya çalışılmıştır.

1942 yılı Temmuz ayında Başbakan olan Şükrü Saracoğlu, kendinden önceki Refik Saydam hükümetinin ekonomi politikasının tam aksine serbest rejime geçileceğini duyurmuş, ürünler üzerindeki devlet kontrolünü gevşetmiştir. Böylelikle fiyatlar, eskisine oranla çok daha fazla artmaya başlamıştır. Üretici ve ticaretle uğraşan kesim, bu kararları fırsat bilmiş, ellerindeki ürünleri piyasaya sürmerek fiyatların daha da artmasını sağlamıştır. Bunun üzerine ticaret erbabının aşırı kâr elde ettikleri gerekçesiyle Varlık Vergisi çıkarılmıştır. 1 Ocak 1940 tarihinden itibaren 10 bin lirayı geçen kazançlara uygulanmak üzere 11 Kasım 1942 tarihinde yasa haline gelen “Fevkalade Kazanç Vergisi” ile hükümet, piyasadaki parayı geri çekmek amacıyla harp yıllarında fazla kazanç elde edenlerden vergi alma yolunu tutmuştur. Vergi mükellefiyetlerini yerine getiremeyen vatandaşlara önce haciz, daha sonra da bedenen çalıştırma uygulamasına gidilmiştir.

Basın-hükümet ilişkileri ise iç içe seyretmiştir. Hükümet politikalarına uymayan bir yazı neşreden eden basın organı kapatılmıştır. Ne yönde bir yazı yazılacağı hakkında hükümet müdahaleleri mevcuttur. Dönem içerisinde hem milletvekili hem de aktif gazetecilik-köşe yazarlığı yapanların sayısı oldukça fazladır.

Nüfusun büyük bölümünün köyde yaşadığı düşünüldüğünde köy eğitiminin yaygınlaştırılması gayretleri mevcutsa da 1937 yılında temeli atılan Köy Enstitüleri, uygulamaya geçiş esnasında derin tartışmalara sahne olmamış; fakat köylü üzerine yüklediği zorunluluklar eleştiri konusu edilmiştir. Büyük oranda Hasan Ali Yücel’in gayretleri ile varlığını devam ettiren enstitüler, çok partili hayata geçiş sürecinde dış politik gidişat çerçevesinde olumsuz görülmeye başlanmıştır. Çok partili siyasal hayata geçiş sürecinde yasalaşan Toprak Kanunu ise, uygulamada gerçekleşmemiştir.

Çok partili siyasal hayata geçiş sürecinde, Cumhuriyet’in zaten demokratik temeller üzerine kurulduğu argümanı resmî çevrelerce dile getirilmiştir. Fakat rejimin esasında köklü bir değişikliğe gittiği, şahıs idaresine bağlı totaliter yapının yıkıldığı da ifade edilmiştir. Bu süreçte özellikle II. Dünya Savaşı yıllarındaki

uygulamalar eleştiri altında tutulmuştur. Demokrasi ise çok partililik görüşünden uzak algılanmış, seçim bölgelerinde fazla aday gösterilmesinin yeterli olabileceği görüşleri öne sürülmüştür.

7 Haziran 1945 tarihinde Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan tarafından meclise sunulan “Dörtlü Taktir” muhalif bir partinin kurulması aşamasında önemli bir başlangıcı gösterirken bu kişiler, CHP’den ihraç ve istifa yoluyla ayrılmışlardır. DP’nin kuruluşuna giden dönem içerisinde Celal Bayar, Atatürk’ün eski Başbakanı olması ve Cumhuriyet’e hizmetlerde bulunması nedeniyle olumlu karşılanmış, yeni kurulan partinin CHP’ye yardım eden muvazeneli bir muhalif olacağı temennisi dile getirilmiştir.

10 Mayıs 1946 tarihinde toplanan CHP Olağanüstü Kurultayı’nda İnönü, Atatürk’ün ölümünden sonra aldığı “Değişmez Genel Başkan”lık unvanını bırakmıştır. Aynı zamanda bu kurultayda tek dereceli seçim sistemine geçiş ve sınıf esasına dayalı parti kurulabileceği kararı alınmıştır. CHP’den istifa etmeyen İnönü, CHP’ye mensup bir Cumhurbaşkanı olarak kalmayı tercih etmiştir.

Kurultaydan sonra kimi yasal düzenlemeler yapılmıştır. Gazete ve dergi kapatma yetkisi hükümetten alınarak mahkemelere devredilmiştir. Matbuat Kanunu ve Cemiyetler Kanunu değiştirilmiş, üniversitelere özerklik hakkı tanınmıştır.

1946 yılı tek dereceli seçimlerden önce birçok siyasi parti kurulmuştur. Açık oy-gizli tasnif usulüne göre sayım yapılan seçimlere göre DP, 59 Milletvekili ile meclise girmiştir. Seçimlerde CHP lehine usulsüzlük yapıldığı iddiaları sonrası, sıkıyönetim tarafından seçimlerden bahsedilmesi yasaklanmıştır. Seçimlerden sonra İsmet İnönü, yeni hükümeti kurma görevini Recep Peker’e vermiştir. Türk lirasının uluslararası ekonomik düzene uydurulması amacıyla (7 Eylül Kararları) devalüasyon gerçekleştirilmiş ve otoriter bir yapı ile solcu ve komünist olarak tarif edilen gazete ve dergiler ile yeni kurulan partiler kapatılmıştır. Peker hükümeti, DP’nin yoğun eleştirilerine maruz kalmış, hükümet ile muhalefet arasındaki ilişkiler 1946 yılsonunda iyice gergin bir hal almıştır.

İç politika açısından 1947 yılına damgasını vuran gelişme, İnönü’nün partililer arası hakem rolünü üstleneceğini bildirdiği 12 Temmuz Beyannamesi olmuştur. Bu beyannameden sonra çok partili siyasal hayat girişiminden asla dönüş olamayacağı,

şeflik rejiminin geride kaldığı vurguları özellikle basında ele alınmıştır. Bundan sonraki süreç ise yerleşen yeni şartlara göre rejimin evrilmesi gerektiği yönünde olmuş, 1947 yılsonunda toplanan CHP 7. Büyük Kurultayı da aynı görüş doğrultusunda fikirlere sahne olmuştur.

II. Dünya Savaşı sırasında Türk Dış Politikası'nın ana vasıflarına bakıldığında, temelde iki yaklaşımın hakim olduğu görülmektedir: Savaşa dahil olmamak ve savaş sonrasında galiplerin yanında yer almak. Bu iki yaklaşım tarzı için Türkiye'nin haklı tarafları çoktur.

Türkiye, savaşın kendi isteklerinden kaynaklandığını düşünmemektedir. Kendisini 1923 yılından itibaren dış politikada problemlerini çözmüş, hiçbir ülke ile sorunu kalmamış olarak değerlendirmektedir. Fakat tek kaygısı, ülkenin işgal edilme durumudur. Savaşın patlak verdiği anlarda Türkiye'nin tedirginliğinin kaynağı, son birkaç yılda Türkiye'deki talepleri nedeniyle arasının açık bulunduğu İtalya'dır. Bu bakımdan İtalya'nın Türkiye'ye olası saldırısına engel olmak için ittifak arayışına girmiştir. Nitekim bu arayış, İtalya'nın Arnavutluk'u işgal ettiği 7 Nisan 1939 tarihinden itibaren yoğunlaşmıştır. İtalya'nın, Balkanlarda ve Akdeniz'de açık bir tehdit olarak belirmesinin hemen ardından Türkiye, 12 Mayıs 1939 tarihinde İngiltere ile ittifak antlaşması imzalamıştır. Bu antlaşmayı, 23 Haziran 1939 tarihinde imzalanan Türkiye-Fransa antlaşması izlemiştir. Türkiye, böylece henüz savaş kendi topraklarına uzakken kendini koruma altına almak istemiştir.

Batı bloğunda yer aldığını ve demokrasi cephesinde olacağını ilan eden Türkiye, Sovyet Rusya'nın 23 Ağustos 1939 tarihinde Almanya ile antlaşmasının ardından dış politikasında ilk büyük şoku yaşamıştır. Müttefikler safında olduğunu ilan etmesine rağmen bu tarihten itibaren tarafsızlığını vurgulamış ve imzaladığı antlaşmalar gereği savaşa dahil olma durumu doğmasına rağmen, Sovyet çekincesini ya da silah ve malzeme yetersizliğini belirterek savaş dışı kalmıştır. 1940 yılının Haziran ayında Fransa'nın Almanya'ya yenilgisi Türk Dış Politikası'nda yeni bir kırılma meydana getirmiştir. Bu tarihlerde Türkiye'de, yanlış tarafta bulunduğu görüşü belirmeye başlamıştır. 1941 yılının başında Almanya'nın Avrupa'da çok hızlı bir şekilde ilerlemesi ve olası bir tehdit haline gelmesinin ardından Türk Dış Politikası, Almanya'ya yakın bir politika izlemiştir. Almanya'nın Balkanlar'da

belirgin bir tehdit oluşturması, Türk-Bulgar, ardından Türk-Alman dostluk antlaşması imzalanmasına vesile olmuştur. Yakınlaşan Türk-Alman ilişkilerini, işgale uğrama tehlikesi karşısında alınan bir tedbir olarak izah eden Türkiye, 1942 yılının sonbahar aylarından itibaren Almanya'nın yenilgilere uğraması ile 1943 yılını bekleyiş ile geçirmiş; 1943 yılının son aylarından itibaren İngiltere, Rusya ve Amerika'nın yanında yer almaya başlamıştır. Bu süreçte temkinli davranarak savaşa katılmamış; ancak 3 Ocak 1945 tarihinde Almanya ve Japonya'ya savaş ilan ederek galip devletler safına net geçişi sağlamıştır.

Kısaca aktarılan bu gelişmelere bakıldığında, II. Dünya Savaşı Türk Dış Politikası'nın, savaşa girmeme ve galipler safında yer alma ilkelerini başarılı bir biçimde hayata geçirdiği görülmektedir. Bu bakımdan Türk Dış Politikası, kendi ihtiraslarından kaynaklanmadığını düşündüğü bu savaşın henüz başında belirlediği bu iki ilkedен sapmamayı başarmıştır. Böylece, hem savaşa katılmamış hem de savaşın galipleri safında yer almıştır. Fakat bu süreçte, tarafsızlığını korumak ve güçlendirmek amacıyla galip olmaya yakın kuvvetli tarafa meyletmiştir.

Henüz savaşın başında imzaladığı antlaşmalar ile uluslararası platformda, İngiltere ve Fransa safında yer almış olan Türkiye, çeşitli taahhütler altına girmiştir. Bir müddet sonra bu antlaşmalar gereği savaşa dahil olmaya zorlanmış ve bunu çeşitli argümanlarla reddetmiştir. Bu ittifakına rağmen Almanya ile saldırmazlık ve dostluk antlaşması imzalamanın elişi olmadığını iknaya çalışmıştır. Savaş sonunda ise, savaşın en başından beri Mtfeviklerin yanında olduğunu belirtmiştir. Bu bakımdan 1939-1945 yılları Türk Dış Politikası, tarafsız kalmak amacıyla kendi iradesinde pozisyon almıştır. Her ne kadar savaş dışı kalmayı başarmışsa da Türkiye, uluslararası arenada bir güven kaybı yaşamıştır.

İkinci olarak Milli Mücadele döneminden itibaren Türkiye'nin geleneksel dostu haline gelmiş olan ve ticari, ekonomik, kültürel ilişkilerin yanı sıra uluslararası isteklerinde ve görüşlerinde Türkiye'yi destekleyen Sovyet Rusya ile olan iyi ilişkiler bozulmuştur. Bunda her iki ülkenin de savaşa bakışını netleştiren politikaları etkili olmuştur. Sovyet Rusya, Almanya ile antlaşma yapmadan kısa bir süre önce İngiltere ve Fransa ile; Almanya ile savaşa girmeden kısa bir süre önce de Almanya ile, Türkiye dostluk ve saldırmazlık antlaşması imzalanmıştır. Savaşın sonuna doğru

Sovyet Rusya için Türkiye güvenilirken Türkiye için Sovyet Rusya, eski Rus Çarlığı'ndan farksız olarak değerlendirilmektedir.

1939-1945 yılı Türk Dış Politikası ile dört tarafı ateşler içinde iken Türkiye'nin savaşa girmemiş olması büyük başarıdır. Fakat bu başarının sağlanması için sürdürdüğü politikalar, bahsedildiği üzere, kimi olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Savaş sonrası düzenin kurulmasında her ne kadar Türkiye, galipler safında yer almış olsa da bu olumsuz sonuçların etkilerini hissetmiştir.

Türkiye, 1945 yılında dünyanın siyasi gelişmelerini yakından takip etmektedir. Yeni dünya düzeninin kurulduğu bu yıl, önemli uluslararası gelişmelere sahne olmuştur. Bir defa savaşın galipleri, Almanya, Japonya ve İtalya'yı savaşın sorumlusu olarak görmekte ve bu ülkelerin tekrar güçlenmesinin engellenmesini istemektedirler; fakat hakimiyet sahalarında anlaşamamaktadırlar. Nitekim 1944 yılının son aylarından itibaren hem Balkanlara hem Ortadoğu'ya yönelik yayılcı politikası nedeniyle Sovyet Rusya'nın, İngiltere ve Amerika ile arası açılmaya başlamıştır. 1945 yılının sonlarına doğru ise, artık iki kutuplu dünya düzeninin kurulacağı netlik kazanmıştır.

San Francisco Konferansı'nın ardından Türkiye, Sovyet Rusya'nın 1925 yılından beri süregelen dostluk ve saldırmazlık antlaşmasını yenilenmeyeceğini duyurması ile başka bir dönemece girmiştir. 1945 yılının Mart ayından itibaren başlayan Türk boğazları üzerindeki Sovyet tehdidi, aynı yılın Haziran ayından itibaren artmaya başlamıştır.

Sovyet tehdidinin arttığı bu süreçte Türkiye'nin dikkatle takip ettiği bir ülke vardır: Yunanistan. 1944 yılının son aylarında başlayan Yunanistan'daki iç savaş, Türkiye'ye uluslararası gelişmelerin seyri hakkında önemli ipuçları vermektedir. Çünkü basit bir iç savaş olarak görünen bu olay, Amerika ve Sovyet Rusya'nın mücadele alanı olmuş ve iki kutuplu dünyanın belirmesine katkı sağlamıştır.

Yeni dünya düzeninin kurulmasında yaşanan bu önemli gelişmeler, Türkiye için bir tarafın seçilmesinden ibaret kalmıştır ki, Sovyet Rusya ile olan olumsuz ilişkiler Türkiye'nin Amerika'ya yönelmesini sağlamıştır. Nitekim Sovyet tehdidine konu olan Türk boğazlarının korunmasını Amerika üstlenmiş, olası bir saldırıya karşı Birleşmiş Milletler örgütünü harekete geçireceğini, Sovyet Rusya'ya nota ile

bildirmiştir. Bununla kalmayan Amerika, Rusya tehlikesine karşı Yunanistan ve Türkiye'ye maddi yardım yapmış, teçhizat, malzeme, eğitim gibi desteklerde bulunmuştur.

II. Dünya Savaşı süresince yaşadığı maddi sıkıntılar, uygulanamayarak ertelenen kalkınma programları, Sovyet tehdidine karşı askerlerini halen hizmette tutması gibi nedenlerle Türkiye, Amerika yardımını sevinerek kabul etmiştir. 12 Temmuz 1947 tarihinde imzalanan yardım antlaşması ile uluslararası ilişkilerde Amerika safına katılmıştır. 12 Temmuz 1947 tarihli Türkiye-Amerika Antlaşması, Türk Dış Politikası'nda yeni bir tarihin başlangıcıdır; fakat bu tarihe kadar geçen süre içerisinde, uluslararası gelişmelere göre kendi tercihlerini sürekli evirmekle meşgul olunmuştur. Amerika merkezli Batı ittifakının kurulması çabalarını içeren bu dönem, Türkiye'nin güvenliğinin sağlanması argümanına dayanmaktadır. Almanya ve Japonya'ya savaş ilan ederek galiplerin yanında yer almaya hak kazanması dahi Türkiye'nin güvenliği konusunda endişelerini gidermemiştir. Türkiye, San Francisco Konferansı'nda kurulan Birleşmiş Milletler örgütüne üye olmuştur. Fakat bu taze üyelik, henüz kendi güvenliğinin korunacağı hususunda dayanak sağlamaktan uzaktır. 1945 yılı Mart ayından itibaren Sovyet Rusya tarafından kendi üzerinde tehdit hissetmekte olan Türkiye, ülkenin güvenliğinin sağlanması için uluslararası dengeleri gözetme yolunu tutmuştur.

1939-1948 yılları arası Türk dış politikasına genel olarak bakıldığında, 1939-1945 ve 1945-1948 yıllarında dikkati çeken bir husustan bahsetmek yerinde olacaktır. Bu sürecin her ikisinde de, dış politik gelişmelerinin iç politikaya büyük yoğunlukla yansıdığı görülmektedir. Özellikle II. Dünya Savaşı sırasında Türkiye'nin eğilimlerinin çok kısa aralıklarla değişmesi, bu gözlemin belirmesini kolaylaştırmıştır. Nitekim dönem içinde yaşanan kimi önemli gelişmeler, dış politik gidişatın seyrine uymaktadır. Başka bir deyişle, dış politik gidişatın seyrine uymayan bir iç gelişmeye pek de rastlanılmamaktadır. Demokratik eğilimlerin 1939 yılının başlarından 1940 yılının ortalarına kadar mevcut iken 1944 yılı ortalarına kadar askıya alındığı, 1945 yılı başlarından itibaren tekrar gündeme oturduğu görülmektedir. Bu çerçevede dönemin kimi önemli olaylarından da bahsetmek mümkündür: Papan Suikastı Olayı, Turancılık Olayı, Menemencioğlu'nun İstifası, Tan Olayı.

Atatürk'ün ölümü sonrası İnönü'nün başa geçmesi ile yaşanan geçiş sürecinde, Atatürk demenin İnönü demek olduğu tarzındaki düşünce, belirgin bir tutum olmuştur. Milli Mücadele döneminden itibaren yaptığı hizmetler ele alınarak İsmet İnönü'nün Kemalizm'i hazmetmiş biri olarak rejimi ve inkılapları koruyacağı, devam ettireceği ve ilerleteceği iddiaları yaygın olarak işlenmiştir. Nitekim İnönü'nün kendisi de bu yönde beyanatlarda bulunmuştur. Bu süreçte İnönü'nün 25 Ekim 1937 tarihinden itibaren Başbakanlık'tan istifa ederek 1938 yılı Kasım ayına kadar sade bir milletvekili olarak bulunmasına, bir diğer deyişle Atatürk ile aralarında yaşanan anlaşmazlıklara değinilmemiştir.

26 Aralık 1938 tarihinde yapılan CHP Olağanüstü Kurultayı'nda Atatürk, "*Partinin Banisi ve Ebedi Başkanı*" ilan ve kabul edilmiştir. "*Milli Şef*" sanını da uhdesine alan İnönü, "*Değişmez Genel Başkan*" olarak devlet ve parti idaresine hakim olmak için "*Milli Şeflik Rejimi*"ni inşa etmiştir. Atatürk ile arasının açılmasına neden olduğunu düşündüğü ve büyük oranda Ekim 1937-Kasım 1938 arası etkili olan Celal Bayar, Şükrü Kaya, Tevfik Rüştü Aras, Kılıç Ali gibi şahsiyetleri idareden uzaklaştırmıştır. Basına da yansıyan kimi yolsuzluk davalarıyla bahsedilen dönem sorgulanmıştır. Hakimiyetini sağlamlaştırmanın bir diğer yolu olarak İnönü, Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren rejimle uzlaşmamış olan Kazım Karabekir, Rauf Orbay, Ali Fuat Cebesoy gibi şahsiyetleri rejime dahil etmiştir. Böylelikle 1939 yılının ortalarından itibaren, Atatürk ve İnönü dönemlerinin birbirinden farklı dönemler olduğu, iki liderin de kendisine has anlayışlara sahip bulunduğu dillendirilmeye başlamıştır.

Atatürk'ün ölümünün ardından memleketin derin acı duyduğu ve büyük yas tuttuğu dönemde, hükümet tarafından "*Anıtkabir*" yapılacağı açıklanmış; Atatürk'ün naaşı, geçici olarak Etnografya Müzesi'ne alınmıştır. Anıtkabir yapımı ile ilgili mecliste oluşturulan komisyon, mekânın tespiti, özel mülklerin kamulaştırılması, uluslararası proje müsabakasının açılması işleri ile meşgul olmuş, inşaatın temelinin atılması, tesisatının döşenmesi ve açılışının yapılması sürekli ertelenmiştir. Anıtkabir'in açılışı ve Atatürk'ün naaşının buraya nakli, 1953 yılında gerçekleşmiştir.

Atatürk'ün ölüm yıldönümü olan 10 Kasım anma etkinlikleri, dönem boyunca birbirinden farksız şekillerde gerçekleştirilmiştir. Yalnız burada dikkat çeken husus, özellikle çok partili hayata geçiş sürecine kadar 10 Kasım anma günlerinde, İnönü'nün Cumhurbaşkanı seçildiği 11 Kasımlar'a yapılan atıfların yoğunluğudur ki, her 10 Kasım'da İnönü'nün Cumhurbaşkanı olduktan sonra Atatürk'ün vefatı dolayısıyla yayınladığı beyanname kullanılmıştır. Bu bakımdan 10 Kasım ve 11 Kasım günleri, Atatürk ve İnönü'nün aynı dava adamı oldukları ve birbirlerinden farklı yanlarının bulunmadığı, İnönü demenin Atatürk demek olduğu biçiminde basında yer alan yazılara sahne olmuştur. 10 ve 11 Kasımlar, İnönü'nün hakimiyetini pekiştirmesinin, Atatürk'ün manevi mirasının sahipliği hususunda yapılan hatırlatmaların vesilesi olmuştur. Çok partili siyasal hayata geçiş süreciyle birlikte Atatürk'ün manevi mirasının sahipliği konusu da saçaklanmış, diğer parti liderlerinin de bu mirasın sahibi oldukları dile getirilmiştir.

Atatürk'ün ölümünden sonra “Atatürk Enstitüsü” kurulması fikri ortaya atılmıştır. Dile getirilen görüşe göre Atatürk'e dair bir çok yabancı yayın dahi olduğu belirtilmiş ve bunların toplanarak yeni eserlerin de kaleme alınması gerektiği ileri sürülmüştür. “Atatürk Enstitüsü” ve “Kemalizm Enstitüsü” isimleriyle basında yer alan bu görüşler, Milli Eğitim Bakanlığı tarafından ele alınmış ve 1942 yılının son aylarında Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi bünyesine bağlı olarak “İnkılap Tarihi Enstitüsü” kurulmuştur.

Milli Hakimiyet Bayramı, Gençlik ve Spor Bayramı, Zafer Bayramı ve Cumhuriyet Bayramı gibi önemli milli etkinlikler de Atatürk'ün hatırası anılmış; inkılap ilkelerinin korunduğu, İnönü'nün rejimi daha da ileriye taşıdığı, inkılaplara bağlı kalındığı mesajları dile getirilmiştir. Bu kutlamalar, büyük oranda birbirinin aynı programlara sahip olarak devam etmiş, verilen mesajlar siyasi gündeme göre değişmiştir. Halkevlerinin kuruluş yıldönümü kutlamaları da, benzer olarak, inkılapların korunduğu ve yaygınlaştırıldığı temalarını içermiştir.

Lozan Antlaşması'nın ve İnönü Savaşları'nın yıldönümü kutlamaları ise diğer kutlamalara nispeten farklılık arz etmiştir. Birinci İnönü ve İkinci İnönü zaferlerinin yıldönümleri, dönemin “Milli Şeflik” özelliğine paralellik göstermiştir. Türkiye'nin II Dünya Savaşı'na katılma ihtimalinin arttığı anlarda bu savaşlar, İsmet İnönü'nün

tarihi bir başarısı olarak sunulmuştur. İsmet İnönü'ye övücü sözlerin sarf edildiği bu kutlamalar, Milli Mücadele'nin İnönü Savaşları ile başladığı; bu savaşlar olmasa idi Cumhuriyet'in de kurulamayacağı vurgularını barındırmıştır. Lozan Antlaşması'nın yıldönümü kutlamaları da İnönü'nün kazandığı bir siyasi zafer biçiminde ele alınmıştır. İnönü hakkındaki yazılar, Lozan'ın yaratıcısı ve memleketi siyasi alanda kurtaran bir kahraman olduğu biçiminde savaş yılları boyunca devam etmiştir. Siyasi atmosfere göre verilen mesajların içeriği değişse de, çok partili hayata geçiş süreciyle birlikte İnönü Savaşları'nın yıldönümüne dair yazılar, basında daha az yer almaya başlamış; Lozan Antlaşması'nın yıldönümlerinde ise Atatürk vurgusu artmıştır.

Atatürk'ün ölümünden sonra İnönü'nün Cumhurbaşkanı olması, Atatürk'ün yakınları olarak bilinen çevrenin yönetimden uzaklaştırılması, Atatürk döneminde rejimden uzaklaşmış kimi şahsiyetlerin milletvekili yapılması, Türk İnkılabı'nda bir anlayış değişikliğinin meydana geleceği kanısını doğurmuştur. Laiklikten geri adımlar atılacağı yönündeki bu görüşler, resmi çevrelerin izahını gerektirecek kadar yaygınlaşmıştır. 1939 yılı başlarında Başbakan Refik Saydam, gazetecilerle basın toplantısı düzenleyerek inkılap ilkelerinde hiçbir geri adım atılmayacağını söylemiştir. Saydam'ın açıklamasından sonra konu, çeşitli başyazarlar tarafından da ele alınmış; bu yazılarda, İnönü'nün Cumhuriyet'e hizmetlerinden bahsedilerek inkılapçı olduğu vurguları yapılmıştır.

1939 yılı ortalarında Milli Eğitim Bakanlığı'nın İslam Ansiklopedisi'ni hazırlama girişimi, eski Sebilürreşad Dergisi etrafında birleşen muhafazakar grubun bir Türk-İslam Ansiklopedisi yayınlanmasına vesile olmuştur. İslam Ansiklopedisi'nin tercüme edilmesi ile birlikte telif eserlerin derlemesi olarak da planlanmasına rağmen bu grup, bakanlığın girişimini eleştirerek bir karşı koyuş gerçekleştirmiştir.

Aynı süreçte başlayan hümanizma tartışmaları da laikliğe dair kimi görüşlerin dile getirilmesini sağlamıştır. Milli Eğitim Bakanlığı'nın bir kararı olarak liselerde seçmeli Latince dersinin okutulması girişimi, önemli tartışmalara neden olmuştur. Türk tarihi ve kültürünün yeni nesillere öğretilmediği öne sürülerek liselerde Latince yerine Arapça ve Farsça öğretilmesi gerektiği dile getirilmiştir. Hümanist görüşler beslediği gerekçesi ile Tevfik Fikret eleştirilmiş, Mehmet Akif-Tevfik Fikret

tartışması yeniden kültürel hayatın gündemine girmiştir. 1941 yılının son aylarında laiklik konusunu sütunlarına taşıyan Ahmet Emin Yalman, Türkiye’de milliyetçiliğin dine karşı gelişme gösterdiğini, yeni neslin dini tesirlerden uzak büyüdüğünü, dini hislerin gençliğin bünyesinde olması gerektiğini ifade etmiş, artık dinin faydalarının gözden uzak tutulmaması gerektiğini vurgulamıştır.

Savaş yılları içerisinde laiklik hakkındaki diğer tartışmalar ise, başka konularla da alakalı olarak çeşitlilik arz etmiştir. Laikliğin devlet-din ayrımı olduğu, ikisinin de birbirine karışmaması ve birbirini sınırlamaması görüşlerinin yanı sıra devletin dinden tamamen bağımsızlaşması gerektiği biçiminde görüşler de mevcuttur. 1939 yılı Mayıs ayında Muş Milletvekili Hakkı Kılıçoğlu, laiklik reformunu daha da ilerletmek gerektiği yolunda mecliste görüş bildirmişken 1941 yılı Mayıs ayında Antalya Milletvekili Rasih Kaplan, asıl laikliğin din işlerine devletin hiçbir şekilde müdahale etmemesi olduğunu ifade etmiştir. 1942 yılı Haziran ayında Rasih Kaplan, Kütahya Milletvekili Besim Atalay ve Sivas Milletvekili Naci Demirağ, ahlakın kuvvetlendirilmesi bakımından okullarda din derslerinin verilmesi gerekliliğini söylemişlerdir. Mecliste ifade edilen bu görüşlerden sonra kimi dergi ve gazetelerde de aynı fikirler ileri sürülmeye başlanmıştır. 1942 yılının sonunda İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Profesörü Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, köylerde imam mekteplerinin kurulması gerektiğini ifade etmiştir.

Çok partili siyasal hayata geçiş sürecinde laiklik konusu, üzerinde daha yoğun tartışılan bir mevzu olmuştur. CHP içerisindeki bir kesim, demokrasiye geçilmeden önce devralınan laiklik ilkesinin aynı paralelde ilerletilmesi gerektiğine dair girişimlerde bulunmuşsa da, eski inkılap devrinin kapandığı argümanı ile halkın isteklerinin göz ardı edilemeyeceği savunulmuştur. Yeni kurulan muhalefet partileri laiklik konusunda daha temkinli iken CHP’ye mensup iki milletvekili, 1946 yılının son aylarında, inkılapların yerleştiği, halkın olgunlaştığı ve yabancı tesirlere karşı dini eğitim ile Türk ahlakının kuvvetlendirilmesi gerektiği görüşünü meclise taşımışlardır. 1947 yılında da gerek mecliste gerek CHP Grup toplantılarında din eğitimi meselesi üzerinde durulmuş, İmam Hatip okullarının ve İlahiyat Fakültesi’nin kurulması tartışmaları yapılmıştır. Aynı yılın Haziran ayında Milli Eğitim Bakanı Reşat Şemseddin Sırer’in din eğitimi bir meslek sorunu olarak ele aldığı ve bu mesleğin köylere kadar yaygınlaştırılması amacını taşıyan proje önerisi, CHP Grup

toplantısında kabul edilmiştir. Yılsonundaki CHP yedinci Büyük Kurultayı'nda da laiklik konusundaki iki farklı yaklaşım sergileyen gruplar arasında tartışmalar yaşanmıştır.

Devletçilik, II. Dünya Savaşı sırasında Türkiye'nin benimsediği Harp Ekonomisi politikasının içerisine girmiş, devlet tarafından sıkı kontrol ve tedbirlerin alındığı, çeşitli yaptırımların uygulandığı bir politika halini almıştır. Sanayileşme hedefi ve uygulamaları durağan hale gelmiş, savaş ihtimali nedeniyle devletçilik, zorunluluklardan kaynaklanan geçici bir politika olarak değerlendirilmiştir. Geçim sıkıntısı ve temel gıda maddelerinde yaşanan darlık, sanayi politikalarından daha çok ziraî politikalara ağırlık verilmesi ve kalkınmanın bu yönde sağlanması görüşünün belirmesini sağlamıştır. Savaş yılları içerisinde kimi zaman bütün ekonomik hayatın kamulaştırılabileceği tehdidi olarak da kullanılan devletçilik, demokrasiye geçiş sürecinde eleştirilerin ana kaynağı olmuştur. Bir bakıma "Harp Ekonomisi"ne geçişle birlikte zaten terk edilmiş olan devletçilik, savaş yıllarındaki sıkıntının nedeni olarak görülmüştür. Devlet eliyle halk yararına sanayileşmenin sağlanması, Türkiye'nin dış ilişkileriyle de alakalı olarak, savaş yıllarından sonra takip edilmemesi gereken bir politika biçiminde görülmeye başlanmıştır. Önce Truman, daha sonra Marshall Planı ile Türkiye, dış kaynaklı ziraî kalkınma politikalarına yönelmiştir.

Halkçılık prensibi ise, savaş yıllarının yarattığı ekonomik problemlerle yakından alakalıdır. Savaş yıllarında devletin belirli bir zümreyi koruyup korumadığı, alınan kararların hangi zümrenin kararına ya da zararına olduğu dile getirilen konular arasındadır. Savaş yılları ekonomi politikasının ana hatlarını belirleyen Milli Korunma Kanunu ile hükümet, büyük toprak sahiplerinin yararına kararlar almıştır. Gerek yapılan zamlarla ve yardımlarla gerekse vesikaya bağlanmış ürünleri daha ucuz alma imkanı sağlamakla hükümet, dönem boyunca bürokrasi-memur kesimini desteklemiştir. Vurgunculuğun yaşandığı dönemlerde halkın hükümete destek olmayarak bu kişilerle iş birliği yaptığı resmi ağızlardan dile getirilse de hükümetin vurguncuyu koruduğu biçimindeki haberler de basında yer almıştır. Bütün bunlar büyük halk kitlesinin derin şikayeti olarak savaş yılları sonrasına taşınmıştır.

Demokrasiye geçiş döneminde halkçılığın diğeri bir yönü olarak ele alınan konu, Türkiye’de sınıf esasının olup olmadığı hususu olmuştur. 11 Mayıs 1946 tarihinde CHP Olağanüstü Kurultayı’nda sınıf esasına dayalı parti kurulmasının kabul edildiğı günlerde İsmail Hüsrev Tökin tarafından kaleme alınan ve bir çeşit CHP seçim propagandası olan kitaplarda, Cumhuriyet rejiminin sınıf esasını zaten kabul ettiğı, fakat sınıflar arası çatışmaları engellemek için dayanışmacı tutum sergileyen romantik bir ruhtan kaynaklandığı dile getirilmiştir.

Atatürk’ün ölümünden kısa bir süre sonra ve savaş yıllarının etkisi ile milliyetçilik anlayışına dair İrkçı-Turancı, Anadolu cu ve Ananevi Mutedil Türkçü Milliyetçilik biçiminde kimi fikir akımları gün yüzüne çıkmıştır. Türk ırkına dayalı siyasi, kültürel ve coğrafi birliğinin oluşturulması amacını güden ve demokratik gelişmeleri istemeyen İrkçı-Turancı Milliyetçilik, 1939 yılının son aylarında Sovyet Rusya ile Türkiye’nin ayrı cephelerde yer almasının ardından gelişme göstermiş, Almanya’nın Sovyet Rusya’ya saldırması ile ivme kazanmış; Almanya’nın geri çekilmesinin ardından hükümet tarafından müdahaleye uğramıştır. Anadolu topraklarını coğrafi sınır olarak tanıyan, bu sınırın tarihine önem veren, sanayileşme karşıtı olmakla birlikte demokratikleşme ve liberalleşme görüşlerini savunan, dini kaideleri milliyetçiliğinin esasları içine alan Anadolu cu Milliyetçilik ise devlet müdahalesine uğramadan varlığını sürdürmüş, gerek parlamento gerek parti içerisine girerek etkili olma konumunu arttırarak devam etmiştir. Her iki görüşten de bir parça savunucuları olan Ananevi Mutedil Türkçü Milliyetçilik ise kültürel hayatta ve parlamenter hayatta varlığını muhafaza etmiştir.

Atatürk’ün ölümünden kısa bir süre başlayan Türk Dil İnkılabı’ndan geriye dönüş hamleleri, 1939 yılında CHP tarafından başlatılmıştır. 1939 yılı CHP Nizamnamesi, 1938 yılındakine göre Türkçe bakımından farklılıklara sahiptir ve Trkeleşmede aşırı görülen birçok kelime değıştirilmiştir. CHP resmi yayınlarında da benzer değışiklikler dikkat çekicidir. Nitekim bu süreçte başlayan Dil İnkılabı’nı eleştirme ve hatalı bulma görüşleri, sadece rejimin değıl; Atatürk’ün de konu edilmesine neden olmuştur.

Dönem içerisinde Atatürk algısına bakıldığı zaman, İnönü demenin Atatürk demek olduğı görüşünün, 1938 yılı Kasım ayından itibaren artarak dile getirildiğı

görülmektedir. Gerek İnönü gerekse hükümet yetkilileri, rejimin muhafazası hakkında veya Atatürk'le ilgili kimi konularda eski dönemle yeni dönemin birbirinin aynı olduğu söylemini üstelemişler ve hiçbir değişiklik olmadığını/olmayacağını vurgulamışlardır. Bu bakımdan her yeni gelişme veya değişimde, Atatürk mirasının aynı yönde ilerletildiği söylenegelmiştir. Aynı dönemlerde olan İngiltere-Türkiye, Almanya-Türkiye, Amerika-Türkiye ittifakları gibi dış gelişmelerde, Müstakil Grup kurulması, demokrasiye geçilmesi gibi iç gelişmelerde de aynı mirasa dair atıflar yapılmıştır. Bu mirasın kamuoyu tarafından ele alınmış biçimi ise daha çeşitli olmuştur. Atatürk'ün demokrat olup olmadığı, Sovyet Rusya'yı ya da Almanya'yı sevip sevmeyişi, dış yardıma sıcak bakıp bakmadığı, çoğu zaman yazarının bakış açısına göre değişen biçimlerde sunulmuştur.

Bütün bunların yanı sıra dönem içerisinde yaşanan kimi gelişmeler de Atatürk ve dönemi algısı için ilgi çekicidir. Henüz savaş yıllarında Türk Ocakları'nın kapatılıp Halkevleri'nin açılmasına dair zihniyetin eleştirisi, Atatürk çevresini dalkavuk olarak gösteren ve Atatürk'ü şahsi olarak eleştiren metinlerin varlığı, Atatürk döneminde iyi ne yapılmışsa İnönü'nün eseri olduğu, Türk tarihinin tımarhane metotlarına göre kurulmak istendiği, İstiklal Mahkemeleri'nin kuşkulu olduğu, Nutuk'un hatalar barındırdığı gibi konular, CHP'ye mensup devlet adamları ve tanınmış yazarlar tarafından ülkenin kültürel hayatında ele alınan meseleler olmuştur. Her ne kadar demokrasiye geçiş sürecinde iktidara talip olan partiler tarafından Atatürk mirası sahiplenilmişse de Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Serbest Cumhuriyet Fırkası, İzmir Suikastı, Menemen Olayı ve Milli Mücadele dönemi tekrar tartışmaya açılmıştır. Bu süreçte Atatürk'ün olumlu hizmetlerinden bahsedilmesinin yanı sıra demokratikleşme karşıtı ve Şef'lik taraftarı olduğu, yaşasaydı Doğu'nun en büyük despotu olacağı, demokratikleşme eğilimlerini muhalefeti ortaya çıkarmak amaçlı yaptığı, bir-iki oya bile tahammülü olmadığı, hürriyet dönemini ortadan kaldırdığı ve Batı'yı şeklen taklit ettiği görüşleri de dile getirilmiştir.

Netice olarak söylenebilir ki, 1938-1948 yılları arası dönem, her ne kadar büyük oranda tek partili yönetimin devam ettiği yıllar olsa da, ideoloji bakımından Atatürk döneminden ayrılmaktadır. Atatürk döneminde izah edilen Kemalizm ilkeleri ile bahsedilen dönemde izah edilen Kemalizm ilkeleri birbirinden farklıdır.

Atatürk'ün ölümünden sonra O'nun manevi mirasının takibi biçiminde başlayan Atatürkçülük, bahsedilen dönemde, kimi Cumhuriyet Tarihi konularının kuşkulu hale getirilmesi ile tartışmalı halde bırakılmıştır. Atatürkçülük, siyasi gündeme göre ya da ifade edenin kendi görüşüne göre değişik biçimlerde tarif edilmeye ilk defa bu dönemde, yoğun olarak, başlamıştır. Bu bakımdan dönem, Atatürk dönemi ilkesel perspektifi bağlamında gelişmelere şahit olmaktan öte, gelişmelere göre Atatürkçülüğün izah edilmesine sahne olmuştur.

ÖZET

Bu çalışmada, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk dönemi (1923-1938) uygulamaları ve ideolojik perspektifinin, kendisinden sonra ne mecraya doğru aktığı ve nasıl algılandığı üzerinde durulmaktadır.

1938-1948 yıllarının iç-dış gelişmeleri çerçevesinde, Türkiye'nin sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasal gidişatı incelenmekte; bu gidişatın, kendisinden önceki dönemin ideolojik akışına uygunluk/uyuşmazlık yaklaşımları ele alınmaktadır. Bu açıdan Mustafa Kemal Atatürk ve dönemi algısının, 1938-1948 yılları arasında alınan kararlara nasıl ve ne ölçüde etkide bulunduğu ve dönemin kendi özelliklerine göre ne yönde değiştiği izah edilmeye çalışılmaktadır. Bir başka açıdan ise, Atatürk döneminde meydana gelen uygulamaların değerlendiriliş biçimlerinin ve laiklik, milliyetçilik, halkçılık gibi ideolojiler zincirinin, hangi özgün katkılar ile devredildiği sorusuna da yanıt aranmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Kemal Atatürk ve Milli Şef İsmet İnönü döneminde Türk İnkılabı, II. Dünya Savaşı'nda ve sonrasında Türkiye,

ABSTRACT

This study attempts to describe the practices and ideological perspective predominant in the period of Mustafa Kemal Ataturk, founder of Republic of Turkey (1923-1930), emphasising the turn it takes and the way it is perceived after him.

Social, economic, cultural and political course of events in Turkey were scrutinised within the framework of nation-wide and international developments in 1938-1948 with a concentration on conforming/nonconforming approaches of the conduct compared to the previous periods. From this point of view, best endeavours have been made to describe how and to what extent the way Mustafa Kemal and his time is perceived has been influential on decisions made between 1938 and 1948, and how they changed depending on the idiosyncratic characteristics of the period. Yet, from another point of view, answers are sought to see which genuine contributions have been made to alienate the way practices of Ataturk's period were evaluated in addition to a chain of ideologies such as secularism, nationalism, populism.

Key Words: Turkish reforms in the period of Mustafa Kemal Ataturk and National Chief Ismet Inonu, Turkey during and after the World War II.

KAYNAKÇA

1. RESMÎ YAYINLAR

Ayın Tarihi

Düstur

Resmi Gazete

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri

Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları

Halk Fırkası Nizamnamesi, Ankara 1339.

CHF II. Büyük Kongresi, 22 Teşrin-i evvel 1927.

CHF Nizamnamesi, TBMM Matbaası, Ankara 1931.

CHF Program, Ankara 1931.

CHF Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları, 10-18 Mayıs 1931, Devlet Matbaası, İstanbul 1931.

CHP Beşinci Büyük Kurultay Zabıtları, 29 Mayıs 1939-3 Haziran 1939, Ulus Basımevi, Ankara 1939.

CHP Büyük Kurultayı'nın 10 Mayıs 1946 Olağanüstü Toplantısına Sunulan CHP Müstakil Grubu Raporu ve Ekleri, TBMM Basımevi, Ankara 1946.

CHP Büyük Kurultayının Fevkalade Toplantısı Tüzük Komisyonu Layihası, 26 XII, 1938.

CHP Büyük Kurultayının Olağanüstü Toplantısı, 10.5.1946. Programda Değişiklik Önerisi.

CHP Büyük Kurultayının Olağanüstü Toplantısı, Program-Tüzük Komisyonu Raporu, 10.5.1946.

CHP Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası, 9-16 Mayıs 1935, Ulus Basımevi, Ankara 1935.

CHP Genel Sekreterliğinin Parti Teşkilatına Umumi Tebligatı, (İkincikanun 1939'dan 30 Haziran 1939 Tarihine Kadar) Cilt 14.

CHP Genel Sekreterliğinin Parti Teşkilatına Umumi Tebligatı, (Temmuz 1939'dan 31 Birincikanun 1939 Tarihine Kadar", Cilt 15.

CHP Genel Sekreterliğinin Parti Teşkilatına Umumi Tebligatı, (Temmuz 1940'dan 31 Birincikanun 1940 Tarihine Kadar) Cilt 17.

CHP Genel Sekreterliğinin Parti Teşkilatına Umumi Tebligatı, (1 Temmuz 1941'dan 31 İlkkanun 1941 Tarihine Kadar) Cilt 19.

CHP Genel Sekreterliğinin Parti Teşkilatına Umumi Tebligatı, (İkincikanun 1941'den 30 Haziran 1941 Tarihine Kadar) Cilt 18.

CHP Genel Sekreterliğinin Parti Teşkilatına Umumi Tebligatı, (1 İkincikanun 1942'den 31 İlkkanun 1943 Tarihine Kadar) Cilt 20.

CHP Genel Sekreterliğinin Parti Teşkilatına Umumi Tebligatı, (1 Ocak 1944'den 1 Ocak 1945 Tarihine Kadar), Cilt 21.

CHP Halkevleri Öğreneği, Ulus Basımevi, Ankara 1935.

CHP Nizamnamesi, Partinin Beşinci Büyük Kurultayı'nca kabul edilmiştir. 29 Mayıs 1939, Ankara 1939.

CHP Programı, 1931.

CHP Tüzüğü, Ankara 1938.

CHP VI ncı Büyük Kurultaya Sunulan Meclis Müstakil Grubunun Raporu, Ankara, 8.6.1943.

CHP Yedinci Büyük Kurultayı, Ankara 1948.

On Beşinci Yıl Kitabı, 1938.

Onuncu Yıl Kitabı (1923-1933), 1933.

2. SÜRELİ YAYINLAR

2.1. GAZETELER

Akşam (1938-1948)

Cumhuriyet (1938-1948)

Tan (1938-1945)

Tasvir (1945-1948)

Ulus (1938-1948)

Vatan (1940-1948)

Yeni Sabah (Seçme)

Tasvir-i Efkar (Seçme)

2.2. DERGİLER

Adliye Ceridesi (1942)

Bozkurt (1939-1941)

Büyük Doğu (1945)

Çığır (1938-1948)

Çınaraltı (1941-1944)

Dikmen (1941-1945)

Doğu (1942-1944)

Ergenekon (1938-1939)

Gökbörü (1942-1943)

Hareket (1939-1943,1947)

İktisadi Yürüyüş (1940)

İslam-Türk Ansiklopedisi Muhitülmaarif Mecmuası (1940)

Kadro (1932-1935)

Kopuz (1939-1940)

Köye Doğru (1943)

Millet (1942-1944)

Oluş (1939)

Orhun (1943)

Tanrıdağ (1942)

Türk Yurdu (1942)

Türklük (1939)

Ülkü (1938-1948)

Varlık (1940-1943)

Yurt ve Dünya (1941-1944)

Zincirli Hürriyet (1947)

3. BAŞVURU ESERLER

3.1. KİTAPLAR

Açıklamalı Yönetim Zamandizini (1929-1939), Ed. Birgül Ayman Güler, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara 2007.

AĞAOĞLU, Samet, **Babamın Arkadaşları**, İletişim Yayınları İstanbul 1998, ss. 135-136.

AĞAOĞLU, Samet, **Demokrat Partinin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru**, Baha Matbaası, İstanbul 1972.

AĞAOĞLU, Samet, **Siyasi Günlük**, Yay. Haz. Cemil Koçak, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 1993.

AHMAD, Feroz, **İttihat ve Terakki (1908-1914)**, Çev. Nuran Yavuz, 5. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul 1999.

AKARSU, Bedia, **Atatürk Devrimleri ve Yorumları**, TDK Yayınları, Ankara 1969.

AKŞİN, Sina, “Siyasal Tarih”, **Türkiye Tarihi**, Cilt 3, Cem Yayınevi, Ankara 1988.

ALP, Tekin, **Kemalizm**, Cumhuriyet Gazete ve Matbaası, İstanbul 1936.

Altıncı Uluslararası Atatürk Kongresi (12-16 Kasım 2007), Cilt 1, Yay. Haz. Zekai Ünsal, Nilgün İnce, Neşe Yeşilçayır, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2010.

ARMAOĞLU, Fahir, **Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.

ATABAY, Mithat, **II. Dünya Savaşı’nda Türkiye’de Milliyetçilik Akımları**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2005.

Atatürk Devri Fikir Hayatı I, Yay. Haz. Mehmet Kaplan vd., Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1981.

Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Tarihiyle İlgili Sorunlar Sempozyumu, 14-16 Ocak 1977, İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Mezunları Derneği yayını, İstanbul 1977.

Atatürk Düşüncesinde Din ve Laiklik, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1999.

Atatürk ve Cumhuriyet Dönemi Türkiye, Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği Yayını, 1981.

Atatürk ve Türkiye’nin Modernleşmesi, Yay. Haz. Jacop M. Landau, Çev. Meral Alakuş, Sarmal Yayınevi, İstanbul 1999.

Atatürk Yolu, Otomarsan Kültür Yayını, İstanbul 1981.

ATATÜRK, Mustafa Kemal, **Nutuk**, Yay. Haz. Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1999.

Atatürk'ün Düşünce ve Uygulamalarının Evrensel Boyutları, 2-6 Kasım 1981 Uluslararası Sempozyum, Ankara Üniversitesi yayını, Ankara 1981.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Bugünkü Dille Yay. Haz. Ali Sevim, İzzet Öztoprak, Akif Tural, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2006.

Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri IV, Bugünkü Dille Yay. Haz. Ali Sevim, İzzet Öztoprak, Akif Tural, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2006.

Atatürkçü Düşünce, Atatürk Araştırma Merkezi yayını, Ankara 1992.

Atatürkçülük Nedir?, Varlık yayınları, 1963.

ATAY, Falih Rıfki, **Çankaya**, Doğan Kardeş Matbaacılık, İstanbul 1969.

ATAY, Falih Rıfki, **Eski Saat**, Akşam Matbaası, İstanbul 1933.

ATSIZ, Hüseyin Nihal, **Dalkavuklar Gecesi**, Arkadaş Matbaası, İstanbul 1941.

AVCIOĞLU, Doğan, **Milli Kurtuluş Tarihi**, 4 Cilt, Tekin Yayınevi, İstanbul 1977.

AVCIOĞLU, Doğan, **Türkiye'nin Düzeni, Dün Bugün Yarın**, 2 Cilt, Baskı 6, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1973.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, **İkinci Adam**, 3 Cilt, Remzi Kitabevi, İstanbul 1967.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, **Suyu Arayan Adam**, Öz Yayınları, Ankara 1959.

AYKUT, Şeref, **Kamalizm**, Muallim Ahmet Halit Kitabevi, İstanbul 1936.

BARUTÇU, Faik Ahmet, **Siyasi Hatıralar**, 3 Cilt, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara 2001.

BAŞAR, Ahmet Hamdi, **Ahmet Hamdi Başar'ın Hatıraları**, Yay. Haz. Murat Koraltürk, 2 Cilt, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2007.

BAŞAR, Ahmet Hamdi, **Demokrasi Buhranları**, Türkiye Basımevi, İstanbul 1956.

BAYAR, Celal, **Başvekilim Menderes**, Der. İsmet Bozdağ, Baha Matbaası, İstanbul 1986.

BERKES, Niyazi, **Atatürk ve Devrimler**, Adam Yayınları, İstanbul 1993.

BERKES, Niyazi, **Türk Düşününde Batı Sorunu**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1975,

BERKES, Niyazi, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, 2. Baskı, Haz. Ahmet Kuyaş, Yapı kredi Yayınları, İstanbul 2002.

BERKES, Niyazi, **Unutulan Yıllar**, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2005.

BERKTAY, Halil, **Cumhuriyet İdeolojisi ve Fuat Köprülü**, Kaynak Yayınları, İstanbul 1983.

Bildiriler ve Tartışmalar, Türkiye İşbankası Uluslararası Atatürk Sempozyumu (17-22 Mayıs 1981), Türkiye İşbankası Kültür Yayını, Ankara 1984.

BORATAV, Korkut, **Türkiye’de Devletçilik**, 2. Baskı, Savaş Yayınları, Ankara 1982.

BOZKURT, Mahmut Esat, **Atatürk İhtilali**, İstanbul Üniversitesi İnkılap Enstitüsü yayınları, İstanbul 1940.

Bütün Tafsilat ve Akisleriyle Demokrat Partinin 1 inci Büyük Kongresi, Haz. Orhan Mete, Ticaret Dünyası Matbaası, İstanbul 1947.

CANDAR, Avni, **Bibliyografya Halkevleri Neşriyatı**, Ulus Basımevi, Ankara 1939.

Celal Bayar’ın Söylev ve Demeçleri 1946-1950, 5 Cilt, Haz. Özel Şahingiray, İşbankası Kültür Yayınları, İstanbul 1999.

CİCİOĞLU, Hasan, **Türkiye Cumhuriyeti’nde İlk ve Ortaöğretim (Tarihi Gelişimi)**, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara 1985.

Cumhurbaşkanları, Başbakanlar ve Milli Eğitim Bakanlarının Milli Eğitimle İlgili Söylev ve Demeçleri, Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, Ankara 1946/1947.

Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, 10 Cilt, İletişim yayınları, İstanbul 1983.

ÇAKAN, Işıl, **Konuşunuz Konuşturunuz, Tek Parti Döneminde Propagandanın Etkin Silahı: Söz**, Otopsi Yayınları, İstanbul 2004.

ÇETİK, Mete, **Üniversite’de Cadı Avı, 1948 DTCF Tasfiyesi ve P. N. Boratav’ın Müdafaası**, Dipnot Yayınları, Ankara 2008.

DARENDELİOĞLU, İlhan E., **Türkiye’de Milliyetçilik Hareketleri**, Toket Yayınları, 1968.

DAVER, Bülent, **Türkiye’de Layiklik**, Son Havadis Matbaası, Ankara 1955.

DERİN, Haldun, **Çankaya Özel Kalemimi Anımsarken (1933-1951)**, Yay. Haz. Cemil Koçak, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995.

DERİN, Haldun, **Türkiye’de Devletçilik**, Çituri Biraderler Basımevi, İstanbul 1940.

DERİNGİL, Selim, **Denge Oyunu, İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye’nin Dış Politikası**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2003.

Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, **Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946)**, Ankara 1973.

EDİP, Eşref, **İnkılap Karşısında Akif-Fikret, Gençlik: Tancılar, Kurtuluş Harbinin İman Kaynağı İstiklal Marşı mı Tarihi Kadim mi?**, İstanbul 1940.

EDİP, Eşref, **Pembe Kitap, Tevfik Fikret’i Beş Cepheden Kırk Muharririn Tenkitleri**, Asarı İlmiye Kütüphanesi Neşriyatı, İstanbul 1943.

ELİÇİN, Emin Türk, **Kemalist Devrim İdeolojisi**, Ant Yayınları, İstanbul 1970.

ELMAN, Ahmet Şevket, **Dr. Reşit Galip**, Ankara 1955.

ENGİN, M. Saffet, **Kemalizm İnkılâbının Prensipleri**, Cumhuriyet Matbaası, 2 Cilt, İstanbul 1938.

ERER, Tekin, **Basında Kavgalar**, Yeni Matbaa, İstanbul 1965.

ERİM, Nihat, **Günlükler (1925-1979)**, Cilt 1, Haz. Ahmet Demirel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005.

ERKİN, Feridun Cemal, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, Başnur Matbaası, Ankara 1968.

ERKMAN, Faris, **En Büyük Tehlike**, Ak-Ün Matbaası, İstanbul 1943.

EROĞUL, Cem, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, 3. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara 1998.

ESMER, Ahmet Şükrü; SANDER, Oral, “İkinci Dünya Savaşı’nda Türk Dış Politikası”, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)**, 3. Baskı, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara 1974.

ETEM, Sadri, **Türk İnkılâbının Karakteri**, Maarif Vekaleti Devlet Matbaası, İstanbul 1933.

FREY, Frederick W., **The Turkish Political Elite**, The M. I. T. Press, Cambridge 1964.

Geçiş Sürecinde Türkiye, Der. İrvin Cemil Schick, Ahmet Tonak, Belge Yayınları, İstanbul 1998.

GEDİKOĞLU, Şevket, **Evreleri, Getirdikleri ve Yankılarıyla Köy Enstitüleri**, İş Matbaacılık ve Ticaret Yayınevi, Ankara 1971.

GİRİTLİOĞLU, Fahir, **Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisinin Mevkii**, C. 1, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1965.

GLASNECK, Johannes, **Türkiye’de Faşist Alman Propagandası**, Onur Yayınları, Ankara 1976.

GÜNEŞ, İhsan, **Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Düşünsel Yapısı (1920-1923)**, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir 1985.

GÜRKAN, Nilgün, **Türkiye’de Demokrasiye Geçişte Basın (1945-1950)**, İletişim Yayınları, İstanbul 1998.

GÜVENİR, O. Murat, **2. Dünya Savaşında Türk Basını**, Gazeteciler Cemiyeti Yayını, İstanbul 1991.

HEPER, Metin, **İsmet İnönü**, Çev. Sermet Yalçın, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.

HEYD, Uriel, **Türk Ulusçuluğunun Temelleri**, Çev. Kadir Günay, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1985.

Irkçılık-Turancılık, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları 4, Ankara 1944.

IRMAK, Sadi, **Devrim Tarihi**, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1967.

İNAN, Afet, **Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti’nin Birinci Sanayi Planı 1933**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1972.

İNAN, Afet, **İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat-4 Mart 1923)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1982.

İNAN, Afet, **Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk’ün El Yazıları**, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara 1969.

İNAN, Afet, **Türkiye Cumhuriyeti ve Türk İnkılâbı**, TTK, Ankara 1977.

İNÖNÜ, İsmet, **Defterler (1919-1973)**, Cilt 1, Yapı Kredi yayınları, İstanbul 2001.

İnönü’nün Söylev ve Demeçleri (TBMM’de ve CHP Kurultaylarında) (1919-1946), Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, İstanbul 1946.

İsmet İnönü, Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleyişler 1944-1950, Haz. İlhan Turan, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara 2003.

JAESCHKE, Gotthard, **Türkiye Kronolojisi (1938-1945)**, Çev. Gülayşe Koçak, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1990.

KARABEKİR, Kazım, **Günlükler (1906-1948)**, Haz. Yücel Demirel, 2 Cilt, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009.

KARACAN, Ali Naci, **Lozan Konferansı ve İsmet Paşa**, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları 3, İstanbul 1943.

KARAL, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, 7. Baskı, Cilt 5, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.

KARAL, Enver Ziya, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1918-1944)**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, İstanbul 1945.

KARAOŞMANOĞLU, Yakup Kadri, **Politikada 45 Yıl**, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 1999.

KARPAT, Kemal, **Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller**, Afa Yayıncılık, İstanbul 1996.

KENNEDY, Paul, **Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri**, Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, 10. Baskı, İstanbul 2005.

KILIÇ, Ali, **Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları**, Der. Hulusi Turgut, İşbankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007.

KIRZIOĞLU, Fahrettin, **Bütünüyle Erzurum Kongresi**, Kültür Ofset LTD ŞTİ, Ankara 1993.

KOÇAK, Cemil, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, Yurt Yayınevi, Ankara 1986.

KUBALI, Hüseyin Nail, **Türk Devrim Tarihi Dersleri**, Kutulmuş Matbaası, İstanbul 1972.

KÜÇÜK, Yalçın, **Türkiye Üzerine Tezler (1908-1998)**, Cilt 2, Tekin Yayınevi, İstanbul 2005.

Laiklik 1, Milli Tesevüt Birliği Yayını, İstanbul 1954.

LANDAU, M. Jacob, **Pantürkizm**, Sarmal Yayınları, İstanbul 1999.

LEWIS, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, 9. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2004.

Maarif Vekaleti, **Birinci Maarif Şurası (17-29 Temmuz 1939)**, Ankara 1939.

Maarif Vekaleti, **İkinci Maarif Şurası (15-21 Şubat 1943)**, Ankara 1943.

- Maarif Vekâleti, **Tarih**, 4 Cilt, Devlet Matbaası, İstanbul 1932-1934.
- MAKAL, Ahmet, **Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma ilişkileri (1920-1946)**, İmge Kitabevi, Ankara 1999.
- MUMCU, Uğur, **Kazım Karabekir Anlatıyor**, 5. Baskı, Tekin Yayınevi, İstanbul 1993.
- MUZAFFER, Mediha, **İnkılâbın Ruhü**, İstanbul Devlet Matbaası, 1933.
- NADİ, Nadir, **Perde Aralığından**, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul 1965.
- NUR, Rıza, **Hayat ve Hatıralarım**, 4 Cilt, Altındağ Yayınevi, İstanbul 1967.
- NUTKU, Emrullah, **Demokrat Parti Neden Çöktü ve Politikada Yitirdiğim Yıllar (1946-1958)**, Fakülte Matbaası, İstanbul 1959.
- OKYAR, Fethi, **Üç Devirde Bir Adam**, Tercüman Yayınları, İstanbul 1980.
- ORBAY, Rauf, **Cehennem Değirmeni**, Cilt 2, Emre Yayınları, İstanbul 1993.
- OZANKAYA, Özer, **Atatürk ve Laiklik, Atatürkçü Düşüncenin Temel Niteliği**, Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, Ankara 1981.
- ÖNDER, Zehra, **II. Dünya Savaşı’nda Türk Dış Politikası**, Bilgi Yayınevi, Ankara 2010.
- ÖZ, Esat, **Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım**, Gündoğan Yayınları, Ankara 1992.
- ÖZTÜRK, Halil Nimetullah, **İnkılâbın Felsefesi**, İkdam Matbaası, İstanbul 1927.
- PEKER, Recep, **CHF Programının İzahı**, Hakimiyet-i Milliye Matbaası, 1931.
- PEKER, Recep, **İnkılap Dersleri Notları**, Ulus Basımevi, Ankara 1935.
- RAMSAUR, Ernest Edmondson, **Jön Türkler ve 1908 Hareketi**, Çev. Nuran Ülken, Sander Yayınları, İstanbul 1972.
- SADAK, Necmeddin, **Sosyoloji**, Devlet Basımevi, İstanbul 1936.
- SAFA, Peyami, **Türk İnkılâbına Bakışlar**, Kanaat Kitabevi, 1938.

SELEK, Sabahattin, **Anadolu İhtilali**, c. 2, Güneş Matbaacılık, İstanbul 1965.

SERTEL, Sabiha Zekeriya, **Tevfik Fikret Mehmet Akif Kavgası, Tevfik Fikret Aleyhine Neşriyattan Doğan Dava Münasebetiyle Hazırladığım Müdafaname**, Tan Matbaası, İstanbul 1940.

SERTEL, Zekeriya, **Hatırladıklarım**, 3. Baskı, Gözlem Yayınları, İstanbul 1977.

SHAW, Stanford, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, Cilt 2, E Yayınları, İstanbul 1983.

SİLİER, Oya, **Türkiye’de Tarımsal Yapının Gelişimi (1923-1938)**, Gözlem Mtbacılık, İstanbul 1981.

Sivas Kongresi Tutanakları, Haz. Uluğ İğdemir, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1969.

SOYSAL, İsmail, **Türkiye’nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)**, Cilt 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989.

SSCB Dışişleri Bakanlığı, **Stalin, Roosevelt ve Churchill’in Gizli Yazışmalarında Türkiye (1941-1944)**, Türkçesi Levent Konyar, Havas Yayınları, İstanbul 1981.

ŞİMŞİR, Bilal, **Atatürk’ün Büyük Söylevi Üzerine Belgeler**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.

Tahran, Yalta ve Postdam Konferansları Gizli Belgeler, Türkçesi Fahri Yazıcı, Sinan Yayınları, İstanbul 1972.

TAHSİN, Suat, **Türkiye Cumhuriyeti Devleti ve Haliki Gazi Mustafa Kemal**, Akşam Matbaası, İstanbul 1933.

TANER, Hasan, **Halkevleri Bibliyografyası**, Recep Ulusöğlü Basımevi, Ankara 1944.

TANSU, Samih Nafiz, **Türk İnkılap Tarihi ve Büyük Harpten Sonra Avrupa**, İkbâl Kitabevi, Kenan Basımevi ve Kliše Fabrikası, İstanbul 1938.

Tanzimat I, İstanbul Maarif Matbaası, İstanbul 1940.

Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, 6 Cilt, İletişim yayınları, İstanbul 1985.

Tarık Zafer Tunaya'ya Armağan, İstanbul Barosu Yayını, İstanbul 1992.

TEKELİ, İlhan; İLKİN, Selim, **1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları**, Odtü Yayıncılık, Ankara 1972.

TEKELİ, İlhan; İLKİN, Selim, **Bir Cumhuriyet Öyküsü Kadrocuları ve Kadro'yu Anlamak**, Tarih Vakfı Yurt Yayını, İstanbul 2003.

TİMUR, Taner, **Türk Devrimi ve Sonrası**, İmge Kitabevi, Ankara 1993.

TİMUR, Taner, **Türk İnkılâbı Tarihi Anlamı ve Felsefi Temeli**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Sevinç Matbaası, Ankara 1968.

TOGAN, A. Zeki Velidi, **Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi, Cilt 1: Batı ve Kuzey Türkistan**, İbrahim Horoz ve Güven Basımevleri, İstanbul 1942.

TOKER, Metin, **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları (1944-1973) Tek Partiden Çok Partiye (1944-1950)**, 2. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara 1990.

TOPRAK, Zafer, **Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918)**, Yurt Yayınları, Ankara 1982.

TÖKİN, İsmail Hüsrev, **Cumhuriyet Halk Partisi'nin Dünya ve Cemiyet Görüşü**, (Genel Esaslar I), Ülkü Basımevi, Ankara 1946.

TÖKİN, İsmail Hüsrev, **Cumhuriyet Halk Partisi'nin İktisadi Siyaset Sistemi**, (Genel Esaslar II), Ülkü Basımevi, Ankara 1946.

TÖKİN, İsmail Hüsrev, **İsmet İnönü, Şahsiyeti ve Ülküsü**, Ülkü Basımevi, Ankara 1946.

TÖKİN, İsmail Hüsrev, **Türkiye Köy İktisadiyatı-Bir Milli İktisat Tetkiki**, Kadro Mecmuası Neşriyatından II, Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi, İstanbul 1934.

TUNAYA, Tarık Zafer, **İslamcılık Akımı**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayını, İstanbul 2003.

TUNAYA, Tarık Zafer, **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, İstanbul Bilgi Üniversitesi yayınları, İstanbul 2004.

TUNCER, Erol, **1946 Seçimleri**, Toplumsal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı, Ankara 2008.

TURAN, Şerafettin, **İsmet İnönü, Yaşamı Dönemi ve Kişiliği**, 2. Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara 2003.

TURAN, Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi**, 4. Kitap I Bölüm, Bilgi Yayınevi, Ankara 1999.

Türk Dış Politikası, 2 cilt, Ed. Baskın Oran, 6. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2002.

Türk Siyasal Hayatının Gelişimi, ed. Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay, Beta Yayın-Dağıtım, İstanbul 1986.

TÜRKGELDİ, Ali Fuat, **Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara 1948.

Türkiye Bibliyografyası, Cilt 1, Resmi Neşriyat (1928-1938), Maarif Vekilliği Yayını, Ankara 1939.

Türkiye Bibliyografyası, Cilt 2, Hususi Neşriyat (1928-1938), Maarif Vekilliği Yayını, Ankara 1939.

TÜRKKAN, Reha Oğuz, **Tabutluktan Gurbete, Gülen Matbaası**, İstanbul 1988.

URAN, Hilmi, **Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)**, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008.

US, Asım, **Asım Us'un Hatıra Notları**, Vakıf Matbaası, İstanbul 1966.

UYAR, Hakkı, **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, Boyut yayınları, İstanbul 1998.

ÜLKEN, Hilmi Ziya, **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, 6. Baskı, Ülken Yayınları, İstanbul 1999.

ÜLMAN, A. Haluk, “**İkinci Cihan Savaşının Başından Truman Doktrinine Kadar Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri 1939-1947**”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Sevinç Matbaası, Ankara 1961.

YALMAN, Ahmet Emin, **Berraklığa Doğru**, Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti Neşriyatı, İstanbul 1957.

YALMAN, Ahmet Emin, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, (1922-1944), Cilt 3, Yenilik Basımevi, 1970.

YEŞİLKAYA, Neşe G., **Halkevleri: İdeoloji ve Mimarlık**, İletişim Yayınları, İstanbul 1999.

YETKİN, Çetin, **Karşı Devrim (1945-1950)**, 2. Baskı, Otopsi Yayınları, İstanbul 2003.

SEVİĞ, Vasfi Raşit, **İnkılapların Öğrettikleri**, Gazetecilik ve Matbaacılık T.A.Ş., 1934.

3.2. MAKALELER

“23 Nisan”, **Akşam**, 23.4.1939.

“Amerika ve İngiltere de Ruslara Nota Verecekler”, **Tasvir**, 18.8.1946.

“Amerika, Türkiye’yi Destekleyecek”, **Tasvir**, 16.8.1946.

“Amerika’da Komünizm”, **Akşam**, 1.10.1946.

“Anadoluculuk Ne Demektir?”, **Dikmen**, C. 2, sa. 22, 15 Birinciteşrin 1942, s. 1.

“Ansiklopedimizin Mesleğine Dair Ankara Tarih F. Doçenti Niyazi Berkes’e Cevap”, **İslam-Türk Ansiklopedisi Muhitülmaarif Mecmuası**, Cilt, 1, sa 18, ss. 1-2.

“Atatürk’e Bağlı CHP Milletvekilleri”, **Tasvir**, 5.8.1946.

“Atatürk’ü Niçin En Büyük Dahi Tanırız”, **Ergenekon**, sa 2, 10.12.1938, s. 2.

“Atatürk’ün En Yakın Mesai Arkadaşı İsmet İnönü, Dünya Gazeteleri İsmet İnönü’nün Cumhurreisi Seçilmesini Büyük Memnunlukla Karşılıyor”, **Ulus**, 13.11.1938.

“Atatürk’ün Vefatı ve Dünya Matbuatı”, **Cumhuriyet**, 16.11.1938.

“B. Fethi, General Kazım Karabekir Halk Fırkası Tarafından Mebusluğa Namzedlikleri Konulacak”, **Akşam**, 18.12.1938.

“Babıali Pazarı ve Ülkü”, **Oluş**, sa. 10, 6 Mart 1939, s. 156.

“Başvekil Refik Saydam’ın Nutku”, **Ulus**, 20.2.1939.

“Başvekil Refik Saydam’ın Nutku”, **Ulus**, 23.2.1941.

“Başvekilin Demeci”, **Cumhuriyet**, 23.1.1943.

“Başvekilin Nutku”, **Tasviri Efkar**, 16.6.1943.

“Beyhude Telaş Edilmesin”, **Akşam**, 2.9.1939.

“Birinci İnönü Zaferi”, **Ulus**, 10.1.1943.

“Bîtaraf Kurbanlar”, **Cumhuriyet**, 11.5.1940.

“Boğazlar Meselesinde Amerika, Türkiye’yi Destekleyecek”, **Vatan**, 16.8.1946.

“Bu İnhisarçılık Ne Vakte Kadar Devam Edecek”, **Vatan**, 14.8.1941.

“Bugün İkinci İnönü Zaferinin Yıldönümü”, **Cumhuriyet**, 31.3.1939.

“Buhranların Sebebi”, **Yurt ve Dünya**, sa. 36, İlkkanun 1943, s. 507-508.

“Büyük Ata’ya Saygısızlık”, **Vatan**, 16.8.1941.

“Büyük Yasımız ve Dünya Basını: Atatürk Ebedi Uykusunu Müsterih Olarak Uyuyabilir”, **Ulus**, 14.11.1938.

“Cumhuriyet devrinde İrkçı Türkçülük Cereyanı Nasıl Doğdu?”, **Tan**, 3.7.1943.

“Çanakçalı Firması”, **Vatan**, 27.8.1942.

“Çanakçalılar Durmadan Pirinç Topluyorlar”, **Vatan**, 10.9.1942.

- “Çeyrek Asır Arasında İki Düşünce”, **Tasvir**, 24.4.1945.
- “Çok Garip Bir Tetkik Usulü”, **Vatan**, 8.10.1942.
- “Değişmeyen Türk Politikası”, Yeni Sabah, 17.6.1944’den **Aynı Tarihi**, Sa: 127, s. 30.
- “Demokrat Parti”, **Vatan**, 3.6.1945.
- “Demokrat Parti”, **Vatan**, 3.6.1945.
- “Dil Kurumundan Faaliyet İstiyoruz”, **Akşam**, 27.9.1939.
- “Dün Akşam Öldü”, **Vatan**, 5.2.1941.
- “Ebedi Şef Atatürk”, **Ulus**, 21.5.1939.
- “Ecnebi Parası ile Çalışan Sahte Türkçüleri Meydana Çıkarmalıdır”, **Tan**, 20.3.1942.
- “Ekmeği Emniyetle Tevzi Etmek İçin”, **Cumhuriyet**, 13.11.1941.
- “Ekmek Derdi Tanzim Ediliyor”, **Cumhuriyet**, 16.11.1941.
- “Ekmek Meselesi Kati Şekilde Hallediliyor”, **Vatan**, 15.11.1941.
- “Ekmek Satışını Tanzim İçin”, **Tan**, 15.11.1941.
- “Eski İttihatçı Görüşüyle Miralay Sadık’ın Siyasi Hayatı”, **Vatan**, 9.2.1941.
- “Et Fiyatlarını Yükseltmek İçin”, **Vatan**, 5.8.1941.
- “Falih Rıfkı Atay’dan Etraflı İzahat Vermesini Bekliyoruz”, **Tasvir**, 19.8.1945.
- “Feylesof Anavatana Dönmek İstiyor”, **Cumhuriyet**, 11.3.1939
- “Fransa İle Görüşmeler Kati Safhada”, **Cumhuriyet**, 10.6.1939.
- “Fuad Köprülü’nün Mühim Beyanatı”, **Tasvir**, 2.8.1946.
- “Fuad Köprülü’nün Mühim Beyanatı”, **Vatan**, 2.8.1946.
- “Garip Bir İddia”, **Yurt ve Dünya**, sa. 37, Sonkanun 1944, s. 2.
- “General Kazım Karabekir’in Beyanatı, Eski Sinop Mebusu B. Rıza Nur da Münhal Mebusluklardan Birine Namzed Gösteriliyor”, **Akşam**, 19.12.1938.
- “General Kazım Karabekir’le Mülakat”, **Tan**, 3.4.1939.

- “Gıyaseddin Bahri Fıstıkoğlu”, **Yurt ve Dünya**, sa. 28, Nisan 1943, s. 140.
- “Gökalp’in Irkçılığı”, **Yurt ve Dünya**, sa. 17, Mayıs 1942, ss. 165-167.
- “H. P. Milletvekillerini İmtihan Ediyoruz”, **Tasvir**, 18.12.1946.
- “H. Partisi Meclis Grubunun İçtimaı: Başvekil Hatay İşı Hakkında İzahat Verdi”, **Cumhuriyet**, 14.6.1939.
- “Halkevlerinin Durumu Ne Olacak?”, **Tasvir**, 5.3.1946.
- “Hükümetçe Alınacak Yeni Tedbirler”, **Tan**, 12.11.1942.
- “Hürmet İstiyoruz”, **Dikmen**, sa.4, 15.8.1941, s.3-4.
- “Hüseyin Cahit Yalçın Parti Tarafından Namzed Gösteriliyor”, **Akşam**, 3.12.1938.
- “İrkçılar Hakkındaki Karar”, **Akşam**, 30.3.1945.
- “İrkçıların Davası Bitti”, **Cumhuriyet**, 30.3.1945.
- “İhtikarla Mücadele”, **Cumhuriyet**, “14.9.1939.
- “İhtikarla Mücadele”, **Cumhuriyet**, 12.9.1939.
- “İkinci Parti”, **Akşam**, 1.6.1945.
- “İmam Mektebi”, **Yurt ve Dünya**, sa. 30, Haziran 1943, ss. 223-224.
- “İngiltere İle İttifakımız”, **Akşam**, 13.5.1939.
- “İnkılap Enstitüsü Layihası Mecliste”, **Tan**, 4.4.1942.
- “İnönü de Atatürk İzinde Yürüyecektir”, **Ulus**, 15.11.1938.
- “İnönü Zaferimizin Yıldönümü”, **Cumhuriyet**, 10.1.1939.
- “İslam-Türk Ansiklopedisi’nin Mesleği ve Rasyonalizm Doçenti N. Berkes’e Cevap”, **İslam-Türk Ansiklopedisi Muhitülmaarif Mecmuası**, Cilt, 1, sa 19, ss. 1-3.
- “İsmet İnönü’nün Gösterdikleri Büyüklük”, **Vatan**, 7.2.1941.
- “İsmet İnönü’nün İkinci Yıldönümü”, **Tan**, 12.11.1940.
- “Kara Ordusu Subay Kıyafetleri Değiştı”, **Ulus**, 25.5.1947.

- “Kara Ruhlulara Gençliğin İhtarı”, **Cumhuriyet**, 4.4.1939.
- “Kimdir Onlar, Sorabilir Miyiz?”, **Tan**, 8.3.1942.
- “Kösele Fiyatları Neden Yüksek?”, **Vatan**, 4.8.1941.
- “Köy Enstitüleri Kuruluyor”, **Cumhuriyet**, 28.11.1939.
- “Köyde İmamlar”, **Köye Doğru**, sa. 82, 15 İkinciteşrin 1943, s. 2.
- “Lise ve Orta Mekteplerde Tarih Kitapları Yeni Baştan Yazılıyor”, **Tasvirî Efkar**, 26.7.1941.
- “Lozan Ruhu”, **Tasvir**, 24.7.1945.
- “M. Churchill Yunan Partileri Liderleri Konferansında Bir Nutuk Söyledi”, **Ayn Tarihi**, Sa: 133, s. 278.
- “M. Koruma Kanununda Yapılacak Değişiklikler”, **Tan**, 14.11.1941.
- “Merhum Albay Sadık Yurda Neden Geç Döndü”, **Vatan**, 6.2.1941.
- “Mesleğimiz”, **Türklük**, 1.4.1939, s. 4.
- “Milli Birliğimiz”, **Cumhuriyet**, 5.11.1942.
- “Milli Müdafaa İstikraz Tahvillerinin Hepsini Satıldı”, **Ulus**, 19.9.1942.
- “Milli Şef Dr Adnan’ı Kabul Etti”, **Cumhuriyet**, 11.6.1939.
- “Montreux Zafer”, Yeni Sabah, 21.7.1943’den **Ayn Tarihi**, Sa: 116, s. 51.
- “Mugalata Değil Cevap İstiyoruz”, **Tan**, 13.3.1942.
- “Mutlu Bir Yıldönümü”, **Cumhuriyet**, 9.1.1939.
- “Namzedlerin Programları”, **Vatan**, 12.6.1945.
- “Odun İhtikarı”, **Vatan**, 8.8.1941.
- “Parti Genel Sekreteri Memduh Şevket Esendal’ın Nutku”, **Ulus**, 20.2.1944.
- “Parti Grubu Toplantısında General K. Karabekir Atatürk’e Sevgi ve Hürmetini Anlattı”, **Tan**, 5.4.1939.
- “Parti Grubunun Dünkü İçtimaı”, **Cumhuriyet**, 22.11.1939.
- “Partide Tadilat Yapılacak”, **Cumhuriyet**, 2.12.1938.

- “Pirinç Kralı”, **Yurt ve Dünya**, sa. 18, Eylül 1942, s. 171-172.
- “Prof. H. Edip’in Bir Konferansı”, **Tan**, 20.4.1942.
- “Saraçoğlu’nun Nutku”, **Ulus**, 25.2.1945.
- “Sovyet Notasının Metni Dün Akşam Neşrolundu”, **Cumhuriyet**, 14.8.1946.
- “Şehrin Ekmek İhtiyacı İçin Mühim Kararlar”, **Cumhuriyet**, 14.11.1941.
- “Şevket Aziz Kansu’dan Bir Rica” **Ergenekon**, sa 2, 10.12.1938, s. 20.
- “Şikayetçiler Kimlerdir?”, **Tan**, 11.11.1942.
- “Tarihçilerin Vazifesi”, **Akşam**, 29.1.1939.
- “Tek Dereceli Seçim”, **Tasvir**, 25.8.1945.
- “Türk Gençliğinin Vakur Hassasiyeti Takdire Şayandır”, **Tan**, 4.4.1939.
- “Türk İstiklal ve İnkılap Savaşına Dair Bir Konuşma”, **Ulus**, 3.9.1939.
- “Türk Milliyetçiliğinin Esasları”, **Tan**, 2.7.1943.
- “Türkçülük Cereyanının Menşe ve Mahiyeti”, **Tan**, 1.7.1943.
- “Türkçülük ve Anadoluculuk”, **Yurt ve Dünya**, sa. 21, Sontesrin 1942, s. 358.
- “Türkiye ile Fransa Arasında Tam Anlaşma Oldu”, **Akşam**, 14.6.1939.
- “Türkiye’ye Döneceği Bildirilen Rıza Tevfik”, **Akşam**, 12.3.1939.
- “Türk-Sovyet Deklarasyonunun Metni”, **Ulus**, 25.3.1941.
- “Un Kaçakçılığına Nihayet Veriliyor”, **Vatan**, 14.11.1941.
- “Üç Kahraman”, **Cumhuriyet**, 8.8.1946.
- “Verdiğimiz Kararlar Harici Siyasetimizin Müstakil İcaplarından Mülhemdir”, **Tasviri Efkar**, 17.6.1944’dan **Ayn Tarihi**, Sa: 127, s. 27.
- “Vurguncular İçin Cezalar Arttırılacak”, **Ulus**, 9.9.1942.
- “Vurgunculuk: Bazı Gıda Maddeleri Fiyatları Yükseldi”, **Tan**, 9.8.1942.
- “Yalnız Meclisin Değil; Bütün Memleketin İntihabı”, **Tasviri Efkar**, 10.3.1943’dan **Ayn Tarihi**, Sa: 112, s. 34.
- “Yeni Parti Fikri Üzerine Düşünceler”, **Tasvir**, 6.6.1945.

“Yeni Parti Fikri Üzerine Düşünceler”, **Tasvir**, 6.6.1945.

“Yeni ve Park Sinemalarında İkinci Dünya Harbi Filmleri, Roma’nın Zaptı, İtalya’nın İstilas, İkinci Cephenin Açılışı Vs.”, **Ulus**, 7.9.1944.

“Yerinde bir İhtiyat Tedbiri”, **Cumhuriyet**, 12.4.1941.

“Yirminci Yıl”, Yeni Sabah, 29.10.1943’den **Ayn Tarihi**, Sa: 119, s. 33.

“Yirminci Yıldönümü”, Tasviri Efkar, 29.10.1943’den **Ayn Tarihi**, Sa: 119, s. 36.

ABADAN, Yavuz, “Basın Politikamızın Değişmeyen Esasları”, **Cumhuriyet**, 11.4.1944.

ABADAN, Yavuz, “Halk Partisi Kurultayına Doğru”, Memleket, 8.8.1947’den **Ayn Tarihi**, Sa: 165, s. 34.

ABADAN, Yavuz, “Lozan Sulh Zaferi”, **Cumhuriyet**, 24.7.1944.

ABADAN, Yavuz, “Mutlu Bir Yıldönümü”, Memleket, 24.7.1947’den **Ayn Tarihi**, Sa: 164, s. 49.

ABDULLAH, Fevziye, “Reşat Nuri Güntekin, Eski Hastalık”, **Ülkü**, sa. 71, İkincikanun 1939, ss. 466-472.

AÇIK, Tansu, “Türkiye’de Hümanizm Tartışmalarına Bir Bakış”, **Toplum Bilim**, sa. 98, Güz 2003, ss. 111-151.

ADIVAR, Halide Edip, “İngiliz-Türk İttifakı Münasebetiyle”, **Akşam**, 21.5.1939.

AĞAOĞLU, Ahmet, “Karabekir Çıkışını Ne Zaman Yapıyor?”, İkdam, 5.4.1939’dan **Ayn Tarihi**, sa: 65, s. 332.

AĞAOĞLU, Ahmet, “Meclis Açılırken”, Vatan, 15 Ağustos 1923’ten **Atatürk Devri Fikir Hayatı I**, ss. 73-75.

AĞAOĞLU, Ahmet, “Milli Şuur”, Hakimiyet-i Milliye, 8 Ağustos 1924’ten **Atatürk Devri Fikir Hayatı I**, s. 97.

AĞAOĞLU, Ahmet, “Tarihi Devirler Arasında Milliyet”, Türk Yurdu, 17 Mart 1926’dan **Atatürk Devri Fikir Hayatı I**, s. 155.

AĞAOĞLU, Samet, “Köyde Sanayi”, **İktisadi Yürüyüş**, sa. 22, 1 İkinciteşrin 1940, s. 16

AĞAOĞLU, Samet, “Milliyetçiliğin Şartları”, **Çığır**, sa. 83, Birinciteşrin 1939, ss. 175-177.

AĞAOĞLU, Samet, “Milliyetçiliğin Şartları”, **Çığır**, sa. 86, İkincikanun 1940, ss. 18-19.

AHMAD, Feroz, “Türkiye’de Kemalizm ve Siyasetin Laikleşmesi”, **Atatürk’ün Düşünce ve Uygulamalarının Evrensel Boyutları**, 2-6 Kasım 1981 Uluslararası Sempozyum, Ankara Üniversitesi Yayını, Ankara 1981, s. 44.

AKÇAY, Şevki, “Toprak Kanunu=Altın Kanun”, **Ulus**, 9.2.1945.

AKÇURAOĞLU, Yusuf, “Asri Türk Devleti ve Münevverlere Düşen Vazife”, **Türk Yurdu**, 13 Ekim 1925’ten **Atatürk Devri Fikir Hayatı I**, s. 136.

AKTAN, M. F., “Toprak Dağıtımı”, **Ulus**, 6.2.1945.

AKURAL, Sabri, “Toplumsal Değişim Üzerine Kemalist Görüşler”, **Atatürk ve Türkiye’nin Modernleşmesi**, Yay. Haz. Jacop M. Landau, Çev. Meral Alakuş, Sarmal Yayınevi, İstanbul 1999, s. 167-199.

ALSAN, Zeki Mesut, “Avrupalılaşmak, Asrileşmek”, **Hayat Mecmuası**, 23 Aralık 1926’dan **Atatürk Devri Fikir Hayatı I**, s. 183.

ARAL, Nurettin, “Büyük Bir Devrimin Temeli: Toprak Kanunu”, **Ulus**, 16.2.1945.

ARAS, Tevfik Rüştü, “Bölge Anlaşmaları”, **Tan**, 11.6.1944.

ARAS, Tevfik Rüştü, “Daha Açık Söyleyeceğim”, **Tan**, 28.6.1944.

ARAS, Tevfik Rüştü, “Daima Daha İyi Bir Türkiye, Daha İyi Bir Dünyada”, **Tan**, 10.6.1944.

ARAS, Tevfik Rüştü, “Harpten Sonra Avrupa”, **Tan**, 28.6.1944.

ARAS, Tevfik Rüştü, “Necmeddin Sadak’a Cevap”, **Tan**, 21.6.1944.

ARAS, Tevfik Rüştü, “Türkiye’nin Uluslararası Durumu”, **Vatan**, 19.6.1944.

ARAS, Tefik Rüştü, “Türkiye-Rusya Bakımından Bulgarların Durumu”, **Tan**, 5.7.1944.

ARIK, Remzi Oğuz, “Ahlaka Dair 2”, **Millet**, sa. 5, Eylül 1942, s. 132.

ARIK, Remzi Oğuz, “Ahlaka Dair”, **Millet**, sa. 4, Ağustos 1942, s. 128.

ARIK, Remzi Oğuz, “Bizim Milliyetçiliğimiz”, **Millet**, sa. 13, Mayıs 1943, s. 29-32.

ARIK, Remzi Oğuz, “Coğrafyadan Vatana”, **Millet**, sa. 2, Haziran 1942, s. 32.

ARIK, Remzi Oğuz, “Milliyetperverliğe Dair”, **Çığır**, sa. 84, İkinciteşrin 1939, ss. 189-192.

ARIK, Remzi Oğuz, “Soyadları”, **Millet**, sa. 3, Temmuz 1942, ss. 95-96.

ARMAOĞLU, Fahir, “İkinci Dünya Harbinde Türkiye”, **SBF Dergisi**, C. 13, Sa: 2, Ankara 1958, s. 143.

ARTAM, Nurettin, “19 Mayıs”, **Ulus**, 19.5.1940.

ARTAM, Nurettin, “Büyük Bayram”, **Ulus**, 29.10.1939

ARTAM, Nurettin, “Ebedi Atatürk”, **Ulus**, 11.11.1938.

ASSAVİ, Abbas, “İslam-Türk Ansiklopedisi Hakkında Bağdat Gazetelerinin Neşriyatı”, **İslam-Türk Ansiklopedisi Muhitülmaarif Mecmuası**, Cilt, 1, sa 10, s. 1.

ATAÇ, Nurullah, “En Büyük Acı”, Haber, 11.11.1938. Bkz. **Aym Tarihi**, Sayı 60, (ilave sayı), s. 87-107.

ATAY, Falih Rıfkı, “17 nci Yıla Girerken”, **Ulus**, 29.10.1939.

ATAY, Falih Rıfkı, “18 inci Cumhuriyet Yılı Başlarken”, **Ulus**, 29.10.1940.

ATAY, Falih Rıfkı, “19 Mayıs 1919”, **Ulus**, 19.5.1941.

ATAY, Falih Rıfkı, “19 uncu 26 Ağustos”, **Ulus**, 26.8.1941.

ATAY, Falih Rıfkı, “22 nci Yıla Girerken”, **Ulus**, 29.10.1944.

ATAY, Falih Rıfkı, “22 nci Yıldönümü”, **Ulus**, 29.10.1945.

ATAY, Falih Rıfkı, “23 Nisan 23 üncü Yıldönümünde”, **Ulus**, 23.4.1943.

- ATAY, Falih Rıfki, “23 Nisan Çocukları”, **Ulus**, 24.4.1940
- ATAY, Falih Rıfki, “23 Nisancılar Ruhu”, **Ulus**, 23.4.1946.
- ATAY, Falih Rıfki, “23 Nisanın 24 üncü Yıldönümü”, **Ulus**, 23.4.1944.
- ATAY, Falih Rıfki, “Alaya Alınan Köylü”, **Ulus**, 20.11.1942.
- ATAY, Falih Rıfki, “Almanya ile Türkiye Arasında Dostluk Muahedesi”, **Ulus**, 19.6.1941.
- ATAY, Falih Rıfki, “Almanya ve Sovyetler”, **Ulus**, 25.8.1939.
- ATAY, Falih Rıfki, “Altıncı Ölüm Yılı”, **Ulus**, 10.11.1944.
- ATAY, Falih Rıfki, “Amerika Denizcileri İstanbul’da”, **Ulus**, 2.5.1947.
- ATAY, Falih Rıfki, “Asil ve Yol Gösterici Sözler”, **Ulus**, 18.2.1947.
- ATAY, Falih Rıfki, “Atatürk Gençliği”, **Ulus**, 19.5.1943.
- ATAY, Falih Rıfki, “Atatürk Sulh ve İnsanlık Hizmetinde”, **Ulus**, 18.11.1938
- ATAY, Falih Rıfki, “Atatürk’e”, **Ulus**, 10.11.1940.
- ATAY, Falih Rıfki, “Atatürk’ü Rahatsız Etmeyelim”, **Ulus**, 22.6.1946.
- ATAY, Falih Rıfki, “Avrupa’yı Nasıl Kurtarmalı?”, 21.6.1947.
- ATAY, Falih Rıfki, “Barış Kurucu Amerika”, **Ulus**, 15.3.1947.
- ATAY, Falih Rıfki, “Basın Birliğinin İlk Kongresi”, **Ulus**, 11.7.1939.
- ATAY, Falih Rıfki, “Başvekilin Nutku”, **Ulus**, 16.6.1943.
- ATAY, Falih Rıfki, “Beşinci Ölüm Yılı”, **Ulus**, 10.11.1943.
- ATAY, Falih Rıfki, “Beyannameden Sonra”, **Ulus**, 29.1.1939.
- ATAY, Falih Rıfki, “Bırakınız”, **Ulus**, 11.11.1938.
- ATAY, Falih Rıfki, “Bir Amerikan Filosu İzmir’de”, **Ulus**, 25.11.1946.
- ATAY, Falih Rıfki, “Bir Rapor Üzerine Düşünceler”, **Ulus**, 7.4.1944.
- ATAY, Falih Rıfki, “Bir Tamim Üzerine”, **Ulus**, 13.2.1939
- ATAY, Falih Rıfki, “Bir Terbiye Meselesine Dair”, **Ulus**, 6.8.1940.

- ATAY, Falih Rıfki, “Bir Yıldönümü”, **Ulus**, 12.5.1944.
- ATAY, Falih Rıfki, “Biz de Bir Şey Ödülürüz”, **Kızılay**, 25.10.1941.
- ATAY, Falih Rıfki, “Bizim Kendi Davamız Vardır ve Başkadır”, **Ulus**, 29.6.1940.
- ATAY, Falih Rıfki, “Bulgaristan Üçlü İttifakı İmza Etti,” **Ulus**, 2.3.1941.
- ATAY, Falih Rıfki, “Bulgar-Türk Dostluğunun Yeni Bir Vesikası”, **Ulus**, 19.2.1941.
- ATAY, Falih Rıfki, “Büyük Millet Meclisi’nin Dünkü Kararı”, **Ulus**, 3.8.1944.
- ATAY, Falih Rıfki, “Cumhurreisimizin Nutku”, **Ulus**, 2.11.1943.
- ATAY, Falih Rıfki, “Cumhurreisimizin Nutku”, **Ulus**, 21.5.1944.
- ATAY, Falih Rıfki, “Demokrasıyı Geliştirme Yolu”, **Ulus**, 24.9.1947.
- ATAY, Falih Rıfki, “Devlet Bizden Vazife İstedığı Zaman”, **Ulus**, 27.12.1942.
- ATAY, Falih Rıfki, “Devlet Reisimizin Nutku”, **Ulus**, 2.11.1942.
- ATAY, Falih Rıfki, “Dış Politika Yazılarına Dikkat Edelim”, **Ulus**, 2.8.1940.
- ATAY, Falih Rıfki, “Dış politikamız ve Dışarı”, **Ulus**, 13.3.1943.
- ATAY, Falih Rıfki, “Döndükten Sonra”, **Ulus**, 7.2.1947.
- ATAY, Falih Rıfki, “Dünkü Tarihi Karar”, **Ulus**, 13.5.1939;
- ATAY, Falih Rıfki, “Dünkü Tarihi Karar”, **Ulus**, 24.2.1945.
- ATAY, Falih Rıfki, “Düşüneceğimiz ve Yapacağımız Şey”, **Ulus**, 9.3.1941.
- ATAY, Falih Rıfki, “En Büyük İşlerimizden Birine Başlıyoruz”, **Ulus**, 19.4.1940.
- ATAY, Falih Rıfki, “Gerçek Demokrasiye Doğru”, **Ulus**, 18.8.1945.
- ATAY, Falih Rıfki, “Gerçek Demokrasiye Doğru”, **Ulus**, 18.8.1945.
- ATAY, Falih Rıfki, “Grup Tebliği Münasebetiyle”, **Ulus**, 18.10.1939.
- ATAY, Falih Rıfki, “Gülünç Bir Şantaj”, **Ulus**, 20.8.1945
- ATAY, Falih Rıfki, “Güvenmek ve İnanmak Günü”, **Ulus**, 29.10.1946.

- ATAY, Falih Rıfki, “Halkevlerinin Sekizinci Yıldönümü”, **Ulus**, 25.2.1940.
- ATAY, Falih Rıfki, “Hangi Devir Nihayet Bulmalı?”, **Ulus**, 1.5.1946.
- ATAY, Falih Rıfki, “Harp ve Türkiye”, **Ulus**, 13.10.1939.
- ATAY, Falih Rıfki, “Hatay, Fransa ve Türkiye”, **Ulus**, 24.6.1939.
- ATAY, Falih Rıfki, “Herkes Hakikate Geldi”, **Ulus**, 16.11.1938.
- ATAY, Falih Rıfki, “Hükümet Yeni Kararlar Verdi”, **Ulus**, 17.7.1942.
- ATAY, Falih Rıfki, “Hükümetin Beyannamesi Üzerine”, **Ulus**, 6.8.1942.
- ATAY, Falih Rıfki, “Hükümette Değişiklik”, **Ulus**, 11.9.1947.
- ATAY, Falih Rıfki, “İrkçılık ve Turancılık”, **Ulus**, 9.5.1944.
- ATAY, Falih Rıfki, “İkinci Gün”, **Ulus**, 12.11.1938.
- ATAY, Falih Rıfki, “İngiliz ve Amerikan Cevapları”, **Ulus**, 22.8.1946.
- ATAY, Falih Rıfki, “İngiliz-Sovyet Notaları Etrafında”, **Ulus**, 14.8.1941.
- ATAY, Falih Rıfki, “İnönü Zaferinin Yıldönümü”, **Ulus**, 1.4.1942.
- ATAY, Falih Rıfki, “İrtica Değil; İstikrar İstiyoruz..”, **Ulus**, 24.1.1939.
- ATAY, Falih Rıfki, “İş Başına”, **Ulus**, 23.11.1938
- ATAY, Falih Rıfki, “İtimat ve Say”, **Ulus**, 25.9.1939.
- ATAY, Falih Rıfki, “Japonya ile Münasebetlerimizi Kestik”, **Ulus**, 4.1.1945.
- ATAY, Falih Rıfki, “Kahire’deki Buluşma”, **Ulus**, 9.12.1943.
- ATAY, Falih Rıfki, “Kelime ve ıstılahlarımıza istikrar verebiliriz”, **Ulus**, 17.1.1939.
- ATAY, Falih Rıfki, “Kendi Demokrasimiz”, **Ulus**, 10.3.1939.
- ATAY, Falih Rıfki, “Krom Meselesindeki Kararımız”, **Ulus**, 21.4.1944.
- ATAY, Falih Rıfki, “Kurultayı Bekleyen Vazifeler”, **Ulus**, 16.9.1947.
- ATAY, Falih Rıfki, “Lozan, Montrö ve Değişmeyen Dava”, **Ulus**, 24.7.1941.
- ATAY, Falih Rıfki, “Lozan’ın 19 uncu Yıldönümü”, **Ulus**, 24.7.1942.

ATAY, Falih Rıfki, “Lozan’ın Yıldönümünde”, **Ulus**, 24.7.1939.

ATAY, Falih Rıfki, “Lozan’ın Yıldönümünü Kutlayalım”, **Ulus**, 24.7.1940.

ATAY, Falih Rıfki, “Lüzumsuz ve Zamansız Münakaşalar”, **Ulus**, 13.10.1940.

ATAY, Falih Rıfki, “Milli Bayramların En Büyüğü”, **Ulus**, 23.4.1942.

ATAY, Falih Rıfki, “Milli Şef ve Milli Hakimiyet”, **Ulus**, 9.3.1939.

ATAY, Falih Rıfki, “Milli Şef’in İlk Cumhurreisliği Yılı”, **Ulus**, 12.11.1939.

ATAY, Falih Rıfki, “Milli Şef”, **Ulus**, 11.11.1941.

ATAY, Falih Rıfki, “Milli Şef”, **Ulus**, 11.11.1941.

ATAY, Falih Rıfki, “Milli Şef’in İlk Cumhurreisliği Yılı”, **Ulus**, 11.11.1939.

ATAY, Falih Rıfki, “Missouri”, **Ulus**, 5.4.1946.

ATAY, Falih Rıfki, “Moskova’daki Müzakereler”, **Ulus**, 27.5.1939.

ATAY, Falih Rıfki, “Mücadele Ederken”, **Ulus**, 20.12.1939.

ATAY, Falih Rıfki, “Neler Olacakmış Neler”, **Ulus**, 9.8.1947.

ATAY, Falih Rıfki, “Neye İnanmalı”, **Ulus**, 28.9.1939

ATAY, Falih Rıfki, “Niçin Üstünde Duruyoruz”, **Ulus**, 8.5.1944.

ATAY, Falih Rıfki, “Nizam Düşmanlığı Yaptırmayız”, **Ulus**, 7.5.1944.

ATAY, Falih Rıfki, “Ölümünün Üçüncü Yıldönümü”, **Ulus**, 10.11.1941.

ATAY, Falih Rıfki, “Particilik Nedir?”, **Ulus**, 23.8.1945.

ATAY, Falih Rıfki, “Particilik Nedir?”, **Ulus**, 23.8.1945.

ATAY, Falih Rıfki, “Sağa Sola Zorlamalar”, **Ulus**, 13.11.1941.

ATAY, Falih Rıfki, “Saraçoğlu’nun Nutku”, **Ulus**, 30.5.1944.

ATAY, Falih Rıfki, “Seçimlere Giderken”, **Ulus**, 28.4.1946.

ATAY, Falih Rıfki, “Sovyetler Birliğinin Tebliği”, **Ulus**, 5.3.1941.

ATAY, Falih Rıfki, “Sovyetler ve Anlaşmamız”, **Ulus**, 17.5.1939.

ATAY, Falih Rıfki, “Sovyet-Türk Deklarasyonu”, **Ulus**, 26.3.1941.

- ATAY, Falih Rıfki, “Şayiacılığa Karşı”, **Ulus**, 1.3.1939.
- ATAY, Falih Rıfki, “Tek Dava ve Onun Tek Siyaseti”, **Ulus**, 2.7.1940.
- ATAY, Falih Rıfki, “Tek Kumanda Altında Tek Millet”, **Ulus**, 26.8.1940.
- ATAY, Falih Rıfki, “Tek Tarafı Mesele Karşısında Değiliz”, **Ulus**, 31.10.1942.
- ATAY, Falih Rıfki, “Telaş ve İhtikara Karşı”, **Ulus**, 9.9.1939.
- ATAY, Falih Rıfki, “Tenkidlerden Bir Tenkid” **Ulus**, 21.8.1945.
- ATAY, Falih Rıfki, “Toprak Kanunu Üzerinde”, **Ulus**, 26.1.1945.
- ATAY, Falih Rıfki, “Trakya ve İstanbul Hakkındaki Tedbir”, **Ulus**, 12.4.1941.
- ATAY, Falih Rıfki, “Türk-Alman Muahedesinin Akisleri”, **Ulus**, 20.6.1941.
- ATAY, Falih Rıfki, “Türkiye Vazifesini Yapıyor”, **Ulus**, 28.6.1940.
- ATAY, Falih Rıfki, “Türkiye ve Sovyetler Birliği Arasında”, **Ulus**, 5.7.1940.
- ATAY, Falih Rıfki, “Türkiye’de Adli Emniyet”, **Ulus**, 8.8.1939.
- ATAY, Falih Rıfki, “Türkiye’de Demokrasinin Tekamülü”, **Ulus**, 22.8.1945.
- ATAY, Falih Rıfki, “Türkiye’de Demokrasinin Tekamülü”, **Ulus**, 22.8.1945.
- ATAY, Falih Rıfki, “Türkiyenin Büyük Kuveti”, **Ulus**, 31.8.1939.
- ATAY, Falih Rıfki, “Türküz, Türkçüyüz ve Türkiyeciyiz”, **Ulus**, 6.7.1943
- ATAY, Falih Rıfki, “Ulus, Parti ve Demokrasimiz”, **Ulus**, 7.7.1939.
- ATAY, Falih Rıfki, “Vurgunculuğa Karşı”, **Ulus**, 5.9.1942.
- ATAY, Falih Rıfki, “XVIII inci Yıldönümü”, **Ulus**, 29.10.1941.
- ATAY, Falih Rıfki, “Yeni Amerikan Politikasının Zaferi”, **Ulus**, 11.5.1947.
- ATAY, Falih Rıfki, “Yeni Bir Muhalefet Partisi”, **Ulus**, 3.12.1945.
- ATAY, Falih Rıfki, “Yeni Hükümet Kurulmuştur”, **Ulus**, 8.8.1946.
- ATAY, Falih Rıfki, “Yeni Seçime Doğru”, **Ulus**, 28.1.1939.
- ATAY, Falih Rıfki, “Yeni Tedbirler ve Bazı Yanlış Fikirler, **Ulus**, 14.11.1942.

- ATAY, Falih Rıfki, “Yeni Türkiye’nin Vahdet Amilleri”, **Ulus**, 12.7.1940.
- ATAY, Falih Rıfki, “Yıldönümlerini Kutlarken”, **Ulus**, 3.4.1941.
- ATAY, Falih Rıfki, “Yirmibirinci 23 Nisan”, **Ulus**, 23.4.1941.
- ATAY, Falih Rıfki, “Yirminci Yıldönümü”, **Ulus**, 29.10.1943.
- ATAY, Falih Rıfki, “Yolumuzun Şaşmayan İstikameti”, **Ulus**, 14.5.1939.
- ATAY, Falih Rıfki, “Yolumuzun Şaşmayan İstikameti”, **Ulus**, 14.5.1939.
- ATAY, Falih Rıfki, “Yunanistan’ı Yıkma İçin”, **Ulus**, 26.8.1946.
- ATAY, Falih Rıfki, “Yunanlılar ve Türkler”, **Ulus**, 12.2.1945.
- ATSIZ, Hüseyin Nihal, “Ahlak”, **Bozkurt**, sa 11, Temmuz 1941, ss. 251-252.
- ATSIZ, Hüseyin Nihal, “Başvekil Saraçoğlu Şükrü’ye Açık Mektup”, **Orhun**, sa. 15, 1 Mart 1944, s. 1.
- ATSIZ, Hüseyin Nihal, “Başvekil Saraçoğlu Şükrü’ye İkinci Açık Mektup”, **Orhun**, sa. 16, 1 Nisan 1944, s. 1-6.
- ATSIZ, Hüseyin Nihal, “Kan ve Uruk Şartı”, **Bozkurt**, sa 6, Eylül 1940, ss. 130-131.
- ATSIZ, Hüseyin Nihal, “Türk Gençliği Nasıl Yetişmeli”, **Çınaraltı**, sa. 35, 23 Mayıs 1942, s. 6.
- ATSIZ, Hüseyin Nihal, “Türk Tarihine Bakışımız Nasıl Olmalıdır”, **Çınaraltı**, sa. 1, 16.8.1941, ss. 6-8.
- AYBAR, Mehmet Ali, ‘Herşeyden Evvel ve Herşeyin Üstünde İstiklal’, **Zincirli Hürriyet**, 5.4.1947.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, “Derebeyi ve Dersim”, **Kadro**, sa., 6, ss. 41-45.
- AYKAÇ, Fazıl Ahmet, “Vazife Başına”, **Ulus**, 12.11.1938.
- AYKAÇ, Fazıl Ahmet, “Yeni Yolumuzda”, **Akşam**, 8.6.1939.
- AYSAL, Necdet, “Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Tarihçesi ve Gelişim Süreci”, **Atatürk Yolu Dergisi**, Sa. 33-34, Ankara 2004, s. 241-263.

AYSAN, Mustafa A., “Atatürk’ün Ekonomik Görüşü”, **Atatürk Yolu**, Otomarsan Kültür Yayını, İstanbul 1981, s. 80.

BABAN, Cihad, “Demokrat Parti Kongresi”, **Tasvir**, 8.1.1947.

BABAN, Cihad, “Buna Yıkıcılık Değil, Nöbet Değiştirme Derler”, **Tasvir**, 7.7.1946.

BABAN, Cihad, “Cumhuriyet, Fazilet ve Feragattir”, **Tasvir**, 29.10.1945.

BABAN, Cihad, “Demokrasi Ağır Bir İmtihan Daha Atlattı”, **Tasvir**, 28.12.1946.

BABAN, Cihad, “Demokrat Kongresi Hakkında Ne Diyorlar?”, **Tasvir**, 15.1.1947.

BABAN, Cihad, “Demokrat Parti Doğum Sancıları İçinde”, **Tasvir**, 8.1.1946.

BABAN, Cihad, “Eğer Bu Bahsi Muhalifler Açmış Olsalardı”, **Tasvir**, 26.12.1946.

BABAN, Cihad, “İdarede İnkılâp Lazım”, **Tasvir**, 14.9.1945.

BABAN, Cihad, “Küskünlüğün Asıl Sebebi”, **Tasvir**, 3.8.1946.

BABAN, Cihad, “Talebe Nümayişi ve Tass Ajansı”, **Tasvir**, 6.12.1945.

BABAN, Cihad, “Türkiye Cevap Verdi”, **Tasvir**, 25.8.1946.

BABAN, Cihad, “Yunan Plebisiti”, **Tasvir**, 1.9.1946.

BABAN, Şükrü, “İktisat Bakımından Lozan Zaferimiz”, **Tan**, 26.7.1943.

BAGANA, Mehmet Ali, “Ziraatimizin Kalkınması”, **Ulus**, 22.2.1945.

BARDAKÇI, Cemal, “C.H.P. Halkın Güven ve Sevgisini Neden Kaybetti?”, **Vatan**, 20.11.1946.

BARDAKÇI, Cemal, “Halk Partisile Halk Arasında Uçurum”, **Vatan**, 22.11.1946.

BARDAKÇI, Cemal, “Milletler ve Mukadderatları”, **Vatan**, 30.10.1941.

BAŞAR, Ahmet Hamdi, “Devletçiliğe Dair”, **Cumhuriyet**, 18.4.1942.

BAŞAR, Ahmet Hamdi, “Devletçiliğimizin İkinci Devresi”, **Cumhuriyet**, 9.6.1942.

BAŞAR, Ahmet Hamdi, “Devletçilik Bahsini Kaparken”, **Cumhuriyet**, 25.6.1942.

BAŞAR, Ahmet Hamdi, “İnkılâptan Sonra Hükümetçiliğimiz”, **Cumhuriyet**, 25.5.1942.

BAŞAR, Ahmet Hamdi, “Kendi Davalarımız: Devletçilik-Hükümetçilik”, **Cumhuriyet**, 25.4.1942.

BAŞAR, Ahmet Hamdi, “Musa’nın Adaleti”, **Cumhuriyet**, 8.12.1942.

BAŞAR, Ahmet Hamdi, “Serbest Rejime Dönmüyoruz!”, **Cumhuriyet**, 4.8.1942.

BATU, Selahattin, “Endüstri Devletçiliğinden Ziraat Devletçiliğine”, **Ulus**, 26.7.1943.

BAYDAR, Nasuhi, “23 Nisan”, **Ulus**, 23.4.1939.

BAYDAR, Nasuhi, “Beyanname”, **Ulus**, 23.11.1938.

BAYDAR, Nasuhi, “Büyük Acı”, **Ulus**, 11.11.1938.

BAYDAR, Nasuhi, “Cumhurreisimiz”, **Ulus**, 12.11.1938.

BAYDAR, Nasuhi, “Çirkin Bir Beyanat”, **Cumhuriyet**, 4.4.1939.

BAYDAR, Nasuhi, “Demokrasi Terbiyemiz”, **Ulus**, 14.3.1939.

BAYDAR, Nasuhi, “Geçtiğimiz Merhaleler”, **Ulus**, 18.11.1938.

BAYDAR, Nasuhi, “Halk Hatiplerini Dinleyerek”, **Ulus**, 16.3.1939.

BAYDAR, Nasuhi, “Halkevlerinin Yıldönümü”, **Ulus**, 21.2.1939.

BAYDAR, Nasuhi, “Kadının Yeri”, **Ulus**, 22.4.1939.

BAYDAR, Nasuhi, “Kendi Kendimizi Tenkid”, **Ulus**, 19.4.1939.

BAYDAR, Nasuhi, “Yirminci Yıl Biterken”, **Ulus**, 19.5.1939.

BELGE, Burhan, “Acının Manası”, **Ulus**, 11.11.1938.

- BELGE, Burhan, “Atatürk Enstitüsü”, **Ulus**, 14.11.1938
- BELGE, Burhan, “Fikret İçin Sabah Oldu”, **Tan**, 19.8.1945.
- BELGE, Burhan, “Hümanizma”, **Ulus**, 9.8.1939.
- BELGE, Burhan, “İnönü Devlet Reisi”, **Ulus**, 12.11.1938
- BELGE, Burhan, “Kendi Davamıza Göre Propagandamız”, **Ulus**, 4.2.1940.
- BELGE, Burhan, “Millete Beyanname, Matbuata Beyanat”, **Ulus**, 23.11.1938
- BELGE, Burhan, “Parti ve Devlet”, **Ulus**, 27.12.1938.
- BELGE, Burhan, “Saraçoğlu Beyannamesini Okudu”, **Tan**, 6.8.1942.
- BELGE, Burhan, “Son İmzanın Manası”, **Ulus**, 21.10.1939.
- BELGE, Burhan, “Sulh Cephesi ve Rusya”, **Ulus**, 27.7.1939.
- BELGE, Burhan, “Türkiye’de Bir Şef Yaşar”, **Tan**, 2.11.1942.
- BELGE, Burhan, “Üniversite Nutku”, **Ulus**, 7.3.1939.
- BELGE, Burhan, “Yeni Meclis”, **Ulus**, 15.2.1939.
- BELGE, Burhan, Bugünün Manası”, **Ulus**, 10.11.1939.
- BELGE, Burhan, Bugünün Manası”, **Ulus**, 10.11.1939.
- BENİCE, Etem İzzet, “17 nci Yıl”, Son Telgraf, 29.10.1940’dan **Ayın Tarihi**, Sa: 83, s. 32.
- BENİCE, Etem İzzet, “19 Mayıs”, Son Posta, 19.5.1943’dan **Ayın Tarihi**, Sa: 114, s. 126.
- BENİCE, Etem İzzet, “20 nci Yıl”, Son Telgraf, 29.10.1943’dan **Ayın Tarihi**, Sa: 119, s. 35.
- BENİCE, Etem İzzet, “Adana Görüşmeleri”, Son Posta, 3.2.1943’dan **Ayın Tarihi**, Sa: 111, s. 121.
- BENİCE, Etem İzzet, “Aslan Gükredi”, Son Telgraf, 4.11.1942’dan **Ayın Tarihi**, Sa: 108, s. 54.

BENİCE, Etem İzzet, “Atatürk”, Son Telgraf, 10.11.1943’den **Ayn Tarihi**, Sa: 120, s. 71.

BENİCE, Etem İzzet, “Büyük Gün”, Son Telgraf, 24.7.1939’den **Ayn Tarihi**, sa: 68, s. 121

BENİCE, Etem İzzet, “Hayırlı Oldu ve Hayırlı Olacak”, Son Telgraf, 24.2.1945’den **Ayn Tarihi**, Sa: 135, s. 54.

BENİCE, Etem İzzet, “Kazım Karabekir’in Bir Hata ve Tamiri”, **Son Telgraf**, 5.4.1939.

BENİCE, Etem İzzet, “Meclis Seçiminin Yenilenmesi”, Son Posta, 15.1.1943’den **Ayn Tarihi**, Sa: 110, s. 26.

BENİCE, Etem İzzet, “Nasıl Çocuk İstiyoruz?”, Son Telgraf, 23.4.1942’den **Ayn Tarihi**, Sa: 101, s. 8.

BENİCE, Etem İzzet, “Serbest Seçim Karşısında”, Son Telgraf, 9.6.1945’den **Ayn Tarihi**, Sa: 139, s. 7.

BENİCE, Etem İzzet, “Toprak Kanunu”, Son Telgraf, 16.5.1945’den **Ayn Tarihi**, Sa: 138, s. 228.

BENİCE, Etem İzzet, “Türk Milli Siyasetinin Zaferi”, Son Posta, 19.6.1941’den **Ayn Tarihi**, Sa: 91, s. 84.

BENİCE, Etem İzzet, “Türk-Amerikan Anlaşmasının İmzasındaki Mesut Tesadüf”, Son Telgraf, 14.7.1947’den **Ayn Tarihi**, Sa: 164, s. 41.

BENİCE, Etem İzzet, “Türkiye, Rusya, Amerika İttifakı”, Son Posta, 1.7.1944’den **Ayn Tarihi**, Sa: 128, s. 32.

BERKES, Niyazi, “Bir Yüzyıl İçinde Atatürk”, **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Atatürk Özel Sayısı, Cilt XXXVI, No: 1-4, Ankara 1981, ss. 95-120.

BERKES, Niyazi, “Rahip Frew Kimdi”, **Atatürk ve Devrimler**, Adam Yayınları, İstanbul 1993, s. 188.

BERKES, Niyazi, “Yeni İslamcılık” **Yurt ve Dünya**, Sa 8, Ankara 1941, ss. 113-121.

- BİLGEMRE, Kadri, “Türkiye Ziraatında Bir Dönüm Noktası”, **Ulus**, 5.2.1945.
- BİLGİN, Şevket, “Türk Milleti Şeflerini Seçmekte Daima Büyük İsbet Göstermiştir”, Yeni Asır, 5.4.1939’dan **Aynı Tarihi**, sa: 65, s. 330-338.
- BİRGEN, Muhiddin, “Aziz ve Kutsi Bayramımız”, Son Posta, 29.10.1940’dan **Aynı Tarihi**, Sa: 83, s. 28.
- BİRGEN, Muhiddin, “Benlik Hastalığı”, **Son Posta**, 5.4.1939.
- BİRGEN, Muhiddin, “Bir Yıl Sonra”, Son Posta, 10.11.1939’dan **Aynı Tarihi**, Sa: 72, s. 91-92.
- BİRGEN, Muhiddin, “Gazeteciliğimizin Geçirdiği İmtihan”, Son Posta Gazetesi,’nden aktaran **Ulus**, 12.2.1939.
- BİRGEN, Muhiddin, “İkinci İnönü Zaferinin Yıldönümü”, Son Posta, 1.4.1941’dan **Aynı Tarihi**, Sa: 89, s. 404.
- BİRGEN, Muhiddin, “Onun Arkasından Daha Çok Zaman Ağlayacağız, Fakat Bu Ölüm Yeis Vermez”, **Son Posta**, 11.11.1938.
- BİRGEN, Muhiddin, “Tekne Sağlam, Kaptan Tecrübeli, Tayfa Pişkin; Korkmuyoruz”, Son Posta, 29.10.1939’dan **Aynı Tarihi**, sa: 71, s. 52-53.
- BİRGEN, Muhiddin, “Yeni Cumhurreisi”, Son Posta, 12.11.1938’dan **Aynı Tarihi**, Sa: 60, s. 24.
- BONATZ, P., “Anıt-Kabir”, **Ulus**, 10.11.1944.
- BOZKURT, Mahmut Esat, “Akıl Politikası”, **Ulus**, 16.5.1939.
- BOZKURT, Mahmut Esat, “İnönlerinde”, **Ulus**, 2.4.1941.
- BOZKURT, Mahmut Esat, “Şef Söylüyor”, **Ulus**, 10.3.1939.
- BOZKURT, Mahmut Esat, “Türk Milliyetçiliği”, Türk Yurdu, 1 Aralık 1928’dan **Atatürk Devri Fikir Hayatı I**, ss. 243-244.
- BURÇAK, Rıfkı Salim, “İkinci Cihan Savaşı’nda Boğazlar Meselesi”, **SBF Dergisi**, Cilt 2, Sa.1-2, Ankara 1947, ss. 192-204.
- CAHİT, Burhan, “Hurafe Değil, Timsal”, **Son Posta**, 5.4.1939.

CEMGİL, Adnan “İçyüzleri”, **Yurt ve Dünya**, sa. 22-23, İlkkanun 1942, s. 394-397.

ÇAĞATAY, Neşet, “Laiklik ve Din İlişkileri”, **Atatürk Düşüncesinde Din ve Laiklik**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1999, s. 99.

ÇALIŞLAR, İzzeddin, “İnönü Harbinin Yıldönümü”, **Ulus**, 31.3.1941.

ÇANÇAR, Nüzhet, “En Büyük Hakikat”, Anadolu, 5.4.1939’dan **Ayn Tarihi**, sa: 65, s. 330-338.

ÇELİKBAŞ, Fethi, “Toprak Kanunu Tasarısı Dolayısıyla”, **Ulus**, 11.2.1945.

DANIŞMEND, İsmail Hami, “İrk Nedir?”, **Türklük**, 1.4.1939, s. 57.

DAVER, Abidin, “19 Mayıs”, İkdam, 19.5.1941’den **Ayn Tarihi**, Sa: 90, s. 458.

DAVER, Abidin, “23 Nisan”, İkdam, 23.4.1942’den **Ayn Tarihi**, Sa: 101, s. 39.

DAVER, Abidin, “30 Ağustos”, **Cumhuriyet**, 30.8.1939

DAVER, Abidin, “Adana Mülhakatı”, İkdam, 3.2.1943’den **Ayn Tarihi**, Sa: 111, s. 125.

DAVER, Abidin, “Amerika’dan İsteddiğimiz Mali Yardım”, **Cumhuriyet**, 15.4.1946.

DAVER, Abidin, “Dış Tehlike Vardır, Gaflete Düşmeyelim”, **Cumhuriyet**, 2.8.1946.

DAVER, Abidin, “En Büyük Bayram”, **Cumhuriyet**, 29.10.1939.

DAVER, Abidin, “Hükümetin Beyannamesi Karşısında”, İkdam, 6.8.1942’den **Ayn Tarihi**, Sa: 105, s. 63.

DAVER, Abidin, “İkinci İnönü’nün 23 üncü Yıldönümü”, **Cumhuriyet**, 31.3.1944.

DAVER, Abidin, “İlham, Feyiz ve Ders Alınacak Nutuk”, **Cumhuriyet**, 3.11.1944.

DAVER, Abidin, “Lozan Günü”, **Cumhuriyet**, 24.7.1945.

- DAVER, Abidin, “Mebus Seçimi ve Bir Türk Zaferi”, **Cumhuriyet**, 16.2.1943.
- DAVER, Abidin, “Mesud Yıldönümü”, **Cumhuriyet**, 11.11.1943.
- DAVER, Abidin, “Milli Şef’in Dört Büyük Hediyesi”, **Cumhuriyet**, 31.10.1939.
- DAVER, Abidin, “O Yaşıyor”, **Cumhuriyet**, 11.11.1938.
- DAVER, Abidin, “Safa Geldiniz Aziz Dostlar”, **Cumhuriyet**, 24.11.1946.
- DAVER, Abidin, “Türk-Alman Muahedesi Yalnız Harbe Karşıdır”, **İkdam**, 22.6.1941’den **Ayn Tarihi**, Sa: 91, s. 98.
- DAVER, Abidin, Atatürk ve İnönü”, **Cumhuriyet**, 12.11.1938.
- DAVER, Bülent, “Atatürk ve Sosyo-Politik Sistem Görüşü”, **Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk**, ss. 254-255.
- DAVER, Bülent, “Laiklik Yönünden Tekke ve Zaviyelerin Seddi ve Tarikatlerin Men’i”, **Laiklik 1**, Milli Tesanüt Birliği Yayını, İstanbul 1954, ss. 101-102.
- DAVIDSON, Roderic H., “Atatürk’ün Siyasi Reformları ve Tanzimat”, **Atatürk ve Cumhuriyet Dönemi Türkiye**, Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği yayını, 1981, ss. 28-45.
- DEMİR, Kamran, “Tevfik Fikret’in Bütün Eserleri Yakılmalıdır”, **Yeni Sabah**, 7.10.1939.
- DERVİŞ, Suad, “Türk Milleti Münasebetsizliğin Her Türüsünden İkraha Duyar”, **Haber**, 6.4.1939’dan. **Ayn Tarihi**, sa: 65, s. 330-338.
- DİNÇER, Celal, “Birinci İnönü Olmasaydı”, **Ulus**, 10.1.1945.
- DOĞAY, Şakir, “Türkiye’de İdeoloji Kavgalarına Yer Yoktur”, **Varlık**, 15 Şubat 1938’den **Atatürk Devri Fikir Hayatı I**, Yay. Haz. Mehmet Kaplan vd., Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1981, ss. 292-293.
- DUMONT, Paul, “Kemalist İdeolojinin Kökenleri”, **Atatürk ve Türkiye’nin Modernleşmesi**, Yay. Haz. Jacop M. Landau, Çev. Meral Alakuş, Sarmal Yayınevi, İstanbul 1999, ss. 49-72.

EBUZZİYA, Ziyad, “Amerika’dan Alacağımız Yarım Milyar”, **Tasvir**, 14.4.1946.

EBUZZİYA, Ziyad, “Atatürk ve Demokrasi”, **Tasvir**, 10.11.1945.

EBUZZİYA, Ziyad, “Boğazlarda Amerikan Görüşü”, **Tasvir**, 23.8.1946.

EBUZZİYA, Ziyad, “İkinci Partiye Doğru İlk Adım”, **Tasvir**, 8.6.1945.

EBUZZİYA, Ziyad, “İkinci Partiye Doğru İlk Adım”, **Tasvir**, 8.6.1945.

EBUZZİYA, Ziyad, “Milli Terbiye Manevi Dava”, **Tasvir**, 20.1.1947.

EBUZZİYA, Ziyad, “Sol Cereyanlar Yer Veremeyiz”, **Tasvir**, 23.12.1946

ECEVİD, Fahri, “Büyük Bayram”, **Ulus**, 29.10.1939.

EDİP, Eşref, “Müsteşrik ve Misyoner Zihniyetin Esas Hedefleri”, **Cumhuriyet**, 17.8.1942.

ERASLAN, Cezmi, “Türkiye’de Çok Partili Siyasi Hayatın Kurulmasında Bir Dönüm Noktası: 12 Temmuz (1947) Beyannamesi”, **Atatürk Yolu**, Cilt 6, Sa. 22, Ankara 1998, ss. 141-157.

EREM, Ali Rıza, “30 Ağustos”, **Ulus**, 30.8.1942.

EREM, Ali Rıza, “Birinci İnönü Muharebesi”, **Ulus**, 10.1.1944.

ERİM, Nihat, “Amerikan Yardımı Dolayısıyla”, **Ulus**, 20.3.1947.

ERİM, Nihat, “Anayasa Meselelerimiz VII”, **Ulus**, 25.7.1947.

ERİM, Nihat, “Başkan Truman’ın Mesajı”, **Ulus**, 14.3.1947.

ERİM, Nihat, “Bay Peker ve Meselesi”, **Ulus**, 5.12.1947.

ERİM, Nihat, “Bay Peker ve Meselesi”, **Ulus**, 6.12.1947.

ERİM, Nihat, “Cumhurbaşkanı İnönü Beyannamesi”, **Ulus**, 12.7.1947.

ERİM, Nihat, “Cumhuriyet Hükümetinin Cevabı”, **Ulus**, 25.8.1946.

ERİM, Nihat, “Demokrasi Gaye Midir, Vasıta Mıdır?”, **Ulus**, 30.5.1946.

ERİM, Nihat, “Fikirler Billurlaşma Yolunda”, **Ulus**, 12.8.1947.

ERİM, Nihat, “Lozan’dan Bugüne”, **Ulus**, 24.7.1947.

- ERİM, Nihat, “Milli Hükümranlık Mabedi Önünde”, **Ulus**, 23.4.1947.
- ERİM, Nihat, “Prensipler, Metodlar ve Şahıslar”, **Ulus**, 3.8.1947.
- ERİM, Nihat, “Ya Bu Deveyi Gütmeli, Ya ...”, **Ulus**, 30.12.1946.
- ERİŞİRGİL, Mehmet Emin, “Büyük İnkılap”, Milli Mecmua, 20 Mart 1924’ten **Atatürk Devri Fikir Hayatı I**, s. 110.
- ERİŞİRGİL, Mehmet Emin, “Halkevleri ve Halkodaları”, **Ulus**, 24.2.1946.
- ERİŞİRGİL, Mehmet Emin, “İnkılâbı Tanıttırmak Hususunda Vazifemiz”, Hayat Mecmuası, 12 Mayıs 1927’den **Atatürk Devri Fikir Hayatı I**, s. 188, 190.
- ERİŞİRGİL, Mehmet Emin, “Türk’ün Rolü”, Hayat Mecmuası, 24 Kasım 1927’den **Atatürk Devri Fikir Hayatı I**, ss. 212-215.
- ERKİLET, H. Emir, “Anadoluculuğa Dair”, **Çınaraltı**, Sa. 52, 19 Eylül 1942, s. 4.
- ERKİLET, H. Emir, “Askeri Vaziyet”, **Cumhuriyet**, 14.5.1941.
- ERKİLET, H. Emir, “Biz Küçük Bir Millet Değiliz”, **Çınaraltı**, sa. 50, 5 Eylül 1942, 1942, s. 4.
- ERKİLET, H. Emir, “Coğrafi Türk Birliği”, **Çınaraltı**, sa. 32, 14 Mart 1942, s. 4-5.
- ERTEM, Sadri, “Adana Konuşmaları”, Vakıf, 5.2.1943’den **Ayın Tarihi**, Sa: 111, s. 132.
- ERTEM, Sadri, “İkinci Cumhurreisinin Birinci Yılı”, **Tan**, 11.11.1939.
- ERTEM, Sadri, “İsmet İnönü ve Millet”, Kurun, 14.11.1938’den **Ayın Tarihi**, Sa: 60, s. 40.
- ERTEM, Sadri, “Köy Kalkınması ve Köy Enstitüleri”, **Tan**, 31.3.1940.
- ERTEM, Sadri, “Lozan Ruhı”, **Tan**, 24.7.1941.
- ESMER, Ahmet Şükrü, “Lozan’ın 19 uncu Yıldönümü”, **Ulus**, 24.7.1942.
- ESMER, Ahmet Şükrü, “Atatürk Ölmez”, **Ulus**, 11.11.1938.
- ESMER, Ahmet Şükrü, “Avrupa’ya Yardım”, **Ulus**, 20.6.1947.

ESMER, Ahmet Şükrü, “Baskı Altında Yunanistan”, **Ulus**, 29.8.1946.

ESMER, Ahmet Şükrü, “Boğazlar Hakkında Cevabımız”, **Ulus**, 25.8.1946.

ESMER, Ahmet Şükrü, “Devlet Reisi İnönü”, **Ulus**, 14.11.1938.

ESMER, Ahmet Şükrü, “Harp Haricinde Türkiye”, **Ulus**, 13.9.1939.

ESMER, Ahmet Şükrü, “Harp Karşısında Türkiye”, **Ulus**, 27.6.1940.

ESMER, Ahmet Şükrü, “İki Nota ve Akisleri”, **Ulus**, 15.8.1941.

ESMER, Ahmet Şükrü, “Kazandığımız Büyük Gün”, **Ulus**, 29.10.1941.

ESMER, Ahmet Şükrü, “Lozan’ın Yirminci Yıldönümü”, **Ulus**, 24.7.1943.

ESMER, Ahmet Şükrü, “Onsekizinci Yıldönümü”, **Ulus**, 24.7.1941.

ESMER, Ahmet Şükrü, “Tuttuğumuz Yol Üzerinde”, **Ulus**, 24.2.1945.

ESMER, Ahmet Şükrü, “Türk-Alman Dostluğu”, **Ulus**, 20.6.1941.

ESMER, Ahmet Şükrü, “Türk-Bulgar Beyannamesi”, **Ulus**, 19.2.1941.

ESMER, Ahmet Şükrü, “Türkiye’nin Emniyet Davası”, **Ulus**, 9.6.1939.

ESMER, Ahmet Şükrü, “Yeni Hükümetin Beyannamesi”, **Ulus**, 6.8.1942.

ESMER, Ahmet Şükrü, “Yunan Plebisitinin Neticeleri”, **Ulus**, 4.9.1946.

ESMER, Ahmet Şükrü, “Bulgaristan ve Üçlü Pakt”, **Ulus**, 3.3.1941.

ESMER, Ahmet Şükrü, “Türkiye ve Amerika”, **Ulus**, 13.3.1943.

FENİK, Mümtaz Faik, “19 Mayıs”, **Ulus**, 19.5.1945.

FENİK, Mümtaz Faik, “23 üncü Yılın Kıymeti”, **Vatan**, 29.10.1946.

FENİK, Mümtaz Faik, “Arap Harleri mi, Asla!”, **Ulus**, 26.1.1940.

FENİK, Mümtaz Faik, “Bayramımızın Geniş Önemi”, **Ulus**, 23.4.1945.

FENİK, Mümtaz Faik, “Bu Bir İnkılap Eseridir”, **Ulus**, 6.6.1945.

FENİK, Mümtaz Faik, “Halkçı İdarenin Fazileti”, **Ulus**, 8.6.1945.

FENİK, Mümtaz Faik, “Türkiye ve Sovyetler”, **Ulus**, 8.4.1945.

FENİK, Mümtaz Faik, “Üçler Konferansını Demeci”, **Ulus**, 4.8.1945.

- FENİK, Mümtaz Faik, “Üçler Toplantısı Başlarken”, **Ulus**, 16.7.1945.
- FER, Cihat Savaş, “Hesap Veriyoruz”, **Gökbörü**, sa 1, 3.11.1942, s. 3.
- FEYZİOĞLU, Turhan, “Türk İnkılâbının Temel Taşı Laiklik”, **Atatürk Yolu**, Otomarsan Kültür Yayını, İstanbul 1981, s. 195.
- FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri, “Çankırı’da Soyadı Kanunu’nun Tatbikatı” , **Çığır**, sa. 121, İlkkanun 1942, ss. 312-315.
- FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri, “Halk Ruhü ve İsimler” , **Çığır**, sa. 129, Ağustos 1942, ss. 38-40.
- FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri, “Namık Kemal ve Yaşayan Tarafları”, **Ülkü**, 1. Seri, Cilt 16, sa 94, Birincikanun 1940, ss. 291-297.
- FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri, “Safranbolu’da Soyadı Kanunu’nun Tatbikatı” , **Çığır**, sa. 117, Ağustos 1942, ss. 195-197.
- FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri, “Türkçülük Anketine Karşılık”, **Doğu**, C. 3, sa. 16-17, Şubat-Mart 1944, s. 18.
- FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri, “Türklüğün Mahiyeti ve Başlangıcı”, **Doğu**, C 2, sa 7-8, Mayıs-Haziran 1943, s. 5.
- FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri, “Ümanizmin İki Manası” , **Millet**, sa. 14, Haziran 1943, ss. 33-34.
- FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri, “Ziya Gökalp ve Aile Adlarımız” , **Türk Yurdu**, C. 26, sa 5-6, 1-15 Senteşrin 1942, s. 138-147.
- FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri, “Ziya Gökalp” , **Çığır**, sa. 111, Şubat 1942, ss. 29-35.
- FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri, “Zonguldakta Soyadı Meselesi 1”, **Doğu**, C. 2, sa. 12, İlkteşrin 1943, s. 18.
- GENÇOSMAN, Kemal Zeki, “Milletini Seven şef ve Sefine Tapan Millet”, **Ulus**, 30.10.1942.
- GEZGİN, Hakkı Süha, “Vatan En Büyük Evladını Kaybetmedi”, **Kurun**, 11.11.1938.

GÖKALP, Ziya,, “Tekamül Mefkuresi”, İleri, 8 Ekim 1922,’den **Atatürk Devri Fikir Hayatı I**, s. 33.

GÜLER, Cafer, “Türk Siyasi Hayatından Siyasi Müsteşarlıklar”, **Altıncı Uluslararası Atatürk Kongresi (12-16 Kasım 2007)**, Cilt 1, Yay. Haz. Zekai Ünsal, Nilgün İnce, Neşe Yeşilçayır, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2010, ss. 1376-1416.

GÜNDÜZ, Aka, “Kemalist Çiftçi Partisi”, **Cumhuriyet**, 6.7.1945.

GÜNDÜZ, Aka, “Ne Oluyoruz? İkinci Bir 10 Temmuz Tanımıyoruz”, **Tan**, 20.1.1939.

GÜNTEKİN, Reşat Nuri, “Türk Genci İçin Tek Yol”, **Gökbörü**, sa 9, 25.3.1943, s. 2.

HANİOĞLU, Şükrü, “Baticılık”, **TCTA**, Cilt 5, ss. 1382-1388.

HANİOĞLU, Şükrü, “Osmanlılık”, **TCTA**, Cilt 5, ss. 1389-1393.

HANİOĞLU, Şükrü, “Türkçülük”, **TCTA**, Cilt 5, ss. 1394-1399.

HATİPOĞLU, Şevket Raşit, “Türk Köylüsünün Akli Nerede?”, **Cumhuriyet**, 7.11.1942.

HEPER, Metin, “Atatürk’te Devlet Düşüncesi”, **Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk**, 2. Baskı, Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı yayınları, İstanbul 1986.

IRMAK, Sadi, “Toprak Kanunu”, **Ulus**, 2.2.1945.

İBŞİR, Muzaffer Şevket, “İleri Adımlar: Milli Bir Gençlik Teşkilatına Doğru”, **Cumhuriyet**, 4.7.1940.

İLERİ, Suphi Nuri, “Şiddetle, Samimiyetle Halkçı Olmamız Lazım”, **Tan**, 5.9.1942.

İNAN, M. Rauf, “Gazi’nin Halkçılık Ülküsü, Halkevleri ve Sonrası”, **Bellekten**, Sayı: 204, Cilt LII, Ankara 1988, s. 893.

İNCE, Refik, “Milli Korunma Kanunu ve Müstakil Grup”, **Cumhuriyet**, 29.12.1940.

İsmail Habib, “İki Zihniyet: Önce Ne Demişlerdi?”, **Cumhuriyet**, 15.6.1942.

- İZMEN, Ekrem Rüştü, "Toprak Kanunu Tasarısı", **Ulus**, 4.2.1945.
- KAMU, Kemalettin, "Tek Partili Demokrasi", **Ulus**, 1.6.1939.
- KARA, Nihal, "Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş Kararının Nedenleri", **Yapıt Toplumsal Araştırmalar Dergisi**, Sa 8, Ankara 1984/85; ss. 64-75.
- KARACAN, Ali Naci, "Atatürk Milli Bir Mefhum Olarak Daima Yaşıyor ve Yaşayacaktır", **Bugün**, 11.11.1938.
- KARACAN, Ali Naci, "Milli Şefimiz İnönü", **Bugün**, 13.11.1938'den **Ayın Tarihi**, Sa: 60, s. 32.
- KARAL, Enver Ziya, "Atatürk ve Türk İnkılabı'nın Özellikleri", **Atatürkçü Düşünce**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1992, s. 413.
- KARAL, Enver Ziya, "Atatürk'ün Hatıraları Önünde", **Ulus**, 10.11.1942.
- KARAL, Enver Ziya, "Devrim ve Laiklik", **Laiklik 1**, Milli Tesevüt Birliği Yayını, İstanbul 1954.
- KARAL, Enver Ziya, "Tanzimattan Evvel Garplılaşma Hareketleri", **Tanzimat I**, İstanbul Maarif Matbaası, İstanbul 1940, ss. 13-30;
- KARAOSMANOĞLU, Fevzi Lütfi, "Münevver İstibdad", **Vatan**, 31.8.1945.
- KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri, "Humanizmaya Doğru İlk Adım", **Hakikat**, 15.10.1940'den **Ayın Tarihi**, Sa: 83, s. 325.
- KARAY, Refik Halid, "Atatürk Ölmedi", **Tan**, 10.11.1941.
- KARAY, Refik Halid, "Elbette Memnunsun Atatürk", **Akşam**, 10.11.1945.
- KAYALI, Kurtuluş, "Hilmi Ziya Ülken, Dil-Tarih Hocaları ve 1948 Tasfiyesi", **Tarih ve Toplum**, Sayı 63, Mart 1989.
- KISAKÜREK, Abidin Mümtaz, "Size Tanrıdağında Nur, Bize de Anadolu Lazım", **Dikmen**, sa. 17, 1 Ağustos 1942, s. 1.
- KÖNİ, Yunus Kazım, "Bizde Maarif Hastalığı Yoktur", **Ulus**, 27.10.1939.
- KÖPRÜLÜ, Fuat, "Açık Konuşalım", **Vatan**, 25.8.1945.
- KÖPRÜLÜ, Fuat, "Atatürk Mirası mı?", **Vatan**, 6.10.1945

- KÖPRÜLÜ, Fuat, “Demokrasi Düşmanları”, **Vatan**, 25.9.1945.
- KÖPRÜLÜ, Fuat, “Son Tebliğin Büyük Manası”, **Kuvvet**, 12.7.1947’den **Ayın Tarihi**, Sa: 164, s. 35.
- KÖYLÜ, Kazım, “Büyük Devrim”, **Ulus**, 14.2.1945.
- KURDOĞLU, Enver, “Zirai Reform Yolunda Atılan Yeni Adımın Değer ve Önemi”, **Ulus**, 8.2.1945.
- KUTAY, Cemal, “Bir Yıldönümü Dolayısıyla”, **Ulus**, 24.9.1939.
- KÜÇÜKA, Necip Ali, “19 Mayısın Manası”, **Ulus**, 19.5.1939.
- KÜÇÜKA, Necip Ali, “23 Nisan”, **Ulus**, 23.4.1940.
- KÜÇÜKA, Necip Ali, “23 Temmuz”, **Hakikat**, 23.7.1940’den **Ayın Tarihi**, Sa: 80, s. 18.
- KÜÇÜKA, Necip Ali, “Başvekilimizin Nutku”, **Hakikat**, 25.2.1941’den **Ayın Tarihi Sa: 87**, s. 16.
- KÜÇÜKA, Necip Ali, “Biz Niçin Demokratlar Taraftarıyız”, **Ulus**, 10.6.1939.
- KÜÇÜKA, Necip Ali, “Köy Enstitüleri Kanunu Münasebetiyle”, **Ulus**, 19.4.1940.
- KÜÇÜKA, Necip Ali, “Türkiye’nin Rejimi”, **Ulus**, 13.2.1940.
- KÜÇÜKA, Necip Ali, “Vatandaşların Vazifesi”, **Ulus**, 9.9.1939.
- LEWIS, Bernard, “İslamic Revival in Turkey”, **İnternational Affairs**, c. XXVIII, Jan 1952, s. 38-48.
- MARDİN, Şerif, “Atatürk ve Pozitivist Düşünce” , **Atatürk ve Cumhuriyet Dönemi Türkiye’si**, Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği yayını, 1981, ss. 57-58.
- MARDİN, Şerif, “Batıcılık”, **TCTA**, Cilt 1, ss. 245-250.
- MARDİN, Şerif, “İslamcılık”, **TCTA**, Cilt 5, ss. 1400-1404.
- MARDİN, Şerif, “Laiklik İdeali ve Gerçekler”, **Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Tarihiyle İlgili Sorunlar Sempozyumu**, 14-16 Ocak

1977, İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Mezunları Derneği yayını, İstanbul 1977, s. 384.

MARDİN, Şerif, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e İktisadi Düşüncenin Gelişmesi (1838-1918)”, **TCTA**, Cilt 3, ss. 618-634.

MENDERES, Adnan, “Başbakan’ın Demeci Münasebetiyle”, **Vatan**, 13.9.1945.

MENDERES, Adnan, “Başbakan’ın Demeci Münasebetiyle”, **Vatan**, 14.9.1945.

MENDERES, Adnan, “Başbakan’ın Demeci Münasebetiyle”, **Vatan**, 14.9.1945.

MENDERES, Adnan, “Demokrat Partinin Bariz Vasfı”, **Vatan**, 23.5.1946.

MENEMENCİOĞLU, Numan,, “Lozan Önü’dür”, **Ulus**, 24.7.1943.

MERMİ, M., “Milliyetçilik ve Devlet”, Hayat Mecmuası, 23 Aralık 1926’dan **Atatürk Devri Fikir Hayatı I**, s. 181.

MÜSTECAPLIOĞLU, Esat Adil, “Hukuki Bahisler 2: Siyasi Partiler Meselesi”, **Tan**, 8.6.1945.

N., “Atatürk’ü Anlayan Bir Şef”, Cumhuriyet, 22.6.1941.

NABİ, Yaşar, “Büyük Yasımız”, **Ulus**, 11.11.1938.

NABİ, Yaşar, “Değişen Dile Ayak Uyduralım”, **Varlık**, sa. 231, 15.2.1943, s. 301.

NABİ, Yaşar, “En Büyük Tehlike”, **Varlık**, Sa. 322, s. 3.

NABİ, Yaşar, “Tarihi Karar”, **Ulus**, 12.11.1938.

NABİ, Yaşar, Dil İnkılâbı Hamlesini Gevşetmeyelim”, **Ulus**, 8.2.1939.

NADİ, Nadir, “19 Mayıs”, **Cumhuriyet**, 19.5.1945.

NADİ, Nadir, “Açık Konuşalım”, **Cumhuriyet**, 7.9.1947.

NADİ, Nadir, “Alman Birliği Karşısında Avrupa”, **Cumhuriyet**, 30.7.1940.

NADİ, Nadir, “Aman, Dikkat Edelim”, **Cumhuriyet**, 4.9.1947.

- NADİ, Nadir, “Amerikan Yardımı”, **Cumhuriyet**, 15.7.1947.
- NADİ, Nadir, “Anayasa Tartışmaları”, **Cumhuriyet**, 27.7.1947.
- NADİ, Nadir, “Anıt-Kabir”, **Cumhuriyet**, 23.11.1939.
- NADİ, Nadir, “Bağımsız Komünist Partileri”, **Cumhuriyet**, 2.9.1946.
- NADİ, Nadir, “Başvekilin Nutku”, **Cumhuriyet**, 31.5.1944.
- NADİ, Nadir, “Başvekilin Tekrarladığı Hakikat”, **Cumhuriyet**, 17.6.1944.
- NADİ, Nadir, “Bekliyoruz”, **Cumhuriyet**, 13.8.1947.
- NADİ, Nadir, “Bekliyoruz”, **Cumhuriyet**, 13.8.1947.
- NADİ, Nadir, “Bir Ders”, **Cumhuriyet**, 22.6.1940.
- NADİ, Nadir, “Bir Haftalık Dedikoduların Hüzün Veren Neticesi”, **Cumhuriyet**, 14.12.1946
- NADİ, Nadir, “Bir Milletten Toprak İstemek”, **Cumhuriyet**, 13.7.1945.
- NADİ, Nadir, “Bir Yıldönümü”, **Cumhuriyet**, 12.5.1944.
- NADİ, Nadir, “Bir Zihniyet Yıkılmalıdır”, **Cumhuriyet**, 5.1.1947.
- NADİ, Nadir, “Biz Bu Oyuna Gelmeyiz”, **Cumhuriyet**, 3.10.1945.
- NADİ, Nadir, “Biz Niçin Kuvvetliyiz”, **Cumhuriyet**, 21.6.1940.
- NADİ, Nadir, “Bizim Hürriyetimiz İthal Malı Değildir”, **Cumhuriyet**, 27.5.1945.
- NADİ, Nadir, “Bizim Realitemiz Bizim İdealimiz”, **Cumhuriyet**, 9.5.1944.
- NADİ, Nadir, “Bizim Türkçülüğümüz”, **Cumhuriyet**, 7.7.1943.
- NADİ, Nadir, “Boğazlar Meselesi”, **Cumhuriyet**, 14.7.1945.
- NADİ, Nadir, “Bu Bayramın Yeniliği”, **Cumhuriyet**, 29.10.1946.
- NADİ, Nadir, “Büyük Milletın Büyük Atası”, **Cumhuriyet**, 10.11.1944.
- NADİ, Nadir, “Çirkin Bir Oyun”, **Cumhuriyet**, 2.10.1945.
- NADİ, Nadir, “Demokrasiye Veda Mı?”, **Cumhuriyet**, 20.12.1946.
- NADİ, Nadir, “Devletçilik Hedefdir”, **Cumhuriyet**, 4.12.1946.

NADİ, Nadir, “Devrim Ruhu”, **Cumhuriyet**, 3.6.1944

NADİ, Nadir, “Dost Amerika’nın Denizcilerini Karşılarken”, **Cumhuriyet**, 5.4.1946.

NADİ, Nadir, “Dünkü ve Bugünkü 23 Nisan”, **Cumhuriyet**, 23.4.1943.

NADİ, Nadir, “Genç ve İdealist Türkiye”, **Cumhuriyet**, 24.7.1940.

NADİ, Nadir, “Halk İdaresinde İleri Adım”, **Cumhuriyet**, 21.5.1945.

NADİ, Nadir, “Halk İdaresinde İleri Adım”, **Cumhuriyet**, 21.5.1945.

NADİ, Nadir, “Halk Partisi’ni Kuvveti ve Zâfi”, **Cumhuriyet**, 11.8.1946.

NADİ, Nadir, “Halkevlerinin 7 nci Yıldönümü”, **Cumhuriyet**, 20.2.1939.

NADİ, Nadir, “Hatay Artık Bizimdir”, **Cumhuriyet**, 25.6.1939.

NADİ, Nadir, “Havayı Bulandırmayalım,” **Cumhuriyet**, 15.5.1939.

NADİ, Nadir, “Hazırız”, **Cumhuriyet**, 22.11.1940.

NADİ, Nadir, “Hoş Geldiniz”, **Cumhuriyet**, 2.5.1947.

NADİ, Nadir, “Hürriyet İçinde İstibdad”, **Cumhuriyet**, 11.1.1947.

NADİ, Nadir, “İhtilalden İnkılab”, **Cumhuriyet**, 21.11.1946.

NADİ, Nadir, “İngiliz Basını Nasıl Bir Gaye Güdüyor?”, **Cumhuriyet**, 5.3.1944.

NADİ, Nadir, “İnkılâbı Anlamayanlar”, **Cumhuriyet**, 27.5.1939.

NADİ, Nadir, “İşte Bu Olamaz”, **Cumhuriyet**, 14.4.1944.

NADİ, Nadir, “Kahire’den Dönüş”, **Cumhuriyet**, 12.12.1943.

NADİ, Nadir, “Kararımızdan Çıkan Manalar”, **Cumhuriyet**, 3.8.1944.

NADİ, Nadir, “Kriz Bitti”, **Cumhuriyet**, 28.12.1946.

NADİ, Nadir, “Krom İçin Aldığımız Karardan Sonra”, **Cumhuriyet**, 22.4.1944.

NADİ, Nadir, “Lausanne’dan Sonra”, **Cumhuriyet**, 25.7.1944.

NADİ, Nadir, “Lüzumsuz, Hatta Zararlı Bir Münakaşa”, **Cumhuriyet**, 29.2.1944.

NADİ, Nadir, “Milli Şefi Dinlerken”, **Cumhuriyet**, 2.11.1943.

NADİ, Nadir, “Milli Şefi Dinlerken”, **Cumhuriyet**, 2.11.1945.

NADİ, Nadir, “Netice”, **Cumhuriyet**, 15.11.1946.

NADİ, Nadir, “Nutuktan Sonra”, **Cumhuriyet**, 21.5.1944

NADİ, Nadir, “Onlar ve Biz”, **Cumhuriyet**, 29.8.1945.

NADİ, Nadir, “Onu Kaybedeli Tam Beş Yıl Oldu”, **Cumhuriyet**, 10.11.1943.

NADİ, Nadir, “Onun Yolundayız”, **Cumhuriyet**, 10.11.1945.

NADİ, Nadir, “Ölçü”, **Cumhuriyet**, 5.9.1945.

NADİ, Nadir, “Rus Dostluğuna Verdiğimiz Değer”, **Cumhuriyet**, 15.7.1945.

NADİ, Nadir, “Sen Mi, Ben Mi?”, **Cumhuriyet**, 12.12.1946.

NADİ, Nadir, “Sovyet Dostluğunun Sağlam Temelleri”, **Cumhuriyet**, 3.7.1944.

NADİ, Nadir, “Şahıs Değil Zihniyet”, **Cumhuriyet**, 11.9.1947.

NADİ, Nadir, “Şefi Dinlerken”, **Cumhuriyet**, 2.11.1944.

NADİ, Nadir, “Tarihe Karşı Kayıdsızlık”, **Cumhuriyet**, 5.6.1944.

NADİ, Nadir, “Tarihi Karar”, **Cumhuriyet**, 24.2.1945.

NADİ, Nadir, “Tek Devlet Hegemonyası Bir Hayaldir”, **Cumhuriyet**, 31.7.1940.

NADİ, Nadir, “Tenkidcilerin Tenkidi”, **Cumhuriyet**, 23.5.1945.

NADİ, Nadir, “Toprak Kanunu Mecliste”, **Cumhuriyet**, 16.5.1945.

NADİ, Nadir, “Türk Halkçılığında Gelişme Yolu”, **Cumhuriyet**, 9.6.1945.

NADİ, Nadir, “Türk Milletinin Sesi”, **Cumhuriyet**, 20.5.1944.

NADİ, Nadir, “Türk-Alman Münasebetleri”, **Cumhuriyet**, 27.4.1939.

NADİ, Nadir, “Türk-İngiliz Anlaşması”, **Cumhuriyet**, 13.5.1939.

NADİ, Nadir, “Türk-Rus Dostluğunun Sağlam Temelleri”, **Cumhuriyet**, 3.7.1944.

NADİ, Nadir, “Türk-Sovyet Dostluğunun Yarını”, **Cumhuriyet**, 9.4.1945.

NADİ, Nadir, “Türk-Yunan Dostluğu”, **Cumhuriyet**, 18.9.1946.

NADİ, Nadir, “Üçler Toplanırken”, **Cumhuriyet**, 17.7.1945.

NADİ, Nadir, “Üstün Adam ve Ben Delisi”, **Cumhuriyet**, 5.4.1939.

NADİ, Nadir, “Yabancı İdeolojilere Karşı”, **Cumhuriyet**, 18.12.1946.

NADİ, Nadir, “Yapıcı Basın I”, **Cumhuriyet**, 7.4.1944.

NADİ, Nadir, “Yapıcı Basın II”, **Cumhuriyet**, 8.4.1944.

NADİ, Nadir, “Yapıcı Basın III”, **Cumhuriyet**, 9.4.1944.

NADİ, Nadir, “Yarının Rejimi Ne Olacak”, **Cumhuriyet**, 22.7.1945.

NADİ, Nadir, “Yeni Nizam Davaları Peşinde”, **Cumhuriyet**, 10.7.1940.

NADİ, Nadir, “Yeni Parti”, **Cumhuriyet**, 4.12.1945.

NADİ, Nadir, “Yeni Partinin Karakteri”, **Cumhuriyet**, 9.1.1946.

NADİ, Nadir, “Yirmi Bir Yaşına Basan Cumhuriyet Çocuğuna”, **Cumhuriyet**, 29.10.1943.

NADİ, Yunus, “19 Mayıs, Bir Milletın Şahlanması”, **Cumhuriyet**, 19.5.1940.

NADİ, Yunus, “19 Mayıs, Bir Milletın Şahlanması”, **Cumhuriyet**, 19.5.1940.

NADİ, Yunus, “Alman-Rus Anlaşması”, **Cumhuriyet**, 23.8.1939.

NADİ, Yunus, “Alman-Rus Paktı Üzerine”, **Cumhuriyet**, 24.8.1939.

NADİ, Yunus, “Atatürk ve İsmet İnönü”, **Cumhuriyet**, 12.11.1938.

NADİ, Yunus, “Atatürk Yaşıyor”, **Cumhuriyet**, 10.11.1941.

NADİ, Yunus, “Balkanlarda Karar Saati Çalıyor”, **Cumhuriyet**, 12.2.1941.

NADİ, Yunus, “Bir Tedbir Etrafında”, **Cumhuriyet**, 12.4.1941.

NADİ, Yunus, “Bir Zafer”, **Cumhuriyet**, 18.4.1940.

NADİ, Yunus, “Bulgaristan Üçlü Pakta Girdikten Sonra”, **Cumhuriyet**, 3.3.1941.

NADİ, Yunus, “Bulgaristanla İmzaladığımız Yeni Anlaşma”, **Cumhuriyet**, 18.2.1941.

NADİ, Yunus, “Büyük Şefin Ölümü Önünde”, **Cumhuriyet**, 11.11.1938.

NADİ, Yunus, “Celal Bayar Hükümeti Meclis Huzurunda”, **Cumhuriyet**, 17.11.1938.

NADİ, Yunus, “Cumhuriyet Rejimimizde Demagojiye Yer Yoktur”, **Cumhuriyet**, 28.1.1939.

NADİ, Yunus, “Cumhurreisi Milli Şef İnönü”, **Cumhuriyet**, 9.3.1943.

NADİ, Yunus, “Dahiliye Vekilimizin Yerinde Bir Tamimi”, **Cumhuriyet**, 12.2.1939.

NADİ, Yunus, “Dahiliye Vekilimizin Yerinde Bir Tamimi”, **Cumhuriyet**, 12.2.1939.

NADİ, Yunus, “Daima Uyanık Daima Tetikte”, **Cumhuriyet**, 22.11.1940.

NADİ, Yunus, “En Büyük Bayramımız”, **Cumhuriyet**, 29.10.1939.

NADİ, Yunus, “En Kuvvetli Silah: Sınır Dayanıklılığı”, **Cumhuriyet**, 30.6.1939.

NADİ, Yunus, “Fazla Mı Serbest?”, **Cumhuriyet**, 27.7.1942.

NADİ, Yunus, “Görünen Köy Kılavuz İstemez”, **Cumhuriyet**, 10.7.1939.

NADİ, Yunus, “Hadisenin Ahlaki Cephesi”, **Cumhuriyet**, 7.4.1939.

NADİ, Yunus, “Hariciye Vekilimizin Moskova Ziyareti”, **Cumhuriyet**, 22.9.1939.

NADİ, Yunus, “Harp Balkanlara Gelir Mi?”, **Cumhuriyet**, 21.11.1940.

NADİ, Yunus, “Harp Ekonomisi”, **Cumhuriyet**, 7.12.1940.

NADİ, Yunus, “Hatay Anavatana Kutlu Olsun”, **Cumhuriyet**, 24.6.1939

NADİ, Yunus, “Herkes Vazife Başına”, **Cumhuriyet**, 12.8.1942.

NADİ, Yunus, “Herşeyi Cumhuriyet Rejimine Borçluyuz”, **Cumhuriyet**, 29.10.1942.

NADİ, Yunus, “Hükümetin Beyanati”, **Cumhuriyet**, 12.9.1939.

NADİ, Yunus, “Hükümetin Yeni Aldığı Tedbirler”, **Cumhuriyet**, 12.11.1942.

NADİ, Yunus, “Hükümetle Milletın Elele Siyasetinde Yeni Atılan Adımlar”, **Cumhuriyet**, 26.7.1942.

NADİ, Yunus, “İhtikarı Kaldırmak İçin Kesin Çare”, **Cumhuriyet**, 17.11.1941.

NADİ, Yunus, “İngiliz-Türk Anlaşması Etrafında”, **Cumhuriyet**, 10.6.1939.

NADİ, Yunus, “İnönü Etrafında Milli Birlik”, **Cumhuriyet**, 11.11.1942.

NADİ, Yunus, “İnönü'nün Millete Hitabını Dinlerken”, **Cumhuriyet**, 25.2.1943.

NADİ, Yunus, “Kemalist Türkiye'nin Kemalizm Enstitüsü”, **Cumhuriyet**, 23.11.1938.

NADİ, Yunus, “Köy Enstitüleri Meselesine Gelince”, **Cumhuriyet**, 10.7.1941.

NADİ, Yunus, “Köy Enstitülerinden Sonra Köy Mektepleri”, **Cumhuriyet**, 15.7.1941.

NADİ, Yunus, “Lozan Zaferimiz”, **Cumhuriyet**, 24.7.1941.

NADİ, Yunus, “Lozan'ın Manası”, **Cumhuriyet**, 24.7.1942.

NADİ, Yunus, “Millet Yeni Başbuğu İle”, **Cumhuriyet**, 11.11.1941.

NADİ, Yunus, “Milletimizin Bu Yoldaki Büyüklüğüne Tarih Şahittir”, **Cumhuriyet**, 9.3.1941.

NADİ, Yunus, “Milli Korunma Kanununun Tadili Münasebetiyle”, **Cumhuriyet**, 27.12.1940.

NADİ, Yunus, “Milli Şefin İkinci Yılıını Kutluyoruz”, **Cumhuriyet**, 11.11.1940.

NADİ, Yunus, “Montö Zaferinin Yıldönümü”, **Cumhuriyet**, 22.7.1941

NADİ, Yunus, “Montrö Zaferinin Yıldönümü”, **Cumhuriyet**, 22.7.1941

- NADİ, Yunus, “Murakabe ve ceza”, **Cumhuriyet**, 23.8.1942.
- NADİ, Yunus, “Nutkun Manası”, **Cumhuriyet**, 2.11.1942.
- NADİ, Yunus, “On Dokuz Yıl Evvel Cumhuriyet Rejimini Nasıl Kurmuştuk?”, **Cumhuriyet**, 28.10.1942.
- NADİ, Yunus, “Onun İkinci Yıldönümü”, **Cumhuriyet**, 10.11.1940.
- NADİ, Yunus, “Önsöz”, **Atatürkçülük Nedir?**, Varlık yayınları, 1963.
- NADİ, Yunus, “Rus-Alman Paktından Sonra”, **Cumhuriyet**, 25.8.1939.
- NADİ, Yunus, “Rus-Türk Deklarasyonu”, **Cumhuriyet**, 26.3.1941.
- NADİ, Yunus, “Sevgili Hatay Anavatan’ın Kucağında”, **Cumhuriyet**, 16.6.1939.
- NADİ, Yunus, “Siyasetimizde Hiçbir Değişiklik Yok”, **Cumhuriyet**, 20.6.1941.
- NADİ, Yunus, “Sovyetler-Türkiye Münasebetleri”, **Cumhuriyet**, 6.10.1939.
- NADİ, Yunus, “Su’i Kasıt Muhakemesi”, **Cumhuriyet**, 5.4.1942.
- NADİ, Yunus, “Tedbir, Çiftçinin Hakkını Gözetmek Bakımından Fevkalade İsabetlidir”, **Cumhuriyet**, 17.7.1942.
- NADİ, Yunus, “Teşri ve Murakabe Hayatımızda İnkişaf”, **Cumhuriyet**, 1.6.1939.
- NADİ, Yunus, “Türk Gençliğinin Bayramı”, **Cumhuriyet**, 19.5.1941.
- NADİ, Yunus, “Türk-Bulgar Beyannamesi Etrafında”, **Cumhuriyet**, 19.2.1941.
- NADİ, Yunus, “Türk-İngiliz Dostluğu”, **Cumhuriyet**, 16.7.1939.
- NADİ, Yunus, “Türkiye Gizli Oyunlara Alet Olamaz ve Olmamıştır”, **Cumhuriyet**, 6.7.1940.
- NADİ, Yunus, “Türkiye ile İngiltere ve Fransa Arasında..”, **Cumhuriyet**, 20.10.1939.
- NADİ, Yunus, “Türkiye ve Rusya”, **Cumhuriyet**, 19.10.1939.

NADİ, Yunus, “Türkiye’nin Dahili ve Harici Siyaseti”, **Cumhuriyet**, 23.1.1939.

NADİ, Yunus, “Vatanperverlik Yalnız Can Feda Etmekten İbaret Değildir”, **Cumhuriyet**, 7.6.1941.

NADİ, Yunus, “Yeni Cumhurreisimiz İsmet İnönü”, **Cumhuriyet**, 13.11.1938.

NADİ, Yunus, “Yeni Hükümet”, **Cumhuriyet**, 26.1.1939

NADİ, Yunus, “Yeni Hükümetin Programı”, **Cumhuriyet**, 6.8.1942.

NADİ, Yunus, “Yeni Tasarruf Bonolarına Gelinece”, **Cumhuriyet**, 21.7.1941.

NADİ, Yunus, “Yükselen Bir Ses”, **Cumhuriyet**, 5.3.1941.

NADİ, Yunus, “Zaferlerin Zaferi: Lausanne Sulhu”, **Cumhuriyet**, 24.7.1939.

NADİ, Yunus, “Ziraati Teşvik”, **Cumhuriyet**, 5.8.1942.

NADİ, Yunus, “Türk-Sovyet Dostluğu”, **Cumhuriyet**, 15.9.1939.

ONAR, Sıddık Sami, “İslam Hukuku ve Mecelle”, **TCTA**, Cilt 3, ss. 580-587.

ORHON, Orhan Seyfi, “Anadoluculuk”, **Çınaraltı**, Sa. 51, 12 Eylül 1942, s. 3.

ORHON, Orhan Seyfi, “İnsaniyetçilik”, **Çınaraltı**, Sa. 79, 27 Mart 1943, s. 3.

ORHON, Orhan Seyfi, “Medeniyet ve Hars”, **Çınaraltı**, sa. 25, 24 İkinciteşrin 1942, s. 1.

ORHON, Orhan Seyfi, “Türkçülük ve Din”, **Çınaraltı**, sa. 39, 20 Haziran 1942, s. 1.

ORKUN, Hüseyin Namık, “Her Irkın Üstünde Türk Irkı”, **Bozkurt**, sa 2, Haziran 1939, s. 33-34.

ORKUN, Hüseyin Namık, “İrk Meselesi, Bize Bu İşde Düşen Vazifeler”, **Çınaraltı**, sa. 32, 14 Mart 1942, s. 10.

ORKUN, Hüseyin Namık, “Misyoner ve Müsteşriklerin Yazdığı İslam Ansiklopedisi’ndeki Hata ve Noksanlar”, **İslam-Türk Ansiklopedisi Muhitülmaarif Mecmuası**, Cilt, 1, sa 11, s. 2.

ORTAYLI, İlber, “Osmanlı Devleti’nde Laiklik Hareketleri Üzerine”, **Türk Siyasal Hayatının Gelişimi**, ed. Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay, Beta Yayın-Dağıtım, İstanbul 1986, ss. 159-170.

ÖNCEL, Kemal Celal, “Özlediğimiz Kanun”, **Ulus**, 12.2.1945.

ÖZTOPRAK, İzzet, “İkinci Dünya Savaşı Döneminde Adana Görüşmelerinin Askeri Yönü”, **Bellekten**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Cilt LXIII, Sa. 237, Ankara 1999, ss. 597-618.

ÖZTOPRAK, İzzet, “İkinci Dünya Savaşı Döneminde Adana Görüşmelerinin Siyasi Yönü”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sa. 46, Ankara 2000, ss. 153-192.

ÖZTÜRK, Halil Nimetullah, “Türk İnkılâbının Şümulü”, Milli Mecmua, 1 Aralık 1927’den **Atatürk Devri Fikir Hayatı I**, ss. 216-219.

PEKER, Recep, “Ülkü Neden Çıkıyor”, **Ülkü**, Cilt 1, Sayı 1, s. 2.

POROY, Nazım, “Amerika ile Anlaşmamız B. M. Meclisinde”, **Ulus**, 2.9.1947.

SADAK, Necmeddin, “Açık ve Samimi Bir Konuşma”, **Akşam**, 13.7.1946.

SADAK, Necmeddin, “Alın Açık Vicdanı Temiz Türkiye”, **Akşam**, 3.11.1945.

SADAK, Necmeddin, “Amerika Siyaseti Değişiyor mu?”, **Akşam**, 15.9.1946.

SADAK, Necmeddin, “Anayasa Tadil Edilmeye Muhtaç Mıdır?”, **Akşam**, 9.8.1947.

SADAK, Necmeddin, “Atatürk’ün Hatırası Türk Milleti İçin Tükenmez Manevi Bir Kudret Kaynağıdır”, **Akşam**, 10.11.1940.

SADAK, Necmeddin, “Atatürk’ün Varisi Yoktur, Onun Tek Varisi Millettir”, **Akşam**, 2.10.1945.

SADAK, Necmeddin, “Atatürk”, **Akşam**, 11.11.1938.

SADAK, Necmeddin, “Aziz Dostlarımız Hoş Geldiniz”, **Akşam**, 5.4.1946

SADAK, Necmeddin, “Beklerken”, **Akşam**, 3.8.1945.

SADAK, Necmeddin, “Beşinci Yas Yılı”, **Akşam**, 10.11.1943.

SADAK, Necmeddin, “Bir İyi Haber: Celal Bayar’ın Kurmak Üzere Olduğu Parti”, **Akşam**, 3.12.1945.

SADAK, Necmeddin, “Boğazlar Meselesi Hakkında Amerika’nın Teklifi”, **Akşam**, 11.11.1945.

SADAK, Necmeddin, “Boğazlar Meselesinde Başlangıç”, **Akşam**, 7.11.1945.

SADAK, Necmeddin, “Bu Asırda Millet ve Milliyet Seciyesi Halis Kan Yarış Atı Evsafına Benzemez”, **Akşam**, 16.5.1944.

SADAK, Necmeddin, “Bugün”, **Akşam**, 30.8.1946.

SADAK, Necmeddin, “Bulgaristan’ın Üçlü Yeni Nizam İttifakına Girmesi Balkanlar Sulhuna Nasıl Tesir Eder?”, **Akşam**, 2.3.1941.

SADAK, Necmeddin, “Büyük Şefin Büyük Hareketi”, **Akşam**, 28.12.1946.

SADAK, Necmeddin, “Büyüklerin Kapalı Aristokrasiden Demokratik Usullere Geçmeleri Gerekir”, **Akşam**, 4.4.1945.

SADAK, Necmeddin, “C. Halk Partisini ve Hükümetlerini Bekleyen Ağır Vazifeler”, **Akşam**, 20.8.1947.

SADAK, Necmeddin, “Celal Bayar Hükümeti ve Meclisin İtimadı”, **Akşam**, 17.11.1938.

SADAK, Necmeddin, “Cumhurbaşkanının Güzel Nutku”, **Akşam**, 20.5.1945

SADAK, Necmeddin, “Cumhuriyetin Büyük Şerefi”, **Akşam**, 29. 10. 1940.

SADAK, Necmeddin, “Cumhuriyetin Yirmi İki yılı”, **Akşam**, 29.10.1945.

SADAK, Necmeddin, “Değişlik Lazımdı, Fakat Şekli Bu Değildi”, **Akşam**, 6.9.1947.

SADAK, Necmeddin, “Demokrasi Rejiminin Zaferi ve Türkiye’nin Kararı”, **Akşam**, 24.12.1943.

SADAK, Necmeddin, “Demokrat Parti’nin İlk Kongresi Dolayısıyla Bazı Samimi Düşünceler”, **Akşam**, 11.1.1947.

SADAK, Necmeddin, “Demokrat Partiye, Hoş Geldin, Deriz”, **Akşam**, 9.1.1946.

- SADAK, Necmeddin, “Devlet Reisinin Yıllık Nutku”, **Akşam**, 3.11.1944.
- SADAK, Necmeddin, “Devletçilik Nedir?”, **Akşam**, 25.1.1947.
- SADAK, Necmeddin, “Devletçilik Siyasetimizin Gayeleri ve Hududu Üzerinde Durmak Gerekir”, **Akşam**, 16.12.1945.
- SADAK, Necmeddin, “Dolambaçlı Yollardan Korku ve Şüphe İçinde Yürümektense...”, **Akşam**, 12.2.1944.
- SADAK, Necmeddin, “Dün, Bugün, Yarın”, **Akşam**, 29.10.1946.
- SADAK, Necmeddin, “Dünya Siyasetinde Yüzyılın En Ehemmiyetli Dönüm Noktası”, **Akşam**, 14.3.1947.
- SADAK, Necmeddin, “Dünyanın Bu Kara Günlerinde Lausanne Sulhunun Bizim İçin ve Herkes İçin Derin Manası Vardır”, **Akşam**, 23.7.1943.
- SADAK, Necmeddin, “Elifbe İle Kültür Elde Edilir Mi?”, **Akşam**, 25.1.1940.
- SADAK, Necmeddin, “En Çetin İmtihandan Sonra”, **Akşam**, 10.11.1945
- SADAK, Necmeddin, “Geçirilmesi Zaruri Bir Devir Geçiriyoruz”, **Akşam**, 4.11.1945.
- SADAK, Necmeddin, “Geçmiş Zaferlerin Manası Bizim İçin Şimdi Daha Büyüktür”, **Akşam**, 30.8.1941.
- SADAK, Necmeddin, “Geçmişle İlgimizi Kesmek Değil, Yarını Güven Altına Almak”, **Akşam**, 5.11.1945.
- SADAK, Necmeddin, “Gelecek Seçimleri Kazanması İçin C. Halk Partisi’nin Kuvvetlenmesi Şarttır”, **Akşam**, 10.10.1946.
- SADAK, Necmeddin, “Gençliği Koruyalım”, **Akşam**, 17.5.1944.
- SADAK, Necmeddin, “Geniş Demokrasi, Geniş Hürriyet, Memleketi Sarsacak Anarşi Vasıtaları Olmamalıdır”, **Akşam**, 15.6.1945.
- SADAK, Necmeddin, “Hadiseler ve Hakikatler”, **Akşam**, 9.7.1946.
- SADAK, Necmeddin, “Halkevleri”, **Akşam**, 27.2.1940.

SADAK, Necmeddin, “Halkımıza ve Kuvvetimize Dayanıyoruz”, **Akşam**, 12.9.1939.

SADAK, Necmeddin, “Hayatı Pahalandırmamak, Hükümetin Olduğu Kadar Teşebbüs Erbabının da Vazifesidir”, **Akşam**, 20.12.1939.

SADAK, Necmeddin, “İdeal Buhranı”, **Akşam**, 6.4.1944.

SADAK, Necmeddin, “İki Hükümet Arasında Halledilen Bir Mesele Münasebetiyle”, **Akşam**, 16.6.1944.

SADAK, Necmeddin, “İkinci Cümhurreisi İsmet İnönü”, **Akşam**, 12.11.1938.

SADAK, Necmeddin, “İngiltere İle İşbirliği Siyasetimizin Beşinci Yıldönümü”, **Akşam**, 12.5.1944.

SADAK, Necmeddin, “İngiltere İle Türkiye Arasında Görüş Ayrılığı Var Mıdır?”, **Akşam**, 11.2.1944.

SADAK, Necmeddin, “İngiltere, Fransa, Rusya Anlaşması”, **Akşam**, 29.7.1939.

SADAK, Necmeddin, “İsmet İnönü, Vatandaşları Vazifeye Çağırıyor: İyi Dinleyiniz”, **Akşam**, 2.11.1942.

SADAK, Necmeddin, “İttifak İstemek Kolaydır”, **Akşam**, 1.7.1944.

SADAK, Necmeddin, “Kahire Konferansı ve Türkiye-Sovyet Münasebetleri”, **Akşam**, 12.12.1943.

SADAK, Necmeddin, “Kahire’deki Konferansı Türkiye Dış Siyasetinin Yeni ve Parlak Bir Zaferidir”, **Akşam**, 11.12.1943.

SADAK, Necmeddin, “Karşılıklı İki Partinin Bugünkü Durumları”, **Akşam**, 4.1.1947.

SADAK, Necmeddin, “Kemalist Rejim Değişmiyor, Kuvvetleniyor”, **Akşam**, 24.2.1939.

SADAK, Necmeddin, “Kurtulan Memleketlerde İlk Hükümetler ve Serbes Seçimler”, **Akşam**, 16.2.1945.

SADAK, Necmeddin, “Liselerde Eski Harf, Arabî ve Farsî Okutmak Meselesi”, **Akşam**, 3.10.1940.

SADAK, Necmeddin, “Lozan Günü”, **Akşam**, 24.7.1941.

SADAK, Necmeddin, “Maziyi Unutmamak Meselesi ve Tarih”, **Akşam**, 7.10.1940.

SADAK, Necmeddin, “Memlekette Siyasi Emniyetin Yerleşmesi Lazımdır”, **Akşam**, 30.8.1947.

SADAK, Necmeddin, “Millet Karşısında Her İki Tarafın Vazife ve Mesuliyetleri”, **Akşam**, 27.7.1946.

SADAK, Necmeddin, “Milli Heyecandan Doğan Milli Kuvvet”, **Akşam**, 23.11.1938

SADAK, Necmeddin, “Milli Şefin Milletine Büyük Dersi”, **Akşam**, 21.5.1944.

SADAK, Necmeddin, “Milli Şefin Türk Milletine Büyük Dersi”, **Akşam**, 21.5.1944.

SADAK, Necmeddin, “Moskova Görüşmeleri”, **Akşam**, 30.9.1939.

SADAK, Necmeddin, “Ne Yapmak İstiyorlardı?”, **Akşam**, 19.12.1946.

SADAK, Necmeddin, “Nereye Gidiyoruz?”, **Akşam**, 21.1.1947

SADAK, Necmeddin, “Nihayet Harp Başladı”, **Akşam**, 2.9.1939.

SADAK, Necmeddin, “On İkiye Beş Kala”, **Akşam**, 9.5.1944.

SADAK, Necmeddin, “Örnek”, **Akşam**, 24.7.1944.

SADAK, Necmeddin, “Recep Peker Hükümetini Bekleyen Ağır Vazifeler”, **Akşam**, 10.8.1946.

SADAK, Necmeddin, “Reisicumhurun Kastamonu Nutku”, **Akşam**, 11.12.1938.

SADAK, Necmeddin, “Seni Gidi Faşist...”, **Akşam**, 8.4.1945.

SADAK, Necmeddin, “Son Hadiseler ve Türkiye-Rusya Dostluğu”, **Akşam**, 20.9.1939.

SADAK, Necmeddin, “Şan ve Şeref İmtihanı Bir Daha Gelirse..”, **Akşam**, 30.8.1939.

SADAK, Necmeddin, “Şimdiye Kadar Kaç Defa Harbe Girecektik”, **Akşam**, 29.2.1944.

SADAK, Necmeddin, “Tek Parti, Tek Şef Sistemini Deviren Demokrat Partisi”, **Akşam**, 11.3.1947.

SADAK, Necmeddin, “Toprak Bayramını Kutlarken: Hürriyet, Demokrasi ve Parti Düşünceleri”, **Akşam**, 18.6.1945.

SADAK, Necmeddin, “Toprak Kanunu Anayasaya Aykırı Mıdır?”, **Akşam**, 2.2.1945.

SADAK, Necmeddin, “Türk Gençliğinin Heyecanlı Gösterisine Dünya Hayran Kalmıştır”, **Akşam**, 7.12.1945.

SADAK, Necmeddin, “Türk Milletinden Vazife Beklemenin Şekli Bu Değildir”, **Akşam**, 6.3.1944.

SADAK, Necmeddin, “Türk-Alman Dostluk Muahedesi”, **Akşam**, 19.6.1941.

SADAK, Necmeddin, “Türkiye Bugünkü Bahtiyarlığını Cumhuriyete ve Onun Reisine Borçludur”, **Akşam**, 29.10.1941.

SADAK, Necmeddin, “Türkiye Siyasetinde Ahlak ve Fazilet Örneği”, **Akşam**, 6.1.1945.

SADAK, Necmeddin, “Türkiye ve Sovyetler Birliği”, **Akşam**, 24.2.1940.

SADAK, Necmeddin, “Türkiye ve Yunanistan’a Yardımın Sebepleri Açıklandı”, **Akşam**, 25.3.1947.

SADAK, Necmeddin, “Türkiye, Birleşmiş Milletler Arasında”, **Akşam**, 24.2.1945.

SADAK, Necmeddin, “Türkiye, İngiltere, Fransa İttifakı”, **Akşam**, 20.10.1939.

SADAK, Necmeddin, “Türkiye, Müttefiklerden Akliselimin Avdetini Bekliyor”, **Akşam**, 6.3.1944.

SADAK, Necmeddin, “Türkiye’de Bir Rejim Buhranı Yoktur, Bir İlerleyiş Hareketi Vardır”, **Akşam**, 27.8.1945.

SADAK, Necmeddin, “Türkiye’de Yabancı Zoru Altında Kanun Değişmez”, **Akşam**, 29.5.1945.

SADAK, Necmeddin, “Türkiye’nin Fedakarlığı”, **Akşam**, 22.4.1944.

SADAK, Necmeddin, “Türkiye’nin Siyasi Zaferi”, **Akşam**, 3.9.1947.

SADAK, Necmeddin, “Türkiye’nin Sovyet Notasına Cevabı, Hak Müdafaasında Dünyaya Örnek Bir Müdafaadır”, **Akşam**, 25.8.1946.

SADAK, Necmeddin, “Türkiye’nin Yeni Kararı Karşısında”, **Akşam**, 4.8.1944.

SADAK, Necmeddin, “Türkiye”, **Akşam**, 26.7.1939.

SADAK, Necmeddin, “Türkiye-Sovyet Rusya Münasebetleri Dolayısıyla Yanlış ve Şüpheli Görüşler”, **Akşam**, 14.7.1945.

SADAK, Necmeddin, “Türk-Sovyet Müzakereleri Niçin Neticelenmedi?”, **Akşam**, 18.10.1939.

SADAK, Necmeddin, “Yanlış Yoldan Gitmeyelim”, **Akşam**, 2.8.1946.

SADAK, Necmeddin, “Yanlışlıklar ve Propagandalar”, **Akşam**, 18.5.1945.

SADAK, Necmeddin, “Yasımıza Altı Yıldır Ümitsizlik ve Felaket Katıldı”, **Akşam**, 10.11.1944.

SADAK, Necmeddin, “Yeni Bir Devrim Arifesinde Miyiz?”, **Akşam**, 8.8.1947.

SADAK, Necmeddin, “Yeni Nizama ve Rejimlere Uymak İddiası”, **Akşam**, 19.7.1940.

SADAK, Necmeddin, “Yeni Partiler Doğması İçin Bazı Kanunların Değişmesi Gerekir”, **Akşam**, 24.6.1945.

SADAK, Necmeddin, “Yeni Partilerin Doğması, Komünist Partisi, C. Halk Partisi”, **Akşam**, 11.9.1945.

SADAK, Necmeddin, “Yirmi Yıllık Kasırgadan Sağlam Çıkan Tek Sulh Eseri”, **Akşam**, 24.7.1945.

SADAK, Necmeddin, “Yunanistan’da Kralcılar Niçin Kazandılar?”, **Akşam**, 4.9.1946.

SADAK, Necmeddin, “Yürüyen, Yükselen Türkiye”, **Akşam**, 29.10.1939.

SAFA, Peyami, “Allah ve Millet”, **Cumhuriyet**, 7.6.1940.

SAFA, Peyami, “Altı Ok ve İdeal”, **Tasvir**, 15.9.1945.

SAFA, Peyami, “Aman Buna Bir Çare”, **Cumhuriyet**, 12.12.1939.

SAFA, Peyami, “Anlamıyorum”, **Tasvir**, 13.6.1945.

SAFA, Peyami, “Arap Harfleri”, **Cumhuriyet**, 24.1.1940.

SAFA, Peyami, “Atatürk Enstitüsü”, **Cumhuriyet**, 28.11.1938

SAFA, Peyami, “Atatürk Sağ Olsaydı”, **Cumhuriyet**, 16.4.1939.

SAFA, Peyami, “Atatürk Yaşıyor”, **Cumhuriyet**, 7.4.1939.

SAFA, Peyami, “Atatürkle Hayali Bir Mülakat”, **Tasvir**, 10.11.1945.

SAFA, Peyami, “Atatürkümüz”, **Cumhuriyet**, 11.11.1938.

SAFA, Peyami, “Başsız Gövdeler”, **Cumhuriyet**, 19.6.1940.

SAFA, Peyami, “Başvekilimizin Nutku”, **Cumhuriyet**, 12.9.1939.

SAFA, Peyami, “Bayan Fikret’ten Dileğimiz”, **Cumhuriyet**, 10.10.1939.

SAFA, Peyami, “Bir Adam ve Bir Gazete”, **Cumhuriyet**, 5.4.1939.

SAFA, Peyami, “Bir Mektubun Cevabı”, **Tasvir**, 15.1.1946.

SAFA, Peyami, “Birkaç Suale Cevap”, **Tasvir**, 23.2.1946.

SAFA, Peyami, “Birlik Manzarası”, **Cumhuriyet**, 12.11.1938.

SAFA, Peyami, “Birlik Manzarası”, **Cumhuriyet**, 12.11.1938.

SAFA, Peyami, “Bugünkü Almanya’ya Bir Bakış”, **Cumhuriyet**, 2.7.1940.

SAFA, Peyami, “Bundan Sonra...”, **Cumhuriyet**, 26.11.1938.

SAFA, Peyami, “Demokrasi Bahsi”, **Cumhuriyet**, 11.7.1939.

SAFA, Peyami, “Demokrasilerin İç Düşmanları”, **Cumhuriyet**, 26.6.1940.

- SAFA, Peyami, “Dil Münakaşası”, **Cumhuriyet**, 20.1.1939.
- SAFA, Peyami, “En Büyük Kuvvetimiz”, **Cumhuriyet**, 15.8.1939.
- SAFA, Peyami, “En Güçlü Muhalefet Cereyanı”, **Tasvir**, 11.1.1946.
- SAFA, Peyami, “Erkekçe Duruş”, **Cumhuriyet**, 7.9.1939.
- SAFA, Peyami, “Falih Rıfkı’nın İhtidası”, **Cumhuriyet**, 26.1.1939.
- SAFA, Peyami, “Halkevi ve Münevver”, **Cumhuriyet**, 26.2.1940.
- SAFA, Peyami, “Hatay Kollarımızın Arasında”, **Cumhuriyet**, 24.6.1939.
- SAFA, Peyami, “Hükümetimize Bir Teklif”, **Cumhuriyet**, 5.5.1939.
- SAFA, Peyami, “İdeal Yoksulluğu”, **Tasvir**, 14.9.1945.
- SAFA, Peyami, “İkinci Parti ve Serbest Fırka”, **Tasvir**, 26.6.1945.
- SAFA, Peyami, “İnönü’nün Manası”, Tasviriefkar”, 1.4.1941’den **Ayın Tarihi**,
Sa: 89, s. 402.
- SAFA, Peyami, “İslam Ansiklopedisi”, **Cumhuriyet**, 22.8.1939.
- SAFA, Peyami, “Latin Harfi Neslinin İstikbali”, **Cumhuriyet**, 25.6.1939.
- SAFA, Peyami, “Lozan Nedir?”, **Cumhuriyet**, 24.7.1940.
- SAFA, Peyami, “Maarif Hastası”, **Cumhuriyet**, 24.10.1939.
- SAFA, Peyami, “Mekteplerde Etüd Kitapları”, **Cumhuriyet**, 13.5.1939.
- SAFA, Peyami, “Mekteplerde Latince’den Yunanca’dan Evvel”, **Cumhuriyet**,
9.8.1939.
- SAFA, Peyami, “Milliyet Fikri”, **Cumhuriyet**, 24.6.1940.
- SAFA, Peyami, “Muahedenin Metni Üstünde”, **Cumhuriyet**, 21.10.1939.
- SAFA, Peyami, “Muhelif-Muvafık-10”, **Tasvir**, 21.2.1946.
- SAFA, Peyami, “Muhelif-Muvafık-15”, **Tasvir**, 16.3.1946.
- SAFA, Peyami, “Muhelif-Muvafık-2”, **Tasvir**, 3.2.1946.
- SAFA, Peyami, “Muhelif-Muvafık-3”, **Tasvir**, 4.2.1946.
- SAFA, Peyami, “Muhelif-Muvafık-6”, **Tasvir**, 10.2.12946.

- SAFA, Peyami, “Muhafif-Muvafik-7”, **Tasvir**, 13.2.1946.
- SAFA, Peyami, “Onlara”, **Tasvir**, 8.12.1945.
- SAFA, Peyami, “Onsuz Geçen Yıl”, **Cumhuriyet**, 10.11.1939.
- SAFA, Peyami, “Osmanlı Kozmopolitleri”, **Doğu**, C 2, sa 7-8, Mayıs-Haziran 1943, s. 6.
- SAFA, Peyami, “Sualler”, **Büyük Doğu**, Sa 1, 2.11.1945.
- SAFA, Peyami, “Sulha Doğru”, **Cumhuriyet**, 14.5.1939.
- SAFA, Peyami, “Telaşa Lüzum Yok”, **Cumhuriyet**, 22.1.1939.
- SAFA, Peyami, “Türk Kafası, Telif Eser Vermekten Aciz Midir?”, **Cumhuriyet**, 24.8.1939.
- SAFA, Peyami, “Türk Milleti Tehdit Edilemez”, **Tasviri Efkar**, 28.2.1944.
- SAFA, Peyami, “Türkçenin 1 Numaralı Hakikati”, **Cumhuriyet**, 21.1.1939.
- SAFA, Peyami, “Türkiye Kime Karşı, Niçin ve Nasıl Harbe Girer?”, **Tasviri Efkar**, 6.3.1944.
- SAFA, Peyami, “Vatan ve İnkılap Müdafaasında Matbuat”, **Cumhuriyet**, 24.2.1940.
- SAMİ, Hüseyin, “İktisadi Cephede Mücadele Planı”, **Ulus**, 29.12.1940.
- SAMİ, Hüseyin, “Kati ve Yıkılmaz Müdafaamız”, **Ulus**, 12.3.1941.
- SANÇAR, Necdet, “Ziya Gökalp’in Türkçülük Fikirleri”, **Kopuz**, sa. 1, 15.4.1939, ss. 11-14.
- SANÇAR, Necdet, “Ziya Gökalp’in Türkçülük Fikirleri”, **Kopuz**, sa. 4, 15.7.1939, ss. 141-143.
- SERTEL, Sabiha, “Demokrasi Oyunu”, **Tan**, 13.6.1945.
- SERTEL, Sabiha, “Demokrasinin Gelişmesi”, **Tan**, 18.5.1945.
- SERTEL, Sabiha, “Hürriyeti Tehdit Edenler Hürriyet Veremezler”, **Tan**, 24.8.1945

SERTEL, Sabiha, “Tevfik Fikret Neden İki de Bir Tarizlere Uğrayor?”, **Tan**, 21.7.1943.

SERTEL, Sabiha, “Türkiye’de Demokrasinin Genişlemesi”, **Tan**, 22.5.1945.

SERTEL, Zekeriya, “30 Ağustosun Siyasi Manası”, **Tan**, 30.8.1942.

SERTEL, Zekeriya, “Adana Buluşması Münasebetiyle”, **Tan**, 4.2.1943.

SERTEL, Zekeriya, “Almanların Balkanlara Ait Planı Nedir?”, **Tan**, 13.2.1941.

SERTEL, Zekeriya, “Anlaşamadıkları Noktalar Nelerdir?” **Tan**, 3.10.1945.

SERTEL, Zekeriya, “Atatürk’ün Bıraktığı Emanetleri İyi Koruyor Muyuz?”, **Tan**, 10.11.1943.

SERTEL, Zekeriya, “Atatürk’ün Bıraktığı Emanetleri İyi Koruyor Muyuz?”, **Tan**, 10.11.1943.

SERTEL, Zekeriya, “Atatürkün Mirasını Olduğu Gibi Koruyoruz”, **Tan**, 10.11.1941.

SERTEL, Zekeriya, “Bomba Hadisesinin Muhakemesi Münasebetiyle”, **Tan**, 4.4.1942.

SERTEL, Zekeriya, “Bu Ders Onlara Yetişir”, **Tan**, 6.4.1939.

SERTEL, Zekeriya, “Bu, Bir İnkılâp Değil, İrticadır”, **Tan**, 28.9.1945.

SERTEL, Zekeriya, “Büyük Matemimiz”, **Tan**, 11.11.1938.

SERTEL, Zekeriya, “Celal Bayar’ın İstifasının Manası”, **Tan**, 1.10.1945.

SERTEL, Zekeriya, “Cumhurreisinin İşaretleri”, **Tan**, 14.11.1938.

SERTEL, Zekeriya, “Devlet Yeni Gelir Kaynaklarını Nerede Aramalıdır?”, **Tan**, 15.4.1942.

SERTEL, Zekeriya, “Dil İnkılâbı İstikrar Sahasına Giriyor”, **Tan**, 20.1.1939.

SERTEL, Zekeriya, “Dünya Buhranı Karşısında Lozanın Ehemmiyeti”, **Tan**, 24.7.1940’dan **Ayn Tarihi**, Sa: 80, s. 22.

SERTEL, Zekeriya, “Ekmek işi Nasıl Halledilebilir”, **Tan**, 16.11.1941.

SERTEL, Zekeriya, “Esaslı Gıda Maddelerinin Vesikaya Bağlanmasını İstiyoruz”, **Tan**, 8.2.1942.

SERTEL, Zekeriya, “Fevkalade Kazançlar Kanunu Niçin Çıkarılmıyor?”, **Tan**, 10.6.1942.

SERTEL, Zekeriya, “Geçen Büyük Harpte Çıkarılan Fevkalade Kazançlar Kanunu”, **Tan**, 11.6.1942

SERTEL, Zekeriya, “Geliri Mahdut Olan Vatandaş Yalnız Devlet Memurları Mıdır?”, **Tan**, 16.1.1942.

SERTEL, Zekeriya, “Geliri Mahdut Vatandaşların Gelirleri Arttırılırken”, **Tan**, 7.1.1942.

SERTEL, Zekeriya, “Halkevleri Hakkında Bir İki Fikir”, **Tan**, 2.3.1943.

SERTEL, Zekeriya, “Halkevleri Ne demektir?”, **Tan**, 7.3.1943.

SERTEL, Zekeriya, “Halkevlerine İlimin, İhtisasın Girmesini İstiyoruz”, **Tan**, 9.3.1943.

SERTEL, Zekeriya, “Halkın İtimadını Kazanmak İçin”, **Tan**, 21.7.1942.

SERTEL, Zekeriya, “Harp Kazançlarının Önüne Geçmeliyiz”, **Tan**, 17.5.1942.

SERTEL, Zekeriya, “Harp Sonrası İçin Hazırlık Yapıyor Muyuz?”, **Tan**, 21.3.1943.

SERTEL, Zekeriya, “Harp Sonrası İçin Hazırlık Yapıyor Muyuz?”, **Tan**, 21.3.1943.

SERTEL, Zekeriya, “Harp sonrası Türkiye'nin Ana Meseleleri”, **Tan**, 20.5.1945

SERTEL, Zekeriya, “Harp Zengini Kimdir ve Onu Nasıl Bulacağız”, **Tan**, 30.5.1942.

SERTEL, Zekeriya, “Hayat Pahalılığına Karşı Tedbirler”, **Tan**, 15.10.1941.

SERTEL, Zekeriya, “Hayat Pahalılığının Önüne Geçmek Lazımdır”, **Tan**, 7.4.1942.

SERTEL, Zekeriya, “Herşeyden Önce Köylünün Emniyetini Kazanmak Lazımdır”, **Tan**, 17.7.1942.

SERTEL, Zekeriya, “Hükümet ve Meclisten Bir Şey Bekleyebilir miyiz?”, **Tan**, 22.8.1945.

SERTEL, Zekeriya, “Hükümetin Teyakkuzu ve İhtiyat Tedbirleri”, **Tan**, 11.4.1941.

SERTEL, Zekeriya, “Hükümetin Yeni İaşe politikası”, **Tan**, 26.7.1942.

SERTEL, Zekeriya, “İç ve Dış Siyasetimizin Ana Prensipleri”, **Tan**, 30.5.1939.

SERTEL, Zekeriya, “İktisadi İşlerde İfrattan Tefrite Düşmeyelim”, **Tan**, 25.7.1942.

SERTEL, Zekeriya, “İstihlaki Tahdit İçin Devlet Müdahalesine İhtiyaç Vardır”, **Tan**, 23.8.1942.

SERTEL, Zekeriya, “Karaborsa ve Karakış Karşısında”, **Tan**, 5.9.1942.

SERTEL, Zekeriya, “Köy Enstitüleri Kanunu”, **Tan**, 20.4.1940.

SERTEL, Zekeriya, “Lozan, Yeni Bir Ruhun İfadesidir”, **Tan**, 24.7.1943.

SERTEL, Zekeriya, “Lozan’da Kazandığımız Büyük Zafer”, **Tan**, 24.7.1942.

SERTEL, Zekeriya, “Mecliste Esen Hava”, **Tan**, 16.5.1945.

SERTEL, Zekeriya, “Milli Korunma Kanunu Hükümleri Kalkmış Değildir”, **Tan**, 13.8.1942.

SERTEL, Zekeriya, “Milli Şefimizin Dış Siyasetimize Ait Yeni Direktifleri”, **Tan**, 2.11.1943.

SERTEL, Zekeriya, “Muahedenin Aydınlatığı Hakikatler”, **Tan**, 20.6.1941.

SERTEL, Zekeriya, “Pahalılığa Karşı”, **Tan**, 22.10.1941.

SERTEL, Zekeriya, “Pahalılığın Önüne Geçmek için Biricik Çare: Vesika”, **Tan**, 11.4.1942.

SERTEL, Zekeriya, “Refik Koraltan’ın Partiden Çıkarılması Münasebetiyle”, **Tan**, 30.11.1945.

- SERTEL, Zekeriya, “San Francisco Konferansı ve Türkiye”, **Tan**, 7.4.1945.
- SERTEL, Zekeriya, “Serbest Seçime Doğru”, **Tan**, 8.6.1945.
- SERTEL, Zekeriya, “Serbest Ticaret Tecrübesinin Verdiği Netice”, **Tan**, 4.3.1943.
- SERTEL, Zekeriya, “Son Hadise Hakkında Son Söz”, **Tan**, 5.4.1939.
- SERTEL, Zekeriya, “Sovyet Rusya ve Almanya Münasebetleri”, **Tan**, 13.1.1941.
- SERTEL, Zekeriya, “Sovyet Rusyanın Vaziyeti”, **Tan**, 5.1.1941.
- SERTEL, Zekeriya, “Sovyetlerin Bulgaristan’a İhtarı”, **Tan**, 5.3.1941.
- SERTEL, Zekeriya, “Tasarruf Bonoları Münasebetiyle”, **Tan**, 19.7.1941.
- SERTEL, Zekeriya, “Toprak Kanunu ve Yapmak İstedığımız Toprak Reformu”, **Tan**, 29.3.1945.
- SERTEL, Zekeriya, “Totaliter Rejimlere Müsaade Edilmeyecek”, **Tan**, 15.5.1945.
- SERTEL, Zekeriya, “Tüccar Bu İmtihandan Muvaffakiyetle Çıkabilir mi?”, **Tan**, 12.8.1942.
- SERTEL, Zekeriya, “Türkçülük Meselesi Artık Aydınlanmıştır”, **Tan**, 7.7.1943.
- SERTEL, Zekeriya, “Türk-İngiliz İttifakına Yeni Bir Şekil Vermek Lazımdır”, **Tan**, 12.5.1944.
- SERTEL, Zekeriya, “Türkiye’nin Geçen Harpte ve Bu Harpteki İaşe Manzarası”, **Tan**, 7.6.1941.
- SERTEL, Zekeriya, “Türk-Sovyet Deklarasyonu”, **Tan**, 27.3.1941.
- SERTEL, Zekeriya, “Varlık Vergisi ve İaşe Meselesi”, **Tan**, 22.1.1943.
- SERTEL, Zekeriya, “Varlık Vergisi”, **Tan**, 17.12.1942.
- SERTEL, Zekeriya, Balkanlarda Sulhu Temin Eden Bir Anlaşma”, **Tan**, 18.2.1941.

SEVENGİL, Refik Ahmet, “Atatürk Münakaşanın Üstündedir”, **Vakit**, 5.4.1939.

SEVİĞ, Vasfi Raşit, “Büyük Zaferin Yıldönümünde”, **Ulus**, 30.8.1939.

SİRER, Reşat Şemseddin, “Buhranlar ve Derinlerdeki Sebepleri”, **Ulus**, 29.10.1943.

SÖNMEZ, Cahide Sınmaz, “Cumhuriyetin Onuncu Yıl Kutlamaları ve 26 Ekim 1933 Tarihli Genel Af Yasası”, **Atatürk Yolu**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayını, Sa. 33-34, Mayıs-Kasım 2004, s. 89-101.

ŞANDA, Hüseyin Avni, “Türkiye’de Toprak Reformu”, Varlık, 1 Nisan 1935’den **Atatürk Devri Fikir Hayatı I**, s. 456.

TALU, Ercüment Ekrem, “O, Bizim İçimizde Yaşıyor, Yaşayacak Dünya Durdukça”, **Son Posta**, 10.11.1938.

TALU, Ercüment Ekrem, “Yeni Reisimiz”, **Son Posta**, 12.11.1938’den **Aynı Tarihi**, Sa: 60, s. 35

TANKUT, H. R., “Mebus Seçiminde Halkçı Türkiye”, **Ulus**, 17.2.1943.

TANKUT, Hasan Reşit, “Atatürk Ölür mü?”, **Ulus**, 12.11.1938

TANÖR, Bülent, “Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya’nın Anayasal Gelişme Tezi”, **Tarık Zafer Tunaya’ya Armağan**, İstanbul Barosu Yayını, İstanbul 1992, s. 24.

TANYERİ, Sanevber, “Toprak Davamız”, **Ulus**, 10.2.1945.

TARMAR, Ömer, “Ziraat Kalkınmasının Ana Şartları”, **Ulus**, 15.2.1945.

TAYŞI, Vamık, “Ziraat Tekniğinin İsteklerinden Biri”, **Ulus**, 13.2.1945.

TEKELİ, Esat, “Devletçiliğimiz ve Hususi Teşebbüs”, **Ulus**, 28.1.1945.

TEKELİ, Esat, “Varlık Vergisi’nin Tasfiyesi”, **Ulus**, 16.3.1943.

TEKELİ, Esat, “Zirai Reforma Doğru”, **Ulus**, 27.1.1945.

TEKELİ, İlhan; İLKİN, Selim, “ (Kör) Ali İhsan Bey ve Meslek-i Temsil Programı”, **Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları Sempozyumu**, İstanbul 1977, ss. 283-357.

TEKELİ, İlhan; ŞAYLAN, Gencay, Türkiye’de Halkçılık İdeolojisinin Evrimi”, **Toplum ve Bilim**, sa. 6-7, İstanbul 1978, s. 44-110.

TİMUR, Taner, “Osmanlı Mirası”, **Geçiş Sürecinde Türkiye**, Der. İrvin Cemil Schick, E. Ahmet Tonak, Belge Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1992, s. 12-36.

TOPÇU, Nureddin, “Benliğimiz”, **Hareket**, sa: 4, Mayıs 1939, ss.112-120.

TOPÇU, Nureddin, “Bizde Milliyet Hareketleri”, **Hareket**, sa: 3, Nisan 1939, ss. 74-79..

TOPÇU, Nureddin, “İctimai Sınıflar”, **Hareket**, sa: 2, Mart 1939, ss. 60-64.

TOPÇU, Nureddin, “İctimai Sınıflar”, **Hareket**, sa: 3, Nisan 1939, ss. 95-96.

TOPÇU, Nureddin, “Neslimizin Tarihi”, **Hareket**, sa: 6, İkteşrin 1939, ss.161-166.

TOPÇU, Nureddin, “Rönesans Hareketi”, **Hareket**, sa: 1, Şubat 1939, s. 5

TOPÇU, Nureddin, “Siyaset ve Mesuliyet”, **Hareket**, sa: 3, Nisan 1939, ss. 65-71.

TOPÇU, Nureddin, “Vatandaş Ahlakı”, **Hareket**, sa: 2, Mart 1939, ss.48-51.

TOPRAK, Burhan “Ahiret Bahsinde İslam Ansiklopedisinin Ayırdığı Yer”, **İslam-Türk Ansiklopedisi Muhitülmaarif Mecmuası**, Cilt, 1, sa 11, ss. 1-2.

TOPRAK, Zafer, “II. Meşrutiyette Fikir Dergileri”, **TCTA**, Cilt 1, ss.126-132.

TOPRAK, Zafer, “II. Meşrutiyette Solidarist Düşünce: Halkçılık”, **Toplum ve Bilim**, sa. 1, İstanbul 1977, s. 92-123.

TOPRAK, Zafer, “Osmanlı Devleti’nde Uluslaşmanın Toplumsal Boyutu: Solidarizm”, **TCTA**, Cilt 2, ss. 377-381.

TÖKİN, İsmail Hüsrev, “Şark Vilayetlerinde Derebeylik”, **Kadro**, sa., 11, ss. 22-29

TÖKİN, İsmail Hüsrev, “Şark Vilayetlerinde Derebeylik”, **Kadro**, sa., 12, ss. 18-24.

TÖKİN, İsmail Hüsrev, “Türk Köylüsü Bir Toprak Reformu Bekliyor”, **Kadro**, sa. 21, ss. 21-24;

TÖKİN, İsmail Hüsrev, “Türk Köylüsünü Topraklandırmalı Fakat Nasıl”, **Kadro**, sa. 23, ss. 33-39.

TÖKİN, İsmail Hüsrev, “Türkiye’de Derebeylik Rejimi”, **Kadro**, sa. 7, ss. 16-23.

TÖKİN, İsmail Hüsrev, “Türkiye’de Derebeylik Rejimi”, **Kadro**, sa. 8, ss. 30-35.

TÖKİN, İsmail Hüsrev, “Türkiye’de Toprak Ağalığı”, **Kadro**, sa. 9, ss. 23-29.

TÖKİN, İsmail Hüsrev, “Ekonomide Müdafaa Prensibi (1)”, **Ulus**, 17.11.1939.

TÖKİN, İsmail Hüsrev, “Ekonomik Seferberlik”, **Ulus**, 12.11.1939.

TÖKİN, İsmail Hüsrev, “Ekonomik Seferberlik”, **Ulus**, 12.11.1939; TÖKİN, İsmail Hüsrev, “Ekonomide Müdafaa Prensibi (1)”, **Ulus**, 17.11.1939.

TÖKİN, İsmail Hüsrev, “Köy İktisadiyatında Borçlanma Şekilleri”, **Kadro**, sa. 3, ss. 25-34.

TÖKİN, İsmail Hüsrev, “Köy İktisadiyatında Toprak Rantı” **Kadro**, sa. 4, ss. 10-14.

TÖKİN, İsmail Hüsrev, “Sanayi Siyasetimiz”, Hayat Mecmuası, 14 Nisan 1927’den **Atatürk Devri Fikir Hayatı I**, ss. 395-396.

TÖR, Vedat Nedim, “Sınıflaşmak ve İktisat Siyaseti”, **Kadro**, sa., 11, ss. 17-21

TUNAYA, Tarık Zafer, “1876 Kanun-ı Esasîsi ve Türkiye’de Anayasa Geleneği”, **TCTA**, Cilt 1, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, ss. 27-39.

TUNAYA, Tarık Zafer, “Batılılaşmada Temel Araştırmalar ve Yaklaşımlar”, **CDTA**, Cilt 1, ss. 238-239.

TUNAYA, Tarık Zafer, “İdeolojik İstiklal”, **Atatürkçülük Nedir?**, Varlık yayınları, 1963.

TURAN, Kemal, “Dokuzuncu Yıldönümü”, **Ulus**, 25.2.1941.

TURAN, Mustafa, “Cumhuriyet Döneminde İki Deneme: Siyasi Müsteşarlıklar ve Müstakil Grup” **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sa. 2, Afyon 1999, ss. 27-42.

TÜREL, Avni, “Toprak Kanunu ve Küçük Mülkiyetin Faydaları”, **Ulus**, 7.2.1945.

TÜRKKAN, Reha Oğuz, “Ahlak-Korku-Menfaat”, **Gökbörü**, sa 2, 24.11.1942, s. 5.

TÜRKKAN, Reha Oğuz, “İrk ve İrkçilik”, **Gökbörü**, sa 10, 8.4.1943, ss. 6-8.

TÜRKKAN, Reha Oğuz, “İrk ve İrkçilik”, **Gökbörü**, sa 9, 25.3.1943, ss. 4-6.

TÜRKKAN, Reha Oğuz, “Kandaşlarım”, **Ergenekon**, sa 2, 10.12.1938, s. 18.

TÜRKKAN, Reha Oğuz, “Milliyetçiliğe Doğru”, **Gökbörü**, sa 4, 1.1.1943, s. 6.

TÜRKKAN, Reha Oğuz, “Milliyetsizliğe Doğru”, **Gökbörü**, sa 3, 15.12.1942, s. 4.

TÜRKKAN, Reha Oğuz, “Rejimlerin ve İctimai İnanışların Tenkidi”, **Ergenekon**, sa 1, 10.11.1938, ss. 6-7.

TÜRKKAN, Reha Oğuz, “Savaşçılık, Savaş Bir Felaket Midir?”, **Bozkurt**, sa 6, Eylül 1940, ss. 133-137.

TÜRKKAN, Reha Oğuz, “Tarihin ve Tekamülün Amili III”, **Ergenekon**, sa 3, 10.01.1939, s. 21.

TÜRKKAN, Reha Oğuz, “Tarihin ve Tekamülün Amili”, **Ergenekon**, sa 1, 10.11.1938, s. 24.

TÜRKKAN, Reha Oğuz, “Türk Anaları! Sizden Bekliyoruz!”, **Bozkurt**, sa 1, Mayıs 1939, s. 6.

TÜRKKAN, Reha Oğuz, “Türkçülüğe Bakışlar”, **Gökbörü**, sa 1, 3.11.1942, s. 7.

TÜRKKAN, Reha Oğuz, “Türklüğe Yapılan Hakaretleri Türk Gençliği Affetmeyecek!”, **Bozkurt**, sa 3, Mayıs-Haziran 1940, s. 72.

TÜRKKAN, Reha Oğuz, “Yeni Ergenekon Destanı”, **Ergenekon**, sa 1, 10.11.1938, s. 2

ULUĞ, Naşit, “İnkılaplarımız, Vicdanımızın En Aziz Varlığıdır”, **Ulus**, 22.2.1939.

US, Asım, “Adana Mülhakatı ve Yakın Şark Sulhu”, **Vakit**, 3.2.1943’den **Ayn Tarihi**, Sa: 111, s. 117.

US, Asım, “Adana Mülhakatının Akisleri Üzerine Bir Düşünce”, **Vakit**, 5.2.1943’den **Ayn Tarihi**, Sa: 111, s. 130.

US, Asım, “Almaya’nın Yakın Şark Siyaseti Hakkında İfşaat”, **Vakit**, 3.5.1940’den **Ayn Tarihi**, Sa: 78, s. 281.

US, Asım, “Ankara-Moskova Bîtaraflik Deklarasyonu”, **Vakit**, 26.3.1941’den **Ayn Tarihi**, Sa: 88, s. 51.

US, Asım, “Atatürk’ün Hastalığına ve Son Günlerine Ait Hatıralar”, **Vakit**, 10.11.1943’den **Ayn Tarihi**, Sa: 120, s. 68.

US, Asım, “Atatürk-Hitler”, **Vakit**, 11.2.1940’den **Ayn Tarihi**, Sa: 75, ss. 512-513.

US, Asım, “Boğazlar Meselesi İkinci Planda”, **Vakit**, 14.11.1945’den **Ayn Tarihi**, Sa: 144, s. 83.

US, Asım, “Bulgaristan’ın Üçlü Pakta Girmesi Hakkında”, **Vakit**, 2.3.1941’den **Ayn Tarihi**, Sa: 88, s. 223.

US, Asım, “Büyük Yas”, **Kurun**, 11.11.1938.

US, Asım, “Cumhurbaşkanımızın Parti Münasebetleri Hakkındaki Kararı”, **Vakit**, 13.7.1947’den **Ayn Tarihi**, Sa: 164, s. 37.

US, Asım, “Cumhuriyet Halk Partisi ve Sınıf Mücadelesi”, **Vakit**, 16.6.1945’den **Ayn Tarihi**, Sa: 139, s. 91.

US, Asım, “Cumhuriyetin 22 nci Yıldönümü”, **Vakit**, 29.10.1945.

US, Asım, “Ebedi Şefe Hürmet”, **Vakit**, 10.11.1939’den **Ayn Tarihi**, Sa: 72, s. 88-89.

US, Asım, “Ebedi Şefin Aziz Hatırası Anarken”, **Vakit**, 10.11.1940’den **Ayn Tarihi**, Sa: 84, s. 67.

US, Asım, “Halkevlerinin Sekizinci Yıldönümü”, Vakıf, 25.2.1940'den **Ayn Tarihi**, Sa: 75, s. 85.

US, Asım, “Humanizm”, Vakıf, 1.8.1939'den **Ayn Tarihi**, Sa: 69, s. 461.

US, Asım, “Hükümetçiler ve Tenkitçiler”, Vakıf, 29.8.1947'den **Ayn Tarihi**, Sa: 165, s. 69.

US, Asım, “Hükümetimizin Rus Notasına Verdiği Cevap”, Vakıf, 25.8.1946'dan **Ayn Tarihi**, Sa: 153, s. 142.

US, Asım, “İhtikar İle İktisadi Mücadele”, Vakıf, 23.12.1939'den **Ayn Tarihi**, Sa: 73, s. 166.

US, Asım, “İnönü'nün Devlet Reisliğine Seçilişi”, Vakıf, 10.3.1943'den **Ayn Tarihi**, Sa: 112, s. 33.

US, Asım, “İsmet İnönü ve Cumhuriyetin Yirminci Yıldönümü”, Vakıf, 29.10.1943'den **Ayn Tarihi**, Sa: 119, s. 29.

US, Asım, “İsmet İnönü”, Kurun, 13.11.1938'den **Ayn Tarihi**, Sa: 60, s. 34.

US, Asım, “İstiklal Harbinin En Büyük Zaferinin 20 nci Yıldönümü”, Vakıf, 11.5.1941'den **Ayn Tarihi**, Sa: 90, s. 448.

US, Asım, “Japonya İle Münasebetlerimizin Kesilmesi”, Vakıf, 5.1.1945'den **Ayn Tarihi**, Sa: 134, s. 31.

US, Asım, “Milli Birlik Düşmanları”, Vakıf, 25.6.1945'den **Ayn Tarihi**, Sa: 139, s. 112.

US, Asım, “Milli Hakimiyet Bayramı”, Vakıf, 23.4.1943'den **Ayn Tarihi**, Sa: 113, s. 32.

US, Asım, “Milli Şefin Senelik Nutku”, Vakıf, 2.11.1942'den **Ayn Tarihi**, Sa: 108, s. 46.

US, Asım, “Numan Menemencioğlu'nun İstifası”, Vakıf, 17.6.1944'den **Ayn Tarihi**, Sa: 127, s. 26.

US, Asım, “Rusya'nın Karadeniz'deki Endişesi”, Vakıf, 22.7.1945'den **Ayn Tarihi**, Sa: 140; s. 80.

US, Asım, “Sağ ve Sol Cereyanlara Karşı Uyanıklık”, **Vakit**, 8.4.1944’den **Ayn Tarihi**, Sa: 125, s. 48.

US, Asım, “Siyasi Edebiyatımızda Şaheser Nutuk”, **Vakit**, 2.11.1945’den **Ayn Tarihi**, Sa: 144, s. 31.

US, Asım, “Toprak Kanunu Hakkında”, **Vakit**, 4.4.1945’den **Ayn Tarihi**, Sa: 137, s. 39.

US, Asım, “Toprak Kanunu’nun Asıl Amacı”, **Vakit**, 3.6.1945’den **Ayn Tarihi**, Sa: 139, s. 60.

US, Asım, “Türk-Alman Dostluk Muahedesinin Manası”, **Vakit**, 20.6.1941’den **Ayn Tarihi**, Sa: 91, s. 94.

US, Asım, “Türk-İngiliz Müşterek Beyannamesinin Beşinciğ Yıldönümü”, **Vakit**, 12.5.1944’den **Ayn Tarihi**, Sa: 126, s. 182.

US, Asım, “Türkiye’de Cumhuriyet Rejimi”, **Vakit**, 24.6.1945’den **Ayn Tarihi**, Sa: 139, s. 109.

US, Asım, “Türkiye’de Cumhuriyet Rejimi”, **Vakit**, 24.6.1945’den **Ayn Tarihi**, Sa: 139, s. 109.

US, Asım, “Türk-Sovyet Dostluk Antlaşmasının Yenilenmesi Şartları”, **Vakit**, 13.7.1945’den **Ayn Tarihi**, Sa: 140; s. 69.

US, Asım, “Üçler Denklemi”, **Vakit**, 18.7.1945’den **Ayn Tarihi**, Sa: 140; s. 208.

US, Asım, “Yunanistan ve Türkiye’ye Yardım Meselesi”, **Vakit**, 11.3.1947’den **Ayn Tarihi**, Sa: 160, s. 148.

US, Asım, “Yunanistan’daki Durum”, **Vakit**, 9.12.1944’den **Ayn Tarihi**, Sa: 133, s. 287.

US, Asım, Avrupa’ya Yardım: Truman Doktrisinin Yeni Bir Tatbik Sahası”, **Vakit**, 18.6.1947’den **Ayn Tarihi**, Sa: 163, s. 167.

US, Asım, Türkiye’nin Dış Siyasetine Ait Prensipler”, **Vakit**, 11.4.1945’den **Ayn Tarihi**, Sa: 137, s. 292.

US, Hakkı Tarık, “İsmet İnönü”, Haber, 11.11.1942’den **Ayn Tarihi**, Sa: 108, s. 75.

UŞAKLIGİL, Ekrem, “Adana’da Tarihin Bir Sayfası Yazıldı”, Son Posta, 3.2.1943’den **Ayn Tarihi**, Sa: 111, s. 119.

UŞAKLIGİL, Ekrem, “Bir Nutuk ki Ne Bir Cümlesi Fazla, Ne de Bir Noktası Eksik”, Son Posta, 17.6.1943’den **Ayn Tarihi**, Sa: 115, s. 78.

UŞAKLIGİL, Ekrem, “Şef Konuştu”, Son Posta, 3.11.1942’den **Ayn Tarihi**, Sa: 108, s. 52.

ÜLKEN Hilmi Ziya, “Ziya Gökalp’in Tenkidi”, **Çığır**, sa. 81, Ağustos 1939, ss. 141-142.

ÜNAL, Kemal, “23 Nisan”, **Ulus**, 23.4.1939.

ÜNAL, Kemal, “Bir Yıldönümü Münasebetiyle”, **Ulus**, 25.7.1940.

ÜNAL, Kemal, “Gerekirse Yeni İnkılaplar”, **Ulus**, 21.2.1939.

ÜNAL, Kemal, “Milli Korunma Kanununda Bazı Tadiller”, **Ulus**, 26.12.1940.

ÜNAL, Kemal, “Yaşayan ve Ölen Mustafa Kemal”, **Ulus**, 11.11.1938.

Vala Nureddin, “Her Şeyimiz Vardır”, **Cumhuriyet**, 9.9.1939.

Vala Nureddin, “Muahedenin İkinci Maddesi”, **Cumhuriyet**, 28.10.1939.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, “Akdeniz Üzerinde Siyasi Mücadele”, Tanin, 25.7.1945’den **Ayn Tarihi**, Sa: 140; s. 83.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, “Almanya İle Siyasi ve İktisadi Münasebetlerimizin Kesilmesi”, Tanin, 3.8.1944’den **Ayn Tarihi**, Sa: 129, s. 75.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, “Amerika’da Alınan Tedbirler”, Haber, 31.7.1946’dan **Ayn Tarihi**, Sa: 152, s. 227.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, “Amerika’da Sovyet Rusya’dan Şüphe ve Nefret”, Tanin, 3.9.1946’dan **Ayn Tarihi**, Sa: 154, s. 179.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, “Amerikan Yardımı”, Tanin, 16.6.1947’den **Ayn Tarihi**, Sa: 163, s. 166.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, “Anayasada Tadilat Meselesi”, Tanin, 26.7.1947’den **Ayn Tarihi**, Sa: 164, s. 53.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, “Atatürk ve Millet Aynı Şeydi. İşte Bu Ahenktar Anlaşmalarıdır ki Tarihin En Büyük Mucizesi Olan Türk Cumhuriyetini Yarattı”, **Yeni Sabah**, 11.11.1938.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, “Atatürk’ü Hüzün ve Teessürle Yâd Ederken”, Tanin, 10.11.1944’den **Ayn Tarihi**, Sa: 132, s. 57.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, “Atatürk’ün Hatırası Karşısında”, Tanin, 10.11.1943’den **Ayn Tarihi**, Sa: 120, s. 67.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, “Başkanlıklar Meselesi”, Tanin, 8.8.1947’den **Ayn Tarihi**, Sa: 165, s. 31.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, “Başvekilin Nutku”, Yeni Sabah, 6.8.1942’den **Ayn Tarihi**, Sa: 105, s. 67.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, “Boğazlar Meselesinde Akla Getirilmeyen Mefhumlar”, Tanin, 14.7.1945’den **Ayn Tarihi**, Sa: 140; s. 75.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, “Boğazlar Meselesinde Biraz Aydınlik”, Tanin, 6.11.1945’den **Ayn Tarihi**, Sa: 144, s. 79.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, “Boğazlar Üzerinde Rus Talepleri”, Tanin, 22.7.1945’den **Ayn Tarihi**, Sa: 140; s.78.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, “Bugünkü Realite”, **Yeni Sabah**, 31.7.1940.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, “Bulgaristan’ın İstilasası”, Yeni Sabah, 3.3.1941’den **Ayn Tarihi**, Sa: 88, s. 227.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, “Cumhuriyet Bayramı”, Haber, 29.10.1945’den **Ayn Tarihi**, Sa: 143, ss. 51- 53.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, “Cumhuriyet Bayramı”, Tanin, 29.10.1946’dan **Ayn Tarihi**, Sa: 155, s. 46.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, “Cumhuriyetin Yirminci Yıldönümü”, Tanin, 29.10.1943’den **Ayn Tarihi**, Sa: 119, s. 28.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, “Cumhurreisi İsmet İnönü”, Yeni Sabah, 12.11.1938’den **Ayn Tarihi**, Sa: 60, s. 20.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, “Dahiliye Vekaleti’nin Tamimi”, Yeni Sabah, 12.2.1939’den **Ayn Tarihi**, sa: 63.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, “Efkarı Umumiye Karşısında Bir Hesaplaşma”, Tanin, 7.7.1946; **Ayn Tarihi**, Sa: 152, s. 31-37.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, “Efkarı Umumiye Karşısında Bir Hesaplaşma”, Tanin, 7.7.1946; **Ayn Tarihi**, Sa: 152, s. 31-37.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, “Felaket Doğuracak Fikirler”, **Yeni Sabah**, 1.8.1940.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, “Halk Partisi Teşkilatında Değişiklik”, Tanin, 12.8.1947’den **Ayn Tarihi**, Sa: 165, s. 42.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, “Halk Partisine Hücumlar”, Tanin, 2.7.1946; **Ayn Tarihi**, Sa: 152, s. 22.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, “Halk Partisinin Geçirdiği İmtihan”, Tanin, 15.8.1947’den **Ayn Tarihi**, Sa: 165, s. 49.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, “İngiltere’nin Yunanistan’da Verdiği Bir Misal”, Tanin, 18.3.1945’den **Ayn Tarihi**, Sa: 136, s. 376.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, “Kabine Hakkındaki Hücumlar Münasebetiyle”, Tanin, 14.8.1947’den **Ayn Tarihi**, Sa: 165, s. 47.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, “Kabinede Değişiklik”, Tanin, 6.9.1947’den **Ayn Tarihi**, Sa: 166, s. 33.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, “Kabinedeki Değişiklikler Münasebetiyle, Bir Vatandaş Gözü İle”, Tanin, 7.9.1947’den **Ayn Tarihi**, Sa: 166, s. 35.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, “Kabinenin Değişmesi”, Tanin, 11.9.1947’den **Ayn Tarihi**, Sa: 166, s. 43.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, “Komünistler ve Mülteciler”, Tanin, 5.12.1944’den **Ayn Tarihi**, Sa: 133, s. 284.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, “Konferans Başlarken”, Tanin, 17.7.1945’den **Ayn Tarihi**, Sa: 140; s. 202.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, “Lisan Meselesinde mantığın Sesi”, Yeni Sabah, 20.1.1939’den **Ayn Tarihi**, sa: 62.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, “Lozan Sulhu”, Vatan, 22.7.1943’den **Ayn Tarihi**, Sa: 116, s. 53.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, “Lozan Sulhü”, Yeni Sabah, 25.7.1940’den **Ayn Tarihi**, Sa: 80, s. 26.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, “Milli Şef’in Beklenen Nutku”, **Tanin**, 2.11.1945’den **Ayn Tarihi**, Sa: 144, s. 33.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, “Milli Şefin Büyük Nutku”, Tanin, 2.11.1944’den **Ayn Tarihi**, Sa: 132, s. 39.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, “Milli Şefin Gençliğe Hitabesi”, Tanin, 20.5.1944’den **Ayn Tarihi**, Sa: 126, s. 152.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, “Milli Şefin Nutku”, Tanin, 2.11.1943’den **Ayn Tarihi**, Sa: 120, s. 47.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, “Molotof San Fransisco’da”, Tanin, 17.6.1945’den **Ayn Tarihi**, Sa: 139, s. 342.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, “Nümayiş Hadisesi”, Tanin, 8.12.1945’den **Ayn Tarihi**, Sa: 145, s. 130.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, “Postdam’da Boğazlar Meselesi”, Tanin, 3.8.1945’den **Ayn Tarihi**, Sa: 141, s. 122.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, “Son İcraat”, Tanin, 20.12.1946’dan **Ayn Tarihi**, Sa: 157, s. 242.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, “Son Kahire Mülakati”, Tanin, **Ayn Tarihi**, Sa: 121, s. 47.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, “Sovyet Rusya ile İşbirliği Hakkında”, Tanin, 7.7.1944’den **Ayn Tarihi**, Sa: 128, s. 36.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, “Şeriat İsteriz...”, Tanin, 3.10.1947’den **Ayn Tarihi**, Sa: 167, s. 27.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, “Tam Beş Sene Evvel”, Tanin, 12.5.1944’den **Ayn Tarihi**, Sa: 126, s. 78.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, “Tehlike Var”, **Tanin**, 7.11.1947.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, “Tevfik Fikret Meselesi”, Yedigün Mecmuası’ndan **Tan**, 23.10.1939.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, “Türk Notası”, Tanin, 25.8.1946’dan **Ayn Tarihi**, Sa: 153, s. 138.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, “Türk-Amerikan Dostluğu”, Tanin, 7.1.1945’den **Ayn Tarihi**, Sa: 134, s. 33.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, “Türk-Amerikan Yardım Anlaşması”, Tanin, 14.7.1947’den **Ayn Tarihi**, Sa: 164, s. 39.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, “Türkiye Hakkında Yeni Dostluk Tezahürleri”, Yeni Sabah, 15.8.1941’den **Ayn Tarihi**, Sa: 93, s. 44.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, “Türkiye ve Müttefikler”, Yeni Sabah, 28.6.1940’den **Ayn Tarihi**, Sa: 79, s. 24.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, “Türkiye’nin İttifak Politikasında Yeni Bir İnkişaf”, Tanin, 17.6.1944’den **Ayn Tarihi**, Sa: 127, s. 24.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, “Türkiye’nin Son Kararı”, Tanin, 24.2.1945’den **Ayn Tarihi**, Sa: 135, s. 52.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, “Türkiye’ye Yardım Meselesi”, Tanin, 10.3.1947’den **Ayn Tarihi**, Sa: 160, s. 146.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, “Türkiye’ye Yardım ve Kontrol”, Tanin, 23.3.1947’den **Ayn Tarihi**, Sa: 160, s. 157.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, “Türk-Rus Beyannamesi”, Yeni Sabah, 26.3.1941’den **Ayn Tarihi**, Sa 88, s. 53.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, “Türk-Rus Münasebetleri”, Tanin, 14.4.1945’den **Ayn Tarihi**, Sa: 137, s. 70.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, “Türk-Yunan Dostluğu”, Tanin, 19.2.1947’den **Ayn Tarihi**, Sa: 159, s. 25.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, “Yeni Muahede Türk Siyasetinde Bir Değişikliğe Delalet Etmez”, Yeni Sabah, 20.6.1941’den **Ayn Tarihi**, Sa: 91, s. 87.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, “Yeni Parti”, Tanin, 5.12.1945’den **Ayn Tarihi**, Sa: 145, s. 125.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, “Yunan Harbi”, Tanin, 28.9.1946’dan **Ayn Tarihi**, Sa: 154, s. 161.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, “Yunanistan’daki Realite”, Tanin, 29.1.1945’den **Ayn Tarihi**, Sa: 134, s. 363.

YALMAN, Ahmet Emin, “Almanlarla Münasebetimizin Bilançosu”, **Vatan**, 4.8.1944.

YALMAN, Ahmet Emin, “Amerika, Türkiye’yi Yakından Tanımağa Hazırlanıyor”, **Vatan**, 9.2.1947.

YALMAN, Ahmet Emin, “Amerikan Notası Etrafında”, **Vatan**, 4.11.1945.

YALMAN, Ahmet Emin, “Anlaşmamızı Neden Herkes Beğeniyor?”, **Vatan**, 20.2.1941.

YALMAN, Ahmet Emin, “Başvekilimizin Nutku”, **Vatan**, 25.2.1941.

YALMAN, Ahmet Emin, “Bir Sulh Rüyası”, **Vatan**, 19.2.1941.

YALMAN, Ahmet Emin, “Bir Tecrübenin Neticeleri”, **Vatan**, 25.11.1941.

YALMAN, Ahmet Emin, “Biriyle Müttefik, Diğeriyle Dost”, **Vatan**, 25.6.1941.

YALMAN, Ahmet Emin, “Bizi Maziye Bağlayan Köprüler”, **Vatan**, 9.10.1940.

YALMAN, Ahmet Emin, “Bomba Hadisesinin Bazi Tali Neticeleri”, **Vatan**, 3.4.1942.

YALMAN, Ahmet Emin, “Bulgarlara ve Almanlara Soğuk Bir Duş”, **Vatan**, 3.5.1941.

YALMAN, Ahmet Emin, “Bulutlu Havada İlk Açık Nokta”, **Vatan**, 18.2.1941.

YALMAN, Ahmet Emin, “Daima Bekçisi Olacağımız Beş Esas”, **Vatan**, 23.11.1941.

YALMAN, Ahmet Emin, “Demokrat parti Programını Tahlil”, **Vatan**, 10.1.1946.

YALMAN, Ahmet Emin, “Demokrat Parti’nin Mesuliyeti”, **Vatan**, 11.12.1945.

YALMAN, Ahmet Emin, “Devletçiliğin Yanlış Tefsiri”, **Vatan**, 25.4.1942.

YALMAN, Ahmet Emin, “Devletçilik ve Halk”, **Akşam**, 4.9.1945.

YALMAN, Ahmet Emin, “Din Bahsinde Vardığımız Neticeler”, **Vatan**, 4.12.1941.

YALMAN, Ahmet Emin, “Din ve İnkılâp”, **Vatan**, 22.11.1941.

YALMAN, Ahmet Emin, “Doğru Yol”, **Vatan**, 18.12.1946.

YALMAN, Ahmet Emin, “Dostluk, Evet, Hem de En Sağlamı.. Kapitülasyon Asla”, **Vatan**, 21.2.1941.

YALMAN, Ahmet Emin, “Eceline Susayanlar Mı Var?”, **Vatan**, 22.1.1941.

YALMAN, Ahmet Emin, “Fiili Halk Mürakabesi”, **Vatan**, 28.10.1941.

YALMAN, Ahmet Emin, “Gençlik Bayramının İlhamları”, **Vatan**, 19.5.1943.

YALMAN, Ahmet Emin, “Gözü Dışarıda Olmayan Millet”, **Vatan**, 23.9.1941.

YALMAN, Ahmet Emin, “Hadiseler Bizi Sürklememeli”, **Vatan**, 25.5.1946.

YALMAN, Ahmet Emin, “Halk Partisi’nin Aydınlatması İcap Eden Bir Mesele”, **Vatan**, 1.6.1946.

YALMAN, Ahmet Emin, “Halkevleri”, **Vatan**, 14.11.1946.

YALMAN, Ahmet Emin, “Harbin Galibi Medeniyet Olmalı”, **Vatan**, 2.11.1943.

YALMAN, Ahmet Emin, “Hareket ve Ahenk Dolu Bir Program”, **Vatan**, 6.8.1942.

YALMAN, Ahmet Emin, “Hareketli Muvazene”, **Vatan**, 7.8.1942.

YALMAN, Ahmet Emin, “Hükümet Hayırlı Bir Taarruza Geçti”, **Akşam**, 17.7.1942.

YALMAN, Ahmet Emin, “İçimizdeki Düşmanlar”, **Vatan**, 18.7.1942.

YALMAN, Ahmet Emin, “İdeal Din Sistemi”, **Vatan**, 27.11.1941.

YALMAN, Ahmet Emin, “İhtikarla Mücadele”, **Vatan**, 15.10.1941.

YALMAN, Ahmet Emin, “İki İngiltere”, **Vatan**, 14.2.1944.

YALMAN, Ahmet Emin, “İmparatorluk Korkulu Rüyalarna Bir Daha Dönemeyiz”, **Vatan**, 19.10.1941.

YALMAN, Ahmet Emin, “İnkılâbın Yapıcı Safhası”, **Vatan**, 2.12.1941.

YALMAN, Ahmet Emin, “İyi Frene Lüzum Var”, **Vatan**, 26.7.1942.

YALMAN, Ahmet Emin, “Kanun Freni”, **Vatan**, 10.12.1946.

YALMAN, Ahmet Emin, “Komşumuz Rusya”, **Vatan**, 13.3.1944.

YALMAN, Ahmet Emin, “Kubbede Kalan Hoş Bir Sada”, **Vatan**, 10.11.1945.

YALMAN, Ahmet Emin, “Maaşlara Zam”, **Vatan**, 30.1.1942.

YALMAN, Ahmet Emin, “Millet Hükümünü Vermiştir”, **Vatan**, 23.7.1946.

YALMAN, Ahmet Emin, “Modern Softalığa Doğru Gitmeyelim”, **Vatan**, 2.10.1940.

YALMAN, Ahmet Emin, “Müncilikten Sonra Banilik”, **Vatan**, 16 Ocak 1923’ten **Atatürk Devri Fikir Hayatı I**, s. 68.

YALMAN, Ahmet Emin, “Müsavat Evet, İmtiyaz Hayır”, **Vatan**, 19.11.1941.

YALMAN, Ahmet Emin, “Müttefiklerle İş Birliğimiz”, **Vatan**, 18.7.1944.

YALMAN, Ahmet Emin, “Müttefiklerle İş Birliğimiz”, **Vatan**, 18.7.1944.

YALMAN, Ahmet Emin, “Müzmin Bir Rahatsızlık”, **Vatan**, 25.9.1944.

YALMAN, Ahmet Emin, “Namus Sisteminin Mana ve İcamları”, **Vatan**, 9.8.1942.

YALMAN, Ahmet Emin, “Ortaya Bir Dava Koyuyoruz”, **Vatan**, 6.10.1940.

YALMAN, Ahmet Emin, “Parti Sistemi, Demokrasinin Temeli Değildir, Hatalı Tarafıdır”, **Vatan**, 31.10.1941.

YALMAN, Ahmet Emin, “Postdam’da Toplananlara Açık Bir Hitap”, **Vatan**, 17.7.1945.

YALMAN, Ahmet Emin, “Rejim Davası”, **Vatan**, 31.7.1946.

YALMAN, Ahmet Emin, “Rus Davası (1,2,3,4,5)”, **Vatan**, 8,9,10,11,12.7.1945.

YALMAN, Ahmet Emin, “Samimiyet Lazım”, **Vatan**, 23.8.1945.

YALMAN, Ahmet Emin, “Savaş Mı, Karşılıklı Saygı Mı?”, **Vatan**, 20.8.1945.

YALMAN, Ahmet Emin, “Siyasi Hayatımızın Bir Tahlili: 3, Tek Partili Sistemin Neticeleri”, **Vatan**, 20.7.1945.

YALMAN, Ahmet Emin, “Siyasi Hayatımızın Bir Tahlili: 4, Adam Ölçüleri”, **Vatan**, 21.7.1945.

YALMAN, Ahmet Emin, “Sulh Ektik, sulh Biçiyoruz”, **Vatan**, 20.6.1941.

YALMAN, Ahmet Emin, “Tasfiye Nasıl Olmalı? 1”, **Vatan**, 26.9.1944.

YALMAN, Ahmet Emin, “Tasfiye Nasıl Olmalı? 2”, **Vatan**, 27.9.1944.

YALMAN, Ahmet Emin, “Türk Akıncıları”, **Vatan**, 10.8.1941.

YALMAN, Ahmet Emin, “Türk-Alman Muahedesinin Manası”, **Vatan**, 19.6.1941.

YALMAN, Ahmet Emin, “Ufku Berraklaştıracak Bir Tebliğ”, **Vatan**, 26.3.1941.

YALMAN, Ahmet Emin, “Üç Sene”, **Vatan**, 11.11.1941.

YALMAN, Ahmet Emin, “Ümit Verici İstidatlar”, **Vatan**, 15.7.1942.

YALMAN, Ahmet Emin, “Vesika Usulü Biricik Kestirme Yoldur”, **Vatan**, 24.4.1942.

YALMAN, Ahmet Emin, “Yarım ve Tam Vatandaşlık”, **Vatan**, 20.11.1941.

YALMAN, Ahmet Emin, “Yarına Hazırlık 1: Birbirine Zıt Gidiş” **Vatan**, 14.9.1941.

YALMAN, Ahmet Emin, “Yarına Hazırlık 2: Varlık İçinde Yokluk”, **Vatan**, 15.9.1941.

YALMAN, Ahmet Emin, “Yavru Akıncılar Arasında Bir Gün”, **Vatan**, 11.8.1941.

YALMAN, Ahmet Emin, “Yeni Kabine Bize Neler Söyleyecek?”, **Vatan**, 30.7.1942.

YALMAN, Ahmet Emin, “Yeni Kabineden Neler Bekliyoruz”, **Vatan**, 31.7.1942.

YALMAN, Ahmet Emin, “Yeni Neslin İmanı”, **Vatan**, 28.11.1941.

YALMAN, Ahmet Emin, “Yüzde 350 Kâr”, **Vatan**, 3.8.1941.

YİĞİTER, Mennan, “Ulusal Kalkınmada Toprağın Önemi”, **Ulus**, 12.2.1945.

YÜCEL, Hasan Ali, “Güneş Battı”, **Ulus**, 11.11.1938.